

Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska

Tradície, inovácie a kultúrne dedičstvo

Slovenský národný archív v Bratislave

Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska

Tradície, inovácie a kultúrne dedičstvo

Mgr. Ivana Fialová, PhD. – Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.
(editorky)

Slovenský národný archív

Slovenský národný archív

Recenzenti:
Prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc.
Prof. PhDr. Robert Letz, PhD.
Doc. Mgr. Miloš Marek, PhD.

Autori:
Leonard Ambróz, Šarlota Drahošová, Ivana Fialová, Tatiana Figurová, Michal Franko, Martin Garek, Eva Greschová, Daniel Hupko, Peter Chrastina, Elena Kašiarová, Ján Keresteš, Peter Keresteš, Mária Kohútová, Zuzana Kollárová, Zuzana Lopatková, Rastislav Lukáč, Richard Marsina, Peter Mičko, Peter Podolan, Norbert Praženka, Vladimír Rábik, Radoslav Ragač, Radoslava Ristovská, Miroslav Sabol, Zita Škovierová, Branislav Šprocha, Zbyšek Šustek, Pavol Tišliar, Daniela Tvrdoňová, Eva Vrabcová, Vladimír Wolfshörndl, Mária Zacharová, Jana Zaťková

Editori:
Mgr. Ivana Fialová, PhD. – Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.

Preklad resumé:
Mgr. Jana Švabčíková

Texty neprešli jazykovou úpravou.

ISBN 978-80-970666-5-9

Obsah

Predslov 5

Eva Vrabcová: Archívne fondy k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku v Slovenskom národnom archíve 7

Elena Kašiarová: Štátny ústredný banský archív ako pramenná základňa dejín lesného hospodárstva 24

Peter Podolan: Poľnohospodárstvo v prostredí lužickej kultúry na území stredného a dolného toku Váhu v mladšej a neskorej dobe bronzovej a dobe halštatskej 45

Richard Marsina: Vývoj pôdohospodárstva v stredoveku na Slovensku 65

Vladimír Rábik: Melioračné procesy majetkových fondov na východnom Slovensku v stredoveku 72

Mária Kohútová: Demografický obraz roľníkov na panstve Holíč v 17. storočí 87

Radoslav Ragač: Kopčianska kačenáreň – príklad importu unikátnej technológie do Uhorska 99

Zuzana Lopatková: Tereziánska urbárska regulácia na Ostrokamenskom panstve z roku 1768 108

Ivana Fialová: Stav živočíšnej produkcie na Holíčskom panstve v polovici 19. storočia 124

Peter Keresteš: Huňadyovci a ich prínos v chove oviec na Slovensku 139

Tatiana Figurová: K tajchom ako súčasti vodnej dopravy dreva na Horehroní 151

Mária Zacharová: Lodné mlyny v Záhorskom obvode Bratislavskej stolice 161

Rastislav Lukáč: Staré mapy ako prameň sledovania transformácie poľnohospodárskej krajiny (na príklade horného povodia potoka Drevenica) 177

Peter Chrastina: Vinohradníctvo na severo-severozápadnom okraji Trenčianskej kotliny a priľahlých svahoch Bielokarpatského podhoria z pohľadu historickej geografie 189

Michal Franko: Práva a povinnosti viničných majstrov v Malokarpatskej vinohradníckej oblasti 211

Norbert Praženka: Chov hodvábnika a pestovanie morušových stromov v Bratislavskej stolici na prelome 18. a 19. storočia 217

Jana Zaťková: K využitiu práce zajatcov v poľnohospodárstve Rakúsko-Uhorska v roku 1915 234

Eva Vrabcová: Pozemkové reformy v rokoch 1919–1949 240

Daniela Hupko: Od šľachtického veľkostatku k účastinnej spoločnosti. Príspevok k otázke odporu červenokamenských Pálfiovcov proti prvej československej pozemkovej reforme 254

Zita Škovierová: Spolky a združenia súkromne hospodáriacich roľníkov na Slovensku v 20. storočí 273

Zuzana Kollárová: Poľnohospodárske spolky a družstvá na Spiši od konca 19. storočia do roku 1945 282

Daniela Tvrdoňová: Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť na Slovensku 296

Branislav Šprocha – Pavol Tišliar: Plodnosť žien Slovenska v primárnom sektore podľa výsledkov sčítaní 1930 až 2001 306

Miroslav Sabol: Konzervatívny slovenský roľník v zrkadle techniky v rokoch 1918–1948 (mechanizácia slovenského poľnohospodárstva) 323

Peter Mičko: Zmeny v organizácii rezortu poľnohospodárstva na Slovensku v rokoch 1939–1945 335

Martin Garek: Budovanie Oravskej priehrady – výstavba a dôsledky 345

Zbyšek Šustek: Poľnohospodárstvo a jeho odraz v ikonografii platidiel 359

Radoslava Ristovská: Poľnohospodárska osveta v období slovenského národného obrodenia vo svetle dobovej tlače 371

Leonard Ambróz – Eva Greschová: Príspevok k dejinám vzniku Tatranského národného parku vo fondoch pôdohospodárskych orgánov a organizácií na Slovensku 390

Ján Keresteš: Historický odkaz výživy pre súčasnú stratégiu výživovej politiky ... 404

Šarlota Drahošová: Nepriaznivé vplyvy na poľnohospodárstvo a výživu obyvateľov 416

Vladimír Wolfshörndl: O problémoch súvisiacich s pramennou základňou a výpovednou hodnotou dokumentov (nielen k dejinám pôdohospodárstva) v našich archívoch 420

Resumé 422

Zoznam autorov 441

Osobný register 443

Zemepisný register 453

Predslov

Pôda a prírodné zdroje sú oddávna jedným zo základných výrobných faktorov. V klasickom chápaní predstavujú dary prírody východisko pre takmer všetky výrobné procesy. Pod pojmom pôdohospodárstvo sa ukrýva široká škála ľudských činností od poľnohospodárstva, lesníctva, rybárstva, cez šľachtiteľstvo a záhradníctvo, na ktoré priamo nadväzujú aj mlynárstvo, cukrovarníctvo, liehovarníctvo a iné priemyselné odvetvia. Význam pôdohospodárstva v priereze dejín Slovenska sa pokúsila zmapovať vedecká konferencia pod názvom *Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska. Tradície, inovácie a kultúrne dedičstvo*, ktorá sa uskutočnila v dňoch 12. – 14. septembra 2011 v priestoroch konferenčnej sály Slovenského národného archívu. Hlavným usporiadateľom bol Slovenský národný archív v spolupráci s Katedrou etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a so Sekciou archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Záštitu nad podujatím prevzal minister vnútra Slovenskej republiky JUDr. Daniel Lipšic.

Na konferencii, ktorá vyvolala ohlas medzi širokou odbornou aj laickou verejnosťou, sa zúčastnili zástupcovia viacerých vedných odborov, nielen archivári a historici, ale i pamiatkári, etnografi, numizmatici, štatistici a ďalší. Toto široké spektrum aktívnych účastníkov konferencie umožnilo konfrontovať poznatky z rozličných vedných disciplín bez časového obmedzenia. Konferencia takýmto spôsobom poskytla priestor na vytvorenie celistvejšieho obrazu jednotlivých etáp vývoja pôdohospodárstva v rôznych oblastiach Slovenska od praveku až po súčasnosť. Je pozitívne, že možnosť verejne prezentovať výsledky svojho vedeckého výskumu využila najmä mladšia generácia. Zdá sa, že zatiaľ trvá záujem o vedu a výskum v spoločenskovedných odboroch na Slovensku aj napriek finančným a personálnym obmedzeniam.

Výber štúdií prednesených na spomenutej konferencii prináša predkladaná publikácia. Na úvod publikácie sú zaradené štúdie analyzujúce možnosti výskumu problematiky pôdohospodárstva v archívnych fondoch uložených v dvoch ústredných archívoch Slovenskej republiky, v Slovenskom národnom archíve v Bratislave a v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Nasledujúce štúdie sú zamerané na riešenie otázok pôdohospodárstva od praveku, cez stredovek a novovek až do 20. storočia, pričom väčší priestor je venovaný najmä obdobiu novoveku a najnovších dejín. Čitateľ sa môže bližšie oboznámiť napríklad so vznikom a fungovaním kačenárne v Kopčanoch, umelého rybníka na odchyt kačíc, ktorá bola unikátom v stredoeurópskom meradle. Závislosť dobovej priemyselnej výroby od pôdohospodárstva načrtávajú štúdie o prínose Huňadyovcov v chove oviec na Slovensku, ako aj o chove hodvábnika a pestovaní morušových stromov na západnom Slovensku. Viaceré štúdie sa venujú priebehu pozemkových reforiem na Slovensku, pričom ponúkajú rôzne uhly pohľadu. Okrem archívno-historického hľadiska, ktoré v textoch prevažuje, sa mnohí autori k problematike postavili využívajúc aj metódy pomocných vied historických, konkrétne historickej geografie, štatistiky, či numizmatiky.

Súčasťou predkladanej publikácie sú aj Osobný a Zemepisný register, ktoré majú za úlohu čitateľovi uľahčiť orientáciu v jednotlivých textoch.

Sme si vedomí toho, že predložený výber štúdií nemôže v žiadnom prípade pokryť dejiny pôdohospodárstva v plnom rozsahu, avšak našim cieľom bolo predovšet-

kým upriamiť pozornosť čitateľa na túto širokospektrálnu tému. Veríme, že publikácia z dielne Slovenského národného archívu poslúži k rozšíreniu záujmu o skúmanú problematiku a otvorí priestor k ďalšej diskusii. Zároveň dúfame, že počet podobných publikácií ako výsledkov spolupráce odborníkov z rôznych oblastí a rozličných pracovísk v blízkej budúcnosti porastie a svoj podiel na tom bude mať naďalej i Slovenský národný archív.

Editorky

Archívne fondy k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku v Slovenskom národnom archíve

Eva Vrabcová

Cieľom nášho príspevku je prezentovať archívne fondy uložené v Slovenskom národnom archíve (ďalej len SNA), v ktorých je možné nájsť archívne dokumenty viažuce sa k dejinám pôdohospodárstva. Organizačné usporiadanie SNA definuje tri materiálové oddelenia – oddelenie starších fondov, oddelenie nových fondov a oddelenie predarchívnej starostlivosti. Výskumom ich materiálového zloženia a obsahu archívnych dokumentov sme zistili, že viac ako 250 archívnych fondov obsahuje dokumenty súvisiace s dejinami pôdohospodárstva na Slovensku. Pochopiteľne, z priestorového hľadiska nie je možné sa podrobne zaoberať každým jedným archívnym fondom. Z toho dôvodu predkladáme v štúdii iba výber archívnych fondov. Napokon v bádateľni archívu sú k dispozícii potrebné archívne pomôcky a zoznam archívnych fondov Slovenského národného archívu je prístupný aj v elektronickej podobe.

V oddelení starších fondov sa nachádzajú archívne dokumenty od 13. storočia do roku 1918. Môžeme konštatovať, že takmer všetky archívne fondy oddelenia sú zdrojom údajov týkajúcich sa skúmanej problematiky. Sú to predovšetkým archívy rodov a panstiev, archívy verejných základín, archívy cisárskych majetkov na Slovensku, archívy cirkevných inštitúcií a archívne dokumenty pochádzajúce z činnosti hodnoverných miest. Okrem vymenovaných veľkých archívnych súborov môžeme dokumenty k dejinám pôdohospodárstva nájsť aj v niektorých osobných fondoch a nesmieme zabudnúť ani na rozsiahlu zbierku máp, v ktorej najstaršie dokumenty pochádzajú zo 17. storočia.

Archívy rodov a panstiev

Spomedzi archívov rodov a panstiev spomenieme iba tie, ktoré sú takpovediac „najvýdatnejšie" na archívne dokumenty k danej téme. Predovšetkým sú to archívy rodu Pálfi (Pálffy), ktorý vlastnil rozsiahle majetkové komplexy na území Slovenska už od konca 16. storočia.

Prvým majetkom získaným už v roku 1583 bolo Červenokamenské panstvo, ku ktorému neskôr pribudli ďalšie, a to Stupavské panstvo, Bratislavské hradné panstvo, panstvá Malacky, Devín, Bojnice, Pezinok a Svätý Jur. V 18. storočí získal rod najmä majetkové celky skonfiškované rákociovským povstalcom. Menšie majetky nadobudli Pálfiovci aj v 19. storočí. Majetky rodu Pálfi boli vo väčšej miere vyvlastnené v súvislosti s I. československou pozemkovou reformou a zbytok bol skonfiškovaný po roku 1945. V priebehu rokov boli majetky rozdelené medzi jednotlivé vetvy a línie rodu, čo malo rozhodujúci vplyv na organizáciu a vývoj ich správy a v konečnom dôsledku ovplyvnilo aj vznik a obsah archívnych celkov. Väčšina pálfiovských panstiev mala osobitnú správu, ktorá podliehala ústrednej správe. Ústredný archív rodu bol založený v roku 1729 a jeho úlohou bolo sústreďovať a opatrovať písomnosti o spoločných záležitostiach rodu. Popri ňom existovali aj archívy pálfiovských vetiev a línií, archívy ústredných správ a archívy panstiev. Po roku 1945 boli pálfiovské archívy skonfiškované a uložené na hrade Červený Kameň. Pri sústreďovaní a neskorších manipuláciách boli pôvodne usporiadané písomnosti pomiešané. Predchodca Slovenského národného archívu, Štátny slovenský ústredný archív, prevzal pálfiovské archívy v roku 1956. Pri usporiadaní sa rešpektovali pôvodné staré manipulácie a bola utvorená

základná štruktúra pálfiovských archívov. Tvorí ju päť archívnych celkov: 1. Rodové archívy, 2. Archívy ústredných správ, 3. Archívy panstiev, 4. Priemyselné podniky a 5. Zbierky. Písomnosti rodu Pálfi uložené v Slovenskom národnom archíve pochádzajú z rokov 1260 až 1945.[1]

Ďalším významným uhorským rodom, ktorý vlastnil majetky na Slovensku, bol rod Esterházi (Eszterházy). V 17.–19. storočí patril k najbohatším šľachtickým rodom v Uhorsku. Významné postavenie medzi uhorskou šľachtou a rozsiahle majetky získali Esterháziovci za zásluhy v službách panovníckeho rodu Habsburgovcov. Na území Slovenska vlastnili panstvá Bytča, Považská Bystrica, Zvolen, Dobrá Niva, Strečno, Vígľaš, Šintava, Čeklís, Levice, Želiezovce, Galanta, Vranov, Čičva a súčasne boli spolumajiteľmi aj niektorých komposesorátov (Orava, Lietava, Beckov a Branč). Po rozčlenení rodu na línie a vetvy mala každá z nich vlastný archív, do ktorého sa sústreďovali aj písomnosti zo správ príslušných panstiev. V Slovenskom národnom archíve sú uložené archívne dokumenty česneckej línie a čeklískej vetvy rodu Esterházi. Časovo sú archívne dokumenty ohraničené rokmi 1236–1939.[2]

V 17. storočí získali majetky na území Slovenska tiež členovia rodu Erdődy. Ako prvé to boli majetkové podiely na panstvách Smolenice a Dobrá Voda, ktoré začiatkom 17. storočia nadobudol Tomáš Erdődy. Neskôr Erdődyovci získali majetkové podiely v panstvách Orava a Lietava, Ludanice, Čachtice a Beckov, Makovica, Šariš a Hrušov. Majetkové akvizície zavŕšil v roku 1720 Juraj Leopold Erdődy, keď získal donáciu na hrad a panstvo Hlohovec, pôvodne patriace Šimonovi Forgáčovi (Forgách). Okrem toho vlastnili Erdődyovci niekoľko panstiev vo forme zálohu. Tak, ako všetky panstvá vo vlastníctve uhorských šľachticov, aj panstvá rodu Erdődy mali svoju správu – administratívne orgány. Písomné pozostalosti správ panstiev, ako aj Ústredný archív rodu Erdődy, boli sústredené v 19. storočí v hlohoveckom rodovom sídle, kde však značná časť z nich bola zničená počas druhej svetovej vojny. Po prevzatí do Štátneho slovenského ústredného archívu boli písomnosti usporiadané do troch základných archívnych fondov, z ktorých každý má svoje vnútorné členenie. Dokumenty pochádzajú z rokov 1216–1894.[3]

Takto by sme mohli pokračovať ďalšími významnými rodmi, ktoré vlastnili majetky na Slovensku. V Slovenskom národnom archíve sú uložené ešte archívy rodu Kostoláni (Kosztolányi), Kubíni (Kubínyi), Révai (Révay) a rodu Zai (Zay), či 23 archívnych fondov rodov, ktoré vlastnili na Slovensku rozsahom menšie majetky, napr. rod Amade-Üchtriz, Aponi (Apponyi) z Oponíc a Jablonice, Brunschwik – Chotek z Dolnej Krupej, rod Ňári (Nyáry), rod Záturecký zo Záturčia, Ziči (Zichy) z Voderád, Károlyovské panstvo Stupava a ďalšie.[4]

Zloženie archívnych fondov rodov a panstiev je vo svojej podstate podobné. Formovanie, usporadovanie archívnych dokumentov a tvorba ich štruktúry vyplývala

---

[1] PALKO, František – ŽUDEL, Juraj. Archívy rodu Pálffy. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu I.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 89–174.

[2] SEDLÁK, František. Archívy rodu Eszterházy. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu I.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 52–75.

[3] SEDLÁK, František. Archívy rodu Erdődy. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu I.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964 , s. 32–52.

[4] PALKO, František – SEDLÁK, František – ŽUDEL, Juraj. *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu I.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964 , s. 75–218 a s. 262–325.

zo systému výkonu správy na šľachtických majetkoch. Vnútorné usporiadanie archívnych fondov rodov a panstiev nás upozorní nielen na rozsah a vlastníctvo nehnuteľností príslušného rodu, ale aj na zmeny, ktoré vyplynuli z členenia rodov na vetvy a línie, kúpy majetkov, či prípadné straty, ale aj na pôvodnú manipuláciu so zachovanými dokumentmi. Dobrá štruktúra fondov nám napomôže orientovať sa aj v obsahu dokumentov a v prípade absencie dokumentov, cenné poznatky o obsahu získame aj zo zachovaných dobových pomôcok. K našej téme, teda dejinám pôdohospodárstva na Slovensku, sú v archívoch rodov a panstiev uložené najmä komplexy majetkovoprávnych písomností, ako kúpy, predaje, prenájmy, donácie, potom privilégiá, erbové záležitosti, hospodárske písomnosti všeobecne, ale aj dokumenty k urbárskym záležitostiam, rôzne súpisy – polí, záhrad, lúk, viníc, obilia, výkazy úrody a siatia obilia, úrody zemiakov a zeleniny, pestovanie krmovín, písomnosti k orbe, žatve a mlatbe, inventáre vína, pestovanie šafranu (Erdődyovci), výkazy lesov, ťažba dreva, klčovanie lesov, výsadba lesných kultúr (Pálfiovci), užívanie hôľ, úroda sena, stavy dobytka, oviec, pestovanie hodvábnika (Esterháziovci), rybolov, meliorácie (Zayovci) a pod.

Archívy verejných základín

Druhou veľkou skupinou archívnych fondov, v ktorých môžeme hľadať dokumenty k dejinám pôdohospodárstva, sú archívy verejných základín. V stručnosti načrtneme vznik a vývoj správy verejných základín na území Slovenska.

Po zrušení rehole jezuitov v roku 1773 a po zrušení niektorých kláštorov kontemplatívnych rádov v rokoch 1782–1784 prevzala ich majetky Uhorská kráľovská komora, ktorá ich pričlenila k verejným základinám. Od roku 1785 záležitosti štátneho hospodárstva spravovali kráľovské komorské správy. Na území Slovenska boli v roku 1785 zriadené tri kráľovské komorské správy, a to v Nitre (roku 1791 bola presťahovaná do Bratislavy), v Banskej Bystrici a v Košiciach. Pod ich správu patrili najmä majetky kolégií jezuitov, a to panstvá Šaľa, Zniev, Skalka, majetky zrušenej rehole kamaldulov na Zobore, majetky paulínov v Marianke a Lefantovciach, majetky bratislavského a trnavského kláštora klarisiek Boleráz, Rastice, Sládkovičovo a Klíž, majetky panonhalmského benediktínskeho kláštora v Diakovciach, opátstva v Čajakove, panstvo Bzovík a ďalšie menšie rozptýlené majetky.

Kráľovské komorské správy zanikli 1. 12. 1793. V Šali začala pôsobiť **Prefektúra verejnozákladinných majetkov dištriktu Šaľa,** ktorá prevzala časť agendy komorských správ v Bratislave a v Banskej Bystrici. Majetky a panstvá na území východného Slovenska prevzala do svojej správy prefektúra v Jasove. Prefektúra v Šali fungovala do roku 1851, kedy bola zrušená a jednotlivé správy verejnozákladinných panstiev a majetkov boli podriadené finančným úradom, Uhorskému krajinskému finančnému riaditeľstvu v Budíne, okresným finančným riaditeľstvám v Bratislave, v Nitre a v Ružomberku a Finančnej prokuratúre v Bratislave. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 sa opäť obnovila činnosť prefektúry v Šali pod názvom **Hlavná správa verejných základín dištriktu Šaľa,** ktorá jestvovala až do 1. 10. 1905, kedy bola zrušená. Jej nástupníckym orgánom v Šali sa stal **Inšpektorát verejných základín.** Počas prvej svetovej vojny zanikol aj inšpektorát a správu verejných základín pravdepodobne riadilo Ministerstvo školstva v Budapešti. Do Štátneho slovenského ústredného archívu sa dokumenty z činnosti správy verejných základín v Šali dostali v roku 1958 a už v roku 1959 sa vykonala rekonštrukcia základných registratúrnych celkov a bola vytvorená štruktúra archívu verejných základín. Archívy verejných základín uložené v Slovenskom národnom archíve obsahujú jedinečné archívne dokumenty, ktoré poukazujú na úroveň pôdohospodárstva na Slovensku v 18. storočí. Z obsahového hľadiska sú to

najmä dokumenty týkajúce sa súpisu majetkov zrušených kláštorov, inventáre hnuteľného a nehnuteľného majetku, prenájomné zmluvy, inštrukcie a nariadenia o zavádzaní nových metód hospodárenia, o nových druhoch plodín, o pestovaní hodvábnika, moruší, zemiakov a pod., stavby nových patronátnych budov, spisy týkajúce sa parcelácie majerov, výkupu robotných povinností a kolonizácie na verejnozákladinných majetkoch. Okrem toho tu nájdeme písomnosti osvetľujúce vedenie hospodárstiev po stránke odbornej, výkazy úrody obilia a iných poľnohospodárskych produktov, dokumenty vzťahujúce sa k lesnému hospodárstvu (ochrana a úprava lesov, zbieranie lesných plodov, ťažba dreva atď.), písomnosti k urbárskym lúkam, pasienkom a lesom, ale aj dokumenty o chove oviec a predaji vlny, o vinohradníctve, či rybnom hospodárstve, správy o stave chovu dobytka atď.[5]

Archívy cisárskych majetkov na Slovensku

Archívy cisárskych majetkov na Slovensku sú treťou skupinou, ktorá ukrýva dokumenty k dejinám pôdohospodárstva.

Cisársky rod Habsburgovcov vlastnil na Slovensku od roku 1736 panstvá Holíč a Šaštín. Hneď po získaní oboch panstiev na Slovensku založil František Štefan Lotrinský v Holíči manufaktúru na výrobu majoliky. Všetky tri hospodárske celky boli priamo podriadené Riaditeľstvu cisárskych majetkov vo Viedni. Z uvedeného vyplýva, že v SNA sú uložené štyri archívne fondy cisárskych majetkov na Slovensku:

1. Riaditeľstvo cisárskych majetkov vo Viedni (fragment) 1393–1780,
2. Panstvo Holíč 1736–1918,
3. Panstvo Šaštín 1750–1918,
4. Manufaktúra na majoliku v Holíči 1780–1848.

Habsburgovci na zmienených majetkoch zavádzali nielen najmodernejšie metódy hospodárenia, ale ich snaha o modernizáciu smerovala aj do systému správy majetkov a vedenia administratívy. Svedčí o tom i systém vedenia registratúry. Agenda panstiev bola vedená podľa podrobných registratúrnych plánov, ktoré napriek tomu, že sa dosť často menili, podávajú veľmi dobrý prehľad o obsahu písomností. Archívy cisárskych majetkov na Slovensku poskytujú jedinečné dokumenty k dejinám pôdohospodárstva už v súvislosti so spomínanými novými metódami prác v poľnom a lesnom hospodárení alebo v živočíšnej výrobe. Ako príklad môžeme uviesť stavbu žrebčína v Kopčanoch, umelý chov divých kačíc v Kopčanoch, meliorácie na panstvách Holíč a Šaštín, zakladanie ovocných záhrad, starostlivosť o lesnú zver, zriadenie bažantnice v Gbeloch, vedenie chovných kníh kráv, pestovanie a predaj cukrovej repy do cukrovaru v Hodoníne, výkazy úrody obilia, osív, krmovín a semien, výkazy o oseve, žatve a mlatbe, obchod s mliekom, chov a predaj kŕmnych volov alebo zavádzanie parných oračiek. Cisárske majetky ležiace na území Československej republiky boli v roku 1918 skonfiškované a začlenené do podniku Československé štátne lesy a majetky.[6]

---

[5] SEDLÁK, František. Archívy verejných základín. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu I.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 218–246.

[6] SEDLÁK, František. Archívy cisárskych majetkov na Slovensku. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu I.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 246–262.

Archívy cirkevných inštitúcií

Z cirkevných ustanovizní treba spomenúť dokumenty premonštrátskych prepozitúr v Jasove, Lelesi a čiastočne aj pri Veľkom Varadíne, ako i dokumenty Bratislavskej kapituly. Medzi najstaršie premonštrátske kláštory na Slovensku patrili Bzovík, Leles a Jasov, ktoré vznikli už v 12. storočí. Ďalšie premonštrátske kláštory boli založené v priebehu 13. storočia. Všetky dostali donácie na rozsiahle majetky, a tak boli premonštráti v stredovekom Uhorsku jednou z najbohatších reholí. Po roku 1918 zostali na území Slovenska dva premonštrátske kláštory v Jasove a Lelesi, ktoré boli v roku 1950 zrušené. Súkromné archívy prepozitúr z Lelesu a Veľkého Varadína boli sústredené v kláštore v Jasove, odkiaľ ich v roku 1959 prevzal Štátny slovenský ústredný archív. Podstatná časť územia patriaca premonštrátskej prepozitúre v Jasove bola bohatá na rudy a kovy, ktoré sa dolovali už od 13. storočia. Najväčší rozvoj ťažby železnej rudy na Jasovskom panstve zaznamenali v 18. storočí. Výnosy z ťažby umožnili zintenzívniť poľnohospodársku výrobu, prekvitalo vinohradníctvo a rozšíril sa chov oviec. Jasovské panstvo tvorili poddanské mestečká a dediny v Abovskej, Sabolčskej a Gemerskej župe a vinice vo viacerých miestach tokajskej oblasti. Majetky Jasovského panstva podliehali I. československej pozemkovej reforme a značná časť jeho pozemkov prešla do rúk drobných roľníkov. Zvyšok majetkov bol vyvlastnený v prospech štátu po roku 1945 a ako sme uviedli, v roku 1950 rehoľa zanikla. Kláštor premonštrátskej prepozitúry v Lelesi založil vacovský biskup Boleslav v posledných desaťročiach 12. storočia. Poddanské obce v župách Zemplín, Užhorod a Sabolč, ktoré patrili leleskému premonštrátskemu kláštoru tvorili Leleské panstvo. Správu Jasovského, ako aj Leleského panstva mal na starosti jeden z kanonikov konventu vo funkcii administrátora, neskôr prefekta majetkov, ktorému podliehali civilní úradníci správy panstva. Z obsahového hľadiska sa dokumenty z oboch premonštrátskych archívov najčastejšie týkajú správy škôl a rehoľných domov, cirkevných a rehoľných záležitostí, správy majetkov panstiev – výkazy úrody obilia, vinohradníctvo, urbárske záležitosti a pod.

Z cirkevných inštitúcií, ktorých dokumenty sú uložené v SNA, musíme spomenúť ešte Bratislavskú kapitulu. Bratislavská prepozitúra, pri ktorej od najstarších čias bola zriadená kapitula, sa spomína už v roku 1100 v dekréte kráľa Kolomana. Rozsiahlosť pozemkového vlastníctva kapituly predurčila, že aj v jej písomnej pozostalosti sa nájde veľa archívnych dokumentov, ktoré obsahujú dôležité údaje k dejinám pôdohospodárstva na určitom území Slovenska. Okrem majetkovoprávnych dokumentov, základných privilégií a donácií pre kapitulu, či súdnych spisov, sa v archíve kapituly nachádzajú aj dokumenty napríklad o záhrade a majeri prepozitúry, o viniciach v Bratislave, vo Svätom Jure a Vajnoroch, o desiatkoch z vína a obilia, o sporoch o vlastníctvo pasienkov a lesov vo Veľkom Tŕní s Pálfiovcami a nesporne dôležitými prameňmi sú aj hospodárske účty a tiež dokumenty týkajúce sa chovu oviec, hovädzieho dobytka atď.[7]

Archívy hodnoverných miest

Poslednou veľkou skupinou archívov, v ktorých sú ukryté dokumenty najmä k regionálnym, ale aj hospodárskym dejinám, sú archívy hodnoverných miest.

Hodnoverné miesta – *loca credibilia* boli zvláštnosťou feudálneho Uhorska. Vyvinuli sa pri kapitulách a konventoch. Spočiatku iba zlistiňovali rôzne súkromnoprávne úkony ako verejní notári v okolitých krajinách. Neskôr boli poverované úlohou úradných svedkov a relátorov pri rôznych správnych a súdnych úkonoch. Tým sa stali vý-

[7] SEDLÁK, František. Cirkevné ustanovizne. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu I.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 327–346.

znamnými verejnosprávnymi inštitúciami. V roku 1353 sa počet hodnoverných miest na Slovensku ustálil na deväť, konkrétne išlo o kapituly v Nitre, v Bratislave a na Spiši, o konventy na Zobore, v Hronskom Beňadiku, v Jasove, Lelesi, Šahách a v Turci-Znieve. Dejiny hodnoverných miest sú úzko spojené s dejinami príslušných kapitúl a konventov. Hodnoverné miesta pôsobili takmer sedemsto rokov. Najväčší rozkvet zaznamenali v stredoveku, ale ich význam je viditeľný ešte aj v 16. a 17. storočí. V 19. storočí vyvíjajú hodnoverné miesta už len nepatrnú činnosť a zákon o verejných notároch z roku 1874 znamenal ich koniec. Po tomto roku sa ich činnosť obmedzila výlučne len na vydávanie overených odpisov listín, ktoré opatrovali vo svojich archívoch. Archívy hodnoverných miest sú svojou povahou svetské. Už samotné kapituly a konventy robili rozdiel medzi vlastným archívom kapituly a konventu, ktorý obsahoval dokumenty o ich právach, majetkoch a cirkevnej činnosti a medzi archívom hodnoverného miesta, ktorý sa týkal súkromnoprávnych záležitostí širokého okolia. Toto rozlišovanie sa prejavuje v označení archívu kapituly a konventu ako *archivum privatum* a archívu hodnoverného miesta ako *archivum publicum* alebo *archivum regnicolare,* ale aj v oddelenej manipulácii. Archívy hodnoverných miest obsahujú písomnosti, ktoré vznikli z činnosti svojich pôvodcov a z depozitov zemianskych rodov. Depozity obsahujú rôzne majetkovoprávne písomnosti (donačné listiny, testamenty a iné), erbové a šľachtické listiny. Sú veľmi cenné a patria k najstarším dokumentom, ktoré sú uložené v Slovenskom národnom archíve, okrem dokumentov hodnoverného miesta Spišská kapitula, ktoré bolo vrátené na požiadanie Spišskej kapitule. Nebudeme sa na tomto mieste podrobne venovať štruktúre archívnych fondov hodnoverných miest, ale napokon, ako nám už napovedá všeobecná skladba archívnych dokumentov, aj v týchto fondoch je možné nájsť množstvo informácií k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku.

Všetky vyššie uvedené archívne fondy si vyžadujú nielen dobrú znalosť latinčiny, nemčiny a maďarčiny, ale aj znalosti z paleografie a ďalších pomocných vied historických. Je len samozrejmé, že získanie potrebných informácií je možné len prostredníctvom trpezlivého a náročného štúdia archívnych dokumentov.[8]

V prehľade archívnych fondov oddelenia starších fondov SNA, ktoré obsahujú dokumenty k dejinám pôdohospodárstva, nesmieme zabudnúť ešte na tri archívne fondy. Slovensko bolo až do roku 1918 súčasťou Uhorska, z čoho vyplýva, že väčšina centrálnych úradov štátnej moci mala svoje sídlo v Budapešti a dokumenty sú uložené v Maďarskom krajinskom archíve. V Slovenskom národnom archíve sa nachádza iba malý zlomok dokumentov so vzťahom k územiu Slovenska niektorých uhorských kráľovských ministerstiev. K skúmanej problematike sú to dokumenty uložené v archívnych fondoch **Uhorské kráľovské ministerstvo pôdohospodárstva v Budapešti, 1874–1917, Uhorské kráľovské ministerstvo pôdohospodárstva, expozitúra v Prešove, 1915–1918 a Uhorský kráľovský obvodný veterinárny dozor na Slovensku, 1912–1918.**

Z uvedených troch archívnych fondov je spracovaný a sprístupnený iba archívny fond Uhorské kráľovské ministerstvo pôdohospodárstva z rokov (1874) 1889–1917. Dokumenty týkajúce sa Slovenska boli delimitované v rámci spisovej rozluky s Maďarskom v roku 1927. Až do roku 1958 boli uložené v Štátnom ústrednom archíve v Prahe (Státní ústřední archiv), odkiaľ sa dostali do vtedajšieho Štátneho slovenského ústredného archívu. V archívnom fonde možno študovať dokumenty k výskumu lesného hospodárstva, dobytkárstva, veterinárstva, hospodárskeho školstva, stavby ciest

[8] ŽUDEL, Juraj. Hodnoverné miesta. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu I.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 347–361.

a železníc, protipovodňovej a regulačnej činnosti na dolnom toku Váhu, výstavby rekreačných zariadení vo Vysokých Tatrách a Ľubochni.[9] Ostatné dva archívne fondy nie sú spracované.

Oddelenie nových fondov SNA spravuje najmä archívne dokumenty, ktoré vznikli z činnosti najvyšších orgánov štátnej moci a správy od roku 1918 do roku 1968. Začlenením Slovenska do vzniknutej Československej republiky v októbri roku 1918 bolo potrebné aj na Slovensku zriaďovať nové orgány štátnej moci a správy. Zákon z 10. decembra 1918 o mimoriadnych a prechodných opatreniach zrušil štátoprávne spojenie Slovenska s Uhorskom, rozpustil miestne samosprávne orgány a ich právomoc zveril komisiám, ktoré ustanovil zmocnenec vlády – minister s plnou mocou pre správu Slovenska.

Úrad **Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska** vykonával svoju činnosť prostredníctvom svojich odborov a referátov. Pôdohospodárstvo mal na starosti **zemedelský referát.** Kompetencie ministra s plnou mocou neboli z vecnej stránky presne definované, a tak čoskoro začal jeho význam a právomoc upadať. Markantne sa to prejavilo od roku 1922, kedy sa čoraz viac dostávali do popredia centralistické snahy pražských ministerstiev, ktoré svojimi expozitúrami alebo slovenskými oddeleniami nahradzovali činnosť bývalých vládnych referátov Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Napokon samotný úrad v roku 1927 zanikol.[10]

Vládne referáty sa po vzniku ČSR v roku 1918 utvorili súčasne s úradom Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska ako jeho podriadená časť podľa zákona č. 64/1918 Zb. z. a n. Pôvodne vzniklo 14 vládnych referátov pre jednotlivé rezorty. Na zasadnutí vládnych referentov 11. novembra 1919 sa rozhodlo, aby sa jednotlivé referáty stali výkonnými orgánmi centrálnych ministerstiev v Prahe a pracovali nezávisle na úrade Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Zriadených bolo 6 slovenských oddelení. Pôsobili v rokoch 1919 až 1928 do vzniku Krajinského úradu v Bratislave, iba Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave vykonával činnosť až do roku 1939. Pre úsek riadenia pôdohospodárstva na Slovensku bola zriadená Expozitúra Ministerstva zemedelstva.[11]

Expozitúra Ministerstva zemedelstva, 1919–1929

Predchodcom Expozitúry Ministerstva zemedelstva bol zemedelský referát úradu Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Referát sa výnosom Ministerstva zemedelstva z 22. júna 1920 zmenil na **Expozitúru Ministerstva zemedelstva.** Právomoc expozitúry sa vzťahovala na celé Slovensko. Mala prezídium a až 13 oddelení. Podliehal jej aj **Slovenský úrad práce pre poľnohospodárske robotníctvo,** ktorého úlohou bolo sprostredkovať prácu pre sezónnych poľnohospodárskych robotníkov, poľnohospodárske zmluvy a vedenie štatistiky. Expozitúra Ministerstva zemedelstva zanikla k 30. júnu 1928. Väčšia časť jej kompetencií prešla na Krajinský úrad v Bratislave,

---

[9] ŽUDEL, Juraj. Uhorské kráľovské ministerstvo pôdohospodárstva, 1886–1917. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu II.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 11–12.

[10] BIELIK, František. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918–1927. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu II.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 15–21.

[11] BIELIK, František. Vládne referáty Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu II.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 22–26.

ktorý prevzal aj jej registratúru. Po zániku Krajinského úradu k 31. 12. 1939 prešla spolu s jeho registratúrou do správy Ministerstva vnútra. V roku 1945 ju prevzalo Povereníctvo vnútra, až sa napokon v roku 1954 dostala do novovzniknutého Štátneho slovenského ústredného archívu. Z činnosti Expozitúry Ministerstva zemedelstva sa nezachovali všetky archívne dokumenty, čo bolo zrejme dôsledkom častých zmien v riadení pôdohospodárstva na Slovensku a presunov agendy. Právni nástupcovia vyberali z registratúry písomnosti týkajúce sa záležitostí v ich kompetencii. Archívne dokumenty uložené v uvedenom fonde poskytujú mimoriadne cenné údaje nielen k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku, ale aj k všeobecnej hospodárskej, politickej, kultúrnej a spoločenskej situácii v prvých rokoch existencie Československej republiky. Zaujímavé sú najmä dokumenty o odborných poľnohospodárskych, vinárskych, ovocinárskych, liehovarníckych a lesníckych školách, pestovaní viniča a schválení tokajskej vinárskej oblasti na východnom Slovensku, pestovaní tabaku, cukrovej repy, chmeľu, chove včiel a hodvábnika, živočíšnej výrobe, veterinárnej službe, o ochrane lesov, o zriadení meteorologickej a hydrografickej služby na Slovensku. Sú tu tiež dokumenty ku kolonizácii v rámci I. pozemkovej reformy, k parcelácii, k pasienkovým a urbárskym spoločnostiam, k poľnohospodárskym výstavám v ČSR a cudzine atď.[12]

Po zániku Expozitúry Ministerstva zemedelstva prevzal čiastočne starostlivosť o pôdohospodárstvo na najvyššej úrovni na Slovensku **Krajinský úrad v Bratislave,** ale jadro činnosti sa sústreďovalo na **Štátnom pozemkovom úrade v Prahe** a na Ministerstve zemědelství.

Štátny pozemkový úrad v Prahe, 1919–1935

Štátny pozemkový úrad v Prahe (ďalej len ŠPÚ) sa stal inštitúciou, ktorá zásadným spôsobom ovplyvnila pozemkovú držbu. Jeho vznik a činnosť úzko súvisí s I. pozemkovou reformou, ktorá prebiehala v Československej republike v rokoch 1919 až 1935. Stal sa ústredným orgánom štátnej správy pre jej prípravu, riadenie a výkon. Štátny pozemkový úrad bol zriadený zákonom č. 330 z 11. júna 1919. Na jeho čele stál prezident a podliehal priamo vláde. Po stránke kontroly podliehal Národnému zhromaždeniu. Neskôr Štátny pozemkový úrad zriadil obvodové úradovne pre pozemkovú reformu a 21 prídelových komisárov ako pomocné a výkonné orgány, zabezpečujúce priebeh pozemkovej reformy. Štátny pozemkový úrad v Prahe pôsobil do konca apríla 1935, kedy jeho kompetencie prešli na Ministerstvo zemědelství. Pozemková reforma nebola jednorazovou akciou. Vlastné prídelové konanie začalo až v roku 1921. Na Slovensku bolo pre účely pozemkovej reformy zabratých 1 396 135 ha všetkej pôdy, z toho 498 693 ha pôdy poľnohospodárskej, ktorá patrila 981 vlastníkom. Tempo jej realizácie však bolo veľmi pomalé, reforma prebiehala až do roku 1936, na niektorých miestach ešte i dlhšie. Pozemková reforma sa dotkla svetských aj cirkevných majetkov i majetkov základín.

V Slovenskom národnom archíve je uložená časť archívnych dokumentov Štátneho pozemkového úradu v Prahe, ktoré sa týkajú územia Slovenska a čiastočne aj územia bývalej Podkarpatskej Rusi. Podstatná časť archívneho fondu Štátny pozemkový úrad v Prahe je uložená v Národnom archíve v Prahe, kam proveniečne patrí z hľadiska celoštátnej pôsobnosti inštitúcie v období I. ČSR. Najdôležitejšími dokumentmi archívneho fondu z hľadiska majetkovej držby sú registre prídelov a prídelové listiny,

[12] WATZKOVÁ, Lenka. *Expozitúra Ministerstva zemedelstva.* Inventár. Bratislava: 1969, úvod k inventáru.

ale pre dokazovanie držby nehnuteľností i pre historické bádanie majú význam aj ďalšie archívne pramene, napr. kúpnopredajné zmluvy, oceňovacie elaboráty, dokumenty o pôžičkách, výkazy hospodárskych výnosov, zisťovanie bonity pôdy, popisy jednotlivých veľkostatkov, rôzne mapky, náčrty a geometrické plány. Osobitnú skupinu tvoria dokumenty k zakladaniu slovenských kolónií, najmä na území južného pohraničia, s cieľom eliminovať maďarský vplyv v tejto časti Slovenska. Výkonnými a pomocnými orgánmi Štátneho pozemkového úradu v Prahe boli, ako sme uviedli, štátne **obvodové úradovne pre pozemkovú reformu a prídeloví komisári** Štátneho pozemkového úradu. Obvodové úradovne zriaďoval Štátny pozemkový úrad v Prahe so súhlasom svojho správneho výboru a po dohode s Ministerstvom financií v roku 1920 a ich činnosť bola ukončená v roku 1949 v zmysle vl. nar. č. 191/1949 Zb. z. a n., kedy agendu prevzali pôdohospodárske referáty krajských národných výborov. Ich vecná právomoc a vnútorná organizácia dokázala fungovať napriek spoločenským a politickým zmenám zaznamenaným v rokoch 1920 až 1949.

V Slovenskom národnom archíve sú uložené archívne dokumenty **Štátnej obvodovej úradovne pre pozemkovú reformu v Bratislave, 1920–1949, Štátnej obvodovej úradovne pre pozemkovú reformu v Prešove, 1924–1949 a Štátnej obvodovej úradovne pre pozemkovú reformu vo Zvolene, 1922–1949.**

Musíme konštatovať, resp. upozorniť na skutočnosť, že časť registratúry obvodových úradovní týkajúcej sa židovských majetkov prevzali v roku 1941 pracovné skupiny Štátneho pozemkového úradu v Bratislave a časť prevzali v roku 1949 pôdohospodárske referáty krajských národných výborov (ďalej len KNV). Z toho jednoznačne vyplýva, že pôvodné registratúry štátnych obvodových úradovní uložené v Slovenskom národnom archíve nie sú kompletné, ale sa nachádzajú aj v štátnych archívoch ako pravé alebo nepravé priora registratúr KNV. Pre výkon I. pozemkovej reformy bolo vyhlásených niekoľko pracovných programov. Pre ich priame realizovanie v teréne boli zriadené v druhej polovici roku 1921 prídelové komisariáty, podriadené obvodovým úradovniam. Na čele komisariátu stál prídelový komisár. Počet prídelových komisárov sa ustálil v roku 1924 na 18. Sídla prídelových komisárov boli: **Bratislava obvod 1, Bratislava obvod 2, Nitra, Nové Zámky, Trenčín, Žilina, Jelšava, Lučenec, Šahy, Martin, Zlaté Moravce, Zvolen, Humenné, Košice, Levoča, Liptovský Mikuláš, Prešov, Trebišov.** Väčšina prídelových komisárov bola zrušená ešte pred úplným ukončením pozemkovej reformy. Ich registratúry spolu s agendou prevzali nadriadené obvodové úradovne.[13]

Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, 1921-1938

Ďalšou inštitúciou, ktorá sa zaoberala I. pozemkovou reformou, bol Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, ktorý začal pôsobiť 1. januára 1925. Hlavnou náplňou jeho činnosti bola kolonizácia, na ktorú sa použila časť záborovej pôdy. Kolonizácia mala síce celoštátny charakter, no najviac zasiahla južné pohraničné oblasti Slovenska. Na Slovensku bolo do konca roku 1934 zriadených 1996 kolonizačných usadlostí. Kolonizácia sa opierala práve o základné zákony pozemkovej reformy a riadil ju Štátny pozemkový úrad v Prahe. Pôsobnosť kolonizačného referátu sa vzťahovala na celé územie Slovenska a spočívala v prídelovom konaní, v riešení zamestnaneckej otázky, v zaknihovaní prídelov, v hospodárskom dozore nad kolóniami, v pos-

[13] ŽUDEL, Juraj. Štátny pozemkový úrad v Prahe, 1919–1938. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu II.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 141–144, s. 149–170.

kytovaní finančnej pomoci kolonistom, v starostlivosti o školstvo a kultúrny život na kolóniách, v revíznej činnosti. Kolonizačný referát bol zrušený 5. januára 1939. Jeho agenda prešla na Ministerstvo hospodárstva Slovenskej krajiny. Kolonizačná akcia predpokladala v mnohých prípadoch výstavbu nových obytných a hospodárskych jednotiek i celých sídlisk. Technické i finančné problémy riešil Štátny pozemkový úrad prostredníctvom svojho V. odboru. V roku 1925 skončila účinnosť zákona o stavebnom ruchu, ktorý zabezpečoval kolonistom štátnu podporu na stavby a ŠPÚ im poskytoval bezúročný stavebný úver. S touto akciou súviselo zriadenie **Stavebného dozoru Štátneho pozemkového úradu pre výstavbu kolónií na Slovensku.** Bol nápomocný najmä pri poskytovaní stavebného úveru, kolaudoval stavby, kontroloval vyúčtovania stavebných prác a pod. Bol zrušený v roku 1937.[14]

S I. pozemkovou reformou sú úzko spojené aj ďalšie archívne fondy, ktoré sú uložené v Slovenskom národnom archíve. Už v roku 1920 bol zákonom č. 329 z 8. apríla 1920 pri Všeobecnom penzijnom ústave v Prahe zriadený **Fond pre zaopatrovanie zamestnancov veľkostatkov.** Samostatnou inštitúciou sa stal vládnym nariadením č. 29 z 8. februára 1923. Správu fondu riadilo sedemčlenné kuratórium. Pôsobnosť fondu bola do 6. októbra 1938 celoštátna, potom ju na Slovensku vykonávalo Ministerstvo hospodárstva Slovenskej krajiny a neskôr Štátny pozemkový úrad v Bratislave. V roku 1945 prešla pôsobnosť na Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Zachované archívne dokumenty pochádzajú z rokov 1920 až 1950. Vo fonde možno študovať problémy sociálneho zabezpečenia dôchodcov zabratých veľkých pozemkových majetkov a spoľahlivo sledovať postup pozemkovej reformy.[15]

V roku 1935 prebehla rozsiahla reforma centrálnych inštitúcií riadiacich pôdohospodárstvo v ČSR. Zrušený bol Štátny pozemkový úrad v Prahe a zmeny nastali aj v riadení štátnych lesov a majetkov. Kompetencie ŠPÚ prešli na IX. odbor **Ministerstva zemědelství** a zložité kompetencie v riadení štátnych lesov centrálne zastrešoval jeho **VIII. odbor.** Dokumenty z činnosti VIII. odboru – slovenské záležitosti – prevzal dnešný Slovenský národný archív v roku 1958 spolu s písomnosťami ŠPÚ. Dokumenty uložené v archíve pochádzajú z rokov 1935–1938.[16]

Centrálna správa verejnozákladinných majetkov, 1919–1953

K inštitúciám, ktorých začiatky sú spojené so vznikom republiky, ale predovšetkým s dejinami pôdohospodárstva, patrí **Centrálna správa verejnozákladinných majetkov.** Správa verejných základín prešla niekoľkoročným zložitým vývojom, zmienili sme sa o nich už v prvej časti štúdie. Po vzniku Československej republiky v roku 1918 majetky verejných základín, ako aj veľké majetky rímskokatolíckej cirkvi, zostali bez ústrednej správy, nakoľko táto sídlila na území Maďarska. V roku 1919 Minister s plnou mocou pre správu Slovenska zriadil päť trojčlenných kuratórií, ktorých úlohou bolo na cirkevných majetkoch a majetkoch verejných základín zabezpečiť riadne hos-

[14] ŽUDEL, Juraj. Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, 1921–1938; Stavebný dozor Štátneho pozemkového úradu pre výstavbu kolónií, 1921–1937. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu II.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 144–148.

[15] ŽUDEL, Juraj. Fond pre zaopatrovanie zamestnancov veľkostatkov v Prahe, 1920–1930. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu II.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 142–144.

[16] BARANOVÁ, Katarína – VRABCOVÁ, Eva. *Ministerstvo zemedelstva – VIII. odbor, 1935–1938.* Inventár. Bratislava: 2002, úvod k inventáru.

podárenie. V lete roku 1919 bolo zriadené Centrálne kuratórium. Činnosť kuratórií bola nepostačujúca, preto Minister s plnou mocou pre správu Slovenska nariadením z 11. augusta 1919 uvalil na všetky majetky rímskokatolíckej cirkvi a verejné základiny na území Slovenska vnútený alebo štátny dozor a ich správu zveril Centrálnej komisii pre správu rímskokatolíckych majetkov na Slovensku. Komisiu riadil predseda so siedmimi členmi. Jej prvoradou úlohou bolo uviesť správu cirkevných majetkov a základín do súladu s platnými právnymi predpismi. Prostredníctvom komisie si štát zabezpečil uplatnenie svojho vplyvu na správu a dozor nad ich hospodárením. Celková výmera spravovaných majetkov bola cca 206 000 katastrálnych jutár v 115 prevažne katolíckych obciach. Výkonným orgánom komisie bola Centrálna správa rímskokatolíckych cirkevných veľkostatkov na Slovensku so sídlom v Bratislave. Centrálna komisia bola zrušená nariadením Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska k 1. novembru 1923. Správa cirkevných majetkov bola prenesená na Likvidačnú komisiu pre správu cirkevných majetkov na Slovensku zriadenú pri Referáte Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave. Jej pôsobnosť spočívala vo vedení správy cirkevných a nadačných majetkov, ale jej úlohou bolo najmä pripraviť odovzdanie správy základín do rúk Československej správy kultovej a ostatných cirkevných majetkov do rúk ich legálnych užívateľov. Centrálna komisia a aj Likvidačná komisia boli iba prechodným a dočasným orgánom štátnej správy na cirkevných a nadačných majetkoch. Likvidačná komisia oba komplexy majetkov spravovala až do roku 1935, kedy na základe *modu vivendi* – dohovoru medzi československou vládou a Svätou Stolicou, cirkevné majetky maďarských ustanovizní na území Slovenska prešli pod správu Ústrednej správy dr. Pavla Jantauscha niektorých cirkevných majetkov na Slovensku so sídlom v Bratislave.

Pod správou Likvidačnej komisie ostali len majetky verejných základín. Pre ich správu bola zriadená Centrálna správa verejnozákladinných majetkov v Bratislave. Správa mala na starosti majetky náboženského fondu v celkovej výmere 3 161 ha, študijného fondu vo výmere 4 693 ha a univerzitného fondu vo výmere 8 999 ha. Okrem toho mala v správe aj Školskú základinu Jána Pálfiho staršieho v Častej, Študijnú základinu Jána Pálfiho staršieho v Pezinku a Základinu Jána Pálfiho staršieho pre bratislavskú detskú nemocnicu vo Svätom Jure. K ďalšej reorganizácii správy nadačných majetkov došlo v roku 1938, kedy bola zrušená Likvidačná komisia a jej funkciu prevzala trojčlenná Správna rada verejnozákladinných majetkov na Slovensku. V roku 1945 po skončení II. svetovej vojny Správnu radu Povereníctvo školstva a osvety odvolalo a vymenovalo vládneho komisára. Neskôr ho vystriedal Správny zbor verejnozákladinných majetkov na Slovensku a Stála revízna komisia verejnozákladinných majetkov. Obe inštitúcie podliehali priamo Povereníctvu školstva. Verejné fondy a základiny československá vláda zrušila rozhodnutím z 22. januára 1952. Agendu spojenú s likvidáciou majetku verejných základín vykonávalo Likvidačné stredisko základín, ktoré svoju činnosť ukončilo k 31. marcu 1954. Poľnohospodárska pôda verejných základín pripadla Československým štátnym majetkom a lesy Československým štátnym lesom.

Archívne dokumenty uložené v archívnom fonde Centrálna správa verejnozákladinných majetkov v celkovom množstve 78 bežných metrov sú jedinečným pramenným základom na získanie poznatkov o majetkovoprávnej držbe, o poľnohospodárskej a lesohospodárskej výrobe, pestovaní zeleniny, ovocia, liečivých rastlín, cukrovej repy, čakanky, o výsadbe lesov, ťažbe dreva, pokusníctve, zbere semien, lesných plodov, ale napr. aj o využívaní umelých hnojív, rozboroch pôdy, chove dobytka, koní atď. Veľká skupina dokumentov sa zaoberá patronátnymi záležitosťami, stavbou

a opravou fár, kostolov, škôl. Pozoruhodné sú tiež dokumenty o geologických prieskumoch.[17]

Ministerstvo hospodárstva, 1938–1945

Politické a spoločenské zmeny, ktoré nastali na Slovensku po 6. októbri 1938, sa odrazili aj v organizovaní štátnej správy. Tesne po vydaní ústavného zákona č. 299/1938 z 22. novembra 1938 o autonómii Slovenskej krajiny vzniklo **Ministerstvo hospodárstva,** ktoré do svojej správy prebralo aj riadenie pôdohospodárstva na Slovensku, a to odbormi VI. Poľnohospodárska politika a právo, VII. Poľnohospodárska technika, VIII. Poľnohospodárska výroba, IX. Lesníctvo, X. Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov a XI. Pozemková reforma. Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov pokračovalo vo svojej činnosti aj po roku 1945 a až do roku 1948 spravovalo štátne lesy a majetky. Jeho písomnosti tvoria samostatný archívny fond. XI. odbor ministerstva – pozemková reforma sa zákonom č. 45/1940 S. z. z 22. februára 1940 pretvoril na Štátny pozemkový úrad priamo podriadený vláde. Venujeme sa mu v osobitnej stati.

Archívne dokumenty Ministerstva hospodárstva pochádzajú z rokov 1938–1945 a k téme pôdohospodárstva môžeme študovať dokumenty týkajúce sa napr. vodohospodárskej služby, chovu dobytka, trhové správy, problematiku kolonistov na území pripojenom k Maďarsku, prídel pôdy, živelné pohromy, mzdy v poľnohospodárstve, židovské poľnohospodárske majetky, vývoz lesných plodín, pasienkové a urbárske spoločnosti, námedzných robotníkov, ceny poľnohospodárskych výrobkov, rybárske revíry a spolky, komasáciu a pod. [18]

Štátny pozemkový úrad v Bratislave, 1939–1945

Už sme uviedli, že Štátny pozemkový úrad vznikol zmenou XI. odboru Ministerstva hospodárstva na samostatný úrad. Svoju činnosť začal 13. marca 1940. Ťažisko jeho činnosti spočiatku spočívalo v dokončení I. československej pozemkovej reformy. Zákon mu umožňoval vykonávať revíziu I. pozemkovej reformy, mal právo preskúmať všetky rozhodnutia a opatrenia Štátneho pozemkového úradu v Prahe, prípadne Ministerstva zemedelstva, mohol ich zrušiť a urobiť nové opatrenia. V podstate mohol zrevidovať celú pozemkovú reformu na Slovensku. Spravoval tiež štyri fondy pozemkovej reformy, a to fond kolonizačný, náhradový, fond zamestnancov bývalých veľkostatkov a fond legionársky. Najdôležitejšou úlohou Štátneho pozemkového úradu bolo vykonávanie novej pozemkovej reformy podľa zákona č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme. Do jeho kompetencie spadal výkup a prideľovanie pôdy, úver a dozor nad hospodárením prídelcov. Rozsah jeho agendy sa zväčšil vydaním Židovského kódexu, nariadením o právnom postavení Židov č. 198/1941. Od 1. novembra 1941 sa všetok židovský nehnuteľný majetok stal vlastníctvom štátu. Pre zabezpečenie hospodárenia na židovských poľnohospodárskych nehnuteľnostiach sa zriadil **Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov.** Jeho písomnosti, taktiež uložené v SNA, tvoria samostatný archívny fond.

Pre vykonávanie pozemkovej reformy na židovských majetkoch zriadil Štátny pozemkový úrad pracovné skupiny, ktoré boli jeho organizačnou zložkou. Mali plnú moc

---

[17] TOMAN, Štefan – URBANOVIČ, Július. *Centrálna správa verejnozákladinných majetkov, 1919–1954.* Inventár. Bratislava: 1976, úvod k inventáru.

[18] BIELIK, František. *Ministerstvo hospodárstva, 1938–1945.* Inventár. Bratislava: 1966, úvod k inventáru.

a pracovali s miestnymi orgánmi na miestach, kde sa vykonávala pozemková reforma. Postupne sa vytvorilo 13 pracovných skupín, označených veľkým písmenom abecedy. Každá mala na starosti isté okresy. Pre dozor nad pracovnými skupinami a revíziu ich činnosti bola zriadená mimo organizácie Štátneho pozemkového úradu Dozorná skupina, ktorá súčasne zabezpečovala aj styk predsedu pozemkového úradu s pracovnými skupinami. Štátny pozemkový úrad v Bratislave zanikol v roku 1945.[19]

Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov, 1938–1948

Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Bratislave (ďalej len ÚRŠLM) bolo zriadené na jeseň v roku 1938. ÚRŠLM pôsobilo až do apríla 1945. Štátne lesy spravovalo prostredníctvom druhoinštančných riaditeľstiev štátnych lesov a majetkov. Ústrednému riaditeľstvu boli priamo podriadené riaditeľstvá štátnych lesov a majetkov v Banskej Bystrici, Liptovskom Hrádku, Solivare a vo Zvolene, Riaditeľstvo Oravského komposesorátu v Oravskom Podzámku a správy štátnych majetkov so sídlom v Holíči, Vígľaši, Špačinciach, Alekšinciach a Pustých Úľanoch. Veľmi zložitá situácia v organizácii riadenia štátnych lesov a majetkov nastala po roku 1945. Vládnym nariadením č. 40/1946 Zb. z. a n. z 26. februára 1946 sa podnik štátnych lesov a majetkov rozdelil na štátne lesy a štátne majetky. Bol vytvorený nový orgán pre riadenie štátnych majetkov na Slovensku Ústredné riaditeľstvo štátnych majetkov a ÚRŠLM bolo zmenené na Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov. Tento stav trval do 5. marca 1948, dokedy obe riaditeľstvá pôsobili ako odbory Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Ďalšie organizačné zmeny nastali na jeseň 1948 a definitívne ich uzavrelo vládne nariadenie č. 315/1948 z 30. decembra 1948, ktoré zriadilo dva národné podniky **Československé štátne lesy, n. p. a Československé štátne majetky, n. p.**

Ako vrcholné výkonné orgány správy týchto podnikov boli vytvorené ústredné riaditeľstvá v Prahe a oblastné riaditeľstvá v Bratislave. Písomnosti fondu pochádzajú z rokov 1938–1948 a možno v nich študovať najmä hospodársku problematiku štátnych lesov a majetkov, obchodné záležitosti – obchod s Maďarskom, Nemeckom a Holandskom, vývoz dreva, vianočných stromčekov, semenárskych produktov, ale aj výstavbu drevospracujúcich závodov, lesných železníc a pod.[20]

Z ostatných inštitúcií, ktoré mali v náplni svojej činnosti pôdohospodárstvo a ich archívne dokumenty sú uložené v Slovenskom národnom archíve, zameriame pozornosť ešte na príslušné povereníctva a ministerstvá do roku 1995. Vzhľadom na nedostatok priestoru niekoľko archívnych fondov s témou pôdohospodárstva len vymenujeme.

Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, 1945–1960

Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, sekcia „B", 1945–1951

Istým spôsobom na I. pozemkovú reformu nadväzuje pozemková reforma po roku 1945, ktorú malo na starosti Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy sekcia „B" (ďalej len PPPR „B"). Povojnová pozemková reforma riešila držbu pôdy troma stupňami: konfiškáciou pôdy nepriateľov a zradcov, revíziou I. pozemkovej re-

---

[19] PALKO, František. Štátny pozemkový úrad v Bratislave, 1939–1945. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu II.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 170–175.

[20] ŽUDEL, Juraj. Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov, 1938–1948. In *Sprievodca po archívnych fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu II.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 178–186.

formy a trvalou úpravou pozemkového vlastníctva a výkupom všetkej pôdy nad 50 ha. Konfiškácia mala tri etapy. V prvej etape sa vykonávala na základe nariadenia Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 4/1945 z 27. februára 1945, ktoré bolo novelizované nariadením SNR č. 104/1945 z 23. 8. 1945. Konfiškačným orgánom bolo Predsedníctvo SNR, ktoré rozhodovalo na základe návrhov Povereníctva vnútra a Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Nariadenie o konfiškácii bolo novelizované v máji 1946 nariadením SNR č. 64/1946 Zb. n. SNR. Rozhodovanie bolo prenesené z Predsedníctva SNR na konfiškačné komisie, zriadené v sídlach okresných národných výborov. Uvedené nariadenie bolo novelizované nariadením SNR č. 89/1947 z 19. decembra 1947. Do platnosti vstúpilo 14. januára 1948. Konfiškácie nadobudli prudký spád po 25. februári 1948 a trvali do 30. júna 1948, kedy sa skončila aj činnosť konfiškačných komisií. Revízia I. pozemkovej reformy mala zákonný podklad v zákone č. 142/1947 Zb. z 11. júla 1947. Revidované majetky, ktoré presiahli výmeru 50 ha najčastejšie preberali Československé štátne majetky alebo Československé štátne lesy. Výkupové pokračovanie sa uskutočnilo na základe zákona č. 46/1948 Zb. z 21. marca 1948 o novej pozemkovej reforme, resp. trvalej úprave vlastníctva k pôdohospodárskej a lesnej pôde. Ťažisko výkonu zákona o novej pozemkovej reforme spočívalo na orgánoch štátnej moci a správy nižšieho stupňa, teda na miestnych a okresných národných výboroch. Časť vykúpenej pôdy po vzniku jednotných roľníckych družstiev v roku 1949 prešla do ich správy. Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy sekcia „B" sa aktívne podieľalo na všetkých stupňoch povojnovej pozemkovej reformy. Organizačnou zložkou Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy boli pracovné skupiny pre pozemkovú reformu zriadené obežníkom PPPR „B" č. B-1990/1945-prez. z 31. júla 1945 ako pomocné orgány sekcie výkonného charakteru pôsobiace pri národných výboroch. Zriadilo sa 23 pracovných skupín. V SNA je uložená časť dokumentov 21 pracovných skupín. Časť ich písomností sa nachádza v niektorých štátnych archívoch alebo v ich pobočkách. Z archívno-teoretického hľadiska je potrebné, aby sa dokumenty pracovných skupín, ako jednej organizačnej zložky povereníctva, sústredili v SNA a ich rozptýlenosťou nebola narušená integrita jedného z najdôležitejších archívnych fondov k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku.

Ešte v roku 1945 bola pri Povereníctve pôdohospodárstva a pozemkovej reformy zriadená **Správa majetkov pre pozemkovú reformu** so sídlom v Bratislave s kompetenciami pre celé územie Slovenska. Jej úlohou bolo spravovať skonfiškovaný majetok, napomáhať prídelcom pri hospodárení a dozerať na ich hospodárenie. Do 1. marca 1946 spolupracovala s Fondom pre správu poľnohospodárskych majetkov, ktorý spravoval a obhospodaroval majetky odňaté židovským vlastníkom.[21]

Vznikom krajských národných výborov od januára 1949 a vytvorením ich pôdohospodárskych referátov bola časť agendy pozemkovej reformy delimitovaná z povereníctva na KNV a zostávajúcu časť vykonával IX. odbor. Ten bol zrušený 1. júna 1951 a od 10. októbra 1951 pôsobilo len oddelenie pre likvidáciu pozemkovej reformy.

Povereníctvo pôdohospodárstva, sekcia „A", 1945–1960

Na jeseň roku 1949 prichádza k výraznej zmene v organizácii a štruktúre Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. V rokoch 1949–1953 sa okrem názvu niekoľkokrát mení aj celková štruktúra inštitúcie. Podľa organizačného poriadku

[21] RÁKOŠ, Elo – VRABCOVÁ, Eva – VYORAL, Jozef – MAGURA, Peter. *Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, sekcia „B", 1945–1951.* Inventár. Bratislava: 1978, úvod k inventáru.

vydaného povereníkom pôdohospodárstva v roku 1953 povereníctvo plánuje, riadi a kontroluje prostredníctvom ľudovej správy pôdohospodársku výrobu a prácu strojnotraktorových staníc. Výkon pôsobnosti povereníctva bol rozčlenený do sekretariátu, hlavných správ, odborov a samostatných oddelení, ktoré bezprostredne riadili poverenik a traja námestníci povereníka. V roku 1953 začalo svoju činnosť na povereníctve aj kolégium povereníka ako jeho poradný orgán. K rozsiahlym zmenám v rezorte poľnohospodárstva došlo od 15. októbra 1955, kedy bolo vytvorené samostatné **Povereníctvo štátnych majetkov.** No už v júli 1956 opäť nastali zmeny, keď bolo Povereníctvo štátnych majetkov a **Povereníctvo lesov a drevárskeho priemyslu** zrušené. Z Povereníctva pôdohospodárstva sa utvorilo **Povereníctvo poľnohospodárstva a lesného hospodárstva,** ktoré bolo definitívne, tak ako všetky povereníctva, zrušené k 30. júnu 1960.[22]

Povereníctvo (komisia, odbor) Slovenskej národnej rady pre pôdohospodárstvo, 1960–1968

Ústava Československej socialistickej republiky z roku 1960 obmedzila zákonodarnú, vládnu a výkonnú právomoc Slovenskej národnej rady. Zbor povereníkov, povereníctva a ďalšie úrady na ich úrovni a oblastné orgány štátnej správy na Slovensku boli zrušené. Výkon moci v ČSSR bol dôsledne celoštátny, jednotný a nedeliteľný. Slovenská národná rada zriaďovala pre jednotlivé úseky svojej činnosti komisie ako svoje iniciatívne, kontrolné a výkonné orgány. V rezorte pôdohospodárskom na Slovensku pôsobila Slovenská národná rada (ďalej len SNR) od júla 1960 prostredníctvom svojho výkonného orgánu – **Komisie SNR pre pôdohospodárstvo** na čele s povereníkom. Konkrétnu prácu vykonával **Odbor SNR pre pôdohospodárstvo,** ktorý existoval do júna 1964, kedy boli všetky odbory SNR opäť premenované na povereníctva. **Povereníctvo SNR pre pôdohospodárstvo** účinkovalo v rokoch 1964–1967. Zmeny v organizácii a pôsobnosti niektorých ústredných orgánov v roku 1967 zasiahli aj rezort pôdohospodárstva. Na Slovensku vzniklo **Povereníctvo SNR pre poľnohospodárstvo** a **Povereníctvo SNR pre lesné a vodné hospodárstvo.** Zrušená bola Komisia SNR pre vodné hospodárstvo, ktorá pracovala od roku 1966. V apríli 1967 sa uskutočnila nová reorganizácia poľnohospodárskeho rezortu a na Slovensku bolo zriadené **Povereníctvo SNR pre poľnohospodárstvo a výživu.** Toto povereníctvo prevzalo agendu Povereníctva SNR pre poľnohospodárstvo a agendu Povereníctva SNR pre potravinársky priemysel. Utvorila sa aj Komisia SNR pre poľnohospodárstvo a výživu.[23]

Na tomto mieste musíme konštatovať, že z činnosti vyššie spomenutých inštitúcií sa v SNA nachádzajú dokumenty v značne torzovitom stave. Rozsiahle a neustále zmeny v štruktúre centrálnych orgánov štátnej správy vo veľkej miere poznačili aj stav registratúr povereníctiev a v konečnom dôsledku sa preniesli do archívnych fondov a ovplyvnili ich vymedzenie, systemizáciu a štruktúru. Napriek tomu sú všetky povereníctva zasahujúce svojou činnosťou do sféry poľnohospodárstva, lesného hospodárstva, drevárskeho priemyslu, meliorácií, vodného hospodárstva, poľovníctva, rybárstva, včelárstva, pôdohospodárskych škôl či jednotných roľníckych družstiev jedinečným historickým prameňom k vývinu štátnej správy na tomto úseku a bohatým zdrojom informácií k dôležitým premenám v pôdohospodárstve v rokoch 1945 až 1968.

---

[22] RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADSKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány, 1943–1968.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1973, s. 328–336.

[23] RÁKOŠ – RUDOHRADSKÝ, ref. 22, s. 336–343.

Nakoniec sa budeme venovať archívnym fondom, ktoré spravuje oddelenie predarchívnej starostlivosti SNA. Okrem úloh na úseku predarchívnej starostlivosti oddelenie preberá do trvalej archívnej úschovy archívne dokumenty ústredných orgánov a organizácií štátnej moci a správy od roku 1969.

Dňa 27. októbra 1968 bol schválený ústavný zákon Národného zhromaždenia č. 143 o československej federácii, ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 1969. Slovenská národná rada sa tak stala najvyšším zákonodarným orgánom Slovenskej socialistickej republiky (ďalej len SSR). Do jej pôsobnosti patrilo zriaďovanie ministerstiev a iných ústredných orgánov štátnej správy na Slovensku. Pre rezort pôdohospodárstva boli zriadené **Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR a Ministerstvo lesného a vodného hospodárstva SSR.** Archívne dokumenty oboch ministerstiev uložené v SNA pochádzajú z rokov 1969 až 1992, ich celkové množstvo je 290,25 bežných metrov (ďalej len bm).

Závažnú zmenu v organizácii ústredných orgánov štátnej správy znamenal zákon č. 50/1988 Zb. Niektoré ústredné orgány zanikli a iné sa pretransformovali. Dotklo sa to aj Ministerstva lesného a vodného hospodárstva a drevospracujúceho priemyslu SSR. Ďalšie zmeny v organizácii najvyšších orgánov štátnej správy znamenali zákony č. 347/1990 Zb. a č. 453/1992 Zb., kedy zaniklo Ministerstvo lesného a vodného hospodárstva SR. Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky od 1. 1. 1993 väčšina ministerstiev a ďalších ústredných úradov štátnej správy pokračovala vo svojej činnosti. **Ministerstvo pôdohospodárstva Slovenskej republiky** odovzdalo do úschovy SNA 19,85 bm dokumentov z rokov 1992–1995.

Na záver nesmieme zabudnúť spomenúť ešte jeden archívny fond, a to **Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska.** Tým, že komunistická strana po roku 1948 zasahovala svojimi rozhodnutiami do všetkých sfér života na Slovensku, tento archívny fond obsahuje aj neoceniteľné dokumenty k dejinám pôdohospodárstva z rokov 1945–1989.

Archívne dokumenty z činnosti ústredných orgánov štátnej správy z rokov 1969–1992 začal Slovenský národný archív preberať do svojej úschovy až po roku 1983, teda po sprístupnení jeho účelovej budovy na Drotárskej ceste. Celkovo archív prevzal približne 1 400 bm archívnych dokumentov. Na orientáciu po ich archívnych fondoch slúžia dobre spracované preberacie zoznamy, takže aj prípadní záujemcovia z radov historickej obce v nich môžu študovať.[24]

Osobitne sme sa nevenovali ďalším archívnym fondom, ktoré obsahujú dokumenty k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku. Sú rovnako dôležité ako uvedené archívne fondy a svojím obsahom dokresľujú situáciu v oblasti pôdohospodárstva. Medzi ne môžeme zaradiť aj archívne fondy zákonodarných a výkonných orgánov ako Snem Slovenskej republiky, 1939–1945; Slovenská národná rada, 1845–1960 či Zbor poverenikov, 1945–1960. Tiež sme osobitne neuvádzali archívne fondy Minister s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918–1928 a Krajinský úrad v Bratislave, 1928–1940. V podstate každý archívny fond uložený v SNA môže byť potenciálnym zdrojom údajov k skúmanej téme. Vymenujeme ešte aspoň niektoré archívne fondy, ktoré už svojím názvom evokujú pôdohospodárstvo: Zemedelská rada pre Slovensko, 1923–1942; Roľnícka komora v Bratislave, 1942–1947; Československé štátne majetky, n. p., oblastné riaditeľstvo v Bratislave, 1949–1953; Riaditeľstvo štátnych majetkov v Hodoníne, 1919–1939; Ústredie pre mechanizáciu pôdohospodárstva, 1945–1953; Semenárska spoločnosť v Bratislave, 1941–1958; Slovenské krmovinárske závody, 1957–1967;

[24] Zoznam fondov oddelenia predarchívnej starostlivosti SNA a spisy o fondoch.

Združenie šľachtiteľských a semenárskych podnikov, 1955–1959; Oblastná plemenárska správa v Bratislave, 1967–1968; Štátne plemenárske ústavy pre chov koní, 1954–1963; Ústredie veterinárnych asanačných ústavov SSR, 1969–1985; AGROKOMPLEX, stála celoštátna poľnohospodárska výstava, 1962–1988; Strojové a traktorové stanice a opravovne poľnohospodárskych strojov, 1972–1988; Lesnícka a drevárska ústredňa, 1939–1950; Inšpekcia štátnych lesov v Bratislave, 1925–1935; Riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Holíči, 1926–1937; Československé štátne lesy, n. p. oblastné riaditeľstvo v Bratislave, 1949–1951; Lesoprojekt, ústav pre hospodársku úpravu lesov vo Zvolene, 1958–1981; Jednotný zväz slovenských roľníkov, 1945–1953; Slovenská jednota chovateľov koní, 1930–1947; Slovenská poľnohospodárska inšpekcia, 1969–2002; Štátna melioračná správa, 1968–1995; Štátna veterinárna správa, 1969–2000; Hydinársky priemysel, GRT 1958–1988; Vinárske závody, o. p., 1948–1991; Pivovary a sladovne, GRT, 1965–1990; SLOVOSIVO, 1967–1994 a mnohé ďalšie.[25]

[25] Súpis archívnych fondov a zbierok Slovenského národného archívu. In *Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky I.* Bratislava: Ministerstvo vnútra SR, Odbor archívnictva a spisovej služby, 2000, s. 25–53.

Štátny ústredný banský archív ako pramenná základňa dejín lesného hospodárstva

Elena Kašiarová

Ing. Andrej Kavuljak, autor Dejín lesníctva a drevárstva na Slovensku z roku 1942, nazval časť svojej knihy: Baníctvo – tvorca lesného hospodárstva. A je to tak. Staré bane, huty, hámre nepotrebovali drevo len na bežné potreby – na stavbu obydlí, hospodárskych zariadení a prevádzkových stavieb, na výrobu náradia, náčinia, či ako palivo. Stále väčšie množstvo ho bolo treba na výstuž šácht a štôlní, na špeciálne dopravné, ťažné, čerpacie a úpravnícke zariadenia a najmä na výrobu drevného uhlia. Z dreva boli fáracie rebríky, banské vozíky, korýtka na vyberanie rudy. Drevenými kolosmi boli konské gáple, veľa dreva sa spotrebovalo na stavbu štangenkunstov i Hellových vodočerpacích strojov (rúry, páky, nádržky a i.). Ohňový, resp. parný ťažný a čerpací stroj potreboval množstvo dreva aj na kúrenie. Vodné kolesá i žľaby na prívod vody k nim boli tiež z dreva, rovnako aj nádrže na pranie rudy a prevažná časť stavby a zariadenia stúp na roztĺkanie rudy. Narastajúce nároky baníckeho sektora na množstvo drevnej suroviny ho prinútili zarezervovať si primerané plochy lesov a vlastnými silami a prostriedkami sa starať o ich dobrý stav.

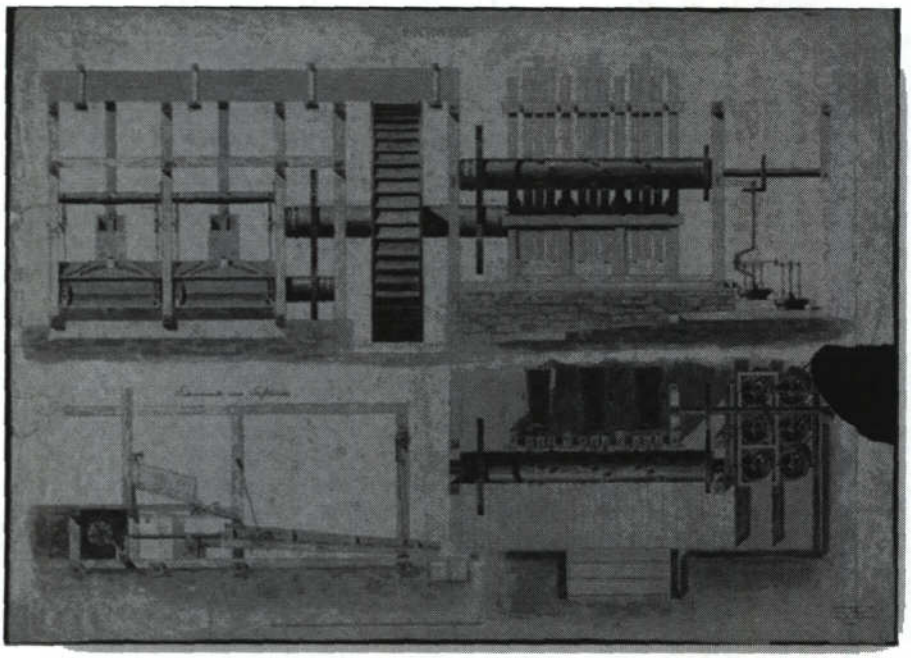

Obrázok č. 1 – *Výkres zariadení na úpravu rudy. S. Husz, 1852.*
Zdroj: HKG 17 695

Dôležitosť lesov pre bane a previazanosť baníctva s lesníctvom odzrkadľujú a potvrdzujú aj archívne dokumenty Štátneho ústredného banského archívu (ŠÚBA). Nie sú to len samostatné archívne fondy lesných úradov (Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Brezno, Kremnica, Zvolen), banskokomorských panstiev (Dekýš, Ľupča, Revište, Šášov, Zvolen – Dobrá Niva), ale aj fondy hlavných orgánov banskej správy (Hlavný komorskogrófsky úrad, Banská komora v Banskej Bystrici, Vrchný inšpektorský úrad v Smolníku). V archívnom fonde Hlavného komorskogrófskeho úradu (ďalej HKG) sú samostatné fondové oddelenia rezervátnych lesov aj dominálií, vyskytujú sa tu listiny a inštrukcie o ochrane lesov, ich pestovaní a hospodárení v nich, úradné knihy z prehliadky lesov, lesné mapy. Najviac podkladov k histórii lesníctva, drevárstva a uhliarstva sa však nachádza v bežnej agende úradu. Pod správu Banskej komory v Banskej Bystrici (ďalej BKB) patrili popri viacerých baniach a hutách aj rozsiahle lesy na Horehroní, ako aj významný železiarsky komplex okolo Hronca, náročný na spotrebu dreva a drevného uhlia. Je preto samozrejmé, že aj medzi archívnymi dokumentmi tohto fondu sú bohato zastúpené podklady k lesníctvu a z neho vychádzajúcim odvetviam. Pre východoslovenskú banskú oblasť, z ktorej samostatné archívne fondy lesných úradov a komorských panstiev neopatrujeme, tvorí pramennú bázu fond Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku. Vyhľadávanie informácií je možné v takých archívnych fondoch, ako je napr. Banský úrad Smolník, Správa Smolník, Banský a hutný úrad v Zlatej Idke a podobne. Významné miesto v súvislosti s problematikou lesníctva má samozrejme aj Banícka a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici (1762–1918) a jej archívny fond. No cenné pramene k téme dejín lesného hospodárstva sa dajú nájsť aj vo fondoch ďalších banských úradov a banských riaditeľstiev.

Predpisy a nariadenia o pestovaní, využívaní a ochrane lesov

V uvedených archívnych fondoch sa nachádzajú mnohé nariadenia, opatrenia a inštrukcie o hospodárení v lesoch a ich ochrane, o povinnostiach lesníckeho personálu, o právach a povinnostiach majiteľov lesov a podobne. Patrí medzi ne napríklad mandát kráľa Mateja z roku 1612 o zákaze ničenia a pustošenia lesov,[1] ale aj opis stavu lesov v okolí Banskej Bystrice s nariadením cisára Maximiliána II., ako sa o ne starať v budúcnosti, z roku 1563.[2] Banský poriadok toho istého panovníka z roku 1570 rozpisuje v rámci článku 44 až do dvadsiatich piatich bodov usmernenia o zarezervovaní lesov pre bane, postoji eráru k zámockým, kláštorným, mestským a súkromným lesom, o lesnej ťažbe, vyznačení lesov pre uhliarstva, o meraní a doprave dreva a uhlia, o platbách za úradné úkony a pokutách za zlé zaobchádzanie. Zdôrazňuje potrebu dohliadať na to, aby sa príliš veľkou ťažbou lesy nepustošili, ale tiež na to, aby kvôli nedostatku dreva nezanikli bane. Napríklad v bode č. 15 sa hovorí: *„W takowich pak horach kde se drewo ruba, nema se pri same zemy stinati, ale peň neb uzemek, aspon dokolena zwisse nechaty, wrchovce pak y zhaluzami maji se poraubaty, a pekne wyčistiti.“* [3]

---

[1] Štátny ústredný banský archív (ďalej ŠÚBA), Archívny fond Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici 1524–1919 (ďalej HKG), Listiny, i.č. 9.

[2] ŠÚBA, Archívny fond Banská komora v Banskej Bystrici 1535–1852 (ďalej BKB), i.č. 14.

[3] ŠÚBA, Archívny fond Komorské panstvo Revište 1641–1874 (ďalej KPR), i.č. 207, č. sp. 1733.

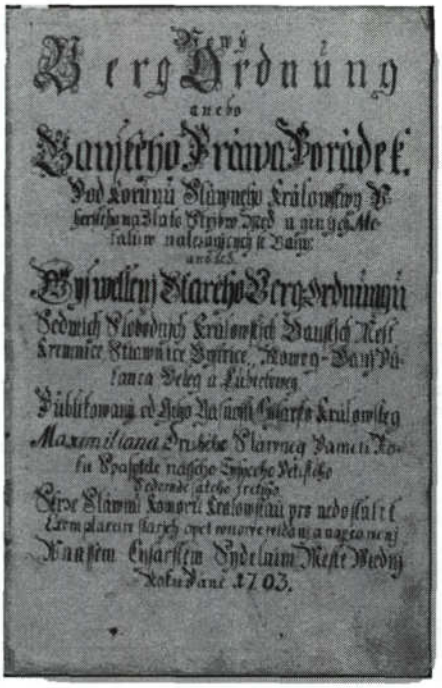

Obrázok č. 2 – *Maximiliánov banský poriadok z roku 1570 pojednáva v 25 bodoch XLIV. článku o vlastníctve, využívaní a ochrane lesov.*

Lesné škody

Neoprávnený výrub stromov a ich poškodzovanie ľuďmi

Nielen hlavným odberateľom dreva z rezervátnych lesov, ale aj ich veľkým poškodzovateľom bol banský sektor. Ničil stromy a pustošil pôdu na miestach vyhradených na prieskumné kutanie i dobývanie. Územie dostával k dispozícii na potrebný čas bezplatne a stromy mal vytínať len so súhlasom lesného úradu.[4] Poddaní si tiež podľa ľubovôle rúbali v lese palivové drevo, kým úradne pridelené si zobrali až po niekoľkých rokoch, alebo ho nechali len tak v lese zhniť. Šindliari poobrezávali najkrajšie stromčeky a tiež ich nechali v hore svojmu osudu.[5] Na prelome 18. a 19. storočia sa stalo problémom vytínanie mladých stromčekov na máje. Dialo sa to aj v lesoch okolo Banskej Štiavnice, ktoré patrili sčasti mestu a sčasti banskej komore. HKG trval na tom, aby mestskí sluhovia vytínali na výzdobu počas slávnosti Božieho tela a iných cirkevných sviatkov len tie stromčeky, ktoré im označí lesný inšpektor.[6] Pár podnikavcov z Hodruše vyrúbalo zas pred Vianocami roku 1864 vyše 200 ks jedličiek a vyviezlo ich na predaj do Pešti.[7] To je len niekoľko príkladov, akým spôsobom mizli stromy z rezervátnych lesov.

---

[4] ŠÚBA, Archívny fond Lesný úrad v Banskej Štiavnici 1717–1875 (ďalej LÚBŠ) sp. 623/1863.

[5] ŠÚBA, LÚBŠ sp. 51/1772.

[6] ŠÚBA, HKG, sp. 2441/1800.

[7] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 290/1865.

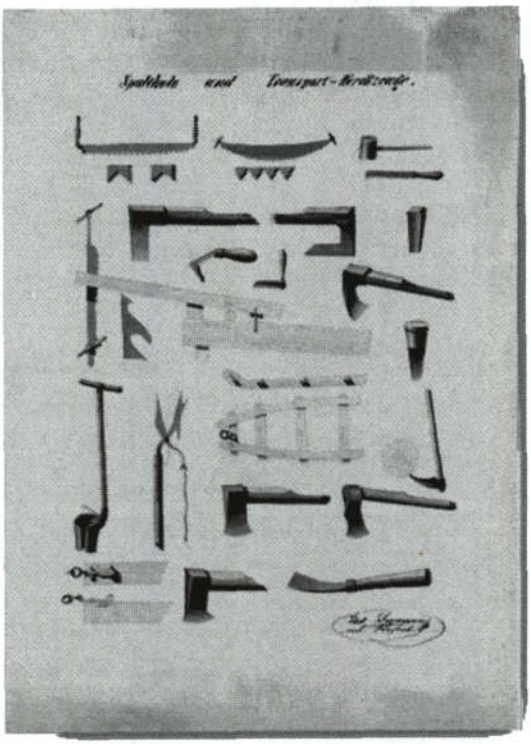

Obrázok č. 3 – *Nástroje na štiepanie a dopravu dreva. K. Seymann, (r. 1843–6).*
Zdroj: HKG 13 117

Pôvodne sa páchatelia lesných škôd, a teda aj neoprávnených výrubov a krádeží stromov, postihovali telesnými trestami. V spojitosti s novým urbariálnym zákonom z roku 1836 sa aj v stredoslovenskej banskej oblasti posudzoval sadzobník peňažných pokút za lesné škody pre poddaných bansko-komorských panstiev. Tarify sa rovnali predajným cenám pre cudzie osoby. Stromy boli rozdelené do troch kategórií a platby odstupňované podľa priemeru kmeňa (1 – 40 cólov) do štyridsiatich stupňov/tried. Do prvej kategórie boli zaradené: dub, borovica, smrekovec opadavý, jaseň, brest, buk lesný. Sadzba za jeden kus stúpala od 1 grajciara 1 groša po 13 zlatých 41 grajciarov. V druhej kategórii boli: jedľa, smrek, buk, hrab, javor, lipa a ich cena sa pohybovala od 1 grajciara po 10 zlatých 56 grajciarov 2 groše. Tretiu kategóriu tvorili: breza, jelša, osika, vŕba a ostatné dreviny a pre ne bolo určené rozpätie od 3 grošov po 6 zlatých 1 grajciar. HKG upozorňoval na to, že by sa nemala zohľadňovať len hrúbka, ale aj výška kmeňa, dostupnosť a vzdialenosť miesta ťažby, výhrevnosť toho-ktorého dreva a iné. V cenníku boli uvedené aj finančné sadzby za ostatné druhy škôd. Napríklad koza pristihnutá v lese sa mohla zastreliť alebo skonfiškovať, podpaľačstvo sa malo pokutovať podľa rozsahu a následkov požiaru, pasenie jedného kusa dobytka na rúbaniskách stálo 24 grajciarov, za mladé kusy sa platila pokuta 16 grajciarov atď.[8]

[8] ŠÚBA, BKB, sp. 1034/1837.

Pasenie domácich zvierat v lesoch

Podľa archívnych dokumentov boli asi najväčšími lesnými škodcami kozy. Veľké škody napáchali napr. v roku 1661 v erárnych lesoch okolo Brezna.[9] Situácia nebola iná ani o sto rokov neskôr. Svedčí o tom o. i. prísny zákaz HKG zo začiatku roku 1767 pásť kozy v lesoch banskoštiavnického banského obvodu.[10] Banské a lesné úrady opakovane zakazovali nielen pasenie kôz v lesoch, ale dokonca aj ich chov. Výnimku povolili v takých prípadoch, keď išlo napr. o zabezpečenie potravy pre viacdetné rodiny[11] alebo o získanie mlieka pre chorých na odporúčanie lekára.[12] Stav kôz bol pravidelne sledovaný a boli vydávané nariadenia na ich redukciu. Napríklad v obci Vyhne zaevidovali v októbri 1866 57 kôz u 36 majiteľov (z toho 7 u polesného).[13]

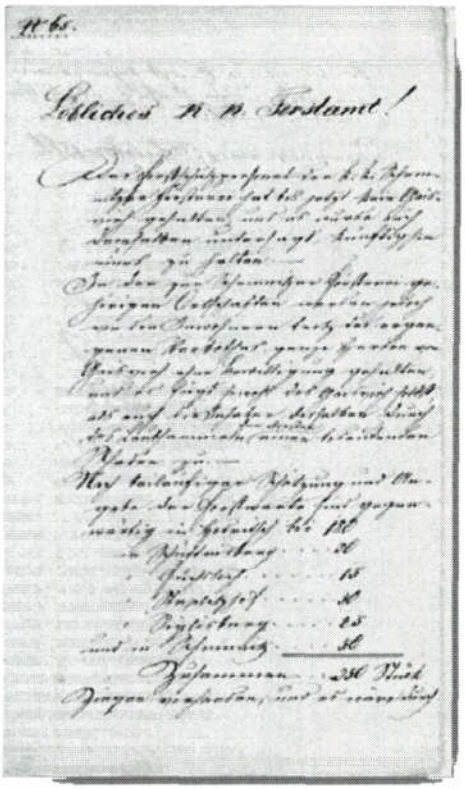

Obrázok č. 4 – *Hlásenie banskoštiavnického polesného z 27. 10. 1866 o výskyte 350 ks kôz v meste a okolitých osadách.*
Zdroj: LÚBŠ, i. č. 254, sp. 1046/1866

[9] ŠÚBA, HKG, Ord. k. č. 2287/6.1.1662.
[10] ŠÚBA, KPR, sp. 5 a 13/1767.
[11] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 65/1795.
[12] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 675/1863.
[13] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 1046/1866.

Veľa škody vedel v lesných porastoch narobiť aj dobytok. Pasenie ošípaných v dubových lesoch bolo však niekedy povoľované, a to za stanovený poplatok. Za určitý poplatok mohli poddaní zbierať i žalude. V roku 1790 to bolo napr. 6 grajciarov za 1 mericu.[14] Pri mimoriadnom nedostatku krmiva, ako tomu bolo napríklad v lete 1863, vyčleňovali však úrady mladé jedľové porasty, v ktorých sa vyskytovali vŕby, osiky, brezy a liesky, aby z nich mohli majitelia dobytka zbierať lístie pre svoje zvieratá. Vtedy súhlasili aj so zbieraním dubového lístia z vyrubovaných stromov. Lesný personál mal dohliadať, aby touto činnosťou ľudia nepoškodzovali les.[15]

Lykožrút

Známym škodcom lesov bol a je lykožrút. V banskoštiavnickom banskom obvode napadol lesy v roku 1863. Koncom tohto roku povyvaľovala víchrica na viacerých miestach od Kľaku po Banskú Štiavnicu veľké množstvo jedlí. Bolo pozorované aj pribúdanie tzv. suchárov v stojacich porastoch. Banské riaditeľstvo a lesný úrad začali robiť ihneď opatrenia na odstránenie spadnutých a vyrúbanie vyschnutých stromov. Snažili sa zabrániť šíreniu lykožrúta. Časť kalamitného dreva spracoval erár vo vlastnej réžii, väčšiu časť sa snažil predať za viac – menej symbolické ceny obchodníkom s drevom. Išlo o tisíce jedlí. Lesný personál mal dohliadnuť na to, aby jedni aj druhí odstránili z týchto napadnutých stromov kôru a spolu s haluzinou a vrcholcami ju spálili. Drevo bolo potom použité podľa miery poškodenia na výdrevu šácht a štôlní, na stavbu a zariadenie stúp, na ďalšie stavebné účely, na výrobu drevného uhlia a ako palivo.

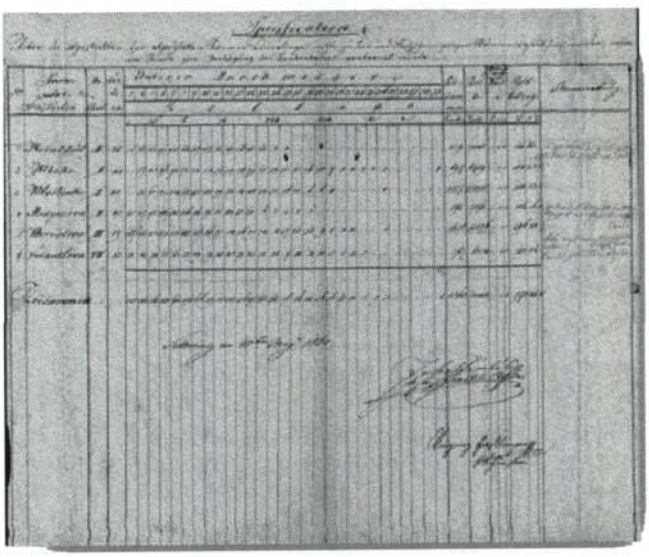

Obrázok č. 5 – *Podrobný zoznam 5 863 ks vyrúbaných suchých jedlí v štiavnickom polesí. Holé kmene sa mali použiť na stavebné a plavené (palivové) drevo a kôru z nich mali spáliť.*
Zdroj: LÚBŠ, sp. 468/1865

[14] ŠÚBA, KPR, sp. 182/1790.
[15] ŠÚBA, LÚBŠ sp. 458/1863.

Požiare a lavíny

Veľa zla vedeli v lesoch narobiť aj požiare. Ničili drevo, zvieratá, drevené stavby, ale i ľudské životy. Viacero lesných požiarov vypuklo v lete 1790 aj v okolí Rudna nad Hronom. Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici predpokladal, že to súvisí s ľuďmi a prácami pri výstavbe tajchu. Nariadil preto lesnému personálu dôslednejšie si plniť povinnosti pri obhliadke lesov a prichytiť páchateľa pri čine.[16]

Mimoriadne ničivý požiar vypukol v noci zo 6. na 7. mája 1836 v drevorubačskej osade Bacúch. Vznikol v tamojšom mlyne a rýchlo zachvátil skoro celú osadu. Z približne päťdesiatich domov mu odolalo len deväť a zhorelo viac kusov rožného statku a ošípaných. Ešte horšie bolo, že zahynulo vraj okolo 10 detí. Keď sa o tom dozvedel banskobystrický lesný majster Jozef Dekrét, hneď išiel obhliadnuť situáciu a žiadal pomoc pre postihnutých drevorubačov od banskej komory. Ako najnutnejšiu ochranu pred vetrom a dažďom navrhol postaviť pre nich aspoň dočasné chyže z drevených okrajkov/odrezkov. Neskôr im odporúčal postaviť domy z materiálu, ktorý by odolal ohňu.[17]

Nariadenia, aby si komorskí poddaní stavali domy z kameňa, vydávala dvorská komora, resp. HKG, už aj v 90. rokoch 18. storočia. V miestach s nedostatkom vhodného materiálu pripúšťala robiť aspoň kamennú podmurovku do výšky jedného metra. Za dodržiavanie týchto pokynov sľubovala poddaným rôzne výhody (napr. odpustenie robôt po dobu výstavby), za nedodržanie zasa postihy (napr. zbúranie stavby). Okrem zníženia nebezpečenstva požiaru išlo eráru aj o obmedzenie výrubu stromov a ochranu lesov.[18]

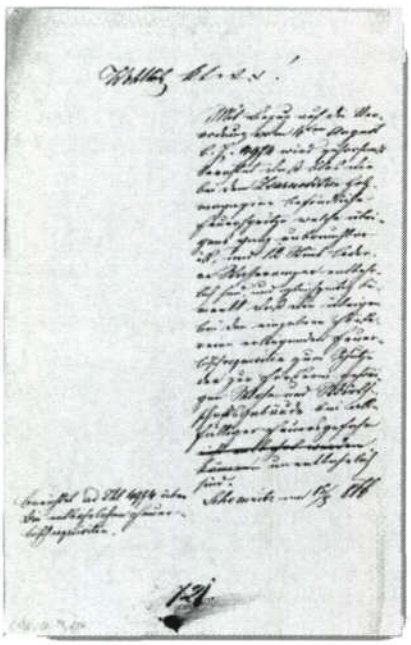

Obrázok č. 6 – *Hlásenie o prebytočných hasičských pomôckach na sklade dreva v Žarnovici. 15. 8. 1866.*
Zdroj: LÚBŠ 721/1866

[16] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 83/1790.
[17] ŠÚBA, BKB, sp. 1329/1836.
[18] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 94/1796, LÚBŠ sp. 5/1797, LÚBŠ, sp. 2. júl 1800.

Keď už nejaký požiar vypukol, každý, kto mohol, pomáhal pri jeho hasení. Na Polesiach boli pripravené aj drevené striekačky a kožené vrecia na vodu.[19] Nepochopiteľne preto vyznieva postoj richtára Sklených Teplíc J. Jániho, ktorý 6. júna 1863 odmietol vyslať svojich ľudí na hasenie ohňa, ktorý zachvátil les v blízkosti ich obce (časť Handerlová). Odkázal: *„Nach csert horu wezne, vsak je mestka, ne hóri nase."*[20]

Lesy a osady na strmých úbočiach ohrozovali v zime lavíny. Jedna padla 17. marca 1751 aj do uhliarskej osady Rybô pri Starých Horách. Bola vraj taká silná, že strhla so sebou aj najväčšie stromy, zničila 7 domov a pochovala deväť ľudí a šestnásť kusov rožného statku. Napriek snahe sa k zasypaným ľuďom záchranárom cez tú masu nepodarilo dostať.[21]

Lesné úrady a ich zamestnanci, vzdelávanie lesníkov

Hájnici ustanovení dohliadať na dodržiavanie hraníc lesov a ochranu poľovnej zveri sa u nás spomínajú od 13. storočia. Časom im pribudli aj povinnosti hospodárskeho rázu a úloha zamedzovať priestupkom pri pasení kôz, oviec a dobytka. Zvyšovanie požiadaviek na produkty lesa si vyžiadalo ich riadené pestovanie, ťažbu a ochranu, čo si zas vynútilo zapojenie ďalších ľudí do stavu lesníckeho personálu. Pribudli horári, polesní a lesní majstri.

Pre stredoslovenskú banskú oblasť je významným medzníkom rok 1735. Vtedy bola zavedená nová organizácia správy bansko-komorských lesov. Bola zriadená funkcia hlavného lesného majstra so sídlom v Banskej Štiavnici. Mal dohliadať na lesy všetkých siedmich stredoslovenských banských miest (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Banská Belá, Kremnica, Ľubietová, Nová Baňa a Pukanec) a troch komorských panstiev (Dekýš, Revište, Šášov). Na tento post bol vybraný bývalý vysoký úradník správy komorských panstiev, neskôr účtovník na Vindšachte (Štiavnické Bane), Imrich Rust. Aj v Banskej Bystrici bol ustanovený lesný majster. Do jeho pracovnej náplne patrili popri inšpekcii lesov banskobystrického obvodu aj úlohy pisára pri hrabliach. V Novej Bani, Pukanci a Banskej Belej bola funkcia lesného majstra spojená s funkciou banského majstra. V Kremnici bol najvyššie postaveným úradníkom polesný. Tak tomu bolo aj v Ľubietovej. Počty ďalšieho lesníckeho personálu (polesní, horári a hájnici) boli stanové podľa potrieb toho-ktorého lesného dištriktu.[22]

Tak, ako v iných odboroch v tom čase, sa aj záujemcovia o prácu v lesoch vzdelávali a zručnosti nadobúdali hlavne praxou. Spomínaný I. Rust sa išiel priučiť všetkému potrebnému na zvládnutie novej funkcie k Lesnému úradu vo Viedni.[23] V roku 1742 absolvoval zas jednoročnú prax v Banskej Štiavnici Fridrich Berger, zastupujúci lesný majster v Smolníku. Okrem lesníctva sa prišiel zdokonaliť aj v „Mikovíniho disciplínach", t.j. v kreslení, zememeračstve a trigonometrii.[24] Praktikanti sa však zapájali aj do vykonávania bežných prác v polesí, kde praxovali. Napríklad pri skorom ná-

---

[19] ŠÚBA, BKB, sp. 96/1755, LÚBŠ, sp. 721/1866.

[20] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 399/1863.

[21] ŠÚBA, BKB, sp. 27/1751.

[22] ŠÚBA, HKG, Rez. 17. 1. 1735.

[23] ŠÚBA, HKG, Rez. 15. 5. 1734.

[24] KAŠIAROVÁ, Elena. Pozostatky kartografickej tvorby a ďalšie dokumenty vzťahujúce sa na Samuela Mikovíniho zachované v ŠÚBA. In *Samuel Mikovíni a jeho odkaz pre dnešok. Zborník referátov z medzinárodného sympózia.* Banská Štiavnica: SBM, 2005, s. 14–21, (resp. s. 15.)

stupe jari v roku 1827 už v apríli vysádzali rôzne druhy stromčekov (hlavne červený smrek a dub) na stráňach hôr banskoštiavnického lesného obvodu.[25]

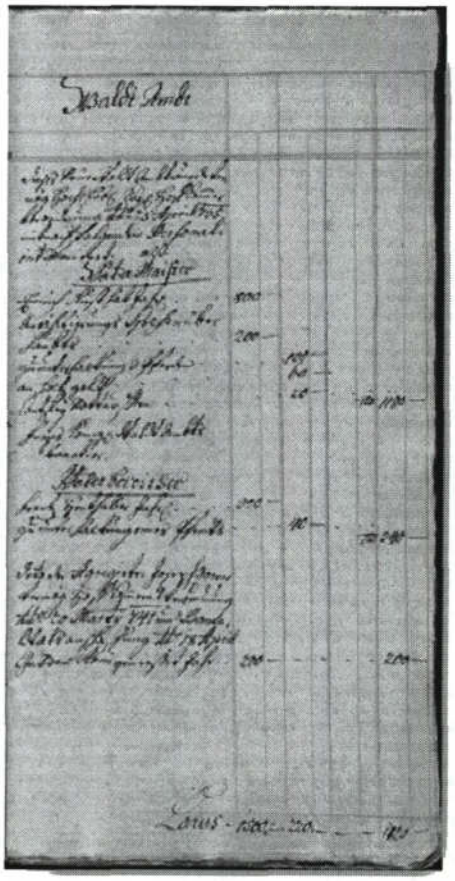

Obrázok č. 7 – *Záznam o zriadení Lesného úradu rozhodnutím Dvorskej komory z 25. 4. 1735 a špecifikácia príjmov jeho najvyšších úradníkov v knihe stavu zamestnancov Banskej komory v Banskej Štiavnici z roku 1742.*
Zdroj: HKG i.č. 2596

Po zriadení Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici bolo lesníctvo vyučované najskôr v rámci baníctva. V roku 1808 tu vznikol samostatný lesnícky inštitút s bohatou škálou predmetov, ktoré zaviedol prvý profesor H. D. Wilckens a rozširovali ich jeho nasledovníci. Aj poslucháči baníctva navštevovali na ňom jeden až dva roky predpísané prednášky. Na lesnícku katedru bol inštitút premenený pri reorganizácii školy v roku 1846. Vyučovacie predmety dopĺňali zaujímavé exkurzie. Napríklad v júni 1861 to bola 14-dňová exkurzia poslucháčov 3. ročníka lesníctva pod vedením učiteľa I. F.

[25] ŠÚBA, Archívny fond Komorské panstvo Šášov 1758–1874 (ďalej KPŠ), sp. 66/1827.

Schwartza do lesných závodov Turca a Horehronia. Navštívili pri tom okrem bežných lesných porastov aj poškodené porasty, semeništia, lesné škôlky, sušiareň semien, horské priehrady, splavy dreva, hrable na zachytávanie plaveného dreva, uhliarstva, píly, cirkulárky, zariadenia na výrobu šindľov, miesta výskytu medveďov a i.[26]

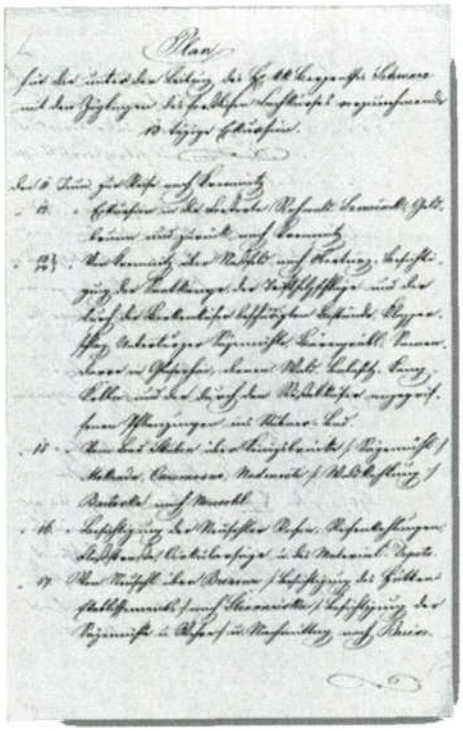

Obrázok č. 8 – *Program odbornej 13-dňovej exkurzie poslucháčov 3. ročníka lesníctva z banskoštiavnickej akadémie do lesných závodov Turca a Horehronia.*
Exkurziu viedol I. F. Schwartz. 29. 5. 1862.
Zdroj: LUK 34/1862

Odborné exkurzie štiavnických študentov smerovali niekedy aj ďalej. V roku 1873 to bolo napríklad Štajersko a Dolné Rakúsko,[27] v roku 1886 panstvo grófa Tassila Festeticsa a Poľnohospodársky inštitút v Keszthely (bývalý slávny Georgikon). Program tohto výletu zahŕňal samozrejme návštevu lesných závodov, ale aj hradu „Tátika", okolo ktorého sa plánovalo vyčlenenie chráneného lesa, kúpeľov „Hévíz" a tanečnú zábavu, ktorú mali na počesť banskoštiavnických akademikov zorganizovať poslucháči inštitútu v Keszthelyi.[28]

[26] ŠÚBA, Archívny fond Lesný úrad v Kremnici 1750–1880 (ďalej LÚK), sp. 60/1861.

[27] ŠÚBA, Archívny fond Banícka a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici 1770–1919 (ďalej AŠ), k. č. 344.

[28] ŠÚBA, AŠ, k.č. 353.

Kategórie robotníkov v lesníckom sektore

Najdôležitejšie robotnícke kategórie boli drevorubači a uhliari. Vyťahovanie plaveného dreva na breh a jeho doprava po súši patrili medzi povinnosti poddaných a komorských panstiev. Pri jarnom vysádzaní holín pomáhali lesníkom, hájnikom a lesným praktikantom trestanci (pod dozorom hajdúchov) a v rámci predpísaných robôt tiež komorskí poddaní.[29] Drevorubači a uhliari sa podľa potreby presúvali za prácou aj mimo svojho obvodu, niekedy i do vzdialenejších oblastí monarchie. Za zmenou pracoviska nestáli však vždy len prevádzkové potreby. V roku 1805 to bola napríklad hrozná drahota, hlad a chudoba, čo priviedla drevorubačov z Beňuše a Bacúcha k rozhodnutiu dať hromadnú výpoveď zo štátnej služby a odísť za ľahším životom kdekoľvek na 4 míle za Tisu.[30]

Obrázok č. 9 – *Drevorubačský motív z Pamätnej knihy Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici.*
Zdroj: AŠ k.č. 40

Koncom roka 1818 navrhol profesor H. D. Wilckens zohľadniť pri stanovení platov lesných robotníkov v revíroch Sklených Teplíc a Repišťa (školské lesy) na aktuálny vojenský rok popri kvalite dreva a charaktere lokality aj poveternostné pomery. Výsledkom boli nasledovné sumy:

- za narúbanie 1 siahy 3 ½ stopy dlhého palivového dreva pre komoru – 45 grajciarov,
- za narúbanie 1 siahy 5 stôp dlhého dreva na drevné uhlie – 1 zlatý 5 grajciarov,
- za zhotovenie 1 páru žľabov na spúšťanie dreva – 30 grajciarov,
- za zhotovenie 1 páru žľabov na spúšťanie dreva – 30 grajciarov,
- za spustenie 1 siahy 3 ½ stopy dlhého palivového dreva – 13 grajciarov,
- za odvoz 1 siahy 3 ½ stopy dlhého palivového dreva – 28 grajciarov.

Hlavný komorskogrófsky úrad tieto sumy odsúhlasil.[31]

[29] ŠÚBA, KPŠ, sp. 66/1827.
[30] ŠÚBA, BKB, sp. 1212/1805.
[31] ŠÚBA, AŠ, k.č. 117.

Plavenie dreva

Lesy v bezprostrednom okolí baní sa rýchlo vyčerpali a drevnú surovinu bolo treba k nim dopravovať z väčších vzdialeností. Pokiaľ to bolo únosné, privážali drevo konskými povozmi. Doprava zo vzdialenejších revírov, akými boli lesy od Horných Hámrov cez Kľak po Pílu (s banským a uhliarskym závodom Terézia) pre banskoštiavnickú oblasť a lesy na Horehroní pre tamojšie železiarske podniky a Banskú Bystricu, sa musela riešiť iným spôsobom. Najlacnejšia cesta viedla vodnými tokmi. Využívali sa na to horské bystriny a rieka Hron. Na horských tokoch sa stavali za týmto účelom drevené priehrady, tzv. klauze.[32] Keď sa v nich nazbieralo dostatočné množstvo vody, otvorili ich vráta a silný prúd strhol so sebou pripravené štôsy dreva, pospúšťaného dolu drevenými rízňami a naukladaného „vo dvore" pod prehradením. Odniesol ho až do Hrona. Po rieke Hron sa drevo plavilo do Banskej Bystrice, neskôr až do Žarnovice. Zachytávané bolo za pomoci tzv. hrablí – vedľa seba osadených kolov, ktoré prepúšťali vodu, ale nie kusy dreva. Umelými vodnými jarkami sa siahovica a kláty dopravovali až na pílu. Siahovica sa po vylovení ukladala do štósov a ako palivové drevo dodávala jednotlivým závodom i obyvateľom mesta. Kláty sa spracúvali na dosky, foršne, laty, hranoly a i.

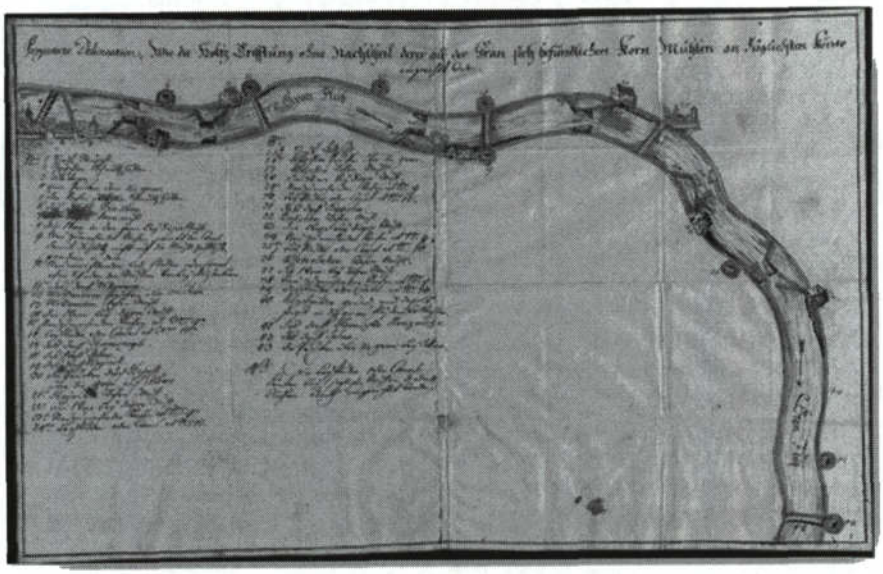

Obrázok č. 10 – *Návrh na nový spôsob prehradzovania toku Hrona na úseku medzi Banskou Bystricou a Kozelníkom, rešpektujúci potreby plynulej prevádzky okolitých mlynov i plavenia dreva. Ján Zaffiry, Kremnica 1749.*
Zdroj: HKG, Ord. 14. máj 1750 (BKB i.č. 557, sp. 55/1750)

[32] V druhej polovici 19. storočia sa už začali stavať aj kamenné priehrady. Úlohou ich naprojektovania a výstavby bol poverený stavebný inžinier Karol Decker. Pozri KAŠIAROVÁ, Elena. So auch so waren die Schemnitzer Akademiker. In *Tradície banského školstva vo svete. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia.* Banská Štiavnica: ŠÚBA, 1999, s. 149–156.

Banský erár postavil v Banskej Bystrici hrable už v roku 1568.[33] Zaujímavý je návrh kremnického mešťana Jána Zaffiriho z roku 1749, ako upraviť Hron pre umožnenie splavovania dreva od Banskej Bystrice čo najbližšie k štiavnickým baniam (po Kozelník) bez toho, aby bola ohrozená prevádzka obilných mlynov ležiacich pri tejto rieke. Voči realizácii Zaffiriho projektu mal veľa námietok banskobystrický stavebný a lesný majster von Fellenstein. Aj keď návrh nebol zrealizovaný, zostal nám zachovaný cenný dokument nielen k sledovaniu vývoja tejto problematiky, ale tiež pre poznanie obrazu rieky a jej okolia v polovici 18. storočia (mlyny, mosty, hate, čiastočne realistické zobrazenie Banskej Bystrice a Zvolena, symbolické zaznačenie ostatných obcí).[34] V roku 1754 prišli do oblasti Banskej Bystrice stavať a opravovať klauze a hrable dvaja odborníci z Horného Rakúska: majster Johann Schweiger a jeho pomocník Jozef Schleicher.[35]

Pálenie drevného uhlia

Z časti priplavenej siahovice sa pálilo drevné uhlie. Jednu pracovnú skupinu tvorilo šesť ľudí: 1 majster, 1 podpaľovač, 4 obyčajní uhliari.[36] Títo uložili stanovené množstvo dreva (24 siah) overeným spôsobom, prikryli ho slamou a uhoľným prachom zmiešaným s hlinou. Vznikol tzv. milier. Otvorom, ktorý sa nechal pri zemi, podpaľovač drevo zapálil. Nechalo sa horieť 8 až 10 dní. Vypálené drevo uhliari nakoniec rozlámali.[37] Drevné uhlie sa nepálilo len z plaveného dreva, ale aj priamo v lesoch. V obvode banskoštiavnického lesného úradu bolo napr. koncom roku 1865 štrnásť erárnych a deväť súkromných uhliarstiev, ktoré dodávali uhlie striebornej hute v Žarnovici.[38]

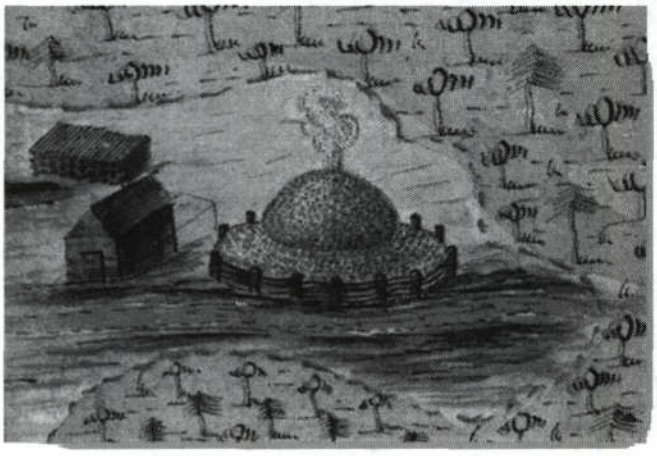

Obrázok č. 11 – *Kresba miliera z prehľadnej mapy lesných revírov od Horných Hámrov po Kľak. Rok 1765.*
Zdroj: LÚBŠ i. č. 1

[33] ŠÚBA, BKB, i.č. 465.
[34] ŠÚBA, HKG, Ord. 14. máj 1750.
[35] ŠÚBA, BKB sp. 41, 51, 65, 84, 89/1755.
[36] ŠÚBA, BKB sp. 202/1758.
[37] VOZÁR, Jozef. *Zlatá kniha banícka.* Bratislava: SAV, 1983, s. 248.
[38] ŠÚBA, HKG, sp. 7427/1865.

Nebezpečné bolo, keď uhliari naložili na vozy ešte horúce uhlie – také sa ľahko vznietilo a bez úžitku, vlastne s veľkou škodou zhorelo. Furman okrem toho, že bol potrestaný zničením voza, dostal aj niekoľko úderov palicou či korbáčom od vrchnosti. Uhliar, pokladaný za viac vinného, musel okrem telesného trestu uhradiť i finančnú škodu eráru. Hlavný komorskogrófsky úrad opakovane pripomínal lesníkom a zapisovačom uhlia, aby častejšie kontrolovali uhliská a pripomínali uhliarom a furmanom potrebu 48-hodinového chladnutia vyrobeného uhlia.[39]

Výroba pltí a šindľov

Nie všetko drevo sa do miest svojho určenia splavovalo voľne. Niekedy sa kmene zviazali do pltí, na ktorých sa prepravoval ďalší tovar. Najvhodnejšou riekou pre plťovú dopravu bol Váh. Plte vychádzali z Liptovského Hrádku, kde sa sústreďovala soľ, meď, surové železo a drevo určené na ďalšiu prepravu. Zabezpečovanie pltí, ich nakladanie a vypravovanie na určené miesta mal na starosti prefekt komorských lesov F. Wiesner von Morgenstern. Občas čelil obvineniam z uprednostňovania privátnych zákaziek pred erárnymi. Priemerné ročné objemy z erárnych závodov boli začiatkom 19. storočia nasledovné: vyše 15 tisíc centov „hornouhorskej" medi a kobaltu, k tomu 6 tisíc centov medených platničiek (v prípade obmedzenia alebo zastavenia mincovej výroby v Smolníku), 10 tisíc centov „dolnouhorského" železa, 150 tisíc centov soli zo Solivaru, okrem toho rôzne drevárske výrobky a potraviny. Približne 1/3 čiernej medi sa vykladala v Ružomberku a odtiaľ povozmi odvážala do Tajova. Ostatná sa plavila ďalej, až k prekladiskám v Seredi. Na uvoľnené plte a k tomu ešte na vyše šesťdesiat nových naložili v Ružomberku železo. To sa plavilo do Žiliny, odkiaľ pokračovala jeho cesta na Moravu a do Sliezska (Moravská Ostrava, Opava). Erár sa všemožne snažil zásobovať tieto faktórie, aby zabránil dovozu pruského železa a vývozu rakúskych peňazí zaň. Uvedené množstvo tovaru si vyžadovalo veľa pltí a ešte väčšie množstvo stromov. Plte vraj obyčajne stavali zo 14 kmeňov a jedna uniesla 65 centov nákladu. Erár dodával ročne hrádockému prefektovi na tento účel 80 tisíc kusov kmeňov. Nevýhodou bolo, že plte po príchode do cieľovej stanice zhnili na skladisku, v lepšom prípade ich rozrúbali a použili ako palivové drevo.[40]

Plte sa plavili aj po Hrone. Prevážali na nich napríklad mlynské kamene z Hliníka nad Hronom.[41] Využívali ich tiež na úseku Beňuš – Banská Bystrica. V apríli 1808 navrhla bystrická komora zvýšiť plat pltníkom splavujúcim štangové drevo. Keď ho dopravili až ku hrabliam v Banskej Bystrici, mali dostať 48 grajciarov za kus, za zbitie jednej plte z takéhoto dreva bola stanovená výška odmeny na 1 zlatý. Hoci išlo o 100-percentné zvýšenie, plat zostal malý. Preto sa správcom na takúto robotu len s ťažkosťami darilo získať ľudí.[42]

Šindle pre drevorubačské osady v lesnom revíre Staré Hory

Pomerne veľká časť dreva z rezervátnych lesov išla na výrobu šindľov. Bola to základná krytina na obytné domy, komorské budovy aj rôzne prevádzkové objekty. Výrobcovia šindľa pracovali priamo v lesoch. Drevo muselo byť kvalitné, rovné, dobre štiepateľné. Presne také zvykli označovať lesníci i pre obyvateľov dvadsiatich troch

[39] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 48, 61, 88, 91/1790.

[40] ŠÚBA, BKB, sp. 2289/1805, BKB sp. 2863/1805.

[41] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 384/1865.

[42] ŠÚBA, BKB, sp.1062/1808.

drevorubačských osád patriacich k lesnému obvodu Staré Hory. S týmto drevom však osadníci zaobchádzali nehospodárne. Často ho používali na iné účely, dokonca aj ako palivové drevo. V roku 1836 sa tam zrazu prejavil nedostatok šindľov a údajne i šindľového dreva. Nákup šindľov pri hrabliach v Banskej Bystrici a ich dovoz do jednotlivých osád bol pre ľudí finančne nezvládnuteľný.[43] Preto bolo treba nájsť riešenie, ako zadovážiť lacnejšie šindle, ktoré by si dokázali kúpiť a neboli nútení kradnúť v hore drevo na ich výrobu. Vtedajší lesník v Starých Horách K. Kennert tvrdil, že situácia nie je ešte taká zlá a pri hospodárnom zaobchádzaní by vlastné drevo stačilo na pokrytie celkovej ročnej potreby 200 tisíc kusov šindľov. V rámci toho by lesný revír Staré Hory – Motyčky mohol vypomôcť aj najchudobnejšiemu revíru U Bullov a najvzdialenejšiemu a najťažšie prístupnému revíru v Špaňej Doline. Východiskom však malo byť zavedenie ich strojnej výroby pri píle v Starých Horách.[44]

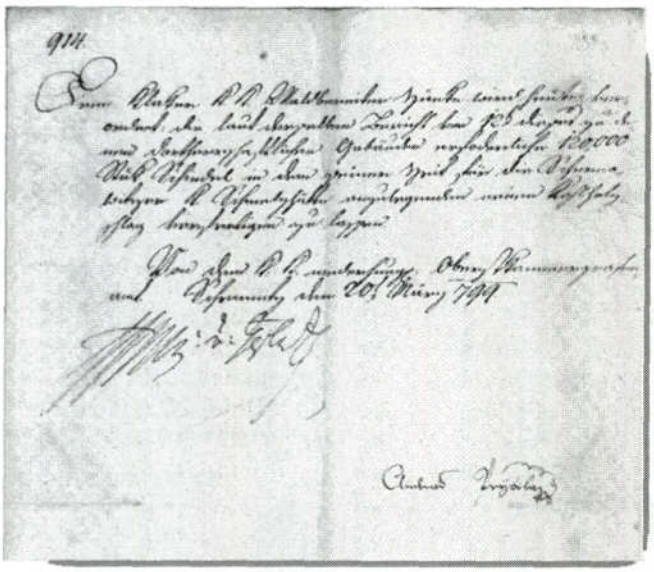

Obrázok č. 12 – *Objednávka 120 tisíc šindľov pre potreby komorského panstva Revište. Rok 1799.*
Zdroj: KPR 37/1799

Zavedenie strojnej výroby šindľov na píle v Ihráči

Stroj na výrobu šindľov postavili na píle v Ihráči v roku 1835. Ani koncom augusta nasledujúceho roka nebol ešte v prevádzke a ani odskúšaný na stanovenie úkolovej mzdy. Na píle sa museli prednostne spracúvať bukové kláty pre banskú potrebu a piliarsky majster bol vraj aj tak príliš starý a nemotorný, nevhodný na postavenie úkolu podľa neho. Až začiatkom októbra 1836 prišiel do Ihráča na odskúšanie šindľo-

[43] Na jeden dom bolo potrebné 5 až 8 tisíc šindľov. Nákup tisíc šindľov v Banskej Bystrici a ich dovoz na Staré Hory stál 4–5 zlatých, na Donovaly, Mišúty a Mistríky (najvyššie položené a najvzdialenejšie osady) 5–6 zlatých. Pritom mesačný plat robotníka v hore dosahoval maximálne 5–6 zlatých. ŠÚBA, BKB, sp. 2332/1836.

[44] ŠÚBA, BKB, sp. 2332/1836.

vačky mladý, silný a ochotný piliar zo Sklených Teplíc.[45] Po niekoľkodňovom zapracovávaní urobil 12. a 13. októbra oficiálny pokus. Pracoval od 6. hodiny ráno do 6. hodiny večer. Najskôr popílil jeden 15-cólový a jeden 12-cólový kmeň na 57 lát a 8 okrajkov. Potom prepiľoval laty na potrebnú dĺžku a nakoniec z nich robil šindle. Za jeden deň urobil 338 kusov. Lesný inšpektor F. J. Divald, ktorý na skúšku dohliadal, ju hodnotil ako úspešnú. Konštatoval, že jeden robotník pri priemernom pracovnom nasadení je schopný vyrobiť tisíc kusov šindľov za odmenu 1 zlatý. Keď k tomu prirátal cenu troch kusov 15-cólových a troch kusov 12-cólových kmeňov a odrátal sumu získanú za predaj 24 kusov okrajkov, vyšla mu konečná suma 2 zlaté 23 ¼ grajciara za 1 000 ks šindľov. Bola síce o 1 ¼ grajciara vyššia ako cena toho istého množstva šindľov vyrobených priamo v lese, no to ďaleko prevážila tá skutočnosť, že strojná výroba bola oveľa šetrnejšia k lesným porastom. Dalo sa využiť všetko drevo zaradom bez ohľadu na to, či bolo štiepateľné alebo nie. V budúcnosti sa mali vyrábať šindle v lese len v takých miestach, z ktorých nebol možný dovoz klátov na pílu. Už do konca roku 1836 sa malo na ihráčskej píle vyrobiť za pomoci stroja 30 tisíc kusov šindľov.[46]

Približne v rovnakom čase prebehlo skúšobné pílenie šindľov aj v Beňuši. V správe Jozefa Dekréta sa okrem iného konštatuje, že strojová výroba šindľov je efektívnejšia, keď sa laty pripravia dopredu. A urýchlenie výroby lát v čase dostatku hnacej vody malo umožniť použitie píly s dvomi až tromi píliacimi platňami. Strojový spôsob výroby odporúčal používať aj tam, kde nechýbalo ani štiepateľné drevo.[47]

Poľovníctvo a rybárstvo

Popri dreve prinášali lesy úžitok aj ako zdroje rôznych článkov výživy obyvateľstva.

Okrem lesných plodov sa v nich vyskytovala srstnatá zver, vtáctvo i dravce. Všeobecné právo poľovačky mala v uhorskom kráľovstve šľachta. Určité lesné revíre si mohli vyhradiť pre seba vlastníci pozemkov. Tak boli pre banskokomorské panstvo Revište vyhradené lesy Rudna nad Hronom a Voznice a pre banskokomorské panstvo Šášov sklenoteplické a močiarske lesy. Toto sa v roku 1795 dávalo na známosť aj prostredníctvom zákazových tabúľ. Pri komorskom panstve Šášov sa vtedy uvádzali lesné revíre Močiar, Jalná a časť žakýlskych lesov.

Poľovanie v týchto lesoch bolo však všetkým komorským úradníkom, sluhom, praktikantom, banským robotníkom a poddaným zakázané. Nerešpektovanie zákazu mohlo znamenať odňatie zbrane a zastrelenie psa. Kto si chcel zapoľovať, musel si zakaždým vyžiadať povolenie od hlavného inšpektora pre hospodárske záležitosti a lesy. Zastrelené kusy však musel odovzdať poverenému lesnému úradníkovi a ako odmenu dostal strelné (Schüßgebühr). Všetky zastrelené, resp. prevzaté kusy predával poverený lesník podľa určeného cenníka. Utŕžené peniaze odovzdávali štvrťročne do pokladnice komorského panstva. Tie zoznamy sa porovnali s týždennými hláseniami lesníkov o počte a druhu zastrelenej diviny. HKG vystríhal lesný personál, pod hrozbou finančnej pokuty až kasácie, pred darovaním ulovených zvierat, ich použitím pre vlastnú potrebu alebo predajom pre vlastný zisk.[48]

---

[45] V Ihráči už boli popílené všetky bukové kláty a v Sklených Tepliciach bolo veľmi sucho, nedalo sa píliť. ŠÚBA, BKB, sp. 3345/1836.

[46] ŠÚBA, BKB, sp. 3345/1836.

[47] ŠÚBA, BKB, sp. 3345/1836.

[48] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 53/1790, 108/1795.

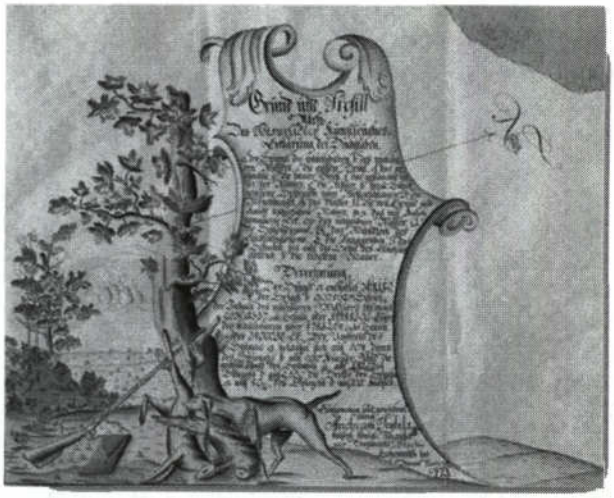

Obrázok č. 13 – *Zátišie s poľovníckym námetom z plánu vodnej nádrže Počúvadlo. A. Prybila a kol., r. 1778.*
Zdroj: HKG VI 576

V ďalších rokoch sa opakovali najmä zákazy poddaným držať zbraň. Nepomáhalo ani odvolávanie sa na potrebu ochrany svojich zvierat proti dravej zveri.[49] V roku 1798 vyšlo nariadenie uhorského miestodržiteľstva odobrať zbrane všetkým dedinčanom a len niektorým z nich ich používanie za určitých podmienok povoliť. Z rozhodnutia Turčianskej stolice mali dedinskí richtári nahlásiť počet zbraní nachádzajúcich sa v ich obciach. Keď by sa zistilo, že niekto z dedinčanov svoju zbraň zatajil, hrozilo mu 50 palíc a jej odňatie. Toto nariadenie sa vzťahovalo aj na obyvateľov obcí banskokomorských panstiev, v ktorých žili baníci, uhliari, drevorubači a iní zamestnanci banskej komory.[50]

Dedinčania bývali do poľovačiek zapájaní len ako honci. Tak to bolo aj v prípade poľovačky na medveďa organizovanej na 8. novembra 1802 magistrátom mesta Krupina a Sitnianskym panstvom grófa Kohárvho. Medveď bol videný viacerými pastiermi a obyvateľmi salašov pri sledovaní dobytka v krupinských lesoch. Keďže bol hrozbou aj pre susediace Kolpachy (Banský Studenec), nariadil HKG ich obyvateľom účasť na poľovačke. Štiavnický lesný inšpektor mal prideliť Kolpašanom niekoľkých schopných strelcov spomedzi lesníkov.[51]

Významné osobnosti pôsobiace v pôdohospodárstve

Problematike lesníctva a poľnohospodárstva sa venovali aj hlavní predstavitelia najvyšších banských úradov. Do istej miery im táto povinnosť vyplývala z ich postavenia. Museli sa vyjadrovať k hospodáreniu komorských panstiev, rozhodovať o zavedení pestovania novej plodiny, o chove dobytka v určitej lokalite, či vysadení určitého druhu stromov. O pestovanie, ťažbu, ochranu lesov, výchovu dorastu, zavádzanie efek-

[49] ŠÚBA, KPR, sp. 16. dec. 1796.
[50] ŠÚBA, KPR, sp. 20. dec. 1798.
[51] ŠÚBA, LÚBŠ, sp. 63/1802.

tívnejších postupov, vymýšľanie výkonnejších či celkom nových zariadení a iné potrebné veci sa starali lesníci. Mnohým sa už dostalo zaslúženého uznania, niektorí ešte čakajú na objavenie. Medzi archívnymi dokumentmi ŠÚBA je veľa podkladov o tých najznámejších i celkom neznámych. Profesori lesníctva: Henrich David Wilckens, Rudolf Feistmantel, Ignác Fridrich Schwartz, významný lesný hospodár Jozef Dekrét Matejovie, slovenský básnik, geometer Ján Botto; na druhej strane je napríklad už spomínaný Imrich Rust – prvý samostatný lesný majster, hlavný inšpektor pre lesy stredoslovenskej banskej oblasti. Pre tento príspevok sme zvolili niekoho spomedzi týchto dvoch pólov – Rudolfa Geschwinda a komorského grófa Gabriela Svaiczera.

Rudolf Geschwind

Bol pôvodom z českej Hředle. Do Banskej Štiavnice ho priviedol záujem o vysokoškolské štúdium lesníctva. Predpísanú záverečnú skúšku pre lesných hospodárov zložil v Bratislave. Postupne pracoval ako pisár Lesného úradu pri HKG (1 rok 3 mesiace), ako pomocný horár/lesník v Pukanci (1 rok 5 mesiacov), pri záležitostiach služobnosti – prepustenia/výpovede a komasácie v okruhu LÚŠ (3 roky 5 mesiacov), ako obvodný lesník vo Fondo (Tirolsko, 2 roky 2 mesiace). Dňa 1. augusta 1859 začal pracovať ako lesník 1. platovej triedy v lesnom revíre Brod pri Žarnovici, kde pôsobil aj koncom marca 1867.[52] Od roku 1872 až do odchodu do dôchodku v roku 1905 pracoval v Krupine ako lesmajster. Geschwind bol aj šľachtiteľom ruží, a to nie hocijakým. Svoju zbierku parkových a popínavých ruží predstavil s úspechom i na svetovej výstave v Paríži v roku 1889. Jeho ruža Gruss an Teplitz bola v roku 2000 uvedená do Svetovej Siene slávy ruží (v tom čase tam bolo zaradených len 14 odrôd). Pre súvislosť s témou tohto príspevku je vhodné spomenúť aj dve iné ruže. Ružu Dr. Hurta vyšľachtil v roku 1867 ešte počas pôsobenia na polesí v Brode. Nazval ju po lekárovi žarnovickej striebornej huty, zrejme svojom priateľovi dr. Ignácovi Hurtovi. Druhú z týchto ruží nazval Erinnerung an Brod. Pripomínala mu teda miesto jeho najdlhšieho pôsobiska v rámci štátnej služby.

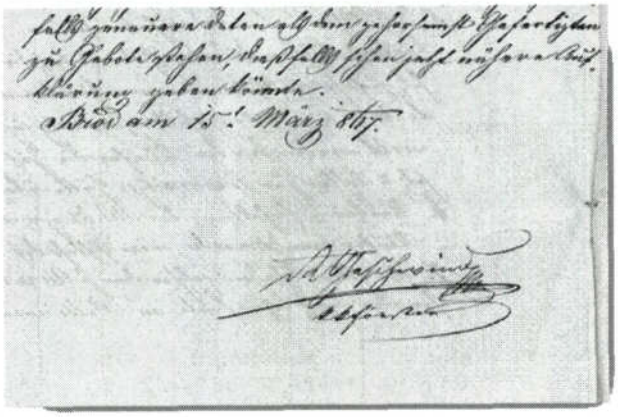

Obrázok č. 14 – *Vlastnoručný podpis Rudolfa Geschwinda na dokumente z 15. marca 1867.*
Zdroj: LÚBŠ i.č. 255, sp. 278/1867

[52] ŠÚBA, HKG, inv. č. 2901.

Gabriel Svaiczer

Hlavný komorský gróf Gabriel Svaiczer sa pokúsil v roku 1837 zrealizovať svoj niekoľkoročný sen – vybudovať super odolný a účelný sklad obilia. Obilie sa malo doňho zvážať hneď po žatve ešte nevysušené a v prípade potreby sa tam malo dať skladovať aj niekoľko rokov bez poškodenia klíčivosti a ostatných vlastností. Stavba a jej obsah mali byť chránené proti požiaru, vetru i vlhku, pred poškodením štvor- a dvojnožcami, vtákmi i ďalšími živočíchmi. Svaiczer sa najskôr postaral o získanie súhlasu HKG a potom poslal podrobný opis navrhovaného obilného skladu aj s jeho modelom na posúdenie a rozhodnutie Dvorskej komore vo Viedni. Tá s návrhom súhlasila. Svaiczerov projekt sa mal realizovať v komorskej obci Kľak, a to namiesto toho, ktorého výstavbu schválila už v roku 1734, ale ešte nebol uskutočnený.[53]

Lesné mapy

Vďačným druhom archívnych dokumentov sú mapy. Upútajú už na prvý pohľad a poskytujú množstvo rôznorodých a veľakrát prekvapivých údajov. ŠÚBA je bohatý hlavne na banské mapy a plány, no opatrujeme aj vyše stovky lesných máp. Nachádzajú sa predovšetkým v archívnom fonde HKG, no vzácne i v ďalších fondoch. Počet zobrazení zalesneného územia zvyšujú povrchové banské mapy, zemepisné a topografické mapy. Medzi lesnými mapami, z ktorých najstaršia – mapa hraníc medzi panstvom Muráň a Liptovský Hrádok – pochádza z roku 1733, je viacero pozoruhodných kúskov. Na ukážku tri z nich:

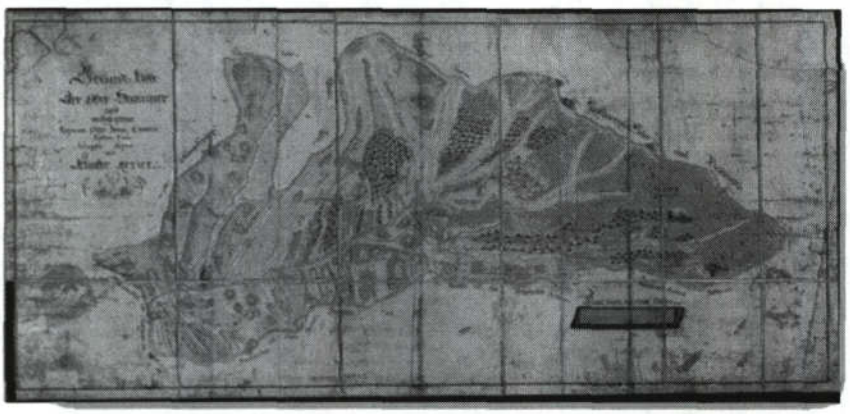

Obrázok č. 15 – *Prehľadná mapa lesných revírov od Horných Hámrov po Kľak. F. P. Caspar, r. 1765.*
Zdroj: LÚBŠ i.č. 1

Mapa lesných revírov obcí Horné Hámre, Hrabičov, Župkov, Kľak a i. so zobrazením druhu pozemkov, charakteru lesov, umiestnenia uhliarstiev a inými údajmi. F. P. Caspar, r. 1765. Tvorí prílohu úradnej knihy s opisom všetkých lesov ležiacich v okolí Banskej Štiavnice a lesov patriacich panstvám Šášov a Revište. Bola vyhotovená na základe výsledkov komisionálnej revízie uvedených lesov zástupcami eráru, mesta a ťažiarov v rokoch 1763 až 1765.

[53] ŠÚBA, HKG, Prez. 33/1837, 74/1837.

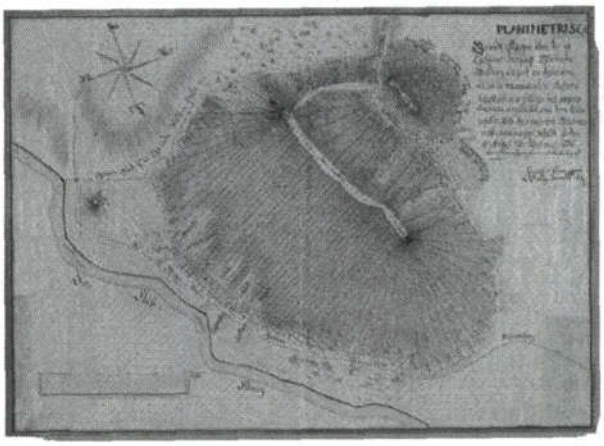

Obrázok č. 16 – *Lesnícka ťažbová mapa oblasti Čebrade pri Ružomberku. Vincent v' Prean, 1767.*
Zdroj: HKG inv. č. 13 061

Lesnícka ťažbová mapa oblasti Čebrade pri Ružomberku na Likavskom panstve. Lesy sú rozdelené na 80 rúbanísk lánovej sústavy. V každom láne je vpísaný rok plánovaného výrubu. Postupný výrub sa mal uskutočniť v období 1767 až 1846.

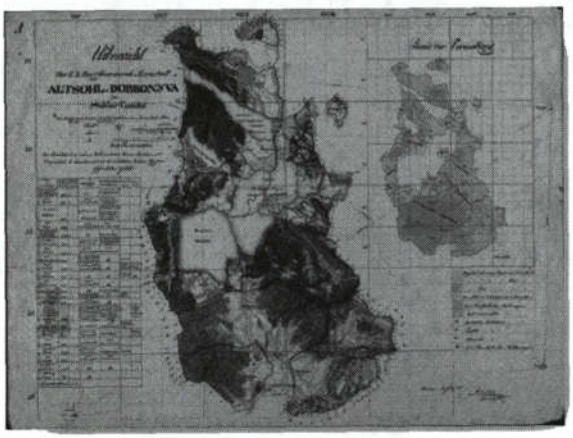

Obrázok č. 17 – *Rozdelenie lesov panstva Zvolen – Dobrá Niva do vlastníctva samotného panstva, komposesorátu a do osobného vlastníctva. 30. 6. 1824.*
Zdroj: HKG 13111

Prehľadná mapa bansko-komorského panstva Zvolen – Dobrá Niva. 1824. Farebne je rozlíšený druh vlastníctva, v pripojenej tabuľke sú údaje o jednotlivých obciach, ich území, lesoch. Hnedá, modrá, čierna a červená farba označujú, či je panstvo jediným vlastníkom toho územia, či má nejakého spoluvlastníka, alebo patrí poddaným, prípadne je celé odstúpené komposesorovi. V pripojenej tabuľke sú údaje o rozlohe jednotlivých obcí a osád, o existencii majerov pri nich, o vlastníctve lesov, pozícii

poddaných, o komposesoroch. Na zmenšenej mapke panstva je farebne označený stav zamerania a zdroj podkladov (odsúhlasené s presnou mapou a pozemkovou knihou, len s mapou, odsúhlasené bez mapy a pozemkovej knihy, zamerané – nachádza sa v náčrtkoch, podľa Hanstadtovej lesnej mapy, ešte nezamerané, zamerané Dermarsom, Seidelsom Petraschom).

Pečate s lesníckymi motívmi

Na dokumentoch z rokov 1829 a 1840 sa zachovali voskové odtlačky troch pečatidiel s lesníckymi motívmi

1. pečať obce Liptovská Osada – na nízkom kočiari sediaci kočiš bičom poháňa štvorku koní.[54]
2. pečať obce Liptovská Lúžna – poľovník strieľa do medveďa, ktorého pred ním pod pazuchou vedie muž.[55]
3. pečať lesného majstra L. Wintera – s jeleňom, viničom a meračskými pomôckami.[56]

Obrázok č. 18 – *Pečať lesného majstra L. Wintera s jeleňom, viničom a meračskými pomôckami.*
Zdroj: HKG, inv. č. 2004, sp. 138.

Aj z tejto malej ukážky archívnych dokumentov ŠÚBA vidieť, že poskytujú veľa údajov k zásadným, mnohokrát zlomovým veciam vo vývoji lesného hospodárstva, ale tiež k bežnej každodennej činnosti. Umožňujú pátrať po najrozmanitejších smeroch a stupňoch vývoja jeho súčastí, nositeľoch týchto zmien i vykonávateľoch základných úkonov. Ponúkajú pohľady na krajinu v jej premenách, na príčiny a následky zmien stavu lesov. Otvárajú možnosť na prebádanie množstva ďalších tém pre lepšie poznanie tohto príťažlivého odvetvia ľudskej činnosti.

[54] ŠÚBA, HKG, inv. č. 2570, sp. 388.
[55] ŠÚBA, HKG, inv. č. 2570, sp. 388.
[56] ŠÚBA, HKG, inv. č. 2004, sp. 138.

Poľnohospodárstvo v prostredí lužickej kultúry na území stredného a dolného toku Váhu v mladšej a neskorej dobe bronzovej a dobe halštatskej

Peter Podolan

V tomto príspevku sa pokúsime o načrtnutie komplexného obrazu poľnohospodárstva v nadväznosti na prírodné prostredie a osídlenie lužickej kultúry (ďalej LK) počas jej celého trvania na území vymedzenom stredným a dolným tokom rieky Váh.

Rozhodujúcim dôvodom pre koncepciu analýzy veľkého územia s jej výhodami aj nevýhodami[1] bolo množstvo analyzovaného materiálu,[2] keďže hoci sa v poslednom desaťročí situácia zlepšuje, stále chýbajú systematické a detailné výskumy celých lokalít (prevažujú záchranné výskumy a zber) a komplexné vyhodnotenie interdisciplinárnych výsledkov (analýzy archeobotanického a archeozoologického materiálu). Dáta zbierané na širokom základe napriek fragmentárnosti dávajú určite o niečo pravdepodobnejší obraz než jednoduché zovšeobecnenie na základe jedinej lokality či mikroregiónu.[3] Snažili sme sa vytvoriť základ mozaiky obrazu, ktorý bude musieť byť v budúcnosti doplnený a korigovaný.

Okrem informácií špecifického rázu viazaných ku kultúre, územiu a ohraničenému obdobiu sme boli nútení oprieť sa o množstvo dát zo širšieho rámca, využiť metódy indukcie i dedukcie, retrospektívy, komparácie a analógie v zmysle kultúrnom, územnom i časovom, ako aj relevantné výsledky bádania o poľnohospodárstve iných období a etnologické analógie.

Sledované územie možno ohraničiť zo západu, severu a východu rozvodím rieky Váh, ktorá doň vstupuje prielomom Malej Fatry, hranica tak kopíruje predovšetkým hrebene pohorí.[4] Na juhu predstavoval myslenú hranicu tok rieky Dunaj; bližšou hranicou bola sústava riečnych ramien toku Váhu, Dunaja a mokrade.[5] Ide o pomerne korektné vymedzenie územia na základe prírodných hraníc, ktoré tvorí istý ucelený

---

[1] Veľké územie = veľká rôznorodosť prírodných – terénnych, geomorfologických, hydrologických, klimatických a biologických pomerov rovnako ako spoločenských – „móda", zvyky, príbuzenské vzťahy, atď.

[2] Zozbierali sme informácie o polohe celkovo viac ako 300 lokalít LK, z toho o 159 sídliskách, 73 pohrebiskách, 38 nálezoch keramického materiálu, 13 depotoch a 39 ojedinelých kovových nálezoch. Niektoré z ojedinelých nálezov bude možné v budúcnosti priradiť k dnes neznámemu sídlisku alebo pohrebisku.

[3] Pre dané územie a časový horizont nepoznáme žiadnu komplexnú analýzu osídlenia či už na prípade jedinej lokality a jej špecifického zázemia podstatného pre poľnohospodárstvo, súčasne však ani analýzu mikro- či mezoregiónu. Práca CHRASTINA, Peter. *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*. Nitra : FF UKF, 2009 túto medzeru nepreklenuje najmä kvôli príliš úzko nastavenému ohraničeniu regiónu. Iné príspevky sa väčšinou venujú skôr sumarizácii jednotiek osídlenia a nálezov na danom území.

[4] Ide o Malé a Biele Karpaty, Myjavskú pahorkatinu, Javorníky, Turzovskú vrchovinu, Kysucké Beskydy, Kysuckú vrchovinu, Oravskú Maguru, Malú Fatru, Súľovské a Strážovské vrchy a Považský Inovec; účelovo sme vynechali povodie rieky Vlára v ČR.

[5] ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha a Bratislava : Učená společnost Šafaříkova, 1932, s. 297; DVOŘÁK, Pavel. *Odkryté dejiny. (Predveká Bratislava)* Bratislava : Pravda, 1978, s. 137; JANŠÁK, Štefan. Staré osídlenie Slovenska. In *SbMSS XXV*, 1931, s. 18–19.

celok. Napriek tomu je umelým a účelovým ohraničením, keďže územie otvorené z juhu a poprepájané trasami komunikácií aj cez horské priesmyky, treba chápať v súvise a vo vzájomnej interakcii s okolím. Geograficky vyčlenené ohraničenie dopĺňala hranica kultúrneho okruhu.[6]

Charakter územia je daný predovšetkým približne v smere S – J pretekajúcou riekou Váh. Pohoria tak ohraničujú nižšie polohy reprezentované predovšetkým Žilinskou kotlinou, Považským podolím a severným výbežkom Podunajskej nížiny. Reliéf územia je najstabilnejšou z prírodných podmienok, pretože sa až do súčasnosti menil iba minimálne.

Z hydrologického hľadiska možno povodie Váhu v nami sledovanej oblasti charakterizovať takto: v severnej časti (stredné Považie) prítoky majú a mali väčšinou bystrinný charakter, počas prudkých zrážok ich korytá a doliny bývali zaplavované. Preto si trasy komunikácií aj osídlenie zachovávalo odstup. Existencia ramien a močiarov pri Pruskom a ramennej siete pri Trenčíne a Beckove v neskorších historických obdobiach naznačuje, že nie je možné striktné oddelenie stredného a dolného Považia, pretože na seba organicky nadväzujú. Dolné Považie bolo ako väčšina dolných tokov typické malým spádom a pomalým odtokom vody. V celej oblasti nivy (širokej 3–5 km) sa nachádzala neprehľadná spleť ramien a meandrov Váhu, podobný charakter mala i paralelne smerujúca niva Dudváhu. V najjužnejšej časti sa niva ešte rozšírila sústavou toku Váhu, Dudváhu, Čiernej vody a (Malého) Dunaja a pomerne rozľahlého územia močarín, ktoré oblasť ohraničovalo z juhu.

Na sledovanom území boli osídlené prevažne širšie doliny okolo vodných tokov s relatívne nižšou nadmorskou výškou, podobne sa správalo osídlenie i v horských dolinách, kde sa dostávalo pomerne hlboko do pohoria (napr. v Strážovských vrchoch). Dodnes môžeme pozorovať, že podmienky dané reliéfom sú tu pre osídlenie výhodné. Osídlenie sa nikde nedostalo do extrémnych polôh,[7] ktoré by neumožňovali poľnohospodárstvo a ľudský život vôbec.

Medzi osídlením a hydrologickou sieťou je zjavná spojitosť, lebo osídlenie sledovalo vodné toky, ale vyhýbalo sa exponovaným a záplavami ohrozovaným polohám.[8] Istú úlohu zohrávali i trasy komunikácií, ktoré tadiaľto prechádzali.[9] Dôležitá bola pitná voda, nevyhnutná aj pre chov dobytka.[10]

---

[6] Sledovaná oblasť je dôležitá z hľadiska kontaktov kultúr komplexu stredodunajských popolnicových polí a lužického komplexu, konkrétne slovenskej vetvy lužickej kultúry s velatickou kultúrou v mladšej dobe bronzovej a podolskou kultúrou v neskorej dobe bronzovej. Hranica ležala v mladšej dobe bronzovej približne v okolí Nového Mesta nad Váhom a Piešťan (zmiešaná zóna), v neskorej dobe bronzovej sa spolu s rozmachom osídlenia LK posunula na juh do okolia Trnavy. V staršej dobe železnej južného suseda LK nahradila kalenderberská kultúra a hranica sa preniesla opäť do okolia Nového Mesta nad Váhom.

[7] Osobitne treba chápať polohu výšinných a opevnených sídlisk (často poľnohospodársky nevhodnú), ktorá bola kompenzovaná iným zameraním a funkciami.

[8] O záplavách na Váhu a ich dôsledkoch pozri CHRASTINA, ref. 3, s. 87–89.

[9] Podrobný sumár trás komunikácií ako aj hydrologických pomerov pozri PODOLAN, Peter. Komunikácie v oblasti stredného a dolného toku Váhu v mladšej a neskorej dobe bronzovej a dobe halštatskej. In *MEDEA – Studia MEDiavalia Et Antiqua*, roč. VII, 2003, s. 21–44.

[10] Porovnaj IŠTOK, Pavol – IŽOF, Jozef. Podmienky vzniku a vývoja osídlenia krajiny dolného toku Váhu vo svetle geografických a archeologických prieskumov. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* (ďalej ŠtZ) *26*, Nitra : 1990, s. 157.

Pri výbere stanoviska pre sídlisko[11] zohrávali najdôležitejšiu úlohu prírodné podmienky priamo spojené s možnosťami poľnohospodárstva, keďže tvorilo dominantný spôsob získavania potravy. Prírodné podmienky (reliéf, pôdne druhy a typy) predstavujú vzájomne súvisiaci komplex činiteľov, pričom pre danú lokalitu či územie bolo vždy zásadné ich lokálne premietnutie, akési „genius loci". V našom stručnom prehľade priblížime niektoré z hlavných prírodných aspektov trochu zjednodušujúco, izolovane skôr vo všeobecnej rovine, v aplikácii na nami sledované územie.

Jedným z najdôležitejších prírodných aspektov pre vegetáciu všeobecne a pre fenologickú problematiku zvlášť sú doposiaľ klimatické pomery.[12] Pri ich hodnotení sme vychádzali z predpokladu, že zmeny klímy, ktoré boli zachytené a rekonštruované pre minulosť (aj pre obdobie mladšej a neskorej doby bronzovej a doby halštatskej) boli iba kvantitatívneho rázu. Reliéf územia sa nezmenil, lokálne podmienky v zmysle pomerov klimatických rozdielov medzi nimi (napr. nížina – podhorská kotlina) tak zostali zachované. Preto sme sa pri štruktúrovaní klimatických pomerov na sledovanom území mohli oprieť o analýzy súčasnej klímy a vyvodiť z nich (po porovnaní s rekonštruovanými pomermi v minulosti) isté relevantné zákonitosti, pre uvažované vzťahy s vegetáciou vôbec.

Na druhej strane zachytiť a rekonštruovať lokálne klimatické podmienky je zložité, ak nie nemožné. Absolútne teploty počas rokov a množstvo zrážok sú archeologickými metódami nezistiteľné, hoci sa líšili od dnešných najviac o 40 % priemeru zrážok za rok a 2 °C v priemernej teplote v lete ako aj v zime; sú neisté pre nepatrný rozdiel so súčasnými výsledkami.[13] Avšak kolísanie ročného množstva zrážok nikdy neprebieha jednotne na veľkej ploche.[14] Doterajšie skúmanie teda neposkytuje presnú krivku klímy.[15]

Obdobie mladšej a neskorej doby bronzovej a doby halštatskej spadá do dvoch klimatických horizontov: subboreálu[16] a subatlantika.[17] Začiatok subboreálneho obdo-

---

[11] S výnimkou niektorých opevnených a výšinných sídlisk, ktoré evidentne sledovali iné funkcie než produkciu potravy. Podobne duchovná nadstavba, tradície a predstavy mali zrejme istý, dnes nezachytiteľný význam.

[12] Vo všeobecnosti hlavným klímotvorným činiteľom je slnečné žiarenie, ktorého intenzitu určuje zemepisná šírka, nadmorská výška a oblačnosť, ďalej fyzicko-geografické pomery sledovanej oblasti (členitý terén podstatne ovplyvňuje jednotlivé klimatické prvky: teplotu a vlhkosť vzduchu, oblačnosť a zrážky). Tretím klímotvorným činiteľom je atmosferická cirkulácia. PETROVIČ, Štefan. Počasie a klíma. In LUKNIŠ, Michal a kol. *Slovensko 2 – Príroda.* Bratislava : Obzor, 1972, s. 211–212. Pre komplex klímotvorných činiteľov sú tak všeobecne zásadné lokálne podmienky danej polohy, ktoré závisia od zemepisnej šírky, nadmorskej výšky, sklonu a charakteru reliéfu a orientácie polohy podľa svetových strán, smeru prevládajúcich vetrov, geologického podložia a vegetačného pokryvu.

[13] BOUZEK, Jan. Klimatische Entwicklung im Äneolithikum und in der Frühbronzezeit im Böhmen und Mähren. In Lippert, Andreas a kol. *Mensch und Umwelt während des Neolihikums und der Frühbronzezeit im Mitteleuropa.* Rahden/Westf., 2001, s. 21.

[14] NOVÁK, V. J. Kolísání podnebí v dobách historických a geologických. Praha : Jednota Čs. matematiků a fyziků, 1933, s. 57.

[15] BOUZEK, Jan. Klimatické změny a pravěké zemědelství. In *Sborník prací FiF Brnenské univerzity E28*, 1983, s. 57.

[16] Podnebie subboreálu (1300 – 800 p.n.l.) sa oproti predchádzajúcemu – atlantiku (považovanému za klimatické optimum) vyznačovalo úbytkom zrážok. Rozdiel od pomerov atlantika je evidentný, ale vďaka suchému výkyvu na konci atlantika šlo o pomerne plynulé nadviazanie. Ku koncu atlantika klesli priemerné teploty na 11–13 °C a nastalo niekoľkonásobné striedanie krátkych suchých

bia sa približne kryje so začiatkom mladšej doby bronzovej (1300 – 800 p. n. l.) a začiatok subatlantika zhruba so začiatkom doby halštatskej (800 p. n. l. až súčasnosť). V prípade subboreálu išlo o relatívne teplé a suché obdobie, ktoré sa kvantitatívne dá porovnať iba s klímou, aká panovala počas neolitu. V subatlantiku bol pokles teplôt spojený s narastaním množstva zrážok a chladnejšie boli najmä letá. Asi z polovice tohto obdobia sú známe viaceré výkyvy teplôt podnebia, z ktorých niektoré boli chladnejšie ako je podnebie v súčasnosti. Kým v minulých obdobiach boli podnebné podmienky v množstve zrážok v nížinách aj pohoriach dosť vyrovnané, v subatlantickom období začala ostrá diferenciácia podnebí nížinných a horských oblastí, čo bolo čiastočne spôsobené odlesnením nížin a ponechaním lesa v pohoriach.[18]

Pre rastliny má z meteorologických prvkov rozhodujúci význam hlavne teplota vzduchu. S ňou súvisia aj rozdiely v chode rastových a vývojových fáz, ktoré vznikajú pri výškovej i tvarovej rozmanitosti terénu.[19] Vo všeobecnosti bol však posun osídlenia doložený skôr vo vzťahu s režimom zrážok;[20] vplyv teploty sa prejavil menej (i preto, že sa rastliny dokážu adaptovať na zmenené teploty, ale nevydržia bez vody).

Pre nami sledované územie nemáme zachytené markantné zmeny, ktoré by vykazovali výrazné posuny osídlenia; s výnimkou istého posunu osídlenia do vyšších polôh v období (HC) – HD. Klimaticky by šlo o dôsledok istého vysušenia krajiny nástupom teplejšieho a suchšieho klimatického výkyvu,[21] keď osídlenie postúpilo do vyšších (chladnejších a vlhších polôh); pretože však takýto posun nie je viditeľný počas azda

---

a vlhkých výkyvov podnebia, počas ktorých možno pozorovať celkové ubúdanie množstva zrážok. Ráz podnebia začal opäť nadobúdať kontinentálnejší ráz ako mal v staršej časti atlantika, keď po peschierskom zrážkovom maxime došlo k ďalšiemu zvýšeniu priemerných teplôt a nasledovnému vysychaniu krajiny. SMEJTEK, Lubor. K otázce vlivu změn přírodního prostředí na diskontinuitu pravěkého osídlení ve středním Povltaví. ŠtZ 27, Nitra : 1991, s. 20; KRIPPEL, Eduard. *Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska.* Bratislava : Veda, 1986. s. 35. Priemerné ročné teploty dosahovali v nížinách ešte stále 11–12 °C, čo bolo o 1–2 °C vyššie ako dnes. Letá boli veľmi teplé, zimy drsné s nízkymi zrážkami. Podnebie malo podobný ráz ako podnebie v boreáli, teda tiež prevládla kontinentalita nad oceánskou klímou. V letných mesiacoch sa dajú predpokladať dlhšie obdobia sucha. Celé obdobie bolo vlastne iba suchším a teplejším výkyvom medzi atlantickým a subatlantickým obdobím. KRIPPEL, *Postglaciálny vývoj*, s. 36, 165, 179.

[17] Subatlantikum (800 p. n. l. až súčasnosť) sa delilo na dve podobdobia, pričom nás bude zaujímať iba staršie z nich – 800 p. n. l. – 500 n. l. V strednej Európe sa vyznačovalo poklesom priemerných ročných teplôt o 1–2 °C a miernym zvýšením množstva zrážok. Po celé obdobie bol ráz podnebia približne vyrovnaný a podobný dnešnému. KRIPPEL, ref. 16, s. 183. V staršej časti obdobia sa zistilo niekoľko výrazných vlhkejších a suchších výkyvov, neskorá doba halštatská – HD spadá do predpokladaného, avšak menej výrazného klimatického optima – teplejší a suchší výkyv. SMEJTEK, ref. 16, s. 17, 20. Priemerné ročné teploty nížin sa ustálili na hodnote okolo 9,5 °C, so zrážkami medzi 550–650 mm za rok, pričom smerom na východ možno pozorovať zvýšenie kontinentality podnebia, celkovo sa oproti predchádzajúcemu obdobiu predpokladajú bohatšie zrážky. KRIPPEL, ref. 16, s. 201.

[18] Najmä na rozhraní jeho staršej a mladšej časti. KRIPPEL, ref. 16, s. 201.

[19] So stúpajúcou nadmorskou výškou teplota klesá a v súvislosti s tým nastupujú fenologické fázy rastlín na jar a v lete neskoršie na vrchovinách a vyšších kotlinách než na nížinách. V jeseni však klesá teplota rýchlejšie a zima prichádza skôr vo vyšších polohách, preto tam rastliny ukončujú vývin skôr ako na nížinách, kde sú teplotne priaznivejšie podmienky.

[20] Porovnaj BOUZEK, ref. 15, s. 267.

[21] SMEJTEK, ref. 16, s. 20.

najvýraznejšieho teplého a suchého obdobia na sklonku HA a HB, mali by sme zrejme uvažovať o iných faktoroch, zrejme skôr spoločenského rázu.[22]

Rozvrstvenie osídlenia lužickej kultúry sa však prejavuje v porovnaní s osídlením kultúr so stredodunajskými popolnicovými poliami hlavne potom, čo tieto opustili svoje sídelné oblasti na sklonku HA a LK následne tieto oblasti obsadila.[23] Osídlenie lužickej kultúry sa držalo zaužívaných postupov (ako v svojom severnejšom zázemí) vo výbere lokalít, ktoré sa i na novoobsadenom území kumulovali v okolí nív riek a nešírili sa do rovín Trnavskej tabule, ktorá mala v suchom období nepriaznivé stepné vlastnosti. Istá nadväznosť osídlenia vypovedá o tom, že sa klimatické pomery nemenili tak dramaticky, aby sa im nedalo prispôsobiť.

Na severe sledovaného územia (v horách Kysúc), kde chýba osídlenie, možno počítať s nepriaznivými klimatickými podmienkami (napr. s tvorbou jazier studeného vzduchu), ktoré bránili poľnohospodárstvu v polohách okolo riečnych nív, navyše ide o značne úzke doliny. Fázový posun fenologických javov však nebol prekážkou osídľovania severných horských dolín. Treba počítať i s návykmi nositeľov LK, ktorá sa na tomto území vyvinula a takéto podmienky pre nich boli prirodzené. Aj domestikované zvieratá a využívané plodiny boli dobre aklimatizované a prispôsobené na tunajšie klimatické podmienky. Napriek nespornému vplyvu podnebia na osídlenie[24] sa nedajú všetky jeho zmeny vysvetľovať iba v interakcii s klímou,[25] treba počítať so širším súborom prírodných faktorov a v neposlednej rade aj s tradíciami a archeologicky nezachytiteľnou duchovnou nadstavbou jeho tvorcov.

---

[22] Spomínaný teplý a suchý výkyv by navyše musel byť iba krátkodobý, pretože pre obdobie doby halštatskej počítame skôr s oceánskym vlhším a chladnejším podnebím.

[23] Porovnaj ROMSAUER, Peter – VELIAČIK, Ladislav. Der Umweltanteil an der Siedlungsstrukturgestaltung während der Urnenfelder- und Hallstattzeit in der Westslowakei. In *Przeglad Archeologiczny* 46, 1998, s. 59–72, passim.

[24] Znalosť vzťahu medzi prírodnými podmienkami a osídlením už v staroveku dokladá celá IV. a VI. kniha rímskeho architekta Marca Vitruvia Polia (80/70 – 15 p. n. l.), o aplikácii podobných princípov však môžeme tiež uvažovať aj v praveku: *„Miesto má byť položené vyššie a nie hmlisté, nie plné inoväte a otočené k horúcim ani k studeným svetovým stranám, ale k miernym a nemá byť v susedstve bažín. Škody môže spôsobiť i ochladenie spôsobené vzdušnými prúdmi a vetrami. ... Je preto zrejmé, že sa tento ich škodlivý účinok musí obmedziť a že je nutné sa mu vyhýbať... Ak by to však niekto chcel zistiť vlastnými zmyslami, nech si pozorne všíma vlastnosti vtákov, rýb a pozemných živočíchov a spozná potom rozdiely v ich zložení. Je treba starostlivo hľadať, aby sme pri výbere zdravých pomerov pri zakladaní mesta zvolili najpríhodnejšie podnebné pomery"*. VITRUVIUS, Marcus Polio. *Deset knih o architektuře*. Praha : Arista, 2001, s.42, 46, 52–53. Dôkazom je niekoľko analýz mezo- a mikroregiónov, kde bol tento vplyv jasne zachytený. Napr. RULF, Jan. Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu. In *Památky archeologické* (ďalej PA) 1983–1, LXXIV, 1983, s. 35–95; PAVÚK, Juraj. Adaptácia neolitického osídlenia na prírodné podmienky. In *ŠtZ 26*, Nitra, 1990, s. 63–70; KATKINOVÁ, Jana. Osídlenie Záhorskej nížiny v období kultúry popolnicových polí a v dobe halštatskej vo vzťahu k prírodným podmienkam. In *Slovenská archeológia* (ďalej SlA) XLII-2, 1994, s. 335–366; SMEJTEK, ref. 16. Každá kultúra bola schopná optimalizovať svoj spôsob využívania krajiny. Bouzek, Jan. Klimatické změny v stredoevropském pravěku. In *AR 57*, 2005, s. 512.

[25] Porovnaj SMEJTEK, ref. 16, s. 17.

Vlastnosti pôdy sú ďalším dôležitým atribútom prírodných podmienok vo vzťahu k poľnohospodárstvu. Organizmy spolu s pôdou vytvárajú biocenózu, tej zloženie sa potom diferencuje pri vzniku rôznych pôdnych typov.[26]

Ak uvažujeme o využívaní určitých pôdnych typov, mali by sme počítať s faktom, že pri výbere polôh pre polia nikdy nešlo v prvom rade o vlastnosti pôdy, hoci nechceme podceňovať dlhoročné empirické vedomosti pravekých obyvateľov a ich znalosť pôd.[27] Ľudia využívali miestne zdroje,[28] čo samozrejme neznamená, že neexistoval výber, ale podstatným prostredím bolo to, ktoré sa rozprestieralo okolo (zem predkov, tradícia) a výber prebiehal v jeho rámci. Poľnohospodári si vyberali areály podľa botanických indikátorov (pričom tu tiež ide o empíriu a tradíciu predkov) – keďže práve vegetácia najlepšie sumarizuje momentálne prírodné podmienky: klimatickú a edafickú situáciu, vodný režim a pod.[29] To tiež znamenalo istotu – keďže vegetácia odzrkadľovala isté prijateľné prírodné podmienky, nebolo sa treba obávať, že pre daný účel poloha nebude vyhovovať a týmto spôsobom sa okrem iného proces výberu značne urýchlil.[30] Pôdne typy sú sčasti prepojené s istou biocenózou, a tak ľudia spolu s jej výberom vybrali i určitý pôdny typ. Preto väzba osídlenia na pôdne typy nie je podstatnou pri výbere polôh osídlenia ich obyvateľmi vo všeobecnosti a nemožno z nej takýmto spôsobom vyvodzovať relevantné závery.[31] Podobne analýza zmien osídlenia na rovnakom type pôd ukázala, že i tu dochádzalo k posunom, a preto sa tu zdôvodnenie, že išlo o hľadanie vhodnejších poľnohospodárskych pôd, nedá uplatniť.[32]

---

[26] Napr. černozem je spojená so sprašovým podložím avšak pre svoj vznik potrebuje biocenózu stepi, kde step nebola, na spraši černozem nevzniká; podobne je to s podzolmi a ihličnatými lesmi. MIČIAN, Ľudovít. Pôdy. In LUKNIŠ, Michal a kol. *Slovensko 2 – Príroda*. Bratislava : Obzor, 1972, s. 363; BERNÁT, Jozef. *Život pôdy*. Bratislava : Osveta, 1963, s. 114–122.

[27] Ukazuje sa, že roľníci mali dokonalé vedomosti o charaktere pôdy. Porovnaj napr. konfrontáciu dát zachytených českým sedliakom a „písmákom" Janom Vavákom na konci 18. storočia s výsledkami modernej analýzy pôd. KLÍR, Tomáš. *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku.* Praha : Filozofická fakulta University Karlovy v Praze, 2008, s. 79.

[28] Určitú úlohu tu zohráva prítomnosť miestnych pôdnych typov, pretože ak by sme počítali s tým, že človek bude za „kvalitnejším" pôdnym typom putovať, v extréme by to znamenalo, že niektoré územia (v podstate celé sídelné územie lužickej kultúry) by zostali vyľudnené a ich obyvatelia by sa boli presunuli tam, kde mali lepšie pôdne (a tiež klimatické) podmienky vôbec.

[29] NEUSTUPNÝ, Evžen. Pravěká eroze a akumulace v oblasti Lužického potoka. In *Archeologické rozhledy* (ďalej AR) *39*, 1987, s. 638.

[30] Na to, aby bolo možné zistiť správanie sa prírodného prostredia v ročnom behu, je potrebný aspoň rok. Pre tento mechanizmus existuje okrem súčasných etnografických paralel aj písomný záznam zo staroveku: *„Predkovia zabíjali totiž k obetiam dobytčatá, ktoré sa pásli na miestach, kde sa práve zakladali mestá, ... a skúmali ich pečene; ... Keď to vyskúšali u množstva dobytčiat a zistili, že pečene pri tamojšej vode a pastve sú neporušené a pevné, zakladali tam opevnenie; ak však našli pečeň narušenú, usudzovali z toho, že by voda vyvierajúca na týchto miestach a tamojšie plodiny prinášali v budúcnosti choroby aj ľudom a preto sa sťahovali inam a vybrali iný kraj, vyhľadávajúc všetkými možnými spôsobmi zdravé pomery; ...tak sa zdravé vlastnosti pôdy skutočne prejavujú v krmovinách a v plodinách...* " VITRUVIUS, ref. 24, s. 46–47.

[31] Napr. Juraj Pavúk hovorí o presune osídlenia z černozemí na hnedozeme nie z dôvodu zmenenej úrodnosti pôd, ale kvôli klimatickým vlastnostiam oblastí, kde sa tieto pôdy nachádzajú – hoci v oblasti hnedozemí je iba o 100–150 mm viac zrážok ako v oblasti černozemí, sú rovnomernejšie rozložené počas vegetačného obdobia. PAVÚK , ref. 24, s. 66; porovnaj BOUZEK, ref. 15, s. 267.

[32] SMEJTEK, ref. 16, s. 17.

Okrem toho sa kvalita pôd do súčasnosti relatívne menila a je ťažké porovnávať kvalitu pravekých pôd s dnešnými.[33] Ak sa z pôdy iba odčerpávajú živiny a nič sa „nevracia", určite sa zníži úrodnosť.[34] Ak sa na nejakom pozemku prestalo dariť rastlinám, využívali sa nové pozemky, o ktoré obyčajne v praveku nebola núdza. Neskoršie ľudia zistili, že vhodnými zásahmi sa dajú pôdne vlastnosti vhodné pre pestovanie rastlín udržať dlhší čas.[35] Hnojenie či navrátenie živín do pôdy bolo v praveku najskôr neúmyselné. Išlo o ponechanie najmä rastlinných zvyškov na poli, prirodzené hnojenie fekáliami voľne sa pasúceho dobytka, či aplikácia prielohového systému. Žiarenie lesa, považované v starších tézach za nosný spôsob poľnohospodárstva (les sa mal cyklicky žiariť), pretože sa vraj pôda pohnojila popolom a vypálili sa semená burín, v skutočnosti pôde a jej úrodnosti nijak neprospieva, ba pôsobí skôr naopak.[36]

Ak bola zistená určitá väzba osídlenia LK na isté druhy pôd,[37] šlo o tradíciu, ktorú si jej nositelia priniesli zo zázemia – sledovali zrejme rovnaké znaky (fytocenózy, polohy atď.) ako vo svojom zázemí a podľa nich upravili svoj výber aj v novoosídlenom prostredí. Evidentné je to najmä na území Trnavskej tabule, kde sa lokality síce nachádzajú na černozemiach, ale ich stanoviská sú rovnaké ako v ostatnom lužickom areáli, teda na terasách pri vodných tokoch (pravda treba počítať s adaptáciou na odlišné prostredie).

V horizonte BD – HA2 boli zastúpené pôdy typické pre stanoviská „zázemia" lužickej kultúry – osídlenie sa drží vodných tokov – nivné a lužné pôdy, keďže však boli osídlené i horské doliny s pôdami horších kvalít, táto skutočnosť sa tu samozrejme premietla. Napriek tomu sú všetky poľnohospodársky využiteľné. Umiestnenie pohrebísk sa neriadilo hľadiskom vhodných prírodných pomerov (ich rozloženie je oveľa variabilnejšie), ale bolo spojené so spoločenským úzom na tej-ktorej lokalite.

V horizonte HA2 – HB, v neskorej dobe bronzovej, je nárast osídlenia na černozemiach spojený s rozšírením sa kultúrneho areálu lužickej kultúry smerom na juh, do oblasti Trnavskej tabule, severnejšie územie stále osídľuje tie typy pôd ako v predošlom horizonte. Azda sa tu trochu prejavila zmena vo variabilite na hnedých lesných

---

[33] NEUSTUPNÝ, ref. 29, s. 641; LOŽEK, Vojen. Změny krajiny v souvislosti s osídlením ve světle malakologických poznatkov. In *AR 33*, 1981, s. 182. Je ale nutné počítať s pomerne veľkou zotrvačnosťou pôd a z tohto hľadiska je zrejmé, že zmeny od praveku po súčasnosť neboli až natoľko kvalitatívneho charakteru, aby došlo k zásadnej zmene pôdneho typu.

[34] PANNIKOV, Viktor D. – MINEJEV, Viktor G. *Pôda, podnebie, hnojivo a úroda.* Bratislava : Príroda, 1979, s. 19–22, 25.

[35] BERNÁT, ref. 26, s. 7.

[36] Spálením lesa síce dochádza k lepšiemu zásobeniu fosforom a draslíkom, ale poklesne obsah energie a dusíka. Pri horšie prehumusenej pôde sa takto stráca až ½ obsahu dusíka. Žiarenie teda slúžilo skôr ako spôsob získania lesnej pôdy a jej premeny na pôdu poľnohospodársky využiteľnú. PEŠKE, Lubomír. Žárové zemědelství z hlediska koloběhu dusíku, fosforu a draslíku v půde a rychlosti jejich vyčerpání. In *AR 39*, 1987, s. 328–329.

[37] Sídliská: *v období BC* – 100% nivné pôdy (NP); v období BD-HA2 – lužné pôdy (LP) 15%, NP 15%, rendziny (R) 5%, rendziny+hnedé lesné pôdy (R+HLP) 10%, pararendziny+rendziny+hnedé lesné pôdy (PR+R+HLP) 45%, hnedé lesné pôdy+pararendziny+hnedé pôdy podzolované (HLP+PR+HPP) 10%; *v období HA2-HB* – LP 12 %, NP 17%, černozeme (Č) 5%, hnedozeme+hnedozeme černozemné (H+HČ)4%, H 2%, R 4%, R+HLP 10%, PR+R+HLP 27%, HLP 2%, HLP+R 2%, HLP+PR+HPP 11%,HLP+HPP 1%; v období HC-HD – LP 6%, NP 3%,R 3%, R+HLP 21%, PR+R+HLP 47%, HLP+R 3%, HLP+PR+HLPP 12%.

pôdach, čo bolo sčasti spôsobené výstavbou výšinných sídlisk a hradísk a sčasti celkovým zahustením osídlenia, ktoré sa z priestorových príčin muselo roztiahnuť i do predtým neosídlených oblastí a využívať tamojšie, často kvalitou horšie pôdy.

Evidentná väzba osídlenia horizontu HC – HD na pôdy podhoria a vyššie polohy sa premietla do dominancie osídlenia na pararendzinách, rendzinách a hnedých lesných pôdach. Okrem zmeneného pomeru sídliskových foriem, kde sa výšinné a opevnené sídliská počtom takmer vyrovnali otvoreným, musíme počítať so skutočnosťou, že sa kultúrny areál lužickej kultúry opäť stiahol zhruba do obrysov horizontu mladšej doby bronzovej – a v porovnaní s ním sú rozdiely v rozložení na pôdnych typoch minimálne. Fakt, že neboli osídlené podzolové pôdy, viazané na ihličnatý les, znamená (ako sme už načrtli v súvislosti s reliéfom oblasti), že sa osídlenie nedostalo do vyšších polôh.

Vegetácia odráža všetky vyššie zmienené činitele prírodného prostredia, úzko súvisí s reliéfom, klímou a pôdami. Jej špecifickou časťou sú aj rastliny pestované človekom. Okolitá vegetácia spolu s menovanými faktormi sa podieľa na formovaní prostredia používaného človekom na poľnohospodárstvo a jej využívanie bolo jeho rovnocennou súčasťou.

Z tohto ohľadu je dôležité členenie vegetácie do vegetačných stupňov.[38] Výšková zonácia vegetačných stupňov sa menila totiž počas zmenených klimatických období (Tab. č. 1). Klimatické optimum už v atlantickom období rozdelilo výškovo vegetáciu skoro do definitívnej podoby. V neskorších obdobiach sa obraz vegetácie čoraz viac podobal dnešnej. Pre naše účely je zásadná rekonštruovaná podoba a rozloženie vegetačných stupňov najmä na základe palynologických analýz v subboreáli a subatlantiku.[39] Antrakologické analýzy archeobotanického materiálu tieto poznatky potvrdzujú.

---

[38] Stupeň – 1. nížinný/planárny, 2. pahorkatinový/kolínny, 3. podhorský/submontánny, 4. horský/montánny, 5. vyšší horský/supramontánny, 6. subalpínsky, 7. alpínsky, 8. snežný/niválny (na území Slovenska sa nenachádza). KRIPPEL, ref. 16, s. 259–260. Nenachádzajú sa všade v rovnakej nadmorskej výške a vyskytujú sa aj azonálne spoločenstvá rastlín, najmä na miestach s klimatickou inverziou či inými odchýlkami.

[39] Plošné rozdelenie jednotlivých jednotiek v subboreáli bolo asi takéto: 1. Intrazonálne lužné lesy tvorili oproti minulému obdobiu (atlantikum) užšie pruhy popri potokoch a riekach, prenikali dolinami veľmi vysoko do pohorí a v podobe úzkych porastov jelší a vŕb až do supramontánneho stupňa. Vyplňovali aj dná kotlín s nivnými, upevnenými sedimentmi. 2. Zmiešané dubiny zaberali celú nížinnú a pahorkatinnú časť. Považským podolím vystupovali až po Žilinskú kotlinu. 3. Bučiny boli rozšírené v takmer celej fatransko-tatranskej oblasti v pásme medzi 400 (500) až 800 (900) m n. m. 4. Zmiešané ihličnato-listnaté lesy sa rozprestierali zhruba v tej istej oblasti ako bučiny, ale v nadmorskej výške 800–1200 m n. m. 5. Ihličnaté lesy výškovo nasledovali za zmiešanými, a to v nadmorských výškach nad 1200 m. 6. Kosodrevinové porasty boli zastúpené vo všetkých pohoriach dosahujúcich nadmorskú výšku nad 1700 m n.m. 7. Spoločenstvá alpínskych lúk boli zastúpené všade tam, kde pohoria presahujú nadmorskú výšku 1900/2000 m. KRIPPEL, ref. 16, s. 165, 176–183; KRIPPEL, Eduard. Vývoj životného prostredia človeka v poľadovej dobe (Na základe peľových a uhlíkových analýz). In *ŠtZ 26*, Nitra, 1990, s. 35; RYBNÍČKOVÁ, Eliška. Paleovegetačné mapy a jejich význam pro rekonstrukci přírodního prostředí v Československu. In *ŠtZ 26*, Nitra 1990, s. 50. V nasledujúcom subatlantiku sa nemenila ani tak náplň stupňov, ale skôr výšková zonácia. Bližšie pozri KRIPPEL, ref. 16, s. 205–209; KRIPPEL, ref. 39, s. 35–36; HAJNALOVÁ, Eva. Antrakotomické rozbory z archeologických výskumov na Trnavskej pahorkatine a v údolí Váhu. In *ŠtZ 26*, Nitra, 1990, s. 227–228.

Tabuľka č. 1 – *Výšková zonácia (m n. m.) vegetačných stupňov v rozličných klimatických obdobiach*

Klimatické obdobie	Subboreál	Staršie subatlantikum	Súčasnosť
Vegetačný stupeň	1300 – 800 p. n. l.	800 p. n. l. – 500 n. l.	
Planárny	ťažko rozlíšiteľný	do 300	do 200/300
Kolínny	do 400/500	300 – 500/600	200/300 – 500/600
Submontánny	400/500 – 800/900	500/600 – 800/900	500/600 – 800 (1000)
Montánny	800/900 – 1100/1200	800/900 – 1000	800 – 1000/1100
Supramontánny	1100/1200 – 1700	1000 – 1500	1000/1100 – 1300/1400
Subalpínsky	1700 – 1900/2000	1500 – 1900	1300/1400 – 1800
Alpínsky	nad 1900/2000	nad 1900	nad 1800

Jednotlivé vegetačné stupne sa v porovnaní so súčasnosťou zmenili relatívne iba málo. Došlo skôr k ich výškovým posunom, pričom ide chronologicky o znižovanie sa planárneho stupňa s ochladením a pribúdaním zrážok. Do vývoja negatívne zasiahol človek, keď vyrúbal lesy planárneho a kolínneho stupňa a nahradil ich kultúrnou stepou – poľnohospodársky využívanou oblasťou. Ani obsah stupňov sa príliš nezmenil,[40] keďže rastlina je živý organizmus, ktorý sa môže prispôsobovať podmienkam prostredia.[41]

Človek osídlil najmä planárny a kolínny stupeň (hoci lokálne osídlenie prenikalo až do stupňa submontánneho či montánneho, ide však vo väčšine prípadov o výšinné a opevnené sídliská). Výrazne teda zasiahol pri odlesnení tohto územia, ktoré postihlo najmä dubiny. Oblasť sa premenila na viac či menej stálu kultúrnu step (prirodzený návrat lesa po 25–40 rokoch).

O sortimente drevín, voľne rastúcich rastlín i pestovaných plodín sa dozvedáme z archeobotanických nálezov. Analyzované vzorky žiaľ pochádzajú iba z niekoľkých lokalít,[42] situácia sa našťastie neustále zlepšuje. Z lokalít z nášho sledovaného územia išlo iba v prípade Ilavy – Porubskej doliny o pohrebisko, tu teda ide o obsah popolníc, kde sa zachovali zvyšky pohrebnej hranice a potravinové milodary (obilniny a strukoviny), v niekoľkých prípadoch ide o prímesi voľne rastúcich rastlín alebo kvetov (mak,

[40] Porovnaj HAJNALOVÁ, Eva. Nálezy rastlín na pohrebiskách v pravekom a včasnohistorickom období Slovenska a ich úloha v pohrebnom ríte. In *AR 30*, 1978, s. 126; HAJNALOVÁ, Eva. Stavebné drevo na hradisku lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí. In *SlA*, XLVI-2, 1998, s. 258.

[41] PANNIKOV – MINEJEV, ref. 34, s. 17.

[42] Ilava – Porubská dolina; Horný Vadičov, č. Cvrkovo (Ladoňhora); Kysucké Nové Mesto – Oškerda, poloha Malý Vreten (653 m n. m.), Nemšová, časť Ľuborča, Očkov, poloha Tehelňa-Mohyla; Pobedim – Hradištia; Prašník – Hrádok; Púchov, poloha Pod Lachovcom; Púchov, časť Dolné Kočkovce, poloha Medzipotočie, Trenčín, časť Biskupice, poloha Záhumnie, Varín – Šošinský potok; Zemianske Podhradie – Hradištia; Žilina, č. Strážov.

kapustovité), ktoré sa do urny či na hranicu dostali náhodne alebo úmyselne (napr. kvety pre zosnulého).[43]

Ostatné lokality – sídliská lepšie odzrkadľujú sortiment používaných pestovaných rastlín, burín a voľne rastúcich rastlín, ktoré mohli byť alebo boli na sídlisku využívané (dreviny, ovocné stromy a kry). Je ale isté, že archeobotanické nálezy nepostihujú všetky druhy rastlín využívaných človekom.

V kategórii stromov, kde šlo zrejme o výber dreva, výrazne prevažuje dub (Quercus sp.) a buk (Fagus silvatica), hojný je javor (Acer sp.), jaseň (Fraxinus sp.) a lieska (Corylus avellana). Ide najmä o drevo listnatých stromov, ihličnaté stromy boli využívané oveľa menej. Pri predpoklade, že boli využívané lokálne zdroje, sa tu odráža zrejme vplyv výškovej zonácie – osídlenie sa nachádza obyčajne v planárnom a kolínnom vegetačnom stupni, s prevahou dubu, buk tu mohol byť prímesou alebo ho priniesli zo submontánneho stupňa. Ihličnaté stromy sa nachádzajú vo väčších nadmorských výškach, kde človek zrejme pôsobil iba sporadicky. Pri náleze driev ihličnatých stromov (Varín) zrejme zohráva istú úlohu geografické a klimatické postavenie lokality v Žilinskej kotline.

Nanešťastie iba málo archeobotanických nálezov pochádza z presne stratifikovaných polôh v objektoch – tak sa význam výberu dreva dá iba málo vysvetliť.[44] Pravekí hospodári veľmi dobre poznali vlastnosti dreva rôznych drevín. Lieska sa napr. používala zrejme kvôli svojej vhodnej forme prútov, ktoré sa často používali ako konštrukcia vymazávaných stien. Kôra niektorých stromov sa mohla používať na garbiarske účely.[45] Výskyt drevín ako lieska, hloh, trnka (Prunus spinosa) tiež poukazuje na odlesnenie oblasti.[46]

Pomerne bohatý bol i sortiment ovocných stromov, krov a rastlín plodiacich orechy či iné jedlé plody, ktoré mohli, no nemuseli byť úmyselne pestované. Ovocie a orechy zohrávali dôležitú úlohu vo výžive ľudí. Patria k potravinám s malou schopnosťou uchovať si kvalitu počas skladovania (okrem orechov) a používanie má preto sezónny charakter. Predĺženie konzumnej hodnoty ovocia sa zabezpečovalo rôznymi konzervač-

---

[43] Drevo stromov (prevažuje dub a buk) pochádzalo s vysokou pravdepodobnosťou z lokálnych zdrojov a zloženie vegetácie je na lokalite dodnes podobné. HAJNALOVÁ, Mária – KATKINOVÁ, Jana. Ilava – Porubská Dolina, lužické žiarové pohrebisko: Archeobotanická analýza výplne vybraných hrobov. In *ŠtZ 35,* Nitra, 2002, s. 25.

[44] Výnimku predstavuje lokalita Zemianske Podhradie, kde bolo drevo použité na stavbu drevozemného valu. Ako hlavná konštrukčná jednotka – brvná jednoznačne prevažoval dub (90 %) a v oveľa menšej miere sa tu uplatnili ďalšie dreviny. Dub je na lokalite dodnes sa vyskytujúcou drevinou, nie menej podstatnú úlohu ale majú vlastnosti jeho dreva, pretože dub v trvanlivosti dreva niekoľkonásobne prevažuje ostatné dreviny (môže vydržať na vzduchu až 150 a v uzavretom priestore až 200 rokov). Buk a javor, ktoré boli tiež použité, ale iba v minimálnej miere, vydržia iba 10 a 5 rokov. Aj v ostatných materiáloch, totiž v tyčovine a konároch prevládal dub a buk. Drevo z chát na lokalite bolo rôznorodejšie – prevláda opäť jednoznačne dub a buk, vo vnútri chát ďalší sortiment – javor, hrab (Carpinus betulus), jaseň, lipa (Tilia sp.), jabloňokveté, topoľ (Populus sp.), vŕba (Salix sp.) a lieska – pravdepodobne šlo o predmety z vnútorného zariadenia a predmetov z dreva. HAJNALOVÁ, ref. 40, s. 253–254, 259.

[45] Veľmi bohatá na taníny je dubová kôra (Quercus sp.). Ďalším takto využiteľným druhom bol smrek obyčajný (Picea albies). EDLIN, Herbert L. *Ľudia a rastliny.* Bratislava : Mladé letá, 1982, s. 196.

[46] HAJNALOVÁ, Eva. Paleobotanické doklady poľnohospodárstva a používania drevín v oblasti Liptova v dobe halštatskej, laténskej a rímskej. In *SlA* XXVII-2,1979, s. 464.

nými praktikami (napr. sušením). Ovocie slúžilo i ako surovina na výrobu muštov, ovocných vín či destilovaných nápojov.[47]

Je pravdepodobné, že zo stromov a kríkov roztrúsených v prírode mohli vzniknúť lokálne kvalitnejšie formy ovocných drevín, o ktoré sa človek z generácie na generáciu staral. Ovocné stromy ponechali a chránili pri klčovaní lesných porastov, vytlačili zver, ktorá bola trvalým konkurentom človeka pri konzume, prípadne stromy presádzali a ošetrovali počas vegetačného pokoja. Tieto úkony nevedia archeobotanické nálezy dokumentovať, ale možno sa domnievať, že existovali od praveku. Dnes odborníci uvažujú, že niektoré miestne formy ovocia (jablká, hrušky, čerešne) mohli tvoriť základ pre miestne sorty, používané veľmi dlho.[48]

Pre obdobie mladšej a neskorej doby bronzovej a halštatskej sa nedá dobre počítať s kultivovanými variantmi, prevažujú plané, no obhospodarované druhy, prípadne ide o ovocie, ktoré sa zberalo na území okolo sídlisk. Doložené sú jablká, hrušky, čerešne, trnky, drienky, šípky, plody bazy, ostružiny a jahody.[49] Nejde o všetky druhy ovocie plodiacich rastlín, určite sa používali i iné druhy, ale doklady o ich použití zatiaľ chýbajú. Z nedužinatých plodov boli azda najpoužívanejšími lieskové orechy,[50] uvažovať sa dá aj o využití žaluďov a bukvíc.[51]

Predstavíme si aj sortiment pestovaných rastlín, a teda bázu rastlinnej výroby. Vo všeobecnosti ide o obilniny, strukoviny, technické plodiny či olejniny a spolu s nimi sa vyskytujúce buriny, ktoré je však od prímesí voľne rastúcich rastlín niekedy problém odlíšiť.

Z nálezov obilnín sa najčastejšie vyskytuje pšenica siata (Triticum aestiva)[52] a špaldová (Triticum spelta),[53] jačmeň siaty (Hordeum vulgare)[54] a proso siate (Pani-

---

[47] HAJNALOVÁ, Eva. Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra : AÚ SAV, 2001, s. 7.

[48] HAJNALOVÁ, ref. 47, s. 99.

[49] HAJNALOVÁ, ref. 47, s. 57–61, 75–80, 82–84.

[50] Lieskové oriešky sú kalorické (asi 6 000 kcal na 1 kg). VENCL, Slavomil. Žaludy jako potravina. In *AR 37*, 1985, s. 553. Lieska je kríkom náročný na teplo – jej maximálny rozvoj pripadá na obdobia, keď sa podnebie začalo náhle otepľovať a lesy neboli také rozsiahle, aby jej tienili. KRIPPEL, ref. 16, s. 43. Nálezy sa zachovali hlavne ako uhlíky, lebo škrupiny orechov sa pálili. Hojné bolo i použitie prútov na stavanie stien. HAJNALOVÁ, ref. 47, s. 81–82.

[51] Žalude sa používali na kŕmenie zvierat a pre človeka. Ako potravina bývajú často podhodnocované. Výživná hodnota je asi iba o 10–15 % menšia než u obilia. Dub plodí až od veku 20 rokov, bohaté úrody prichádzajú nepravidelne (obyčajne 2–4 roky). Úroda zo stromu je 25–450 kg, 1 ha dubového lesa ročne urodí 7–20 q žaluďov, pričom na 1 kg pripadá asi 200 až 400 žaluďov. VENCL, ref. 50, s. 536. Nevyrovnanosť úrod kompenzuje výborná skladovateľnosť až 30 rokov a spoločný výskyt rôznych druhov dubov s asynchrónnou plodnosťou. Časovo náročný bol ich zber a príprava (tepelná úprava, máčanie, zakopanie), keďže majú často veľký obsah horkého tanínu; surové sa dajú jesť iba sladké žalude. VENCL, Slavomír. Acorns as food: again. In *PA* LXXXVII-2, 1996, s. 106. V období neúrody obilia sa žalude mohli stať dôležitou zložkou stravy. VENCL, ref. 50, s. 551. Ako potrava sú doložené v staršej dobe železnej z lokalít: Žilina-Strážov, v nádobe s obilninami a strukovinami sa našli v Smoleniciach – Molpíre. HAJNALOVÁ, ref. 47, s. 85. Bukvice, plody buka lesného, sa mohli tiež používať ako potrava. Buk plodí menej ako dub (dobré úrody po 4–5 rokoch). VENCL, ref. 50, s. 553. Na Slovensku sa však zatiaľ bukvice v archeobotanických nálezoch nenašli. HAJNALOVÁ, ref. 47, s. 85.

[52] Pšenica siata sa pestovala v malom množstve. Pôvodne mala handicap rýchlo sa rozpadávajúceho klasu, čo sa ale muselo zmeniť a okolo zmeny letopočtu odsúva plevnaté pšenice. HAJNALOVÁ, Eva. *Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku.* Nitra : AÚ SAV, 1993, s. 53–54, 62.

cum miliaceum);[55] pomerne často sa ešte vyskytovali pšenica jednozrnná (Triticum momococcum)[56] a dvojzrnná (Triticum dicoccon)[57] a raž (Secale cereale).[58] Kvantitatívne (najväčší podiel zŕn) ale najpestovanejšou obilninou zostáva pšenica dvojzrnná a za ňou jačmeň siaty. V objekte sýpky (až 25 cm vysoká vrstva semien na ploche

[53] Pšenica špaldová je plevnatá pšenica s lámavým klasom. Väčšie zastúpenie nadobudla na sklonku doby bronzovej, kde je známa predovšetkým z výšinných sídlisk, kde jej podiel dosahuje až 60 %, a dá sa uvažovať o jej zámernom pestovaní. Vyskytuje sa hlavne spolu s T. a. i pri absencii T. d.; to by mohlo svedčiť o výmene pestovaných druhov pšeníc najmä v staršej dobe železnej. Ide o rastlinu nenáročnú pri klíčení i na agrotechniku, s dlhou vegetačnou dobou, vďačnú za vlahu. HAJNALOVÁ, ref. 52, s. 37–39, 47; BENEŠ, Jaromír. Klimatické změny a enviromentální archeologie: poznámky k článku Jana Bouzka. In *AR 57*, 2005, s. 531.

[54] Jačmeň siaty je odolný voči mrazom, vetru i suchu, preto je vhodný aj na pestovanie za horších klimatických podmienok a v horských oblastiach. V množstve nasleduje hneď za T. d., dá sa predpokladať, že bol tiež samostatne pestovaný, pravdepodobne ako ozimina, čo podporujú i nálezy „ozimných" burín. HAJNALOVÁ, Eva Príspevok k štúdiu, analýze a interpretácii nálezov kultúrnych rastlín na Slovensku. In *SlA* XXI-1, 1973, s. 213; HAJNALOVÁ, ref. 52, s. 75; HAJNALOVÁ, Eva. Súčasný stav paleobotanického výskumu doby bronzovej na Slovensku In *AR 41*, 1989, s. 186. Okrem sucha sa jačmeň a pšenica správajú výnosovo protichodne, preto ich párová sejba bola vhodnou poistkou proti zlým úrodám. KOČÁR, Petr – DRESLEROVÁ, Dagmar. Archeobotanické nálezy pěstovaných rostlin v pravěku České republiky. In *PA*, CI, 2010, s. 209.

[55] Proso je dnes charakterizované ako teplomilná obilnina, odolná voči suchu, ktorej škodia nízke teploty (citlivosť na mráz, ku klíčeniu potrebuje aspoň 10 °C). Má krátke vegetačné obdobie (60–90 dní). HAJNALOVÁ, ref. 46, s. 461; KOČÁR – DRESLEROVÁ, ref. 54, s. 210. Obľúbené bolo vďaka pomerne veľkým úrodám, hoci bolo náročnejšie na opatrovanie i zber. Výhodou bola aj možnosť dlhšieho skladovania. HAJNALOVÁ, *Príspevok*, ref. 54, s. 214.

[56] Pšenica jednozrnná je plevnatá pšenica s veľmi tvrdým zrnom, plodina extrémnych horských polôh, odolná voči suchu, mrazu a ochoreniam. V Európe sa pestovala od neolitu, najskôr sprevádza T. dicoccon, neskôr sa vyskytuje už iba ako prímes či burina. HAJNALOVÁ, *Príspevok*, ref. 54, s. 213. V dobe bronzovej je jej podiel oveľa nižší ako v predchádzajúcich epochách (2–15 %). HAJNALOVÁ, ref. 54, s. 185; ref. 52, s. 47–48, 53. Je možné, že sa pestovala kvôli dobre spracovateľnej dlhej (150 cm) slame, použiteľnej napr. na pletenie rohoží.

[57] Pšenica dvojzrnná je plevnatá pšenica, jedna z prvých skultúrnených foriem, a napriek svojim nevhodným vlastnostiam (rozpadavý klas a ťažkosti pri mechanickom oddeľovaní zrna od pliev) bola dlho dominantným druhom. HAJNALOVÁ, *Príspevok*, ref. 54, s. 212–213. Na všetkých zistených lokalitách sa pestovala ako jarina. Na základe výpovede pestovateľov veľmi vyčerpávala pôdu, a preto bolo potrebné po nej pole hnojiť, alebo nechať ležať úhorom. Netrpela chorobami, nepolíhala, bola odolná aj voči škodcom a dobre znášala plytké, ľahko vysychajúce pôdy. HAJNALOVÁ, *Súčasný*, ref. 54, s. 185. Zbierala sa prevažne kosákmi alebo lámaním klasov pred dozretím, a to zavčasu ráno či večer (vlhkosť), pretože zrelé klasy sa ľahko rozpadali a pri zberaní v nevhodnom čase by dochádzalo k veľkým stratám. Dala sa mlátiť i ručne päsťami. Na vysievanie sa nechávala v kláskoch. Jej slama bola tvrdá a nehodila sa na kŕmenie. Nevýhodou bola zložitá úprava tejto obilniny pred použitím na konzumáciu – musela sa máčať a pražiť, je preto častým nálezom v obilných peciach. HAJNALOVÁ, *Príspevok*, ref. 54, s. 212–213. Hektárové úrody zodpovedajú jačmeňu alebo sú ešte vyššie. TEMPÍR, Zdeněk. K rozšíreniu pestovania pšenice dvojzrnnej (Triticum dicoccon Schrank) v Západných Karpatoch. In *Agrikultúra*, 14, 1976, s. 24–25, 27; KÜHN, František. Vývoj souboru pěstovaných rostlin a plevelů v souvislosti s intensifikací zemědelství od pravěku dodnes. In *ŠtZ 26*, Nitra, 1990, s. 181.

[58] Raž siata sa vyskytovala v pšenici už v strednej dobe bronzovej a ako zámerne pestovaná rastlina prišla asi na konci doby bronzovej zo severu a viac sa rozšírila v dobe halštatskej. Na náleziskách nami sledovaného územia sa však výrazne v týchto epochách neuplatnila, výnimkou je azda Pobedim. Dnes ju pestujeme ako oziminu. HAJNALOVÁ, *Súčasný*, ref. 54, s. 186; TEMPÍR, Zdeněk. Archeologické nálezy zemědelských rostlin a plevelů na Slovensku. In *Agrikultúra*, 8, 1969, s. 41.

25 m^2) v Zemianskom Podhradí boli zrejme archaické plevnaté druhy pšenice (T. m. a T. d.) uskladnené zvlášť a určite i zvlášť pestované.[59]

Obilniny sú citlivé na množstvo zrážok počas svojho rastu, ak počítame s dominantnou úlohou obilia v potrave, podmienky pre jeho úspešné pestovanie boli hlavným dôvodom pre výber lokalít osídlenia. Pritom je však nutné podotknúť, že všetky vtedy pestované obilniny boli pomerne nenáročné, dokázali sa vyrovnať i s horšou kvalitou pôd, i horšími klimatickými podmienkami, pretože ako na nížinách, tak v horských dolinách a kotlinách, sa stretávame s obdobným sortimentom. Zvláštnu úlohu zrejme zohrávalo pestovanie T. s. ako druhu obilniny pre extrémne horské polohy. Obilniny sa pestovali ako jariny i oziminy.

V rozložení lokalít podľa časového zaradenia nie je badať výrazné rozdiely v zastúpení jednotlivých druhov; výnimku tvorí azda Žilina – Strážov ako lokalita doby halštatskej, kde sa nevyskytujú archaické plevnaté pšenice (T. d. a T. m.), ale iba T. a. a T. s. V dobe halštatskej k obilninám ako samostatne pestovaný druh pribudol ovos (Avena sp.), ale na našich lokalitách sa výrazne neprejavil. Určitú úlohu zohral i výber nenáročných druhov, ktoré sa uplatnili pri odlišných klimatických, ako i pedologických podmienkach.

Ďalšou významnou skupinou pestovaných rastlín sú strukoviny. Malý počet ich nálezov môže súvisieť s formou spracovania – zjedli sa, uskladňovali sa inak ako zrno, asi v nádobách a mieškoch priamo v obydlí,[60] ale jednak treba priznať, že tvorili vždy iba menšinovú, i keď významnú zložku pestovaných rastlín. Z nálezísk poznáme nasledujúci sortiment: prevažovala šošovica jedlá (Lens eskulenta), hrach siaty (Pisum sativum), menej bôb obyčajný (Faba vulgaris).[61] Z ďalších strukovín existujú doklady pre viku siatu (Vicia sativa) a viku šošovicovú (Vicia ervilia).

Z olejnín sa pestoval ľan siaty (Linum usitatissimum) a ľaničník siaty (Camelina sativa). Hypoteticky sa mohol pestovať i niektorý z druhov maku, mak siaty (Papaver somniferum) sa zrejme začal pestovať na konci doby bronzovej.[62] Ako suroviny na výrobu textílií sa zrejme používali ľan siaty a konopa siata (Cannabis sativa). Hypoteticky sa mohli niektoré z doložených druhov použiť na výrobu farbív.[63]

V archeologických nálezoch z územia Slovenska sa stretávame pomerne často aj so semenami mrlíka bieleho (Chenopodium album), ako aj mrlíka hybridného (Chenopodium hybridum). Ostatné nálezy semien mrlíka môžeme zaradiť na základe malého percentuálneho zastúpenia medzi semená burín. Z. Tempír predpokladá, že mrlík bol

---

[59] HAJNALOVÁ, Eva – POLÁČIK, Štefan. Vyhodnotenie vrstvy semien na základe archeobotanických a štatistických údajov na lokalite Zemianske Podhradie, poloha Hradištia. In *ŠtZ 33*, 1999, s. 180.

[60] HAJNALOVÁ, *Súčasný*, ref. 54, s. 187.

[61] Podrobnosti o vlastnostiach druhov strukovín pozri HAJNALOVÁ, *Príspevok*, ref. 54, s. 214; ref. 46, s. 461; *Súčasný*, ref. 54, s. 187; KOČÁR – DRESLEROVÁ, ref. 54, s. 211. V mladšej dobe bronzovej šošovica má väčší podiel aj ako suchotolerujúca plodina. KOČÁR – DRESLEROVÁ, ref. 54, s. 221.

[62] HAJNALOVÁ, Eva. 1975: Archeologické nálezy kultúrnych rastlín a burín na Slovensku. In *SlA*, XXIII-1, 1975, s. 232; HAJNALOVÁ, *Súčasný*, ref. 54, s. 188.

[63] Na farbenie textilu sa používala marena farbiarska (Rubia tinctorum), ktorej korene produkujú jasne červenú farbu (mohla by sa skrývať pod rodom Marenovité – Rubiaceae) a farbovník obyčajný (Isatis Tinctoria) (pod Kapustovité – Brasicaceae) farbí na modro, natierali sa s ním Kelti. EDLIN, ref. 45, s. 194.

pestovanou rastlinou a ako potravina slúžili jeho plody, bohaté na múčny endosperm, ktoré sa pražili.[64]

Do súboru pestovaných plodín patrili zrejme i ďalšie druhy, ktorých časti sa nezachovali, lebo časť potravín bývala konzumovaná priamo bez príprav a aj preto, lebo hľuzy a zelenina po sebe nezanechávajú stopy – koreňová zelenina, koreniny (cesnak), prípadne sa mohli zberať.[65] Podobne sa nezachovali stopy po hubách a brtníctve medu.

Množstvo burín v pestovaných rastlinách je dané spôsobom poľnohospodárstva a zberu. Žiarenie ničí semená burín, dlhšie a pravidelne obrábané polia sú dosť zaburinené. Podobne sa zelenina zberá ručne (napr. hrach – struky), kým obilie kosákom, kde sa môže pripliesť burina. Obilie sa však zberalo i odlamovaním klasov (bez burín). Málo burín indikuje i rezanie klasov vo veľkej výške a ponechávanie vysokého strniska.[66] Podľa burín sa dá zistiť, či bola plodina pestovaná ako jarina alebo ozimina.[67] Medzi ďalšími voľne rastúcimi druhmi sa môžu skrývať dnes nevyužívané rastliny, ďalšie buriny ako i liečivé rastliny a ovocné plodiny.

Druhou zložkou poľnohospodárstva je živočíšna výroba. Nálezy kostí na sídliskách sú iba zlomky, druh odpadu, vypovedajú o potrave; dokazujú ale aj chov domácich zvierat či lov. Z nálezov kostí vychádzajú nízke počty jedincov, takže nejde o všetky kosti z chovaných či lovených zvierat. Ak skúmame kosti iba z niekoľkých jám objavených náhodne pri záchranných výskumoch, nemožno z nich o chove dobytka, love a iných hospodárskych otázkach dedukovať závery, ktoré by boli platné pre celé sídlisko a už vôbec nie pre väčší región.[68] Nálezy z lokalít sledovaného územia sú žiaľ práve takéhoto, závery nedovoľujúceho charakteru.[69]

---

[64] TEMPÍR, ref. 58, s. 23. Listy sa dajú použiť namiesto špenátu. KOČÁR – DRESLEROVÁ, ref. 54, s. 222.

[65] NEUSTUPNÝ, Evžen. Výživa pravěkých zemědelců: model. In *PA*, LXXIV, 1983, s. 251; HAJNALOVÁ, *Súčasný*, ref. 54, s. 190; VENCL, ref. 51, s. 108. Použitie koreňov je otázne, napr. z petržlenu sa v starovekom Ríme používala iba vňať. BERANOVÁ, Magdaléna. Koření ve starých kuchařských knihách – příspěvek k dejinám jídelníčku. In *PA Supplementum 13*. In memoriam Jan Rulf. Praha, 2000, s. 23.

[66] TEMPÍR, ref. 58, s. 38.

[67] Buriny jarín sú jednoročné, kým buriny ozimín viacročné, napr. stoklas (Bromus sp.) a kúkoľ roľný (Agrostenna githago). BERANOVÁ, Magdaléna. K otázce systému staroslovanského zemědelství ve druhé polovine I. tisíciletí n.l. In *PA*, LIII, 1962, s. 197.

[68] AMBROS, Cyril. K niektorým problémom archeozoológie. In *SlA* XXI-1, 1973, s. 87–91.

[69] *Nemšová, č. Ľuborča, breh Vláry* – DZ: koza + LZ jeleň, srnec, vydra a tchor. MÁDL, Josef. Nález slezské sídelní jámy v Liborči u Nemšové. In *SbMSS*, XXIII, 1929, s. 38; *Nemšová, č. Ľuborča, Kóta 230* – DZ (domáce zvieratá): HD (hovädzí dobytok) (Bos primigenius f. taurus) (87 %), ovca/koza (Ovis ammon f. aries/Capra aegagrus f. hircus), ošípaná (Sus scrofa f.domestica); *Nové Mesto nad Váhom, Tri kríže* – DZ: ošípaná (41 %), HD (34 %), ovca/koza (16 %), kôň (Equus przewalski f. caballus), pes (Canis lupus f. familiaris) + LZ (lovná zver): žeriav (Grus grus), zajac (Lepus europaeus), jeleň (Cervus elaphus), ryby, ulitníky; *Zemianske Podhradie, Hradištia* – DZ: HD (47 %), ošípaná (36 %), ovca/koza (9 %), kôň, pes, mačka (Felis lybica f. catus), kura (Gallus gallus f. domestica) + LZ: zajac, bobor európsky (Castor fiber), hraboš poľný (Microtus arvalis), medveď (Ursus arctos), vydra (Lutra lutra), diviak (Sus strofa), jeleň, srna (Capreolus capreolus), tur (B. p. Bojanus), jastrab (Accipiter gentilis), orol (Aquila chrysaetos), vrana (Corvus corone), ryby a ulitníky WYROST, Piotr – CHRZANOWSKA, Wieslawa. Chov domácich zvierat a lov na západnom Slovensku v mladšej a neskorej dobe bronzovej. In VELIAČIK, Ladislav – ROMSAUER, Peter. *Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I – Katalóg.* Nitra : AÚ SAV, 1994, s. 270–271, 273–275; *Varín, Šošinský potok* – DZ: ovca/koza, ošípaná, HD. MORAVČÍK, Jozef. Sídlisko lužickej kultúry vo Varíne.

Nálezy domácich zvierat predstavujú vyše 90 % všetkých nálezov, čo by mohlo svedčiť o minimálnom podiele lovu na stravovaní. Na základe tak málo lokalít sa nedajú robiť presné závery o zložení chovaných zvierat, ale dominuje tu hovädzí dobytok (okolo 50 %), ošípaná (asi 34 %), ovca/koza (9 %), minimálne je zastúpený kôň a pes. Hydinu reprezentuje kura (Zemianske Podhradie).

Nedostatok nálezov pozostatkov domácich zvierat nám teda nič nenapovie o ich počtoch, nemôžeme sa vyjadriť ani k predpokladanej úlohe pastierstva v severných regiónoch. Isté je však, že ovce potrebujú pomerne veľké plochy kvalitných pasienkov, dnešný stav rozlohy horských pasienkov však súvisí až s valašskou kolonizáciou. S tak rozsiahlym odlesneným územím asi v období existencie LK nemôžeme počítať; preto zrejme ani v dnes typických regiónoch zaoberajúcich sa ovčiarstvom v praveku tento druh živočíšnej výroby nemal rozhodujúci význam. Skôr sa dá počítať s chovom kozy, ktorá je oveľa nenáročnejšia ako na kvalitu, tak i na kvantitu pasienkov. Pomerne vysoké zastúpenie hovädzieho dobytka svedčí o jeho prednostnom využívaní zrejme na mlieko a mäso, počítať treba i s jeho využitím ako záprahového zvieraťa. Chov koňa mal asi podružnú úlohu, pretože nedával taký úžitok ako chov hovädzieho dobytka. Ošípaná bola zvlášť výhodná pre nenáročnosť a schopnosť sama si nájsť dostatok vhodného krmiva, a keď vieme o dubovom charaktere okolitej vegetácie, mohli byť jej výnosy pomerne uspokojivé. Chovala sa samozrejme pre mäso a tuk.[70]

Lovná zver tvorí iba malé percento nálezov, prevažuje jeleň a srna (46 %), diviak (19 %) a zajac (10 %), niekoľko zástupcov kožušinovej zveri, zastúpené sú i vtáky, ryby[71] a ulitníky.

Dobytok sa pásol na prielohu a v lese, možné bolo aj vyháňanie na vzdialenejšie pasienky.[72] V zime zrejme fungovalo jeho prikrmovanie. Najdôležitejšia bola zrejme tzv. letnina.[73] Pozostávala z osekaných usušených listnatých vetiev vhodných stromov.

In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku* (ďalej AVANS) *1979*. Nitra, 1980, s. 144. Z niekoľkých lokalít pochádzajú ľudské zvyšky s dokladmi o tom, že sa s nimi zaobchádzalo ako s potravou (boli prevarené, dokonca obhryzené psom), zrejme však nešlo o bežnú potravu, ale skôr o nejakú rituálnu praktiku: *Zemianske Podhradie, Hradištia; Trenčín, č. Istebník.* JAKAB, Július. Antropologický nález v Bošáci. In *AVANS 1986*. Nitra, 1987, s. 54–55; JAKAB, Július – KUJOVSKÝ, Rudolf. Nálezy ľudských kostí zo sídliska lužickej kultúry v Trenčíne. In *AVANS 1997*. Nitra, 1999, s. 79–81.

[70] Zaujímavé sú výsledky analýzy archeozoologických dokladov v českých krajinách. Dokazujú, že väčšina zvierat bola zabíjaná asi vo veku 2–3 roky. U HD to bola asi polovica, lebo zvieratá slúžili aj do záprahu. V prípade koňa bol všeobecný jatočný vek ďaleko prekročený, pretože plnil iné úlohy. Stúpajúca obľuba ošípanej súvisela s dobrou reprodukciou, nenáročnosťou na priestor i pasienky a pomerom objemu mäsa. ROBLÍČKOVÁ, Martina. Domesticated animal husbandry in the Bronze Age on the basis of osteological remains. In *AR 55*, 2003, s. 482, 486, 489.

[71] Ryby sú ťažko postihnuteľné, dá sa však s nimi počítať vo väčšom množstve (mimo územia Slovenska sú známe z obdobia LK dva kostené háčiky z nálezov v Bylanoch, kostený háčik zo Svojšic u Kolína a železný háčik z Dobešovic u Červených Peček; na hradisku Biskupiň v Poľsku sa našli plaváky k sieťam z dreva a kôry, bronzové udice, kostená sieťovacia ihla (na výrobu sietí) a dlabané člny z kmeňov – monoxyly). ANDRESKA, Jan. *Rybářství a jeho tradice*. Praha : Státní zemědělské nakladatelství, 1987, s. 17–19.

[72] Porovnaj veľmi zaujímavé informácie o transhumácii dobytku, „dobytčej ceste" atď. DRESLEROVÁ, Dagmar. Klima v pravěku – mýtus a skutečnost. Několik poznámek k článku Jana Bouzka. In *AR 57*, 2005, s. 538.

[73] Podrobne o letnine, vhodných drevinách a variantoch jej získavania pozri DRESLEROVÁ, Dagmar – SÁDLO, Jiří. Les jako součást pravěké kulturní krajiny. In *AR 52*, 2000, s. 232–236.

Zvieratá sa na lesných pasienkoch určite kŕmili i žaluďmi, je ale otázne, či ich človek tiež pripravoval ako zimné krmivo. Ako ďalšie krmivo sa dalo využiť seno, slama; vhodná krmovina bola i hrachovina či vymlátená šošovica.[74]

Výber stanovísk pre polia (v menšej miere pre pasienky) determinoval polohy vhodné pre osídlenie. Vlastné metódy poľnohospodárstva takto určovali obraz osídlenia. Ide hlavne o výrobný areál potravín, teda okruh polí, pasienkov, prielohu a lesov v okolí sídliska a jeho predpokladaný rozsah. Tento vzťah nás maximálne zaujíma a celá táto časť bude podriadená takému uhlu pohľadu, aby čo najviac vynikol.

Rozhodujúce bolo poľnohospodárstvo, kde okrem období, ktoré sa tradične spájajú s pastierstvom (hoci ani tu nebola prevedená detailná analýza), vždy prevažovala rastlinná výroba nad živočíšnou. Rozhodujúcu úlohu teda mala rastlinná výroba, ktorú výroba živočíšna, lov a zber iba dopĺňali. Komplex potravín vyhovoval požiadavkám na organické látky ako i minerály potrebné pre výživu človeka, bez ktorých by život nebol možný. Úhrada týchto potrieb bola splnená, otázny je iba pomer základných potravín.

V rastlinnej výrobe určite najdôležitejší podiel patril obilninám, potom nasledovali strukoviny. Obilie je univerzálnou potravinou, z ktorej je možno získať väčšinu živín.[75] Vápnik (Ca), sodík (Na) a vitamín C je však nutné uhradiť z iných zdrojov. Pre vitamín C je to ovocie (i sušené) a niektoré druhy zeleniny. Sodík obsahuje mäso a krv (ale iba pečené, varením sa stráca) a tiež kuchynská soľ (NaCl).[76] Vápnik (Ca) obsahuje mlieko, vaječné škrupiny a mäkké kosti. Je teda zreteľné, že kombinácia bežne dostupných potravín umožňovala dostatočne pestrú a vyváženú stravu.[77]

Množstvo potravy súviselo s rozlohou polí a veľkosťou širšieho sídliskového areálu. Pri úhrade energie z 90 % obilninami sa ich ročná spotreba pohybovala v priemere okolo 2 q. Pri veľkosti rodiny 3–4 osoby je to za rok 6–8 q zrna na rodinu. Teda nutná produkcia obilia pre jednu rodinu je menšia ako 10 q. Ukázalo sa, že takéto množstvo je jednoduché získať z 1 ha alebo dokonca i z menšej výmery. Pri prielohovom poľnohospodárstve z 2–2,7 ha pôdy mohlo byť potrebné množstvo získané i pri veľmi nepriaznivých výnosoch.[78] Škoda, že stupeň výskumu sídlisk nám nedovoľuje

---

[74] HORVÁTH, Pavol. Príspevok k dejinám chovu drobných hospodárskych zvierat na Slovensku v 16. až 18. storočí. In *Agrikultúra,* 16, 1979, s. 31 O kosení lúk možno iba špekulovať, lebo nálezy kosy pochádzajú až z konca staršej doby železnej. KOČÁR – DRESLEROVÁ, ref. 54, s. 224.

[75] Navyše obilniny ako T. d., T. m. a T. s. sú bohatšie na bielkoviny a minerálne látky ako dnes pestované variety pšenice T. a.

[76] V dobe halštatskej bola soľ hlavným dôvodom dôležitosti lokality Hallstatt. Podľa A. F. Hardinga v dobe bronzovej soli nebola ešte prikladaná až taká dôležitosť, aj keď v Hallstatte začala ťažba soli už v 13. st. p. n. l. HARDING, A. F. Resources and their distribution in the European Bronze Age. In HÄNSEL, Bernhard. (ed.) *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas.* Kiel, 1998, s. 150–151. Šesťdesiat nálezísk v okolí 3 šácht by však mohlo svedčiť o opaku tejto tézy. BARTH, F. E. Bronzezeitliche Salzgewinnug in der Hallstatt. In HÄNSEL, Bernhard. (ed.) *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas.* Kiel, 1998, s. 123.

[77] NEUSTUPNÝ, ref. 65, s. 233–235, 245–251, tam i ďalšie podrobnosti.

[78] NEUSTUPNÝ, ref. 65, s. 251–252. Približne podobný je i prepočet J. Kudrnáča, tu ale musíme počítať s obdobím stredoveku, s odlišným druhom obilia a nižším predpokladaným výnosom 1:3 – jednotlivec ročne spotrebuje 400 l obilia + na výsev je nutné ponechať 178 l, teda ročne je treba 578 l obilia pre jednotlivca, na toto množstvo obilia je nutné obsiať plochu 0,55 ha + držať úhorom aspoň 0,275 ha, výsledná plocha, ktorú tak jednotlivec ročne potrebuje pre svoju obživu je 0,825 ha. KUDRNÁČ, Jaroslav. Otázka velikosti zázemí k výživě člověka v době hradištní. In *AR 14,* 1962, s. 694; porovnaj NEKUDA, Rostislav. *Zemědelská usedlost ve středověké vesnici*

vyvodiť demografické dáta, ktoré by nám mohli priblížiť predpokladanú rozlohu polí a širšieho sídliskového areálu.

Ďalším kritériom rozlohy priestoru polí je obrábateľnosť a zber vlastnými silami, čo praveké obyvateľstvo zjavne bez problémov zvládalo. Orba s replikou radla typu Walle ukázala, že pole s rozlohou 1 430 m^2 bolo zorané za 170 minút a priečne oranie trvalo ďalších 155 min. Hĺbka brázd nebola podľa nálezov z Nemecka a Holandska veľká, priemerne iba 14–25 cm.[79] Pre použitie radla takto najlepšie vyhovuje prielohový systém, pričom polia by mali zhruba štvorcový tvar, pretože radlom treba pôdu preryť do kríža a boli rámované úvraťami na všetkých stranách.[80] Pôda sa dala obrábať aj ručne, ale bolo to časovo náročnejšie než orba.[81]

Podobne žatie obilia jedným človekom s použitím bronzového kosáka (50 m^2 – 26 000 klasov) trvalo okolo 1 hodiny. Rýchlosť žatvy bola veľmi dôležitá pri druhoch obilnín s rozpadavým klasom (T. m., T. d., T. s., ale i T. a.), pretože sa museli rýchlo požať ešte pred dozretím, lebo zrelé klasy sa rozpadávajú, a tak by dochádzalo k značným stratám zrna. O žatí či ulamovaní jednotlivých klasov svedčí aj malé množstvo buriny ako prímesi v zrne. Teda je zrejmé, že i nositelia LK, ak používali podobnú technológiu, mohli obrobiť i zožať bez problémov i väčšiu plochu, než bezprostredne potrebovali na výživu.

Poľnohospodári mali dobrú predstavu o veľkosti areálu, pretože mimo iného poznali i dynamiku rozvoja občiny a dokázali využiť i perspektívu; o týchto skutočnostiach dnes nemôžeme nič vedieť. Krajina nebola osídlená súvisle, osídlenie sa sústreďovalo na určitých miestach.[82] Súčasne si boli ľudia vedomí klimatickej skutočnosti, na ktorú bol pri výbere sídliskového areálu tiež braný ohľad. Posun osídlenia do vyšších nadmorských výšok mohol súvisieť i s rozvojom chovu dobytka,[83] ale ako sme už uviedli pri živočíšnej výrobe, táto skutočnosť asi nemala určujúcu úlohu.

Plochy vhodné pre poľnohospodárstvo sa vyberali na základe znalostí o vegetácii – prítomnosti či absencii určitých rastlín,[84] obyčajne to bol (zmiešaný) dubový les.[85]

---

na Moravě. Brno : Muzejní vlastivědná společnost v Brně, 2002, s. 119. Jan Bouzek dáva do súvisu veľkosť obilných jám 200–300 l s objemom potrebného osiva. Pozri BOUZEK, Jan – KOUTECKÝ, Drahomír. *Lužická kultura v severozápadních Čechách*. Most : Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 2000, s. 11.

[79] BEHRE, Klaus-Dieter. Landwirtschatliche Entwicklungglinen und die Veränderung der Kulturlandschaft in der Bronzezeit Europas. In HÄNSEL, Bernhard. (ed.) *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*. Kiel, 1998, s. 96, 98.

[80] Polia boli relatívne malé, v neolite asi 60 × 120 m, v neskorej dobe bronzovej dokonca asi 20 × 20 či 30 × 30 m. Neskôr veľkosť polí rástla. HAJNALOVÁ, Mária – DRESLEROVÁ, Dagmar. Ethnobotany of einkorn and emmer in Romania and Slovakia: towards interpretation of archaeological evidence. In *PA*, CI, 2010, s. 191.

[81] Etnologické údaje ukázali, že pri orbe je to 10 árov za deň, či 2,5 áru za hodinu (1 ár = 100 m^2), s rýľom a hrabľami (alebo motyka a hrable) asi 1 ár za deň – 1 človek (staršia žena). Často sa na poli iba spálilo strnisko a hrabľami sa zrovnal povrch. Orba nebola potrebná napr. pre jačmeň. HAJNALOVÁ– DRESLEROVÁ, ref. 80, s. 176; porovnaj KOČÁR – DRESLEROVÁ, ref. 54, s. 224.

[82] NEUSTUPNÝ, Evžen. Sídelní areály pravěkých zemědelců. In *PA* 1986-1, LXXVII, s. 230.

[83] ČAPLOVIČ, Dušan. Stredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na východnom Slovensku. In *SlA* XXXI-2, 1983, s. 362.

[84] Porovnaj VITRUVIUS, ref. 24, s. 46.

[85] Pozri HAJNALOVÁ, Mária – HAJNALOVÁ, Eva. Lesné dreviny na pahorkatinách juhozápadného Slovenska počas klimatických fáz atlantik, epiatlantik a subboreál. In *ŠtZ* 37, 2005, passim.

Ďalšími kritériami bol tvar a sklon terénu, veľkosť vhodných plôch a blízkosť vodného zdroja, napr. určite nemôžeme počítať s poliami, ktoré by boli založené na príliš prudkom svahu alebo v močaristom prostredí, ani na miestach, ktoré boli bezprostredne ohrozené povodňami (pravidelné jarné či nepredvídateľné búrkové záplavy). Stratu osiva či úrody by žiadny roľník nebol ochotný riskovať. Dostatok pitnej a úžitkovej vody bol tiež dôležitým meradlom vhodnosti lokality pre osídlenie. Vo všeobecnosti mali sídliská dostatok vody z blízkych vodných tokov alebo samostatných prameňov.

Jadro sídliskového areálu (osada, polia, prieloh) bolo vždy na úrodnej pôde s menším sklonom, v blízkosti musel byť vodný zdroj a oblasť bola skoro nepretržite odlesnená. Polia sa rozprestierali v bezprostrednej blízkosti sídliska.[86] Iba u výšinných a opevnených sídlisk býval obytný areál, vlastné sídlisko, oddelené od poľnohospodárskeho areálu.[87] Funkcie výrobného areálu (polia, pastviny, lov a zber) však mohli výšinné sídliská zastávať iba v malej miere.[88] Potreba množstva dreva použitého na stavbu opevnenia nutne spôsobila odlesnenie veľkej časti hradiska. Či sa táto plocha používala ako orná pôda, či ako pasienky sa nedá všeobecne definovať,[89] v určitých prípadoch, pri vhodnej konfigurácii terénu by sa však o poliach či pasienkoch vo vnútri opevnenia dalo uvažovať.

Po osídlení sídliskového areálu začala jeho cielená exploatácia.[90] Je nepravdepodobné, že areál býval opustený kvôli nedostatku obrábateľnej pôdy, skôr šlo o vyčerpanie zdrojov lesných pasienkov, zimného krmiva a zásob paliva, keďže skôr tieto zdroje neboli schopné skorej regenerácie. Dá sa hovoriť o stabilite osídlenia, ak bol jeho areál vhodne zvolený, väčšina problémov s krátkodobým vyčerpaním niektorého prírodného zdroja mohla byť riešená posunom vo vnútri sídliskového areálu.[91] Ten treba chápať širšie ako iba sídlisko, mal značnú rozlohu a ťažko sa tu hľadajú stopy po aktivite človeka.[92] Krátkodobé opustenie a posun sídliskového areálu sa dá iba ťažko archeologicky doložiť.

Samotné získavanie plochy potrebnej na polia a prieloh pozostávalo zo žiarenia a klčovania lesa, ak pravda nešlo o oblasť už predtým osídlenú, avšak i tu musíme počítať s klčovaním krovín a likvidovaním bylinného či trávnatého porastu. Z etnologických paralel sa dozvedáme, že tento proces mohol byť viacfázový, prípadne viacročný – stromy boli obsekané dookola, nechali sa uschnúť a potom boli strhnuté, prípadne ešte plocha bola vyžiarená.[93]

---

[86] Rentabilná vzdialenosť bola do cca polhodiny chôdze. HAJNALOVÁ – DRESLEROVÁ, ref. 80, s. 197.

[87] Porovnaj HAJNALOVÁ, Eva. Podiel výrobnej a ostatnej činnosti človeka na Sitne v minulosti na zmene životného prostredia na základe paleobotanických poznatkov. In *ŠtZ* 26, Nitra : AÚ SAV, 1990, s. 107.

[88] SMRŽ, Zdeněk. Výšinné lokality mladšej doby kamennej až raného středověku v severozápadných Čechách. In *AR 43*, 1991, s. 74.

[89] HAJNALOVÁ, ref. 40, s. 260.

[90] NEUSTUPNÝ, ref. 82, s. 231.

[91] Na východnom Slovensku na lokalite Peder presunuli obyvatelia sídlisko kvôli vzostupu spodnej vody, ale iba o 500 m. LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, Mária. Poznámka k súvisu klimatických zmien a výberu miesta sídliska. In *ŠtZ* 26, Nitra, 1990, s. 205.

[92] NEUSTUPNÝ, ref. 82, s. 232.

[93] MALINOVCI, Renata a Jaroslav. *Vzpomínky na minulost*. Ostrava : Profil, 1982, s. 47–48. Podľa etnologických paralel cyklus žiarenia jedného poľa mohol trvať až 4 roky. Pozri HAJNALOVÁ – DRESLEROVÁ, ref. 80, s. 188–189.

Otázny je systém poľnohospodárstva. J. Bouzek sa domnieva, že neexistoval jednotný poľnohospodársky model, okrem iného i preto, lebo takýto optimalizovaný spôsob poľnohospodárstva by bol príliš špecializovaný, a tak ľahko zraniteľný každou zmenou,[94] to však nevylučuje existenciu prevládajúceho spôsobu poľnohospodárstva. Podľa E. Neustupného boli polia od neolitu stabilné a hospodárstvo malo extenzívny charakter.[95] Podobne J. Pavelčík poukazuje už pre obdobie eneolitu na existenciu radla, ktoré si vyžadovalo pole bez pňov (teda nie čerstvo vyklčované či vyžiarené plochy), lebo by orba nebola možná, teda pravidelne obrábanú pôdu.[96] Pokusy s rekonštruovaným radlom typu Walle (používané v dobe bronzovej v Dánsku, cca 1500 p.n.l.) ukázali, že jeho účinnosť prudko klesá už pri orbe zatrávneného povrchu.[97] Pri znalosti týchto faktov, ako i celkového obrazu osídlenia na nami sledovanej oblasti sa aj my prikláňame pre sledované územie k prielohovému systému.

Poľnohospodársky výrobný areál sa skladal z plôch, ktoré boli obrábané a z plôch, ktoré ležali úhorom – prielohov. Zdá sa, že 1 rodina mohla vyžiť i z plochy menšej ako 1 ha ročne a ani v nepriaznivých rokoch to nemuselo byť viac ako 3 ha. Je ťažké určiť rozsah prielohu, minimálne mal asi rovnakú rozlohu ako obrábaná plocha, možno však kalkulovať so širšou odlesnenou plochou a aj keď chýbajú doklady, polia boli zrejme ohradené, prípadne strážené pred divou zverou i pred zabehnutím sa domácich zvierat.[98]

Prieloh slúžil nielen ako pendant či rezerva práve obrábanej plochy, ale i na pastvu domácich zvierat, ktoré neboli ustajnené; pretože ale nepoznáme ich počet, ťažko môžeme určiť presnú rozlohu pastvísk, z ktorých prieloh tvoril zrejme iba časť. Zvieratá sa teda asi pásli i v okolitých lesoch, ktoré zrejme boli presvetlené. Pre 6–8 kráv bolo treba asi 10 ha pasienkov.[99] Ak počítame s rotáciou plodín, dôležitosť prielohu pre oddych pôdy by sa ešte zmenšila.[100]

Odlesnená plocha okolo sídliska mohla mať desiatky ha, ale celková exploatovaná plocha mohla mať až stovky ha. Vo viacerých prepočtoch sa uvažuje o ploche celkového zázemia asi 10 km^2 (1 000 ha), čo je zhruba plocha štvorca o strane asi 3 km alebo kruh s polomerom 3,5 km.[101] Praveká krajina tak mohla byť osídlená husto a sídliská od seba mohli byť vzdialené iba zopár km.[102] Z času načas predsa došlo k presunu osídlenia. Pravdepodobne v závislosti od prostredia konkrétnej lokality, krátke časové horizonty sa dajú archeologicky ťažko zachytiť, preto nevieme ako dlho sídlisko vydržalo na jednom mieste a či bolo prípadne krátkodobo opustené a znovu osídlené, dĺžka bola zrejme u každého sídliska individuálna. Stabilita a nadväznosť

---

[94] BOUZEK, ref. 15, s. 269.

[95] NEUSTUPNÝ, ref. 82, s. 231; rovnaký názor aj KOČÁR – DRESLEROVÁ, ref. 54, s. 223.

[96] PAVELČÍK, Jiří. K otázkám zemědelství v eneolitu. In *Sborník prací FiF Brnenské univerzity E28*, 1983, s. 277.

[97] MALINOVCI, ref. 93, s. 52.

[98] NEUSTUPNÝ, ref. 82, s. 228.

[99] NEKUDA, ref. 78, s. 219.

[100] Systém rotácie plodín, ktorý bol v praveku zrejme aplikovaný – ozimina/prieloh – jarina/prieloh – strukoviny. Zdá sa, že sa obilniny a strukoviny (resp. olejniny) pestovali vždy v páre. HAJNALOVÁ – DRESLEROVÁ, ref. 80, s. 197; KOČÁR – DRESLEROVÁ, ref. 54, s. 223.

[101] O areáli s rozlohou 5-10 km^2 hovorí napr. CHRASTINA, ref. 3, s. 148.

[102] NEUSTUPNÝ, ref. 82, s. 231.

osídlenia nás vedú k oprávneným úvahám o tom, že niektoré lokality zotrvali na mieste dlhší, bližšie nešpecifikovateľný čas. Aj stabilita opevnených sídlisk, ak nepočítame s možnosťou, že ich obyvatelia sami neboli poľnohospodársky činní, poukazuje na stabilitu širšieho sídliskového areálu.

Treba si uvedomiť, že ostré rozdelenie krajiny na okrsky určené k trvalému obrábaniu, pastve, produkcii sena a dreva je fenomén pomerne mladý. Používanie prielohu, charakteristické pre všetky praveké poľnohospodárske ekonomiky, muselo mať za následok podstatne menej kontrastné rozvrhnutie krajinného priestoru. Neveľké plochy obilných kultúr s množstvom viacročných plevelov, polia ležiace ladom a používané na pastvu, po dlhšom čase zarastajúce krovinami, vypásané lesy degradujúce až na otvorené plochy trávnatej vegetácie. Tieto jednotky do seba plynulo prechádzajú.[103]

S ohľadom na stálosť niektorých lokalít a relatívne malý pohyb sídlisk počítame pre sledovanú oblasť s prielohovým systémom poľnohospodárstva, s istým systémom rotácie plodín. O pomerne malom, no evidentne stále obrábanom sídelnom areáli svedčia aj kumulácie sídlisk rovnakého časového obdobia (napr. v okolí Pobedimu). Na sledovanom území sa nositelia LK priam ukážkovo riadili výberom polôh, ktoré sú ideálne pre poľnohospodárstvo dodnes. Týka sa to najmä osídlenia terasy nad nivou Váhu takmer po celej dĺžke sledovaného územia.

Tento príspevok prináša iba základné zhrnutie výsledkov interdisciplinárneho bádania. Je potešujúce, že materiálová báza a dielčie analýzy podstatných oblastí problematiky sa neustále rozrastajú a je preto zrejmé, že množstvo nami načrtnutých téz bude treba v budúcnosti upresniť.

[103] POKORNÝ, Petr. Problémy krajinné archeologie v pylových analýzách přirodzených uloženin: příspěvek k medzioborové spolupráci. In *AR 53*, 2001, s. 203.

Vývoj pôdohospodárstva v stredoveku na Slovensku

Richard Marsina

Pôdohospodárstvo, alebo v užšom slova zmysle poľnohospodárstvo, je základným, prvotným predmetom ľudskej činnosti zabezpečujúcej prežitie ľudí. Lebo vlastne zaň možno počítať či označovať aj tých jeho predchodcov, ako zberateľstvo a koristníctvo, ktoré neboli ani tak cielene zameranými úsiliami, ako skôr inštinktívnymi počinmi ľudí v prvotnom období ich vývoja. O poľnohospodárstve ako takom sa zvykne hovoriť od neolitu a skutočne od neolitu máme doklady na jestvovanie pôdohospodárstva aj na Slovensku, teda na cieľavedomú pôdohospodársku činnosť, ktorej výsledkom je produkovanie potravín. Z názvu štúdie však vyplýva, že sa tu nechce ísť do tak ďalekej minulosti, ba nepôjde ani o celý stredovek, ktorý v rámci teraz platnej historickej periodizácie trval okolo tisíc rokov od roku 500 približne do roku 1500.

Bude sa tu venovať pozornosť obdobiu, v ktorom podľa v prítomnosti platných názorov tu bývali naši slovanskí predkovia, ktorí sa už v priebehu poslednej štvrtiny prvého tisícročia nášho kresťanského letopočtu vykryštalizovali ako podunajskí či naddunajskí Sloveni. Možno síce pokladať za isté, že prinajmenej čiastočne museli aj v pôdohospodárstve nadväzovať na svojich tu bývajúcich predchodcov Germánov a pred nimi Keltov, lebo dnes už vieme, že pri výmene obyvateľstva (ktoré sa zvykne označovať ako sťahovanie národov) nikdy neodchádza celá populácia a tí čo zostanú, ovplyvňujú potom nových prišelcov, čo sa dá ľahko dokázať pretrvávaním kontinuitnosti (nezmeneným pokračovaním) niektorých názvov (najmä väčších vodných tokov), obťažnejšie je to už s identifikáciou pretrvávania výrobných postupov atp. Pritom treba priznať, že aj o najstaršej fáze pestovania pôdohospodárstva našich predkov toho vieme pomerne málo, čo zapríčiňuje nielen nedostatočná pramenná základňa, ale aj neraz malá výpovedná hodnota zachovaných prameňov. Pri výskume vývoja pôdohospodárstva u nás sa prakticky možno začať ním podrobnejšie zaoberať až od 9. storočia, odkedy máme zachovaných a interpretovaných viac pramenných údajov.[1] Ide tu v podstate o veľmi širokú problematiku a pomerne veľmi dlhé obdobie, takže tu pôjde len o veľmi stručný náčrt vývoja pôdohospodárstva na Slovensku. Po tematickej stránke možno hovoriť o poľnom a lesnom hospodárstve, ktoré sa navzájom prelínajú, ale majú aj spoločné z hľadiska vplyvu na život človeka, navzájom sa doplňujúce črty. Od najstarších čias bolo poľnohospodárstvo viac zámerne riadenou činnosťou ako lesné hospodárstvo, ktoré sa až v určitých situáciách a okolnostiach pokladalo za potrebné riadiť. V rámci

[1] Syntetické spracovanie vývoja pôdohospodárstva na Slovensku v stredoveku doteraz nejestvuje; celkovo či syntetický sa tejto problematike venuje pozornosť v syntézach slovenských dejín (za tzv. socializmu sa oficiálne pripúšťalo len pomenovanie dejiny Slovenska a predmet sa oficiálne nazýval československé dejiny); sú to najmä MARSINA, Richard a kolektív. *Dejiny Slovenska I.* Bratislava : Veda, 1986. MARSINA, Richard – ČIČAJ, Viliam – KOVÁČ, Dušan – LIPTÁK, Ľubomír. *Slovenské dejiny.* Martin: Matica slovenská, 1993, 334 s. (napísané boli už v roku 1991). ČAPLOVIČ, Dušan - ČIČAJ, Viliam – KOVÁČ, Dušan – LIPTÁK, Ľubomír – LUKAČKA, Ján. *Dejiny Slovenska.* Bratislava: Academic Electronic Press, 2000, 309 s. Ďalšie syntézy z týchto rokov sú kompilátmi. Poslednou syntézou je KUČERA, Matúš. *Slovenské dejiny I. Od príchodu Slovanov do roku 1526.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2008, 368 s. Por. aj celkové stručné prehľady: MENDL, Bedřich. *Hospodářský vývoj Evropy.* Vydal Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce v Praze 1948. KULISCHER, Josef. *Allgemeine Geschichte des Mittelalters i. Ruetten et Loening.* Berlin, 1954.

pôdohospodárstva ako o samostatnom predmete bádania možno hovoriť aj o pastierstve a dobytkárstve a napokon (ako niekedy aj samostatné výskumné disciplíny) sem patrí aj rybnikárstvo, poľovníctvo a vinohradníctvo, ktoré dnes už svojím spôsobom azda možno pokladať za samostatnú disciplínu, špeciálny samostatný komplex problémov výskumu.[2]

Vývoj pôdohospodárstva ide ruka v ruke aj s vývojom osídlenia, ktoré závisí nielen od klímy a bonity pôdy, ale predovšetkým od ľudského činiteľa, od ktorého závisí rozloha obrábaných plôch pozemkov, ale aj stručne povedané od používanej agrotechniky a organizácie práce. Stredovek v Európe bol aj obdobím, keď od výsledkov pôdohospodárstva závisela nielen prosperita štátov a národov, ale aj ich doslova prežitie; najmä pri opakovaných neúrodných rokoch, nečakaných živelných pohromách alebo nemožnosti (prekážkach) realizácie poľnohospodárskeho procesu.[3] V stredoveku dochádzalo aj v Európe k hladomorom, akých ešte dnes sme svedkami v málo vyvinutých krajinách. Tieto krízové situácie boli nie zlyhaním pôdohospodárstva, ale zlyhaním či chýbaním podmienok na úspešnú realizáciu pôdohospodárstva.

Výskum vývoja pôdohospodárstva sťažuje aj pomerne zriedkavý výskyt priamych údajov o jeho vývoji v zachovaných prameňoch a často ich malá výpovedná hodnota; fakty či javy charakterizujúce vývoj pôdohospodárstva sa zvyknú vyskytovať sporadicky, rozptýlene, neraz náhodne, lebo pre súčasníka to zväčša bývalo samozrejmé, nepotrebné poznamenávanie. A tak pri zámernom skúmaní konkrétnych javov či faktov charakterizujúcich vývoj pôdohospodárstva, treba skúmať množstvo pramenných podkladov, z ktorých sa len v časti nájdu vopred zámerne vytypované a vyhľadávané údaje. Len stručne treba poukázať na to, že napr. aj v porovnaní s našimi susedmi sme pri zachovaní, najmä tzv. hromadnej (súpisovej) pramennej základne v nevýhode. Kým u niektorých našich susedov sa napr. súhrnnejšie pramene o pôdohospodárstve, ktoré sa neskôr nazývajú urbármi, vyskytujú už od 12. storočia (Rakúsko) alebo 14. storočia (Čechy), u nás podobné pramene začínajú až v 15. storočí (odvtedy sa zachovali) a v prvom rade najmä pre vinohradníctvo.

V súvislosti s výskytom prameňov na vývoj pôdohospodárstva treba spomenúť ešte jednu okolnosť (platnú prirodzene aj pre údaje o najstaršom osídlení). Určité javy vývoja pôdohospodárstva sú doložené v zachovaných písomných prameňoch omnoho neskôr, než v skutočnosti jestvovali, preto pri chronologickom zaraďovaní (či pri jeho predpokladaní) si treba byť vedomý tejto okolnosti. Celkom všeobecne možno poznamenať, že všetko, čo je písomne doložené v tejto súvislosti, je spravidla omnoho staršie, než zachovaný písomný doklad a že pri niektorých javoch ide spravidla o dlhší čas sa presadzujúci proces. Pri interpretácii by mala či mohla pomôcť historická archeológia, no tá žiaľ u nás vo svojej doterajšej praxi akoby sa viac opierala o vyhľadávanie najstaršej písomnej zmienky k príslušnej situácii, než aby sa orientovala ukazovateľmi, meradlami svojho vlastného odboru.

Tuná predkladaný náčrt je pokusom predstaviť z viacerých aspektov vývoj pôdohospodárstva na území dnešného Slovenska od približne 9. do prelomu 15./16. storo-

---

[2] Vinohradníctvu sa v poslednom období venuje pri výskume väčšia pozornosť (hoci práve pre stredovek má zachovaná pramenná základňa pomerne malú výpovednú hodnotu). Por. *Vinicola Carpathensis (k 65. narodeninám prof. PhDr. Jozefa Baďuríka, CSc.).* Zost. GRÓFOVÁ, Mária – LUKAČKA, Ján. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011; tam aj ďalšia novšia literatúra.

[3] Napríklad všeobecne sa predpokladá, že pri vpáde Tatárov do Uhorského kráľovstva v rokoch 1241/42 možno väčší počet ľudí zahynul na hladomor, než na bojové udalosti, lebo pre vyše ročnú prítomnosť Tatárov sa nemohli obrobiť polia.

čia. Pôjde tu v prvom rade o ľudí, teda hlavného činiteľa vývoja pôdohospodárstva, ich hospodárske a právne postavenie; patrí k tomu aj organizačná práca týchto ľudí (ich narábania) s pôdou, so spôsobmi jej obrábania, formovania zoskupení ľudí zaoberajúcich sa pôdohospodárstvom, používaná technika či agrotechnika, ako aj pestované plodiny.

Za nepochybné treba pokladať, že v celom skúmanom období sa absolútne prevažujúca väčšina obyvateľov Slovenska zaoberala pôdohospodárstvom, (čo platilo v tom čase takmer pre celú Európu, hoc aj nie celkom rovnako). Ku koncu skúmaného obdobia síce už významnou zložkou bolo baníctvo a mestá (remeslá a obchod), no práve v poslednom čase sa aj v európskych súvislostiach zdôrazňuje, že v stredoveku vlastne aj mestá vychádzali z pôdohospodárskej základne, teda časť ich obyvateľov sa tiež zaoberala či živila pôdohospodárstvom. Relatívne percento týchto obyvateľov bolo v rámci mesta tým väčšie, čím bolo mesto menšie; na Slovensku išlo pritom o významnú zložku, lebo u nás naozaj veľké mestá ani podľa vtedajšieho chápania neboli.[4]

Veľké diskusie prebiehali o tom, aké bolo postavenie pôdohospodárskeho, zjednodušene možno povedať na výrobnom procese zúčastneného obyvateľstva. Názory vyjadrované v týchto diskusiách súviseli s predstavami o pôvodnej primitívnej spoločnosti. Vedelo sa síce, že v posledných storočiach Rímskej ríše hlavnými vykonávateľmi práce v pôdohospodárstve boli otroci, potom koloni/kolonát, no barbarská/germánska spoločnosť v Európe, ktorej členovia boli potom nositeľmi vývoja, bola iná. A iná predstava bola o našich predkoch Slovanoch/Slovenoch, o ktorých po tejto stránke pre nedostatok či nezachovanosť priamych hodnoverných prameňov nevieme takmer nič jednoznačne hodnoverné. Pre kedysi dávne časy sa predpokladalo akési slobodné spolužitie v rámci obcí, ktorých členovia boli rovnoprávni, akoby spoločne vlastnili pôdu, prípadne volili svojich predstavených.[5] Až neskôr po vyvinutí sa vedúcich štruktúr, postupne až viacstupňových, došlo k zmene hospodárskeho a sociálneho postavenia prevažnej väčšiny výrobného obyvateľstva. Jeho základom bolo vlastníctvo pôdy. Kým v tých starých časoch mala byť pôda spoločným vlastníctvom, od zmeny už vlastníkom pôdy bol ten, čo bol na čele hierarchie spoločnosti vladár/panovník. Až do 9./10. storočia sa skutočný stav viac predpokladá, ako konkrétne pozná, azda až od 11. storočia sa to stáva zrejmejším. Súvisí to s tým, čo možno nazvať prechodom k feudalizmu, ktorého začiatky niektorí historici u nás kladú už do 9. storočia. Je to problematika pomerne málo pertraktovaná, iste aj pre nedostatok priamych konkrétnych pramenných dokladov. Maďarský medievista Gy. Györffy v Uhorskom kráľovstve už od 11. storočia predpokladá jestvovanie majetku dynastie (vtedy konkrétne Arpádovcov), majetok koruny (štátu) a majetok šľachtický a cirkevný. Majetok koruny (štátu) vznikol vraj tetinovým vyvlastnením pôvodného spoločného rodového či obecného majetku, ktorého zvyškom bol šľachtický majetok, rozmnožovaný postupne donáciami panovníkom (napriek jestovaniu odúmrtného práva panovníka). Cirkevný majetok vznikal ako nový v súvislosti s rozširovaním kresťanstva donáciami panovníkov a šľachty. Vytvorila sa tak spoločnosť vládnúcich a ovládaných, čo súviselo s vlastníctvom pôdy, pričom v najvýhodnejšom postavení bol panovník, ktorému v rámci kráľovstva patrilo všetko, čo nemal, či konkrétne si nenárokoval iný šľachtic alebo cirkev.

---

[4] Por. MARSINA, Richard. O kategóriách a typoch miest na Slovensku do polovice 14. storočia. In *Folia historica bohemica 10*. Praha: 1986, s. 107–136.

[5] Najvýznamnejším predstaviteľom týchto názorov u nás bol Peter Ratkoš v osobitných štúdiách a článkoch, ale aj v syntézach slovenských dejín (dejín Slovenska).

Pripomína sa to tu obšírnejšie preto, lebo v našej historiografii, najmä v druhej polovici 20. storočia, nepochybne práve pod vplyvom marxistických názorov, dlho pretrvávali mienky o jestovaní akejsi občiny, ktorá mala predstavovať slobodné, nezávislé kolektívne spoločné vlastníctvo pôdy, div nie až do 13. storočia vrátane,[6] čo vzhľadom na v tom čase už nepochybné jestvovanie feudálnych vzťahov, treba pokladať za vylúčené.

Ak by sme sa po tejto stránke odvážili predpokladať vývoj, tak azda v období pred 9. storočím možno predpokladať spoločné rodové či obecné vlastníctvo, teda aj slobodných výkonných pôdohospodárov. Bolo to obdobie, keď bolo dosť pôdy na obrábanie a keď sa pozemky na oráčiny ešte striedali po niekoľkých rokoch (po vyčerpaní pôdy, ktorá sa vôbec nehnojila atp.). So vznikom vyšších politických štruktúr sa však celý tento systém začal postupne meniť a ubúdali samostatní slobodní poľnohospodári a pribúdali závislí poľnohospodári. Nevieme konkrétne či, ako a odkedy sa uplatnil priamo feudálny systém, jestvujúci vtedy už v západných krajinách. No vznikom vyšších politických štruktúr sa vyvíjali nové hospodársko-právne vzťahy. Bol to nepochybne proces postupný, príchodom starých Maďarov azda aj narušený. Preto aby azda nebolo správne v 9. storočí predpokladať všeobecnú slobodnú spoločnú držbu pôdy ako prevažujúcu formu, ba iste bola ustupujúcou, čiže najnejskoršie v 9. storočí dochádzalo u nás k začiatkom feudalizácie, ktorá však v podrobnostiach nemala rovnaké formy ako na západe. Po iste čiastočnom otrase či retardácii, ba narušení vyvíjajúceho sa systému v priebehu 9. – 10. storočia, 11. storočie znamená jasne prevládajúci príklon smerom k feudalizácii spoločnosti, k upevňujúcemu sa postaveniu privilegovaných vrstiev, veľkému vzrastaniu počtu poddaných a veľkému ubúdaniu počtu prostých slobodných pôdohospodárov. Vlastníkom pôdy bol predovšetkým panovník ako hlavný politický predstaviteľ, ktorý ju prepožičiaval svojim verným aj s ľuďmi na nej žijúcimi a pracujúcimi (lebo darovanie pôdy bez ľudí na nej pracujúcich bolo len čiastočnou donáciou). Vrchné vlastníctvo pôdy panovníkom potvrdzuje aj jeho právo na odúmrť. Vlastní pôdohospodári boli poddanými svojich pánov (svetských aj cirkevných vrchností). Ak sa niekedy hovorí o chotárnych spoločenstvách ešte začiatkom 13. storočia, tak vtedy to už nemožno chápať ako spoločenstvá vlastníkov pôdy, ale len ako spoločenstvá pôdohospodárov spoločne obrábajúcich vrchnosťou (zemepánom) im na obrábanie – užívanie prepožičanú – pridelenú pôdu. V ďalšom vývoji sa tento systém len upevnil, takže treba jednoznačne hovoriť o spoločnosti rozdelenej na pánov a poddaných (nevoľníkov), čo sa fakticky nezmenilo do konca obdobia, ktorému sa tu venuje pozornosť. No napriek tomu treba jednoznačne konštatovať, že hospodárske a sociálne postavenie poddaných nebolo u všetkých zemepánov (na všetkých panstvách) celkom rovnaké. Nezáviselo len od množstva pridelenej pôdy, jej bonity a iných materiálnych podmienok, ale aj od tzv. patrimoniálneho činiteľa, za ktorého možno pokladať vzťah zemepánov a ich úradníkov k poddaným.

Teraz veľmi stručne o konkrétnom vývoji.[7]

---

[6] Proti týmto interpretáciám vystupoval u nás už v tridsiatych rokoch 20. storočia Daniel Rapant v súvislosti s kritikou práce o osídlení Liptova od A. Húščavu; vlastne ale išlo o kritiku Chaloupeckého Starého Slovenska (1923) Por. RAPANT, Daniel. *O starý Liptov*. Bratislava VII. 1933, s. 515–541 (aj separát).

[7] Doteraz sa najpodrobnejšie podôhospodárstvom do 13. storočia zaoberal u nás KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 10.–13. storočí.* Bratislava: Veda, 1974, 450 s. Pre 9.–11. storočie por. HABOVŠTIAK, Alojz. Poľnohospodárstvo

V 9. storočí u nás poľnohospodársky využívaná pôda ležala v nižších nadmorských výškach do okolo 300 m. n. m., len výnimočne išlo o vyššie polohy. Išlo prevažne o tzv. prielohové hospodárstvo, pri ktorom oráčiny mali prevažne štvorcový tvar a nachádzali sa pri dvorci/obydlí poľnohospodára. Spravidla ešte dochádzalo po niektorých rokoch k striedaniu obrábaných plôch. Hromadné osídlenie/dedina mávalo nepravidelný tvar a jednotlivé usadlosti boli zoskupené tiež ľubovoľne, rešpektujúc zväčša príslušný terén. Obydlia bývali chatrné a zväčša jednopriestorové. Možno azda už vtedy predpokladať smerovanie k dvojpoľnému hospodárstvu, v ktorom sa každoročne obrábala len polovica oráčin a druhá polovica sa nechala odpočívať (úhoriť). V 10., no najmä v 11.–12. storočí možno už všeobecne hovoriť o prechode k dvojpoľnému hospodáreniu a k nábehom na trojpoľné hospodárstvo, v ktorom sa obrábaná pôda (oráčiny) delila na tri časti pre oziminy, jariny a iba ich tretina sa úhorila (nechala odpočívať). Celý tento proces súvisel s množstvom k dispozícii stojacej pôdy a s vývojom populácie. V štruktúre oráčin v tomto období asi ešte nedošlo v podstatnejšej miere k zmenám, polia aj obydlia pri hromadnejšej zástavbe boli stále nepravidelne rozložené. Boli v držbe individuálnej (sedliackej) rodiny. Lúky, pasienky, lesy, ako pozostatok niekdajšieho spoločného vlastníctva obce (spoločenstva), zostávali naďalej nerozdelené v spoločnom užívaní. Už v tomto čase dochádzalo v rámci väčších obecných chotárov k vytváraniu osobitných zoskupení vo vzdialenejšej časti chotára, z ktorých sa potom vytvorili samostatné sídlištné jednotky.[8] Už v tomto období dochádza niekedy aj k čiastočnému pretváraniu nepravidelného usporiadania pôvodne približne štvorcovej plužiny (oráčin) na pozdĺžne lány.

Podľa v prítomnosti zhodných názorov došlo k veľkej zmene v priebehu 13. storočia, kedy sa stretávame akoby s veľkým pribúdaním obhospodarovanej pôdy (po klčovaní či žiarení, čiže stále išlo o extenzívny spôsob zvyšovania produkcie). Možno to, čo sa teraz zvykne klásť, predpokladať ako realizované v 13. storočí bolo dlhšie trvajúcim (prebiehajúcim) vývojovým fenoménom, ktorý plasticky vystupuje až v 13. storočí len preto, lebo v 13. storočí sa ohromne zvýšil počet vydávaných listín, lebo listina sa z právneho hľadiska stala povinnou zábezpekou oprávnenosti nehnuteľnostnej držby. Veľká premena nastáva aj v plužine, ktorej prevládajúcou formou sa stávajú dlhé pásy lánov (záhonové lány). V zhode s tým dochádza aj k premene formy hromadného osídlenia, ktoré sa stáva pravidelným pozdĺž komunikácií, vodných tokov atp.[9] Možno teda povedať, že 13. storočie je časom, kedy dediny nadobúdajú ten pravidelný tvar, formu, akú mali až do najnovších čias, či až prítomnosti. V úrodnejších krajoch dochádza k úplnému prechodu na trojpoľný systém.[10] Obrábanie poľnohospodárskej pôdy sa prakticky, ak to bonita pôdy dovoľuje, rozširuje až do podhorských krajov, do aj 500–600 metrovej nadmorskej výšky. Pokračuje spevňovanie domov, ktoré sa stávajú viacpriestorovými. Celý tento proces pokračuje aj v 14. storočí, kedy sa ďa-

---

na Slovensku v 9.–11. storočí. In RATKOŠ, Peter (red.). *O počiatkoch slovenských dejín.* Bratislava: Veda, 1965, s. 55–80.

[8] KUČERA, ref. 1, s. 157.

[9] HABOVŠTIAK, Alojz. *Stredoveká dedina na Slovensku.* Bratislava: Obzor, 1985, s. 385.

[10] BELÉNYESY, Márta. Angaben über die Verbreitung der Zwei und Dreifelderwirtschaft im mittelalterlichen Ungarn. In *Acta ethnographica Academiae scientiarum Hungaricae V/1–2.* 1956, s. 183–188; prináša konkrétne údaje na trojpoľné hospodárstvo zo 14. až po začiatok 16. storočia pre Zemplín a Turiec.

lej rozširuje rozloha obhospodarovanej pôdy, aj pomocou tzv. emfyteutického (zákupného) alebo ináč nemeckého práva, ktoré bolo výhodnejšie tak pre osadníkov, ako aj pre zemepána.[11] V 14. storočí dochádza aj k prvým prienikom valašského obyvateľstva na Slovensku, konkrétne v Užskej stolici, no ide ešte o málopočetné obyvateľstvo. V priebehu 15. storočia sa potom toto valašské obyvateľstvo rozširuje, najmä po severnom Slovensku na západ. Hoci v absolútnych číslach nie je veľmi početné, svojimi pastierskymi aktivitami využíva (sezónne) veľké rozlohy hôľnych pasienkov až do výšky 1 000 aj viac metrov nadmorskej výšky.[12]

V 9. storočí pravdepodobne veľká časť hospodárskych nástrojov a náčinia bola z dreva, hoc aj sú zachované významné komplety týchto nástrojov železných už z 9. storočia, napr. z Vršatského Podhradia a Pružiny,[13] no neboli ešte všeobecne používané. K zdokonaľovaniu pôdohospodárskych nástrojov dochádza v priebehu ďalších storočí najmä tým, že ich stále viaceré súčiastky sú zo železa. Hlavným nástrojom na obrábanie pôdy bolo však stále radlo, až od 12. storočia sa začíname ojedinele stretávať s jednoduchým pluhom. S dokonalejším pôdohospodárskym náradím sa potom stretávame v 13. storočí, kedy už začínajú prevažovať železné časti hospodárskeho náradia, no ešte nie celkom rovnomerne. Používa sa už aj záhonový štvorzáprahový pluh, ktorý je v stave dobre obrobiť aj ťažšie pôdy a vykonať hĺbkové preorávanie. Tento vývoj pokračuje aj v 14. storočí, kedy sa zvyšuje dostupnosť železného náradia a rozširovanie obrábaných plôch vyžaduje vo zvýšenej miere aj obrábanie ťažkých pôd. V 15. storočí sa poľnohospodárska technika podstatne nezmenila, hoc aj pri žatve obilnín sa až vtedy začala používať kosa (predtým to bol len kosák).

Pestovanými plodinami sú už od 9. storočia obilniny, proso a pohánka. Obilie sa skladovalo v obilných jamách a na múku sa pre domácu potrebu drvilo (malými) žarnovmi. Pestované textilné plodiny boli konope a ľan, prípadne vlna,[14] produkovali sa aj kožky a kožušiny, choval sa najmä rožný dobytok, menej kone. V ďalšom období k pestovaným obilninám pribúda aj súraž (pšenica a raž), jačmeň sa pestuje najmä na slad. S vodnými mlynmi sa sporadicky stretávame už v 12. storočí, z 13. storočia je z územia Slovenska doložených už vyše sto vodných mlynov.[15] Produkuje sa už chlebové obilie aj na vývoz. Už za kráľa Kolomana dochádza k zákazu vývozu koní do cudziny.[16] Jestvujú doklady o zeleninových záhradách (najmä kapusta), ale aj ovocných záhradách a štepniciach. Ak v 9. storočí sa vinohradníctvo len predpokladá v súvislosti

---

[11] CHALOUPECKÝ, Václav (ed.). *Kniha Žilinská*. Bratislava: 1934, najmä s. XXIII a nasled., por. aj MARSINA, Richard. Vznik a počiatky mesta Žiliny. In *Žilina v minulosti a dnes*. Stredoslovenské vydavateľstvo (Banská Bystrica), 1963, najmä s. 40–47.

[12] BELÉNYESY, Márta. Viehzucht und Hirtenwesen in Ostmitteleuropa. In *Ethnographische Studien*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1961, s. 13–82. RATKOŠ, Peter. Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska. In *Historické štúdie 24*, Bratislava, 1980, s. 181–224.

[13] KUČERA, ref. 1, s. 113.

[14] BELÉNYESY, Márta. Der Ackerbau und seine Produkte in Uhgarm im14. Jahrhundert. In *Acta ethnographica Academiae scientiarum Hungaricae VI*. Budapest, 1957/58, s. 265–321.

[15] HANUŠIN, Ján. Najstaršie vodné mlyny na Slovensku (do konca 13. storočia). In *Dějiny vědy a techniky XII/1*. Praha, 1979, s. 9–23.

[16] *The laws of the medieval kingdom of Hungry*. Volume I. 1000–1301. Translated and edited by János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweney. Charles Schlacks jr. publisher. Bakersfield, California, 1989, s. 31, článok LXXVI.

s kresťanstvom, z 11.–12. storočia sú na vinohradníctvo už konkrétne doklady a pestovanie viniča siahalo severnejšie ako dnes (Trenčín). Doložené sú už aj zverníky – obora,[17] poľovníctvo, rybárstvo a rybníky. 13. a 14. storočie predstavuje ďalší rozvoj vinohradníctva, víno sa stáva vynikajúcim trhovým produktom aj na vývoz do zahraničia.[18] V 15. storočí významným vývozným produktom je aj dobytok vo veľkom vyvážaný tiež do zahraničia. Od 14. storočia sa predpokladá aj hnojenie polí, čo znamená zvyšovanie výnosov a viac sa v poľnohospodárstve ako ťažná sila používajú aj kone. V 15. storočí dochádza k zvýšenému chovu oviec, iste aj zásluhou stále ďalej na západ postupujúceho (usadzujúceho sa) valašského obyvateľstva.

Napokon už od 13. storočia jestvujú doklady na starostlivosť o lesy – lesné hospodárstvo, najmä v banských revíroch,[19] lebo baníctvo potrebovalo veľké množstvá dreva na výdrevy v štôlňach a šachtách, ako aj na drevené uhlie. No istá regulácia hospodárenia s lesmi sa prejavuje aj mimo banských oblastí na zabezpečovanie palivového a stavebného dreva, čo sa vykonávalo prostredníctvom príkazov a zákazov alebo povoleniami výrubu dreva.[20]

V posledných rokoch sa výskumu pôdohospodárstva v stredoveku venovala malá pozornosť, čo súviselo iste aj s už spomínanou zriedkavosťou priamych údajov o javoch a faktoch dokumentujúcich vývoj pôdohospodárstva v zachovaných listinných prameňoch.[21] Pôdohospodárskej problematike by sa mala venovať pozornosť pri skúmaní napr. vývoja osídlenia alebo dnes u nás do módy prichádzajúceho skúmania vplyvu človeka na prírodu, na čo priame pramene v stredoveku sú ešte zriedkavejšie ako na pôdohospodárstvo, hoc aj sa skúmajú len v regionálnom a čiastkovom regionálnom rámci (tak ako vývoj osídlenia). Pavol Maliniak vo svojej práci o Zvolenskej kotline v stredoveku[22] sa už čiastočne orientoval aj na pôdohospodársku problematiku, no nie z aspektu vývoja pôdohospodárstva, ale skôr z aspektu vplyvu človeka na prírodu. Pavol Hudáček sa vo svojej dizertácii venoval prevažne lesom,[23] hoci prenesenie jeho záujmu aj na pôdohospodárstvo v širokom slova zmysle, mohlo urobiť jeho prácu komplexnejšou. Celkove ale staronový výskum vývoja osídlenia (v regionálnom rámci) by sa mohol pokladať za vhodné prostredie na detailné všímanie si problematiky vývoja pôdohospodárstva v stredoveku.

---

[17] MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Bratislavae: Sumptibus Academiae scientiarum slovacae, MCMLXXI, s. 116, v č. 148 („vivarium" okolo roku 1208).

[18] KAZIMÍR, Štefan. Vývoz vína z malokarpatskej vinohradníckej oblasti od 13. až do polovice 18. storočia. In *Historický časopis 29*, 1981, s. 719 a nasled.

[19] Por. MAGYAR, Eszter. *A feudalizmuskori erdögazdálkodás az Alsómagyarországi bányavárosokban (1255–1747).* Budapest: Akadémiai kiadó, 1983.

[20] Viaceré mestá na Slovensku majú vo svojich výsadách, alebo v neskorších čiastkových privilégiách, články o práve výrubu dreva v kráľovských alebo zemepánskych lesoch pre svoje vlastné potreby.

[21] Znamená to malú tzv. rentabilitu tohto výskumu, lebo zväčša aj časove náročné vynaložené veľké úsilie neprináša kvalitatívne ani kvantitatívne adekvátne výsledky.

[22] MALINIAK, Pavol. *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku.* Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2009, najmä s. 128–198.

[23] HUDÁČEK, Pavol. *Vplyv človeka na prírodné prostredie Slovenska s osobitným zreteľom na stredoveké zalesnenie Šariša.* PhD dizertácia vypracovaná a obhájená v Historickom ústave SAV v roku 2011 (205 strán).

Melioračné procesy majetkových fondov na východnom Slovensku v stredoveku

Vladimír Rábik

Územie dnešného východného Slovenska, ktoré historicky definuje jeho príslušnosť k cirkevnosprávnej organizácii Jágerského biskupstva, zahŕňa Šarišskú župu a slovenské časti bývalých žúp Zemplínskej, Abovskej a Užskej. Toto územie je z hľadiska akulturačných procesov v stredoveku osobitne zaujímavé, pretože sa na ňom asi v najväčšej miere a intenzite prejavujú takmer všetky vtedajšie zmeny v sídelnej i etnickej štruktúre, ktoré evidujeme. Pre skúmanie meliorizačných aktivít je tu však osobitne významné najmä to, že práve na východnom Slovensku sa koncentrovali najrozsiahlejšie majetkové domény nielen v slovenskom rámci, ale aj pre vtedajšie Uhorské kráľovstvo, pričom spočiatku mali pomerne malý hospodársky výnos. Preto si ich ďalšia majetková správa – potom, čo sa dostali do súkromných rúk uhorskej šľachty – vyžadovala nutný rekultivačný zásah. Išlo tu najmä o rozsiahle panstvá Toryské (Kamenické) v severozápadnej časti Šarišskej župy, Makovické v severovýchodnej časti tej istej župy a potom panstvá v severnej časti Zemplínskej župy, ktorými boli Stropkovské, Vranovské (Čičavské), Humenské (pôvodne Jasenovské) a napokon Michalovecké, ktorého majetkové ťažisko už bolo prevažne v severozápadnej časti Užskej župy. Dôvod nízkej hospodárskej výnosnosti týchto majetkových celkov spočíval v ich redšej sídelnej štruktúre a pomerne vysokej miere zalesnenia, čo bolo spôsobené aj tým, že prevažne išlo o územia, ktoré pôvodne patrili do systému obrany hraníc Uhorského kráľovstva – tzv. konfínia za zásekmi, a teda boli čiastočne aj zámerne neosídlené a zalesnené. Sledované územie je však z pohľadu našej témy dôležité i z toho dôvodu, že práve pre nízky stav osídlenia sa tu v oveľa väčšej miere než inde na Slovensku uplatňovali progresívne postupy dosídľovania s využívaním všetkých dostupných platforiem, ktoré uhorský právny poriadok umožňoval – teda nielen osídľovanie na nemeckom či tzv. valaškom práve, ale aj inštitút slobodného obyvateľstva riadiaceho sa hosťovským právom.[1] Neraz išlo o kombináciu viacerých takýchto prvkov uplatnených pri konkrétnych lokačných podnikoch. Ilustratívne je v tomto zmysle aj kvantitatívne vyjadrenie celého procesu nemeckého osídlenia na východnom Slovensku, z ktorého vyplýva, že na území Šarišskej župy sa proces nemeckého osídlenia podieľal takmer 45% podielom na celkovej tvorbe sídelnej štruktúry v stredoveku, na území Abovskej župy to bol takmer 33% podiel, na území Zemplínskej župy takmer 28 % a na území Užskej župy (jej slovenskej časti) to bolo takmer 37 %.[2] Išlo teda o zásadný rekultivačný proces, ktorého hlavnou motiváciou bola ekonomická meliorácia majetkových fondov tunajšej šľachty.

Treba však zdôrazniť, že pojem nemeckého práva v procese doosídľovania nášho územia ani nemožno chápať striktne ako aplikáciu nemeckých právnych zvyklostí, hoci svojim pôvodom z nich čerpá, ale len ako *„terminus technicus"*. Podrobný výskum

---

[1] RÁBIK, Vladimír. Problematika výskumu nemeckého osídlenia na Slovensku v stredoveku. In *Studia historica Tyrnaviensia* II. Ed. R. Marsina. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2002, s. 114–126.

[2] Podrobnejšie porovnaj RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku. (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej).* Bratislava : SNM – Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2006, s. 197–206, 260–266, 331–335, 376–380.

osídľovania na nemeckom práve v našom prostredí totiž svojimi výsledkami ukazuje, že vo svojej aplikácii vo veľkej miere čerpalo aj z domácich právnych tradícií, podobne ako sa spoliehalo hlavne na domáce populačné zdroje, čo spolu úzko súvisí, ale to je jav známy i zo susedného Poľska.[3]

Tzv. nemecké právo ako ustálený súbor právnych zvyklostí aplikovaných v procese osídľovania prešlo totiž aj dlhým vývojom, kým preniklo na naše územie. Jeho počiatky siahajú do 11. storočia a sú späté s holandskými a francúzskymi osadníkmi vo Flámsku, kde bolo označované ako *„ius Hollandicum"* či *„ius Franconicum"*. Práve v oblasti dolného Rýna a rieky Maas došlo najskôr k ustáleniu a kodifikácii špecifického súboru tradičných právnych zvyklostí založených na osobitnej sociálnej organizácii života spojenej s novou agrárnou technikou, ktorého najdôležitejšie prvky predstavovali osobná sloboda osadníkov, dedičnosť a dispozičné právo na pôdu a samosprávna organizácia obyvateľstva. Veľmi skoro ešte v 11. storočí sa rozšírilo do nemeckých krajín, predovšetkým v oblasti Labe a dolného Wasseru, kde bolo známe aj pod označením *„ius Flamingorum"*.[4] V 12. storočí v týchto oblastiach čoskoro prestalo mať aj svoj výlučný etnický obsah ako úprava hospodárskych a spoločenských podmienok života pre flámskych a holandských osadníkov a jeho nositeľom sa stalo i domáce nemecké obyvateľstvo, pričom v oblastiach obývaných Slovanmi dostalo svoje konečné pomenovanie *„ius Teutonicum"*. Na jeho základe sa vyvinul rozsiahly osídľovací proces, ktorý zasiahol široké oblasti od Švábska cez Hessensko až po Meissensko, odkiaľ sa rozšíril ďalej do východnej Európy.[5] Nie je možné na tomto mieste podrobne osvetliť všetky prejavy melioračných aktivít, no ako bude vidieť zo situácie na jednotlivých panstvách, išlo o riadený a cieľavedomý proces, v ktorom dominovali predovšetkým dosídľovacie postupy, opierajúce sa o princípy tzv. nemeckého práva.

Tie sa osobitne významným spôsobom prejavili už v druhej polovici 13. storočia na území neskoršieho Toryského (Kamenického) panstva. Sídelnú oblasť v doline horného toku Torysy už jej pohraničná poloha s regiónom Spiša a priamym cestným prepojením komunikáciou popri Toryse aj priamo predurčovala k intenzívnemu sídliskovému i populačnému prepojeniu oboch regiónov, čo sa prejavilo aj v skorom sídliskovom prieniku nemeckého (saského) obyvateľstva zo Spiša do tejto časti Šarišskej župy. O intenzívnom vzťahu medzi regiónmi Spiša a západného Šariša vypovedajú aj naj-

---

[3] KURAŚ, Stanisław. *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi Małopolskich XI.–XV. wieku.* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971, s. 135–141. Markantný je prípad Žiliny (stala sa hlavným zdrojom pre šírenie nemeckého práva v severozápadnej časti Slovenska), ktorá bola lokovaná na nemeckom práve tešínskymi Nemcami v 90. rokoch 13. storočia, no podmienky samotnej lokácie museli reprezentovať aj požiadavky a právne zvyklosti domáceho slovenského obyvateľstva, čo sa najvýraznejšie prejavilo v paritnom zastúpení oboch národností v mestskej rade. Keď sa však nemeckí hostia na prelome 70. a 80. rokov 14. storočia usilovali vytlačiť slovenské obyvateľstvo zo správy mesta, to sa neváhalo obrátiť na kráľa Ľudovíta I., ktorý v roku 1381 potvrdil túto „starú zvyklosť a slobodu". Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bytči (ďalej ŠA BY), pobočka Žilina, fond Archív mesta Žiliny, Archivum secretum, Nr. 19: „antiqua dicte civitatis nostre (Silina) consuetudo et libertas".

[4] ZIENTARA, Benedykt. Źródła i geneza „prawa niemieckiego" (ius Teutonicum) na tle ruchu osadniczego w Europie Zachodniej i środkowej w XI–XII w. In *Przegląd historyczny*, LXIX, 1978, 1, s. 47–74.

[5] KÖRMENDY, Adrienne. Kształtowanie się pojęcia „prawa niemieckiego" (ius Teutonicum) w Europie Środkowo-wschodniej. In *Przegląd historyczny*, LXXV, 1984, 3, s. 481–483. KÖRMENDY, Adrienne. *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhundert.* Poznań, 1995, s. 74–75.

staršie písomnými prameňmi zdokumentované majetkové pomery, keď tu veľmi skoro nachádzame šľachtu už aj nemeckého (saského) pôvodu zo Spiša. Od roku 1296 sa táto pomerne rozsiahla oblasť dostáva do rúk spišského rodu pánov z Veľkej Lomnice, neskôr používajúcej predikát z Brezovice.[6] Špecifickým dôsledkom úzkych komunikačných vzťahov regiónov Spiša a Šariša a sídliskového prieniku spišských Nemcov bola aj osobitá cirkevno-správna príslušnosť tunajšej oblasti, pretože konštitúcia tunajších fár prebiehala už v intenciách spišského práva Sasov, čo znamenalo slobodnú voľbu farára komunitou farníkov, ktorému patrili všetky desiatky, pričom spišskému prepoštovi odvádzal osobitný poplatok – katedratikum a podliehal mu aj cirkevno-správne.[7] V dôsledku toho farári zo šarišských farností v doline horného toku Torysy (označenej ako Toryský dištrikt) až do roku 1336 podliehali jurisdikcii Spišského prepošstva a cirkevno-právne boli súčasťou Ostrihomskej arcidiecézy.[8]

Na druhej strane si však na túto oblasť robil nároky aj jágerský biskup, keďže v dôsledku rýchlo postupujúceho osídlenia sa skoro stala ekonomicky zaujímavou pre desiatkový príjem. Už keď v roku 1284 kráľ Ladislav IV. potvrdzoval jágerskému biskupovi Ondrejovi všetky výsadné listiny jeho biskupstva a osobitne najmä výsady týkajúce sa desiatkových práv a hraníc celej Jágerskej diecézy, zdôrazňovalo sa, že ide najmä o príslušnosť a výber desiatkov v novozaložených dedinách, ktoré vznikli klčovaním tunajšej oblasti (teda technikou na nemeckom práve), a podobne aj tých, ktoré ešte v budúcnosti takýmto spôsobom budú vybudované. V listine sa tiež konkrétne opisuje toto územie, a to počnúc od prameňa Torysy až po majetky Šarišského hradu (teda po Pečovskú Novú Ves), ktoré od Spiša oddeľovali vrchy nazývané spišské (Levočské vrchy). Ide tu teda o relatívne presný opis Toryského dištriktu a podľa znenia listiny právo na príslušnosť desiatku i celej tejto oblasti k Jágerskému biskupstvu potvrdil už kráľ Štefan V. (1270–1272).[9] V roku 1323 zasa jágerský biskup Čanád uzavrel osobit-

---

[6] RÁBIK, ref. 2, s. 62.

[7] Vypovedajú o tom podrobne mnohé spišské lokačné listiny. Porovnaj napr. Batizovce z roku 1279: „ecclesiam debeant habere liberam cum decimis et eligendi sibi plebanum, quemcunque voluerint more aliorum Saxonum in Scepus existencium". SOLYMOSI, László. *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon.* Budapest: Argumentum Kiadó, 1998, s. 233–235. Podrobnejšie porovnaj RUCIŃSKI, Henryk. *Prowincja saska na Spiszu do 1412 roku. (Na tle przemian społecznych i ustrojowych w komitacie spiskim i na obszarach przyległych).* Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, 1983, s. 184–186. KÖRMENDY, Adrienne. Kształtowanie się organizacji parafialnej na Spiszu w XIII w. a rozwój społeczno-gospodarczy regionu. In *Kwartalnik Historyczny* 2, 1986, s. 390–394. V podobnom vzťahu boli po svojej lokácii spišskými Nemcami aj dediny Važec a Štrba vo východnom Liptove. RATKOŠ, Peter. Hranice Liptova a Spiša po stránke cirkevno-správnej. In *Historický sborník* V, 1947, s. 66–68. O dedinách Toryského dištriktu máme ešte aj z roku 1332 správy, že tunajším farárom patria všetky desiatky, a to i v prípade novo lokovaných sídel, čo potvrdili aj ostrihomskí arcibiskupi, a že právo investitúry prislúcha spišskému prepoštovi podobne, ako mu podliehajú i ostatní spišskí farári. ŠA Levoča, SSpk, Scrin XI, Fasc. 6. SROKA, Stanislaw, A. Rotulus z Lewoczy (1332 rok). In *Roczniki historyczne* LXVII, 2001, s. 145 (edícia dokumentu).

[8] FÜGEDI, Erik. Kirchliche Topographie und Siedlungs-verhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. In *Studia Slavica* V, 1959, s. 374.

[9] Heves megyei Levéltár, Egri székesfőkáptalan magánlevéltár, Num. 1, div. 1, fasc. 1, fr. 3. BORSA, Iván. (ed.) *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* (ďalej RA) II/2–3. Budapest, 1961, s. 344–345, č. 3336: „specialiter super decimis dicandis et exactionibus decimarum ... maxime super distinctione tenute et decimationis a preposito et capitulo Zepesyensi in novalibus exstirpatis et exstirpandis ... omnes decime ecclesie Agriensi dinoscitur pertinere ...".

nú dohodu so šľachticmi z Torysy a Brezovice, ktorej účastníkmi boli i šľachtici z Kércsu (tí už od roku 1278 držali majetky aj v susedstve Červenice)[10] a Tekulovci. Podľa tejto dohody mali jágerskému biskupovi patriť všetky desiatky z dedín Rikolfových synov a ich príbuzných, s výnimkou jednej štvrtiny, ktorá zostávala tamojším farárom, a to tak, že za každých päťdesiat usadlostí sa malo odovzdávať šesťdesiatštyri českých grošov. Poznamenalo sa pritom osobitne, že tieto usadlosti sa zvyknú nazývať jednotne *lán* alebo *hub*, čo už je aj konkrétny doklad o tunajšom intenzívnom osídľovacom ruchu podľa princípov nemeckého práva, pričom nárečové apelatívum „*hub*" *(Huba, Hueba)* má aj priamo svoj pôvod v spišskej nemeckej jazykovej oblasti.[11] Územie, ktorého sa táto dohoda týkala, bolo v listine presne vymedzené, a to počnúc od hraníc Spiša až po poľské pohraničie, konkrétne od prameňa Ľutinky až po jej vtok do Torysy a následne proti toku Torysy až k jej prameňu, to sú už aj presné hranice Toryského dištriktu. Dohoda sa však vzťahovala i na majetky Tekulovcov, ktorí mali podobne odvádzať tri štvrtiny desiatkov a tiež sa pritom zdôrazňuje, že ide o desiatky z „nových dedín, vybudovaných na klčoviskách, prípadne v budúcnosti vyklčovaných, v ktorých sú usídlení ľudia alebo sa ešte len usídlia", pričom menovite sa uvádza až päť takýchto sídel – *Petrovenec *(Peturmezeye),* Dubovica, Rožkovany, *Hrnčiar a Lúčka. V tejto časti dohody sa aj konkrétne uvádza, že desiatky sa majú odvádzať na sviatok sv. Ondreja (7. december). V dodatku sa šľachta zaviazala, že uzavretá dohoda bude platiť i v dedinách, ktoré ešte len budú vybudované na klčoviskách, osídlených ľuďmi na základe svojich (udelených) slobôd.[12]

Iným regiónom, kde sa proces meliorácie majetkového fondu prejavil významným spôsobom, je tiež územie neskoršieho Makovického panstva v severovýchodnej časti Šariša. Jeho pôvodným jadrom bol rozsiahly sídliskový komplex nazývaný Smilno. Už v 14. storočí tu prebiehala čulá lokačná aktivita, ktorej cieľom bola hospodárska meliorizácia tunajšieho majetkového fondu. Tak sa dozvedáme, že keď v roku 1355 Jágerská kapitula na príkaz panovníka ohraničovala pôvodný chotár Smilna, zdôrazňuje sa, že okrem samotného Makovického hradu sa tu nachádzali aj početné novovybudované sídliská, ktoré ešte ani nemali ustálené svoje názvy. Kastelán Makovického

---

[10] RA II/2–3, s. 206, č. 2856. WAGNER, Carolus. (ed.) *Diplomatarium comitatus Sarosiensis* (ďalej DCS). Posonii et Cassoviae: Sumptibus Joannis Michaelis Landerer MDCCLXXX, s. 291–292, č. VIII.

[11] Porovnaj napr. v lokačnej listine Dobšinej z roku 1326. JUCK, Ľubomír. (ed.) *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I.* (1238–1350). Bratislava, 1984, s. 109–110, č. 129: „unusquisque hospitum commorans in porcione sua, que more Theutonico laan dicitur". SCHWARTNER, Martin. *De scultetis per Hungariam quondam obviis.* Budae: Typis regiae Universitatis Hungaricae, MDCCCXV, s. 31–35. GÁČOVÁ, Alžbeta. Pôvod ustanovizne šoltýstva na Slovensku. In *Historický sborník* III, 1945, s. 58–59. K interpretácii termínu lehen *(Bauernlehen),* ktoré do latinčiny prešlo ako *laneus* a do slovenčiny ako *lán* porovnaj SZŰCS, Jenö. Megosztott parasztság – egységesülő. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. In *Századok* 114, 1980, 1, s. 24–25. *Historický slovník slovenského jazyka I.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1992, s. 193. K spišskému nárečovému apelatívu „Heuba" porovnaj WAGNER, Carolus. (ed.) *Analecta Scepusii sacri et profani. I.* Viennae: Typis Joann. Thomae nob. de Trattnern, 1774, s. 446, v pozn. (e). Slovo pochádza z nemeckého „Hieb", rúbanisko, seč. KAVULJAK, Andrej. Staré pozemkové miery. In *Historica Slovaca* I/II, 1940–1941, s. 11.

[12] SEDLÁK, Vincent. (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* (ďalej RDSl). II. Bratislavae, 1986, s. 460, č. 1059: *„in novalibus exstirpatis et exstirpandis ... qui quidem mansiones secundum eorum nominaciones uno nomine lan et aliter hub vocari consueverunt ... in novalibus exstirpatis et exstirpandis, populis congregatis et congregandis ... ".*

hradu Mikuláš tiež zástupcom kapituly ukázal akýchsi šesť ďalších lokalít, v ktorých práve prebiehala lokácia dedín na nemeckom práve, a ktoré sa ľudovo nazývali „*wagas*" – poruby. Podľa vyjadrenia členov kapituly predstavoval celý metačný obvod asi tisíc popluží.[13] Proces dosídľovania tejto prihraničnej časti Šarišskej župy sa však zintenzívnil najmä v druhej polovici 14. storočia, keď sa panstvo v roku 1364 dostalo do držby Cudarovcov, ktorí už od roku 1352 držali aj susedné panstvá Kurima a Radoma s majetkami v údolí Tople a jej prítoku Radomky a v roku 1370 získali do svojej držby aj Stročínske panstvo. Všetky tieto majetky ešte koncom 14. storočia spojili do súvislého majetkového komplexu s administratívnym centrom na hrade Makovica.[14] Ako možno podrobne dokumentovať, na postupujúcom dosídľovaní tejto časti Šarišskej župy sa už od začiatku 20. rokov 14. storočia aktívne zúčastňovali predovšetkým nemeckí lokátori z prostredia Bardejova, o čom máme správy už z roku 1324, keď Karol I. poveril palatína Filipa Drugeta dohľadom nad celým procesom dosídľovania lesov v oblasti hraničných zásekov, patriacich k Bardejovu. Osobitne pritom povolil, aby ľudia v slobodnom spoločenskom postavení smeli prichádzať na toto územie a najmä do dedín Kurov, Gaboltov, Sveržov, Dlhá Lúka, **Brezoua* a * *Petholth* (ležali niekde v okolí Bardejovskej Novej Vsi), ktorých tunajším dedičným richtárom daroval do dedičnej držby za lokačnú aktivitu v ich dedinách dva slobodné pozemky s kúriami a všetkým ostatným príslušenstvom.[15] Noví obyvatelia zároveň dostali aj bližšie neznáme výsady. Z roku 1422 sa zachovala veľmi dôležitá listina Kataríny, vdovy po Jakubovi Cudarovi a jej synov Šimona a Jakuba, ktorá podrobne vypovedá nielen o lokácii Dlhej Lúky, ale vlastne ilustruje podmienky, za ktorých prebiehala výstavba nových sídlisk. V tomto roku ich totiž žiadal o udelenie úradu dedičného richtárstva *(iudicium)* v dedine Šimon prezývaný Veľký zo Zborova. Úrad zahŕňal mlyn a štyri manzie oráčin, a to tak, že každá manzia mala obsahovať šesťdesiatšesť kvartálov[16] zeme. Samot-

---

[13] MOL DL 4 483: „*villam Kunchulwagasa alio nomine Constantini vocatam*"... *villam quandam de novo fundari inchonatam ... quandam novam villam ... castellanus dicti castri (Makouicha) assumpsisset, sex loca villarum fundari de novo inceptarum, que vulgo wagas nuncupantur, que omnes ad predictum castrum pertinerent*". VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny III.* Bratislava, 1977, s. 345–346 (slovenský preklad metácie a jej interpretácia). ULIČNÝ Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša.* Košice, 1990, s. 283–284.

[14] VARSIK, ref. 13, s. 347–348. ULIČNÝ, ref. 13, s. 185. K vývoju panstva podrobnejšie porovnaj TÓTH, Sándor. *Sáros vármegye monografiája.* II. Budapest, 1911, s. 245–247. RATKOŠ, Peter. Vznik a osídlenie Makovického hradného panstva do začiatku 17. storočia. In *Príspevky k dejinám východného Slovenska.* Materiály zo IV. zjazdu slovenských historikov v Košiciach dňa 28.–30. VI. 1962. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 39–54. STAVROVSKÝ, Emil. Makovické panstvo v 16.–18. storočí. (Príspevok k osídleniu, etnickej a cirkevnej príslušnosti obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku). In *ZbFFUK-Historica* XXXVII, 1987, s. 63–106. LUKÁČ, Gabriel. *Zborov a hradné panstvo Makovica. Krátky prehľad dejín do r. 1918.* Spišské Podhradie: Expograph, 1991, s. 3–4. RÁBIK, Vladimír. Osídlenie a národnostný ráz Makovického panstva v stredoveku. In *Historický zborník*, roč. 15, 2005, č. 1, s. 26–54. LUKÁČ, Gabriel – ADAMOV, Ján (ed). *Zborov. Dejiny obce a Makovického panstva.* Zborov: Obecný úrad Zborov, 2005, s. 31–53.

[15] MOL DL 11 292: „*omnibus hominibus libere condicionis hominibus in silvis ... specialiter sex villis, videlicet Koromezeu, Gybolth, Zyuerzoua, Huzyumezeu, Brezoua et Petholth vocatis congregari volentes ... libertas concessisset et quod cuilibet sculteto et specialier Michaeli de Kuro, Detrico de Gybolth, Hannus de Zyuerzou, Konch de Hezyumezeu, Hannus de Brezoua et Petholth eo, quod iidem easdem villas populosas efficerent*".

[16] 1 kvartál = 200–300 štvorcových siah; 7,2 – 10,8 árov. Porovnaj BOGDÁN, Imre. Metrológia. In A *történelem segédtudományai. Szerkesztette I.* Bertényi. Budapest: Osiris kiadó, 2003, s. 292.

ná richtárska usadlosť mala priamo na dĺžku zaberať rozlohu jednej takejto manzie a patrilo k nej aj právo slobodného výčapu a pivovar. Dedičný richtár tiež smel voľne usídľovať v dedine nové obyvateľstvo. Všetci obyvatelia mu boli povinní na Vianoce, Veľkú Noc a na sviatok sv. Michala archanjela (29. september) vzdávať pocty (teda odovzdávať isté naturálne dávky). Richtár tiež smel sám vynášať rozsudky – do výšky pokuty, ktorá nepresiahla desať hrivien, a z tých, čo presahovali tento limit, poberal jednu tretinu. Obyvatelia dediny mohli kdekoľvek v chotári, kde to bolo vhodné, budovať v riekach stavidlá a mlyn. Užívať lesy a kultivovať klčoviská však už smeli len s povolením richtára Šimona a jeho potomkov. Im mala patriť aj jedna tretina zo všetkých príslušností dediny. Nik z familiárov a úradníkov zemepána nesmel v dedine vykonávať súdnu právomoc. Napokon posledným bodom listiny bola obligátna formulácia o slobodnom scudzovaní úradu dedičného richtárstva.[17]

Dôležitým dokumentom, ktorý vypovedá o celkovom rozsahu nemeckého osídlenia na území Makovického panstva, no tiež aj o valašskom a rusínskom obyvateľstve na panstve a jeho sídlach, je však až majetkový súpis dedín na panstve, ktorý v roku 1507 (okolo sviatku sv. Dionýza – 9. októbra) spísali úradníci panstva.[18] Celý súpis má urbariálny charakter, pretože okrem opisu jednotlivých dedín s údajmi o počte obývaných sedliackych usadlostí a osobitne o dedičnom richtárovi a jeho majetkovom postavení, ďalej opustených usadlostiach so staveniskami i bez nich, prípadne o mlyne a mýte a pri rusínskych dedinách aj s údajmi o pravoslávnom kňazovi, je v jeho úvode i podrobný popis povinností obyvateľov v dedinách, a to aj podľa ich diferenciácie na sedliacke obyvateľstvo, dedičných richtárov a želiarov, pričom sa rozlišovali želiari, ktorí bývali vo vlastných domoch a ktorí vlastné domy nemali, ale bývali v podnájme u sedliakov.

Opis týchto povinností začína údajmi o výške cenzu, ktorý mala každá sedliacka usadlosť každoročne vyplácať v dvoch termínoch, a to jeden florén na sviatok sv. Juraja a ďalší florén na sviatok sv. Michala archanjela, pisár však poznamenal, že v aktuálnom roku 1507 sedliaci zaplatili celkovo len po jednom floréne, nepochybne v dôsledku celkového hospodárskeho aj sídlištného úpadku na panstve. V duchu dohody s jágerským biskupom už z roku 1367, podľa ktorej namiesto desiatku vyplácali držitelia Makovického panstva ročne dvesto florénov a ktorá tak oprávňovala zaradiť výber desiatku medzi zemepanské príjmy,[19] platili sedliaci na jar štyri denáre za každé teľa, prípadne kravu dávajúcu mlieko, z tejto platby boli oslobodení len dediční richtári. Po-

---

HÚŠČAVA, Alexander. *Poľnohospodárske miery na Slovensku.* Bratislava: SAV, 1972, s. 9, 10–21.

[17] MOL DF 212 785: „quod magnus Symon de Ozbro ... nos petivit ... ut ... sibi faveremus iudicium in villa Huzeumezew penes aquam Burzeuicza sita comparare". IVÁNYI, Béla. (ed.) *Bártfa szabad királyi város levéltára. I. kötet.* 1319–1526. Budapest, 1910, s. 20, č. 107. BORSA, Iván – TÓTH, C. Norbert (ed.) *Zsigmondkori oklevéltár* IX. (1422). Budapest, 2004, s. 403–404, č. 1269.

[18] Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, fond Litterae et epistolae originales. (ďalej EKK Budapest, Lit. et ep. orig.), Nr. 7, Fol. 1r-10v. Porovnaj RÁBIK, Vladimír. Urbáre Makovického panstva z roku 1507. In *Slovenská archivistika,* roč. XLI, 2006, č. 2, s. 22–40.

[19] MOL DL 24 482: „de tenutis castri ... Makouycha vocati et possessionis Kwryma nuncupate in confinibus Rutenicalibus". RATKOŠ, ref. 14, s. 45. BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska.* Košice, 1985, s. 228. RÁBIK, Vladimír. Character and Appearence of Ruthenian and Wallachian Settlement in Eastern Slovakia in the Middle Ages In *Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged.* Vol. 9–10 (2009–2010). Eds. Zolt Hunyadi – Andrea Kökény. Szeged, 2010, s. 115.

dobne za každú ošípanú zaplatil sedliak ročne tri denáre a platili sa i bližšie nešpecifikované dávky z jačmeňa, ovsa, pšenice a obroku, z ktorých boli sedliaci na panstve povinní odvádzať aj deviatok. Každý sedliak bol tiež povinný orať a siať zemepanské polia, no tiež aj žať, vymlátiť a pozvážať zemepanskú úrodu. Na výsadbu pšenice dávali sedliaci po dva gbely, na siatbu ovsa jeden a pol gbela a kto sa chcel vyhnúť takejto povinnosti, musel odvádzať z úrody štyri kopy obilia a z ovsa až päť kôp. Každý zo sedliakov odvádzal ročne z masla pol pinty, z bôbu a hrachu vždy na jeseň jednu dvanástinu gbelu, z prosa polovicu pinty, z repky po jednom korci (*unum korecz* !), teda jednu štvrtinu gbelu, a napokon z chmeľu jeden gbel ročne. Okrem toho každý poddaný bol povinný ročne odovzdať jedno kurča a dvaja sedliaci spoločne po jednej husi. Každý poddaný tiež musel odovzdať ročne sto šindľov alebo zaplatiť šesť florénov, a tiež aj odovzdať päťdesiat hlávok kapusty. Z týchto povinností boli oslobodení len dediční richtári v dedinách na panstve, ktorí neodvádzali ani ostatné dávky a platby, no na sviatok Narodenia Pána (Vianoce) odovzdávali zajaca a dva koláče. Dedičný richtár, ktorý mal mlyn, platil na sviatok sv. Juraja jeden florén. Celá dedina spoločne odovzdávala na Veľkú Noc jedno teľa a v tom istom termíne každý poddaný štyri vajcia. Ak niektorý zo želiarov býval vo vlastnom dome, platil ročne päťdesiat denárov, no v uvedenom roku 1507 boli touto platbou zaťažení aj želiari, ktorí nemali vlastné domy. Osobitne bolo do súpisu pôvodne zaznamenané aj to, že valašské a rusínske obyvateľstvo malo za každých desať úľov (prútených košov) so včelami odovzdávať ročne jeden kôš, či presnejšie med a vosk z produkcie jedného úľa, a za každý úľ navyše ešte zaplatiť jeden florén.[20] Zachoval sa však iný, no nedatovaný, majetkový register panstva, ktorý zaznamenáva sídelné a národnostné pomery jedenástich dedín na panstve a obsahuje aj stručný výpis povinností obyvateľov slovenských dedín na nemeckom práve, ako ich podrobnejšie rozpisuje urbár z roku 1507. No na rozdiel od tohto urbáru už bližšie špecifikuje i povinnosti Rusínov *(census Ruthenorum),* čím dopĺňa údaje v predpisovej časti urbáru z roku 1507. Povinnosti makovických Rusínov tak pozostávali z ročnej platby jedného floréna ako cenzu, ďalej troch syrov a dvoch veveričích kožiek od každého rusínskeho sedliaka. Želiari mali povinnosť odovzdať len jednu veveričiu kožku a jeden syr. Podľa len stručne a nejasne štylizovaného textu mali Rusíni tiež povinnosť dávať dojnú kravu, presnejšie však je, že tu išlo o poplatok za každú takúto kravu, ktorého bližšie nešpecifikovaná výška azda korešpondovala s predpisom pre nerusínske a nevalašské obyvateľstvo, ako ho poznáme z datovaného urbáru. Rusíni tiež boli povinní za každú svoju dedinu odovzdať isté množstvo bryndze. Ďalej každá rusínska dedina odovzdávala dve ošípané a každý rusínsky dedičný richtár, ktorý vlastnil aj mlyn, mal povinnosť odovzdať ročne šesť jahniatok (barančekov). Dediční richtári, ktorí nedržali mlyn, odovzdávali len tri jahniatka (barančeky). Všetci sedliaci boli povinní odovzdať tiež desiatok z ošípaných, ak by to však nevychádzalo, vtedy za každú ošípanú mali zaplatiť štyri denáre. Kto nevlastnil žiadnu ošípanú, musel zaplatiť osem denárov. Podobne odvádzali desiatok aj z košov so včelami – úľov, ak to opäť nevychádzalo na platbu desiatku, potom za každý roj bolo potrebné zaplatiť štyri denáre. Napokon charakteristickou povinnosťou makovických Rusínov bol tzv. valašský dvadsiatok, teda povinnosť odovzdávať zemepánovi zo sto oviec päť kusov. Posledný z predpísaných bodov obsahuje povinnosť dávať zo zabitých ošípaných (zabíjačiek) jednu štvrtinu. Zlomok urbariálneho spisu však tiež osobitne diferencuje sídla na panstve na slovenské dediny *(Sclavi),* lokované na nemeckom práve *(villa Almanicalis),* od dedín s rusínskym a valašským obyvateľstvom *(walachi, villa wala-*

[20] EKK Budapest, Lit. et ep. orig., Nr. 7, Fol. 1r -1v.

chalis), čo samozrejme úzko súviselo s hospodárskym režimom na panstve.[21] Podľa všetkého aj tento súpis – register vznikol v tom istom roku 1507.

O niečo odlišný bol proces meliorizácie na území Humenského panstva na území Zemplínskej župy, kde z písomných prameňov skôr vyznieva ako dominantná a cieľavedomá snaha Drugetovcov usídľovať predovšetkým valašské a etnicky rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo, ktoré veľmi skoro prenikalo na ich majetky už v prvej polovici 14. storočia. Najstarší konkrétny doklad na Rusínov usadených na území Humenského panstva je známy už z listiny z roku 1379, podľa ktorej pri posudzovaní majetkovej príslušnosti dedín v údolí Laborca, o ktoré prebiehal spor medzi Drugetovcami a šľachticmi zo Zbudského Dlhého, patrila Drugetovcom aj dedina Radvaň s dvadsiatimi troma osídlenými a dvoma opustenými usadlosťami a v dedine bol aj mlyn na Laborci a jeden drevený kostol tamojšieho rusínskeho pravoslávneho obyvateľstva.[22]

Vplyv rusínskeho, no najmä sociálne valašského obyvateľstva na sociálno-národnostný ráz Humenského panstva bol natoľko výrazný, že už v 16. storočí bolo v správnej organizácii Zemplínskej župy územie panstva vnímané ako rázovité a zaužívalo sa preň pomenovanie podľa pôvodne valašského inštitútu správy – krajňa, hoci valašské krajne ako administratívne obvody v správe panstva ležali len v jeho severnej a severovýchodnej časti.[23]

Rusínske a valašské obyvateľstvo prenikalo v 14. storočí na Humenské panstvo najmä zo susednej Užskej župy, kde sa Villerm Druget už v roku 1337 prostredníctvom svojho kastelána Guida na Nevickom hrade usiloval usídliť valachov na území Koromľe, patriacej k Tibave, proti čomu na župnej kongregácii protestovali jej vlastníci páni z Michaloviec.[24] Keď v roku 1479 Ladislav Druget z Humenného v očakávaní skorej smrti vyčleňoval z majetku panstva dievčenskú štvrťku pre svoju sestru Katarínu, charakterizovali sa dediny na panstve už ako obývané tak domácim uhorským, ako aj valašským (neuhorským) obyvateľstvom.[25] Z týchto údajov zreteľne vidieť výraznú orientáciu Drugetovcov na valašské a rusínske obyvateľstvo pri dosídľovaní svojich rozsiahlych majetkov, čo zaiste bolo podmienené nielen blízkosťou Ukrajiny, Haliče a neskôr i Poľska ako populačných zdrojov valašského obyvateľstva, ale tiež i veľkou geografickou členitosťou územia panstva, ktoré viac vyhovovalo spôsobu života sociálno-právnej skupiny valachov.

---

[21] ŠA Nitra, fond Zbierka stredovekých listín, fasc. Užovič z Kyneku, nr. 239. Porovnaj RÁBIK, ref. 18, príloha č. 2.

[22] MOL DL 658: „Radwanya ... unam capellam Rutinorum ligneam". Existencia mlyna v Radvani a teda roľnícke zamestnanie obyvateľstva by mohlo skôr poukazovať, že lokácia tunajších Rusínov ešte prebehla v intenciách nemeckého práva. Porovnaj BEŇKO, ref. 19, s. 261.

[23] MOL Kamara, E 158, A. 2677, 2678, fol. 67, 73, 83, 88, 95, 266, 354, 417, 531, 1157, 1155–1157, 1160: Krajna dominorum Homoniensium, Kraynya nobilium de Zbugia (1567); Crayna (1570); Bona nobilium in Kraina (1578, 1582); Bona nobilium in krayna Homoniensium (1596); processus ... krainik vocato (1635). Tiež ULIČNÝ Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy.* Michalovce, 2001, s. 705. HODINKA, Antal. *A munkácsi görög-katholikus püspökség*, s. 44, 257–267, 302. Prehľad názorov o inštitúte krajňa porovnaj STAVROVSKÝ, ref. 14, s. 72–75.

[24] *Sztáray okl.* I, s. 120–121, č. LXXII, s. 138–140, č. LXXV. ŽUDEL, Juraj. *Vývoj osídlenia Slovenska.* Bratislava: SAV, 1995, s. 8. ULIČNÝ Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy.* Prešov, 1995, s. 121, 308.

[25] MOL DL 18 253: „castrum suum Barko vocatum cum singulis tam Hungaricalibus quam volahalibus possessionibus ad idem castrum pertinentibus".

Podobne rázovitým bol aj dôležitý majetkový fond s koncentrovanými majetkami v severozápadnom Zemplíne v medziriečí Ondavy a Tople, ktorý predstavovalo Čičavské (Vranovské) panstvo. Aj tu možno sledovať intenzívny proces meliorácie majetkového fondu prostredníctvom dosídľovania. Jeho centrom sa stal Vranov, ktorý sa ako mestské sídlo začal vyvíjať už od polovice 14. storočia. Progresívny vývoj Vranova bol tak nepochybne podnietený i prítomnosťou hosťov, ktorí boli nemeckého pôvodu, a ktorí po dohode so šľachticmi z Rozhanoviec Vranov na čele s dedičným richtárom dosídlili. Nevieme však presne, kedy sa nemeckí hostia do Vranova prisťahovali. Z roku 1366 sa však zachovala dôležitá správa o tom, že Ján, syn Jána, dedičný richtár z Batizoviec na Spiši, spoločne so synmi a dcérami zálohoval na dobu desať rokov svoje dedičné richtárstvo bratom Hankovi a Frovinovi. Ako sa ďalej v listine Spišskej kapituly zdôrazňuje, za získanú sumu deväťdesiat hrivien si Ján zaobstaral iný úrad dedičného richtárstva – vo Vranove. K celej transakcii došlo v roku 1355.[26] Lokácia Vranova teda siaha ešte pred tento dátum. Keď si šľachtici z Rozhanoviec v roku 1363 delili Čičavské panstvo, predmetom majetkovej deľby bolo i „mesto" Vranov a usporiadanie majetkových pomerov vo Vranove sa dialo aj po konzultáciách s tamojším dedičným richtárom. Jeho meno sa síce nezaznačilo, no išlo tu zrejme ešte priamo o Jána z Batizoviec. Zo spomenutej listiny tiež vieme, že nemeckí hostia sa na čele s dedičným richtárom usadili v tesnom susedstve staršieho pôvodného sídliska označeného ako *vicus,* ktoré, ako vyplýva z textu listiny, pozostávalo z dvojradovej výstavby a jeho západná časť tak mala pripadnúť magistrovi Ladislavovi, východná magistrovi Vavrincovi a synom Mikuláša.[27] Predmetom osobitnej deľby vo Vranove bola tá časť sídliska, ktorú osídlilo nové výsadné obyvateľstvo, a to jeho dolná časť z oboch strán, no z listiny tiež vyplýva, že celý proces príchodu nemeckých hosťov ako nositeľov nemeckého práva bol ešte v pohybe[28] a v ďalšej fáze tohto procesu ho prevrstvovalo už iba obyvateľstvo domáceho pôvodu, pretože ako súčasť majetkovej deľby sa osobitne upravili aj podmienky, vzťahujúce sa na ďalšie doosídľovanie Vranova, keď sa takto novovybudované časti sídliska mali tiež rozdeliť na dve rovnaké polovice.

Listina je tak pozoruhodným svedectvom celého procesu dosídľovania Vranova, ktorý v tomto období zasiahol aj iné sídliská Čičavského panstva. Jeho majetkový rozsah sa v stredoveku vyvíjal len postupne, pričom v počiatočnej fáze, ktorá trvala asi až do poslednej tretiny 14. storočia sa majitelia panstva usilovali o jeho meliorizáciu nielen povolávaním nemeckých hosťov, no v oveľa väčšej miere najmä budovaním nových dedín podľa zásad nemeckého práva v jeho severozápadnej časti a v údolí Ondavy. To však už prebiehalo za účasti domáceho, no i poľského a ruského obyvateľstva, pôvodom z Haliče. Rozsah panstva sa zväčšoval i majetkovou akvizíciou, a to najmä majetkov a dedín, ktoré ležali už na pravom brehu rieky Tople, kde bola pôvodne od-

---

[26] MOL DL 74 828: „Johannes, filius Johannis, scultetus de villa Botizi alio nomine Chethenye ... totam partem scultecie sue... in eadem villa Botizi habitam et curiam ... eidem Hank et Frouino fratri suo pro nonaginta marcis grossorum denariorum numeri Scepusiensis ... pro quibus aliam sculteciam in possessione Waranow noscerentur comparasse, per decem integros annos ... videlicet de anno millessimo trecentesimo quinquagesimo quinto".

[27] MOL DL 5191: „civitatem eorum Varanyo eodem ordine ... ad scitum sculteti eorum ab eadem Varanyo ... bimembri divisioni inter se coequali submisissent ita videlicet, quod vicus simplicis ordinis seu pars occidentalis magistro Ladislao, residua vero orientalis pars eiusdem magistro Laurencio ... extitissent devolute".

[28] MOL DL 5191: „iobagiones eciam in fine ipsius civitatis in utraque parte eiusdem ad libertates de novo congregatos et congregandos partitim et equaliter dividere ... spondidissent".

lišná sídlištná situácia a majetková príslušnosť tohto územia ešte nebola ustálená. V tomto prevažne zalesnenom priestore aj s možnosťami rozvíjania banských aktivít už od poslednej štvrtiny 14. storočia tak dochádzalo k prelínaniu majetkových záujmov držiteľov Čičavského a Lipoveckého panstva, ležiaceho v Šarišskej župe. Na územie Čičavského panstva prichádzalo nielen nemecké obyvateľstvo, ale v oveľa väčšom počte domáce obyvateľstvo z iných oblastí Uhorského kráľovstva, ba sťahovalo sa sem i obyvateľstvo pôvodom z Poľska a ruskej Haliče. V roku 1361 totiž panovník Ľudovít I. na žiadosť Ladislava, syna Jána a Vavrinca, syna Petra z Rozhanoviec, zakázal svojim kastelánom a úradníkom kdekoľvek v kráľovstve vyberať mýto od všetkých ľudí, ktorí prichádzali osídľovať *(causa commorandi)* majetky šľachticov z Rozhanoviec a ktorí, ako sa to v listine výslovne zdôraznilo, pochádzali z Poľska a ruskej Haliče, no i z iných oblastí Uhorského kráľovstva.[29] Panovník tak chcel majetky Rozhanovskovcov „ozdobiť" veľkým množstvom ľudí, čo dokladá, že išlo nielen o špecifickú formu kráľovského benefícia, ale že dosídľovanie majetkov na panstve predstavovalo riadený a cielený proces.

Keď sa v roku 1363 delilo Čičavské panstvo na dve polovice medzi vdovu po Mikulášovi, synovi Petra z Rozhanoviec, ktorá zastupovala majetkové nároky svojich ešte maloletých detí Ladislava, Štefana a Šimona a magistrom Vavrincom, synom Petra z Rozhanoviec, panstvo okrem majetku hradu a mestečka Vranova tvorilo až dvadsaťšesť dedín. Spomínajú sa medzi nimi aj ešte len novovybudované dediny, ktorým v dôsledku toho plynula ich sloboda – Lomné, *Ruská Voľa *(Urusuagasa)*, Valkov, *Gregorova Poruba/Voľa *(Gereguuagasa)* a *Adamova Poruba/Voľa *(Adamuagasa)*. O týchto nových dedinách sa osobitne poznamenalo, že boli vybudované v údolí rieky Ondavy.[30]

Pre utváranie miestnej sídelnej a sociálnej štruktúry východnej časti Zemplínskej a severozápadnej časti Užskej župy bola osobitne významná prítomnosť nemeckého obyvateľstva najmä na majetkoch pánov z Michaloviec. Ich podstatná časť sa rozprestierala predovšetkým na území susednej Užskej župy. Prítomnosť nemeckého obyvateľstva sa však neprejavila len etnicky, pretože sa už skoro strácala v slovenskom jazykovom a etnickom prostredí, ale výhody sociálno-právnej a hospodárskej organizácie nemeckých hostí sa významne uplatnili i v živote domáceho obyvateľstva v už jestvujúcich sídliskách a v procese tvorby nových sídel na rozsiahlych majetkoch pánov z Michaloviec. Pramene dokladajú, že išlo o cieľavedomý proces hospodárskej reorganizácie a rekultivácie majetkov panstva, v ktorom nemecké obyvateľstvo zohralo úlohu nositeľa a garanta v organizácii celého procesu. Začiatky utvárania majetkového komplexu pánov z Michaloviec a Starého siahajú už do polovice 13. storočia, keď sa v rokoch 1244, 1249 a 1258 dostali tunajšie majetky do držby komesa Jakova a jeho synov a už vtedy v prameňoch nachádzame Michalovce ako významné sídlisko strediskového významu a centrum panstva.[31] K sídlištnému exponovaniu Michaloviec nepochybne

---

[29] MOL DL 5 061: „possessiones ... populorum numerositate et multitudine decorare intendamus ... mandamus, quatenus ab omnibus populis et iobagionibus tam de partibus Polonie et Rutenie, quam eciam de vestris possessionibus ... commorandi causa ad eorum possessiones venire volentibus nullum tributum ... petere et exigere .. presumpnatis". ULIČNÝ, ref. 23, s. 695.

[30] MOL DL 5 191: „novis villis sub libertatibus adhuc gavisis Lona, Urusuagas, Valko, Gereguuagasa et Adamuagasa appellatis iuxta fluvium Budrugh situatis". BEŇKO, ref. 19, s. 254.

[31] MARSINA, Richard. (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. II.* Bratislavae, 1987, s. 119, č. 178, s. 220, č. 314, s. 432, č. 623. K vývinu majetkovej držby pánov z Michaloviec pod-

prispelo, že sa vyvinuli na dôležitej polohe a križovatke ciest, na významnej krajinskej komunikácii v údolí Laborca, ktorá podnietila ustálenie miestnej trhovej tradície. Išlo teda o dôležitú lokalitu a ešte niekedy v druhej polovici 13. storočia sa tu museli usadiť aj nemecký hostia, ktorí si v tesnom susedstve západne od pôvodnej slovenskej dediny vybudovali paralelné sídlisko – štvrť, pretože keď si v rokoch 1335 až 1337 delili šľachtici z Michaloviec svoje majetky, predmetom deľby boli i Michalovce *(possessio capitanea, capitalis possessio)*, ktoré predstavovali už vyvinuté sídlo s mestskou aglomeráciou tvorenou až piatimi ulicami, pričom najväčšou bola tzv. Nemecká ulica, nazývaná aj Veľká či Väčšia ulica (*r. 1335 platea maior, platea magna, r. 1337 maiorem plateam ... Nemetucha vocatam*),[32] a to ako protiklad pôvodnej slovenskej dediny, ktorú v stredovekej topografii Michaloviec identifikuje názov Slovenská ulica, ba aj Slovenské Michalovce *(r. 1335 vicus seu platea Thothmyhal, r. 1336 Tothmihal platea, r. 1337 platea Tothmihaly, r. 1410 in vico seu platea Thotwcha, r. 1417 possessio Thothucha !, r. 1453 vicus Tothwcza)*.[33]

Integrácia viacerých pôvodne samostatných sídlisk bola nielen dôsledkom rastúceho sídelného areálu Michaloviec po príchode nemeckých hostí, no predovšetkým infiltrácie Nemcov aj do ďalších tunajších slovenských sídlisk, ktorú sprevádzalo rozšírenie výhod jeho právno-sociálneho, no najmä hospodárskeho potenciálu i na okolité obce a ich obyvateľstvo. V dôsledku uvedeného tak už v rokoch 1335 až 1337, keď dochádzalo k majetkovej deľbe Michaloviec, no aj iných majetkov na panstve medzi potomkami komesa Jakova, nachádzame v sociálno-právnej kategórii hostí nielen Nemcov, ale i pôvodné domáce obyvateľstvo v Slovenskej,[34] Jóbovej[35] a Prečianskej ulici.[36] Ba obyvateľstvo v kategórii hospitov nachádzame aj na ďalších majetkoch pánov z Michaloviec v Zemplínskej a Užskej župe. Treba však zdôrazniť, že v sociálnej skupine hosťov nachádzame nielen nemecké a domáce slovenské obyvateľstvo, no medzi túto výsadnú vrstvu michalovských hostí prenikali tiež jednotlivci maďarskej národnosti, ako na to poukazuje prezývka Dominika nazývaného Maďar, ktorý bol hosťom v Michalovciach a v roku 1336 vlastnil vinice v chotári Vinného.[37] Na iných majetkoch pánov z Michaloviec, ktoré ležali už na území Užskej župy, a to už v susednej Greči, zase v roku 1358 nachádzame hostí, ktorých mená poukazujú na rusínsky (ukrajinský) pôvod[38] a takúto národnostnú príslušnosť mal v roku 1337 aj istý *Ozyph*

---

robnejšie porovnaj ULIČNÝ, Ferdinand. Vývin feudálneho panstva Sztárayovcov na východnom Slovensku od 13. do 15. storočia. In *SbFFUK-Historica* XV, 1964, s. 139–146.

[32] NAGY, Gyula. (ed.) *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I (1234–1396)* (ďalej *Sztáray okl.*) II (1397–1457). Budapest, 1887, s. 94–95, 147–150. VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II.* Košice, 1973, s. 419; VARSIK, ref. 13, s. 505.

[33] *Sztáray okl.* I, s. 94–95, 114–117, 135–137, 147–150. *Sztáray okl.* II, s. 89, 120, 179, 442–446, 500.

[34] 1336: „Tothmihal platea ... hospitum de eadem platea, videlicet Peruen et Pethen"; r. 1337: „platea Tothmihaly ... cum locis sessionalibus quorundam hospitum ... cuiusdam hospitis Ladyk (!) ... Johannis dicti Zuuat (svat !)"; r. 1346: „Thothmichalucha ... sessio cuiusdam hospitis". *Sztáray okl.* I, s. 114, 135, 191. Treba zdôrazniť, že mená hostí zreteľne poukazujú na slovenský pôvod.

[35] 1337: „plateam Jobwlcha ... cum locis sessionalibus quorundam hospitum ... curia cuiusdam hospitis Boyk". *Sztáray okl.* I, s. 135.

[36] 1337: „aliam plateam ... curia cuiusdam hospitis, scilicet Nicolai pellificis"; r. 1358: „in dicta possessione sua Pereche quendam hospitem Ztochk nominatum". *Sztáray okl.* I, s. 135, 301.

[37] *Sztáray okl.* I, s. 111-112, č. LXVIII: „Dominici dicti Magyar hospitis de Nagymihal".

[38] *Sztáray okl.* I, s. 301, č. CLXIII: „in possessione Geredche Johannem Oruz et Dymith hospites".

(= osif), hosť vo Vinnom, ako na to poukazuje jeho etnonymická prezývka *Rutenus*.[39] Podobne tomu bolo aj v samotných Michalovciach, kde tiež medzi hospitmi museli byť i jednotlivci rusínskej národnosti.[40] Kategória hostí teda nepredstavovala na majetkovej doméne pánov z Michaloviec uzavreté národnostné spoločenstvo, ale išlo o otvorenú sociálnu a právnu klasifikáciu každého, kto bol schopný zapojiť sa do novej hospodárskej organizácie majetkov panstva s cieľom ich meliorizácie.

Rozšírenie práva hostí, ktorého nositeľmi bolo pôvodne len nemecké obyvateľstvo, aj na obyvateľstvo domáceho pôvodu totiž súviselo nielen s progresívnejšou správou Michaloviec a rozvojom remeselnej výroby a trhovej činnosti, no ako dokladá výrečnosť prameňov, právo hostí prinieslo i novú hospodársku organizáciu Michaloviec a jej pôdneho fondu, keď pôvodný dvojpoľný systém obrábania poľností nahradil progresívnejší a výnosnejší systém trojpoľný. Túto novú organizáciu agrikultúry klasifikovanú ako zvyklosť michalovských hosťov *(consuetudo hospitum)* dokladá listina Jágerskej kapituly z roku 1346, podľa ktorej Ladislav z Michaloviec vzniesol pred kapitulou protest, že keď v zmysle dohody medzi šľachticmi z Michaloviec, uzavretej 13. apríla uvedeného roku pred Vacovskou kapitulou,[41] chcel dať svojmu príbuznému Vavrincovi sesiu – usadlosť istého hosťa nazývanú Ivanovo obydlie, ležiacu v Slovenskej ulici Michaloviec, ku ktorej patrili aj ďalšie úžitky, no najmä oráčiny a ktoré podľa zvyklostí michalovských hosťov boli obrábané na jar a na jeseň (striedavo vždy z jednej tretiny, pričom zvyšná tretina sa necháva ležať úhorom), uvedený Vavrinec takúto usadlosť prijať odmietol.[42] Dôvod Vavrincovho odmietnutia sesie však netkvel v samotnom trojpoľnom cykle obrábania poľností, akoby sa zo znenia listiny Jágerskej kapituly zdalo, ale spočíval v požiadavke Vavrinca a jeho synov aj na ďalšie majetkové podiely, čo medzi pánmi z Michaloviec viedlo k niekoľkoročnému sporu. K jeho ukončeniu prispela až dohoda pred krajinským sudcom Mikulášom zo Seče v roku 1357, podľa ktorej Ladislav z Michaloviec postúpil Vavrincovmu synovi Jurajovi okrem spomenutej sesie hosťa Ivana aj inú usadlosť *(locum curie seu fundi)* na tej istej Slovenskej ulici, ktorá ležala už východne od farského kostola Blahoslavenej Panny Márie, pričom sa rozprestierala až k brehu Laborca a patril k nej i mlyn s dvoma mlynskými kolesami. Dozvedáme sa pritom, že veľkosť sesie hosťa Ivana predstavovala dvadsaťštyri jutár, ktoré boli rovnomerne rozdelené do troch orných cyklov, pričom jeden sa vždy nechával *„pro novello vulgariter wgar !"*.[43]

Pramene tiež dokladajú, že základnú jednotku novej hospodárskej ale aj sídliskovej organizácie v Michalovciach predstavoval lán, ktorý sa v dôsledku nemeckého jazykového prostredia nemeckých hostí uplatnil pod nemeckým názvom *Lehen* aj v reči ostatného obyvateľstva v iných (slovenských) častiach Michaloviec, ako to dokladajú listiny z rokov 1346 a 1377.[44]

---

[39] *Sztáray okl.* I, s. 132, č. LXXIV: „Ozyph Ruteni hospitis de eadem Vynna".

[40] 1428: „Georgius Oroz in dicta Nagmichal commorans". *Sztáray okl.* II, s. 268, č. CLXXXV. 1449: „Jacobi dicti Oroz ... Jacobi Oroz". *Sztáray okl.* II, s. 442–446, č. CCCXV.

[41] *Sztáray okl.* I, s. 188–190, č. CI.

[42] *Sztáray okl.* I, s. 190-191, č. CIII: „sessio ... iuxta consuetudinem hospitum predicte possessionis Nogmihal, prout iidem hospites autumpnali et vernali temporibus ... terras collerent".

[43] *Sztáray okl.* I, s. 279–284, č. CLVI, s. 284, č. CLVII, s. 286–291, č. CLX.

[44] *Sztáray okl.* I, s. 188-190, č. CI: „duas sessiones integras lehun (!) vocatas cum terris arabilibus et aliis utilitatibus universis ad easdem pertinentibus" (Slovenská ulica – 1346); s. 435–436, č. CCLXIV: „duarum sessionum in dicta possessione Nogmihal existencium lehen appellatarum" (1377). K interpretácii termínu lehen (*Bauernlehen*) porov. SZŰCS, Jenö. Megosztott parasztság –

Je však pozoruhodné, že právno-sociálny a hospodársky potenciál nemeckých hostí sa na majetkoch pánov z Michaloviec neuplatnil len v hlavnom sídle rodu v Michalovciach a bezprostrednom okolí, ale pre svoj výrazný meliorizačný efekt bol status hostí s modifikovanou podobou nemeckého práva využitý aj na ďalších majetkoch na území tak Zemplínskej, ako aj Užskej župy. Ako dosvedčujú pramene, išlo pritom o organizovaný proces, ktorého cieľom bola rozsiahla reorganizácia majetkov a ich nová hospodárska definícia. Hybnou silou tohto procesu, ktorého iniciáciu azda možno hľadať už niekedy na začiatku 14. storočia, boli zrejme v počiatočnej fáze priamo nemeckí hostia z Michaloviec, ktorí svojou znalosťou nemeckého právneho systému pravdepodobne priamo zabezpečovali šírenie tejto novej majetkovej reorganizácie Michaloveckého panstva.

Zrejme z tohto dôvodu nachádzame nemecké obyvateľstvo predovšetkým v starých sídliskových strediskách, akými boli na území Užskej župy Tibava a Vinné a v Zemplíne aj starobylá dedina Staré. V ich okolí sa postupne koncentrovali sídliská s aplikovaným nemeckým právnym systémom v správe a klasifikáciou obyvateľstva ako hostí. K výraznejšiemu prieniku Nemcov do etnickej skladby týchto sídlisk však nedošlo, naopak v ďalšom procese ich reorganizácie bolo do sociálno-právnej skupiny hostí prijímané aj domáce slovenské, no tiež i rusínske (ukrajinské) či ruské obyvateľstvo a zrejme každý, kto spĺňal hospodárske a právne podmienky lokácie, ako sa o tom ešte podrobne zmienime.

O tomto demografickom pohybe a aktivite pánov z Michaloviec vypovedá mandát kráľovnej Alžbety z roku 1343, ktorým na žiadosť Vavrinca, syna Ondreja z Tibavy, povolila slobodným ľuďom prisťahovať sa na jeho majetky v Užskej, Zemplínskej a Satumarskej župe a ktorí po usadení sa mali získať trojročnú lehotu. Panovníčka zároveň vzala týchto ľudí pod svoju ochranu a kráľovským úradníkom a uhorskej šľachte prikázala nebrániť svojím poddaným v sťahovaní sa na Vavrincove majetky, ak zaplatia zvyčajnú pozemkovú daň.[45] Keď v roku 1358 Jágerská kapitula vyčleňovala dievčenskú štvrťku pre Eufrozínu, dcéru Jána z Michaloviec, rozsiahle majetkové panstvo predstavovalo dvadsať dedín na území Zemplínskej i Užskej župy, ktorých obyvateľstvo bolo klasifikované ako hostia. Išlo o dediny Jasenov, Tibava, (Nižná) Rybnica, (Vyšné) Revištia, Bunkovce, Zálužice, Michalovce, *Greča, *Preča, Stráňany, Topoľany, Vyšné Staré a Kostolné Staré, *Brutovce, *Henselovce (Henclovce), *Lászlóvágása (Ladislavova Poruba), Trnava, Vinné, Klokočov a *Várkond. Nových hostí mohla Eufrozína usídliť i na vyčlenených majetkových podieloch a tiež došlo k dohode, podľa ktorej, ak by šľachtici z Michaloviec a Tibavy v rozsiahlych lesoch chceli v budúcnosti vybudovať nové dediny a usídliť ľudí *(incolas collocare),* musia pre podobný účel vyčleniť vhodné miesta i pre šľachtičnú Eufrózinu a jej potomkov.[46] K výstavbe nových dedín na nemeckom práve aj skutočne došlo, no táto sa už sústredila predovšetkým do podhorských oblastí Vihorlatu na území Užskej župy.

Budovanie nových sídel prebiehalo systematicky, ako na to poukazuje deľba panstva v roku 1335. Predmetom deľby sa vtedy stali aj lesy ležiace južne a východne

---

egységesülő. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. In *Századok* 114, 1980, 1, s. 24–25. Latinský ekvivalent vyjadrovalo slovné spojenie „unus integrus fundus cum terris arabilibus et aliis suis utilitatibus" a „locum sessionale". *Sztáray okl.* I, s. 95, 189. Jestvoval aj slovenský pendant – „základ", ako je zachytený v listine Leleského konventu z r. 1449: „Zaklad ... in fundo Zaklad". *Sztáray okl.* II, s. 442, č. CCCXV.

[45] *Sztáray okl.* I, s. 167, č. LXXXVIII.

[46] *Sztáray okl.* I, s. 299–303, č. CLXIII: „pro habitatione hospitum et iobagionum".

od Slovenskej ulice v Michalovciach (Slovenských Michalovciach), no už za Laborcom, teda v Užskej župe, a to takým spôsobom, že južná časť lesa, ktorá bola označená za vhodnú na kultiváciu, mala byť vyklčovaná a obývaná ľuďmi (hosťami) – tak pripadla synom komesa Jakova, severná časť lesa sa však nemala konvertovať na ornú pôdu, ale mala zostať v spoločnej držbe rodu.[47] Jágerská kapitula vyznačila aj hranice tohto lesa, z ktorých zreteľne vidieť, že išlo o územie ležiace pri Slovenskej ulici už na druhej strane Laborca a pri revízii tejto majetkovej deľby v roku 1336 tu už jestvovali až dve sídliská – Vyšné a Nižné Stráňany, v ktorých žilo obyvateľstvo v spoločenskom postavení hosťov.[48] Nová dedina prevzala tradičný slovenský názov,[49] akým túto časť územia pomenúvalo slovenské obyvateľstvo v (Slovenských) Michalovciach už aj predtým, pretože išlo o územie, ktoré pôvodne k dedine patrilo a jej slovenské obyvateľstvo ho využívalo ako zdroj dreva, no už ležalo na druhej strane rieky Laborec (z toho názov Stráňany). Kontinuita tohto názvu sa však zachovala i naďalej, čo dokladá, že vo veľkej miere sa na jej lokovaní zúčastnilo práve slovenské obyvateľstvo (hostia) zo Slovenských Michaloviec.

Organizácia sídlisk s hosťovským obyvateľstvom na majetkoch pánov z Michaloviec však nepochybne predstavovala len prvotnú fázu meliorizácie ich majetkového fondu, no lokácia nových dedín na nemeckom práve (a od poslednej štvrtiny 14. storočia čiastočne už aj na valašskom práve) s osobitnou intenzitou pokračovala i v nasledujúcom období a vyvrcholila na prelome 14. a 15. storočia. V tejto ďalšej etape výstavby nových sídlisk na nemeckom práve už možno doložiť aj koncentrovanejšiu prítomnosť nemeckého elementu v niekoľkých dedinách, ktorými boli predovšetkým dediny Poruba pod Vihorlatom a Vyšné Remety. Pokračoval však tiež prílev nového rusínskeho obyvateľstva, ktoré bolo i v tomto období lokované ešte stále čiastočne aj na nemeckom práve, keď roztrúsene prenikalo do starších slovenských dedín, no vybudovalo i novú dedinu, ktorou boli Rusovce. Rusínske obyvateľstvo sa však už postupne stáva hlavnou etnickou hybnou silou predovšetkým pre šírenie valašského práva. Valašské obyvateľstvo po svojom prieniku do staršej Koromle (pôvodne lokovanej na nemeckom práve rusínskymi hosťami) v 30. rokoch 14. storočia, vybudovalo koncom 14. storočia aj ďalšie, už nové sídla, akými boli na území Tibavského panstva Koňuš, Beňatina, Choňkovce, Podhoroď a Priekopa a neskôr v 15. storočí preniklo aj do Vyšných Remiet a Porúbky. Na Jasenovskom panstve valašské obyvateľstvo vybudovalo dediny Jovsu a Vyšnú Rybnicu a valašský element neskôr prenikol aj do Hliníka a Úbreža, kde prevládol. Tieto dediny boli ešte i v 16. storočí sídlami s prevažne rusínskym obyvateľstvom.

O pokračujúcej lokačnej aktivite pánov z Michaloviec však dostatočne vypovedá aj spomínaná listina Jágerskej kapituly z roku 1358, z ktorej vyplýva snaha o cieľa-

---

[47] *Sztáray okl.* I, s. 91–101, č. LXVI: „Item quadam particula terre silvosa ad prefatam plateam Thothmihali spectans ... cuius unam partem ab eadem plaga meridionali adiacentem, que pro cultura agri apta fore dinoscetur et per incolas aperiri posset et extirpari ... alia dimidietate eiusdem a ... plaga septemtrionali ... que pro cultura ipsius agri nulla ratione cogente posset aperiri".

[48] *Sztáray okl.* I, s. 104–114, č. LXVIII: „Olsowstranya ... Alsowstranya ... in ripa fluvii Laborch prope curiam cuiusdam hospitis Zonuk in eadem villa Stranya commorantis".

[49] STANISLAV, Ján. *Slovenský juh v stredoveku* I. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999, s. 98. VARSIK, ref. 13, s. 501. ULIČNÝ, ref. 24, s. 216–217.

vedomé budovanie nových sídiel na panstve, pre čo sa aj stanovili jasné pravidlá.[50] Keď v rokoch 1418 a 1419 kráľ Žigmund Luxemburský potvrdzoval majetky Alberta z Michaloviec a celého rodu v Zemplínskej, Užskej a Satumarskej župe, bola sídelná sieť na území Michalovského, Jasenovského a Tibavského panstva už takmer vyvinutá, pričom mnohé z dedín vystupujú v prameňoch vôbec po prvýkrát.[51]

Ako teda vidno z tých niekoľkých príkladov, proces meliorizácie majetkových fondov šľachty na východnom Slovensku významným spôsobom zasiahol nielen do utvárania tunajšieho hospodárskeho zázemia, keď sa pritom uplatňovali moderné a progresívne formy hospodárenia, ale aj do celkovej sídelnej a sociálnej štruktúry.

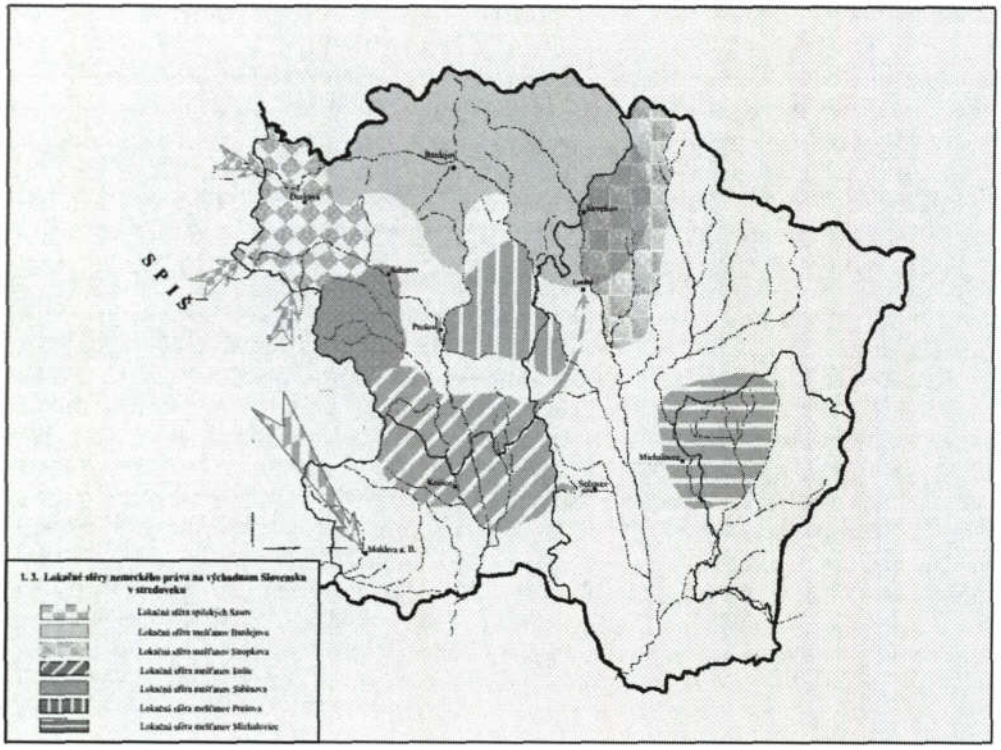

Obrázok č. 1 – *Lokačné sféry nemeckého práva na východnom Slovensku v stredoveku.*

[50] *Sztáray okl.* I, s. 299–303, č. CLXIII: „de silvis nondum habitatoribus decoratis, ... taliter fieri commisissent, quod si idem magister Ladislaus et filii sui vel eorundem successores in huiusmodi silvis temporibus in processu pro se incolas possent collocare et collocarent, extunc ipsi praellegate nobili puelle et suis heredibus pro simili collocatione facienda equivalentem silvam seu silvas in competenti loco relinquere tenerentur".

[51] *Sztáray okl.* II, s. 200–212, č. CL, CLII a CLIII.

Demografický obraz roľníkov na panstve Holíč v 17. storočí[1]

Mária Kohútová

Pojem demografický obraz znamená vývoj obyvateľstva na určitom území v istom období. Demografický obraz roľníkov na panstve Holíč v 17. storočí môžeme chápať ako vývoj všetkého obyvateľstva, ktoré sa na Holíčskom panstve zaoberalo poľnohospodárstvom.

Keby sme chceli presne definovať pojem „ľudia, ktorí sa zaoberajú poľnohospodárstvom", museli by sme do tejto kategórie zaradiť ľudí, ktorí pôdu vlastnili, ale na nej osobne nepracovali, ľudí, ktorí pôdu nevlastnili, ale na nej pracovali, i ľudí, ktorí pôdu vlastnili, aj na nej pracovali.

Výklad pojmu roľník, roľníctvo nie je jednoznačný. Historický slovník slovenského jazyka pojem roľník definuje tak, že je to človek, ktorý obrába pôdu a chová hospodárske zvieratá, „príslušník poddanského obyvateľstva."[2] Táto definícia nezohľadňuje, že z práce na poli žili aj mnohí osobne slobodní ľudia. Encyklopédia Slovenska definuje roľníctvo ako spoločenskú triedu, ktorá sa osobne zúčastňuje na dorábaní poľnohospodárskych produktov. Pôda bola majetkom feudálov a roľníctvo malo na ňu iba užívacie právo.[3] Do kategórie roľníkov treba ale zaradiť všetkých ľudí, ktorí na pôde pracovali, bez ohľadu na to, či pôdu aj vlastnili alebo nie.

Jednoznačná kategorizácia skupín obyvateľstva, ktorí na pôde pracovali, je pre 17. storočie sotva možná. Medzi vlastníkov pôdy, ktorí na nej nepracovali, môžeme okrem majiteľov veľkých hradných panstiev počítať aj šľachticov, ktorí žili v mestách, mali v mestách domy, ku ktorým prislúchala určitá výmera poľnohospodárskej pôdy a mali i meštianske práva. Je nepravdepodobné, že by svoju pôdu osobne obrábali, aj keď mohli byť finančne závislí v prvom rade na výnose z obilnej produkcie alebo z produkcie vinohradov. Mnohí cechoví majstri v mestách, aj slobodných kráľovských, žili i z obrábania pôdy alebo vinohradov, čo bolo pre nich dôležité najmä v obdobiach, keď bol výnos z remesiel nízky.[4]

Existovala tiež veľká skupina šľachticov, ktorí žili na vidieku. Boli vlastníkmi pôdy, mnohí však iba v rozsahu jednej usadlosti. Rozloha pôdy, ktorá patrila k jednej usadlosti, neumožňovala vlastníkom, aby z výnosu pôdy mohli živiť okrem svojej rodiny aj poddaných. Bolo pre nich nevyhnutné, aby na pôde pracovali sami. Preto aj ich musíme počítať medzi roľníkov, napriek tomu, že zostávali šľachticmi. Usadlosti alebo

---

[1] Štúdia je súčasťou plnenia úlohy VEGA 1/0658/11 Pramene k novovekým slovenským dejinám.

[2] *Historický slovník slovenského jazyka V.* Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 2000, s. 83.

[3] *Encyklopédia Slovenska.* V. zväzok, R–Š, Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1981, s. 133–134.

[4] Magyar Országos Levéltár, Budapest, (ďalej MOL), Archivum regnicolare, Conscriptio regnicolare, Conscriptio regnicolaris Anno 1715. http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll/?f=templates&fn=main-h.htm&2.0, http://mail3.folio.net/images/teka21/n78_21_504.jpg – http://mail3.folio.net/images/teka21/n78_21_531.jpg Niektorí cechoví majstri v Trnave vyhlásili, že remeslo dostatočne nevynáša, a preto obrábajú pôdu a vinohrady alebo že tí majstri, ktorí v meste nemajú dom, si prostriedky na živobytie získavajú najmä tak, že sa dajú najímať na žatvu a mlátenie obilia.

ich časti si kúpili od majiteľov panstiev, obvykle aj s vyňatím z platenia desiatku a s právom stavať.[5]

Demografický obraz znamená vývoj obyvateľstva. Pri poznávaní vývoja obyvateľstva sú najdôležitejšími základné demografické údaje o prirodzenom pohybe obyvateľstva, čiže počty sobášených, pokrstených a pochovaných v určitom období. Pre 17. storočie takéto údaje poskytuje cirkevná evidencia sobášov, krstov a pohrebov. Na ich základe sa môžeme dopracovať aj k údajom o veľkosti rodiny, počte detí, o dĺžke trvania manželstva, sobášnom veku, uzatváraní ďalších manželstiev po ovdovení a kombináciou údajov z rôznych vhodných prameňov môžeme dospieť až k poznaniu hospodárskeho postavenia a zabezpečenia rodiny.

O roľníckych rodinách v 17. storočí nemáme veľa dobových správ. Nezachovala sa žiadna korešpondencia, ani rodinné kroniky. Informácie však môžeme čiastočne získať z iných zdrojov, a to priamo, prostredníctvom poznámok pri zápise matričnej udalosti v cirkevných matrikách alebo na základe rekonštrukcie rodín.

Napriek neistej politickej, vojenskej a hospodárskej situácii ľudia uzatvárali manželstvá s cieľom vychovať toľko detí, koľko im Pán Boh požehná. Správanie jednotlivcov bolo pod silnou spoločenskou kontrolou celej obce. Preto nebolo jednoduché porušiť zaužívaný životný štýl. Obvykle to malo pre jednotlivca veľmi ťažké následky vylúčením zo spoločenského života obce.

Predpokladom na založenie rodiny bolo uzavretie manželstva. Vo farnosti Radošovce,[6] ktorá v 17. storočí mala osem obcí, z nich šesť patrilo do Holíčskeho panstva (Radošovce, Lopašov, Oreské, Vidovany, Vieska, Vlčkovany), sa muži najčastejšie ženili vo veku 23 až 26 rokov. Najnižší vek snúbenca pri prvom sobáši bol 19 rokov. Najvyšší zistený vek muža pri prvom sobáši bol 34 rokov. Snúbenice sa najčastejšie vydávali vo veku od 19 do 24 rokov. Pomerne nízky sobášny vek mužov ukazuje, že neboli nútení dlho odkladať založenie vlastnej rodiny a pomerne skoro boli schopní rodinu i hospodársky zabezpečiť. Aj sezónnosť uzavierania sobášov v tejto farnosti je typická pre poľnohospodársku oblasť. Väčšinu sobášov uzavierali v období, keď neboli súrne poľnohospodárske práce, teda v novembri a v januári, prípadne vo februári. Okrem obdobia adventu a pôstu, kedy uzatvárali manželstvá len výnimočne, bol nízky počet sobášov v septembri a októbri, v období zberu a základného spracovania úrody.

V okolí Radošoviec nebolo zvláštnosťou, keď bola manželka staršia ako manžel. Zo 118 manželstiev zo 17. storočia, pri ktorých sa dali zistiť dátumy krstu oboch snúbencov, bola pri prvom sobáši v 31 manželstvách manželka staršia, čo je 26, 2 %. Vek ženíchov bol od 19 do 31 rokov. Z ôsmich snúbencov, ktorí sa ženili vo veku 19 rokov, si šesť bralo staršie nevesty. Vekový rozdiel medzi manželmi bol od jedného do 13 rokov. Je možné, že pri veľkých vekových rozdieloch išlo o hmotné zabezpečenie manželstva.

Hmotná stránka mohla byť v popredí uzatvárania manželstva, aj keď išlo o ďalší sobáš po úmrtí jedného z manželov. Do začiatku 18. storočia uzavrelo nové manželstvo 173 vdovcov a 140 vdov. Tento pomer by znamenal, že vdovci a vdovy mali skoro rovnaké predpoklady na uzavretie nového manželstva. Pri podrobnejšom výskume, najmä

[5] MOL, Kamara archivuma, E171, Archivum familiae Czobor, Classis 1, fasc. 6. Classis 1, fasc. 1110, Generalis extractus universarum Literarum factum Bonorum et quidem primo Dominorum Holics, et Sassin simul tangens divisus in classes XVI.

[6] Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠA BA), Zbierka cirkevných matrík, Matrika farnosti Radošovce, i. č. 976.

pri rekonštrukcii rodín sa ukázalo, že nie vždy zapísali do matriky sobášených rodinný stav mužov. Tak sa potom zdá, že sa sobášilo menej vdovcov, ako ich v skutočnosti bolo. Dátum ovdovenia sme našli v matrikách pre 97 vdovcov a 77 vdov. Do začiatku 18. storočia sa znovu oženilo 58 vdovcov, čiže viac ako polovica. Vdov sa vydalo 24, čo je menej ako tretina. Rozdiel je aj v dĺžke vdovstva. Vdovy sa vydávali priemerne 26 mesiacov po ovdovení, v jednom prípade už po piatich mesiacoch. Muži sa ženili priemerne po 21 mesiacoch. Dĺžka vdovstva mužov bola teda kratšia. Najkratší interval bol sedem dní.

Pri sobáši vdovcov neprekážal ani väčší vekový rozdiel. Skôr sa dá predpokladať, že mladá manželka bola zároveň aj vítanou pracovnou silou. Súdime tak preto, lebo stredný vek slobodných žien, ktoré sa vydávali za vdovcov, bol 24 rokov, čo bol aj stredný vek mužov pri prvom sobáši. Aký bol priemerný vekový rozdiel, keď sa vydávala vdova, nevieme, lebo iba v troch prípadoch je známy vek vdovy pri ďalšom sobáši a aj vek snúbenca dovtedy slobodného. (Dvakrát bola staršia vdova o štyri a deväť rokov, raz o rok mladšia.)

Vek pri ovdovení poznáme u 30 vdovcov a 19 vdov. Vek pri novom sobáši je známy u 22 vdovcov a 11 vdov. Priemerný vek vdovca pri novom sobáši bol 36 rokov, vdovy 33 rokov. Vzhľadom na celkový počet sobášov vo farnosti nestačia však tieto údaje na podrobnejšie zhodnotenie možností najmä vdov uzavrieť nové manželstvo.

Väčší počet ovdovených mužov ako žien súvisí s vyššou úmrtnosťou žien v reprodukčnom veku. Dĺžka intervalu medzi ovdovením a uzavretím ďalšieho sobáša mohla súvisieť aj s tým, že muž obyčajne rýchle hľadal ženu ku svojim deťom a na vedenie domácnosti. Na druhej strane zasa čakal, až vdove deti podrastú, aby z nich mal úžitok a mohli vykonávať určité práce.

Hlavné rysy sobášnosti vo farnosti Radošovce nevybočujú z rámca zvyklostí obyvateľstva na vidieku. Údajov o ďalších sobášoch vdovcov a vdov sme nezískali veľa. Vidieť z nich však, že postavenie muža v spoločnosti bolo iné ako postavenie ženy. Starší vdovec mal lepšie vyhliadky uzavrieť nový sobáš ako staršia vdova.

O tempe rastu uzavretej populácie (bez veľkej migrácie) rozhodujú pôrodnosť a úmrtnosť. Pri spracovaní matričných údajov má vplyv na štatistické výsledky vývoja pôrodnosti pomer medzi skutočným vývojom pôrodnosti a presnosťou evidencie vykonaných krstov. Nedá sa predpokladať, že by do matriky pokrstených zapísali všetky živo narodené deti. Dôkazy o tom sú v matrike pochovaných, kde sa nájdu i deti, ktoré nie sú zapísané medzi krstenými. Pri zápise pohrebu je obyčajne poznámka, že boli pokrstené a zomreli skoro po narodení.

Okrem týchto jednotlivých, existujú aj niekoľkomesačné vynechania zápisov. Obyčajne tento stav zavinila vojna alebo epidémia. Ale i v týchto prípadoch sa dá predpokladať, že išlo iba o nezapísanie do matriky a nie o zníženie počtu narodených. V tejto matrike je veľmi dobre vidieť vplyv významných vojenských akcií na život ľudí. Roku 1645 neboli zapísaní pokrstení v mesiacoch máj – august, keď sa v okolí pohybovali rákociovské vojská a matrika bola schovaná, aby neprišlo k jej zničeniu. V mesiacoch september – december, keď vo farnosti zúril mor, je počet pokrstených blízky 15-ročnému priemeru krstov v príslušných mesiacoch. V máji 1646 však nezapísali ani jeden krst. Vtedy by sa narodili deti počaté v septembri 1645, v čase najsilnejšieho pôsobenia moru. Roku 1663 chýbajú zápisy pokrstených v mesiacoch september – december. Z tohto obdobia nie sú ani zápisy pochovaných (september – november; v decembri boli štyri pohreby). Podobne ako v máji roku 1646, ani v auguste roku 1664 nebol vo farnosti nik pokrstený. V januári 1665 tiež nie je zapísaný nijaký krst (pohre-

bov bolo 21), ale je nepravdepodobné, že by sa v tomto mesiaci nik nenarodil, pretože v decembri 1664 bolo 8 krstov a vo februári 1665 bolo v matrikách zapísaných deväť krstov. Roku 1663 nezapisovali do matrík pre turecký vpád. Ďalšia medzera v zápisoch je v mesiacoch august – september roku 1683, tiež pre vojnu s Turkami. V júli toho istého roka zapísali iba jeden krst. V ďalších mesiacoch je počet pokrstených zodpovedajúci priemernému počtu krstov v jednotlivých mesiacoch ôsmeho desaťročia 17. storočia.

Z celkového počtu sledovaných manželstiev pri zisťovaní intervalu od sobáša po narodenie dieťaťa sa asi 6,2 % prvorodených detí narodilo do deväť mesiacov od sobáša rodičov. Nemuseli to byť len predmanželské počatia, lebo keď sa dieťa narodilo v siedmom alebo ôsmom mesiaci po sobáši rodičov, mohlo ísť aj o predčasne narodené dieťa. Hoci sa v matrike tento termín nevyskytuje, treba pripustiť možnosť aj takýchto prípadov. Podiel nemanželských pôrodov i predmanželských počatí na celkovom počte narodených súvisí so sociálnym postavením a ekonomickou situáciou obyvateľstva a v dôsledku toho so sobášnym vekom mužov. Ich vysoký sobášny vek znamená, že sa ženili až vtedy, keď mali zaistené prostriedky na výživu rodiny. V tomto smere boli všeobecne horšie podmienky v mestách ako na vidieku, a teda v mestách býval aj vyšší počet takýchto pôrodov.

Interval medzi sobášom a narodením prvého dieťaťa v rokoch 1635–1699 bol sledovaný v 691 rodinách. Priemerný interval od sobáša po narodenie dieťaťa bol 17 mesiacov. Iba v 46 prípadoch bol tento interval kratší ako 9 mesiacov. V dvoch prípadoch išlo o vdovy, ktoré sa vydali krátko po smrti prvého manžela, čiže išlo o deti z prvého manželstva. Najkratší známy interval medzi sobášom a pôrodom bol päť dní.

Ďalšou závažnou otázkou súvisiacou s vývojom pôrodnosti je počet detí v rodine. Ovplyvnený je viacerými faktormi. V prvom rade je to dĺžka reprodukčného obdobia ženy. Všeobecne sa za reprodukčný vek žien považuje vek 15–50 rokov. V skutočnosti dolnú hranicu reprodukčného obdobia určoval sobášny vek ženy. Počet detí v rodine súvisí aj s dĺžkou medzipôrodných intervalov. Čím vyšší bol sobášny vek ženy a medzipôrodné intervaly dlhšie, tým menej detí mohla priviesť na svet.

Priemerný sobášny vek žien vo farnosti Radošovce bol 21 rokov. Tým sa priemerné reprodukčné obdobie skrátilo na 29 rokov, čo znamenalo, že pri približne dva a polročnom medzipôrodnom intervale mohla mať rodina (samozrejme teoreticky, bez ohľadu na individuálne rozdiely medzi ľuďmi) najviac 10 detí. V skutočnosti len veľmi málo rodín malo viac ako 10 detí.

Najvyšší počet detí v rodine bol 13, ale toľko detí sa narodilo iba v jednej rodine. V štyroch rodinách sa narodilo po 11 detí a v dvoch sa narodilo po 10 detí. Pomerne veľa manželstiev nemalo v matrikách zapísaný ani krst, ani pohreb detí. Napríklad z 246 snúbeneckých párov sobášených vo farnosti v rokoch 1660–1669 má v matrikách pokrstených alebo pochovaných zapísané deti 167 rodín. Deti teda malo 67,9 percenta manželstiev, z bezdetných párov sa pravdepodobne odsťahovalo 12,6%, lebo aspoň jeden z manželov nepochádzal z farnosti, vdovské manželstvá tvorili 10,1%, pre úmrtie jedného z manželov bolo krátkodobých manželstiev 1,2% a v 8,1% nepoznáme dôvod, prečo nemali deti.

Najviac detí pochádzalo z rodín, kde mali len jedno dieťa. V rodinách sobášených v rokoch 1660–1669 vzrástol počet rodín s 5 deťmi. Priemerný počet detí na jednu rodinu bol 3,6. Na jedno manželstvo uzavreté vo farnosti v danom období pripadalo 2,45 detí.

Veľkosť rodín výrazne ovplyvňovala aj úmrtnosť. Nebolo zvláštnosťou, že z viacdetnej rodiny sa väčšina detí nedožila dospelosti, napríklad vo farnosti Radošovce zo štyroch detí Jána Hakača zomreli tri, z desiatich detí Jána Kadlicoviča zomrelo sedem, Jánovi Štefekovi zomreli všetky tri, ale zo siedmich detí Juraja Vlčeja zomreli len dve, manželstvá uzavreli všetky štyri deti Jána Šrámka.

Všeobecne (dospelí a deti spolu) v rokoch 1635–1699 zomrelo najviac ľudí v mesiacoch február, marec a január, najmenej v mesiacoch júl a august. V zimných mesiacoch a na jar prevažoval počet zomrelých dospelých, v letných mesiacoch zomieralo viac detí. Na vysokú detskú úmrtnosť hlavne v letných mesiacoch, keď bola úmrtnosť dospelých najnižšia, mali vplyv dve skutočnosti. V prvom rade to, že na letných prácach na poli sa museli zúčastňovať aj dojčiace matky. Ich vyčerpanosť ťažkými prácami na poli a nedostatočná strava sa prejavovali vysokou úmrtnosťou detí do jedného roka. Druhý faktor má vlastne rovnaký pôvod ako prvý. Letnými prácami zaneprázdnení dospelí nemali možnosť dozerať na deti. Keďže boli viac ponechané na seba, zvýšila sa možnosť ich ochorenia a najmä úrazov. Pri nízkych zdravotníckych vedomostiach a možnostiach liečenia mnoho z týchto prípadov končilo smrťou. Zvýšenou úmrtnosťou sa prejavovalo aj oslabenie organizmu dospelých ťažkou prácou a nedostatkom vitamínov v priebehu zimného obdobia. Pri všeobecne častom nedostatku potravín nie je táto zvýšená úmrtnosť prekvapujúca.

Nebezpečné boli aj rôzne epidemické ochorenia, ktoré môžeme identifikovať podľa zvýšenej úmrtnosti, ale nepoznáme druh ochorenia. Neznáma epidémia v decembri 1683 až februári 1684 postihla deti aj dospelých, nielen jednotlivcov, ale i celé rodiny. Napríklad 7. 12. 1683 zomreli tri deti z jednej rodiny v Koválovci vo veku od 1 do 5 rokov. Od štvrtého do dvadsiateho januára 1684 zomreli z rodiny Flajčíkových obaja rodičia a dve dcéry. Ďalšia dcéra zomrela v apríli. Nažive zostali iba tri najstaršie deti.

Deti často zomierali na nákazlivé detské choroby, čo sa dá poznať v prípadoch, keď nenastalo síce všeobecné zvýšenie úmrtnosti, ale v niektorých rodinách zomrelo naraz viac detí. Napríklad vo Vidovanoch zomreli v jednej rodine 13. a 16. septembra 1682 dve deti, dvojročné a dvojmesačné. V inej rodine zomreli 22. augusta 1689 syn a dcéra vo veku 7 a 5 rokov, Janovi Kadlicovi z Koválovca od 7. do 14. septembra 1690 zomreli všetky tri deti vo veku od dvoch do osem rokov. Takýchto prípadov bolo viac a všetky názorne ukazujú, akým veľkým nebezpečenstvom, hlavne pre mladšie deti, bolo ochorenie niektorého člena rodiny.

Keď porovnáme úmrtnosť osôb v detskom, produkčnom a poprodukčnom veku silne prevažuje počet pochovaných v detskom veku. Najnižšia úmrtnosť bola v produkčnom veku, teda od 15 do 49 rokov. Hoci nepoznáme zloženie žijúceho obyvateľstva podľa pohlavia, môžeme dať vyšší počet pochovaných žien v tejto skupine do súvislosti s úmrtnosťou matiek po pôrode. V rokoch 1640–1699 bola prevaha pochovaných žien vo veku 25–29 rokov. Počet zomrelých žien bol taký vysoký, že ich celkový počet prevyšuje počet zomrelých mužov v produkčnom veku. V rokoch 1640–1699 bolo pochovaných 432 mužov a 442 žien v produkčnom veku.

Aj v poprodukčnom veku bola medzi pochovanými mierna prevaha žien. V rokoch 1640–1699 pochovaní v detskom veku tvorili 47,4 % a v produkčnom veku 23 % zo všetkých pochovaných. Zastúpenie zomrelých v poprodukčnom veku na celkovej úmrtnosti v rokoch 1640–1699 bolo 29,6 %. Veková štruktúra pochovaných nebola priaznivá, pretože vysoko prevažoval počet zomrelých detí nad osobami v poprodukč-

čnom veku. Ukazuje to aj stredný úmrtný vek, ktorý bol v rokoch 1640–1699 v rozmedzí 15–19 rokov.

Výsledky úmrtnosti dospelých podľa veku sú ovplyvnené i tým, že pre 17. storočie nemáme možnosť preveriť si správnosť v matrikách zapísaného veku starších zomrelých, ktorý je niekedy veľmi vysoký a väčšinou ešte aj označený za približný. Je pravdepodobné, že vysoký úmrtný vek zapísaný v matrikách je výsledkom neznalosti skutočného veku zomrelého. Podľa údajov v matrikách za sledovaných 67 rokov (1635–1702) zomrelo 65 ľudí storočných a starších. To by teda znamenalo, že skoro každý rok zomrel storočný alebo starší človek. Tento počet a vek je pochybný aj tým, že z 30 storočných a starších zomrelých po roku 1660 je 21 mužov a iba 9 žien, hoci muži sa väčšinou dožívajú nižšieho veku ako ženy. Uvedením vysokého úmrtného veku v matrike je pravdepodobne vyjadrená vážnosť, ktorú dotyčné osoby vo svojom okolí požívali, a preto je medzi nimi viac mužov ako žien. Z najstarších žien bola jedna z miestnej drobnej šľachty a jedna vdova po mlynárovi.

S vekom okolo 100 rokov sme sa ale stretli aj v prameňoch, kde sa písalo o žijúcich osobách. Pri vyšetrovaní sporu medzi Lopašovom a Častkovom v roku 1672 sú ako svedkovia uvedení aj Ján Koričanský asi 100-ročný z Lopašova, poddaný Adama Cobora, Martin Paterák asi 108-ročný z Oreského, tiež poddaný Adama Cobora a Martin Paterák asi 105-ročný zo Skalice, poddaný pána Kerestúryho[7]. Zrejme si starí ľudia sami pridávali na veku a mladší im verili, že je to skutočne tak.

Aj poddaní sa snažili zabezpečiť svojich potomkov. I keď mohli disponovať iba hnuteľným majetkom, aj ten sa snažili testamentárne spravodlivo rozdeliť v rodine. S testamentom musel súhlasiť zemepán. Roku 1678 poručil Ján Kliment svojej druhej žene a piatim deťom z oboch manželstiev vinohrady, kopanicu, role, záhrady, neurčený počet koní (čiže viac ako jedného), dve kravy, teľa, päť ďalších kusov hovädzieho dobytka, 70 oviec a kôz, včelín, 12 zlatých a iné peniaze, ktoré dostal za vlnu a víno.

Napriek hospodárskej neistote nebolo v novoveku obvyklé, aby poddaní obmedzovali počet detí. Pri vtedajšom prevládajúcom názore, že deti sú Božím požehnaním, boli aj nádejou, že o rodičov sa v starobe bude mať kto postarať.

Údaje o veľkosti rodín roľníkov na panstve Holíč poskytuje rubrikovaný urbár, ktorý zostavili pre roky 1693 a 1694.[8] Zostavený je podľa sídiel na panstve. Okrem zoznamu sedliakov a želiarov, rozsahu usadlostí, na ktorých hospodárili a predpisu poddanských dávok v peniazoch a naturáliách (maslo, husi, sliepky, vajcia) má aj zoznam ľudí, ktorí obrábali opustenú usadlostnú pôdu. Sú tu uvedené mená nielen poddaných, ale aj viacerých šľachticov. Pre našu tému sú dôležité tie časti urbára, ktoré majú názov *Popis dieti a statku alebo Popis dieti oczovských a dobytka.*[9] Každý z ľudí, ktorí predstavovali hlavu hospodárstva, má zapísaný okrem počtu volov, kráv, koní, oviec a včiel aj počet synov a dcér.

Počet zapísaných hláv rodín v tomto zozname nepredstavuje ani počet všetkých hláv rodín v obci, ani počet všetkých hláv rodín, ktoré patrili do Holíčskeho panstva.

---

[7] Slovenský národný archív Bratislava, fond Rod Habsburg – riaditeľstvo cisárskych súkromných majetkov vo Viedni, 1393–1780, Czoborovské písomnosti, No 2102.

[8] MOL, Kamara archivuma, E 171, Archivum familiae Czobor, Classis 1, fasc. 619, pag. 6 Popis panstwy holyczkeho za roka 1693 a1694, czo tak jeden neb druhy z poddanych z sweho gruntu Milostiwej wrchnosti každeho roku na peniezych, ročnie pak masla, husy, slepicz a wajwc odwadieti powinen jest totiž. a fasc. 764, pag. 39–105.

[9] Pozri prílohu.

Podželiari (hofieri), mlynári, cudzí poddaní, slobodníci a šľachtici hospodáriaci na pôde prenajatej od Coborovcov nemajú zaznamenaný počet detí. Záznam je v tom zmysle, že poddaný má najčastejšie syna alebo dcéru, ale nájdu sa aj výrazy synka, chlapca, dievča, dcérku. Vek detí nie je udaný. V Holíči však zapísali aj *„1 vzrostlý syn"* a *„2 vzrostlé syny"*, v Kátove *„2 malé syny"* a v Petrovej Vsi jedného ženatého syna. Z údajov o počte detí sedliakov a želiarov môžeme zistiť, že zo 646 rodín v 16 obciach panstva bolo 83 bez detí, či už preto, že vyrástli a hospodárili samostatne, alebo všetky deti v rodine v mladosti pomreli a rodičia zostali bez detí, alebo sa v mladých manželstvách ešte nenarodili. V Holíči a vo Vlčkovanoch bolo bez detí až 25 % rodín, v Uníne 20 %, v Radošovciach 11 %, v Gbeloch 10 %. Najvyšší počet detí v rodine bol osem a na panstve boli iba dve takéto rodiny, po jednej v Letničí a v Gbeloch. V Radošovciach a vo Vieske nie je zaznamenaný vyšší počet detí v rodine ako tri. Najviac bolo rodín, kde mali dve deti. Stredný počet detí v rodine bol tiež dve. Je to preto, že iba 199 rodín malo viac ako dve deti, čo predstavuje iba 30,8 %. Iba v Kopčanoch a Lopašove bol stredný počet detí v rodine 3 a v dvoch obciach, Radošovciach a Holíči, bol stredný počet iba jedno dieťa v rodine. Priemerný počet detí v rodine na Holíčskom panstve na konci 17. storočia bol 2,02, na panstve Hlohovec na začiatku 17. storočia bol 2,44.[10] Z rekonštrukcie rodín vo farnosti Radošovce vychádza v rodinách, ktoré uzavreli manželstvo v rokoch 1635–1694, priemerný počet detí na 2,42. Je to spôsobené hlavne vysokým počtom manželstiev, ktoré nemali zapísaný krst dieťaťa.

Údaje z urbára potvrdzujú nízky priemerný počet detí v rodine v 17. storočí. V tomto prípade máme doklad o žijúcich deťoch v určitom čase, nie o celkovom počte detí, ktoré sa v rodine narodili a ktorý musel byť pri vtedajšej vysokej detskej úmrtnosti vysoký. Ale podobne to bolo i na panstve Hlohovec, kde podľa urbára z roku 1617 mali najvyšší počet detí v rodine osem a to iba v jednej rodine.[11] Po sedem detí mali štyri rodiny. Keďže sme v minulosti použili cirkevnú matriku pokrstených, sobášených a pochovaných farnosti Radošovce zo 17. storočia[12] na rekonštrukciu rodín, porovnávali sme výsledky tejto rekonštrukcie s údajmi z urbára o počte detí v rodine.

Počet detí v rodine, ktorý je výsledkom rekonštrukcie rodín, nemôžeme považovať za úplne presný pre každý rok a pre každú rodinu. Nie vždy nájdeme v matrikách všetky údaje potrebné na rekonštrukciu. Stávalo sa, že závažné udalosti ako krst, pohreb, sobáš neboli z nejakej príčiny zapísané do matriky. Preto je aj značná časť detí, o ktorých okrem krstu nie sú iné údaje. To však neznamená, že takéto deti museli byť v čase písania urbára mŕtve. Ani všetky pokrstené deti neboli zapísané do matriky pokrstených. O ich existencii vieme až z dátumu sobáša alebo pohrebu. Takýmto môžeme vypočítať iba približný rok narodenia, teda nie vždy sa dá dokázať, či v čase písania urbára žili. Ani v urbári nemôže byť zapísaný presný počet detí. Je zrejmé, že úradník, ktorý urbár spisoval, nemohol poznať všetkých poddaných na panstve a ich rodinné pomery. Potrebné údaje musel diktovať niektorý miestny coborovský poddaný, najskôr richtár. Ten si nemusel spomenúť na zmeny medzi obyvateľmi obce, kto práve uzavrel manželstvo, komu sa narodilo dieťa, kto zomrel. Preto existujú aj isté rozdiely v počte detí v rodinách podľa urbára a podľa rekonštrukcie rodín z matrík. Napr. v Oreskom

---

[10] LENGYELOVÁ, Tünde. Početnosť rodín v obciach Hlohoveckého panstva v roku 1617. In *6. demografická konferencia.* Domaša: 1997, s. 65–74.

[11] LENGYELOVÁ, ref. 10, s. 65–74.

[12] ŠA BA, Zbierka cirkevných matrík, Matrika farnosti Radošovce, i. č. 976.

nie je zohľadnený krst z 1. júna 1693, ale dieťa, ktoré pokrstili 26. júna do počtu detí v rodine započítali. Podobne úmrtie dospelého z 23. apríla 1693 je zohľadnené, pretože do urbára zapísali vdovu Nemcovičovú, na ktorú prešli všetky poddanské povinnosti po nebohom manželovi. Syn iného poddaného, ktorý sa oženil 27. apríla, je ešte uvedený v počte detí, jeho manželka však nie.

Podľa urbára mali v Radošovciach 36 synov a 25 dcér. Podľa matriky v 11 rodinách mali viac o jedného alebo dvoch synov, v jednej o jedného menej, v 16 rodinách o jednu alebo dve dcéry viac. Spolu ide o rozdiely v 21 rodinách o jedno alebo dve deti. Celkove mali v tejto obci coborovskí poddaní o 32 detí viac. Kým podľa urbára bol priemer 1,3 detí na jednu rodinu, podľa matriky to boli dve deti. Podľa urbára päť poddaných nemalo deti. Jeden z nich nemá v matrike údaje zo 17. storočia. Ďalší bol slobodný, tretí, 23-ročný, ešte nemal deti, štvrtý mal dcéru narodenú v roku 1678, ktorá nemá v matrike iné údaje a piaty mal tri deti. V Lopašove mali podľa urbára 35 synov a 20 dcér. Oproti rekonštrukcii rodín je v urbári menej o jedného syna a tri dcéry. Podľa urbára je priemerný počet detí v rodine 2,7, podľa matriky 2,9. V Oreskom z 27 rodín boli rozdiely v počte detí v siedmich rodinách. Nezapočítali 6 synov a 6 dcér, ale pripísali dvoch synov. Podľa matriky teda mali v Oreskom o 10 detí viac, z ktorých pri štyroch, jednom synovi a troch dcérach, poznáme iba dátum krstu, iné údaje v matrike nemajú. Podľa urbára bezdetná rodina, podľa matriky mala syna. Vo Vlčkovanoch nezapočítali 4 dcéry a 2 synov, do jednej rodiny počítali o jedného syna viac. Tu sa priemerný počet detí v rodine zvýšil z 1,5 na 1,9. Z bezdetných poddaných jeden nemá v matrike nijaké údaje, druhý nemá zápis od sobáša v roku 1680. Tretiemu sa syn narodil, ale aj zomrel v roku 1689 a odvtedy tiež nemá v matrike nijaký zápis. Vo Vidovanoch, kde patrili panstvu iba tri rodiny, tiež nie je zapísaný rovnaký počet detí, ako ukazuje matrika. Tu do dvoch rodín nezapočítali po jednej dcére. Pretože tu pracujeme s nízkymi číslami, zvýši sa priemerný počet detí v rodine z 2,0 na 2,6. Vo Vieske, kde bolo 34 rodín v zozname detí a statku, sú rozdiely v počte detí v 24 rodinách. Nezapočítali 19 chlapcov, z ktorých ale deväť nemalo v matrike iný údaj okrem krstu a 13 dievčat, z nich 2 bez ďalších údajov. Navyše napísali o jedného chlapca a jedno dievča. Priemer detí v rodine sa zvýšil z 1,5 na 2,4. V tejto obci medzi coborovskými poddanými malo byť päť bezdetných rodín. Z nich v prvej rodine mali dvoch synov, ktorí uzavreli manželstvo v rokoch 1701 a 1703, teda v čase písania urbára žili. V druhej mali dcéru, ktorej poznáme dátum narodenia, sobáša aj úmrtia. V tretej mali syna narodeného v roku 1683, odvtedy už nie sú o ňom údaje v matrike, čiže nie je jasné, či v roku 1693 žil. Ďalší uzavrel v roku 1691 manželstvo s vdovou, ktorá ešte v tom roku zomrela. Posledný z bezdetných poddaných mal v čase písania urbára všetky deti dospelé. Celkove častejšie zabudli započítať do počtu detí v urbári dievčatá (celkovo 47) ako chlapcov, ktorých bolo 38. Podľa týchto údajov stúpol priemerný počet detí v rodine z 1,8 na 2,2. Je len samozrejmé, že väčšie rozdiely sú v tých obciach, kde bolo viac poddanských rodín, najviac v Radošovciach a vo Vieske. Podželiarskych rodín, ktoré nie sú v zozname detí a statku, bolo v týchto obciach spolu 21. Z nich 8 bolo bez detí, v troch rodinách mali po tri deti. Stredný počet detí v rodine bol 2, priemerný počet, keď berieme do úvahy aj rodiny bez detí, je 1,19.

Z výsledkov rekonštrukcie rodín môžeme využiť aj ďalší údaj, dátum krstu, niekedy dátum pohrebu alebo dátum sobáša jednotlivých poddaných, na základe ktorých môžeme vypočítať vek v čase písania urbára. Tu sa dajú zistiť viaceré zaujímavé údaje. Z ľudí s plnými poddanskými povinnosťami sedliakov, ktorých vek bolo možné vypočítať, bolo 34 vo veku 31–40 rokov a 33 vo veku 41–50 rokov. Vo veku 21–30 ro-

kov v Lopašove a Oreskom bol iba jeden človek, vo Vieske ich však bolo 7, čo bolo 23 %. Medzi želiarmi bolo vekové zloženie podobné. Najviac ich bolo vo veku 31–40 rokov. Mlynári boli mladší. V Radošovciach boli dvaja do 30 rokov, tretí mal 32 a štvrtý 42 rokov, v Oreskom mali 24 a 32 rokov, vo Vidovanoch a Vlčkovanoch boli obaja vo veku 31–40 rokov. Vekové rozmedzie je tu preto, lebo nie je známy dátum ich krstu.

Doplnenie niektorých údajov z urbára výsledkami rekonštrukcie rodín z piatich obcí panstva Holíč prináša zaujímavé poznatky o systéme uplatňovania rodinných vzťahov na vidieku. Významnú úlohu pri uzatváraní manželstiev poddaných zohrávala ich majetnosť. Dôležité bolo, akú výmeru poľností poddaný užíval a koľko mal kusov dobytka. Roku 1694 bol vo Vieske najmajetnejší 59-ročný Pavol Tarka. Jeho ročný plat zemepánovi bol 12 zlatých, 29-ročný Juraj Ochrana platil 7 zlatých 50 denárov. Bol zaťom Pavla Tarku. Jeho druhý zať, 32-ročný Jakub Matuš, žil vo Vidovanoch a obrábal iba usadlostnú pôdu, lebo mal len jednu kravu. Ďalší dvaja coborovskí poddaní vo Vidovanoch nemali nijaký dobytok, a tak bol z nich vlastne najbohatší. V Lopašove bol najmajetnejší 58-ročný Ján Urban. Ďalší v poradí majetnosti boli 44-ročný Ján Bederka a jeho brat, 48-ročný Tomáš Bederka. Ján Bederka zastával úrad richtára. Obidva najmajetnejšie rody boli spríbuznené s rodinou miestnych zemanov, s Papovcami. Sestra Jána Urbana bola vydatá za Martina Papa, Tomáš Bederka mal za manželku sestru Martina Papa, Katarínu. Dôvodom, že zemania uzavreli manželstvo s neurodzenými ľuďmi mohlo byť aj to, že Papovci neoplývali majetkami. Rudolf II. erbovou listinou z 10. augusta 1609 povýšil do šľachtického stavu Martina Sakolčaja, jeho brata Jána, zaťa Michala Papa, manželku Annu a ich synov Jána, Tomáša a Martina[13]. Roku 1613 Michal Cobor predal jednu sedliacku usadlosť Jána Jurkoviča a Mateja Čuridlu v Lopašove Martinovi Sakolčajovi za 100 zlatých.[14] V roku 1615 kúpil Martin Sakolčaj alias Pap v Lopašove od Michala Cobora za 400 zlatých celú sedliacku usadlosť s právom stavať a oslobodením od deviatku a desiatku.[15] V roku 1694 sa o túto pôdu už delili traja vnuci Michala Papa, dvaja z nich si prenajímali aj ďalšiu usadlostnú pôdu, čo potvrdzuje, že nemali dostatok vlastnej pôdy, a preto nepatrili medzi zámožných ľudí.[16]

Najlepšie majetkové postavenie mali sedliaci vo veku nad 50 rokov, bližšie k šesťdesiatke a mladí, okolo 30 rokov. Aj tu museli veľkú úlohu hrať príbuzenské vzťahy. Synovia zrejme dostávali dobytok alebo peniaze naň od svojich rodičov, prípadne rodičov manželky. Bez dobytka nemohli vykonávať poľnohospodárske práce a nemohli ani viesť sedliacke hospodárstvo.

O veľkosti domácnosti roľníkov nemáme priame doklady. Z matriky môžeme zistiť len veľkosť rodiny. Do domácnosti hospodára mohli patriť aj dospelé slobodné deti, aj deti žijúce v manželstve, mohol ju tvoriť hospodár s rodičmi alebo s jedným z nich, prípadne hospodár so súrodencami. Na väčších hospodárstvach roľníci potrebovali i čeľaď, sluhov alebo aj slúžky. Počet čeľade závisel od množstva dobytka, ktoré hospodár mal a od rozlohy pôdy, ktorú obrábal.

---

[13] Štátny archív v Nitre, Zbierka listín, novoveká časť, i. č. 32.

[14] MOL, Kamara archivuma, E 171, Archivum familiae Czobor, Classis 1, fasc. 1110.

[15] MOL, Kamara archivuma, E 171, Archivum familiae Czobor, Classis 1, fasc. 9.

[16] MOL, Kamara archivuma, E 171, Archivum familiae Czobor, Classis 1, fasc. 619 a fasc.764.

Príloha

„Popis panstwy holyczkeho za roka 1693 a 1694 czo tak jeden neb druhy z poddanych z sweho gruntu Milostiwej wrchnosti každeho roku na peniezych, ročžnie pak masla, husy, slepicz a wajec odwadieti powinen jest totiž:“ [1]

Petrowawesz[2]

Popis dieti oczowských a dobytka	woly k[3]	krawi k	owcze k	wčely k	konie k
Martin Juržiczka 2 czery	0				
Mathiass Ztonek 1 žienateho syna: 1 czeru		2			
Jann Lysska 2 syny: 1 czeru	4	2			
Gura Hrnčžiržowych: 1 synka	2	1			
Gura Tupy: 1 synka, 1 czeru					
Jann Charwat 2 czery	2	1			
Martin Obrazek		1	5	ma	
Pawel Polakowych 1 syna. 1 czeru		2			2
Gura Ondržegka„ 1 sýna. 1 czeru		2		ma	2
Adam Jurowych. 1 syna	2	1			
Michal Mychalowych. 2synky		2			2
Martin Rausek „ 1 czeru		1			
Gura Matusky„ 2 syny,					
Stiepan Mlynarowych, 1 syna, 1 czeru		2			2
Martin Slowenčžik. 2 czery		1			2
Gura Balyka, 1 syna, 1 czeru	2	2			
Jann Boziek. 3 syny, 1 czeru					1
Jann Mosszienský 2 synky		1			1
Ondra Smolynskych	2	2			
Jan Zamečžnik, pastorka. 1 syna. 1 czeru	2	1			
Rl[4]. Petrasska 1 syna. 1 czeru a 1 pastorkiniu		1			

Latus

[1] Magyar Országos Levéltár, Budapest (ďalej len MOL), Kamara archivuma, E 171, Archivum familiae Czobor, Classis 1, cs. 26, fasc. 619.

[2] MOL, Kamara archivuma, E 171, Archivum familiae Czobor, Classis l, cs. 30, fasc.764.

[3] k – kusy

[4] Rl – relicta, vdova

	woly k	krawy k	owcze k	wčžely k	konie k
Martin Petrass		1			1
Gura Kregčžirowych. 3 syny: 1 czeru		2	ma	ma	2
Mikula Kautsky. 1 syna. 2 czery	2	1			
Jann Polakowych. 2 synn. 1 czeru	2	1			
Jann Kumpanowych,, 3 syny		3			3
Jann Maczkowych. 1 syna. 1 czeru		1			1
Gura Swietlik		2			2
Mikula Rissak. 1 syna,, 1 czeru		3			2
Gura Charwat, 1 syna. 2 czery	0				
Gura Osusky,, 3 czery	0				
Gura Bibr,, 1 syns. 1 czeru					1
Jann Matyassek. 1 czerku		1			
Gura Hrubssa. 1 syna	2	2		ma	
Jakub Wasskowych. 1 syna. 1 czeru	2	2			
Christoph Polak. 2 czery	2	3			
Martin Hawličžiek, 1 syna. 1 czeru		1	ma		2
Rl. Jakubkowa, 1 syna. 1 czeru			ma		
Michal Födwary. 3 synky		1			2
Gura Sseba. 1 synka. 1 czeru		1			
Martin Sseba. 1 syna. 1 czeru		1			
Gura Ssmatara	0				
Martin Kregčžirowych, 1 syna. 1 czeru		2	ma		2
Gura Bartal. 1 syna. 1 czeru		1			
Jann Mažar		2			2
Adam Buchlowsky 3 syny 1 czeru		2			2
Jann Hubaty 4 czery	2	2			
Ondra Jamkowych 2 synky	2	1			
Martin Ambrož,, 1 czeru		1	ma		1
Rl. Walaska 2 syny. 1 czeru		1	ma		
Ondra Polak,, 1 czeru	0				
Pawel Waczula. 3 synky	0				
Latus					

	woly k	krawy k	owcze k	wčželi k	konie k
Jakub Bržezowsky,, 2 syny	0				
Michal Hrnčžirzowych. 1 syna. 2 czery	0				
Pawel Garek. 1 czeru		1			
Martin Luczyfer, 2 synky		2			2
Martin Kalitsky. 1 czeru		2			
Latus		5			2

Diedina Kopczany

Popsani dieti a statku	woly k	krawy k	owcze k	wcželi k	konie k
Gura Bossak„ 2 syny		1			2
Martin Ssymek„ 1 syna. 3 czery		2	ma		
Jann Nebyla. 1 syna. 3 czery		3			
Michal Hodam, 2 syny, 3 czery		2		ma	
Michal Hossek„ 1 syna		2	10		
Jann Flassek„ 3 syny, 1 czeru		1			
Ondra Ssymek„ 1 syna, 3 czery		2	10		
Tomass Jamborský„ 1 czeru	2	2	6		
Jann Hogsek„ 2 syny: 1 czeru		1	2		
Gura Bartal„ 1 syna„1 czeru		1			
Jann Oczasek„ 2 syny: 2 czery		2		ma	
Jakub Fegir„ 2 syny„ 2 czery	2	2			
Gura Smutny„ 1 syna, 1 czeru	4	4	30		
Jakub Kolarž„ 1 syna„ 1 czeru		1			
Jann Smutny„ 1 szna„ 3 czery		1			
Jann Weselsky„ 3 syny„ 2 czery	2	1			
Lukass Brželina, 1 syna„ 1 czeru		1	5		
Martin Kowaržik, 1 syna, 1 czeru	2	1			
Jann Ožwald„ 1 syna„ 2 czery	2	2	8	ma	
Pawel Mičžiek„ 2 syny„ 2 czery		1			
Michal Ožwald, 2 syny, 1 czeru	2	2	15		
Rl. Olssowa„ 1 syna, 1 czeru		1	ma		
Jann Krženek, 3 syny	2	2			
Jann Stražak„ 1 syna„ 2 czery		1			
Jann Ssissma, 1: syna	2	2			
Michal Suniok„ 2 syny. 2 czery					
Jann Ssrebka„ 1 syna„ 1 czeru	2	3	5		
Jann Budek, 1 syna		2			
Jann Ssafranek, 2 syny, 1 czeru	2	2	10	ma	
Latus					

	woly k	krawy k	owcze k	wcžiel k	konie k
Samuel Weselsky„ 1 syna		2			
Michal Saffranek„ 2 syny		2	10		
Jann Weswlsky„ 1 syna, 2 czery	2	2			
Petr Hanzalikh, 1 syna, 2 czery		2	6		
Martin Puczensky	0				
Pawel Ambra„ 1 syna		1			
Rl. Nemeczkowa		2			
Macek Bezruczka, 1 syna„ 1 czeru	0				
Jann Nawratil„ 3 syny		1			
Chorwat Mikloss„ 1 syna. 1 czeru		1			
Latus	2	13	16		

Kopčianska kačenáreň – príklad importu unikátnej technológie do Uhorska

Radoslav Ragač

Kopčianska kačenáreň v uhorskom kontexte

Špecializované zariadenie na odchyt divo žijúcich vodných vtákov, hlavne divých kačíc na umelom rybníku, ľudovo v regióne nazývané *kačenáreň*, vzniklo ako novostavba v katastri Kopčian v polovici 18. storočia. Pôvodne frízska (holandská) technológia chytania divých kačíc používaná v kopčianskej kačenárni (ľudovo aj *kačičiarni*) bola jedinečná v rámci celého územia Uhorska. Už koncom 18. storočia sa o nej ako o zaujímavosti zmieňuje vo svojom známom lexikóne J. M. Korabinský a v priebehu 19. storočia budila stavba i seriózny odborný záujem a so zmienkami o nej sa stretávame vo viacerých zoologických a ornitologických publikáciách,[1] o niečo neskôr aj v popularizačnej literatúre.[2] Počas budapeštianskej milenárnej výstavy v roku 1896 bol ako nezvyklá kuriozita vystavený i trojrozmerný model kopčianskej kačenárne. Model sa zachoval v Záhorskom múzeu v Skalici.

Myšlienky vzniku kopčianskej kačenárne a úvodné rokovania

Pri myšlienke vzniku kopčianskej kačenárne stál od počiatku sám cisár František I. Štefan Lotrinský, manžel Márie Terézie. Cisár mal o spomínanej metóde lovu kačíc isté informácie, ktorých zdroj je zatiaľ neznámy. V prvej polovici roku 1753 požiadal svojho brata, princa Karola Lotrinského, ktorý bol guvernérom Rakúskeho Nizozemska a sídlil v Bruseli, o nájdenie osoby, ktorá vie chytať kačice v močiaroch, vo francúzskom origináli listu – *dans les marais*.[3] Princ Karol Lotrinský poveril touto úlohou nizozemského veľvyslanca v Bruseli baróna Willema ml. van Harena (* 21. 2. 1710 Leeuwarden – † 4. 6. 1768 Sint Oedenrode). Willem van Haren pochádzal z Frízska a onedlho sa mu podarilo nájsť a presvedčiť jeho rodáka Jacoba Bodesa (Bodena), aby túto náročnú úlohu prijal. Z publikovaných údajov z van Harenovej korešpondencie s princom Karolom a princovým sekretárom je zrejmé, že rokovania prebiehali ešte v druhej polovici augusta 1753. Rokovania sa skončili dohodou, zaslaním dvoch paré nákresov plánovanej kačenárne do Bruselu a do Viedne a konečne podpísaním kontraktu a odchodom Jacoba Bodesa do Viedne, kde sa zdržiaval v posledných mesiacoch roku 1753 a začiatkom nasledujúceho roku.[4]

Holíčska kačenáreň v kontexte cisárskeho panstva Holíč

Kačenáreň v katastri obce Kopčany vznikla ako novostavba na základe importu zahraničnej technológie, ktorú do Uhorska priniesol spomínaný frízsky (nizozemský) odborník Jacob Bodes (Boden), pozvaný na cisárske panstvo Holíč. Jeho príchod

---

[1] Napríklad: ENGELMANN, Wilhelm. *Bibliotheca zoologica historico-naturalis. Suplement-Band.* Leipzig : Verlag von W. Engelmann, 1861, s. 1174.

[2] Napríklad: KOL. *Die österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bilder, Ungarn (V. Band).* Wien, 1898.

[3] MAST, Gerard. *De levensloop van de Friese kooiker Jacob Bodes (ca. 1689 – ca. 1755).* Eigen : Tresoar Leeuwarden, 2011, s. 21.

[4] MAST, ref. 3, s. 21-23 et al.

v 50. rokoch 18. storočia spadá do obdobia, keď panstvo vlastnil cisár František I. Štefan Lotrinský a v mikroregióne prebiehali významné ekonomické a sociálne premeny. Hlavným nositeľom zmien bol sám cisár – rešpektovaný prototyp šľachtica – podnikateľa v celom stredoeurópskom kontexte, ktorý na svojich západoslovenských panstvách založil prvé významné uhorské manufaktúry. Cisár, nadšený podporovateľ prírodných vied a zdatný kapitalista, mal veľmi pozitívny vzťah k inováciám rôznych druhov – ekonomickým, manažérskym, organizačným, či technologickým, ktoré mali potenciál prinášať ekonomický profit. Ich súčasťou bolo komplexné riadenie ekonomických procesov na panstvách a otvorenosť technológiám, z ktorých niektoré, ako kopčianska kačenáreň, boli unikátne v stredoeurópskom kontexte. Štrukturálne zmeny, ktoré v tomto období zasiahli mestečká a obce Holíčskeho panstva, vychádzali zo spomínaných pozitívnych impulzov. V uvedenom období v nich vzniklo, alebo bolo adaptovaných, viac ako sto stavieb, zväčša hospodárskeho, administratívneho a obytného charakteru, ktoré natrvalo ovplyvnili ich ráz.

Kačenáreň, umiestnená v barokovej kultúrnej krajine v relatívnej blízkosti kopčianskeho žrebčína, tvorila jeden z prvkov zázemia cisárskej rezidencie v Holíči, s ktorou boli Kopčany aj vizuálne prepojené prostredníctvom alejí. Vetva aleje smerovala z areálu Holíčskeho zámku poza intravilán Kopčian ku kačenárni. Aj Kopčany plnili v tomto období v redukovanej miere rezidenčné funkcie. Na starších coborovských základoch tam vznikol v druhej tretine 18. storočia rozsiahly architektonicky kvalitne a konštrukčne ojedinele stvárnený areál spomínaného barokového žrebčína s reprezentačnými priestormi určenými pre cisársky pár.[5] Ide o objekt *malého kaštieľa,* v súčasnosti vyrabovanú ruinu bez strešných konštrukcií, s kaplnkou a hospodárskym zázemím a viacerými ďalšími správnymi a hospodárskymi budovami panstva, medzi ktorými svojím rozsahom vyčnieval hlavne rozsiahly, konštrukčne spojený areál pivovaru a pálenice a vodný mlyn. Kačenáreň plnila aj spomínané reprezentačné úlohy. V roku 1790 poznáme konkrétne informácie o návšteve vedenej Leopoldom II., ktorá sa tam prizerala odchytu kačíc. Ďalšie informácie o poľovačkách na kačice v 18. storočí nám poskytuje inventár z roku 1761. Medzi inventárom žrebčína boli zapísané i poľovnícke stany, kočiare a poľovnícky voz, ktorého súčasťou bola debna na prepravu kačíc z poľovačky.[6] Rovnako sa v ňom skladovali poľovnícke siete, ktoré nepochybne patrili k zariadeniu kačenárne.[7] Zdá sa teda, že žrebčín tvoril bod, z ktorého vyrážali návštevníci, zúčastňujúci sa lovu v kačenárni.

Tvorca kopčianskej kačenárne Jacob Bodes (Boden)

Frízan Jacob Bodes bol skúseným odborníkom na chytanie kačíc touto tradičnou regionálnou metódou, v polovici 18. storočia mal už viac ako 40-ročnú prax. Jeho priezvisko v dobových písomných prameňoch značne kolísalo a nachádzame ho vo viacerých formách ako Bodes, Boden, Bootes, či Botes. Jacobove životné osudy boli nedávno biograficky spracované v citovanej práci holandským regionálnym bádateľom Gerardom Mastom. Jacob sa narodil vo farmárskej rodine, kde sa vo viacerých generáciách dedilo aj umenie chytať kačice. Jeho otec Bode Bodes farmáril na viacerých miestach, Jacob sa narodil okolo roku 1689 v lokalite Driesum. Chytaniu kačíc sa začal

[5] RAGAČ, Radoslav a kol. *Zlatý vek cisárskej rezidencie v Holíči v období Františka Štefana I. Lotrinského.* Skalica: Regionálna rozvojová agentúra, 2010, s. 114–119.

[6] Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Panstvo Holíč (ďalej len PH), Inventár hospodárskych budov, 1761, bez signatúry.

[7] RAGAČ, ref. 5, s. 116–117; tieto *poľovnícke siete* boli uložené na povale (suché miesto?).

venovať v roku 1711 v blízkom Anjume. V nasledujúcom roku sa po prvýkrát oženil. V roku 1718 Jacob postavil novú kačenáreň pri Engwierume, neskôr žil v Dokkume. Bol postupne trikrát ženatý a bol otcom viacerých detí, posledná manželka bola od neho mladšia o 25 rokov. Kopčianska kačenáreň bola jeho posledným zisteným dielom, G. Mast predpokladá, že okolo roku 1755 zomrel.[8]

Metódy lovu používané v kačenárni

Lov divých vtákov a zber ich vajec je známy už od praveku. Z obdobia stredoveku poznáme tzv. *vtáčkarov* používajúcich pri love rôzne typy pascí, lepidlá a siete, či sokoliarov. Podľa archívnych dokumentov sa s chytačmi vtákov na Holíčskom panstve stretávame už v 30. rokoch 18. storočia. Údaje o spôsobe, akým sa vtáky v tomto období na Holíčskom panstve lovili, však nemáme zatiaľ k dispozícii.

V prípade kačenárne však nejde o nadviazanie na staré domáce tradície, ale o import tradičného frízskeho (holandského) spôsobu lovu divých kačíc (hol. *eendekooi,* frízsky *vogelkoje*, druhotne angl. *duck decoy*). Anglický variant názvu je mladší, odvodený z označenia *eendekooi*.[9] Spomínaná lovecká metóda vznikla už v stredoveku vo Frízsku. Pre svoju efektívnosť sa v novovekom období značne rozšírila aj vo viacerých ďalších krajinách Európy, napríklad v Anglicku a Nemecku. Išlo o metódu lovu, ktorej základom bolo vábenie divých kačíc na umelú vodnú plochu, niekedy s pomocou drevených maľovaných atráp vtákov a následným odchytom zmätených a vystrašených vtákov do špeciálne skonštruovaných pascí. Tie vznikli vytvorením vodných výbežkov, ktoré pokračovali tunelom s oblúkovitou nosnou konštrukciou z dreva, tŕstia, neskôr i z kovu s natiahnutými sieťami, do ktorých zvedavý vták vošiel a ktoré boli

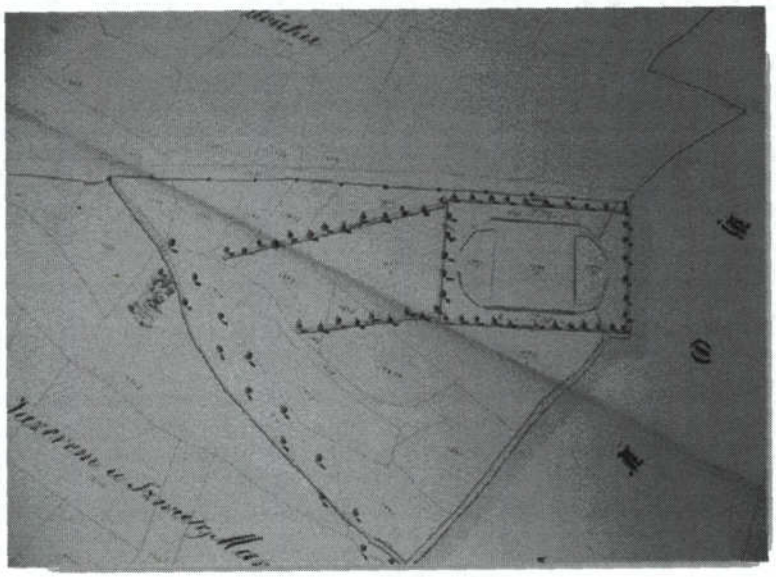

Obrázok č. 1 – *Lovný rybníček kačenárne v Kopčanoch.*
Zdroj: SNA, fond Panstvo Holíč, bez sign.

[8] MAST, ref. 3, s. 21, 37 et al.
[9] RAGAČ, ref. 5, s. 120–121.

ukončené pascou, tvorenou zmotanou sieťou. Chytené kačice sa pôvodne zabíjali na mäso.[10]

Presný technologický opis loveckej metódy používanej v kopčianskej kačenárni poznáme až zo záverečného obdobia jej existencie. Podľa opisu z roku 1928 sa na prelome 19. a 20. storočia lovili kačice v kačenárni nasledovným spôsobom: na umelej vodnej ploche bola vysadená skupina skrotených kačíc, ktoré slúžili ako návnady (*volavky* v texte z roku 1927, vábničky) na privábenie kŕdľov divých kačíc.[11] V druhej etape sa k rybníku prikradol poza postavené krycie trstinové (v orig. *rákosové*) steny lovec so špeciálne vycvičeným psom. Hodil do vody ako návnadu pre skrotené kačice chlieb a keď pes skočil do vody, nahnal divé kačice smerom k ramenám rybníka. Na konci zužujúceho sa ramena (chobotu) sa divá kačica zamotala do siete. Lovec potom koniec siete rozmotal a ulovenej divej kačici vykrútil krk. Lov bol sezónny a vrcholné výnosy poskytoval na jeseň, v mesiacoch október – november.

Obytná budova a zázemie kačenárne

Obdobie polovice 18. storočia

Jacob Bodes (Boden) navrhol plány kopčianskej kačenárne v druhej polovici roku 1753 a už koncom toho istého roku bol vo Viedni. Je veľmi pravdepodobné, že aj počiatky dnešného areálu kačenárne siahajú už do tohto obdobia. Plány sú s najväčšou pravdepodobnosťou totožné s tými, ktoré sa do súčasnosti zachovali vo fondoch frízskeho spolku Tresoar Leeuwardene, kam sa mohli dostať najskôr z vlastníctva barónov van Harenovcov. Naznačuje to rovnaký tvar rybníka i kompozícia areálu a ich určenie pre frankofónne zahraničie jasne dokladajú francúzske popisky.[12]

Dnešná budova kačenárne však bola realizovaná až o niekoľko rokov neskôr. Možno plány prerušila vojna, ktorá vypukla v roku 1756, alebo mala budova kačenárne svojho provizórneho predchodcu a na stavebnú realizáciu si počkala až po pozitívnom overení účinnosti a ekonomickej výnosnosti technológie v praxi. Stavebný plán kačenárne, ktorého autorom je pravdepodobne Tadeáš Adam Karner, schválil podľa parafy na pláne na realizáciu cisárov splnomocnenec, barón de Toussaint 13.8.1759.[13] Stavba bola následne realizovaná až v druhej polovici roku 1759, resp. v roku 1760. R. Zedinger predpokladá rok 1759.[14] Bloková jednopodlažná budova kačenárne s valbovou strechou krytou keramickou škridlicou je na publikovanom pláne pochádzajúcom z roku 1761 označená ako *nová*, čo súhlasí s predchádzajúcim údajom.[15]

Na stavebnom pláne z roku 1759, ktorý bol zrejme predlohou mladšieho plánu z roku 1761, sa nachádza aj rez a priečelie objektu. Budova kačenárne mala podľa pôvodného stavebného plánu obytno-skladovací charakter. Zaklenutý murovaný jednopodlažný objekt na obdĺžnikovom pôdoryse bol pôvodne sedempriestorový, so strednou vstupnou časťou, ktorou bola predsieň spojená s kuchyňou. V kuchyni sa nachádzalo murované ohnisko s otvoreným komínom, z ktorého bola obsluhovaná dvojica keramických kachľových pecí. Vykurovací systém objektu bol napojený na murované

[10] RAGAČ, ref. 5, s. 120–121.

[11] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928.

[12] MAST, ref. 3, s. 27.

[13] SNA, fond Učtáreň riaditeľstva cisárskych súkromných majetkov vo Viedni, Panstvo Holíč, Stavebné plány (v súčasnosti sa ich fondová príslušnosť prehodnocuje).

[14] MAST, ref. 3, s. 30, 37.

[15] RAGAČ, ref. 5, s. 120–121 (plán: SNA, PH, ZMPH, inv. č. 180).

komínové teleso ukončené ozdobnou komínovou hlavou na vrchole strechy. Z predsiene sa dverami vychádzalo do chodbičky s východom na dvor a do stavebne oddeleného záchoda osvetleného malým okienkom, prístupného z chodby dverami. Vchod do objektu bol zvýšený, prístupný štvorstupňovým kamenným schodišťom. Vykurovaná miestnosť naľavo od predsiene bola určená pre zákazníkov a sluhov. Z nej sa vstupovalo do nevykurovaného skladišťa, kde bolo uložené krmivo pre kačice a nie je vylúčené, že prechodne aj kačice určené na predaj. Priestory vpravo boli určené pre chytača kačíc. Pozostávali z jednej prechodnej vykurovanej obytnej miestnosti, z nej prístupnej komory a malej stajne prístupnej z dvora. Obe obytné miestnosti mali po dva okenné otvory. Pod komorou bola umiestnená aj pivnica prístupná exteriérovým schodiskom. Ďalším schodiskom umiestneným vedľa sa vystupovalo na povalu, kde bolo podľa plánu uložené krmivo pre dobytok. Podľa pripojeného rezu mal byť objekt zaklenutý pomerne vysokou klenbou s lomeným oblúkom. Pri dvorovej fasáde sa nachádzala murovaná studňa. Podľa plánu mala byť šesťosová fasáda zdobená plastickými prvkami, v strede so vstupom do objektu. Fasáda bola plánovaná v sivo-bielej farebnosti.

Publikovaný plán z roku 1761 priniesol niekoľko zmien. Najvýznamnejšou bola zmena zaklenutia objektu. Použitá klenba mala iný profil, bez lomeného oblúka. Zmenila sa farebnosť hlavnej fasády objektu na pieskovožlto-bielu. Vstupovalo sa do neho len trojstupňovým kamenným schodiskom, dvojstupňové schodisko bolo realizované aj pri vchode z dvora. Vo vstupnom priestore nie je už umiestnený záchod a zmizla priečka za murovaným ohniskom. Malý okenný otvor v tomto priestore bol nahradený väčším. Vykurovaná miestnosť vľavo taktiež zmenila svoj účel a stala sa súčasťou bytu chytača kačíc, ktorému sa takto výrazne zvýšil bytový komfort. Podkrovie objektu bolo osvetlené strešnými vikiermi. Pri vchode do kravína pribudol múrik s neznámou funkciou. Ide o zaujímavý príklad, keď poznáme aj realizačný plán, dokazujúci, že publikovaný konvolút plánov z roku 1761 zachytáva objekt verne, vrátane neskorších zmien, ktoré vznikli až v priebehu stavebných prác a užívania objektu.

Umelá vodná plocha, ktorá slúžila ako lovný rybník, bola skonštruovaná podľa spomínaného Bodenovho plánu z roku 1753. Bola obdĺžnikového tvaru a mala štyri pasce poloblúkového tvaru v rohoch, pre svoj tvar ľudovo nazývané *choboty*.

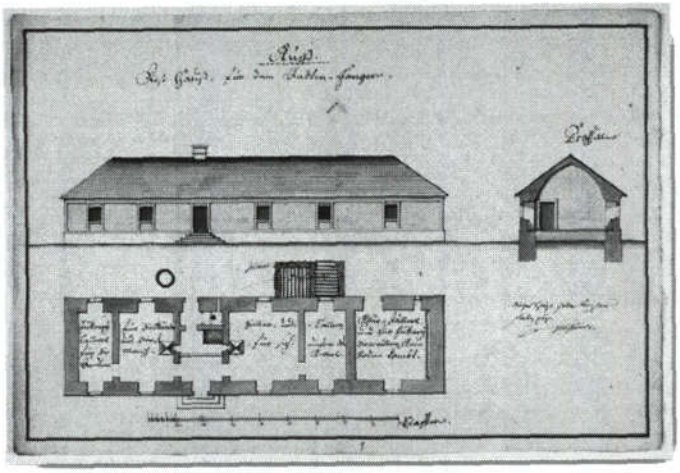

Obrázok č. 2 – *Plán kačenárne v Kopčanoch schválený v roku 1759.*
Zdroj: SNA, fond Riaditeľstvo cisárskych majetkov – učtáreň

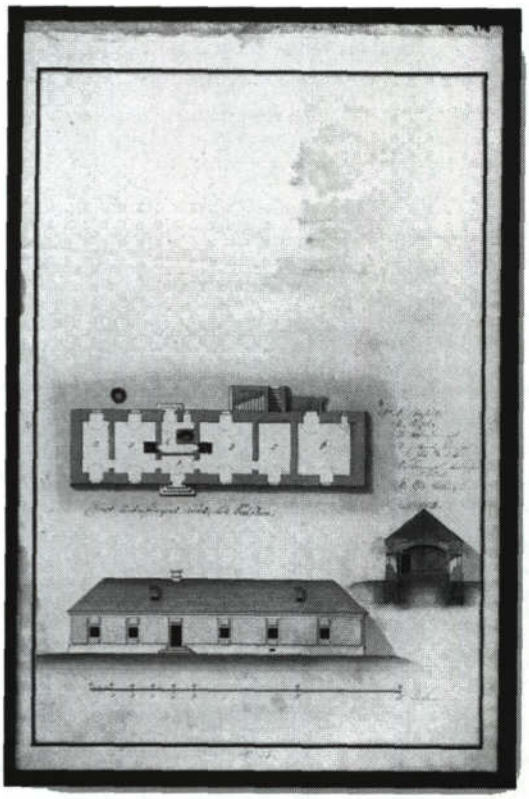

Obrázok č. 3 – *Kačenáreň v Kopčanoch okolo roku 1761.*
Zdroj: SNA, Zbierka máp a plánov panstva Holíč, inv.č. 180.

Obdobie 19. storočia

V celom období 19. storočia bol areál kačenárne plne funkčný a neprešiel zásadnejšou stavebnou premenou. V rokoch 1833–1834 bol adaptovaný za 182 zlatých vodohospodársky systém.[16] Rovnako boli zakúpené nové povrazy dodané z Moravského Svätého Jána za 330 zlatých a vymenené siete.[17] Staré siete boli po nákupe nových odpredané. Laná (siete) boli nanovo dodané v roku 1851. Vyrobila ich povraznícka majsterka z Holíča Rozália Petrovanová a majster Ján Peterla z Lanžhotu.[18] V 70. rokoch 19. storočia povraznícky tovar dodávala firma Fraurieder z Bratislavy (Petržalky). Ďalšie opravy areálu kačenárne prebehli v roku 1855. Išlo o adaptáciu lovného rybníka a prívodného kanála za viac ako 405 zlatých.[19]

Následne boli úpravy areálu realizované v roku 1877. Zo zachovaných stavebných účtov vieme, že murárske a tesárske práce prebehli v mesiacoch júl – október. Rybník ako vodohospodárske dielo potreboval sústavnú drobnú údržbu aj v nasledujúcich rokoch. Ďalšie významnejšie úpravy rybníka prebehli v roku 1886. Opravovaná

[16] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis č. 366/1834.
[17] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis. č. 779/1834.
[18] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis. č. 568/1851.
[19] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis. č. 269/1855; 436/1855, 1087/1855.

bola hrádza rybníka, vymenené drevené pilóty a prevedené i ďalšie tesárske práce. V roku 1888 sa pre zlepšenie prevádzky uvažovalo o novom odtokovom kanále z rybníka, ktorého vybudovanie sa nakoniec aj realizovalo.[20] V tom istom roku bol opravovaný i objekt kačenárne.[21] Podľa zachovaných účtov bola vymenená podlaha, opravený komín a podobne. Ešte v roku 1910 bol pri kačenárni realizovaný moderný betónový most. Od roku 1870 sa stretávame tiež s nádenníkom, ktorý v objekte pôsobil ako pomocný strážnik.[22] V objekte boli aj priestory pre chov domestifikovaných divých kačíc slúžiacich ako návnada. Presnejší rozsah vedľajších objektov kačenárne poznáme z poistného elaborátu z prelomu 19. a 20. storočia.[23] V tomto období bol areál označovaný ako hájovňa – *Forsthaus*. Hlavná obytná budova na pôvodne obdĺžnikovom pôdoryse bola doplnená skupinou drevených hospodárskych objektov tvoriacich dvojicu dvorových krídiel objektu. Dva drevené domčeky určené pre potreby chytača kačíc sa nachádzali aj pri lovnom rybníku.

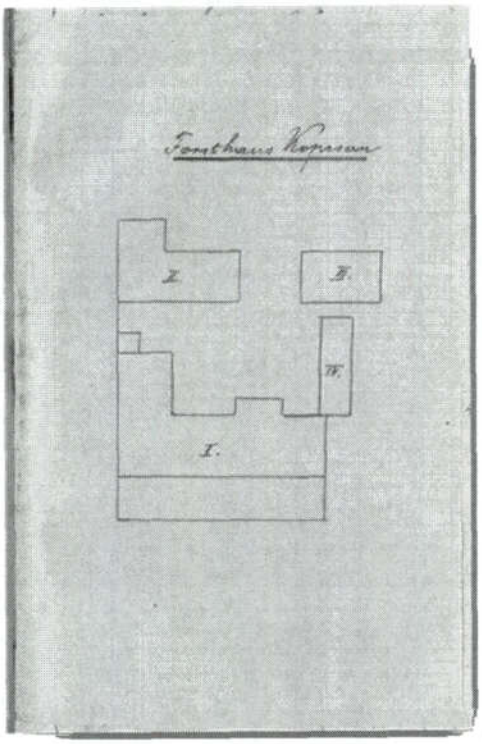

Obrázok č. 4 – *Pôdorys areálu kačenárne na prelome 19. a 20. storočia.*
Zdroj: SNA, fond Súkromné poisťovne – K. u. k. Domaine Holics Eingeschätzte Versicherungswerte der Gebäude

[20] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis. č. 56/1888.
[21] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis. č. 87/1888.
[22] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis. č. 604/1870.
[23] SNA, fond Súkromné poisťovne – K. u. k. Domaine Holics Eingeschätzte Versicherungswerte der Gebäude.

Obdobie 20. storočia

Po roku 1918 lov kačíc v kopčianskej kačenárni na poštátnenom Holíčskom panstve, ktoré sa stalo súčasťou štátnych majetkov, na istý čas úplne prestal. Areál bol však aj naďalej obývaný a strážený. Riaditeľstvo štátnych majetkov sa v roku 1928 pokúsilo lov kačíc znovu obnoviť. Zdá sa však, že tento pokus mal len krátke trvanie a nebol príliš úspešný.[24]

Obrázok č. 5 – *Pohľad na budovu kačenárne zo severozápadu v polovici 20. storočia.* Zdroj: Archív Pamiatkového úradu, Zbierka fotografií, neg. č. 201 994.

Ekonomické výsledky kačenárne v 19. storočí

Ekonomické výsledky kačenárne vieme kontinuálne sledovať od roku 1831, staršie údaje sú zlomkovité. Podľa výkazu z roku 1831 vieme, že v tomto roku bolo do Viedne vyexpedovaných minimálne 479 veľkých, 27 stredných a 655 malých kačíc.[25] Od polovice 19. storočia boli chytené kačice, ale aj bažanty a iná hydina, expedované pre potreby cisárskeho dvora železnicou. Expedované boli zo železničnej stanice Hodonín, ležiacej na Severnej dráhe cisára Ferdinanda (vznikla v priebehu roku 1841). Prvá konkrétne doložená dodávka z 20. októbra 1850 pozostávala spolu zo 40 kusov veľkých a 20 kusov malých divých kačíc. Umiestnené boli v jednej transportnej debne *(die Kiste)*. Časť bola určená pre cisára, cisárskych úradníkov, časť na predaj. Kačice určené pre úradníkov pravdepodobne tvorili časť ich deputátu. Ďalšia dodávka bola z Hodonína expedovaná 30. októbra 1850 a pozostávala spolu zo 110 vtákov (50 veľkých a 60 malých). Podľa zachovaných cenníkov bola cena veľkej kačice stanovená na 24–32 a malej na 10 grajciarov. Až do poslednej štvrtiny 19. storočia poznáme zlomkovite zachované výkazy množstva ulovených vtákov, údaje o drobných opravách

[24] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, rok 1928.

[25] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis. č. 998/1831.

a údržbe areálu kačenárne. V budove býval strážca (hájnik), ktorý zároveň lovil kačice. V 80. rokoch 19. storočia bola táto prevádzka v niektorých rokoch celkovo stratová. Strata bola v určitých rokoch pomerne veľká, a to vo výške niekoľko sto zlatých. Množstvo ulovených vtákov ročne presahovalo dvetisíc kusov (1882, 1883), vo veľmi zlom roku 1884 to však bolo len 1 092 kusov a v nasledujúcich rokoch ich počet dosť poklesol. Najvýznamnejšou nákladovou položkou bol zvyčajne plat chytača (500 zlatých).

Okrem bežnej loveckej činnosti kačenárne môžeme spomenúť napríklad žiadosť adresovanú lesnému úradu v Holíči z roku 1833 o dodanie piatich živých divých kačíc pre cisárovnú, ktoré mali byť umiestnené na terase (Terasse, asi ostrovček?) v cisárskom parku *(Lustgarten)* vo Viedni.[26] Ide s najväčšou pravdepodobnosťou o cisársku zoologickú záhradu vo viedenskom Schönbrunne. V septembri 1852 požiadala lesný úrad schönbrunnská cisárska zoologická záhrada o odborné poradenstvo chytača kačíc v oblasti nárokov divých kačíc na chov. Žiadané informácie sa týkali napríklad rozmerov chovných priestorov a podobne.[27] V priebehu nasledujúceho mesiaca bolo do Schönbrunnu po železnici doručených 53 kusov divých kačíc.[28] V roku 1895 vyrobila banskoštiavnická Banícka a lesnícka akadémia model kačenárne pre milenárnu výstavu. V roku 1910 sa rozhodlo riaditeľstvo cisárskych majetkov vyžiadať model z budapeštianskeho múzea pre medzinárodnú poľovnícku výstavu vo Viedni, kde mali mať cisárske majetky svoj výstavný pavilón. Ako kuriozitu môžeme uviesť sťažnosť z 18. 9. 1911 na dôstojníkov z cisársko-kráľovskej jazdeckej školy v Holíči, umiestnenej na zámku, ktorí sa pohybovali v blízkosti lovného rybníka (17. 9. 1911 okolo 9. hodiny predpoludním) s bielymi psami a narúšali chytanie kačíc. Všetky kačice odleteli a na niekoľko dní sa muselo prerušiť ich chytanie.[29]

---

[26] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis. č. 371/1833 z 13. 4. 1833.

[27] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis. č. 1093/1852.

[28] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spis. č. 1356/1852 z 3. 11. 1852.

[29] SNA, PH, Kopčianska kačičiareň 1831–1928, spisy 1910–1911.

Tereziánska urbárska regulácia na Ostrokamenskom panstve z roku 1768

Zuzana Lopatková

Hospodársku situáciu poddaných v poslednej tretine 18. storočia v celom Uhorsku výrazne ovplyvnila urbárska regulácia panovníčky Márie Terézie, ktorá sa svojou reformnou činnosťou usilovala prekonať hospodárske a mocenské zaostávanie celej ríše. Za jednu z jej najdôležitejších reforiem v Uhorsku sa považuje práve urbárska regulácia, ktorou sa jednotne upravili poddanské pomery v celej krajine.[1]

Cieľom urbárskej regulácie bolo najmä zvýšiť schopnosť platenia daní poddanského obyvateľstva, chrániť ho pred útlakom zemepánov a zabrániť poklesu produktivity roľníckej práce. Urbárska regulácia bola zložitou celouhorskou akciou, ktorá zamestnávala uhorskú administratívu (stolice, Miestodržiteľskú radu, Uhorskú kráľovskú kanceláriu) aj samotnú panovníčku niekoľko rokov. Z právnej stránky bola vyjadrená vo veľkom počte kráľovských nariadení, konkrétnejšie v urbárskom edikte z 23. januára 1767, v inštrukcii pre kráľovských komisárov aj pre výkonných úradníkov, vo vlastnom tereziánskom urbári i v mnohých kráľovských rezolúciách, riešiacich konkrétne záležitosti.[2] Vyostrená poddanská otázka (neúspešné snemové rokovania, nespokojní uhorskí poddaní, povstania v niektorých stoliciach) prinútili Máriu Teréziu vykonať urbársku reguláciu v celom Uhorsku nariaďovacou cestou, bez spolupôsobenia uhorského snemu. Osobitne vyslaní komisári v roku 1766 začali návrh uvádzať do života v povstaleckých stoliciach, a ako sme už spomenuli, 23. januára 1767 bol kráľovským ediktom schválený pre celé Uhorsko, čím sa urbárska regulácia začala. Skončila sa v rokoch 1770–72 zavedením celokrajinského urbára.[3]

---

[1] Treba podotknúť, že tereziánska urbárska regulácia sa v rámci celej monarchie netýkala len Uhorska, ale podobné, i keď nie totožné ochranárske zásahy sa uzákonili aj v ďalších krajinách ríše: v Čechách, na Morave, v Sliezsku, v Dolnom Rakúsku, Štajersku, ešte pred Uhorskom v Slavónsku a neskôr i v Chorvátsku a Banáte. In REBRO, Karol. *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 501 a i. Porovnaj ŠPIESZ, Anton – HORVÁTH, Pavol. Reformy a hospodárska politika Márie Terézie. In *Dejiny Slovenska II.* Bratislava : Veda, 1987, s. 334–336; REBRO, Karol. K otázke práv poddaného k usadlosti do r. 1848. In *Historické štúdie,* roč. VIII., 1962, s. 62–94; a iné.

[2] REBRO, Karol. Agrárne reformy v habsburskej monarchii od začiatku 18. storočia do roku 1848 s osobitným zreteľom na Slovensko. In: *Historické štúdie*, roč. XIII., 1968, s. 7–8.

[3] Pri urbárskej regulácii boli výdatne zastúpené záujmy dvora, ale aj záujmy uhorskej šľachty. Pre účasť poddaných na nej vtedy ešte nebol ani politický, ani právny dôvod. Iba pri prieskume odpovedí na deväť otázok sa vyjadrovali i zástupcovia poddaných. Celá akcia bola zabezpečená aj mocensky, a to značnými kontingentami vojenských jednotiek, vyslaných do stolíc, v ktorých sa práve vykonávali regulačné práce. Cieľ týchto opatrení bol jasný: predísť alebo potlačiť prípadné vzbury poddaných. Tieto opatrenia boli doplnené hrozbou najprísnejších trestných sankcií proti tým poddaným, ktorí by narúšali priebeh urbárskej regulácie, alebo ktorí by odopierali poslušnosť svojím zemepánom. Proti zemepánskym úradníkom, ktorí by sabotovali a hatili celú akciu, bol však postup oveľa miernejší. K právnemu postaveniu poddaných pozri LYSÝ, Miroslav. *Pramene k právnym dejinám Slovenska I: (do roku 1918).* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, 2009, 234 s.; HORVÁTH, Pavol. Hospodársko-spoločenské a právne pomery poddanského obyvateľstva na Slovensku v 16. – 18. storočí. In *Historické štúdie*, 17, 1972, s. 27–48; ACSÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku.* Bratislava : 1955,

Prvým materiálnym krokom regulačnej akcie bol tzv. prieskum na deväť otázok *(Examen ad novem puncta interrogatoria)*, ktorého cieľom bolo zistiť a zachytiť do evidencie skutočný stav vzájomného pomeru medzi konkrétnym zemepánom a jeho poddanými.[4] Po vyhlásení urbárskeho patentu v r. 1767 boli úradníci vyslaní do všetkých obvodov stolíc. Prieskumom boli poverení stoliční úradníci, väčšinou tak, že obce si podelili a v jednotlivej obci robil prieskum spravidla jeden úradník. Materiály k deviatim otázkam a odpovediam na Ostrokamenskom panstve však ukazujú, že do mestečiek a obcí týchto panstiev prišli dvaja úradníci. V ich prítomnosti, ako aj v prítomnosti zástupcu zemepána – úradníka panstva, najprv zložili zhromaždení zástupcovia obce prísahu.[5] Potom boli prítomným kladené otázky, obsah odpovedí jeden z úradníkov podrobne zapísal. Tento prieskum však nie vždy úplne reálne odrážal realitu, či už preto, že poddaní vypovedali úmyselne klamlivo, nerozumeli otázkam, boli pod vplyvom zemepána, či sa neprimerane sťažovali na svoje poddanské povinnosti.[6]

Základným úsilím regulácie bolo zosúladiť povinnosti poddaného s rozsahom pôdy, ktorú užíval.[7] Rozsah poddanskej usadlosti sa neurčil jednotne, ale v rámci jednotlivých stolíc podľa miestnych podmienok, množstva a akosti pôdy. Podľa držby pôdy určoval celokrajinský urbár aj robotné, naturálne a peňažné povinnosti poddaných.[8]

Predmetom našej štúdie sú priebeh a dôsledky tereziánskej urbárskej regulácie na Ostrokamenskom panstve. Panstvo administratívne patrilo do Bratislavskej stolice, kde rozhodovala o zatriedení obcí a o návrhu klasifikačná komisia pod predsedníctvom kráľovského komisára v dňoch 8. až 9. októbra 1767.[9] Nová klasifikácia bola vzatá

---

445 s.; SEDLÁK, František. K niektorým otázkam hospodárskeho a sociálneho vývinu poddanstva na Slovensku v 16. – 18. storočí. In *Historické štúdie*, 17, 1972, s. 27–46; HORVÁTH, Pavol. *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia.* Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 1963, s. 152.

[4] Prieskumom na deväť otázok sa mal zistiť predovšetkým právny základ vzájomného pomeru poddaných a zemepána. Bolo to nevyhnutné, pretože zmyslom tereziánskej urbárskej regulácie bolo postaviť pomer zemepána a poddaných na presný a pevný právny základ. Týmto pevným základom bol pred tereziánskou reguláciou buď urbár alebo privilégium, kontrakt, či dokonca obyčaj. Hlavným zmyslom teda bolo nahradiť túto obyčajnú úpravu pevnou zákonnou a jednotnou tereziánsko-urbárskou úpravou. In UDVARI, István. *A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Slovenské dokumenty urbárskej regulácie Márie Terézie.* Nyíregyháza : 1991, s. 18.

[5] Spravidla to bol richtár, prísažní, prípadne starší a váženejší občania, a okrem nich aj zemepáni alebo ich zástupcovia, najčastejšie panskí úradníci.

[6] UDVARI, ref. 4, s. 18–19.

[7] Priemerná veľkosť poddanskej usadlosti na Slovensku bola stanovená na 19–25 bratislavských jutár poľa a lúky na 7–8 vozov sena.

[8] Od jednej usadlosti sa malo pracovať 1 deň v týždni bez záprahu alebo 2 dni pešo. Poddaný ďalej musel od domu platiť cenzus 1 zlatý ročne. Základom naturálnej renty zostával deviatok. Popri tom všetkom musel poddaný zemepánovi od usadlosti ročne odvádzať 2 sliepky, 2 kapúnov (kapún – vykastrovaný kohút), 12 vajec a holbu masla; 30 poddaných spolu jedno teliatko. Tieto naturálne dávky mal možnosť poddaný vyplatiť aj v peniazoch. In ŠPIESZ – HORVÁTH, ref. 1, s. 335.

[9] Za základ brala nielen odpovede na deväť otázok, ale aj rôzne pripomienky, ktoré doručili klasifikačnej komisii niektorí zemepáni. Na návrh urbárskej komisie Miestodržiteľskej rady však kráľovská rezolúcia z 3. decembra 1767 prvé návrhy neschválila. Rozhodla, že obce bude vhodnejšie rozdeliť do štyroch tried. Rovnako kráľovná nesúhlasila ani s navrhovaným rozsahom sedliackej usadlosti a rozhodla, že rozsah celej usadlosti má byť v obciach prvej triedy 16 jutár, druhej triedy 18 jutár, tretej triedy 20 jutár a štvrtej triedy 22 jutár a k tomu 6 alebo 8 koscov lúk, podľa toho, či

na vedomie rezolúciou z 11. decembra 1767, v ktorej boli zároveň aj pokyny, ako zabrániť vzburám a neporiadkom. Mestečká a obce Ostrokamenského panstva patrili v rámci zatriedenia do Horného vonkajšieho okresu Bratislavskej stolice. Nami sledované panstvo sa podobne ako iné panstvá v priebehu dejín územne menilo, ale v čase tereziánskej urbárskej regulácie k nemu patrili nasledovné poddanské sídla: mestečko Moravský Svätý Ján a poddanské obce Borský Svätý Jur, Buková, Lakšárska Nová Ves a majetkové podiely v Závode a Bíňovciach.[10] V čase regulácie bol vlastníkom prevažnej časti Ostrokamenského panstva gróf Adam Baťáni.

Materiály urbárskej regulácie obsahujú štyri hlavné dokumenty: deväť otázok a odpovede poddaných, súpis (obsahujúci mená a priezviská hláv domácností a rozsah nimi užívaných polí, lúk, viníc, kopaničiarskej pôdy), predtlačený urbár pre každú obec (obsahoval údaje o právnom postavení obce, rozsah ornej pôdy a lúk, rozsah robôt, veľkosť záprahu) a predtlačenú tabuľku (s údajmi o mene a priezvisku hlavy domácnosti, rozsahu usadlosti v intraviláne a extraviláne, deviatku, množstve roboty – s i bez záprahu, ročnom cenze a odovzdávaných naturálnych dávkach – drevo na kúrenie, priadza, maslo, kohúty, kurence a vajcia). K súpisu bolo pripojených aj niekoľko kráľovských rezolúcií, vrátane inštrukcií pre kráľovských komisárov a vysokých úradníkov urbárskeho patentu z júna 1767, ktorý vyšiel trojjazyčne (po latinsky, maďarsky a slovensky) a textu prísahy pre zúčastnených.[11] Konkrétny priebeh regulácie sledujeme podľa jednotlivých sídiel Ostrokamenského panstva.

Mestečko Moravský Svätý Ján

V mestečku podobne ako inde najprv zisťovali úradníci reálny stav, a to na základe odpovedí na deväť otázok. Za týmto účelom sem boli vyslaní dňa 27. januára 1768 úradníci Bratislavskej stolice Ján Finta a Jozef Urbéni. Uvedené odpovede sa v Moravskom Svätom Jáne zapísali dňa 1. februára 1768 za účasti predstaviteľov mestečka – richtára Michala Zemka a prísažných Martina Štvrteckého, Juraja Zemka, Juraja Vavru a miestneho notára Tomáša Valentoviča. Prítomní boli aj provizor Ostrokamenského panstva Štefan Morvai a ďalší vážení obyvatelia obce – Martin Lisický, Michal Emrich, Ján Krajčír a Ján Hajdin.[12] Najprv zložili zhromaždení zástupcovia mestečka prísahu.[13] Potom im bolo položených deväť otázok, na ktoré museli odpovedať.

---

sa na nich kosí otava alebo nie. V dôsledku toho klasifikačná komisia prepracovala predošlé zatriedenie. In REBRO, *Urbárska regulácia,* ref. I, s. 107–110.

[10] V obciach Bíňovce a Závod mali majetkové podiely aj zemepáni Smolenického (Erdődyovci), aj zemepáni Ostrokamenského panstva (Adam Baťáni, Ján Tolvaj).

[11] Nie k všetkým obciam a mestečkám Ostrokamenského panstva sa regulačná dokumentácia zachovala rovnako, u niektorých lokalít chýbajú odpovede na deväť otázok, pri ďalších konskripcie, zachytávajúce stav pred reguláciou. Obciam Lakšárska Nová Ves a Buková chýba celá dokumentácia, vrátane samotnej urbárskej tabuľky; nenašli sme ich ani vo filmotéke Magyar Országos Levéltár (MOL), Urbéri tabellák v Budapešti, ani vo fonde Panstvo Ostrý Kameň v Štátnom archíve v Bratislave. Porovnaj BALOGH, Adam. *Panstvo Ostrý Kameň. Inventár k fondu. (1582) 1662–1930.* Strojopis. Bratislava : Štátny oblastný archív, 1978.

[12] MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Moravský Svätý Ján, šk. č. 269, Examen ad novem puncta interrogatoria, Oppidum Szent Janos.

[13] *„Ja N. N. prisahám Panu Bohu všemohucímu Otcu, Synu i Duchu Svatému, preblahoslavenej a Prečistej Panny Marie a všeckym Božim Svatym, že já odložice všetku Bázeň, hnev a Milost, svu vlastnu škodu aneb svuj vlastny osoh a jakekolvek lidské prehlídaní na všecko to, na čo spitovan budem, spravedlive odpovim, tak své a jiných zdejších obyvateluv Imani, a jakékolvek tehoto*

Prvá otázka znela, či existujú alebo v minulosti existovali v mestečku nejaké urbáre. Druhá otázka znela, ako si plnia svätojánski poddaní svoje povinnosti voči zemepánovi, a keď nemajú urbáre, či podľa obyčaje alebo nejakej zmluvy. Treťou otázkou bolo, odkedy bolo zvykom odvádzať tieto povinnosti zemepánovi a akým spôsobom. Bod číslo štyri hovoril o úžitkoch a škodách. Piatou otázkou sa zisťovalo, koľko polí a lúk užíva majiteľ celého domu, aké veľké sú užívané polia a či sa na lúkach zvykne kosiť otava. Šiestou otázkou sa zisťovalo, aké roboty odvádzajú poddaní s dobytkom aj bez dobytka, či sa do práce ráta aj cesta na panské tam aj späť, a či sa medzi poddanské povinnosti rátajú aj práce na zemepanských obydliach. Siedma otázka sa týkala odvádzania zemepanského deviatku, či sa do vtedajších čias odvádzal, odkedy a v akej forme. V rámci tohto bodu zaznela aj otázka, či majú informácie o spôsobe odovzdávania deviatku v susedných obciach, či na susedných panstvách. Okrem toho sa zisťovalo i to, či poddaní odovzdávali aj iné dary a dávky panstvu, aké a v akej forme. Ôsmou otázkou sa zisťoval počet opustených usadlostí, od ktorého času boli opustené, z akej príčiny, a kto ich v čase urbárskej regulácie užíval. Deviata otázka pojednávala o právnom postavení obyvateľov Moravského Svätého Jána, teda či sú večnými poddanými, alebo majú dovolený slobodný obchod. Obsah odpovedí úradníci podrobne zapísali.

Poddaní mestečka uviedli, že urbár vo svojich rukách nemajú, ale Ostrokamenské panstvo určite má, lebo aj predtým malo vždy u seba urbáre. Z toho vyplýva, že o existencii urbárov vedeli. A hoci nepoznali posledný urbár, ani nevedeli o žiadnom kontrakte, ktorý by mali uzavretý s panstvom, ani od starších obyvateľov nič nepočuli, svoju robotu vykonávali podľa panského urbára zo začiatku 18. storočia. Keď sa úradníci pýtali na úžitky, ktoré mestečko užíva, poddaní uviedli, že neužívajú žiadne. Za najväčšie škody označili blízkosť riek Moravy, Myjavy a Dyje, ktoré sa vylievali na lúky. Na poliach spôsobovali škody silné vetry, niekedy až tak, že vytrhávali obilie aj so zemou a s koreňmi.

V mestečku Moravský Svätý Ján nebol v čase tereziánskej regulácie žiaden sedliak na polovičnej usadlosti, ale len na štvrtinových a osminových usadlostiach. Okrem toho boli v mestečku aj také domky, ktoré mali síce nejaké malé úžitky, avšak k nim neprislúchali žiadne polia ani lúky. Celý chotár mestečka bol rozdelený na tri časti, ale napriek tomu neužíval každý rovnaký kus poľa.[14] Robotné povinnosti svätojánskych poddaných boli nasledovné: každoročne od sviatku sv. Michala do sv. Jána Krstiteľa boli sedliaci na štvrtinovej usadlosti povinní odpracovať tri dni v týždni s dobytkom, a keď bolo potrebné, namiesto toho šesť dní pešo. Od sviatku sv. Jána Krstiteľa až do sv. Michala pracovali sedliaci na štvrtinovej usadlosti buď so záprahom, alebo pešo jeden týždeň. Na osminovej usadlosti zase od sv. Michala do sv. Jána robotovali s dvojnásobným záprahom dva dni, a keď nebola vhodná práca s dobytkom, namiesto jedného dňa s dobytkom pracoval sedliak dva dni pešo. Od sv. Jána až do sv. Michala

---

mestečka Dobrovolnosti a Osoh, tak ak škodlivosti a prekášky verne vyjevim a když takové na kolko len vím, ani nejmenše nezatajim. Tak mi Pan Buch pomahaj a ma krestanska vira."

[14] Podľa výpovede poddaných jeden užíval rozlohou menšie a druhý väčšie pole, ale predsa na vysiatie všetci vyšli rovnako. Čo sa týkalo kosenia otavy, na lúkach, ktoré boli na vŕškoch, sa otava kosila veľmi zriedkavo, niekedy sa ale stávalo, že niektorý z poddaných kosil otavu na tretej alebo štvrtej časti poľa. Na lúkach v nížinatých častiach svätojánskeho chotára sa však otava kosila na všetkých lúkach, ak ich samozrejme nezaliala voda, čo sa v niektorých rokoch stávalo. MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Moravský Svätý Ján, šk. č. 269, Examen ad novem puncta interrogatoria, Oppidum Szent Janos, s. 1–2.

každý na osminovej usadlosti robotoval tri dni buď s dobytkom, alebo pešo. Ak bola oračka alebo akákoľvek iná robota s dobytkom, vždy boli povinní robotovať s dvojnásobným záprahom, aj tak sa im to vždy zrátalo do jedného dňa. Tí želiari, ktorí mali dom, pracovali od sv. Michala do sv. Jána dva dni pešo a od sv. Jána do sv. Michala tri dni tiež pešo. Poddaní tiež uviedli, že aj všetky ostatné poddanské obce panstva mali pred tereziánskou urbárskou reguláciou takéto robotné povinnosti. Čo sa týka platenia zemepanského deviatku, poddaní v Moravskom Svätom Jáne svorne uviedli, že od svojich užívaných gruntov neplatili žiadne deviatky, len cirkevný desiatok. Podľa ich vyjadrenia tiež deviatok neplatili ani ostatné poddanské obce Ostrokamenského panstva.[15] Okrem vymenovaných robôt a dávok ešte každý sedliak na štvrtinovej usadlosti platil domový cenzus osem zlatých, a okrem toho na zemepanskú kuchyňu prispieval sumou jeden zlatý a 20 denárov. Od osminovej usadlosti platili cenzus štyri zlaté a na zemepanskú kuchyňu 60 denárov. Okrem toho celé mestečko platilo namiesto jedného teľaťa šesť zlatých ročne. Ďalej namiesto priadze platil každý sedliak na štvrtinovej usadlosti 40 denárov a na osminovej po 20 denárov. Každý želiar s domom platil ročne ako cenzus jeden zlatý a 65 denárov, želiari bez domu, bývajúci u druhých, platili 40 denárov. V mestečku sa nachádzali aj opustené usadlosti, ktoré boli uvedené v konskripcii, avšak bez dôvodu opustenia. Čo sa týka právneho stavu, poddaní boli veční poddaní.

Údaje z prieskumu deviatich otázok nám dopĺňa urbárska konskripcia mestečka Moravský Svätý Ján z januára 1768.[16] Podľa nej bolo v tom čase v mestečku 53 sedliakov, 63 želiarov a 8 podželiarov. Opustených usadlostí bolo celkovo 47, čo je pomerne vysoké číslo. Z uvedených opustených usadlostí desať obsadili so súhlasom predošlého zemepána Jozefa Cobora bývalí podželiari. Všetky opustené usadlosti (s výnimkou jednej polovičnej) boli štvrtinové. Sedliaci boli večne poddaní s výnimkou štyroch, ktorí mali slobodu sťahovania, všetci boli remeselníci: Ján Štauder, Ján Sloboda, Jozef Štipavský a Ján Vach. Čo sa týka pozemkov v intraviláne, užívali ich všetci sedliaci, pričom rozloha pozemkov sa pohybovala od ½ do jednej bratislavskej merice pôdy. Polia za domami mali rozlohu od 3 do 12 a ¾ bratislavskej merice. Sedliaci tiež užívali lúky o rozlohe od ¾ do troch koscov, avšak nie všetci, len asi dve tretiny. Polia v intraviláne obrábali aj niektorí želiari, a to s rozlohou od 1/8 do polovice bratislavskej merice, polia za domami od ¼ do dvoch bratislavských meríc, ale lúky žiadne.[17]

Na základe výsledkov z odpovedí, a teda po zistení reálneho stavu, bol Moravský Svätý Ján zaradený do prvej triedy.[18] Tereziánsky urbár mestečka stanovil, že na jeden domový „grund" celej sedliackej usadlosti v intraviláne, zahrnúc dom, dvor, záhradu, miesto na stodolu, pripadalo 16 dielov polí, aby sa do nich dali vysiať dve bratislavské

---

[15] Od všetkých pobočných gruntov ale mestečko a obce panstvu odvádzali deviatok, na druhej strane zase neodvádzali žiaden desiatok. O situácii ohľadom platenia deviatku na iných panstvách však poddaní nevedeli uviesť nič. MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Moravský Svätý Ján, šk. č. 269, Examen ad novem puncta interrogatoria, Oppidum Szent Janos, s. 3.

[16] MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Moravský Svätý Ján, šk. č. 269, Conscriptio Oppidi Szent János, Januarius 1768.

[17] Porovnaj ref. 16.

[18] Tereziánsky urbár mestečka podpísali zástupcovia Bratislavskej stolice Ján Finta a prísažný Jozef Urbéni. Urbár bol potvrdený generálnou kongregáciou Bratislavskej stolice dňa 21. apríla 1768. MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Moravský Svätý Ján, šk. č. 269, *Urbar Mesteczka Swaty Jan, ktere gruntownemu Panovi Groff Batthyány Adamovi prinaleži*, 1768.

merice obilia. K tejto usadlosti patrili aj lúky o veľkosti osem koscov, ktoré sa mohli kosiť jedenkrát ročne. Po zosumarizovaní údajov z urbárskej tabuľky mestečka možno konštatovať, že v tomto roku tu hospodárilo 85 večne poddaných sedliakov. Usadlostí však bolo podstatne menej, až na 30 usadlostiach hospodárili dvaja poddaní, najčastejšie otec a syn, resp. dvaja bratia. Veľkosť usadlosti nebola u všetkých sedliakov rovnaká, spomedzi sledovaných poddanských mestečiek a obcí Ostrokamenského panstva bola práve v Moravskom Svätom Jáne najpestrejšia: v mestečku boli 3/8-ové, štvrtinové, 3/4-ové, 7/8-ové, celé a 1 a 1/8-ové poddanské usadlosti. Želiarov s domom bolo v mestečku 65 a podželiarov tu bolo 6.

Rozloha užívaného intravilánu nebola jednotná, pohybovala sa od 1 a 1/8 do 4 a 3/8 bratislavskej merice pôdy. Spolu na celé mestečko pripadlo 77,75 bratislavskej merice intravilánu. Želiari s domom ani bez domu neužívali ďalšie pozemky v intraviláne. Čo sa týka pozemkov v extraviláne, tie užívali v tomto mestečku sedliaci, ale aj niektorí želiari s domom. Extravilán v mestečku mal celkovú rozlohu 570 a ½ dielov poľa. Poddaní tu užívali aj lúky, a to všetci sedliaci a šiesti želiari. Rozloha lúk sa pohybovala od 3/4 kosca u želiarov až do 9 a 3/8 kosca u jedného z najbohatších sedliakov. Celková rozloha užívaných lúk po spočítaní vychádza 224, 25 kosca.

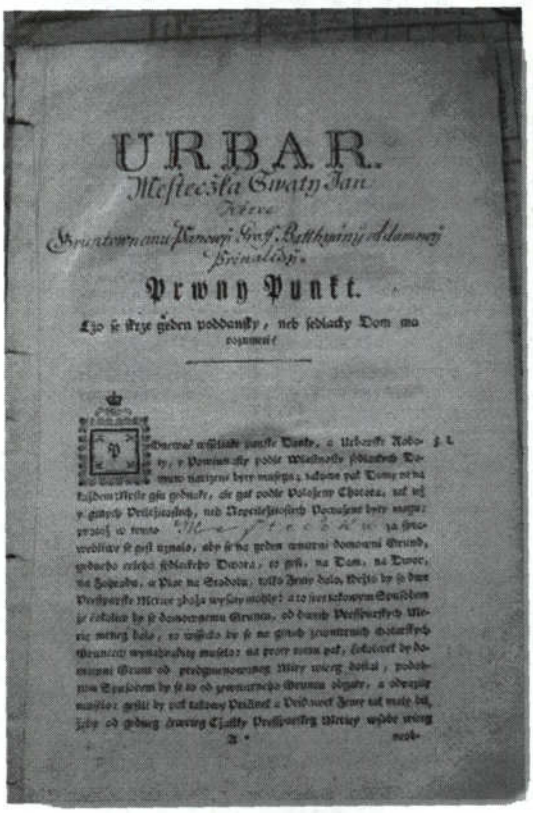
URBAR.
Mestečka Swaty Jan
Prwny Punkt.

Obrázok č. 1 – *Urbar Mesteczka Swaty Jan, ktere gruntownemu Panovi Groff Batthyány Adamovi prinaleži, 1768, titulná strana.*
Zdroj: MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Moravský Svätý Ján, šk. č. 269

Deviatok v Moravskom Svätom Jáne si Ostrokamenské panstvo vyžadovalo z úrody. V kolonke urbárskej tabule tohto mestečka je uvedená poznámka, že okrem bežných plodín odovzdávali poddaní aj deviatok z ľanu a konope. Rozsah poddanských robôt pre jednotlivé kategórie poddanského obyvateľstva v mestečku tiež nebol jednotný. Počet dní, ktoré musel poddaný ročne odpracovať so záprahom, sa pohyboval medzi 25 a 69 dňami; alebo od 37 do 147 dní pešo. Najvyšší počet odpracovaných dní sa vyžadoval od 1 a 3/8-ovej usadlosti, na ktorej hospodárili dvaja sedliaci: Michal a Matúš Šrámekovci. Rozsah robotných povinností bol skutočne veľmi rozmanitý aj u užívateľov rovnako veľkých usadlostí. Jednotnú robotnú povinnosť mali v Moravskom Svätom Jáne len želiari, ktorí boli povinní vykonať 18 dní pešej roboty ročne. A napokon podželiari boli povinní odpracovať ročne 12 dní pešej roboty. Spolu odviedli poddaní ročne 1 737 dní roboty so záprahom alebo 4 578 dní pešo.

Rovnako ako ostatní poddaní na Ostrokamenskom panstve, aj v Moravskom Svätom Jáne platili sedliaci a želiari od každého jedného hospodára ročný cenzus vo výške jeden zlatý. To znamená, ak na jednej usadlosti hospodárili dvaja poddaní, platili sa od usadlosti dva zlaté. Od všetkých sedliakov a želiarov získalo panstvo v roku 1768 ročný cenzus 111 zlatých. Čo sa týka naturálnych dávok, sedliaci v tomto mestečku odovzdávali drevo, topené maslo, kapúnov, kurence a vajcia. Tak v r. 1768 poddaní v mestečku okrem deviatku z úrody odovzdali spolu nasledovné množstvá naturálií: 33,583 siahy dreva, 33,58 holby topeného masla, 67,145 kapúna, 67,145 kureniec a 401 vajec. Sedliaci podobne ako v iných obciach Ostrokamenského panstva užívali ďalšie pozemky v intraviláne, ktorých rozloha sa pohybovala od 1/4 do 13 a 1/4 bratislavskej merice pôdy, spolu 33 bratislavkých meríc pôdy.

Poddanská obec Borský Svätý Jur

Odpovede na deväť otázok, na základe ktorých zisťovali úradníci reálny predurbársky stav, sa pre túto poddanskú obec nezachovali. O pomeroch v obci pred tereziánskou urbárskou reguláciou vieme z urbárskej konskripcie, ktorá sa v Borskom Svätom Jure spísala v januári 1768.[19] Po zosumarizovaní údajov z konskripcie možno konštatovať, že v tomto čase hospodárilo v obci 102 sedliakov. Z toho na 33 usadlostiach hospodárili dvaja sedliaci. Veľkosť usadlosti nebola u všetkých sedliakov rovnaká, v obci boli 3/8-ové, štvrtinové, 3/4-ové, 7/8-ové, celé a 1 a 1/8-ové usadlosti. Želiarov s domom bolo v obci 135 a podželiarov tu bolo 10. Rozloha užívaného intravilánu nebola jednotná. Dokonca nebola rovnaká ani u sedliakov s rovnako veľkou užívanou usadlosťou – celkovo sa pohybovala od 3/4 do 1 a 1/4 bratislavskej merice pôdy. Každý zo sedliakov užíval aj ďalšie pozemky v extraviláne obce, a to o veľkosti od 12 dielov do 25 a 1/8 dielu poľa. V Borskom Svätom Jure užívali pozemky v extraviláne aj niektorí želiari, konkrétne to bolo 25 želiarov z celkového počtu 135. Rozloha užívaných polí sa pohybovala od 6 a 1/2 do 23 a 3/4 dielu poľa. Čo sa týka lúk, všetci sedliaci v Borskom Svätom Jure užívali lúky, jednotlivo o veľkosti od 2 do 9 a 3/4 kosca. Pokiaľ ide o poddanské roboty, ich rozsah pre jednotlivé kategórie poddanského obyvateľstva v uvedenej obci nebol jednotný, naopak, panovali veľké rozdiely. U sedliakov sa rozsah pohyboval od 30 do 81 dní roboty so záprahom alebo od 60 do 176 dní pešo. Želiari boli povinní odviesť 18 dní pešej roboty ročne. A napokon podželiari boli povinní odviesť ročne 12 dní pešej roboty. Deviatok v Borskom Svätom Jure si Ostro-

[19] MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Borský Svätý Jur, šk. č. 21, Conscriptio Possessionis Szent Georg., Januarius 1768.

kamenské panstvo vyžadovalo z úrody, a to vrátane ľanu a konope. Rovnako ako ostatní poddaní na tomto panstve, aj tu sedliaci a želiari platili ročný cenzus vo výške jeden zlatý. Čo sa týka naturálnych dávok, sedliaci odovzdávali tieto: drevo, maslo, kapúnov, kurence a vajcia. Sedliaci s väčšími usadlosťami odovzdávali najviac, najčastejšie po 1 a 1/8 siahy dreva, holbu a viac topeného masla, jedného alebo dvoch kapúnov, jedno alebo dve kurence a vajcia (od 2 do 18 kusov). V Borskom Svätom Jure nedávali poddaní priadzu. Kvôli nedostatku lúk sedliaci ešte užívali ďalšie pozemky v intraviláne, od jednej do 5 a 7/8 bratislavskej merice pôdy.

Pri klasifikácii bola obec zaradená do prvej triedy. Samotný tereziánsky urbár[20] v tejto obci stanovil, že na jeden domový „grund" celej sedliackej usadlosti v intraviláne, zahrnúc dom, dvor, záhradu, miesto na stodolu, pripadalo 16 dielov polí, aby sa do nich dali vysiať dve bratislavské merice obilia. K tejto usadlosti patrili aj lúky o veľkosti osem koscov, ktoré sa mohli kosiť raz ročne. Situácia sa po tereziánskej urbárskej regulácii v obci zmenila nasledovne: hospodárilo tu 117 sedliakov, 126 želiarov s domom a 10 podželiarov. Veľkosť usadlostí nebola u všetkých sedliakov rovnaká, ale po regulácii boli v obci polovičné (počet 22), štvrtinové (65), 1/8-ové (16), 3/8-ové (3) a 5/8-ové (3) poddanské usadlosti. Rozloha užívaného intravilánu nebola jednotná. Dokonca nebola rovnaká ani u sedliakov s rovnako veľkou užívanou usadlosťou – celkovo sa pohybovala od 1/4 do dvoch bratislavských meríc pôdy, pričom ich užívali všetci sedliaci. Na celú obec pripadlo 68 a 1/2 bratislavskej merice intravilánu. Každý zo sedliakov užíval aj ďalšie pozemky v extraviláne obce, a to o veľkosti od troch do 9 a 1/2 dielu poľa. Aj v Borskom Svätom Jure užívali pozemky v extraviláne i niektorí želiari (o rozlohe od 1/4 do 3/4 dielu poľa), konkrétne to bolo 40 želiarov z celkového počtu 126. Extravilán v tejto obci mal celkovú rozlohu 596,25 dielu poľa. Čo sa týka lúk, všetci sedliaci v Borskom Svätom Jure užívali lúky, jednotlivo o veľkosti od jedného do dvoch vozov sena (najčastejšie o dvoch vozoch), celkovo išlo o plochu 236 vozov sena.

Pokiaľ ide o poddanské roboty, ich rozsah pre jednotlivé kategórie poddanského obyvateľstva v uvedenej obci nebol jednotný a závisel od veľkosti užívanej usadlosti. U sedliakov sa pohyboval od 6 a 1/2 do 32 a 1/2 dňa roboty so záprahom alebo od 13 do 60 dní pešo. Želiari boli povinní odviesť 18 dní pešej roboty ročne. A napokon podželiari boli povinní odviesť ročne 12 dní pešej roboty. Spolu to bolo ročne 1 739 a ½ dňa so záprahom alebo 5 765 dní pešej roboty. Deviatok v Borskom Svätom Jure si Ostrokamenské panstvo vyžadovalo z úrody, a to vrátane ľanu a konope. Sedliaci aj želiari platili ročný cenzus vo výške jeden zlatý. Od všetkých domov získalo panstvo v roku 1768 ročný cenzus 218 zlatých. Čo sa týka naturálnych dávok, sedliaci v Borskom Svätom Jure odovzdávali tieto: drevo, maslo, kapúnov, kurence a vajcia. Sedliaci s väčšími usadlosťami odovzdávali najviac, množstvo odovzdávaného dreva záviselo od veľkosti usadlosti – polovičné usadlosti dávali ½ siahy dreva, štvrtinové usadlosti ¼ siahy dreva a podobne. Ďalej dávali priadzu (od 1 do 3 a ½ funta), maslo (po pol holbe masla, ale len sedliaci na polovičnej a 5/8-ovej usadlosti), kapúnov (všetci okrem sedliakov na osminových usadlostiach, množstvo – jedného alebo dvoch), kurence (ako kapúny) a vajcia (od 2 do 11 kusov). Tak v roku 1768 poddaní v tejto obci okrem de-

[20] Tereziánsky urbár poddanskej obce Borský Svätý Jur podpísali zástupcovia Bratislavskej stolice notár Ján Finta a prísažný Jozef Urbéni. Urbár bol potvrdený generálnou kongregáciou Bratislavskej stolice dňa 28. apríla 1768. MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Borský Svätý Jur, kr. č. 21, *Urbar Osady Bur Swateho Jura, ktera gruntownemu Panovi Groff Batthyány Adamovi prinaleži, 1768.*

viatku z úrody odovzdali spolu nasledovné množstvá naturálií: 29 a ½ siahy dreva, 198 a ½ funta priadze, 95 kapúnov, 133 kureniec a 578 vajec. Kvôli nedostatku lúk sedliaci ešte užívali ďalšie pozemky v intraviláne, od 1/8 do 2 a 1/4 bratislavskej merice pôdy. Spolu tieto pozemky predstavovali plochu 14,25 bratislavskej merice.

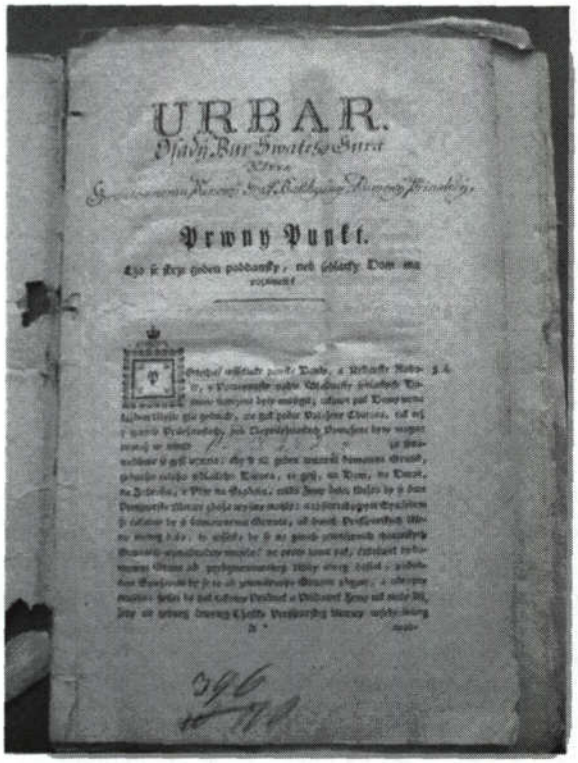
URBAR.

Prwny Punkt.

Obrázok č. 2 – Urbar Osady Bur Swateho Jura, ktera gruntownemu Panovi Groff Batthyány Adamovi prinaleži, 1768, titulná strana.
Zdroj: MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Borský Svätý Jur, šk. č. 21

Poddanská obec Bíňovce

Bíňovce patrili ako poddanská obec do dvoch panstiev – Smolenického a Ostrokamenského. V rámci Ostrokamenského panstva podiel v Bíňovciach nepatril Adamovi Baťánimu, ktorý vlastnil väčšinu panstva, ale jednému z ďalších podielnikov, Jánovi Tolvajovi. Po vyhlásení urbárskeho patentu v roku 1767 prišiel do Bíňoviec za účelom zistenia reálneho stavu a prieskumu na deväť otázok úradník Bratislavskej stolice, konskriptor Ambróz Takáč. Uvedené odpovede sa v Bíňovciach zapísali dňa 28. februára 1768 za účasti predstaviteľov panstiev – Andreja Kanoviča, účtovníka Smolenického panstva a Františka Sokola, provizora majetkov grófa Jána Tolvaja. Čo sa týka predstaviteľov obce Bíňovce, odpovedí na deväť otázok sa zúčastnili aj poddaní grófa Tolvaja, aj poddaní Erdődyovcov (majiteľov Smolenického panstva). K tolvajovským poddaným patrili richtár obce Michal Zálešák a prísažní Martin Mikinič, Andrej Kolarovič, Andrej Tuskovič, Juraj Mikinič starší, Martin Masarovič starší. Z erdődyovských pod-

daných boli prítomní Andrej Masarovič a Štefan Sedláček.[21] V prítomnosti všetkých vymenovaných a konskriptora najprv zložili zhromaždení zástupcovia obce prísahu. Na to im bolo položených deväť otázok, na ktoré museli odpovedať. Obsah odpovedí úradník podrobne zapísal.

Bíňovskí poddaní svorne uviedli, že nemajú žiadne urbáre, ani nikdy nemali, pokiaľ im siahala pamäť. Zároveň však uviedli, že Smolenické aj Ostrokamenské panstvo spisovalo každoročne urbáre, ale tie držalo u seba. Čo sa týka poddanských povinností, tie mali vždy nariadené podľa potreby zemepánov. Poddaní grófa Tolvaja sa z povinností podľa jeho vôle zvykli vykupovať za ročnú sumu 30 zlatých, čo vstúpilo do platnosti asi okolo roku 1748. Títo poddaní mali predtým zemepána grófa Koleniča, a ani za neho nemali presne určené a predpísané povinnosti, ale ako im rozkázal, tak robili.[22] V roku 1764 uložil gróf Tolvaj niektorým, ktorí neposkytovali tieto roboty dostatočne, platiť ročne 20 zlatých a 30 denárov. Okrem toho sa asi 20 želiarov, ktorí neboli schopní dostatočne robotovať, muselo vykúpiť za štyri zlaté ročne. Ale hneď v ďalšom roku sa toto vykupovanie zvýšilo na 17 zlatých od poldomníka. Okrem toho platili po jednom zlatom na zemepánovu kuchyňu.

Iná bola situácia v poddanských dávkach a povinnostiach bíňovských poddaných, patriacich Erdődyovcom. Z nich niektorí predtým boli pod zemepánom M. Počuchom, pre ktorého musel každý sedliak na polovičnej usadlosti odpracovať dva dni v týždni so svojím záprahom alebo tri dni pešo, a okrem toho odovzdávali po jednom kapúnovi. Keď sa dostali pod zemepána A. Brunšvika, k uvedeným povinnostiam im pribudlo ročne odovzdať aj 10 vajec a takéto povinnosti im zostali aj za panovania grófa K. Erdődyho až do roku 1765. V roku 1765 im totiž uvedené kuchynské dávky (kapúny a vajcia) boli zmenené na peňažný ekvivalent, to znamená, že namiesto nich platili jeden zlatý. A tiež kto sa chcel vykúpiť z robotnej povinnosti, musel zaplatiť ročne osem zlatých a 50 denárov a spomenutý jeden zlatý na zemepanskú kuchyňu. Na tento spôsob mali uvedené povinnosti aj poddaní grófa J. Tarnovského, ktorí v čase regulácie už patrili Erdődyovcom. Kým však patrili Tarnovskému, chodievali do Malženíc na obrábanie panského majera a odvádzali furmanky: raz do roka boli štyria sedliaci na polovičnej usadlosti povinní poskytnúť furmanku do Bratislavy.

Čo sa týka úžitkov, všetci bíňovskí poddaní svorne uviedli, že nemali žiadne úžitky okrem „občasnej" krčmy, ktorá trvala od sviatku sv. Michala do Vianoc, v najlepších rokoch zvykla krčma vyniesť pre obec osem zlatých. Ďalej ako úžitok uviedli erdődyovskí poddaní štyri siahy dreva na palivo ročne. Drevo posledné dva roky dával svojím poddaným aj zemepán J. Tolvaj, predtým namiesto neho slobodne rúbali v bukovských lesoch a drevo na palivo brali odtiaľ. Zo škôd neuviedli bíňovskí poddaní

---

[21] MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Bíňovce, šk. č. 4, Examen ad novem puncta interrogatoria, Possessio Bényocz.

[22] Podľa výpovedí poddaných niekedy nešli pracovať ani raz do mesiaca, inokedy pracovali častejšie. Zemepánovi poskytovali furmanku do Modry alebo do Bratislavy, čo bol povinný poskytnúť každý sedliak na polovičnej usadlosti. Okrem toho boli všetci sedliaci povinní prispievať na zemepanskú kuchyňu: každý sedliak na polovičnej usadlosti odovzdával ročne 12 vajec, holbu masla, dve kurence, pol husi a 18 denárov v hotovosti. Keď sa títo poddaní dostali pod ďalšieho zemepána, grófa Mikuláša Esterháziho, platili za vykúpenie z roboty osem zlatých a za kuchynské dávky po jednom zlatom a 50 denároch. Istý čas patrili aj grófovi J. Tarnovskému, vtedy im boli nariadené nasledovné povinnosti: čo sa týka robotnej povinnosti, sedliaci na polovičnej usadlosti dva dni do týždňa robotovali so záprahom alebo štyri dni pešo, čo trvalo do roku 1764. MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Bíňovce, šk. č. 4, Examen ad novem puncta interrogatoria, Possessio Bényocz, s. 2.

žiadne. Všetky role mali zachytené v konskripcii, okrem nich užívali lúky za domami, avšak otavu zvykli kosiť len na niektorých z nich, aj to len keď nebol suchý rok. Na ostatných lúkach sa otava nekosila nikdy. Okrem uvedených robôt, k robote s dvojitým záprahom poddaných K. Erdődyho, keď robili na Smolenickom zámku, rátala sa im aj cesta tam aj naspäť, ale keď zvykli v lete chodievať na robotu do Malženíc, cesta sa im nezvykla započítavať. Čo sa týkalo odovzdávania deviatku, poddaní uviedli, že z polí za domami deviatok nedávali, ani nevedeli o tom, že by dávali poddaní v okolitých obciach. Od kopaničných polí ale deviatok dávali. Iné dávky a dary panstvu nedávali žiadne. Pokiaľ išlo o opustené usadlosti, z majetkového podielu grófov Erdődyovcov bola v Bíňovciach len jedna štvrtinová usadlosť pustá odnepamäti, ktorú mal v držbe krčmár. Zo strany grófa Tolvaja bolo ale v Bíňovciach až 11 opustených polovičných usadlostí, z ktorých osem bolo opustených už dávno, tri zostali opustené poddanými krátko pred reguláciou kvôli nemožnosti plniť poddanské povinnosti. Opustené usadlosti však poddaní z väčšej časti árendovali. Všetci Bíňovčania uviedli, že sú veční poddaní.

Na základe výsledkov z odpovedí, a teda po zistení reálneho stavu, bola poddanská obec Bíňovce zaradená do prvej triedy.[23] Tereziánsky urbár v Bíňovciach stanovil rozsah sedliackej usadlosti na 16 dielov oráčin, do ktorých sa vysialo po dvoch bratislavských mericiach do jedného dielu, a k tomu šesť lúk, ktoré sa mohli kosiť dvakrát ročne. Podľa urbára žilo v obci 62 večne poddaných sedliakov, 13 želiarov a jeden podželiar. Veľkosť usadlosti nebola u všetkých sedliakov rovnaká. Celú usadlosť neužíval nikto, najväčšie boli dve polovičné usadlosti, ktoré užíval Martin Zálešák a Ambróz Fuskovič. Ostatní sedliaci mali usadlosti väčšinou osminové a štvrtinové, ale prevažná väčšina užívala usadlosť o výmere troch osmín. Podľa urbárskej tabule Bíňoviec boli poddaní rozdelení dvom zemepánom takto: Krištofovi Erdődymu patrilo 17 sedliackych usadlostí a jeden želiar, Jánovi Tolvajovi 36 sedliackych usadlostí, 12 želiarskych domov a jeden podželiar.

Rozloha užívaného intravilánu u bíňovských poddaných nebola jednotná. Dokonca nebola rovnaká ani u sedliakov so štvrtinovou a 3/8-ovou usadlosťou – pohybovala sa od 1/4 do ¾ bratislavskej merice pôdy. Na celú obec pripadlo spolu 35,75 bratislavskej merice intravilánu. Každý zo sedliakov s 3/8 usadlosťou užíval extravilán o veľkosti od 3 a 3/8 do 8 a 3/8 dielu poľa. Extravilán v Bíňovciach mal celkovú rozlohu 377,87 dielu poľa. Čo sa týka lúk, sedliaci v Bíňovciach s výnimkou dvoch užívali lúky, a to o výmere od jednej štvrtiny do dvoch celých koscov. Celková výmera lúk v chotári predstavovala plochu 39 vozov sena.

Pokiaľ ide o poddanské roboty, najviac robotnej povinnosti museli odviesť užívatelia polovičnej usadlosti – až 28 dní so záprahom alebo 56 dní pešo. Želiari s domom boli povinní odviesť 18 dní pešej roboty ročne a jeden podželiar v obci 12 dní pešej roboty. Deviatok v Bíňovciach si Smolenické aj Ostrokamenské panstvo rovnako vyžadovalo vo forme roboty. Užívatelia polovičnej usadlosti v rámci deviatku odpracovali ročne 5 a ½ dňa so záprahom alebo 11 dní pešo, resp. 6 dní so záprahom alebo 12 dní pešo. U užívateľov štvrtinovej usadlosti to bolo 8 či 9 dní so záprahom alebo od 16 do

[23] Tereziánsky urbár Bíňoviec podpísali zástupcovia Bratislavskej stolice fiškál Ambróz Takáč a prísažný Michal Bóka. Urbár bol potvrdený generálnou kongregáciou Bratislavskej stolice dňa 21. apríla 1768. MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Bíňovce, šk. č. 4, *Urbar Osady Binowecz, ktera gruntownim Panom Groffom Erdödy Krištoffovi a Tolvay Janošovi prinaleži, 1768.*

18 dní pešo, osminovej usadlosti 3 a ½ dňa s dobytkom alebo 7 dní pešo, a napokon 3/8-vej usadlosti 3 a ½ až 4 a ½ dňa so záprahom alebo od 8 do 11 dní pešo.

Rovnako ako ostatní poddaní, aj v Bíňovciach platili všetci poddaní – sedliaci a želiari – bez rozdielu v príslušnosti k panstvu ročný cenzus vo výške jeden zlatý. Čo sa týka naturálnych dávok, sedliaci v Bíňovciach odovzdávali tieto: drevo, priadzu, kapúnov, kurence a vajcia. Sedliaci s polovičnou usadlosťou odovzdávali najviac: 1/2 siahy dreva, tri funty priadze, jedného kapúna, dve kurčatá a 11 vajec. Sedliaci s 3/8-vou usadlosťou odovzdávali nasledovné naturálie: drevo (3/8 siahy), priadzu (od 1 a ½ do 2 a ½ funta), jedného kapúna, dve kurčatá a vajcia (od 4 do 6 kusov). U sedliakov so štvrtinovou usadlosťou to boli nasledovné množstvá: drevo (po 1/4 siahy), konopná priadza (2 funty), kapúny (po jednom), kurence (po dve), vajcia (po dve). U sedliakov s osminovou usadlosťou to boli tieto množstvá: drevo (po 1/8 siahy), priadza (jeden funt), ďalej jeden alebo dva kapúny a dve vajcia. Kurčatá sedliaci na osminovej usadlosti nedávali. Bíňovskí sedliaci ešte užívali ďalšie pozemky v intraviláne, a to od 1 a ½ do šiestich dielov poľa. Spolu to bola rozloha 192 a ½ bratislavskej merice. Po sumarizácii robotných povinností nám vychádza, že poddaní v Bíňovciach boli povinní ročne odpracovať zemepánovi 927 dní so záprahom alebo 2 100 dní pešo. Zemepanský deviatok sa po vzájomnej dohode neodvádzal v naturáliách, ale prácou, čo pre všetkých poddaných znamenalo navyše odpracovať 199 a ½ dňa so záprahom alebo

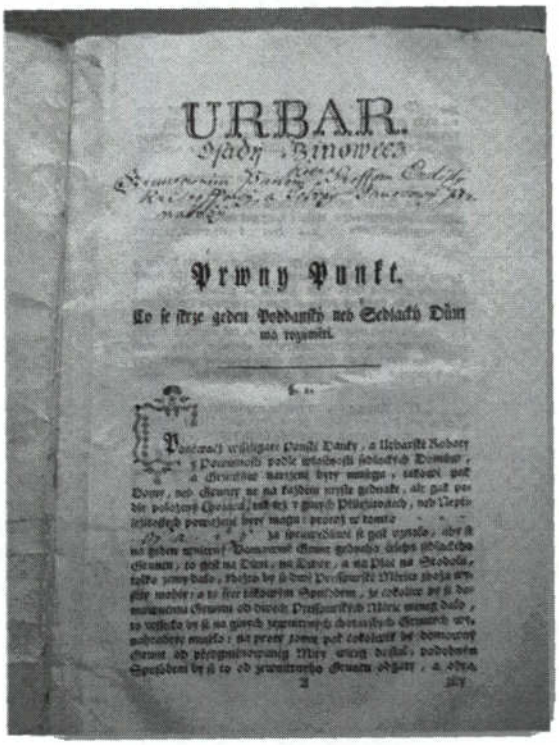
URBAR.

Prwny Punkt.

Obrázok č. 3 – *Urbar Osady Binowecz, ktera gruntownim Panom Groffom Erdődy Krištoffovi a Tolvay Janošovi prinaleži, 1768, titulná strana.*
Zdroj: MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Bíňovce, šk. č. 4

399 dní pešo. Čo sa týka sumarizácie naturálií, v roku 1768 poddaní v Bíňovciach odovzdali spolu nasledovné množstvá: 17 a 1/8 siahy palivového dreva, 103 a 1/2 funta konopnej priadze, 57 kapúnov, 84 kureniec a 407 vajec. Každých 30 sedliackych usadlostí muselo dať spoločne raz do roka jedno teľa, ale z tejto povinnosti sa mohli vykúpiť za jeden zlatý a 30 denárov.

Poddanská obec Závod

Aj v poddanskej obci Závod zisťovali úradníci reálny stav, odpovede na deväť otázok sa však nezachovali, takže nepoznáme bližšie okolnosti odpovedí, ani účasť predstaviteľov obce či panstva na ich zostavení. Situáciu v obci však bližšie približuje konskripcia z januára 1768, teda z obdobia krátko pred reguláciou.[24] Podľa nej boli v Závode v tom čase sedliaci rozdelení podľa majetkových podielov zemepánov, čo v podstate kopíruje aj neskorší tereziánsky urbár. Urbár rozlišuje poddaných patriacich Erdődyovcom (zemepánom Smolenického panstva) a poddaných patriacich Adamovi Batťánimu, majiteľovi najväčších podielov v Ostrokamenskom panstve. Poddaní Erdődyovcov sú ešte rozdelení na tri časti, prvá vlastná časť, druhá ako bývalá časť podielov Adama Kegleviča (zvaná aj jesenákovský podiel) a tretia ako časť podielov grófa J. Tarnovského. Na základe výsledkov z odpovedí a po zistení reálneho stavu bola obec Závod zaradená do druhej triedy.[25] V Závode na jeden domový „grund" celej sedliackej usadlosti v intraviláne, zahrnúc dom, dvor, záhradu, miesto na stodolu, pripadalo 18 dielov polí, aby sa do nich dali vysiať dve bratislavské merice obilia. K tejto usadlosti patrili aj lúky o veľkosti osem koscov, ktoré sa mohli kosiť raz ročne. Ako je už v samotnom názve urbára Závodu uvedené, poddaní boli aj v tereziánskom urbári rozdelení na dve časti, jedna patrila v čase regulácie Ostrokamenskému a druhá Smolenickému panstvu.

Čo sa týka erdődyovských poddaných, po regulácii sa z mnohých sedliakov stali želiari: želiarov bolo 88, sedliakov 28 a podželiarov 18, z nich dvaja slobodného odchodu. Opustených bolo celkom až 30 erdődyovských usadlostí. Prevažná väčšina želiarov užívala zeme v extraviláne obce o rozlohe od 1/8 do troch dielov poľa. Väčšina z nich obrábala aj lúky o výmere od ¼ do 3/8 vozov sena. Ďalej boli povinní panstvu odpracovať 18 dní pešo a platili aj ročný cenzus jeden zlatý. Zemepanský deviatok platili z úrody. Sedliaci mali robotné povinnosti rozdielne: 17 dní so záprahom alebo 22 dní pešo, či 8 dní so záprahom alebo 16 dní pešo. Podželiari mali jedinú povinnosť, a to panstvu odpracovať 12 dní pešej roboty ročne. Čo sa týka naturálnych dávok, závodskí sedliaci odovzdávali Smolenickému panstvu tieto: drevo, priadzu, kapúnov, kurence a vajcia. Množstvá boli nasledovné: sedliaci so štvrtinovou usadlosťou odovzdávali po 1/4 siahy dreva, jednom alebo dvoch funtoch priadze, jednom kapúnovi, jednom kurčati a vajcia (2 až 9 kusov). U sedliakov s osminovou usadlosťou to boli nasledovné množstvá: drevo (po 1/8 siahy), konopná priadza (1/2 alebo jeden funt), kapúny (niektorí po jednom, niektorí nič) a vajcia (od 2 do 9). Sedliaci užívali aj ďalšie

[24] MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Závod, šk. č. 473, Conscriptio Possessionis Závod ad Excellentissimos, ac Illustrissimos Dominos Comites Christophorum Erdődy, et Seniorem Adamum de Batthyán spectantis, Januarius 1768.

[25] Tereziánsky urbár poddanskej obce Závod podpísali zástupcovia Bratislavskej stolice notár Ján Finta a prísažný Jozef Urbéni. Urbár bol potvrdený generálnou kongregáciou Bratislavskej stolice dňa 21.apríla 1768. MV SR, Štátny archív v Bratislave, Župa Bratislavská I., Urbarialia, Závod, šk. č. 473, *Urbar Osady Zawod, ktera gruntownym Panom Groffom Erdődy Krištofovi a Batthyany Adamovi prinaleži*, 1768.

pozemky v extraviláne, jednotlivo o výmere od 3/4 do 3 a 1/4 bratislavskej merice poľa.

Grófovi A. Baťánimu patrili v Závode dvaja sedliaci (hospodáriaci na spoločnej osminovej usadlosti), deviati želiari a dvaja podželiari. Spomenutí sedliaci na osminovej usadlosti užívali pozemky v intraviláne o výmere 3/4 bratislavskej merice, pozemky v extraviláne o rozlohe 3 a 3/4 dielu poľa a lúku o výmere 3/8 voza sena. Ich ostatné povinnosti boli v porovnaní s erdődyovskými sedliakmi nižšie: museli odpracovať 8 a 1/2 dňa so záprahom alebo 17 dní pešo, dávať deviatok z úrody, ročný cenzus jeden zlatý, ďalej dávali drevo (po 1/8 siahy), priadzu (po jednom funte) a dve vajcia. Nemuseli dávať maslo ani hydinu. Užívali aj ďalšie pozemky o výmere siedmych bratislavských meríc poľa. Všetci baťániovskí želiari užívali aj zeme v extraviláne obce (od 1 a 1/8 do 2 a 1/2 dielu poľa) a lúky (s rovnakou rozlohou 1/8 voza sena). Ich ďalšie povinnosti boli odpracovať 18 dní v roku pešo, platiť ročný cenzus jeden zlatý a odovzdať deviatok z úrody. A napokon dvaja baťániovskí podželiari mali povinnosť odpracovať len 12 dní v roku pešo.

Po zosumarizovaní údajov z urbárskej tabuľky poddanskej obce Závod možno konštatovať, že spolu hospodárilo v Závode 30 sedliakov, 97 želiarov a 20 podželiarov. Užívané pozemky v intraviláne mali celkovú rozlohu 36 a 1/2 bratislavskej merice pôdy, v extraviláne 950 a 1/2 dielu poľa. Spolu poddaní v Závode odpracovali 1 724 a 1/2 dňa so záprahom alebo 4 956 dní pešo. Množstvá odovzdaných naturálií boli nasledovné: 31,25 siahy dreva, 190, 37 funta priadze, 71,12 kapúna, 84,12 kureniec a 503 vajec. Celková rozloha extravilánu ako náhrady lúk predstavovala plochu 213,62 bratislavskej merice.

Vo všeobecnosti bolo jednou z najdôležitejších zmien urbárskej regulácie určenie maximálneho množstva peňažných, naturálnych a robotných povinností a dávok, ktorými mohol zemepán poddaného zaťažovať. K zmenám prišlo tiež v klasifikácii poddaných a veľkosti usadlostí. Pred tereziánskou urbárskou reguláciou boli usadlosti veľmi rozdrobené, čo badať u väčšiny sídiel Ostrokamenského panstva, kde nachádzame usadlosti 1/16-ové, a dokonca aj 1/32-ové. Preto určenie najmenšieho rozsahu usadlostí malo výrazný vplyv na ich kvalitu, pričom sa vo väčšine obcí počet sedliackych usadlostí zvýšil. Boli však aj obce, kde boli sedliaci preradení do kategórie želiarov (Bíňovce, Závod). Tým sa nepochybne zlepšila situácia, keďže boli povinní iba pešou robotou 18 dní v roku a okrem cenzu a deviatku, ak užívali aj nejakú zem, nemuseli odvádzať ostatné dávky. Panstvo tým však prišlo o značnú stratu naturálií i roboty.

Významné zmeny nastali vo výške robotnej a naturálnej renty. Tereziánska urbárska regulácia stanovila robotnú povinnosť na celú usadlosť na 52 dní záprahovej alebo 104 dní ručnej roboty, a pre želiarov a podželiarov (ktorí nemali pozemkový prídel) na 18, prípadne 12 dní ručnej roboty. Záprahová robota sa mala vykonávať s dvojzáprahom, s výnimkou orby a dlhej furmanky (tie sa mali vykonávať so štvorzáprahom). Tereziánska úprava roboty znamenala niekde väčšiu, niekde menšiu úľavu, pokiaľ ide o jej výšku. Celkovo sa však výška roboty znížila, najmä u želiarov a podželiarov. Ďalšou nespornou výhodou pre poddaných bolo aj rozvrhnutie roboty na ročné obdobia, a najmä obmedzenie kumulácie roboty v jarných a letných mesiacoch. V záujme kontribúcie urbár brzdil plnenie roboty v peňažnom ekvivalente, preto bol peňažný ekvivalent stanovený nízko, aby zemepáni dávali prednosť robote in natura. Čo sa týka odovzdávania naturálnej renty, teda podielu na výnose z rastlinnej a živočíšnej výroby, ustanovenia urbárskej regulácie neprinášali pre slovenských poddaných úľavu, skôr väčšie zaťaženie. To sa týkalo aj situácie na Ostrokamenskom panstve. Pred reguláciou sa totiž spravidla vo väčšine obcí panstva nedával nijaký deviatok,

v mnohých obciach sa dával len pomerne výhodný ekvivalent peňažný alebo robotný, prípadne aj naturálny, ale často sa dával len z istých druhov obilnín alebo zvierat. Regulácia zaviedla deviatok všeobecne bez ohľadu na to, či sa predtým dával alebo nie. Deviatok sa mal dávať zásadne in natura, avšak ak poddaní trvali na jeho plnení vo forme ako predtým, zemepán sa mohol rozhodnúť. Z hospodárskeho hľadiska deviatok in natura znamenal veľké zaťaženie. Formou peňažnej renty sa platil v podstate iba domový cenzus. V porovnaní s predurbárskou rentou bola značne nižšia.

Ak vezmeme do úvahy súhrnne stanovenie robotnej, peňažnej a naturálnej renty, zdalo by sa, že tereziánska urbárska regulácia bezprostredne po jej prijatí priniesla poddaným na Ostrokamenskom panstve nesporne úľavu. Napriek tomu, že nepochybne značne znížila peňažné, naturálne, ale najmä a predovšetkým robotné povinnosti, urbárska regulácia nesplnila očakávania a predstavy poddaných, mnohým z nich sa po jej zavedení dokonca postavenie zhoršilo. Hlavná zásada tereziánskeho urbára – presné vymedzenie poddanských robôt – sa v Uhorsku dôsledne nedodržiavala a šľachtu nemal kto k tomu prinútiť. Urbárske súpisy Ostrokamenského panstva z roku 1785 a ďalších rokov[26] ukazujú, že pomery sa v mnohom vrátili do predurbárskych čias a všeobecné závery, ktoré hovoria len o relatívnom zlepšení hospodárskej situácie poddaných, sú platné aj pre mestečko a obce Ostrokamenského panstva.[27]

Príloha

Tabuľka. č. 1 – *Počet poddaných (sedliakov, želiarov a podželiarov) na Ostrokamenskom panstve podľa tereziánskeho urbára z roku 1768*

Mestečko/Obec	Sedliaci	Želiari	Podželiari
Moravský Svätý Ján	85	65	6
Borský Svätý Jur	102/117	135/126	10
Bukovú[3]	–	–	–
Lakšárska Nová Ves[3]	–	–	–
Bíňovce[1]	36	12	1
Závod[2]	2	9	2

[1] Poddaní patriaci J. Tolvajovi.
[2] Poddaní patriaci A. Baťánimu.
[3] Tereziánsky urbár sa nezachoval.

[26] MV SR, Štátny archív v Bratislave, Fond Panstvo Ostrý Kameň, šk. č. 12, Urbarial Conscription pro Anno 1785 bei der hoch Batthyanischen Herrchaft St. Johann, Urbarial Conscription pro Anno 1790 bei der hoch Batthyanischen Herrchaft Sanct Johann.

[27] Porovnaj všeobecné závery K. Rebra. REBRO, *Urbárska regulácia,* ref. 1, s. 551 a nasledujúce.

Tabuľka č. 2 – *Celkové množstvo naturálií, odovzdaných Ostrokamenskému panstvu poddanými podľa tereziánskych urbárov Ostrokamenského panstva z roku 1768*

Mestečko/Obec	Drevo (siahy)	Priadza (funty)	Maslo (holby)	Kapúny	Kurence	Vajcia
Moravský Svätý Ján	33,583	–	33,58	67,145	67,145	401
Borský Svätý Jur	29 a ½	198 a ½	–	95	133	578
Buková[3]	–	–	–	–	–	–
Lakšárska Nová Ves[3]	–	–	–	–	–	–
Bíňovce[1]	2 a 1/4	14	–	11,52	12	25
Závod[2]	2	1,25	–	2,6	6,02	14

[1] Poddaní patriaci J. Tolvajovi.
[2] Poddaní patriaci Baťániovcom.
[3] Tereziánsky urbár sa nezachoval.

Stav živočíšnej produkcie na Holíčskom panstve v polovici 19. storočia

Ivana Fialová

Panstvo Holíč patrilo približne od polovice 18. storočia cisárskej rodine Habsburgovcov, od posledného člena šľachtickej rodiny Cobor ho spolu so susedným panstvom Šaštín kúpil František Štefan Lotrinský, manžel Márie Terézie. K panstvu Holíč patrili tri mestečká: Holíč, Gbely, Radošovce a 14 dedín: Kátov, Kopčany, Letničie, Lopašov, Močidľany, Oreské, Petrova Ves, Radimov, Trnovec, Unín, Vidovany, Vieska, Vlčkovany a Vrádište. Celé územie panstva spadalo do Nitrianskej stolice.

Pre poznanie stavu hospodárstva na Holíčskom panstve v polovici 19. storočia je významným prameňom dokument z roku 1845, vypracovaný na žiadosť kráľovského uhorského poľnohospodárskeho spolku. Členovia spolku totiž počas svojej návštevy na panstve predložili tunajšej správe dotazník s 33 otázkami, skúmajúcimi stav jednotlivých oblastí hospodárstva. Na panstve následne vypracovali 131-stranový elaborát, v ktorom odpovedali na položené otázky. Jeho súčasťou bolo aj 38 príloh, obsahujúcich rôzne výkazy, ktoré sa nám doteraz nepodarilo v zachovanom archívnom materiáli nájsť. Z toho dôvodu sme pri niektorých štatistických údajoch vychádzali z účtovných kníh vedených na panstve. Dokument je datovaný 14. mája 1845 a podpísaný vtedajším správcom panstva Jozefom Mündlom.[1]

Otázky mali nasledujúce znenie:

1. Aká je rozloha panstva a koľko z nej pripadá na alodiálnu a koľko na urbársku pôdu?
2. Akú má rozlohu alodiálna pôda prislúchajúca k jednotlivým majerom, osobitne polia, lúky, záhrady, lesy, pasienky atď.?
3. Aké poľnohospodárske plodiny sa na panstve pestujú, aký je osevný postup, aké osobitosti či zvláštnosti sa pri nich objavujú?
4. Aký je desaťročný priemerný výnos poľnohospodárskych plodín?
5. Aké hnojenie sa v Holíči používa? Aké je spracovanie hnoja a aké surogáty (náhrady) sa používajú na jeho rozmnoženie?
6. Aký vplyv na poľnohospodárske plodiny je pozorovaný pri používaní rôznych spôsobov hnojenia?
7. Aký vplyv na vegetáciu má klíma, bonita pôdy a jej poloha?
8. Z čoho pozostávajú pracovné sily, ktorými panstvo disponuje pri poľnohospodárskych prácach? Aká je priemerná denná mzda v okolí? Ako je využívaný eventuálny prebytok pracovných síl alebo pokrytý ich prípadný nedostatok?
9. Aké poľnohospodárske nástroje sa používajú v Holíči na uľahčenie prác v poľnohospodárstve?

[1] Dokument má názov *„Beantwortung nachstehender Fragen, welche der Löblich königliche ungarische landwirtschaftliche Verein bei Gelegenheit der Bereisung der k. k. Familie Herrschaft Holitsch neutraer Comitats zur Erörterung vorgelegt."* Uložený je v Slovenskom národnom archíve (ďalej SNA), vo fonde Panstvo Holíč, fond sa spracováva, bez signatúry.

10. Aký je pomer lúk k poliam a pomer množstva dopestovaných krmovín k produkcii obilia? Aké druhy krmív sa na panstve pestujú? Čo sa obzvlášť sleduje pri ich produkcii a tiež pri ich uskladňovaní?
11. Aký je priemerný výnos krmovín a čo sa osobitne pozoruje pri lúkach v Holíči?
12. Aký je stav ťažného a úžitkového dobytka na panstve? Využívajú sa ťažné kone pravidelne na chov?
13. O čom je potrebné sa vo vzťahu k chovu ťažného dobytka zmieniť a aký spôsob kŕmenia sa pri ňom uplatňuje?
14. Aký spôsob zapriahania sa uplatňuje pri voloch? Sú tiež kravy používané do záprahov, s akým úspechom?
15. Aké plemená dobytka sa chovajú na panstve? S akými nákladmi na krmivo? Aký je mliečny úžitok?
16. Aký odbyt má mlieko? Vyrába sa z neho syr? Aké druhy syra a akým spôsobom sa pripravujú?
17. Aký je stav oviec na panstve? Aký je pomer medzi počtom matiek, škopcov a baranov?
18. Na čo sa obzvlášť dbá vo vzťahu k prístrešiam a chovu oviec?
19. Aký spôsob kŕmenia sa uplatňuje pri ovciach a s akým úspechom?
20. Aká je váha vlny oviec podľa pohlavia s výnimkou jednoročných zvierat? Aká je priemerná váha vlny zvlášť pri jednotlivých ovciach rôznych pohlaví?
21. Ako prebieha kúpanie vlny? Aké percento na váhe vlny sa pri tomto kúpaní v pomere k neumytej stratí?
22. Aký je pri uvedenom stave oviec desaťročný priemer každoročne vyprodukovanej vlny a aká je jej cena tiež v desaťročnom priemere?
23. Aký je priemerný ročný predaj na panstve chovaných oviec? Aká je priemerná cena chovných baranov a chovných matiek?
24. Aká je priemerná úmrtnosť pri celom stave oviec? Aká je osobitne pri jahňatách? Aký čas bahnenia sa uprednostňuje?
25. Aké ochorenia sa obvykle vyskytujú pri holíčskych stádach? Ktoré liečivá sa osvedčili proti nim?
26. Na akom základe stojí lesné hospodárstvo na panstve? Aké dreviny prevládajú v lesoch? Aký spôsob ťažby a hospodárenia sa v tomto odvetví uplatňuje? Je výsadba lesov zodpovedajúca a v akom pomere je k ťažbe dreva?
27. Pestujú sa na panstve technické plodiny a s akým úspechom?
28. Aký je stav včelárstva a ovocinárstva na panstve?
29. Vedie panstvo nejaké poľnohospodársko-technické podniky a s akým úspechom?
30. Aké odbytové cesty má panstvo pre svoju produkciu? Akým spôsobom sa jeho produkty predávajú?
31. Aký personál je na panstve zamestnávaný na vedenie jednotlivých hospodárskych odvetví? Aký je plat jednotlivých úradníkov a nižších služobníkov? Aké sú nariadenia týkajúce sa ich penzie?

32. Na čo sa dbá pri vedení účtovných záležitostí? Je existujúce vedenie účtovných kníh vhodné na zistenie čistého výnosu rôznych hospodárskych odvetví?
33. Aký je čistý výnos panstva (ak je možné položiť takúto otázku)?

Chov hovädzieho dobytka a koní

V štúdii sa bližšie venujeme len vybraným otázkam, ktoré sa dotýkajú oblasti živočíšnej produkcie (otázky č. 12–25). Podľa údajov z dokumentu chovali v roku 1845 na panstve 37 koní a 280 kusov rožného dobytka. V porovnaní s rokom 1834, keď bol stav koní na panstve 23 kusov a dobytka 129 kusov, prišlo k rozmnoženiu tohto počtu o 14 koní a 151 kusov rožného dobytka. Do záprahu používali 30 koní a 52 volov. Nárast počtu chovaných hospodárskych zvierat v období rokov 1834–1845 ilustruje tabuľka č. 1. Údaje v nej zachytávajú stav k 31. decembru príslušného roka, preto sa čiastočne odlišujú od údajov zapísaných v spomínanom dokumente. Jeho zostavovatelia zrejme uviedli stav hospodárskych zvierat, ktorý bol aktuálny v čase vyhotovovania dokumentu. Je zaujímavé, že v hlavných polkorábskych knihách sa od roku 1840/1841 objavujú i záznamy o chove angorských a tibetských kôz *(Angora und Tibeth Ziegen)* na panstve, o ktorých sa však dokument z roku 1845 nezmieňuje. Zatiaľ nám nie je známe, akým spôsobom sa tieto plemená kôz na panstvo dostali, môžeme vysloviť len domnienku, že išlo zrejme o pokusný chov zvierat, ktorých srsť bola určená na produkciu kašmírovej a angorskej vlny.

Hospodárske zvieratá chovalo panstvo v roku 1845 na niekoľkých miestach, konkrétne kone v stajniach v Holíči a na majeri Kobylany, voly v maštaliach v Holíči a v Kopčanoch a hovädzí dobytok na majeroch v Holíči, v Kobylanoch a v teľatníkoch v Petrovej Vsi, v Budkovanoch a v Močidľanoch.

Tabuľka č. 1 – *Počet jednotlivých druhov hospodárskych zvierat chovaných na panstve Holíč v rokoch 1834–1845*[2]

Rok	Počet koní	Počet ťažných volov	Počet hovädzieho dobytka	Počet oviec	Počet angorských a tibetských kôz
1834	22	32	101	6 907	–
1836	28	24	118	7 674	–
1837	26	38	107	8 427	–
1838	28	35	156	8 987	–
1839	29	39	187	9 700	–
1840	30	42	187	10 235	?
1841	35	50	200	10 220	20
1842	34	45	206	10 132	28
1843	33	48	203	10 148	34
1844	36	52	206	10 260	37
1845	36	64	199	10 234	20

[2] Počet jednotlivých druhov hospodárskych zvierat uvádzame podľa stavu k 31. 12. príslušného roka. Zdroj údajov: SNA, fond Riaditeľstvo cisárskych majetkov – učtáreň, Hlavné knihy polkorábske 1834–1845, inv.č. 575–586.

Medzi ťažnými koňmi sa nachádzali aj kobyly, ktoré boli od 5. roku veku využívané tiež na chov. K tomuto účelu boli na jar odvážané do Milotíc na Morave, kde bol štátom pre zlepšenie chovu koní vybudovaný plemenný dvor. Žriebätá potom prichádzali na svet koncom zimy alebo začiatkom jari, kedy sa nevykonávali žiadne neodkladné práce na poliach, v tomto období venovali kobylám potrebnú starostlivosť. Stavy ťažných volov pokrývali na panstve od roku 1838 prostredníctvom vlastného odchovu, v predchádzajúcom období museli totiž nakupovať tieto zvieratá na trhoch. Obmena zvierat sa uskutočňovala tým spôsobom, že staré voly, ktoré už neboli vhodné pre záprah, sa na jeseň predávali na verejných dražbách a na jar ich nahradili štvorročnými volmi zo zemepanských teľatníkov *(tzv. Kälberställen)*. Prehľad počtu jednotlivých kategórií hovädzieho dobytka chovaného na Holíčskom panstve v rokoch 1834–1845 zachytáva tabuľka č. 2 (pozri prílohu).

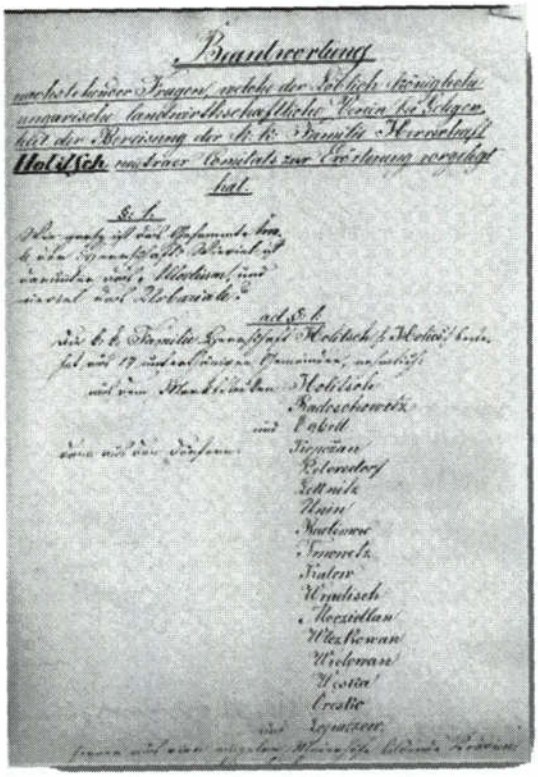

Obrázok č. 1 – *Prvá strana dokumentu s odpoveďami na 33 otázok z roku 1845.*
Zdroj: SNA, fond Panstvo Holíč, fond sa spracováva, bez signatúry

Spôsob kŕmenia ťažných a úžitkových zvierat bol nasledujúci. Na jedného ťažného koňa pripadalo 10 funtov sena denne a jedna bratislavská merica ovsa týždenne. Žriebä dostávalo 8 funtov sena (zrejme denne, nie je bližšie špecifikované). Ťažný vôl dostával denne 20 funtov sena, v čase najťažších prác – pri zvážaní stavebného dreva z panských lesov – boli voly prikrmované obilným šrotom. Pre starý a trojročný úžitkový dobytok činil denný prídel krmiva 10 funtov sena na kus a pre mladý úžitkový

dobytok 8 funtov sena na kus. Popri tom sa ako krmivo počítalo aj náležité množstvo slamy, ktoré v priemere činilo 12 funtov na kus. Slama z ozimín sa pred kŕmením nasekala a zmiešala s repou alebo zemiakmi, oproti tomu slama z jarín sa skrmovala bez nejakej úpravy či prídavkov. Kŕmilo sa trikrát za deň. Ráno dostával úžitkový dobytok, konkrétne kravy a jalovice, 5 funtov sena, napoludnie 12,5 funta hľuznatých plodín zmiešaných so 4 funtami sečky zo slamy a večer 8 funtov slamy z jarín (uvedené množstvá sa počítali na jeden kus dobytka).

Čo sa týka spôsobu zapriahania ťažného dobytka, na Holíčskom panstve uprednostňovali zapriahanie na hruď, ktoré malo oproti zapriahaniu na hlavu tú výhodu, že pri ňom mohla byť využitá väčšia ťažná sila zvieraťa. Kravy – dojnice sa do záprahov na panstve nepoužívali, výnimku tvorili len jalové kravy, ktoré sa zapriahali v pároch s tým, že tri páry kráv vykonávali prácu dvoch párov volov. Voly sa na poľnohospodárske práce vždy využívali len v párovom záprahu, nikdy nie v štvorzáprahu. Výnimku tvorila iba neobvykle namáhavá práca, akou bolo spomínané zvážanie stavebného dreva.

Na panstve Holíč chovali niekoľko druhov hovädzieho dobytka. Konkrétne na holíčskom majeri to boli tri plemená dojníc: švajčiarske plemeno čiernohnedej farby, dovezené z rakúskeho Vösendorfu; salzburské plemeno, ktoré bolo čierne a strakaté a nakoniec domáce plemeno. Toto domáce plemeno bolo vyšľachtené krížením dojníc, nakúpených v roku 1832 pre majer Kobylany od obyvateľov kopaníc, s býkmi švajčiarskeho a salzburského plemena. V Kobylanoch chovali len toto domáce plemeno hovädzieho dobytka.[3]

Náklady na kŕmenie jednej dojnice:
- v Holíči: 22 zlatých 3,3 grajciara,[4]
- v Kobylanoch: 26 zlatých 59, 75 grajciara;

mliečny úžitok pripadajúci na jednu dojnicu:
- v Holíči: 39 zlatých 38,5 grajciarov,
- v Kobylanoch: 24 zlatých 44,75 grajciarov;

ročný výnos mlieka na jednu dojnicu:
- v Holíči: 759, 7 mázov mlieka,
- v Kobylanoch: 696 mázov mlieka.

Vyššie náklady na kŕmenie dojníc v Kobylanoch vysvetľovali na panstve tým, že dobytok v Kobylanoch bol viac kŕmený senom, ktoré bolo drahšie, kým dobytok v Holíči zasa kŕmili viac otavou a repou, ktoré mali v porovnaní so senom nižšie ceny. Mliečny úžitok bol v Kobylanoch podstatne nižší ako v Holíči, dokonca o 14 zlatých 54 grajciarov. Príčinou bola malá predajnosť teplého mlieka v Kobylanoch, kde sa

[3] Majery v Holíči a v Kobylanoch boli tzv. švajčiarskymi dvormi (v prameňoch označované ako *Schweitzer hof* alebo *Schweizerei*), na ktorých sa uplatňoval chov mliečneho typu hovädzieho dobytka, dvory boli technologicky vybavené na priame spracúvanie nadojeného mlieka a na výrobu mliečnych výrobkov. Táto metóda mala svoje korene vo Švajčiarsku. V Holíči sa pôvodom švajčiarsky dobytok objavuje už v polovici 40. rokov 18. storočia. RAGAČ, Radoslav a kol. *Zlatý vek cisárskej rezidencie v Holíči v období Františka Štefana I. Lotrinského.* Regionálna rozvojová agentúra Skalica: 2010, s. 56–57.

[4] Peňažné jednotky sú uvedené v konvenčnej mene.

kvôli nedostatočnému odbytu musel z mlieka vyrábať syr. Dôvod malého odbytu videli na panstve v tom, že majer nebol situovaný v blízkosti ľudnatejšieho sídla a každý sedliak mal na hospodárstve kravu, ktorá mu dávala mlieko. Výroba syra na majeroch, resp. v švajčiarskych dvoroch, Holíčskeho panstva je doložená už v polovici 18. storočia. Pri výrobe syra sa v Kobylanoch postupovalo nasledujúcim spôsobom. Dojenie sa uskutočňovalo trikrát denne. Po nadojení sa mlieko odnieslo do pivnice, kde sa nalialo do drevených nádob z jaseňového dreva. Odobrala sa z neho smotana, ktorá sa zohriala v kadi a po uplynutí 8 dní sa z nej vyrobilo maslo a tuk. Syr v tvare bochníka sa vyrábal zo studeného mlieka. Z 80 mázov (cca 113 litrov) mlieka bolo možné vyrobiť veľký bochník syra s váhou približne 15 funtov (cca 8,4 kg). Naopak syr v tvare tehly sa vyrábal z teplého kravského mlieka, v tomto prípade sa zo 70 mázov (cca 99 litrov) mlieka dokázalo vyrobiť 8 tehál s váhou 2–2,5 funta na kus (cca 8,96–11,2 kg). Pri výrobe bochníkového syra sa celé množstvo mlieka nalialo do medeného kotla, pod ktorým horel malý oheň, aby mlieko bolo vlažné. Do vlažného mlieka sa pridal kúsok narezaného teľacieho žalúdka, ktorý spôsoboval kyslosť a premenil mlieko na tvaroh, resp. na hrudkovitú hmotu. Po uskutočnení tohto procesu sa kotol odložil z ohňa a do hmoty sa pre lepší výzor syra pridalo isté množstvo šafranu. Potom sa kotol opäť umiestnil na oheň a hmota sa prepracovávala rukou. Po čase sa z kotla odliala vzniknutá syrová voda a tvaroh (vypracovaná hmota) sa vložil do formy s drevenou obručou širokou 3 palce. Táto forma sa vložila buď do lisu, alebo sa na ňu položilo závažie, a to z dôvodu, aby sa voda, ktorá sa ešte v tejto hmote nachádzala, úplne odstránila. Následne sa bochníky syra vybrali z obručí, umiestnili sa na police v tmavej komore a osolili rozdrvenou kamennou soľou. V tomto slanom prostredí sa ponechali 14 dní, pričom sa ale každý deň prekladali a po 14 dňoch sa zo soli vybrali. Takto pripravený syr bol určený na predaj, jeho cena sa pohybovala okolo 15 alebo 18 grajciarov viedenskej meny za funt. Príprava tehál syra bola rovnaká, iba sa hmota vkladala do foriem v tvare tehál.

O hospodárske zvieratá sa na panstve Holíč staral početný personál. Starostlivosť o chované kone patrila koniarom, na čele s tzv. hlavným koniarom *(Pferdoberknecht)*. Podľa hlavnej polkorábskej knihy z roku 1845 zamestnávalo panstvo jedného hlavného koniara a sedem koniarov *(Pferdknecht)*. O ťažné voly sa v tomto období staralo 22 zamestnancov, konkrétne jeden hlavný voliar *(Ochsenoberknecht)* a 21 voliarov *(Ochsenknecht)*. Medzi personálom majerov a teľatníkov sa v tomto roku spomínali holíčsky a kobylanský švajčiar, petroveský a budkovanský strážca teliat *(Kälberwärter)*.[5] Personálne údaje o tejto kategórii zamestnancov Holíčskeho panstva nám poskytuje prameň z roku 1831, ide o súpis zamestnancov panstva, ktorý obsahuje údaje o mieste ich narodenia, o veku, kariérnom postupe, výške mzdy, vzdelaní, či rodinnom stave.[6] Funkciu hlavného koniara podľa tohto súpisu zastával Michal Reibrecht, v čase vyhotovenia súpisu mal 64 rokov a na panstve pracoval spolu 32 rokov, a to 4 roky ako kočiš a 28 rokov ako hlavný koniar. Ovládal slovenčinu, nemčinu i maďarčinu a za službu mu prináležal ročný plat 80 zlatých (ďalších 80 zlatých ako 100% príplatok), vo forme naturálnej mzdy dostával 3 merice pšenice, 12 meríc raži, 2 merice hrachu, 2 merice

[5] SNA, fond Riaditeľstvo cisárskych majetkov – učtáreň, Hlavná kniha polkorábska 1845, inv. č. 586.

[6] SNA, fond Panstvo Holíč, Osobné záležitosti – všeobecne 1831–1852, fond sa spracováva, bez signatúry.

šošovice, 36 funtov tuku, 20 funtov syra, 12 okovov piva, 4 siahy dreva, 150 funtov hovädzieho mäsa a isté množstvo soli. Na pozícii hlavného voliara zaznamenali v súpise z roku 1831 Jozefa Veselského *(Weszelszky)*, ktorý pochádzal z Kátova, mal 55 rokov a ovládal len rodný slovenský jazyk. V službách Holíčskeho panstva bol viac ako 30 rokov, 24 rokov pracoval ako voliar v Holíči a 6 rokov 6 mesiacov ako hlavný voliar takisto v Holíči. Jeho ročný plat bol 80 zlatých (ďalších 80 zlatých ako 100% príplatok), 6 meríc pšenice, 16 meríc raži, 4 merice jačmeňa, po 1 merici hrachu, šošovice a krúp, 6 siah dreva, 150 funtov hovädzieho mäsa a isté množstvo soli. Do súpisu zapísali aj 16 voliarov, z ktorých 15 pochádzalo z územia panstva Holíč. Iba Pavol Šebesta sa narodil v Prietrži na panstve Branč. Voliari ovládali len svoj materinský jazyk – slovenčinu, pri dvoch z nich je poznamenané, že vedia aj niečo málo z nemčiny. Takmer všetci voliari slúžili na panstve dlhé roky, napr. 61-ročný Michal Vavrík *(Wawrik)* pracoval ako voliar v Holíči 44 rokov. Ročný plat voliara na panstve podľa údajov z roku 1831 bol 60 zlatých (ďalších 60 zlatých ako 100% príplatok), 3 merice pšenice, 15 meríc raži, 1 merica hrachu, 1 merica šošovice, 6 siah dreva, 150 funtov hovädzieho mäsa a isté množstvo soli.

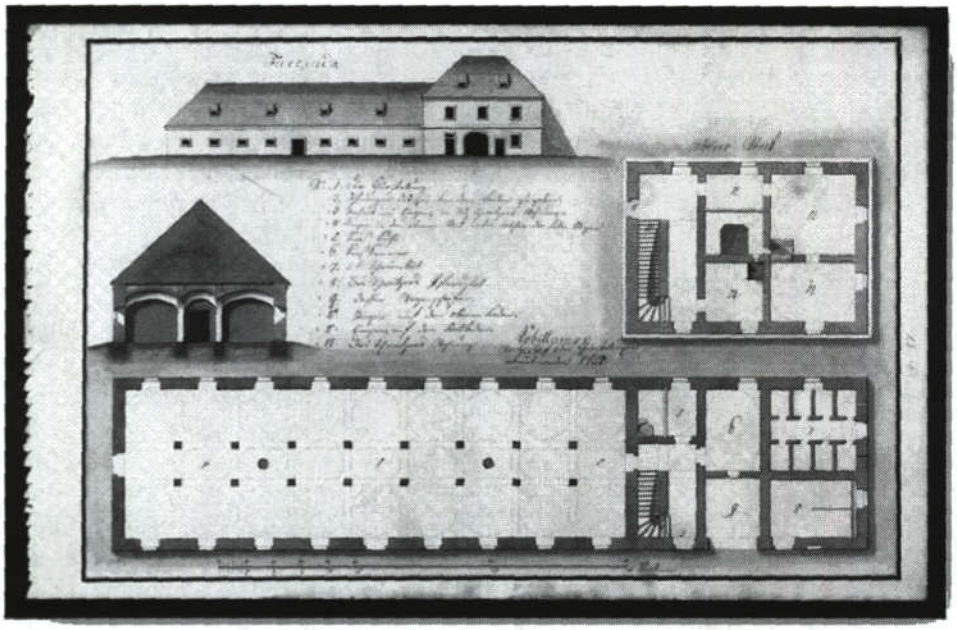

Obrázok č. – 2 *Vyobrazenie majera Kobylany zo 60. rokov 18. storočia, miestnosti č. 5–6 slúžili na výrobu a uskladnenie syra.*
Zdroj: SNA, Zbierka máp a plánov panstva Holíč, inv.č. 180

Chov oviec

Na Holíčskom panstve bola mimoriadna pozornosť venovaná chovu oviec. Cisársky dvor totiž na svojich majetkoch zaviedol ešte koncom 18. storočia chov španielskych oviec. Išlo o plemeno s vysoko kvalitnou vlnou, ktorá bola dodávaná do manufaktúr na výrobu súkna. A práve panstvo Holíč sa stalo centrom chovu týchto oviec,

prvé stádo španielskych oviec bolo do Holíča privezené na nariadenie cisára Jozefa II. v roku 1785 v počte 360 kusov.[7] Postupne sa chov španielskych oviec rozšíril aj na ostatné cisárske panstvá, holíčske stáda dali základ takmer všetkým stádam týchto oviec vytvoreným v rakúskej monarchii v období rokov 1785–1818.[8] Od zavedenia chovu španielskych oviec na Holíčskom panstve počet chovaných zvierat postupne stúpal, a to počas celej prvej polovice 19. storočia. Kým v roku 1800 chovali v panských ovčiarňach 4 674 kusov oviec, v roku 1810 to bolo 7 503 kusov, v roku 1820 6 688 kusov, v roku 1830 7 121 kusov a v roku 1840 až 10 235 kusov oviec.[9] Rastúci počet chovaných oviec dokladá tabuľka č. 3 (pozri prílohu). Podľa odpovedí na otázky poľnohospodárskeho spolku bol v roku 1845 stav ovčích stád na panstve 13 192 zvierat, z nich bolo 11,1% (1 463 kusov) baranov, 58,3% matiek (7 692 kusov) a 30,6% škopcov (4 037 kusov).[10] Panstvo poskytovalo každoročne počas doby párenia časť zo svojich plemenných baranov (v počte 150 kusov) ostatným susedným cisárskym panstvám.

Pre chov oviec bolo na Holíčskom panstve zriadených viacero ovčiarní, v roku 1845 ich bolo spolu 13: v Holíči, v Budkovanoch, v Cuníne, dve v Kopčanoch (*tzv. Gestütthof* a *Kleinhof-Parkan*), vo Vrádišti, v Chorvátskom, v Petrovej Vsi, v Gbeloch, v Uníne, v Lopašove, v Močidľanoch a v Adamove. Maštale pre ovce mali prepojené povaly, pokryté škridlicou, prázdny priestor nad maštaľami slúžil na uskladnenie krmiva a slamy. Vo všetkých týchto maštaliach boli tesne pod stropom urobené otvory, cez ktoré viedli trubice, resp. rúry (vyrábané z utlačeného ílu), slúžiace na odvádzanie maštaľných výparov a zabezpečujúce pravidelnú výmenu vzduchu. Táto cirkulácia vzduchu ochraňovala nielen konštrukciu strechy a povaly pred rýchlym prachnivením, ale tiež znižovala poškodzovanie na povale uložených krmovín. Jednotlivé maštale boli vybavené termometrom, aby sa dala ľahko kontrolovať teplota vzduchu, pre zdravie oviec bola najvhodnejšia v rozmedzí 8–13 stupňov nad nulou. Tieto hodnoty boli na termometroch vyznačené čiernymi a červenými dielikmi, aby boli dobre viditeľné. Úlohou ovčiara bolo udržiavať teplotu v maštaliach v zime okolo 13 a v lete okolo 8 stupňov, čo sa malo dosahovať systémom otvárania, resp. zatvárania okien a dverí. Na trase medzi ovčiarňami a pasienkami, často vzdialenými aj 2–3 hodiny chôdze, sa nachádzali viaceré drevené prístrešia pokryté slamou alebo trstinou s priekopami, kde mohli pasúce sa stáda nájsť ochranu v prípade nepriaznivého počasia.

Pri kŕmení oviec sa dodržiavali nasledujúce pravidlá. Počas letných mesiacov sa ovce nekŕmili nikdy v maštaliach, pásli sa na pasienkoch a poliach, pričom sa však dával pozor na to, aby neboli na pašu vyhnané skôr, ako opadla rosa. V prípade daždivého počasia sa im pred vyhnaním na pasienky dávalo trochu suchého krmiva. Jahňatá sa spravidla prvých šesť mesiacov kŕmili suchým krmivom a vyháňali sa len na suché pasienky v blízkosti maštalí. Pred vyhnaním na pašu sa im vždy podávalo aj suché

---

[7] SNA, fond Panstvo Holíč, Chov oviec 1821–1830, fond sa spracováva, bez signatúry.

[8] VONTORČÍK, Jozef. Produkcia a kvalita vlny merinovaných oviec chovaných na trenčianskom panstve v polovici 19. storočia. In *Agrikultúra*, 21, 1987, s. 126.

[9] FIALOVÁ, Ivana. Živočíšna produkcia na cisárskom panstve Šaštín v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia. In *Studia Historica Tyrnaviensia IX–X*, Krakov: 2010, s. 220.

[10] Tento údaj sa opäť odlišuje od údajov v tabuľke č. 3, ktorá zachytáva počet oviec na panstve k 31. decembru príslušného roka. Počet oviec zapísaný v dokumente pravdepodobne odrážal aktuálny stav v dobe zostavovania dokumentu.

krmivo a vo vlhkom počasí ostávali v maštaliach. Na panstve konštatovali, že len zavedením takýchto opatrení sa mohlo predchádzať mnohým ochoreniam, ktorým organizmus jahniat v prvom období života často podliehal. Ovciam sa tiež podávala pravidelne soľ zmiešaná s rôznymi prísadami (encián, borievky). Mesačne na jednu ovcu pripadali 3 lóty kamennej soli.

Rovnako ako pri hovädzom dobytku, aj pri ovciach bolo presne určené množstvo krmiva, ktoré pripadalo na jedno zviera. Jeho množstvo sa líšilo v závislosti od veku a pohlavia zvieraťa. Na staré, dvojročné barany a barančeky pripadalo 1,25 funtu sena denne, na jednoročné barany 1,5 funtu sena, na staré a dvojročné matky do konca januára 1 funt a od 1. februára 1,25 funtu sena. Jednoročné matky a jahňatá dostávali 1 funt sena denne a škopce 0,75 funta. Okrem toho skrmovali ovce aj slamu z ozimín a jarín, prvú vo forme sečky, druhá sa im dávala do krmníkov vždy večer. Staré, dvojročné a jednoročné matky a škopce dostávali tiež jedenkrát denne zemiaky zmiešané so sečkou zo slamy. Kŕmenie sa ako pri dobytku uskutočňovalo trikrát denne. Ráno sa kŕmilo senom, na obed zemiakmi so sečkou a večer slamou z jarín. Ovce, ktoré nedostávali zemiaky, boli kŕmené ráno aj na obed senom. Podľa správ z panstva sa zemiaky u oviec tešili mimoriadnej obľube. Opísaný spôsob kŕmenia prispieval k tomu, že panské ovce ostávali zdravé a bez problémov prechádzali na jar zo suchého na zelené krmivo. Zvýšená starostlivosť sa musela venovať jahňatám. Tie mali byť po 4–5 týždňoch a po oddelení od matiek kŕmené kvalitným lúčnym alebo ďatelinovým senom a ovseným šrotom. Konkrétne množstvo tohto krmiva bolo stanovené pre mesiace apríl a máj, a to na 0,5 žajdlíka ovseného šrotu a 0,33 funta sena denne.

Chov španielskych oviec bol určený predovšetkým na produkciu vlny. Podľa desaťročného priemeru (z rokov 1834–1844) získali na panstve každoročne tieto množstvá vlny:

- od starých a dvojročných baranov spolu 8 centov 38 funtov, teda 2 funty 17 lótov na kus;
- od starých matiek 60 centov 64 funtov, teda 1 funt 27,25 lótov na kus;
- od dvojročných matiek 21 centov 5,5 lótov, teda 1 funt 31,25 lótov na kus;
- od starých a dvojročných škopcov 39 centov 81 funtov, teda 2 funty 1,5 lótov na kus.

Na základe desaťročného priemeru na panstve vypočítali, že sa ročne vyprodukovalo 162 centov 92 funtov zimnej vlny, 16 centov 17,5 funtov jahňacej vlny a 4 centy 17,75 funtov tzv. *„fellwolle"*. Tabuľka č. 4 (pozri prílohu) prináša prehľad množstva vyprodukovanej vlny na panstve v rokoch 1835–1845, toto množstvo je uvedené v čistej váhe. Na základe v nej zaznamenaných údajov možno vidieť stúpajúci počet strihaných oviec v priebehu desaťročia, ako aj rastúce množstvo získanej vlny.

Cena jednotlivých druhov vlny bola vysoká, v priemere za posledných desať rokov predali z panstva cent zimnej vlny za 116 zlatých 45 grajciarov, cent jahňacej vlny za 126 zlatých 22 grajciarov a cent tzv. *„fellwolle"* za 111 zlatých 48 centov. Panstvu z predaja ovčej vlny plynuli mimoriadne zisky. Ďalším zdrojom príjmov z oblasti živočíšnej výroby bol predaj oviec. Podľa priemeru za posledných desať rokov panstvo zo svojich stád predalo ročne 32 dvojročných chovných baranov, 247 starých matiek a 319 dvojročných matiek. Priemerná predajná cena týchto oviec bola pri baranoch 18 zlatých 35 grajciarov za kus, pri starých matkách 5 zlatých 35 grajciarov za kus

a pri dvojročných matkách 7 zlatých 59 grajciarov za kus. Na panstve vyjadrili predpoklad, že počet predávaných chovných oviec v nasledujúcom období stúpne na niečo menej ako 1 100 kusov (oproti dovtedajšiemu priemeru 566 kusov), a to z dôvodu, že od roku 1834 sa na panstve sústredila pozornosť na rozmnoženie stavu oviec prostredníctvom vlastného príchovku. Preto sa staré matky ponechávali v stádach dlhšie, ako bolo obvyklé a odpredávali sa až vtedy, keď boli na ďalšie rozmnožovanie nevhodné.

Ovce na panstve trápili viaceré ochorenia, ktoré sa správa panstva snažila eliminovať zavádzaním opatrení proti ich šíreniu. V prvom rade očkovali stáda oviec proti kiahňam. Správy o tom máme už zo začiatku 19. storočia. V roku 1803 prišiel na panstvo dvorský zverolekár profesor Ján Jozef Pessina za účelom zaočkovania panských oviec. Pri tejto príležitosti prišlo aj k poučeniu personálu ovčiarní, nielen z panstva Holíč, ale i zo susedného panstva Šaštín o priebehu operácie a praktickom zaobchádzaní s ovcami. Spomínaný profesor Pessina bol tiež autorom niekoľkostranového článku pod názvom *„Unterricht zur Impfung der Schaafpocken"*, v ktorom zdôraznil výhody očkovania a jeho význam pre zabránenie šírenia sa epidémie kiahní medzi ovcami.[11] Podľa údajov z dokumentu z roku 1845 boli ovce na panstve očkované dvakrát. Prvýkrát sa očkovali jahňatá, keď mali 2–3 mesiace a druhé očkovanie sa uskutočnilo po uplynutí jedného roka. Jahňatá, u ktorých sa kiahne po prvom očkovaní neobjavili, boli znovu naočkované po 10–12 dňoch. Miesto očkovania sa nachádzalo na spodnej časti chvosta, 1,5–2 palce od jeho horného konca.

Úmrtnosť oviec na panstve Holíč bola podľa desaťročného priemeru pri celkovom stave zvierat 3,9 %. Pri jahňatách bez rozdielu pohlavia dosahovala úmrtnosť 5,2 %, konkrétne pri jahňatách – baranoch to bolo 4,4 %, pri jahňatách – matkách 4,6 % a pri jahňatách – škopcoch až 6,6 %.

Z ochorení, ktoré postihovali holíčske stáda, sa v dokumente spomína motolica. Objavovala sa najmä u jahniat a jednoročných oviec, pričom názory na dôvody vzniku tohto ochorenia neboli v polovici 19. storočia ešte známe. Zvieratá napadnuté touto chorobou sa nesmeli používať na ďalšie rozmnožovanie, lebo z takýchto oviec narodené jahňatá spravidla ochorenie dedili. Zvieratá, u ktorých sa motolica potvrdila, mali byť jednoducho predané ako jatočné. Na panstve sa teda vôbec nepokúšali motolicu liečiť, keďže výsledok liečby bol neistý. Okrem toho sa medzi starými a dvojročnými ovcami vyskytovali prípady mŕtvice a rýchlo sa šíriacej slezinovej sneti. Pri vypuknutí tohto ochorenia postupovali na panstve takým spôsobom, že presunuli stádo, v ktorom boli napadnuté zvieratá, do inej ovčiarne a zmenili tiež používané krmivo. Ak sa prihodil takýto prípad v zime, prešlo sa z kŕmenia senom na podávanie slamy a hľuzovín, v lete sa museli postihnuté ovce zasa pásť na kvalitnejších pasienkoch. Táto metóda sa na panstve osvedčila, čo dokazuje aj konštatovanie v dokumente, že za desať rokov bolo nutné premiestniť stádo oviec len trikrát. Ďalšou chorobou, ktorá trápila ovce na panstve, bola bolesť zubov, našťastie však nespôsobovala ich úhyn. Choroba sa objavovala náhle, obvykle na jar alebo na začiatku leta a bola sprevádzaná bolesťou papule. Za príčinu tohto ochorenia považovali miazmu (nákaza z vdychovaných výparov), a to z toho dôvodu, že sa ochorenie objavovalo v rovnaký čas vo viacerých ovčiarňach od seba dosť vzdialených a napádalo bez rozdielu v maštaliach chované ovce, ako aj voľne sa pasúce. Za účinný prostriedok na liečenie ochorenia pokladali zmes obsahu-

[11] FIALOVÁ, ref. 9, s. 226–227.

júcu kyselinu soľnú, zelenú skalicu a tzv. *„Allane"*. Týmto sa chorým zvieratám, oddeleným od zdravých, omývalo postihnuté miesto. Potom, ako sa zub uvoľnil, museli ho ostrým nožom odstrániť a ranu ďalej denne umývať spomenutým prostriedkom. Po uplynutí 4–5 dní prichádzalo k úplnému zahojeniu rany, konkrétne pri matkách a škopcoch, pri baranoch postupovalo liečenie omnoho pomalšie a vyžadovalo si 10–14 dní. Ako preventívny prostriedok sa pri tomto ochorení používala Glauberova soľ (horká soľ v kryštalickej podobe), ktorá sa ovciam podávala v nápoji (v množstve 1 lót na jednu ovcu).

Na panstve Holíč zamestnávali početný personál ovčiarní, ktorého úlohou bolo starať sa o ovčie stáda. Zamestnanci ovčiarní mali svoju hierarchiu, na čele ovčiarne stál majster ovčiar *(Schafmeister)* alebo hlavný sluha *(Oberknecht)*. Na nižšom stupni bol majstrovský sluha *(Meisterknecht)*, ďalej sluha starajúci sa o jahňatá *(Lämmerknecht)* a sluha starajúci sa o barany *(Hamelknecht)*. Okrem toho patrili k personálu ovčiarní aj honci, pomocní sluhovia a v čase bahnenia najímali do ovčiarní ešte tzv. týždenných sluhov. Počet zamestnancov v jednotlivých ovčiarňach ovplyvňoval počet chovaných oviec v konkrétnej ovčiarni, čo výstižne dokumentuje aj tabuľka platov a deputátov tohto personálu z roku 1828 (pozri prílohu – tabuľka č. 5).[12] Na jej základe si môžeme urobiť predstavu nielen o počte zamestnancov v ovčiarňach, ale odhaľuje nám aj výšku peňažnej a naturálnej mzdy, ktorú zamestnanci dostávali za vykonanú prácu. Zaujímavé personálne údaje o zamestnancoch panských ovčiarní nám poskytuje už spomínaný súpis zamestnancov Holíčskeho panstva z roku 1831.[13] Z deviatich zapísaných zamestnancov ovčiarní iba dvaja pochádzali z domáceho prostredia (resp. sa narodili na panstve), konkrétne Jozef Berger z Unína a František Paradeiser z Budkovian. Ostatných sedem osôb bolo pôvodom zo západnej časti monarchie, štyria z Rakúska (napr. z Rutzendorfu, z Badenu, z Pöggstallu), dvaja z Moravy (Rakvice, Červená Voda) a jeden z Čiech (Český Krumlov). Vek týchto zamestnancov sa pohyboval od 31 do 66 rokov, podľa údajov o jazykových znalostiach ovládali slovenčinu a nemčinu, výnimku tvoril iba Juraj Schäffer z Badenu v Rakúsku, ktorý hovoril iba po nemecky. Zamestnanci ovčiarní vykonávali svoje povolanie nielen na panstve Holíč, ale často pracovali na viacerých cisárskych panstvách. Ako príklad môžeme uviesť Jána Hofstättera, ktorý pracoval tri roky ako sluha starajúci sa o jahňatá *(Lämerknecht)* na panstve Pavlovice, potom deväť rokov v rovnakej pozícii v Budkovanoch na panstve Holíč a 14 rokov 7 mesiacov ako majster ovčiar *(Schafmeister)* v Holíči.

[12] SNA, fond Panstvo Holíč, Chov oviec 1821–1830, fond sa spracováva, bez signatúry.

[13] SNA, fond Panstvo Holíč, Osobné záležitosti – všeobecne 1831–1852, fond sa spracováva, bez signatúry.

Príloha

Tabuľka č. 2 – *Počet hovädzieho dobytka chovaného na Holíčskom panstve v rokoch 1834–1845 podľa jednotlivých kategórií* [1]

Rok	3-ročné voly	2-ročné voly	1-ročné voly	Ťahoročné voly	Staré býky	3-ročné býky	2-ročné býky	1-ročné býky	Ťahoročné býky	Dojnice	3-ročné jalovice	2-ročné jalovice	1-ročné jalovice	Ťahoročné jalovice	Spolu
1834	–	–	–	–	3	3	3	–	3	64	3	3	3	16	101
1835	–	–	–	–	3	1	2	3	2	57	2	9	11	12	102
1836	–	–	–	–	3	2	1	2	8	57	8	8	7	22	118
1837	–	–	–	2	2	2	3	2	4	57	10	7	7	11	107
1838	–	–	13	11	2	2	2	2	10	53	9	16	23	13	156
1839	–	–	16	22	4	1	5	4	6	63	18	15	11	22	187
1840	–	8	6	12	–	3	6	–	7	65	19	5	24	32	187
1841	–	2	6	16	6	2	1	3	6	78	17	16	21	26	200
1842	3	6	10	21	4	1	2	1	3	75	17	16	27	20	206
1843	1	12	16	10	4	1	2	2	3	81	18	14	27	12	203
1844	6	12	8	12	3	2	–	1	11	77	26	12	10	26	206
1845	5	4	3	20	3	2	–	6	6	85	12	18	9	26	199

[1] Zdroj údajov pre tabuľky č. 2 a 3: SNA, fond Riaditeľstvo cisárskych majetkov – učtáreň, Hlavné knihy polkorábske 1834–1845, inv. č. 575–586.

Tabuľka č. 3 – *Počet oviec chovaných na Holičskom panstve v rokoch 1834–1845 podľa jednotlivých kategórií*

Rok	Barany				Matky				Škopce				Spolu
	staré	2-ročné	1-ročné	tohoročné	staré	2-ročné	1-ročné	tohoročné	staré	2-ročné	1-ročné	tohoročné	
1834	230	296	296	265	2014	666	801	951	39	296	453	600	**6907**
1835	113	95	235	253	2101	572	856	986	35	518	517	725	**7006**
1836	125	96	230	301	2115	574	918	1040	431	484	673	687	**7674**
1837	157	114	284	419	2351	638	980	1033	526	623	646	656	**8427**
1838	135	168	401	459	2539	605	956	1173	572	601	613	765	**8987**
1839	200	78	397	637	2609	571	1105	1292	639	837	670	665	**9700**
1840	135	126	449	575	2822	813	1173	1281	641	796	746	678	**10235**
1841	124	215	348	508	2742	767	1157	1363	640	795	741	820	**10220**
1842	169	114	343	473	2873	699	1211	1341	505	685	803	916	**10132**
1843	199	132	345	402	2814	741	1155	1397	259	832	871	1001	**10148**
1844	212	147	361	496	2721	793	1232	1463	143	841	889	962	**10260**
1845	217	89	385	546	2701	843	1249	1441	36	962	950	815	**10234**

Tabuľka č. 4 – *Produkcia vlny na Holíčskom panstve v rokoch 1835–1845*[2]

Rok	Zimná vlna						Jahňacia vlna					Fellwolle	
	Počet ostrihaných oviec	Množstvo získanej vlny		Množstvo vlny na jednu ovcu – priemer		Porovnanie s minulo-ročným priemerom	Počet ostrihaných jahniat	Množstvo získanej vlny		Množstvo vlny na jedno jahňa – priemer	Porovnanie s minulo-ročným priemerom	Množstvo získanej vlny	
	kus	*cent*	*funt*	*funt*	*lót*	*lót*	*kus*	*cent*	*funt*	*lót*	*lót*	*cent*	*lót*
1835	?	139	54,5	?	?	?	2033	14	71,5	23	–7	3	96
1836	6820	145	28,5	2	5,5	–3,5	2130	13	21	20	–3	3	58
1837	7533	156	90	2	2,75	–2,75	2395	18	88,5	25,25	+5,25	2	86
1838	8230	163	57,5	2	–	–2,75	2453	16	84	22	–2,75	2	34
1839	8753	169	28	1	30	–2	2634	15	50	19	–3	?	?
1840	9390	169	57,5	1	26	–4	2626	18	–	22	+3	5	13
1841	9954	159	93	1	20	–6	2756	14	14	16,5	–5,5	3	41
1842	9888	177	74	1	25	+5	2892	16	69	18,5	+2	4	42
1843	9644	170	24	1	24,25	–1,25	2912	17	90	19,5	+1	7	90
1844	9800	161	66	1	21	–3,25	2984	15	84	17	–2,5	?	?
1845	9961	197	75,5	1	31,75	+10,75	2903	16	30	18	+1	5	16

[2] Zdroj údajov: SNA, fond Panstvo Holíč, Ovce a vlna 1831–1845, fond sa spracováva, bez signatúry

Tabuľka č. 5 – *Tabuľka platu a deputátu personálu v ovčiarňach Holíčskeho panstva z roku 1828*[3]

Ovčiareň	Zamestnanci	Ročný plat	Pšenica	Raž	Hrach	Krúpy	Pivo	Drevo	Mäso	Seno	Kravy
		zlatý	*merica*	*merica*	*merica*	*merica*	*okov*	*siaha*	*funt*	*cent*	*kus*
Holíč	**Schafmeister**	80	4	16	1	1	4	10	150	36	3
	Meisterknecht	50	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Lämerknecht	40	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Hamelknecht	35	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Mittreiber	30	4	12	1	1	2	–	150	–	–
Budkovce	**Schafmeister**	80	4	16	1	1	4	10	150	36	3
	Meisterknecht	50	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Lämerknecht	40	4	12	1	1	2	–	150	–	–
Cunín	**Schafmeister**	80	4	16	1	1	4	10	150	36	3
	Meisterknecht	50	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Lämerknecht	40	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Hamelknecht	35	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Mittreiber	30	4	12	1	1	2	–	150	–	–
Petrova Ves	**Schafmeister**	80	4	16	1	1	4	10	150	36	3
	Meisterknecht	50	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Lämerknecht	40	4	12	1	1	2	–	150	–	–
Vrádište	**Schafmeister**	80	4	16	1	1	4	10	150	36	3
	Meisterknecht	50	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Hamelknecht	35	4	12	1	1	2	–	150	–	–
Kopčany	**Oberknecht**	80	4	16	1	1	4	10	150	24	2
	Hamelknecht	35	4	12	1	1	2	–	150	–	–
Gbely	**Oberknecht**	80	4	16	1	1	4	10	150	36	3
	1. Hamelknecht	35	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	2. Hamelknecht	35	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Mittreiber	30	4	12	1	1	2	–	150	–	–
Unín	**Oberknecht**	80	4	16	1	1	4	10	150	36	3
	Hamelknecht	35	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Aushilfknecht	42	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Lopašov	**Oberknecht**	80	4	16	1	1	4	10	150	36	3
	Hamelknecht	35	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Aushilfknecht	42	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Močidlany	**Oberknecht**	80	4	16	1	1	4	10	150	36	3
	Hamelknecht	35	4	12	1	1	2	–	150	–	–
	Aushilfknecht	42	–	–	–	–	–	–	–	–	–

[3] Označenia zamestnancov ponechávame v tabuľke v pôvodnom znení, teda v nemeckom jazyku, aby bola zachovaná ich autenticita, keďže slovenské pomenovania pre jednotlivé pracovné pozície nevystihujú dostatočne ich význam, resp. nenašli sme úplne presné slovenské ekvivalenty. Pomenovanie Schafmeister prekladáme v texte ako majster ovčiar, Meisterknecht – majstrovský sluha, Oberknecht – hlavný sluha, Lämerknecht – sluha starajúci sa o jahňatá, Hamelknecht – sluha starajúci sa o barany, Mittreiber – honec, Aushilfknecht – pomocný sluha. Peňažný plat pri pomocných sluhoch je v tabuľke uvedený za obdobie 7 mesiacov.

Huňadyovci a ich prínos v chove oviec na Slovensku

Peter Keresteš

Grófska vetva rodu Huňadyovcov, pôsobiaca prevažne v Ponitrí a Tekove, patrí medzi pomerne málo známe aristokratické rody Uhorska.[1] Sú príkladom postupnej, na uhorské pomery nie síce výnimočnej, ale príkladnej spoločenskej mobility v šľachtickej genealógii. Iba v troch generáciách sa prepracovali z armalistického šľachtického rodu medzi najvyššiu uhorskú aristokraciu. Od neurodzeného služobníka a drobného hospodárskeho úradníka v prvej generácii – odmeneného za svoje verné služby armálesom v roku 1607 – postupovali „oťukaním" sa v stoličnom aparáte cez vysokého štátneho úradníka až medzi uhorskú „barokovú" aristokraciu, kam sa oficiálne zaradili v druhej polovici 18. storočia (baronát v roku 1755 a grófsky titul v roku 1792). Pozoruhodná je aj donátorská a stavebná činnosť Huňadyovcov – financovali výstavbu niekoľkých kostolov a fár na svojich majetkoch, postavili a prestavali niekoľko kaštieľov a založili i jeden kláštor – v maďarskom Mesztegnyő.[2] Huňadyovci ako predstavitelia katolíckej a Habsburgovcom oddanej šľachty sa zaradili k tým rodom na území juhozápadného Slovenska, ktoré svoj vplyv a bohatstvo presadili na prelome 17. a 18. storočia a participovali na konfiškovaných majetkoch po prívržencoch povstalca Františka Rákociho. Grófska vetva rodu Huňadyovcov je však zaujímavá aj z iného pohľadu. V druhej polovici 18. storočia a najmä na začiatku 19. storočia, keď zverili správu vlastných majetkov do rúk poľnohospodárskych odborníkov Appelovcov, sa prejavili na svojich majetkoch ako moderní osvietení hospodári. Možno o nich konštatovať, že v rámci spektra uhorskej aristokracie, ktorá vlastnila prevažnú časť poľnohospodárskej pôdy na území dnešného Slovenska, sa zaradili medzi najvýznamnejších priekopníkov moderného poľnohospodárstva na našom území. Ich ústredné panstvo Mojmírovce (do roku 1948 Urmín) získalo dokonca v prvej štvrtine 19. storočia prívlastok „nový Georgikon".[3] Preto im celkom zaslúžene patrí primeraná pozornosť.

Najväčšie zásluhy na ekonomickom raste Huňadyovcov mali Ján Nepomuk Huňady (1735–1792) a jeho syn Jozef Huňady st. (1773–1822). Obaja rezignovali na verejné funkcie a všetky svoje aktivity plne sústredili na správu a modernizáciu hospodárenia na vlastných majetkoch. Postupne sa im z nich podarilo vybudovať centrálne riadený feudálny veľkopodnik, pozostávajúci zo štyroch panstiev na území Slovenska a štyroch na území Maďarska. Na Slovensku išlo o Čereňany, Mojmírovce, Trnovec nad Váhom a Dolný Pial (v 18. storočí dočasne aj panstvo Želiezovce, kde získali majetkové podiely od Amadeovcov), s centrom v kaštieli v Mojmírovciach. Na území Maďarska išlo o panstvo Kéthely v Šomoďskej stolici, ktoré sa pre veľkú

---

[1] Genealógii rodu a jeho spoločenskému vzostupu sa autor podrobne venoval v článku *Huňadyovci z Mojmíroviec (od biskupovho familiára k uhorskej aristokracii)*, ktorý bude publikovaný v časopise *Genealogicko-heraldický hlas*.

[2] Donátorská a staviteľská činnosť Huňadyovcov je predmetom autorovho článku *Mecenášske a staviteľské aktivity grófskej vetvy rodu Huňady z Kéthely*, ktorý bude publikovaný.

[3] O huňadyovskom panstve Mojmírovce sa tak vyjadril v roku 1840 významný nemecký poľnohospodársky odborník a publicista J. G. Elsner. ELSNER, Johann Gottfried. Ungarn durchreiset, beurtheilet und beschreiben I–II. Leipzig 1840. In *Encyclopedia Brittanica 13*. London – New York, 1926, s. 84.

územnú rozlohu rozdelilo na panstvá Kéthely, Szemes, Simongát a Szil.[4] Ich centrom bol Huňadyovcami novovybudovaný kaštieľ v osade Sári pri Kéthely. K maďarským majetkom pribudlo neskôr panstvo Sár v Hevešskej stolici, ktoré vyženili Huňadyovci na konci 18. storočia cez Hallerovcov. Kým Ján Nepomuk položil základy intenzívneho majerského podnikania Huňadyovcov, Jozef Huňady doviedol poľnohospodárske podnikanie rodu na začiatku 19. storočia na vrchol. Ako riadny člen Poľnohospodárskej spoločnosti vo Viedni (*Landwirthschafts-Gesellschaft in Wien*, za riadneho člena prijatý v roku 1808) sústredil všetky aktivity na správu a modernizáciu hospodárenia na svojich majetkoch. Považuje sa za prvú súkromnú osobu v Uhorsku, ktorá po cisárskom panstve v Holíči rozbehla veľkochov oviec.[5] Svojím vzťahom k poľnohospodárstvu si získal povesť zanieteného poľnohospodárskeho odborníka. Riadenie majetkov, ktoré sa realizovalo z kaštieľa v Mojmírovciach pri Nitre, zveril v roku 1797 do rúk vynikajúcemu poľnohospodárskemu odborníkovi Karolovi Appelovi, absolventovi Hospodárskeho inštitútu v nemeckom Štutgarte. Ten na huňadyovských majetkoch dosiahol pozoruhodné výsledky v chove šľachtených koní, oviec a hovädzieho dobytka, v kultivácii a získavaní novej poľnohospodárskej pôdy, bol priekopníkom v pestovaní zemiakov, cukrovej repy a krmovín (najmä lucerny), ba dokonca aj konštruktérom poľnohospodárskych strojov. Treba spomenúť, že v službách Huňadyovcov zostala až do roku 1903 aj druhá generácia Appelovcov (Jozef, Karol ml. a Gustáv Appelovci). Tá už patrila k prvým vysokoškolsky vzdelaným poľnohospodárskym odborníkom na Slovensku.[6]

Jednou z dominantných činností feudálneho veľkopodnikania Huňadyovcov na svojich rozsiahlych majetkoch bol v rámci živočíšnej výroby predovšetkým veľkochov oviec. Súviselo to s celkovou konjunktúrou ich chovu v Uhorsku v druhej polovici 18. storočia, pretože rastúci dopyt po vlne zaručoval feudálnym panstvám vysoké zisky. Chov oviec sa stal v druhej polovici 18. storočia – azda s výnimkou výnosov z prevádzkovania a nájmov pálenic a krčiem – najlukratívnejšou časťou podnikania feudálnych panstiev. Ústrednú úlohu v chove oviec zohrávalo panstvo Mojmírovce pri Nitre, a to nielen ako sídlo ústrednej správy majetkov, ale aj preto, že bolo vzorovým panstvom. Na ňom sa v prvom rade uplatňovali všetky moderné spôsoby hospodárenia ako aj výsledky šľachtiteľských pokusov. Dominantnú úlohu v živočíšnej výrobe tohto panstva mali tri novozaložené majere Poľný Kesov,[7] Veľká Dolina[8] a Horný Taráň.[9]

---

[4] Tieto rozsiahle maďarské majetky získali Huňadyovci v roku 1727 najskôr do nájmu za 68 450 zl. od grófa Alojza Harracha a po jeho smrti (bez dedičov) ich v roku 1745 získali od Márie Terézie do dedičnej držby s právom používať prídomok *de Kéthely* podľa vidieckeho mestečka južne od Balatonu, centra týchto majetkov.

[5] *Statistische Nachweisungen über der Neutraer Comitat.* Pressburger Districts-Handels- und Gewerbe Kammer: Pressburg, 1871, s. 347.

[6] KERESTEŠ, Peter. Appelovci – hospodárski úradníci aristokracie. In *Pamiatky a múzeá*, 58, 2009, 1, s. 29–35; KERESTEŠ, Peter. Rodinná kontinuita v rode hospodárskych úradníkov Appelovcov z Mojmíroviec (spoločenská kategória hospodárskych úradníkov ako nový objekt genealogicko-historických výskumov). In *Kontinuita a diskontinuita v genealógii a heraldike*. Zost. DRAHOŠOVÁ, Šarlota – KERESTEŠ, Peter – ŠIŠMIŠ, Milan. SGHS: Martin, 2010, s. 146–166.

[7] Huňadyovci (severnú) časť chotára pôvodného Poľného Kesova, ktorý spustol a zanikol ako dedina v 17. storočí, získali v roku 1718. Rozsiahly majer tu vybudovali už pred rokom 1747. Spravoval ho spočiatku dvorský, neskôr obilník. Na konci 18. storočia ho trvale obývalo vyše 200 majerčanov. Na začiatku 19. storočia pozostával majer z bytu panského obilníka, hospodárskeho domu s pivnicou, voliarne, bytov pre panskú čeľaď, kde bola aj lekáreň *(Apotheke)*, veľkého bírešského domu, skladu zemiakov, pivovaru, pálenice s prívodom vody, mlyna na šrot, bytu bírešského gaz-

Najmä Poľný Kesov bol akousi výkladnou skriňou Mojmírovského panstva. V uvedených majeroch sa sústreďoval aj chov oviec – panstvo na každom postavilo v druhej polovici 18. storočia veľkú ovčiareň. Okrem nich sa ovčiarne nachádzali i na ostatných slovenských panstvách. Na panstve Trnovec nad Váhom sa nachádzali priamo na majeri v Trnovci nad Váhom a na novozaložených majeroch Hetméň pri Šali a Anďalka pri Veči, na panstve Dolný Pial priamo na dolnopialskom majeri a na majeroch Pétek, Horná Arma, Dolná Arma a v Kálnej nad Hronom. Na panstve Čereňany sa nachádzala iba jedna ovčiareň, a to priamo na majeri v Čereňanoch.[10]

Na majetkoch rodu Huňadyovcov sa možno stretnúť s organizovaným chovom oviec už v závere prvej polovice 18. storočia. Prvýkrát ich stav zachytáva inventár majetkov panstva z roku 1747. Poskytuje zaujímavé informácie o tomto chove. V tom čase sa ujal správy majetkov neplnoletý Ján Nepomuk Huňady (počas jeho neplnoletosti majetky spravoval kurátor a tútor Štefan Jezernický). Z inventára panstva vyplýva, že v tom čase sa na huňadyovských panstvách, zvlášť v Mojmírovciach, chovali dve ovčie plemená – tzv. slovanské ovce, nazývané aj birky *(oves slavonicas Birke dictas)* a plemeno tzv. uhorských (sedmohradských) oviec, nazývaných valašky *(oves hungaricas)* s čiernou a bielou vlnou. Dominantným plemenom na ich majetkoch boli najmä valašky, ktoré boli všeobecne rozšírenejšie. Od biriek sa odlišovali vzpriamenými, skrutkovito točenými rohmi, ktoré mali obe pohlavia tohto druhu oviec; barany však obyčajne väčšie ako matky. Vyznačovali sa celkovo vyšším vzrastom a hustejšou, kučeravou vlnou, dlhou 5 až 6 cólov, ktorá však bola drsnejšia a hrubšia ako vlna biriek. Birky sa preto viac hodili na produkciu vlny na súkno, kým valašky dávali viac syra a ich vlna bola vhodná najmä na koberce, deky a huňu. Spomenutý výkaz evidoval na panstve Mojmírovce 839 biriek a 1 398 valašiek, z ktorých sa až 1 113 chovalo na majeri v Poľnom Kesove a ostatok na majeri v Trnovci nad Váhom. Spolu išlo o 2 237 oviec na panstve Mojmírovce. Inventár z uvedeného roku evidoval aj ovčiu vlnu a 149 ovčích koží, z čoho možno usúdiť, že už v tom čase Huňadyovci s vlnou i kožami obchodovali. Išlo o vlnu pochádzajúcu výlučne z biriek *(birke gyapjú)*, ktorá sa v in-

---

du, teľatníka s kravínom, dvoch ovčiarní, žrebčína pre šľachtené kone, skladu slamy, sýpky, sušiarne, maštale pre ťažné kone, kurínov, domu pre panských koscov, bytov švajčiara a bažantára, horárne na Remíze *(Jägerswohnung an der grossen Remise)*, bežeckej dráhy *(Wettlauf)*, na ktorej sa cvičili kone, ba dokonca sa tam nachádzala aj anglická záhrada *(Englischen Garten)*. Niektoré časti z týchto budov stoja dodnes. K majerom pozri Štátny archív v Nitre (ďalej len ŠAN), Huňady z Mojmíroviec (ďalej len HM), inv. č. 1500, 1161; KERESTEŠ, Peter. *Medzi starým a novým. Život dolnonitrianskeho mestečka Urmín v 18. a prvej polovici 19. storočia.* Obecný úrad v Mojmírovciach: Nitra, 2006, s. 106–109.

[8] Základom majera vo Veľkej Doline sa stali pozemky v chotárnej časti Veľká dolina *(Nagy völgy, Magna vallis, Grossthal)*, ktoré v tejto časti chotára Mojmíroviec odkúpil v roku 1765 Ján Nepomuk Huňady. V roku 1771 tu založil dve veľké ovčiarne a žrebčíny. V roku 1835 tvorili veľkodolinský majer ovčiareň, obilná sýpka, veľká konská maštaľ, byty pre majerskú čeľaď, byt panského ovčiara, jeho paholkov a honelníkov, drevená ohrada pre ovce a most cez miestny potok.

[9] V lokalite Horný Taráň v juhovýchodnej časti mojmírovského chotára stál do polovice 18. storočia iba dom ovčiara zemanov Bošániovcov a Grasalkovičovcov. Potom, ako majetok získali Huňadyovci, začali tu vznikať v druhej polovici 18. storočia prvé majerské budovy. Na začiatku 19. storočia pozostával majer z bytu panského ovčiara, „šafára", domu pre koscov, šafárskeho bytu, ktorý slúžil aj pre panskú čeľaď, veľkej pivnice, maštale pre hovädzí dobytok, dvoch ovčiarní, kurínov a obilnej sýpky.

[10] ŠAN, HM, inv. č. 1508, šk. 68. *Schafmusterung im Jahre 1831.*

ventári delila na jarnú, zimnú a jahňaciu.[11] Na huňadyovskom panstve Dolný Pial sa už v tom čase chovala i moravská (česká) ovca, ktorá pochádzala z južného Nemecka, kde bola najrozšírenejšia, ale už v 18. storočí sa s ňou dá stretnúť aj na juhozápadnom Slovensku. V inventári Dolnopialskeho panstva sú tieto ovce uvedené ako *oves germanicas vulgo Birke Júh dictas.* Okrem nich sa na tomto panstve chovali aj valašky a krížené plemeno uhorských (sedmohradských) valašiek so slovanskými birkami *(oves hungaricae sclavis mixtae).* V počte 69 kusov ich chovali na panskom majeri v Tehle.[12] Na železovských majetkoch sa chovali ovce na dvoch majeroch. V Ágove išlo o 416 kusov moravských (nemeckých) oviec *(oves germanicas)* a na majeri v Trhyni o 492 biriek *(oves schlavonicae).*[13] Huňadyovci pri chove oviec, podobne ako to bolo zvykom na iných panstvách, používali nájomný systém. Časti stáda dávali do nájmu panským ovčiarom, s ktorými spisovali nájomné zmluvy.[14]

Významný prelom v chove oviec na majetkoch Huňadyovcov nastal v roku 1797, keď gróf Jozef Huňady vymenoval za ekonomického riaditeľa *(oeconomicus director, Güttsdirector)* majetkov Karola Appela (1773–1839), absolventa Hospodárskeho inštitútu v Štutgarte, špičkového a osvieteného poľnohospodárskeho odborníka, akým sa v tom čase nemohlo pochváliť azda ani jedno feudálne panstvo v Uhorsku. Reorganizoval a centralizoval správu majetkov a sám sa ujal riadenia rastlinnej a živočíšnej výroby na jednotlivých panstvách. Predovšetkým na ústrednom panstve v Mojmírovciach sa pokúsil o zavádzanie moderných spôsobov hospodárenia, ako aj nových poľnohospodárskych plodín, najmä zemiakov, cukrovej repy, kukurice a krmovín (ďateliny a lucerny). Okrem toho sa intenzívne venoval šľachtiteľstvu a konštruktérstvu poľnohospodárskeho náradia. Ovčiarstvo, popri chove koní, bolo jednou z tých oblastí, v ktorej dosiahol najpozoruhodnejšie výsledky. Dokonca sa považuje za prvého chovateľa, ktorý po cisárskom panstve v Holíči rozbehol chov oviec vo veľkom. Základ jeho kvalitného chovu tvorili bahnice dovezené od moravského chovateľa Ferdinanda von Geisslera. Jeho šľachtiteľské pokusy viedli k vytvoreniu vlastného domáceho tzv. tarafiského plemena, pomenovaného podľa ovčiarne na majeri Horný Taráň. Vlna z jeho oviec sa považovala za jednu z najkvalitnejších vôbec. Nemecký poľnohospodársky odborník J. G. Elsner ju dokonca prirovnal k veľmi cenenej sliezskej vlne. Okrem vlastného domáceho plemena sa zaslúžil aj o rozvoj chovu nových plemien oviec na našom území. Išlo najmä o plemená merino, negretti, elektoral a francúzske plemeno rambouillet, ktoré doviezol do Mojmíroviec v roku 1814.[15] Veľkú dôležitosť prikladal značkovaniu jahniat a oviec, ktoré malo praktický význam pri krížení oviec a aby sa pri nich dal spoľahlivo určiť ich pôvod. Preto sa na huňadyovských panstvách, ktoré sa špecializovali na chov oviec, najmä na panstve Mojmírovce, zaviedli plemenné knihy. Viedli sa podľa jednotlivých ročníkov chovu. Uvádzalo sa v nich šľachtiteľské

---

[11] ŠAN, HM, inv. č. 267, šk. 5.

[12] ŠAN, HM, inv. č. 560, šk. 9.

[13] ŠAN, HM, inv. č. 267, šk. 5.

[14] ŠAN, HM, inv. č. 1522, šk. 70. Napríklad v roku 1797 mali traja ovčiari z ovčiarní v Poľnom Kesove, Veľkej Doline a Horného Taráňa v nájme stáda po 1000, 450 a 298 oviec. Za jednu ovcu platili panstvu 1 zlatý 10 denárov. V rámci nájmu platili okrem toho od každej stotiny po 5 jahniat a syr. Každý z panských ovčiarov mal k dispozícii 3 až 5 pastierov a niekoľko honelníkov *(bojtárov).*

[15] KERESTEŠ, ref. 6, 2009, s. 29–35; KERESTEŠ, ref. 6, 2010, s. 152–153; GALGÓCZY, Károly. Appel Károly. In *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület emlékkönyve I.* Budapest, 1879, s. 78–79.

číslo otca a matky, presný dátum narodenia ovce a jej stručný opis.[16] Veľkú pozornosť venoval aj zdravotnej starostlivosti o ovce, ktorú, hoci sám mal výborné poznatky z tohto odboru, zveril do rúk odborníkovi – veterinárovi. Ten sa začal objavovať medzi zamestnancami panstva práve od začiatku 19. storočia. Z archívneho materiálu nie je známy zatiaľ konkrétny systém metód práce Karola Appela v oblasti živočíšnej výroby a priamo chovu oviec. Má to na svedomí pomerne slabo zachovaná hospodárska agenda v huňadyovskom archíve, najmä nedostatok zachovaných hospodárskych inštrukcií.

Inovatívnosť Karola Appela možno ilustrovať aj na zavádzaní moderných meracích prístrojov v živočíšnej výrobe do praxe – tzv. eriometra. V huňadyovskom archíve sa zachoval koncept listu viedenského optika Fridricha Voigthändlera zo začiatku 19. storočia, evidentne príbuzného známeho viedenského optika a vynálezcu Johanna Kristiána Voigthändlera (1732–1797),[17] zakladateľa svetoznámej továrne na výrobu optických a fotografických prístrojov. V ňom mu podrobne opísal možnosti využitia tohto málo známeho prístroja pri meraní hrúbky vlákien z ovčej vlny.[18] Eriometer práve v tom čase výrazne zdokonalil anglický fyzik a vynálezca, zakladateľ fyziologickej optiky, Thomas Young (1773–1829). V prístroji, založenom na princípe štúdia farebných kruhov, ktoré sú pozorované v blízkosti zdroja svetla, vynašiel dômyselnú metódu na meranie veľkosti drobných čiastočiek a vlákien, ale ako prvý aj opísal možnosti jeho využitia v poľnohospodárstve, medzi iným i na už spomenuté meranie jemnosti ovčej vlny.[19]

Kompletnejšie informácie o počte chovaných oviec na slovenských majetkoch Huňadyovcov sa dajú určiť z fragmentárne zachovaných účtovných výkazov Mojmírovského panstva, aj to iba zo začiatku a prvej štvrtiny 19. storočia. V tom období chov oviec kulminoval. V roku 1807 sa chovalo na kesovskom majeri 1 702, na taraňskom majeri 653 a na veľkodolinskom 585 oviec. Spolu išlo o 2 940 oviec, ktoré sa pásli na majerských roliach v chotári Mojmíroviec. Uvedený počet oviec dopĺňali ovce na ďalších troch slovenských panstvách Huňadyovcov. Účtovné výkazy z roku 1807 evidovali na panstve Dolný Pial 2 156, na panstve Trnovec nad Váhom 1 083 a na panstve Čereňany 617 oviec. Pri konečnom sčítaní možno konštatovať, že na slovenských majetkoch rodu Huňadyovcov sa v roku 1807 evidovalo 6 796 oviec. Účtovný výkaz z roku 1813 evidoval na panstve Mojmírovce až 4 034 oviec, pričom z tohto počtu pripadalo na kesovský 1 679, na taraňský 623 a veľkodolinský majer 1 732 oviec. Chov sa teda strojnásobil na majeri vo Veľkej Doline. Podrobná účtovná evidencia počtu oviec sa zachovala až z účtovných rokov 1830–1838. Počas tohto obdobia sa držalo v spomenutých troch ovčiarňach priemerne 2 665 oviec, najviac v roku 1830, keď ich bolo 2 970, najmenej v roku 1835, keď ich bolo len 2 260 kusov. Na štyroch slovenských panstvách Huňadyovcov sa vtedy chovalo od 8 189 do 11 407 kusov oviec.[20] Jednotlivé majere v ovčiarskej produkcii Huňadyovcov boli úzko špecializované. Napríklad plemenné barany sa výlučne chovali iba na dvoch majeroch, Horný Taráň a Poľný Kesov. Jahňatá sa zasa sústreďovali na majeroch Hetméň, Kalná nad

[16] ŠAN, HM, inv. č. 1508, šk. 68. Tam *Beschreibung der Taranyer Lämmer von der Generation 1827, 1829, 1836, 1837, 1839, 1840, 1841, 1842.*

[17] GRABENHORST, Carsten. *Voigtländer & Sohn. Die Firmengeschichte von 1756 bis 1914.* Braunschweig: Appelhans Verlag, 2002, 228 s.

[18] ŠAN, HM, inv. č. 1508, šk. 68.

[19] WOOD, Alexander. *Thomas Young: Natural Philosopher 1773–1829.* Richard West: London, 1978, s. 86–87.

[20] ŠAN, HM, inv. č. 1508, šk. 68.

Hronom a Čereňany. Kým v prvom a druhom decéniu 19. storočia hrali v chove oviec prím najmä majere na panstve Mojmírovce, v druhom a treťom decéniu sa podstatná časť sústredila najmä na panstvách Trnovec nad Váhom a Dolný Pial.

Rozvoj chovu oviec, ktorý na juhozápadnom Slovensku kulminoval v prvej štvrtine 19. storočia, mal významný vplyv aj na prírodný ráz krajiny. Huňadyovci sa snažili zabezpečiť pre svoje ovce dostatočné množstvo lúk a pasienkov, pričom na to využívali dovtedy ľadom ležiacu pôdu, prípadne menej úrodné majerské polia, ktoré programovo premieňali na lúky a pastviny. Ak si porovnáme výkazy stavu panských lúk a pasienkov Huňadyovcov z polovice 18. storočia (inventár z roku 1747) a z prelomu 18. a 19. storočia, zistíme, že na panstve Mojmírovce sa rozšírili lúky a pastviny o viac ako 50 a na panstve Trnovec nad Váhom o takmer 80 %.[21] Iným sprievodným javom rozširovania lúk a pasienkov zo strany zemepánov pre rozširujúci sa chov oviec boli čoraz častejšie spory s poddanými, pretože zemepáni neváhali pre lukratívne ovčiarstvo zabrať aj spoločné urbárske pasienky a pôdu.[22]

Tabuľka č. 1 – *Počet oviec na jednotlivých slovenských majeroch Huňadyovcov (1831)*[23]

Majer	Barany	Matky	Jahňatá	Spolu
Taráň	144	416	–	560
Poľný Kesov	524	1 017	–	1 541
Veľká Dolina	–	547	–	547
Trnovec nad V.	–	1 564	–	1 564
Hetméň	–	191	601	792
Anďalka	–	–	–	887
Dolný Pial	–	518	95	613
Piatok	–	338	–	197
Arma	–	733	–	733
Kalná nad H.		309	385	694
Čereňany	–	–	969	969
Spolu	**668**	**5 615**	**2 050**	**9 435**

[21] KERESTEŠ, ref. 7, s. 119.

[22] Typickým príkladom je vznik ovčiarskeho majera Károliovský Pereš severozápadne od Mojmírovciec v chotári obce Svätoplukovo (do roku 1948 Šalgov). Panstvo Károliovcov ho založilo v roku 1819 svojvoľne na spoločných a urbárskych lúkach. Dokonca to malo také dôsledky, že vzhľadom na niekoľkonásobné rozšírenie počtu oviec v chotári obce tamojší poddaní museli ustajňovať ovce doma v maštaliach, pretože pastviny obsadilo panstvo. KERESTEŠ, Peter. *História obce Svätoplukovo. Monografia dejín obce od najstarších čias až po súčasnosť*. Obecný úrad v Svätoplukove: Nitra, 2010, s. 76–77.

[23] ŠAN, HM, inv. č. 1508, šk. 68. Tam *Schaf-Musterung im Jahre 1831*.

Tabuľka č. 2 – *Počet oviec na slovenských panstvách Huňadyovcov v rokoch 1830–1838*

Rok	Mojmírovce	Trnovec nad Váhom	Dolný Pial	Čereňany	Spolu
1830	2 970	3 722	3 130	1 083	10 905
1831	2 774	3 827	3 319	778	10 698
1832	2 928	4 146	2 977	961	11 012
1833	2 856	4 322	3 370	859	11 407
1834	2 430	3 479	2 151	1 678	9 738
1835	2 260	2 446	2 642	841	8 189
1836	2 561	2 769	2 831	1 009	9 170
1837	2 613	3 493	3 024	1 049	10 179
1838	2 589	4 649	2 950	1 026	11 214

Tieto údaje možno doplniť a porovnať s počtom oviec chovaných na ďalších piatich maďarských panstvách Huňadyovcov (Kéthely, Szemes, Simongát a Szill v Šomoďskej a Sár v Hevešskej stolici). Opäť aj tu sú problémom medzerovite zachované účtovné výkazy. Sú kompletnejšie najmä z priebehu tridsiatych rokov 19. storočia. Na tieto majetky, najmä na panstvá Kéthely a Simongát, importovali Huňadyovci plemenných baranov z ich slovenského majera Horný Taráň. Kým v roku 1837 na panstve Kéthely evidovali 37 kusov plemenných baranov z hornotarańského chovu, na panstve Simongát, ktoré možno považovať za najvýznamnejší majer Huňadyovcov na maďarských majetkoch, chovali až 179 baranov, 378 matiek a 129 neplodných starých matiek z tarańského chovu. V roku 1831 sa na štyroch maďarských panstvách chovalo spolu 17 426 oviec a 5 172 jahniat (spolu teda 22 598 oviec), najviac na panstvách Kéthely a Simongát.[24] Z týchto oviec získali Huňadyovci v uvedenom roku 39 658 funtov ovčej a 4 452 funtov jahňacej vlny. Z hevešského panstva Sár existuje centrálny výkaz iba z roku 1805. Vtedy sa na jeho majetkoch chovalo 6 172 oviec.[25] Možno konštatovať, že na maďarských majetkoch chovali Huňadyovci v prvej štvrtine 19. storočia 20–22 000 oviec. Ak k tomu prirátame aj hevešské panstvo Sár, spolu chovali až 26 000–28 000 oviec.

Ak zosumarizujeme tieto výkazy oviec zo slovenských a maďarských majetkov rodu, môžeme konštatovať, že Huňadyovci v prvej polovici 19. storočia chovali na všetkých svojich majetkoch, slovenských aj maďarských, spolu 35 000 až 40 000 oviec.

[24] ŠAN, HM, inv. č. 1831, šk. 80. Tam *Stand der geshorenen Schafe und Lämmer im Jahr 1832 und der hievon erzielten Wolle.*

[25] ŠAN, HM, inv. č. 1831, šk. 80.

Tabuľka č. 3 – *Počet oviec na maďarských panstvách Huňadyovcov v rokoch 1831–1837*

Rok	Kéthely	Simongát	Szill	Szemes	Spolu
1831	7 408	6 373	4 870	3 947	**22 598**
1832	6 831	6 097	4 360	3 612	**20 900**
1833	6 386	6 502	4 721	4 882	**22 491**
1837	8 691	7 892	4 497	2 976	**24 056**

Ovce sa v živočíšnej výrobe Huňadyovcov rozdeľovali na tri základné skupiny: baranov, „matky" a jahňatá a tie ešte na staré, jednoročné a dvojročné. Ďalej sa členili do troch „akostných" tried (Electa, Prima, Secunda), a to podľa toho, akú akosť mala ich vlna. Podľa toho sa odvíjala nielen cena ovce, ale aj vlny, ktorá bola najdôležitejším obchodným artiklom pre panstvo. Možno konštatovať, že časom sa práve príjmy z jej priameho predaja stali najväčšou devízou príjmov Huňadyovcov. Produkcia vlny na ich panstvách sa dá sledovať opäť len z účtovných výkazov zo začiatku 19. storočia. Z fragmentárne zachovaných hospodárskych a účtovných písomností Mojmírovského panstva je zrejmé, že ovce sa strihali dvakrát do roka: mali teda jarný strih, aby „vlna zasa ihneď vzrástla" a jesenný strih „na starý mesiac, aby vlna pomaly rástla a ľahko nezliezla". Podľa strihu sa delila i vlna – na vlnu prvej, druhej a tretej triedy a osobitne sa vyčleňovala pre svoju jemnosť aj vlna jahňacia. Tak napríklad v roku 1807 sa ostrihalo zo všetkých slovenských oviec Huňadyovcov 2 174 kg vlny prvej triedy, 5 148 kg druhej triedy, 2 198 kg tretej triedy a 1 556 kg jahňacej vlny. Spolu to bolo 11 076 kg ovčej vlny. Pri celkovom počte 6 796 oviec na všetkých štyroch panstvách predstavuje priemer ostrihanej vlny na jednu ovcu 1 620 gramov, čo sa rovná približne 2,9 funtu ročne.[26] Ak si tento priemer porovnáme napríklad s doposiaľ publikovanými hodnotami z panstiev Zičiovcov v Komárňanskej stolici, ďalej Ilešháziovcov v Trenčianskej stolici alebo z cisárskeho panstva Šaštín, zistíme, že huňadyovské ovce dosahovali vyššiu hodnotu ostrihanej vlny na jednu ovcu ako na uvedených panstvách, azda len s výnimkou cisárskeho panstva Šaštín, s ktorým mali podobné výsledky.[27] V tridsiatych rokoch 19. storočia sa ostrihalo z oviec Mojmírovského panstva priemerne 4 003 funtov ovčej a 704 funtov jahňacej vlny ročne. V tom období pripadalo na jednu ostrihanú ovcu priemerne 1,93 funtu, na jahňa 0,98 funtu vlny. Najúspešnejší bol rok 1834, keď bola priemerná ročná produkcia vlny na jednu ovcu v rámci štyroch slovenských panstiev Huňadyovcov 2,19 funtu. Podobné výsledky v strihu vlny za rok, niečo cez 2 funty na jednu ovcu, dosahovali (v tridsiatych rokoch 19. storočia) aj ovce z maďarských majetkov Huňadyovcov. Z čísel vyplýva, že huňadyovské ovce dosahovali nadpriemerné výsledky v produkcii striže. Strihaná vlna sa zapisovala do tzv. *Abwags Liste*. Tieto sa v rodovom archíve pre slovenské ovce zachovali z rokov 1842–1844, a to pre ovce z ovčiarne na majeri Taráň. Išlo v podstate o ročné výkazy striže, pričom

[26] Jeden funt mal hodnotu 560,06 gramu.

[27] VRÁBLOVÁ, Zdenka. Poľnohospodárska výroba na zičiovských panstvách v Komárňanskej stolici v 18. a na začiatku 19. storočia. In *Historický časopis*, 51, 2003, 1, s. 35; FOJTÍK, Juraj. K dejinám chovu oviec na Trenčianskom panstve. In *Agrikultúra*, 13, 1975, s. 36; FIALOVÁ, Ivana. Živočíšna produkcia na cisárskom panstve Šaštín v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia. In *Studia historica Tyrnaviensia IX–X*, 2010, s. 223.

sa vlna delila na vlnu zvlášť ostrihanú z baranov, z matiek a jahniat. Napríklad v roku 1843 sa strih letnej vlny oviec z majera Taráň uskutočnil medzi 26. a 29. augustom, ostrihalo sa 313 oviec, z toho 156 baranov a 157 matiek. Z baranov sa získalo z letnej vlny priemerne 0,97 funtu striže, z matiek 0,89 funtu.[28]

Tabuľka č 4 – *Množstvo vyprodukovanej vlny z oviec a jahniat na slovenských panstvách Huňadyovcov v rokoch 1830–1835*[29]

Rok	Panstvo Huňadyovcov	Vlna z oviec (f.)	Vlna z jahniat (f.)	Priemer na ovcu (f.)	Priemer na jahňa (f.)	Cena centu vlny (zl.)	
						z oviec	z jahniat
1830	Mojmírovce	4 460	622	2,04	0,27	376,10	376, 10
	Trnovec nad V.	7 409	872	2,14	0,22	376,10	376, 10
	Dolný Pial	5 368	572	2,10	0,18	376,10	376, 10
	Čereňany	1 335	11	2,04	0,14	376,10	376,10
	Spolu/Priemer	**18 572**	**2 077**	**2,08**	**0,20**	**376,10**	**376,10**
1831	Mojmírovce	4 697	664	2,14	0,20	410,01	410,01
	Trnovec nad V.	7 473	1 011	2,22	0,24	410,01	410,01
	Dolný Pial	5 261	703	2,2	0,28	410,01	410,01
	Čereňany	2 369	–	2,12	–	410,01	410,01
	Spolu/Priemer	**19 800**	**2 378**	**2,17**	**0,24**	**410,01**	**410,01**
1832	Mojmírovce	4 591	969	1,28	1,05	446,23	375
	Trnovec nad V.	7 568	691	2,04	0,17	446,23	375
	Dolný Pial	4 433	706	2,03	0,31	446,23	375
	Čereňany	1 979	–	2,14	–	446,23	375
	Spolu/Priemer	**18 571**	**2 366**	**1,87**	**0,38**	**446,23**	**375**
1833	Mojmírovce	4 272	573	1,18	0,22	460,01	460,01
	Trnovec nad V.	6 615	766	2,03	0,22	460,01	460,01
	Dolný Pial	4 594	730	1,23	0,22	460,01	460,01
	Čereňany	1 651	–	2,08	–	460,01	460,01
	Spolu/ Priemer	**17 132**	**2 069**	**1,63**	**0,22**	**460,01**	**460,01**
1834	Mojmírovce	4 584	693	1,25	0,21	444,20	484,68
	Trnovec nad V.	6 134	848	1,28	0,21	444,20	484,68
	Dolný Pial	4 948	627	1,21	0,21	444,20	484,68
	Čereňany	2 191	–	2,19	–	444,20	484,68
	Spolu/ Priemer	**17 857**	**2 168**	**1,48**	**0,21**	**444,20**	**484,68**
1835	Mojmírovce	3 761	514	1,27	0,27	450	450
	Trnovec nad V.	4 891	717	1,28	0,26	450	450
	Dolný Pial	3 121	402	1,19	0,26	450	450
	Čereňany	1 638	–	2,00	–	450	450
	Spolu/ Priemer	**13 411**	**1 633**	**1,44**	**0,26**	**450**	**450**

[28] ŠAN, HM, inv. č. 1508, šk. 68. Tam *Tarányi bárány nyiret 1843t évben*, ako aj *Abwags Liste der Tarányer und Pereser Schaf im Jahre 1843.*

[29] Váha udávaná vo funtoch (librách), peňažné jednotky v zlatých. Údaje sú zaokrúhlené na celé čísla.

Vyprodukovaná vlna bola určená na predaj. Jej centrálny sklad pre slovenské majetky Huňadyovcov sa nachádzal priamo v Mojmírovciach, ktoré sa stali jedným z centier obchodu s ovčou vlnou na juhozápadnom Slovensku. Účtovný výkaz z roku 1825 hovorí o tom, že v tom roku bolo na sklade v Mojmírovciach 18 909 funtov ovčej a 2 400 funtov jahňacej vlny. Druhý centrálny sklad sa nachádzal v maďarskom Kéthely, do ktorého sa privážala vlna z oviec chovaných na maďarských panstvách Huňadyovcov. Tam bolo v uvedenom roku uskladnených až 32 237 funtov ovčej a 2 590 jahňacej vlny. Uvedené čísla hovoria o veľkopodnikaní s vlnou. Striž sa delila podľa akosti do štyroch tried, vrátane jahňacej vlny. Po jej prečistení sa potom balila. Zo spomenutého množstva striže z oboch skladov v Mojmírovciach a Kéthely bolo vyrobených 136 veľkých balov *(Ballen)* o celkovej váhe 54 851 funtov. Ich veľkosť bola individuálna, pohybovala sa zväčša od 250 do 450 funtov. Priemerná hmotnosť balu bola však zväčša okolo 226 kg. Domnievame sa, že tieto veľké a ťažké baly boli určené pre veľkopredaj, najmä na zahraničné trhy. Vlna určená na domáci predaj sa balila do menších balíkov. Podľa účtovného výkazu z roku 1839 Mojmírovské panstvo predávalo totiž vlnu aj po dieloch *(Stücken)*. Spomínajú sa v množstvách po 5, 11, 17, 25 alebo 50, pričom 50 dielov tvorilo jeden menší bal. Porovnaním s inými prameňmi sa dá predpokladať, že jeden diel *(Stück)* sa rovnal jednému funtu. Jeho veľkosť bola teda presne 560 g. Balík po 50 dieloch mal teda 28 kg. Domáci obchodníci pritom nakupovali po viacero balov naraz. Cena jedného dielu (funtu) ovčej vlny sa v roku 1839 pohybovala od 3 do 6 zl. v závislosti od akosti vlny. V rokoch 1830 až 1839 sa cena jedného centu vlny[30] pohybovala na základe účtovných výkazov panstva od 376 zl. 10 den. po 460 zl. 1 den. Vychádza to priemerne od 3 zl. 80 den. po 4 zl. 60 den. za jeden funt vlny. Jahňaciu vlnu predávalo panstvo za viac-menej podobnú cenu. Huňadyovci predávali vlnu nielen na domácich, ale aj zahraničných trhoch. Z domácich ju nakupovali predovšetkým vlastníci susedných panstiev pre svoje vlastné potreby a obchodníci s vlnou. Odberateľmi vlny z kesovského chovu, ktorý sa považoval za najkvalitnejší, boli podľa výkazu nákupcov z roku 1827 knieža Michal Esterházi, Benjamín Káras, gróf Ladislav Festetič, gróf Ziči a iní.[31] Vo výkaze z roku 1839 sa uvádzajú Stromský, gróf Andráši, gróf Ňári, z obchodníkov Leopold Baráni, Ignác Polar, Dávid Kollman, Izák Steiner a Izrael Braun. Huňadyovci pritom aj sami nakupovali vlnu od cudzích predajcov a obchodníkov, ako napríklad od grófa Karola Festetiča, Ladislava Boďaia, baróna Pongráca a pod. Veľmi úzky obchodný kontakt udržiavali najmä s veľkoobchodníkmi s ovčou vlnou z Viedne Maxom Trebischom, Samuelom Kaanom a najmä Michalom Lazarom Biedermannom (1769–1843), známym viedenským textilným fabrikantom. S ním v rokoch 1813–1828 uzavreli niekoľko obchodných kontraktov na dodávku ovčej vlny za niekoľko tisíc zlatých.[32] Korešpondencia dokladá aj obchodné kontakty Huňadyovcov s viedenskými fabrikantami so súknom Abrahámom a Jakubom Leidenfrostom či brnenským továrnikom M. A. Seillerom.[33]

---

[30] Jeden cent mal 56 kg.

[31] ŠAN, HM, inv. č. 1508, šk. 68. Tam *Verzeichnisz der im Jahre 1827 zum Verkauf bestimmten Keszyer Stähre* a tiež *Register der zu verkaufenten Stöhre im Jahre 1828.*

[32] ŠAN, HM, inv. č. 1506, šk. 68.

[33] ŠAN, HM, inv. č. 1214, 1215.

Ovce boli skutočne veľkým bohatstvom Huňadyovcov. Len v roku 1830 bola ocenená celková hodnota „ovčieho inventára" na všetkých štyroch slovenských panstvách Huňadyovcov na 126 868 zl. 39 den. Z tejto hodnoty predstavovala hodnota oviec 50 235 zl. 95 den. a sumou 76 632 zl. 39 den. bola vyjadrená hodnota zostrihanej vlny za jeden rok.[34] Toto číslo zďaleka nebolo najvyšším ohodnotením „ovčieho kapitálu" Huňadyovcov.

S vlnou sa Huňadyovci uplatňovali aj na zahraničnom trhu. Vyúčtovanie takéhoto predaja z roku 1828 dokladá ich obchodné aktivity na trhoch v Londýne, holandskom Verviersi a vo Viedni. Tento predaj mala na starosti špeciálna komisia *(Verkaufs Comission)* na čele s ekonomickým riaditeľom majetkov Karolom Appelom. Z celkového množstva uskladnenej vlny 54 851 funtov, rozdelenej do 136 balov v oboch huňadyovských skladoch v Mojmírovciach a Kéthely, sa predalo od októbra 1825 do januára 1827 na londýnskom, vervierskom a viedenskom trhu 13 697 funtov vlny v celkovej hodnote 84 245 zl. Bolo to asi 23 % z celkových zásob vlny v domácich skladoch. V Londýne sa predalo 6 256, vo Verviersi 3 506 a vo Viedni 2 935 funtov vlny. Jednotlivé baly boli rozdelené podľa druhu a kvality.[35] Prekladiskovými stanicami boli Hamburg, Frankfurt nad Mohanom a Antverpy.[36]

Okrem vlny predávali Huňadyovci zo svojho chovu aj plemenné barany, ktoré chovali najmä na majeroch v Hornom Taráni a Poľnom Kesove. Z kupcov je známe najmä Trenčianske panstvo Ilešháziovcov, ktoré v roku 1820 kúpilo z poľnokesovského chovu 13 plemenných baranov, a to jedného z majera Horný Taráň za 150 zl., štyroch I. triedy z Kesova po 100 zl. a ôsmich baranov II. triedy po 50 zl., spolu za 950 zl. Z nasledovného nákupu v roku 1821 získalo Trenčianske panstvo 19 baranov: piatich po 120 zlatých, siedmich po 60 zl. a siedmich po 40 zlatých. V máji 1822 nakúpilo Trenčianske panstvo z kesovského a tarańského chovu Huňadyovcov 22 nových plemenných baranov. Do roku 1825 kúpili z týchto chovov Ilešháziovci ešte ďalších 24 baranov, z toho dokonca troch osemročných.[37] Uvedené ceny za jednotlivých plemenných baranov sú pomerne vysoké a dokladajú, že boli považované za skutočne špičkové, čo odrážala aj ich cena. O niečo nižšie ceny vykazujú ovce z maďarských majetkov. Cena baranov sa pohybovala od 10 do 50 zl. za jeden kus, cena matiek bola o niečo nižšia, pohybovala sa od 7 do 10 zlatých. V roku 1829 predali Huňadyovci z maďarských majetkov 1 850 oviec a 644 jahniat so ziskom 16 315 zl. 42 den. Nákupcami z ich chovu boli predovšetkým susedné i vzdialenejšie panstvá.[38]

Tento exkurz do chovu oviec na panstvách rodu Huňadyovcov predstavuje súčasný stav poznatkov o tejto problematike, pričom ich rozsah je značne limitovaný fragmentárnosťou zachovania hospodárskych a účtovných písomností v rodovom archíve Huňadyovcov, ktoré pochádzajú prevažne z prvej štvrtiny 19. storočia. Rezervou ešte ostáva neprebádaná a pomerne bohatá hospodárska korešpondencia, v ktorej sa môžu objaviť ďalšie zaujímavé informácie k ovčiarstvu na majetkoch Huňadyovcov. Na dru-

[34] ŠAN, HM, inv. č. 1508, šk. 68.

[35] ŠAN, HM, inv. č. 1507, šk. 68.

[36] Na rovnomerných zahraničných trhoch predávalo svoju vlnu napríklad aj ilešháziovské panstvo v Dubnici nad Váhom a v Trenčíne.

[37] VONTORČÍK, Jozef. Produkcia a kvalita vlny merinových oviec chovaných na Trenčianskom panstve v polovici 19. storočia. In *Agrikultúra*, 21, 1987, s. 125–205.

[38] ŠAN, HM, inv. č. 1831, šk. 80. Tam *Schaaf Verkauf im Jahre 1829.*

hej strane je to práve obdobie, v ktorom kulminoval počet oviec a produkcia vlny na ich majetkoch a možno ho považovať za vrchol ich ovčiarstva vôbec. Huňadyovcov možno pokladať za jedných z najvýznamnejších a najpokrokovejších chovateľov oviec na juhozápadnom Slovensku v 19. storočí. Od polovice 19. storočia vplyvom konkurencie zámorskej vlny a zmenou štruktúry chovaných druhov zvierat, najmä rozšírením chovu hovädzieho dobytka a ošípaných na úkor oviec, došlo, obzvlášť na juhozápadnom Slovensku, k postupnému poklesu stavu oviec i produkovanej vlny. To sa odzrkadlilo aj na jednotlivých majetkoch Huňadyovcov. Kým na ich slovenských panstvách Mojmírovce, Trnovec nad Váhom a Dolný Pial – panstvo Čereňany už bolo odpredané a chov oviec po prevzatí novým majiteľom na tomto panstve takmer zanikol – došlo oproti stavu z tridsiatych rokov 19. storočia na konci 19. storočia k poklesu chovu oviec o takmer 30 %, na ich maďarských panstvách to bolo až o 50 %. Huňadyovci takmer o polovicu znížili chov oviec najmä na panstvách Trnovec nad Váhom a Dolný Pial.[39] Aj napriek tomu sa udržali v pozícii – čo do počtu chovaných oviec – druhého najvýznamnejšieho chovateľa na území Nitrianskej stolice (v počte chovaných oviec ich predbehli iba Károliovci z neďalekého panstva Šurany). Aj vďaka Huňadyovcom sa ešte v polovici 19. storočia považovala Nitrianska stolica za najvýznamnejšieho producenta vlny v monarchii.[40] Možno teda konštatovať, že juhozápadné Slovensko malo v chove oviec ešte i na konci 19. storočia stále dominantné postavenie. Prispeli k tomu nepochybne najmä Huňadyovci, ktorí si aj v druhej polovici 19. storočia udržali miesto jedného z najvýznamnejších a najmä najkvalitnejších chovateľov oviec v Nitrianskej stolici i na juhozápadnom Slovensku vôbec.

[39] V roku 1897 bolo štatisticky vykázaných na slovenských panstvách Huňadyovcov už len 7 799 oviec, najviac na panstve Mojmírovce (3 897), potom na panstve Trnovec nad Váhom (2 615) a Dolný Pial (1 287). Na maďarských panstvách rodu (Kéthely, Mesztegnyő a Szill) bolo evidovaných už len 11 066 oviec, z toho až 6 100 na panstve Szill. *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája II.* A magyar kir. központi statisztikai hivatal: Budapest, 1897, s. 30–44.

[40] *Statistische Nachweisungen über der Neutraer Comitat.* Pressburger Districts-Handels- und Gewerbe Kammer: Pressburg, 1871, s. 346.

K tajchom ako súčasti vodnej dopravy dreva na Horehroní

Tatiana Figurová

Drevo sprevádza život človeka odpradávna. Jeho spotreba v priebehu histórie neustále stúpala a stúpa aj dnes, v dobe kovu, skla a plastu. V dlhom období ľudskej histórie bolo spolu s vodnou silou dôležitým energetickým zdrojom a tento post opustilo len relatívne nedávno. Spotreba dreva, najmä náročnosť jeho dopravy, mali vplyv na efektívnosť výroby tovarov. Najstarším spôsobom, ktorým sa drevo vo väčšom množstve dopravovalo, bol transport po vode. Človek oddávna využíval skutočnosť, že drevo je ľahšie ako voda a je ňou unášané, a takáto doprava bola relatívne ekonomická a technicky najjednoduchšia. Význam splavovania dreva v minulosti podčiarkuje skutočnosť, že právo naň nájdeme zachytené už v ranom stredoveku. Z roku 1075 pochádza listina, ktorou Gejza I. zriaďuje opátstvo v Hronskom Sv. Beňadiku a okrem iného mu v nej udeľuje aj právo vyberať mýto za plte po Hrone. Tento bod o platení mýta je podľa Richarda Marsinu falošný, čo však nezmenšuje dôležitosť pltenia dreva na Hrone už v dávnych dobách.[1]

Drevo bolo na území Uhorska celé stáročia strategickou surovinou a tvorilo energetický základ akejkoľvek priemyselnej výroby, a to takmer až do konca 19. storočia. K najdôležitejším oblastiam Slovenska bohatým na drevo patrilo Horehronie, ktorého rozlohu z dvoch tretín zaberajú lesy.[2] Túto oblasť R. Binder stručne definuje ako hornú časť Pohronia od Banskej Bystrice po prameň Hrona nad Švermovom, ohraničenú zo severu Nízkymi Tatrami a z juhu rozvodnicou Slovenského rudohoria.[3] Na krátkom úseku zo západu oddeľuje Horehronie od Turca pohorie Veľkej Fatry. O tamojšie husté lesy ako o zdroj drevnej hmoty prejavovali záujem predovšetkým majitelia baní, hút a železiarní. Banské podnikanie v širšom rozsahu sa začalo rozvíjať už v ranom feudalizme, ťažilo sa tu striebro, neskôr meď, pričom právo na ťažbu nerastných surovín si v celej krajine uplatňoval panovník, ktorého práva zastupoval gróf banskej komory. Ten sídlil najprv v Kremnici, neskôr v Banskej Štiavnici. Po útlme koncom 14. storočia došlo k vývojovému posunu v baníctve po vstupe Jána Turzu do tejto oblasti podnikania. Turzo sa spojil s Fuggerovcami, koncom 15. storočia získal prenájom najväčších banských majetkov a významne pozdvihol tunajšiu ťažbu medi. Veľké zisky mal i z výroby striebra. V roku 1546 prevzala prevádzku mediarskych závodov, baní, hút a hámrov do vlastnej réžie banská komora, ktorej sa nepodarilo zopakovať Turzove úspechy v ťažbe medi a jej spracovaní. Po úpadku medeného baníctva a hutníctva v druhej polovici 19. storočia sa ťažisko podnikania sústredilo na získavanie železa, ktoré sa tu tiež ťažilo a spracovávalo od pradávna. Významné už od 16. storočia boli železiarne v Hronci, ktoré spracovávali železo z viacerých hút Horehronia – v Tisovci, na Michalovej, v Ľubietovej, na Ponikách, Troch Vodách. Pudlovňa na skujňovanie železa bola v Chvatimechu pri sútoku Bieleho a Čierneho Hrona. Hámre na výrobu tyčového železa pracovali na Bystrej vo Vajskovej, v Jasení, na Krámlišti, v Moštenici

[1] HRONČEK, Pavel a kol. *Bacúch: krajina, história a ľudová hudba.* Obecný úrad Bacúch Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu v Banskej Bystrici, 2006, s. 77.

[2] BINDER, Róbert. *Osadníci na Horehroní.* Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1962, s. 157.

[3] BINDER, ref. 2, s. 9.

a v Kostiviarskej pri Banskej Bystrici. Valcovne na výrobu tyčového železa boli v Osrblí a na Piesku vyše Podbrezovej. V Banskej Bystrici bola valcovňa plechu. Vysoké pece boli na Troch Vodách, v Pekle vyše Brusna. V rokoch 1836–1854 boli postavené železiarne v Podbrezovej, kam sa postupne presunulo ťažisko železiarskej výroby.[4] V gemerskej časti Horehronia sa stal známy tzv. pohorelský komplex, ktorý pozostával zo železiarskych podnikov rozložených na brehoch Hrona od Šumiaca až po Závadku nad Hronom. Jeho základy položil gróf Koháry a v 30. rokoch 19. storočia ho prevzal jeho zať Ferdinand Coburg. Komplex ťažil z bohatých zásob drevnej suroviny a významne konkuroval erárnym železiarňam na Pohroní.[5]

Rentabilitu priemyslu Horehronia, založeného na ťažbe a spracovaní rúd, vo významnej miere ovplyvňovala dostupnosť stavebného, krytinového a palivového dreva.[6] Napríklad drevné uhlie bolo až do druhej polovice 19. storočia jediným palivom, ktoré sa používalo na tavbu rudy.[7] To vyvolávalo sústavný tlak na tunajšiu ťažbu dreva a jeho dopravu. V prvom rade sa na tento účel využívali lesy vo vyšších oblastiach Horehronia, nad Banskou Bystricou, na panstve Slovenská Ľupča, v lesoch mesta Brezna, na ktoré mal panovník prednostné právo a ktoré boli relatívne vyhovujúce z hľadiska dopravy. Ďalšie možnosti poskytovali menej obývané a vzdialené lesy Bielych a Čiernych Handlov, pričom riešenie dopravy ponúkal Hron so svojimi prítokmi. Jeho vody dovoľovali splavovať drevo zo vzdialenosti 50–60 km.[8]

Keď v 16. storočí komora prevzala banské podnikanie, poverila zriadením diaľkovej vodnej dopravy Wolfa Hohenwartera, lesmajstra zo Štajerska, ktorý sa dôkladne zoznámil s horehronskými lesmi a navrhol vodné stavby, ktorými by sa dalo drevo splavovať až do Banskej Bystrice. Naplánoval stavbu jednej hrádze na Čiernom Hrone pri Hronci, jednoduchšie hrable na Hrone pri Ľupči a dokonalejšie trvalé hrable v Banskej Bystrici. Hohenwarter priviedol nemeckých lesných robotníkov zo Soľnohradska a Štajerska, keďže domáci nepoznali požadované spôsoby dopravy dreva za pomoci vodných stavieb. Nemeckých robotníkov usadil na Čiernom a Bielom Hrone.[9] V priebehu nasledujúcich storočí lesní robotníci „popretkávali" lesy Horehronia, najmä lesy v povodí Čierneho a Bieleho Hrona, sieťou tvorenou vodnými i suchými šmykmi, potokmi s dreveným obložením – *frúdľami*, malými a väčšími nádržami, haťami, hrádzami, stavidlami, haťovými priehradami – tajchami – a hrabľami. Keďže množstvo vody v prirodzených tokoch často nestačilo na splavenie veľkého množstva dreva, bolo potrebné okrem úpravy koryta postaviť vodné nádrže na zachytávanie vody. Tie potom lesní robotníci mohli využívať na splavenie dreva aj po odtoku jarných vôd. Spoločnou úlohou tejto siete vodných zariadení a stavieb bolo dopraviť drevo zo vzdialených oblastí k uhliskám, pílam, skladom alebo priamo k výrobným prevádzkam. O lesoch Čierneho Hrona na začiatku 19. storočia čiernobalocký farár Štefan Petruš napísal: *„Pramene čiernohronskej oblasti síce nie sú splavné, ale drevonosné sú skoro všetky a handelskí drevorubači vynikali v umení učiniť ich drevonosnými. Každý potôčik vede-*

---

[4] BINDER, ref. 2, s. 50–59.

[5] Bližšie pozri: HAPÁK, Pavel. K priemyselnému vývoju Horehronia od konca 18. storočia do r. 1918. In *Slovenský národopis*, roč. XIII, 1965, č. 2–3, s. 172–208.

[6] GINDL, Jozef. Z dejín dopravy dreva po Hrone. In *Zborník LDPM*, 1987, č. 14, s. 183.

[7] VOZÁR, Jozef. Písomné pramene k dejinám lesníctva v oddelení hospodárstva Štátneho slovenského ústredného archívu v Banskej Štiavnici. In *Zborník LDM*, 1966, č. 4, s. 170.

[8] BINDER, ref. 2, s. 72.

[9] STRÁNSKY, Albert. *Drevorubači na Čiernom Hrone*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969, s. 36–37.

li výborne prispôsobiť plavbe dreva za pomoci vodných zvlažovačov a drevom obložených potôčkov."[10]

Význam splavovacích zariadení na dopravu dreva podčiarkuje skutočnosť, že starostlivosť o ne fixuje vo svojej inštrukcii aj kráľ Ferdinand v roku 1564, kde uvádza, že lesníci majú dozerať na rizne, vodné nádrže, hrable, hate a iné technické zariadenia.[11]

K zavedeniu plavenia dreva z lesov pre potreby priemyslu sa viaže vznik lesníckych osád na Čiernom a Bielom Hrone (alebo aj Bielych a Čiernych Handloch).[12] Z tohto obdobia nepoznáme podrobnosti o vzniku jednotlivých tajchov ako významnej časti splavovacích zariadení, ktoré dvíhali hladinu potokov a umožňovali drevo splaviť aj tam, kde by to prirodzený tok nedovolil. Ich existenciu však prezrádzajú názvy lokalít, ktoré v priebehu storočí vznikali a upevnili sa vo vedomí domácich obyvateľov. Petruš na začiatku 19. storočia uvádza dolinu Pod Tajchom (dnes lokalita pod Hrončokom), ktorá sa tak volá preto, že kedysi svojim zadným valom sputnala mohutnú vodnú nádrž.[13]

Dnes tu nájdeme lokality Tajch, Tajšok, Malý Tajch, Pod Tajchom (dnes lokalita pod Hrončokom), Starý Tajch, ktoré prezrádzajú existenciu nádrží. V roku 1773 vyšla kniha od Christofa Traugotta Deliusa o baníctve Anleitung zu der Bergbaukunst – II., v ktorej autor rozoberá hydrologické pomery, využitie vodných síl, vzťah k lesu a pod. Prvý raz vedecky zdôvodňuje budovanie hatí, nádrží, mostov a rôznych baníckych a lesných stavieb. Publikácia obsahuje vyobrazenie vzoru vodnej nádrže.[14] Z roku 1815 pochádza doklad o stavbe nádrže čiernohronskej klauzy „Strakovo", dnes sa tam nachádza lokalita Tajch.[15] Výstavbou vodných nádrží – tajchov, ktoré dvíhali hladiny potokov, sa zaoberal J. Dekret Matejovie, ktorý pôsobil v lesoch spravovaných Hlavným komorským úradom, sídliacim v Banskej Štiavnici a v roku 1814 sa stal vedúcim lesného úradu v Banskej Bystrici. V čase Dekretovho pôsobenia boli už vyčerpané nielen porasty v okolí Banskej Bystrice, ktoré boli dlho zásobárňou dreva pre priemysel, ale ani lesy v breznianskej oblasti už nestačili spĺňať požiadavky rozvíjajúceho sa priemyslu. Ťažba sa presúvala do vzdialenejších lesov Bielych a najmä Čiernych Handlov. Zatiaľ čo lesy v okolí Banskej Bystrice pútali Dekretovu pozornosť z titulu ich obnovy, v lesoch Bielych a najmä Čiernych Handlov riešil Dekret najmä otázky ťažby a dopravy.[16]

Prof. Leo Skatula uvádza, že na Slovensku sa stavali najmä zrubové, drevené hrádze kvôli dostatku dreva a relatívne rýchlej stavbe. Takáto hrádza bola bezpečná 25–30 rokov. Murované hrádze z kameňa sa nestavali tak často, boli nákladnejšie a ich založenie vyžadovalo vhodný a bezpečný profil.[17] Drevené hrádze z polovice 19. storočia

---

[10] STRÁNSKY, ref. 9, s. 73.

[11] KAVULJAK, Andrej. *Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku*. Bratislava: Lesnícka a drevárska ústredňa, 1942, s. 114–115.

[12] BINDER, ref. 2, s. 73.

[13] STRÁNSKY, ref. 9, s. 64.

[14] DELIUS, Christof Traugott. *Anleitung zu der Bergbaukunst – II. [Úvod do banického umenia – II]*. Praha: Národní technické muzeum, 1977, obr. 5.

[15] JANČÍK, Alois a kol. *Jozef Dekret Matejovie*. Bratislava: Štátne pedagogické nakladateľstvo, 1954, s. 359.

[16] JANČÍK, ref. 15, s. 289. K tejto téme sa nachádza materiál aj v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici vo fonde Lesný úrad v Banskej Bystrici (1752–1880 (1881).

[17] SKATULA, Leo. *Vodní nádrže a jejich využití v lesnictví*, č. III. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952. s. 6.

boli nahradené novými väčšími nádržami stavanými v súlade s hydrostatickými zásadami až po Dekretovi, v 2. polovici 19. storočia.[18] V 70. rokoch 19. storočia sa totiž začal vzmáhať odbyt dreva ako suroviny na predaj, vďaka vybudovaniu železničných tratí spájajúcich stredné Slovensko s Budapešťou a niektorými ďalšími priemyselnými strediskami vtedajšieho Uhorska. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní stúpla na domácom trhu spotreba stavebného dreveného materiálu, predovšetkým dosák a zvyšovali sa ceny dreva. Poklesla ťažba palivového dreva a výroba drevného uhlia, čo súviselo s postupným zanikaním erárnych hút a budovaním centrálnej huty v Banskej Štiavnici, ktorá už začala používať koks. Ťažba dreva a jeho spracovanie na pílach tak bolo zrejme jediným odvetvím na Slovensku, ktoré do konca 19. storočia nevykazovalo zreteľnejší úpadok.[19] To bol iste jeden z významných dôvodov, prečo banskobystrické riaditeľstvo štátnych lesov, ktoré koncom 19. storočia obhospodarovalo 138 741 katastrálnych jutár lesov a najväčšiu časť drevnej hmoty vyťaženej na tejto ploche dopravovalo na sklady, píly a na trhy vodnou cestou – najmä pltníctvom, investovalo do budovania a údržby vodného dopravného systému v druhej polovici 19. storočia. Na konci 19. storočia malo riaditeľstvo na Horehroní vybudovaný vodný dopravný systém tvorený dvomi kamennými hrádzami a desiatimi priehradami – rezervoármi. Drevo sa plavilo na 94 km dlhom úseku Hrona a 1 332 km dlhých vodných žľaboch. Na zachytávanie dreva slúžilo jedenásť hrablí. Vodný dopravný systém tvorili štyri sústavy: čiernohronská, kamenistopotocká, osrblianska a bacúšska. Z nich prvá bola najrozsiahlejšia, tvorilo ju až osem drevených tajchov – v dolinách Šaling, Páleničnô, Rakytovo, Brôtovo, Vepor, Dlhý Grúň, Kýčerná a Vydrová. Z mapy z roku 1900, ktorú sme v elektronickej podobe získali od Ing. Jána Uhliara z NLC Zvolen, vyplýva, že Šaling, Páleničnô a Vydrová mali drevené hrádze so stavidlami, ostatné nádrže - Rakytovo, Brôtovo, Vepor, Dlhý Grúň a Kýčerná mali drevenú hrádzu s ventilmi. Tieto nádrže s obsahom 43 900 m^3 slúžili najmä na splavovanie palivového dreva a guľatiny z oblasti Čierneho Hrona.[20] Kamenistopotocký systém tvoril kamenný tajch Hrončok a vodná nádrž Klementka, ktoré dvíhali hladinu Kamenistého potoka kvôli doprave palivového dreva a piliarskej guľatiny z Kamenistej doliny. Klementka mala drevenú hrádzu s ventilmi. Hrončok umožňoval aj plavbu pltí a splavovanie dreva po Hrone. Obe nádrže, Hrončok aj Klementka, mali spolu obsah 133 863 m^3. Tajch pôvodne nazvaný Kemeny Gábor gát, dnes Hrončok, bol postavený v roku 1881 podľa plánov Jozefa Pausingera za 74 000 forintov na mieste pôvodne drevenej hrádze. Výška hrádze bola 10 m a boli v nej inštalované Wagnerove padacie brány. Lesníci museli na konci 19. storočia riešiť v prípade tajchu Hrončok problém, pretože aj napriek dobrej práci pri jej zakladaní, hrádza nedostatočne zadržovala vodu. I keď bola len spolovice naplnená, presakovala v splavoch a schodisku, a musela byť podrobená kontrole a opravám. Pomocou nádrže sa ročne na konci 19. storočia prepravilo v priemere 12 000 m palivového dreva a 8 000 m ihličnatej piliarskej guľatiny, palivové drevo sa žľabmi dopravovalo z dolín Hrončeк, Spády a Čierny Potok, ktoré ležia nad hrádzou, do doliny. V doline Strunženô sa v polovici 90. rokov postavil nový žľab a palivové drevo z doliny sa vďaka tajchu Hrončok preplavilo do Hrona.[21] Okrem publikácie *„A garammenti kincstári erdökben alkalmazott*

[18] JANČÍK, ref. 15, s. 359.

[19] HAPÁK, ref. 5, s. 183; GINDL, ref. 6, s. 191.

[20] TOMCSÁNYI, Gyula. *A garammenti kincstári erdökben alkalmazott szállítási rendszer ismertetése.* [Dopravné systémy používané v štátnych lesoch Pohronia] Nyomatott Machold Fülöp Könyvnyomdájában, Beszterczebányán, 1895, s. 104–105.

[21] TOMCSÁNYI, ref. 20, s. 105–109.

szállítási rendszer ismertetése" od G. Tomcsányho sa podrobnejší popis tajchu nachádza aj v dotazníku, ktorý pre SNM v Martine vyplnila v roku 1943 Správa štátnych lesov Hronec v Štiavničke. Okrem technického popisu je tu opísaná aj manipulácia s tajchom, ktorého nádrž sa podľa stavu vody v potoku naplnila cca za 24–48 hodín. Pisateľ správy uvádza, že význam tajchu podstatne znížila železnička, ktorá tu bola postavená v predprevratových rokoch, no napriek tomu *„sa v suchších rokoch používa na umožnenie pltenia od správy Svätý Ondrej na pílu Banská Bystrica a v prevádzke je priemerne 3–4 týždne ročne"*. Pre samotnú lesnú správu Hronec mal tajch v roku 1943 už len historický význam. Brehy Kamenistého potoka od nádrže až po Hronec boli prispôsobené plavbe dreva a v uvedenom období – v prvej polovici 40. rokov 20. storočia – bolo miestami vidieť pozostatky jeho už zhnitých drevených opevnení. [22] Na začiatku tohto storočia nádrž rekonštruoval Stavokov s. r. o, Horná 30, Brezno.[23]

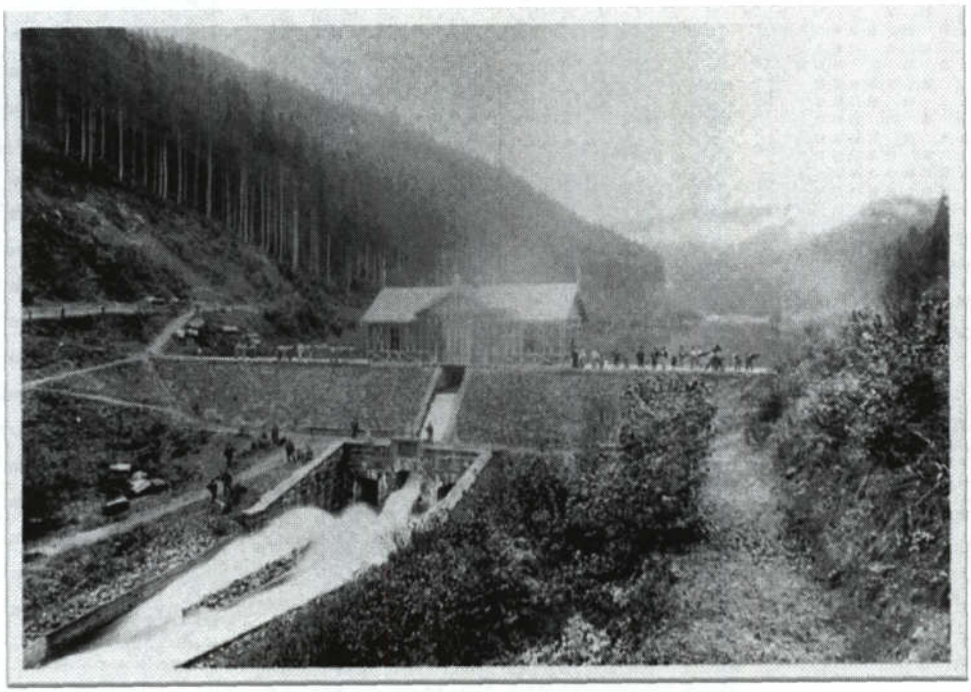

Obrázok č. 1 – *Tajch Hrončok, prvá polovica 20. storočia.*

Osrbliansku sústavu, ktorá bola nápomocná aj pri pltení po Hrone, tvoril tajch Tri Vody s obsahom 11 500 m^3, s drevenou hrádzou s ventilmi a bacúšsku sústavu kamenný tajch (Bedö Albert gát) v Bacúchu s obsahom 62 500 m^3.[24] Žiadosť na výstavbu tajchu v Bacúchu predložila komora do Rakúska v roku 1858 spolu so žiadosťou o výstavbu tajchu v Kamenistej doline. V roku 1863 bolo na stavbu tajchu vyčlenených 10 000 florénov a samotná stavba bola realizovaná v rokoch 1881–1886 pod vedením

[22] Štátny archív Banská Bystrica (ďalej ŠABB), fond Riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Banskej Bystrici, k. 2220, č. j. 76.

[23] Informácia: Peter Morong, riaditeľ OZ Čierny Balog, LESY SR, š. p. Banská Bystrica, 2008.

[24] TOMCSÁNYI, ref. 20, s. 105.

lesmajstra Alberta Bedöa. Hrádza bola postavená z lámaného kameňa do výšky 9,85 m. Podobne ako na Hrončoku, aj tu boli Wagnerove padacie brány. Bacúch bol už pred stavbou tajchu významným centrom plťníctva na Horehroní a postavenie tajchu túto jeho pozíciu ešte posilnilo. Plťníci tu na Hrone pracovali až takmer do polovice 20. storočia. Posledná plť na Hrone plávala zo Slovenskej Ľupče do Banskej Bystrice v roku 1942.[25] Menšie retenčné nádrže drevenej konštrukcie používali zdvižné brány (stavidlá) alebo, ak boli menšie, uzáver – ventilom, kde je priemer prepadliska 24,25 a 30 cm. Tajchy dokázali zdvihnúť hladinu Hrona až po Banskú Bystricu, čo využívali štátne lesy i súkromné firmy.

K dreveným nádržiam, ktoré mali väčší obsah, patrila Klementka na Kamenistom potoku. Mala 10 000 m^3.[26] Jej lokalizáciu prezrádza mapa z roku 1917. *Klimentka,* ako ju volali miestni obyvatelia, je pomenovaná podľa lokality, v ktorej sa nachádzala. G. Z. Laskomerský vo svojich *Päťdesiatich rokoch slovenského života* na niekoľkých miestach spomína tento tajch pri opise nádherných čiernohronských lesov. Okrem iného píše: *„Kamenistým v ten čas nebola cesta, len chodník. Drevo plavili Kamenistým potokom do Čierneho Hronca. Tu sme ešte našli stopy pohromy, akú narobila potopa pretrhnutím Klimentovho tajchu zjari pri veľkých pľuštiach. Práve v ten čas, keď vznikla tá potopa, bolo tu mnoho ľudu zamestnaného plavačkou. Tu, pravda, i nocúvali, a tak po rozložení na brehu potoka v kolibách, náhle boli prekvapení vodou, že nestačiac ubehnúť, vírom zachytení vo vodách, medzi štiepami boli zadusení. Ak sa dobre pamätám, zahynulo ich do šestnásť, najviac mládež, dievčatá. Jeden šuhaj, zachytený drevami a vodou, bol divným spôsobom zachovaný. Štiepy, zastavené vo veľkom množstve na prekážajúcich skalách, tlačené vodou, sa vypreli a šuhaja vyzdvihli na povrch, kade on potom z polena na poleno skackajúc dostal sa s menšími úrazmi na breh".* [27]

Okrem tajchov, ktoré staval erár, stáli na Horehroní aj nádrže, ktoré nevznikli z podnetu štátnych lesov. V gemerskej časti Horehronia boli postavené tajchy, ktoré slúžili Coburgovcom, pomáhali splavovať drevo z lesov Muránskeho panstva. Ľudovít Greiner dal v roku 1837 postaviť vodnú nádrž na Stožkách.[28] V dotazníku zo Správy štátnych lesov Závadka nad Hronom vypĺňanom pre SNM v Martine sa uvádzajú dva tajchy: Veľký Tajch na Stožkách, v tom čase už využívaný ako rybník a Malý Tajch pod Fabovou hoľou, kde začiatkom 40. rokov minulého storočia registrovali už len stopy po hrádzi.[29] So zámerom postaviť tajch na splavovanie dreva sa stretávame ešte aj začiatkom 40. rokov 20. storočia. K roku 1943 je datovaný Projekt stavby akumulačnej nádrže pre plavenie dreva v Dolnej Lehote v okrese Brezno. Stavať ju mala Spojená drevárska priemyselná uč. spol., závod Turany nad Váhom. V tom čase štátne lesy stále plavili metrovicu po Vajskovskom potoku k hrabliam pod obcou Dolná Lehota. Nad obcou sa nahromadilo väčšie množstvo guľatiny z vetrolamov a z oblasti nejestvovala žiadna zjazdná cesta. Po zistení, že po istých úpravách by sa potokom dala splaviť aj guľatina, drevárska spoločnosť spracovala návrh stavby nádrže, ktorá by v ňom zvýšila množstvo vody. Obsah nádrže mal byť niečo vyše 8 000 m^3 a dĺžka hrádze 56 m.

---

[25] HRONČEK, ref. 1, s. 77.

[26] TOMCSÁNYI, ref. 20, s. 107.

[27] ZECHENTER – LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír. *Päťdesiat rokov slovenského života. Vlastný životopis.* Dielo II. Bratislava: Tatran, 1988, s. 186.

[28] BINDER, ref. 2, s. 179.

[29] ŠABB, fond Riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Banskej Bystrici, k. 2220, č. j. 110.

Hrádzu mala tvoriť drevená zrubová skriňa s kamennou výplňou.[30] Tajch bol postavený a jeho zvyšky sa v teréne dodnes dajú lokalizovať.

V rámci prieskumu v teréne sme sa snažili zistiť, či sa v lesoch Horehronia zachovali ešte pamiatky na túto starú splavovaciu sústavu, ktorej najdôležitejšie časti znázorňuje mapka z konca 19. storočia. Prvým vodidlom pre prieskum boli mapy z publikácie od G. Tomcsányho a presnejšia, už spomínaná mapa z NLC Zvolen. Vzhľadom na to, že išlo najmä o drevené stavby, je po storočí veľmi ťažké nájsť v teréne konkrétne hmotné pamiatky. Povodne a hospodárska činnosť v lesoch veľmi intenzívne odstraňujú stopy po tajchoch a iných splavných zariadeniach. Oslovili sme Lesný závod Čierny Balog, nášho štátneho podniku Lesy SR, ktorý nám poskytol sprievodcu Ing. Jána Steinbacha, niekoľko lokalít sme prešli v sprievode lesníka v dôchodku, takmer 80-ročného Štefana Medveďa, svoj čas nám venoval Ing. Vojtech Ilčík z LS Sihla a tajch v Dolnej Lehote sme videli vďaka Ing. Brečkovi z LS Predajná. Treba povedať, že priestor sme prechádzali v lete počas plnej vegetácie, čo komplikovalo hľadanie. To sťažili aj dnes už všeobecne rozšírené nekosené lokality, čo prekvapilo najmä Š. Medveďa. V povodí Čierneho Hrona sú prvým signálom dokladajúcim existenciu vodných nádrží na lesnícky účel názvy lokalít, čo bolo spomenuté už vyššie. Z nich zaujímavý je názov potoka Tajšok – prítoku Kýčernej, kde sa nachádzala najmenšia nádrž z celej sústavy v správe eráru. Jej objem bol len 800 m^3 a túto skutočnosť dodnes demonštruje uvedená zdrobnenina slova tajch.

Z miest, ktoré sme navštívili, hodno spomenúť potok Šaling, kde ako strážca tajchu pôsobil na sklonku života Dekretov otec. Podľa Ing. Steinbacha bola hať pravdepodobne umiestnená pod sútokom troch potokov – Pomyváčny, Boldiška a Šaling. V nádrži lesníci mohli využiť silu týchto troch potokov. Ing. Steinbach si pamätá, že koncom 70. rokov, keď nastúpil na tunajšie pracovisko, tu ešte boli drevené násypy. Tajch, ktorý tu pomáhal lesníkom splavovať drevo, mal 16 200 m^3. Ďalšia lokalita, ktorú sme navštívili, sa nachádza pri potoku Páleničné. Pamiatkou po nádrži s objemom 9 500 m^3 je nielen súčasný názov lokality Veľký Tajch, ale aj zvyšky drevenej hrádze, na ktoré nás upozornil Ing. Peter Lukš, pracovník OZ Čierny Balog. Stúpajúc proti toku vyššie sme prešli k lokalite Malý Tajch pri potoku Rakytovo, kde bola v minulosti nádrž s objemom 3 400 m^3. Podľa Ing. Steinbacha musel mať Veľký Tajch bočný kanál, ktorý zachytával drevo z horných dvoch tajchov – Vepor a Rakytovo.

Zaujímavý a pre naše múzeum významný nález sa podaril Ing. Steinbachovi, ktorý po jarných povodniach v roku 2010 našiel v potoku Obrubovanec cca 7 metrový žľab pravdepodobne z jedľového dreva, ktorý sme si mohli odviezť do depozitu. Žľab sme získali do fondu múzea a podľa dendrochronologickej analýzy prevedenej doc. Vladimírom Bahýľom z Katedry fyziky, elektrotechniky a aplikovanej mechaniky Technickej univerzity vo Zvolene bol zhotovený niekedy okolo roku 1887. Podľa ústnej tradície sa v lesoch Horehronia používali aj žľaby vydlabané z hrubých kmeňov, ktoré boli pospájané tak, že dolný koniec žľabu bol do tenka otesaný a vložený do hrubšieho konca nasledujúceho kusa, atď. Tieto vodné šmyky mávali veľmi mierny spád – ako horský potok – a viedli obyčajne popri koryte potoka, z ktorého mali vodu, alebo niekedy, keď bolo koryto rovné, boli umiestnené priamo v ňom, išlo o druh tesárskej práce.[31] Nákres žľabu, aký sa používal na Horehroní, sme našli v dotazníku, ktorý pre SNM v Martine vyplnili na LS Predajná v roku 1943. Je na ňom žľab s podopier-

[30] Horehronské múzeum Brezno, Vodná nádrž Dolná Lehota, Vajskovský potok, registrát č. 7.

[31] PODOLÁK, Ján a kol. *Horehronie, kultúra a spôsob života ľudu.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969. s. 293.

kou – *vankúšom.*[32] Žľab mohla voda vyplaviť aj z vyššieho potoka Rizňová, kde sme našli zvyšky dreveného obloženia. Na tento druh úpravy potoka kvôli splavovaniu nás upozornil aj Štefan Medveď v Dobroči pred bývalou budovou lesnej správy, kde z brehu potoka ešte trčí drevený pozostatok výdrevy, na ktorú si on z detstva pamätá.

Obrázok č. 2 – *Žľab z potoka Obrubovanec, 2010.*
Foto: Ing. Milan Longauer

Mimoriadne zaujímavá bola návšteva na Sihle, kde sa nám venoval Vojtech Ilčík. Získali sme tu už uvedenú mapu z roku 1917, kde je presne lokalizovaný tajch Klementka. Vojtech Ilčík nám poskytol Pamätník LS Sihla, ktorý prezrádza používanie Klementky na splavovanie dreva ešte v roku 1926: *„... kedy slúžil ....ku plaveniu palivového dreva a to od Klementky do Hrončoka. Odplaveno bolo asi 10 000 prm palivového dreva. Tok potoka bol v splavnosti udržovaný, taktiež vodná nádrž tajch – Klementka."* V roku 1925 sa začalo s prípravnými prácami pre vymeriavanie trate lesnej dráhy Hronec – Sihla, v roku 1927 bol potok výstavbou lesnej dráhy Hronec – Sihla znečistený a z časti nesplavný, takže na jeho úpravu LS vynaložila obnos 3 988 Kč. Potok sa i v tom roku ešte používal na plavenie dreva. O dva roky neskôr stavba úzkokoľajnej lesnej dráhy postúpila až ku Klementke a v potoku sa už drevo neplavilo. Zároveň sa v pamätníku konštatuje, že vďaka tomu mohli zaznamenať zlepšenie v oblasti rybolovu. To už zrejme Klimentka spieva svoju labutiu pieseň a prestáva plniť

[32] ŠABB, fond Riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Banskej Bystrici, k. 2220, č. j. 63.

funkciu nádrže, ktorá pomáha dopravovať drevo a úlohu transportu vyťaženého dreva preberá lesná železnica.

Vojtech Ilčík nás upozornil na svoj objav – rizňu v potoku Spády dlhú asi 10 m, ktorá pravdepodobne pokračuje oboma smermi, ale je pod nánosom bahna. Je upevnená v zemi a tvorí ju asi 5 polguliačov. To potvrdzuje dotazník vyplnený Správou štátnych lesov Hronec v Štiavničke z roku 1943, kde sa okrem iného uvádza, že v doline Spády boli vybudované trvalé vodné šmyky v šírke 50 cm. Zhotovené boli z kresanej guľatiny a zapustené do zeme. *Flúdre* sa používali len na jar, keď bol dostatok snehovej vody. Splavená metrovica sa zachytáva v hlavnej doline v Kamenistom potoku, kde sú umiestnené jednoduché hrable. Týmito fľúdrami sa dá splaviť i guľatina v maximálnej hrúbke 40 cm s dĺžkou 8–10 m. Guľatina pri splavovaní vlastnou silou preletí na sklad a voda sa prepadáva do Kamenistého potoka.[33] Vojtech Ilčík v roku 2011 obohatil zbierky nášho múzea o už vyššie spomínaný *vankúš*.

Napriek nepochybnému ústupu v používaní tajchov, ktorý zahájilo budovanie lesných železničiek, sa lesníci neponáhľali s ich úplným odsunom do lesníckej histórie. V polovici 30. rokov 20. storočia zaznamenávame v korešpondencii lesných správ na Horehroní s Riaditeľstvom štátnych lesov a statkov v Banskej Bystrici správy o používaní dvoch najväčších tajchov sústavy Hrončok a Bacúch. Tajchová voda z týchto nádrží bola potrebná na pltenie dreva po Hrone. Pri vypúšťaní vody bola nevyhnutná súhra hrončianskej a bacúšskej správy. Správa štátnych lesov vo Sv. Ondreji koncom mája hlásila do Banskej Bystrice transport 9 pltí, z ktorých sa podarilo splaviť len dve kvôli poruche bacúšskeho tajchu, 7 pltí zostalo nad náhonom nad banskobystrickou elektrárňou. Správy oboch tajchov boli požiadané, aby zavreli nádrže a 12. mája vodu vypustili, no Hrončok mal svoju vodu vypustiť o dve hodiny skôr v záujme banskobystrickej elektrárne. To sa však nestalo, vody z oboch tajchov sa nestretli, čo zistili pltníci na Chvatimechu a plte sa nepodarilo spltiť. Obe správy dostali žiadosť, aby nádrže uzavreli s tým, že o novom vypustení vody budú informované deň vopred. Medzitým sa opäť pokazil tajch na Bacúchu a nebolo možné v ňom zadržať potrebnú vodu. Výdatný dážď 17. mája však priniesol nádej, že na spltenie dreva bude stačiť tajchová voda v Hrončoku. Správa vo Sv. Ondreji preto vyslala pltníkov na miesto upevnenia pltí a vyzvala Hrončok, aby 19. mája vypustil vodu. S prekvapením však zistila, že Hrončok nebol uzavretý, nemal preto dostatočný objem vody. Otázka prečo, bola v Hrončoku príkro odmietnutá. Drevo sa podarilo spltiť až 21. mája na svätodušný pondelok, vo sviatok, keď elektráreň nepracovala. Pltníci splavili plte, ktoré boli na nádvorí elektrárenského náhonu pri jeho úplnom vypustení a s pomocou tajchovej vody z Hrončoka. Nesplavená zostala jedna plť pod Medzibrodom, ktorú plánovali spltiť až po sfunkčnení oboch tajchov alebo po veľkom daždi. V závere listu sa Správa štátnych lesov vo Sv. Ondreji bráni pred zodpovednosťou za takto vzniknuté škody a zbytočnú námahu i stratu zárobku pltníkov.[34]

Tajchy nezanikali náhle a neboli zámerne likvidované. Drevené tajchy mizli z lokalít v závislosti od hospodárskej činnosti v lesoch – budovanie železničných tratí, úpravy tokov a voda, najmä jarné povodne, urobili svoje. Prevádzka lesných železničiek ich využívala ako zdroj vody a mnohé sa premenili na rybníky, ktoré ľudia volali

[33] ŠABB, fond Riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Banskej Bystrici, k. 2220, č. j. 76.

[34] ŠABB, fond Riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Banskej Bystrici, k. 1776, č. j. 56.

šruoti.[35] Z celej vodnej sústavy štátnych lesov na Horehroní zostali len dva najväčšie tajchy – Hrončok a Bacúch – ako nemí svedkovia ťažkej práce lesníkov pri splavovaní dreva.

Ešte v roku 1943 však vznikol projekt už spomínaného tajchu v Dolnej Lehote, ktorý bol v daných podmienkach pokladaný za najvhodnejšie riešenie aktuálnej situácie, ktorá vznikla po vetrovej kalamite. V roku 1952 vyšli učebné texty pre vysoké školy v autorstve profesora Lea Skatulu *Vodní nádrže a jejich využití v lesnictví*, č. III, v ktorých sa venuje aj stavbe nádrží na splavovanie dreva. Budovanie nádrží predkladá ako aktuálnu problematiku. Rozdeľuje ich na zemné, murované, ktoré sa stavali najmenej a zrubové, drevené, ktoré sa vypĺňali kamením, a na stavbu ktorých sa používal červený smrek, borovica, jedľa alebo smrek. Kliny z červeného smreka sa používali na spevnenie jednotlivých driev namiesto hrdzavejúcich železných klincov. Pokiaľ ide o murované nádrže z kameňa, často sa im vytýkalo, že v lesnom prostredí pôsobia cudzo. Podľa profesora Skatulu tento pohľad nie je správny, pretože kameň je prirodzený stavebný materiál a hrádzu je možné upraviť tak, aby nepôsobila rušivo. Profesor Skatula patril k našim najpoprednejším lesníckym odborníkom s komplexným pohľadom na riešenú problematiku vždy s ohľadom na prírodu.[36] Vodná doprava podľa prof. Skatulu nie je drahá, nevyžaduje umelú ťažnú silu ani intenzívnu súčinnosť osôb. Umožňuje dopravu veľkého množstva dreva v relatívne krátkom čase na vzdialené miesta a vyžaduje relatívne malé investície, pokiaľ je k dispozícii prirodzený vodný tok a dostatočné množstvo plavebnej vody. K nevýhodám patrí závislosť na počasí, poškodzovanie koryta a nákladné ochranné opatrenia. K negatívam treba pripísať ešte straty na drevnej hmote a zníženú kvalitu plaveného dreva.[37] Napriek týmto „pre a proti" z pera profesora Skatulu v porovnaní s novými ekonomicky i technicky efektívnejšími možnosťami transportu dreva je však vodná doprava dreva v polovici 20. storočia pre lesníkov už nezaujímavá a definitívne odchádza do histórie. A spolu s ňou sa z lesnej krajiny takmer úplne vytratili aj tajchy.

Štátny podnik Lesy SR už niekoľko rokov realizuje aktivitu obnovovania a označovania miest významných a cenných z hľadiska slovenského lesníctva. Jednou z lokalít, v ktorej umiestnil logo VLM[38] na Horehroní, je práve Tajch Hrončok, ktorý patrí medzi dodnes zachované pamiatky na tunajšiu kedysi hustú sieť splavovacích zariadení.[39]

---

[35] PODOLÁK, ref. 31, s. 229.

[36] SKATULA, ref. 17, s. 6.

[37] SKATULA, ref. 17, s. 128–241.

[38] Významné lesnícke miesta – označuje ich a pokiaľ možno aj renovuje podnik Lesy SR, š. p. Stredisko Lesnícke a drevárske múzeum. Ide zväčša o historické a technické pamiatky späté s lesníctvom.

[39] Poďakovanie za pomoc a spoluprácu: Lýdia Veselá, Detva; Mgr. Katarína Kovácsová, Zvolen; Ing. Ján Steinbach, OZ Čierny Balog; Ing. Ján Pepich, riaditeľ OZ Čierny Balog; Ing. Vojtech Ilčík, OZ Čierny Balog; Ing. Štefan Medveď, Brezno; Ing. Ján Uhliar, NLC Zvolen; Ing. Július Burkovský, Banská Bystrica; Mgr. Ivica Krištofová, Horehronské múzeum Brezno.

Lodné mlyny v Záhorskom obvode Bratislavskej stolice

Mária Zacharová

Využitie vody ako zdroja energie je známe už v staroveku. Jedným zo základných spôsobov zužitkovania energie vody je vodné koleso, ktoré je spojené predovšetkým s mlynmi. Vodné mlyny sa v priebehu stredoveku a najmä v novoveku rozšírili na našom území tak, že sa obdobie 16. – 17. storočia nazýva érou vodného kolesa.[1] S postupným nárastom počtu obyvateľov bolo potrebné budovať čoraz väčší počet mlynov.[2] Na prelome 19. a 20. storočia patril mlynský priemysel k najrozšírenejším odvetviam potravinárstva. V roku 1906 bolo na Slovensku okolo 3 200 mlynov, pričom sa asi tri štvrtiny z nich nachádzali v západnej polovici Slovenska a veľkú väčšinu z nich tvorili malé vodné mlyny.[3]

Kategóriu vodných mlynov rozdeľujeme na: mlyny nábrežné, pobrežné kolové a lodné. Lodné mlyny sú riečne plávajúce stavby vybudované z dreva, stojace v prúde rieky na dvoch pevne spojených člnoch. Väčší čln nazývaný palečník niesol samotnú budovu mlynice a menší vážnik druhý koniec hriadeľa lopatkového vodného kolesa. Lodné mlyny pracovali sezónne. Počas zimy boli obvykle vyťahované na breh, s ktorým boli spojené pomocou trámov a lán. Vyskytovali sa na veľkých riekach celej Európy, ktoré mali vysoký prietok vody. Na Slovensku boli vybudované najmä na riekach Váh a Dunaj, podľa ktorých boli pomenované aj dva typy lodných mlynov: vážsky a dunajský.[4] Podľa zachovaných dokumentov z novoveku sa označovali ako riečne *(molae fluvialis)*, prípadne ako lodné *(mola navalis)*. Pre naše územie bolo charakteristické, že lodné mlyny mali iba jedno vodné koleso.[5] Pri väčšom počte lodných mlynov v jednej lokalite sa vytvorili skupiny známe ako plávajúce osady.

Prvá písomná zmienka o existencii lodných mlynov na Slovensku pochádza z 2. polovice 14. storočia z územia mesta Bratislavy. Obdobím ich najväčšieho rozkvetu na Slovensku bolo 17. – 18. storočie. Koncom 19. storočia sa na území Slovenska nachádzalo asi 650 lodných mlynov,[6] pričom podľa dobových záznamov z roku 1894 bolo na území Bratislavskej stolice 125 lodných mlynov.[7] S postupným rozvojom do-

---

[1] KOHÚTOVÁ, Mária – VOZÁR, Ján. *Hospodárske dejiny Slovenska 1526–1848*. Bratislava: Veda, 2006, s. 44.

[2] MLYNKA, Ladislav. *Výrobné a technické objekty v ľudovom staviteľstve*. Bratislava: Videopress MON, 1988, s. 7.

[3] *Dejiny Slovenska IV*. Bratislava: Veda, 1986, s. 119.

[4] MLYNKA, Ladislav. Mlyny na Slovensku, typológia a historicko-etnografická charakteristika. In DANTEROVÁ, Izabela (ed.). *Mlyny a mlynárske remeslo*. Galanta: Vlastivedné múzeum v Galante, 2006, s. 14–16; MLYNKA, Ladislav – HABERLANDOVÁ, Katarína. *Technické pamiatky*. Bratislava: Dajama, 2007, s. 18–20; *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. Bratislava: Veda, 1995, s. 361.

[5] HANUŠIN, Ján. Pojem a klasifikácia vodných mlynov na Slovensku. In *Slovenský národopis*, roč. 18, 1970, č. 2, s. 199–200.

[6] MLYNKA, *Technické pamiatky*, ref. 4, s. 18.

[7] Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠABA), fond (ďalej f.) Župa bratislavská I.(ďalej ŽB I.), Podžupan, kartón (ďalej k.) 166, č. j. 1343; Na hlavnom toku Dunaja sa nachádzalo 107 mlynov, na Malom Dunaji 6 mlynov a na rieke Morave 12 mlynov.

pravy, reguláciou riek a následkom technického pokroku na prelome 19. a 20. storočia počet lodných mlynov neustále klesal až postupne úplne zanikli. Na Malom Dunaji sa niektoré z nich transformovali na pobrežné kolové (napr. Jelka), čím síce stratili schopnosť mobility, ale obdobie ich fungovania sa tým značne predĺžilo. V súčasnosti môžeme jediný zrekonštruovaný lodný mlyn obdivovať v Kollárove, pôvodne sa nachádzal v Radvani nad Dunajom.

Oblasť južného Záhoria bola v novoveku súčasťou Záhorského obvodu *(Processus Transmontanus)* Bratislavskej stolice. Na severe ho ohraničovala rieka Myjava, západnú hranicu vymedzila rieka Morava, východnú Malé Karpaty, na juhu boli jeho súčasťou obce súčasnej Bratislavy: Lamač, Devín, Devínska Nová Ves, Dúbravka, Záhorská Bystrica a Karlova Ves. Vhodné podmienky pre výstavbu a využitie lodných mlynov poskytovali rieky Dunaj (Devín a Karlova Ves) a Morava (Vysoká pri Morave, Záhorská Ves, Suchohrad a Gajary).

Lodné mlyny na rieke Dunaj

Karlova Ves

Na toku Dunaja pri Karlovej Vsi sa v roku 1825 spomína ako mlynár Schvanczer Millner.[8] O desať rokov neskôr sú zapísaní Marek Schwartz (Schwartzt), Jozef Gasnek, Martin Uhrschlehter a Pavol Pokorný (Pokorni).[9] Pri obci Karlova Ves bola potvrdená existencia plávajúcej osady s 12 mlynmi v roku 1835. Najväčšia bola osada v roku 1840, kedy bolo pri Karlovej Vsi a Devíne až 18 lodných mlynov. V polovici 19. storočia ich počet pri Karlovej Vsi klesol na 14, dva lodné mlyny ostali pri Devíne.[10] Spomínaná osada sa v roku 1848 ocitla v ohrození. Pravdepodobne revolučné napätie spôsobilo, že v lete roku 1848 minister verejných prác a dopravy postupuje na Bratislavskú stolicu žiadosť vlastníkov lodných mlynov z Karlovej Vsi Jozefa Gasnera, Jána Hoffmanna, Jána Pingicera a Juraja Wellischa o ich premiestnenie.[11] V októbri roku 1848 bol vydaný príkaz, aby sa mlyny a lode z pravého brehu Dunaja presunuli na ľavý breh bližšie k Bratislave kvôli strachu z možného príchodu vojska Jozefa Jelačiča. O umiestnení mlynov a lodí v Bratislave na ľavej strane, prípadne o navrátení mlynov a lodí na pôvodné miesta, sa rokovalo na zasadaní výboru domobrany.[12] Vo veci okamžitého presunu lodných mlynov z Karlovej Vsi boli ešte uprostred novembra vydávané nové pokyny a usmernenia. Zástupca hlavného vojenského skladu potravín (stravovací sklad) v Bratislave dáva na vedomie podžupanskému úradu v Bratislave, že 6 mlynov, doteraz ešte stále melúcich v Karlovej Vsi, sa má presunúť do južnej časti bratislavského Podhradia do lokality Zuckermandel, kde sa nachádza stanica, resp.

---

[8] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti 1825/6, k. 214.

[9] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti 1835/6, k. 244.

[10] ŠABA, ŽB I., Rozličné, k. 6; Daňové súpisy, 1840, k. 259;Vládny komisár, k. 56, č. j. 377/1852; *...eine Gruppe von 14 Schiffemühlen*; V roku 1840 boli v plávajúcej osade pri Karlovej Vsi a Devíne nasledovní mlynári: Jozef Gasner, Ján Ursclechter, Ignác Steinmüller, František Beer, Michal Machaček, Ján Pinkitzer, dediči Nanáka, Juraj Veliš, Karol Hekl, Pavol Metzl, Ján Prechtl, Martin Parsch, Henrich Wolner, Martin Redl, Anton Rothbauer, Ján Hoffmann, Ján Schober a František Spindler. V roku 1852 bolo v Karlovej Vsi evidovaných 14 mlynárov: Juraj Urschlechter, Martin Parsch, Karol Otta, Henrcih Heckl, Ignác Sternmüller, Karol Heckl, Michal Moravček, Jozef Kraus, Fridrich Wallner, František Preus, Juraj Wellisch, Michal Polga, Ján Hoffmann a Michal Besedič.

[11] ŠABA, ŽB I., Permanentná deputácia, k. 13, č. j.773/1065.

[12] ŠABA, ŽB I., Permanentná deputácia, k. 18, č. j.1011/34; 1018/50.

stanovisko pre ostatné mestské mlyny. Ostatné lodné mlyny z Karlovej Vsi dostali príkaz, že musia pokračovať ďalej v plavbe po toku Dunaja.[13] Táto situácia bola len dočasná, lebo mlyny pri Karlovej Vsi ostali aj po roku 1848.

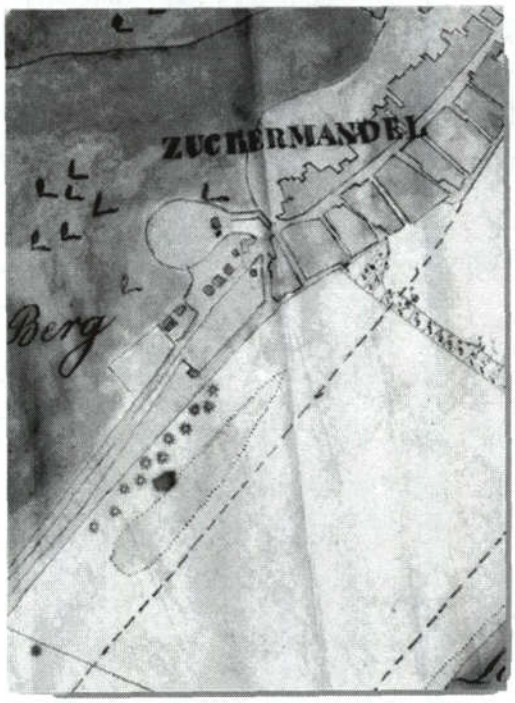

Obrázok č. 1 – *Zobrazenie lodných mlynov pri bratislavskom Zuckermandli (pol. 19. stor.).*
Zdroj: ŠABA, ŽB I., Vládny komisár, k. 29, č. j. 2897/1851

S rozvojom dopravy v polovici 19. storočia sa na rieke Dunaj objavila potreba zviditeľniť lodné mlyny a lode. Pre tok Dunaja bolo vydané nariadenie, na základe ktorého musel byť na každom člne, lodi, plti a lodnom mlyne zavesený lampáš, čím sa malo predchádzať zrážkam s inými plavidlami. Oznámenie o prijatí tohto nariadenia bolo vydané v trojjazyčnom znení v Budíne c. k. Zemským stavebným riaditeľstvom pre Uhorsko v júni 1851.[14] Osvetu a kontrolu dodržiavania tohto nariadenia na mlynoch pri Devíne a Karlovej Vsi vykonal stupavský komisár v januári 1852, keď o stave osvetlenia podáva správu prednostovi župného úradu Jozefovi Záborskému. Prvé lodné mlyny z plávajúcej osady mali mať lampáše na vonkajšom okraji každého mlyna a lampáše mali mať aj posledné dva mlyny osady. Náklady na osvetlenie niesli vlastníci prvých mlynov spoločne a posledných dvoch mlynov tiež spoločne alebo každý vlastník jednotlivo. Za neuposlúchnutie nariadenia o osvetlení mala byť majiteľovi mlynov udelená po prvý raz pokuta 5 zlatých.[15]

[13] ŠABA, ŽB I., Permanentná deputácia, k. 18, č. j. 1162/341; 1163/342.
[14] ŠABA, ŽB I., Vládny komisár, k. 32, č. j. 4563/1851.
[15] ŠABA, ŽB I., Vládny komisár, k. 56, č. j. 377/1852.

Hirdetés.

A' magyarországi cs. kir. helytartóság bizéleges főnöke ő nagyméltóságának 1851-ik évi April 28-án 6541-ik sz. a. kelt magas intézvényével meghagyatott, hogy beszétedésekor minden dunai járműre, hajora vagy talpra, nagyobbra malomkra jelül egy égő lámpa tüzessék ki: hogy ennek világa által a' járművek éjszaka ütközésekből eredhető kárnálás veszély kikerültethessék. Továbbá

Ezen szabálynak átlátgása illetőleg pedig az 1851-ki Jun. 17-kén 9414 sz. a. kibocsátott intézvényével rendeltetett, miszerint az illető vétkes első átlátgáskor 5 ft., másodikkor 10 ft. és harmadik átlátgáskor 20 ft. p. p. fokonatos birságra szorittatnak, melly az illető helység szegényei javára fordittandó lesz: még gyakoribb átlátgás esetében pedig ezen kivül a' körülmények szerint — őrizetvantés is intézkedtetni fog.

Mi köztudomásul és szigoru megtartás végett ezennel kibirdettetik.

Budán junius 25. 1851.

A' magyarországi cs. kir. építészi

Kundmachung.

Mit hoher Erlasse Sr. Excellenz des Herrn interimistischen Chefs der l.l. Statthalterei für Ungarn vom 28-ten April 1851 Z. 6541 ist anbefohlen worden, daß jedes Fahrzeug, Schiff oder Floß, so wie Schiffmühle auf der Donau bei eintretender Dunkelheit eine Laterne als Signal aufzustecken habe, um durch das Licht derselben die wechselseitige Gefahr des Zusammenstoßens der Fahrzeuge zu vermeiden.

Bezüglich der Unterlassung dieser Vorschrift ist weiters laut hoher Verordnung vom 17. Juni 1851 Z. 9414 anbefohlen worden, über den Betreffenden im ersten Uebertretungsfalle eine Ordnungsstrafe von 5 fl., im 2-ten von 10 fl. und im 3-ten Uebertretungsfalle von 20 fl. C. M. zu Gunsten der Armen der betreffenden Ortschaft zu verhängen, bei noch häufigeren Uebertretungsfällen aber, je nach Umständen überdieß auch auf die Gewerbs-Entziehung anzutragen.

Was hiermit zur allgemeinen Kenntnißnahme und Darnachachtung bekannt gegeben wird.

Ofen, am 25. Juni 1851.

Von der k.k. Landes-Bau-Direction

Oznámení.

Wyšším wyrozuměním od Jeho Excellence pana prozatimního přednika c.k. námestnictwa pro Uherské země 28. dubna (April) 1851 čísla 6541 jest přikázáno, aby na každém člunu, na každé lodi cokoliv plyn, jako též i na každém mlýnu lodním na Dunaji, buď jako se jasnému byla wystrčena svítilna čili lampáš na znamení toho, aby tím světlem odwracowalo obcházení nebezpečného střetnutí se člunů, lodí anebo plti o sě.

Co se této jmenowání předpisu tohoto, we smyslu wyš. nařízení od 17. června (Junia) 1851 čísla 9414 jest dále přikázáno: aby ten, kdoby předepsaj předpis tento po prwnjě, byl pokutowán trestem peněžitým 5 zl. stř.; kdoby se přestupku tohoto wjce než po dwakráte, trestem 10 zl. stř. a po třikráte trestem 20 zl. stř. Toto wenjšní pokuta se obrátí w prospěch chudobných dotčené obce. Kdoby ale ještě wícekrát přestoupil předpis tento, procež tomu se má jeti řkom toho dle okolnostj zakročiti a to, aby byl nezbawen swobody obchodu čili živnosti.

Což se tímto dáwá na známost obecnou, aby se dle toho wědět každý zpráwowati.

W Budíně dne 25. června 1851.

Od c. k. zemského stawebního ředi-

Obrázok č. 2 – *Oznámenie o nariadení pre osvetlenie plavidiel na Dunaji (1851).*
Zdroj: ŠABA, ŽB I., Vládny komisár, k. 32, č. j. 4563/1851

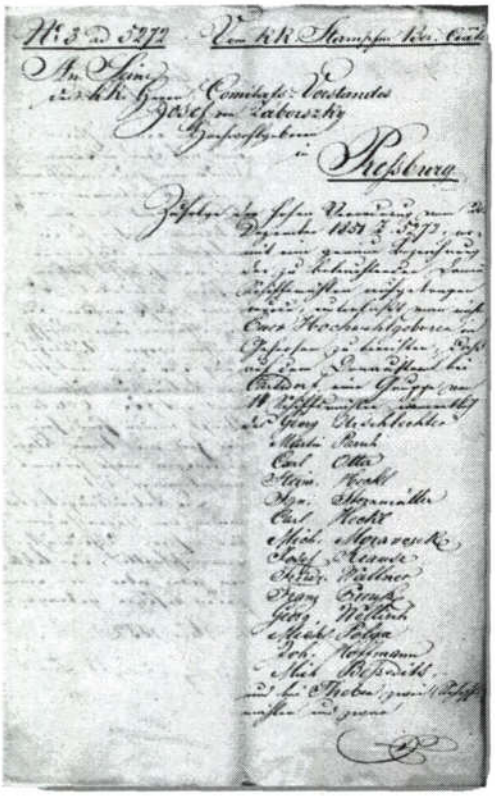

Obrázok č. 3 – *Správa o osvetlení lodných mlynov pri Devíne a Karlovej Vsi (1852).*
Zdroj: ŠABA, ŽB I., Vládny komisár, k. 32, č. j. 4563/1851

Devín

Pri obci Devín sa mlyny na Dunaji *(molae in Danubio)* spomínajú už v 1. polovici 18. storočia. V roku 1730 sa tu nachádzali dva jednokolesové mlyny s mlynármi Jurajom Steerom a vdovou Hezingerovou. Tieto mlyny fungovali aj v roku 1741. Po smrti mlynára Juraja Steera spravovala mlyn jeho vdova a druhý mlyn Jakub a Matej Hozingerovci (v roku 1741/2 vedení ako Hozlinger).[16] S istotou však nemožno tvrdiť, že tieto mlyny boli lodné. Daňový súpis z roku 1766 uvádza, že sa na území Devína a Bratislavy na Dunaji nachádzajú dve mlynské kolesá mlyna *Sperliana,* za ktorý bola uhradená daň vo výške 16 zlatých 12 denárov. Pri tomto zápise je otázne, či vôbec možno uvedený dvojkolesový mlyn považovať za lodný mlyn, keďže na Slovensku sa lodné mlyny s väčším počtom mlynských kolies ako jedno viac nespomínajú.[17]

Časť Dunaja pri Devíne bola využívaná aj v druhej polovici 18. storočia. Štyri zlaté uhradil v roku 1779 mlynár Ján Svarcz Edler a tri zlaté vdova Frajensoll(tt)erová, vlastniaci jednokolesové mlyny.[18] Podľa súpisu z roku 1828 sa na Dunaji nachádzali dva lodné mlyny, ktoré vlastnili Andrej Schütz a Ján Schober, pracujúci so svojimi učňami.[19] V roku 1835 sa pri kategorizácii mlynov uvádzajú na starom Dunaji dva mlyny, ktoré vlastnil Michal Mokrý (Mokri).[20] V polovici 19. storočia sa opätovne uvádzajú dva lodné mlyny s mlynármi Martinom Redlom a Jozefom Spindlerom.[21] Ešte v osemdesiatych rokoch 19. storočia sa spomína pri Devíne lodný mlyn Alexandra Titzeho, ktorý bol v roku 1881 v zlom stave, nemlel a bol vytiahnutý na breh.[22] Výkazy o lodných mlynoch zo začiatku 20. storočia, prípadne iné archívne pramene, sa o existencii lodných mlynov na Dunaji v Devíne a Karlovej Vsi viac nezmieňujú.

Lodné mlyny na rieke Morava

Rieka Morava nemala v porovnaní s riekou Dunaj až tak vyhovujúce prírodné podmienky. Potvrdzuje to i kategorizácia vodných mlynov z roku 1835, ktorá 14 mlynov stojacich na starom Dunaji zaraďuje do 2. kategórie s relatívne dobrými prírodnými podmienkami a naopak 9 lodných mlynov na rieke Morave v lokalitách Záhorská Ves (2), Suchohrad (2) a Vysoká pri Morave (5) radí do najnižšej 4. kategórie s najhoršími prírodnými podmienkami.[23]

---

[16] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1730, k.13; 1741, k. 29; 1745, k. 34.

[17] ŠABA, ŽBI., Daňové písomnosti ,1765/6, k. 76, *„Intra teritorium Devény et Poson Mola Sperliana in Danubio"*; HANUŠIN, ref. 5, s. 200.

[18] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1779/1780, k. 109.

[19] Slovenský národný archív (ďalej SNA), Regnikolárny súpis, 1828, II-C-777; *„...habet molam navalem in Danubio"*

[20] ŠABA, ŽB I., Rozličné, k. 6; Daňové písomnosti 1835/6, k. 244.

[21] ŠABA, ŽB I., Vládny komisár, k. 56, č. j. 377/1852; *„...bei Theben zwei Schiffemühlen..."*

[22] ŠABA, ŽB I., Podžupan, Evidencia mlynov na Dunaji a na Váhu, č. j. 15.

[23] ŠABA, ŽB I., Rozličné, k. 6. Kategorizácia mlynov bola určená na základe prírodných podmienok, za ktorých mohli mlyny mlieť. Na základe kategorizácie bola určená aj čiastka, ktorú si mlynár zo zomletého obilia ponechal. V prípade najvyššej kategórie to bolo v roku 1835 pri hrubšie zomletom obilí 14 častí, pri jemnejšom zomletí dvojnásobok. V prípade 2. kategórie to bolo 12 častí, v prípade najnižšej 4. kategórie len 10 častí. S kategorizáciou mlynov sa stretávame už v daňovom súpise z roku 1779/1780, ale bez ďalšej bližšej špecifikácie. Lodné mlyny nepatrili zvyčajne do najvyššej kategórie. Tie lodné mlyny, ktoré mleli od spustenia na vodu až po vytiahnutie na breh, patrili do 2. kategórie. Medzi tieto sa zaraďovali tzv. Brennerove mlyny na starom Dunaji. V prípade nášho skúmaného územia to boli dva mlyny na starom Dunaji pri Devíne a 12

Bratislavské Záhorie bolo hojne pretkané riečnou sieťou a takmer v každej obci[24] sa od novoveku nachádzal mlyn na prítokoch rieky Moravy. V obciach Vysoká pri Morave, Záhorská Ves, Suchohrad a Gajary, ktoré sa všetky nachádzajú pri rieke Morave, sa kvôli nepriaznivému vodného stavu na prítokoch Moravy (nedostatok vody) rozhodli mlynári využiť aj samotnú Moravu. Ako *mola fluvialis navalis /mola navalis,* čiže lodný mlyn sa v roku 1785 uvádza iba mlyn v Suchohrade a jeden jednokolesový mlyn v Záhorskej Vsi.[25] V druhej polovici 19. storočia sa lodné mlyny na Morave označovali v dokumentoch ako *na Morave stoicí mlin,* prípadne ako *mlin na Morave na Schiffe stojici.*[26]

Rieka Morava nebola využívaná len na uhorskej strane, ale na konci 18. storočia jednoznačne aj na strane rakúskej. V roku 1793 sa stretávame so zmienkou, že mlynár Jozef Huderer mal mlyn na brehu rieky Moravy, ktorý sa podľa údajov z matriky nachádzal pri rakúskej obci Mannersdorf an der March oproti Záhorskej Vsi.[27]

Pomery na hraničnej rieke Morave mapuje správa hlavného slúžneho určená podžupanovi Bratislavskej stolice z júla roku 1849, ktorá píše o živote rybárov a mlynárov na Morave v hraničných obciach Vysoká pri Morave a Suchohrad. Mlynári lodných mlynov mohli, na rozdiel od rybárov, svoje loďky, ktoré potrebovali pri práci, používať každý deň. Loďky mlynárov a rybárov strážili strážcovia tridsiatkovej stanice. Vo Vysokej pri Morave to bol v polovici 19. storočia Jozef Prikril a v Suchohrade Ignác Kochola. Úsek rieky v smere k lodným mlynom vo Vysokej a v Suchohrade mali pod dozorom stráže na rakúskom brehu.[28]

Ministerstvo verejných prác a dopravy vydalo v roku 1867 nariadenie č. 4916/1867 týkajúce sa lodných mlynov. Po vydaní zákona o vodnom práve zák. čl. XXIII/1885 bolo v auguste roku 1888 nahradené novým nariadením č. 33 477/1888, ktoré malo 66 paragrafov a bolo súčasťou mlynárskych knižiek. Na skúmanom území sa zachovali len dve mlynárske knižky, a to mlynárov z Gajár Vendelína Voltemara a Jána Vrablica. Obe sú vedené od roku 1890 a mapujú vlastnícke pomery, polohu na rieke a iné podrobnosti z jednotlivých rokov existencie mlyna.[29]

Každoročne vo februári vykazovala za rieku Moravu stav lodných mlynov Pobočka uhorského kráľovského regulačného úradu rieky Moravy v Bratislave (Expozitúra regulácie rieky Moravy v Bratislave, neskôr Expozitúra pre úpravu rieky Moravy pri vládnom referáte verejných prác v Bratislave). Vo výkazoch sú vedené jednotlivé lodné mlyny, druh a dátum udelenia oprávnenia, meno vlastníka, umiestnenie, opatrenia,

---

mlynov v Karlovej Vsi. Do 4. najnižšej kategórie patrili mlyny stojace na rieke Morave. Tieto mlyny nemohli mlieť v zime a v lete trpeli nedostatkom vody. Mleli napríklad len v čase, keď sa topil sneh a bol dostatočný prietok. Do tejto kategórie patrili v rámci Bratislavskej stolice aj mlyny na Čiernej Vode a Malom Dunaji.

[24] S výnimkou obce Sekule a Borský Mikuláš, rovnako aj v obciach Záhorská Ves a Suchohrad neboli vhodné podmienky, preto bolo v posledných dvoch spomínaných obciach vhodným riešením využitie práve lodných mlynov. V obci Gajary existovali mlyny na rieke Rudave v 16. a 17. storočí. Na konci 18. storočia sa už žiadne nespomínajú.

[25] ŠABA, ŽB I., 40 otázok, (Záhorský obvod) s. 100, s. 103.

[26] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 149, č. j. 1249. Podľa kúpnych zmlúv z roku 1865 a 1872.

[27] ŠABA, Zbierka cirkevných matrík (ďalej ZCM), Matrika č. 1793, s. 21, s. 51, s. 77; *„...in Moravae litore, molitor ex Manenstorff ex Austria".*

[28] ŠABA, ŽB I., Vládny komisár, k. 1.

[29] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 238, č. j. 1542; Župa bratislavská II. (ďalej ŽB II.), Administratívne písomnosti, k. 43, č. j. 32/d.

prípadne iné poznámky týkajúce sa mlyna. Inžinieri tohto úradu vytyčovali aj miesto, na ktorom mali lodné mlyny pôsobiť. Výnimku predstavuje lodný mlyn č. I. v Gajaroch, ktorého polohu ustanovil malacký hlavný slúžny, zástupca štátneho stavebného úradu a predstavitelia obce Gajary.[30] Zároveň usmerňovali mlynárov, aby si mlyny správne označovali, odporúčali úpravy na mlynoch (napr. oprava trupu) aj v ich okolí (napr. odstránenie pletených hrádzí, úprava kotviska).

Oprávnenie, známe aj ako vodné právo pre užívanie vody, pre jednotlivé lodné mlyny bolo dvojaké: reálne a osobné. Oprávnenie vydával podžupan Bratislavskej stolice. Reálne i osobné oprávnenie zaniklo v prípadne, že mlyn tri roky po sebe nefungoval. Osobné oprávnenie mohlo zaniknúť aj v prípade úmrtia vlastníka alebo jeho vdovy.[31] Po roku 1885 každý vlastník vodného diela k získaniu oprávnenia na svoju činnosť musel dokázať pred úradom podžupana, že jeho vodné stavby neškodili záujmom druhých, a to najmenej po obdobie 20 rokov pred prijatím zákona o vodnom práve. Po preukázaní mu bolo udelené reálne oprávnenie (reálne vodné právo) na používanie vody. Úrad mohol až do obdobia, kým majiteľ túto skutočnosť nepreukázal, vydať osobné oprávnenie.[32] V roku 1894 na Morave z celkového počtu 12 lodných mlynov získal reálne oprávnenie len jeden, zvyšné fungovali len na základe osobného oprávnenia.[33]

Podľa písomných dokumentov Bratislavskej župy (najmä písomností podžupana) sa podarilo zrekonštruovať situáciu lodných mlynov na Morave na konci 19. storočia (Tabuľka č. 1). Dva lodné mlyny sa nachádzali v katastri obce Záhorská Ves, jeden mlyn v Suchohrade, najväčší počet šesť lodných mlynov vo Vysokej pri Morave a tri mlyny v Gajaroch. V roku 1902 malo oprávnenie na vodné dielo na rieke Morave už len deväť mlynov, z toho 5 malo reálne povolenie a 4 osobné povolenie.[34] Do roku 1904 ich počet klesol na 7. Dvom mlynom s osobným povolením, ktoré už tri roky nevykazovali činnosť, bolo toto povolenie zrušené.[35] Do roku 1907 v obci Vysoká pri Morave zanikli dva mlyny s osobným vodným právom.[36] Všetkých ostatných 5 mlynov ostalo na Morave s reálnym povolením: Záhorská Ves (I., II.), Gajary (I.), Suchohrad (I.) a Vysoká pri Morave (IV., niekedy uvádzaný pod č. VI.). (Tabuľka č. 2)[37] Nezmenený stav mlynov zostal podľa výkazov aj počas trvania 1. svetovej vojny. Od roku 1917 do roku 1922 však všetky lodné mlyny, s výnimkou mlyna Jána Voltemara

---

[30] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 339, č. j. 1542; Nariadenie č. 33 477/1888, § 45.

[31] Nariadenie č. 33 477/1888, § 7.

[32] Zákonný článok XXIII. z roku 1885 o vodnom práve, § 189 a § 190.

[33] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 166, č. j. 1343.

[34] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 339, č. j. 2427/1911. Do roku 1902 zanikli dva mlyny vo Vysokej pri Morave a jeden v Gajaroch.

[35] Zanikol mlyn Jána Vrablica (III.) v Gajaroch a Jána Puškáča (I.), uvádzaného niekedy aj ako Puškáš, vo Vysokej pri Morave.

[36] Zanikli mlyn vo vlastníctve vdovy po Jánovi Bencovi Jozefe, rod. Pollákovej a mlyn Jozefa Bindera (III.)

[37] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 339, č. j. 1549, k. 471, č. j. 1553. Reálne oprávnenie ako prvý získal mlyn Jána Benca vo Vysokej pri Morave (1893 a 1896); v roku 1896 oba mlyny v Záhorskej Vsi, v roku 1900 lodný mlyn č. I. v Gajaroch a posledným bol mlyn Jozefa Voltemara v Suchohrade v roku 1902.

v Gajaroch, prestali fungovať.[38] Do konca 20. rokov 20. storočia už v bývalom Záhorskom obvode Bratislavskej stolice nepracoval ani jeden lodný mlyn.[39]

Tabuľka č. 1 – *Rekonštrukcia stavu lodných mlynov na konci 19.storočia na rieke Morava*

Kataster obce	Číslo mlyna	Majiteľ lodného mlyna
Záhorská Ves	I.	Jozef Matejkovič
Záhorská Ves	II.	Ignác Fusek
Suchohrad	I.	Jozef Voltemar
Vysoká pri Morave	I.	Ján Puškáč
Vysoká pri Morave	III.	Jozef Binder
Vysoká pri Morave	IV.	Ján Benca
Vysoká pri Morave	VI.	František Puškáč
Vysoká pri Morave		Anton Polák
Vysoká pri Morave		Jozef Puškáč
Gajary	I.	Vendelín Voltemar
Gajary	II. (?)	Kolajov mlyn (?)
Gajary	III.	Ján Vrablic

Tabuľka č. 2 – *Stav lodných mlynov na Morave po roku 1907*

Kataster obce	Číslo mlyna	Majiteľ lodného mlyna
Záhorská Ves	I.	Ondrej Matejkovič a spol.
Záhorská Ves	II.	Mária Fuseková rod. Havlíková
Suchohrad	I.	Jozef Voltemar
Vysoká pri Morave	VI.	Ján Benca a manž. Rozália Morávková
Gajary	I.	Ján Voltemar

Záhorská Ves

V roku 1785 je potvrdená existencia jednokolesového lodného mlyna v obci Záhorská Ves. Je však pravdepodobné, že sa v tejto časti rieky Moravy objavili lodné mlyny už oveľa skôr. V daňových súpisoch z konca prvej polovice 18. storočia sa uvádza v Záhorskej Vsi mlynár Krištof Mönig/Majningh. Jeho mlyn trpel nedostatkom vody a dá sa teda predpokladať, že sa nenachádzal na rieke Morave, ale na jej prítoku a nepatril do kategórie lodných mlynov.[40] V šesťdesiatych rokoch 18. storočia sa spo-

[38] ŠABA, ŽB I., Župný úrad v Bratislave, Administratívne, k. 15, č. j. 1583/1919.

[39] ŠABA, ŽB II, Administratívne písomnosti, k. 189, č. j. 259/b.

[40] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1741/2, k. 29; 1745, k. 34.

mína ako mlynár Lukáš Blažíček. Na prelome 18. a 19. storočia bol mlynárom v Záhorskej Vsi Ján Pavlač, ktorého mlyn bol pôvodne v obci Suchohrad, čo dokazuje, že išlo o lodný mlyn s možnosťou pohybu po rieke Morave.[41] V prvej tretine 19. storočia bol mlynárom na jednokolesovom mlyne Martin Bartalský. Regnikolárny súpis Bratislavskej stolice z roku 1828 ako vlastníka lodného mlyna na rieke Morave menuje Vojtecha Pavečiča.[42]

Lodný mlyn s číslom I. bol postavený už roku 1830. Od bývalého mlynára Jána Kopču ho v roku 1864 kúpili Jozef Matejkovič a Tomáš Višvader.[43] Obaja mlynári pracovali spolu až do roku 1898, keď sa jediným vlastníkom mlyna stal Jozef Matejkovič. Tomáša Višvadera vyplatil z jeho polovice sumou 150 zlatých.[44] Poslednými majiteľmi lodného mlyna boli začiatkom 20. storočia Ondrej, Jakub a Anton Matejkovičovci, synovia Jozefa Matejkoviča. V roku 1906 sa zmenilo trvalé miesto lodného mlyna. Jeho majitelia mali zabezpečiť opravu lodného trupu a vylepšiť miesto, kde mlyn pristával k brehu.[45]

V Záhorskej Vsi od polovice 19. storočia fungoval lodný mlyn, neskôr označený číslom II. Mlyn sa do Záhorskej Vsi presunul zo susedného Suchohradu v roku 1853, kde sa nachádzal od roku 1835. Tento presun realizovali majitelia lodného mlyna Pavol Morávek a Pavol Suček. V roku 1865 sa mlynár Suček rozhodol predať svoj podiel na mlyne za 580 zlatých Ignácovi Fusekovi a jeho manželke Márii, rod. Voltermarovej. Ignác Fusek spolu s Pavlom Morávkom pôsobili na mlyne až do roku 1872, kedy Pavol Morávek predal svoj podiel za 500 zlatých Matejovi Fusekovi a jeho manželke Márii, rod. Danihelovej. Obe tieto kúpno-predajné zmluvy (kúpne listy) sa zachovali v slovenčine.[46] V roku 1894 požiadal Ignác Fusek, majiteľ lodného mlyna číslo II., o možnosť premiestnenia svojho mlyna do katastra obce Suchohrad.[47] Jeho žiadosti nebolo vyhovené a mlyn ostal aj naďalej pri obci Záhorská Ves. Ignác Fusek napokon ešte v tom istom roku predal svoj podiel na mlyne za sumu 500 zlatých Jozefovi Fusekovi a jeho žene Márii, rod. Havlíkovej.[48] Podľa kontroly vykonanej v júni 1905 inžinierom Fábrym boli vlastníci mlyna upozornení na to, že číslo mlyna a mená vlastníkov majú byť uvedené na oboch stranách lodného mlyna. V roku 1905 po smrti Jozefa Fuseka začal prepis vlastníckych práv na jeho vdovu. V nasledujúcom roku bol tento prepis ukončený a Mária Fuseková, rod. Havlíková vlastnila polovicu mlyna, druhú polovicu zdedili Júlia, Mária, vyd. Danihelová a Magdaléna. Vdova Fuseková bola úradmi upozornená, že je potrebné vykonať rekonštrukciu lodného trupu a rovnako je nutné odstrániť pobrežnú pletenú hať, ktorá sa nachádzala pri mlyne.[49]

---

[41] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1760, k. 64;1795/6, k. 146; 1799/1800, k. 154 a k. 157.

[42] SNA, Conscriptio regnicolaris articulo VII., župa Bratislava, 1828, II.C-781; „*...possesor molae navalis in fluvio Morava..*"

[43] ŠABA, ŽB I, Podžupan, k. 166, č. j. 1343.

[44] ŠABA, ŽB I, Podžupan, k. 190, č. j. 1468.

[45] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 339, č. j. 1549.

[46] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 145, č. j. 1249.

[47] ŠABA, ŽB I, Podžupan, k. 166, č. j. 1343; k. 190, č. j. 1468.

[48] ŠABA, ŽB I, Podžupan, k. 190, č. j. 1468.

[49] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 339, č. j. 2427/1911.

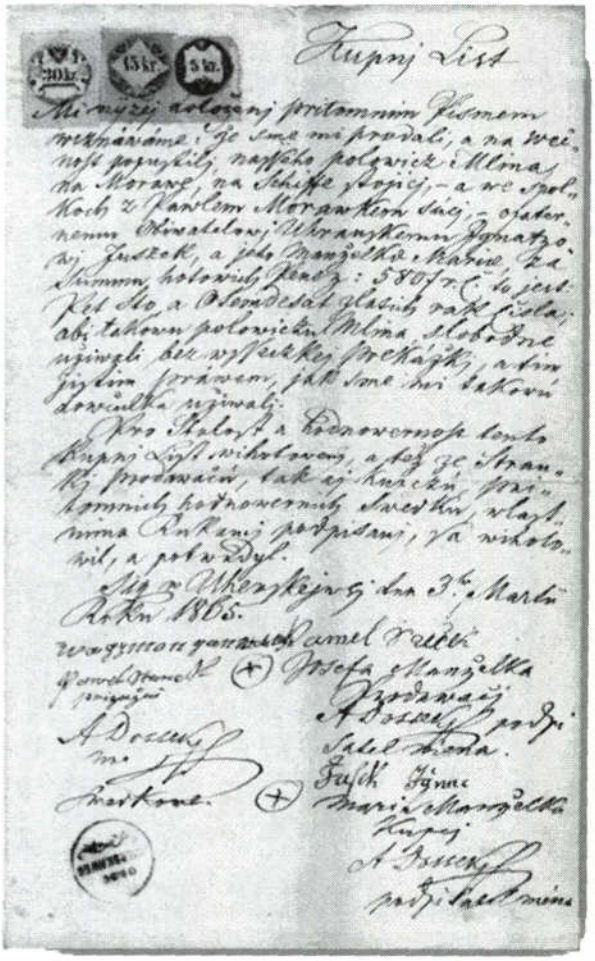

Obrázok č. 4 – *Kúpny list na polovicu lodného mlyna v Záhorskej Vsi (1865).*
Zdroj: ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 149, č.j. 1249

Na oba lodné mlyny v Záhorskej Vsi bola v roku 1886 podaná sťažnosť zo strany miestneho obyvateľa Jozefa Steinera, na základe ktorej bola následne spísaná zápisnica v Malackách. Jozef Steiner sa sťažuje na počínanie oboch mlynárov, ktorí sa bez povolenia pohybujú na rieke Morave medzi cukrovarom a samotnou obcou Záhorská Ves. Na vode vystavali hrádzu a tou prehradili rieku Moravu tak, že sa voda hnala len na uhorskú stranu, kde poškodzovala vyššie časti brehu, až k miestu, kde samotný Steiner býval. Sťažujúci Steiner požadoval odstránenie oboch mlynov, ale mlyny ostali v Záhorskej Vsi pracovať aj napriek spomínanej sťažnosti. Boli im však vymedzené nové miesta pôsobenia.[50] Reálne oprávnenie mali oba mlyny až do roku 1917, do roku 1922 však toto oprávnenie prestalo platiť.

[50] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k.145, č. j. 1249.

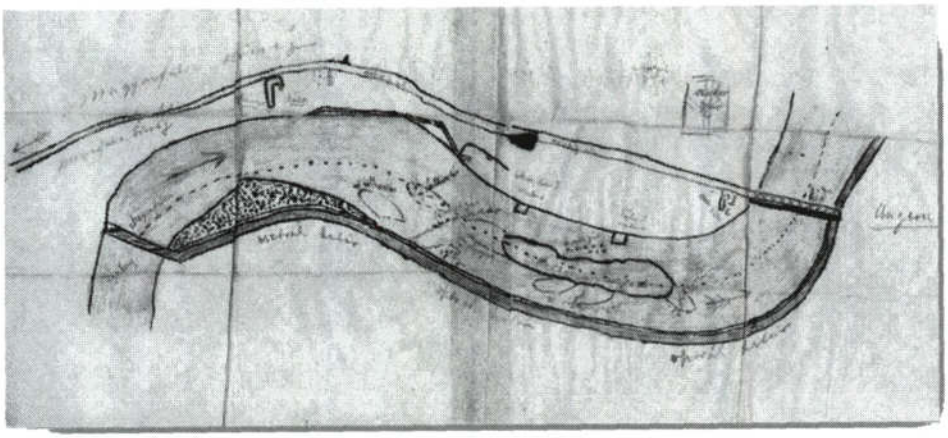

Obrázok č. 5 – *Náčrt pozície lodných mlynov v Záhorskej Vsi na konci 19. stor.*
Zdroj: ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 149, č. j. 1249

Suchohrad

Obec Suchohrad nemala pre riečne nábrežné mlyny vhodné podmienky, preto sa už v roku 1738 pri údaji o existencii jednokolesového mlyna v Suchohrade s mlynárom Jurajom Gašparovičom môžeme domnievať, že to bol mlyn lodný nachádzajúci sa na rieke Morave.[51] Mlynár Juraj Gašparovič sa na mlyne v Suchohrade spomína aj v rokoch 1741 a 1745.[52] V daňovom roku 1779/1780 je uvedený ako mlynár Andrej Krupa.[53] Na prelome 18. a 19. storočia boli v Suchohrade až tri jednokolesové mlyny, po roku 1795 sa lodný mlyn Jána Pavlača presunul do Záhorskej Vsi. Zvyšné dva mlyny vlastnili Pavol Šišovič a Jakub Grujbar (Gruibar), ktorého nahradil pred rokom 1800 Adam Snajder.[54] V roku 1815/6 bol v Suchohrade zdanený jeden jednokolesový lodný mlyn, kde bol mlynárom Šimon Voltermon.[55] Po desiatich rokoch boli na rieke Morave opäť dva lodné mlyny Jána Krčmára a Mateja Schnaidera.[56] Popri jednokolesovom lodnom mlyne Jána Krčmára sa v roku 1835 uvádza ako majiteľ iného jednokolesového mlyna v Suchohrade Michal Valentovič.[57] V roku 1840 boli vlastníkmi lodných mlynov v Suchohrade okrem Jána Krčmára aj Ján Woltermar ml. a Martin Grujbár.[58]

Pred rokom 1825 bol lodný mlyn v Suchohrade s číslom I. vo vlastníctve mlynára Jána Krčmára.[59] Od neho si pred rokom 1845 odkúpil lodný mlyn Alexej Tamásfy. Po 27 rokoch po tejto kúpe mlyna prenechal mlynské právo svojej dcére Františke, rod. Tamásfyovej, inak Chobolovej, ktorá bolo vydatá za Vendelína (iný dokument uvádza Juraja) Líma. Po jeho smrti si v roku 1888 vdovu Františku vzal za manželku

[51] ŠABA, ŽB I., Daňový súpis, 1738 , k. 7.
[52] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1741, k. 29; 1745, k. 34.
[53] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1779/80, k. 109.
[54] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1795/6, k. 146, 1799/1800, k. 157.
[55] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1815/6, k. 191.
[56] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1825/6, k. 214.
[57] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1835/6, k. 244.
[58] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1840, k. 259.
[59] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1825/6, k. 214.

Jozef Voltemar, najstarší syn gajarského mlynára Vendelína Voltemara.[60] Na základe svedectva najstarších obyvateľov obce, ktorí uvádzajú, že mlyn si pamätajú ešte z čias svojho detstva, bolo Jozefovi Voltemarovi udelené reálne povolenie na prevádzkovanie lodného mlyna s číslom I., keďže mlyn fungoval bez prerušenia už v polovici 19. storočia.[61] Mlyn prestal pracovať už pred rokom 1922, kedy jeho reálne oprávnenie nebolo v platnosti. Problémy s jeho prevádzkou sa vyskytli už podstatne skôr, keď v roku 1905 mlynár Jozef Voltemar oznamuje úradom, že od 28. augusta spomínaného roku je mlyn mimo prevádzky odstavený na brehu.[62] V tejto podobe sa v Suchohrade zachoval až do rokov 1929–1930.[63]

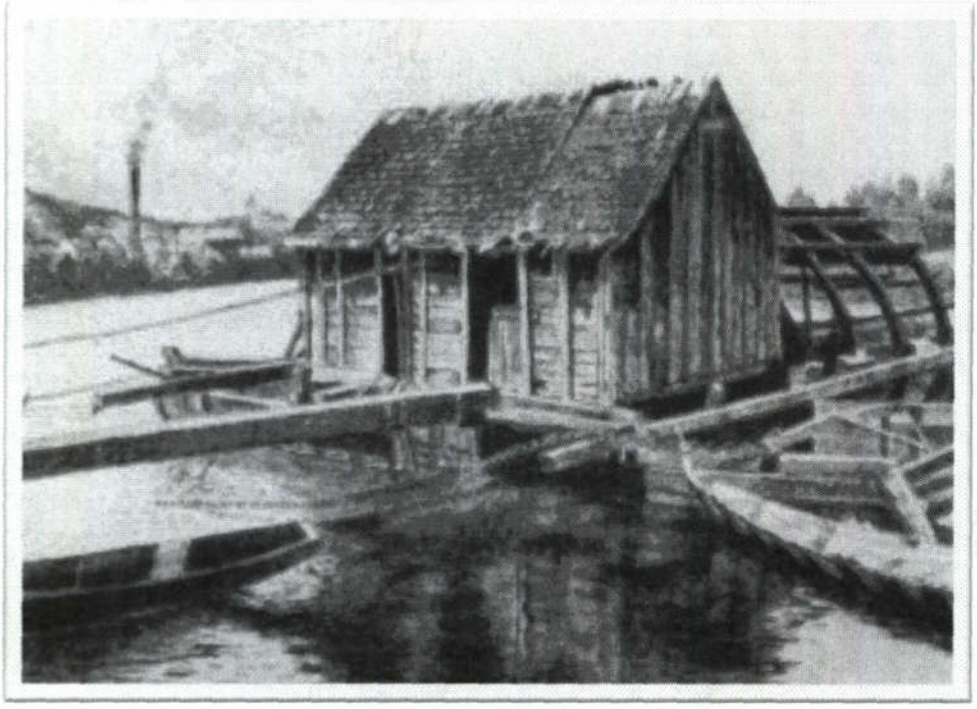

Obrázok č. 6 – *Lodný mlyn v Suchohrade na fotografii z rokov 1929–1930.*
Zdroj: http://www.suchohrad.sk/

Vysoká pri Morave

Prvým priekopníkom lodných mlynov na Morave v obci Vysoká pri Morave bol Ján Engelhart, ktorý vlastnil najneskôr od roku 1815 dva lodné mlyny.[64] Situácia v obci Vysoká pri Morave bola iná ako v obciach Záhorská Ves a Suchohrad. Popri lodných mlynoch existoval v samotnej obci už pred rokom 1592 jednokolesový nábrežný mlyn

[60] ŠABA, ZCM, Matrika č. 2788 , s. 149.
[61] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 211, č. j. 1540.
[62] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 339, č. j. 1549.
[63] http://www.suchohrad.sk/iindex.php?pag=1034.
[64] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1799/1800, k. 109; 1815/16, k. 191.

na rieke Rudava,[65] ktorý fungoval až do 20. storočia. Počet lodných mlynov sa na Morave zvýšil medzi rokmi 1825–1828 na päť. Ján Engelhard spravoval spolu s učňom svoje vlastné lodné mlyny na Morave. Okrem toho bol i prenajímateľom panského hostinca. Zvyšné lodné mlyny vlastnili František Chrupka, Matej Puškáč a Juraj Ivanek. Mlynár František Chrupka, podobne ako Ján Engelhard, spravoval svoj lodný mlyn aj za pomoci učňa. Matej Puškáč býval na panskej kúrii a tiež mu pri mlynárskom remesle pomáhal učeň. Mlynár Juraj Ivanek bol zapísaný v Záhorskej Bystrici, ale vlastnil svoj mlyn vo Vysokej pri Morave.[66] Pri súpise mlynov na základe kategórií z roku 1835 sa na rieke Morave uvádza rovnako päť lodných mlynov, zdanené však boli v nasledujúcom roku len lodné mlyny Jakuba Čermáka a Jána Engelharda.[67] Aj v roku 1840 zostal stav lodných mlynov na rieke Morave nezmenený, dva mlyny aj naďalej vlastnil Ján Engelhard a po jednom vlastnili Jakub Čermák, Jozef Puškáš a Ján Puškáš.[68]

Lodný mlyn s číslom I. vo Vysokej pri Morave vlastnil koncom 19. storočia Ján Puškáč. Po jeho smrti mlynské záležitosti spravoval jeho syn Karol Puškáč. Podľa dokumentov osobné oprávnenie na prevádzkovanie lodného mlyna na Morave skončilo, pretože mlyn v roku 1904 už tri roky nebol v prevádzke. Podľa zápisnice zaslanej na podžupanský úrad bol mlyn už aj rozobratý.[69]

Mlynár Jozef Binder, ktorý vlastnil lodný mlyn číslo III., sa priženil do mlynárskej rodiny Engelhardovcov v roku 1837, keď si vzal za manželku Teréziu Engelhardovú. Ich syn Jozef (*1839) sa spomína ako mlynár v roku 1865. Spolu s ním sa mlynárskemu remeslu venovali aj jeho synovia Ján (*1869) a Jozef (*1875).[70] Rodina Engelhardová patrila k priekopníkom v používaní lodných mlynov v obci Vysoká pri Morave na začiatku 19. storočia a vlastnila v obci ešte v roku 1840 dva funkčné mlyny. Je pravdepodobné, že jeden z pôvodných Engelhardovských lodných mlynov užívala až do roku 1906 práve rodina Binderová. V roku 1906 bolo podžupanovi Bratislavskej stolice nahlásené kráľovským technickým radcom Justom ukončenie osobného oprávnenia na používanie vody.[71]

V roku 1887 vyzval podžupan vlastníka lodného mlyna vo Vysokej pri Morave Antona Polláka, aby predložil potrebné potvrdenia o svojej pokojnej 20-ročnej existencii a následne tak získal oprávnenie na používanie svojho mlyna. Táto výzva bola opakovaná opäť v roku 1897. Tento mlyn však reálne oprávnenie nezískal. V roku 1906, keď bolo zrušené osobné oprávnenie na používanie vody, lodný mlyn vlastnila Jozefa Bencová, rod. Polláková, vdova po Jozefovi Bencovi.[72]

Vo Vysokej pri Morave podľa súpisu z roku 1913 fungoval lodný mlyn s číslom IV., ktorý vlastnil Ján Benca s manželkou Rozáliou, rod. Morávkovou. Tento mlyn získal ako jediný v obci v roku 1893 aj reálne oprávnenie na používanie vody. Pod

---

[65] MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal. *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I.* Bratislava: SAV, 1959, s. 530.

[66] SNA, Conscriptio regnicolaris articulo VII., župa Bratislava, 1828, II.C-778; ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti 1825, k. 214.

[67] ŠABA, ŽB I., Rozličné, k. 6; Daňové písomnosti, 1835/6, k. 244.

[68] ŠABA, ŽB I., Daňové písomnosti, 1840, k. 259.

[69] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 238, č. j. 1542.

[70] ŠABA, ZCM, Matrika č. 2778, 1837, s. 64; Matrika č. 2775, s. 136; Matrika č. 2776, s. 7.

[71] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 339, č. j. 1549.

[72] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 97, č. j. 980; k. 339, č. j. 1549. Mlyn Jozefíny Bencovej, rod. Pollákovej sa vo výkazoch objavuje pod č. IV.

číslom VI. sa v roku 1922 spomína už neexistujúci mlyn s rovnakým majiteľom Jánom Bencom. Pravdepodobne stále ide o rovnaký mlyn a prišlo len k zámene v rímskych číslach v roku 1913 (VI./IV.). V roku 1906 prišlo kvôli ústnej žiadosti vlastníkov mlyna s číslom IV. k vymedzeniu nového mlecieho miesta na rieke Morave. Musela sa vyhotoviť nová označovacia tabuľa a mlynárovi bolo odporúčané, aby na kotvenie používal silnejšie koly. Následne bola vykonaná oprava lodného trupu mlyna.[73]

Pred rokom 1851 vo Vysokej pri Morave na toku rieky Moravy nepretržite fungoval lodný mlyn s číslom VI., ktorý vlastnil obyvateľ Vysokej pri Morave Jozef Bayer (Payer). Od Jozefa Bayera ho kúpil František Puškáč a jeho manželka Mária, rod. Lipová. Keďže vlastníctvo nebolo podložené kúpnou zmluvou v 90. rokoch 19. storočia, museli ho ústne aj písomne potvrdiť dvaja občania Vysokej pri Morave: Ignác Kostolányi a František Sládi (Szilágyi).[74] Tento lodný mlyn zanikol pred rokom 1902, podobne ako mlyn Jozefa Puškáča.[75]

Gajary

V polovici 19. storočia boli v Gajaroch na rieke Morave dva lodné mlyny.[76] Podľa preštudovaných dokumentov môžeme predpokladať, že vody Moravy pri obci Gajary boli využité ako posledné v porovnaní s blízkymi obcami Záhorská Ves a Suchohrad.

Mlyn s číslom III. vlastnili pôvodne Anton Černý a Martin Horváth. Od nich ho v neznámom roku získal Ján Knotek. V roku 1876 ho od neho odkúpil jeho príbuzný Jozef Knotek. Mlyn Jozefa Knotka napokon v súdnej dražbe v roku 1883 získal Ján Vrablic (Vrablitz). Tento lodný mlyn však dňa 25. novembra 1900 celý zhorel a na základe tejto skutočnosti bolo dňa 27. apríla 1904 zrušené jeho osobné oprávnenie. Manželia Ján a Juliana Vrablicovci po požiari nevedeli vybudovať nový mlyn, a tak museli

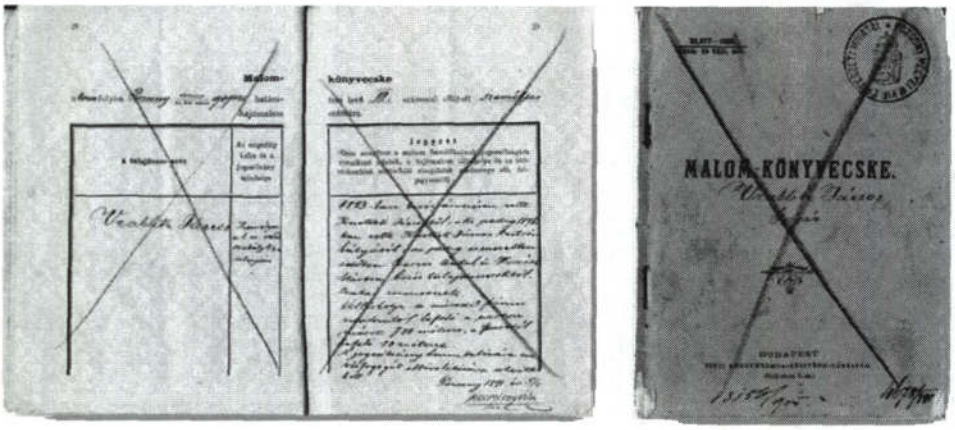

Obrázok č. 7 – *Mlynárska knižka Jána Vrablica.*
Zdroj: ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 238, č. j. 1542

[73] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. . 339, č. j. 1549; ŽB II, Administratívne písomnosti, k. 119, č. j. 153/f.
[74] ŠABA, ŽB I, Podžupan, k. 149, č. j. 1249.
[75] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 339, č. j. 1549.
[76] FÉNYES, Elek. Magyar országnak statistikai és geographiai II. Pest, 1843, s. 479.

seba i svojich 6 detí živiť nádenníckou prácou. V máji 1904 sa obrátili so svojou žiadosťou o pomoc vo svojom ťažkom životnom rozpoložení aj k samotnému podžupanovi Bratislavskej stolice.[77]

Je viac ako isté, že v obci Gajary existoval ešte aj lodný mlyn s číslom II., ale nepodarilo sa o ňom zistiť žiadne bližšie údaje. Miestna monografia o obci Gajary uvádza tento mlyn ako Kolajov.[78] Mlyn s číslom II. bol na Morave ešte v roku 1890, keď sa v mlynárskej knižke Jána Vrablica pri určení miesta na státie lodného mlyna s číslom III. uvádza, že stál pod mlynom číslo II. vo vzdialenosti 780 metrov.[79]

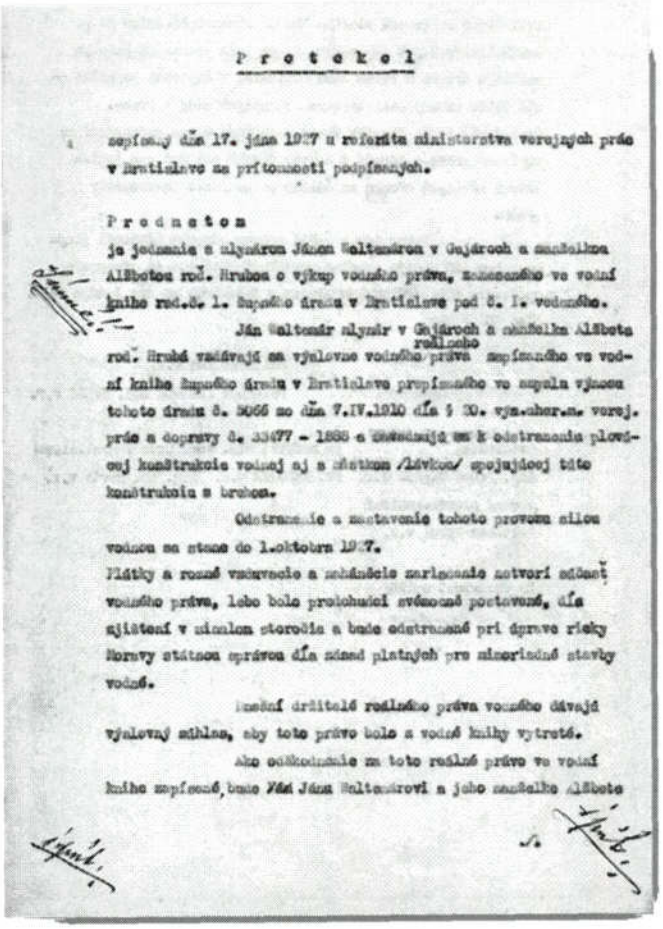

P r o t o k o l

sepísaný dňa 17. jána 1927 u referáta ministerstva verejných prác v Bratislave za prítomnosti podpísaných.

P r e d m e t o m

je jednanie s mlynárom Jánom Voltemárom v Gajároch a manželkou Alžbetou rod. Hrubou o výkup vodného práva, zapísaného vo vodnej knihe rad.č. 1. župného úradu v Bratislave pod č. 1. vodného.

Ján Voltemár mlynár v Gajároch a manželka Alžbeta rod. Hrubá vzdávajú sa týmto vodného práva reálneho zapísaného vo vodnej knihe župného úradu v Bratislave prepísaného vo zápele výmeru tohoto úradu č. 9066 zo dňa 7.IV.1910 dňa § 30. vyn.uher.m. verej. práce a dopravy č. 33477 - 1888 a súhlasia s k odstránenia plovúcej konštrukcie vodnej aj s mlynom /lávkou/ spojujúcej túto konštrukciu s brehom.

Odstránenie a zostavenie tohoto prevozu silou vodnou sa stane do 1.októbra 1927.

Platby a rozné vzniknúce a zahŕňajúce zariadenie zotrvá súčasť vodného práva, lebo bolo prehlásené svémocné postavené, dňa zjištení v minulom storočia a bude odstránené pri úprave rieky Moravy štátnou správou dňa zásad platných pre zmierlivé stavby vodné.

Každý držiteľ reálneho práva vodného dávajú výslovný súhlas, aby toto právo bolo z vodnej knihy vytreté.

Ako odškodnenie za toto reálné právo vo vodnej knihe zapísané, bude Vám Ján Voltemárovi a jeho manželke Alžbete

Obrázok č. 8 – *Protokol o výkupe vodného práva od gajarského mlynára Jána Voltemara (1927).*
Zdroj: Administratívne písomnosti, k. 189, č. j. 259/b

[77] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 238, č. j. 1542.

[78] HALLON, Pavol. *Gajary*. Gajary: Obecný úrad, 1996 , s. 53.

[79] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 238, č. j. 1542.

Lodný mlyn s číslom I. vlastnil na konci 19. storočia už spomínaný mlynár Vendelín Voltemar. Mlyn zdedil po svojom otcovi, Jánovi Voltemarovi, mlynárovi zo Suchohradu, ktorý ho zostrojil v 30. rokoch 19. storočia. Mlyn v 90. rokoch 19. storočia a rovnako aj začiatkom 20. storočia stál asi kilometer od mosta, ktorý viedol do Dürnkrutu, proti prúdu rieky Moravy vo vzdialenosti 22 metrov od brehu. Novým majiteľom mlyna sa v roku 1906 stal Ján Voltemar, druhorodený Vendelínov syn. V tomto roku boli odstránené aj pozostatky starej pletenej hate na rieke Morave.[80] Živnostenský list získal Ján Voltemar až v roku 1910.[81] Tento mlyn sa ako jediný objavuje v súpise lodných mlynov na Morave z roku 1922, kedy bol mlynár Ján Voltemar upozornený na to, že má mlyn opatriť tabuľou s menom majiteľa a číslom mlyna a odstrániť z rieky *„plůtky a kúty"*, ktoré by prekážali v splavnosti rieky. V roku 1927 sa Ján Voltemar spolu so ženou Alžbetou, rod. Hrubou výslovne vzdali vodného reálneho práva a zaviazali sa k odstráneniu vodnej konštrukcie aj lávky, ktorá spájala túto konštrukciu s brehom k dátumu 1. 10. 1927. Ako odškodné za vzdanie sa vodného práva im mala byť vyplatená suma vo výške 25 000 korún.[82] Týmto aktom sa definitívne ukončila činnosť lodných mlynov na rieke Morave.

[80] ŠABA, ŽB I., Podžupan, k. 339, č. j. 1549; ŽB II., Administratívne písomnosti, k. 119, j. č. 153/f.
[81] ŠABA, ŽB I., Slúžnovský úrad v Malackách, Evidencia poplatkov za živnostenské listy, č. j. 25.
[82] ŠABA, ŽB II, Administratívne písomnosti, k. 119, j.č. 153/f.; k. 189, č. j. 259/b.

Staré mapy ako prameň sledovania transformácie poľnohospodárskej krajiny (na príklade horného povodia potoka Drevenica)

Rastislav Lukáč

Staré mapy veľkých a stredných mierok (1:5 000 až 1:25 000, max. 1:75 000) predstavujú jedinečný prameň pre poznávanie obrazu historickej krajiny a jej vývoja. Hlavne od 2. polovice 18. storočia, kedy vznikli mapy prvého vojenského mapovania, je možné sledovať premeny poľnohospodárskej a lesnej krajiny. Mapa ako historický prameň, označovaná aj ako prameň kartografický, je vlastne „text zakódovaný v mapových znakoch."[1] Tento medzi historikmi tradične málo využívaný zdroj poznania je definovaný ako „grafické (selektívne) vyjadrenie objektov, javov alebo ich charakteristík nachádzajúcich sa v priestore", alebo aj ako „symbolický obraz geografickej reality zobrazujúci vybrané javy a charakteristiky, pričom je výsledkom úsilia autora, ktorý urobil výber,"[2] za účelom zobrazenia tých prvkov, ktoré považoval za dôležité.

Tým, že poľnohospodárska výroba (myslíme tým hospodárenie na pôde) je pevne spojená s konkrétnym geografickým prostredím, konkrétnou krajinou, pre doplnenie obrazu dejín poľnohospodárstva je dôležité aj poznanie historického procesu premien jeho materiálneho zázemia,[3] resp. nevyhnutnej podmienky jeho existencie, ktorou je pôda a jej využitie a ktorá je pevnými väzbami spojená s ostatnými zložkami krajiny. A práve niektoré druhy starých máp veľkých a stredných mierok podávajú svedectvo o priestorových (poloha a rozloha) a funkčných znakoch krajinnej pokrývky alebo tried využitia zeme, čiže o určitých charakteristikách využívania poľnohospodárskej pôdy v minulosti. V kombinácii s písomnými a štatistickými údajmi môžu poskytnúť komplexnejší obraz o dejinách poľnohospodárstva najmä na regionálnej úrovni.

Mapy sa delia podľa rôznych kritérií, pre účely sledovaného problému transformácie poľnohospodárskej krajiny sú z hľadiska mierky zaujímavé najmä mapy veľkých (do 1:10 000) a stredných mierok (do 1:200 000) a z aspektu účelu, akému slúžili, mapy katastrálne, krokárske mapy (náčrty), komasačné, segregačné, konkretuálne (zobrazujú využitie zeme v extravilánoch), regulačné (majú podobný charakter ako mapy komasačné), pozemkové, pozemkovoknižné, hospodárske, technickohospodárske, mapy pre hospodársku výstavbu, ekonomickogeografické, topografické (dnes sa sem radí štátne mapové dielo a vojenské štátne mapové dielo),[4] staré mapy vojenských mapovaní a napokon základné mapy, resp. Základné mapy ČSSR, ČSFR a dnes Základné mapy SR (považujú sa za základné štátne mapové dielo).[5] Zjednodušene je možné povedať, že ich spoločným znakom je to, že tieto druhy máp môžu vypovedať o rozlohe a polohe tried využitia pôdneho fondu (orná pôda, pasienky, lúky, les, nelesná krovinová vegetácia, sídelné areály a pod.) v dobe vzniku tej-ktorej mapy. Ak sledujeme rovnaké územie prostredníctvom máp z rôznych časových horizontov, je možné rekon-

---

[1] PRAVDA, Ján. *Stručný lexikón kartografie*. Bratislava: Veda, 2003, s. 97, heslo mapový jazyk.

[2] PRAVDA, ref. 1, s. 79, heslo mapa.

[3] SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická geografie Českých zemí*. 2. vyd. Praha: HÚ AV ČR, 2006, s. 37.

[4] PRAVDA, ref. 1, s. 91.

[5] PRAVDA, ref. 1, s. 96.

štruovať vývoj využívania daného územia. Príkladov prác založených na štúdiu starých máp zo slovenskej i českej historiografie, geografie a historickej geografie (ale aj krajinnej ekológie) je hneď niekoľko.[6] Existujú tiež prehľadné mapy malých mierok, ktoré sú použiteľné na dokreslenie obrazu vývoja poľnohospodárskej krajiny určitého regiónu alebo celého územia Slovenska.[7]

Spoločným znakom vyššie spomenutých prác je okrem iného to, že v súvislosti s vyťažovaním máp ako historického prameňa využívajú kartografickú metódu. Tú môže historik uplatniť vo viacerých fázach svojho výskumu. Metóda jednak predstavuje postupy, ktoré sú využiteľné v začiatočných fázach výskumu, t. j. získavanie poznatkov z máp, analýza obsahu mapy a interpretácia máp,[8] ale jej výhodou je aj možnosť prostredníctvom nej prezentovať výsledky výskumu. Jedným z jej výstupov môže byť tematická historická (rekonštrukčná) mapa, mapa s historickým obsahom, ktorá je istým modelom (generalizovanou predstavou) dejinných javov a procesov. Rekonštrukčná mapa má v sebe potenciál „oddelene analyzovať fakty, ktoré v skutočnosti existujú spoločne a naopak syntetizovať zdanlivo izolované skutočnosti."[9]

Zvláštnu skupinu kartografických prameňov využiteľných pri skúmaní vývoja využívania poľnohospodárskej pôdy tvoria letecké a satelitné snímky. Letecké panchromatické (čiernobiele) meračské snímky získané z územia Slovenska sú uložené v Osobitnom archíve Ministerstva obrany SR, ktorý je dislokovaný v Topografickom ústave pluk. Jána Lipského v Banskej Bystrici. Základný prehľad regiónov Slovenska snímkovaných od roku 1935 československou armádou je uvedený v kolektívnej monografii Jána Feranca a iných.[10] Najstaršie satelitné snímky nášho územia sú z roku 1972 a odvtedy pokračuje zber údajov diaľkového prieskumu Zeme pravidelne až do súčasnosti.[11]

---

[6] CHRASTINA, Peter. *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby.* Nitra : FF UKF, 2009, 285 s. ISBN 978-80-8094-450-6; BOLTIŽIAR, Martin. *Štruktúra vysokohorskej krajiny Tatier (veľkomierkové mapovanie, analýzy a hodnotenie zmien aplikáciou údajov diaľkového prieskumu Zeme).* Nitra : UKF, 2007, 248 s. ISBN 978-80-8094-197-0; OLAH, Branislav. *Vývoj využitia krajiny Podpoľania (Starostlivosť o kultúrnu krajinu prechodnej zóny BR Poľana).* Zvolen : Vyd. TU, 2003, 111 s. ISBN 80-228-1251-X; PAUDITŠOVÁ, Eva – KOZOVÁ, Mária. Metódy hodnotenia zmien krajinnej štruktúry pomocou GIS technológie. In JANČURA, Peter (ed.). *Krajina – človek – kultúra.* Zborník referátov. Banská Bystrica: SAŽP, s. 129-132; LIPSKÝ, Zdeněk. *Sledování změn v kultúrní krajině.* Praha : Vyd. ČZU, 2000, 71 s. ISBN 80-213-0643-2; LIPSKÝ, Zdeněk et al. *Vývoj krajiny Novodvorska a Žehušicka ve středních Čechách.* Praha : Karolinum, 2011, 202 s. ISBN: 978-80-24619-05-7

[7] Sem môžeme započítať mapy využitia zeme stredných a malých mierok, napr. IVANIČKA, Koloman. *Mapa využitia zeme SSR.* Mierka 1:250 000. Bratislava : Slovenská kartografia, 1981 (stav z prelomu 60. a 70. rokov 20. storočia) alebo ZELENSKÝ, Konštantín. Mapa využívania zeme. Mierka 1:500 000. In MAZÚR, Emil (ed.). *Atlas Slovenskej socialistickej republiky.* Bratislava: SAV; SÚGaK, s. 174–175 (stav z 2. pol. 70. rokov); a mnohé iné, ktoré sú publikované v rôznych atlasoch a štúdiách, niektoré uvádza SPIŠIAK, Peter. *Základy geografie poľnohospodárstva a lesného hospodárstva.* Bratislava : UK, 2000, s. 51. Za zmienku stojí aj štúdia MAZÚR, Emil. Využitie zeme. In LUKNIŠ, Michal – PRINC, Ján (ed.). *Slovensko 3 : Ľud, 1. časť.* Bratislava : Obzor, 1974, s. 75–100.

[8] PRAVDA, ref. 1, s. 53, heslo kartografická metóda výskumu.

[9] SEMOTANOVÁ, Eva. *Kartografie v historické práci : Vademecum.* Praha : HÚ AV ČR, 1994, s. 72.

[10] FERANEC, Ján et al. *Analýza zmien krajiny aplikáciou údajov diaľkového prieskumu Zeme.* Geographia Slovaca 13. Bratislava : GÚ SAV, 1997, 66 s. ISSN 1210-3519.

[11] FERANEC, ref. 10, s. 11–16.

Ako sa odrazil vývoj poľnohospodárstva, vývoj využívania a starostlivosti o krajinu, poľnohospodársku pôdu, resp. ornú pôdu, a iné formy poľnohospodárskeho využitia krajiny v mapových dielach? Kedy sa na mapách objavuje tematický obsah, ktorý by nás informoval o stave poľnohospodársky využívanej krajiny? Ak budeme sledovať oblasť horného toku Drevenice, z prehľadných máp (t.j. máp štátu, stolíc) stojí za krátku zmienku už Mikovíniho mapa Tekovskej stolice (obr. 1),[12] ktorá bola publikovaná v štvrtom zväzku rozsiahleho Belovho diela *Notitia Hungariae novae historico-geographica* z roku 1742. I keď je jej mierka približne 1:160 000, Mikovíni sa na nej snažil odlíšiť, aj keď dosť schematicky, územia polí (štvorčeky s rovnobežnými šrafami) a lesov (štylizované vrchné časti stromov).[13] Polohopis povodia potoka Drevenica a jej bezprostredného okolia, najmä blízkych potokov, je zakreslený nepresne (napr. Jelenecký potok sa tu vôbec nevlieva do Drevenice a Čerešňový potok, pretekajúci Velčicami, sa povyše Ladíc vlieva do Drevenice, čo nezodpovedá dnešnej realite a vzhľadom k charakteru reliéfu je nereálne, aby tomu tak bolo v prvej polovici 18. storočia).

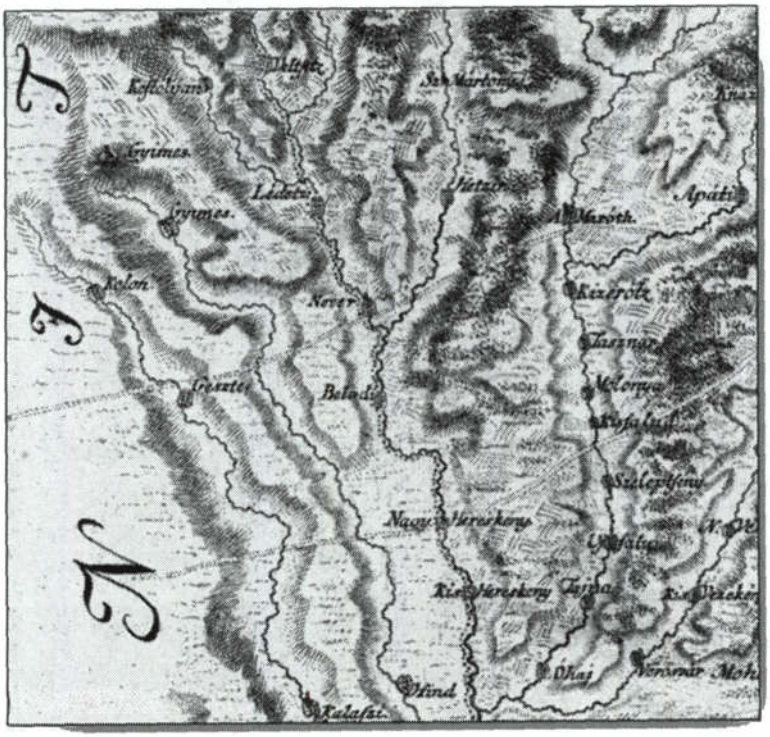

Obrázok č. 1 – *Výrez z Mikovíniho mapy Tekovskej stolice, povodie Drevenice (r. 1742).*
Zdroj: ŠA NR, f. Inv. ZMP 1735 – 1964, inv. č. 243

[12] Štátny archív Nitra (ďalej ŠA NR), fond (ďalej f.) Inventárny zoznam máp a plánov 1735–1964 (ďalej Inv. ZMP), inv. č. 243.

[13] PRIKRYL, Ľubomír Viliam. Vývoj mapového zobrazovania Slovenska. Bratislava : Veda, 1977, s. 149, 150; PURGINA, Ján. Samuel Mikoviní 1700–1750. Život a dielo. Bratislava: Správa geodézie a kartografie na Slovensku, 1958, s. 61, mapa 39.

Ďalšou, na dobu svojho vzniku pomerne kvalitnou prehľadnou mapou, je Lipského generálna mapa Uhorska (skrátený názov *Mappa generalis regni Hungariae*).[14] Jej 12 listov vychádzalo postupne v rokoch 1804 až 1808. Mierka, prevedená na metrickú sústavu, má hodnotu 1:469 472.[15] Lipského mapa je považovaná za prvú modernú mapu Uhorska, pretože je zostavená už vedeckými metódami.[16] Má pomerne bohatý tematický a topografický obsah. Územie horného povodia Drevenice je na prvom liste (z roku 1804) a okrem Novej Vsi nad Žitavou sú na nej všetky obce povodia Drevenice (obr. 2). Legenda mapy je pomerne bohatá, obsahuje až 41 znakov.[17] Dynamika reliéfu je zobrazená nepravidelnými šrafami. Pre nás sú zaujímavé hlavne zalesnené územia, mlyny, majere, prédiá (majetky), piesočnaté oblasti, jazerá, kanály, územia zaplavené povodňami, močiare. Orná (poľnohospodárska) pôda nemá osobitné označenie, ale dalo by sa povedať, že sú to všetky nezalesnené plochy mimo pohorí, močiarov, vodných plôch a zaplavených území, hlavne tam, kde sú aj dnes roviny a pahorkatiny. Pre náš región sú využité len niektoré znaky (lesy, spádové šrafy), ak sem nepočítame hraničnú líniu medzi Nitrianskou a Tekovskou stolicou. Lipský vypracoval k mape Uhorska aj rozsiahly register lokalít a objektov, ktoré sú uvedené i v domácom jazyku, no hlavne na ich rozlíšenie používa až okolo 300 označení, čiže je kvalitatívne bohatší ako legenda mapy (napr. aj pole, ovčinec, rybník a pod.).[18] Zaujímavé pre výskum budú územia nížin a kotlín, najmä z hľadiska sledovania ich zalesnenia na začiatku 19. storočia.

Obrázok č. 2 – *Výrez z Lipského mapy Uhorska, horné povodie Drevenice (r. 1804).* Zdroj: <http://mapy.vkol.cz>

[14] Zdigitalizovaná podoba mapy je dostupná na internete: <http://mapy.vkol.cz>

[15] PRIKRYL, ref. 13, s. 240.

[16] PRIKRYL, ref. 13, s. 223.

[17] PRIKRYL, ref. 13, s. 242.

[18] PRIKRYL, ref. 13, s. 243. Register vyšiel v r. 1808 ako *Repertorium locorum objectorumque in XII tabulis mappae regnorum Hungariae...*, je dostupný na internete: <http://digitalia.tudaskozpont-pecs.hu/?p=2532>

V ďalšej časti štúdie sa pri vojenských a katastrálnych mapách budeme kvôli prehľadnosti a možnosti porovnávania zaoberať len vybraným územím horného povodia Drevenice, konkrétne katastrálnym územím obce Ladice. Toto územie má prevažne pahorkovitý charakter, leží na rozhraní Tribeča a Žitavskej pahorkatiny, na oboch brehoch potoka Drevenica, pričom potok bol hraničnou líniou Nitrianskej a Tekovskej stolice (obr. 3). Z tohto dôvodu bol chotár obce Ladice až do 18. storočia rozdelený na dve časti – nitriansku (západnú, menšiu) a tekovskú (východnú, väčšiu).[19]

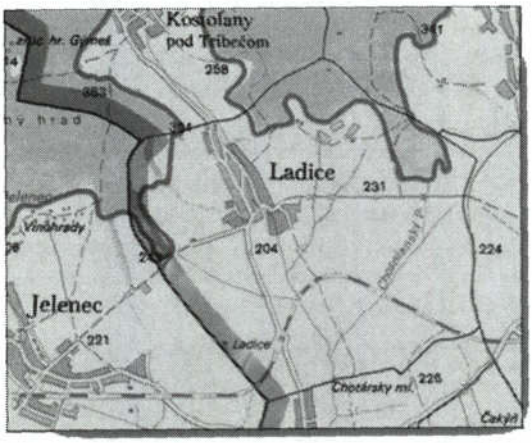

Obrázok č. 3 – *Kataster obce Ladice.*
Zdroj: *Mapa okresov SR 1:50 000 (Zlaté Moravce)*. Bratislava : ÚGKaK, 1998.

Staré vojenské mapy

Staré vojenské topografické mapy patria svojím bohatým obsahom k najcennejším mapám na Slovensku. Tým, že vznikli pre špecifické vojenské účely a z iniciatívy vojenských kruhov, s výdatnou štátnou podporou, majú svoje charakteristické vlastnosti,[20] ktoré sú zároveň, z pohľadu historickej geografie a historiografie, ich prednosťami. Stav vojenstva v polovici 18. storočia dosiahol takú úroveň, že úspešná obrana Rakúskej monarchie si vyžiadala vznik nových kvalitných a dostatočne podrobných máp, ktoré by zachytili práve tie objekty a javy v krajine, ktoré sú dôležité z hľadiska orientácie v teréne, presunov vojsk, jeho zásobovania a ubytovania, ale aj strategického plánovania a vedenia vojenských operácií. To viedlo k vzniku máp 1. vojenského mapovania, ktoré môžeme označiť za prvé topografické mapy v Uhorsku.[21]

Mapy 1. vojenského mapovania (tzv. jozefínskeho) z konca 18. storočia boli vôbec prvými podrobnými mapami pre väčšinu územia Slovenska. Tieto mapy boli farebné a ručne kreslené, vyhotovené v mierke 1:28 800 (okrem územia Spiša). Zobrazujú pre armádu dôležité objekty a javy, ako sú cesty, mosty, brody, sídla (najmä s budova-

[19] NOVÁK, Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku. 1. zv. A–M.* Bratislava : FF UK, 2008, s. 523, heslo Ladice.

[20] Pozri napr. aj v MIKLOŠÍK, František. Staré vojenské mapy a mapová díla území Slovenské republiky. In KOVÁČOVÁ, Mária (ed.). *Historické mapy* (Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava, 24.–25. 4. 1997). Bratislava : Kartografická spoločnosť SR, 1997, s. 166–173.

[21] MIKLOŠÍK, ref. 20, s. 167; JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava. *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769–1883.* Bratislava : PÚ SR, 2010, s. 8–9.

mi, ktoré boli dôležité pre armádu, zväčša kostolmi), vodné toky a pramene, dominantné vyvýšeniny, vojenské lokality (bojiská, opevnené miesta a pod.), ale napr. aj vinice. Menej precízne sú zakreslené hranice lesa a poľnohospodárska pôda sa niekedy (hlavne v podhorských a horských oblastiach) nedá rozlíšiť na ornú pôdu a trvalé trávne porasty.[22] Oblasť povodia Drevenice bola vojenskými kartografmi mapovaná niekedy medzi rokmi 1782–1784, t. j. v druhej etape 1. vojenského mapovania Uhorska, keď boli mapované stolice vo vnútrozemí, medzi nimi aj Nitrianska a Tekovská stolica.[23] Kataster obce Ladice sa nachádza na dvoch mapových listoch *(Theil des Neutraer und Barscher Comitat – Collone X, Sectio IX a Collone XI, Sectio XI),*[24] čo je dobre viditeľné aj na spojenej mape katastra obce (obr. 4). Túto spojenú mapu pracovne datujeme k roku 1784, pretože s veľkou pravdepodobnosťou odráža stav krajiny Ladíc k tomuto roku.

Tým, že mapy 1. vojenského mapovania vznikli pre vojenské účely, zobrazujú vojensky dôležité objekty v krajine a z tohto hľadiska musíme skúmať nielen vojenskú mapu z roku 1784, ale aj ostatné vojenské mapy stredných mierok. Vojenskí kartografi zakreslili v chotári Ladíc pomerne hustú sieť komunikácií (čierne línie), zväčša poľných ciest, ktoré spájali Ladice so všetkými najbližšími obcami v okolí. Najmä menej dynamický terén Žitavskej pahorkatiny bol takmer bezbariérový.

Obrázok č. 4 – *Chotár obce Ladice na mape 1. vojenského mapovania (r. 1784).* Zdroj: © 1st Military Survey, Collone X, Sectio IX and Collone XI, Sectio XI, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna

---

[22] ŽIGRAI, Florin. Integračný význam štúdia využitia zeme v geografii a krajinnej ekológii na príklade modelového územia Lúčky v Liptove. In DRGOŇA, Vladimír (ed.). *Geografické štúdie 4.* Nitra : VŠPed., 1995, s. 29; JANKÓ – PORUBSKÁ, ref. 21, s. 10–11.

[23] KLEIN, Bohuš. *Významné mestá Slovenska na tajných mapách 18. storočia.* Bratislava : Veda, 2003, s. 15; JANKÓ – PORUBSKÁ, ref. 21, s. 35.

[24] *Az első katonai felmérés – Magyar Királyság* (Die erste militärische Aufnahme 1763–1785 : Königreich Ungarn). Elektronický kartografický dok. Mapy v mierke 1:28 800. Budapest: Arcanum Adatbázis Kft., 2004. (DVD-ROM). ISBN 963-9374-95-4.

Veľmi presne sa snažili vojenskí geometri zakresliť aj vodné toky (modré línie), ktoré sú v chotári Ladíc zakreslené pomerne presne, ak to porovnáme so sieťou dnešných malých tokov vlievajúcich sa do Drevenice. Hráškovo zelené tónovanie v okolí tokov je možné interpretovať ako výskyt trvalých trávnych porastov alebo zamokrených lúk na nive tokov.[25] Sídelný areál obce je rozdelený tokom Drevenice na dve časti a dokonca v strede obce je aj ostrov tvorený dvomi ramenami potoka. Pri ceste a bližšie k potoku sú kolmo na cestu orientované domy a za nimi, na pomaly sa zdvíhajúcich svahoch, sú pridomové záhrady. Reliéf a výškopis je na mape vyjadrený skríženými šrafami podľa zásady „čím vyššie, tým tmavšie." Les je na západ od intravilánu na výraznom kopci a potom v okrajových častiach chotára na severnej strane.

Okrem viníc na severovýchod od intravilánu sa jednotlivé **triedy poľnohospodárskej pôdy** nedajú rozlíšiť, všade mimo lesa a viníc je jednotná farba (svetlohnedá alebo farba podkladu). Jednotlivé hony v extraviláne sa odlišujú len hustotou šráf, ktoré tak pravdivo vypovedajú o sklonitosti terénu. Poľnohospodárska pôda v extraviláne dominuje, evidentné je to najmä v južnej časti chotára Ladíc. Agrárny charakter obce podčiarkuje vodný mlyn na Drevenici, južne od obce, ležiaci blízko katastra susednej obce Neverice (Chotársky mlyn). Mlynári mali v Ladiciach staršiu tradíciu, prvý mlyn sa spomína už v roku 1536, v roku 1601 boli v obci dokonca až štyri mlyny a k roku 1720 uvádzajú štatistiky dva mlyny.[26]

Na záver popisu krajiny Ladíc z obdobia 1. vojenského mapovania je potrebné zmieniť sa ešte o prílohách k mapám, ktoré sú jedinečným zdrojom informácií nielen o technickej a hospodárskej infraštruktúre sídel, ale čiastočne aj o agrárnych črtách územia. Keďže do mapy nebolo možné vložiť všetky potrebné „vojenské údaje", vojenskí inžinieri tvorili aj vojenské opisy krajiny (militärische Landesbeschreibungen), ktoré sú zoradené podľa sídel v jednotlivých mapových vrstvách (Sectio). Papierové dvojhárky mali predtlačené rubriky a vypĺňali ich merníci priamo pri mapovaní v teréne. Sústredili sa pritom opäť na objekty dôležité z vojensko-strategického hľadiska. Po názve lokality (sídla) nasleduje administratívne zaradenie k stolici a rubrika o vzdialenosti do susedných i vzdialenejších sídel (vyjadrená zväčša v hodinách alebo v krokoch). Pre historika bude asi zaujímavejších ostatných šesť rubrík, ktoré však nemusia byť vyplnené pri každej obci: 1. vlastnosti tokov (ich hĺbka, šírka, charakter brehov, mostov), 2. opis ciest (hlavne ich kvalita, ale aj prudké stúpania, klesania), 3. opis pevných stavieb v obci z hľadiska obrany (išlo hlavne o kostoly, kaštiele, hrady a pod.) a hospodárskych stavieb (majere, sýpky, mlyny, stajne), 4. opis lesov (aké a koľko ciest cez ne prechádzalo, či sú kopcovité, aké staré alebo vysoké stromy v nich rastú a pod.), 5. popis lúk a močiarov (kvalita lúk a pasienkov pre pasenie koní a dobytka; či sú močiare prechodné na koni alebo len peši), 6. opis okolitých vrchov (najmä dominantných, vhodných na pozorovanie alebo na obranu).[27] Zatiaľ sa nám nepodarilo získať vojenské opisy krajiny Ladíc, ich využitie ostáva preto otvorenou otázkou do budúcnosti.

Druhé vojenské mapovanie (Františkovo) na území Slovenska prebehlo v dvoch rôznych etapách, prvá v rokoch 1819 až 1827 (severné a východné Slovensko) a druhá v rokoch 1837 až 1858 (čiastočne západné, celé stredné a južné Slovensko). Mapy

---

[25] Interpretačný kľúč k 1. voj. mapovaniu je dostupný na internete: <http://projekty.geolab.cz/cd/klic1.htm>, ale aj v publikácii JANKÓ – PORUBSKÁ, ref. 21, s. 36–39.

[26] REŠKO, Alexander – VARGA, Imrich. *Ladice : Pozoruhodnosti.* Komárno : Komárňanské tlačiarne a vyd., 1997, s. 2–4.

[27] KLEIN, ref. 23, s. 19–20; JANKÓ – PORUBSKÁ, ref. 21, s. 16.

2. vojenského mapovania vznikli už na geodetických základoch, no v rovnakej strednej mierke 1:28 800 ako mapy 1. vojenského mapovania. Len niektoré vojenské výcvikové priestory a tábory, ako aj okolie veľkých miest sa zmapovalo v mierke 1:14 400.[28] Nové mapy boli tiež ručne kreslené a farebné (až v 11 farbách). Vyjadrenie georeliéfu šrafovaním sa riadilo už podľa Lehmannovej stupnice, vrstevnice ešte neboli použité a výškové údaje sa na mapách vyskytujú ojedinele.[29]

Kataster obce Ladice sa nachádza tentoraz len na jednom mapovom liste (*Section 42, Colonne XXIX, Kreis Dießseits der Donau, Comitat Barsch, Neutra;* obr. 5), bol zmapovaný v mierke 1:28 800 v roku 1843, čo je uvedené priamo na mapovom liste. Rovnako ako pri 1. vojenskom mapovaní, aj tentoraz sa osobitne pre každý mapový list vyhotovoval i vojensko-geografický opis, ktorý bol primárne zameraný na stav ciest, mostov, stavieb (kostolov, domov, mlynov, rôznych hospodárskych budov a pod.), šírku riek a potokov, kvalitu ich brehov, ďalej na priechodnosť lesov a močiarov a v neposlednom rade aj na ubytovacie možnosti pre armádu.[30]

Mapa 2. vojenského mapovania sa na prvý pohľad líši od staršej predchodkyne výraznejšou kresbou, z ktorej vystupuje, z aspektu výskumu využívania poľnohospo-

Obrázok č. 5 – *Chotár obce Ladice na mape 2. vojenského mapovania (r. 1843).*
Zdroj: © 2nd Military Survey, Section 42, Collone XXIX,
Austrian State Archive/Military Archive, Vienna

[28] ŽUDEL, Juraj. Vývoj mapového zobrazenia Slovenska. In MAZÚR, Emil – JAKAL, Jozef (ed.). *Atlas SSR : Textová časť.* Bratislava : Veda, 1982, s. 16; NOVÁK, Václav. Staré mapy jako pramen pro stanovení územních změn v krajině. In HÁJEK, Milan. (ed.). *7. kartografická konferencia* (Bratislava, september 1984). Bratislava : Slovenská kartografia, 1984, s. 122.

[29] ŽUDEL, ref. 28, s. 16, PRAVDA, ref. 1, s. 284.

[30] PRAVDA, ref. 1, s. 284.

dárskej krajiny, najmä fakt, že plocha **ornej pôdy** (farba podkladu) sa dá odlíšiť od území **trvalých trávnych porastov** (svetlozelené plochy), pretože svetlozelený odtieň je na tomto mapovom liste dostatočne výrazný. Trvalé trávne porasty sú buď vo vyšších polohách (najmä v severnej a severozápadnej časti chotára), kde nebola vhodná orná pôda na pestovanie náročnejších plodín a viniča, alebo ak sú v nižších polohách, tak sa koncentrujú v blízkosti potoka, na jej nive, v miestach, ktoré môžu byť ešte aj v súčasnosti najviac zamokrené alebo občasne zaplavované (niva Drevenice a dolných častí jej krátkych prítokov južne od obce). Výnimkou z tohto pravidla sú trvalé trávne porasty v polohe *Holi Wrch* (a východne od neho) a na západnom okraji chotára. Orná pôda opäť dominuje vo východnej a južnej časti ladického katastra, o niečo menšiu rozlohu, oproti stavu spred 60 rokov, má v západnej časti, a to na úkor rozšírenia viníc a lesa.

Rozloha poľnohospodárskej pôdy sa mohla čiastočne zmenšiť, a to aj na úkor rozšírenia plôch prídomových záhrad a sadov. Najmarkantnejšie je to viditeľné v hlavnej osi osídlenia, ktorá sa tiahne popri potoku pretekajúcom stredom obce zo SSZ na JJV. Popri ňom, resp. až za domami a ich hospodárskymi dvormi, sa rozširujú smerom na severovýchod a na juhozápad aj plochy záhrad a sadov.

Polohy vinohradov nie sú zakreslené tak zreteľne ako na mape 1. vojenského mapovania, no zdá sa, že okrem severovýchodnej časti chotára (pod Sóshegyom) sa rozšírili aj na nitriansku stranu chotára, západne od stredu obce, kde sú sprevádzané pasienkami a lúkami.

Cestná sieť a tiež sieť potokov sa oproti stavu z roku 1784 veľmi nezmenila, aj keď menej poľných ciest smeruje na juhovýchod (na Veľké Sľažany a Choču). Najväčší rozdiel medzi oboma vojenskými mapami je v kresbe terénu v kombinácii so zaznačením rozšírenia lesných porastov. Lehmannove šrafy svojou hustotou vyjadrujú zvyšujúcu sa sklonitosť terénu, pri svahoch s vyššími sklonmi sa stráca farba podkladu a aj čitateľnosť terénu. Lesy dominujú na severozápade a zdá sa, že svoju rozlohu rozšíril les rastúci hneď za hranicami intravilánu, na sever od centra obce. Na potoku Drevenica je možné identifikovať minimálne 4 mlyny, okrem troch označených značkou *M.* sa štvrtý nachádza v centre obce pod kostolom.

Sídelná zástavba Ladíc je na mape z roku 1843 pomerne výrazná a zdá sa, že jej zakreslenie zodpovedá reálnemu stavu. Niektoré stavby sa nedajú bezpečne identifikovať, napočítali sme 111 obytných stavieb, čo je veľmi blízky počet k údaju vo Vlastivednom slovníku obcí,[31] podľa ktorého v roku 1828 stálo v Ladiciach 109 domov. Zástavba sa rozšírila na oboch stranách potoka, postúpila hlavne severným smerom a jednoznačné je tiež zahusťovanie sídelného areálu. Južné rozširovanie zástavby asi neprichádzalo do úvahy, najpravdepodobnejšie kvôli ornej pôde. Zaujímavé je, že centrum obce pod kostolom nebolo využité na zástavbu, čo pravdepodobne súviselo s častými záplavami územia spôsobenými potokom Drevenica.

Staré katastrálne a im príbuzné mapy

Prvé katastrálne mapy na území niekdajšieho Uhorska vznikali príležitostne už v 1. polovici 19. storočia, ich účel bol jednoznačne hospodársky a majetkovoprávny. Zo strany štátu išlo o snahu vytvoriť podklad pre vymeranie pozemkovej dane. Prvým do praxe uvedeným katastrom bol tereziánsko-jozefínsky kataster. Neskorší stabilný kataster bol ustanovený patentom cisára Františka I. v roku 1817, no v Uhorsku patent

[31] KROPILÁK, Miroslav (ed.). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II.* Bratislava : Veda, 1977, s. 131.

o budovaní stabilného katastra vyšiel až v roku 1849, šľachte sa ho totiž podarilo „sabotovať" viac ako tri desaťročia. Podrobné systematické merania a mapovanie pre účely stabilného katastra začali v Uhorsku na základe vydania meračskej inštrukcie až v roku 1856.[32]

Čo ponúkajú katastrálne mapy pre poznanie dejín poľnohospodárstva a využívania poľnohospodárskej pôdy? Katastrálne mapy sa na území Slovenska vyhotovovali vo veľkej mierke 1:2 880 metódou meračského stola. Katastrálna mapa bola spolu s písomným operátom súčasťou pozemkového katastra.[33] Dominuje na nich polohopis, pretože vznikli špecificky pre potreby pozemkového katastra a pozemkovej knihy.[34] Ich prvým znakom je, že sa vyhotovovali v hraniciach jedného katastrálneho územia, ktoré sa väčšinou zhodovalo s rozlohou pozemkov patriacich k jednému sídlu (katastrálna obec). Na katastrálnej mape sú geometricky verne zobrazené hranice katastrálnych území, hranice pozemkov (parciel) s očíslovaním a označením kultúry (druhu pozemku), resp. triedy využitia zeme (orná pôda, pasienky, lúky, lesy, vodné toky, sídelné areály a pod.), ale aj pozemné stavby, cesty, železnice, polohy medzníkov, výškových a trigonometrických bodov a pod. Katastrálne mapy sú odrazom viacerých histo-

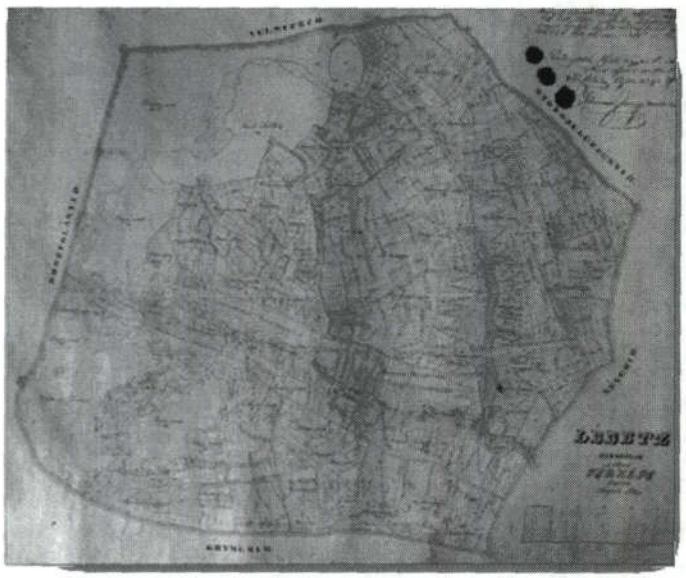

Obrázok č. 6 – *Mapa predkomasačného stavu chotára obce Ladice (r. 1868).* Zdroj: ŠA NR, f. KS NR – Urb. a kom. pis. (1347) 1768–1927), inv. č. 1436

[32] MAREK, Jozef – NEJEDLÝ, Alfréd. *Kataster : Historický prehľad.* Bratislava : SSGaK, 2002, s. 35–36, 56; ŽUDEL, ref. 28, s. 17–18. V Ústrednom archíve geodézie a kartografie v Bratislave datujú katastrálne mapy z obdobia tzv. stabilného katastra do obdobia 1852–1914.

[33] Ústredný archív geodézie a kartografie, Zoznam archívneho fondu. Základné informácie sú dostupné na internete: <http://www.gku.sk/predmet-cinnosti/sprava-uagk#name2>. Súčasťou operátu katastrálneho mapovania z obdobia tzv. stabilného katastra sú okrem katastrálnych máp aj parcelné protokoly, meračské protokoly, výškové merania, popis hraníc, zoznam honov, zoznam domov a poľné náčrty.

[34] PRAVDA, ref. 1, s. 84, heslo katastrálna mapa.

rických javov, vlastnícko-právnych, daňových, kartografických, hospodárskych a územnosprávnych.[35]

Pre výskum vývoja využívania poľnohospodárskej pôdy v katastri obce Ladice v 19. storočí sú relevantné najmä tri mapy – Mapa predkomasačného stavu chotára obce Ladice (1868),[36] Komasačná mapa chotára obce Ladice (1878)[37] a Katastrálna mapa chotára obce Ladice (1892).[38]

Mapa predkomasačného stavu chotára obce Ladice z roku 1868 (obr. 6) nie je úplne klasickou katastrálnou mapou, ale má jej základné vlastnosti, t. j. dajú sa na nej rozlíšiť hranice jednotlivých pozemkov (parciel) a príslušnosť pozemku ku kultúre je vyjadrená farebným tónovaním (nie kartografickým znakom). Kvôli prehľadnosti sú na mape uvedené aj názvy jednotlivých honov.

Mapa nie je z praktických dôvodov orientovaná na sever, ale na severovýchod, aby kataster, vzhľadom k svojmu tvaru, bol čo najľahšie zakreslený na zvolený hárok papiera. Rozloženie jednotlivých poľnohospodárskych kultúr je veľmi podobné stavu, ktorý zachytáva mapa z 2. vojenského mapovania (1843). Výhodou tejto mapy je, že sa dá jasne rozlíšiť lúka (rét) od pasienku (legelő), najmä rozdielnym farebným tónovaním, ale často aj podľa názvu honu. Lúky sú iba v blízkosti vodných tokov, pasienky v okrajových a vyšších častiach katastra Ladíc.

Komasačná mapa chotára obce Ladice z roku 1878 (obr. 7) odráža v podstate veľmi podobné rozloženie tried využitia zeme (kultúr) ako predchádzajúca mapa, ale

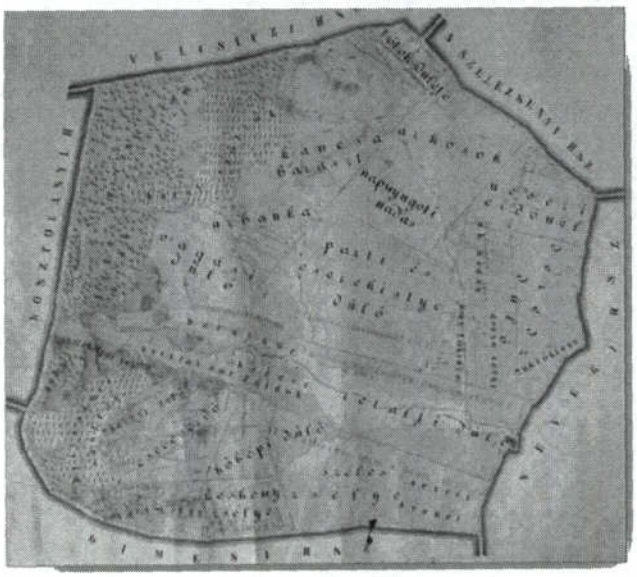

Obrázok č. 7 – *Komasačná mapa chotára obce Ladice (r. 1878).*
Zdroj: ŠA NR, f. KS NR – Urb. a kom. pis., inv. č. 1437

[35] KUSKA, František. *Kartometria.* Bratislava : SVTL, 1956, s. 113–114.

[36] ŠA NR, f. Krajský súd Nitra – Urbárske a komasačné písomnosti (1347) 1768–1927 (ďalej KS NR – Urb. a kom. pis.), inv. č. 1436.

[37] ŠA NR, f. KS NR – Urb. a kom. pis., inv. č. 1437.

[38] ŠA NR, f. Inv. ZMP, inv. č. 838.

po komasácii, t. j. scelení rozdrobenej pôdy a účelnom oddelení panskej pôdy od roľníckej.[39]

Výraznejšie farebné tónovanie jednotlivých kultúr umožňuje ich lepšie rozlíšenie, navyše plochy lesa a viníc sú doplnené aj špecifickým kartografickým znakom.

Katastrálna mapa chotára obce Ladice z roku 1892 je klasickou polohopisnou katastrálnou mapou v mierke 1:2 880 z obdobia tzv. stabilného katastra, celý kataster obce Ladice je zakreslený na 9 listoch. Rozloženie jednotlivých pozemkov a tried poľnohospodárskej pôdy je veľmi podobné stavu, ktorý zobrazuje komasačná mapa z roku 1878. Je zložité ju rekonštruovať celú bez použitia moderných veľkoplošných skenerov, preto na ukážku ponúkame len výrez mapy so severnou časťou intravilánu (obr. 8).

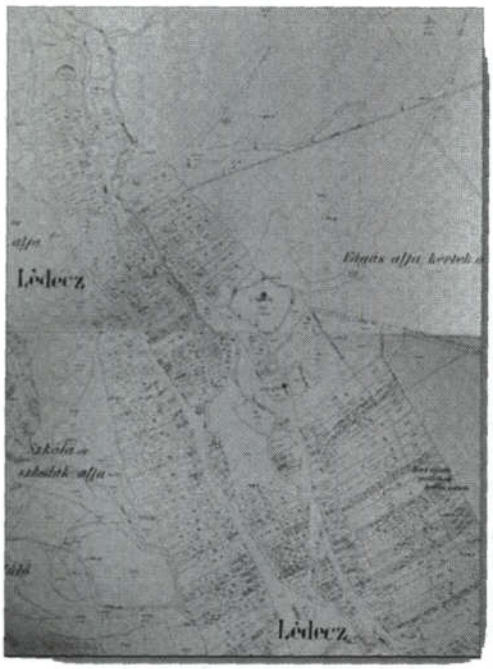

Obrázok č. 8 – *Výrez z katastrálnej mapy chotára obce Ladice (r. 1892).* Zdroj: ŠA NR, f. Inv. ZMP, inv. č. 838

Jednotlivé pozemky sú očíslované parcelnými číslami a ich príslušnosť ku kultúre je vyznačená dohodnutou značkou. Mapy z obdobia tzv. stabilného katastra odrážajú najpresnejšie rozloženie a rozlohu jednotlivých tried využitia zeme z máp vytvorených u nás v 19. storočí. Pri ich interpretácii, spolu s použitím písomného operátu, je možné vytvoriť veľmi presný geografický časovo-priestorový model krajiny danej lokality (historickú rekonštrukčnú mapu) a sledovať priestorové vzťahy. Porovnaním s údajmi získanými z máp alebo štatistík z predošlých časových horizontov môžeme sledovať zmeny rozlôh a priestorového usporiadania jednotlivých tried využitia zeme (kultúr) a prostredníctvom multitemporálnej analýzy rekonštruovať dynamiku zmien využívania poľnohospodárskej a lesnej pôdy na skúmanom území.

[39] SLAVKOVSKÝ, Peter. *Agrárna kultúra Slovenska : Premeny v čase.* Bratislava : Veda, 2002, s. 130.

Vinohradníctvo na severo-severozápadnom okraji Trenčianskej kotliny a priľahlých svahoch Bielokarpatského podhoria z pohľadu historickej geografie[1]

Peter Chrastina

Úvod

Medzi špecifiká historického *land use*[2] severo-severozápadného okraja Trenčianskej kotliny a priľahlých svahov Bielokarpatského podhoria patrí od polovice 16. storočia vinohradníctvo. Toto odvetvie agrárnej výroby patrilo medzi najrozvinutejšie odbory so špecializovanou organizáciou práce.[3] Vinice sa do súčasnosti nezachovali. Ich niekdajšiu prítomnosť na území mesta Trenčín však odrážajú historické krajinné štruktúry (ďalej len HKŠ) a torzá archetypov[4] vinohradníckej krajiny.

Príspevok sa venuje historickogeografickým aspektom vinohradníctva v skúmanom území a modelovaniu vývoja kultúrnej krajiny v lokalite *Vinohrady* (v minulosti tiež *Stará/Veľká hora*). Jej historickú pamäť rekonštruujeme pomocou príkladu geotopu na priečnom reze tesserou s tematickou nadstavbou historického *land use* (využívania krajiny). Takýto prístup predstavuje jednu z alternatívnych metód (koncept) historickogeografického výskumu krajiny. Umožňuje komplexnejší pohľad na prírodné a kultúrno-spoločenské aspekty vinohradníctva, ktoré natrvalo poznačili krajinný obraz severo-severozápadného (ďalej SSZ) okraja Trenčianskej kotliny a priľahlých svahov Bielokarpatského podhoria.

Pramenná báza a metódy výskumu

Z pohľadu historickej geografie (ďalej len HG) možno problematiku vinohradníctva v skúmanom území študovať z doteraz nespracovaných písomností, literatúry a starých máp.

---

[1] Štúdia je súčasťou riešenia projektu č. 002UKF-4/2011 *(Mesto pod mestom)*, podporovaného grantovou agentúrou KEGA.

[2] *Land use* je termín prevzatý z angličtiny a znamená využívanie zeme/krajiny. Historický (ale i prehistorický) *land use* vychádza z premisy, že pôda (presnejšie poľnohospodárska pôda) je jednou zo základných zložiek prírodného (i životného) prostredia a zároveň výrobným prostriedkom – prírodnou základňou poľnohospodárstva. Časové zmeny štruktúry plôch na konkrétnom území sú preto dôležitým ukazovateľom ekonomického i environmentálneho potenciálu skúmaného územia v meniacich sa podmienkach vývoja ľudskej spoločnosti.

[3] VONTORČÍK, Jozef – PAŠKA, Igor. Poľnohospodárstvo na Slovensku v období stredovekého Uhorska. In DEMO, Milan et al. *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*, Nitra : SPU, 2001, s. 74.

[4] Archetyp krajiny je historická (prehistorická) štruktúra krajiny, ktorá sa vo viac-menej pôvodnej podobe zachovala do súčasnosti. Jej dnešný charakter predstavuje výsledok procesu využívania miestnej krajiny človekom, ktorý realizoval svoje aktivity v prostredí konkrétneho geoekologického (prírodného krajinného) typu alebo subtypu.

Písomné pramene reprezentujú archiválie ekonomického charakteru.[5] Literatúra k danej téme je tiež súčasťou monografií[6] a zborníkov[7] rôzneho zamerania. Ďalšie informácie možno získať z titulov skúmajúcich hospodárske dejiny Trenčína[8] a vybraných obcí[9] s dôrazom na vinohradníctvo. Skupina kartografických prameňov zahŕňa mapy I. a II. vojenského mapovania, príp. Základnú mapu ČSSR z r. 1988.

Pri štúdiu prameňov a literatúry sme uplatnili konvenčné metódy, t.j. heuristiku, kritickú analýzu, komparáciu, interpretáciu a syntézu. Kartografická metóda umožnila identifikáciu a spresnenie relatívnej chronológie väčšiny HKŠ v území. Metódy výskumu konkrétnych HKŠ – ako napr. terasovaných svahov a vinohradníckych domov spočívali v kombinácii interdisciplinárnych prístupov (mapovanie v teréne, modelovanie historického *land use* na vertikálnom reze tesserou v rámci geotopu a pod.).[10]

---

[5] Kniha pereckého úradu v Zamarovciach. Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín (ďalej ŠABA, pobočka TN), fond (ďalej f.) Zamarovce (1748–1852). Pozemková kniha Istebnícka – 1. zv. ŠABA, pobočka TN, fond Istebník (1678–1867).

[6] DRÁBIKOVÁ, Ema. *Človek vo vinici.* Bratislava : SAV, 1989, 260 s. FOJTÍK, Juraj. Pečate mesta Trenčína a pripojených obcí. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín – remeslá, tlačiarne, architektúra.* Bratislava : Alfa, 1985, s. 79–87. HORVÁTH, Pavol. *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia.* Bratislava : Vyd. SAV, 1963, 326 s. CHRASTINA, Peter. *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby.* Nitra : FF UKF, 2009, 285 s. KAZIMÍR, Štefan. *Pestovanie viniča a produkcia vína na Slovensku v minulosti,* Bratislava : VEDA, 1986, 327 s. MINÁRECH, Ján *Dejiny obcí Istebník, Orechové a Žabinec 1208–1969.* Zavažie : Osvetová beseda, 1969, 48 s. VONTORČÍK – PAŠKA, ref. 3, s. 55–86.

[7] ĎURČOVÁ, Mária. Denník neznámeho šľachtica – pozorovateľa z Trenčianskeho hradu. In SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (ed.). *Neďaleko od Trenčína... (Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej).* Trenčianska Turná : OcÚ; Bratislava : VHÚ, 2008, s. 163–181. JURKOVIČ, Miloš. Fyloxéra viničová *(Viteus vitifolii Shim.).* In *Agrikultúra 8,* 1969, s. 115–129.

[8] BARTL, Július. Obchod Trenčína za feudalizmu do konca 16. storočia. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín – remeslá, tlačiarne, architektúra.* Bratislava : Alfa, 1985, s. 116–133. HORVÁTH, Pavol. Trenčín v období novoveku (1526 – 1848) : Hospodárske a spoločenské pomery obyvateľstva. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín – Vlastivedná monografia 1.* Bratislava : Alfa, 1993, s. 93–110. ŠIŠMIŠ, Milan. Z dejín bývalých dedín na území Trenčína. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín – Vlastivedná monografia 2.* Bratislava : Alfa, 1997, s. 233–257. VONTORČÍK, Jozef. Ovocinárstvo v Trenčíne. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín – Vlastivedná monografia 2.* Bratislava : Alfa, 1997, s. 255–259.

[9] FOJTÍK, Juraj. Vinohradníctvo v Zlatovciach a Istebníku pri Trenčíne. In *Agrikultúra 11,* 1972, s. 83–109. HRÁDOCKÁ, Pavlína. *Land use obcí Zlatovce, Istebník, Orechové, Zamarovce (so zreteľom na vinohradníctvo).* Bakalárska práca. Nitra : FF UKF, 2011, 37 s. ORSÁG, Miroslav. Rozkvet a zánik istebníckych vinohradov. In *Trenčianske noviny,* roč. 10, 1969, č. 39, s. 3. SAMUEL, Rudolf. *Zamarovce 1208–2003.* Zamarovce : OcÚ, 2003, 113 s. SOPKO, Jozef. Z minulosti vinohradníctva v Zlatovciach pri Trenčíne. In *Slavín 1.,* 1965, s. 41–49; VÁGOVIČ, Vít. *Zlatovce 1244–1994.* Trenčín : MsÚ, 1994, 60 s.

[10] Bližšie napr. CHRASTINA, Peter. Historical Geography in the 21st Century. In *Annales Univ. Apulensis, Series Historica 13,* 2009, s. 183–195. CHRASTINA, Peter. Humanitné vedy a výskum krajiny. In *Studia OECOLOGICA,* roč. 4, 2010, č. 2, s. 3–17. CHRASTINA, ref. 6, s. 21. BOLTIŽIAR, Martin. Historické mapy a letecké snímky – zdroj dát pri štúdiu zmien krajiny. In *Geografické aspekty středoevropského prostoru I.* Brno : PdF MU, 2009, s. 16–26. BOLTIŽIAR, Martin – OLAH, Branislav. *Krajina a jej štruktúra (Mapovanie zmeny a hodnotenie).* Nitra : FPV UKF, 2009, s. 23–33.

Fenomén tessery[11] a jej vertikálny rez s tematickou nadstavbou *land use*[12] sa v našej HG literatúre objavil iba nedávno.[13]

Východiskom pri konštrukcii „klasického" modelu vertikálneho rezu tesserou bola typizácia. Terénne práce na výskumnej ploche – tessere pozostávali z troch krokov:[14]

1. krok predstavuje tzv. diferenciálnu analýzu (t.j. všetky komponenty tessery, resp. ich vlastnosti sa skúmajú diferencovane). Detailnú charakteristiku geologického podložia,[15] pôdotvorného substrátu a pôdnych pomerov (pôdny typ /-y) umožnilo štúdium vývratových jám a výkopov v lokalite *Vinohrady*. V tomto priestore sa skúmal aj georeliéf, reálna vegetácia a využívanie krajiny v areále tessery a jej širšom okolí. Konkrétne údaje o klimatických prvkoch a ich charakteristikách poskytla databáza SHMÚ a ďalšie tituly.[16] Potenciálnu prirodzenú vegetáciu sme spracovali podľa publikovaných výstupov.[17]

2. krok spočíva v komplexnej analýze, pri ktorej sa venuje pozornosť vzťahom medzi jednotlivými komponentmi a ich vlastnosťami v rámci tessery, ktoré sa realizujú výmenou látok, energie a informácie, teda rôznymi procesmi.

3. krok má charakter syntézy. Jej výsledkom je model konkrétnej tessery (obr. č. 1).

Vertikálny rez tesserou v rámci geotopu horskej stráne v lokalite *Vinohrady* sme doplnili o obrázkové a symbolické mapové znaky, ktoré vyjadrujú stav *land use* (t. j. triedy využívania krajiny – TVK a vybrané HKŠ) na kartografickom podklade (mape). Takto vzniknutý („základný") výskumný bod konkrétnej kultúrnokrajinnej vrstvy[18]

---

[11] Tessera (z lat. znak, orientačný bod) je medzinárodný termín pre malú výskumnú plochu (niekoľko m^2 až 1–2 ha). Jej poloha v krajine musí byť reprezentatívna. Na tessere študujeme vertikálne vzťahy medzi jednotlivými komponentmi prírodného prostredia (geologické podložie/pôdotvorný substrát, georeliéf, druh podzemnej vody atď.), ktoré sú kvázi homogénne. Extrapolácia poznatkov z tessery do okolitého priestoru umožňuje spoznanie vlastností geoekologickej štruktúry miestnej krajiny v topickej dimenzii (bližšie MIČIAN, Ľudovít. *Všeobecná geoekológia*. Bratislava : Geografika, 2008, s. 42–43. TREMBOŠ, Peter – MIČIAN, Ľudovít – MINÁR, Jozef, HRADECKÝ, Jan. *Geoekológia*. Bratislava : PriF UK, 2009, s. 28–29).

[12] Tematická nadstavba *land use* na vertikálnom reze tesserou umožňuje lepšie pochopiť synergický vzťah využívania miestnej krajiny človekom v historickom (i prehistorickom) období – aj keď vzhľadom na veľkosť výskumnej plochy ide o generalizovaný pohľad na daný proces.

[13] CHRASTINA, Peter. Vinohradníctvo a rybníkárstvo v Trenčíne a jeho okolí. In *Historická geografie*, roč. 36, 2010, č. 1, s. 73–98.

[14] MIČIAN, Ľudovít. *Vybrané partie z fyzickogeografickej regionalizácie (regionálnej taxonómie)*. Bratislava : PriF UK, 1997. Dostupné na internete: <http://www.fns.uniba.sk/index.php?id=3668>

[15] Výsledky štúdia litogeografických pomerov z terénu sme porovnali s geologickou mapou (http://mapserver. geology.sk:8080/gm50/mapviewer.jsf?Width=712&height=499).

[16] HALADA, Ľuboš et al. *Miestny územný systém ekologickej stability : Mesto Trenčín*. Nitra : Regioplán, 1998, 177 s. Interné materiály SHMÚ v Bratislave : Spracované obdobie 1961–1990 (č. 803 Trenčín). *Klimatické a fenologické pomery Západoslovenského kraja*. Red. PETROVIČ, Štefan. Praha : HMÚ ČSSR, 1968, 343 s.

[17] MICHALKO, Ján – BERTA, Ján – MAGIC, Dezider. *Geobotanická mapa ČSSR – Slovenská socialistická republika, textová časť*. Bratislava : VEDA, 1986, 153 s. MICHALKO, Ján – MAGIC, Dezider – MAGLOCKÝ, Štefan. *Geobotanická mapa ČSSR 1:200 000 – Slovenská socialistická republika, list Senica, Prievidza*. Bratislava : VEDA, 1986.

[18] Kultúrnokrajinná vrstva (KKV) je súbor kultúrnokrajinných prvkov (foriem využitia zeme, príp. tried využívania krajiny) s časovo a priestorovo blízkymi súradnicami. Súčasnú kultúrnu krajinu

predstavuje zjednodušený model kultúrnej krajiny skúmaného územia; umožňuje identifikáciu vertikálnych väzieb medzi prírodnými komponentmi miestnej krajiny v topickej dimenzii a ich vplyv na využívanie prírodného prostredia človekom v konkrétnom období.

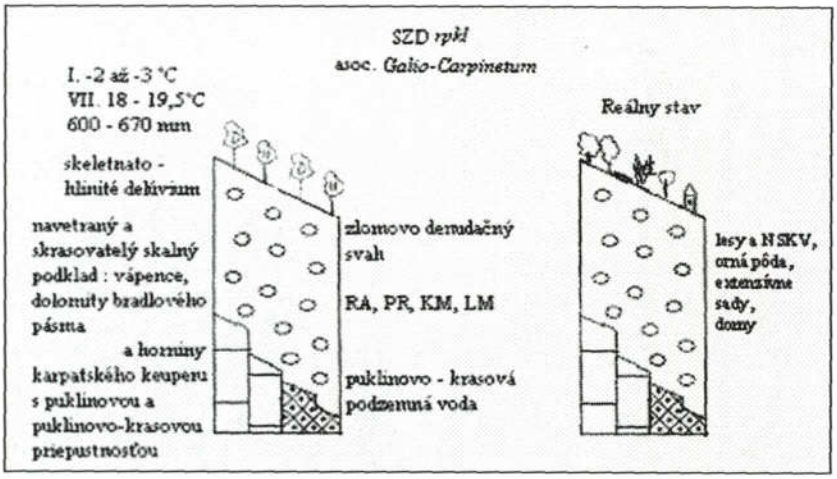

Obrázok č. 1 – *Vertikálny rez tesserou v rámci geotopu: zlomovo-denudačný svah Bielokarpatského podhoria (lokalita Vinohrady) s rendzinami, pararendzinami, kambizemami a luvizemami (SZDrpkl).*
Zdroj: CHRASTINA, P. *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby.* Nitra : FF UKF, 2009, s. 137.

Analogicky je možné skonštruovať i „doplnkový" vertikálny rez tesserou s tematickou nadstavbou prehistorického alebo historického *land use*. Tento má význam v prípade chýbajúcich kartografických podkladov alebo veľkého chronologického odstupu dvoch po sebe nasledujúcich máp toho istého územia. Z hľadiska vývoja využívania krajiny pritom neraz ide o periódu, ktorá sa vyznačuje zvýšenou intenzitou prírodných katastrof (napr. veterné smršte, povodne, pôdna erózia) alebo spoločenských otrasov (vojenské drancovanie, prílev kapitálu a z neho vyplývajúca zmena *land use* a pod.). Pri jeho tvorbe ako zdroj informácií o využívaní miestnej krajiny primárne slúžia písomné a obrazové HG pramene, ktoré modifikujú (dopĺňajú) informácie o historickom *land use* zistené na podkladovej mape z predchádzajúceho obdobia. Aplikovateľné sú i výsledky terénneho výskumu zameraného na štúdium HKŠ (prehistorických krajinných štruktúr – PhKŠ) a aktuálny stav využívania krajiny na výskumnom bode.

Pri tvorbe doplnkového vertikálneho rezu tesserou s tematickou nadstavbou historického *land use* z obdobia, ku ktorému nemáme relevantný kartografický podklad (napr. stredovek), možno použiť mapu z najbližšieho nasledovného časového horizontu. V tomto prípade funkciu primárneho zdroja informácií o súdobom využívaní miestnej krajiny namiesto mapy preberajú písomné a archeologické pramene alebo HKŠ.

teda tvorí konkrétny počet kultúrnokrajinných vrstiev. Tieto nefungujú autonómne, ale v procese vývoja kultúrnej krajiny dochádza k ich vzájomnému prelínaniu, kedy mladšia kultúrnokrajinná vrstva „prekrýva" staršiu, z ktorej sa v aktuálnom časovom horizonte zachovali historické (prehistorické) krajinné štruktúry (HKŠ/PhKŠ).

Podobný postup sa uplatňuje aj pri rekonštrukcii prehistorického *land use* na vertikálnom reze tesserou v rámci geotopu. V danom prípade však modelovanie antropického impaktu na tessere primárne vychádza z archeologickej (príp. palynologickej) databázy.

Kvôli ľahšej identifikácii od HG nadstavby základného vertikálneho rezu tesserou sa „novozistené" prvky prehistorického/historického *land use* (TVK a HKŠ) na doplnkových vertikálnych rezoch tesserou farebne rozlišujú (napr. pomocou mapových znakov červenej farby). Ak tieto TVK a HKŠ figurujú medzi prvkami historického *land use* z mladšieho obdobia, ich farba sa mení na čiernu, pretože v aktuálnom časovom horizonte už tvoria „štandardnú" súčasť miestnej krajiny. V závislosti od konkrét-

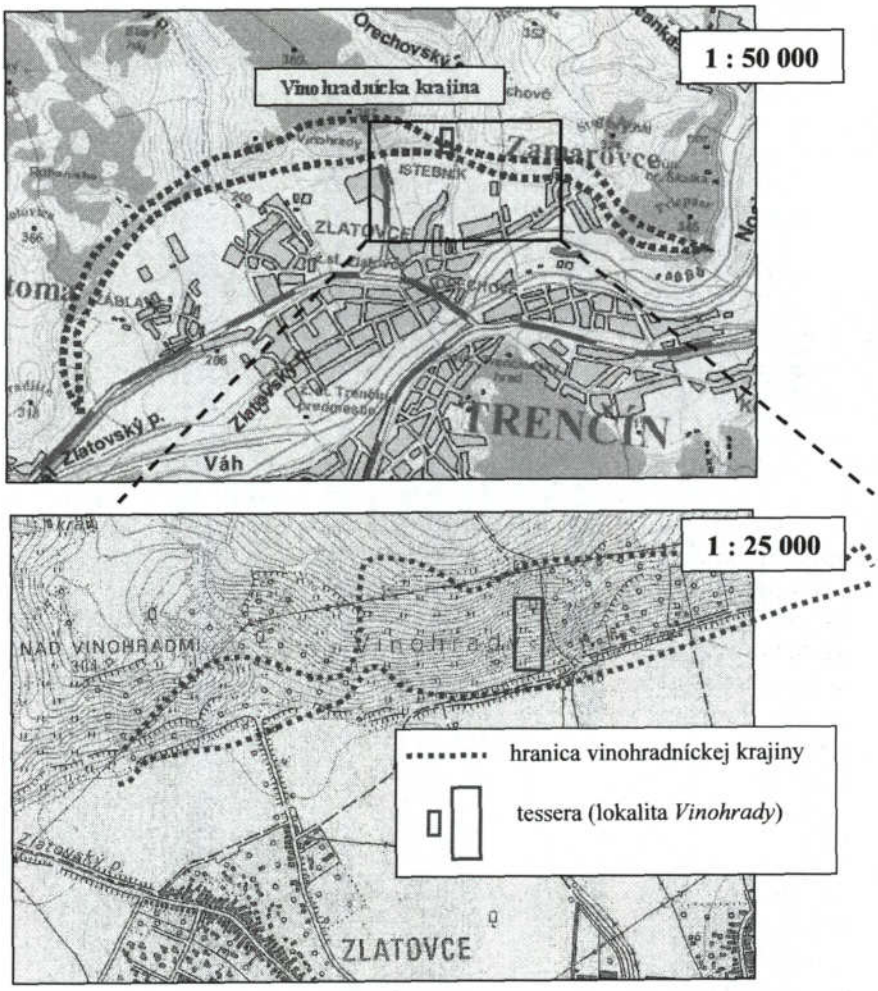

Mapa č. 1 – *Vymedzenie skúmaného územia – vinohradnícka krajina na styku SSZ okraja Trenčianskej kotliny a priľahlých svahov Bielokarpatského podhoria s vyznačenou polohou tessery.*
Zdroj: © SÚGaK, listy 35–21 (hore), 35–213 (dole) – upravil autor

nych požiadaviek bádateľa je taktiež možná kombinácia oboch typov vertikálneho rezu tesserou (t.j. základného a doplnkového), čím vzniká kombinovaný vertikálny rez tesserou s tematickou nadstavbou súdobého *land use*. Tento variant možno aplikovať pri situáciách, keď obe tessery ukazujú využívanie miestnej krajiny s odstupom niekoľkých mesiacov alebo rokov.

V prípade, že doplnkový vertikálny rez tesserou zachytáva dlhú časovú etapu (napr. niekoľko storočí) s analogickým vývojom alebo menej výraznými (neidentifikovateľnými) zmenami vo využívaní miestnej krajiny, je možné vynechať farebné rozlišovanie mapových znakov. Napriek menšej výpovednej hodnote si takýto model uchováva svoju informačnú „kapacitu" a potenciál pre rekonštrukciu genézy *land use* v dotknutom území.

Inak statický charakter TVK a HKŠ tvoriacich model *land use* na vertikálnom reze tesserou možno „zdynamizovať" pomocou temporálnej analýzy, čiže zoradením jednotlivých vertikálnych rezov konkrétnej tessery v časovej postupnosti.

Poloha a vymedzenie skúmaného územia

Objektom výskumu je SSZ okraj Trenčianskej kotliny a priľahlé sklony Bielokarpatského podhoria. Zvyšky vinohradníckej krajiny tu figurujú v rámci extravilánu Záblatia, Zlatoviec, Istebníka a Orechového (mestské časti Trenčína) a Zamaroviec (mapa 1). Z mapy je taktiež zrejmá i poloha tessery v lokalite *Vinohrady* na južnom svahu kóty Čechovka (380,5 m n. m.) v zázemí Zlatoviec.

Rámcová geoekologická (komplexná fyzickogeografická) charakteristika vinohradníckej krajiny v skúmanom území

Vznik, poloha archetypu vinohradníckej krajiny v skúmanom území a jej historický *land use* zodpovedá rozdielnym požiadavkám človeka na vlastnosti prírodného prostredia výhrevných sklonov Bielokarpatského podhoria.

Vinohradnícka krajina vznikla na zlomovo-denudačných svahoch Bielokarpatského podhoria s priemerným sklonom 3 až 17°, miestami do 25°.[19] Stráne nad Záblatím, Zlatovcami, Istebníkom a Zamarovcami majú „teplú" (južnú až juhovýchodnú) expozíciu. Oproti dnovým polohám Trenčianskej kotliny sa vyznačujú špecifickou mezoklímou s vyrovnanejšou amplitúdou teplôt, čo zaiste zohrávalo dôležitú úlohu pri intenzifikácii tunajších vinohradov (ale i sadov a ornej pôdy).[20] Karbonátovo-silikátové horniny drietomskej sekvencie s puklinovo-krasovou priepustnosťou tvoria pôdotvorný substrát rendzín, pararendzín, kambizemí, luvizemí atď., ktoré kedysi pokrývali dubohrabiny asociácie *Galio-Carpinetum*. V stromovom poschodí tu prevládali dub zimný *(Quercus petraea)* a hrab obyčajný *(Carpinus betulus)*, ďalej lipa malolistá *(Tilia cordata)*, javor poľný *(Acer campastre)* a čerešňa vtáčia *(Cerasus avium)*. Z krovín boli zastúpené najmä zimolez obyčajný *(Lonicera xylosteum)*, svíb krvavý *(Swida sanguinea)*, hloh jednosemenný *(Crataegus monogyna)*. Bylinný podrast v miestnych lesoch tvorili napr. lipkavec lesný *(Galium sylvaticum)*, pľúcnik lekársky *(Pulmonaria officinalis)* a i.[21]

---

[19] Značná dynamika sklonov spôsobuje, že parcely s poľnohospodárskou pôdou ohrozovala (a dodnes ohrozuje) erózia.

[20] Južný okraj Trenčianskej kotliny leží na styku panónskej *(Pannonicum)* a západokarpatskej *(Carpaticum Occidentale)* flóry, čo vysvetľuje výskyt a relatívne úspešné pestovanie viniča a iných teplomilných druhov v skúmanom území – bližšie VONTORČÍK, ref. 8, s. 255.

[21] MICHALKO – BERTA – MAGIC, ref. 17, s. 52–53.

Geoekologické pomery krajiny zlomovo-denudačných svahov Bielokarpatského podhoria a jej súčasné využívanie človekom znázorňuje vertikálny rez tesserou na obr. č. 1.

Vinohradníctvo a vinohradnícka krajina v Trenčíne a jeho okolí

Najstaršia zmienka o vinohradoch, ležiacich na okraji dnešného Trenčína, je zo 16. 4. 1555,[22] kedy kastelán (správca) Trenčianskeho hradu Tomáš Prandorf vydal listinu, ktorou povolil poddaným zo Zlatoviec vybudovanie vinohradov na južných svahoch *Panskej hory*, resp. Čechovky (380,5 m n. m.).[23] Vinice pod Čechovkou miestni nazývali *„duhé"* – dlhé vinohrady alebo tzv. *Veľká hora*.[24] Zhruba v rovnakom čase vznikli aj vinohrady na tzv. *„Istebníckej hore"*,[25] ktoré susedili s vinicami v zlatovskom chotári. Podľa urbára z roku 1582 to bola malá vinohradská hora, na ktorej mal pán Halácsy dva vinohrady.[26]

Vinice na výslnných sklonoch Bielokarpatského podhoria nad Zlatovcami opäť spomína urbár Trenčianskeho panstva (v poznámkach o chotári obce) z roku 1608: *„Sú tam dve vinohradské hory, jedna stará, druhá nová. Z týchto dávajú veľkomožnému pánovi* (t. j. Štefanovi I. Ilešházimu) *každoročne 36 ¾ okovov* (cca 19,6 hl) *vína."* Z vyššie uvedených informácií zreteľne vyplýva existencia dvoch lokalít s vinohradmi: *Starú/Veľkú horu* povolil Prandorf v roku 1555; *Novú/Malá hora* (dnes juhovýchodné svahy kóty Nad Vinohradmi – 304 m n. m.) zrejme vznikla za vlastníctva Štefana I. Ilešháziho (1541–1609). V roku 1624 povolil Gašpar Ilešházi poddaným zo Zlatoviec a okolitých obcí založenie nových vinohradov v blízkosti existujúcich viníc na *Starej hore* a podľa dobových zvykov ich oslobodil na 12 rokov od platenia viničného poplatku (tzv. *hôrneho*).[27]

Zo 17. storočia je o vinohradoch v Zlatovciach, Istebníku a Zamarovciach pomerne málo záznamov (týkajú sa napr. donácií, urbárskych povinností – dávok a poplatkov

---

[22] Druhá polovica 16. až začiatok 17. storočia bolo obdobím veľkého rozkvetu dolnouhorského (preddunajského) vinohradníctva. Produkčné oblasti Uhorska totiž ovládali Turci alebo boli pustošené zo strany cisárskeho vojska – KAZIMÍR, ref. 6, s. 151–152. Dopyt trhu po víne sa preto riešil extenzívne – zakladaním viníc vo väčších nadmorských výškach, resp. ich rozširovaním do menej vhodných klimatických oblastí na S hranici panónskej flóry (prípad Trenčína, resp. J časti stredného Považia) – bližšie LUKNIŠ, Michal. *Geografia krajiny Jura pri Bratislave*. Bratislava : UK, 1977, s. 58.

[23] Vinohradníctvo tvorilo dôležité odvetvie podnikania vrchnosti, a preto mu bola venovaná veľká pozornosť. Výsledný produkt (víno) bol totiž určený najmä pre vonkajší trh a predstavoval tak zdroj peňažného príjmu majiteľov viníc, resp. zemepána. V období agrárnej ekonomiky, keď prevládali naturálne dávky nad peňažnými, išlo z pohľadu šľachty o jednu z najvýznamnejších položiek jej hospodársko-správnej agendy. Bližšie napr. HORVÁTH, ref. 6, s. 45. DRÁBIKOVÁ, ref. 6, s. 23. VONTORČÍK – PAŠKA, ref. 3, s. 74. Vo vzťahu k vyššie uvedeným skutočnostiam preto neprekvapuje, že počiatky a neskorší rozkvet pestovania vínnej révy v území korelujú s obdobím tzv. malej doby ľadovej (1560 – 1700/1850).

[24] FOJTÍK, ref. 9, s. 83. VÁGOVIČ, ref. 9, s. 41.

[25] Alebo tiež *„Gora naša Istebniczka"* – MINÁRECH, ref. 6, s. 17. Názov vinohradníckej trate *hora* (a odtiaľ *horník* = vinohradník) je zaužívaný aj v Tekove (Sebechleby, Plavé Vozokany a i.) – pozri napr. VONTORČÍK, ref. 8, s. 255 alebo ČUKAN, Jaroslav – HALMOVÁ, Mária. Zmeny vo vinohradníctve v Plavých Vozokanoch po kolektivizácii poľnohospodárstva. In *Zborník SNM LXXXIII, Etnografia 30*, 1989, s. 108–109.

[26] FOJTÍK, ref. 9, s. 101.

[27] FOJTÍK, ref. 9, s. 83–84.

pre vrchnosť a i.). Vinohradníctvo však zrejme zohrávalo dôležitú úlohu v živote domáceho obyvateľstva, pretože výjav orezávania viniča a zarážania kolov *(štekov)* vo vinici sa objavuje ako ústredný motív mesiaca február v záhlaví trenčianskeho kalendára na rok 1651 (obr. č. 2). Intenzifikáciu tunajších vinohradov však určite pribrzdil nájazd Turkov pod velením čorbadšiho Iskendera, ktorí v októbri 1663 vyplienili obce na pravobreží Váhu; je viac ako pravdepodobné, že medzi obeťami boli aj majitelia viníc na zlatovskej a istebníckej hore.[28]

Obrázok č. 2 – *Orezávanie viniča a zarážanie kolov (štekov) vo vinohrade podľa drevorezu z februárového listu trenčianskeho kalendára na rok 1651.* Zdroj: KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. *Človek tvorca.* Bratislava : VEDA, 1987, s. 45 (obr. č. 41).

Dočasná stagnácia vinohradníctva v území vyvrcholila okolo roku 1685, keď málo efektívne panské vinohrady v Zamarovciach z popudu vrchnosti postupne premenili na ornú pôdu,[29] na ktorej pestovali hlavne obilniny. Dôvodom bol rast cien chlebovín (raži a pod.), ktoré sa dali predať za šesť až osemnásobne vyššiu cenu ako víno.[30]

Vojenské aktivity počas stavovského povstania Františka Rákociho II. (1703–1711) zapríčinili aj zlý stav viníc rozmiestnených na svahoch Bielokarpatského podhoria. Vzhľadom na kuruckú blokádu Trenčína (1704–1708), epidémie cholery (1708) a moru (1710) zostávali tunajšie vinohrady zväčša neobrobené. Úrodu hrozna zvyčajne skonzumovali povstalecké jednotky, o čom svedčia záznamy neznámeho šľachtica zo septembra 1708: (16. 9.) *„Kuruci začali vinobranie na zlatovskom kopci"* alebo (17. 9.) *„Kuruci pokračovali s vinobraním skorého hrozna v kopcoch. Na túto robotu, ako aj na ich ochranu, dohliadalo pod vinohradom na lúke veľké množstvo pešiakov."*[31] Aj panské vinohrady na Starej a Novej hore pustli, pretože v máji 1704 cisárske vojsko gen. Ritschana uplatňujúc voči povstalcom taktiku „spálenej zeme" obyvateľov Zlatoviec a Hanzlíkovej vyhnalo a obce vypálilo, pričom boli zničené aj miestne sakrálne objekty.[32] V tomto období zrejme pustli i vinice na istebníckej hore, pretože vo vinohradskej knihe obce Istebník nie sú za roky 1704 až 1708 urobené žiadne záznamy.[33]

---

[28] MINÁRECH, ref. 6, s. 10–11.

[29] SAMUEL, ref. 9, s. 20, 30.

[30] KAZIMÍR, ref. 6, s. 79, 87, 90.

[31] ĎURČOVÁ, ref. 7, s. 178.

[32] FOJTÍK, ref. 9, s. 85. VÁGOVIČ, Vít. *O kostolíku a cintoríne v bývalej Hanzlíkovej (Príležitostný list k požehnaniu pamätného kríža).* b. m : b. v., b. r., s. 3.

[33] MINÁRECH, ref. 6, s. 19.

Okolo roku 1710 nariadil Mikuláš Ilešházi súpis vinohradov na zlatovskej vinohradskej hore. Jeho súčasťou bola identifikácia cezpoľných majiteľov, ktorí vlastnili viac ako 377 *jarkov*, príp. *kopáčov* (t. j. zhruba 11 ha). Najviac cudzích vlastníkov bolo z Trenčína (14), Žabinca (13) a z Hanzlíkovej (7). Boli medzi nimi príslušníci nižšej šľachty (zemania), mešťania i poddaní hradného panstva. Táto skutočnosť nepriamo potvrdzuje výnosnosť a ekonomickú zaujímavosť miestnych vinohradov. Napriek tomu v roku 1720 panský úradník Hodossy tu identifikoval päť pustých viníc, ktoré v liste Mikulášovi Ilešházimu odporúčal dať do prenájmu poddaným zo Zlatoviec: *„A ponevač pansti podani chceju tyto vinohrady vyrabat..., za dobre by bylo jim na to listy vydat, aby tym bezpecnejsi a chtivejsi byli k praci svej."*[34]

Podľa dikálneho (daňového) súpisu pôdy z roku 1718 bolo v Istebníku 9 vinohradníkov, ktorí obrábali vinice s rozlohou 14,5 kopáča (okolo 0,44 ha). V Rybároch (dnes súčasť Záblatia) bolo 7 vinohradníkov a výmera viníc 12,5 kopáča (cca 0,4 ha). Zlatovce v danom dokumente nevykazujú žiadne vinice, hoci je isté, že sa tu nachádzali; napr. záznam z roku 1724 informuje o dvoch panských vinohradoch (na *Veľkej* i *Malej hore*).[35] V roku 1720 predstavoval rozsah vinohradov vo Veľkom Záblatí 28,5 kopáčov (približne 0,9 ha).[36]

Najneskôr v druhej polovici 17. storočia sa majitelia vinohradov v Zlatovciach a Istebníku riadili podľa *Poradku vinohradskeho* (nazývali ho tiež *Artikule*), ktoré im potvrdzoval a schvaľoval zemepán z rodu Ilešháziovcov (najstaršie sú z roku 1696), resp. nitriansky biskup (1679). *Poradek* tvorilo spoločenstvo prísažných vinohradníckeho cechu na čele s vinohradníckym richtárom *(peregom/perejom)*.[37] Okrem definovania právomocí sa medzi povinnosťami perega implicitne uvádza starostlivosť *„na hrazu, rony*,[38] *cesty a chodniky"*, čo možno chápať ako spôsob protieróznej ochrany stupňovitých viníc na príkrych svahoch Bielokarpatského podhoria. Krajinnú štruktúru miestnej vinohradníckej krajiny dotvárali na konci 17. storočia ovocné sady, príp. solitéry gaštana jedlého *(Castanea sativa)* a jarabiny oskorušovej *(Sorbus domestica)*, pretože podľa 11., resp. 17. bodu *Artikuly* je perej povinný *„...každoročne zrele ovoce, tak i hrozna k stolu ...vrchnosti, jakož i pre oficiry* (hradnej posádky) *z každeho vinohradu mirne a proporcionaliter brati a davati."*[39]

Na prelome 17. a 18. storočia sa spotreba vína v mestských a zemepanských krčmách neustále zvyšovala. Rastúci záujem o tento druh alkoholického nápoja riešil tren-

---

[34] FOJTÍK, ref. 9, s. 86–87.

[35] FOJTÍK, ref. 9, s. 88. ORSÁG, ref. 9, s. 3. SOPKO, ref. 9, s. 45.

[36] ŠIŠMIŠ, ref. 8, s. 252.

[37] V Zlatovciach sa *pereg* po prvýkrát spomína v roku 1649, v Istebníku o 30 rokov neskôr (1679). Bol volený na jeden rok spomedzi členov spoločenstva a mal to byť *„dostatečný, rozumny, rozšafny, sudny a dobre zachovaly sused"*. Na pomoc peregovi zlatovskí vinohradníci volili 11-členný zbor prísažných (*boženíci, bratia uradni, jurati* atď.). Pereg a boženíci tvorili spolu tzv. *Plny poradek vinohradsky hory Zlatovskej*, príp. *hory Istebnyckej*, pred ktorým sa realizovali dôležité rozhodnutia vinohradníckej obce (kúpa a predaj vinice, dedičské nároky a pod.). Tieto aktá sa potom zapisovali do obecnej knihy, tzv. *Knihy obce poradku vinohradskeho*. – bližšie FOJTÍK, ref. 9, s. 88–92. MINÁRECH, ref. 6, s. 12–13. SOPKO, ref. 9, s. 46. ŠABA, pobočka TN, f. Istebník, ref. 5.

[38] Vo Sv. Jure (Malokarpatská vinohradnícka oblasť) systémy zvodov vo viniciach (chránia pôdu pred ničivými prívalmi vody) nazývajú *vasrlajtung* – pozri LUKNIŠ, ref. 22. s. 57.

[39] FOJTÍK, ref. 9, s. 91. MINÁRECH, ref. 6, s. 13.

čiansky magistrát nákupom v Zlatovciach.[40] Napr. Ilešháziovci v roku 1731 od miestnych vinohradníkov dodatočne zakúpili 61 okovov (asi 32,5 hl) vína.[41] Význam trvalých kultúr v území odrážajú obecné pečate Orechového, Zlatoviec a Istebníka z prvej polovice 18. storočia s vinohradníckou tematikou (obr. č. 3).

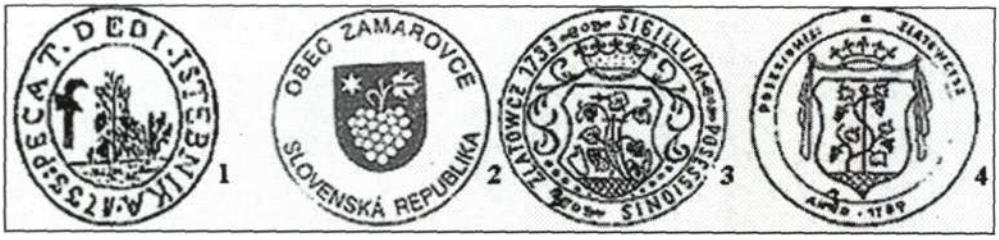

Obrázok č. 3 – *Výber obecných pečatí z okolia Trenčína. Na pečati Istebníka (1) z roku 1733 vidno v strede ker viniča, naľavo sú tri obilné klasy, napravo sa vznáša vinohradnícky nôž. Súčasná pečať Zamaroviec (2) vychádza zo staršieho vzoru. Ide o strapec hrozna s jedným doľava rastúcim listom a hviezdou. Na prvej pečati Zlatoviec (3) z roku 1733 je v štíte na lúke pri kole viničný ker s lemešom a čeriesłom na pravej, resp. ľavej strane. Druhý motív (4) z roku 1789 so štylizovaným viničom, ktorý obopína kôl, vznikol zjednodušením predchádzajúceho.*
Zdroj: FOJTÍK, Juraj. Pečate mesta Trenčína a pripojených obcí. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín – remeslá, tlačiarne, architektúra.* Bratislava : Alfa, 1985, s. 80 (1, 3–4); SAMUEL, Rudolf. *Zamarovce 1208–2003.* Zamarovce : OcÚ, 2003, s. 104 (2)

V rámci vinohradníckej krajiny figurovali aj klčoviská a kopanice rozbrázdené výmoľmi. Dosvedčujú to záznamy vo vinohradskej knihe obce Istebník. Nachádza sa v nej napr. povolenie panského úradníka z roku 1728 na kultiváciu parciel v horných úsekoch zlomovo-denudačných svahov Čechovky (380,5 m n. m.), pretože tieto boli *„opustené, neorané a dážďami a privalmi až na výšku paholka vyjarčené"*. Ako polia sa tiež využívali opustené vinice, o čom svedčí zápis z roku 1744: *„...kupel som... vinohrad jakošto oracu zem..."*.[42] Záznam z 29. 6. 1730 zasa okrem výskytu oráčin vo (alebo pri?) vinohradoch potvrdzuje aj existenciu vinohradníckych búd.[43]

V Zlatovciach bola 2. 10. 1770, počas urbárskej regulácie Márie Terézie, spísaná výmera vinohradov. Poddaní obrábali 305 kopáčov (zhruba 9,2 ha), ktoré dávali spolu 16 okovov (8,5 hl) vína. Panské vinohrady na *Starej* a *Novej hore* mali rozlohu 134 kopáčov (4 ha), ktoré poddaní z Orechového každoročne hnojili hnojom z maštale Ilešháziovcov.[44] Okrem viníc sa tu nachádzali i polia (obr. č. 4).[45] Pod panskými vinohradmi stála drevená prešovňa, ktorej zvyšky (v chotárnej časti *Klin*) sa dali v teréne

[40] HORVÁTH, ref. 8, s. 97.
[41] FOJTÍK, ref. 9, s. 94.
[42] FOJTÍK, ref. 9, s. 101, 106.
[43] MINÁRECH, ref. 6, s. 17, 19.
[44] ŠIŠMIŠ, ref. 8, s. 247.
[45] FOJTÍK, ref. 9, s. 92–94.

identifikovať ešte v polovici minulého storočia.[46] V Istebníku bolo 397,5 kopáča, čiže okolo 12 ha viníc, z ktorých sa nitrianskemu biskupovi odovzdávalo hôrne v objeme cca 13 hl vína (obr. č. 4).[47]

Kniha pereckého úradu v Zamarovciach[48] v 18. storočí výmeru ani výnosy z viníc na výslnných svahoch Priepasti (345 m n. m.), resp. *„hore Somarowskej"* neuvádza. Napr. v roku 1769 (počas urbárskej regulácie) tu spísali 763,75 kopáča (22,9 ha) vinohradov.[49] Je zaujímavé, že na mape I. voj. mapovania z r. 1769–1772 (obr. č. 4) zamarovské vinice chýbajú, avšak záznamy vo vinohradskej knihe[50] svedčia o ich existencii v tomto období. Je teda zrejmé, že trend pustnutia vybraných vinohradov (príp. ich premena na finančne efektívnejšiu ornú pôdu a trvalo trávne porasty), ktorý najmä v druhej polovici 18. storočia postihol časť producentov vína na úpätí Malých Karpát a v oblasti Šoprone, nemal výraznejší dopad na miestne vinohradníctvo.[51]

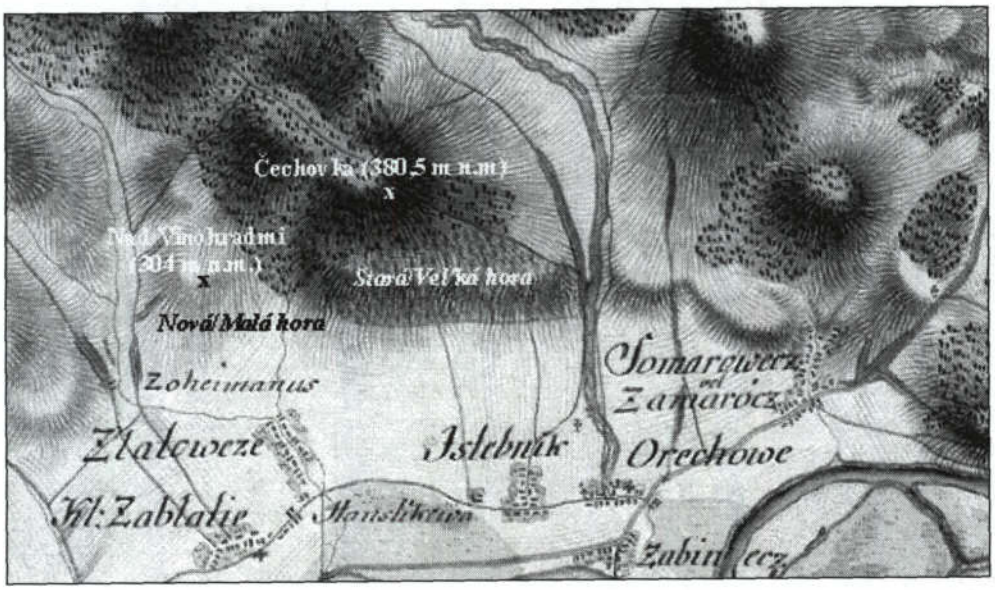

Obrázok č. 4 – *Na výreze mapy I. vojenského mapovania z rokov 1769–1772 sú zakreslené iba vinohrady v lokalite Stará, resp. Veľká hora. V tomto období však určite existovali aj vinice na J a JV svahoch Malej/Novej hory (kóta Nad Vinohradmi – 304 m n.m.) a podľa vinohradskej knihy i vinohrady SV od Zamaroviec.*
Zdroj: © 1st Military Survey, Section 10–14, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna – upravil autor

[46] VÁGOVIČ, ref. 9, s. 41.

[47] FOJTÍK, ref. 9, s. 102. Naturálnu dávku z istebníckych viníc predstavovalo červené omšové víno pre fary a kláštory v severnej časti Nitrianskej diecézy (pozri ORSÁG, ref. 9, s. 3).

[48] ŠABA, pobočka TN, f. Zamarovce, ref. 5.

[49] KAZIMÍR, ref. 6, s. 292.

[50] HRÁDOCKÁ, ref. 9, s. 26–28.

[51] KAZIMÍR, ref. 6, s. 79, 87, 90.

V roku 1769 mali vinice vo Veľkom Záblatí rozlohu až 928 kopáčov (27,8 ha),[52] čo v porovnaní so stavom z roku 1720 predstavuje zhruba 33-násobný nárast. Napriek rozsiahlej výmere tunajšie vinohrady nefigurujú na vojenskej mape z rokov 1769 až 1772, čo pripisujeme nedôslednosti vojenského kartografa mapujúceho miestnu krajinu (obr. č. 4). Sady s mozaikou viníc totiž ukazuje mapa II. vojenského mapovania z r. 1837–1838 (obr. č. 5).

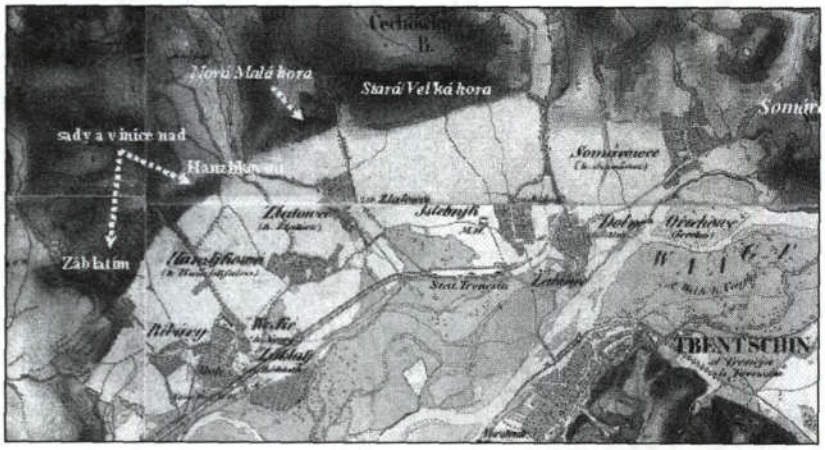

Obrázok č. 5 – *Vinice v lokalite Stará a Nová hora na mapovom výreze z rokov 1837–1838. V období tzv. Františkovho mapovania existovali vinohrady a sady aj v zázemí Hanzlíkovej, Záblatia a Zamaroviec.*
Zdroj: © 2nd Military Survey, Section 37-27, 37-28, 38-27, 38-28, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna – upravil autor

Intenzifikáciu trvalých kultúr a ornej pôdy na výhrevných substrátoch Bielokarpatského podhoria obmedzovala plošná a výmoľová erózia. Jej vznik a rozvoj urýchľovali predovšetkým prívalové dažde, ktoré 5. 6. 1792 zasiahli *„naše vinohrady s veliku povodnu tak všecko na skazu je uvedene a vzate jak koren tak šecka hlina je dolu znesena a tak hate všetky temer do pola znesene vše korene obrusene lebo jak kamen tak kvolice v podolkoch a poli je znesene…“*.[53] Prírodná katastrofa sa odrazila v nízkej úrode, čo potvrdzuje i prehľad o príjme muštu z panských vinohradov za rok 1792 (4,5 hl), ktorý bol v porovnaní s predchádzajúcim rokom (1791) 22-násobne nižší.[54]

Krajinský dikálny súpis z roku 1828 hodnotí výnos zo zlatovských vinohradov ako pasívny, pretože na jedného kopáča viníc bolo potrebné každoročne doplácať 1 zlatý a 53 grajciarov. Výkaz o hôrnom práve z roku 1838 dokazuje, že tunajšie vinohrady vlastnilo 59 osôb, ktoré mali odovzdať vrchnosti dávku okolo 18,4 hl vína (obr. č. 5). V roku 1855 bolo na vinohradskej hore v Zlatovciach 8 jutár (4,6 ha) panských a 7 $^{5}/_{6}$ jutár (4,5 ha) sedliackych vinohradov, majitelia ktorých odovzdávali rodine baróna Sinu[55] *remanenciu* (platbu za oslobodenú pôdu) 18 hl vína.

[52] KAZIMÍR, ref. 6, s. 292. ŠIŠMIŠ, ref. 8, s. 252.

[53] FOJTÍK, ref. 9, s. 94.

[54] FOJTÍK, ref. 9, s. 98.

[55] Trenčianske panstvo Ilešháziovcov odkúpil v roku 1835 barón Juraj Sina.

Výmeru zamarovských vinohradov v tomto období sa nepodarilo zistiť. Katastrálna mapa z roku 1840 ukazuje iba dve parcely v lokalite *Winohrady*, resp. *Nad winohrady panské*, ktoré sa využívali ako vinice (obr. č. 6).

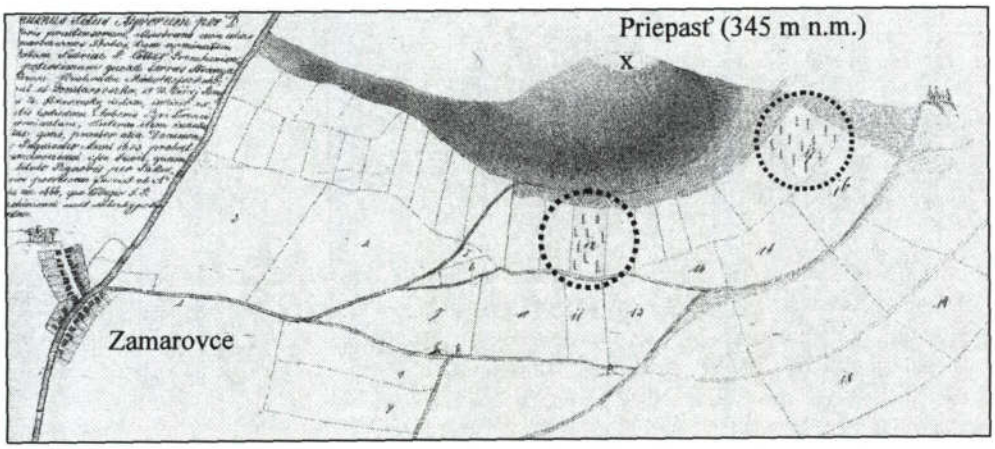

Obrázok č. 6 – *Parcely s vinicami (v krúžku) na svahoch Priepasti (345 m n. m.) na výreze chotárnej mapy Zamaroviec z júla 1840.*
Zdroj: SAMUEL, Rudolf. *Zamarovce 1208–2003*. Zamarovce : OcÚ, 2003, s. 127.

Súdobá rytina naznačuje, že v polovici 19. storočia sa časť poľnohospodárskej pôdy na svahoch Bielokarpatského podhoria využívala ako orná pôda; na polia sa premieňali aj opustené vinohrady (obr. č. 7). V tomto období si chudobnejšie vrstvy obyvateľstva v blízkosti svojich viníc budovali domy, ktoré z časti vznikli prestavbou vinohradníckych búd (obr. č. 8).

Konkurencia vín z produkčných oblastí Uhorska a ich nižšia cena spôsobovali od druhej polovice 19. storočia postupný úpadok vinohradníctva v území. Toto konštatovanie odráža štatistika z roku 1870, ktorá v Zlatovciach zachytila okolo 8 katastrálnych jutár (t. j. 4,5 ha) vinohradov vrátane panských, ktoré patrili 67 majiteľom. V Istebníku bolo v rovnakom čase viac ako 5 katastrálnych jutár (cca 2,9 ha) viníc.[56]

Zánik vinohradov na svahoch Bielokarpatského podhoria pri Trenčíne urýchlila fyloxéra viničová (*Viteus vitifolii*, resp. *Phylloxera vastatrix*),[57] ktorá v Trenčianskej župe do roku 1894 zničila 47 % vinohradov. Ďalšiu stagnáciu miestneho vinohradníctva vyvolali na prelome 19. a 20. storočia múčnatka *(Uncinula necator)* a pleseň viničová – peronospóra *(Plasmopara viticola)*.[58] Ako jednu z alternatív obnovy tunajších vinohradov dobová tlač propagovala tzv. *„jakubské hrozná"*, konkrétne *rodzaje* (odrody) *Malingre precoce*, *Madelaine Angevine*, či *Ľudevít Košut*,[59] avšak ani tieto pokusy

[56] FOJTÍK, ref. 9, s. 96, 98, 108.
[57] FOJTÍK, ref. 9, s. 100-101, 108.
[58] JURKOVIČ, ref. 7, s. 117, 127. MINÁRECH, ref. 6, s. 21.
[59] ZAYMUS, Romuald. Zdarené pestovanie viniča v Hornom Trenčiansku. In *Ľudové noviny, Pre kresťanský slovenský ľud*, roč. 3, 1899, č. 11, s. 86.

neboli úspešné.[60] Zvyšky monokultúr vínnej révy *(Vitis vinifera)* sa na *Starej hore* nachádzali ešte v prvých decéniách 20. storočia.[61]

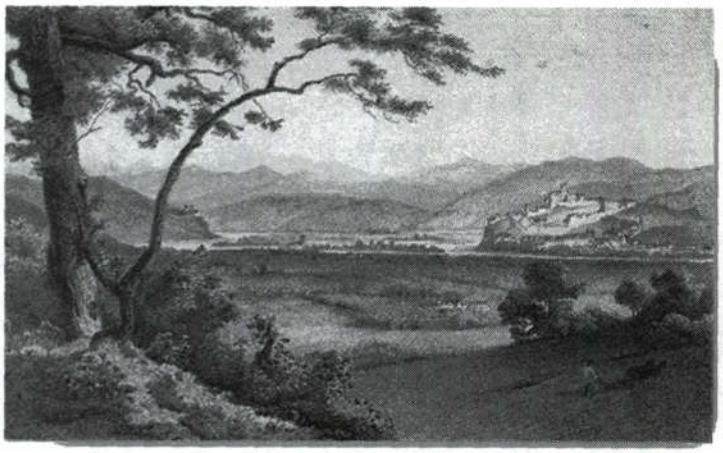

Obrázok č. 7 – *Trenčiansky prielom Váhu a niva na oceľoryte z polovice 19. storočia. Vpravo dole roľník so záprahom obrába kambizeme na svahu Bielokarpatského podhoria (nad Záblatím?). Väčšinu výhrevných sklonov v priestore Istebník – Záblatie však v tomto období pokrývali agrárne terasy s vinicami, sadmi a ornou pôdou.* Zdroj: POPPEL, J. – ROHBOCK, L. (okolo roku 1857). – Faksimile podľa originálu zo zbierok Galérie mesta Bratislavy, inv. č. C 5237

Obrázok č. 8 – *Od polovice 19. storočia si chudobnejšie vrstvy obyvateľstva v blízkosti svojich viníc budovali domy. Objekt na obrázku má nadrozmerný vchod do pivnice, ktorá zrejme slúžila ako priestor na spracovanie hrozna, skladovanie vína, príp. ovocia. Príbytky sa nachádzajú obvykle v dolných častiach svahov, resp. na úpätí niekdajšej zlatovskej a istebníckej vinohradskej hory. Časť z nich bola asanovaná počas výstavby diaľnice D1, ktorá sa tiahne na kontakte kotliny a Bielokarpatského podhoria.* Zdroj: Foto autor (XII. 2009)

[60] FOJTÍK, ref. 9, s. 108.
[61] VÁGOVIČ, ref. 9, s. 41.

Vo Veľkom Záblatí zanikli posledné vinohrady v priebehu 20. rokov minulého storočia,[62] ale napr. vinice a priľahlé areály s ovocnými stromami na svahu nad potokom z oblasti Rúbaniska boli pravdepodobne zlikvidované už okolo roku 1897. Vtedy totiž začala ťažba sadrovca v miestnom odkryve.[63]

Po zániku intenzívneho vinohradníctva boli parcely na výslnných svahoch horskej obruby kotliny pri Trenčíne premenené na mozaiku oráčin, ktoré v dynamickejšom georeliéfe Bielokarpatského podhoria so sklonom nad 15° striedali *„štepnice"* (sady) a lúky. Rozvoj ovocinárstva v Istebníku zabezpečovalo v prvej tretine 20. storočia Urbárske spoločenstvo, ktoré odkúpilo parcely od nitrianskeho biskupstva ako aj od dedičov zsamborkétyovských a medňanských majetkov. Časť zlatovského majetku Sinovcov odkúpili obyvatelia obce po roku 1910, zvyšok pripadol Schlesingerovskému veľkostatku, ku ktorému patril i hospodársky liehovar. Aj parcely so zanikajúcimi vinicami nad Záblatím zmenili majiteľa, keď prešli do vlastníctva rodiny Polyákovej.[64] Pestovanie ovocia na niekdajších vinohradníckych honoch *Starej hory* bolo zaiste výhodné, pretože v roku 1944 v Istebníku postavili pestovateľskú pálenicu.[65] Svahy miestnej krajiny v tomto priestore poznačili zákopové a opevňovacie práce, ktoré pre Nemcov realizovalo domáce obyvateľstvo v januári až februári 1945.[66]

Kolektivizácia poľnohospodárstva, konkrétne vznik JRD v Orechovom (1957) mal priamy dopad na ďalšiu zmenu využívania slnečných svahov v lokalite *Vinohrady* (býv. *Stará hora*). Na výmere 2 ha tu vznikol broskyňový sad s ríbezľami.[67] Prekážkou intenzifikácie ovocinárstva v tejto časti skúmaného územia bola najmä erózia na príkrych svahoch Čechovky (380,5 m n. m.). Pustnutie monokultúr sa v priebehu 70. rokov minulého storočia prejavilo vznikom *sociálnych úhorov* so solitérmi náletových drevín s nelesnou stromovou a krovinovou vegetáciou (NSKV); (obr. č. 9).

Súčasné využívanie kultúrnej krajiny skúmaného územia poznačil synergický efekt sklonov Bielokarpatského podhoria a strata vzťahu k pôde zo strany väčšiny majiteľov tunajších pozemkov. Napriek uplatneniu reštitučných nárokov po roku 1989 k opätovnej kultivácii poľnohospodárskej pôdy dochádza iba na menej sklonených parcelách, ktoré lemuje mozaika úhorov s lesokrovinami (obr. č. 10).

Aj napriek definitívnemu zániku vinohradov na svahoch Bielokarpatského podhoria pri Trenčíne pamäť miestnej krajiny žije aj na začiatku nového milénia, čoho dôkazom je pečať Zamaroviec (obr. č. 3).

---

[62] ŠIŠMIŠ, ref. 8, s. 252–253.

[63] KOVALIK, Anton. *Nerastné bohatstvo Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. Trnava : SSV, 1932, s. 116. FEDIOVÁ, Viktória. Záblatie. In KODĚRA, Miroslav et al. *Topografická mineralógia Slovenska 3 (Sed – Ž)*. Bratislava : VEDA, 1990, s. 1391. PETRÁNEK, Jan. *Usazené horniny*. Praha : Nakl. ČSAV, 1963, s. 508–509. Ložisko sadrovca v súvrstviach karpatského keuperu bolo ťažené od roku 1897 asi do konca II. sv. vojny. Exploatovaná surovina mala vysokú kvalitu a využívali ju hlavne v priemysle; k jej použitiu v poľnohospodárstve (hnojenie oráčin Polyakovského veľkostatku?) niet relevantných údajov.

[64] MINÁRECH, ref. 6, s. 30.

[65] MINÁRECH, ref. 6, s. 22, 33.

[66] ČERY, Jozef. Kronika oslobodenia Trenčína (1.). In *Info Trenčín*, roč. 2, 2005, č. 4, s. 7.

[67] ORSÁG, ref. 9, s. 3.

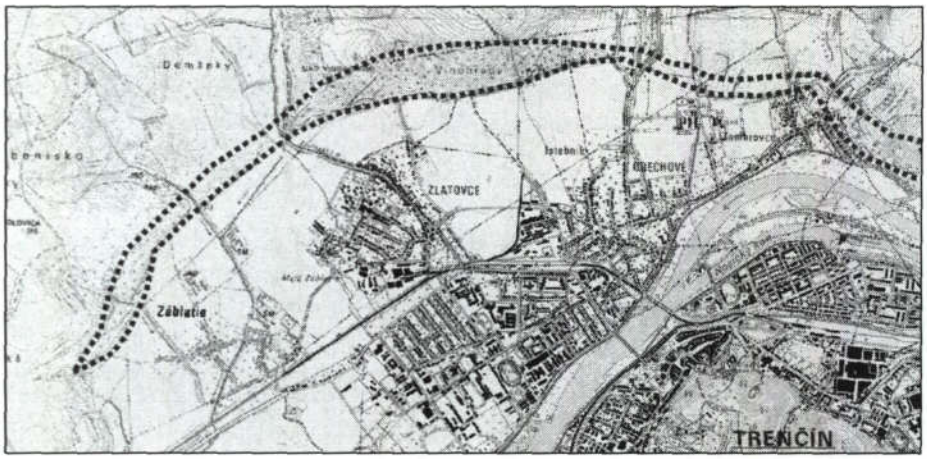

Obrázok č. 9 – *Niekdajšia vinohradnícka krajina (ozn. prerušovanou čiarou) na výreze Základnej mapy z rokov 1988–1991. Podľa mapových znakov sa v tomto období v lokalite Vinohrady (býv. Stará/Veľká hora) ako aj na svahoch kóty Nad Vinohradmi (304 m n. m.), resp. Novej/Malej hory nachádzali sady, záhrady a lúky. Analogická situácia je zakreslená i na ďalších areáloch skúmaného územia. V danom prípade ide o názorný príklad nedôslednej reambulácie mapového diela, pretože krajinnú štruktúru daného archetypu krajiny v ostanom decéniu 20. storočia tvorili extenzívne TVK s prevahou sociálnych úhorov.*
Zdroj: © SÚGaK, listy 35-124, 35-213 – upravil autor

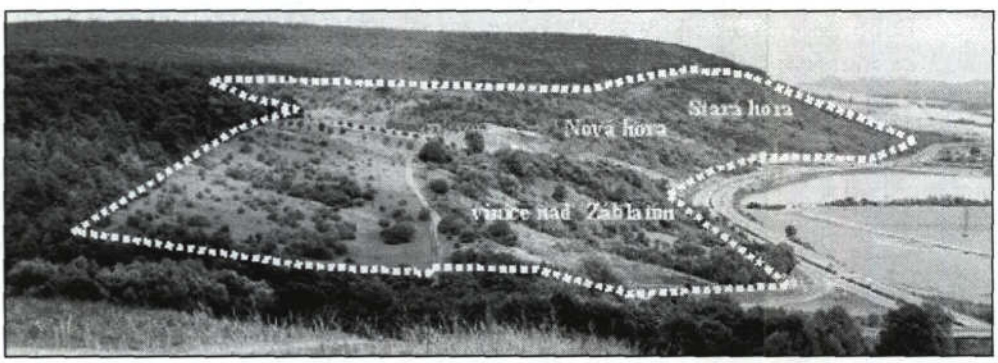

Obrázok č. 10 – *Archetyp vinohradníckej krajiny (ozn. prerušovanou čiarou) na svahoch Bielokarpatského podhoria pri Trenčíne. Zmenu land use po uplatnení reštitučných nárokov determinuje dynamika georeliéfu miestnej krajiny. Z obrázka vidno, že maloblokové oráčiny a pásy ovocných stromov pokrývajú iba temeno niekdajších viníc nad Záblatím. Príkrejšie partie svahov pokrývajú sociálne úhory so solitérmi náletových drevín s NSKV. Napriek viac ako polstoročnej sukcesii horskej obruby SSZ okraja Trenčianskej kotliny je hranica medzi lesom a torzom niekdajšej vinohradníckej krajiny dodnes zreteľná.*
Zdroj: Foto autor (VIII.2003)

Archetyp vinohradníckej krajiny v území a jeho pamäť

K rekonštrukcii vzniku a vývoja archetypu vinohradníckej krajiny a jej historickej pamäte nás motivovala štúdia Evy Semotanovej o premene kultúrnej krajiny Libeňského ostrova v Prahe.[68]

Na základe hore uvedených aspektov je možné genézu vinohradníckej krajiny na území mesta Trenčín rozdeliť do ôsmych etáp (typov krajín) s charakteristickým *land use*. Jednotlivé typy krajín sa v rámci konkrétneho archetypu odlišujú intenzitou využívania v príslušnom časovom horizonte, ktorú odrážajú triedy využívania krajiny (TVK).

Osem krajín lokality *Vinohrady*

Vývoj vinohradníckej krajiny v skúmanom území a jej historickú pamäť rámcovo rekonštruujeme pomocou spektra TVK, ktoré sme transformovali do modelu historického *land use* na vertikálnom reze tesserou v rámci geotopu horského svahu Bielokarpatského podhoria (lokalita *Vinohrady*) v extraviláne Zlatoviec.[69]

Prvá krajina (do prvej polovice 16. storočia). Vzhľadom na chýbajúce údaje o krajinnej štruktúre južných svahov *Panskej hory*, resp. Čechovky (380,5 m n. m.) tu predpokladáme v prvej polovici 16. storočia existenciu kopaníc a klčovísk s poľami a TTP, ktoré boli vyňaté zo zápoja dubohrabín (obr. č. 11).

Druhá krajina (1555–1663). Založenie viníc na *Panskej* (neskôr *Veľkej*, resp. *Starej*) *hore* a ich pozvoľné rozširovanie zmenilo dovtedy extenzívny charakter hospodárenia na úbočiach Čechovky (380,5 m n. m.). V tomto období vzniká aj hranica medzi kultivovanou a lesnou krajinou, ktorá lemovala horné časti vinohradov (obr. č. 12).

Napriek spoločenským oscilóciám (nájazd Turkov, kurucká blokáda Trenčína) sa mozaika TVK v období trvania tretej krajiny (1663–1710) veľmi neodlišovala od predchádzajúceho obdobia. Nižší stupeň antropogénneho impaktu odrážali čiastočne spustnuté vinice s úhormi. Na menších sklonoch *Starej hory* sa tiež vyskytovali parcely s ornou pôdou (obr. č. 13).

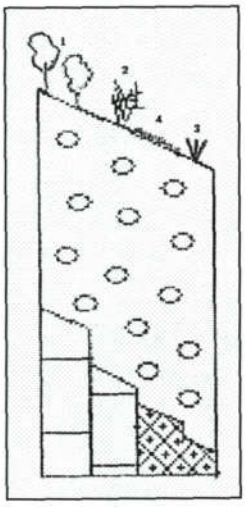

Obrázok č. 11 – *Panská hora(?); (1. polovica 16. storočia): historický land use na vertikálnom reze tesserou.*
1 – les, 2 – NSKV, 3 – TTP, 4 – orná pôda.
Zdroj: CHRASTINA, P. Vinohradníctvo a rybnikárstvo v Trenčíne a jeho okolí. In *Historická geografie*, roč. 36, 2010, č. 1, s. 94

[68] SEMOTANOVÁ, Eva. Čtvrtá krajina Libeňského ostrova – ad finitum? In *Historická geografie – Supplementum I.* ŠIMŮNEK, Robert (ed.). Praha : HiÚ AV ČR, 2006, s. 220–238.

[69] CHRASTINA, ref. 13, s. 93–95.

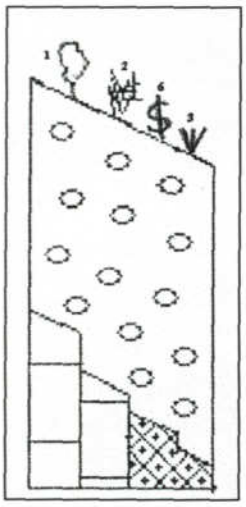

Obrázok č. 12 – *Panská/Veľká/Stará hora (1555–1663): historický land use na vertikálnom reze tesserou. 1 – les, 2 – NSKV, 3 – TTP, 6 – vinica.*
Zdroj: CHRASTINA, P. Vinohradníctvo a rybnikárstvo v Trenčíne a jeho okolí. In *Historická geografie*, roč. 36, 2010, č. 1, s. 94

Štvrtá krajina *Starej hory* (1710 – prvá polovica 19. storočia) reprezentuje obdobie rozkvetu vinohradníctva. Intenzívne TVK tu reprezentovali vinohrady s vinohradníckymi búdami, sady a polia, ktoré v horných úsekoch svahov Čechovky (380,5 m n. m.) lemovali lesy a NSKV (obr. č. 14).

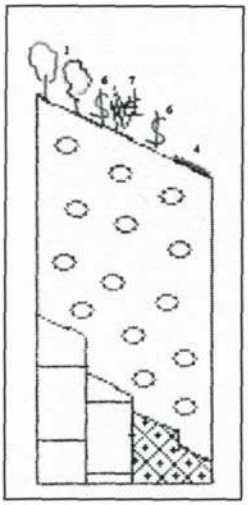

Obrázok č. 13 – *Stará hora (1663–1710): historický land use na vertikálnom reze tesserou. 1 – les, 4 – orná pôda, 6 – vinica, 7 – úhor.*
Zdroj: CHRASTINA, P. Vinohradníctvo a rybnikárstvo v Trenčíne a jeho okolí. In *Historická geografie*, roč. 36, 2010, č. 1, s. 94

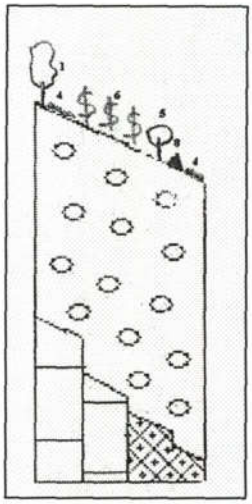

Obrázok č. 14 – *Stará hora (1710 – 1. pol. 19. storočia): historický land use na vertikálnom reze tesserou. 1 – les, 4 – orná pôda, 5 – sad, 6 – vinica, 8 – vinohradnícka búda/-y.*
Zdroj: CHRASTINA, P. Vinohradníctvo a rybnikárstvo v Trenčíne a jeho okolí. In *Historická geografie*, roč. 36, 2010, č. 1, s. 94

Piata krajina (druhá polovica 19. storočia – 1957). Úpadok miestnych vinohradov zapríčinila konkurencia kvalitnejších vín z produkčných oblastí Uhorska, resp. choroby viniča hroznorodého *(Vitis vinifera)*. Na miestach bývalých viníc zničených fyloxérou, múčnatkou a peronospórou vznikli polia (obr. č. 7) a intenzívne sady. Na úpätí *Starej hory* si niektorí majitelia viníc začali stavať domy (obr. č. 8), ktoré nahradili časť vinohradníckych búd. Zvyšok územia pokrývali trávne porasty. Stredné a horné úseky horských svahov brázdila na sklonku II. svetovej vojny sieť zákopov s bunkrami (obr. č. 15).

Krajinnú štruktúru šiestej krajiny (1957 – 60. roky 20. storočia) poznačila kolektivizácia, konkrétne vybudovanie broskyňového sadu s ríbezľami. V lokalite *Vinohrady* (nový názov pre *Starú horu*) tieto TVK obklopovali extenzívnejšie sady s poľami a lúkami (obr. č. 16).

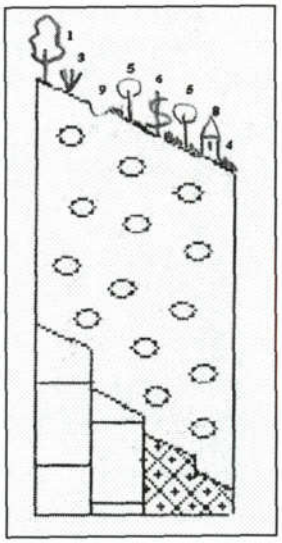

Obrázok. č. 15 – *Stará hora (2. pol. 19. storočia – 1957): historický land use na vertikálnom reze tesserou. 1 – les, 3 – TTP, 4 – orná pôda, 5 – sad, 6 – vinica, 8 – dom/-y, 9 – zákop.* Zdroj: CHRASTINA, P. Vinohradníctvo a rybnikárstvo v Trenčíne a jeho okolí. In *Historická geografie*, roč. 36, 2010, č. 1, s. 95

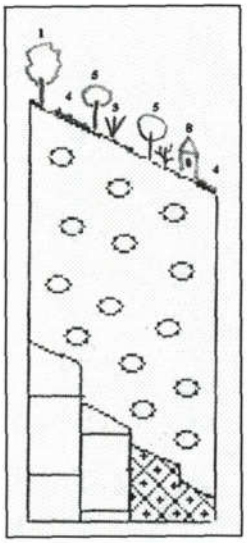

Obrázok č. 16 – *Vinohrady/Stará hora (1957 – 60. r. 20. storočia): historický land use na vertikálnom reze tesserou. 1 – les, 3 – TTP, 4 – orná pôda, 5 – sad, 8 – dom.* Zdroj: CHRASTINA, P. Vinohradníctvo a rybnikárstvo v Trenčíne a jeho okolí. In *Historická geografie*, roč. 36, 2010, č. 1, s. 95

Siedma krajina (60. roky 20. storočia – 1989). Klimatické pomery, erózia a príkre sklony Čechovky (380,5 m n. m.) neumožňovali intenzifikáciu poľnohospodárskej výroby. Pustnutie monokultúr sa v priebehu 70. rokov minulého storočia v krajinnej štruktúre územia prejavilo vznikom sociálnych úhorov s NSKV (obr. č. 17).

Ôsma krajina (1989–2011). Využívanie miestnej krajiny v poslednej etape poznačil synergický efekt sklonov Bielokarpatského podhoria a strata vzťahu k pôde zo stra-

ny väčšiny majiteľov tunajších pozemkov. Aj po uplatnení reštitučných nárokov v 90. rokoch 20. storočia v miestnej krajine prevažujú extenzívne TVK (úhory s lesokrovinami, resp. NSKV). Opätovná kultivácia poľnohospodárskej pôdy sa realizuje iba v minimálnom rozsahu v blízkosti domov a na miernejších svahoch *Vinohradov* (obr. č. 18).

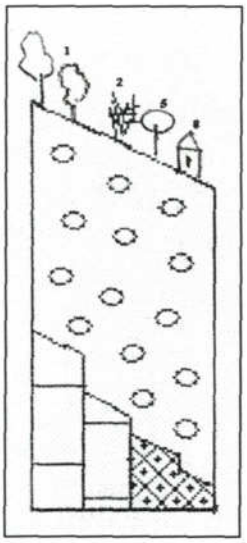

Obrázok č. 17 – *Vinohrady (60. r. 20. storočia – 1989): historický land use na vertikálnom reze tesserou. 1 – les, 2 – úhor + NSKV, 5 – sad, 8 – domy.* Zdroj: CHRASTINA, P. Vinohradníctvo a rybnikárstvo v Trenčíne a jeho okolí. In *Historická geografie*, roč. 36, 2010, č. 1, s. 95

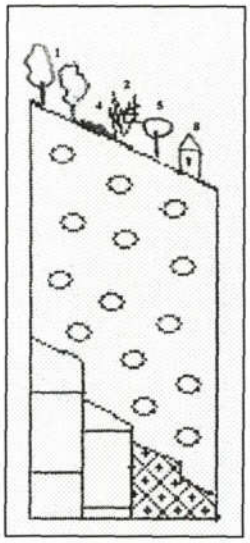

Obrázok č. 18 – *Vinohrady (1989–2011): historický land use na vertikálnom reze tesserou. 1 – les, 2 – úhor + NSKV, 4 – orná pôda, 5 – sad, 8 – dom/-y.* Zdroj: CHRASTINA, P. Vinohradníctvo a rybnikárstvo v Trenčíne a jeho okolí. In *Historická geografie*, roč. 36, 2010, č. 1, s. 95

Vývoj využívania krajiny, resp. zastúpenie a početnosť jednotlivých TVK a HKŠ v lokalite *Vinohrady* za ostatných cca 455 rokov (t. j. spred roku 1555 do roku 2011) ukazuje tab. č. 1.

Záver

Vedecké bádanie v oblasti HG sa v ostatnom decéniu orientuje aj na výskum historickej krajiny a jej využívania. Jedným z postupov, ktorými ho možno uskutočniť, je štúdium historického *land use* na vertikálnom reze tesserou. Táto metóda umožňuje sledovať vertikálne väzby v krajine, ktoré s fenoménom spoločenskej zložky tzv. hybných síl určujú proces antropogénnej exploatácie skúmaného územia v čase.

Prezentovaná metóda predstavuje možný koncept HG výskumu historickej (i prehistorickej) krajiny, ktorá umožňuje identifikáciu väzieb medzi prírodnými komponentmi miestnej krajiny v topickej dimenzii a ich využívanie človekom v konkrétnom období.

Medzi špecifiká historického *land use* SSZ okraja Trenčianskej kotliny a priľahlých svahov Bielokarpatského podhoria patrí od polovice 16. storočia vinohradníctvo. Okrem toponým niekdajšiu prítomnosť viníc v skúmanom území okrem HKŠ (t. j. zvyškov terasovaných svahov so solitérmi kultúrnych drevín a pod.) odráža torzo archetypu vinohradníckej krajiny.

Tabuľka č. 1 – *Zastúpenie a početnosť TVK a HKŠ v lokalite Vinohrady od 1. polovice 16. storočia do roku 2011*

krajina	toponymum	obdobie	TVK							HKŠ		
			les	NSKV	TTP	orná pôda	sad	vinica	úhor	zákop	vinohrad. búda/-y	dom/-y
I.	*Panská hora*(?)	1. pol. 16. storočia	x	x	x	x						
II.	*Panská/Stará/ Veľká hora*	1555–1663	x	x	x			x				
III.	*Stará hora*	1663–1710	x			x		x	x			
IV.	*Stará hora*	1710 – 1. pol. 19. storočia	x			x	x	x			x	
V.	*Stará hora*	2. pol. 19. storočia – 1957	x		x	x	x	x		x	x	x
VI.	*Stará hora/ Vinohrady*	1957 – 60. roky 20. storočia	x		x	x	x					x
VII.	*Vinohrady*	60. roky 20. storočia – 1989	x	x			x		x			x
VIII.	*Vinohrady*	1989–2011	x	x		x	x		x			x
I–VIII.	**Početnosť výskytu**	**1. pol. 16. storočia – 2011**	**8**	**4**	**4**	**6**	**5**	**4**	**3**	**1**	**2**	**4**

Interdisciplinárny (historicko-kultúrnogeografický) pohľad na kultúrnu krajinu skúmaného územia predstavuje jeden z možných prístupov k poznaniu kultúrneho dedičstva našich predkov. Výskum danej problematiky nepovažujeme za ukončený, pretože príspevok predstavuje iba jeden z prístupov k štúdiu historického *land use*, príp. kultúrnej krajiny a jej *genia loci*.

Dosiahnuté výsledky možno využiť napr. pri štúdiu využívania kultúrnej krajiny kotlín alebo podhorských oblastí s dôrazom na vývoj antropogénneho vplyvu a biodiverzity.[70]

Niektoré aspekty takéhoto výskumu môže zohľadniť i spoločenská prax – pri tvorbe územných plánov, resp. navrhovaní integrovaného manažmentu krajiny vo vybraných (najviac zachovalých) častiach archetypov krajiny, upevňovaní identity domáceho obyvateľstva[71] alebo praktickom riešení vybraných otázok etnokultúrnych procesov.[72]

[70] Bližšie napr. BOLTIŽIAR, Martin. *Štruktúra vysokohorskej krajiny Tatier*. Nitra : FPV UKF, 2007, 247 s. OLAH, Branislav et al. *Vývoj využitia krajiny slovenských biosférických rezervácií UNESCO*. Zvolen : TU, 2006, 139 s. OLAH, Branislav – GALLAY, Igor. Druhotná štruktúra krajiny vybraných území Štiavnických vrchov, Kremnických vrchov, Poľany, Javoria a Cerovej vrchoviny (ako výsledok antropogénneho vplyvu na prírodnú krajinu). In KUNCA, Vladimír et al. *Antropogénny vplyv a biodiverzita vo vybraných neovulkanitoch stredného Slovenska*. Zvolen : FEE TU, 2008, s. 9-47. OLAH, Branislav. *Vývoj využitia krajiny Podpoľania : Starostlivosť o kultúrnu krajinu prechodnej zóny Biosférickej rezervácie Poľana*, Zvolen, 2003.

[71] K otázke identity pozri LENOVSKÝ, Ladislav. Kontexty identity. In *Ethnologia Actualis Slovaca : Revue pre výskum kultúr etnických spoločenstiev*, roč. 6, 2006, s. 12–24.

[72] MICHALÍK, Boris. Etnická asimilácia a etnokultúrne procesy. In *Kontexty kultúry a turizmu*, roč. 1, 2008, č. 2, s. 26–30.

Práva a povinnosti viničných majstrov v Malokarpatskej vinohradníckej oblasti

Michal Franko

V prezentovanej štúdii sa snažíme priblížiť práva a povinnosti malokarpatských viničných majstrov v období novoveku, konkrétnejšie v 16. a 17. storočí. Pri svojom výskume vychádzame predovšetkým z viničných štatútov malokarpatských mestečiek Modry a Pezinka, ktoré boli v spomínanom období významnými produkčnými centrami vinohradníckej výroby nielen v Malokarpatskej oblasti, ale i v celom Uhorsku.

Vinohradníctvo si už v stredoveku vypracovalo osobitné postavenie pre svoje ekonomické prednosti, čo sa muselo prirodzene odraziť aj v právnej sfére. Jeho základom bolo odlišné hodnotenie viníc od ornej pôdy a zvýhodnenie vinohradníctva oproti ostatnej poľnohospodárskej výrobe malo viesť k jeho rozvoju a vyššej výnosnosti tohto poľnohospodárskeho odvetvia. Postavenie vinohradníctva bolo od stredoveku upevňované množstvom privilégií, donáciami či právnymi úpravami. Popri týchto privilégiách sa postupne vytváral okruh špecifických právnych opatrení, tzv. viničné právo.

Viničné právo *(ius montanum, ius montium, Bergrecht, Pergrecht, perecké právo)* patrí k najstarším regulátorom majetkových a spoločenských vzťahov vinohradníkov. Toto právo predstavuje súbor špecifických právnych noriem a opatrení, ktoré významným spôsobom upravovali vzťahy medzi zemepánmi a držiteľmi viníc, ako aj organizáciu samosprávy vinohradníkov, ktorá prostredníctvom viničných poriadkov a vlastných správnych orgánov riadila vinohradnícku a vinársku výrobu a poskytovala jej ochranu.[1] Na začiatku vystupovalo v nepísanej forme, ktorá sa v Uhorsku dlho uchovávala. Až s rozvojom vinohradníctva a výrobných vzťahov sa častejšie objavuje v písomnej forme v oblastiach juhozápadného Slovenska v 14. až 15. storočí.[2] Jeho modality preberali jednotlivé panstvá a mestá a prispôsobovali si ich vlastným lokálnym podmienkam a záujmom.

V tejto štúdii venujeme pozornosť predovšetkým viničným majstrom malokarpatských vinohradníckych mestečiek Modry a Pezinka. Funkcia viničného majstra, ako hlavného správcu viníc, bola známa vo všetkých krajinách, kde platilo viničné právo, ktoré bolo vlastne inštitucionálne vyjadrené vo funkcii viničného majstra[3] a v jeho samosprávnom viničnom úrade.

---

[1] DRÁBIKOVÁ, Eva. *Človek vo vinici.* Bratislava: Veda, 1989, s. 151.

[2] Prvé zmienky o viničnom právnom poriadku z nášho územia pochádzajú z prvej polovice 14. storočia z Malokarpatskej oblasti, presnejšie z Vajnôr. Ide o prvú písomnú zmienku s praktickým uplatnením právneho poriadku, ktorý obsahuje ustanovenia týkajúce sa viníc. Tieto viničné pravidlá sú obsiahnuté v právnom poriadku zavedenom na majetku rakúskeho kláštora Heiligenkreuz, ktorý získal v roku 1319 vo Vajnoroch dve vinice. Nový majiteľ tu zaviedol nový právny poriadok formulovaný v niekoľkých bodoch. Sú v ňom zahrnuté všeobecné pravidlá pre susedské spolunažívanie, povinnosť voliť si richtára, prísažných i všeobecnú účasť na zasadaniach tohto orgánu. KAHOUNOVÁ, Eva. Viničné právo na západnom Slovensku a jeho vplyv na spoločenskú kultúru. In *Slovenský národopis 4, XVIII.* Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1970, s. 601.

[3] V nemecky písaných prameňoch sa pomenovanie *viničný majster* vyskytuje v rôznych ortografických podobách: *der Bergmeister, der Perkmaister, Bergmaister, Perckmeister, Pergmeister, Pergmistr* a pod. Na západnom Slovensku prevládalo označenie *Pereg, Perecký majster.* Na Slovensku

Počiatky tohto úradu možno hľadať v rímsko-provinciálnej dobe, v oblasti správy cisárskych statkov. Vinice ležiace na cisárskych majetkoch boli v rímskych provinciách spravované v rámci administratívy cisárskych veľkostatkov alebo k ich správe mohol byť ustanovený zvláštny úradník. Rímsko-provinciálny model správy a súdnej jurisdikcie na panovníkovom majetku prevzali rané feudálne štáty aj na našom území.[4] Nedostatok písomných prameňov nám zatiaľ neumožňuje preštudovať rané obdobia vývinu funkcie viničného majstra.

Viničný majster bol ústrednou postavou viničnej organizácie tej danej obce alebo mesta a často jej jediným reprezentantom. Viniční majstri boli väčšinou osoby neurodzeného pôvodu, ale ich osobný status nerozhodoval pri voľbe do ich úradu. Dbalo sa hlavne na to, aby mal nastávajúci viničný majster dobré znalosti z vinohradníctva a viacročné skúsenosti s vinohradníckou výrobou. Po zvolení alebo potvrdení v úrade skladali viniční majstri prísahu.[5]

Viničný majster bol najvyšším predstaviteľom správnej a súdnej autonómie vinohradnej hory, resp. vinohradníckej obce a jej viničného úradu, na ktorého pozemková vrchnosť – pán vinohradnej hory, delegoval niektoré svoje právomoci. Prvá zmienka z nášho územia o viničnom majstrovi pochádza z roku 1413 z Bratislavy, kde viničný majster vystupuje ako ručiteľ v majetkovoprávnom konaní. Vo vajnorských viničných štatútoch zo 14. storočia sa spomína v súvislosti s jeho povinnosťou dozerať na odovzdávanie viničnej dávky. V bratislavských štatútoch z roku 1570 sa už podrobnejšie uvádzajú jeho povinnosti a vymedzuje okruh jeho pôsobnosti. V Bratislave bol viničný majster odborným zamestnancom, ktorý podliehal mestskému magistrátu, kým na vidieku bol najvyšším predstaviteľom viničnej samosprávy a patril k miestnej honorácii. Práva a povinnosti viničných majstrov boli obsiahnuté vo viničných štatútoch a ich doplnkoch. Viniční majstri mali kontrolné, disciplinárne, policajné (zadržanie osôb neoprávnene sa pohybujúcich vo viniciach), administratívne, vecné a miestne kompetencie a právomoci. V pezinskom viničnom štatúte z roku 1585 sa v prvom článku uvádza: *„Die Bergmeister sindt in dem Weingebürg nichte andere allein al(?) ein Richter in einer Gemein....“* , v preklade: *„Perecki majstri sú vo viniciach tým, čím je richtár v obci.“*[6] Už táto úvodná veta prvého štatutárneho článku naznačuje dôležitosť a vedúce postavenie viničných majstrov vo viničných horách a celkovo vo veciach týkajúcich sa vinohradníctva.

Viniční majstri, resp. viničné úrady malokarpatských vinohradníckych mestečiek usmerňovali život danej vinohradníckej obce. Smernice pre výkon viničného úradu boli obsiahnuté v mnohých článkoch viničných štatútov. Úrad viničného majstra mal v Malokarpatskej vinohradníckej oblasti charakter zborového orgánu. V starších dobách ho tvorili viničný majster – *pereg* a štyria až šiesti prísediaci. Najnižšiu zložku predstavovali strážcovia vinohradov. Činnosť viničného úradu bola riadená štatútmi,

---

sa vyskytujú označenia viničného majstra aj ako *horný, viničný richtár, horský richtár, heďbíró, magister montium et vinearum*. KAHOUNOVÁ, ref. 2, s. 611–612.

[4] BÍLÝ, Jiří. *Ius Montium. Právo moravských vinohradních hor v kontextu střední Evropy*. Bratislava, 2010, nečíslovaný exemplár.

[5] Text prísahy modranských viničných majstrov a ich prísediacich je zapísaný nemeckým jazykom v knihe Magistrátu mesta Modry *„Liber juramentorum 1607–1643“*. Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra (ďalej len ŠA BA, pobočka Modra), Magistrát mesta Modry (ďalej len MM Modry), Kniha prísah a inštrukcií, Liber juramentorum ab Anno 1607 usque Annum 1643, inv. č.1307.

[6] ŠA BA, pobočka Modra, Magistrát mesta Pezinka (ďalej len MM Pezinka), Protokol a pozemková kniha vinohradov, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 19.

ktoré sa spisovali do viničných poriadkov. Inštitúcia viničného úradu sa v Malokarpatskej vinohradníckej oblasti dotvárala prijatím viničných štatútov. Zloženie viničného úradu bolo rôzne a podmienené viacerými faktormi. Súviselo s lokálnym rozsahom viníc, s miestnou tradíciou i s formou obecnej správy, ktorej bol takýto úrad súčasťou. Viničný majster bol spočiatku volený iba jeden, až postupom času sa začali voliť dvaja a dokonca v 19. storočí až traja viniční majstri.[7] Bolo to hlavne z dôvodu rozširovania vinohradov a s tým spojeného nárastu úloh, ktoré musel viničný majster vykonávať. Začiatkom novoveku boli na čele viničného úradu v mestečkách Malokarpatskej oblasti väčšinou dvaja viniční majstri a po nich nasledovali ich prísediaci – *Beisitzers*. Viničných majstrov a ich pomocníkov volila buď obec súčasne s voľbou predstavenstva obce, alebo ich do úradu menovalo samotné predstavenstvo obce. Ak nešlo o slobodné kráľovské mestá, alebo privilegované mestečká, ich zvolenie a vymenovanie do funkcie nadobudlo platnosť až vtedy, keď tento akt schválil zemepán.

Viničný úrad, teda aj viničný majster, bol v slobodných kráľovských mestách podriadený mestskej rade. Mestská rada volila viničného majstra v zastúpení panovníka. Táto podriadenosť sa prejavovala napríklad v tom, že mestská rada potvrdzovala voľbu viničných majstrov ako aj ich pomocníkov a schvaľovala viničné poriadky, ktoré dopĺňala a upravovala podľa aktuálnych potrieb. Obraz o činnosti viničných majstrov a ich prísediacich si môžeme urobiť zo zápisníc tzv. *„Bergbuchov"*, ktoré obsahujú záznamy o voľbe viničných majstrov a ich pomocníkov, o deľbe majetku, oceňovaní a predaji vinohradov, osadzovaní viničných kameňov či zisťovaní priestupkov týkajúcich sa viníc. Moc viničného majstra bola vymedzená predovšetkým územne, čo znamená, že viničný majster mal moc riadiť a určovať pomery vo vinohradoch a vyhradených miestach v ich okolí. Viničný majster mal moc aj nad osobami, ktoré sa zdržiavali vo viniciach. Boli to samotní vinohradníci, viniční robotníci, vincúri a pod.[8] Vždy sa začiatkom nového roku volili noví, alebo potvrdzovali vo svojich funkciách starí viniční majstri a ich pomocníci, o čom sa taktiež vykonal záznam do viničnej knihy. Čiže funkčné obdobie viničného majstra bol jeden rok, ale často sa stávalo, keď sa vinohradník osvedčil v tejto funkcii, že jeden vinohradník bol zvolený do funkcie viničného majstra aj niekoľko rokov po sebe.

Viničný majster s prísediacimi tvorili súčasne viničný súd, čiže súdne právomoci viničného majstra sa vykonávali kolektívne. Na súdnom zhromaždení sa približne každý štvrťrok čítal viničný poriadok.[9] Viničný majster predsedal rôznym formám viničných súdov. Išlo v podstate o kumulovanie výkonnej a súdnej právomoci, čo však bolo v tom čase bežné.[10] Od rozhodovania tohto súdu bolo možné odvolať sa k obecnému richtárovi a od neho na panskú stolicu. Záležitosti týkajúce sa viníc a sporov vo viniciach súdilo v Malokarpatskej oblasti tzv. *slávne perecké právo,* čo bol hlavný viničný súd.[11] Niekedy sa nazýval tento súd i *slovutné perecké právo,* alebo iba *perecké prá-*

---

[7] DUBOVSKÝ, Ján Milan. *Peripetie slobody*. Pezinok: Gomini, 1997, s. 200.

[8] ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 6–19.

[9] Ustanovenie č. 28 modranských viničných štatútov z roku 1664. ŠA BA, pobočka Modra, MM Modry, Liber statutorum 1617–1664, inv. č. 1296, s. 79.

[10] KAZIMÍR, Štefan. *Pestovanie viniča a produkcia vína na Slovensku v minulosti.* Bratislava: Veda, 1986, s. 59–60.

[11] Z Malokarpatskej vinohradníckej oblasti z obdobia 17. storočia sa nám zachovali pomenovania viničného súdu predovšetkým v nemeckom jazyku. Viničný súd sa vo viničných knihách spomína najčastejšie ako *ein Ehrsa(h)men Berggericht, ein Ehrsahmen Bergrecht, wohlweiße Bergrecht* a pod. ŠA BA, pobočka Modra, MM Modry, Liber statutorum..., s. 75.

vo.[12] Hlavné viničné súdy malokarpatských vinohradníckych mestečiek súdili v presne stanovených termínoch, väčšinou každý štvrťrok.[13] Súd viničných majstrov bol súdom prvého stupňa. Rozhodoval predovšetkým o škodách spôsobených vo vinohradoch a mal právomoc čiastočne vykonávať svoje rozhodnutia a rozhodnutia mestského súdu. Riešil tiež pracovnoprávne spory, ako napríklad nedodržanie pracovných zmlúv a pod. V skutočnosti tieto viničné súdy súdili menej závažné priestupky a záležitosti a ich súdne právomoci sa vzťahovali iba na určitý právny okruh. Problém bol v tom, že ich pôvodné súdne právomoci postupne preberali mestské súdy, čo je znakom úpadku autonómie viničných súdov a celkovo viničného práva v týchto mestečkách. Rozhodovanie viničných súdov zjednocoval vrchný viničný súd, ktorý bol pre Malokarpatskú vinohradnícku oblasť v Bratislave.[14] Uznesenia a rozsudky viničného súdu v súkromnoprávnych sporoch zapisovali pisári do viničných kníh. Početnosť takýchto záznamov v malokarpatských viničných knihách svedčí o vyťaženosti viničných úradov malokarpatských vinohradných mestečiek. Menšie priestupky sa trestali pokutami, ktoré sa v chronologickom poradí tiež zapisovali do viničných kníh. Záznamy o súdnych procesoch, rozsudkoch či odvolaniach vinohradníkov nám poskytujú zaujímavý náhľad na vtedajšiu právnu prax, činnosť, ale predovšetkým previazanosť viničných a mestských súdov v Pezinku a Modre v danom časovom období.

Čo sa týka práv a povinností viničných majstrov, tie sa v malokarpatských štatútoch kryjú. V mnohých ustanoveniach modranských či pezinských viničných štatútov je naznačené, že viničný majster má moc, resp. právo na taký a taký úkon, ale v podstate ide v drvivej väčšine o jeho povinnosť a pracovnú náplň. Dozorná, resp. policajná moc viničného majstra spočívala v práve zadržať osoby pri zločinoch a priestupkoch[15], alebo zadržať osoby pohybujúce sa vo viniciach v čase oberačiek. Zadržané osoby však musel predviesť pred mestský súd, ktorý ďalej rozhodol o výške trestu, resp. pokuty, ak nebola určená vo viničných štatútoch. Viničný majster mal v niektorých prípadoch moc zobrať od previnilca celú pokutu, alebo iba jej časť.[16] Čiže viničný majster mal podľa malokarpatských viničných štatútov moc pokutovať previnilcov, ktorí páchali škody vo viniciach a porušovali ustanovenia viničných štatútov, ale aj viničných robotníkov a hájnikov, ktorí nedostatočne vykonávali svoju prácu.[17] Výšku pokuty poväčšine stanovovali viničné štatúty. Pokuty udeľoval viničný majster napr. za poškodenie cesty či obratiska vo vinohrade, za krádeže hrozna, viničných štepov, náradia a pod. Pokuty hrozili aj v prípadoch, ak sa predvolaná strana nedostavila pred viničný súd[18], ak niekto znečistil studňu vo vinohrade, ak niekto prechádzal po pokopaných vinohradoch,

---

[12] ŠA BA, pobočka Modra, MM Modry, Liber statutorum..., s. 72–78.

[13] Ustanovenie č. 28 nových modranských viničných štatútov z roku 1664.: *„Koľkokrát do roka sa má schádzať perecké právo."* ŠA BA, pobočka Modra, MM Modry, Liber statutorum..., s. 79.

[14] BÍLÝ, Jiří. Modranský horenský řád v kontextu organizace a práva středoevropských vinohradních hor (II. část). In *Notitiae ex Academia Bratislavensi Iurisprudentiae – Vedecké štúdie, č. II.* Žilina: PP, 2008, s. 27.

[15] Ustanovenie č. 6 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 9.

[16] Ustanovenie č. 7 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 10–11.

[17] Ustanovenie č. 11 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 14.

[18] Ustanovenie č. 1 modranských viničných štatútov z roku 1664. ŠA BA, pobočka Modra, MM Modry, Liber statutorum..., s. 74.

za predčasné zbieranie paberkov a pod. Ak viničný majster pristihol niekoho, ako chytá vo viniciach vtáky alebo poľuje na zver, mal právo takúto osobu pokutovať a zhabať mu všetky nástroje, ktoré k tomu dotyčný používal.[19] Vo viniciach mohol viničný majster zadržať aj dobytok, ktorý tam robil škody, a až po zaplatení pokuty majiteľom dobytka smel dobytok prepustiť.[20]

Správna moc, resp. povinnosť viničného majstra spočívala napríklad v odovzdávaní viníc novému majiteľovi alebo nájomcovi, pričom pôsobil aj pri administratívnych úkonoch – pri zapisovaní kúpy, predaja, delenia či dedenia viníc. Taktiež vykonával meranie viníc a úkony s tým spojené.[21]

Viničný majster mal hlavne organizačné, súdne, správne a dozorné povinnosti a viedol písomnú agendu viničného úradu. Zápisy vykonával do tzv. viničných kníh. Viničný majster musel predovšetkým zabrániť poškodeniu viníc, ich úrody a zabezpečiť celkový poriadok vo viničnej hore. Okrem riadenia a administratívy viničného úradu a súdu mal na starosti kontrolu svojich podriadených. Viničný majster mal napr. povinnosť v čase prác vo viniciach prechádzať vinice a kontrolovať prácu nájomných robotníkov, ktorí pracovali za dennú mzdu vo viniciach jednotlivých vinohradníkov. Ak zistil, že práca nie je vykonaná dostatočne či správne, mohol robotníkov pokutovať. Na znamenie, že vinohrad je zle alebo nedostatočne obrobený, zarazil do zeme pred vinicu kríž. Koľkokrát zarazil kríž, toľkokrát museli viniční robotníci zaplatiť po tri grajciare.[22] Podľa modranských a pezinských viničných štatútov mali viniční majstri povinnosť dvakrát ročne v určitom čase skontrolovať a vyčistiť všetky studne vo vinohradoch.[23] Ďalej k povinnostiam viničného majstra patrila starostlivosť o všetky lúky priliehajúce k vinohradom.[24] Viničný majster taktiež pravidelne vykonával kontrolu ciest a obratísk vo viniciach. Ak zistil poškodenie cesty vo viniciach, dal ju opraviť a peniaze na opravu následne vyberal od vinohradníkov, ktorých vinohrady susedili s opravenou cestou.[25] Ak niekto vlastnil vinohrad pri ceste, cez ktorú prechádzal dobytok, viničný majster ho mal upozorniť, poprípade prinútiť, aby si daný vinohrad ohradil, pretože by mu ho mohol dobytok poškodiť.[26] V tomto prípade bola činnosť viničného majstra preventívna, keďže svojím príkazom predišiel poškodeniu vinohradu.

Stávalo sa, že vinohradník požiadal viničného majstra o dodatočnú prehliadku jeho viníc, vtedy viničný majster musel takúto prehliadku vykonať, ale dostal za to od-

---

[19] Ustanovenie č. 13 modranských viničných štatútov z roku 1664. ŠA BA, pobočka Modra, MM Modry, Liber statutorum..., s. 77.

[20] Ustanovenie č. 5 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 9.

[21] Ustanovenie č. 9 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 12.

[22] Ustanovenie č. 8 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 11.

[23] Ustanovenie č. 2 modranských viničných štatútov z roku 1664. ŠA BA, pobočka Modra, MM Modry, Liber statutorum..., s. 74.

[24] Ustanovenie č. 20 modranských viničných štatútov z roku 1664. ŠA BA, pobočka Modra, MM Modry, Liber statutorum..., s. 78.

[25] Ustanovenie č. 4 modranských viničných štatútov z roku 1664. ŠA BA, pobočka Modra, MM Modry, Liber statutorum..., s. 76.

[26] Ustanovenie č. 19 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 18–19.

menu 1 groš.[27] Ak sa vinohradník sťažoval u viničného majstra, že strom zo susedovho vinohradu škodí jeho vinohradu, musel viničný majster prísť na miesto, tyčou odmerať prečnievajúce konáre, a ak skutočne tienili vinohradu, musel ich na mieste odpíliť.[28] Viničný majster mal povinnosť zadržať, pokutovať a poprípade podľa závažnosti priestupku vinníka predviesť pred mestský magistrát a zúčastniť sa na súde.

Viniční majstri mali aj určité oslobodenia a výhody. Boli oslobodení napríklad od strážnej služby a obecných prác. Aj prostredníctvom takýchto úľav možno badať vplyv mestského magistrátu na viničného majstra. Viniční majstri boli ďalej oslobodení od zápisného poplatku pri kúpe alebo dedení vinohradu a od slobodných peňazí.[29] Modranské ani pezinské viničné štatúty zo 16. a 17. storočia neuvádzajú výšku platu viničných majstrov. Viničným majstrom plynula časť z vybraných pokút a časť z administratívnych poplatkov, ako aj odmeny, ktoré stanovovali viničné štatúty za niektoré vybrané úkony.[30] Za odmenu alebo dávku možno považovať aj zver a vtáctvo, ktoré ulovili hájnici vo vinohradoch počas ich služby a odovzdali viničnému majstrovi.[31] Medzi pocty možno zaradiť pohostenie, ktorým hostili vinohradníci viničných majstrov počas zasadania viničných súdov, v deň vymenovania nových viničných majstrov či výkonu niektorých činností.

Viniční majstri boli v 16. a 17. storočí v Malokarpatskej vinohradníckej oblasti predovšetkým mestskými úradníkmi s presne vymedzenými kompetenciami a právomocami. Povinnosti a práva viničných majstrov boli definované v jednotlivých viničných štatútoch, ktoré však mestské magistráty vinohradníckych mestečiek priebežne podľa potreby dopĺňali. Pozemková, resp. mestská vrchnosť časom postupne odbúravala právomoci viničných úradov a v 19. storočí sa viničné a vinohradnícke orgány včlenili do zmodernizovanej štátnej správy. Z neskorších dodatkov modranských a pezinských viničných štatútov vidieť snahu miest preniesť hlavné rozhodovanie a súdnu moc na mestský magistrát a súd, a urobiť z viničného majstra mestského úradníka, čo sa magistrátom miest Modry a Pezinka nakoniec aj podarilo. Viničný majster bol v týchto mestečkách začiatkom 19. storočia mestský úradník s obmedzenou správnou mocou a takmer žiadnou súdnou mocou. Viničný úrad sa stal iba výkonným orgánom mestského magistrátu a jeho súdna, správna a organizačná autonómia bola minulosťou. Takýto úpadok viničného úradu a funkcie viničného majstra má jednu z hlavných príčin v tom, že malokarpatské vinohradnícke mestečká sa riadili už značne úpadkovými formami a modalitami viničného práva, ktoré ďalej menili.

---

[27] Ustanovenie č. 18 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 18.

[28] Ustanovenie č. 12 modranských viničných štatútov z roku 1664. ŠA BA, pobočka Modra, MM Modry, Liber statutorum..., s. 73.

[29] Ustanovenie č. 10 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 13–14.

[30] *„Šnúra, ktorá sa používa pri rozdeľovaní je 5 siah dlhá. Po natiahnutí sa na jej konci postaví kríž, od neho patrí viničnému majstrovi jeden groš, teda dostane toľko grošov, koľkokrát šnúru natiahne a postaví kríž."* Ustanovenie č. 9 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 12.

[31] Ustanovenie č. 11 pezinských viničných štatútov z roku 1585. ŠA BA, pobočka Modra, MM Pezinka, Bergbuch 1589–1713, inv. č. 355, s. 14.

Chov hodvábnika a pestovanie morušových stromov v Bratislavskej stolici na prelome 18. a 19. storočia

Norbert Praženka

Úvod do problematiky

V minulosti sa na území Slovenska v oblasti textilnej výroby najviac pestoval ľan a konope, určené na výrobu plátna a vo veľkom množstve sa produkovala ovčia vlna, z ktorej sa vyrábalo súkno. Tretím využívaným artiklom bol hodváb, jeho produkcia, aj keď v menšej miere, mala u nás svoje miesto a starú tradíciu.

Hodvábnictvo predstavuje vedľajšie odvetvie poľnohospodárskej výroby, ktoré v sebe zahŕňa chov priadky morušovej a pestovanie morušových stromov slúžiacich na jej výživu. Hodvábnik, inak nazývaný priadka morušová (lat. *Bombyx mori*), je nočný motýľ, ktorý žije 8–19 dní. Po znesení vajíčok zahynie. Vajíčka sa uchovávajú na chladnom mieste až do mája a júna, kedy sa začnú stromy morúš zelenať. Z vajíčok sa vyliahnu húsenice, tie sú kŕmené morušovými listami v priebehu 5–6 týždňov až do zakuklenia.[1] Húsenice sa potom zapriadajú tenkými hodvábnymi niťami v tvare kukly (Obr. č. 1). Najvhodnejším miestom na zapriadanie sú konáre stromov, prútie alebo slama (Obr. č. 2). Zber je vykonaný až po riadnom zakuklení húsenice a jednotlivé zámotky sú rozdeľované do niekoľkých tried podľa kvality. Takéto čerstvé zámotky sa následne sušia, aby nedošlo k poškodeniu vlákna (Obr. č. 3). Pri tomto procese strácajú 2/3 svojej váhy, čiže z 3 kg čerstvých zámotkov sa získa 1 kg suchých. Usmrtením húsenice vo vnútri zámotku sa zabráni vyliahnutiu motýľa. Liahnutie motýľov zo zámotkov je ponechané iba v tom prípade, ak ide o ďalšiu produkciu vajíčok hodvábnika.[2]

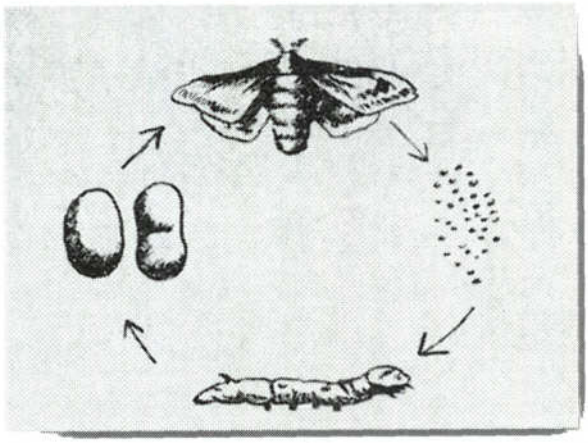

Obrázok č. 1 – *Priebeh životného cyklu hodvábnika.*
Zdroj: BALARA, Jozef. *Hodvábnictvo*. Bratislava: Viktor Sekey, 1941, s. 23

[1] BALARA, Jozef. *Hodvábnictvo*. Bratislava : Viktor Sekey, 1941, s. 18.
[2] BALARA, ref. 1, s. 19.

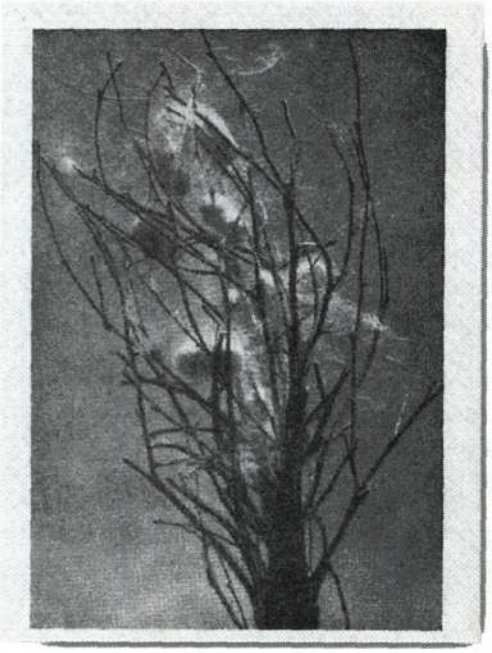

Obrázok č. 2 – *Zakuklená húsenica na konári stromu.*
Zdroj: BALARA, Jozef. *Hodvábnictvo*. Bratislava: Viktor Sekey, 1941, s. 33

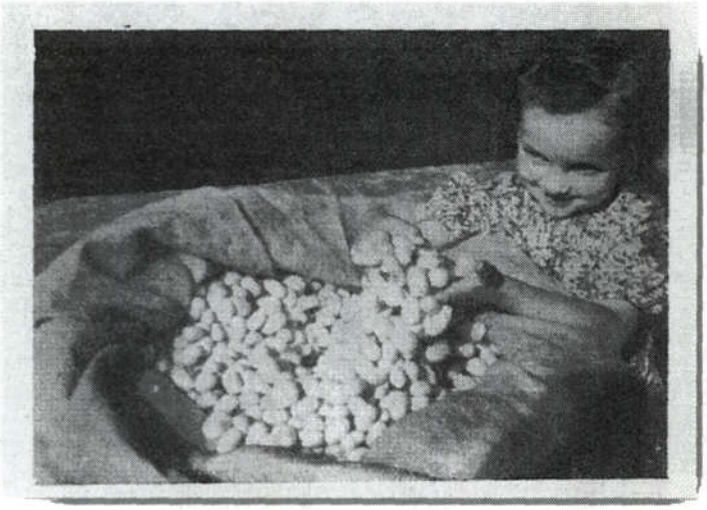

Obrázok č. 3 – *Pozbierané zámotky určené na sušenie.*
Zdroj: BALARA, Jozef. *Hodvábnictvo*. Bratislava: Viktor Sekey, 1941, s. 37

Samotné vlákno sa získava následným rozmotávaním zámotku a má dĺžku asi 1,5 km.[3]

Tento proces v minulosti prebiehal v pradiarňach, tzv. filatóriách. Práve získanie surového hodvábu je cieľom všetkých prác chovateľa hodvábnika. Poslednou fázou spracovania surového hodvábu je jeho čistenie a následné tkanie hodvábnych látok. Pre svoju špecifickú štruktúru, mimoriadny lesk a kvalitu sú tieto látky dodnes cenným textilným artiklom.[4]

Chov hodvábnika je úzko spojený s pestovaním moruše (lat. *morus alba*). Tam, kde sa nedarilo pestovaniu moruše, nerozvinul sa úspešne ani chov hodvábnika, a to preto, že morušový list slúžil ako jediné krmivo pre normálny chov hodvábnika. Na výrobu 1 kg čerstvých zámotkov bolo treba asi 15–18 kg morušového lístia.[5] Ako potrava sú najvhodnejšie biele moruše, lebo listy moruše čiernej vytvárajú hodváb strednej kvality (Obr. č. 4).[6]

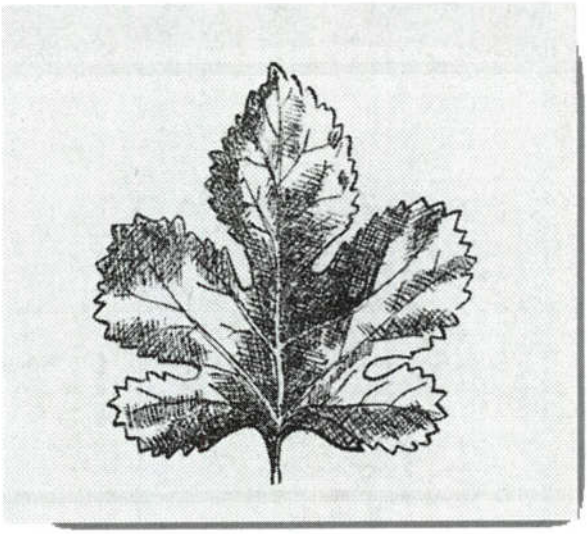

Obrázok č. 4 – *List bielej moruše.*
Zdroj: BALARA, Jozef. *Hodvábnictvo.* Bratislava: Viktor Sekey, 1941, s. 42

[3] BALARA, ref. 1, s. 32.

[4] Pokožka človeka veľmi dobre znáša hodváb. Hodvábne vlákno zle vodí teplo, v lete chladí a v zime hreje. Hodvábne vlákno je najpevnejšou textilnou surovinou. Bližšie: http://www.rehacka.unas.cz/aktuality.htm [9. 9. 2011]

[5] BALARA, ref. 1, s. 28.

[6] http://www.agronavigator.cz/inf_pult.asp?ids=0&ch=0&zobraz=1&id_dotazu=6064 [9.9.2011] Bližšie k pestovaniu moruše čiernej pozri úvodné kapitoly v diplomovej práci MIKUŠKA, Branislav. *Výskyt moruše čiernej (Morus nigra) v okolí Pukanca.* Diplomová práca. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Fakulta Prírodných vied. Katedra ekológie a enviromentalistiky, 2002, 57 s. + 8 s. príloh.

Húseniciam sa tieto listy podávajú najlepšie pokrájané a vždy čerstvé. Množstvo krmiva pre húsenice hodvábnika závisí od chovanej rasy, druhu moruše, miestnosti, klimatických podmienok a iných faktorov.[7]

Hlavná práca pri chove hodvábnika pripadala na dobu, kedy už boli skončené jarné poľné práce a do žatvy zostávalo ešte dosť ďaleko. Išlo o obdobie asi od polovice mája do konca júna (teda 5–6 týždňov). Táto práca poskytovala obyvateľstvu určitý vedľajší príjem.[8]

Technologicky môžeme rozdeliť výrobu hodvábnych látok do dvoch etáp. Prvá sa uskutočňovala priamo na vidieku, kde sa zberal surový čerstvý hodváb a druhá zase v pradiarňach hodvábu, manufaktúrach, neskôr vo fabrikách, kde sa spracovával surový hodváb (zámotky a neskôr priadze) a vyrábal sa klasický hodváb rôznej kvality a druhu.[9]

Dejiny hodvábnictva na Slovensku do prelomu 18. a 19. storočia[10]

Svoje dejiny začal tento druh textilu písať na území Slovenska až v období novoveku napriek tomu, že jeho výroba bola v Európe známa už od stredoveku.[11] V Uhorsku sa chov hodvábnika objavuje najprv na Dolnej zemi v roku 1680, kde ho rozšíril

---

[7] BALARA, ref. 1, s. 27–28.

[8] BALARA, ref. 1, s. 4.

[9] Bližšie k manufaktúram pozri LEHOTSKÁ, Darina. Vývoj manufaktúr v Bratislave v 18. storočí. In *Historické štúdie*, roč. 1, 1955, s. 32–49; ŠPIESZ, Anton. O manufaktúrach na Slovensku. In *Historický časopis*, roč. 1, 1953, č. 4, s. 635–667; ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725–1825*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961. 372 s. K jednotlivým druhom hodvábu pozri EDLEM VON KRESS, Stephan. *Darstellung des Fabriks- und Gewerbswesens in österreichischen Kaiserstaate : vorzüglich in technischer Beziehung*. Wien : Anton Strauss, 1820. Dostupné na: http://books.google.sk/books?id=o8YAAAAcAAJ&pg=PR5&lpg=PR5&dq=Darstellung+des+Fabriks+und+Gwerbswesens+in+%C3%B6sterreichischen+Kaiserstaate+:+vorz%C3%BCglich+in+technischer+Beziehung&souce=bl&ots=rJD5CO_sg&sig=yhQH0Zst_9B4BpKgjrsk5m65fU&hl=sk&ei=de2ITpq1HOy0QXmirzqDw&sa=&oi=book_result&ct=result&resnum=6&ved=0CEYQ6AEwBQ#v=onepage&q&f=false [9. 9. 2011] a EDLEM VON KRESS, Stephan. *Anhang und Register zur Darstellung des Fabriks- und Gewerbswesens in österreichischen Kaiserstaate : vorzüglich in technischer Beziehung*.Wien : Anton Strauss, 1824. Dostupné na: http://books.google.com/books?id=7MM-AAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [9. 9. 2011]

[10] Táto časť príspevku predstavuje len náčrt problematiky, keďže doteraz nebola na Slovensku napísaná žiadna historická práca, zaoberajúca sa touto problematikou. Dostupná spisba sa týka len samotnej technológie výroby hodvábu a histórie hodvábnictva sa dotýka povrchne, príp. pojednáva iba o hodvábnictve v 20. storočí. Bližšie k problematike pozri zhrňujúcu literatúru v dvoch maďarských štúdiách od RÓZSA TAKÁTS: *Adatok a magyar selyemhernyó-tenyésztés történetéhez I–II*. Dostupné na: http://teroses.uw.hu/selyem/selymecikk.html [9. 9. 2011]. Všeobecne k histórii, výrobe a spracovaniu hodvábu pozri SILBERMANN, Henri. *Die Seide, ihre Geschichte, Gewinnung und Verarbeitung*. 1. zv. Dresden : Gerhard Kühtmann, 1897. Dostupné na: http://www.archive.org/stream/dieseideihreges00silbgoog#page/n0/mode/1up [9. 9. 2011].

[11] Výroba hodvábu pochádza z Číny, odkiaľ sa v polovici 6. storočia po Kristovi rozšírila do Byzantského cisárstva a ďalej do južnej Európy. BALARA, ref. 1, s. 4–7.

taliansky chovateľ Ján Peter Passardi.[12] Morušové stromy boli pestované v Uhorsku už v 15. storočí ako surovina na výrobu pálenky a sirupu (Obr. č. 5).[13]

Obrázok č. 5 – *Plody moruše bielej.*
Zdroj : http://www.zpvp.sk/www-zpvp-sk/eshop/9-1-Okrasne-a-ovocne-dreviny/0/5/1268-Morusa-biela [9. 9. 2011]

Na území Slovenska sa hodvábnictvo začalo šíriť koncom 17. storočia, najmä v Bratislavskej, Nitrianskej a Abovsko-turnianskej stolici. Podhorské oblasti nemali priaznivé podmienky pre rozvoj hodvábnictva. Hlavným dôvodom boli nízke teploty a mrazy, ktoré moruše neznášali.[14]

Významnými propagátormi chovu hodvábnika a pestovania morušových stromov v 18. a 19. storočí boli Samuel Tešedík (1732–1820) a Michal Bielik (18.–19. stor.). Samuel Tešedík pôsobil ako učiteľ vo svojom Poľnohospodársko-priemyselnom inštitúte v Sarvaši v Békéšskej stolici na Dolnej zemi, kde boli v rámci prednášok teoreticky vyučované poznatky z chovu hodvábnika a výroby hodvábu. Snažil sa aj o propagáciu výsadby morušových stromov a samotnú výrobu hodvábu.[15] Bernolákovec Michal Bielik bol členom Slovenského učeného tovarišstva a pracoval ako inšpektor chovu priadky morušovej v Nitrianskej stolici. Napísal spis o chove priadky morušovej a snažil sa povzniesť tento druh textilnej výroby. Jeho dielo vyšlo v troch jazykoch (berno-

[12] *A Palas nagy lexicona az összes ismeretek enciklopédiája.* 14. kötet. Pillera-Simon. Budapesten : Pallas, 1897, s. 1044.

[13] TAKÁTS, *Adatok a magyar selyemhernyó-tenyésztés történetéhez I.*, ref. 10.

[14] *Encyklopédia Slovenska*, zv. 2, E–J. Bratislava : VEDA, 1978, s. 277.

[15] TIBENSKÝ, Ján a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku.* Bratislava : Obzor, 1986, s. 346–348.

lákovčine v 1799, maďarčine v 1799 a nemčine v 1803) na prelome 18. a 19. storočia (Obr. č. 6).[16]

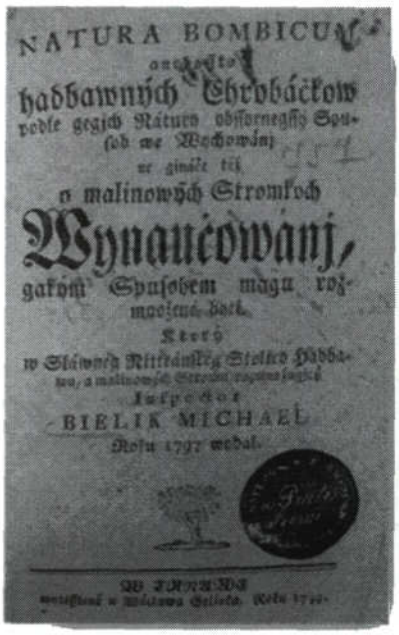
NATURA BOMBICUM
hadbawných Chobáčkow
o malinowých Stromkoch
Wynaučowánj,
BIELIK MICHAEL

Obrázok č. 6 – *Dielo Michala Bielika „Natura bombicum anebossto hadbawných Chobáčkow podle gegich Nátury obsyrnegssý Spusob we Wachovánj ne gináče též o malinowých Stromkoch wynaučowánj gakým Spusobem magu rozmnožené byti." Vydané v bernolákovčine v Trnave v tlačiarni Václava Jelínka v roku 1799.*
Zdroj: Univerzitná knižnica v Bratislave

Knižka vyšla ako propagačná publikácia za pomoci Bratislavskej a Nitrianskej stolice.

Spolu bolo v roku 1799 vytlačených 2 000 exemplárov, 1 000 v maďarčine a 1 000 v slovenčine.[17] Pozostáva z dvoch častí. V prvej časti Michal Bielik podáva návod ako pestovať morušové stromy a ako chovať hodvábnika. Druhá časť *(„Nekteré Prjdawky")* sa rovnako dotýka morušových stromov, ale jej autorom je inšpektor Bratislavskej stolice Ladislav Bomb. Jeho vlastné skúsenosti spolu s poznámkami z iných kníh nám približujú informácie najmä o pestovaní, prospechu a o využití morúš vo vtedajšom hospodárstve a v lekárstve.

Základy organizácie hodvábnictva a jeho rozmach v Uhorsku boli položené za vlády Márie Terézie. Svojou podporou tohto vzácneho artiklu chcela nahradiť import hodvábnych tkanín z cudziny.[18] V roku 1761 vydala nariadenia upravujúce chov priad-

[16] *Slovenský biografický slovník,* zv. 1 A-D. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 249.

[17] Štátny archív Bratislava (ďalej ŠABA), fond Bratislavská župa I. (ďalej f. BŽ I.), Kongregačné písomnosti, rok 1799, šk. č. 453, fasc. I, no.177.

[18] *Encyklopédia Slovenska,* ref. 14, s. 277.

ky morušovej. V roku 1763 bol vytvorený úrad Hlavného inšpektora hodvábnictva na čele s Karolom Sollenghim v slavónskom Osijeku. Tu bola založená aj škola, kde mládež absolvovala 2-ročný kurz o hodvábnej produkcii.[19] Okrem toho v roku 1770 vydal Karol Sollenghi v Bratislave i prvú prácu na túto tému v Uhorsku (Obr. č. 7).[20] Vďaka svojej činnosti je považovaný za otca uhorského hodvábnictva.[21]

UJ-MODI
MAGYAR
SELYEM-RUHA,
AZ AZ:
MAGYAR, ÉS HOZZÁ-TARTOZANDÓ
ORSZÁGOKNAK
A' SELYEM-EREZTŐ
BOGÁRAKBÓL
KÖVETKEZENDŐ KÜLÖS
HASZNOK, ÉS GYARAPÍTÁSOK,
IRATTATOTT
SOLLENGHI KÁROLY
MAGYAR, HORVÁTH, ÉS SCLÁVONIA ORSZÁGOKBAN
A' SELYEM MUNKÁLÁSÁNAK ELSŐ TSÁSZÁRI,
'S-KIRÁLYI GONDVISELŐJE ÁLTAL.
POSONYBAN,
Nyomtatatott LANDERER JÁNOS MIHÁLY,
BETŰIVEL, 1770.

Obrázok č. 7 – *Prvé dielo pojednávajúce o hodvábnej výrobe v Uhorsku.*
Zdroj: http://www.kozpontiantikvarium.hu/aukciok/tetel/uj-modi-magyar-selyem-ruha-az-az-magyar-es-hozza-tartozando-orszagoknak-a-selyem-erezto-bogarakbol-kovetkezendo-kulos-hasznok-es-gyarapitasok-irattatott----magyar-horvath-es-sclavonia-orszagokban-a-selyem-munkalasanak-elso-tsaszari-s-kiralyi-gondviseloje-altal/?a_id=28&t_id=15669 [9. 9. 2011]

[19] Bližšie k činnosti Karola Sollenghiho pozri TAKÁTS, *Adatok a magyar selyemhernyó-tenyésztés történetéhez I.*, ref. 10. Podobne *A selyemtenyésztés Magyarországban.* Pest : Lukács Lászlonál, 1850, s. 9. Publikácia dostupná v ŠABA, f. BŽ I., Pestovanie hodvábnika, bez signatúry.

[20] SOLLENGHI, Károly. *Uj-modi magyar selyem-ruha, az az: Magyar, és hozzá-tartozandó országoknak a' selyem-ereztő bogárakból következendő külös hasznok és gyarapítások, irattatott. Magyar, Horváth, és Sclávonia országokban a' selyem munkálásának első tsászári, 's-királyi gondviselője által.* Posonyban : Landerer János Mihály, 1770.

[21] TAKÁTS, *Adatok a magyar selyemhernyó-tenyésztés történetéhez I.*, ref. 10, pozn. č. 38.

Uhorským stoliciam bolo od roku 1776 nariadené, aby si zriaďovali lesné morušové škôlky spolu s dvomi zodpovednými záhradníkmi.[22] Samotnú správu nad hodvábnictvom prebrala Uhorská komora pomocou soľného úradu v Pešti, ktorý vykupoval surový hodváb.[23] Ďalšie rozhodnutie zo strany panovníčky prišlo v roku 1771, podľa ktorého mali všetky erárne majetky a slobodné kráľovské mestá pestovať morušové stromy. Pre teplotné rozdiely sa však nemohlo hodvábnictvo rozšíriť po celom Slovensku. Pozitívne výsledky v pestovaní boli dosiahnuté len na majetkoch v Solivare a Pekľanoch, medzi slobodnými kráľovskými mestami zase vo Svätom Jure, Pezinku, Prešove a najmä v Košiciach, kde bolo v priebehu 70. rokov 18. storočia vysadených v okolí viac ako 10 600 morušových stromov.[24] V roku 1771 bolo vysadených v 9 stoliciach a v okolí 4 miest skoro 27 800 2-ročných morúš a vyprodukovalo sa skoro 15 500 funtov zámotkov.[25]

V politike Márie Terézie pokračoval aj Jozef II., ktorý tiež podporoval pestovanie morušových stromov a chov hodvábnika spolu s rozvojom celého textilného priemyslu. Za jeho vlády došlo k najväčšiemu rozmachu hodvábnictva. Cez Uhorskú miestodržiteľskú radu vytváral podmienky na rozvoj tejto výroby v celom Uhorsku.[26] Napriek tomu si monopol na výkup surového hodvábu podržala Uhorská komora, ktorá ho predávala ďalej do Rakúska na spracovanie. Uhorské manufaktúry a ich majitelia si museli kupovať buď drahší surový hodváb od rakúskych obchodníkov, ktorí ho od roku 1787 mohli z Uhorska vyvážať bez cla, alebo si svojpomocne vyprodukovať vlastný surový hodváb. Uhorská miestodržiteľská rada vydala v rokoch 1802, 1807 a 1822 ďalšie podrobné predpisy pre zvýšenie produkcie hodvábu. Okrem toho vznikol v Budíne roku 1811 centrálny výbor pre hodvábnictvo na čele s palatínom Jozefom.[27]

Uhorská produkcia v roku 1783 predstavovala okolo 98 000 funtov hodvábnej priadze, z čoho bolo 6 841 funtov čistého artiklu. O rok neskôr sa ustanovilo, že v každej stolici a meste bude jeden praktikant pre chov hodvábnika a v každej stolici jeden záhradkár pridelený k morušiam. Zároveň bol určený ďalší správca, ktorý rozdeľoval vajíčka priadky morušovej a zatrieďoval zámotky podľa kvality do niekoľkých tried. Výdavky na produkciu niesli domáce pokladnice stolíc a miest a zároveň im z nej pripadol zisk. Výmenné stanice surového hodvábu boli vo viacerých mestách na juhu Uhorska a v okolí Budína.[28]

Potreba zefektívnenia hodvábnej produkcie si vyžiadala, že krajina bola v roku 1784 rozdelená na 10 poľnohospodárskych oblastí: Nitra, Győr, (Banská?) Bystrica, Košice, Mukačevo, Novohrad, Pešť, Péč, Temešvár a Záhreb so zriadenou inštitúciou 52 správcov (inšpektorov moruší), 16 učňov (praktikantov) a 25 záhradníkov. Plat inšpektora sa pohyboval vo výške asi 68 ¼ zlatých, praktikant mal 24 ½ a záhradník cez 16 ½ zlatých ročne. Napriek týmto opatreniam začala produkcia klesať. Podľa úradných záznamov z roku 1784 vyprodukovali v Uhorsku okolo 100 700 funtov, v roku

---

[22] *A selyemtenyésztés*, ref. 19, s. 9–10.

[23] LEHOTSKÁ, ref. 9, s. 35.

[24] ŠPIESZ, O manufaktúrach, ref. 9, s. 646.

[25] TAKÁTS, *Adatok a magyar selyemhernyó-tenyésztés történetéhez I.*, ref. 10. 1 funt = 0,56 kg.

[26] ŠPIESZ, Manufaktúrne, ref. 9, s. 117–120.

[27] TAKÁTS, *Adatok a magyar selyemhernyó-tenyésztés történetéhez I.*, ref. 10.

[28] *A selyemtenyésztés*, ref. 19, s. 10–11. Bolo to aj vplyvom tureckej vojny v rokoch 1787–1788, ktorá zasiahla južné časti Uhorska, ako Slavónsko, ktoré boli najväčšími producentmi hodvábnych zámotkov.

1785 iba asi 77 340 funtov a v roku 1786 len 62 230 funtov zámotkov.[29] Nová konjunktúra začína až od 30. rokov 19. storočia, je spojená s osobou Štefana Sečéniho a s jeho snahou o pozdvihnutie uhorského, a tým aj slovenského hodvábnictva.[30]

Hodvábnictvo v Bratislavskej stolici na prelome 18. a 19. storočia

Ako bolo spomenuté, na konci 18. storočia bolo Uhorsko rozdelené z pohľadu hodvábnictva na niekoľko regiónov. Na čele hodvábnej produkcie v Uhorsku stál najvyšší inšpektor chovu hodvábnika *(„Supremus Inspector")*, na začiatku 19. storočia (1803) ním bol Ladislav Papp *(Ladislaus Papp)*, ktorý zároveň pôsobil aj ako prísažný prísediaci bratislavskej sedrie. V Bratislavskej stolici mal na starosť hodvábnickú produkciu Ladislav Bomb *(Ladislaus Bomb)* ako inšpektor pre chov priadky morušovej *(„Comitatus Posoniensis Mororum Inspector")*[31], ktorý mal aj svojho podinšpektora *(Viceinspector)*.

Na nižšej úrovni pôsobili praktikanti, ktorí koordinovali samotnú prácu v sadoch a boli pri technologickej výrobe zámotkov. Ich počet zatiaľ nepoznáme, ale jeden spoločný bol v roku 1786 pre mestá Svätý Jur, Modra a Pezinok a ďalší pre mesto Trnava. V Trnave pôsobil František Dravec *(Franciscus Dravecz)* a v troch malokarpatských mestách Andrej Torner *(Andreas Torner)*.[32] Samotnú prácu v dedinách a mestách, kde boli vysadené moruše a choval sa hodvábnik, vykonávali dievčatá spolu s učiteľmi a ich žiakmi.

Obraz o hodvábnej produkcii, o pestovaní morušových stromov a celkovej situácii nám podávajú hlásenia, súpisy, hodnotenia a návrhy inšpektorov pre chov priadky morušovej a správy stoličných úradníkov pre stolicu a Kráľovskú miestodržiteľskú radu.

Zo strany Kráľovskej miestodržiteľskej rady išlo o získanie informácií, aby následne mohla adekvátne reagovať na problémy objavujúce sa v stoliciach. Tak napríklad v roku 1785 (4. júla) žiadala od Bratislavskej stolice podať podrobnejšiu správu o výnose alebo stratách z výroby zámotkov za minulý rok (1784). Ďalej ju zaujímalo, koľko bolo vykúpeného surového hodvábu zaradeného do troch akostných tried, koľko funtov surového hodvábu bolo potrených na získanie jedného funtu čistého hodvábu, prípadne koľko druhov hodvábnych látok a akej kvality bude vyhotovených – totiž *Faloppa*, *Doppioni*, *Sbusi*, *Bogati* alebo *Strusi*.[33] Nakoniec žiadala od stoličnej vrchnosti zapísať všetky údaje do predtlačeného formulára (Obr. č. 8).[34]

---

[29] *A selyemtenyésztés*, ref. 19, s. 12.

[30] TAKÁTS, Adatok a magyar selyemhernyó-tenyésztés történetéhez I., ref. 10.

[31] Zaujímavé je, že pred ním pôsobil v tejto funkcii jeho otec Michal Bomb. Pozri ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1793, šk. č. 378, fasc. 1, no. 67.

[32] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1786, šk. č. 223, inv. č. 1031, fasc. 20, no. 15. Podľa správy podnotára zo Sv. Jura z roku 1787 (11. septembra) sa nachádzalo v okolí mesta spolu 1 599 starých morušových stromov, ďalej 550 sadeníc a vyrobilo sa 20 funtov zámotkov. Za mestom sa v minulosti nachádzala aj škôlka, ale bola spustošená. ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1787, šk. č. 257, inv. č. 1095, fasc. 48, no. 23.

[33] Bližšie k textilným výrobkom pozri EDLEM VON KRESS, ref. 9.

[34] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1785, šk. č. 208, inv. č. 1002, fasc. 1., no. 35.

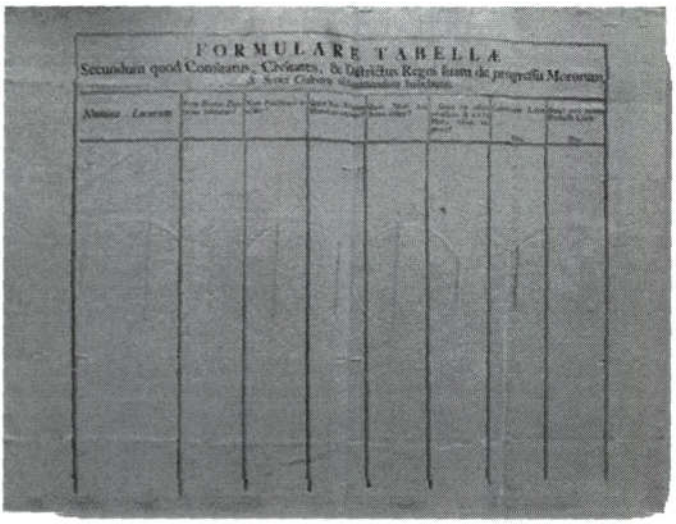
FORMULARE TABELLÆ

Obrázok č. 8 – *Formulár s vytlačenými rubrikami na vypisovanie údajov o pestovaní moruší a chove hodvábnika z roku 1783.*
Zdroj: ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1783, šk. č. 183, inv. č. 985, fasc. 4, no. 69

O rok neskôr, 2. mája 1786, žiadala Kráľovská miestodržiteľská rada stolicu o stanovisko k problémom klasifikácie a oceňovania zámotkov hodvábnika.[35] Dôvodom bolo zníženie zisku výrobcov zámotkov pre zlé nastavenie oceňovania výrobkov, a tým aj ich vzdor voči výkupu, čo následne spôsobilo i zmenšenie zisku pre Uhorskú komoru. Rada preto požadovala od stoličných orgánov návrhy na zmenu klasifikácie a zmenu výkupných cien zámotkov pre miestnych výrobcov. K žiadosti pripojila aj výťah pripomienok pre lepšiu manipuláciu so zámotkami, od ktorých uplatnenia si sľubovala získanie väčších výnosov. Podľa nich mali byť budúce výkupné ceny zámotkov určené v dvoch akostných triedach, totiž v prvej za 36 grajciarov a v druhej za 12 grajciarov. Pri výkupe zámotkov mali byť chovatelia vybavení hneď, ako ich výmenné stanice na výmenu pozvú, aby tovar nebol dlhšie skladovaný. Vo vzdialených miestach si mali výrobcovia prostredníctvom inšpektorov alebo ich podriadených vybudovať pece na usmrtenie zámotkov, lebo čerstvé neupravené zámotky boli pri dlhej preprave často stlačené, špinavé a prevŕtané, čím strácali na hodnote, v porovnaní so zámotkami prepravovanými v usušenom stave. Aby nedochádzalo k plytvaniu veľkého množstva zámotkov na chov semena priadky morušovej, mali byť ľudia priamo pri výmene tovaru poučení, aké množstvo zámotkov má byť použité na získanie semena. Predkladateľ návrhov uviedol, že úspešnému pokračovaniu hodvábnej produkcie by tiež pomohlo, keby majitelia morúš, ktorí ich nevyužívajú, odstúpili alebo predali stromy producentom hodvábnika podľa ocenenia. Ďalej navrhoval, aby bol prijatý zákaz výrubu moruší a ustanovený adekvátny trest, pretože bolo spozorované ubúdanie týchto stromov. Nakoniec navrhol pri klasifikácii a výkupe zámotkov, aby tieto vážila jedna osoba a druhá

[35] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1786, šk. č. 217, inv. č. 1019, fasc. 7, no. 46.

zapisovala ich hmotnosť podľa tried na potvrdenku. Tá sa dala chovateľovi a na jej základe mal byť vyplatený pokladníkom.

V roku 1788 (17. decembra) podali traja slúžni stolice pre vrchnosť správy o stave hodvábnej produkcie vo svojich obvodoch. V správe slúžneho Záhorského obvodu Stermenského *(I. Stermenszky)* sa uvádza, že v minulosti boli hojne vysadené morušové porasty na niektorých miestach. Avšak kvôli nedostatku rolí boli neskôr zrúbané a zem pod nimi zaoraná. Podľa jeho zistení tým dochádzalo k útlmu vo výrobe zámotkov.[36] Slúžny z Ostrovného obvodu Konštantín Bittó *(Constantius Bittó)* píše o deň neskôr (18. decembra) veľmi stručne, že u nich nemá hodvábna produkcia žiadny progres *(„...Serici Culturam nullum progressum habere....").*[37] Slúžny František Sečej *(Franciscus Szecsey)* za Seredský obvod informuje stolicu (24. decembra 1788), že celú produkciu zámotkov zobrali cudzí kupci a domácim sa nič neušlo, napriek snahe podinšpektora o zvýšenie výroby. Títo nemali záujem o prvotnú fázu pestovania a chovu, ale len o finálny produkt (zámotok). Na takejto politike mal podiel aj samotný inšpektor chovu hodvábnika, ktorý ich počínanie ticho toleroval a zatváral pred ním oči. Ako ďalej konštatuje, v jeho obvode bolo oproti minulému roku vyprodukovaných o 34 funtov zámotkov viac.[38] Minuloročný pokles bol spôsobený jednak prízemnými mrazmi na stromoch začiatkom mája, ktoré zabránili kŕmiť húsenice, a jednak na konci mája zase boli niektoré húsenice nainfikované a zahynuli. Koncom roka 1801 (10. decembra) poslali stoliční prísediaci Ján Váradi *(Ioannes Várady),* Anton Partsetich *(Antonius Partsetich)* a Andrej Mazár *(Andreas Mazár)* správu vrchnosti.[39] Kráľovskej miestodržiteľskej rade oznámili, že v stolici sú niektoré miesta bez morušových sadov, iné jestvujúce boli po čase vykáľané a ďalšie zase boli neužitočné pre kŕmenie hodvábnika. Iným problémom bola ľahostajnosť ľudí pri pestovaní moruší, ktorí ho odmietali aj za odmenu. Ľudia boli podľa nich nasiaknutí predsudkom, že v Bratislavskej stolici je kvôli pestovaniu konope, vína a iných produktov chov hodvábnika nepraktický. Podľa reprodukovanej mienky inšpektora by sa na miestach, kde rastú morušové porasty, mal zaviesť aj chov hodvábnika spolu s poskytnutím pomoci od stolice. Stoliční funkcionári navrhovali na zefektívnenie výroby zámotkov, aby v prvom rade v každom obvode bola určená lokalita na zaučenie ľudí o chove hodvábnika. Malo to byť miesto, na ktorom sa nachádzali dostačujúce stromy pre zhromaždenie listov a kde by boli zabezpečené služby pre dievčatá spolu so surovinami na kŕmenie húseníc priadky morušovej. Slúžni pokladali za potrebné, aby boli do jednotlivých miest poslaní pomocníci od inšpektora, ale nie skôr, ako bude zahájená produkcia hodvábnych zámotkov. Nakoniec uviedli, že produkcia hodvábu je vystavená toľkým prekážkam a okľukám, že ani autorita inšpektora ich nemôže odstrániť. Preto žiadali, aby bol v každom obvode jeden pomocník, ktorý by pomáhal stoličnému inšpektorovi, spolupracoval so slúžnym a s miestnym zemepánom, aby bol dosiahnutý pokrok pri výrobe hodvábu.

Oveľa zaujímavejšie sú hlásenia inšpektorov zasielané vrchnosti spolu s ich súkromnými poznámkami a návrhmi na zlepšenie celkovej situácie v hodvábnictve

---

[36] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1788, šk. č. 306, fasc. 71, no. 45.

[37] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1788, šk. č. 306, fasc. 71, no. 44.

[38] V texte na dvoch miestach udáva nepresne počet funtov zámotkov, namiesto 155 ½ je uvedených 156 funtov. Bližšie pozri v tabuľkovom súpise z roku 1788 – tabuľka č. 1.

[39] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1801, šk. č. 479, fasc. 7, no. 128.

v stolici. Na začiatku 19. storočia (9. marca 1801) inšpektor Ladislav Bomb poslal správu pre stolicu za minulý rok (1800).[40] V nej písal, že produkcia a tiež pestovanie morúš bola nízka. Pod pokles sa podpísali jednak pretrvávajúce neobvyklé suchá v mesiacoch máj a jún, a jednak ľudský faktor, keďže poddaní a učitelia nemali záujem na chove hodvábnika, pričom sami rozličnými spôsobmi odmietali zodpovednosť za úbytok. Ladislav Bomb konštatoval, že pri takomto správaní sa poddaných prišlo za minulý rok k zníženiu produkcie zámotkov o 85 2/8 funtov a pre fabriky v Bratislave a Veľkom Záluží bolo získaných iba 36 1/8 funtov zámotkov na rozmotávanie. Inšpektor žiadal od stolice, aby svojimi nariadeniami prinútila sedliakov a učiteľov ochotnejšie pristupovať k výrobe hodvábu. Jeho početné napomínania sa totiž míňali účinku. Na nelichotivú situáciu mal vplyv aj úbytok morušových stromov, ktoré niektorí poddaní vyrúbali na drevo a tiež skutočnosť, že poddaní sa zdráhali každodenne zbierať listy na kŕmenie húseníc. Preto žiadal stolicu, aby pomocou svojich úradníkov sledovala hodvábnu produkciu vo svojom obvode, dozerala na plnenie kráľovských nariadení, tak ako to bolo v susednej Nitrianskej stolici pravidlom, lebo ako nakoniec poznamenal, samotná autorita inšpektora bola podrývaná a pomaly neúčinná.

V ďalšej správe pre Kráľovskú miestodržiteľskú radu z 10. decembra 1801 poslal inšpektor stolice návrhy na zlepšenie celkovej situácie[41], v ktorých odporúčal, aby prísediaci často obchádzali morušové sady vo svojich obvodoch, príp. ich mali kontrolovať spolu s inšpektorom. Zistené výsledky mali byť zaznačené, príp. nedostatky cez miestnych richtárov opravené a keby došlo k vzpieraniu, mal sa prísažný postarať o nápravu.

Inšpektor odporúčal vybudovať obecnú škôlku či park s priesadami na ploche 4–5 bratislavských meríc[42] v jednej z dedín Váhovce, Dolná Streda alebo Sládkovičovo. Zároveň chcel zriadiť príbytok pre inšpektora a dievčatá, ktoré by pracovali pri zbere hodvábnika. Dievčatá určené na zber mali byť najskôr inšpektorom poučené a na dva mesiace uvoľnené od verejných prác, aby mohli pracovať pri chove a výrobe hodvábnika. Praktikantom mali poskytnúť náradie miestni richtári, najmä pri trhaní listov a plodov na semeno. Keďže výroba zámotkov sa uskutočňovala v letných mesiacoch, mali sa na nej zúčastniť aj učitelia spolu so žiakmi, ktorým sa už skončilo vyučovanie. Učitelia mali mať knižku inštrukcií a pomocou nej zaučiť svojich žiakov do zberu lístia a manipulácie so zámotkami. Pre zväčšenie počtu morúš žiadal, aby sa sadili dvojice morušových stromov, a aby každý sedliak zasadil 12 a želiar 6 stromov. Ak sa vzpierali, mala sa stolica postarať o ich potrestanie. Od každého príslušného inšpektora žiadal, aby chodil kontrolovať každé miesto v stolici, kde sa vyrábajú zámotky, staral sa o praktikantov, zohnal semeno moruší, zaobstaral prostredníctvom miestnych richtárov potrebné náradie a za všetky konané práce vyplatil príslušnú odmenu. Autor zároveň apeloval, aby sa vytvorila tesnejšia súčinnosť medzi stoličnými úradníkmi a inšpektorom, najmä pri schvaľovaní nových nariadení alebo pri riešení iných problémov a otázok okolo hodvábnictva v stolici.

Na žiadosť inšpektora Ladislava Bomba vydal najvyšší inšpektor Ladislav Papp v roku 1803 poriadok na odstránenie prekážok, ktoré v tom čase škodili hodvábnictvu

---

[40] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1801, šk. č. 475, fasc. 5, no. 199.

[41] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1801, šk. č. 479, fasc. 7., no. 128. Autor nie je podpísaný.

[42] Bratislavská merica predstavovala v 18. storočí plochu, na ktorú sa vysialo asi 62,39 litrov obilia (čiže asi 19,8 až 21,5 árov).

v Bratislavkej stolici.[43] Ladislav Bomb sa v liste sťažoval na nedbanlivosť a neochotu poddaných, lebo pre nedostatočné pestovanie moruší dochádzalo k zastaveniu chovu hodvábnika. Ďalej požadoval od najvyššieho inšpektora, aby boli ľudia informovaní o výhodách chovu hodvábnika a pestovaní moruší. Čiže bolo potrebné vyvíjať v stolici určitú osvetovú činnosť.[44]

Podľa nariadení, ktoré určil Ladislav Papp, mali byť morušové sady bez plotov alebo priekop ohradené a prekopané, aby tak boli stromy a stromčeky chránené pred dobytkom a divými sviňami. Ďalej sa mala vybrať v každom zo slúžnovských obvodov stolice jedna najvhodnejšia dedina, kde sa na dva alebo tri rady malo vysiať morušové semeno. V Bratislavskej stolici boli určené dediny Boldog v Bratislavskom obvode, Smolenice v Trnavskom obvode, Diakovce vo Vonkajšom, Šamorín v Hornoostrovnom, Topoľníky v Dolnoostrovnom a Stupava v Záhorskom obvode. Dediny mali slúžiť ako strediská pre morušové škôlky. Stromčeky moruše sa v škôlke mali pestovať 2 roky, aby získali pevnosť a silu, a potom mali byť presadené do sadov dedín a miest. Výsadbu v stolici mal riadiť stoličný inšpektor moruší spolu s jedným praktikantom, ktorí spolu chodili do morušových škôlok na kontrolu. Pri inšpekcii im richtári mali nahlásiť počet stromčekov. Zároveň mali richtári za úlohu podávať inšpektorovi správy o prenesení malých stromčekov do obecných morušových sadov a počas roka zavlažovať zem okolo stromčekov.

Inšpektor nabádal, aby si sedliaci a želiari vysadili okolo svojich domov moruše. U sedliaka to malo byť asi 18 a u želiara asi 12 moruší. Stromy sa nemali umiestňovať okolo verejných a súkromných ciest, kde by mohli byť poškodené výrubom na drevo. Inšpektor sa snažil, aby boli presne plnené kráľovské nariadenia týkajúce sa pestovania morúš. V prípade neposlúchnutia hrozilo poddaným väzenie alebo telesné tresty. Rovnako tomu bolo i vtedy, keď si poddaný zobral priesadu, nestaral sa o ňu, čiže nechal ju uschnúť alebo zožrať ovciam, či domácim zvieratám. Za svoju nedbanlivosť mal byť pokutovaný 15 grajciarmi. Obyvatelia sa mali starať o stromy zavlažovaním proti suchu a ich okopávaním pre získanie lepšej sily. Ak sa stromy nachádzali blízko verejných budov alebo na spoločných pasienkoch, mali sa o ne starať všetci obyvatelia spoločne. Proti divým sviniam ich mali ohradiť latami.

Výroba hodvábu nebola veľmi náročná a bola vhodná pre dievčatá a ženy. Ladislav Papp preto navrhoval, aby boli v jednom obvode najmenej tri a vykonávali chov hodvábnika a zber zámotkov neprestajne tri roky, prípadne, aby boli získavané cez verejné noviny v období krátko pred začatím výroby. Ak bola žena zďaleka, tak jej stolica okrem ročnej mzdy mala preplatiť cestovné, šatstvo a nocľah. Pred samotným spriadaním hodvábneho vlákna museli pracovníčky podstúpiť školenie v nejakej spriadacej fabrike. Najvyšší inšpektor odporúčal, aby bol odpredávaný jeden funt čistého (odraného) zámotku za 14 zlatých.

Vývoj hodvábnictva na Slovensku môžeme sledovať aj na základe súpisov morušových stromov a zámotkov hodvábnika. Pre Bratislavskú stolicu sa zachovali z prelomu 18. a 19. storočia štyri tabuľkové súpisy.

---

[43] ŠABA, f. BŽ I., Písomnosti súdne, Spisy župného občianskeho súdu (Acta sedis iudiciariae – A-II), rok 1803, šk. č. 3, inv. č. 102, fasc. 8, no. 102.

[44] K tomuto účelu mala slúžiť aj spomínaná príručka od Michala Bielika.

Tabuľka č. 1 – *Pestovanie morušových stromov a produkcia zámotkov v Bratislavskej stolici v roku 1788 podľa slúžnovských obvodov*[45]

Názov obvodu[46]	Počet škôlok	Počet poskytnutých stromčekov do sadov (ks)	Počet starších morušových stromov (ks)	Počet priesad (ks)	Počet vyprodukovaných zámotkov za rok (funty)
Bratislavský	–	413	8	492	15
Trnavský	–	508	12	462	–
Seredský	1	1 422	7 394	14 043	155 ½
Ostrovný	–	641	1 048	799	–
Záhorský	–	125	780	119	6 ½
Spolu	**1**	**3 109**	**9 242**	**15 915**	**177**

Na základe správy Ladislava Bomba zo 17. decembra 1788 získali chovatelia spolu 177 funtov zámotkov. Popredné miesto patrilo Seredskému obvodu, v ktorom sa len v Tomášikove dorobilo 101 ½ funtov zámotkov. Medzi ďalšie lokality z tohto obvodu patrili so 40 funtami Galanta, s 10 funtami Matúškovo, s 3 funtami Gáň a s 1 Žihárec. Okrem nich sa na produkcii hodvábnika podieľali dediny Borský Svätý Peter[47] s 5 funtami, mestečko Devín s 1 ½ funtami v Záhorskom obvode a Senec s 15 funtami v Bratislavskom obvode. Najväčšie množstvo morušových stromov a priesad sa nachádzalo na území Seredského obvodu, v ktorom mala najviac dedina Tomášikovo. Ovplyvnené to bolo tým, že Tomášikovo ako jediná obec v celej stolici mala škôlku na pestovanie moruší, kde sa v tom čase vysadilo 3 693 sadeníc a zasadených bolo spolu 13 779 veľkých porastov.

Najviac morušových stromov bolo v roku 1789 zasadených opäť v Seredskom obvode, kde sa v Tomášikove nachádzal najväčší počet starších morúš (8 484) a priesad (2 000) z celej stolice. V dedine fungovala škôlka na malé stromčeky a miestni poddaní vyprodukovali 35 funtov zámotkov. Tento rok najviac zámotkov získala stolica v Galante (105 funtov). Medzi ďalšie dediny produkujúce zámotky patrili Dolná Krupá s 5 funtami v Trnavskom obvode, Gáň s 1 funtom, Majcichov s 2 funtami v Seredskom obvode, Borský Svätý Peter s 1 a Stupava s ½ funtom zámotkov v Záhorskom obvode.

---

[45] Bližšie údaje k jednotlivým lokalitám pozri v súpisoch. ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1788, šk. č. 307, fasc. 72, no. 23. V súpise sú jednotlivé dediny zaznamenané abecedne a nie podľa slúžnovských obvodov. Súpis má i rubriku pre zapísanie množstva vyprodukovaného surového hodvábu. V našej štúdii sme rubriku vynechali, pretože údaje v nej chýbajú a samotná činnosť rozpriadania sa vykonávala vo filatóriách a nie na miestach chovania hodvábnika a pestovania moruší. Podobne pozri poznámku v tabuľkovom súpise pre mesto Pezinok. ŠABA, f. BŽ I., ref. 32.

[46] Názvy slúžnovských obvodov Bratislavskej stolice sa v období absolutizmu často menili, preto sú uvádzané v tabuľkách tak, ako boli zapísané. Bližšie pozri WATZKA, Jozef a kol. *Štátny archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch.* Bratislava : Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra, 1959, s. 24.

[47] Dnes súčasť dediny Borský Mikuláš.

Tabuľka č. 2 – *Pestovanie morušových stromov a produkcia zámotkov v Bratislavskej stolici v roku 1789 podľa slúžnovských obvodov*[48]

Názov obvodu	Počet škôlok	Počet poskytnutých stromčekov do sadov (ks)	Počet starších morušových stromov (ks)	Počet priesad (ks)	Počet vyprodukovaných zámotkov za rok (funty)
Bratislavský	–	481	348	1 323	–
Trnavský	–	526	263	1 213	5
Seredský	1	1 392	8 788	6 604	143
Ostrovný	–	830	455	741	–
Záhorský	–	137	318	1 107	3 ½
Spolu	**1**	**3 366**	**10 172**	**10 988**	**151 ½**

Tabuľka č. 3 – *Pestovanie morušových stromov a produkcia zámotkov v Bratislavskej stolici v roku 1791 podľa slúžnovských obvodov*[49]

Názov obvodu	Počet škôlok	Počet poskytnutých stromčekov do sadov (ks)	Počet starších morušových stromov (ks)	Počet priesad (ks)	Počet vyprodukovaných zámotkov za rok (funty)
Bratislavský	–	457	460	145	–
Trnavský	–	495	131	394	14 ½
Vonkajší	1	1 513	5 891	2 208	90[50]
Hornostrovný	–	441	504	1 587	–
Dolnoostrovný	–	592	518	144	–
Záhorský	–	364	920	24	4
Spolu	**1**[51]	**3 862**	**8 424**	**4 502**	**108 ½**

Podľa správy z 30. januára 1792 vyhotovenej Ladislavom Bombom (a zaslanej Kráľovskej miestodržiteľskej rade spätne za rok 1791) bola na území Bratislavskej stolice jedna škôlka na pestovanie morušových stromčekov – v Tomášikove vo Vonkajšom slúžnovskom obvode. Chovatelia získali spolu 108 ½ funtu zámotkov, pričom najviac ich bolo opäť z Vonkajšieho obvodu – z Galanty (75 funtov) a z Mostovej (15 funtov). V Záhorskom obvode mali 3 ½ funtu Jabloňové a ½ funtu Malacky. Ružindol

[48] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1789, šk. č. 333, fasc. 52, no. 18. Inšpektor Ladislav Bomb vymenil v záverečnom súčte číselné údaje v kolónkach o množstve priesad za množstvo starších stromov.

[49] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1792, šk. č. 365, fasc. 1, no. 120.

[50] V záverečnom súčte na konci tabuľky je chybne zapísaných 100 funtov zámotkov.

[51] V záverečnom súčte na konci tabuľky nie je uvedená žiadna morušová škôlka.

a Voderady ako jediné z Trnavského obvodu vyprodukovali 4 ½, resp. 10 funtov zámotkov. V ostatných slúžnovských obvodoch neboli zaznamenané žiadne výnosy. Najväčším pestovateľom morušových stromov bol Vonkajší obvod. Súviselo to s tým, že škôlka v Tomášikove sa výrazne podieľala na produkcii morušových stromčekov v tejto oblasti. Z celkovej produkcie obvodu tu bolo vysadených 2 000 priesad a na hodvábnu produkciu poskytnutých 100 malých stromčekov a 3 349 starších stromov.

Tabuľka č. 4 – *Pestovanie morušových stromov a produkcia zámotkov v Bratislavskej stolici v roku 1802 podľa slúžnovských obvodov*[52]

Názov obvodu	Počet škôlok	Počet poskytnutých stromčekov do sadov (ks)	Počet starších morušových stromov (ks)	Počet priesad (ks)	Počet vyprodukovaných zámotkov za rok (funty)
Bratislavský	–	1 011	627	1 731	3 ¼
Trnavský	–	723	2 019	3 874	50
Horný vonkajší	1	2 913	5 984	6 210	19 ½
Hornostrovný	–	1 578	4 322	2 227	23 ¾
Dolnoostrovný	–	790	1 642	1 827	–
Záhorský	–	554	846	198	–
Spolu	**1**	**7 569**	**15 440**	**16 067**	**96 ½**

Na začiatku 19. storočia bolo v Bratislavskej stolici vyprodukovaných spolu 96 ½ funtov zámotkov. Najviac ich bolo v Trnavskom obvode, keď v Dolnej Krupej získali 50 funtov. Na druhom mieste bol Hornoostrovný obvod, kde tiež v jedinej lokalite – Šamoríne – mali chovatelia 23 ¾ funtov zámotkov. Naopak výnos v Galante sa znížil na 18 ½ funtu, ale pribudol 1 funt v Seredi v Seredskom obvode. Ďalšími producentmi boli dediny Šenkvice s ½ funtom a Viničné s 3 funtami v Bratislavskom obvode. Za rok 1801 neboli zaznamenané žiadne výnosy v Dolnoostrovnom a Záhorskom obvode.

Tabuľka č. 5 – *Porovnanie výsledkov produkcie morušových stromov a zámotkov hodvábnika*

Rok	Počet škôlok	Počet poskytnutých stromčekov do sadov (ks)	Počet starších morušových stromov (ks)	Počet priesad (ks)	Počet vyprodukovaných zámotkov za rok (funty)
1788	1	3 109	9 242	15 915	177
1789	1	3 366	10 988	10 172	151 ½
1791	1	3 862	8 424	4 502	108 ½
1802	1	7 569	15 440	16 067	96 ½

[52] ŠABA, f. BŽ I., Kongregačné písomnosti (Acta congregationalis), rok 1801, šk. č. 479, fasc. 7., no. 128.

Tabuľka ukazuje, že počas skoro štvrťstoročia sa počet škôlok na pestovanie stromov nezmenil. Naďalej zostala jediná v Tomášikove. Rovnomerný nárast nastal pri malých stromčekoch poskytnutých do sadov a na lístie. Kolísal počet veľkých starých stromov a počet priesad. Množstvo získaných zámotkov malo naopak klesajúcu tendenciu, keď za 14 rokov pokleslo zo 177 na 96 ½ funtu. Podstatné na tom je, že aj keď bol počet moruší v roku 1802 najväčší, produkcia zámotkov tomu nenasvedčovala a stále sa znižovala.

Záver

Napriek tomu, že hodvábnictvo malo u nás priaznivé podmienky na rozvoj, neprišlo k takému rozšíreniu ako u iných druhov textilnej výroby. Snahy o intenzívnejšiu výrobu zo strany vrchnosti sa nestretli s veľkým pochopením a odozvou u domáceho obyvateľstva, ktoré tieto pokusy poväčšine nechalo nepovšimnutými. Úsilie o zvýšenie produkcie hodvábu, v našom prípade zbierania zámotkov hodvábnika, bolo hlavne na strane stoličných úradníkov a inšpektorov, ktorí mali dozor nad samotnou produkciou. K tomuto účelu mala slúžiť aj inštruktážna knižka s úmyslom propagovať hodvábnictvo a pestovanie moruší medzi obyvateľstvom.

Na pokles, príp. výkyvy vo výrobe hodvábu a pestovania morušových stromov mali vplyv dva faktory – príroda a človek. Výkyvy počasia spôsobovali, že ak bolo ustálené teplé počasie v máji a júni, bola dobrá úroda a ak nie, tak produkcia klesala. Väčší vplyv však mal ľudský faktor, lebo len na ľuďoch záležalo, aká bude produkcia vysoká. Autoritou v jednotlivých lokalitách bol samotný inšpektor chovu priadky morušovej, avšak ani on niekedy nedokázal zo svojho postavenia zabrániť poklesu výroby zámotkov.

Centrom výroby zámotkov a pestovania moruší v Bratislavskej stolici bola dedina Tomášikovo v Seredskom slúžnovskom obvode. Iné lokality sa len malou časťou podieľali na celkovom objeme výroby zámotkov či pestovania morúš.

Samotné historické bádanie je len na začiatku, preto si nenárokuje urobiť nejaké skoré závery, ktoré by boli všeobecné dané. Ďalší výskum môže naše čiastočné závery potvrdiť alebo vyvrátiť.

K využitiu práce zajatcov v poľnohospodárstve Rakúsko-Uhorska v roku 1915

Jana Zaťková

Jedným zo sprievodných javov mobilizácie veľkého počtu vojakov počas prvej svetovej vojny v krajinách na oboch stranách konfliktu bolo aj zníženie počtu domácich pracovných síl vo všetkých odvetviach hospodárstva. Keďže tento nedostatok mal negatívny dopad na poľnohospodárstvo, baníctvo a neskôr aj na priemysel, práve v čase zvýšených nárokov na výrobu počas vojenského konfliktu, vítanou náhradou za domácich robotníkov, ktorí museli narukovať do armády, boli nepriateľskí vojaci, ktorých jednotlivé armády zajali počas vojenských operácií. Tak tomu bolo aj v Rakúsko-uhorskej monarchii, kde sa nedostatok pracovných síl začal prejavovať hlavne od roku 1915.

Podľa medzinárodného dohovoru o zákonoch a obyčajoch pozemnej vojny, ktorý bol prijatý 18. októbra 1907 v Haagu, boli štáty oprávnené zamestnávať vojnových zajatcov ako robotníkov podľa ich hodnosti a spôsobilosti. Netýkalo sa to samozrejme zajatých dôstojníkov. Nesmeli vykonávať príliš namáhavé práce a ani práce súvisiace s vojnovými akciami. Toto ustanovenie sa však často porušovalo. Vykonávané práce mali byť v prospech verejnej správy, súkromníkov alebo vo vlastný prospech zajatcov. Za to mali byť platení podľa taríf platných pre príslušníkov vlastnej armády v prípade, že vykonávali rovnaké práce, alebo, ak by takého tarify neexistovali, mali byť odmeňovaní podľa sadzby primeranej vykonávaným prácam. Pri prácach vykonávaných v prospech súkromníkov sa podmienky mali stanoviť podľa dohody s vojenským úradom. Zárobok zajatcov sa mal vynaložiť na zlepšenie ich životných pomerov a zvyšok im mal byť po zrážke výživného vyplatený po prepustení zo zajatia.[1]

Zajatci, umiestnení v táboroch na území Rakúsko-uhorskej monarchie v rokoch vojnového konfliktu – teda Rusi, Srbi, Taliani, Čiernohorci, Rumuni, Albánci (spolu približne 1 860 516 mužov za celé trvanie vojny)[2], boli vo všeobecnosti zaraďovaní na štátne a verejné práce, na poľnohospodárske práce pre obce a na práce pre súkromníkov.[3] Boli tak zamestnaní v poľnohospodárstve, lesnom hospodárstve, baníctve, na verejných prácach v záujme vojnového hospodárstva a tiež nahradili odvedených robotníkov v továrňach či na stavbách. Na tieto práce bola pridelená veľká časť z celkového počtu zajatcov, ktorí boli umiestnení v zajateckých táboroch vybudovaných v rôznych kútoch monarchie. Len z radov ruských zajatcov to bolo až 95 % z ich celkového počtu. Až 21,7 % percenta zamestnaných zajatcov bolo zamestnaných priamo na poľnohospodárskych prácach. [4]

---

[1] GEISBACHEROVÁ, Daniela. *Vojenské humanitné právo: Haagske dohovory v systéme medzinárodného humanitného práva.* Bratislava: MOSR, 1998, str. 18.

[2] Údaj o počte podľa MORITZ Verena – LEIDINGER Hannes. *Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich 1914–1921.* Bonn: Bernard &Graefe Verlag, 2005, s. 331.

[3] Vojenský historický archív Bratislava (ďalej VHA) fond (ďalej f.) 5. zborové veliteľstvo v Bratislave (ďalej 5 KK), kartón (ďalej k.) 136, č. j. präs. 90-2-72.

[4] Údaj o počte podľa MORITZ – LEIDINGER, ref. 2, s. 331.

Tabuľka č. 1 – *Percentuálne rozdelenie pracovného zaradenia zajatcov v Rakúsko-Uhorsku*

Druh práce	Percentá
Práca v poľnohospodárstve	21,7
Práca v oblasti železníc	11,6
Práca v lese a lesnom hospodárstve	11,0
Banské práce	15,5
Práca vo fabrikách	10,7
Cestné práce	10,3
Ostatné	19,2

Zdroj: MORITZ – LEIDINGER, ref. 2, s. 331

Prvé úvahy o využití lacnej pracovnej sily zajatcov zo strany žúp sa objavili už v septembri 1914, keď začali prichádzať prví zajatí vojaci na územie monarchie a začali sa budovať pre nich prvé tábory. V tomto čase však ešte chýbala presná evidencia zajatcov a v mnohých táboroch sa rozšírili epidémie cholery a škvrnitého týfusu, takže nemohli byť odosielaní na práce vo väčšom počte až do začiatku roku 1915.

Za svoju prácu až do konca novembra 1914 dostávali plat 24 halierov denne. Po tom, čo sa rozšírili správy, že rakúsko-uhorskí vojaci, ktorí sa dostali do zajatia v Rusku, nedostávajú za svoju prácu žiaden plat, rozhodlo sa ministerstvo vojny postupovať rovnakým spôsobom. Toto nariadenie však dlho neplatilo a zajatci neskôr opäť dostávali plat (väčšinou 20 až 30 halierov za deň) a príplatky vo forme tabaku či čaju.[5]

Vo februári 1915 sa konala vo Viedni konferencia za prítomnosti zástupcov vrchného veliteľstva armády, prezídia ministerskej rady ministerstiev vnútra, obrany, financií, justície, obchodu, poľnohospodárstva, železníc a ministerstva pre verejné práce, ktorá sa zaoberala otázkami pracovného nasadenia zajatých nepriateľov, ktorými sa rýchlo napĺňali zajatecké tábory. Dohodli sa tu mnohé ambiciózne projekty, ktoré mali byť zrealizované za pomoci ich práce, ako bola napríklad rekultivácia českej hnedouhoľnej panvy, výstavba železničnej siete, kultivácia pôdy či melioračné práce.[6]

Zajatci tak boli odosielaní z ich kmeňových táborov podľa potrieb na najrozličnejšie práce v rámci celej monarchie. Spočiatku vojenské úrady odosielali zajatcov iba jednotne po kontingentoch o sile minimálne 200 mužov, čo však veľa potencionálnych zamestnávateľov odrádzalo, pretože nepotrebovali zamestnať až také veľké množstvo zajatcov. Preto bola nakoniec zmenšená veľkosť týchto zajateckých pracovných oddielov na minimálny počet 30 mužov, čím sa viac vyhovelo všeobecným potrebám. Tieto kontingenty o sile 30 až 200 zajatcov boli odosielané predovšetkým na poľnohospodárske práce. S pribúdajúcimi odvodmi stále vyšších ročníkov a chýbajúcimi mužskými pracovnými silami sa v priebehu roka 1915 presadila aj práca zajatcov na malých hospodárstvach ako vítaná náhrada za odvedených členov rodín, ktoré tým väčšinou prišli o hlavnú pracovnú silu, a tak ich prácu museli namiesto nich zastať zvyšní členovia rodiny, čo boli najmä ženy, deti a starší ľudia. Pre takéto hospodárstva boli určené menšie pracovné skupiny zajatcov tvorené 1 až 10 členmi. Pokiaľ pracovali v blízkosti

[5] MORITZ – LEIDINGER, ref. 2, s. 116.

[6] MORITZ – LEIDINGER, ref. 2, s. 110–111.

táborov, boli po skončení práce každý večer eskortovaní naspäť do tábora. Počas prác vo vzdialených oblastiach, kde nebol nablízku žiaden tábor, sa o ich ubytovanie museli postarať dediny, v ktorých pracovali.

V júli 1915 bolo povolené dodávať zajatcov na poľnohospodárske práce v rôznych častiach monarchie, na Slovensku to bolo v oblasti vojenského veliteľstva Bratislava do Trenčianskej, Oravskej a Turčianskej župy a v oblasti vojenského veliteľstva v Košiciach do Liptovskej, Spišskej, Šarišskej, Abovskej, Zemplínskej, Berežskej, Užskej a Marmarošskej župy.[7] Ich cesta na miesto práce viedla väčšinou po železnici a hradil ju zamestnávateľ, pokiaľ zajatci prichádzali z táborov v Rakúsku, hradili sa iba náklady na cestu po Uhorsku od uhorskej hranice. Na cestu ich mali v tábore vybaviť slamníkom, vankúšom a dekami. U zamestnávateľov mali mať zabezpečené ubytovanie s osvetlením a kúrením a mali byť každých 14 dní vyšetrení úradným lekárom. Ich sprievodná eskorta mala byť ubytovaná oddelene od nich v lepších podmienkach. Na miesto určenia ich sprevádzala eskorta o sile 1–3 vojakov na 200 zajatcov. Jej úlohou však nebolo strážiť zajatcov počas ich práce a v ich voľnom čase, to musel zabezpečiť zamestnávateľ, na starosti mali iba vojenský dozor. Vojaci však museli byť prítomní pri výkone práce, kontrolovali zajatcov počas noci a hlásili najbližším vojenským úradom prípadné nedostatky. Myslelo sa aj na pokusy o útek zo strany zajatcov, a tak v prípade, že sa zajatec pokúsil o útek viac ako dvakrát, prípadne naraz utieklo spolu viac ako päť zajatcov, mali byť odvolaní z práce všetci zajatci. Ich pracovná doba mala byť najviac 10 hodín denne, nárok mali na hodinový až dvojhodinový oddych na obed. Ako voľný deň mali iba nedeľu, poprípade niektorý veľmi dôležitý sviatok. Súkromní zamestnávatelia platili za zajatca na deň 50 halierov príslušnému zajateckému táboru, pod ktorý zajatci patrili. Ako si úrady všimli, niektorí videli vo využívaní práce zajatcov možnosť na vlastné obohatenie a nový zdroj vlastných príjmov.[8]

Zajatci, zamestnaní v rámci jednej dediny, mali byť ubytovaní spoločne na jednom mieste, pokiaľ to bolo možné. Ak sa to nedalo zabezpečiť, mali byť ubytovaní po skupinkách najmenej desiatich zajatcov vo vhodných budovách. Bolo zakázané ubytovávať ich jednotlivo u miestnych hospodárov.[9] Ich celodennú stravu im zabezpečovali zamestnávatelia.

Nasadenie zajatcov na práce sa osvedčilo, a pretože s postupom vojny a narastaním počtu odvedených mužov a ľudských strát vládol nedostatok pracovných síl, v septembri 1915 bolo nariadené, že všetci dostupní zajatci, bez ohľadu na ich pôvodnú profesiu, majú byť nasadení na žatevné práce. Uhorský ministerský predseda aj tak žiadal od vlády 500 000 robotníkov z radov zajatcov, čo však bola nesplniteľná požiadavka.[10]

Celkovo podľa správ pracovalo v septembri 1915 na prácach v Uhorsku približne 270 000 zajatcov a v zajateckých táboroch v oblasti 5. zborového veliteľstva v Bratislave a v Rakúsku neboli už žiadne ďalšie rezervy k dispozícii, hoci na stole vojenského veliteľstva v Bratislave ležala požiadavka na ďalších 25 000 robotníkov z radov zajatcov. Obzvlášť naliehavo ich potrebovali pre zabezpečenie zberu cukrovej repy a tiež ako lesných robotníkov, drevorubačov a pracovníkov v priemysle. Kvôli rôznym ťažkostiam, ktoré sa vyskytovali s ubytovaním, stravovaním, oblečením, ale aj s odopretím pracovať zo strany zajatcov, či ich útekmi, bola nariadená kontrola pracovných

[7] VHA Bratislava, f. 5 KK , k. 135, č. j. präs. 90-2-28/3.

[8] VHA Bratislava, f. 5 KK Bratislava, k. 136, č. j. präs. 90-2-72.

[9] VHA Bratislava, f. 5 KK, k. 136, č. j. präs. 90-2-67.

[10] MORITZ – LEIDINGER, ref. 2, s. 115.

miest dôstojníkmi vyslanými z kmeňových táborov zajatcov. Kontrole podliehali také veci, ako vhodnosť ubytovania a stravovania, hygienické podmienky a zdravotný stav, zabezpečenie ich stráženia na pracovisku aj mimo neho, či evidencia pracujúcich zajatcov. Všetci zajatci nasadení na žatevných prácach museli byť oblečení v uniformách a nosiť iba vojenské čiapky. O výsledkoch inšpekcie sa mali podávať hlásenia pre veliteľstvo tábora a vojenské veliteľstvo, v oblasti ktorého sa nachádzalo pracovisko zajatcov.[11]

Podmienky, za akých pracovali, boli teda kontrolované, a tak si môžeme vytvoriť predstavu, ako vyzeral ich každodenný život. V okolí Gamásu v Šomodskej župe pracovalo 80 zajatcov z kmeňového tábora v Kenyérmező a 30 zajatcov z kmeňového tábora v Jaroměři. Ich ubytovanie a strava boli vyhovujúce, ale zajatci neboli v noci strážení a niektorí zajatci z oboch táborov boli umiestnení na vzdialenejších miestach, kde boli aj ubytovaní. Navrhovalo sa teda, aby boli zajatci z rozdielnych táborov oddelení, aby sa tak uľahčila ich kontrola. Oblečenie zajatcov bolo už veľmi obnosené, rovnako nedostatočné vyzerali aj ich slamníky.[12] Podobne vyzeralo i oblečenie a obuv 600 zajatcov, ktorí boli vyslaní koncom apríla 1915 na práce do dediny Nagyhortobágy a od 12. júla do 15. augusta pracovali na žatve. Po skončení prác boli ich oblečenie a obuv úplne zničené, a tak im musela byť poslaná dodávka nového oblečenia a obuvi. Ukázalo sa totiž, že niektorí zajatci pracovali celé štyri mesiace na kanalizačných prácach, a tak mali topánky celé zničené od rýľov a lopát.[13]

Vojenské úrady však častokrát neboli schopné zabezpečiť nové ošatenie a obuv pre všetkých pracujúcich zajatcov, preto odporúčali zamestnávateľom zabezpečiť im nové s odôvodnením, že od zajatcov v rozodratom ošatení nemôžu očakávať vysoké pracovné výkony, hlavne v chladnom počasí.[14] V októbri tu stále pracovalo 800 zajatcov, ktorých situácia sa veľmi nezmenila. Inšpekcia opäť skonštatovala, že majú obuv i oblečenie v zlom stave, pretože nemajú dostatok mydla na pranie, kvôli ťažkému zásobovaniu z ich tábora. Oveľa lepšia bola ich finančná situácia, pretože od zamestnávateľa dostávali denne príplatok 20 až 100 halierov (jednému zajatcovi sa tak podarilo našetriť až 180 korún). Inšpekcia však poukázala na to, že peniaze v hotovosti nie sú vhodnou formou odmeny, pretože to môže zajatcom uľahčiť prípadný útek, a tak odporučila namiesto toho príplatky vo forme tabaku alebo čaju.[15]

Zajatci sa počas svojej práce v rôznych častiach uhorskej monarchie dostávali samozrejme aj do priameho kontaktu s civilným obyvateľstvom, ktoré ich zamestnávalo a tiež spolu s nimi pracovalo. Blízkym kontaktom medzi nimi sa vojenské úrady snažili zabrániť, predovšetkým kontaktom zajatcov so slovanskými obyvateľmi monarchie, u ktorých sa dalo očakávať, že budú mať priateľský postoj predovšetkým k zajatcom z Ruska. Preto sa mal dávať veľký pozor na ich vzájomné kontakty a všetky spo-

---

[11] Hlásenie malo obsahovať nasledujúce údaje: ťažkosti a čo treba k ich náprave, či a aké veľké nedostatky sú a či je nutné stiahnutie zajatcov. VHA Bratislava, f. Zajatecký tábor v Šamoríne (ďalej KLG Šamorín), k. 11, č. j. präs. 8084.

[12] VHA Bratislava, 5 KK, k. 135, č. j. präs. 90-2-22/38.

[13] 30. júla 1915 im bola zaslaná dodávka, ktorá obsahovala látku, podrážky a kožu na záplaty, 105 košieľ, 72 nohavíc, 25 párov drevákov a 27. augusta ďalšia zásielka, v ktorej sa nachádzalo 300 košieľ, 300 onúc, 100 nohavíc, 50 párov drevákov, ako aj kože pre prípadné opravy. VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, k. 21, č. j. 403.

[14] VHA Bratislava, f. 5 KK, k. 136, č. j. präs. 90-2-72.

[15] VHA Bratislava, f. KGL Šamorín, k. 32, č. j. 1712.

zorované bližšie kontakty mali byť nahlásené.[16] Počas práce boli prísne zakázané akékoľvek styky medzi robotníkmi z radov zajatcov a domácimi robotníkmi, pokiaľ neboli nevyhnutné pre vykonávanú prácu. Taktiež boli prísne zakázané akékoľvek bližšie a dôverné kontakty zajatcov so ženami a dievčatami. Porušenie týchto nariadení malo byť prísne potrestané.[17]

Po skončení letných poľnohospodárskych prác v roku 1915 sa ukázalo, aký veľký význam má využitie pracovnej sily zajatých nepriateľských vojakov pre Rakúsko-Uhorsko v čase nedostatku vlastných pracovných síl a dali sa spraviť závery o tom, na aké druhy práce je vhodné ich nasadzovať podľa ich spôsobilosti. Význam nasadenia zajatcov ako náhrady za odvedených mužov na poľnohospodárske práce v roku 1915 zhrnul a zdôraznil ako štátnu nutnosť prvoradého významu profesor Ernst C. Sedlmayr v referáte *K využitiu zajatcov v poľnohospodárstve* (Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft), ktorý predniesol 19. novembra 1915 vo Viedni. Vyčíslil tu aj približné náklady spojené s ich prácou. Náklady na stravu 1 000 zajatcov po dobu 30 dní odhadol na 57 956 korún.

Tabuľka č. 2 – *Náklady na stravu 1 000 zajatcov za dobu 30 dní v októbri 1915*

Artikel	**Množstvo kg**	**Cena K**	**Obnos K**
Chlieb	31 000	0,5	15 500
Múka	5 600	0,65	3 640
Mäso	3 500	4,00	14 000
Tuky	1 000	8,00	8 000
Zemiaky	10 000	0,15	1 500
Strukoviny	1 000	1,00	1 000
Ryža	2 500	2,00	5 000
Čaj	60	8,00	480
Kávové konzervy	100	3,60	360
Cukor	220	0,80	176
Soľ	220	0,80	176
Ocot, korenie, cibuľa atď.			2 000
Plat kuchárok			3 000
Palivové drevo na varenie vrátane dopravy			3 000
Celkové náklady na stravu za 30 000 stravovacích dní	**57 956**		
Na jeden stravovací deň tak pripadla čiastka	**1,91**		

Zdroj: SEDLMAYR Ernst C. *Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft.* Wien : Buchdruckerei Karl Gerold Sohn, 1916, str. 6

[16] VHA Bratislava, f. 5 KK, k. 136, č. j. präs. 90-2-67.

[17] VHA Bratislava, f. 5 KK, k. 136, č. j. 90-2-67/3.

Tieto náklady sa samozrejme mohli v reáli odlišovať v závislosti od počtu zajatcov a druhu stravy, ktorá im bola vydávaná. Taktiež počítal s tým, že väčšie náklady majú hospodárstva, ktoré zamestnávali menší počet zajatcov (5 až 10), pre ktorých museli variť, ako tie, kde sa varilo vo veľkom pre väčší počet ľudí. Samozrejme, okrem nákladov na ich stravovanie, mali zamestnávatelia aj iné výdavky spojené s ich zamestnávaním. Celkové náklady na prácu jedného zajatca a jeden deň, zahrňujúce stravu, plat, prípadne návštevy lekára a podobne, tak vyčíslil na 2,50 korún.

Tabuľka č. 3 – *Celkové náklady na prácu jedného zajatca za jeden deň*

Náklady na stravu na muža a deň	Cca. K 1,90
Čistá mzda	Cca. K 0,30
Tabak	Cca. K. 0,05
Lekár	Cca. K. 0,03
Rozličné výdaje	Cca. K. 0,07
Náklady na stráž	Cca. K. 0,15
Celkové náklady na muža a deň	**Cca. K. 2,50**

Zdroj: SEDLMAYR Ernst C. *Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft.* Wien : Buchdruckerei Karl Gerold Sohn, 1916, str. 9

Pre prácu v poľnohospodárstve sa ako vhodní robotníci zdali hlavne zajatci z radov Rusov, pretože boli ochotní pracovať, hoci nedosahovali výsledky porovnateľné s domácimi zaškolenými robotníkmi. Pripisovalo sa to tomu, že veľa z nich doma podobnú prácu na poliach vôbec nevykonávalo a taktiež aj mnohí z tých, ktorí mali skúsenosti s prácou na poli, nepoznali prácu s modernejšími strojmi, ako boli napríklad žacie stroje, pretože doma využívali na túto prácu stále predovšetkým zastarané postupy, napríklad žatvu kosákom. Našli sa však samozrejme aj medzi nimi výnimky, ktoré túto prácu ovládali. Oveľa vhodnejšia sa pre nich ukázala práca pri parných mláťačkách, kde pracovali pri vkladaní obilia či pri zbere repy. V priemere sa však počítalo s tým, že práca troch zajatcov by mohla nahradiť prácu dvoch domácich robotníkov.[18] To bolo dôležité zistenie v časoch, kedy klesal podiel domácich robotníkov a naopak narastal počet zajatcov v táboroch, o ktorých sa musel štát postarať na vlastné náklady.

[18] SEDLMAYR , Ernst C. *Zur Verwendung der Kriegsgefangenen in der Landwirtschaft.* Wien : Buchdruckerei Karl Gerold Sohn, 1916, s. 4–6.

Pozemkové reformy v rokoch 1919–1949

Eva Vrabcová

Každá pozemková reforma znamená úpravu v držbe a vlastníctve pôdy na základe opatrení štátnych orgánov. Vedie k zmenám foriem pozemkového vlastníctva. Na území Slovenska sa v rokoch 1919–1949 uskutočnili tri pozemkové reformy.

Prvá pozemková reforma, ktorej sa niekedy hovorí aj československá, sa uskutočnila v rokoch 1919–1935, resp.1939. Pozemkovú reformu odštartoval tzv. záborový zákon č. 215/1919 Zb. z. a n. Treba konštatovať, že záborový zákon, resp. zábor pôdy, sa zakladal na princípe vecnom a nie osobnom, čo znamenalo, že záboru pôdy podliehalo vlastníctvo. Uchádzači o pôdu nadobúdali pôdu buď vo forme prídelu, alebo vo forme kúpnopredajnej zmluvy, uzavretej s bývalým vlastníkom, ktorá však bola podmienená schválením Štátneho pozemkového úradu v Prahe, povereného výkonom pozemkovej reformy.[1]

Druhá pozemková reforma prebiehala v období rokov 1941–1945, i keď pomenovanie pozemková reforma nie je celkom správne, nakoľko sa vykonávala na židovských poľnohospodárskych majetkoch a jej výkon vychádzal z protižidovských zákonov a zásahy do majetkových práv sa uskutočňovali z rasových dôvodov.

Pozemková reforma v rokoch 1945–1949 na Slovensku mala základ v nariadení Slovenskej národnej rady č. 4 z 27. februára 1945 o konfiškácii pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa. Aj tu si však môžeme položiť otázku, či začiatok pozemkovej reformy stál na spravodlivom základe, keďže konfiškácia pôdy, ktorá mala slúžiť na prídel pre drobných roľníkov, bola deklarovaná na národnostnom princípe, pretože nie všetci Maďari a Nemci, žijúci na území Slovenska, boli „nepriateľmi a zradcami" a nie vždy sa dodržiavala prezumpcia neviny. Táto pozemková reforma mala tri etapy – 1. konfiškácia pôdy, 2. vnútorné osídlenie a prideľovanie pôdy a 3. revízia I. pozemkovej reformy a vyvlastnenie veľkostatkárskej pôdy nad 50 hektárov.

I. československá pozemková reforma

Prvá pozemková reforma, ktorej hlavná časť prebiehala v rokoch 1919–1935, mala za úlohu uskutočniť zmenu štruktúry pozemkového vlastníctva v novovytvorenej Československej republike. Pozemkovú reformu si vynútilo nerovnomerné rozdelenie poľnohospodárskej pôdy a jej držba na základe feudálnych vzťahov, ktoré sa stali brzdou rozvoja poľnohospodárstva. Prevaha veľkostatkov, ktoré boli v značnej miere majetkovo viazané na fideikomisy alebo to boli majetky cirkevné, nad malými a strednými vlastníkmi sa stala neudržateľnou. Radikálnu zmenu vo vlastníckych pomeroch si vyžadovala najmä najpočetnejšia vrstva roľníckeho obyvateľstva s malou výmerou pôdy do 2 hektárov.

Vyriešiť problémy vo vlastníctve pôdy sa stalo programovou prioritnou úlohou nielen nového štátu, ale aj českého a slovenského agrárneho hnutia. Politické podmienky pre vznik pozemkovej reformy vytvorila všeobecná situácia v rokoch 1918–1920, kedy sa rozhodovalo o politickom charaktere republiky. V zápase o charakter pozem-

[1] POPAĎÁK, Pavol. O konfiškácii pôdohospodárskeho majetku a jeho prideľovaní. In ŠKOTTA, Ladislav (ed.). *Pozemková reforma na Slovensku.* Bratislava: Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, 1947, s. 5.

kovej reformy sa stretli dve koncepcie. Sociálna demokracia žiadala vyvlastnenie veľkostatkov za náhradu a ich premenu na socialistické podniky. Agrárna strana presadzovala vyvlastnenie veľkostatkov za náhradu a ich rozdelenie medzi drobných roľníkov, bezzemkov a ostatnú dedinskú chudobu. Zvíťazila koncepcia agrárnej strany.[2]

Pre splnenie úloh pozemkovej reformy bolo potrebné vytvoriť (zabezpečiť) dostatočné právne prostredie vydaním série zákonov a iných normatívnych opatrení. Na Slovensku túto úlohu začal najskôr plniť zákon č. 64 o mimoriadnych prechodných ustanoveniach z 10. decembra 1918. Mal zamedziť samovoľným akciám majiteľov veľkého pozemkového majetku, ktoré mohli mariť výkon pozemkovej reformy.

Základným zákonom pozemkovej reformy sa stal tzv. záborový zákon č. 215/1919 Zb. z. a n. zo 16. apríla 1919, ktorým bol vyhlásený veľký pozemkový majetok za zabratý s tým, že štát mohol majetok prenajímať alebo prideľovať. Pod pojmom veľký pozemkový majetok sa rozumel pozemkový majetok jedného vlastníka alebo spoluvlastníkov presahujúci výmeru 150 hektárov poľnohospodárskej pôdy alebo 250 hektárov všetkej pôdy. Zákon súčasne obmedzil pôvodným vlastníkom voľné disponovanie s pôdou.

Čoskoro, už 11. júna 1919, vyšiel Zákon o pozemkovom úrade č. 330, ktorý stanovil zriadenie, organizáciu a kompetencie Štátneho pozemkového úradu v Prahe a jeho správneho výboru. Ďalšie zákonné opatrenia mali riešiť otázky prídelu a hospodárenia na zabratej pôde, finančnú pomoc pre prídelcov prostredníctvom úverov a napokon náhradu za prevzatú pôdu.

Pridelenie zabratej pôdy upravoval prídelový zákon č. 80/1920 Zb. z. a n. z 30. januára 1920. Stanovil formy prídelu, jeho rozsah, určil osoby, ktoré sa môžu o prídel uchádzať, riešil zámenu pôdy, prídel lesov a pasienkov, ako aj tzv. roľníckych nedielov a zmienil sa aj o zvyškových statkoch. Majetok sa mohol prideliť maloroľníkom, želiarom, bezzemkom, drobným živnostníkom, poľnohospodárskym a lesným robotníkom, ale najmä bývalým legionárom, príslušníkom ozbrojených zložiek, ich pozostalým, vojnovým invalidom, rôznym združeniam, družstvám, obciam a iným právnickým osobám. Prídelový zákon súčasne vyhradil právo štátu podržať si podľa potreby zabratý majetok, prípadne ho použiť k všeobecne užitočným účelom.[3]

Riadne hospodárenie na zabratom majetku zabezpečoval zákon č. 118 o hospodárení na zabratom pozemkovom majetku z 12. februára 1920. Tento zákon súčasne umožňoval Štátnemu pozemkovému úradu v prípade potreby zabezpečiť na zabratý majetok trvalý dozor alebo uvaliť úradnú správu.

Ďalšie dva zákony riešili otázky finančné, zákon úverový č. 166/1920 Zb. z. a n. z 11. marca 1920 upravoval podmienky poskytovania držobného a prevádzkového úveru pre prídelcov a zákon náhradový č. 329/1920 Zb. z. a n. z 8. apríla 1920 upravoval proces preberania majetku od pôvodných vlastníkov a náhradu za prevzatú (zabratú) pôdu. Okrem toho riešil aj problém dôchodkového zabezpečenia bývalých zamestnancov zabratých veľkostatkov a zaopatrenie tých zamestnancov, ktorí mali stratiť zamestnanie v dôsledku parcelácie veľkostatkov. Určil aj prídelovú cenu, ktorá mala kryť

---

[2] ŽUDEL, Juraj. Československá pozemková reforma. In BIELIK, František – SOPKO, Július. *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch II, oddelenie kapitalizmu.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 125.

[3] ŽUDEL, ref. 2, s. 126; Provádění pozemkové reformy. In *Dvacet let československého zemědělství, 1918–1938*, Ministerstvo zemědělství, 1938, s. 27.

náhradovú cenu spolu s výdavkami na výkon pozemkovej reformy na konkrétnom veľkostatku.[4]

Pozemková reforma bola dlhodobým procesom, ktorý si vyžadoval nielen dôkladnú legislatívu, ale bolo potrebné zabezpečiť aj dostatočné množstvo výkonných orgánov s odborným personálnym obsadením. Už sme uviedli, že celú akciu pozemkovej reformy riadil **Štátny pozemkový úrad v Prahe** (ďalej ŠPÚ) ako centrálna celoštátna inštitúcia s rozsiahlymi právomocami. Stal sa inštitúciou, ktorá zásadným spôsobom ovplyvnila pozemkovú držbu a ktorej časť archívneho fondu je uložená v Slovenskom národnom archíve. Bol ústredným orgánom štátnej správy pre jej prípravu, riadenie a výkon. Pozemková reforma bola významnou politickou akciou, a preto ŠPÚ podliehal priamo ministerskej rade (vláde) a bol pod kontrolou Národného zhromaždenia. Z politického hľadiska ho ovládala agrárna strana, ktorej členovia obsadili všetky vedúce miesta. Prvým predsedom Štátneho pozemkového úradu v Prahe bol od roku 1919 do novembra 1926 dr. Karel Viškovský, ktorého vystriedal dr. Jan Voženílek. Ten pôsobil vo funkcii až do zániku ŠPÚ v apríli roku 1935, kedy agendu pozemkovej reformy prevzal IX. odbor Ministerstva zemědelstva.[5] Ministerstvo zemědelstva spolu s obvodovými úradovňami a prídelovými komisármi pokračovalo v záverečných prácach pozemkovej reformy.

V júli 1920 Štátny pozemkový úrad v Prahe začal vydávať vestník *Pozemková reforma. Úradný vestník Pozemkového úradu*, ktorého úlohou bolo podrobne informovať verejnosť o priebehu pozemkovej reformy, upozorňovať na právne predpisy s ňou súvisiace, informovať o činnosti ŠPÚ a výkonných orgánov atď.

Výkonnými orgánmi pozemkovej reformy na Slovensku boli **obvodové úradovne a prídeloví komisári** a špeciálne úlohy vykonávali ďalšie štátne inštitúcie ako **Fond pre zaopatrenie zamestnancov veľkostatkov v Prahe, Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave** a **Stavebný dozor Štátneho pozemkového úradu pre výstavbu kolónií na Slovensku.** Na výkone pozemkovej reformy sa zúčastňovali aj ďalšie štátne alebo súkromné inštitúcie, napr. civilné technické kancelárie, orgány miestnej samosprávy a pod.[6]

Prvou štátnou obvodovou úradovňou zriadenou na Slovensku bola úradovňa v Trenčianskych Tepliciach, neskôr presunutá do Bratislavy. Keďže v roku 1920 nemala dostatočne vybudovaný aparát a nemala vybudovanú sieť miestnych výkonných orgánov, plnenia jej úlohy sa ujali župní hospodárski inšpektori, ktorí začali prideľovať pôdu najskôr iba do 6-ročného nájmu drobným nájomcom. Župní hospodárski inšpektori však účinkovali iba do začiatku roku 1921, kedy ich nahradili župné komisariáty, pôsobiace do júna 1921. V júni 1921 bol vyhlásený pracovný program pre prvé obdobie pozemkovej reformy a pre jeho realizovanie v teréne boli v druhej polovici roku 1921 zriadené už prídelové komisariáty. Župné komisariáty pracovali v tzv. akcii „S" – prideľovanie stavebných pozemkov a v akcii „R" – prideľovanie rozptýlenej pôdy. Definitívne zanikli v druhej polovici roku 1922, iba v Michalovciach pôsobil župný komisariát až do februára roku 1923.[7]

Obvodové úradovne začal zriaďovať Štátny pozemkový úrad v Prahe so súhlasom svojho správneho výboru a po dohode s Ministerstvom financií v roku 1920, činnosť

---

[4] ŽUDEL, ref. 2, s.126; Provádění, ref. 3, s. 27.

[5] Provádění, ref. 3, s. 24.

[6] ŽUDEL, ref. 2, s. 126–127; Provádění, ref. 3, s. 27.

[7] ŽUDEL, ref. 2, s. 129.

ukončili až v roku 1949 v zmysle vládneho nariadenia č. 191/1949 Zb. z. a n. Ich agenda bola prenesená na pôdohospodárske referáty krajských národných výborov. Napriek spoločenským a politickým zmenám zaznamenaným v rokoch 1920 až 1949 dokázala ich vecná právomoc a vnútorná organizácia bez väčších problémov fungovať.

Činnosť štátnych obvodových úradovní je rozložená do troch období. V prvom období do roku 1938 boli výlučne orgánmi I. československej pozemkovej reformy. Vykonávali všetky prípravné práce na prevzatie zabraného majetku, prijímali a prešetrovali žiadosti o prepustenie pôdy zo záboru, dávali súhlas k scudzeniu, deleniu a prenajatiu zabraného majetku, konali prídelové práce, hospodárili na zabranom majetku, sprostredkovali styk prídelových komisárov so Štátnym pozemkovým úradom, dávali pokyny prídelovým komisárom, dozerali na ich činnosť, dozerali na hospodárenie prídelcov a dávali súhlas k zaťaženiu, k scudzeniu, rozdeleniu a prenajatiu roľníckych nedielov.

V rokoch 1939–1945 obvodové úradovne naďalej pokračovali v niektorých činnostiach spojených s I. pozemkovou reformou, ale vykonávali aj úlohy vyplývajúce z jej revízie podľa vládneho nariadenia č. 253/1939 Sl. z., z novej pozemkovej reformy a z vládneho nariadenia o prechodnom zabezpečení pôdy pre roľníkov – utečencov z územia zabraného Maďarskom.

V treťom období svojej činnosti od roku 1945 sa obvodové úradovne až do zrušenia v roku 1949 venovali ešte nedokončeným problémom súvisiacim s prídelovým pokračovaním I. pozemkovej reformy, majetkovými reštitúciami, ale najmä revíziou I. pozemkovej reformy podľa zákona č. 142/1947 Zb. z. a n. Obvodové úradovne sa nezúčastňovali pozemkovej reformy, ktorá prebiehala na skonfiškovaných majetkoch a novej pozemkovej reformy podľa zákona č. 46/1948 Zb. z. a n. sa zúčastnili iba evidovaním prihlásenej pôdy. Na území Slovenska pracovali tri **štátne obvodové úradovne – v Bratislave, Prešove a vo Zvolene.**[8]

Pre výkon I. pozemkovej reformy bolo vyhlásených niekoľko pracovných programov. Na ich priame realizovanie v teréne boli zriadené v druhej polovici roku 1921 prídelové komisariáty, ktoré boli podriadené obvodovým úradovniam. Na čele komisariátu stál prídelový komisár, ktorého vysielala obvodová úradovňa z počtu svojich zamestnancov. Prídelový komisariát vykonával pôvodne pozemkovú reformu len na jednom veľkostatku. Po skončení práce sa presťahoval na ďalší veľkostatok. Neskôr jeden prídelový komisár súčasne vykonával pozemkovú reformu na niekoľkých veľkostatkoch, čo viedlo k ustáleniu jeho sídla. V roku 1923 pracovalo na Slovensku 21 prídelových komisariátov, tie boli čoskoro zreorganizované na 17 prídelových komisárov a v roku 1924 sa ich počet ustálil na 18. Právomoc prídelových komisariátov sa vzťahovala na určité objekty (veľkostatky), kým právomoc prídelových komisárov sa vzťahovala na určité územie (viac veľkostatkov – viac majiteľov). Sídla **prídelových komisárov na Slovensku boli: Bratislava obvod 1, Bratislava obvod 2, Nitra, Nové Zámky, Trenčín, Žilina, Jelšava, Lučenec, Šahy, Martin, Zlaté Moravce, Zvolen, Humenné, Košice, Levoča, Liptovský Mikuláš, Prešov, Trebišov.**

Vecná právomoc a z nej plynúca agenda prídelových komisárov bola určená výnosmi Štátneho pozemkového úradu. Okruh ich činnosti môžeme rozdeliť do niekoľkých hlavných agend: prípravné konanie, bonitácia a ocenenie pôdy, súpis zamestnancov, prihláškové konanie, hrubá rozvaha, prídelový plán, záverečné úkony. Každá z týchto agend zahŕňala niekoľko konkrétnych činností. Spomenieme iba niektoré, napríklad určenie preberaných objektov, vyhotovenie zoznamu hospodáriacich osôb, po-

[8] ŽUDEL, ref. 2, s. 128–129.

súdenie nároku na prepustenie objektu zo záboru, obchôdzka hraníc preberaného majetkového komplexu, vyhotovenie zoznamu zamestnancov, vyhotovenie zoznamu uchádzačov o pôdu, prijímanie prihlášok na zvyškové statky, vyhotovenie registra prídelov, predpisovanie záloh na zaplatenie prídelovej ceny a pod.

Väčšina prídelových komisárov bola zrušená ešte pred úplným ukončením pozemkovej reformy. Ich registratúry spolu s agendou prevzali nadriadené obvodové úradovne.[9]

Ďalšou inštitúciou, ktorá významne zasahovala do I. pozemkovej reformy, bol **Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave.** Jeho hlavnou náplňou činnosti bola kolonizácia, na ktorú sa použila časť záborovej pôdy.

Kolonizácia mala síce celoštátny charakter, no najviac zasiahla južné pohraničné oblasti Slovenska. Do konca roku 1934 bolo na Slovensku zriadených 1996 kolonizačných usadlostí. Kolonizácia sa právne opierala o základné zákony pozemkovej reformy. Najskôr ju vykonával Štátny pozemkový úrad v Prahe v spolupráci s obvodovými úradovňami a prídelovými komisármi. Rozmach kolonizácie na Slovensku si však vynútil zriadenie osobitného úradu – Kolonizačného referátu ŠPÚ v Bratislave, ktorý začal pôsobiť 1. januára 1925.

Pôsobnosť Kolonizačného referátu sa vzťahovala na celé územie Slovenska a spočívala v prídelovom konaní, v riešení zamestnaneckej otázky, v zaknihovaní prídelov, v hospodárskom dozore nad kolóniami, v poskytovaní finančnej pomoci kolonistom, v starostlivosti o školstvo a kultúrny život na kolóniách, v revíznej činnosti. Kolonizačný referát bol zrušený 5. januára 1939. Jeho agenda prešla na Ministerstvo hospodárstva Slovenskej krajiny.

Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave bol v podstate jedinou inštitúciou, ktorá samostatne riešila otázky I. pozemkovej reformy na Slovensku.[10]

Kolonizačná akcia predpokladala v mnohých prípadoch výstavbu nových obytných a hospodárskych jednotiek i celých sídlisk. Technické i finančné problémy riešil Štátny pozemkový úrad prostredníctvom svojho V. odboru. V roku 1925 skončila účinnosť zákona o stavebnom ruchu, ktorý zabezpečoval kolonistom štátnu podporu na stavby a ŠPÚ im poskytoval bezúročný stavebný úver. S touto akciou súvisí zriadenie **Stavebného dozoru Štátneho pozemkového úradu pre výstavbu kolónií na Slovensku.** Bol nápomocný najmä pri poskytovaní stavebného úveru, kolaudoval stavby, kontroloval vyúčtovania stavebných prác a pod. Bol zrušený v roku 1937.[11]

Pre zabezpečenie zaopatrovacích požitkov zamestnancov na zabratom pozemkovom majetku bol zriadený zákonom č. 329 z 8. apríla 1920 pri Všeobecnom penzijnom ústave v Prahe **Fond pre zaopatrovanie zamestnancov veľkostatkov.** Fond bol dotovaný jednorazovým štátnym príspevkom vo výške 5 miliónov korún a tzv. hektárovými príspevkami, ktoré boli povinní platiť vlastníci zabraného, ale ešte štátom neprevzatého

---

[9] ŽUDEL, ref. 2, s. 130–132.

[10] ŽUDEL, Juraj. Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, 1921–1938. In BIELIK, František – SOPKO, Július. *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch II, oddelenie kapitalizmu.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 145–146.

[11] ŽUDEL, Juraj. Stavebný dozor Štátneho pozemkového úradu pre výstavbu kolónií na Slovensku, 1921–1937. In BIELIK, František – SOPKO, Július. *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch II, oddelenie kapitalizmu.* Bratislava: Slovenská archívna správa , 1964, s. 148.

majetku. Správu fondu spočiatku vykonávali Štátny pozemkový úrad v Prahe a Všeobecný penzijný ústav, samostatnou inštitúciou sa stal vládnym nariadením č. 29 z 8. februára 1923. Správu fondu riadilo sedemčlenné kuratórium. Pôsobnosť fondu bola do 6. októbra 1938 celoštátna, potom ju na Slovensku vykonávalo Ministerstvo hospodárstva Slovenskej krajiny a neskôr Štátny pozemkový úrad v Bratislave. V roku 1945 pôsobnosť prešla na Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.[12]

Pozemková reforma nebola jednorazovou akciou. V roku 1920 prebiehala vo forme dlhodobého prenajímania zabratej pôdy drobným nájomcom a prídelcom stavebných pozemkov. Uskutočňovala sa po etapách v ročných, prípadne kratších intervaloch – programoch. Vlastné prídelové konanie začalo až v roku 1921. Pozemková reforma sa dotkla pôdohospodárskych majetkov fyzických osôb, obchodných a priemyselných spoločností, cirkevných inštitúcií a majetkov základín.

V roku 1933 Štátny pozemkový úrad v Prahe zaviedol vo svojom registratúrnom systéme nový spôsob ukladania písomností jednotlivých veľkostatkov. Zaviedol tzv. likvidačné súbory a likvidačné čísla. Súviselo to so zámerným ukončením (likvidovaním) prác spojených s pozemkovou reformou. Likvidačné číslo bolo špecifické pre každý vlastnícky súbor (veľkostatok) v zozname likvidačnej komisie ŠPÚ. Na Slovensku tvorili samostatnú skupinu a boli číslované od 1001 vyššie. Toto číslo sa prenieslo na všetky dokumenty (aj z predchádzajúcich rokov) vzťahujúce sa k jednému veľkostatku. Používali ho i obvodové úradovne a prídeloví komisári. Likvidačný súbor obsahoval skupiny A – H:

A – Preberacie konanie
B – Drobný prídel
C – Zvyškové statky
D – Kolónie
E – Družstvá
F – Komisariáty
G – Zamestnanci
H – Poštátňovacia akcia (prídel pôdy rezortom štátnej správy, napr. Ministerstvu národnej obrany, Ministerstvu zemědelstva a pod.).

Niektoré skupiny sa ešte ďalej delili: časť B podľa katastrálnych území, časť C podľa zvyškových statkov, časť D podľa kolónií, časť E podľa družstiev a časť H podľa rezortov.[13]

Pozemková reforma mala už od počiatku na Slovensku oveľa zložitejší priebeh ako v Čechách. Vyplývalo to jednak z historických daností vlastníctva pôdy na území bývalého Uhorska, ale aj z nedostatočného právneho vedomia obyvateľstva a v neposlednom rade aj z nedostatku finančných prostriedkov, i keď po celý priebeh pozemkovej reformy poverené finančné ústavy poskytovali výhodné pôžičky. Okrem toho na Slovensku v roku 1919 absentovala aj dostatočne organizovaná štátna správa, ktorú bolo potrebné vybudovať, resp. zreorganizovať. Napriek tomu sa aj na Slovensku začala pozemková reforma už v roku 1920. Prvé akcie mali iba provizórny charakter a mali uspokojiť prvé požiadavky a záujem o pôdu.

---

[12] ŽUDEL, Juraj. Fond pre zaopatrovanie zamestnancov veľkostatkov v Prahe, 1920–1950. In BIELIK, František – SOPKO, Július. *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch II, oddelenie kapitalizmu.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 142.

[13] TOMAN, Štefan – ĽACH, Rudolf – PALKOVIČ, Jozef. *Štátny pozemkový úrad v Prahe, 1919–1938.* Inventár. Bratislava: 1971–1977, s. 8–11.

Na území Slovenska bolo pôvodne pre účely pozemkovej reformy zabratých 1 396 135 ha všetkej pôdy, z toho 498 693 ha pôdy poľnohospodárskej, ktorá patrila 981 vlastníkom. Rozsah pôdy, ktorá bola k dispozícii pre prídelové konanie, sa zvýšil zámenou pôdy zo štátnych veľkostatkov a z ešte nezabranej pôdy na celkovú výmeru 1 407 361 ha, z toho bolo poľnohospodárskej pôdy 507 176 ha. K 1. januáru 1938 bolo pridelených novým nadobúdateľom 690 525 ha všetkej pôdy, poľnohospodárskej pôdy 323 196 ha. Pôvodným vlastníkom bolo zo záboru uvoľnených 562 078 ha, takže nepridelenej pôdy ostalo celkom ešte 154 758 ha, z toho išlo o 5 790 hektárov poľnohospodárskej pôdy.[14]

Tempo pozemkovej reformy bolo veľmi pomalé a reforma trvala až do roku 1936, na niektorých miestach ešte dlhšie. Vyplatenie finančných pohľadávok a zaknihovanie prídelov sa v niektorých prípadoch uskutočnilo až po roku 1945. I. pozemková reforma sledovala hlavne hospodárske a sociálne ciele. Priebeh a výsledky pozemkovej reformy v Československu znamenali zmiernenie extrémov v pozemkovej držbe a v štruktúre poľnohospodárskych podnikov.

Politické a spoločenské zmeny, ktoré nastali na Slovensku po 6. októbri 1938, sa odrazili aj v organizovaní štátnej správy. Tesne po vydaní ústavného zákona č. 299/1938 z 22. novembra 1938 o autonómii Slovenskej krajiny vzniklo **Ministerstvo hospodárstva,** ktoré do svojej správy preberalo aj riadenie pôdohospodárstva na Slovensku. Okrem problémov súvisiacich s dokončením I. pozemkovej reformy riešilo najmä otázku kolonistov na južnom Slovensku. Súviselo to s odstúpením tohto územia Maďarsku na základe rozhodnutia Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938. Väčšina kolónií pripadla na územie odstúpené Maďarsku. Až do roku 1940 boli problémy kolónií a kolonistov záležitosťou XI. odboru – pozemková reforma, ktorý sa zákonom č. 45/1940 S. z. z 22. februára 1940 pretvoril na **Štátny pozemkový úrad v Bratislave,** ktorý bol priamo podriadený vláde. Na jeho čele stál predseda – najskôr poľnohospodársky inžinier F. Ševčovič a od 1. marca 1941 dr. Karol Klinovský, ktorého do funkcie menoval prezident Slovenskej republiky dr. Jozef Tiso.

Štátny pozemkový úrad začal svoju činnosť 13. marca 1940. Ťažisko jeho činnosti na začiatku spočívalo v dokončení I. československej pozemkovej reformy. Zákon úradu umožňoval vykonávať revíziu I. pozemkovej reformy, mal právo preskúmať všetky rozhodnutia a opatrenia Štátneho pozemkového úradu v Prahe, prípadne Ministerstva zemědelstva, mohol ich zrušiť a urobiť nové opatrenia. V podstate mohol zrevidovať celú I. pozemkovú reformu na Slovensku. Spravoval tiež štyri fondy I. pozemkovej reformy, a to fond kolonizačný, náhradový, fond zamestnancov bývalých veľkostatkov a fond legionársky.[15]

Druhá pozemková reforma

Drobní slovenskí roľníci a bezzemkovia, ktorí neboli uspokojení v priebehu československej pozemkovej reformy, čakali na prídel pôdy zo sľubovanej novej pozemkovej reformy. Požiadavku novej reformy presadzovali najmä predstavitelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a odôvodňovali ju tým, že všetka pôda nachádzajúca sa v rukách „nekresťanov" a „neslovákov" prejde do rúk slovenských roľníkov, ale aj

---

[14] PAVEL, Antonín. Československá pozemková reforma. In *Pozemková reforma,* roč. XIX, máj 1938, č. 3, s. 39.

[15] PALKO, František. Štátny pozemkový úrad v Bratislave, 1939-1945. In BIELIK, František – SOPKO, Július. *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch II, oddelenie kapitalizmu.* Bratislava: Slovenská archívna správa , 1964, s. 170–171.

tým, že sa súčasne v novej pozemkovej reforme napravia krivdy a nedostatky československej pozemkovej reformy.[16]

Už v roku 1939 vyšli dve vládne nariadenia, z ktorých nariadenie č. 146/39 Sl. z. upravovalo súpis nehnuteľností vo vlastníctve cudzích štátnych občanov a nariadenie č. 147/39 Sl. z. upravovalo spôsob súpisu poľnohospodárskych nehnuteľností vo vlastníctve Židov. Podľa tohto nariadenia nesmeli byť poľnohospodárske nehnuteľnosti scudzené (predané alebo darované inému záujemcovi), dané do árendy a zaťažené bez predchádzajúceho súhlasu Ministerstva hospodárstva, ktoré realizovalo aj súpis poľnohospodárskych nehnuteľností vo vlastníctve Židov.[17]

Najdôležitejšou úlohou Štátneho pozemkového úradu sa stalo vykonávanie novej pozemkovej reformy podľa zákona č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme. Do jeho kompetencie spadal obligatórny výkup židovských poľnohospodárskych nehnuteľností jednotlivcov a obchodných spoločností za finančnú náhradu, ako aj prideľovanie pôdy, úver a dozor nad hospodárením prídelcov.[18] V priebehu roka 1940 vyšli ďalšie doplňujúce vládne nariadenia, ktoré riešili odhad nehnuteľností, poverenie ŠPÚ starostlivosťou o riadne hospodárenie na poľnohospodárskych nehnuteľnostiach, zriadenie náhradovej knihy Fondu pre pozemkovú reformu, materiálne, prípadne finančné zabezpečenie stálych zamestnancov na poľnohospodárskych nehnuteľnostiach vykúpených podľa zákona o pozemkovej reforme.

Vlastnícke obmedzenia židovských majiteľov pôdy boli prvými krokmi v arizácii poľnohospodárskych nehnuteľností. Štát pôdu vykupoval, za čo pôvodnému vlastníkovi patrila finančná náhrada podľa súdneho odhadu. Scudzenie pôvodne židovskej pôdy sa mohlo uskutočniť len so súhlasom Štátneho pozemkového úradu. Pokiaľ sa tak nestalo, musel židovský vlastník odovzdávať hektárový príspevok vo výške 20 korún v prospech Fondu pre pozemkovú reformu.

Rozsah agendy Štátneho pozemkového úradu v Bratislave sa zväčšil vydaním Židovského kódexu, nariadením o právnom postavení Židov č. 198/1941. Dňom 1. novembra 1941 sa všetok nehnuteľný židovský majetok stal vlastníctvom štátu.[19]

Konkrétne predpisy o výkone pozemkovej reformy na židovských poľnohospodárskych majetkoch upravovalo vládne nariadenie č. 93/1941 S. z., ktoré bolo kodifikované v Židovskom kódexe. Podľa kódexu boli Židia zaraďovaní do pracovných táborov a už od 25. marca 1942 boli deportovaní mimo územia Slovenska. To spôsobilo, že mnohé židovské poľnohospodárske majetky, na ktorých ešte neprebehla pozemková reforma, ostali opustené. Pre zabezpečenie hospodárenia na týchto nehnuteľnostiach bol zákonom č. 108/1942 S. z. zriadený **Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov,** ktorému časť židovskej pôdy odovzdal do užívania Štátny pozemkový úrad. Časť pôdy dovolil scudziť pôvodnému vlastníkovi, či ju previedol na nových vlastníkov pomocou verejnej dražby, prípadne pôdu vyvlastnil pre stavebné účely, no v rámci prídelového pokračovania vybral kupcov, alebo dal pôdu do árendy.[20]

---

[16] KOLEDOVÁ, Eva. *Štátny pozemkový úrad v Bratislave, Pracovné skupiny, 1939–1945.* Úvod k čiastkovému inventáru, rukopis, s. 1.

[17] Vládne nariadenie č. 146 zo dňa 21.júna 1939 o súpise poľnohospodárskych nehnuteľností vo vlastníctve cudzozemských štátnych občanov; Vládne nariadenie č. 147 zo dňa 21. júna 1939 o súpise poľnohospodárskych nehnuteľností vo vlastníctve Židov.

[18] Zákon č. 46 zo dňa 22. februára 1940 o pozemkovej reforme.

[19] Nariadenie č. 198 zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov.

[20] SEDLÁK, František. *Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov, 1942–1948.* Inventár. Bratislava: 1959, úvod k inventáru.

Pre vykonávanie pozemkovej reformy na židovských majetkoch zriadil Štátny pozemkový úrad obežníkom č. 857/41-prez. zo 17. apríla 1941 **pracovné skupiny,** ktoré sa stali jeho organizačnou zložkou. Pracovné skupiny boli výkonným orgánom, ktorý priamo v teréne, v danom okrese a obci uskutočňoval všetky odborné a s nimi súvisiace administratívne činnosti spojené s arizáciou židovských poľnohospodárskych nehnuteľností a ich prideľovanie kresťanským uchádzačom. Mali plnú moc a spolupracovali so štátnymi obvodovými úradovňami, okresnými súdmi, notárskymi úradmi, miestnymi organizáciami Hlinkovej slovenskej ľudovej strany všade tam, kde prebiehala pozemková reforma. Postupne sa vytvorilo 13 pracovných skupín, označených veľkými písmenami abecedy A až N. Pracovné skupiny mali svoju činnosť rozdelenú podľa okresov, avšak pôsobnosť jednej pracovnej skupiny sa nevzťahovala iba na jeden okres, ale väčšinou ich zastrešovali viacero. Pre dozor nad pracovnými skupinami a revíziu ich činnosti bola zriadená mimo organizácie Štátneho pozemkového úradu Dozorná skupina, ktorá súčasne zabezpečovala aj styk predsedu pozemkového úradu s pracovnými skupinami. Každá pracovná skupina sa skladala z vedúceho skupiny (najčastejšie právnika), zememerača, technického úradníka, kancelárskej sily a zmluvnej pomocnej kancelárskej sily. Mala svoju kanceláriu priamo na mieste výkonu pozemkovej reformy. Viedla si svoj vlastný protokol a spisový register.[21]

Výkon pozemkovej reformy mal v každej obci štandardný priebeh. Predseda Štátneho pozemkového úradu na návrh Dozornej skupiny určil pracovnej skupine obec, ktorú má vziať do svojho pracovného programu a zariadil uverejnenie vyhlášky v Úradných novinách, ktoré nehnuteľnosti v obci sa stali majetkom štátu. Pracovná skupina potom prevzala súpisové elaboráty (súpis poľnohospodárskych nehnuteľností), ktoré uložila abecedne najskôr podľa okresov, v rámci okresov podľa katastrálnych území a napokon abecedne podľa jednotlivých židovských vlastníkov. Následne bol vyhotovený súpis parciel s grafickou časťou, teda s pozemnoknižnými a katastrálnymi mapami. Pracovná skupina súčasne zabezpečila znalcov na vyhotovenie identifikácie, klasifikácie a ocenenia majetku.

Klasifikačné operáty sa vyhotovovali pre každého bývalého vlastníka osobitne a boli v nich zachytené všetky potrebné údaje o majetku, hospodárení a zamestnancoch. Súčasne sa uviedli aj navrhované dispozície o naložení s majetkom, zamestnancami atď. Grafický plán sa najčastejšie vyhotovoval spoločne pre všetkých vlastníkov v tom istom katastrálnom území a doň sa farebne vyznačovali dispozície k parcelácii pôdy. Pre prídelové pokračovanie na základe parcelačného plánu následne vyhotovila pracovná skupina bonitáciu parciel a návrh prídelovej ceny.

V príslušnej obci zverejnili parcelačný plán s prídelovými cenami. Uchádzači o prídel pôdy si do stanovenej lehoty mohli podať prihlášky o prídel, z ktorých obecné predstavenstvo v spolupráci s HSĽS a Hlinkovou gardou urobilo výber uchádzačov. Prednostné právo na prídel mali členovia HSĽS a vojaci.Výber uchádzačov preskúmala Dozorná skupina a predložila ho na schválenie predsedovi Štátneho pozemkového úradu.

Pracovná skupina vybraným uchádzačom oznámila lehotu, počas ktorej mali prídelovú cenu uhradiť príslušnej Roľníckej vzájomnej pokladnici, od ktorej si mohli

[21] PALKO, František. Pracovné skupiny Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, 1941–1945. In BIELIK, František – SOPKO, Július. *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch II, oddelenie kapitalizmu.* Bratislava: Slovenská archívna správa, 1964, s. 173–175.

zobrať aj úver. Pri prideľovaní mal uchádzač vopred zaplatiť 50 % z prídelovej ceny na účet Fondu pozemkovej reformy. Zvyšok mohol zaplatiť po pridelení pôdy.

Pracovná skupina vyhotovovala registre prídelov v troch exemplároch, jeden pre Roľnícku vzájomnú pokladnicu, jeden pre učtáreň ŠPÚ a jeden si ponechala pre svoju potrebu. Okrem registrov prídelov vyhotovovala prídelové listiny, kúpnopredajné zmluvy, árendálne zmluvy a predkladala ich na podpis predsedovi ŠPÚ prostredníctvom Dozornej skupiny. Po uplynutí stanovenej lehoty a po uhradení predpísanej sumy vypracovala pracovná skupina žiadosť o vklad vlastníckeho práva na nového nadobúdateľa a podala ju na príslušný súd.[22]

Štátny pozemkový úrad v Bratislave disponoval v pozemkovej reforme s pôdou v celkovej výmere 85 271 ha, ktorá bola zaistená súpisom pôdy podľa vládneho nariadenia č. 197/1939 Sl. z. Z tejto výmery odpredali vlastníci so súhlasom Štátneho pozemkového úradu 5 294 ha v 632 prípadoch. Vlastným výkonom pozemkovej reformy bola pridelená pôda vo výmere 31 539 ha medzi 11 719 prídelcov. Istá časť židovskej pôdy – cca 1 300 ha – bola na základe zákona č. 213/1940 Sl. z. odpredaná naspäť vlastníkom (asi 238 prípadov). Asi 1 000 ha židovskej pôdy bolo likvidovanej vyvlastnením. K 1. septembru 1944 Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov spravoval 32 500 ha pôdy.[23]

Ako sme už naznačili, túto pozemkovú reformu nemôžeme považovať za reformu v pravom slova zmysle, lebo bola založená na rasovom prenasledovaní skupiny obyvateľstva, nehovoriac o tom, že väčšina občanov židovského pôvodu zahynula v koncentračných táboroch. Po skončení II. svetovej vojny, v dôsledku ďalších štátoprávnych zmien, Štátny pozemkový úrad v Bratislave zanikol.

Tretia pozemková reforma

Na I. pozemkovú reformu istým spôsobom nadväzuje pozemková reforma po roku 1945, ktorú malo na starosti Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy sekcia „B" (sekcia „A" mala na starosti ostatné záležitosti pôdohospodárstva). Povojnová pozemková reforma riešila držbu pôdy troma formami: konfiškáciou pôdy nepriateľov a zradcov, revíziou I. pozemkovej reformy a trvalou úpravou pozemkového vlastníctva a výkupom všetkej pôdy nad 50 ha. Svojím charakterom bola budovaná na osobnom princípe vlastníctva pôdohospodárskeho majetku.

Konfiškácia mala tri etapy. V prvej etape sa vykonávala na základe nariadenia Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 4/1945 z 27. februára 1945 o konfiškácii pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa, ktoré bolo novelizované nariadením SNR č. 104/1945 z 23. 8. 1945. Konfiškačným orgánom bolo Predsedníctvo SNR.

Konfiškačné návrhy podávali miestne národné výbory prostredníctvom okresných národných výborov na Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Na povereníctve o konfiškačných návrhoch rozhodovala osobitná komisia, zložená z dvoch zástupcov Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy a z dvoch zástupcov Povereníctva vnútra. Po ich prerokovaní osobitná komisia predložila konfiškačné návrhy na schválenie Úradu Predsedníctva Slovenskej národnej rady, ktorý po konečnom schválení vydal písomné rozhodnutie o konfiškácii. Písomné rozhodnutie zaslal späť

[22] KOLEDOVÁ, ref. 16, s. 6–7.

[23] Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy sekcia „B" (ďalej PPPR B), škatuľa (ďalej š.) 7, Výsledky židovskej pozemkovej reformy.

Povereníctvu pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, aby upovedomilo príslušné zainteresované fyzické a právnické osoby.

Pre skrátenie tohto zdĺhavého procesu a pre urýchlenie konfiškačného pokračovania bolo nariadenie o konfiškácii č.104/1945 Zb. n. SNR novelizované v máji 1946 nariadením č. 64/1946 Zb. n. SNR. Rozhodovanie bolo od 28. mája 1946 prenesené z Predsedníctva SNR na konfiškačné komisie, zriadené v sídlach okresných národných výborov. Konfiškačné komisie sa skladali zo stálych a nestálych členov. Stálymi členmi boli predseda, vymenovaný Zborom povereníkov, dvaja zástupcovia Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy a dvaja zástupcovia Povereníctva vnútra. Ďalšími (nestálymi) členmi boli zástupcovia rady okresného národného výboru (alebo správnej komisie), Jednotného zväzu slovenských roľníkov, Zväzu slovenských partizánov, Zväzu vojakov slovenského národného povstania, Zväzu protifašistických väzňov, Zväzu zahraničných vojakov a okresnej roľníckej komisie. O konfiškácii s definitívnou platnosťou rozhodoval Zbor povereníkov.

Rozhodujúcim dátumom pre konfiškáciu bolo posúdenie vlastníctva pôdohospodárskeho majetku k 1. marcu 1945. Konfiškačné komisie začali svoju činnosť 8. júla 1946 a svoj určený program ukončili 31. decembra 1946.

Uvedené nariadenie bolo novelizované nariadením SNR č. 89/1947 z 19. decembra 1947. Do platnosti vstúpilo 14. januára 1948. Konfiškácie nadobudli prudký spád po 25. februári 1948 a trvali do 30.júna 1948, kedy bola aj definitívne ukončená činnosť konfiškačných komisií.[24]

Na jeseň roku 1945 začala svoju činnosť **Správa majetkov pre pozemkovú reformu,** ktorej úlohou bolo spravovať skonfiškovanú poľnohospodársku pôdu do jej odovzdania prídelcom, napomáhať prídelcom pri hospodárení a dozerať na hospodárenie prídelcov. Osobitným výnosom PPPR, sekcia B z 22. októbra 1945 sa jej uložilo spravovať i také majetky, ktoré ešte neboli skonfiškované, prípadne ktorých konfiškácia bola sporná, majetky nachádzajúce sa na území obsadenom Maďarskom v rokoch 1938–1945 a napokon majetky, pri ktorých sa objavili obavy, že pôda ostane neobrobená. Prostredníctvom oblastných inšpektorátov a ich miestnych správ spravovala celkom 60 758 ha pôdy. Postupným parcelovaním a prídelom strácali však inšpektoráty a ich miestne správy svoje opodstatnenie a boli priebežne rušené. Posledné tri miestne správy (Tornaľa, Levice a Stará Ďala) boli zrušené k 31. 1. 1949.[25] Na Slovensku bolo skonfiškovaných 545 946 ha pôdy, z toho bolo poľnohospodárskej 245 946 ha a lesnej 300 000 ha.

Nariadenie o konfiškácii obsahuje aj časť prídelovú, ktorá definuje prídelové predpisy. Skonfiškovanú pôdu bolo možné prideliť presne špecifikovaným fyzickým a právnickým osobám. Fyzické osoby mohli dostať pôdu maximálne vo výmere 15 ha. Okrem toho pôdu bolo možné prideliť aj obciam a okresom na verejné ciele, stavebným, regulačným a iným družstvám, priemyselným a iným podnikom alebo ústavom na prevádzkové a sociálne účely. Ovocné záhrady a vinice sa prideľovali spravidla kvalifikovaným ovocinárom a vinohradníkom. Osobitné predpisy sa vzťahovali na prídel lesov alebo prídel celých hospodárskych celkov pre verejnoprospešné ciele (napr. hospodárske školy, výskumné stanice, chov plemenného dobytka, šľachtiteľské stanice a pod.).

---

[24] POPAĎÁK, ref 1, s. 8–11.

[25] SEDLÁK, František. *Správa majetkov pre pozemkovú reformu, 1945–1949.* Inventár. Bratislava: 1957, úvod k inventáru.

Prídelové pokračovanie sa uskutočňovalo prostredníctvom miestnych a okresných roľníckych komisií. Miestne roľnícke komisie mali 10 členov, ktorých si uchádzači o pôdu zvolili spomedzi seba. Desať členov mali aj okresné roľnícke komisie, volené z delegátov miestnych komisií. Úlohou miestnych roľníckych komisií bolo vypracovať prídelový plán a návrh na prídelové ceny, ktoré predložili na schválenie okresnej roľníckej komisii. Okresná roľnícka komisia ich s pozitívnym alebo negatívnym vyjadrením predložila Povereníctvu pôdohospodárstva a pozemkovej reformy na konečné schválenie alebo neschválenie.[26]

Organizačnou zložkou a súčasne výkonnými orgánmi Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy boli pracovné skupiny zriadené obežníkom PPPR č. 1990/1945 – prez. z 31. júla 1945. Bolo zriadených 23 pracovných skupín, a to: Bratislava, Piešťany, Trenčín, Žilina, Nitra, Topoľčany, Malacky, Šamorín, Galanta, Nové Zámky, Komárno, Levice, Krupina, Zvolen, Lučenec, Rožňava, Ružomberok, Kežmarok, Spišská Nová Ves, Prešov, Košice, Michalovce a Humenné. Za úlohu mali predovšetkým napomáhať miestnym a okresným roľníckym komisiám pri technických prácach a pripravovať materiál pre konečné usporiadanie knihovného poriadku na pridelených majetkoch. Sídla pracovných skupín sa často menili, niektoré boli postupne zrušené. Definitívne zanikli k 1. februáru 1949.[27]

S pozemkovou reformou bolo úzko spojené aj vnútorné osídľovanie. Prídelové pokračovanie sa v tomto prípade dialo bez súčinnosti roľníckych komisií, nakoľko pomocnými orgánmi povereníctva pri vnútornej kolonizácii sa stali oblastné presídľovacie komisie. Zriadilo sa 10 presídľovacích komisií. Žiadateľom o prídel pôdy v rámci vnútorného osídlenia bolo možné prideliť až 20 ha pôdy a Slovákom vracajúcim sa z cudziny až do výmery 50 ha. Oblastné presídľovacie komisie boli zrušené v dôsledku zriadenia Osídľovacieho úradu pre Slovensko a Fondu národnej obnovy (výmena obyvateľstva s Maďarskom na základe Dohody o výmene obyvateľstva). Ich zostávajúcu agendu prevzali už uvedené obvodové úradovne.[28]

Druhým stupňom povojnovej pozemkovej reformy bola revízia prvej československej pozemkovej reformy. Revízia I. pozemkovej reformy mala zákonný podklad v zákone č. 142/1947 Zb. z. a n. z 11. júla 1947. Predmetom revízie sa stal pozemkový majetok prepustený a vylúčený zo záboru podľa záborového zákona z roku 1919, majetok ponechaný vo vlastníctve osôb z dôvodu ochrany prírody a historických a umeleckých pamiatok, zabraný pozemkový majetok, u ktorého nebolo ešte rozhodnuté o prídele, alebo nebolo vykonané prídelové pokračovanie a zvyškové veľkostatky. Pod pojmom zvyškový veľkostatok sa rozumel veľkostatok, ktorý vznikol zo zabraného pozemkového majetku tak, že sa k zachovaným a zariadeným obytným a hospodárskym budovám pridelila primeraná výmera pôdy, alebo k zabratým pozemkom sa prikázali potrebné budovy. Revízia sa nevzťahovala na majetok vo vlastníctve štátu, samosprávnych zväzkov, zárobkových a hospodárskych družstiev, urbarialistov, komposesorátov a pasienkových spoločností, na pozemkový majetok znárodnený a na pozemkový majetok tvoriaci šľachtiteľské podniky.

---

[26] POPAĎÁK, ref. 1, s. 11–14.

[27] VYORAL, Jozef a kol. *Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, sekcia „B", 1945–1951.* Inventár. Bratislava: 1978, úvod k inventáru.

[28] POPAĎÁK, ref. 1, s.11–14.

Návrhy na revíziu pozemkovej reformy podávalo Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy osobitnej 6-člennej Revíznej komisii, ktorej rozhodnutia boli záväzné. V prípade nezrovnalostí rozhodovala cestou ministra pôdohospodárstva priamo vláda ČSR svojím uznesením.

Pozemkový majetok získaný revíziou I. pozemkovej reformy mohol byť pridelený maloroľníkom, pôdohospodárskym zamestnancom, malým a stredným roľníkom, ktorým bola pôda vyvlastnená pre verejnoprospešné účely (napr. železnica), verejným korporáciám, pôdohospodárskym výrobným družstvám, robotníkom, verejným a súkromným zamestnancom, ako aj malým živnostníkom do výmery 0,5 ha na stavby domov. Lesná pôda sa mohla prideliť štátu, samospráve alebo lesným družstvám. Revidované majetky, ktoré presiahli výmeru 50 ha, najčastejšie preberali štátne majetky, štátne lesy a jednotné roľnícke družstvá.[29] Revíziou I. pozemkovej reformy sa na Slovensku pre prídel získalo 335 357 ha pôdy, z toho bolo poľnohospodárskej 94 541 ha.

Poslednou fázou povojnovej pozemkovej reformy bolo výkupové pokračovanie. Výkupové pokračovanie sa uskutočnilo na základe zákona č. 46/1948 Zb. z. a n. z 21. marca 1948 o novej pozemkovej reforme, resp. trvalej úprave vlastníctva k pôdohospodárskej a lesnej pôde. Ťažisko výkonu zákona o novej pozemkovej reforme spočívalo na orgánoch štátnej moci a správy nižšieho stupňa, teda na miestnych a okresných národných výboroch.

Výkup sa vzťahoval najmä na majetky nad 50 ha, objekty pod 50 ha, ale s väčšou výmerou, t. j. väčšie ako 30 ha, cirkevné objekty akejkoľvek výmery a objekty akejkoľvek výmery, ktoré nevyhnutne potreboval národný podnik Československé štátne majetky, jednotné roľnícke družstvá alebo sa jednalo o pôdu v sceľovaných obciach (sceľovací zákon č. 47/1949 Zb. z. a n. – niektoré technicko-hospodárske úpravy pozemkov). Výkup pôdy, ktorý vykonávali okresné národné výbory na návrh miestnych národných výborov, mal byť vykonaný najneskôr do 1. júla 1949. Krajské národné výbory sa mali postarať, aby výpoveď z hospodárenia na vykúpenej pôde bola daná k 1. októbru 1949. Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy začalo s výkupom pozemkov nad 50 ha z vlastnej iniciatívy už v januári a februári 1949. Všetky opatrenia spojené s výkupom pôdy sa mohli uskutočniť až po dohode s miestnymi, okresnými a krajskými orgánmi komunistickej strany. Osobitný dôraz sa kládol na výkup cirkevnej pôdy a pôdy náboženských spoločností. Výkup cirkevnej pôdy sa začal od 13. apríla 1949.

K 10. máju 1949 bolo k výkupu prihlásených 5 259 objektov s výmerou 90 654,2102 ha, z toho cirkevnej pôdy bolo 41 305,0096 ha.[30] K 1. máju 1951 pod poslednú – tretiu etapu pozemkovej reformy spadalo 96 253 ha pôdy, pričom väčšina z tejto pôdy bola poľnohospodárska – 78 253 ha.[31] Takto získaná pôda sa však už neprideľovala jednotlivcom, väčšinu z nej získali štátne majetky, novovznikajúce jednotné roľnícke družstvá a národné výbory.

---

[29] GREGOR, Pavol. *O revízii prvej pozemkovej reformy*, Bratislava : PPPR B, 1947, s. 28–46.

[30] SNA, f. PPPR B, š. 7, Správa o výkupe pôdohospodárskych majetkov na Slovensku z 10. mája 1949.

[31] CAMBEL, Samuel. *Slovenská agrárna otázka 1944–1948*. Bratislava: Pravda, 1972, s. 408–416.

Po politickej stránke povojnovú pozemkovú reformu zastrešovala až do 6. marca 1948 Demokratická strana, dokedy boli povereníkmi pôdohospodárstva a pozemkovej reformy predstavitelia DS, najskôr Martin Kvetko a potom Jozef Styk.

Ako sme už niekoľkokrát deklarovali, Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy sa aktívne podieľalo na všetkých stupňoch povojnovej pozemkovej reformy. Jeho sekcia „B" – pozemková reforma zanikla v roku 1948 a jej úlohy prevzal V. odbor povereníctva. V roku 1949 sa zmenil aj názov Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy na názov Povereníctvo pôdohospodárstva a agendu pozemkovej reformy prevzal do svojej správy IX. odbor, ktorý bol zrušený 1. júna 1951 a jeho pôsobnosť vo veciach pozemkovej reformy prešla na IV. odbor – družstevný a od 10. októbra 1951 pôsobilo na povereníctve oddelenie pre likvidáciu pozemkovej reformy.

Vznikom krajských národných výborov od januára 1949 a vytvorením ich pôdohospodárskych referátov bola časť agendy pozemkovej reformy delimitovaná z povereníctva na KNV. Povereníctvo pôdohospodárstva zaniklo tak, ako všetky povereníctva, 30. júna 1960.[32]

Na záver tohto príspevku chceme upozorniť, že našim cieľom bolo popísať pozemkové reformy, ktoré prebiehali na Slovensku v rokoch 1919–1949 iba z hľadiska ich vecného výkonu. Preto sme sa podrobne nezaoberali politickými a spoločenskými aspektami, ktoré mali vplyv na ich priebeh.

[32] VYORAL, ref. 27.

Od šľachtického veľkostatku k účastinnej spoločnosti. Príspevok k otázke odporu červenokamenských Pálfiovcov proti prvej československej pozemkovej reforme

Daniel Hupko

Výskum uhorskej šľachty v „dlhom" 19. a v prvej polovici 20. storočia nepatrí ku klasickým témam slovenskej historiografie. Napriek tomu, že v poslednom období sa táto otázka dostáva do zorného poľa slovenských historikov, problematika postavenia uhorskej šľachty po roku 1918 a vzťahu republikánsky naladenej demokratickej spoločnosti k bývalým šľachticom na svoje spracovanie ešte len čaká.[1] Ambíciou tejto štúdie preto nemôže byť vyslovenie zovšeobecňujúcich záverov, ale iba prispenie do diskusie. Naším cieľom je preto podať detailnú sondu do spôsobu vyrovnávania sa vlastníkov hradu Červený Kameň[2] s československou pozemkovou reformou, ktorá výrazne zasiahla do majetkového vlastníctva, a tým i do skladby príjmov zabezpečujúcich životný štandard červenokamenských Pálfiovcov[3] (Pálffy).[4] Pri vykresľovaní súboru krokov, ktoré červenokamenskí Pálfiovci podnikli v záujme zachovania maximálneho možného pozemkového majetku vo svojich rukách, sledujeme obdobie od vzniku medzivojnovej Československej republiky v roku 1918 do jej zániku v roku 1939. V záujme komplexnosti analýzy a so zreteľom na príbuzenské vzťahy červenokamenských Pálfiovcov a zasadenie „pálfiovského odporu" proti pozemkovej reforme do širších stredoeurópskych súvislostí nezostaneme iba na území Slovenska. Rovnako v prípade vyššie uvedeného časového rámca z dôvodu objasnenia niektorých okolností, najmä príbuzenských vzťahov, genealogických súvislostí alebo komplexnosti zachytenia problematiky, vymedzené obdobie vedome posúvame pred rok 1918 i za rok 1939.

---

[1] Zatiaľ jedinou mienkotvornou prácou z pera slovenského historika k otázke miesta šľachty v slovenskej spoločnosti po roku 1918 je stať: HOLEC, Roman. Jeden z porazených. Šľachta na Slovensku po roku 1918. In ROGUĽOVÁ, Jaroslava et al. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918–1938.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 31–48. Jej nevýhodou, ktorá však neoslabuje jej výpovednú hodnotu, je ale fakt, že je spracovaná predovšetkým na základe literárnych prameňov.

[2] Hrad bol vlastníctvom červenokamenskej línie staršej vetvy rodu Pálfiovcov, konkrétne členov červenokamenskej a neskôr smolenickej čiastky, ktoré sa konštituovali v tretej štvrtine 19. storočia. Okrem nich sa v rámci červenokamenskej línie v tom istom období vymedzuje aj česká čiastka, ktorá však nebola na vlastníctve hradu nijako majetkovo zainteresovaná. K tejto otázke bližšie pozri: HUPKO, Daniel. Rodinné vzťahy medzi červenokamenskou a smolenickou čiastkou červenokamenskej línie Pálfiovcov. In *Historický zborník*, roč. 21, 2011, č. 1, s. 175–186.

[3] Termín „červenokamenskí Pálfiovci" používame v celom texte vo význame „vlastník hradu Červený Kameň" bez ohľadu na to, či išlo o príslušníka červenokamenskej či smolenickej čiastky červenokamenskej línie staršej vetvy.

[4] V zmysle platnej jazykovej normy uvádzame historické osobné mená z uhorského obdobia slovenských dejín podľa pravidiel kodifikovaných Pravidlami slovenského pravopisu. Pre jednoznačnú rozlíšiteľnosť uvádzame ale pôvodný variant priezviska v zátvorke za prvým uvedením tohto osobného mena v texte. Pravidlá slovenského pravopisu stanovujú ako medzník prepisu osobných mien z uhorského obdobia rok 1918. S ohľadom na nejednoznačnosť tohto medzníka a v záujme zjednodušenia a jednoznačnosti textu priezviská prepisujeme podľa Pravidiel slovenského pravopisu i po roku 1918, i keď si uvedomujeme rozpačitosť tohto kroku a správne by sme ich mali uvádzať v nezmenenej podobe, napr. Pálffy či Batthyány.

Získavame tak možnosť na základe komparatívneho prístupu konfrontovať dve generácie červenokamenských Pálfiovcov, ktoré československá pozemková reforma zasiahla. Rozsah majetku, ktorý bol predmetom záboru a neskoršej parcelácie, je v tejto súvislosti mimo nášho záujmu a primárne nebol ani predmetom nášho výskumu.

Po rozpade Rakúsko-Uhorska vznikli na jeho troskách v roku 1918 nástupnícke štáty, medzi ktorými významné miesto zaujímala Československá republika zaraďovaná k najstabilnejším demokratickým štátom medzivojnového obdobia. Svoju existenciu postavila na popretí politického systému zaniknutej habsburskej monarchie a za významný nástroj stabilizácie svojho vnútropolitického i medzinárodného postavenia považovala oslabenie pozícií príslušníkov rakúskej a uhorskej šľachty v nej. Vznik Československa tak možno vnímať ako dovŕšenie trendu, ktorý bol v poslednej štvrtine 19. storočia čoraz badateľnejší i v Uhorsku – trendu, ktorý smeroval k občianskej spoločnosti.[5] Šľachta rozpadom Rakúsko-Uhorska stratila svoju dovtedajšiu pevnú štátnu oporu a demokratické princípy, na ktorých nová republika stála, jej automaticky neposkytovali podiel na moci. Bola porazená nielen v sociálno-spoločenskom, ale aj v národno-politickom zmysle.[6]

Jedným z dôsledkov vzniku Československej republiky, ktoré šľachta pocítila priamo na svojej koži, bolo zrušenie šľachtictva, titulov a radov jedným z prvých československých zákonov v decembri 1918.[7] V roku 1920 sa neplatnosť šľachtických titulov ako jedna z hodnôt, ku ktorým sa nový štát hlásil, objavila i v preambule ústavy.[8] Zákon zrušujúci šľachtické tituly mal najmä slávnostný a deklaratórny ráz a jednoznačne signalizoval postoj nového štátu k šľachte, ktorá na území Československa sídlila alebo vlastnila majetky. Išlo však o nedôslednú právnu normu, ktorá za jej porušenie nestanovovala žiadne sankcie.[9] Takto prijatá zákonná norma odrážala skutočný postoj československej spoločnosti ku šľachte.[10] Československá verejnosť však nedokázala k šľachte zaujať jednotné stanovisko. Pretrvával v nej istý druh tradičnej úcty voči

---

[5] Porovnaj: BEZECNÝ, Zdeněk. Šlechtici v občanské době. In *Studie k sociálním dějinám 19. století*, roč. 7, 1997, s. 123–129 a ŽUPANIČ, Jan. Obraz šlechtictví v české společnosti 19. – 21. století. In ŘEPA, Milan (ed.). *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvali*. Praha : Nakladatelství Historický ústav, 2008, s. 328–341.

[6] HOLEC, ref. 1, s. 32.

[7] Zákon Národného zhromaždenia č. 61/1918 Zb. z 10. decembra 1918, ktorým sa ruší šľachtictvo, rady a tituly. Prvým zákonom, ktorý bol Národným zhromaždeným československým vydaný v deň vzniku, bol Zákon z 28. októbra 1918 o zriadení samostatného štátu československého, ktorý bol neskôr v Zbierke zákonov a nariadení publikovaný pod č. 11/1918.

[8] GÁBRIŠ, Tomáš. Právne vyjadrenie hodnôt novovytvorenej ČSR (1918). In NECKÁŘ, Jan et al. (eds.). *Dny práva – 2008 – Days of Law*. Brno : Masarykova univerzita, 2008, s. 437–439.

[9] Komplexne o zákone o zrušení šľachtictva a pozadí jeho tvorby a prijímania pozri: SOUKUP, Ladislav. Zrušení šlechtictví v ČSR. In *Právněhistorické studie*, roč. 17, 1973, s. 101–112.

[10] Jan Županič to tvrdí aspoň o českej časti československej spoločnosti, bližšie pozri: ŽUPANIČ, ref. 5, s. 335. Ak to tak skutočne bolo, tak jedine medzi najširšími občianskymi vrstvami. Ladislav Soukup zdôrazňuje, že ani poslanci schvaľujúci zákon neboli v postoji ku šľachte jednotní: časť z nich so šľachtou sympatizovala, časť nie. Poslanci, ktorí so šľachtou sympatizovali, však boli okolnosťami donútení podieľať sa na jeho príprave a prijímaní. Preto sa snažili o kompromisné riešenie – schválenie zákona bez sankcií. Ich cieľom bolo podľa Soukupa neznemožniť dotknutým osobám po nadobudnutí platnosti zákona spoločenské uplatnenie v nových spoločensko-politických podmienkach. Pozri: SOUKUP, ref. 9, s. 108–109.

príslušníkom šľachty, najmä ako k svojej bývalej vrchnosti.[11] Nezanedbateľnú úlohu zohrával i obdiv členov občianskej spoločnosti k privilegovanému stavu, ktorý pramenil zo skutočnosti, že šľachtictvo nemožno zrušiť prijatím zákona, ten za nezákonné vyhlásil len jeho vonkajšie prejavy, šľachta ako stav jestvovať neprestala.[12] Rozpoltenosť vzťahu československej spoločnosti k príslušníkom šľachty navyše dokazuje i postupné zbližovanie špičiek politickej reprezentácie s predstaviteľmi významných šľachtických rodov.[13]

I napriek tomu ale československou spoločnosťou rezonovali slogany o odrodilosti šľachty, ktorá bola rakúsky nečeská alebo maďarsky neslovenská. Navyše tieto tendencie v spoločnosti podporovali i niektorí šľachtici, ktorí vedomí si bezzubosti zákona o zrušení šľachtictva naďalej verejne prezentovali insígnie šľachtického pôvodu. V tejto oblasti bola pod drobnohľadom spoločnosti najmä aristokracia: napr. 22. júla 1921 sa Rudolf Kinský (1859–1930) s manželkou Máriou, rod. Wilczekovou (1858–1938) stal predmetom interpelácie trojice poslancov na predsedu vlády Československej republiky z dôvodu, že „*...jest zaujatým nepřítelem všeho českého a nejčernějším Římanem, v čemž jej ještě předstihuje jeho žena, rozená Vilczková.*" Podnetom poslaneckej interpelácie bolo, že Rudolf Kinský nechal pre svoje služobníctvo zhotoviť odznaky so svojím erbom a kniežacou korunkou a prikázal mu nosiť ich „*... na všeobecné pohoršení tamního občanstva a na výsměch našim zákonům a nařízením.*"[14] Zo strany Rudolfa Kinského možno tento akt hodnotiť ako protest proti zákonnej norme rušiacej šľachtické tituly.[15] Už v čase platnosti tohto zákona, 11. decembra 1919, zomrel Rudolfov bezdetný starší brat Karol, 8. knieža Kinský a práve Rudolf sa stal dedičom kniežacieho titulu, ktorý však na území Československa a ani v Rakúsku, kde tiež zdedil majetky, už nemohol používať.[16] Takéto prejavy zdržanlivého postoja voči republi-

---

[11] K otázke lojality voči šľachte pozri: BEZECNÝ, Zdeněk. Bývalí poddaní a bývalá vrchnost. In *Studie k sociálním dějinám*, roč. 1, 1998, s. 9–21 a porovnaj s: ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Služebnictvo u rakousko-české aristokracie v 19. století. In *Slezský sborník*, roč. 104, 2006, č. 4, s. 241–250.

[12] BEZECNÝ, Zdeněk. Česká šlechta v éře První republiky. In KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.). *Šlechta v proměnách věků*. Brno : Matice moravská, 2011, s. 227–228.

[13] Najzreteľnejším dôkazom boli vrelé vzťahy, ktoré s príslušníkmi rodu Schwarzenbergovcov udržiavali Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš. Bližšie pozri: HAZDRA, Zdeněk. Šlechta v době Mnichova 1938 a za druhé světové války. In KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.). *Šlechta v proměnách věků*. Brno : Matice moravská, 2011, s. 236, pozn. č. 12.

[14] *Interpelace poslanců Rud. Laubeho, Jana Hrizbyla, Lud. Pechmanové a spol. ministerskému předsedovi jako správci ministerstva vnitra, jak bývalý hrabě Rud. Kinský v Lysé nad Labem provokuje demokratická zařízení státu* [online]. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t2869_00.htm>.

[15] V tom čase už platil Zákon Národného zhromaždenia č. 243/1920 Zb. z 10. apríla 1920, ktorým sa mení zákon o zrušení šľachtictva, radov a titulov. Platnosť nadobudol dňom vyhlásenia a v § 6 určoval za porušenie jeho ustanovení trest odňatia slobody od 24 hodín do 14 dní alebo peňažnú pokutu od 50 do 1 500 korún. V roku 1936 bol prijatý Zákon Národného zhromaždenia č. 268/1936 Zb. z 21. októbra 1936 o radoch a tituloch, ktorý v § 7 zvýšil výšku pokuty na maximálne 20 000 korún a hornú hranicu odňatia slobody na dva mesiace. Bližšie pozri GÁBRIŠ, ref. 8, s. 441 a ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha : Agentura Pankrác, 2006, s. 380–383.

[16] Československý zákon rušiaci šľachtické tituly predbehol prijatie obdobných zákonov v okolitých krajinách: napr. v Rakúsku ho prijali až 3. apríla 1919. Bližšie v: SOUKUP, ref. 9, s. 110.

ke zo strany niektorých aristokratov len posilňovali antišľachtické nálady v československej spoločnosti.[17]

Ďalším citeľným zásahom do po stáročia budovanej šľachtickej mentality bolo v roku 1924 prijatie zákona o zrušení fideikomisov, ktorý tiež možno chápať ako prejav vysporadúvania sa Československej republiky s inštitútom šľachtictva.[18] Fideikomis ako právny nástroj na udržanie vynikajúceho sociálneho postavenia rodu, spočívajúci v ustanovení, že jeho predmet (obvykle ním bývali pozemky, ale jeho súčasťou sa mohli stať i budovy alebo súbory hnuteľného majetku, napr. knižnice či umelecké zbierky a pod.) je dedičný podľa zásad ustanovených zakladateľom, nebol dosiaľ v našom prostredí predmetom skúmania historikov.[19]

Najpodstatnejším zásahom nového štátu, na ktorý dovtedy šľachta ako privilegovaný pozemkový vlastník ani nepomyslela, bola pozemková reforma. Vyvlastnenie majetku sa pripúšťalo i bez náhrady a v období prvej Československej republiky slúžilo ako nástroj degermanizácie a dehungarizácie spoločnosti, ako prostriedok oslabenia etnicky nemeckých a maďarských veľkostatkárov.[20] Popri tomto politickom cieli bolo hospodárskym zámerom reformy posilnenie vrstvy stredne veľkých roľníkov v českých krajinách a vytvorenie tohto stavu na Slovensku a intenzifikovanie poľnohospodárskej výroby v Československu.[21] Prvým krokom k pozemkovej reforme bolo obstavenie veľkostatkov, ktoré vlastníkom znemožnilo nakladanie s nimi bez súhlasu štátu – na Slovensku sa tak udialo na základe zákona č. 64/1918 Zb.[22] V jeho zmysle minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár vydal dve nariadenia, na základe ktorých sa zakazovalo bez súhlasu štátnej správy vykonávať akékoľvek majetkové operácie s pôdou.[23] Ďalším krokom zo strany štátu bolo prijatie tzv. záborového zákona z apríla 1919[24] a tzv. prídelového zákona z januára 1920.[25] Záborom majetku si štát vy-

---

[17] ŽUPANIČ, ref. 5, s. 335. Obdobné ignorovanie existencie Československa a zachovávanie starých vzorcov správania bolo typické i pre manželský pár sídliaci v Rusovciach neďaleko Bratislavy – Elemíra Lóňaia (Lónyay; 1863–1946) a jeho manželku korunnú princeznú-vdovu Štefániu Belgickú (1864–1945), ktorí sa pri styku s členmi neurodzenej spoločnosti správali absolútne neprístupne a svoje aristokratické zvyky zachovávali i v prostredí demokratickej Československej republiky. Bližšie pozri napr.: HOLEC, ref. 1, s. 38–39.

[18] Išlo o Zákon Národného zhromaždenia č. 179/1924 Zb. zo dňa 3. júla 1924 o zrušení zverenstiev. Pozri: HORÁK, Ondřej. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastnením. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkoveého vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století.* Praha : Nakladatelství Libri, 2010, s. 38.

[19] Najnovšie z hľadiska jeho významu pre zachovanie hnuteľných umeleckých pamiatok v autentických priestoroch pozri: LUKÁŠOVÁ, Eva. Historická instituce fideikomisu a její význam pro uchování autentických sbírek a mobiliářů českých a moravských hradů a zámků. In *Zprávy památkové péče*, roč. 67, 2007, č. 6, s. 449–451.

[20] GÁBRIŠ, ref. 8, s. 440.

[21] KRAJČOVIČOVÁ, Natália. *Slovensko na ceste k demokracii.* Bratislava : Historickú ústav SAV, 2009, s. 213.

[22] Zákon Národného zhromaždenia č. 64/1918 Zb. zo dňa 10. decembra 1918 o mimoriadnych a prechodných ustanoveniach na Slovensku.

[23] RYCHLÍK, Jan. Pozemková reforma v Československu v letech 1919–1938. In *Vědecké práce Zemědělského muzea*, roč. 27, 1987–1988, s. 130.

[24] Zákon Národného zhromaždenia č. 215/1919 Zb. zo dňa 16. apríla 1919 o zabraní veľkého pozemkového majetku.

[25] Zákon Národného zhromaždenia č. 81/1920 Zb. zo dňa 30. januára 1920 o zabraní a prídele zabranej pôdy a úprave právnych pomerov k nej.

hradil do budúcnosti právo na prevzatie pôdy za náhradu, čím obmedzil dispozičné právo jej majiteľa.[26] Majetky, ktoré neboli vyvlastnené bez náhrady, boli finančne kompenzované na základe tzv. náhradového zákona.[27] Náhrada za takto prevzatý majetok bola stanovená priemerom cien pôdy v rokoch 1913–1915 a pri statkoch nad 1 000 ha pôdy sa náhrada znižovala o 5–40 %, o tzv. latifundijnú zrážku.[28]

V dôsledku pozemkovej reformy postupne strácala šľachta svoju hospodársku základňu ako tradičný zdroj svojej hospodárskej sily. Všetky kroky Československej republiky v oblasti eliminácie spoločenského a hospodárskeho potenciálu šľachty mali neskrývaný nacionálny a sociálny rozmer, predovšetkým na Slovensku, kde mala šľachta ako celok neslovenskú identitu.[29] Šľachta a predovšetkým aristokracia si i naďalej zachovávala svoju kozmopolitnú identitu a nebola schopná a ani pripravená prispôsobiť sa zmene, ktorú rok 1918 vo všetkých nástupníckych štátoch bývalého Rakúsko-Uhorska pre ňu znamenal.[30]

Napriek tomu, že československá politická reprezentácia na začiatku pozemkovej reformy počítala s jej rýchlym priebehom, realita bola diametrálne odlišná. Mnoho otáznikov vyvolávali najmä kritériá, na základe ktorých bola určovaná národnostná príslušnosť uhorskej šľachty. Najmä pri skúmaní národnosti aristokratov nemožno brať do úvahy iba príslušnosť k šľachtickému rodu. Aristokratická spoločnosť totiž národnosť vnímala najmä podľa vlastného presvedčenia, mnohokrát podľa miesta bydliska.[31] V období prvej Československej republiky bola národnosť vnímaná na základe preferovaného jazyka, po vypuknutí druhej svetovej vojny sa smerodajným stalo rasové hľadisko. Zreteľ bol braný i na vlastnú voľbu deklarovanú uvedením národnosti v sčítaní ľudu.[32]

V období prvej pozemkovej reformy boli vlastníkmi hradu Červený Kameň a k nemu patriacej poľnohospodárskej i lesnej pôdy, pasienkov, majerov a hospodárskych budov dve generácie pálfiovského rodu.[33] Staršiu z nich reprezentovali bratia Vojtech (1858–1924) a Edmund (1863–1930) a Vojtechova manželka Blanka (1871–

---

[26] Pozemková reforma v Československu mala charakter vyvlastnenia. Pozemkový majetok, ktorý sa dostal do záboru, sa nestal automaticky vlastníctvom štátu. Zábor bol teda iba predstupňom vyvlastnenia a k prechodu vlastníckeho práva prichádzalo až prevzatím zabraného majetku. Ak bola pri prevzatí poskytnutá náhrada, išlo o vyvlastnenie, ak bol majetok prevzatý bez náhrady, stal sa predmetom konfiškácie. Detailnejšie pozri: HORÁK, ref. 18, s. 62–63.

[27] Zákon Národného zhromaždenia č. 329/1920 Zb. zo dňa 8. apríla 1920 o prevzatí a náhrade za zabraný pozemkový majetok.

[28] K problematike právnych noriem upravujúcich priebeh pozemkovej reformy v období prvej Československej republiky pozri napr.: GÁBRIŠ, ref. 8, s. 440, pozn. č. 8 alebo RYCHLÍK, ref. 23, s. 129–133.

[29] HOLEC, ref. 1, s. 32.

[30] STEKL, Hannes. Zwischen Machtverlust und Selbstbehauptung. Österreichisches Hocharistokratie vom 18. bis 20. Jahrhundert. In WEHLER, Hans-Ulrich (ed.). *Europäischer Adel 1750–1950.* Göttingen : Vandenoeck & Ruprecht, 1990, s. 164.

[31] Výstižne a zároveň veľmi názorne problematiku definovania národnostnej príslušnosti aristokracie v českom prostredí popísal Zdeněk Kárník: KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929).* Praha : Nakladatelství Libri, 2000, s. 483–488.

[32] Podrobne o problematike vzťahu jazyka, národnosti a etnicity pozri: HORÁK, ref. 18, s. 49–53.

[33] K otázke vlastníctva hradu v 20. storočí podrobnejšie pozri: HUPKO, Daniel – JANÁČKOVÁ, Ivana – TIHÁNYI, Jozef. *Koniec starých čias. Poslední Pálfiovci na hrade Červený Kameň 1848–1948.* Komárno : Vydavateľstvo KT, 2011, s. 33–37.

1946), rod. Baťáňová (Batthyány), príslušníci červenokamenskej čiastky červenokamenskej línie. Reprezentantom mladšej generácie bol Karol Pálfi (1905–1992), člen smolenickej čiastky červenokamenskej línie.[34] Ak by sme pri určovaní národnostnej príslušnosti týchto aristokratov brali do úvahy nimi preferovaný jazyk, boli by sme nútení konštatovať, že išlo o Nemcov.[35] Ak budeme brať do úvahy údaje zachytené v sčítaní ľudu, ktoré možno považovať za subjektívny prístup stanovenia národnosti, tak potom Karola Pálfiho a jeho príbuzných zaradíme k Maďarom.[36] Nikam nevedie ani nazeranie na národnostnú príslušnosť rodu ako celku. V prípade červenokamenských Pálfiovcov v období prvej Československej republiky by sme ich za istých okolností mohli dokonca zaradiť medzi české vlastenecké rody.[37] Tento príklad výstižne ilustruje komplikovanosť tejto problematiky. Ak by sme na základe rovnakého prístupu skúmali národnostnú príslušnosť ďalších uhorských aristokratických rodov, bol by s najväčšou pravdepodobnosťou v mnohých prípadoch výsledok podobný. Či by sme skutočne prišli k rovnakým záverom, alebo sú čevenokamenskí Pálfiovci samostatnou kategóriou, určí až špecializovaný výskum zameraný na túto problematiku – ten ale zatiaľ neprebehol.

Pri detailnom pohľade na vyrovnávanie sa červenokamenských Pálfiovcov s pozemkovou reformou ako nezmeniteľnou realitou, pred ktorú boli postavení a ktorej

---

[34] Vojtech a Edmund Pálfiovci boli jediní synovia Štefana Pálfiho (1828–1910) a Matildy, rod. Dežőfiovej (Dessewffy, 1827–1908). Karol Pálfi bol najmladším synom Jozefa Pálfiho st. (1853–1920) a Lucie, rod. Wilczekovej (1862–1958). Bližšie k ich základným životopisným údajom pozri: HUPKO – JANÁČKOVÁ – TIHÁNYI, ref. 33, s. 168, 176–178, 180 a 182.

[35] Jazykom používaným v rodinnom prostredí červenokamenskej i smolenickej čiastky bola nesporne nemčina, i keď maďarčinu ako jeden z prejavov hungarizmu uhorskej šľachty ovládali slovom i písmom na rovnakej úrovni ako nemčinu. K tejto otázke pozri: HUPKO, Daniel. Niekoľko poznámok k výchovnej stratégii červenokamenských Pálfiovcov. In *Studia historica Tyrnaviensia*, roč. 11–12, 2011, s. 359–363 a porovnaj s: MRVA, Ivan. Od slavizmu k hungarizmu. Etnický kontext slovenskej šľachty. In KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MAČUHA, Maroš (eds.). *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť 2: Duchovná a hmotná kultúra*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2009, s. 206–224.

[36] V prípade Karola Pálfiho máme k dispozícii údaje zo sčítania ľudu v roku 1938. Karol, jeho matka Lucia i všetci štyria súrodenci majú v sčítaní uvedenú slovenskú štátnu (krajinskú) príslušnosť a maďarskú národnosť. Pozoruhodné je najmä uvedenie maďarskej národnosti v prípade Karolovej matky Lucie Pálfiovej, rod. Wilczekovej, ktorá pochádzala zo známeho rakúskeho aristokratického rodu. Maďarskú národnosť v jej prípade možno interpretovať ako znak identifikácie s rodnou krajinou jej manžela. Zároveň s ohľadom na „nemeckosť" červenokamenskej línie nie je možné vylúčiť ani tú možnosť, že deklarovanie maďarskej národnosti bolo účelovým krokom, ktorý mal eliminovať prípadné neskoršie represálie voči Nemcom vykonávané na princípe kolektívnej viny. Je však otázne, do akej miery a či vôbec dokázal Karol Pálfi a jeho príbuzní kalkulovať s touto možnosťou, ktorá sa stala po druhej svetovej vojne realitou posvätenou tzv. Benešovými dekrétmi. Údaje o národnosti citované podľa: Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, fond Okresný úrad v Trnave 1923–1944, inv. č. 392, šk. č. 337, rok 1938 – sčítanie ľudu v Smoleniciach a v Suchej nad Parnou, obec Smolenice, číslo domu 191.

[37] Mohli by sme tak urobiť vďaka osobnej zaangažovanosti Jána Pálfiho (1872–1953) z českej čiastky červenokamenskej línie staršej vetvy na memorandovom hnutí českej šľachty, do ktorého sa Ján Pálfi zapojil v januári 1939 a svoj podpis pripojil i pod prehlásenie českej šľachty hlásiacej sa k českému národu v septembri 1939, teda v zlomových okamihom československých dejín. Bližšie pozri: HAZDRA, Zdeněk. „Mnichovské dny" jako milník ve vztahu šlechty a novodobé české společnosti. In HAZDRA, Zdeněk – VLČEK, Lukáš (eds.). *Mnichov 1938 a česká společnost*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2008, s. 37–51.

museli čeliť, získavame pohľad na súbor krokov, ktoré môžu s odstupom času vykazovať znaky istej taktiky. Skôr sa však zdá, že odpor červenokamenských Pálfiovcov voči rozparcelovaniu majetkovej základne, ktorá bola v rukách rodu po stáročia, nebol koordinovanou stratégiou, ale iba sledom bezprostredných reakcií na aktuálne problémy, ktoré vyvstali z požiadaviek štátom riadeného pozemkového úradu a ktoré bolo treba operatívne riešiť. Otázka postoja Pálfiovcov k prvej československej pozemkovej reforme zatiaľ unikala pozornosti bádateľov, spracované sú len čiastkové otázky,[38] rod Pálfiovcov sa v mnohých prípadoch spomína v súvislosti s pozemkovou reformou iba okrajovo.[39] Priamo k problematike pozemkovej reformy a spôsobu jej realizácie na pozadí legislatívneho rámca československého zákonodarstva a spôsobu jeho uplatnenia na príklade vlastníkov hradu Červený Kameň vyšli dve práce, ktoré však nebudeme brať na zreteľ.[40]

---

[38] Najkomplexnejšie je spracovaná problematika pozemkovej reformy na smolenických a dobrovodských majetkoch grófa Jozefa Pálfiho ml. (1898–1978), najstaršieho brata neskoršieho vlastníka hradu Červený Kameň Karola Pálfiho. Ide však o štúdie z počiatku 70. rokov 20. storočia, čomu zodpovedá použitá terminológia i tendenčnosť v niektorých vyjadreniach a hodnoteniach: ČIRČ, Andrej. Pozemková reforma na panstve Jozefa Pálffyho v rokoch 1924–1934. Časť I. Akcie predprídelové. In *Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Trnave, spoločenské vedy – História*, roč. 3, 1971, s. 89–109, ČIRČ, Andrej. Pozemková reforma na panstve Jozefa Pálffyho v rokoch 1924–1934. Časť II. Prídelové konanie. In *Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Trnave, spoločenské vedy – História*, roč. 4, 1973, s. 67–93 a ČIRČ, Andrej. Pozemková reforma na panstve Jozefa Pálffyho v rokoch 1924–1934. Časť III. Postoj ľudu k pozemkovej reforme. In *Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Trnave, spoločenské vedy – História*, roč. 5, 1976, s. 61–113. Tematicky tejto trilógii predchádzala štúdia, ktorá podáva stručné dejiny bývalého Smolenického a Dobrovodského panstva: ČIRČ, Andrej. Panstvo Jozefa Pálffyho pred pozemkovou reformou. In *Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Trnave, spoločenské vedy – História*, roč. 2, 1970, s. 77–89.

[39] Napr. v kontexte kolonizácie južných častí Slovenska a Podkarpatskej Rusi v rámci pozemkovej reformy. V tejto súvislosti sa spomínajú pozemky získané parceláciou veľkostatku Kráľová pri Senci z pozostalosti po Jánovi Pálfim (1829–1908) z mladšej vetvy rodu a veľkostatok Šamorín, ktorého vlastníkom bol Vojtech Pálfi (1858–1924) z červenokamenskej čiastky červenokamenskej línie staršej vetvy. K tejto otázke pozri: VRABCOVÁ, Eva. Kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v československej pozemkovej reforme. II. časť. In *Slovenská archivistika*, roč. 32, 2002, č. 2, s. 55–80.

[40] Oba texty vznikli v „spoluautorstve" po obhájení záverečných prác (bakalárskej a diplomovej) na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave: ŠVECOVÁ, Adriana – MINÁRIKOVÁ, Stanislava. K problému realizácie zákonodarstva obnovenej ČSR v procese „zoštátnenia" majetku rodiny Pálfi – Červený Kameň. In KNOLL, Vilém (ed.). *Pocta Stanislavu Balíkovi k 80. narozeninám.* Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 377–393 a ŠVECOVÁ, Adriana – MINÁRIKOVÁ, Stanislava. Vlastnícke zmeny veľkostatku Červený Kameň súvisiace s prvou pozemkovou reformou na Slovensku. In KNOLL, Vilém (ed.). *Naděje právní vědy. Býkov 2010.* Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 151–165. Staršia z týchto statí vychádza z bakalárskej práce: MINÁRIKOVÁ, Stanislava. *Benešove dekréty a ich úloha v procese zoštátnenia majetku rodiny Pálfi – Červený Kameň* [Bakalárska práca]. Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity, 2008, 57 s., mladšia vznikla po obhájení diplomovej práce: MINÁRIKOVÁ, Stanislava. *Proces majetkových zmien z legislatívneho hľadiska – hrad Červený Kameň* [Diplomová práca]. Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity, 2010, 88 s. Vedúcou oboch prác bola Adriana Švecová. Okrem toho, že ňou publikované články obsahujú celé doslovne prevzaté alebo slovosledne či synonymicky mierne upravené pasáže a citácie z oboch uvedených záverečných prác Stanislavy Minárikovej, nekriticky preberajú i vyjadrenia a hodnotenia, ktoré sú prípustné v záverečnej práci, nie však vo vedeckej štúdii. Ide najmä o hypotézy z vtedy prebiehajúceho vý-

Rod Pálfiovcov patril k najväčším majiteľom pôdy na Slovensku. Jednotlivé jeho vetvy a línie vlastnili rozsiahle majetky, ktoré mali v celkovom vyjadrení rozlohu 105 000 ha, z ktorej iba malacká línia staršej vetvy rodu vlastnila viac ako polovicu. Vďaka tomu možno pálfiovský rod zaradiť k takým významným pozemkovým vlastníkom, akými boli napr. Andrášiovci (Andrássy), Coburgovci, Zičiovci (Zichy) alebo Ostrihomské arcibiskupstvo.[41] Zároveň Pálfiovci patrili k rodom, ktoré boli pozemkovou reformou postihnuté najvýznamnejšie a ich pozemková základňa bola v centre pozornosti československého Štátneho pozemkového úradu v Prahe hneď od spustenia reformy.[42] Z majetkovej základne Vojtecha a Edmunda Pálfiovcov, ktorí v čase jej odštartovania vlastnili rovnakým dielom veľkostatok Častá – Dlhá,[43] boli predmetom zá-

---

skumu, ktoré autorke záverečných prác v rámci konzultácií poskytli pracovníci oddelenia histórie, zbierok a výstavnej činnosti Slovenského národného múzea – Múzea Červený Kameň v Častej. Tieto pasáže v bakalárskej a diplomovej práci prezentované skutočne ako hypotézy vychádzajúce z vtedajšieho smerovania výskumu, sú ale v textoch publikovaných pod hlavičkou „spoluautorstva" uvedené ako fakty podložené pramennou základňou. Skresľujú tak obraz o vzťahu červenokamenských Pálfiovcov k pozemkovej reforme. Spolu s hrubými faktografickými chybami týkajúcimi sa dejín pálfiovského rodu a jeho genealógie a etickým rozmerom publikovania týchto textov sú podľa nášho názoru dostatočným dôvodom, ktorý ich diskvalifikuje spomedzi vedeckých štúdií prinášajúcich nové poznatky k danej téme.

41 Porovnaj: MARTULIAK, Pavol. Pozemková reforma v politike dominantných politických strán na Slovensku v období 1. ČSR (s ťažiskom v 20. rokoch). In ŠUCHOVÁ, Xénia (ed.). *Ľudáci a komunisti. Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov : Universum, 2006, s. 63 a ČIRČ, Andrej. Smolenicko-chtelnické latifundium koncom 19. a začiatkom 20. storočia. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Trnavský zborník I.* Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1975, s. 151–152.

42 Prvá československá pozemková reforma bola spustená v roku 1919 prijatím tzv. záborového zákona a za hornú hranicu jej trvania sa považuje rok 1935, v ktorom na základe vládneho nariadenia č. 22/1935 Zb. z 25. januára 1935, ktorým sa ruší Pozemkový úrad (Štátny pozemkový úrad), tento úrad zanikol. De facto bola ale ukončená ešte pred vypuknutím veľkej hospodárskej krízy v roku 1929. Po roku 1930 bola pôda prideľovaná len celkom výnimočne a pozemkový úrad reformu za skončenú vyhlásil v roku 1933. Porovnaj: SLEZÁK, Lubomír. Pozemková reforma v Československu 1919–1935. In FROLEC, Ivo (ed.). *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti.* Uherské Hradiště : Slovácke muzeum, 1994, s. 3–4, HORÁK, ref. 18, s. 84 a RYCHLÍK, ref. 23, s. 135.

43 Pod týmto názvom vystupuje v agende Štátneho pozemkového úradu v Prahe majetkový komplex bývalého Červenokamenského panstva. Písomnosti týkajúce sa priebehu pozemkovej reformy na tomto veľkostatku sú uložené v: Slovenský národný archív, Bratislava (ďalej iba SNA), fond Štátny pozemkový úrad Praha (1919–1938; ďalej iba ŠPÚ Praha), šk. č. 2077, L 1584 Častá – Dlhá. Názov veľkostatku nebol s najväčšou pravdepodobnosťou odvodený z názvu hradu, ktorý bol stále jeho centrom, z toho dôvodu, že spomedzi bratov Pálfiovcov bol vlastníkom hradu Červený Kameň iba Vojtech Pálfi, ktorý štvrtinu svojho brata Edmunda odkúpil v roku 1911. V jeho rukách tak bola polovica hradu. Druhá polovica bola vo vlastníctve Študijnej školskej základiny grófa Jána Pálfiho, ktorú zriadil v roku 1902 posledný mužský potomok mladšej vetvy rodu, gróf Ján Pálfi (1829–1908) a po jeho smrti sa základina stala vlastníčkou tejto polovice. V prospech toho, že práve táto skutočnosť viedla komisárov k voľbe názvu veľkostatku, svedčí skutočnosť, že zástupcovia Štátneho pozemkového úradu si uvedomovali, že v prípade bývalého Červenokamenského panstva bola situácia veľmi špecifická – niektoré pozemky boli vlastníctvom iba Vojtecha Pálfiho, ďalšie spoločným vlastníctvom Vojtecha a Edmunda a iné boli spoluvlastníctvom Vojtecha Pálfiho a študijnej základiny. Pozri poznámku na prvej strane súhrnného prehľadu: SNA, ŠPÚ Praha, šk. č. 2077, L 1584 Častá – Dlhá – prehľad veľkostatku Častá – Dlhá zo 4. 12. 1930.
Analýza priebehu pozemkovej reformy na majetkoch spravovanej Pálfiho základinou nie je predmetom tejto štúdie. Majetkové rozdelenie budovy hradu citované podľa: Katastrálny úrad – správa

boru dvory Blanka v Košolnej, Fajdal vo Vištuku, Matildin dvor medzi Doľanmi a Dolnými Orešanmi a dvory Častá, Klčovany a Zvončín. Celková výmera takto zabranej pôdy bola 4 585 k. j. (takmer 2 502 ha),[44] z toho poľnohospodárska pôda tvorila 2 372 k. j. (takmer 1 295 ha).[45] Vojtech Pálfi spolu s manželkou patrili zároveň k najväčším pozemkovým vlastníkom na Žitnom ostrove, kde pozemková reforma zasiahla aj ich veľkostatok Šamorín.[46] Práve tento majetok bol spolu s pozemkami ďalších vlastníkov po rozparcelovaní použitý na kolonizáciu Žitného ostrova a južného pohraničia Slovenska, kde bolo osídlenie redšie ako v iných častiach Československa.[47] Súpis majetku zabratého bratom Pálfiovcom bol vyhotovený 31. júla 1920, teda približne deväť mesiacov potom, čo začal pražský Štátny pozemkový úrad svoju činnosť.[48] Právny zástupca Vojtecha a Edmunda Pálfiovcov, trnavský advokát dr. Anton Mandok, žiadal už 28. mája 1920 a opätovne 14. júna 1920 o predĺženie lehoty na predloženie súpisu majetku spadajúceho pod pozemkovú reformu, obe tieto žiadosti ale pražský úrad zamietol ako neopodstatnené a lehotu nepredĺžil.[49] Vyhotovovanie týchto súpisov rozbehnutie pozemkovej reformy veľmi brzdilo. V českých krajinách prebiehalo na základe jestvujúcich schematizmov, na Slovensku, kde pobočka pozemkového úradu spočiatku nejestvovala, túto kompetenciu prevzali pozemkovo-knižné úrady. Neskôr si rozsiahla agenda vyžiadala zriadenie pobočiek pozemkového úradu i na Slovensku – vznikli v Trenčíne (pôvodne v Trenčianskych Tepliciach), Zvolene a Košiciach.[50]

Činnosť pozemkového úradu nebojkotovali iba sami šľachtici, ktorí zdržiavali vypracovávanie súpisov pozemkov a využívali všetky zákonné možnosti na zdržiavanie práce úradu. Pozemková reforma bola významným bodom programu agrárnej strany. Veľkostatkári nemali v Národnom zhromaždení zástupcov, ktorí by lobovali v ich prospech. Svoje záujmy sa snažili presadzovať prostredníctvom rôznych konzervatívnych inštitúcií, najmä Zväzu československých veľkostatkárov a Zväzu nemeckých veľkostatkárov. Ich hlavným argumentom za zachovanie veľkostatkov bola hrozba nedostatočného zásobovania potravinami z dôvodu nízkej produktivity menších poľnohospodárskych podnikov, ktorých vznik bol cieľom československej pozemkovej refor-

---

katastra Pezinok (ďalej iba PK Pezinok), Pozemková kniha, katastrálne územie Častá (ďalej iba PK Častá), pozemkovo-knižná vložka (ďalej iba PKV) č. 68, záznam č. 1–3 a 11.

[44] 1 katastrálne jutro = 0,5459 ha. Ďalej budeme výmeru pôdy uvádzať v hektároch, zaokrúhlenú na celé jednotky.

[45] SNA, ŠPÚ Praha, šk. č. 2077, L 1584 Častá – Dlhá – súpis zabraného pozemkového majetku z 31. 7. 1920. Dvor Blanka, Matildin dvor, veľkostatky Klčovany a Zvončín boli v čase vzniku súpisu dané do prenájmu, v réžii boli obhospodarované iba vištucký dvor Fajdal a dvor Častá.

[46] Náš výskum priebeh pozemkovej reformy na tomto veľkostatku nesledoval, preto sa mu ani nebudeme venovať. Bližšie pozri: VRABCOVÁ, Eva. *Kolonizácia Žitného ostrova v I. pozemkovej reforme* [online]. Dostupné na internete: < http://www.obeczalesie.sk/kolonizacia.htm >.

[47] VRABCOVÁ, Eva. Kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v československej pozemkovej reforme. I. časť. In *Slovenská archivistika*, roč. 37, 2002, č. 1, s. 61.

[48] SNA, ŠPÚ Praha, šk. č. 2077, L 1584 Častá – Dlhá – súpis zabraného pozemkového majetku z 31. 7. 1920. Štátny pozemkový úrad v Prahe vznikol zákonom Národného zhromaždenia č. 330/1919 Zb. z 11. júna 1919 o pozemkovom úrade a fungovať začal 15. októbra toho istého roku. Pozri: RYCHLÍK, ref. 23, s. 130 a MARTULIAK, ref. 41, s. 65.

[49] SNA, ŠPÚ Praha, šk. č. 2077, L 1584 Častá – Dlhá – žiadosti dr. Antona Mandoka o predĺženie lehoty na predloženie súpisu pozemkového majetku z 28. 5. 1920 a 14. 6. 1920 a list Štátneho pozemkového úradu v Prahe zo 17. 7. 1920 o zamietnutí týchto žiadostí.

[50] Porovnaj: MARTULIAK, ref. 41, s. 65 a KRAJČOVIČOVÁ, ref. 21, s. 214–215.

my.[51] Významné bolo najmä pôsobenie Zväzu československých veľkostatkárov, ktorý bol založený už v roku 1919. Červenokamenských Pálfiovcov však medzi jeho členmi nenachádzame.[52]

Pozemková reforma nebola v československej spoločnosti vnímaná jednoznačne ako krok správny a potrebný.[53] Jej neskrývaným cieľom bolo zbaviť šľachtu významného zdroja jej hospodárskeho vplyvu.[54] Autoritu Štátneho pozemkového úradu v očiach československej verejnosti oslabovali najmä početné a nezanedbateľné výnimky, ktoré úrad udelil viacerým bývalým šľachticom na základe lobovania vplyvných inštitúcií či jednotlivcov. Na Slovensku bol pozemkový úrad zhovievavý na príhovor talianskej vlády napr. v prípade Henriety Pallavicinovej, rod. Schönbornovej (1897–1992), ktorá bola majiteľkou veľkostatku Dolná Krupá. Významné úľavy boli priznané i v prípade veľkostatku Brestovany i rodu Zamojských, ktorý bol príbuzensky spriaznený s najvýznamnejšími aristokratickými rodmi Európy. Najvypuklejší bol však prípad už spomínaných manželov Lóňaiovcov, ktorých majetok po zásahu belgickej a britskej strany nebol reformou takmer vôbec dotknutý.[55] Pálfiovci však nenašli vplyvných zástancov a ich majetok podliehal záboru podľa zákona. Príčinu tohto stavu treba hľadať hlboko v 19. storočí. Rod Pálfiovcov totiž zaraďujeme medzi starokonzervatívne rody, ktoré v druhej polovici 19. storočia stáli dobrovoľne a úmyselne mimo špičkovej politiky a vedome ju ignorovali. Posledným členom rodu, aktívne pôsobiacim vo vrcholovej politickej funkcii, bol Móric Pálfi (1812–1897), ktorý v rokoch 1861–1865 zastával počas provizória post uhorského miestodržiteľa.[56] Zachovávanie politickej pasivity, hoci s neskrývanou orientáciou na panovnícku dynastiu, viedlo postupne k upadaniu vplyvu Pálfiovcov. Najmä v prípade červenokamenskej línie sa táto skutočnosť odrazila i v sobášnej stratégii: v druhej polovici 19. storočia nachádzame v pálfiovskej genealógii manželky z podobne zameraných rodov: Čákiovcov, Dežőfiovcov, Erdődyovcov

---

[51] HREHOR, Henrich. Pozemková reforma v medzivojnovom Československu ako politický problém. In ŠUTAJOVÁ, Jana – ĎURKOVSKÁ, Mária (eds.). *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Historické, politologické a právne súvislosti)*. Prešov : Universum, 2007, s. 107.

[52] Z pálfiovského rodu bol členom Zväzu československých veľkostatkárov iba Ján Pálfi (1872–1953) z českej čiastky červenokamenskej línie staršej vetvy, vlastník veľkostatkov Březnice, Merklín a Bojnice. Zdá sa, že zväz nebol medzi uhorskou šľachtou príliš obľúbený. V radoch jeho členov nachádzame spomedzi slovenských veľkostatkárov iba (bývalých) grófov Čákiho (Csáky) z Budatína, Forgáča (Forgách) z Jelenca a Zičiho z Divína. K dejinám tejto pomerne vplyvnej inštitúcie a zoznamu jej členov pozri: KUBAČÁK, Antonín. Činnost Svazu československých velkostatkářů v letech 1919–1943. In *Sborník archivních prací*, roč. 37, 1987, s. 325–373.

[53] Na stranu šľachty sa postavil napr. renomovaný český historik Josef Pekař (1870–1937), ktorý napádal základné princípy, na ktorých pozemková reforma stála. K tejto otázke pozri napr.: PITHART, Petr. Kavalír Josef Pekař (Konzervativní kritika jedné konzervativní reformy). In KANTŮRKOVÁ, Eva (ed.). *Pekařovské studie*. Praha : Academia, 1995, s. 123–145.

[54] HOLEC, ref. 1, s. 32.

[55] KUBAČÁK, Antonín. Provádění pozemkové reformy na majetku cizích státních příslušníků v období první republiky. In *Vědecké práce Zemědělského muzea*, roč. 29, 1991–1992, s. 40–41. Pozri ref. 17.

[56] Pozri: HOLEC, Roman – PÁL, Judit. *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 29 a HUPKO, Daniel. Gróf Móric Pálfi. Vojensko-politický profil aristokrata. In *Vojenská história*, roč. 15, 2011, č. 2, s. 20–32.

alebo Baťáňovcov,[57] ktoré boli svojim manželom z hľadiska urodzenosti rovnocennými partnerkami, významnejšie však k rozšíreniu vplyvu a majetkovej základne rodu neprispeli.

Po zániku Rakúsko-Uhorska a vzniku jeho nástupníckych štátov možno oprávnene za najvýznamnejšieho reprezentanta pálfiovského rodu pokladať kniežа Mikuláša Pálfiho (1861–1935) z malackej línie staršej vetvy rodu.[58] Od roku 1918 sa však trvalo zdržiaval mimo územia Československa – žil vo svojom zámku v Marcheggu.[59] Jeho pozemkový majetok v Československu tvorila pôda s rozlohou 61 550 ha.[60] Významný pozemkový majetok sa koncentroval i v rukách Jozefa Pálfiho ml. (1898–1978),[61] ktorý vlastnil smolenický veľkostatok s výmerou 4 417 ha a veľkostatok Chtelnica (bývalé Dobrovodské panstvo), ktorého rozloha bola oveľa väčšia – až 9 423 ha.[62] Malý pozemkový majetok, ktorý však tiež spadal do agendy pozemkového úradu, vlastnil i Jozefov mladší brat Peter Pálfi (1899–1987).[63] Veľkostatok Častá – Dlhá teda v kontexte majetkovej držby jednotlivých členov pálfiovského rodu nepatril ani zďaleka medzi dominantné majetkové komplexy. Z hľadiska nami sledovaného cieľa však celková rozloha veľkostatku a ani výmera prevzatej pôdy z vlastníctva Vojtecha a Edmunda Pálfiovcov nie je podstatná. Sledovať chceme kroky, ktoré červenokamenskí Pálfiovci podnikli, aby vo svojom vlastníctve udržali maximálnu možnú časť rodového majetku.

Do roku 1924 ležalo riešenie agendy týkajúcej sa pozemkovej reformy na pleciach Vojtecha Pálfiho. Podľa zachovaných archívnych dokumentov sa zdá, že Vojtech Pálfi s pozemkovým úradom spolupracoval, resp. ako právnik rešpektoval literu platného zákona. V žiadnom prípade nemožno povedať, že by zabratie svojho pozemkového majetku urýchľoval, práve naopak, v maximálnej miere využíval všetky termíny, ktoré pozemkový úrad stanovil. O tom svedčí nielen vyššie citovaná snaha Vojtechovho právneho zástupcu o predĺženie lehoty na predloženie súpisu pozemkového majetku v roku 1920,[64] ale najmä incident, ktorý sa odohral v tom istom roku. Zrejme pod vplyvom rozhorčenia zo snahy československého štátu o zabratie stáročného rodinného ma-

---

[57] NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. P – R.* Pest: b. v., 1862, s. 72–75.

[58] Od roku 1900 bol ako posledný člen rodu nositeľom prestížneho Radu zlatého rúna. Jeho manželstvo s grófkou Margitou, rod. Zičiovou (1856–1925) zostalo bezdetné. Viac pozri: JEDLICSKA, Pál. *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai.* Budapest : Stephaneum nyomda R. T., 1910, s. 678–679.

[59] MACEJKA, Martin. Prevratové udalosti v Malackách v roku 1918. In *Malacky a okolie. Zborník príspevkov – história*, roč. 1, 2008, s. 138.

[60] ČIRČ, ref. 41, s. 152.

[61] Jozef Pálfi ml. bol najstarším bratom Karola Pálfiho a synom Jozefa Pálfiho st. a Lucie, rod. Wilczekovej. Jeho životopisný medailón pozri: HUPKO – JANÁČKOVÁ – TIHÁNYI, ref. 33, s. 178.

[62] VOŽENÍLEK, Jan. *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatskoruská.* Praha : b. v., 1932, s. 190–191 a 273.

[63] Peter Pálfi bol starším bratom Karola Pálfiho a synom Jozefa Pálfiho st. a Lucie, rod. Wilczekovej. Podrobnejšie biografické údaje pozri v: HUPKO – JANÁČKOVÁ – TIHÁNYI, ref. 33, s. 179. Peter Pálfi vlastnil veľkostatok Horné Orešany s rozlohou takmer 198 ha a z pozostalosti Jána Pálfiho, posledného mužského potomka pálfiovskej sekundogenitúry, i veľkostatok Boleráz s výmerou 483 ha. Citované podľa: VOŽENÍLEK, ref. 62, s. 148 a 247.

[64] SNA, ŠPÚ Praha, šk. č. 2077, L 1584 Častá – Dlhá – žiadosti dr. Antona Mandoka o predĺženie lehoty na predloženie súpisu pozemkového majetku z 28. 5. 1920 a 14. 6. 1920 a list Štátneho pozemkového úradu v Prahe zo 17. 7. 1920 o zamietnutí týchto žiadostí.

jetku odmietol Vojtech Pálfi vydať stanovenú výmeru a túto formu odporu musel riešiť až senecký okresný náčelník: *„Ponevač veľkostatkár Vojtech Pálffy, dobrovoľne nechce uposlúchnuť, dávam rozkaz četníckej stanici, aby vyslala jedného ozbrojeného člena a spolu s jedným členom miestneho pozemkového výboru a notárom ešte raz a naposledy u veľkostatkára žiadali diktovanú výmeru ihneď vykázať."*[65] Vojtechov postoj ku konaniu Štátneho pozemkového úradu je pochopiteľný, najmä v kontexte jeho úvah o rekonštrukcii hradu bezprostredne po skončení prvej svetovej vojny. Hrad Červený Kameň bol v zanedbanom stave a ani zďaleka nebol prispôsobený nárokom na bývanie v 20. storočí a práve pozemková reforma znemožnila realizáciu plánovanej obnovy.[66] Oveľa zmierlivejší postoj k pozemkovej reforme zaujal Vojtechov vzdialený synovec Pavol Pálfi (1890–1968), posledný vlastník Budmerického kaštieľa, ktorý svoj názor na prvú československú reformu zachytil vo svojich pamätiach: reformu považoval za potrebnú, osobne jej vnútornú myšlienku schvaľoval, ale pôdu zabratú v reforme prirovnal ku tkanine pripravenej na ušitie desiatich oblekov, z ktorej má byť naraz na pokyn štátu oblečených 100 ľudí. Tak prišlo k tomu, že nikto nedostal celý oblek a väčšina ľudí zostala nahá.[67] Postupne na odpor voči činnosti Štátneho pozemkového úradu rezignoval i Vojtech Pálfi.[68] Na začiatku 20. rokov 20. storočia sa totiž prehĺbili jeho zdravotné problémy, ktoré viedli v roku 1924 k jeho nečakanému skonu.[69] Pozemková reforma nebola ani zďaleka ukončená, práve naopak, bola stále na svojom začiatku.

Rok 1924 je významným medzníkom vo vzťahu červenokamenských Pálfiovcov k pozemkovej reforme.[70] Aj napriek prebiehajúcej pozemkovej reforme sa do rúk vdovy Pálfiovej dostalo stále ešte rozsiahle majetkové domínium.[71] Pozemková reforma

---

[65] Citované podľa: KOVAČIK, Michal. *Obec Častá v medzivojnovom období* [Diplomová práca]. Nitra : Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 2011, s. 48.

[66] SPORZON, Julius. Vöröskő vára. A vár részbeni karbahozatala alkalmából. In *Fórum*, 1932, č. 10, s. 267. Porovnaj s: HUPKO, Daniel. Aristokratické sídlo alebo chátrajúci hrad? In TIMKOVÁ, Michaela – GOJDIČ, Ivan (eds.). *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2007.* Trnava : Trnavská univerzita, 2008, s. 159.

[67] PÁLFFY VON ERDŐD, Paul Graf. *Abschied von vorgestrn und gestern.* Stuttgart : Schuler Verlag, 1961, s. 150.

[68] Jedným zo základných princípov pozemkovej reformy bolo pravidlo, že potom, čo sa pôda veľkostatkárov stala predmetom záboru, Štátny pozemkový úrad určil, ktorá pôda bude aktuálne predmetom parcelácie. Spravidla bol každý vlastník pozvaný na rokovanie so zástupcom pozemkového úradu, ktorého výsledkom malo byť uzatvorenie dobrovoľnej dohody, ktorej obsahom malo byť stanovenie rozsahu prevzatia zabranej pôdy, jeho tempa, stanovenia preberacej ceny a definovanie objektov, ktoré si chce vlastník ponechať na základe § 11 tzv. záborového zákona. Bližšie k základnému mechanizmu fungovania pozemkovej reformy pozri: RYCHLÍK, ref. 23, s. 134–136. Vojtech a Edmund Pálfiovci takúto čiastkovú dohodu, ktorá upravovala postup preberania a parcelácie ich majetkov s najväčšou pravdepodobnosťou na obdobie troch rokov, uzavreli v roku 1923. Citované podľa: SNA, ŠPÚ Praha, šk. č. 2077, L 1584 Častá – Dlhá – evidenčný list zmien a úbytkov zabraného pozemkového majetku Vojtecha a Edmunda Pálfiovcov.

[69] O okolnostiach Vojtechovej smrti a priebehu zhoršenia jeho zdravotného stavu podrobnejšie pozri: HUPKO, Daniel. Súkromný život grófky Pálfiovej v obraze jej korešpondencie. In GERBOC, Tomáš et al. (eds.). *Človek a spoločnosť v dejinách.* Trnava : Trnavský historický spolok, 2007, s. 191–193.

[70] KÚ Pezinok, PK Častá, PKV č. 68, záznam č. 14.

[71] Pozemky boli už v zábore a prerozdelený bol z nich iba nepatrný zlomok z celkovej zabratej plochy. Zábor znamenal iba obmedzenie dispozičného práva vlastníka pozemkov, nie okamžitú zmenu vlastníka. Porovnaj: HORÁK, ref. 18, s. 63 a pozri aj ref. 26.

v celoštátnom meradle vrcholila až v roku 1925, v ktorom bol na parceláciu určený väčší balík zabratej pôdy, ako stihol pozemkový úrad prerozdeliť od začiatku reformy.[72] Pôda z častiansko-dlžianskeho veľkostatku začala byť opätovne prerozdeľovaná práve v tomto období a jej parcelácia kulminovala v rokoch 1926–1927.[73] Len čo odznelo obdobie obligátnych i úprimne myslených kondolencií, nastala pre Blanku Pálfiovú tvrdá realita. Okrem po manželovi zdedeného hradu Červený Kameň vlastnila od roku 1897 i po otcovi zdedený kaštieľ v Malom Magri (dnes súčasť obce Nový Život v okrese Dunajská Streda).[74] Červený Kameň však bol pre Blanku danajským darom. Spolu s hradom prešlo na plecia Blanky Pálfiovej i riešenie pozemkovej reformy.

Blanku možno charakterizovať ako ženu, ktorá sa nikdy pred smrťou svojho manžela hospodárskymi záležitosťami nezaoberala a nepoznala reálnu hodnotu peňazí.[75] Po ovdovení sa preto musela spoliehať na úsudok a služby dr. Ondreja Divékyho, sekretára a správcu veľkostatku zosnulého Vojtecha Pálfiho.[76] V Blankinej korešpondencii sa po manželovej smrti objavujú listy od advokátov, ktorí v jej mene spravovali novonadobudnutý majetok: trnavského advokáta dr. Júliusa Frankovského,[77] ktorý spravoval financie manželov už za Vojtechovho života a bratislavského advokáta dr. Emila Samarjaya.[78] Blanka im bezhranične dôverovala a zdá sa, že všetky kroky, ktoré podnikala, s nimi skutočne konzultovala. Okrem toho bol Blanke vo veciach pozemkovej reformy a správy zdedeného majetku nápomocný i jej vzdialený synovec zo Smoleníc, Jozef Pálfi ml. Jozef jej listom radil, aby svoje činy zladila s krokmi svojho švagra Edmunda,[79] lebo tak získajú späť zo záboru bývalého Červenokamenského panstva viac pôdy. Kládol jej tiež na srdce, aby všetky svoje kroky týkajúce sa pozemkovej reformy konzultovala s vyššie spomínanou trojicou odborníkov.[80] Blanka naozaj iniciovala prerozdelenie lesov, ktorých vlastníctvo nebolo vysporiadané. Urobila však tak až v roku 1929.[81]

---

[72] RYCHLÍK, ref. 23, s. 135.

[73] Dňa 1. októbra 1926 Štátny pozemkový úrad prevzal ďalšiu pôdu určenú na parceláciu. Citované podľa: SNA, ŠPÚ Praha, šk. č. 2077, L 1584 Častá – Dlhá – evidenčný list zmien a úbytkov zabraného pozemkového majetku Vojtecha a Edmunda Pálfiovcov. Porovnaj s ref. 68. Prídelové listiny pálfiovskej pôdy sú uložené v: SNA, ŠPÚ Praha, inv. č. 358, šk. č. 1379, L 1384 Častá – Dlhá, B – Drobný prídel.

[74] JEDLICSKA, ref. 58, s. 636.

[75] Bližšie k jej životným osudom pozri: HUPKO, ref. 69, s. 187–205 a najnovšie: HUPKO, Daniel. V tieni manžela? Blanka Batthyányová a Lucia Wilczeková v úlohách pálffyovských manželiek na prelome 19. a 20. storočia In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku.* Bratislava : Veda, 2011, s. 324–340.

[76] SNA, fond Rod Pálfi – červenokamenská línia (1745 – 1945; ďalej iba Pálfi – ČK), inv. č. 3355, šk. č. 350 – kondolenčný list okresného náčelníka v Modre dr. Ondrejovi Divékymu z 2. 9. 1924.

[77] SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 2501, šk. č. 250 – listy dr. Júliusa Frankovského manželom Pálfiovcom.

[78] SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 2514, šk. č. 250 – listy dr. Emila Samarjaya manželom Pálfiovcom.

[79] Edmund si z rozsiahleho červenokamenského majetku zdedeného po rodičoch ponechal iba nepatrný zlomok: lesy a polia v chotári obce Kaplna, ktoré mu pravdepodobne prinášali výnosy, z ktorých žil. Preto Jozef Pálfi ml. Blanku nabádal ku koordinácii ich vzájomných krokov zameraných proti pozemkovej reforme. Citované podľa: KÚ Pezinok, PK Častá, PKV č. 68, záznam č. 11. Pozri tiež ref. 43.

[80] SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 2508, šk. č. 250 – list Jozefa Pálfiho ml. Blanke Pálfiovej z 21. 1. 1925.

[81] SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 2641, šk. č. 262 – list Blanky Edmundovi Pálfimu z 21. júla 1929.

Hlavná úloha, ktorej zdarné zvládnutie od Blanky očakávalo celé široké príbuzenstvo, ju ale ešte len čakala. Bolo ňou prepustenie hradu Červený Kameň zo záboru a jeho zachovanie vo vlastníctve Pálfiovcov. Hrad bol totiž Pálfiovcami považovaný za kolísku rodu a v ich rodovej pamäti vystupoval ako personifikácia bohatých rodových dejín. Jozef sa vo svojom liste snažil Blanke poradiť, ako má v tomto prípade postupovať: *„Aby sa pri strate Mágeru ako fajka dymu nerozplynul aj zámok, je pre každý prípad vhodné žiadať 1–2 jutrá na základe § 11*[82] *(alebo § 3*[83] *alebo § 20*[84]*).“* Podobne jej odporúčal postupovať i v prípade hradu Červený Kameň: *„... je potrebné požiadať zámok Červený Kameň najprv cez § 3, potom § 20 a keď sa toto nepodarí, až v poslednom rade žiadať cez § 11,“* a dôrazne jej na srdce kladie, aby nechala potrebné dokumenty vypracovať svojim právnikom a v každom prípade ich dala ešte skontrolovať dr. Bogschovi, ktorému Jozef Pálfi ml. v tejto veci dôveroval. Dôrazne tiež nezabudol Blanku upozorniť na dôležitosť tohto kroku a zdôrazniť, že jej je v tejto záležitosti kedykoľvek k dispozícii.[85] Vyššie spomínané paragrafy, na ktoré Jozef Pálfi ml. Blanku upozorňoval, boli zo strany veľkostatkárov hojne a bežne využívané. Našli sa však i takí, ktorí túto zákonnú možnosť nevyužili.[86] V Jozefovom naliehavom tóne badať obavy o najvzácnejší rodový majetkový komplex, o ktorom bolo jasné, že ho bezdetná Blanka bude musieť niekomu odkázať a práve smolenickí Pálfiovci mali najreálnejšie šance stať sa jeho dedičmi.[87] Blanka Pálfiová si bola s najväčšou pravdepodobnosťou vedomá komplikovanosti problematiky pozemkovej reformy a z tohto dôvodu chcela dokonca adoptovať svojho vzdialeného synovca Karola Pálfiho, mladšieho brata Jozefa Pálfiho ml. Teda už krátko po smrti Vojtecha Pálfiho sa v kontexte pozemkovej reformy a v súvislosti s hradom Červený Kameň spomína vtedy takmer dvadsaťročný Karol Pálfi, ktorého meno sa s hradom neskôr skutočne spojilo. Blanka týmto svojím zámerom sledovala akiste prepustenie väčšieho majetku zo záboru a za-

---

[82] § 11 tzv. záborového zákona (č. 215/1919 Zb.) hovorí, že osoby, ktorým sa majetok zaberá, majú právo, aby im bola z tohto majetku pridelená výmera pôdy nie väčšia ako 150 ha poľnohospodárskej pôdy alebo 250 ha všetkej pôdy, pričom nerozvedení manželia boli považovaní za jednu osobu. V odôvodnených prípadoch bolo možné jednotlivcovi prepustiť i väčšiu výmeru, ktorá však nesmela presiahnuť 500 ha. Bližšie pozri: *Zákon Národního shromáždění č. 215/1919 Zb. o zabrání velkého majetku pozemkového* [online]. Dostupné na internete: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/215-19.doc>.

[83] § 3 tzv. záborového zákona (č. 215/1919 Zb.) definuje objekty vylúčené zo záboru pôdy. § 3a hovorí, že objekty právne samostatné, ktoré neslúžia hospodáreniu na zabratých nehnuteľnostiach, sú zo záboru vylúčené. Pozri: *Zákon Národního shromáždění č. 215/1919 Zb. o zabrání velkého majetku pozemkového* [online]. Dostupné na internete: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/215-19.doc>.

[84] § 20 tzv. prídelového zákona (č. 81/1920 Zb.) dával osobám dotknutým pozemkovou reformou možnosť, že pozemkový úrad môže zo zabraného výmeru vrátiť bývalým vlastníkom popri plochách, na ktoré majú nárok podľa záborového zákona i pozemky, na ktorých sú vybudované parky alebo sa na nich nachádzajú prírodné pamiatky, alebo ich účelom je zachovanie a ochrana historických pamiatok. Podmienkou bolo, že vlastník bude tieto plochy využívať za altruistickým účelom a sprístupní tieto miesta verejnosti a vedeckým a umeleckým pracovníkom. Pozri: *Zákon Národního shromáždění č. 81/1920 Zb. (Zákon přídelový)* [online]. Dostupné na internete: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/81-20.doc>.

[85] SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 2508, šk. č. 250 – list Jozefa Pálfiho ml. Blanke Pálfiovej z 21. 1. 1925.

[86] RYCHLÍK, ref. 23, s. 135.

[87] K otázke blízkych príbuzenských a priateľských vzťahov medzi červenokamenskou a smolenickou čiastkou červenokamenskej línie staršej vetvy rodu pozri: HUPKO, ref. 2, s. 185.

bezpečenie kontinuity vlastníctva hradu Červený Kameň.[88] K adopcii však nakoniec neprišlo.

Jozefove rady si Blanka vzala k srdcu. Veľmi dobre vedela, že pamiatková a umelecko-historická hodnota celého hradného areálu je výborným argumentom v prospech prepustenia hradu Červený Kameň i priľahlých nehnuteľností určených na jeho udržiavanie zo záboru. Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku evidoval hrad od roku 1919 na základe nariadenia č. 155/1919 Zb.[89] ako cennú pamiatku chránenú zákonom.[90] Preto, keď Blanka Pálfiová na základe § 20 tzv. prídelového zákona požiadala o vypustenie hradného areálu zo záboru, dôležité bolo i stanovisko referátu na ochranu pamiatok. V záležitosti týkajúcej sa práva na vrátenie nehnuteľností podľa tohto paragrafu Blanku zastupoval dr. Frankovský, ktorý vzniesol nárok v jej mene. Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe poverilo pamiatkový referát v Bratislave svojím zastupovaním v komisii prejednávajúcej Blankine nároky podľa § 20. Komisia sa zišla dňa 17. októbra 1925 v Bratislave o ôsmej hodine ráno a odobrala sa na miesto obhliadky, teda priamo na hrad Červený Kameň. Obhliadka objektu trvala tri dni a jej výsledkom bola podrobná štvorstranová správa (v dobovom jazyku *„dobrá mienka"*) s jednostranovou prílohou obsahujúcou návrh podmienok, ktoré bude v prípade uznania nároku nutné pri správe hradu a jeho sprístupňovaní verejnosti dodržiavať.[91] Správa bola vypracovaná 20. októbra 1925 v Bratislave.[92] Snaha Blanky Pálfiovej bola v prípade hradu Červený Kameň úspešná – hrad bol prepustený zo záboru a zostal tak vo vlastníctve pálfiovskej rodiny.[93] Pozemkovú reformu na veľkostatku Častá – Dlhá ukončilo uzatvorenie dohody o cene v máji 1928.[94] Advokát dr. Július Frankovský ju uzavrel v zastúpení vlastníkov veľkostatku 8. mája 1928.[95]

---

[88] Jedinou zatiaľ známou zmienkou o tom, že Blanka chcela Karola skutočne adoptovať, je spomínaný list od Jozefa Pálfiho ml.: SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 2508, šk. č. 250 – list Jozefa Pálfiho ml. Blanke Pálfiovej z 21. 1. 1925.

[89] Nariadenie ministra plnomocníka Československej republiky pre správu Slovenska č. 155/1919 Zb. z 20. októbra 1919 o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku v Bratislave.

[90] O tejto skutočnosti sa dozvedáme z potvrdenia referátu z 29. októbra 1934. Citované podľa: Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (ďalej iba APÚSR), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919–1951 (ďalej iba PO), inv. č. 145/4, šk. č. 21 – spis č. 2321/34: Červený Kameň – hrad, ochrana.

[91] V prílohe správy z obhliadky sú medzi podmienkami správy hradu ako chránenej pamiatky i bod 3: *„Bude zachované a dľa možnosti rozšírené zámocké múzeum pamiatkami na zámok a jeho držitele."* a bod 4, ktorý hovorí: *„Zámok a jeho sbierky budú prístupné záujemníkom najmenej vo všetkých nedeliach a sviatkoch a na ohlásenie tiež v iných dňoch ako doteraz."* Rodové múzeum na hrade Červený Kameň jestvovalo už predtým, ako na hrad zavítala komisia prejednávajúca jeho vypustenie zo záboru. Jeho vznik môžeme teda klásť medzi roky 1910 a 1924, vzniklo počas vlastníctva hradu Vojtechom Pálfim. Bližšie pozri a porovnaj: HUPKO, ref. 66, s. 166–167.

[92] List československého Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe a správa z obhliadky hradu i s prílohou sa nachádzajú v: APÚSR, PO, inv. č. 145/4, šk. č. 21 – spis č. 2217/25: Častá, pozemková reforma na pálfiovskom veľkostatku.

[93] Spolu s hradným areálom boli zo záboru Blanke a Edmundovi Pálfiovcom prepustené i dvory Fajdal vo Vištuku a Častá. Citované podľa: SNA, ŠPÚ Praha, šk. č. 2077, L 1584 Častá – Dlhá – prehľad veľkostatku Častá – Dlhá zo 4. 12. 1930.

[94] S veľkostatkármi ju uzatváral Štátny pozemkový úrad, ktorý stanovoval tiež výšku tejto sumy. Viac pozri: HORÁK, ref. 18, s. 82.

[95] SNA, ŠPÚ Praha, šk. č. 2077, L 1584 Častá – Dlhá – dohoda o cene z 8. 5. 1928.

Pozoruhodným dôsledkom prvej československej pozemkovej reformy na majetkoch červenokamenských Pálfiovcov bol vznik *Lesného úradu Vojtecha a Edmunda Pálfiho* so sídlom na hrade Červený Kameň. Otázka lesného hospodárenia v prípade veľkostatku Častá – Dlhá nebola v minulosti predmetom výskumu a dnes je situácia rovnaká.[96] Dôvodom je predovšetkým absencia archívnych prameňov. Faktom však zostáva, že pálfiovský lesný úrad spravoval pozemkový majetok Vojtecha a Edmunda Pálfiovcov ako spolumajiteľov veľkostatku.[97] Po smrti Vojtecha Pálfiho nebol názov úradu zmenený, hoci Vojtechovou dedičkou bola jeho manželka Blanka. V rovnakom znení bol pôvodný názov používaný i po smrti Edmunda Pálfiho, ktorý zomrel v roku 1930.[98] Vznik lesného úradu zatiaľ presne určiť nevieme, vzhľadom na jeho názov však možno konštatovať, že bol založený ešte počas života Vojtecha Pálfiho ako majoritného vlastníka častiansko-dlžianskeho veľkostatku, teda pred rokom 1924. Na základe poznania archívnych materiálov možno s istotou vznik úradu posunúť ešte o tri roky späť do minulosti do roku 1921.[99] Či však bol úrad založený ako výkonné pracovisko zabezpečujúce a realizujúce praktickú správu pálfiovského pozemkového majetku alebo v záujme zachovania kompaktnosti majetku podliehajúceho záboru, nie je možné jednoznačne určiť. Prikláňame sa k prvej možnosti, keďže racionalizácia správy majetku bola základným predpokladom dosiahnutia maximálnych hospodárskych výnosov. Archívnymi prameňmi však našu tézu podložiť nemôžeme.

Zaujímavé závery prináša i sledovanie vlastníckej stránky hradu Červený Kameň a k nemu patriacich pozemkov v 30. rokoch 20. storočia. Vtedy sa v správe hradu Červený Kameň začína výraznejšie angažovať už spomínaný Karol Pálfi, člen smolenickej čiastky červenokamenskej línie staršej vetvy rodu. Motivácia príchodu Karola Pálfiho na hrad nie je dostatočne objasnená a písomné pramene, ktoré by do tohto problému priniesli viac svetla, absentujú. Karolovu prítomnosť máme na Červenom Kameni doloženú už v roku 1931,[100] hoci s istotou vieme, že vtedy ešte vlastníkom hradu nebol. Ďalším dokladom, ktorý potvrdzuje jeho prítomnosť na hrade, je povolenie pre Václava Mencla na prehliadku hradu vydané na žiadosť referátu na ochranu pamiatok z mája 1934. Pečiatka na tomto liste obsahuje text: *„Karol Pálffy // veľkostatkár // Červený Kameň // p. Častá."* Zaujímavé je, že tento dokument v Karolovom

---

[96] Jedinou špecializovanou štúdiou, ktorá sa tejto otázke venuje, je stať Štefana Lángoša z roku 1981. Ide však iba o prehľadovú prácu, ktorá podáva charakteristiku vzťahu majiteľov k červenokamenským lesom od 16. do konca 19. storočia. V niektorých častiach sa autor okrajovo dotkol aj organizácie lesného hospodárenia v prvej polovici 20. storočia, lesný úrad však nespomína. Informácie z tohto obdobia čerpal s najväčšou pravdepodobnosťou zo spomienok pamätníkov, keďže, ako sám píše, pálfiovské archívne fondy neboli v čase vzniku štúdie ešte spracované a prístupné bádateľskej verejnosti. Pozri: LÁNGOŠ, Štefan. Lesné hospodárstvo na bývalom hradnom panstve Červený Kameň. In *Zborník lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea*, roč. 11, 1981, s. 101–116.

[97] Táto informácia bola v roku 1933 zaznamenaná do častianskej obecnej kroniky. Pozri: *Kronika obce Častá* [online]. Dostupné na internete: <http://www.obec-casta.sk/node/84>.

[98] Dozvedáme sa tak zo spisového materiálu z roku 1934: APÚSR, PO, inv. č. 145/4, šk. č. 21 – spis č. 489/34-P: Červený Kameň, kaštieľ, spaľovanie spisov.

[99] Citované podľa: KOVAČIK, ref. 65, s. 71.

[100] V rokoch 1931–1932 Karol Pálfi na hrade Červený Kameň financoval stavebné úpravy v interiéroch hradu Červený Kameň. SPORZON, ref. 66, s. 267.

mene podpísal Alojz Konečný ako jeho lesmajster.[101] V septembri toho istého roka Alojz Konečný vo funkcii lesmajstra podpísal list napísaný na hlavičkovom papieri Lesného úradu Vojtecha a Edmunda Pálfiho, ktorý bol adresovaný Štátnemu inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku vo veci obvinenia zo spaľovania písomností z hradného archívu. Konečný v liste Karola Pálfiho označuje za majiteľa hradu.[102] Situáciu komplikuje navyše ešte fakt, že v júni 1935 Blanka Pálfiová požiadala Štátny pamiatkový úrad o vydanie potvrdenia, že hrad je zákonom chránenou pamiatkou. V zdôvodnení svojej žiadosti uvádza, že potvrdenie bude použité na daňové účely a ako miesto svojho bydliska uviedla Laurinskú ulicu 14 v Bratislave.[103] Na základe týchto zistení môžeme precizovať naše staršie závery[104] a odovzdanie správy majetku do rúk Karola Pálfiho položiť medzi máj a september 1934. Vznikla tak situácia, že de iure bola vlastníčkou veľkostatku stále Blanka Pálfiová, vlastnícke práva však de facto vykonával jej vzdialený synovec Karol Pálfi zo Smoleníc. Hodné pozornosti je i zistenie, že pred úplným prevzatím správy majetku Karolom paralelne na hrade jestvovala počas istého obdobia dvojitá správa: lesný úrad reprezentujúci Blankine záujmy i správa veľkostatku reprezentujúca Karola Pálfiho. Na čele oboch týchto úradovní však stál ten istý človek, lesmajster Alojz Konečný. Pozadie prechodu správy majetku na Karola Pálfiho zostáva stále zastreté rúškom tajomstva. Zachovaná Blankina korešpondencia však naznačuje, že mu predchádzala nám neznáma rodinná dohoda, po ktorej Blanka Pálfiová hrad definitívne opustila a zvyšok života prežila v ústraní.[105]

Karol Pálfi však neprevzal veľkostatok Častá – Dlhá ako jednotlivec a nestal sa jeho jediným vlastníkom. Novým vlastníkom červenokamenského majetku sa stala právnická osoba, účastinná spoločnosť REOS,[106] na ktorú vlastnícke právo prešlo na základe kúpnej zmluvy z 3. augusta 1936.[107] Spoločnosť vznikla na ustanovujúcom valnom zhromaždení 26. júna 1936, ktoré sa konalo v Bratislave. Zúčastnili sa na ňom všetci zakladajúci členovia – účastinári, ktorí si rozdelili 560 účastín, každú v hodnote 900 korún. Kapitál spoločnosti tvorila teda suma 504 000 korún.[108] Majoritným účastinárom spoločnosti REOS bol už na ustanovujúcom valnom zhromaždení Karol Pálfi, ktorý vlastnil 552 účastín. Zvyšných osem účastín bolo v rukách ďalších ôsmich spo-

---

[101] APÚSR, PO, inv. č. 145/4, šk. č. 21 – spis č. 1117/34: Červený Kameň, prehliadka zámku.

[102] V liste sa uvádza: „... *terajší pán majiteľ hradu Červený Kameň p. Karol Pálffy*... " Citované podľa: APÚSR, PO, inv. č. 145/4, šk. č. 21 – spis č. 2023/34: Červený Kameň, kaštieľ, spaľovanie starých spisov.

[103] APÚSR, PO, inv. č. 145/4, šk. č. 21 – spis č. 1430/35: Červený Kameň, kaštieľ, daňová úľava.

[104] Pozri: HUPKO, ref. 69, s. 199–200.

[105] Dôkazy o existencii takejto dohody stále nemáme. Rozporuplne vyznieva najmä posledný zachovaný list, ktorý Blanka Pálfiová napísala v roku 1943 Lucii Pálfiovej, matke Karola Pálfiho. List je plný nejednoznačných narážok a symbolov a vyvoláva dojem, že dôvodom odchodu Blanky Pálfiovej z hradu bola roztržka s Karolom Pálfim. List je uložený v: SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 2079, šk. č. 206 – list Blanky Pálfiovej Lucii Pálfiovej z 19. 12. 1943. Podrobnejšie k obsahu listu pozri: HUPKO, ref. 69, s. 196–201.

[106] Názov spoločnosti sa nám zatiaľ nepodarilo dešifrovať, vo všetkých písomnostiach je v záhlaví dôsledne uvádzaná práve skratka (?) REOS bez akéhokoľvek vysvetlenia jej významu.

[107] KÚ Pezinok, PK Častá, PKV č. 68, záznam č. 16.

[108] Štátny archív v Bratislave (ďalej iba ŠABA), fond Krajský súd v Bratislave – firemný register (ďalej iba KrS – FR), fasc. B XXXII 2722, šk. č. 938 (ďalej iba B XXXII 2722) – protokol o ustanovujúcom valnom zhromaždení spoločnosti REOS z 26. 6. 1936.

ločníkov, z ktorých boli štyria Karolovými príbuznými: Blanka Pálfiová,[109] dr. Móric Pálfi z Cífera,[110] Peter Pálfi zo Smoleníc[111] a dr. Rudolf Draškovič (Draskovich) z Bratislavy.[112] Zvyšné štyri účastiny vlastnili Alexander Hübner, dr. Marcel Jankovič (Jankovich), dr. Artúr Wollner a dr. Imrich Gombai, všetci štyria z Bratislavy.[113] Už 26. októbra 1936 bola na mimoriadnom valnom zhromaždení v Bratislave odhlasovaná zmena sídla spoločnosti, ktorým sa stal hrad Červený Kameň.[114] Predmetom podnikania spoločnosti REOS bola: *„Kúpa a predaj poľnohospodárskych výrobkov a výroba takýchto na nemovitostiach vlastných alebo najatých."*[115]

Napriek tomu, že vlastníkom hradu a častiansko-dlžianskeho veľkostatku sa stala firma REOS už na začiatku augusta 1936, v skutočnosti tieto majetky od Lesného úradu Vojtecha a Edmunda Pálfiho prevzala až 1. novembra 1937. K tomuto dňu zároveň pálfiovský lesný úrad zanikol.[116] Všetky práva a povinnosti vyplývajúce z vlastníctva hradu Červený Kameň a k nemu priľahlých majetkov odvtedy už nespravoval súkromný vlastník, člen rodu Pálfiovcov, ale účastinná spoločnosť REOS. Firma REOS však nesledovala len majetkové záujmy svojich účastinárov, práve naopak, Karol Pálfi ako majoritný vlastník spoločnosti dbal i na všetky povinnosti, ktoré od neho, ako „svojho" bývalého zemepána, komunita očakávala a ktoré mu prikazovala plniť i jeho aristokratická česť a pocit zodpovednosti voči regiónu, s ktorým bol jeho rod po stáročia zviazaný. Dôkazom je Karolova iniciatíva z januára 1939 vo veci doriešenia patronátnych záležitostí týkajúcich sa farských kostolov v Častej, Štefanovej, Budmericiach a Doľanoch. Nad týmito obcami vykonával patronátne právo Karol Pálfi spoločne so svojim bratancom Pavlom, ktorý ako posledný člen pálfiovského rodu vlastnil Budmerický kaštieľ. Karol v roku 1939 požiadal Apoštolskú administratúru v Trnave o rozhodnutie v tejto záležitosti[117] a v mene spoločnosti REOS vyhlásil, že po rozdelení patronátu voči vyššie uvedeným farským kostolom si ponecháva patronátne právo nad častianskym a štefanovským kostolom: *„... a to v takej miere, ako tieto do dnes konané boly, poťažmo ako to patričná canonica visitatia stanoví."*[118] Doriešenie otázky patronátu sa

---

[109] V zápisnici z ustanovujúceho valného zhromaždenia vystupuje už ako obyvateľka Magyaróváru v Maďarsku.

[110] Móric Pálfi (1869–1948) bol Karolov strýko, brat jeho otca Jozefa. Životopisné údaje pozri: HUPKO – JANÁČKOVÁ – TIHÁNYI, ref. 33, s. 171.

[111] Karolov starší brat. Pozri ref. 63.

[112] Rudolf Draškovič (1893–1940) bol synom Juraja Draškoviča (1856–1897) a jeho manželky Paulíny Wrbnovej (1857–1923). Jeho starší brat Juraj (1885–1956) bol manželom Gabriely, rod. Stillfriedovej (1888–1944), ktorá bola neterou Blanky Pálfiovej. Rudolf Draškovič bol teda švagrom Blankinej netere.

[113] JAMRICHOVÁ, Andrea. Červený Kameň po odchode Pálffyovcov v roku 1925. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 59, 2010, č. 2, s. 43.

[114] ŠABA, KrS – FR, B XXXII 2722 – zápisnica o mimoriadnom valnom zhromaždení spoločnosti REOS z 26. 10. 1936.

[115] ŠABA, KrS – FR, B XXXII 2722 – stanovy firmy REOS z 26. júna 1936.

[116] APÚSR, PO, inv. č. 145/4, šk. č. 21 – spis č. 3484/37: Červený Kameň, hrad, zmena majiteľa.

[117] Archív Trnavskej arcidiecézy, Tranva (ďalej iba ATA), fond Apoštolská administratúra trnavská (ďalej iba AAT), č. 1907/1939, sign. F. E. 2/109 – list generálneho vikára Apoštolskej administratúry trnavskej spoločnosti REOS z 23. marca 1939.

[118] ATA, AAT, č. 10046/1940, sign. F. E. 2/127 – list spoločnosti REOS Apoštolskej administratúre trnavskej zo 6. 5. 1939.

nevyvíjalo podľa Karolových predstáv, dokonca na cirkevnú vrchnosť naliehal a žiadal definitívne doriešenie tejto záležitosti.[119] Rozhodnutie trnavského administrátora v tejto veci zdržiaval Pavol Pálfi, ktorý vyhlásil: *„... nakoľko sa jedná o určitú transakciu pozemku, záležitosť túto odkladám na neurčito."*[120] Vtedajší apoštolský administrátor biskup Pavol Jantausch nemal proti rozdeleniu patronátu zásadné námietky, o veci však rozhodol až o viac ako rok neskôr a s platnosťou od 1. januára 1941 schválil prechod patronátnych práv ku kostolom v Častej a Štefanovej na účastinnú spoločnosť REOS a patronátne práva kostolov v Budmericiach a v Doľanoch na Pavla Pálfiho.[121] Predpokladáme, že vtedy už bolo majetkové vyrovnanie medzi Karolom a Pavlom, ktoré Pavol spomína vo vyššie citovanom liste, zrealizované k spokojnosti oboch strán. Tak bol vykonaný aj posledný krok, ktorým bola zavŕšená premena šľachtického veľkostatku na akciovú spoločnosť, ktorej cieľom bolo racionálne spravovanie majetku ako základného predpokladu jeho zhodnocovania a udržania výnosnosti.

Komplexnú odpoveď na otázku o postoji červenokamenských Pálfiovcov, najmä s ohľadom na torzovitosť zachovaného archívneho materiálu, zatiaľ nemožno sformulovať. Prekážkou je i poznanie postojov potomkov iných šľachtických rodov usadených na dnešnom území Slovenska k pozemkovej reforme, ktoré by nám poslúžili ako komparačná báza. Napriek tomu sa nám ale podarilo definovať súbor krokov, ktoré červenokamenskí Pálfiovci podnikli proti prvej československej pozemkovej reforme. Na pozadí jej priebehu sa uskutočnila postupná transformácia šľachtického veľkostatku na modernú účastinnú spoločnosť, ktorej hlavným cieľom bolo efektívne hospodárenie na pozemkovom majetku, okliešteným pozemkovou reformou. Nielen nami popísaný stret dvoch generácií reprezentovaných Vojtechom a Blankou Pálfiovcami na jednej strane a mladým Karolom Pálfim na strane druhej poskytuje dôležité podnety na smerovanie ďalšieho výskumu. Na základe poznania priebehu pozemkovej reformy na iných majetkoch rodu bude možné odpor červenokamenských Pálfiovcov proti snahám Štátneho pozemkového úradu a spôsob ich vyrovnávania sa s dôsledkami, ktoré pozemková reforma priniesla, uviesť do širších súvislostí a naše závery potvrdiť alebo vyvrátiť. To ukáže však až ďalší výskum.

---

[119] ATA, AAT, č. 8310/1939, sign. F. E. 2/111 – list spoločnosti REOS Apoštolskej administratúre trnavskej z 2. 9. 1939.

[120] ATA, AAT, č. 9384/1939, sign. F. E. 2/439 – list Pavla Pálfiho Apoštolskej administratúre trnavskej z 28. 9. 1939.

[121] ATA, AAT, č. 10046/1940, sign. F. E. 2/127 – list trnavského apoštolského administrátora spoločnosti REOS zo 6. 11. 1940.

Spolky a združenia súkromne hospodáriacich roľníkov na Slovensku v 20. storočí

Zita Škovierová

Združovanie, spolčovanie, vytváranie „asociácií pre spoločné záujmy" sú aktivity, ktoré sú prirodzenou, dobrovoľnou, ale často i nutnou súčasťou života všetkých ľudských spoločenstiev. Spoločné záujmy ľudí spájajú, či už ide o také záujmy, ktoré vyplývajú z individuálnych povahových daností viacerých jednotlivcov,[1] alebo ide o životné záujmy a potreby, ktoré si nedokáže zabezpečiť samostatne jedna rodina, niekedy ani príbuzenská skupina, ale je potrebné, aby sa do nich zapojilo celé alebo temer celé lokálne spoločenstvo (je to napr. ochrana pred živelnými pohromami, akými sú napr. požiar, povodeň a tiež zaistenie bezpečnosti pred nepriateľmi, v prírode žijúcimi nebezpečnými zvieratami atď.).[2]

Do druhej skupiny patria aj spolky a združenia, ktoré v 20. storočí fungovali s cieľom lepšieho, efektívnejšieho, niekedy i jediného možného spoločného hospodárenia. Medzi takéto patrili na Slovensku spoločenstvá bývalých urbarialistov, pasienkové spolky (spolky chovateľov dobytka, príp. ošípaných), salašné a vinohradnícke spolky.[3] Tieto spolky a združenia mali rôzny pôvod, históriu aj spôsob existencie, ale spoločné majú to, že fungovali vo väčšine lokalít Slovenska v prvej polovici 20. storočia.[4]

Spolok bývalých urbarialistov

Urbariálne spoločenstvá (ľudovo nazývané *urbariát, urbárska spoločnosť, urbársky spolok, urbárska obec, urbár*[5]) vznikali po vydaní zákona o zrušení poddanstva v Uhorsku v roku 1848 (zák. čl. IX/1848)[6] z radov bývalých urbariálnych poddaných. Títo sa stali vlastníkmi ornej pôdy a lúk, ktoré patrili dovtedy zemepánovi a ktoré mali v držbe, užívali ich a odvádzali z nich patričnú feudálnu rentu.[7] Lesy a pasienky, ktoré dovtedy so súhlasom zemepána užívali, zostali v ich spoločnom vlastníctve a užívali ich spoločne. Pri prevode vlastníckych práv na bývalých poddaných išlo o zložitý a dlhodobý proces, ktorý bol upravený aj urbariálnym patentom zo dňa 2. marca1853 a ktorý potvrdzoval roľníkom neobmedzené vlastníctvo bývalej poddanskej pôdy, ktorú obrábali.[8] Zákonný článok LIII. z roku 1871 bližšie určoval veľkosť urbárskych pasienkov a lesov. Podľa neho sa na jednu usadlosť počítalo s 2–8 jutrami lesa, výnimočne sa tento výmer mohol rozšíriť až na 22 jutár. Pasienkové podiely mali mať

---

[1] Sú to záujmové skupiny, ktoré vznikajú na základe priateľstva, rovnakých záľub, veku, pohlavia, zamestnania atď.

[2] HAVILAND, Wiliam A. *Cultural Anthropology.* University of Vermont: Hartcourt Brace College Publishers, 1993, s. 291 a nasl.

[3] Škála spolkov a združení hospodárskeho, ekonomického zamerania bola rozsiahlejšia, ale v tomto príspevku je venovaná pozornosť iba najčastejšie sa vyskytujúcim.

[4] Zovšeobecnenia o jednotlivých spolkoch sú spracované na základe uvádzanej literatúry, konkrétne ilustratívne príklady na základe terénnych etnografických výskumov autorky.

[5] Regionálne a miestne nárečové termíny sú uvádzané kurzívou.

[6] Podľa PODOLÁK, Ján. Poľnohospodárstvo. In *Banícka dedina Žakarovce.* Bratislava: SAV, 1956, s. 68.

[7] Pozri LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku.* Bratislava: 1946, s. 342–350.

[8] PODOLÁK, ref. 6, s. 68.

aspoň 4 jutrá na jednu hospodársku usadlosť. Tento zákon súčasne nariadil, aby bol urbársky les obhospodarovaný ako spoločný nedielny les.[9]

V roku 1894 bola navrhnutá organizačná forma tohto majetku. Podľa návrhu zákona mala urbárska obec tvoriť majoritný spolok, v ktorom sa jeden podiel rovnal jednému hlasu, mala mať vlastný štatút (vychádzajúci z tradície a možností roľníkov), vlastné valné zhromaždenie a volenú výkonnú radu. Jej úlohy a oprávnenia malo určovať valné zhromaždenie podľa väčšiny hlasov, ktoré zodpovedali počtu majetkových podielov (princíp majority). Ak osobitná výkonná rada bývalého urbárskeho majetku nevznikla, alebo ak by správu majetku zanedbávala, mohla sa ujať jeho hospodárskeho vedenia obec na čele s richtárom (neskôr starostom) obce. Avšak obec sa týmto nestávala vlastníkom, zostávali nimi naďalej podielnici, ktorí mali nárok na úžitok zo svojho vlastníctva. Mohli disponovať svojimi podielmi, teda ideálnymi čiastkami svojho majetku, predávať, kupovať a prenajímať ich, avšak nesmeli poškodzovať záujmy celku.

Spolok bývalých urbarialistov vlastnil obyčajne lesy, pasienky, príp. lúky, polia, niekedy i spoločné budovy a zariadenia ako pastiereň, kolibu, stajňu pre plemenné zvieratá a pod. Riadil deľbu dreva zo spoločného nedielneho lesa, organizoval spoločné pasenie hospodárskych zvierat i čerpanie úžitku z ďalšieho spoločného majetku. Tento majetok bol nedeliteľný, viazaný na chotárne spoločenstvo obce. Vyvinul sa z práv na zdroje stavebných, palivových a kŕmnych surovín zakotvených v urbári. Tieto práva spolok nemal odopierať ani bezpodielovým obyvateľom, ale v praxi sa to vždy nedodržiavalo.

V Rači pri Bratislave bol v medzivojnovom období rozsah užívacích práv v urbárskom spolku určený rozlohou pozemkov.[10] Pôvodná usadlosť *(sesija)*, teda všetky poľnosti prislúchajúce k jednému domu, oprávňovala užívať v spoločnom majetku 24 podielov. V 20. storočí však bolo možné nadobudnúť užívacie právo v lese a na pasienku *(poďil)* aj samotnou kúpou bez toho, aby sa viazala na kúpu polí.

Hospodársko-organizačné záležitosti spolku riadil volený výbor *(horskí predstavení)*. Volilo ho valné zhromaždenie členov, ktoré sa schádzavalo v obecnom dome. Funkčné obdobie trvalo zvyčajne tri roky, ale osvedčení funkcionári zostávali v tejto pozícii aj desiatky rokov. Predstavenstvo tvorili predseda, jeho zástupca, pokladník (pred rokom 1920 boli nazývaní *prézes, horskí gazda, kasír*), ďalej tajomník *(zápisník)* a šiesti zástupcovia členov *(reprezentanci)*, z ktorých dvaja boli poverení revíziou účtov. Výbor sa schádzal na schôdze *(sicunki)* podľa potreby, obyčajne v nedeľu popoludní. Za vykonávanie funkcií dostávali členovia výboru ročne malú peňažnú čiastku zo spolkovej pokladnice. Za vybavovanie závažnejších záležitostí mimo obce (návšteva advokáta, nákupy pre spolkové potreby) mali zaplatené, podobne ako členovia obecnej samosprávy, finančné príspevky, tzv. *durno*.

Medzi povinnosti urbárskeho výboru patrila deľba dreva zo spoločného lesa a organizácia jeho ťažby. Po získaní povolenia okresnej správy na ťažbu dreva a vymeraní časti lesa, určenej na preriedenie (tzv. *šlogu*), vyšli členovia výboru do hory a číslami označili stromy, ktoré mali byť vypílené. Potom dali obecnému sluhovi vybubnovať termín, kedy si majú členovia spolku žrebovať čísla *(tahat lóse)*. Každý člen si vytiahol toľko čísiel, koľko podielov vlastnil. Pretože v 20. storočí boli už niekdajšie

[9] PODOLÁK, Ján. *Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku*. Bratislava: ASCO art & science, 2008, s. 67–69.

[10] Nasledujúce údaje pochádzajú z autorkiných terénnych výskumov v 80. rokoch, z Knihy záznamov Spoločenstva bývalých urbarialistov, Obecnej kroniky a ďalších dokumentov, archivovaných v tom čase na Miestnom národnom výbore v Rači.

usadlosti aj práva úžitku z lesa, ktoré k nim prináležali, značne rozdrobené, počítal sa prídel dreva na šestiny, prípadne dvanástiny urbárskeho práva celej usadlosti (v iných lokalitách bolo zaužívané počítanie práv podľa osmín). Na jednu dvanástinu prislúchal 1 m^3 dreva. Každý člen spolku bol povinný vyrúbať a odviezť si drevo do určeného termínu. Keď tak neurobil, vykonali za neho prácu spolkom najatí robotníci, ktorým potom musel preplatiť dennú mzdu (tzv. *tovarich*), alebo sa takéto drevo v réžii spolku predalo na verejnej dražbe. Na celý priebeh ťažby dozeral obecný horár *(jágár)*, ktorý mal na starosti aj celoročnú ochranu lesa, jeho údržbu, výsadbu a zveľaďovanie. Ako zamestnanec spolku dostával celoročný plat.

Občania, ktorí nevlastnili podiely na drevo, zadovažovali si ho z panskej hory. Za malý poplatok (v 30. rokoch za 6 korún) dostali od horára osvedčenie, ktoré ich oprávňovalo na jednodňový zber raždia. Zbierať ho chodili ženy a záležalo na ich pracovitosti a výkonnosti, do akej miery vedeli vynaložené peniaze zhodnotiť a koľko batohov dreva stihli nanosiť za jeden deň domov. Drevom boli odmeňovaní aj nádenníci, ktorí čistili od lístia urbársku či panskú horu.

Užívanie pasienka sa tiež určovalo podľa veľkosti podielov. Napríklad majiteľ dvanástich čiastok mohol vyhnať do spoločnej čriedy tri kusy dobytka, majiteľ šiestich dva atď. Podmienky pasenia, poplatky za pastvu a možnosť predaja vlastných nevyužitých podielov sa menili podľa rozlohy a kvality pastvy v tom-ktorom roku. Tieto otázky vždy posúdilo predstavenstvo spolku a začiatkom jari ich predložilo valnému zhromaždeniu na schválenie. Keď niekto vyháňal na pasienok viac dobytka, než mu podľa práva prislúchalo, platil do spolkovej pokladnice osobitný poplatok (za tzv. *natužívaní pasinku*). Niekoľkonásobne vyššiu sumu však platili tí, ktorí právo užívať pastvu vôbec nemali. Na pasienok sa mohol vyháňať individuálne len ťažný dobytok. Ostatný dobytok (*kravy, junce a žriebätá*) pásol v spoločnej čriede obecný pastier. Statok vychádzal na pašu hneď, ako to jarné počasie a stav pasienka dovolili a pásol sa až do prvých jesenných mrazov, najneskoršie do dňa sv. Martina. Pastier vyháňal kravy denne, i v nedeľu a vo sviatok, pričom ranný aj večerný príchod ohlasoval na hlavnej ulici plieskaním biča. Za službu sa pastierovi platil týždenný poplatok, ktorého výška závisela od počtu vyháňaného dobytka. Pre tento tzv. *„zátvor"* chodila pastierova manželka alebo deti vždy v nedeľu ráno. Okrem toho dostával pastier plat aj za chov obecných býkov, ustajnených vedľa obecnej pastierne, v ktorej býval. Živobytie mu prilepšovali i rôzne naturálie, koláče, víno a peniaze, ktoré mu chovatelia kráv dávali pri obyčajových obchôdzkach na sviatok sv. Martina, na Vianoce a Svätodušné sviatky.

Okrem lesa a pasienka patrila račianskym urbárnikom i lúka nazývaná Pančucha. Seno na nej dorábali platení nádenníci a využívalo sa ako krmivo pre obecných býkov. Spolok ich spolu s pastierňou a jej príslušenstvom odkúpil od obce v dvadsiatych rokoch. Do vlastníctva členov spolku patrila ešte menšia časť lúk a orných polí, mlyn *(šrotovňík)* a iné zariadenia. Koncom 20. rokov postavili urbárnici mostovú váhu, ktorú za malý poplatok používali všetci občania na váženie nákladu na vozoch pri zbere úrody či predaji poľnohospodárskych plodín.

Príjmy spolku tvorili okrem daní *(porcijí)* poplatky za pastvu, peniaze z odpredaja nadbytočného dreva, sena, hnoja a poplatky za použitie býkov *(peňíze ot skoku)*. Ďalej sem patrilo nájomné za lúky, role, mlyn a tiež poplatok za poľovné právo v chotári obce. Keď úspory spolku v banke dosiahli vyššiu sumu, schválili nadriadené inštitúcie rozdelenie čiastky peňazí, bez ktorých sa spolok mohol zaobísť, medzi členov. Istá suma sa mohla požičať záujemcom na úrok *(na veksel)*.[11]

[11] V r. 1905 sa požičiavalo až za 12-percentný úrok.

Členovia spolku bývalých urbarialistov mali popri vymenovaných právach aj záväzné povinnosti. Medzi najčastejšie patrila účasť na spoločných prácach, akými boli čistenie pasienka od náletových stromov a kríkov, čistenie studní na pasienku, oprava napájadiel a poľných ciest v chotári pred zberovými prácami na jeseň. Pri týchto prácach sa zvlášť prísne sledovala účasť členov, ktorí vlastnili konský záprah.[12]

Tieto spolky pretrvávali na Slovensku do roku 1958, keď boli zákonom zrušené. Po roku 1989 sa reštitúciou pôvodných vlastníckych práv obnovili nároky na poľnohospodársku a lesnú pôdu. Do tohto času sa však znásobil počet oprávnených dedičov. Bolo veľkým problémom, právnym aj finančným, preukázať vlastnícke práva na zdedený majetok a vedieť si ich uplatniť. V dôsledku prebiehajúcich ekonomických zmien sa stávalo, že do termínu, kedy sa dedičia mohli preukázať listom vlastníctva k nehnuteľnosti, dovtedy prosperujúce jednotné roľnícke družstvo alebo štátny majetok, ktoré zadarmo užívali ich polia, zanikli a celá snaha i peniaze dedičov vyšli nazmar.[13] V lepších prípadoch v súčasnosti vlastníci dostávajú finančnú úhradu nájomného alebo dividendy.

Pokiaľ ide o vlastníctvo lesov, po roku 1989 sa znovu vytvorili lesné spolky, hospodáriace rôznym spôsobom, ktorý bol dohodnutý na ich ustanovujúcich zhromaždeniach. Napr. v obciach na umelo vytvorenom Dunajskom ostrove, ktorý vznikol po regulácii toku Dunaja neďaleko Bratislavy, sa vytvorili Komposesorát Vojka, Urbariát – spolok súkromných vlastníkov Dobrohošť a Spolumajiteľstvo bývalých urbárnikov – Bodíky. Postupom času a dedením sa členstvo týchto hospodárskych združení značne rozrástlo: z niekdajších 170 členov v Dobrohošti sa o svoje práva prihlásilo 315 vlastníkov, z 260 vo Vojke 414, zo 60 v Bodíkoch 260. Vlastníci v Dobrohošti a vo Vojke ponechali v 90. rokoch svoj majetok v prenájme štátu a v Bodíkoch ho prenajímali súkromnému podnikateľovi. Pri nájme zo strany štátnych lesov si podielnici sťažovali na neprehľadnosť v hromadnej ťažbe dreva a na finančné úniky, tiež na nekontrolované rozkrádanie dreva jednotlivcami. Užívanie lesa súkromným podnikateľom vlastníkom väčšmi pripomínalo tradičné formy hospodárenia (napr. aj obnovenou funkciou lesného hájnika) a boli s ním spokojnejší.[14]

Pasienkový spolok

Organizáciou hospodárenia boli urbárskym spoločenstvám veľmi podobné pasienkové spoločenstvá.[15] Vznikali však až v prvej tretine 20. storočia, a to predovšetkým na miestach, kde veľkostatkári vlastnili veľké komplexy lesov, t. z. najviac na Horehroní, v hornom Liptove, na Orave a v Zamagurí.[16] Slovenskí roľníci totiž dlhodobo trpeli nedostatkom pasienkov. Ornú pôdu, ktorá slúžila na obživu rodiny,

---

[12] Pozri aj ŠKOVIEROVÁ, Zita. Spoločenský život. In PODOLÁK, Ján (ed.). *Rača. Vlastivedná monografia*. Bratislava : Obzor, 1989, s. 188–189.

[13] K otázkam problémov reprivatizácie a reštitúcií po roku 1989 sa bližšie venuje štúdia O. Danglovej. DANGLOVÁ, Oľga. Transformácia poľnohospodárstva ako otáznik pre etnológa. In *Slovenský národopis*, roč. 43, 1995, č. 4, s. 487–492.

[14] ŠKOVIEROVÁ, Zita. Tradičné pracovné a sociálne aktivity v kontexte s prírodným prostredím. In *Acta environmentalica Universitatis Comenianae*, 1996, Vol. 6, s. 93.

[15] O organizovaní spoločného pasenia hospodárskych zvierat pozri komentár a mapy č. 20–25 autorov J. Podoláka, M. Dudášovej, Z. A. Rusnákovej. In *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava : VEDA, 1990, s. 64–65.

[16] PODOLÁK, Ján. Heslo „pasienkový spolok". In *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, zv. 2. BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter (ved. red. kol.). Bratislava : Veda, 1995, s. 21.

rozširovali aj rozorávaním lúk a pasienkov. Prichádzali tak o možnosti pastvy a chovu väčšieho množstva dobytka, pričom jeho predaj patril k vítanému zdroju finančných príjmov v rodine. Ustavične bolo potrebné riešiť otázku, ako a z čoho dobytok chovať. Z tohto dôvodu bola vítaná pozemková reforma, ktorá prebiehala po vzniku Československa od roku 1919 a umožňovala prideľovať predovšetkým malým roľníkom pasienkovú pôdu, zabratú z dovtedajších veľkostatkov.[17] Roľníci, združení v pasienkovom spolku, si mohli odkupovať túto pôdu do kolektívneho nedielneho vlastníctva. Lesné plochy zvyčajne vyrúbali (odpredajom získaného dreva splatili časť peňazí, vložených do kúpy podielov), skultivovali ich a potom užívali ako pasienok alebo lúku. Množstvo práv i povinností v pasienkovom spolku zodpovedalo veľkosti podielov v nedielnom spoluvlastníctve nadobudnutej pôdy. Na pasienok mohli majitelia vyháňať určený počet kusov dobytka, o ktorý sa staral spoločne najímaný pastier. Seno na lúkach mohlo byť odpredávané na verejnej dražbe a peniaze sa využívali na zaplatenie spoločných výdavkov (plat pre pastiera spoločnej čriedy, denná mzda robotníkov a pod.).

V niektorých obciach sa v spôsobe pasenia vyvinuli zaujímavé organizačné a obyčajovo-právne systémy. Napr. v Rejdovej sa v nedeľu, ktorá bola najbližšie ku dňu sv. Juraja (24. apríla), konalo na námestí verejné zhromaždenie všetkých roľníkov, tzv. *Ďurské právo*. Na ňom sa vedenie pasienkovej, tzv. *Jednotlivskej spoločnosti*, tzv. *Urbariátu a salašných spolkov* v obci dohodli na celoročnom pastvovom poriadku. V pravidlách pasenia, ktoré sa po dohode zverejnili vyhlásením, sa v súlade so stavom vegetácie určovalo miesto, obdobie a spôsob pasenia všetkých hospodárskych zvierat, výška poplatku za pastvu, formy a výška platu obecných pastierov atď. Regule tzv. *Ďurského práva* boli záväzné pre všetkých obyvateľov. Na ich dodržiavanie dozerali i hájnici *(rendire)*, zvolení v tento deň, a ich porušenie sa trestalo pokutou u starostu obce.

V niektorých lokalitách boli spôsoby pasenia hospodárskych zvierat pomerne zložité. V Kobeliarove pri Rožňave, kde žilo menej ako 500 obyvateľov, existovali v medzivojnovom období pre majiteľov tri možnosti, kam vyháňať dobytok: bol to pasienkový spolok, urbársky spolok a tzv. komposesorát, ktorý bol tak isto iba pasienkovým spolkom. Dedením, manželským spoluvlastníctvom a rôznymi transakciami sa vyvinuli veľmi zložité vlastnícke vzťahy a užívacie práva rodín a susedských spoločenstiev. Podiely v jednotlivých spolkoch a práva, ktoré s nimi súviseli, sa predávali, požičiavali na jeden i viac rokov a v nasledujúcich rokoch sa vracali. V prípade malých účastín si ich medzi sebou majitelia aj vymieňali.

Pasienkové spoločenstvá boli v pozemkových knihách evidované zvyčajne pod menom toho člena, ktorý si kúpil najviac podielov. Ten sa stával i predsedom pasienkového spolku a viedol výbor, skladajúci sa ešte z gazdu, ktorý sa staral o hospodárske záležitosti, pokladníka a 2–3 členov.

Väčšina pasienkových spolkov zanikla v období kolektivizácie poľnohospodárstva a ich majetok sa včlenil do jednotných roľníckych družstiev a štátnych majetkov. Boli však obce, v ktorých pasienkové spolky prežívali aj naďalej. Stávalo sa tak napr. v regiónoch, v ktorých boli nevhodné podmienky pre kolektívne hospodárenie (napr. geografická členitosť chotára obce nedovoľovala používať stroje a mechanizmy alebo v chotári obce nebol dostupný zdroj vody, ktorá bola nevyhnutná pre veľkochov zvierat a pod.) Tu sa v období socializmu vytvárali spoločenstvá jednotlivo hospodáriacich roľníkov, v ktorých pretrvávali tradičné modely kolektívneho pasenia dobytka. Fungo-

[17] Tzv. záborový zákon z roku 1919 zaberal pôdu veľkostatkárom, ktorí vlastnili viac než 150 ha poľnohospodárskej alebo viac ako 250 ha celkovej (teda i lesnej) pôdy. PODOLÁK, ref. 9, s. 87.

vali ešte v 80. rokoch 20. storočia, avšak zlyhávali a napokon zanikli v dôsledku nezáujmu mladej generácie dedičov o túto formu hospodárskej činnosti (napr. v obci Hrušov).[18]

Salašnícky (ovčiarsky) spolok

Spoločné pasenie oviec v stádach celej dediny sa praktizovalo na Slovensku už od stredoveku.[19] Prechod medzi individuálnym a kolektívnym pasením možno sledovať vo zvyku, kedy si majitelia menšieho počtu oviec pridávali za určitý poplatok svoje zvieratá na pasenie do početnejšej čriedy bohatšieho gazdu, ktorý si na pasenie najímal pastiera. Ďalším medzistupňom bolo striedavé pasenie jednotlivými chovateľmi – susedmi, ktorí združili svoje ovce do spoločnej čriedy, tú pásli, niekedy aj dojili. V konečnej fáze si najímali na túto prácu spoločného pastiera.[20]

Pri nížinnom pasení oviec, kde nemali chovatelia záujem o mliečnu produkciu, fungovali spolky ovčiarov s podobnými podmienkami a pravidlami pasenia ako v pasienkových spolkoch chovateľov dobytka. Ich členovia si volili výbor, ktorý najímal pastiera, dozeral na jeho prácu a na to, aby mu všetci členovia vyplácali mzdu podľa počtu pasených zvierat, či už v peniazoch alebo naturáliách (v obilí, chlebe a daroch pri zaužívaných výročných sviatkoch). Zároveň bolo v kompetencii predstaviteľov spolku zabezpečiť kvalitné hospodárenie s pasienkom: jarné klčovanie kríkov a náletových drevín, odstraňovanie kameňov a hliny, ktoré priniesli prívalové búrky, prihnojovanie pasienkov a pod. Museli sa postarať aj o prístupnosť ciest na pasienok, aby sa dobytok nezranil, o ich prípadné ohradenie, aby sa predišlo poškodeniu úrody na poliach a o ďalšie činnosti, potrebné ku kvalitnému chovu oviec v danej lokalite.

Zložitejšie bolo hospodárenie v horských oblastiach, kde sa ovce chovali aj pre mliečnu produkciu a kde bolo potrebné zabezpečiť majiteľom oviec i adekvátnu dodávku syra a žinčice, prípadne tiež hnojenie pozemkov košarovaním stáda na ich poliach. V takomto prípade členovia salašného spolku poverili zvoleného predsedu (*salašného* alebo *košiarneho gazdu*), aby najal spoľahlivého baču (niekedy ho musel hľadať vo vzdialenejších lokalitách), zabezpečil pre nich pasienok a premyslel spôsob a termíny dohodnutých dávok syra pre majiteľov. Predseda evidoval a zapisoval odovzdávanie dohodnutých dávok syra, žinčice, starostlivosť valachov o chované zvieratá a tiež plnenie povinností majiteľov: zúčastňovanie sa na výstavbe a úpravách salaša, pasienka, na prenášaní košiara a pod. Mal tiež povinnosť zabezpečiť pastierom plnenie dohodnutých pracovných podmienok, zaistiť ich odmeňovanie a stravovanie takým spôsobom, aby boli obe strany spokojné.

Spolky salašníkov pretrvávali najmä v horských oblastiach severného Slovenska aj po kolektivizácii poľnohospodárstva. Na Kysuciach v obci Riečnica[21] sa chovu oviec intenzívne venovali aj v 50.–80. rokoch 20. storočia. Na súkromných či spoločných pasienkoch chovali zväčša len jahňatá, dojné ovce dávali na leto chovať do susedných obcí (Zázrivá, Dolný Kubín či Terchová).

Na jar si na obecnej schôdzi majitelia oviec vybrali jedného spomedzi bačov, ktorí sa im už v zime chodili ponúkať do zamestnania. Koncom apríla zjednali hospodári

---

[18] ŠKOVIEROVÁ, Zita. Vlastnícky vzťah k pôde a jeho premeny. In *Slovenský národopis*, roč. 50, 2002, č. 3–4, s. 366–368.

[19] PODOLÁK, Ján. *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1982, s. 85.

[20] PODOLÁK, ref. 19, s. 80–85.

[21] Obec Riečnica zanikla v 80. rokoch v dôsledku výstavby vodnej nádrže Stará Bystrica.

s bačom definitívny počet svojich oviec, dávaných na pasenie. Ten si po ne prišiel pred dňom sv. Žofie (15. máj) a pásol ich do dňa sv. Michala (29.september). Od jednej dojnej ovce odovzdával 6 kg syra. Termín, kedy si poň majú prísť, oznamoval písomne alebo im ho odkázal po predchádzajúcom gazdovi, ktorého práve vyplatil. Ďalší syr, dorobený počas sezóny, bol súčasťou jeho mzdy. Od roku 1964 bol zriadený spoločný salaš aj v Riečnici. Postavili ho občania zo staršej guľatiny, získanej po živelnej pohrome v osade Leskovo. Dávky syra aj odmena pre baču zostali rovnaké, avšak ovce si gazdovia z obce a blízkeho okolia priháňali do košiara sami. Salaš neskoršie prevzalo pod správu spoločenstvo jednotlivo hospodáriacich roľníkov založené v roku 1969, o 10 rokov neskôr Jednotné roľnícke družstvo v susednej obci Stará Bystrica.[22]

Pridávanie súkromne chovaných oviec na letný chov do družstevného salaša sa stalo zaužívaným spôsobom ich chovu aj v iných obciach. Formy, akými čerpali majitelia od nich úžitok a dohodnuté odmeňovanie ovčiarov nadväzovali na predchádzajúce tradície a pretrvávali aj v období socializmu.

Vinohradnícky spolok

Vinohradnícke spolky majú u nás dlhodobú históriu. Pestovanie viniča bolo z klimatických dôvodov obmedzené predovšetkým na oblasť južného Slovenska a Malých Karpát, hoci v predchádzajúcich storočiach siahala hranica jeho pestovania oveľa viac na sever ako v súčasnosti.[23] Vinice sa stali prvými pozemkami, ktoré vo feudalizme prechádzali do individuálnej držby spoločensky nadradených jednotlivcov a výrobu vína podporovala z ekonomických dôvodov aj vrchnosť. Zriaďovali sa vo vhodných častiach chotára obce, na jednom-dvoch miestach, zvyčajne v kopcovitom, slnečnom teréne. Keďže vinice boli cenené vyššie ako orná pôda a tesne spolu susedili, bolo žiaduce, aby sa vinohradníci združovali, a to v záujme usporiadania vlastníckych a užívateľských vzťahov a tiež zabezpečenia ochrany vinohradov a správy hospodárenia v nich.[24]

Princípy tzv. viničného práva k nám prenikali od 14. storočia z dolného Rakúska a vyvíjali sa ďalej na základe obyčajového práva. Najväčší rozvoj zaznamenali v 18. storočí, koncom 19. storočia, už po zrušení poddanstva, zohľadňovali aj nový vzťah bývalých poddaných k pôde a zdôrazňovali potrebu riadneho obrábania, dodržiavania poriadku a bezpečnosti viníc.[25] Štatúty viničných poriadkov sa zachovávali až do začiatku 20. storočia. Nazývali sa *viničné regule, viničné pravidlá, poriadky* či *zákony vinohradské, horský poriadok, správa vinohradská, horské regule, horské artikule*, v Bratislave a v obciach s nemeckým obyvateľstvom a administratívou aj ako *Weinbergordung*.[26]

---

[22] ŠKOVIEROVÁ, Zita. Intralokálne vzťahy v obci Riečnica. In *Národopisné informácie*, 1981, č. 2, s. 128.

[23] DRÁBIKOVÁ, Ema. *Človek vo vinici*. Bratislava : VEDA, 1989, s. 15.

[24] Najstarším regulátorom spoločenských vzťahov vinohradníkov je súbor právnych opatrení, nazývaných ius montanum, teda *horské* alebo *viničné právo*. Obsahovalo v sebe: 1. úpravu vzťahov medzi zemepánom a držiteľom vinice, čo súviselo s držbou pôdy a poddanskými povinnosťami (feudálnou rentou); 2. pravidlá o voľbe a právomociach samosprávy vinohradníkov, ktorá podľa viničného poriadku a v zastúpení vlastných orgánov riadila výrobu, poskytovala ochranu a upravovala susedské vzťahy. DRÁBIKOVÁ, ref. 23, s. 151–163.

[25] DRÁBIKOVÁ, ref. 23, s. 152.

[26] DRÁBIKOVÁ, ref. 23, s. 153.

Najvyšším funkcionárom viničnej samosprávy bol majster viníc (nazývaný *viničný majster, viničný richtár, horský richtár, horný, pereg* – z nemeckého názvu *Bergmeister, heďbíró, magister montium et vinearum*). Najrozšírenejší názov však bol *pereg*. Patril zvyčajne medzi najlepších vinohradníkov a vinárov, ktorí poznali miestne pestovateľské podmienky. Býval skúseným hospodárom, vyžadovalo sa, aby mal dobré povahové vlastnosti, bol poctivý a nestranný. U vinohradníkov mal veľkú autoritu a preukazovali mu úctu pri obecných slávnostiach podobne ako richtárovi (starostovi obce).[27] Pred nástupom do funkcie verejne skladal prísahu pri soche sv. Urbana vo viniciach.[28] Medzi jeho povinnosti patrilo kontrolovať hájnika, dozerať i na stav ciest, studní a iných objektov, na poriadok vo viniciach. Radil vinohradníkom v hospodárení a pri výrobe vína, mal právomoci pri riešení priestupkov a sporov. Za vykonávanie svojej funkcie býval v niektorých lokalitách príležitostne odmeňovaný a dostával peňažné poplatky, tzv. *dúrné* (z lat. diurnum)[29] a tiež časť pokút.

Viničný majster stál na čele viničnej samosprávy, ktorá sa vo vinohradníckych obciach podobala na obecnú. Tvoril ju zbor prísažných – nazývaných *boženíci, horníci, portáši* či *peregovia*. Volilo ich valné zhromaždenie vinohradníkov spravidla na dobu 1 roka, častokrát aj na dlhšie. Pri väčšom počte členov samosprávy sa hovorilo už o viničnom úrade alebo viničnom výbore, ktorý mal výkonnú i súdnu moc pre otázky vinohradníctva. Tento evidoval a kontroloval majetkové záležitosti vinohradníkov, a to podľa polohy viníc v chotári obce, reguloval vzájomné vzťahy majiteľov, dozeral na plnenie ich povinností, ktoré vyplývali zo štatútov a dohôd so zamestnancami a funkcionármi viničnej obce.

Najvyšším orgánom viničnej obce bolo valné zhromaždenie, ktoré sa konalo 1–4-krát do roka, podľa dodržiavaných miestnych štatútov (najčastejšie na deň sv. Juraja, sv. Martina, Veľkú noc alebo na fašiangový utorok).[30] Na ňom sa zvykli hlasným prečítaním zverejňovať viničné poriadky, riešiť majetkové spory a priestupky, vynášať rozsudky a udeľovať pokuty. Valné zhromaždenie alebo priamo viničný výbor volili aj hájnika (nazývaného tiež *varovčík, obhajca, hotar, vartáš* a pod.)[31], podľa potreby i viacerých. Tam, kde sa vo viniciach dorábalo a uchovávalo víno, strážili sa vinohrady a pivnice celoročne, inde iba v období dozrievania hrozna, príp. pestovaného ovocia. Hájnik bol vybavený zbraňou a rohom na trúbenie *(ulikáč, kuvikáč, piskor)*, pomocou ktorého dohodnutými a známymi signálmi ohlasoval nebezpečenstvo, prichytenie zlodeja vo vinici či privolával pomoc. Počas obchôdzky vinohradov nechával známky o svojej službe (napr. vetvičku zastrčenú v zámke pivnice, znak na zemi a pod.).[32] Pri nočnom strážení sa uplatňovali rôzne formy svojpomoci vinohradníkov,

---

[27] V Rači bol v medzivojnovom období aj členom obecnej rady a znakom jeho funkcie bola tzv. *perecká motyčka*, ktorú nosieval so sebou.

[28] MLYNKA, Ladislav. Vinohradníctvo v Komjaticiach. In CIFRA, Štefan – VRABCOVÁ, Viera. *Komjatice 1256–2006*. Komjatice – Bratislava: Neografia, 2006–2008, s. 311. ŠKOVIEROVÁ, Zita. Výročné obyčaje. In CIFRA, Štefan – VRABCOVÁ, Viera. *Komjatice 1256–2006*. Komjatice – Bratislava: Neografia, 2006–2008, s. 249.

[29] JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Spoločenský a rodinný život. In PODOLÁK, Ján (ed.). *Vajnory*. Bratislava: Obzor, 1978, s. 162.

[30] DRÁBIKOVÁ, ref. 23, s. 158.

[31] POPELKOVÁ, Katarína. Heslo „hájnik". In *Encyklopédia*, zv. 2., ref. 16, s. 159.

[32] DRÁBIKOVÁ, ref. 23, s. 162.

napr. chodili striedavo podľa poradia vypomáhať hájnikovi v službe, pričom účasť a následnosť pomocných strážcov bola kontrolovaná vedením spolku. Viničný hájnik bol odmeňovaný podľa rozlohy viníc jednotlivých vlastníkov, počtu vínnych pníkov, príp. rovným dielom. Mzda sa vyplácala dohodnutým množstvom obilia, určenou čiastkou peňazí a tiež zaužívanými naturálnymi darmi.[33]

V prvej polovici 20. storočia vinohradnícky spolok spĺňal dôležitú úlohu pri organizovaní predaja vína vo vinohradníckych obciach. Napr. v Rači pri Bratislave zabezpečoval fungovanie súkromných viech tým, že evidoval záujemcov o ich otvorenie, žrebovaním dvojtýždňových termínov zostavoval poradovník predajcov a zapožičiaval spolkový inventár, ktorý bol potrebný na dočasné zriadenie viechy v dome (stoly, lavice, police, ciachované miery, poháre, džbány atď.).[34] Za požičanie inventára majitelia platili menší poplatok do pokladnice spolku. Ďalšie príjmy spolku tvorili členské príspevky a nakoľko bol aj dôležitou súčasťou kultúrneho života v obci, mal tržby i z usporadúvania tanečných zábav, divadelných predstavení a oberačkových slávností.[35]

Každý z uvedených spolkov usporadúval na konci hospodárskeho roka valné zhromaždenie svojich členov, na ktorom ich predstavenstvo oboznámilo so svojou celoročnou činnosťou, svojimi skúsenosťami s prácou zamestnancov, s plnením povinností členov, s hospodárskymi transakciami a výsledkami. Tohto zhromaždenia (tak ako všetkých ostatných) sa zúčastňovali takmer výhradne len muži a boli spojené s pohostením, ktoré sa uhrádzalo zo spoločnej pokladnice spolku alebo združenia, zriedkavejšie ho zaplatili funkcionári.

Spolky a združenia súkromne hospodáriacich roľníkov zväčša zanikli v dôsledku kolektivizácie individuálne a spoločne vlastnených pozemkov v 50.–60. rokoch 20. storočia. Niektoré spoločné aktivity obyvateľov však naďalej pretrvávali v obciach, kde sa nerealizovala alebo oneskorene prebehla kolektivizácia poľnohospodárskej pôdy (napr. pasienkové spolky chovateľov hovädzieho dobytka, oviec). Uplatňovali sa aj na záhumienkoch a vo viniciach, kde mali ich majitelia potrebu zabezpečovať ochranu a užívanie svojho majetku (napr. najímanie spoločného dozorcu, hájnika). V súvislosti s reprivatizáciou súkromného majetku po roku 1989 možno v súčasnosti zaznamenať aj obnovenie osvedčených postupov kolektívneho hospodárenia a ochrany majetku.[36]

---

[33] V Sazdiciach pri Leviciach dostávali hájnici pri návšteve počas oberačiek plnú zásteru hrozna. Pri jesennom zosype im okrem určenej mierky obilia dávali o 1–2 litre obilia navyše, čo bol príspevok na výročnú hostinu v dome vinohradníckeho richtára. ŠKOVIEROVÁ, Zita. Vinohradnícka obec. In *Domová pokladnica*. Bratislava: Príroda, 1984, s. 37–38.

[34] Vo vtedajších podmienkach bývania nebolo možné mať v súkromných domoch otvorenú viechu a prijímať návštevníkov počas dlhšieho obdobia. Bolo výhodné, ak túto službu poskytovali iba dvaja – traja vinári v obci a v určenom jednom čase. Ich domy bývali označené žŕdkou so zeleným vencom a stužkami vo farbe predávaného vína.

[35] ŠKOVIEROVÁ, ref. 12, s. 190.

[36] Príspevok bol napísaný v rámci riešenia projektu V-11-087-00 Kultúrne procesy v postsocialistickej spoločnosti medzi globalizáciou a lokalizáciou.

Poľnohospodárske spolky a družstvá na Spiši od konca 19. storočia do roku 1945

Zuzana Kollárová

Spiš patril medzi hospodársky najvyspelejšie oblasti Rakúsko-uhorskej monarchie a svoje postavenie si zachoval až do roku 1945. Dobré hospodárske podmienky umožnili vznik početným hospodárskym a poľnohospodárskym spolkom, družstvám a iným združeniam, ktoré napomáhali rozvoju mnohých odvetví. Na ich čele boli spravidla významní veľkostatkári, kňazi, učitelia a pod. Založené spolky a združenia môžeme rozdeliť do dvoch skupín: 1. s pôsobnosťou pre širší región, 2. s pôsobnosťou pre jednotlivé mesto, či obec. V snahe o zlepšenie svojich programov sa obecné spolky niekedy včleňovali do regionálnych štruktúr so zachovaním veľkej miery samostatnosti. Vzhľadom na rozsah príspevku sme svoj výskum zamerali na územie okresov Poprad a Kežmarok v rokoch 1923–1945.[1]

Regionálne združenia

Hospodársky spolok Spišskej stolice vznikol v roku 1841 ako filiálka Krajinského hospodárskeho spolku v Budapešti.[2] Ďalšie stanovy mu boli potvrdené v roku 1861, kedy sa stal jeho predsedom významný lekár z Matejoviec – Fridrich Fleischer.[3] V stanovách Spišského hospodárskeho spolku, schválených Uhorskou dvorskou kanceláriou vo Viedni 15. júla 1861, bolo 6 sekcií. V roku 1883 bol predsedom podžupan August Korponay, spolok mal 46 zakladajúcich členov a 228 riadnych členov. Od roku 1886 bol predsedom Mikuláš Mariáši, a to až do svojej smrti 25. decembra 1893. Nové stanovy vydal spolok v roku 1887 a úrady mu ich potvrdili 25. mája 1888. Tento dátum môžeme považovať za znovuzriadenie Hospodárskeho spolku Spišskej stolice. Na výročnom zasadnutí 28. februára 1894 zvolili za predsedu statkára Artúra Wielanda. V roku 1900 ho vo funkcii vystriedal gróf Zenó Čáky. Spolok sa v tomto čase dostal do problémov, údajne hlavne preto, že v tom čase bolo na Spiši 17 spolkov, pričom si všetky navzájom konkurovali. 17. januára 1903 sa v Hospodárskom spolku Spišskej stolice združili spolky a kasína v Levoči, Spišskej Novej Vsi, Spišskom Podhradí, Spišských Vlachoch, Spišskej Sobote, Poprade, Veľkej, Matejovciach, Spišskej Belej, Ľubici, Vrbove, Tvarožnej, Mníšku nad Hnilcom, Veľkom Slavkove, Veľkej Lomnici a v Huncovciach.[4]

Poprádvölgyi halászati egyesület (Rybársky spolok údolia Popradu) so sídlom v Kežmarku vznikol na základe výzvy Hornouhorského Karpatského spolku 14. januára 1883 so 46 riadnymi a 52 podporujúcimi členmi. Predsedom bol Jozef Engel, podpredsedom Pavol Kéler, notármi R. Schwartner a Fridrich Scholtz, pokladníkom Alexander Weber. Jeho úlohou bolo prenajímanie potokov v okolí Podolínca a Matejoviec a zakladanie vlastných liahní. Rieky Poprad a Dunajec boli jediné, v ktorých žili

[1] O hospodárskych spolkoch na celom Spiši informuje štúdia – GERGELYI, Otmar. Spišské hospodárske spolky. In *Agrikultúra,* roč. 18, 1981, s. 55–117.

[2] GERGELYI, Otmar. Včelárske spolky na Slovensku do roku 1918. In *Agrikultúra,* roč. 10, 1971, s. 51.

[3] KOLLÁROVÁ, Zuzana. *Biografický slovník mesta Poprad.* Poprad : Mestský úrad Poprad, 2004, s. 63–64.

[4] GERGELYI, ref. 1, s. 55–72; GERGELYI, ref. 2, s. 64.

pstruhy a tiahli lososy. Pravdepodobne od roku 1885 bol predsedom major Anton Döller, okolo roku 1902 Dr. Ladislav Neogrády, 1908 Gabriel Schmór. Posledný záznam o spolku pochádza z 15. novembra 1913.[5]

Národohospodársky sbor Podtatranský má zvláštne postavenie v poľnohospodárstve. Zastupoval záujmy okresov Gelnica, Kežmarok, Levoča, Liptovský Mikuláš, Ružomberok, Poprad, Spišská Nová Ves, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa. Zbor mal utvorených 12 sekcií (banícka, cudzinecký ruch a turistika, dopravná a vodohospodárska, družstevná, kultúrna, lesodrevárska, obchodná, priemyselná a živnostenská, peňažná a daňová, poľnohospodárska, samosprávna, sociálna a ovocinárska) a okrem toho v sídle jednotlivých okresov 9 okresných národohospodárskych poradných zborov. Sídlom zboru bola Spišská Nová Ves. Vznikol v roku 1931 ako odozva na začiatok hospodárskej krízy. Za predsedu zboru bol zvolený Ing. Koloman Münnich, banský radca zo Spišskej Novej Vsi. V nami sledovanej oblasti sa zbor venoval rozvoju ovocinárstva, vzniku mliekárenských družstiev, rozvoju poľnohospodárstva, najmä výberom vhodných plodín na osev a sadbu, boju proti predsudkom o zlých klimatických pomeroch na Spiši a pod. Neskôr bol predsedom Rudolf Drahovský, starosta Spišskej Novej Vsi.[6]

Spolky v okrese Kežmarok[7]

Huncovce

Čitateľské hospodárske kasíno vzniklo v roku 1875 s 28 členmi. V roku 1896 už malo 34 členov a v roku 1906 29 členov. Predsedom bol Július Gretzmacher.[8]

Kežmarok

Poľovnícky spolok vznikol v roku 1750.[9] Zrejme nástupníckym spolkom bol *Kesmarker Jagverein – Kežmarský lovecký spolok,* ktorý vznikol v roku 1835. Stanovy mal schválené v roku 1922. Jeho činnosť bola zameraná na rozvoj lovu. Predsedom bol podnikateľ Karol Wein a jednateľom Štefan Palczo.[10]

Kežmarský hospodársky spolok (Landwirtschaftlicher Verein, Gazdászati egylet) fungoval od roku 1870. Predsedom bol Berzeviczy. Obnovený bol pravdepodobne v roku 1884 so 125 členmi. O rok neskôr (1885) mal nasledovných funkcionárov: predsedu prepošta – farára Ladislava Baburu, podpredsedu rímskokatolíckeho farára Ondreja Láma, notára Jána Loyscha a člena výboru Ladislava Cervu. Stanovy mal schválené ministrom poľnohospodárstva v roku 1886. V roku 1893 bol za predsedu zvolený dekan František Laufík. V roku 1896 mal 71 a v roku 1906 47 členov. Nové stanovy Minister s plnou mocou pre správu Slovenska schválil 8. júla 1926. V rokoch 1921–1936 bol predsedom rímskokatolícky farár, kanonik Ján Janečko, ktorý sa stal neskôr čestným predsedom. V roku 1929 bol vicepredsedom politik Martin Longa, od roku 1930 zapisovateľom Imrich Mikolík, pokladníkom Viktor Kastner, v roku 1931 podpredsedom Ján Zwik. Cieľom činnosti spolku bolo podporovanie hospo-

---

[5] Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad (ďalej ŠALE, pob. Poprad), f. Zbierka stanov spolkov, stanovy rybárskeho spolku 1902, 1909; GERGELYI, ref. 1, s. 97–101.

[6] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný poradný sbor národohospodársky v Kežmarku 1934–1938.

[7] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad Kežmarok, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[8] GERGELYI, ref. 1, s. 56, 111.

[9] GERGELYI, ref. 1, s. 56.

[10] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

dárskych záujmov členov, rozširovanie ich vzdelania pri „napredovaní poľnohospodárstva". Venovali sa aj rozvoju obchodu s poľnohospodárskymi produktmi, „rozumnému upotrebeniu hnojív", pestovaniu „kŕmnych bylín" pri chove dobytka, obrábaniu lesov a lúk, pestovaniu ovocných stromov a pozdvihnutiu včelárstva. Spolok vlastnil viacero hospodárskych strojov, z prenájmu ktorých financoval svoju činnosť. Po voľbách v roku 1936 bol za predsedu zvolený Štefan Mačák, za podpredsedu Jozef Debre, pokladníkom ostal Viktor Kastner a za tajomníka zvolili podnikateľa Karola Scholtza. V roku 1937 sa predsedom stal neskorší vládny komisár Kežmarku a poslanec Národného zhromaždenia za HSĽS v rokoch 1935–1939 Martin Longa. Funkciu predsedu spolku vykonával až do roku 1944, kde sa nám záznamy strácajú.[11]

Hospodársky krúžok pre okolie Kežmarku (Gazdovský kruh okolia Kežmarku – Késmárk-vidéki Gazdakör) vznikol v roku 1902 so 70 členmi, s predsedom Štefanom Kovácsom a notárom dr. Jozef Glücksmannom. V roku 1906 mal spolok 104 členov, v roku 1907 bol predsedom policajný kapitán vo výslužbe Juraj Oszvald. Členovia spolku sa usilovali o zveľaďovanie chovu hovädzieho dobytka.[12]

Ovčiarsky spolok (Schäferei Gesellschaft) existoval okolo rokov 1883–1886.[13]

Jeruzalemský vrch. Zalesňovací spolok. Písomnosti tohto spolku sú zachované z rokov 1907–1915. Na valnom zhromaždení sa zúčastnilo 122 osôb. Na čele spolku bol dr. Otto Wrchovsky.[14]

Kežmarský rybársky spolok (Kesmarker Fischverein) mal stanovy schválené v roku 1922. Činnosť spolku spočívala v chove rýb a v organizovaní rybolovného športu. Vlastnil liaheň rýb, z ktorej mal finančné prostriedky na činnosť. Predsedom bol od roku 1928 Štefan Palcso, jednateľom Július Székelyi.[15]

Spolok poľnohospodárov (Bauernbund, Bund der Landwirte) bol založený 26. januára 1920. Na zhromaždení bolo zastúpených 19 obcí s 1 129 členmi. Podľa archívnych prameňov bol však založený v roku 1931 a stanovy mal schválené o rok neskôr. Predsedom bol statkár Alexander Bugsch, miestopredsedom poslanec Andor Nitsch a jednateľom úradník Vilém Freyer. Spolok zanikol v roku 1943.[16]

Mliekárske družstvo Popradského údolia s r. o. (Poppertaler Molkereigenossenschaft) bolo založené 10. mája 1925 na valnom zhromaždení 24 členmi, ktorí upísali 177 členských podielov v nominálnej hodnote 100 korún. Na čele bola päťčlenná správa volená na tri roky s prvým predsedom Alexandrom Bugschom a predsedom dozorného výboru Andorom Nitschom. V roku 1927 malo družstvo už 375 členov so 642 podielmi. V rokoch hospodárskej krízy bolo premiestnené do Veľkej Lomnice.[17]

---

[11] ŠALE, pob. Poprad, f. Hospodársky spolok Kežmarok 1921–1944; f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6. Podľa O. Gergelyiho bol spolok založený v roku 1884. GERGELYI, ref. 1, s. 57, 101, 110.

[12] GERGELYI, ref. 1, s. 57, 110.

[13] GERGELYI, ref. 1, s. 103.

[14] ŠALE, pob. Poprad, f. Jeruzalemský vrch. Zalesňovací spolok 1907–1915.

[15] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[16] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6. Podľa literatúry vznikol už 26. januára 1920 v Kežmarku pod predsedníctvom veľkolomnického statkára Ándora Nitscha a do konca mesiaca vznikla jeho pobočka aj vo Vrbove. Získal 79 členov. Spolok sa orientoval na roľnícku osvetu. CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Vrbova.* Levoča : Modrý Peter, 1996, s.75; LABUDA, Vladimír – ŠMÁLIK, Michal. *Dejiny Veľkej Lomnice.* Veľká Lomnica : VL-GRAFIK, 2008, s. 143.

[17] LABUDA – ŠMÁLIK, ref. 16, s. 143.

Včelársky spolok so sídlom v Kežmarku vznikol 28. novembra 1943 a stanovy mal schválené v roku 1944. Predsedom bol Michal Roth, miestopredsedom Marián Ferenčík a jednateľom Štefan Zvada.[18]

Ľubica

Hospodárske kasíno (Leibici gazdasági casino) vzniklo v roku 1867. Predsedom bol Samuel Scholtz. Ďalšími funkcionármi boli Ján Buchalla, dr. Perlstein, Ján Benne, Gustáv Demitter, pokladníkmi Móric Zipser, Alojz Kintzler a Július Jony. Spomína sa v roku 1887, no keďže zrejme nefungovalo, bolo znovuzaložené v roku 1902 s 35 členmi. V roku 1906 malo 66 členov a predsedom bol Albert Kübecher.[19]

Spolok *Vzájomne, dobytok poisťujúce združenie ľubických gazdov (Leibici gazdák kölcsönös állatbiztosító szövetkezete)* bol založený v roku 1899 s 205 členmi. V roku 1906 klesla členská základňa na 150. Predsedom bol Gustáv Scholtz.[20]

Poľovnícka spoločnosť mala stanovy potvrdené v roku 1897.[21]

Loveckej spoločnosti schválili stanovy v roku 1921. Činnosť spolku spočívala v „dochovávaní diviny a praktickom sprevádzaní poľovačky". Predsedom bol František Háber a jednateľom Bedrich Jóny.[22]

Rybolovecký spolok mal schválené stanovy v roku 1922. Predsedom bol Gustáv Lumtzer a jednateľom Kornel Kottler.[23]

Spišská Belá

Hospodársky čitateľský spolok vznikol v roku 1866.[24]

Stanovy *Poľnohospodárskeho kasína* v Spišskej Belej *(Casino Belaer Vereins, Szepesbélai gazdasági casino)* boli navrhnuté už v roku 1870 a spolok bol zrejme pokračovateľom Hospodárskeho čitateľského spolku. V roku 1870 stanovy podpísalo 35 osobností Spišskej Belej. Cieľom spolku bolo hospodárske a poľnohospodárske vzdelávanie a zavedenie týchto poznatkov do praxe. Spolok oficiálne vznikol 17. októbra 1875 so 46 členmi. Predsedom sa stal evanjelický farár Samuel Weber, ktorý vo funkcii pôsobil až do svojej smrti v roku 1908. Weber idealisticky rozširoval myšlienky nemeckého maloburžoázneho národohospodára, politika a poslanca pruského Národného zhromaždenia Hermanna Schultz-Delitzscha, propagujúceho vo vznikajúcom robotníckom hnutí družstevníctvo a ideu harmónie záujmov robotníkov a buržoázie.

Hneď pri založení spolok nadviazal kontakty so svojpomocným spolkom Schultz-Delitzsch, ktorého členovia nabádali Beľanov k sporeniu, k drobným preddavkom a pôžičkám. Takto sa kapitál spolku rozrástol zo 400 na 80 000 zlatých. V prvom roku existencie bolo v spolku 46 členov, v roku 1876 už 53 a v roku 1877 – 56. Vo výboroch predsedu podporovali Juraj Koromzay, dr. Michal Greisiger, notár Pavol Hajtz

---

[18] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[19] WEBER, Samuel. *Geschichte der Stadt Leibitz*. Kesmark, 1896, s. 208–209; GERGELYI, ref. 1, s. 56–57, 84, 110.

[20] GERGELYI, ref. 1, s. 57, 110.

[21] GERGELYI, ref. 1, s. 85.

[22] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[23] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[24] GERGELYI, ref. 1, s. 56.

ako pokladník, August Kaltstein, Fridrich Lang, August a Ján Ludwighovci, Alexander Haasz, Curt Karl, Friedrich Csach a Friedrich Gretzmacher. Už od začiatku sa členovia zamerali na zlepšenie chovu dobytka a lepšie využitie pozemkov. Kvôli tomu bolo zorganizovaných na schôdzach družstva za rok 6–7 prednášok, niektoré debaty vychádzali z čítania odborných hospodárskych časopisov a kníh. Na základe tohto podnetu sa už v roku 1876 začalo odvodňovanie pôdy. Odborné prednášky o vtedajších ekonomických otázkach prednášali Július Hansel a Július Hažlinský (Hazslinský). Na základe ich poznatkov o meliorácii pôdy poslalo začiatkom roku 1877 Ministerstvo poľnohospodárstva do Belej inžiniera Qassaia, aby vypracoval projekt odvodnenia. Významným počinom bola 1. júla 1877 výstava hospodárskych zvierat v okolí evanjelického kostola, na ktorej bolo vystavených 58 koní, 197 kusov rožného statku z celého Spiša, 16 kureniec a rôzne drobné vtáky – kačice a husi. V rokoch 1878–1880 mala členská základňa klesajúcu tendenciu (1878 – 53 členov, 1879 – 51, 1880 – 46). Už v tomto období bolo badateľné zlepšenie kvality v minulosti podmáčanej pôdy. Členovia si objednali 17 druhov rôznych šľachtených semien, napr. kanadský a sibírsky ovos, hrach a pod. V čase rozkvetu si členovia spolku postavili vlastnú budovu. Kasíno začalo spolupracovať aj s inými hospodárskymi spišskými spolkami. Jeho členovia sa zaoberali aj chovom včiel. Na poľnohospodárskej výstave v Levoči v roku 1884 získali jeho členovia prémie za americké letné žito, zemiaky, borovičku, plátno a mak. V roku 1889 bolo členmi kasína už 99 Beľanov. V roku 1892 mal spolok v knižnici 150 kníh a funkcionármi boli okrem Webera August Rissdorfer ako pokladník a notár Július Theisz. V roku 1896 mal spolok zapísaných 70 členov. V roku 1903 vstúpili členovia do Hospodárskeho spolku Spišskej župy ako člen Zväzu župných vidieckych hospodárskych spolkov, kruhov a kasín. V roku 1906 mal spolok 83 členov. V nekrológu v zápisnici z roku 1908 členovia spolku vyzdvihli veľkosť svojho predsedu Samuela Webera a skonštatovali, že v Belej zabránil rozšíreniu hospodárskej krízy. Dňa 29. novembra 1908 zvolili za predsedu evanjelického a. v. farára Františka Ratzembergera. Posledný záznam zo zápisníc spomenutého spolku pochádza z roku 1926.[25]

Odbočkou Poľnohospodárskeho kasína v Spišskej Belej bolo *Družstvo na chov berkshirského plemena ošípaných*. Vzniklo v rámci opatrení Ministerstva poľnohospodárstva. Každý člen sa zaviazal chovať 1–2 prasnice spomenutého plemena.[26]

Spišskobelianska odvodňovacia a drenážna spoločnosť vznikla v roku 1875 a v roku 1879 jej Spišská župa potvrdila stanovy. Členovia sa zaviazali, že dajú na svojich pozemkoch urobiť všetky melioračné práce, že na ne budú prispievať, že odvodňovaciu sústavu budú spoločnými silami a prostriedkami udržiavať. Členstvo v družstve bolo doživotné a až do odvodnenia celého chotára aj dedičné. Hneď v prvý rok družstvo odvodnilo 851 katastrálnych jutár veľmi močaristých lúk, a to jednak drenážou, jednak otvorenými rigolmi. V roku 1875 mala spoločnosť 20 členov. Masovejšiu základňu – 90 členov získala v roku 1881. Počas 10 rokov už mala 400 členov a kapitál

[25] KOLLÁROVÁ, Zuzana. *Samuel Weber*. Kežmarok : JADRO, 2008, 120 s.; ŠALE, f. Spišská župa 181/1877, 343/1888, 316/1877. CHALUPECKÝ, Ivan. Spišskobelianske spolky do roku 1918. In GRIGER, Michal (ed.). *Spišská Belá*. Bratislava : Mestský národný výbor, 1971, s. 43–50. GERGELYI, ref. 1, s. 76–84, 110; WEBER, Samuel. *Geschichte der Stadt Béla*. Igló, 1892, s. 276; KOLLÁROVÁ, Zuzana (ed.). *Spišská Belá*. Prešov : UNIVERSUM, 2006, s. 95–96.

[26] ŠALE, f. Spišská župa 6803/1892. CHALUPECKÝ, ref. 25, s. 55.

80 000 zlatých. Z neho dostávali členovia úver na 5–7% úrok. Na jej čele stál Juraj Koromzay, predsedami dozornej rady boli Samuel Weber a dr. Michal Greisiger.[27]

Spišskobeliansky poľovnícky spolok vznikol v roku 1860, mal 10–20 členov a prenajímal si poľovnícke revíry od mesta. Jeho činnosť bola však obmedzená, lebo poľovné revíry si prenajímalo okolité panstvo. 15. marca 1883 bol zvolený za predsedu Juraj Koromzay.[28] V roku 1896 boli členmi Juraj Koromzay st., Juraj Koromzay ml., Fridrich Koromzay, Samuel Weber, Ján Ludvigh, August Gretzmacher, Šándor Belóczy a Ján Budovszky. Podporujúcimi členmi boli August Gresch, August Kaltstein a Bold Bohuš.[29] Stanovy spolku boli schválené v roku 1922. Predsedom bol roľník Július Gabriel, miestopredsedom lesný manipulant Jakub Pitoňák a jednateľom úradník Juraj Gabriel.[30]

Spolok na ochranu zvierat, ktorý vznikol v roku 1882, sa usiloval vlastnými prostriedkami zakročovať proti týraniu domácich zvierat a staral sa o ich ochranu a zdravotný stav. V máji nasledujúceho roku mu boli potvrdené stanovy. Ako sa zdá, tento nemal dlhé trvanie.[31]

Rybársky spolok založili Beľania v roku 1889, kedy im župa potvrdila aj stanovy. Okrem odchytu rýb, pravidelne zarybňoval potoky pstruhmi a lososmi. Prvé násady, po 5 000 kusov, vypustili členovia roku 1890. V roku 1893 bol predsedom Juraj Koromzay. Stanovy mal spolok obnovené v roku 1912. Výbor v mene spolku prenajímal aj právo rybolovu. V roku 1912 bol predsedom spolku lekár dr. Michal Greisiger a notárom Vidor Juráň.[32] Nové stanovy mal schválené v roku 1922 a činnosť spolku mala športový charakter. V tom čase bol predsedom Július Haasz a jednateľom Jozef Grosberg.[33]

Spiškobelanská hospodárska beseda bola zriadená v roku 1923. Predsedami boli František Šilon (1935–1937) a Ondrej Pitoňák (1938), miestopredsedami Pavel Kubík (1935–1936), Bartolomej Pitoňák (1937) a František Šilon (1938), jednateľmi Štefan Mišura (1935–1936), Ján Krejnus (1937) a Marián Mačák (1938).[34]

Toporec

Gazdovský liehovarský spolok vznikol 4. marca 1900 kvôli využitiu nadbytočného množstva zemiakov. Vo firemnom registri boli ako zástupcovia spolku uvedení Ján Kuchta, Andrej Kobialka a Ján Zimmermann. Spočiatku mal 24 členov s 33 podielmi. Alkohol pálil Žid Kleinberger. Vojnové udalosti zapríčinili, že sa v roku 1919/1920 nepálilo a rok sa skončil so stratou. Kým sa pred prevratom vypálilo okolo 600 hl liehu,

---

[27] ŠALE, f. Spišská župa 6183/1879; CHALUPECKÝ, ref. 25, s. 54.

[28] GERGELYI, ref. 1, s. 83.

[29] Podľa evidencie Spolky zemedelské IV v Okresnom úrade v Poprade Spišskobeliansky poľovnícky spolok vznikol v roku 1878 so športovými cieľmi. ŠALE, pob. Poprad, f. Poľovnícky spolok v Spišskej Belej 1895–1944. Cassabuch 1896–1918.

[30] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[31] CHALUPECKÝ, ref. 25, s. 52–55; ŠALE, f. Spišská župa 2785/1899, I.

[32] CHALUPECKÝ, ref. 25, s. 52–55; ŠALE, f. Spišská župa 2785/1899, I.; GERGELYI, ref. 1, s. 83–84.

[33] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[34] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6; Slovenská hospodárska a čitateľská beseda v Spišskej Belej 1934.

v rokoch 1922/23 sa vyrobilo iba 172 hl. Na valnom zhromaždení 17. októbra 1926 bola schválená likvidácia spolku a definitívne ho vymazal Krajský súd v Levoči 22. februára 1928.[35]

Prvé tatranské mliekárske družstvo pre Toporec a okolie, s. r. o. vzniklo 26. novembra 1924 s účasťou 57 zo 70 prihlásených členov, ktorí upísali 308 podielov. Za predsedu zvolili Jakuba Zimmermanna a do výboru Andreja Kobialku, Andreja Bzullaka a Michala Tlucka. Nasledujúci rok bolo družstvo zapísané do firemného registra. Pravdepodobným iniciátorom založenia družstva bol statkár Albert Görgey. Družstvo viedla päťčlenná správa volená na obdobie troch rokov. Každý člen mal právo odovzdávať družstvu vo vlastnej domácnosti nespotrebované výrobky (mlieko, syr, vajcia). V roku 1927 postavili účelovú budovu, v ktorej sa vyrábal syr a bol tam aj byt vedúceho – od roku 1925 Jozefa Köhlera. V roku 1925 dostalo družstvo štátnu dotáciu na nákup strojného zariadenia a v roku 1941 museli zamestnanci pracovať na tri smeny, aby stihli spracovať všetku surovinu. Družstvo vyrábalo ovčí a kozí syr, švajčiarsky tvrdý syr a olomoucké syrečky. Hlavným výrobkom bol „smotanový syr". V roku 1943 malo družstvo 140 členov. Posledným predsedom správnej rady bol Johann Mikolay. 14. augusta 1945 bola na družstvo uvalená národná správa a v nasledujúcom roku bolo družstvo zlikvidované.[36]

Tvarožná

Hospodársky čitateľský spolok (Durandi mezőgazdasági Casino) založili v roku 1866. Od roku 1886 niesol názov *Hospodárske kasíno, Durand* a mal 40 členov. Stanovy mal schválené 23. júla 1886. Predsedom sa stal rímskokatolícky farár Ján Šefčík, podpredsedom Albert Kübecher, notárom evanjelický farár Aurel Bogsch a pokladníkom evanjelický učiteľ Ján Achatz. V roku 1896 mal spolok 56 členov a v roku 1906 50 členov.[37] Spolok mal nanovo schválené stanovy v roku 1924. Predsedom bol Ľudevít Moser, miestopredsedom Samuel Suttor a jednateľom Július Jostko.[38]

Veľká Lomnica

Kvôli hospodáreniu s obilím bolo v roku 1861 založené *Svojpomocné roľnícke bratstvo.* Postavilo si spoločnú sýpku, do ktorej musel každý člen uložiť celú a jednu osminu merice osiva, spočiatku jačmeňa, od roku 1884 ovsa. To sa oficiálne zosypalo 1. decembra a 25. marca sa účastníkom opäť vydalo. Pri založení malo bratstvo 30 členov.[39]

Hospodárske kasíno (Nagylomnici mezőgazdasági casino) začalo svoju činnosť 27. novembra 1875 s 32 členmi pod predsedníctvom Michala Guhra. Jeho zástupcom sa stal učiteľ Gréb a spolkovým notárom učiteľ František Cehula. V roku 1883 zakúpili ručnú mláťačku a sito na obilie. Stanovy boli schválené Ministerstvom vnútra 4. marca 1876. Členovia robili pokusy s pestovaním obilnín a zemiakov. Okolo roku 1901 bol

---

[35] KOBIALKA, Hans et al. *Toporec.* Toporec : Obecný úrad Toporec, 1997, s. 25.

[36] KOBIALKA, ref. 35, s. 22–24.

[37] GERGELYI, ref. 1, s. 56, 84, 111.

[38] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[39] LABUDA – ŠMÁLIK, ref. 16, s.109.

predsedom evanjelický farár Július Székely a členovia sa pripojili k Spišskému hospodárskemu spolku.[40]

Po založení *Spolku poľnohospodárov (Bauernbund, Bund der Landwirte)* 26. januára 1920 v Kežmarku vznikol takýto aj vo Veľkej Lomnici. Jeho dušou bol Andor Nitsch. Pri vzniku mal spolok 101 členov. Najvýznamnejšou akciou bolo usporiadanie poľnohospodárskej a lesníckej výstavy v roku 1926, ďalej organizovali pravidelné zimné školy a pod. Do činnosti spolku sa preniesli stranícko-politické rozpory. V roku 1939 bol na jeho čelo dosadený vládny komisár Gejza Klein a pohltili ho stavovské organizácie Deutsche Partei.[41]

Mliekárske družstvo Popradského údolia s r. o. (Poppertaler Molkereigenossenschaft) prenieslo sídlo z Kežmarku do Veľkej Lomnice v roku 1934. Družstevná mliekáreň v roku 1938 spracovala 450 000 litrov mlieka. Okrem neho sa tu vyrábali aj jogurty a maslo. Od roku 1937 bol správcom družstva Pavel Repčík. Mliekáreň vážne poškodili vojnové udalosti a v septembri 1945 sa stala filiálkou Zväzu mliekárskych družstiev.[42]

Vojňany

Roľnícka beseda fungovala v obci v rokoch 1931–1939 s predsedom Jánom Trembom. Jej cieľom bolo *„napomáhanie k uskutočneniu snáh a úkolov Slovenskej roľníckej besedy"*.[43]

Vrbov

Hospodársky kasínový spolok (Deutscher landwirtschaftlicher Verein, Ménhárdi mezőgazdasági casino egylet) vznikol v roku 1887 s 26 členmi. V roku 1896 mal 32 členov a v roku 1906 už 35 členov. Predsedom bol evanjelický farár Gustáv Justh. Po vojnových rokoch bola jeho činnosť obnovená 17. apríla 1921 na ustanovujúcom zhromaždení, kde boli prepracované aj stanovy. Tieto boli nanovo schválené 27. marca 1922. Predsedom bol Ján Fuhrmann, miestopredsedom Karol Rusch a jednateľom Alexander Liman. Spolok združoval 45–50 členov. Cieľom činnosti bolo všestranne podporovať spoločenský život bez politických tendencií a napomáhať rozvoju poľnohospodárstva. Od roku 1939 prevzala vedenie spolku a aj vedenie *Bauerbundu* (pobočky v Kežmarku) Karpatsko-nemecká strana.[44]

Slovenská roľnícka jednota vznikla v 20. rokoch 20. storočia. Od roku 1928 niesla názov Roľnícka beseda. Jej vedúcimi činiteľmi boli Vojtech Imrich, Vojtech Grinvalský, Ondrej Varadsein, Pavel Haňúr a ďalší. Organizačne a politicky spolok splynul s miestnou organizáciou agrárnej strany. Sprostredkovával rozličné subvencie a objednávky. Čulé styky mal s Roľníckou vzájomnou pokladnicou v Kežmarku.[45]

---

[40] V monografii Dejiny Veľkej Lomnice sa uvádza ako dátum založenia 9. február 1876 a schválenie stanov 4. marec 1876. LABUDA – ŠMÁLIK, ref. 16, s. 109; GERGELYI, ref. 1, s. 56, 111.

[41] LABUDA – ŠMÁLIK, ref. 16, s. 143–144.

[42] LABUDA – ŠMÁLIK, ref. 16, s. 144–145.

[43] KOLLÁROVÁ, Zuzana. *Vojňany 1296–2007*. Kežmarok : VIVIT, 2007, s. 81.

[44] GERGELYI, ref. 1, s. 111; ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6; Poľnohospodárske kasíno bolo podľa údajov v literatúre založené v roku 1884. Pozri: CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Vrbova*. Levoča : Modrý Peter, 1996, s. 75, 76.

[45] CHALUPECKÝ, ref. 44, s. 71, 76.

Žákovce

Nemecký poľnohospodársky spolok (Deutscher landwirtschaftlicher Verein) začal svoju činnosť v roku 1920 a stanovy mal schválené v roku 1922. Predsedom bol Eduard Hönsch, miestopredsedom Ján Gally a jednateľom Matej Thern.[46]

Ždiar

Pasienková spoločnosť „Lendacká I. Gallika spol." – spolok vznikol v roku 1926 na čele s predsedom Franekom Bekešom.[47]

Pasienková spoločnosť „Lendacká II." bola založená v roku 1926. Predsedom bol Simon Siska.[48]

Spolky v okrese Poprad[49]

Batizovce

Roľnícka beseda bola založená v roku 1930 s cieľom *„mravného a hmotného povznesenia a zjednotenia roľníckeho dorastu."* Stanovy mala schválené v roku 1931. Predsedom bol Ján Zbell, miestopredsedom Ján Pastrnák a jednateľom Ján Rerko. Od 28. 2. 1936 bol predsedom Michal Šerfel, miestopredsedom Ondrej Šerfel a jednateľom Ondrej Vodenský. Spolok zanikol v roku 1939.[50]

Včelársky spolok vznikol pred rokom 1930 s 24 členmi. Predsedom bol J. Štefko, podpredsedom Július Mlynský, tajomníkom Ján Rerko, pokladníkom O. Zbell a členmi výboru M. Omasta a richtár O. Zbell. V evidencii Okresného úradu v Poprade sa ale uvádza, že vznikol v roku 1936, predsedom bol Július Mlynský a jednateľom Ján Rerko.[51]

Gerlachov

Roľnícka beseda vznikla v roku 1930, v roku 1931 mala schválené stanovy. Predsedom bol Ján Ilavský, miestopredsedom Ján Pajerchín a jednateľom Michal Nikerle. Zanikla v roku 1939.[52]

Založenie *mliekarenského družstva* v 30. rokoch podnietila blízkosť tatranských hotelov a ich ročná spotreba mlieka 4 milióny litrov. Nositeľmi myšlienky boli učiteľ Ondrej Vargha a obvodný notár v Batizovciach Július Kunsch. Žiaľ, podnet sa stretol s nepochopením miestneho obyvateľstva.[53]

Dňa 31. marca 1936 sa podarilo naplniť sen Ondreja Varghu. Na podnet miestneho poradného krúžku zemedelského a na naliehanie okresného poradného zboru v Poprade bolo založené *Tatranské roľnícke mliekárske družstvo v Gerlachove.* V roku

---

[46] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[47] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[48] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Kežmarku, Spolky zemedelské IV, č. 6.

[49] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[50] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.V literatúre sa uvádza, že Roľnícka beseda vznikla v roku 1920 a mala 114 členov. Pozri: SOJÁK, Marián (ed.). *Batizovce v zrkadle dejín.* Batizovce : Obecný úrad, 2004, s. 175.

[51] SOJÁK, ref. 50, s. 175; ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[52] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[53] Obecný úrad Gerlachov, Pamätná kniha obce Gerlachov 1933–1973, s. 29–30.

1937 získalo živnostensko-právne schválenie. 52 zakladajúcich členov malo 60 podielov, v krátkom čase pribudli ešte dvaja a spolu vlastnili 76 podielov. Podielom bolo 200 korún, zápisné 10 % z podielov. Predsedom sa stal Ondrej Vargha. Predsedníctvo hneď investovalo 16 636 korún na zakúpenie strojov. Pracovné miestnosti boli umiestnené v starej školskej budove a za ich zariadenie zaplatili 4 500 korún. Členovia družstva denne odovzdávali 400–500 litrov mlieka, z ktorého sa polovica odpredala a druhá bola spracovaná na maslo, smotanu a tvaroh. Kronikár a zároveň predseda družstva uviedol: *„...s radosťou možno konštatovať, že naše výrobky sú hľadané a dobre platené! Maslo naše odberatelia hodnotia a kladú na úroveň najlepšieho tešínskeho masla a dostávame zaň Kč 17 za kg, vzdor tomu, že iné mliekarenské družstvá čajové maslo predávajú za konkurenčné ceny 13–14 Kč za kg. Mlieko sa predáva Kč 1,25 za liter."* Počiatočné obavy z nedostatku mlieka sa v krátkej dobe rozplynuli a boli dodržiavané aj hygienické opatrenia, kontroly pracovníkov lekárom a zvierat zverolekárom. Za liter mlieka pri výkupe platilo družstvo 1 korunu, kým okolité mliekárne 70–80 halierov.[54]

Pôdohospodárske združenie (družstvo) vzniklo pre zlepšenie hospodárstva v roku 1942. Malo organizovať roľníkov *„za účelom zvyšovania úrodnosti pôdy a tak zlepšovať situáciu v zásobovaní potravinami."* Gerlachovčania si podelili batizovské pole, na ktorom boli pasienky a urbársky les.[55]

Hozelec

Roľnícka beseda vznikla v roku 1930, o rok neskôr mala schválené stanovy. Predsedom bol Ján Korenko. Spolok zanikol v roku 1939.[56]

Hranovnica

Spolok pre pestovanie krmovín bol založený v roku 1913.[57]

Roľnicka beseda vznikla v roku 1930, stanovy mala schválené v roku 1931, zanikla v roku 1939. Predsedom bol Martin Olejár, jednateľom Imrich Gallovič a od 20. 3. 1936 sa predsedom stal Ondrej Szabo, miestopredsedom Ondrej Fedor a jednateľom Michal Brusnický.[58]

Včelársky spolok bol založený v roku 1936. Predsedom bol modrotlačiar Elmér Montško, miestopredsedom Štefan Kušnierik a jednateľom František Valluš.[59]

Lučivná

Roľnícka beseda vznikla v roku 1930, stanovy mala schválené v roku 1931. Predsedom bol Jozef Sedliačik. Spolok zanikol v roku 1939.[60]

---

[54] ŠALE, pob. Poprad, f. Obvodný notársky úrad Batizovce 262/1937; Obecný úrad Gerlachov, Pamätná kniha obce Gerlachov 1933–1973, s. 66–67.

[55] Obecný úrad Gerlachov, Pamätná kniha obce Gerlachov 1933–1973, s. 84.

[56] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[57] GERGELYI, ref. 1, s. 57.

[58] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46; f. Zbierka stanov spolkov 1920–1935, Stanovy Roľníckej Besedy miestnej organizácie Slovenskej Roľníckej Jednoty.

[59] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[60] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

Matejovce (mestská časť mesta Poprad)

Hospodársky čitateľský spolok vznikol v roku 1879 a mal 48 členov. Od roku 1881 bol premenovaný na *Hospodársky kasínový spolok (Mateóci gazdasági Casino Egylet)* s predsedom farárom Adolfom Hönczom, jeho zástupcom Albertom Scholtzom, notárom Viliamom Scholtzom, pokladníkom Fridrichom Alexym. Mal 55 členov. Ministerstvo schválilo stanovy 14. januára 1885. Okolo roku 1889 bol predsedom J. Brosz, 19. decembra 1897 zvolili namiesto Brosza za predsedu Gustáva Gresingera. V roku 1896 mal spolok 51 členov, v roku 1906 60 členov a predsedom bol farár Eduard Thern.[61]

Rybársky spolok sa v Matejovciach prvýkrát spomína v roku 1893. Vtedy jeho členovia postavili drevenú liaheň s kapacitou 100 000 kusov ikier ročne, ktorú v zime vykurovali petrolejovými pecami. Toto zariadenie bolo zničené počas druhej svetovej vojny, kedy sa spolok rozpadol. Predsedom spolku bol v 20. – 30. rokoch úradník firmy C. A. Gerhard Scholtz.[62]

Mengusovce

Roľnícku besedu založili v roku 1931, kedy boli schválené aj jej stanovy. Predsedom bol Manco Ludešák, od 25. 2. 1936 bol predsedom Ján Gallo, miestopredsedom Ondrej Michalko a jednateľom Pavel Gallo. Spolok zanikol v roku 1939.[63]

Poprad

Hospodárskemu kasínu boli stanovy schválené v roku 1899. V tomto roku malo 99 členov a 44 podporujúcich členov, v roku 1906 malo 76 členov a 25 podporujúcich členov. Predsedom bol evanjelický farár Karol Wünschendorfer. Po dlhoročnom stagnovaní spolok zanikol 2. decembra 1912.[64]

Poľovnícky spolok v Poprade bol založený v roku 1884.[65]

Lovecký ochranný spolok s cieľom *„združiť všetkých lovcov a priateľov lovectva, horárov a iný lovecký personál"* vznikol v roku 1934, kedy mal schválené aj stanovy. Členovia sa venovali ochrane zveriny a doplneniu jej počtov, kŕmeniu, osvetovej činnosti, prednáškam o poľovníctve a pod. Predsedom bol v roku 1934 Michal Haviar a jednateľom Ján Friesz. V nasledujúcich rokoch boli vo funkciách: predseda Ing. Vladimír Cholvadt (1939–1944), podpredseda Desider Lipter (1939–1944), podpredseda Kornel Reinhardt (1940), tajomníci Jozef Franek (1939–1942) a Vojtech Gally (1942–1944), pokladníci Ladislav Bresel (1939–1940) a Jozef Franek (aj vo funkcii tajomníka).[66]

---

[61] GERGELYI, ref. 1, s. 56, 94–95, 108.

[62] VOJTAS, Jozef (ed.). *Matejovce pri Poprade. 1271–1971 : Zborník k dejinám a výstavbe obce.* Matejovce pri Poprade, 1971, s. 72. Domnievame sa, že spolok bol súčasťou Rybárskeho spolku údolia Popradu so sídlom v Kežmarku. SOJÁK, Marián (ed.). *Kapitoly z dejín Matejoviec. Zborník príspevkov vydaný pri príležitosti 750. výročia prvej písomnej zmienky a 730. výročia udelenia mestských práv.* Poprad – Matejovce, 2001, s. 91.

[63] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[64] GERGELYI, ref. 1, s. 57, 105–106.

[65] GERGELYI, ref. 1, s. 57.

[66] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46; f. Ochranný lovecký spolok v Poprade 1940–1954.

Včelársky spolok vznikol v roku 1936 z Včelárskeho spolku – Veľká pri Poprade. Predsedom ostal Adam Kántor a jednateľom František Berkovský, správca kúpeľov v Starom Smokovci. Cieľom spolku bolo organizovať a združovať včelárov, dbať na ich teoretické a praktické vzdelávanie, dozerať na zdravotný stav včelstiev a hospodársky podporovať členov. Členskú základňu tvorili včelári z okresov Poprad i Kežmarok a vari najviac z tatranských osád. V roku 1936 mal spolok 40 členov, 44 členov v roku 1937 a 40 členov v roku 1942. V roku 1938 všetci členovia vlastnili 311 včelstiev. V rokoch 1939–1941 boli zvolení títo funkcionári – za predsedu Július Zeník, za miestopredsedov Vojtech Schindler a Andrej Schalling, za tajomníka dr. Jozef Teplický. V rokoch 1941–1944 bol predsedom učiteľ Štefan Pavčík, miestopredsedom Vojtech Schindler, tajomníkom advokát dr. Jozef Teplický.[67]

Spišská Sobota (mestská časť mesta Poprad)

Meštianske kasíno fungovalo v rokoch 1884–1900. V roku 1901 vzniklo *Hospodárske kasíno,* malo 31 členov, v roku 1906 ich bolo 33. Predsedom bol staviteľ Gedeon Majunke.[68]

Rybársky spolok vznikol v roku 1939 s cieľom *„zvelebovať rybárstvo po stránke národohospodárskej, hájenie rýb a zveľaďovania chovu rýb"*. Predsedom bol Ludwik Alexy a jednateľom Leopold Exler.[69]

Spišské Bystré (Kubachy)

Družina kresťanského roľníckeho združenia vznikla v roku 1931. Jej cieľom bolo *„združenie roľníkov na ochranu ich záujmov"*. Predsedom bol Pavel Marušin, jednateľom Ján Pollak.[70]

Včelársky spolok bol založený v roku 1936, jeho stanovy boli navrhnuté na schválenie ešte 15. marca toho istého roku. Predsedom bol Jozef Pollak, miestopredsedom Ján Bukovinský a jednateľom Michal Šulík.[71]

Spišský Štiavnik

Spolok pre pestovanie krmovín vznikol v roku 1913.[72]

Stráže (mestská časť mesta Poprad)

Hospodársky spolok vznikol 11. júla 1909 a stanovy mu schválilo Ministerstvo poľnohospodárstva 4. novembra 1909. Dočasným predsedom bol Aurel Koch, dočasným notárom Alfréd Fabinyi.[73]

Roľnícka beseda bola založená v roku 1931, kedy boli schválené aj stanovy. Predsedom bol Michal Slavkovský. Spolok zanikol v roku 1939.[74]

---

[67] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46; f. Okresný včelársky spolok v Poprade 1934–1944.

[68] GERGELYI, ref. 1, s. 57, 109.

[69] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[70] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[71] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46; f. Zbierka stanov spolkov 1920–1935, Stanovy pre včelárske spolky na Slovensku.

[72] GERGELYI, ref. 1, s. 57.

[73] GERGELYI, ref. 1, s. 57, 106.

Švábovce

Roľnícka beseda vznikla v roku 1930, stanovy mala schválené v roku 1931. Predsedom bol Štefan Bialek, jednateľom Pavel Rusnačko, 25. februára 1936 sa stal predsedom Ondrej Korenko, miestopredsedom Michal Korenko a jednateľom Michal Šimko. Spolok zanikol v roku 1939.[75]

Veľká (mestská časť mesta Poprad)

Hospodárske kasíno (Felkai gazdasági Casino egylet) vzniklo v roku 1899 a malo 129 členov. Na valnom zhromaždení zvolili za predsedu Alberta (?) Krompechera, za notára dr. Otta Krompechera. Stanovy nového Hospodárskeho kasínového spolku – Gazdasági Casino Egyelet boli schválené Ministerstvom vnútra 11. decembra 1899 a 12. júna 1902 boli doplnené doložkou o združení s Hospodárskym spolkom Spišskej stolice. Okolo roku 1906 bol predsedom plukovník Viliam Wagner.[76]

Činnosť spolku bola obnovená v roku 1921 s cieľom hospodárskeho „povznesenia členstva". Predsedom bol evanjelický a. v. farár Tobias Fischl, miestopredsedom Martin Fábry a jednateľom dr. Vojtech (?) Litman. Stanovy boli schválené Ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska 28. novembra 1922.[77]

Včelársky spolok bol založený v roku 1928, kedy mu boli 14. júna schválené stanovy, s cieľom rozširovať a zveľaďovať včelárstvo. Predsedom bol Adam Kántor, miestorpredsedom Michal Štolc a jednateľmi Andrej Sobanský, František Berkovský, tajomníkom Ivan Bohuš. V roku 1934 mal spolok 28 členov. Do 26. januára 1936 niesol tento spolok názov Včelársky spolok – Veľká pri Poprade, potom Včelársky spolok Poprad.[78]

Roľnícka beseda vznikla v roku 1930 s predsedom Jurajom Raabom Kellom. Od 10. februára 1936 bol predsedom Ján Válek, miestopredsedom Štefan Goster (?) a jednateľom Ján Ďuriš. Spolok zanikol v roku 1939.[79]

Veľký Slavkov

Hospodárske kasíno (Nemecká poľnohospodárska beseda, Gazdaságy egylet) bolo založené 67 členmi okolo roku 1876, zakrátko sa stalo kolektívnym členom Hospodárskeho spolku Spišskej stolice. Členovia sa venovali ovocinárstvu. V roku 1879 mal spolok 80 členov. Zaujímavé bolo, že 23. októbra 1882 bol v Slavkove zriadený Ústav na lámanie ľanových stoniek, ktorého inšpektorom bol Michal Guhr. Spolok disponoval viacerými obilovinami a poľnohospodárskymi strojmi. V roku 1885 dostalo kasíno odmenu za účasť na krajinskej výstave v Budapešti. Predsedom spolku bol evanjelický a. v. farár Ján Schönviszner a spolupredsedom rímskokatolícky farár

---

[74] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[75] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[76] GERGELYI, ref. 1, s. 57, 106.

[77] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46; Zbierka stanov spolkov 1920–1935.

[78] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46; f. Okresný včelársky spolok v Poprade 1934–1944.

[79] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

Ladislav Babura, ktorého v roku 1888 vystriedal rímskokatolícky farár Ján Brezňák (Breznyák). V roku 1896 mal spolok 62, o desať rokov neskôr (1906) 64 členov.[80]

Nové stanovy schválil Minister s plnou mocou pre správu Slovenska 16. januára 1923 a podpísal ich ako predseda Michal Faix a členovia Johann Schmidt a Ludwigh Bergh.[81] Neskôr bol miestopredsedom Albert Ambrózy a jednateľom Matej Nitsch, od 4. 3. 1936 bol predsedom Gejza Bergh, miestopredsedom Ján Thienschmied a jednateľom Ján Prokopy. Cieľom spolkovej činnosti bolo *„zveľaďovanie zemedelstva"*.[82]

Včelársky spolok (Landsverein deutscher Imker in der Slowakei) bol založený v roku 1943 na čele s predsedom Johannom Phinschmidtom, miestopredsedom Emilom Ehlersom (?) a jednateľom Andorom Scholtzom.[83]

Vydrník

Hospodársky spolok vznikol v roku 1913. Založili ho farár Ján Lipcsei, učiteľ Jozef Krajňák a Maximilián Friedmann.[84]

Žiaľ, dosiaľ viac nevieme o *Tatranskom poľovníckom spolku – Tátrai vadásztársaság*, ktorý mal stanovy schválené v roku 1898.[85]

Skoro všetky spomenuté spolky boli rozpustené nariadením SNR č. 51/1945 Sb. nar. zo dňa 25. 5. 1945.[86]

---

[80] GERGELYI, ref. 1, s. 91–94, 108.

[81] ŠALE, pob. Poprad, f. Zbierka stanov spolkov, 1920–1935, Stanovy Veľkoslavkovskej nemeckej poľnohospodárskej Besedy.

[82] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[83] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

[84] GERGELYI, ref. 1, s. 57.

[85] GERGELYI, ref. 1, s. 106.

[86] ŠALE, pob. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, Spolky zemedelské IV, č. 46.

Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť na Slovensku

Daniela Tvrdoňová

Zákon č. 239 z 10. októbra 1924 o vkladných knižkách (listoch), akciových bankách a o revízii bankových ústavov s účinnosťou od 7. novembra 1925 vo svojom § 5 vylúčil z činnosti peňažných ústavov bez rozdielu obchod s tovarom. Úverovým družstvám a ich ústrediam zákon povolil len obstarávanie spoločného nákupu prevádzkových potrieb pre svojich členov.[1] Ústredné družstvo v Bratislave, ktoré až dovtedy pôsobilo ako organizačná, peňažná, revízna, ale aj nákupná centrála, až na pár výnimiek určených zákonom,[2] pre všetky družstvá na území Slovenka, bolo preto nútené vylúčiť zo svojej činnosti obchod s tovarom pre všetky potravné a skladištné družstvá. Keďže tieto družstvá tvorili v Ústrednom družstve v Bratislave významný členský podiel,[3] bol založený Zväz hospodárskych družstiev v Bratislave, ktorého hlavnou úlohou malo byť sústredenie nákupu a predaja poľnohospodárskych výrobkov a hospodárskych potrieb na Slovensku buď priamo s hospodármi, alebo prostredníctvom pričlenených hospodárskych družstiev.

Zámer založiť samostatnú obchodnú centrálu pre potravné a skladištné družstvá však nebol žiadnou novinkou. Prvé zmienky o odčlenení obchodnej činnosti družstva nachádzame už v roku 1920.[4] Rovnako slabé výsledky obchodnej činnosti Ústredného družstva poukazovali na potrebu reorganizácie. K skutočnej zmene však nakoniec došlo až pod legislatívnym tlakom.

O založení obchodnej centrály informovalo Ústredné družstvo pričlenené družstvá prostredníctvom oznamov vo svojom družstevnom periodiku, Hospodárskom obzore, ale i samostatnými obežníkmi už v júli 1925. Vyzývalo v nich nielen potravné, ale aj úverové a ostatné družstvá na zapísanie členských podielov v novovznikajúcej obchodnej centrále. Dôrazne však upozorňovalo, že nová obchodná centrála bude členom Ústredného družstva rovnako ako potravné družstvá, ktoré sa stanú jej členmi. Žiadne zmeny nemali nastať ani v oblasti revízií.[5] Výzvy ostali takmer bez povšimnutia, keďže *zakladačný prospekt* vydaný 17. októbra 1925 podpísalo len 8 zakladajú-

---

[1] Zákon č. 239/1924 Z. z. a n. zo dňa 10. októbra 1924 o vkladných knižkách (listoch), akciových bankách a o revízii bankových ústavov.

[2] Zákon č. 210/1919 zo dňa 15. apríla 1919 o úprave pomerov družstiev na Slovensku v § 11 vylučuje z ustanovení tohto zákona robotnícke (delnické) konzumné družstvá, konzumné družstvá železničných zamestnancov, továrne konzumy, živnostenské družstvá, ako aj družstvá, ktoré budú založené niektorým z družstevných ústredí v Prahe a v Brne a podrobia sa zväzovej revízii.

[3] Podľa stavu družstiev pričlenených k Ústrednému družstvu v Bratislave k 31. decembru 1925 tvorili z celkových 1658 pričlenených družstiev potravné (938) a skladištné (13) približne 57,35 %. Pozri: Slovenský národný archív (ďalej len SNA),fond Ústredné družstvo (ďalej len ÚD) – inv. j. 9–10, Evidencia družstiev podľa členov (úradné knihy).

[4] Už vo výročnej správe Ústredného družstva za rok 1920 sa uvádza, že: *„...zamýšľa Ústredné družstvo zriadiť neskoršie z odboru družstiev potravných zvláštnu spoločnosť obchodnú, majúcu za účel len povzniesť a rozšíriť styk s družstvami potravnými, čo vo forme spoločnosti možno lepšie docieliť.“* Pozri: Výročná zpráva Ústredného družstva za rok 1920, Bratislava, 1921. str. 16

[5] SNA, Osobný fond Fedor Houdek (ďalej OF FH), šk. 37, inv. j. 222, č. 500–503.

cich členov.[6] Ustanovujúce valné zhromaždenie novovzniknutého zväzu sa konalo už 26. októbra 1925. Zápis do firemného registra vykonal Krajský súd v Bratislave 5. novembra 1925. Od 1. novembra zrušilo Ústredné družstvo svoje obchodné oddelenie, prenechajúc jeho funkciu novovzniknutému Zväzu hospodárskych družstiev. Okrem toho zväz 21. apríla 1926 prevzal aj filiálku vo Zvolene a 22. apríla 1926 sklad v Žiline spolu so všetkými zásobami.[7] Budovy týchto skladov boli zväzu od Ústredného družstva najprv prenajaté, neskoršie došlo k ich odkúpeniu. Keďže však zväz potreboval pre svoje pôsobenie aj ďalšie skladiská, nevyhnutné finančné prostriedky mu boli poskytnuté prostredníctvom úveru od Ústredného družstva pod podmienkou, že zväz v jeho prospech prepíše všetky svoje pohľadávky a na základe osobitnej zmluvy sa podrobí stálemu obchodnému a administratívnemu dozoru Ústredného družstva v Bratislave. Toto podriadenie Ústrednému družstvu ešte podčiarkovala skutočnosť, že kancelárske a obchodné priestory zväzu sa nachádzali priamo v budove Ústredného družstva, od ktorého bola prevzatá i väčšina jeho úradníkov.[8]

Celé ďalšie pôsobenie Zväzu hospodárskych družstiev bolo možné len so značnou finančnou podporou Ústredného družstva v Bratislave. Na základe neskorších dohôd sa od roku 1936 na financovaní Zväzu hospodárskych družstiev v rovnakom pomere podieľali Zväz roľníckych vzájomných pokladníc a Ústredné družstvo v Bratislave. Okrem toho si Zväz hospodárskych družstiev mohol od týchto finančných ústavov za presne stanovených podmienok zobrať aj tri druhy úverov. Išlo najmä o úver na výkup obilia, ďalej úver na výstavbu síl a skladíšť a nakoniec úver na iné obchody. Zväz hospodárskych družstiev sa zaručil za poskytnuté úvery celou svojou majetkovou podstatou a zároveň sa zaviazal nežiadať o úver v inom finančnom ústave. Na všetky takéto transakcie bol potrebný súhlas Ústredného družstva a Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc. Na financovanie svojej činnosti, najmä na zabezpečenie výkupu obilia, mali expozitúry Zväzu hospodárskych družstiev k dispozícii otvorené účty v príslušnej roľníckej pokladnici.[9]

Podľa stanov bol Zväz hospodárskych družstiev na Slovensku založený na neurčitý čas s cieľom zlepšovať hospodárenie svojich členov sústredením ponuky a dopytu

---

[6] Išlo o samotné Ústredné družstvo v Bratislave, ktoré upísalo 450 podielov, jeho predsedu Fedora Houdka s 3 podielmi, riaditeľa Jána Pražáka s 3 podielmi, skladištné družstvá v Komárne (10 podielov), v Košiciach (10 podielov), v Liptovskom Mikuláši (15 podielov), Hospodárske družstvo v Senici (5 podielov) a Hospodárske družstvo pre Veľžupu zvolenskú vo Zvolene (10 podielov). Spolu to bolo 506 podielov v hodnote 200 Kčs. Z celkovej podielovej istiny v hodnote 101 200,– Kčs zapísalo samotné Ústredné družstvo v Bratislave až 90 000,– Kčs. Pozri: Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA Bratislava), fond Krajský súd Bratislava (ďalej KSB) firemný register, B-XXIII-2022, šk. 751, inv. j 3824.

[7] Prevzaté zásoby tovaru k 1. januáru 1926 dosiahli hodnotu 2 825 239,10 Kčs, z čoho na centrálu v Bratislave pripadalo 757 721,17 Kčs, na filiálku vo Zvolene 1 039 148,85 Kčs a 1 028 369,08 Kčs tvorila zásoba vojenských dodávok. Pozri: ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XXIII-2022, šk. 751, inv. j 3824.

[8] Výročná zpráva Ústredného družstva v Bratislave za rok 1927, Bratislava, 1928, str. 25; Výročná zpráva Sväzu hospodárskych družstiev na Slovensku v Bratislave za rok 1926–1927, Bratislava, 1927, str. 5–6; MILOV, Milo, Ján. *Slovenské družstevníctvo v prehľade.* 1. vyd., Bratislava : Prípravný výbor Storočnice slovenského družstevníctva, 1947, str. 47.

[9] Archív Národnej banky Slovenska (ďalej NBS), Fond Ústredné družstvo Bratislava, šk. 3/ č. police 97.

poľnohospodárskych potrieb. Jeho pôsobnosť sa rozprestierala na celom Slovensku, preto musel komunikovať aj s družstvami maďarskými a nemeckými.[10]

Orgány Zväzu hospodárskych družstiev tvorili:

a) valné zhromaždenie,
b) správa,
c) riaditeľstvo,
d) dozorný výbor,
e) úradníctvo.[11]

Členmi Zväzu hospodárskych družstiev sa podľa § 3 stanov mali stať:

a) roľnícke skladištné družstvá,
b) iné roľnícke alebo výrobné, alebo obchodné družstvá, ktorých účel súvisel s činnosťou a účelom zväzu,
c) roľnícke družstevné zväzy,
d) úverové družstvá zaoberajúce sa spoločným nákupom,
e) osoby fyzické,
f) iné osoby právnické.

---

[10] SNA, ÚD, šk. 1388, inv. j. 2918; Stanovy Sväzu hospodárskych družstiev na Slovensku, § 1–3.

[11] Valné zhromaždenie sa pravidelne schádzalo raz ročne, vždy v druhom polroku. Mimoriadne valné zhromaždenie mohla zvolať správa Sväzu, keď to uznala za potrebné, alebo na žiadosť dozorného výboru, ale aj keď si to žiadalo členstvo zastupujúce 1/100 podielového kapitálu. Muselo byť zverejnené aspoň 14 dní pred termínom v časopise Hospodársky obzor a Gazdasági Szemle. Ústredné družstvo v Bratislave ako družstevná centrála sa pozývalo osobitným pozvaním. Každému valnému zhromaždeniu predsedal predseda alebo podpredseda správy a bola o ňom vyhotovená zápisnica, ktorú podpisoval zapisovateľ a dvaja overovatelia, všetci menovaní predsedom. Valné zhromaždenie malo za úlohu preskúmať a schvaľovať výročné účty, rozhodnúť o rozdelení zisku, voliť správu a dozorný výbor, rozhodovať o sťažnostiach na ich činnosť, meniť a doplňovať stanovy, prípadne sa v zmysle zákona uznieť aj na likvidácii samotného Sväzu. Hlasovanie bolo verejné, ale na žiadosť 1/5 prítomných mohol predseda povoliť tajné hlasovanie lístkami. Členovia sa valného zhromaždenia zúčastnili prostredníctvom zástupcu a pri hlasovaní na každý zaplatený podiel pripadal jeden hlas. (§ 10–14) Správa Sväzu mohla podľa stanov mať 4 až 7 členov, ktorých si zvolilo valné zhromaždenie na obdobie troch rokov. Uznesením valného zhromaždenia zo dňa 10. októbra 1927 sa zmenili stanovy v § 6, 7, 8, 13, 14, 29, podľa ktorých správa pozostávala zo 6 až 9 členov. Jedine pri správe poverenej ustanovujúcim valným zhromaždením trvalo funkčné obdobie jeden rok. Postupne sa každý rok dvaja členovia správy, ktorí boli vo funkcii tri roky, obmenili, pričom boli opakovane voliteľní bez obmedzení. Spomedzi svojich členov si správa volila predsedu. Takto zvolená správa zastupovala Sväz, viedla všetky jeho záležitosti, pokiaľ nespadali do kompetencie valného zhromaždenia alebo dozorného výboru. Schôdzky správy sa konali najmenej štyrikrát ročne, prípadne podľa potreby. Správa bola uznášania sa schopná v prítomnosti nadpolovičnej väčšiny jej členov a právoplatné rozhodnutia prijímala jednoduchou väčšinou prítomných, pričom rozhodujúci hlas mal predseda. Hlavnou náplňou činnosti správy bolo realizovať uznesenia valného zhromaždenia. Okrem toho jej prislúchalo vybavovať obchodné záležitosti, dozerať na činnosť zamestnancov a úradníkov, menovať členov rôznych poradných zborov družstiev. (§ 14–16) Výkonným orgánom správy bolo riaditeľstvo, ktoré tvoril riaditeľ Sväzu, prípadne jeho zástupca spoločne s dvomi každoročne volenými členmi správy. (§ 17) Dozorný výbor v počte 9 členov bol, rovnako ako správa Sväzu, volený na tri roky, vyjmúc prvý dozorný výbor menovaný zriaďujúcim valným zhromaždením na obdobie jedného roka. Hlavnou funkciou dozorného výboru bola kontrolná funkcia vo všetkých oblastiach. Schádzal sa najmenej dvakrát do roka, pričom zasadnutia zvolával a riadil predseda alebo podpredseda výboru. Forma uznášania sa a hlasovania bola rovnaká ako pri správe. (§ 18–20).

Všetkých členov prijímala správa zväzu na základe členskej prihlášky. V prípade odmietnutia prijatia za člena sa mal odmietnutý právo do ôsmich dní odvolať k dozornému výboru, ktorý rozhodol s konečnou platnosťou. Členovia sa mali právo zúčastňovať na valných zhromaždeniach zväzu, brať podiely zo zisku, žiadať podporu a rady od zväzu v obchodných záležitostiach. Každý člen musel upísať zväzu najmenej tri členské podiely po 200 Kč a zápisné 10 Kč. Tieto podiely bol každý člen povinný zaplatiť najneskôr do jedného mesiaca po prijatí za člena, podiely navyše mohli byť zaplatené najneskôr do troch mesiacov od prijatia alebo od ich predpísania správou. Všetci členovia ručili za záväzky zväzu hodnotou jednonásobku zapísaných podielov. Nesmeli sa zúčastňovať či už priamo, alebo nepriamo na obchodoch konkurenčných podnikov bez súhlasu Zväzu hospodárskych družstiev. Poľnohospodárske potreby mali nakupovať prostredníctvom zväzu a poľnohospodárske výrobky, pokiaľ neboli určené na predaj vo vlastnom obvode družstva, predávať tiež len prostredníctvom zväzu. Výnimky z týchto povinností členov boli dovolené len so súhlasom správy Zväzu hospodárskych družstiev.[12]

Organizačne sa Zväz hospodárskych družstiev delil na osem samostatných oddelení zaoberajúcich sa obchodom s konkrétnym obchodným artiklom:

1. oddelenie obilné – venovalo sa najmä výkupu obilia, ale i strukovín a rôznych iných semien. Tieto sa snažili exportovať do cudziny, zlá kvalita tovaru to však neumožnila a väčšina obilia bola dodávaná mlynom v Českých krajinách, prípadne sladovniam na Morave,
2. oddelenie pre vojenské dodávky – zabezpečovalo dodávky poľnohospodárskych výrobkov pre armádu, okrem obilia išlo napríklad o seno, či slamu,
3. oddelenie umelých hnojív – v tomto prípade pri nákupe zväz postupoval spoločne s Kooperatívou, nákupnou jednotou hospodárskych družstiev v Prahe, využívajúc tak výhodnejší koncentrovaný nákup umelých hnojív, ktorých spotreba v tomto období na Slovensku začala výrazne stúpať,
4. oddelenie semien a osív – okrem semien ďateliny dodával zväz aj iné, ako napríklad lucernu, či repné semená,
5. oddelenie krmív – zabezpečovalo najmä dodávky kukurice a otrúb,
6. oddelenie hospodárskych strojov – okrem hospodárskych strojov dodávalo družstvám aj ohňovzdorné pokladnice, azbestové skrine, čerpadlá, kosy, nepremokavé prikrývky, ale i všetky súčiastky do hospodárskych strojov,
7. oddelenie konzumných článkov – malo zabezpečovať predaj potravných článkov pre potravné družstvá. Najmä v prvých rokoch sa sústredilo iba na činnosť expozitúry vo Zvolene pre družstvá v okolí,[13]
8. oddelenie pre rôzne hospodárske potreby – dodávalo len v malom množstve tovar ako napr. uhlie, cement, benzín, modrý liadok atď.[14]

Koncom roku 1931 došlo k reorganizácii Zväzu hospodárskych družstiev a vytvorili sa dve samostatné oddelenia. Prvé malo na starosti nákup a predaj hospodárskych výrobkov, teda obstarávalo potreby najmä skladištných družstiev, ktorým zabezpečo-

[12] SNA, ÚD, šk. 1388, inv. j. 2918; Stanovy Svázu hospodárskych družstiev na Slovensku, § 3–8.

[13] Hneď po vzniku zväzu sa začalo hovoriť o potrebe zriadenia nákupnej ústredne. Spoločný nákup sa podarilo postupne presadiť až po zriadení Nákupnej ústredne potravných družstiev v júni 1934, ktorá prebrala od Zväzu hospodárskych družstiev celé toto oddelenie.

[14] Výročná zpráva Ústredného družstva v Bratislave za rok 1927, Bratislava, 1928, str. 30–31.

valo rôzne osivá, hnojivá, stroje atď. Druhé oddelenie, nazývané koloniálne, malo na starosti nákup a predaj potravín a potrieb pre domácnosť, čím koordinovalo činnosť potravných družstiev. Zo začiatku zabezpečovalo spoločný nákup najmä pre expozitúry vo Zvolene a v Trnave, neskôr aj pre Družstevné nákupné ústredie v Žiline a Nákupnú centrálu v Košiciach. Už v roku 1931 sa plánovalo vybudovanie samostatnej obchodnej centrály potravných družstiev a Zväz hospodárskych družstiev sa mal venovať najmä obchodu s poľnohospodárskymi produktmi.[15]

Zväzu hospodárskych družstiev sa okamžite podarilo úspešne rozbehnúť obchodnú činnosť, ktorú predtým obchodné oddelenie Ústredného družstva nedokázalo vykonávať bez straty.[16] (Pozri graf. č. 1)

Graf č. 1 – *Strata obchodnej činnosti Ústredného družstva v rokoch 1920–1924*[17]

Hneď v prvom, ešte neucelenom hospodárskom roku 1925–1926 dosiahol Zväz hospodárskych družstiev na Slovensku pri obrate približne 25 000 000 Kč čistý zisk 29 539,76 Kč. V tabuľke č. 1 môžeme vidieť, že obchodný obrat s rozvojom činnosti neustále rástol a zlepšovali sa i jeho hospodárske výsledky. Výrazný pokles obratu za-

[15] MARTULIAK, Pavol. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva 1845–1995.* 1. vyd., Nitra : Agroinštitút, 1995, str. 92.

[16] Kým v prvom hospodársky uzavretom roku strata Ústredného družstva pri peňažnom obrate 401 000 000 Kč dosiahla výšku 63 717,99 Kč, v dôsledku vysokých zásob tovaru, prudkým cenovým poklesom, ale aj nepriaznivým vývojom československej meny sa táto strata v nasledujúcom roku 1921 strojnásobila a dosiahla až 217 861,76 Kč. V roku 1922 sa podarilo v súvislosti s výmenou vedenia obchodného oddelenia a celkovým znížením nákladov znížiť výšku straty na hodnotu 167 510,88 Kč, ale v roku 1923 opäť dosiahla sumu viac ako dvestotisíc korún. Až v poslednom roku pôsobenia obchodného oddelenia v rámci Ústredného družstva v Bratislave sa podarilo stratu takmer eliminovať na 52 190,41 Kč. Toto výrazné zlepšenie bolo výsledkom zrušenia stratových filiálok a expozitúr v roku 1923, pričom fungovať ostala len Filiálka vo Zvolene a Expozitúra v Žiline. Pozri: Zápisnice z valných zhromaždení Ústredného družstva za roky 1920 až 1924, ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XI-1098, šk. 423, inv. j. 3307.

[17] Vypracované na základe Zápisníc z valných zhromaždení Ústredného družstva za roky 1920 až 1924, ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XI-1098, šk. 423, inv. j. 3307, údaje v grafe sú udávané v Kč.

znamenal Zväz hospodárskych družstiev v obchodnom roku 1932–1933, kedy sa v poľnohospodárstve naplno prejavili dôsledky svetovej hospodárskej krízy. Pokles obratu zastavil až intervenčný výkup obilia v druhej polovici roku 1933. V nasledujúcom roku 1934 vstúpil do platnosti zákon o obilnom monopole[18] a Zväz hospodárskych družstiev sa stal zmocnencom Československej obilnej spoločnosti. Monopolným výkupom obilia Zväz hospodárskych družstiev ako komisionárov poveril hlavne skladištné družstvá, Družstvo zemedelských verejných obilných skladíšť[19] a novovzniknutú NUPOD, nákupnú centrálu potravných družstiev.[20]

Tabuľka č. 1 – *Hospodárenie Zväzu hospodárskych družstiev na Slovensku v rokoch 1925 až 1945*[21]

Rok	Obrat	Zisk
1925/1926	24 727 978,79	29 539,76
1926/1927	42 270 017,41	129 980,09
1927/1928	51 131 393,02	140 806,98
1928/1929	61 511 089,93	39 813,38
1929/1930	64 855 332,76	–1 548,43
1930/1931	75 858 695,95	67 352,06
1931/1932	80 445 672,10	35 880,03
1932/1933	62 388 823,6	3 452,39
1933/1934	98 317 627,23	49 873,54
1934/1935	132 869 648,85	249 205,64
1935/1936	240 107 519,70	711 010,73
1936/1937	434 857 467,15	206 654,25
1937/1938	349 194 403,50	–91 310,92
1938/1939	369 465 631,70	–79 448,70
1939/1940	394 736 338,10	74 704,80
1940/1941	?	?
1941/1942	349 404 503,85	733 621,80
1942/1943	340 891 199,85	108 7601,1
1943/1944	?	6 481 684,7
1944/1945	309 513 463,30	?

[18] Vládne nariadenie č. 137/1934 Zb. z. a n. zo dňa 13. júla 1934 o úprave obchodu s obilím, múkou a mlynskými výrobkami a niektorými krmivami.

[19] Družstvo zemedelských verejných obilných skladíšť (ďalej DZEVOS) vzniklo na základe zákona č. 107/1933 Zb. z. a n. o obilných zástavných listoch a varantoch zo dňa 28. júna 1933. Jeho hlavnou úlohou malo byť zakladanie obilných skladíšť na Slovensku. Roľníci si mohli obilie v čase jeho prebytku v takomto skladisku za mierny poplatok uskladniť a v čase jeho nedostatku ho mohli za výhodnejšiu cenu predať. Zároveň DZEVOS hneď od roku 1933 rozbehol rozsiahlu výstavbu nových obilných síl a skladíšť. Pozri: HOLEC, Roman a kol. *150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry.* 1. vyd., Bratislava: Družstevná únia Slovenskej republiky vo VOPD Prúdy, 1995, str. 98–99.

[20] Ďalej NUPOD.

[21] Zostavené na základe výročných správ Sväzu hospodárskych družstiev na Slovensku z rokov 1925–1926 až 1945–1946 a Výročných správ Ústredného družstva v Bratislave z roku 1926–1946.

Na valnom zhromaždení Zväzu hospodárskych družstiev v decembri roku 1935 bola odhlasovaná dohoda o fúzii s DZEVOS-om a od 1. júla 1936 boli obidva zlúčené pod novým názvom Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť.[22] Majetok DZEVOS-u sa vlial do majetku Zväzu hospodárskych družstiev po vyrovnaní všetkých pohľadávok. Podiely DZEVOS-u mali nominálnu hodnotu 10 Kč, kým podiely zväzu dosahovali v tom čase hodnotu 200 Kč u právnických osôb a 100 Kč u fyzických osôb. Podľa dohody mali právnické osoby dostať za každých 20 a fyzické osoby za 10 podielov DZEVOS-u 1 podiel Zväzu hospodárskych družstiev. Pokiaľ členovia DZEVOS-u nevlastnili dostatok podielov, boli povinní doplatiť hodnotu jedného podielu Zväzu hospodárskych družstiev. Až 2 421 členov pripojeného DZEVOS-u nakoniec pre nedoplatenie hodnoty podielov z členstva vypadla.[23] Aj napriek tomu fúzia spôsobila v obchodnom roku 1936/1937 nielen nárast počtu členov, ale i výrazný nárast počtu zapísaných členských podielov a zvýšila sa hodnota podielovej listiny Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť, ako to môžeme vidieť v tabuľke č. 2. Okrem prudkého rastu počtu členov v roku 1936/1937 môžeme v tabuľke vidieť aj pokles počtu členov v obchodnom roku 1934/1935. V tomto roku sa počet členov Zväzu hospodárskych družstiev znížil z 317 na 100, čo však súvisí so vznikom Nákupnej centrály potravných družstiev.[24]

Pri svojom vzniku prebral Zväz hospodárskych družstiev od Ústredného družstva nielen celé jeho obchodné oddelenie, ale i fungujúcu filiálku vo Zvolene a skladiská v Žiline. Všetky priestory i skladištné budovy mal zväz len prenajaté. Už v nasledujúcom roku 1926 sa podarilo Zväzu hospodárskych družstiev tieto budovy v Žiline a vo Zvolene od Ústredného družstva odkúpiť, avšak zároveň si musel prenajať ďalšie skladiská po celom Slovensku.[25] Centrála Zväzu hospodárskych družstiev v Bratislave, ako i jeho Expozitúra vo Zvolene, si postupne vybudovali sieť akýchsi filiálnych skladíšť.[26]

V prvej polovici roku 1928 bola táto organizácia ešte rozšírená prevzatím obchodnej činnosti skladištných družstiev v Liptovskom Mikuláši s pobočkami v Ružomberku a Krupine.[27] V obchodnom roku 1929/1930 otvoril Zväz hospodárskych družstiev na Slovensku ďalšiu expozitúru v Trnave. Obidve expozitúry mali samostatné účtovníctvo a zásobovali koloniálnym tovarom svoje pričlenené družstvá. V týchto expozitúrach sa osobitne vykonávali aj zákonné revízie.[28] Po fúzii Zväzu hospodárskych družstiev na Slovensku s DZEVOS-om bolo potrebné zriadiť väčší počet filiálok a samostatných skladov, ktoré vykonávali výkup obilia tam, kde nepôsobili skladištné

---

[22] ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XXIII-2022, šk. 751, inv. j 3824, Zápisnica z XII. riadneho valného zhromaždenia Svázu hospodárskych družstiev na Slovensku konaného dňa 19. decembra 1935.

[23] ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XXIII-2022, šk. 750, inv. j 3824, Správa o revízii Svázu hospodárskych družstiev na Slovensku v Bratislave zo dňa 2. až 12. novembra 1937.

[24] ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XXIII-2022, šk. 750, inv. j 3824, Správa o revízii Svázu hospodárskych družstiev na Slovensku v Bratislave zo dňa 30. novembra 1935.

[25] ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XXIII-2022, šk. 750, inv. j 3824, Správa o revízii Svázu hospodárskych družstiev na Slovensku v Bratislave zo dňa 10. až 16. októbra 1927.

[26] Podunajské Biskupice, Senec, Malacky Hlohovec, Vráble, Žilina.

[27] ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XXIII-2022, šk. 750, inv. j 3824, Správa o revízii Svázu hospodárskych družstiev na Slovensku v Bratislave zo dňa 17. októbra až 16. novembra 1928.

[28] ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XXIII-2022, šk. 750, inv. j 3824, Správa o revízii Svázu hospodárskych družstiev na Slovensku v Bratislave zo dňa 28. až 30. apríla 1930.

družstvá. Okrem toho Zväz hospodárskych družstiev prevzal väčšinu výkupných miest DZEVOS-u a vzniklo tak 21 oblastných filiálok Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť.[29] Postupne si dobudoval sieť expozitúr a roľníckych skladištných družstiev takmer v každom okrese Slovenska. V roku 1947 pôsobilo na Slovensku 29 expozitúr Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť, 12 roľníckych skladištných družstiev a 482 filiálnych skladov na dedinách.[30] V dôsledku politických udalostí na jeseň 1938 stratil Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť 14 filiálok a 3 skladištné družstvá. Okrem toho na zabratom území zostalo aj 30 skladísk, ktoré boli postavené jednak v rámci akcie výstavby síl a skladísk, alebo priamo Zväzom hospodárskych družstiev.[31]

Tabuľka č. 2 – *Počet členov a členských podielov Zväzu hospodárskych družstiev v rokoch 1925–1946*[32]

Rok	Počet členov	Počet podielov	Hodnota podielov
1925	8	506	101 200
1925/1926	13	504	108 000
1926/1927	96	1 549	309 800
1927/1928	104	2 084	416 800
1928/1929	151	2 541	508 200
1929/1930	193	2 915	583 000
1930/1931	240	3 052	610 400
1931/1932	308	3 195	639 000
1932/1933	309	3 123	624 600
1933/1934	317	3 142	628 400
1934/1935	100	3 219	643 800
1935/1936	233	4 779	912 500
1936/1937	1 542	12 428	2 290 500
1937/1938	2 793	14 054	2 484 500
1938/1939	3 031	13 813	2 408 800
1939/1940	2 915	13 701	2 399 700
1940/1941	889	11 926	2 084 700
1941/1942	858	10 987	2 079 400
1942/1943	862	10 978	2 078 500
1943/1944	1 091	11 298	2 109 800
1944/1945	1 099	11 319	2 113 500
1945/1946	11 423	11 446	2 202 800

[29] ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XXIII-2022, šk. 750, inv. j 3824, Správa o revízii Svázu hospodárskych družstiev na Slovensku v Bratislave zo dňa 2. až 12. novembra 1937.

[30] MILOV, ref. 7, str. 49.

[31] Výročná zpráva Svázu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť v Bratislave za rok 1938/1939, Bratislava, 1939, str. 8.

[32] Zostavené na základe výročných správ Svázu hospodárskych družstiev na Slovensku z rokov 1925–1926 až 1945–1946 a Výročných správ Ústredného družstva v Bratislave z rokov 1926–1946.

Aj napriek uvedeným stratám dokázal Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť počas nasledujúcich vojnových rokov takmer bezproblémovo zabezpečovať nielen výkup, ale i zásobovanie obilím. V čase Slovenského národného povstania pripadla prvoradá úloha zabezpečiť zásobovanie povstaleckého územia práve Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť. V centre diania, a teda aj pod najväčším tlakom, boli najmä expozitúry Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť v Banskej Bystrici, Rimavskej Bani a Roľnícke skladištné družstvo v Martine.[33] Postupne Expozitúra Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť v Banskej Bystrici prevzala riadenie ostatných expozitúr a organizovala výkup obilia a poľnohospodárskych produktov, ktoré boli potrebné pre zásobovanie povstalcov. Prípisom č. 47/44 zo 6. októbra 1944 poverilo Povereníctvo SNR pre veci hospodárske a zásobovanie Expozitúru Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť v Banskej Bystrici zastupovaním centrály v Bratislave. Predstavitelia tejto novoustanovenej centrály boli zároveň aj úradníkmi Povereníctva pre veci hospodárske a zásobovanie.[34]

Po skončení druhej svetovej vojny bola podľa nariadenia SNR č. 50/1945 Zb.[35] do Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť, rovnako ako do všetkých ostatných družstevných podnikov, dosadená dočasná národná správa. V tomto čase začala svoje pozície v expozitúrach Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť výrazne posilňovať najmä Komunistická strana Slovenska.[36] Potreba obnovy povojnového hospodárstva priaznivo vplývala na rozvoj Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť. KSS zdôrazňovala potrebu dosadzovania nových družstevných správ do všetkých družstevných centrál, najmä však do Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť.[37]

Očista družstevných zväzov po februári 1948 sa dotkla i Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť. Na návrh Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy[38] č. 10612/2-48 zo dňa 29. apríla 1948 bola v máji 1948 na Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť uvalená národná správa. Na jej čele stál ako predseda úradník PPPR Eugen Palosthy. Neskoršie toto rozhodnutie potvrdil aj výmer Povereníctva priemyslu a obchodu v Bratislave. Ako dôvod bolo vo výmere uvedené, že: *„Celkové hospodárske a verejné záujmy vyžadujú uvalenie dočasnej národnej správy na predmetné družstvo."* Ďalším prípisom PPPR č. A/V-2501/31/1948 zo 14. októbra 1948 bola Národnej správe Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť v Bratislave uložená povinnosť bezodkladne vykonať fúziu so Zväzom roľníckych strojových družstiev v Bratislave, ktorý bol rovnako pod nútenou správou. Stalo sa tak po zasadnutí národných správ obidvoch zväzov a fúzia bola vykonaná k 20. septembru 1948, pričom celá organizačná a revízna agenda

---

[33] Slovenské národné povstanie a Sväz hospodárskych družstiev. In *Hospodársky obzor*, roč. XXVII, č. 17 z 1. septembra 1945, str. 145–146.

[34] MARTULIAK, Pavol. Roľnícke družstevníctvo na Slovensku v období 2. svetovej vojny. In *Víťazstvá a prehry slovenského družstevníctva (1845–1945)*. Zost. Roman Holec, 1. vyd., Bratislava: Nadácia Ladislava Novomestského, 1996, str. 49–50.

[35] Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 50 zo dňa 5. júna 1945 o národnej správe.

[36] Ďalej len KSS.

[37] HOLEC, ref. 19, str. 131–138.

[38] Ďalej len PPPR.

bola odovzdaná Slovenskej rade družstiev v Bratislave.[39] Na jeseň 1948 sa národné správy Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť, Zväzu mliekarenských družstiev a SLODOB-u, zväzu slovenských roľníckych dobytkárskych družstiev v Bratislave a ďalších výkupných družstiev zlúčili do tzv. kumulatívnej národnej správy, rovnako ako to bolo aj v prípade peňažných centrál. Takto rozbehnutú centralizáciu družstevných organizácií už nebolo možné nijak zastaviť.[40]

Od marca 1949 začalo svoju činnosť Ústredie pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami, ktoré vzniklo na podklade zákona č. 278/1948 zo dňa 2. decembra 1948.[41] Vládnym nariadením č. 316/1948 Zb.[42] boli 21. decembra 1948 vydané stanovy Ústredia pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami. Toto ústredie malo výhradné právo na výkup poľnohospodárskych výrobkov nielen od samotných pestovateľov a chovateľov, ale aj od iných osôb, ktoré ich od nich nadobudli. Rovnako toto ústredie riadilo celý ďalší obeh, teda presnejšie výkup, skladovanie, spracovanie a rozdeľovanie poľnohospodárskych výrobkov. Správnymi orgánmi Ústredia pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami boli predseda a dvaja podpredsedovia, ktorých menovala vláda na spoločný návrh ministrov výživy a pôdohospodárstva, ďalej predstavenstvo, dozorná rada a valné zhromaždenie. Aj z tridsaťčlenného predstavenstva, okrem predsedu a dvoch podpredsedov, vláda na návrh rezortných ministrov menovala trinásť členov. V pätnásťčlennej dozornej rade bol počet vládou vymenovaných členov osem, vrátane predsedu. Takto si štát zabezpečil v Ústredí pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami rozhodujúci vplyv, pričom prvýkrát to bolo podložené aj zákonom. Na Slovensku vyvíjalo Ústredie pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami svoju činnosť prostredníctvom Družstva pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami so sídlom v Bratislave. Aj v tomto družstve, rovnako ako v samotnom ústredí, mal štát zo zákona zabezpečený dostatočný podiel prostredníctvom menovaných členov v jednotlivých orgánoch. Na základe § 11 zákona č. 278/1948 Zb.[43] sa spoločne s inými družstvami zlúčil Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť s Ústredím pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami. Všetky právomoci, záväzky aj podlžnosti Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť prešli na ústredie. Všetci členovia Zväzu hospodárskych družstiev a verejných obilných skladíšť, pokiaľ to neodporovalo stanovám Ústredia pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami, sa stali jeho členmi bez členskej prihlášky. Toto zlúčenie prebehlo bez likvidácie.

---

[39] ŠA Bratislava, KSB firemný register, B-XXIII-2022, šk. 752, inv. j 3824.

[40] HOLEC, ref. 19, str. 147.

[41] Zákon č. 278/1948 Zb. zo dňa 2. decembra 1948 o Ústredí pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami.

[42] Vládne nariadenie č. 316/1948 Zb. zo dňa 21. decembra 1948, ktorým sa upravujú právne pomery Ústredia pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami.

[43] Zákon č. 278/1948 Zb. zo dňa 2. decembra 1948 o Ústredí pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami.

Plodnosť žien Slovenska v primárnom sektore podľa výsledkov sčítaní 1930 až 2001[1]

Branislav Šprocha – Pavol Tišliar

Údaje o diferenčnej plodnosti žien zo starších období patria medzi ojedinelé a vzácne zdroje informácií, ktoré nám umožňujú urobiť si obraz o reprodukčných pomeroch a ich rozdieloch medzi jednotlivými spoločenskými skupinami. Okrem toho v dlhšom časovom horizonte tiež prispievajú k hlbšiemu pochopeniu zmien v procese plodnosti, ktoré sa odohrali v populácii Slovenska približne od konca 19. storočia do 50. rokov 20. storočia a dostali pomenovanie demografická revolúcia.

K jedným z najčastejšie spomínaných diferenčných znakov pri analýze plodnosti patrí ekonomická aktivita žien a s ňou súvisiaca príslušnosť do jednotlivých hospodárskych odvetví. Hlavným zdrojom takýchto údajov sú moderné sčítania, v ktorých je možné kombinovať vek (príp. rok narodenia) ženy s počtom živonarodených detí a jej ekonomickou aktivitou, resp. hospodárskym odvetvím, v ktorom v čase sčítania pracovala. Prvé takto koncipované údaje nachádzame v sčítaní ľudu, ktoré sa na území Slovenska uskutočnilo v roku 1930. Išlo o prvé sčítanie, kde sa explicitne zisťoval počet narodených detí vydatým ženám. V kombinácii s vekom a hospodárskym odvetvím, v ktorom pracovali samotné ženy, resp.ich muži, si môžeme urobiť základný obraz o rozdieloch a intenzite plodnosti žien pracujúcich v primárnom sektore.

Problematika diferenčnej plodnosti sa takto dotýka dvoch rovín. V prvom rade ide o rovinu demografickú, v ktorej na základe dostupných dát analyzujeme plodnosť ako jeden z demografických procesov. Druhú rovinu predstavuje samotný vývoj primárneho sektora, ktorým do istej miery môžeme vysvetliť zmeny, ku ktorým v plodnosti obyvateľstva došlo.

Základné tendencie vývoja ekonomickej aktivity obyvateľstva v 20. storočí s dôrazom na primárny sektor

Primárny sektor predstavoval v prvej polovici 20. storočia na Slovensku hlavný zdroj obživy obyvateľstva. Vzhľadom na špecifiká, ktorými toto odvetvie hospodárstva prešlo v 20. storočí, je vhodné sledovať jeho vývoj v dvoch osobitných etapách, pričom ich medzník predstavoval koniec 2. svetovej vojny.

Poľnohospodárska výroba (rastlinná, živočíšna), rybolov a lesníctvo z pohľadu ekonomickej závislosti obyvateľstva Slovenska tvorila na začiatku 20. storočia vyše 66 %[2] a v medzivojnovom období sa spomenutý podiel znižoval len veľmi pozvoľna. Tento proces zmien v hospodárskej štruktúre Slovenska do polovice 20. storočia nám zobrazuje tabuľka č. 1. Z nej je zrejmé, že závislosť obyvateľstva na prvom sektore poklesla pod 50 % až po skončení 2. svetovej vojny. V medzivojnovom období na Slo-

[1] Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. 1/0176/11: *Populačná politika a populačný vývoj na území Slovenska v rokoch 1938–1945* a na pôde Univerzity Karlovej v Praze, Přídodovědeckej fakulty, Katedry demografie a demogeografie ako výstup zo Špecifického vysokoškolského výskumu.

[2] *Statistická ročenka republiky Československé : 1938* (ďalej SRRČS 1938). Praha : Státní úřad statistický, 1938, s. 15.

vensku prakticky stagnoval podiel priemyslu, čo len vyjadrovalo slabšiu konkurencieschopnosť a zložitejšiu orientáciu a prispôsobovanie sa novému prostrediu po vzniku Československej republiky. Práve slabý rozvoj priemyselnej výroby pôsobil i na problém zamestnanosti, keď pomalý rozvoj tejto výroby na Slovensku nedokázal zamestnať prebytky preľudneného vidieckeho obyvateľstva. Agrárna preľudnenosť vidieka, ktorá bola typickým javom na Slovensku už v poslednej štvrtine 19. storočia, zasahovala silno i do populačného vývoja, keď značná časť obyvateľstva v produktívnom veku hľadala pracovné uplatnenie v zahraničí. Táto pracovná migrácia nespôsobovala zmeny len v počte obyvateľstva, ale vplývala i na jeho štruktúry, rovnako však aj na jeho plodnosť častým dlhodobým odlúčením manželských dvojíc. Často sa však vysťahovalectvo za prácou dotýkalo celých rodín, čo mnohokrát končilo trvalým vysťahovaním sa zo Slovenska.

Tabuľka č. 1 – *Príslušnosť obyvateľstva k jednotlivým odvetviam hospodárstva v rokoch 1900–1950*[3]

Odvetvie	Na 100 obyvateľov (%)						
	1900	1910	1921	1930	1940	1946	1950
Roľníctvo, lesníctvo a rybárstvo	66,3	62,6	60,6	56,8	52,0	48,1	41,9
Priemysel a výrobné živnosti a stavebníctvo	15,8	18,4	17,4	19,1	21,0	22,7	27,1
Obchod a peňažníctvo, poisťovníctvo, služby	4,5	4,8	4,1	5,4	9,6	10,0	5,2
Doprava*	2,4	3,2	3,5	4,7	–	–	7,2
Verejná služba, správa, školstvo, zdravotníctvo, slobodné povolania a vojsko	4,3	4,5	5,0	6,3	5,5	5,8	7,3
Iné povolania a osoby bez udania povolania	6,8	6,6	9,3	7,6	11,9	11,9	11,3
Spolu	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

* Doprava za roky 1940 a 1946 spoločne s obchodom

Po vzniku Československa pomerne skoro začala vznikať i masa nezamestnaného obyvateľstva. Repatrianti, ktorí sa počas eufórie vzniknutej pri zakladaní republiky vracali zo zahraničia, len zvyšovali tlak na trhu práce, ktorý bol na Slovensku v zaostalejších podmienkach ako v západnej časti republiky silnejší a rozširovali tak rady nezamestnaných. Opätovne sa zdvihla vlna vysťahovalectva, v tomto prípade však s podporou a čiastočným usmernením československou vládou. *„Vysťahovalectvo ako*

[3] Zostavené a prepočítané podľa údajov publikovaných: SRRČSR 1938, ref. 2, s. 15; *Demografická příručka* (ďalej: DP). Zost. Vladimír Srb. Praha, 1967, s. 35; PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí.* Bratislava : Pravda, 1974, s. 574; Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave, 1945–1951 (1952), šk. č. 38, bez sign.

prirodzený ventil", ako ho oficiálne označili politickí predstavitelia štátu, sa dotýkal najmä obyvateľstva pochádzajúceho z prvého sektora.[4]

Proces transformácie slovenského hospodárstva bol v prvej polovici 20. storočia ovplyvnený viacerými hospodársko-politickými zmenami, ktorými naše územie a obyvateľstvo prešlo. V prvom rade išlo o vznik Československej republiky, prispôsobenie slovenského hospodárstva novému vnútornému trhu a konkurencii silnejšej priemyselnej, ale i poľnohospodárskej výrobe zo západnej časti republiky, pokus o pozemkovú reformu, hospodárska kríza v tridsiatych rokoch, prekonaná až v druhej polovici 30. rokov, politicko-štátoprávne zmeny na konci 30. rokov spojené s územnými stratami južného Slovenska a vznikom Slovenského štátu, Slovenskej republiky (1939–1945), vypuknutie 2. svetovej vojny a v jej závere povstanie a prechod frontu cez Slovensko. Okrem týchto vplyvov sem treba zaradiť dlhodobé problémy, spomínanú agrárnu preľudnenosť vidieka, nezamestnanosť a vysťahovalectvo.

Predmetom tohto príspevku nie je analyzovať každú spomenutú udalosť či jav, no každý z nich viac alebo menej vplýval na sociálnu a populačnú klímu, ktoré sa spätne odrazili v reprodukčnom správaní obyvateľstva.

Ekonomicky aktívne obyvateľstvo prvého sektora bolo z pohľadu sociálnej štruktúry rozdelené prakticky na 3 väčšie, do značnej miery rovnocenné skupiny. Iba mierne medzi nimi prevládali samostatní roľníci a nájomníci, hospodáriaci na vlastnej či prenajatej pôde. Osobitnú skupinu obyvateľstva predstavovali pomáhajúci členovia rodín, ktorí sa zúčastňovali poľných prác a v podstate zastupovali takto najmä prácu nádenníkov. Napokon poslednú skupinu tvorili robotníci a nádenníci, zamestnávaní najmä na väčších veľkostatkoch a pri sezónnych prácach. Ich podiel bol tiež približne tretinový. Postupne sa pomer jednotlivých sociálnych skupín prvého sektora menil, keď sa najmä v povojnovom období likvidovala skupina samostatne hospodáriacich roľníkov a nájomníkov.

V prvej polovici 20. storočia bola stále typická masívnejšia zamestnanosť mužskej časti populácie oproti pracujúcim ženám. Tento nepomer, ktorý sa počas medzivojnového obdobia pozvoľna znižoval, pramenil nielen v štruktúre hospodárstva, ale významnú rolu tu zohrali aj sociálno-kultúrne podmienky a vplyvy, no rovnako i vzdelanosť.[5] Základné rodinné jadro prevládajúcich domácností predstavoval otec – prednosta domácnosti (hlava rodiny), ktorého hlavnou úlohou v rodinnom hospodárení bolo „zarobiť a uživiť" rodinu. Úlohou ženy – matky bolo v prvom rade postarať sa o deti a domáce hospodárstvo. Z tohto rozdelenia úloh v rodine sa odvodzoval aj rozsah a podiel zamestnanosti ženskej časti populácie Slovenska a treba zdôrazniť, že najmä v primárnom sektore. V prvej polovici 20. storočia neboli väčšie možnosti umiestniť deti do sociálnych zariadení (detské jasle, škôlky), ktoré by takto dokázali odbremeniť matky od celodennej starostlivosti.[6] Vývoj zamestnanosti žien, ktorý sa v 30. rokoch pohyboval v priemere asi 28,5 % z celkového počtu obyvateľstva Slovenska, sa zvyšoval len veľmi pomaly. Tento podiel pritom zahŕňal nielen aktívne, zarábajúce ženy, ale rovnako i ženy pomáhajúce doma v hospodárení, ktoré československá štatistika v roku 1930 už zarátala medzi pomáhajúcich členov rodín.[7]

---

[4] SVETOŇ, Ján. *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava : SVPL, 1956, s. 164 a n.

[5] ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Úmrtnosť na Slovensku v rokoch 1919–1937*. Bratislava : Stimul, 2008, s.11 a n.

[6] SNA, f. Slovenský štatistický úrad v Bratislave, 1952–1960, šk. č. 50, bez sign.

[7] DP, ref. 4, s. 34. Pred týmto sčítaním sa ženy v domácnosti nezaraďovali medzi ekonomicky aktívne obyvateľstvo.

Pre druhú polovicu 20. storočia boli typické v prvom rade snahy o povojnovú obnovu hospodárstva spojenú so znárodňovaním a novou pozemkovou reformou. Politické zmeny z roku 1948, ktorých následky obyvateľstvo pociťovalo štyri desaťročia, znamenali o. i. aj prežitie ťažkých dôsledkov menovej reformy v 50. rokoch, neskoršie uvoľnenie politického napätia v ďalšom desaťročí, ktoré sa prejavovalo i v snahe o hospodársku obrodu, ukončené vpádom vojsk Varšavskej zmluvy a nastolením tvrdej politickej normalizácie. V tomto čase už nastupovala i snaha o výraznejšiu podporu rodiny zo strany štátu, snaha o vyššiu kúpyschopnosť obyvateľstva a zlepšenie celkovej životnej úrovne, čo sa prejavilo zvýšením pôrodnosti obyvateľstva najmä v 70. rokoch. Po novembrových udalostiach v roku 1989 sa uvoľnili politické tlaky a Slovensko nastúpilo cestu demokratizácie spoločnosti. Neistota a sociálna situácia najmä mladej nastupujúcej generácie sa však do značnej miery odzrkadlila v populačnej klíme Slovenska, ktorá sa neprejavila len nižšou plodnosťou, ale tiež zvyšovaním sobášneho veku, väčším dôrazom na plánovanie rodinného života a prispievala k zakladaniu menejdetných rodín. Začal prechod na nový model reprodukčného správania.[8]

Tabuľka č. 2 – *Ekonomicky aktívne obyvateľstvo v jednotlivých odvetviach hospodárstva v rokoch 1950 – 2001*[9]

Odvetvie	Na 100 ekonomicky aktívnych (zarábajúcich) obyvateľov (%)					
	1950	1961	1970	1980	1991	2001
Roľníctvo, lesníctvo a rybárstvo	56,9	29,0	20,4	15,3	13,9	5,4
Priemysel a výrobné živnosti a stavebníctvo	23,3	30,6	44,7	47,3	42,4	27,5
Obchod a peňažníctvo, poisťovníctvo, služby	4,3	4,8	11,5	14,6	17,9	17,8
Doprava	3,6	7,9	5,9	6,4	6,3	5,2
Verejná služba, správa, školstvo, zdravotníctvo, slobodné povolania a vojsko	9,3	21,1	14,7	15,3	15,0	21,3
Iné povolania a osoby bez udania povolania	2,6	7,1	1,3	1,9	4,5	22,7
Spolu	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Z pohľadu primárneho sektora sa v druhej polovici 20. storočia začalo s plánovaným hospodárením, ktoré do istej miery kopírovalo „sovietske úspechy" prijatím

[8] Bližšie pozri napr. VAŇO, Boris a kol. *Obyvateľstvo Slovenska 1945–2000.* Bratislava : Infostat, 2001, s. 14 a n.; *Sobášne tabuľky slobodných : Slovenská republika 1996–2000.* Bratislava : Infostat, 2001.

[9] Zostavené a prepočítané podľa údajov publikovaných: DP, ref. 4, s. 34; PRŮCHA, ref. 4, s. 574; Sčítanie ľudu, domov a bytov k 1. 12. 1970 : tabuľky za SSR. FŠÚ, SŠÚ, 1971, s. 39–44; Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 SSR. In *Československá štatistika 1982.* Bratislava : SŠÚ, 1982, s. 52–56; Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. 3. 1991. Interné údaje Štatistického úradu Slovenskej republiky, 1992, s. 46–53; Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. 5. 2001. Interné údaje Štatistického úradu Slovenskej republiky, elektronické spracovanie SODB 2001.

kolektivizácie a vznikom viacerých typov jednotných roľníckych družstiev (JRD), čo značne ovplyvnilo sociálno-profesijnú štruktúru obyvateľstva, keď niekdajší samostatne hospodáriaci roľníci boli viac-menej donútení svoju pôdu či dobytok poskytnúť k družstevným účelom. Postupne takto zanikla na Slovensku tradičná mnohodetná poľnohospodárska rodina. Napokon ani možnosti, ktoré ponúkla ponovembrová hospodárska politika na Slovensku, umožňujúca podnikanie, získanie pôdy reštitúciou, čoho následkom socialistické družstevníctvo zaniklo, neznamenali návrat k tradičnej mnohodetnej roľníckej rodine.

Zmeny v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva v rokoch 1950–2001 možno azda najlepšie sledovať na štruktúre zarábajúceho obyvateľstva (tab. č. 2). Nemožno si nevšimnúť najmä výrazný rozdiel zarábajúcich osôb v primárnom sektore medzi rokmi 1950 a 1961. Spôsobil to vznik JRD. Kým v roku 1950 prislúchalo k družstevným roľníkom približne 1 000 osôb, v roku 1961 to už bolo na Slovensku približne 547-tisíc ľudí, ktorých hlavnou obživou bola družstevná práca.[10] Zamestnanosť v primárnom sektore postupne ustupovala počas socializmu najmä rozvojom priemyslu a obchodu, až napokon na začiatku 21. storočia predstavovala poľnohospodárska výroba a lesníctvo odvetvie s takmer najnižšou zamestnanosťou v odvetvovej štruktúre národného hospodárstva.

Analýza plodnosti žien primárneho sektora v rokoch 1930–2001

Z údajov, ktoré je možné vidieť v tabuľke č. 3, je zrejmé, že najvyššiu úroveň plodnosti dosahovali ženy pracujúce v roľníctve, lesníctve a rybárstve alebo ženy, ktorých manželia boli zamestnaní v tomto sektore národného hospodárstva. Priemerne na jednu ženu pripadalo viac ako 3,6 dieťaťa, čo v porovnaní s obchodom, peňažníctvom bolo takmer o jedno dieťa viac a v prípade porovnania s verejnou službou dokonca o viac ako 1,3 dieťaťa na ženu. Ako je zrejmé z tejto tabuľky, najväčšie rozdiely medzi jednotlivými odvetviami v priemernom počte detí pripadajúcich na jednu ženu existovali v mladšom veku, kým vo veku nad 35 a najmä nad 50 rokov boli sledované rozdiely výrazne menšie. Aj napriek tomu však platilo, že najvyššiu plodnosť si udržiavali ženy pracujúce v primárnom sektore, resp. ženy, ktorých manželia boli zamestnaní v poľnohospodárstve, lesníctve a rybárstve.

Značné rozdiely medzi jednotlivými skupinami žien podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930 boli podmienené predovšetkým odlišným nástupom druhej fázy demografickej revolúcie. Proces demografickej revolúcie môžeme zjednodušene charakterizovať ako premenu extenzívnej formy reprodukcie na formu intenzívnu. Ide o kvalitatívno-kvantitatívnu, v celej histórii ľudstva ojedinelú premenu charakteru reprodukcie, ktorá je vo svojich prejavoch najviac preukázateľná v zmene intenzít úmrtnosti a plodnosti a vo vývoji vekovej štruktúry. Okrem toho dochádza k zmene vzťahu obyvateľstva k vlastnej reprodukcii od biologicky podmienenej k výrazne sociálnej podmienenosti.[11] K týmto zmenám však nedochádza na celom svete a ani v jednej populácii naraz. Jednotlivé populácie sa diferencujú v časovom priebehu i rýchlosti týchto

[10] DP, ref. 4, s. 36.

[11] PAVLÍK, Zdeněk. *Demografická revoluce jako globální zákonitost populačního vývoje.* Praha : Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze, 1977, s. 215.

zmien a podobne sa diferencujú i rôzne subpopulácie vymedzené územne (napr. mesto, vidiek) alebo sociálne (etnické, národnostné, profesijné, sociálne skupiny).[12]

Tabuľka č. 3 – *Vydaté ženy podľa odvetvia ich ekonomickej aktivity alebo ich manželov, počtu narodených detí a veku, Slovensko, 1930*[13]

Odvetvie	Počet vydatých žien	Priemerný počet detí pripadajúcich na jednu ženu vo vekovej skupine				
		–24	25–34	35–49	50+	Spolu
Roľníctvo, lesníctvo a rybárstvo	411 028	0,99	2,64	4,45	5,22	**3,61**
Baníctvo a hutníctvo	8 347	1,06	2,67	4,59	5,10	**3,28**
Ostatný priemysel a živnosti	118 093	0,97	2,27	3,93	4,94	**3,02**
Obchod a peňažníctvo	34 348	0,81	1,86	3,18	4,48	**2,71**
Doprava	33 690	1,06	2,46	3,89	4,78	**3,00**
Verejná služba, slobodné povolania a vojsko	33 895	0,89	1,68	2,78	4,42	**2,29**
Domáce a osobné služby	3 938	0,77	1,69	2,85	3,58	**2,32**
Iné povolania a osoby bez udania povolania	36 005	1,08	2,35	3,70	4,66	**3,73**
Spolu	**679 344**	**0,98**	**2,43**	**4,12**	**5,06**	**3,36**

Prvotný impulz na zmenu reprodukcie väčšinou vychádza z centier danej krajiny, teda z najväčších miest, v ktorých existuje skôr možnosť prijať nové vzory reprodukčného správania, a to najmä u vyššie postavených vrstiev spoločnosti. Z týchto centier sa následne zmeny reprodukcie šíria difúznym spôsobom do ostatných častí krajiny a do ostatných vrstiev. Jednoducho povedané, následne sú demografickou revolúciou „zasiahnuté" najbližšie regióny a hierarchicky najbližšie spoločenské vrstvy. Vzhľadom na skutočnosť, že populácia Slovenska bola ešte v medzivojnovom období predovšetkým agrárnou spoločnosťou, sústredenou hlavne vo vidieckom prostredí, práve tieto skupiny obyvateľstva boli postupným šírením zmien v procese plodnosti ovplyvnené najmenej, a preto aj populácia Slovenska ako celok mala jednu z najvyšších plodností v európskom priestore. Na druhej strane však musíme podotknúť, že šírenie druhej fázy demografickej revolúcie malo v slovenskom priestore pomerne netradičný rozmer. Medzi iniciačné oblasti patrili najmä južné oblasti stredného Slovenska, spadajúce do bývalých žúp Gemer, Novohrad a Hont,[14] ktoré sa vyznačovali vysokým zastúpe-

[12] PAVLÍK Zdeněk – RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka – ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie*. Praha : Academia, 1986, s. 322.

[13] Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl IV. Část 1. Počet dětí živě narozených v posledním manželství. In *Československá statistika* sv. 126 (ďalej: ČSS sv. 126). Řada VI. Sčítání lidu, sešit 12, Praha 1936, Státní úřad statistický s. 106–109.

[14] VEREŠ, Pavel. Vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1880–1910. In *Demografie*, 25/1983, s. 203–208; VEREŠ, Pavel. Regionální vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1910–1980. In *Demografie*, 28/1986, s. 110–117.

ním obyvateľstva živiaceho sa poľnohospodárstvom. Táto skutočnosť nás upozorňuje na fakt, že zmena demografickej reprodukcie v rámci jej kvalitatívno-kvantitatívnej premeny bola podmienená viacerými faktormi a príslušnosť k určitej spoločenskej skupine či hospodárskemu odvetviu bola len jedným z mnohých.

Hlbšie informácie o diferenčnej plodnosti, ktoré by potvrdili spoločenskú dimenziu šírenia demografickej revolúcie, môžeme získať z nasledujúcej dvojice tabuliek č. 4 a č. 5.

Určité obmedzenie, ktoré je potrebné spomenúť v prípade prvej skupiny žien, spočíva v celkovom početnom rozsahu jednotlivých skupín. Ide predovšetkým o odvetvia baníctvo, hutníctvo a doprava, v ktorých podľa sčítania ľudu z roku 1930 pracovalo menej ako 1000 vydatých žien. Aj napriek týmto obmedzeniam sa potvrdilo, že najvyššiu plodnosť mali vo všeobecnosti ženy zamestnané v roľníctve, lesníctve a rybárstve, a to najmä ženy v postavení robotníčok a nádenníčok. Naopak nízky priemerný počet detí dosahovali hlavne ženy pracujúce v obchode, peňažníctve a verejných službách.

Tabuľka č. 4 – *Vydaté ženy ekonomicky aktívne podľa počtu narodených detí, odvetvia, postavenia v povolaní a veku, Slovensko, 1930*[15]

Odvetvie a postavenie v povolaní	Počet vydatých žien	Priemerný počet detí pripadajúcich na jednu ženu vo vekovej skupine				
		–24	25–34	35–49	50+	Spolu
Roľníctvo, lesníctvo a rybárstvo	**36 210**	**1,04**	**2,58**	**3,98**	**4,40**	**3,18**
samostatné a nájomkyne	16 974	1,37	2,76	3,92	4,13	3,40
úradníčky	6	0,00	0,33	5,00	2,50	1,83
zriadenkyne	27	1,67	2,00	2,64	3,40	2,48
robotníčky a nádenníčky	19 203	0,95	2,44	4,04	4,68	2,98
Ostatný priemysel a živnosti	**8 372**	**0,68**	**1,72**	**3,22**	**4,01**	**2,13**
samostatné a nájomkyne	1 208	0,56	1,61	2,47	3,93	2,14
úradníčky	191	0,00	0,52	0,39	5,00	0,46
zriadenkyne	70	0,42	0,97	2,08	5,40	1,57
robotníčky a nádenníčky	6 903	0,71	1,79	3,46	4,02	2,18
Obchod a peňažníctvo	**2 973**	**0,55**	**1,40**	**2,64**	**3,86**	**2,21**
samostatné a nájomkyne	1 761	0,94	1,99	3,02	4,04	2,91
úradníčky	211	0,00	0,38	0,78	1,50	0,42
zriadenkyne	378	0,40	1,12	2,05	4,15	1,54
robotníčky a nádenníčky	623	0,53	1,10	1,65	2,02	1,23

[15] ČSS sv. 126, ref. 11, s. 106–109.

Odvetvie a postavenie v povolaní	Počet vydatých žien	Priemerný počet detí pripadajúcich na jednu ženu vo vekovej skupine				
		–24	25–34	35–49	50+	Spolu
Doprava	**802**	**0,59**	**1,27**	**1,76**	**3,36**	**1,45**
samostatné a nájomkyne	16	2,00	1,22	0,17	0,00	0,88
úradníčky	528	0,00	1,08	1,21	1,82	1,09
zriadenkyne	167	0,47	2,09	3,53	4,22	2,61
robotníčky a nádenníčky	91	0,67	1,13	1,43	4,25	1,56
Verejná služba, slobodné povolania a vojsko	**3 706**	**0,45**	**1,17**	**2,08**	**3,95**	**1,81**
samostatné a nájomkyne	1127	1,09	1,92	2,92	4,46	3,14
úradníčky	1774	0,00	0,99	1,53	1,66	1,09
zriadenkyne	280	0,35	1,17	2,01	4,08	1,84
robotníčky a nádenníčky	525	0,51	1,03	1,55	3,16	1,39
Domáce a osobné služby	**2 221**	**0,76**	**1,70**	**2,78**	**3,17**	**2,29**
samostatné a nájomkyne	25	1,00	0,83	1,38	1,50	1,24
úradníčky	1	0,00	0,00	3,00	0,00	3,00
zriadenkyne	9	1,00	1,00	1,67	0,00	1,22
robotníčky a nádenníčky	2 186	0,76	1,71	2,81	3,17	2,30
Iné povolania a osoby bez udania povolania	**6 734**	**1,00**	**2,18**	**3,29**	**3,96**	**2,99**
samostatné a nájomkyne	4 347	0,90	2,07	3,03	3,90	2,99
úradníčky	0	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
zriadenkyne	0	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
robotníčky a nádenníčky	2 387	1,09	2,31	3,73	4,18	3,01
Spolu	**61 115**	**0,90**	**2,20**	**3,55**	**4,18**	**2,83**
samostatné a nájomkyne	25 458	1,18	2,53	3,61	4,07	3,22
úradníčky	2 715	0,00	0,91	1,38	1,75	1,00
zriadenkyne	931	0,44	1,33	2,31	4,16	1,85
robotníčky a nádenníčky	32 011	0,87	2,17	3,69	4,37	2,70

Podobné rozdiely nachádzame aj v prípade, že analyzujeme len ženy bez ekonomickej aktivity podľa hospodárskeho odvetvia a postavenia v povolaní ich manželov. Vo všeobecnosti tak môžeme povedať, že v medzivojnovom období existovali pomerne veľké rozdiely v realizovanej plodnosti, ktoré boli podmienené vo veľkej miere odvetvím povolania ženy alebo jej manžela a tiež ich postavením v povolaní.

Tabuľka č. 5 – *Vydaté ženy ekonomicky neaktívne podľa odvetvia a postavenia v povolaní ich manžela, počtu narodených detí a veku, Slovensko, 1930*[16]

Odvetvie manžela	Počet vydatých žien	Priemerný počet detí pripadajúcich na jednu ženu vo vekovej skupine				
		–24	25–34	35–49	50+	Spolu
Roľníctvo, lesníctvo a rybárstvo	**374 818**	**0,98**	**2,65**	**4,51**	**5,27**	**3,65**
rodiny samostatných	278 853	0,95	2,61	4,40	5,18	3,63
rodiny úradníkov	1 666	0,72	1,62	2,76	4,17	2,43
rodiny zriadencov	5 301	1,16	2,80	4,78	5,70	4,15
rodiny robotníkov	88 998	1,09	2,77	4,87	5,61	3,73
Baníctvo a hutníctvo	**8 250**	**1,07**	**2,68**	**4,60**	**5,11**	**3,29**
rodiny samostatných	1	0,00	0,00	5,00	0,00	5,00
rodiny úradníkov	340	0,58	1,51	2,59	3,42	2,11
rodiny zriadencov	583	0,93	2,06	4,00	4,71	3,30
rodiny robotníkov	7 326	1,08	2,77	4,77	5,31	3,34
Ostatný priemysel a živnosti	**109 721**	**1,00**	**2,32**	**3,98**	**4,97**	**3,09**
rodiny samostatných	39 183	1,02	2,36	3,93	5,05	3,36
rodiny úradníkov	2 970	0,58	1,14	1,94	3,42	1,63
rodiny zriadencov	6 513	0,96	2,13	3,77	4,61	3,13
rodiny robotníkov	61 055	1,01	2,38	4,19	5,01	2,98
Obchod a peňažníctvo	**31 375**	**0,84**	**1,91**	**3,24**	**4,53**	**2,76**
rodiny samostatných	21 634	0,86	2,09	3,45	4,66	3,08
rodiny úradníkov	2 822	0,62	1,27	1,89	3,28	1,55
rodiny zriadencov	4 917	0,83	1,66	2,75	3,94	2,12
rodiny robotníkov	2 002	1,02	2,01	3,61	4,52	2,59
Doprava	**32 888**	**1,07**	**2,50**	**3,93**	**4,80**	**3,04**
rodiny samostatných	2 474	1,06	2,61	4,43	5,61	3,52
rodiny úradníkov	5 486	0,81	1,52	2,36	3,18	1,89
rodiny zriadencov	15 000	1,22	2,73	4,13	4,75	3,30
rodiny robotníkov	9 928	1,04	2,65	4,49	5,29	3,18
Verejná služba, slobodné povolania a vojsko	**30 189**	**0,94**	**1,75**	**2,86**	**4,49**	**2,35**
rodiny samostatných	2 433	0,87	1,54	2,62	3,72	2,18
rodiny úradníkov	13 459	0,72	1,48	2,46	3,80	1,98
rodiny zriadencov	12 289	1,17	1,92	3,19	5,18	2,53
rodiny robotníkov	2 008	1,28	2,86	4,36	5,04	3,99

[16] ČSS sv. 126, ref. 11, s. 106–109.

Odvetvie manžela	Počet vydatých žien	Priemerný počet detí pripadajúcich na jednu ženu vo vekovej skupine				
		–24	25–34	35–49	50+	Spolu
Domáce a osobné služby	1 717	0,78	1,67	2,96	4,17	2,37
rodiny samostatných	984	0,75	1,68	2,71	3,73	2,12
rodiny úradníkov	12	1,00	3,00	2,83	4,25	3,17
rodiny zriadencov	56	1,00	2,15	3,18	4,38	2,86
rodiny robotníkov	665	0,82	1,59	3,40	4,45	2,68
Iné povolania a osoby bez udania povolania	**29 271**	**1,10**	**2,42**	**3,83**	**4,76**	**3,90**
rodiny samostatných	18 775	1,03	2,10	3,42	4,71	4,13
rodiny úradníkov	0	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
rodiny zriadencov	1	1,00	0,00	0,00	0,00	1,00
rodiny robotníkov	10 495	1,12	2,56	4,40	5,01	3,48
Spolu	**628 724**	**0,99**	**2,46**	**4,19**	**5,12**	**3,42**
rodiny samostatných	364 337	0,95	2,52	4,21	5,09	3,58
rodiny úradníkov	26 756	0,71	1,43	2,35	3,64	1,91
rodiny zriadencov	55 154	1,11	2,32	3,89	4,98	3,12
rodiny robotníkov	182 477	1,06	2,59	4,57	5,38	3,41

Tabuľka č. 6 – *Vydaté ženy podľa príslušnosti k hospodárskemu odvetviu podľa počtu živonarodených detí z posledného manželstva, Slovensko, 1950*[17]

Hospodárske odvetvie	Podiel žien (v %) bez detí	Podiel žien (v %) s tromi a viac deťmi	Priemerný počet detí na jednu ženu
Priemysel	18,2	32,4	2,24
Výrobné remeslá	17,1	36,0	2,38
Poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybárstvo	11,2	49,4	3,11
Stavebníctvo	15,0	39,4	2,60
Doprava	11,9	38,1	2,53
Obchod a peňažníctvo	21,6	26,1	1,90
Verejné služby	20,4	27,4	1,99
Osobné a domáce služby	32,9	21,0	1,59
Osoby bez zárobkovej činnosti	14,2	60,2	3,81
Hospodárske odvetvie neudané	21,7	30,7	2,28
Spolu	**14,4**	**42,4**	**2,76**

[17] Sčítaní lidu v Republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl III. Plodnost žen. In *Československá statistika*, Řada A., sv. 6. Praha : Státní úřad statistický, 1957, s. 12.

Aj v ďalších sčítaniach ľudu sa zisťovalo odvetvie hospodárstva a počet narodených detí, no publikované výsledky nedosahovali takú podrobnosť, akú sme mohli vidieť v prípade sčítania z roku 1930. Navyše dochádzalo k významnej premene klasifikácie jednotlivých odvetví, čo výrazne sťažuje akékoľvek snahy o hlbšie porovnanie získaných výsledkov.

Obsahovo najchudobnejšou je publikácia z prvého povojnového sčítania ľudu. Na základe týchto údajov sme boli schopní len vypočítať podiel žien podľa určitého počtu detí a približný počet detí pripadajúci na jednu ženu podľa hospodárskeho odvetvia, ale bez možnosti kombinácie s jej vekom. Získané výsledky sú tak významnou mierou zaťažené vplyvom vekovej štruktúry a neumožňujú hlbšiu a presnejšiu analýzu skutočnej konečnej plodnosti. Aj napriek týmto nedostatkom sa ukázalo, že výsledky známe z medzivojnového obdobia sa viac menej prejavovali v slovenskej populácii aj po druhej svetovej vojne. Znamená to, že najvyššiu plodnosť si naďalej udržali ženy pracujúce v poľnohospodárstve, lesníctve a rybárstve, kým najmenší priemerný počet detí na jednu ženu vykazoval obchod, peňažníctvo a služby. Na druhej strane je vidieť, že došlo k celkovému zníženiu plodnosti a čiastočne aj rozdielov medzi jednotlivými odvetviami.

Táto skutočnosť sa ešte viac prejavila v sčítaní ľudu, domov a bytov v roku 1961, kedy ženy pracujúce v primárnom sektore po prvýkrát mali v priemere menej ako 3 deti. Detailnejšie porovnanie týchto výsledkov ponúka tabuľka č. 7, z ktorej je opätovne zrejmý stále veľký rozdiel v realizovanej plodnosti medzi ženami pracujúcimi v primárnom sektore a ženami napríklad v stavebníctve, doprave, službách a obchode.

Tabuľka č. 7 – *Vydaté ženy ekonomicky aktívne podľa veku, počtu živonarodených detí z posledného manželstva a hospodárskeho odvetvia, Slovensko, 1961*[18]

Hospodárske odvetvie	Počet vydatých žien	Priemerný počet detí na jednu ženu vo veku				
		–24	25–34	35–49	50+	Spolu
Priemysel	80 536	0,75	1,64	2,26	1,93	**1,65**
Stavebníctvo	8 599	0,73	1,51	2,13	2,11	**1,54**
Poľnohospodárstvo a lesníctvo	181 936	0,94	2,39	3,15	3,39	**2,96**
Doprava	11 112	0,70	1,53	2,17	1,83	**1,60**
Obchod	34 963	0,70	1,70	2,16	1,89	**1,71**
Služby a správa	71 778	0,72	1,56	2,16	1,99	**1,65**
Osoby neaktívne s vlastným zdrojom obživy	25 835	0,98	1,83	2,10	2,85	**2,62**
Spolu	**389 471**	**0,77**	**1,86**	**2,71**	**3,05**	**2,26**

[18] Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961. Díl I. Demografické charakteristiky obyvatelstva. Praha : Ústřední komise lidové kontroly a statistiky, 1965, s. 286–309.

Zo sčítania ľudu z roku 1980 neboli publikované údaje v kombinácii vek, počet detí a odvetvie, ale len so spoločenskou skupinou. Ako je zrejmé z tabuľky č. 8, aj v tomto cenze sa potvrdila najvyššia plodnosť žien pracujúcich v poľnohospodárstve. Viac ako tri deti na jednu ženu pripadali v priemere na ženy zamestnané ako robotníčky a členky JRD. Najnižšiu plodnosť mali zamestnankyne.

Tabuľka č. 8 – *Vydaté ženy podľa spoločenskej skupiny, počtu živonarodených detí a veku, Slovensko, 1980*[19]

Spoločenská skupina	Vydaté ženy spolu	Priemerný počet detí na jednu ženu vo veku				
		–29	30–34	35–39	40+	Spolu
Robotníčky v poľnohospodárstve	65 362	2,08	2,97	3,18	3,18	**3,04**
Ostatné robotníčky	392 253	1,70	2,55	2,78	2,92	**2,50**
Zamestnankyne	552 363	1,37	2,06	2,25	2,43	**2,02**
Členky JRD	144 847	1,88	2,78	2,98	3,01	**2,88**
Spolu	**1 191 257**	**1,54**	**2,29**	**2,53**	**2,78**	**2,36**

Sčítanie ľudu, domov a bytov z marca 1991 bolo posledným československým cenzom a zachytávalo vo veľkej miere ešte stav slovenskej spoločnosti pred nástupom dynamických zmien, ktorých svedkami sme v posledných približne dvoch desaťročiach. Ako sme uviedli vyššie, v tomto období došlo k ďalšiemu poklesu počtu osôb zamestnaných v primárnom sektore, čo postihlo aj ženskú časť populácie. Preto údaje z tohto sčítania predstavujú poslednú sondu na viacpočetný súbor žien, ktoré boli ekonomicky aktívne v poľnohospodárstve, lesníctve a rybolove. Tento pohľad je cennejší o to viac, pretože sa z neho zachovali a sú už dostupné digitálne spracované údaje, čo výrazne rozširuje naše možnosti analýzy procesu plodnosti.

Ako je zrejmé z nasledujúcich grafov č. 1 a č. 2, vo všetkých generáciách bola intenzita plodnosti žien pracujúcich v primárnom sektore vyššia ako v prípade všetkých žien Slovenska. Konečná plodnosť sa u žien narodených na konci 30. a na začiatku 40. rokov pohybovala na úrovni troch detí, kým v prípade všetkých žien Slovenska to bolo približne na úrovni 2,4 až 2,6 detí. Medzigeneračne však v oboch skupinách môžeme vidieť pokles priemerného počtu detí na jednu ženu, a preto ženy, ktoré sa narodili na konci 40. rokov a na začiatku 50. rokov a v čase sčítania ľudu 1991 boli ekonomicky aktívne v primárnom sektore, mali priemerne 2,7 až 2,8 detí a všetky ženy na Slovensku 2,2 dieťaťa. Výsledky sčítania ľudu tiež poukázali na medzigeneračne nižšiu mieru bezdetnosti žien pracujúcich v primárnom sektore. Podiel bezdetných žien sa v generáciách z konca 30. až zo začiatku 50. rokov pohyboval na úrovni 4 – 5 %, kým v celej populácii Slovenska to bolo 8 – 10 %.

[19] Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980. Plodnosť žien – Manželské páry. SSR. Bratislava : Federálny štatistický úrad. Slovenský štatistický úrad, 1982, s. 262.

Graf č. 1 a 2 – *Konečná plodnosť a bezdetnosť žien pracujúcich v primárnom sektore a všetkých žien Slovenska, SĽDB 1991*[20]

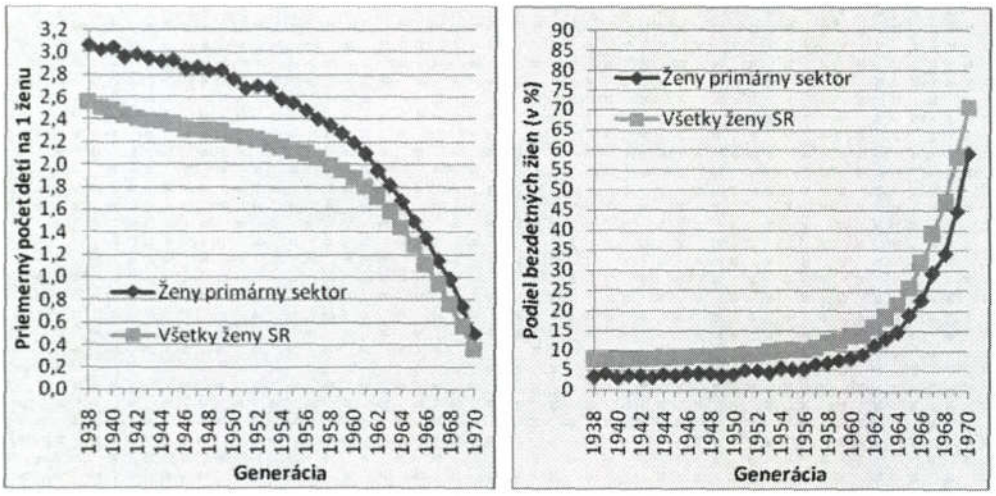

Graf č. 3 – *Štruktúra žien pracujúcich v primárnom sektore podľa roku narodenia a počtu živonarodených detí, Slovensko, SĽDB 1991*[21]

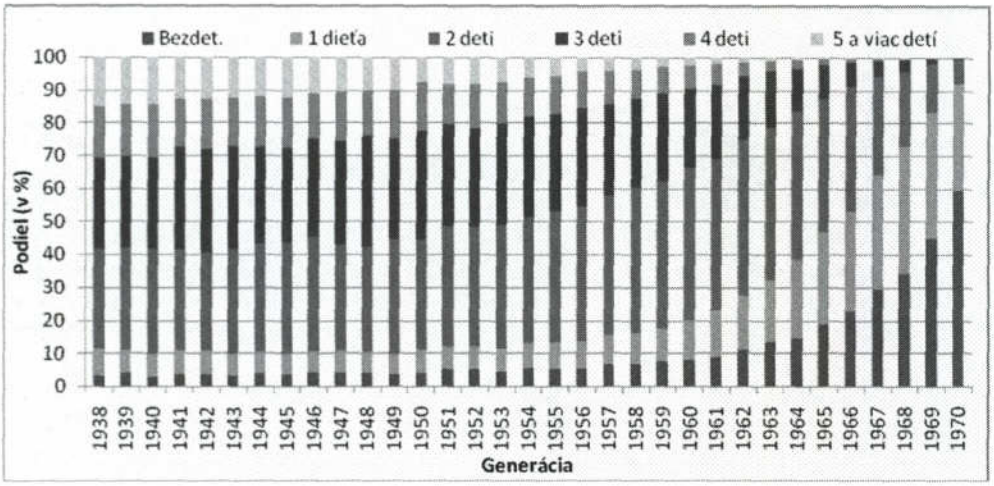

Rozdiely v konečnej plodnosti medzi ženami pracujúcimi v primárnom sektore a celou populáciou Slovenska sú predovšetkým výsledkom častejšieho rodenia detí vyšších poradí. Prevahu deti tretieho a vyššieho poradia mali najmä u žien narodených

[20] Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. 3. 1991. Interné údaje. Triedenie a výpočty autor.

[21] Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. 3. 1991. Interné údaje. Triedenie a výpočty autor.

do začiatku 50. rokov, kde táto skupina tvorila viac ako 50 % z danej generácie. V celej populácii Slovenska však ženy s tromi a viac deťmi podľa údajov zo sčítania z roku 1991 nedosahovali ani v najstarších generáciách takéto zastúpenie. Viac ako 40 % tvorili len v generáciách z rokov 1938–1943.

Grad č. 4 – *Štruktúra všetkých žien Slovenska podľa počtu narodených detí a generácie, SĽDB 1991*[22]

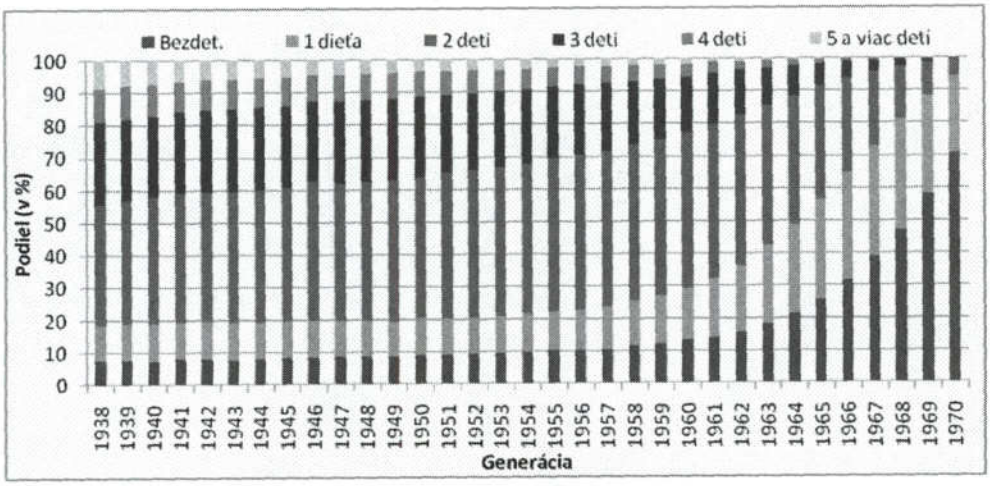

Podľa výsledkov sčítania obyvateľov z roku 2001 sa konečná plodnosť žien pracujúcich v primárnom sektore, ktoré sa narodili na konci 40. a na začiatku 50. rokov,[23] pohybovala na úrovni 2,7 až 2,8 dieťaťa na ženu. V prípade celej populácie Slovenska bol priemerný počet detí na jednu ženu narodených v tomto období na úrovni 2,2 až 2,3 dieťaťa. V mladších generáciách síce ešte reprodukcia nebola v čase sčítania ukončená, no aj v tomto prípade platilo, že intenzita plodnosti žien pracujúcich v primárnom sektore bola vyššia ako u všetkých žien Slovenska.

Miera bezdetnosti žien narodených v rokoch 1948–1960 a pracujúcich v primárnom sektore sa pohybovala na úrovni 4,0 – 6,5 %, čo v porovnaní so všetkými ženami Slovenska bolo približne o 3,7 – 5,6 % menej. Podobne aj v mladších generáciách sa ukazuje, že ženy pracujúce v poľnohospodárstve majú nižšiu bezdetnosť ako všetky ženy na Slovensku. Najväčšie rozdiely nachádzame v generáciách narodených v 70. rokoch, kde miera bezdetnosti je o viac ako 10 percentuálnych bodov nižšia. Práve generácie žien narodené v 70. rokoch sú nositeľkami zmien reprodukčného správania, ktoré sa presadzujú v posledných 20 rokoch. Na základe týchto údajov môžeme povedať, že ženy pracujúce v primárnom sektore sú zatiaľ menej ovplyvnené týmto vývojom. Dôkazom je nielen nižšia bezdetnosť, resp. vyšší podiel žien, ktoré sa aspoň raz už stali

[22] Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. 3. 1991. Interné údaje. Triedenie a výpočty autor.

[23] Pri sčítaní obyvateľov v roku 2001 mali ukončenú reprodukciu všetky ženy, ktoré sa narodili v roku 1952 a skôr. Vzhľadom na vek odchodu do dôchodku, v ktorom sa odzrkadľoval práve počet narodených detí a zmeny, ktorými primárny sektor po roku 1989 prechádza, boli celkové počty žien, ktoré pracovali v čase sčítania v tomto odvetví národného hospodárstva pomerne nízke. Preto boli v našej analýze použité len generácie narodené v roku 1948 a mladšie.

matkami, ale aj celková realizovaná plodnosť v týchto prelomových generáciách. Napríklad všetky ženy na Slovensku narodené v roku 1970 mali v priemere 1,6 dieťaťa, kým ženy pracujúce v primárnom sektore už mali viac ako 2 deti. Podobne aj ženy z druhej polovice 70. rokov sa vyznačovali vyššou plodnosťou a nižšou bezdetnosťou. Na základe týchto údajov môžeme predpokladať, že ženy pracujúce v primárnom sektore narodené v 70. rokoch vstupovali do materstva skôr a s vyššou intenzitou, ako tomu bolo v celej populácii Slovenska. Skorší začiatok reprodukcie však automaticky nemusí znamenať aj vyššiu konečnú plodnosť. Celkovú úroveň rozdielov v realizovanej plodnosti žien pracujúcich v primárnom sektore a v ostatných odvetviach národného hospodárstva tak budeme môcť analyzovať až pomocou výsledkov získaných zo sčítania 2011 a ďalších.

Graf č. 5 a 6 – *Konečná plodnosť a bezdetnosť žien pracujúcich v primárnom sektore a všetkých žien Slovenska, SODB 2001*[24]

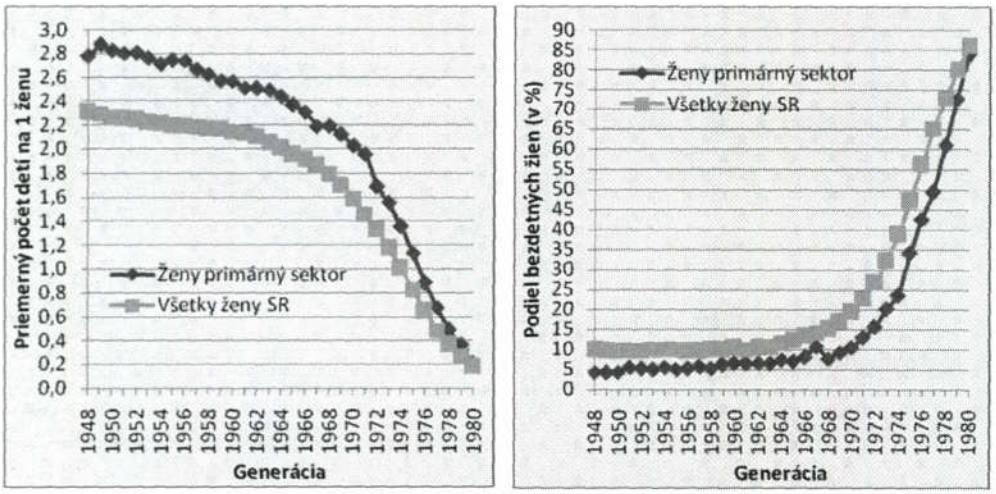

Výsledkom reprodukčných dráh na konci reprodukčného veku je štruktúra žien podľa počtu narodených detí. Ak porovnávame ženy pracujúce v roku 2001 v primárnom sektore a všetky ženy Slovenska, ktoré už ukončili svoju reprodukciu alebo boli na jej konci (vo veku 40 a viac rokov), potom je pri porovnaní nasledujúcich dvoch obrázkov zrejmé, že v prvej skupine žien majú vyššie zastúpenie tie ženy, ktoré sa stali tri a viackrát matkami. Práve táto skutočnosť bola príčinou vyšších hodnôt konečnej plodnosti, ktorú sme našli v podstate vo všetkých sčítaniach, ktorých výsledky sme prezentovali v tejto štúdii.

Premena reprodukčného správania v rámci demografickej revolúcie sa dotýkala najmä pôrodov vyšších poradí ako prejav vedomého obmedzovania veľkosti rodiny. Postupne tak dochádzalo k zmenšovaniu slovenskej rodiny, čo sa odzrkadlilo aj v zastúpení žien s vyšším počtom detí v príslušných generáciách. Ženy, ktoré sa narodili v 40. rokoch a neskôr, a ktoré prežili väčšinu svojej reprodukcie počas minulého politického režimu, sa vyznačovali výrazným príklonom k dvojdetnej rodine. Práve dvoj-

[24] Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 26. 5. 2001. Interné údaje. Triedenie a výpočty autor.

detná rodina spolu s nízkou bezdetnosťou až na hranici biologických možností spolu s veľmi nízkym zastúpením žien s jedným dieťaťom predstavovali jedno zo špecifík tzv. východoeurópskeho modelu reprodukcie. Ako môžeme vidieť na grafe č. 8, medzi generáciami žien narodenými v rokoch 1948–1960 mali najväčšie zastúpenie ženy s dvomi deťmi, ktoré presahovali 40% zastúpenie. Podiel žien s tromi a viac deťmi sa postupne znižoval z 38 % na 30 %. Jednodetnosťou sa vyznačovala približne desatina všetkých žien na Slovensku.

Graf č. 7 – *Štruktúra žien pracujúcich v primárnom sektore podľa počtu narodených detí a generácie, SODB 2001*[25]

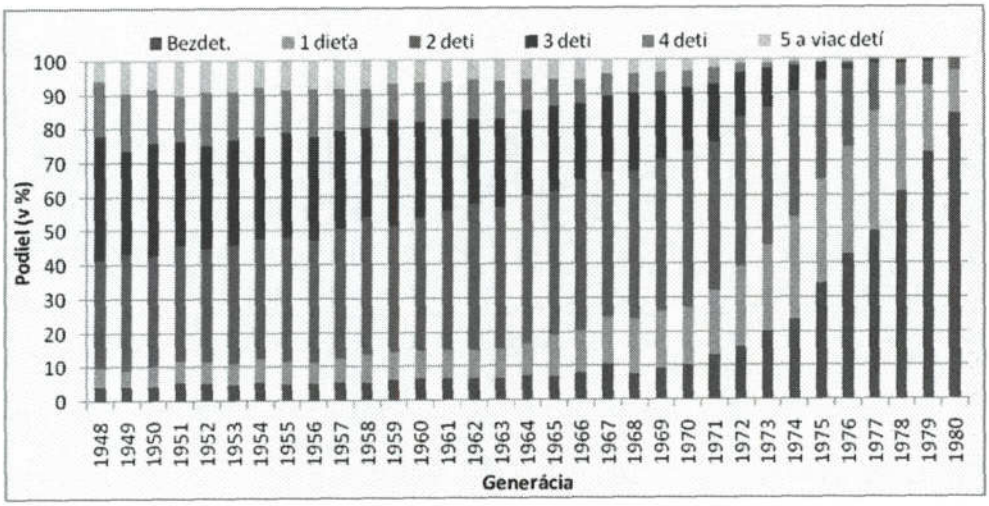

V prípade žien pracujúcich v primárnom sektore bol oproti všetkým ženám Slovenska nápadný predovšetkým vyšší podiel tých, ktoré mali tri a viac detí. Podiel týchto žien bol v generáciách z konca 40. rokov o takmer 20 percentuálnych bodov vyšší. Medzigeneračne síce sledujeme postupný pokles tejto skupiny, no aj v generácii z roku 1960 mali tieto ženy výraznú prevahu, keďže tvorili viac ako 46 % všetkých žien daného ročníka. Jedno dieťa mala len veľmi malá časť žien pracujúcich v primárnom sektore. V priemere to bolo len 5–8 % všetkých žien. Väčšie zastúpenie mali aj ženy s päť a viac deťmi, ktoré v generáciách 1948–1958 stabilne tvorili približne desatinu všetkých žien. V mladších generáciách narodených po roku 1960 sledujeme síce prevahu žien s dvomi deťmi, no vzhľadom na ich vek nemôžeme ešte v ich prípade hovoriť o ukončenej reprodukcii a je pravdepodobné, že určitá časť z nich sa ešte aspoň raz stane matkou. Zaujímavou z tohto pohľadu je aj štruktúra žien narodených v 70. rokoch. O vyššej plodnosti a nižšej bezdetnosti týchto žien pracujúcich v primárnom sektore sme sa už zmienili. Podľa výsledkov sčítania obyvateľov z roku 2001 však tieto ženy rodia oveľa častejšie i deti druhých a vyšších poradí. Môžeme tak povedať, že tieto ženy sa v porovnaní so všetkými ženami Slovenska stávajú matkami nielen skôr, s vyššou intenzitou v mladom veku, ale ide častejšie aj o opakované materstvo. Na zá-

[25] Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 26. 5. 2001. Interné údaje. Triedenie a výpočty autor.

klade týchto výsledkov sa zdá, že i v týchto prelomových generáciách bude napokon celková intenzita plodnosti vyššia, ako tomu bolo aj v prípade starších generácií a ženy pracujúce v primárnom sektore si do budúcnosti podržia svoj primát z pohľadu intenzity plodnosti. Na druhej strane je však potrebné povedať, že v budúcnosti pôjde o čoraz menšiu skupinu a ich reprodukčné správanie bude skôr marginálnym prejavom, ktorý sa výraznejšie na celorepublikovej úrovni neprejaví.

Graf č. 8 – *Štruktúra všetkých žien Slovenska podľa počtu narodených detí a generácie, SODB 2001*[26]

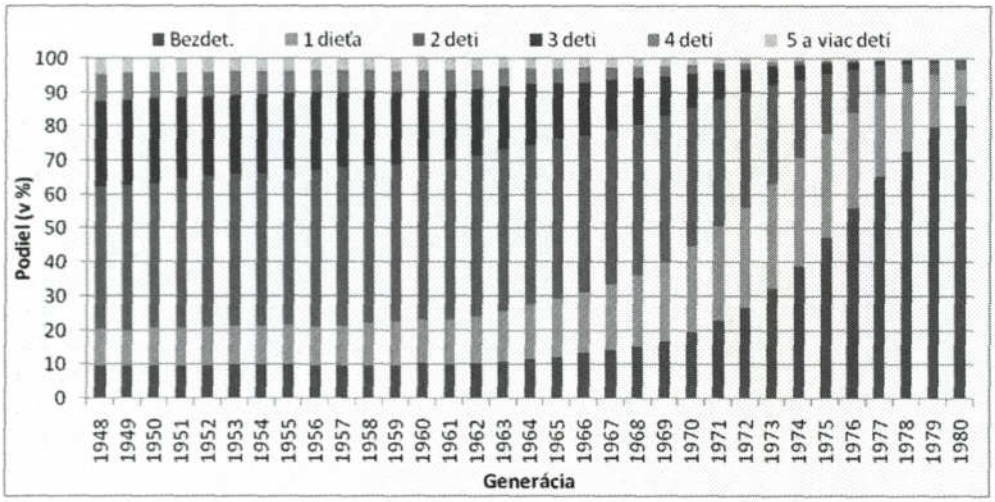

[26] Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 26. 5. 2001. Interné údaje. Triedenie a výpočty autor.

Konzervatívny slovenský roľník v zrkadle techniky v rokoch 1918–1948 (mechanizácia slovenského poľnohospodárstva)

Miroslav Sabol

V medzivojnovom období 1918–1938 boli najpočetnejšou zložkou slovenskej spoločnosti roľnícke rodiny. Poľnohospodárstvo sa stalo najdôležitejším hospodárskym odvetvím. Charakterizovala ho však značná zaostalosť oproti vyspelej Európe. Československo vzniklo spojením dvoch územných celkov s veľmi rozdielnou ekonomickou úrovňou. Vývoj v prvej polovici 20. rokov prebiehal v znamení povojnovej obnovy a integrácie oboch častí nového československého štátu. Pokiaľ išlo o charakter a intenzitu poľnohospodárstva, bol medzi českými krajinami na jednej strane a Slovenskom a Podkarpatskou Ukrajinou na strane druhej veľký rozdiel. Intenzita poľnohospodárskej výroby na Slovensku sa oneskorovala za intenzitou v českých krajinách zhruba o 50 rokov. Slovenské poľnohospodárstvo malo nielen nízku intenzitu výroby, ale i slabé presadzovanie sa na trhoch okolitých krajín. Skoro celá poľnohospodárska produkcia smerovala len na domáce trhy, jedine na juhozápadnom Slovensku bol na veľkostatkoch rozvinutý export, ktorý z veľkej časti mal svoje odbytisko vo Viedni, v Dolnom Rakúsku a Budapešti. Vznikom ČSR strácali staré trhy postupne svoj význam a slovenské poľnohospodárstvo začalo hľadať odbyt na českých trhoch. Obdobie po vzniku ČSR bolo charakteristické zapájaním poľnohospodárskej výroby do trhu, znižovaním možnosti využitia úhorov, rozširovaním pestovania technických plodín pre priemysel, ako aj v dôsledku ďalších tendencií hospodárskeho vývoja sa poľnohospodárska výroba postupne intenzifikovala a zvyšoval sa stupeň aplikácie mechanizačných prostriedkov. Mechanizácia poľnohospodárskych prác sa realizovala v prvom rade na veľkostatkoch s rozlohou nad 575 ha, ktoré zaberali 28 % úrodnej pôdy, ďalej u veľkých nájomcov pôdy a bohatých roľníkov. Napríklad už od konca 19. storočia sa využívala parná orba. Počet parných pluhov, vhodných len pre rozsiahle plochy v nížinách, dosiahol do roku 1918 maximálne 100 kusov. Podstatne rozšírenejšie bolo na Slovensku parné mlátenie a od začiatku 20. storočia mlátenie naftové a benzínové, aplikované najmä strednými a malými roľníkmi. Roku 1918 pracovalo len v oblasti západného a južného Slovenska 1 500 mláťačiek. Celkový počet mláťačiek sa pohyboval okolo 2500 parných a 1600 dieselových a benzínových mláťačiek. Pred rokom 1918 sa ojedinele objavili aj benzínové traktory na majetkoch cukrovarov, napríklad v Šahách, Želiezovciach a inde. Rozhodujúcim druhom pohonu však ostával pohon prostredníctvom ťažných zvierat a ručná práca poľnohospodárov. Roku 1911 stav koní a volov predstavoval 532 000 kusov približne na 350 000 hospodárstvách. Ťažné zvieratá slúžili na pohon rôznych druhov techniky, napríklad 18 000 gepľových mláťačiek.[1] Nosite-

[1] Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Expozitúra ministerstva zemedelstva (ďalej EMZ), k. 40, Hlásenie hospodárskeho inšpektora.; HALLON, Ľudovít. *Industrializácia Slovenska 1918–1938 (Rozvoj alebo úpadok?).* Bratislava: VEDA, 1995, s. 41–42; LACINA, Vlastislav. *Krize československého zemědělství 1928–1934.* Praha: ČSAV, 1974, s. 3–15, 231–237; VADKERTYOVÁ, Katarína. Poľnohospodárstvo na Slovensku v rokoch 1900–1914. In *Historický časopis*, 2, 1975, s. 130–135.

ľom modernizácie a pokroku bolo využívanie elektrickej energie na hospodárskych statkoch. Tento proces na Slovensku postupoval veľmi pomaly. Na rozdiel od českých krajín, kde začala veľkoplošná elektrifikácia práve v poľnohospodárstve vytváraním elektrifikačných družstiev, bolo na Slovensku využitie elektrickej energie pre poľnohospodárske práce obmedzené na veľkostatky s vlastným zdrojom energie a na obce v blízkosti miest s väčšími elektrárňami. Nový druh energie používali pre mlátenie a na iné účely veľkostatky Esterháziovcov v Senci, Andrášiovcov v Humennom, veľkostatok v Stupave a niektoré ďalšie v produkčných oblastiach.[2]

Vďaka stúpajúcej výrobe z hektára a pomerne priaznivým cenám dosiahli slovenskí roľníci v rokoch 1923–1928 najvyššie príjmy za celé medzivojnové obdobie. Dostatočný odbyt na domácom trhu a vysoké ceny poľnohospodárskych produktov predlžovali existenciu drobných hospodárstiev do 5 ha, predstavujúcich 68 % všetkých závodov odvetvia. Pomerne slušný čistý výnos umožňoval poľnohospodárom akumulovať peňažné prostriedky a investovať ich do nákupu strojov, meliorácie, prípadne prestavby hospodárskych budov. Samozrejme vyššie príjmy mali predovšetkým statkári a veľkostatkári. V českých krajinách roľníci rozumne zhodnocovali zisk predovšetkým kúpou modernejších poľnohospodárskych strojov a zariadení, ktoré im zefektívňovali a uľahčovali produktivitu práce. Na Slovensku sa stal pravý opak, zarobené peniaze investovala prevažná väčšina roľníkov do kúpy ďalšej pôdy, aj napriek tomu, že už vlastniacu pôdu obrábala častokrát primitívnymi nástrojmi, ale predovšetkým silou svojich svalov. Väčšie statky boli otvorenejšie k zavádzaniu modernej mechanizácie ako drobní roľníci, preto sa agrárna buržoázia stala v predmetnom období hlavnou nositeľkou technického pokroku.[3] Na majetkoch agrárnej buržoázie, tvoriacich len 3 % počtu závodov, v roku 1930 pracovalo 89 % všetkých traktorov a 58 % mláťačiek. Malí a strední roľníci si neskôr uvedomili potrebu novej mechanizácie, a preto pri nákupe väčších mechanizmov združovali finančné prostriedky a vláda im poskytovala dotácie, konkrétne v rokoch 1922–1930 okolo 5 mil. Kč. Medzi pohonnými motormi zaznamenal v 20. rokoch najväčší nárast výkon dieselových a benzínových motorov, ktorý v roku 1930 predstavoval 73 % celkového 47,2 MW využiteľného výkonu v rastlinnej a živočíšnej výrobe. Najväčší podiel na vzraste výkonu mali traktory poháňané spaľovacími motormi. Na druhej strane poklesol počet parných mláťačiek asi o polovicu v porovnaní so stavom v roku 1918. Počet gepľových mláťačiek stagnoval.[4]

Systematická elektrifikácia slovenských poľnohospodárskych obcí s prevahou malých roľníkov sa mohla rozbehnúť rýchlejším tempom len za podpory štátu. Podľa zákona č. 139/1926 poskytovala vláda podporu na stavbu sekundárnych sietí a prípojok v rozsahu 15 až 20 % nákladov. Pri udeľovaní dotácií však mali prednosť elektrifikačné družstvá, na Slovensku veľmi zriedkavé a väčšine obcí chýbali prostriedky na zaplatenie svojho podielu nákladov, preto hrozilo odčerpanie prevažnej časti štátom poskytnutej sumy českými obcami. Tomuto nebezpečenstvu mal zamedziť zákon č. 46/1929,

---

[2] SNA, f. EMZ, k. 28, Žiadosť na EMZ o zapožičanie mláťačky. STRAUB, Alfred. *Statistik der Elektrizitätswerke in Ungarn für 1911*. Budapest, 1911, s.105–106.

[3] FALTUS, Josef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Bratislava, 1969, s.164–167; HALLON, ref.1, s. 130.

[4] Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA BA), f. Energetické závody – Južnoslovenské, k. 1, Zápisnica Južnoslovenských elektrární z marca 1930; *Hospodársky a spoločenský vývoj ČSR 1918–1968*. Praha, 1968, s. 71.

zvyšujúci dotácie špeciálne pre obce pripájané na siete regionálnych elektrárenských spoločností podporovaných štátom. Zvlášť pre Slovensko bola určená suma 35 mil. Kč.[5]

Pre poľnohospodársku výrobu prvej polovice 20. storočia je charakteristické postupné nahrádzanie ťažnej sily domácich zvierat a ručnej sily silou spaľovacích motorov a elektromotorov. Spojenie mechanickej sily motorov s pracovnými strojmi malo obrovský vplyv na organizáciu, produktivitu, intenzitu i rentabilitu poľnohospodárskej výroby. Vysoká produktivita strojovej práce mala najprv význam pre štáty s rýchlo sa rozvíjajúcim priemyslom a pre štáty s extenzívnym poľnohospodárstvom (išlo o štáty s nižšou hustotou obyvateľstva a s nedostatkom pracovných síl), čo nebol prípad Slovenska. Na základe vývoja mechanickej sily v poľnohospodárskej výrobe sa mechanizácia rozlišovala na dva typy. Americký typ mechanizácie sa vyznačoval rýchlym rozširovaním traktorov, kombajnov a nákladných áut, teda motorov. Európsky typ mechanizácie preferoval rýchlejšie šírenie hnacích motorov-elektromotorov, ktoré mechanizovali prácu predovšetkým vo vnútri statkov. Príslušný typ mechanizácie ovplyvnil výrobu a používanie ďalších strojov a náradí.[6] Na Slovensku by sa veľmi ťažko presadzoval americký typ mechanizácie, pretože v roku 1920 bolo na celom území 143 motorových vozidiel (osobných automobilov, nákladných áut, traktorov, motocyklov).[7] Na Slovensku sa v rokoch 1925–1930 elektrifikovalo 214 poľnohospodárskych obcí, kým do roku 1925 to bolo len 17. Okrem toho bolo 15 veľkostatkov pripojených k sieti elektrického vedenia ako veľkoodberatelia. Priemerná cena elektrickej energie sa pre malé elektrické motory znížila z 5 na 3,60 Kč/KWh. Roku 1930 bolo v poľnohospodárstve na Slovensku používaných 1 014 elektromotorov, pre porovnanie v Nemecku v tom období ich bolo viac ako 250-tisíc. Koncom 20. rokov bola zavedená špeciálna tarifa pre elektrické mlátenie v hodnote 1,50 až 1,80 Kč/KWh. Význam využitia elektrického mlátenia pre zhospodárenie celkového procesu rastlinnej výroby potvrdzuje porovnanie nákladov na túto spracovateľskú činnosť v polovici 20. rokov, keď vymlátenie 1 tony obilia ručne námezdnou silou stálo 600 Kč, poťahom 75 Kč a pri pohone elektromotorom 30 Kč. V roku 1930 odoberalo elektrický prúd 8 418 hospodárstiev, čo predstavovalo necelé 2 % počtu všetkých poľnohospodárskych závodov Slovenska, zatiaľ čo v českých krajinách bolo elektrifikovaných až 314 000 hospodárstiev.[8]

Na prelome 20. a 30. rokov zasiahla slovenských roľníkov hlboká kríza. V poľnohospodárstve v ČSR sa dá vymedziť rokmi 1928–1934. Jej sprievodným znakom je prudký prepad cien poľnohospodárskych komodít. Dôsledky agrárnej krízy sa snažila vláda prekonať administratívnymi a štátnomonopolistickými opatreniami. Štátne zásahy len málo pomohli drobným roľníkom, ktorých kríza zasiahla najmarkantnejšie. Skôr

---

[5] Podnikový archív Východoslovenských elektrární Košice (ďalej PA VSE KE), f. Dokumentácia pred rokom 1945 (nespracované), Zákon č. 46/1929 prerokovaný na valnom zhromaždení VSE; *20 let československého zemědělství 1918–1938*. Praha, 1938, s. 248–249.

[6] KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav (ed.). *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2000, s. 64–65.

[7] HALLON, Ľudovít – FALISOVÁ, Anna – MOROVICS, T. Miroslav. *Chronológia vývoja vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava: AEP, 2006, s. 146.

[8] ŠA BA, f. Energetické závody – Južnoslovenské, k. 1, Správa o spotrebe elektrickej energie v poľnohospodárstve 1930; *Hospodársky a spoločenský vývoj ČSR 1918–1968*. Praha, 1968, s. 71; HALLON, ref.1, s. 188.

sa v týchto opatreniach sledovali záujmy statkárov a veľkostatkárov. Kríza v celej hĺbke odkryla a znásobila problémy slovenského poľnohospodárstva, ktoré spočívali predovšetkým v malej rentabilite poľnohospodárskej výroby a v nízkej produktivite roľníckej práce. Kríza však zmenila pozitívne myšlienkové pochody roľníctva, ktoré si stále viac uvedomovalo nutnosť znižovania vlastných nákladov technickou modernizáciou. Popri nákupe nových mechanizmov vzrastal záujem o elektrickú energiu. Postupným zlepšovaním podmienok čerpania poskytovaných úverov a dotácií sa v druhej polovici 30. rokov podstatne urýchlil rast počtu elektrifikovaných poľnohospodárskych obcí.[9]

Koncom tridsiatych rokov 20. storočia začína aj do slovenských roľníckych rodín pomaly prenikať moderná technika. Najvýraznejšie sa to prejavuje v najúrodnejších oblastiach na južnom a západnom Slovensku. Rodiny roľníkov bojujú so zlým technickým vybavením svojich hospodárstiev. S opatrnosťou začínajú používať prvé elektromotory a elektrické prístroje. Stav elektromotorov v poľnohospodárstve dosiahol v roku 1938 skoro trojnásobok počtu z roku 1930. Elektrická energia sa využívala predovšetkým na takzvané práce pod strechou, menovite na mlátenie, pohon sekačiek, šrotovníkov, kruhadiel, drvičov, mlynkov, elevátorov, fukarov, triedičov, odstrediviek, čerpadiel, zavlažovacích zariadení, parákov, umelých liahní, strojového parku. Naďalej sa v prevažnej miere obrábali polia využívaním ťažnej sily zvierat. V tomto období pracuje v poľnohospodárstve stále viac ako 400 000 zvierat (192 548 koní a 221 108 volov a kráv).[10]

Vojnové udalosti, tradičný spôsob obrábania pôdy, odpor voči inovatívnym a moderným prvkom v poľnohospodárstve zo strany roľníkov spôsobili návrat slovenského poľnohospodárstva o niekoľko rokov dozadu a reálne ohrozili vyživovaciu základňu štátu.

Na základe Viedenského arbitrážneho rozhodnutia z 2. novembra 1938 prišlo Slovensko o 10 390 km^2 územia, na ktorom žilo 854 000 obyvateľov, okrem iného stratilo aj 182 obcí výlučne slovenských, alebo s maďarskou menšinou. Do rúk Maďarov sa dostalo 20 % slovenského priemyslu, dva úplne elektrifikované okresy a až 35 % poľnohospodárskeho odvetvia, ktorý zastupovali cukrovary v Šuranoch, Dioseku (dnes Sládkovičovo) a v Oreske, ale aj viaceré liehovary a mlyny. Maďarskou anexiou stratilo Slovensko 1/3 ornej pôdy. Išlo o bonitnú pôdu, ktorá bola už pred Viedenskou arbitrážou považovaná za hlavný zdroj vyživovacej základne Slovenska. Pestovali sa na nej predovšetkým obilniny, chmeľ, tabak a vínna réva. Odborníci odhadovali slovenské straty v poľnohospodárstve na vyše 10 miliárd Ks. Južné časti pripojené k Maďarsku plynulo zabezpečovali zásobovanie predmníchovského Československa a boli jeho obilnou komorou. Poľnohospodárske družstevníctvo rôzneho druhu a vyspelé gazdovské spolky s takmer storočnou tradíciou združovali tisíce roľníkov, odbremeňovali ich od starosti odbytu a zabezpečovali ich hospodárstva kvalitnou technikou. Na odtrhnutom území ostalo 631 takýchto družstiev.[11]

---

[9] *20 let československého zemědělství 1918–1938*. Praha, 1938, s. 32–33; HALLON, ref.1, s. 131.

[10] HALLON – FALISOVÁ – MOROVICS, ref. 7, s. 169.

[11] CAMBEL, Samuel. *Slovenská dedina (1938–1944)*. Bratislava: SAP, 1996, s. 7–8, ČIERNA-LANTAJOVÁ, Dagmar. *Podoby česko-slovenského-maďarského vzťahu 1938–1949 (Východiská, problémy a medzinárodné súvislosti)*. Bratislava, 1992, s. 11–12. PRŮCHA, Václav a kol. *Hospo-*

Hospodárstva na území južného Slovenska oproti iným regiónom v medzivojnovom období značne napredovali, či už v celkových výnosoch, ale aj v zavádzaní modernej techniky a inovatívnych prvkov v poľnohospodárskej výrobe. Ich pričlenenie k Maďarsku uvrhlo slovenské poľnohospodárstvo o niekoľko rokov dozadu. Práve Viedenská arbitráž spôsobila v ďalších rokoch veľmi nepriaznivú bilanciu slovenského poľnohospodárstva.

Slovenskí roľníci dosahovali počas prvých rokov existencie Slovenskej republiky veľmi nízke výnosy hlavných poľnohospodárskych obilnín (raž, jačmeň, pšenica, ovos), ktoré boli na úrovni štátov juhovýchodnej Európy (Španielska, Bulharska, Talianska). Tieto štáty však mali oveľa horšiu kvalitu pôdy ako u nás. Za štátmi s najväčšou intenzitou výroby (Holandsko, Belgicko, Dánsko) zaostávalo Slovensko až o 80 %.[12] Tento stav nepomohol zvrátiť ani vznik ČSR, kde už v Rakúsko-Uhorsku Čechy a Morava dosahovali vo výnosnosti hlavných poľnohospodárskych plodín vyšší európsky priemer a mohli potiahnuť zaostalé slovenské poľnohospodárstvo. Pozitívny vplyv spoločného štátu sa začal prejavovať v tejto oblasti v druhej polovici tridsiatych rokov. Rozbitie Československa však tento priaznivý trend úplne zastavilo.

Oveľa skôr ako pestovanie obilnín nachádzalo u nás osobitný význam pestovanie okopanín. Najdôležitejšou slovenskou okopaninou boli zemiaky. Darilo sa im na celom území Slovenska, najmä v severných hornatejších krajoch, kde patrili v mnohých rodinách k najzákladnejším potravinám. V niektorých okresoch tvorili vyše 30 % všetkej oráčiny. Na začiatku Slovenskej republiky si zemiakarstvo podržalo štandard predchádzajúcich medzivojnových rokov a z plochy 177 127 ha osiatej roku 1940 sa vyprodukovalo až 20 723 859 q úrody (priemer zemiakov z 1 ha činil 118 q). V roku 1943 však produkcia zemiakov rapídne poklesla a takmer na rovnakej ploche sa dosiahol výnos 13 978 080 q. Vo vojnových časoch, keď začali slovenskému hospodárstvu chýbať náročnejšie potraviny, to bol pre nový štát fenomén politicky veľmi nebezpečný a národohospodársky dlho neudržateľný. Od výšky produkcie zemiakov záviselo aj rozšírenie chovu ošípaných, zavedenie výroby liehu, zemiakového škrobu, ale najmä zabezpečenie potravinového článku. Roku 1943 bol zaznamenaný prudký pokles úrody zemiakov, ktorý malo na svedomí nepriaznivé počasie (horúčavy a sucho), bol to však len jeden faktor. Ďalšou príčinou bol laxný prístup zo strany roľníkov k dôkladnejšej príprave pôdy, ktorá spočívala v racionálnom hnojení a predovšetkým v kvalitnej orbe. Tá sa aj v dôsledku slabej mechanizácie značne zanedbávala.[13]

Veľká časť roľníkov vlastnila na statkoch včelie úle. Výroba medu u nás mala stáročnú tradíciu. Roku 1938 bolo registrovaných 20 151 včelárov. Ich počet sa do roku 1945 zvýšil na 21 100. Lenže pokles výroby medu počas existencie Slovenskej republiky predstavoval až 50 %. Z 10 083 ton z roku 1938 na 4 958 ton v roku 1945. Tento pokles bol spôsobený vymrznutím mnohých včelstiev v tuhých zimách v rokoch 1940 a 1942, ale hlavne nevyužívaním nových zariadení a prostriedkov na ošetrovanie včelstiev a stáčanie medu.[14]

---

dářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 1. díl Období 1918–1945. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2004, s. 427–430.

[12] CAMBEL, ref. 11, s. 18.

[13] CAMBEL, ref. 11, s. 71–72.

[14] *Štatistická príručka Slovenska 1948*. Bratislava: Štátny plánovací a štatistický úrad, 1948, s. 113.

Nepochopiteľný pokles nastal aj u dojivosti dojníc. V medzivojnovom období sa produkcia mlieka ročne pohybovala okolo 8,2 milióna hektolitrov. Počas celého obdobia Slovenskej republiky klesla dojivosť na 5,3 milióna hektolitrov, v rokoch 1944, 1945 až na 4,2 milióna hektolitrov, a to aj napriek tomu, že počet dojníc sa od roku 1936 nemenil, pohyboval sa stále na úrovni 530-tisíc, v polovici štyridsiatych rokov dokonca stúpol na 550 000.[15] Priemerná dojivosť jednej kravy ročne na našom území predstavovala necelých 800 litrov. Pre porovnanie v Holandsku to bolo 3 000 litrov, v Anglicku viac ako 4 000 litrov. Súviselo to aj s úzkou špecializáciou statkov na jednotlivé produkty v týchto vyspelých krajinách, v našich podmienkach niečo také neexistovalo.[16]

Hlavnou príčinou slabých výnosov okrem nejednotnosti a rozdrobenosti poľnohospodárskej a úžitkovej plochy bola technická zastaranosť poľnohospodárskej mechanizácie. V protektoráte sa pracovalo s najmodernejšou poľnohospodárskou technikou, u nás sa však nepodarilo prekonať staré dedičstvá. Slovenské roľnícke rodiny boli konzervatívne a neprístupné novým inovačným prostriedkom. Najradšej pracovali spôsobom svojich predkov. Najpoužívanejším pracovným nástrojom bol pluh, na mnohých statkoch ešte drevený. Z ďalších nástrojov sa využívali hlavne cepy, kosy, brány a ručné sekačky slamy. Roku 1940 bolo na Slovensku 223-tisíc pluhov, 210-tisíc brán, a len 6 100 žacích strojov a 5 500 sejačiek.[17] Pri celkovom počte 339 451 maloroľníckych hospodárstiev na jedno hospodárstvo pripadlo 0,66 % pluhu. To znamenalo, že vyše 100-tisíc poľnohospodárskych domácností ani pluh nevlastnilo.[18] To už ani nehovoriac o vlastnení traktoru alebo nákladného auta, keď podľa štatistiky bolo v roku 1942 na Slovensku evidovaných 606 traktorov a 2 874 nákladných motorových vozidiel, ktoré sa samozrejme využívali aj v iných rezortoch hospodárstva a veľká časť z nich i pre potreby nemeckej armády.[19]

Moderné poľnohospodárske stroje, ako samoviazače a traktory, nemali ani všetky väčšie statky, ktoré obrábali pôdu nad 50 ha. Statky do 10 ha nemali stroje na motorový pohon a iba ojedinele sa na roľníckych hospodárstvach nad 10 ha používal gápeľ poháňaný koňmi. Malým roľníckym rodinám nechýbalo však len strojové vybavenie, ale časť z nich nemala koňa alebo kravu, ktoré by sa používali na záprah. Podľa štatistiky k 1. 1. 1946 bolo na Slovensku 186-tisíc ťažných kráv a 203-tisíc koní. Do záprahov boli využívané hlavne na východnom Slovensku (v Šarišsko-zemplínskej, Gemerskej a Košickej župe).[20]

Poľnohospodárstvo z hľadiska technickej modernizácie prechádzalo počas existencie Slovenskej republiky doslova agóniou. Slovenský roľník bol výsostne konzervatívny a bránil sa akýmkoľvek technickým experimentom. Roku 1942 sa túto patovú situáciu snažil vyriešiť minister dopravy a spojov Július Stano, ktorý bol zároveň generálnym riaditeľom Slovenských elektrární. Spustil akvizičnú akciu zameranú na väčšie

---

[15] *Štatistická príručka Slovenska 1948,* ref. 14, s.108.

[16] KOMORA, Ján. *Elektrina budúcnosť Slovenska.* Bratislava: Štátny plánovací a štatistický úrad, 1948, s. 48.

[17] *Hospodárska obroda*, roč. 1, 1941, č. 1, s. 24–25. *Hospodárska obroda*, roč.1, 1941, č. 3, s. 3.

[18] CAMBEL, ref.11, s.17.

[19] *Štatistická príručka Slovenska 1947.* Bratislava: Štátny plánovací a štatistický úrad, 1947, s. 228.

[20] *Štatistická príručka Slovenska 1947*, ref. 19, s. 98–102. CAMBEL, ref. 11, s.17.

využívanie elektrickej energie v poľnohospodárstve a v roľníckych domácnostiach.[21] Prenikanie elektrickej energie na slovenské statky malo zefektívniť a uľahčiť prácu roľníkov a zvýšiť výnosy obilnín a okopanín. Využívanie nového pohonu u nás bolo minimálne. Podľa štatistiky v roku 1939 dosahovala na Slovensku ročná spotreba elektrickej energie na 1 ha ornej pôdy 10 kWh. V štátoch s vyspelým poľnohospodárstvom to bolo až 400 kWh. V poľnohospodárstve sa elektrická energia využívala len minimálne, tým značne zaostávala táto oblasť za ostatnými hospodárskymi rezortmi. Elektrifikovaných bolo len 28 % hospodárskych statkov, aj tam sa vo väčšine využívala len na svietenie, a to spravidla iba v obytnej časti hospodárstva. Minimálna bola spotreba elektrickej energie v maštaliach, sýpkach a v ďalších hospodárskych objektoch.[22] Okrem akvizícií Slovenských elektrární v roku 1942 odhlasoval Slovenský snem štátny príspevok na zveľadenie poľnohospodárstva vo výške 100 mil. Ks. V rámci tejto „stomiliónovej akcie", ktorú organizovala Roľnícka komora, sa poskytovali podpory na nákup poľnohospodárskych strojov, elektromotorov, na elektrifikovanie silážnych jám, melioračné práce a podobne. Keďže podpora závisela od množstva produktov, ktorými roľník „prispieval na výživu národa", plynulo takmer celých 100 mil. Ks v prospech veľkostatkov a väčších roľníckych hospodárstiev. Počas Slovenskej republiky začína do rodín v tejto oblasti v dôsledku masívnej kampane vlády prenikať elektromotor. Ten uľahčuje a zefektívňuje prácu. Začínajú sa využívať moderné technické výdobytky, ako napr. prvé elektrické umelé liahne pre hydinu. Koncom vojny sa pomalými krokmi slovenský roľník modernizuje. Výsledky systematickej akvizície však nezodpovedali vynaloženému úsiliu.[23]

Štátne zásahy čiastočne prispeli k zvýšeniu rentability poľnohospodárskej výroby. Pozitívnym javom bola skutočnosť, že roľníctvo si začalo uvedomovať nutnosť znižovania vlastných nákladov technickou modernizáciou. Postupným zlepšovaním podmienok čerpania poskytovaných úverov a dotácií na elektrifikáciu sa značne urýchlil rast počtu elektrifikovaných poľnohospodárskych obcí. Elektromotory využívané v poľnohospodárstve dosiahli roku 1938 príkon 11,5 MW. Do roku 1945 sa príkon zvýšil na 30 MW. Elektrická energia sa uplatnila predovšetkým na tzv. práce pod strechou. V prvej polovici štyridsiatych rokov to bolo na elektrické mlátenie, pohon sekačiek, šrotovníkov, drvičov, mlynkov, fukarov, triedičov, odstrediviek, čerpadiel, zavlažovacích zariadení, elevátorov, parákov a začalo sa experimentovať s umelými liahňami.[24]

Porovnanie spotreby elektrickej energie na osobu v poľnohospodárstve za rok 1943 s vyspelými krajinami odzrkadľovalo priepastné zaostávanie Slovenska:

Slovensko	*0,07 kW*
Čechy a Morava	*1,20 kW*
Francúzsko	*2,10 kW*
Anglicko	*2,50 kW*
USA	*4,40 kW*

[21] PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929–1945 (nespracované), Výročná správa Slovenských elektrární 1942.

[22] PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929–1945 (nespracované), Zápisnice akvizičnej komisie SE 1942–1943.

[23] PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929–1945 (nespracované), Analýza akvizičného výboru v poľnohospodárstve z roku 1942.

[24] KOMORA, ref. 16, s. 47–48.

Do roku 1945 sa táto situácia zmenila len minimálne, čo potvrdzovalo nepriaznivý stav elektrifikácie a celkového technického rozvoja v poľnohospodárstve.[25]

Na konci druhej svetovej vojny bolo na elektrickú sieť pripojených 250 000 hospodárstiev, z nich len 15 000 využívalo elektrický motor. To predstavovalo len 6 %. V roku 1944 uskutočnili súpis všetkých elektromotorov u odberateľov, ktorí boli objektom intenzívnej dvojročnej agitačnej činnosti. V priemere pripadalo na 100 odberateľov 10 elektromotorov.[26] Približne 200-tisíc statkov elektrickú energiu využívalo čisto len na svietenie a nie pri poľnohospodárskej činnosti. Aj to sa používala len jedna žiarovka, zvyčajne v kuchyni s priemerným výkonom 15 W. Hospodárske budovy neboli osvetlené.[27]

Poľnohospodárske oddelenie, ktoré bolo vytvorené v rámci Slovenských elektrární, malo za úlohu prehlbovať znalosti roľníkov o využití elektriny v poľnohospodárstve, hlavne pomocou odborných prednášok na dedinách. V záujme všeobecného prehľadu o možnostiach elektrifikácie v poľnohospodárstve vydalo Poľnohospodárske oddelenie knihu na 126 stranách s názvom *Elektrina v poľnohospodárstve.* V roku 1943 vydali brožúry aj pre ďalšie typy odberateľov pod názvom *Správne osvetlenie, Elektrina v remeslách* a *Elektrina v domácnosti.*[28]

Z iniciatívy pracovníkov boli natočené propagačné filmy, konkrétne *O použití elektriny v poľnohospodárstve* a film *Uvoľnená sila.* Wirtschaftsgruppe Elektrizität, odbočka vo Viedni, darovala Akvizičnému odboru kópiu univerzálneho propagačného filmu *Urkraft des Weltalles.* Tento film vyrobila filmová spoločnosť UFA. K nemu boli vyrobené aj slovenské titulky. Filmy využívalo Poľnohospodárske oddelenie pri svojich prednáškach po Slovensku a tiež sa využíval ako ilustrácia na spomínaných hospodárskych školách. Boli dokonca zaradené do osvetovej činnosti Škol-filmu ako kultúrny film. Poľnohospodárske oddelenie vytvorilo množstvo diapozitívov, ktoré premietali bezplatne v slovenských kinách, ako aj rôzne propagačné plagáty.[29]

Pri Slovenských elektrárňach bola vytvorená Elektrotechnická veľkoobchodná spoločnosť (EVUS), ktorá sa zaoberala predajom elektrických stojov a prístrojov. V tomto období boli v jej predajniach k dispozícii stroje na rezanie dreva, sečky, rôzne druhy šrotovníkov a dokonca elektrické stroje na dojenie a mútenie mlieka. Z týchto elektroprístrojov mala najširšie využitie mláťačka na obilie. Najväčší problém predstavovala veľmi vysoká cena elektrických strojov. Slovenské elektrárne preto zriaďovali tzv. obecné strojárne, ktoré za symbolický poplatok požičiavali roľníkom elektrické a iné poľnohospodárske stroje a zariadenia. Pracovníci chodili po jednotlivých roľníckych domácnostiach a vysvetľovali výhodnosť používania elektrických prístrojov na statkoch. Ani táto iniciatíva sa však nestretla s väčšou odozvou.[30]

---

[25] PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929–1945 (nespracované), Zápisnica akvizičnej komisie SE z dňa 29. 2. 1944.

[26] ŠA BA, f. Elektrotechnická veľkoobchodná uč. spol. v Bratislave 1941–1944 (ďalej EVUS), k. 1, Zápisnice 1942–1944.

[27] KOMORA, ref. 16, s. 49.

[28] PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929- 1945 (nespracované), Zápisnica akvizičnej komisie SE z dňa 29. 2. 1943.

[29] PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929–1945 (nespracované), Zápisnica akvizičnej komisie SE z dňa 29. 2. 1943. *Päť rokov sústavnej elektrizácie Slovenska.* Bratislava: Unia, 1944, s. 57.

[30] ŠA BA, f. EZ-EVUS, k. 12, Zoznam tovaru.

Okrem pracovníkov Akvizičného oddelenia sa mohol podieľať na propagácii každý zamestnanec Slovenských elektrární. Ak získal nového odberateľa, ktorému inštalovali prípojku na elektrickú sieť, mal právo na 3 % z faktúry za inštalačné práce. V prípade, že zákazník požiadal aj o pripojenie elektromotora alebo iných elektrotechnických zariadení a prístrojov, odmena sa zvýšila na 5 %. Zo všetkých vyplatených odmien zamestnancom dostal okresný správca od 0,6 do 0,8 %. Podľa uznesenia správnej rady sa okresní správcovia nemohli podieľať na priamom predaji, ale mali tento predaj organizovať a dohliadať na jeho priebeh, aby ostatní zamestnanci akvizíciu úspešne uskutočňovali. V roku 1944 EVUS priniesol na trh elektrické umelé liahne. Boli to skrine na asi 200 vajíčok s rozmermi 1,2 × 1,2 × 0,7 m. Pre vysokú cenu 4 200 Ks však boli liahne nepredajné. Liaheň spotrebovala asi 4 kWh elektrickej energie za 24 hodín.[31] Pri získaní odberateľa stačilo, aby zaplatil 10 %, zvyšok mohol doplácať v splátkach pri účtovaní spotreby elektriny. Slovenské elektrárne pristupovali k rôznym akciám pre budúcich spotrebiteľov. Každý nový odberateľ v elektrifikovaných obciach, ktorý si objednal elektroinštaláciu v Slovenských elektrárňach, dostal zdarma elektrický prúd počas dvoch mesiacov do výšky 50 kWh.[32]

Prechodom frontu nastala v poľnohospodárstve veľmi zložitá situácia. Na poľnohospodársky rok 1944/45 vplývalo množstvo negatívnych faktorov, ktoré ho nepriaznivo ovplyvňovali predovšetkým po stránke úrodnosti. Slovensko bolo bojovým územím, kde bojová smršť dokonávala svoju skazu. Postup frontu v niektorých oblastiach prebiehal veľmi rýchlo, inde však stál a ničil okolo seba všetky rastlinné a živočíšne organizmy. V mnohých obciach nebol čas obhospodáriť pôdu, inde nemal poľné práce kto vykonať, bol nedostatok pracovných síl, náradia, záprahov a predovšetkým osív. Celkový stav v poľnohospodárstve bol značne nelichotivý predovšetkým v oblastiach ťažko zasiahnutých vojnovými udalosťami. Najhoršia situácia bola na severovýchode Slovenska. V okresoch Stropkov, Snina, Svidník, Medzilaborce, ktorých sa najviac dotkla Karpatsko-duklianska operácia, pracovalo až 80 percent obyvateľov v poľnohospodárstve. Z dôvodu frontových udalostí zostala značná časť úrody roku 1944 na poliach a aj jesenné práce bolo možné ukončiť iba čiastočne. Mnohým lokalitám doslova hrozil hlad. V niektorých regiónoch mohli gazdovia polia obrábať len na malých úsekoch, veľkú časť tvorili zákopy, protitankové prekážky a mínové polia. Ustupujúce nacistické vojská navyše „s nemeckou precíznosťou" všade pustošili oziminy, lúky a rabovali, čo sa dalo. Z pôvodného počtu zvierat sa podarilo na severovýchode Slovenska zachrániť len 38 % koní, 25 % hovädzieho dobytka a len mizivý počet ošípaných. Poľnohospodárska produkcia klesla hlboko pod predvojnovú úroveň. Katastrofálny stav ešte viac prehĺbilo počasie. V jeseni 1944 a na jar 1945 bolo veľmi veľa daždivých dní, čo znemožňovalo prípravu pôdy na sejbu, a preto sa zrno dostalo do pôdy oneskorene. Druhá polovica jari 1945 a prvá polovica leta bola najmä na západnom a južnom Slovensku poznačená nedostatkom vlahy a suchom. To sa výrazne prejavilo na obilninách a úrode maku, ktorá v týchto oblastiach bola takmer zlikvidovaná. Vo veľkej miere bola suchom poznačená aj úroda kukurice a kŕmnej repy. V júli a v auguste 1945 sa v niektorých lokalitách k tomu pridalo i krupobitie, ktoré takisto znížilo výnosy. V dôs-

[31] *Prúd*, roč. 2, č. 3, marec 1946.

[32] PA VSE KE, f. Vedenie a správa 1929–1945 (nespracované). Správa o akvizícii medzi obyvateľmi, Obežník č. 87 zo dňa 25. 9. 1944 vec: akvizičné odmeny. SLÁDEK, Vojtech. *Kronika elektrifikácie Bratislavy a okolia 1901–2001*. Bratislava: AEP, 2001, s. 107.

ledku nedostatku chemických postrekov boli oziminy napadnuté sneťou a tá časť úrody, ktorá prežila, bola zasa zničená škodcami – predovšetkým premnoženými myšami.[33]

Celková výmerná plocha ornej pôdy v rokoch 1944/1945 predstavovala na Slovensku 1,78 mil. ha. Kvôli vojnovým udalostiam bola osiata iba plocha 1,34 mil. ha. Z nej bola úplne zničená úroda na 34 695 ha, čo síce predstavovalo len 2,58 % z celkovej zasiatej plochy, ale išlo o kvalitnú a úrodnú pôdu, z ktorej už počas vojny boli značné výnosy. Štatistici vypočítali, že na zničenej pôde boli v priemere výnosy 11,3 q obilia na hektár, čo znamenalo približnú stratu 392 053 q. To by v prídelovom období po oslobodení vystačilo na 100 kg múky na hlavu ročne pre 274 437 obyvateľov, čo nebolo zanedbateľné. Poškodených alebo čiastočne zničených bolo 189 365 ha. Z plôch, na ktorých boli poľnohospodárske siatiny znehodnotené, pripadlo najviac na obilniny 61,99 %, ďatelinu 35,91 % a najmenej na strukoviny (2,10 %).[34]

Najvážnejšie bola postihnutá oblasť krmovinárska a z nej najmä oblasť hornej Ondavy a horného Laborca. Z celkovej obsiatej plochy venovanej chlebovinám v týchto oblastiach bolo úplne zničených 1 994 ha pšenice, čo predstavovalo z celkového počtu zasiatej pšenice 17, 21 % a plocha raži na 1 044 ha, t.j. 17, 18 %.[35]

V živočíšnej produkcii roku 1945 oproti roku 1937 bol najviac citeľný pokles v stave ošípaných (o štvrtinu), pri dojivosti kráv (o 44 %), v produkcii mlieka (o 51 %) a v produkcii vajec (o 60 %).[36] Veľké škody spôsobili fašistické vojská na živom inventári predovšetkým roľníkom z východoslovenských okresov. Najväčšie množstvo odvlečeného alebo zabitého dobytka bolo zaznamenané v Michalovskom okrese, odkiaľ bolo odvlečených 14-tisíc kusov hovädzieho dobytka a 6-tisíc kusov oviec, čo predstavovalo 90 % celkovej živočíšnej výroby v okrese. V Medzilaborciach sa stav z 6 795 kusov hovädzieho dobytka znížil na jar 1945 na 1 119 kusov, z 3 274 ošípaných ostalo v okrese len 47 kusov. Z 3 254 kusov koní sa zachránilo 612. Len v týchto okresoch sa straty na živočíšnej výrobe odhadovali na 320 mil. Kčs. Na živočíšnu výrobu malo negatívny dopad zničenie 15 152 ha pasienkov a lúk a pritom ešte 12 458 ha zničenej ďateliny, ktorá by postačila na celoročné kŕmenie cca 20-tisíc koní. Treba k tomu ešte prirátať množstvo zamínovaných plôch, na ktorých sa nedalo kosiť a nastal vážny problém s kŕmením dobytka a postupným znižovaním jeho stavu. Nemalé následky zanechal prechod frontu na poľnohospodárskych vozidlách a mechanizácii. Slovensko malo v porovnaní s českými krajinami už pred vojnovým obdobím veľmi zlú bilanciu vo vlastnení motorových vozidiel. Na jedno vozidlo u nás pripadalo v roku 1938 osem vozidiel v českých krajinách. Jedine vo vlastnení traktorov bol pomer vyrovnaný 1:1,5 traktora v prospech českých krajín.[37] Po prechode frontu ostalo na území Slovenska značné množstvo nepojazdných motorových vrakov, ktoré sa nedali využívať. V poľnohospodárstve bol enormný nedostatok traktorov a ťažných zvierat. Ustu-

[33] SNA, f. Obchodná a priemyselná komora Bratislava (ďalej len OPK Bratislava), k. 54, Štatistika rastlinnej výroby; JECH, Karel. *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy.* Praha : Vyšehrad, 2008, s. 41; MICHNOVIČ, Imrich. Povojnová rekonštrukcia východného Slovenska. In *Zborník učiteľov Ústavu ML UPJŠ*, 3, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 62.

[34] SNA, f. OPK Bratislava, k. 54, Štatistika rastlinnej výroby.

[35] SNA, f. OPK Bratislava, k. 54, Štatistika rastlinnej výroby.

[36] SNA, f. OPK Bratislava, k. 54, Štatistika živočíšnej výroby.

[37] SNA, f. OPK Bratislava, k. 54, Štatistika rastlinnej a živočíšnej výroby.

pujúca nemecká armáda vo väčšine prípadov traktory nebrala so sebou, ale ich ničila podpaľovaním. V roku 1945 sa len v obmedzenej miere na poli používali také druhy mechanizmov ako pred a počas vojny. Väčšinou sa pristupovalo k manuálnemu obrábaniu pôdy, čo prinášalo len chabé výnosy. Začiatkom roku 1946 prebehla dôkladná evidencia poľnohospodárskych mechanizmov na celom území Slovenska, ktorá potvrdila nelichotivý stav. Vo všetkých poľnohospodárskych oblastiach na pohon slúžilo 148 parných pluhov, 100 motorových pluhov, 591 lokomobíl, 315 stabilných výbušných motorov, 972 pojazdných výbušných motorov, 1 512 traktorov, 6 197 elektromotorov (z toho 2 533 nad 3500 W) a 14 258 gepľov. Na orbu sa využívalo 272 714 pluhov, z toho len 1 817 traktorových. Z počtu 270 897 poťahových pluhov bolo 94 179 drevených, 154 193 železných a poželezných jednoradlicových pluhov, 17 366 železných viacradlicových pluhov a 5 159 obrábacích pluhov. Na úpravu pôdy sa ďalej využívalo 251 531 brán, z toho 1 879 traktorových a 64 593 valcov, z toho 1 125 traktorových. Ďalej bolo využívaných 10 779 kultivátorov, 35 409 plečiek, 19 187 obilných sejačiek, 601 sadiacich strojov, 3 217 trávových kosačiek, 1 453 hrsťovačov, 342 samoviazačov, 3 274 vyorávačov zemiakov, 3 538 obilných mláťačiek (väčšinou motorových), 178 514 sečkovíc, z toho 13 693 motorových, 5 109 šrotovníkov, 20 586 kruhadiel na repu, z toho 2 134 motorových, 4 598 mlynčekov a fukarov na obilie, 4 189 valcových triedičov (triery) a 312 umelých liahní.[38]

V lete 1947 však prešlo poľnohospodárstvo ďalším turbulentným obdobím. Podpísalo sa pod to predovšetkým veľké sucho, ktoré spôsobilo, že poľnohospodárska výroba na Slovensku sa ocitla v hlbokej kríze, prejavujúcej sa nedostatkom krmovín a obilia. Roľníctvo potrebovalo okamžitú pomoc. Československá vláda hľadala východisko v mimoriadnom dovoze potravín a krmív. Keď však USA a Kanada odmietli poskytnúť pomoc a potenciálni európski pestovatelia boli rovnako postihnutí suchom, prisľúbil J. V. Stalin pri návšteve československej vládnej delegácie dodať do Československa 400-tisíc ton obilia a neskôr, po osobnej Gottwaldovej žiadosti, ešte pridal ďalších 200-tisíc ton i napriek tomu, že československá strana požadovala len 150-tisíc ton. Dodávky prišli do apríla 1948 a pomohli tak prekleniť obdobie do ďalšej žatvy. V roku 1946 bol podpísaný protokol o dodávkach 30-tisíc ton obilia zo Sovietskeho zväzu, no do apríla 1948 sa objem ich dovozu zvýšil dvadsaťkrát. Táto obchodná transakcia sa stala vítanou pomocou, ale treba spomenúť predovšetkým politický podtext. Predstavitelia USA sa domnievali, že Sovietsky zväz nebude schopný pokryť obilné potreby Československa a že zásobovacie ťažkosti otrasú pozíciou komunistov. KSČ naopak dokázala sovietske dodávky potravín propagačne využiť pod heslom: „v núdzi najlepšie spoznáš priateľa". Dovoz zo Sovietskeho zväzu predstavoval okolo 40 % ročnej spotreby obilnín v Československu, čo s 250 000 tonami kukurice z Rumunska umožnilo zahnať hrozbu hladu. Zároveň so zabezpečením dovozu potravín schválila vláda materiálnu pomoc roľníkom. Na návrh komunistických ministrov rozhodla v septembri 1947 jednomyseľne o mimoriadnych príplatkoch k výkupným cenám poľnohospodárskych produktov a o náhrade škôd tým roľníkom, ktorým sucho zničilo skoro celú úrodu. Na tieto účely boli uvoľnené 4 mld. Kčs a ďalších 2,5 mld. Kčs na cenové intervencie pri dovážaných obilninách, čo znížilo ceny krmneho obilia pre poľnohospodárov a múčnych produktov pre spotrebiteľov. Spolu s inými poskytnutými prostried-

[38] HALLON – FALISOVÁ – MOROVICS, ref. 7, s. 203.

kami získali roľníci pomoc vo výške 7,031 mld. Kčs, takže im bola uhradená zhruba polovica finančných strát spôsobených nižšou výrobou. Výdaje štátu na prekonanie následkov sucha predstavovali celkovo o 1,6 mld. Kčs viac. Išlo o obrovské sumy, ktoré štátna kasa nemohla dostatočné pokryť. Došlo k veľkému sporu medzi komunistami a demokratmi v otázke získania peňazí pre agrosektor. Komunisti presadzovali milionársku daň, ktorá mala zaviesť mimoriadne dávky z nadmerného prírastku majetku. Z takto získaných finančných zdrojov sa mali saturovať škody utrpené suchom. Tejto dávke mali byť podrobení tí, ktorých zdaniteľný príjem presahoval 240-tisíc Kčs za rok a fyzické osoby, ktorých majetok presahoval 1 mil. Kčs a dosahovali príjem 50-tisíc Kčs ročne. Aj napriek alternatívnemu návrhu z tábora demokratov[39] sa komunistom podarilo presadiť predložený návrh milionárskej dane, prostredníctvom ktorej sanovali škody spôsobené roľníkom veľkým suchom.[40] V rámci dvojročného plánu sa postupne začína klásť dôraz na industrializáciu Slovenska, aj keď poľnohospodárstvo je ešte niekoľko rokov primárnym odvetvím slovenského hospodárstva.

Technickú zaostalosť mechanizácie sa snažil slovenský roľník kompenzovať nadmernou prácou celej rodiny, vrátane malých detí. Na gruntoch sa pracovalo od svitu do mrku. Po obrobení vlastného poľa museli roľníci hľadať pracovnú príležitosť inde, či už ako robotníci na veľkostatkoch, alebo doma furmančením, najčastejšie v lesnom hospodárstve. Takýto roľník nehľadel na svoj majetok obchodnícko-podnikateľsky, aj napriek tomu, že išlo o kapitál. Vyrábal aj za stratové ceny, jeho cieľom a povinnosťou bolo nevzdať sa otcovských gruntov.[41]

Ťažké sociálne prostredie, odveký zápas s prírodnými živlami, snaha zveľadiť dedičný grunt a odovzdať ho svojmu potomstvu, vyzbrojili slovenského roľníka trpezlivosťou, húževnatosťou, striedmosťou, rozvážnosťou, láskou k pôde a oddanosťou k roľníckemu stavu. To boli hodnoty, ktoré síce našli v dielach slovenských klasikov vysoký honor, ale z hľadiska budúcnosti národa a perspektív jeho vyživovacej základne, z pohľadu hospodárskeho, nemohla práca roľníckych rodín, aj keď nepochybne užitočná, efektívne vyvážiť negatívne črty slovenskej vojnovej ekonomiky.

---

[39] Demokrati presadzovali zlacnenie životných potrieb poľnohospodárskeho obyvateľstva, odstránenie cenovej disparity medzi priemyselnými cenami a agrocenami, ako aj uvoľnenie viazaných vkladov roľníkov. Citované podľa: SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati 44–48. Kapitoly z dejín demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948.* Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2010, s. 201.

[40] SNA, f. OPK Bratislava, k. 54, Štatistika rastlinnej výroby; JECH, Karel, ref. 33, s. 41; PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, 1. díl období 1945–1992, Brno: Nakladatelství Doplněk, 2004, s. 573.

[41] CAMBEL, ref. 11, s.18.

Zmeny v organizácii rezortu poľnohospodárstva na Slovensku v rokoch 1939–1945[1]

Peter Mičko

Zabratím veľkej časti územia po Viedenskej arbitráži 2. novembra 1938 utrpelo Slovensko veľké hospodárske straty. Na okupovanom území prišlo aj o množstvo priemyselných podnikov poľnohospodárskeho zamerania, ako boli mlyny, cukrovary či liehovary. Straty teda veľmi výrazne postihli vyživovaciu základňu Slovenska. Slovensko prišlo o 1/3 najkvalitnejšej ornej pôdy. Podľa prepočtu osevov na zabratej pôde Slovensko stratilo 47,8 % celkovej plochy pšeničnej, 28 % ražnej a 76 % kukuričnej plochy.[2] Takisto Slovensko prišlo o 30 % koní, 23 % hovädzieho dobytka, 24 % ošípaných a okolo 32 % oviec. Svoju základňu stratili teplomilné druhy ovocia a zeleniny. Reálne škody však boli ešte oveľa vyššie, keďže Slovensko prišlo o celú obilnú oblasť, ktorá zásobovala aj Československú republiku. Pričlenenie južných oblastí Slovenska k Maďarsku sa odzrkadlilo takisto na ľudských osudoch. Postihlo to predovšetkým slovenských a českých kolonistov, ktorí museli pod nátlakom opustiť svoje majetky a požiadať o pomoc slovenskú alebo českú stranu.

Po uskutočnených zmenách na prelome rokov 1938/1939 zostalo na Slovensku okolo 340 000 poľnohospodárskych závodov, ktoré obhospodarovali viac ako 3 600 000 ha pôdy a lesov. V konečnom dôsledku zostalo Slovensko i po strate produkčných oblastí agrárnou krajinou, kde v poľnohospodárstve pracovalo 52% obyvateľov.[3]

Tabuľka č. 1 – *Poľnohospodárske podniky na území 1. Slovenskej republiky v roku 1940*[4]

Veľkosť v ha	Počet podnikov	v %	Pôda v ha (i s lesmi)	v %
0 – 1	68 564	20,2	34 974	1,0
1 – 5	154 032	45,4	421 973	11,5
5 – 20	104 623	30,8	960 403	26,1
20 – 50	7 114	2,1	211 848	5,8
50 – 100	1 774	0,5	125 057	3,4
100 – 200	1 467	0,4	206 494	5,6
200 a viac	1 877	0,6	1 719 743	46,7
Spolu	**339 451**	**100**	**3 680 491**	**100**

[1] Štúdia je výstupom z grantového projektu UGA *„Hospodárska situácia a výstavba verejných stavieb v stredoslovenskom regióne v rokoch 1938–1945 s dôrazom na oblasť Pohronskej župy"*.

[2] MARTULIAK, Pavol. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva.* Nitra: Agroinštitút, 1995, s. 106.

[3] *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku.* Demo, Milan (ved. aut. kol.) Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2001, s. 116.

[4] CAMBEL, Samuel. *Slovenská dedina (1938–1944).* Bratislava: Slovak Academic Press, 1996, s. 12.

Okrem straty najúrodnejších poľnohospodárskych oblastí pripadli slovenskému poľnohospodárstvu po zmene štátoprávneho usporiadania na jeseň 1938 nové organizačné úlohy a autonómna vláda, či neskôr samostatná vláda Slovenskej republiky, museli riešiť problémy slabšieho slovenského poľnohospodárstva. Slabý poľnohospodársky sektor mal základy ešte v československom hospodárstve, kde dominovala priemyselná zložka, často na úkor agrárnej oblasti. Išlo hlavne o výmenu poľnohospodárskych produktov a surovín s balkánskymi krajinami aj napriek skutočnosti, že domáce poľnohospodárstvo dokázalo zabezpečiť potreby obyvateľstva v ČSR.

Po vzniku Slovenského štátu a pri formovaní nových ministerstiev sa rezort pôdohospodárstva a pozemkovej reformy nevyčlenil osobitne, ale zostal súčasťou Ministerstva hospodárstva Slovenskej republiky. Pri konečnej úprave administratívy pozemkovej reformy, ktorú riešil zákon č. 45 z 22. februára 1940, sa vytvorila samostatná inštitúcia Štátny pozemkový úrad, ktorý už podliehal priamo vláde.

Do roľníckej výroby zasahovalo ministerstvo hospodárstva prostredníctvom župnej agronomickej služby. Tá mala šesť úradovní, rozmiestnených po celom Slovensku. Personálne zabezpečenie tejto agronomickej služby nestačilo zvládnuť svoje úlohy, najmä v porovnaní s dobre vybudovanou lesnohospodárskou službou, ktorá existovala v každom zo 61 okresov, v ktorom bol aspoň jeden lesný inžinier.[5] Situácia sa skomplikovala počas druhej Č-SR a následne po vzniku Slovenského štátu, keď zo Slovenska muselo odísť veľa českých inžinierov a technických úradníkov. V nových podmienkach sa tak na plnení poľnohospodárskych úloh podieľali okrem štátnych inštitúcií i záujmové poľnohospodárske inštitúcie. Medzi spomínané orgány patrili napr. Slovenské pôdohospodárske združenie, Roľnícka komora, či staršia organizácia ešte z obdobia 1. ČSR Zemedelská rada pre Slovensko.

Postupne zanikli všetky tradičné stavovské organizácie, spolu s najvýznamnejšou Slovenskou roľníckou jednotou, ktorú presadzoval predovšetkým Milan Hodža. Zmeny sa uskutočnili aj v Zemedelskej rade pre Slovensko, ktorej šéfom sa stal poslanec Štefan Danihel. Jej vedenie tak postupne prešlo úplne do rúk HSĽS. V základných otázkach sa úloha rady nezmenila a pokračovala v pôvodnom poslaní a ako najvyššia stavovská inštitúcia *„mala organizovať všetkých príslušníkov poľného a lesného hospodárstva"* a mala zákonom stanovenú kompetenciu *„pre hájenie a zastupovanie záujmov a potrieb všetkých odborov poľného a lesného hospodárstva"*.[6] Zemedelská rada ako inštitúcia vznikla ešte v apríli 1920 z rozhodnutia vlády ČSR a ako jedna z mála československých inštitúcií prežila obdobie autonómie a vyhlásenia samostatnosti a existovala až do júla 1942. Jej zotrvaniu napomohlo zvládnutie zložitej situácie po Viedenskej arbitráži, keď bola nevyhnutná spolupráca s pražským ministerstvom poľnohospodárstva. Do kompetencií Zemedelskej rady patrili: návrhy a pripomienky k osnovám poľnohospodárskych zákonov, účasť na rokovaniach o medzinárodných zmluvách, spoluúčasť na práci ministerských komisií, či finančné prispievanie na modernizáciu rastlinnej a živočíšnej výroby. Inštitúcia sa venovala aj bohatej osvetovej činnosti.[7]

Po Salzburgu 1940 začali postupne prenikať nacistické vzory do všetkých oblastí života. Nastolenému trendu sa nevyhla ani oblasť organizácie slovenského roľníctva. Postupne, aj pod dohľadom nemeckých beráterov (Hans Hamscha a Erich Gebert), sa

---

[5] *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku,* ref. 3, s. 117.

[6] *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku,* ref. 3, s. 118.

[7] CAMBEL, ref. 4, s. 156.

začali formovať slovenské stavovské poľnohospodárske inštitúcie. Pôvodne mala byť jedinou stavovskou organizáciou poľnohospodárov Poľnohospodárska komora. Do plánovanej organizácie – Slovenské roľníctvo mali povinne patriť všetci majitelia roľníckych dvorov, ako aj poľnohospodárski robotníci a všetky poľnohospodárske družstvá. S uvedenou koncepciou súhlasil tiež nemecký poradca H. Hamscha. K riešeniu problému stavovskej poľnohospodárskej inštitúcie na Slovensku nakoniec „pomohol" vstup do vojny proti ZSSR. Po vstupe do vojny proti ZSSR pribudli vláde 1.SR starosti so zvýšenými dodávkami potravín pre front a zázemie Veľkonemeckej ríše. Nútený výkup obilia, ktorý sa miestami rovnal rekviráciám, zavedenie regulácie osevných plôch, ktoré boli na ťarchu roľníkom, vyvolávali od leta 1941 na slovenskej dedine všeobecnú nespokojnosť.[8] Vláda sa danú skutočnosť rozhodla riešiť usmernením roľníctva podľa vzniknutých poľnohospodárskych potrieb. Predsedníctvo HSĽS napokon 4. septembra 1941 rozhodlo, že najskôr sa vybuduje Slovenské pôdohospodárske združenie ako spoločensko-politická organizácia. Odborné pozdvihnutie pôdohospodárstva, spoluprácu prvovýroby a roľníckeho priemyslu mala až do vzniku Roľníckej komory naďalej zabezpečovať Zemedelská rada pre Slovensko.[9]

V novembri 1941 začalo svoju činnosť *Slovenské pôdohospodárske združenie* (ďalej SPZ). Jeho predsedom sa stal statkár z Nedanoviec a poslanec Teodor Turček. Po prijatí predsedníckej funkcie v Zväze roľníckych vzájomných pokladníc zaujal v roľníckej politike úlohu „roľníckeho vodcu Slovenska". Kandidatúru T. Turčeka na post predsedu podporovala vplyvná statkárska skupina v HSĽS. Do jeho zvolenia za najvyššieho predstaviteľa poľnohospodárskych inštitúcií 1. SR, ale T. Turček nebol členom predsedníctva HSĽS a na poľnohospodárskom poli sa angažoval iba na regionálnej úrovni.

Členstvo v tejto organizácii bolo povinné nielen pre roľníkov, ale pre každého, kto bol akýmkoľvek spôsobom existenčne zviazaný s poľnohospodárstvom. Do SPZ patrili aj právnické osoby: slovenské roľnícke družstvá, podniky na spracovanie výrobkov pôdohospodárskej prvovýroby, spoločnosti obchodujúce s roľníckymi výrobkami, syndikáty poľnohospodárskej výroby a odbytu, peňažné a poisťovacie roľnícke inštitúcie. HSĽS tak získala možnosť usmerňovania väčšej časti národa.[10]

Organizácia sa podieľala na spolupráci pri úprave pracovných a mzdových podmienok svojich členov a mohla obhajovať ich záujmy pri sprostredkovaní práce, či podpore pre nezamestnaných. Veľký význam združeniu pripisovali vedúci predstavitelia štátu. Na prvej pracovnej schôdzi združenia 2. marca 1942 sa zúčastnilo 59 novovymenovaných oblastných predsedov združenia a s obsiahlym referátom vystúpil Jozef Tiso a minister hospodárstva Gejza Medrický.[11] Činnosť SPZ sa však rozbiehala veľmi pomaly a od začiatku narážala na ťažkú realitu slovenskej dediny. Neriešiteľným problémom sa ukázalo dedičstvo ČSR v oblasti vlastníckych vzťahov. Základným problémom bola naďalej malovýroba a skutočnosť, že viac ako 50 % pôdy vlastnili majitelia, ktorí predstavovali len 1,5 % podnikov. Túto skutočnosť nevyriešila ani pozemková reforma, ktorá nezmenila štruktúru slovenského poľnohospodárstva. Až do konca vojny tak združenie zostalo čisto inštitúciou žijúcou z príspevkov roľníkov, bez toho, aby dokázalo podstatnejšie zabezpečiť zlepšenie ich životných podmienok.

---

[8] *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku,* ref. 3, s. 118.

[9] CAMBEL, ref. 4, s. 159–160.

[10] CAMBEL, ref. 4, s. 162.

[11] MARTULIAK, ref. 2, s. 112.

Roľnícka komora, schválená snemom začiatkom júla 1942, sa mala starať o výrobu a jej zvyšovanie, trh a distribúciu, ako aj o speňaženie produktov výroby. Členstvo v Roľníckej komore (ďalej RK) určoval zákon len pre držiteľov a nájomcov poľnohospodárskej pôdy. Pôvodne však vodcovský princíp v zákone o RK zakotvil zásadu povinného členstva pre osoby, ktoré boli činné v poľnohospodárskej prvovýrobe. Prvotný text hovoril o majetkoch „aspoň 1,5 ha pôdy poľnohospodársky obrábanej, z ktorej sa platí pozemková daň." Zákon ale kodifikoval povinné členstvo pre niektoré poľnohospodárske podniky a organizácie. Povinné členstvo pre niektoré priemyselné podniky následne vyvolalo konfrontáciu medzi priemyselnými a agrárnymi finančnými skupinami. Predstaviteľom priemyselných kruhov sa napokon podarilo zabrániť striktnej povinnosti stať sa členmi RK pre podniky druhovýroby. Museli ale prijať zásadu, že o povinnom členstve podnikov poľnohospodárskeho priemyslu mohol rozhodnúť minister hospodárstva.[12] Napätie medzi obidvoma hospodárskymi skupinami však pretrvávalo i naďalej a nepodarilo sa ho úplne vyriešiť.

Medzi prvoradé úlohy RK patrili odborné expertízy, návrhy k dovozu a vývozu poľnohospodárskych výrobkov, riešila cenové otázky, či vedecký výskum. Veľkú časť činností tak prebrala po Zemedelskej rade pre Slovensko, ktorá zanikla v roku 1942. Jej predsedom sa 1. októbra 1942 stal Teodor Turček, ktorý vo svojich rukách sústredil vedenie hlavných poľnohospodárskych inštitúcií na Slovensku.[13] Okrem vedúcich funkcií bol aj členom správnych rád mnohých podnikov. Činnosť Roľníckej komory stanovil zákon č. 130/1942 a charakterizoval ju ako právnickú osobu a odbornú inštitúciu, ktorá sa mala starať o poľnohospodársku výrobu a všetky odborné otázky súvisiace s prvovýrobou a spracovateľským priemyslom.[14] Uvedený zákon zrušil činnosť Zemedelskej rady a jej právomoc prešla na Roľnícku komoru. Pre výkon uvedených kompetencií bolo zriadených 33 miestnych úradovní.

Vznik nového štátu si takisto vyžadoval nové legislatívne úpravy pre družstevnú činnosť a podľa nariadenia č. 85 z 2. mája 1939 sa mala upevniť jeho centralizácia. Na základe uvedeného nariadenia bolo povinnosťou všetkých družstiev, ktoré boli dovtedy pričlenené k českým centrálam, ako aj družstiev, ktoré nepodliehali pod žiadnu revíznu družstevnú centrálu, pričleniť sa k niektorému družstevnému zväzu na Slovensku. K družstevným centrálam, ktoré mali uskutočňovať revíznu činnosť, patrilo Ústredné družstvo v Bratislave, Zväz roľníckych vzájomných pokladníc v Bratislave a Zväz živnostenských úverných ústavov a družstiev v Bratislave. Pre všetky nemecké družstvá na Slovensku sa zriadila samostatná centrála Zentralverband deutscher Genossenschaften, ktorá mala rovnocenné postavenie so slovenskými družstevnými zväzmi.[15]

V nasledujúcich rokoch prechádzalo roľnícke družstevníctvo menšími organizačnými úpravami, ktoré súviseli so zmenami vo vnútropolitickej a ekonomickej oblasti. Monopolným výkupcom rastlinných produktov sa napr. stala Obilná spoločnosť pre Slovensko v Bratislave, zriadená 12. apríla 1939. Po zavedení povinných dodávok obilia pre poľnohospodárov v roku 1942 sa stala jediným výkupcom. Krajinský poľno-

---

[12] CAMBEL, ref. 4, s. 166–168; Slovenský zákonník/1942. Zákon č. 130 zo dňa 2. júla 1942 o Roľníckej komore. § 5, ods. 1 a 2.

[13] *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*, ref. 3, s. 120. Bývalý predseda Zemedelskej rady pre Slovensko, Štefan Danihel, postupne strácal svoje pozície, prestal byť členom širšieho predsedníctva HSĽS a utiahol sa na svoj statok v Sološnici.

[14] CAMBEL, ref. 4., s. 165.

[15] MARTULIAK, ref. 2, s. 109.

hospodársky zväz pre speňažovanie a obchod s hospodárskym zvieratstvom a živočíšnymi výrobkami, ktorý vznikol v roku 1932, bol premenovaný na Slovpol. Slovpol získal monopolné postavenie vo vnútornom i zahraničnom obchode s hospodárskymi zvieratami a živočíšnymi výrobkami.[16]

Silnú pozíciu a historickú tradíciu slovenského družstevníctva dokázali aj roky 1939–1945. Roľnícke družstevníctvo združovalo šesť družstevných zväzov, ktoré zabezpečovali organizačné, ekonomicko-finančné, obchodné, zásobovacie a i. otázky pre 2 161 družstiev. Pokiaľ ide o početnosť družstevnej základne, na prvom mieste stála NUPOD (Nákupná ústredňa potravných družstiev), ktorá bola obchodnou centrálou potravných družstiev. NUPOD zásobovala družstvá zo svojich expozitúr, ktoré v roku 1943 dosiahli obrat 301 mil. Ks. NUPOD vlastnila i viacero podnikov.

Druhou družstevnou centrálou podľa počtu členov, ale s najväčšou obchodnou tržbou, bol Zväz hospodárskych družstiev. Tretie miesto podľa počtu členov patrilo Zväzu ovocinárskych družstiev (SVAZOVOC). Členskú základňu tvorili: ovocinárske, zeleninárske a vinohradnícke družstvá, družstevné liehovary, pestovateľské produkčné pálenice a 60 pestovateľov ovocia. Ďalšou organizáciou bolo Družstvo spoločných liehovarov, ktoré preberalo a speňažovalo všetok vyrobený lieh. Osobitné postavenie v slovenskom družstevníctve mal Zväz roľníckych vzájomných pokladníc (ďalej ZRVP). ZRVP vykazoval v roku 1943 svoj bilančný súhrn 624 541 829 Ks a finančne participoval pri viacerých podnikoch a podieľal sa na založení Sedliackej banky. Prevádzke mliekarenských podnikov sa venoval Zväz mliekarských družstiev, ktorý s pomocou štátu budoval sieť mliekarní.

Kontrolno-revíznu činnosť nad družstevnými zväzmi vykonávalo, s výnimkou ZRVP, Ústredné družstvo ako vrcholná kontrolná organizácia všetkých roľníckych družstiev.

Tabuľka č. 2 – *Slovenské roľnícke družstvá a družstevné zväzy v Slovenskej republike v roku 1943*[17]

Družstevný zväz	počet člen. družstiev	počet expozitúr	poznámka
Zväz RVP	58	–	–
Zväz hospodárskych družstiev	862	16	144 skladov
Zväz mliekarských družstiev	43	–	–
SVAZOVOC	209	–	–
Družstvo hosp. liehovarov	67	-	12 z nich v poslednej kampani nepracovalo
NUPOD	922	10	–
Spolu	**2 161**	**26**	–

[16] MARTULIAK, ref. 2, s. 111.

[17] MARTULIAK, ref. 2, s. 114, 115.

Pri hodnotení činnosti družstiev na Slovensku v sledovanom období môžeme konštatovať, že väčšina družstiev dosahovala aj napriek ťažkej vojnovej situácii až do roku 1944 pozitívne hospodárske výsledky a družstevné zväzy dokázali s určitými ťažkosťami riešiť neľahkú finančnú situáciu svojich členov.

Pri pohľade na činnosť agrárneho sektoru zistíme, že poľnohospodárstvo sa po roku 1938 zbavilo odbytového problému, ktorý bol počas 30. rokov najväčšou hrozbou roľníctva a vyžiadal si štátno-monopolistické zásahy. Nová hospodársko-politická situácia však generovala viacero predtým neznámych prekážok. Odbytový problém sa zmenil vo svoj protiklad a roľníctvo viedlo beznádejný boj s permanentným nedostatkom poľnohospodárskych výrobkov. Štátno-monopolistické opatrenia sa ešte podstatne rozšírili. Slovenský štát musel zabezpečiť zásobovanie domáceho trhu a zároveň plniť záväzky voči Nemecku o dodávkach rastlinnej a živočíšnej produkcie, zakotvené v Ochrannej zmluve. K tomu mal k dispozícii zaostalú základňu poľnohospodárstva, ktorá bola ešte na jeseň 1938 ochudobnená o najúrodnejšie, najproduktívnejšie a technicky najvyspelejšie časti.

Prelom vo vývoji modernizácie a produktivity poľnohospodárstva, ako aj v optimalizácii veľkostnej štruktúry hospodárstiev, sa mal dosiahnuť prostredníctvom novej fázy pozemkovej reformy. V popredí stála požiadavka revízie a dokončenia pozemkovej reformy z medzivojnového obdobia, čo by znamenalo pokračovanie v parcelácii latifundií bývalej uhorskej šľachty a tiež delenie zvyškových veľkostatkov a hospodárstiev v rukách prominentov medzivojnového režimu. Novou kapitolou reformy mala byť parcelácia židovskej pôdy. V júni 1939 prijala slovenská vláda nariadenie č. 147/39 o nútenom súpise Židov a židovskej pôdy. Podľa tohto nariadenia nemohli bez súhlasu ministra hospodárstva židovskí majitelia pôdu scudziť, dať do árendy alebo inak zaťažiť.[18]

Keďže revízia prvej pozemkovej reformy na podklade legislatívy z počiatku 20. rokov vyžadovala spletité a dlhodobé právne kauzy, nová vládna moc rozhodla o prijatí vlastného zákona o pozemkovej reforme. V čele príprav stál minister hospodárstva Gejza Medrický, exponent umierneného krídla vládnej strany. Filozofiu reformy vytvárali národohospodári zaniknutej ČSR P. Zaťko, I. Karvaš a ďalší, ako aj bývalí členovia agrárnej strany, napríklad V. Moravčík. Títo ponechali časť staršej legislatívy v platnosti a koncipovali normy umožňujúce pokračovať v reforme z medzivojnového obdobia, ktorá uviazla na polceste.

Postupné kroky, ktoré smerovali k zákonu o pozemkovej reforme, ukončilo nariadenie o revízii 1. pozemkovej reformy z 9. októbra 1939. V tejto situácii však už bolo jasné, že snaha o revíziu pozemkovej reformy je prekonaná a vzniknuté problémy vyrieši až nová reforma.

Nový zákon o pozemkovej reforme, prijatý 22. februára 1940 pod číslom 46, dával štátu právo na výkup poľnohospodárskych nehnuteľností od vlastníkov s hospodárstvami nad 50 ha, ale iba s ich súhlasom. Nútený výkup bol možný v prípade hospodárstiev v majetku Židov a pri dlhodobo neobrábanej pôde. Poľnohospodárske nehnuteľnosti mohol štát nútene vykúpiť alebo dokonca vyvlastniť aj od politických predstaviteľov bývalej ČSR, ktorí údajne získali pôdu neoprávnene, najmä formou zvyškových

[18] CAMBEL, ref. 4, s. 37.

veľkostatkov. Zákon osobitne formuloval možnosť núteného výkupu hospodárstiev cudzincov, čiže maďarských štátnych príslušníkov. Išlo o výstražné recipročné opatrenie, ktoré malo zabrániť útokom na pôdne vlastníctvo Slovákov v Maďarsku. Osnovatelia reformy si boli vedomí, že hromadné delenie veľkostatkov by mohlo znížiť produktivitu poľnohospodárstva. Chceli sa vyhnúť drobeniu pôdy na malé závody pod 5 ha, čo bolo charakteristické pre medzivojnové roky. Počítali s vytváraním moderne vybavených fariem s výmerou do 30 ha, pričom 15 ha by predstavovalo nedeliteľné dedičné hospodárstvo. Uvedené zámery korešpondovali s programom dedičných dvorov v nacistickom Nemecku.[19]

Organizáciou reformy bol poverený Štátny pozemkový úrad, ktorý nahradil inštitúciu rovnakého názvu pre celú ČSR spred roka 1939. Nový úrad vznikol zákonom č. 45, prijatým súčasne so zákonom o pozemkovej reforme. V regiónoch mal úrad k dispozícii sieť obvodných úradovní. Podľa zákona č. 46/1940 Sl. z. musel uchádzač o pôdu už vopred zložiť 50 % stanovej ceny pozemku, pričom bolo v zmysle národohospodárskych plánov žiaduce, aby zakúpil najmenej 6 ha pôdy. Zostávajúcu časť ceny mohol splácať najdlhšie 40 rokov. Platby sa odvádzali do Fondu pre pozemkovú reformu. Nemajetným roľníkom zákon sľuboval výhodné úvery a za určitých podmienok možnosť splácania prídelov formou dlhodobej rentovej árendy. Pre väčšiu časť slovenských roľníkov však bolo zakúpenie pôdy s výmerou nad 2 ha finančne nedostupné.[20] Minister G. Medrický pri výklade zákona o pozemkovej reforme ponúkol na predaj celkom 1 619 tisíc ha pôdy, z čoho 39 % pripadalo na poľnohospodársku a zvyšok na lesnú pôdu. Najväčší podiel pozemkov mali záujemcovia získať výkupom od árijských vlastníkov a revíziou prvej pozemkovej reformy, menšiu časť výkupom od cudzích štátnych príslušníkov a najmenší podiel pripadal na židovskú pôdu. Ponúkaná výmera v skutočnosti predstavovala iba približný odhad možností výkupu. Ministerstvo hospodárstva malo presne vyčíslenú len rozlohu pozemkového vlastníctva Židov podľa núteného súpisu z leta 1939. Rozloha dosahovala 44,4 tisíc ha poľnohospodárskej a 57 tisíc ha lesnej pôdy.[21]

Z predpokladanej výmery pôdy pre pozemkovú reformu postupne vypadávali jednotlivé zložky, vytypované na parceláciu a výkup. Núdené vykupovanie pozemkov maďarských štátnych príslušníkov by okamžite vyvolalo útoky proti vlastníctvu slovenských roľníkov v Maďarsku. Z pôdy cudzincov sa preto podarilo vykúpiť len približne 42 tisíc ha, pričom hlavný podiel na uvedenej ploche mali pozemky protektorátnych občanov. Vykúpenú pôdu následne spravoval štát, zatiaľ čo na parceláciu drobným roľníkom uvoľnili len okolo tisíc ha. Dobrovoľný odpredaj pozemkového vlastníctva árijských veľkostatkárov záujemcom v rámci reformy uviazol na mŕtvom bode pre nezáujem majiteľov. Nádeje roľníkov sklamala i revízia prvej pozemkovej reformy. Zasiahla iba majetky 30 čelných predstaviteľov medzivojnovej ČSR, napríklad I. Dérera,

---

[19] *Slovenský zákonník*, 1940, zákon 46/1940, sl. z.; Pozemková reforma. In *SP*, 1940, s. 62–63; HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav. Zlaté roky hospodárskeho vývoja Slovenskej republiky 1940–1943. In *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov VIII.* ÚPN: Bratislava, 2009, s. 412.

[20] HALLON – SABOL, ref. 19, s. 413.

[21] CAMBEL, ref. 4, s. 36, 47.

J. Slávika a I. Markoviča. Na základe rozhodnutia osobitnej komisie boli ich veľkostatky skonfiškované štátom, ktorý si ich ponechal v držbe.[22]

Pozemková reforma sa v konečnom dôsledku zúžila na pôdu židovských vlastníkov. Prvým zákonným nariadením, zasahujúcim do vlastníctva pôdy Židov, bolo nariadenie z júna 1939, ktoré určovalo spôsob súpisu poľnohospodárskych nehnuteľností vo vlastníctve Židov. Následné vládne nariadenie č. 197/1939 rozšírilo predchádzajúce nariadenie o 10% poplatok, ktorý sa mal odviesť v prospech fondu na úpravu pozemkovej držby.[23]

Roľníci mohli pôdu od židovských vlastníkov získať núteným výkupom prostredníctvom štátu alebo so súhlasom Štátneho pozemkového úradu aj dobrovoľným predajom od židovských vlastníkov, ktorí vzorne hospodárili a plnili požiadavky vládnej moci. Podobne ako iné oblasti ekonomiky však aj sféru poľnohospodárstva zasiahla po júli 1940 radikalizácia protižidovských opatrení. Pod jej vplyvom a taktiež na základe splnomocnenia vlády, ktorá mala počas jedného roka vylúčiť Židov z hospodárskeho života, nadobudla pozemková reforma vo vzťahu k pôdnemu vlastníctvu Židov jednoznačne povahu arizácie. Vládnym nariadením č. 93 z mája 1941 boli poľnohospodárske nehnuteľnosti Židov poštátnené, čím zanikal nárok majiteľov na peňažnú náhradu za parcelovanú pôdu. Platby roľníkov za prídely pozemkov následne preberal štát vo svoj prospech a schvaľovanie prídelov získalo podobný charakter ako arizácia v podnikovej sfére. Zároveň nastali zmeny v organizácii Štátneho pozemkového úradu. Jeho predseda, poľnohospodársky odborník F. Ševčovič, bol vystriedaný zástupcom umiernených síl vládneho spektra K. Klinovským (bývalý atašé vo Varšave). V praxi mali pozemkovú reformu namiesto dovtedajších obvodných úradovní vykonávať odborné pracovné komisie. Odborné pracovné skupiny boli vybavené širokou právomocou, aby priamo na mieste mohli rozhodovať o preberaní a prideľovaní židovskej pôdy podľa aktuálnych miestnych pomerov.

Naliehavé potreby hospodárstva viedli postupne k obmedzovaniu parcelácie židovskej pôdy a štát uprednostňoval prenajímanie celých produktívnych veľkostatkov formou árendy.[24] Na jar 1942 sa parcelácia úplne zastavila. Deportácie do vyhladzovacích táborov mali za následok rozvrat na opustených židovských veľkostatkoch. Zásobovacia situácia pritom vyžadovala ich plné využitie. Nerozdelenú židovskú pôdu v celkovej výmere asi 27 tisíc ha preto zákonom č. 108 z júla 1942 prevzala nová inštitúcia – Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov s cieľom zabezpečiť ďalší chod hospodárstiev. V nasledujúcej etape sa rozdelil už iba malý podiel židovskej pôdy cestou dražieb, a to hlavne na nepoľnohospodárske účely. Podľa údajov o povojnových reštitúciách vlastníctva Židov a politických odporcov štát poskytol na parceláciu a predaj celkom 45,4 tisíc ha židovskej a konfiškovanej pôdy. Na jej delení participovalo asi 22,5 tisíc roľníkov, veľkostatkárov a iných záujemcov. Väčšinu rozdelenej pôdy však tvorili prídely malým roľníkom s plochou v priemere asi 1 ha, podobne ako v rámci československej reformy medzivojnových rokov. Predstavy o moderných stredne veľkých hospodárstvách spĺňalo iba 50 nedeliteľných dedičných gazdovstiev s výmerou

[22] BAUCH, Vlastislav. *Poľnohospodárstvo za Slovenského štátu.* Bratislava, 1958, s. 28–38; HALLON – SABOL, ref. 19, s. 413.

[23] CAMBEL, ref. 4, s. 47.

[24] CAMBEL, ref. 4, s. 49–51; HALLON – SABOL, ref. 19, s. 414.

do 20 ha a 632 nových majetkov vytvorených dobrovoľným predajom židovskej pôdy s priemernou veľkosťou 8,4 ha.[25]

Nádeje na vytvorenie vyspelej strednej vrstvy farmárov (podľa nemeckého vzoru „roľníckych dedičných statkov"), ktorá mala zabezpečiť intenzifikáciu poľnohospodárstva, boli splnené len vo veľmi skromnej miere. Národohospodári preto museli hľadať iné cesty zvýšenia produktivity rastlinnej a živočíšnej výroby. Zvýšenie poľnohospodárskej výroby sa malo docieliť dvomi hlavnými smermi, a to extenzívnym spôsobom, čiže rozširovaním plochy obrábanej pôdy a zároveň cestou intenzifikácie, najmä zvyšovaním technickej úrovne hospodárstiev, využitím nových odrôd a plemien, nových agrotechnických postupov, zvyšovaním spotreby priemyselných hnojív a ďalšími intenzifikačnými činiteľmi. Hospodárski predstavitelia počítali s tým, že hlavnú iniciatívu pri uskutočňovaní uvedených zámerov prevezme štát.

Tabuľka č. 3 – *Výsledky pozemkovej reformy v rokoch 1940–1945* [26]

Prídely	Počet prídelcov	Výmera pôdy v ha
Prídely do 5 ha	11 625	10 180
Predané v dražbách	10 000	7 500
Schválený predaj	632	5 294
Roľnícke nediely do 20 ha	50	614
Väčšie samostatné prídely	44	20 741
Spolu	**22 351**	**44 329**
Pôda získaná z ostatných prameňov	187	1 050
Spolu	**22 538**	**45 379**

V záujme rozšírenia plochy obrábanej pôdy boli prijaté veľmi účinné legislatívne opatrenia. Zákonom č. 172 z júla 1940 vládne orgány direktívne zrušili zastaraný trojpoľný systém hospodárenia a zákazom pasenia na úhoroch iniciovali ich rozorávanie. Ďalšími zákonodarnými krokmi vláda motivovala a vytvárala finančné zdroje ku kultivácii pastvín a k pestovaniu hodnotných krmovín. Rozorávaním úhorov, lúk, pastvín a ladom ležiacej pôdy štát v rokoch 1939–1943 získal celkom 51 tisíc ha novej obrábanej pôdy. Meliorácie napriek značným investíciám okolo 250 mil. Ks do konca roka 1941 zaostávali za pôvodnými plánmi. Obrat nenastal ani po prijatí vodohospodárskeho zákona v januári 1941, ktorý mal iniciovať úpravy tokov a mokradí.[27] Systémové zmeny do vývoja intenzifikácie mal priniesť ďalší zákon z marca 1942, prijatý pod číslom 49, na podklade ktorého štát zvýšenie poľnohospodárskej výroby podporil investíciami v hodnote 100 mil. Ks. Finančné prostriedky tejto zveľaďovacej akcie boli účelovo zamerané na jednotlivé intenzifikačné činitele. Urýchlilo sa budovanie staníc na čistenie osiva, ktorých počet sa v období 1939–1943 zvýšil o 168. Podpora šľachtiteľských staníc umožnila vyšľachtiť nové odrody chlebových obilnín a kukurice, vhod-

[25] HALLON – SABOL, ref. 19, s. 414.

[26] *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*, ref. 3, s. 122.

[27] HALLON – SABOL, ref. 19, s. 414, 415.

né pre pestovanie vo vyšších nadmorských výškach. Veľké nákupy kvalitného osiva napomohli len za rok 1942 k zásobeniu približne 122 tisíc roľníkov produktívnymi osivami obilnín v celkovom objeme 33 tisíc ton. Roľníci dostávali za pomoci štátu aj lacné prídely kvalitných sadbových zemiakov, olejnín, technických plodín a najmä kukurice. Dotácie zo 100 miliónovej zveľaďovacej akcie smerovali aj do intenzifikácie živočíšnej výroby, ale v menšom meradle. Významné boli najmä nákupy plemenného dobytka v rôznych krajinách Európy. Kvalitný dobytok však prideľovali hlavne produktívnym veľkostatkom. Prínos pre malých roľníkov predstavovali v prvom rade finančné prostriedky na modernizáciu zariadení a technických objektov živočíšnej výroby, ako boli maštale, hnojiská, silážne a močové jamy. Čiastočný posun zaznamenala technická úroveň poľnohospodárstva. Dotácie pokryli 25 % až 50 % nákladov na nákup strojovej techniky pre asi 13 tisíc roľníkov. Nákupy sa týkali prevažne základného technického vybavenia, kým zložitejšie stroje si mohli zakúpiť len väčšie solventné hospodárstva. Ambiciózny vládny plán podstatného zvýšenia spotreby priemyselných hnojív, ako ďalšieho kľúčového faktora intenzifikácie, sa nevydaril. Priemerná spotreba hnojív za roky 1939–1942 dokonca klesla z nízkej úrovne 41 kg na 1 ha ornej pôdy až na 33 kg na 1 ha. Hlavná príčina spočívala v nedostatku hnojív.[28]

Podporné akcie štátu napomohli zabezpečeniu výživy obyvateľstva a odvrátili hroziacu závislosť na dovoze viacerých druhov plodín po strate južných produktívnych oblastí. Rozpočet 100 mil. Ks a približne dvojročné obdobie realizácie opatrení však mohli celkový charakter poľnohospodárstva zmeniť len čiastočne. Okrem zásobovania domáceho trhu slúžili zveľaďovacie akcie na plnenie záväzkov nemecko-slovenských dohôd. Celý podporný program bol do značnej miery súčasťou trojročného plánu rozvoja slovenského poľnohospodárstva, prijatého na jar 1941 z iniciatívy Nemecka. Tento plán si všímal najmä zvýšenie dodávok potravín zo Slovenska na nemecký trh s hlavným dôrazom na vývoz ovocia, zeleniny, mlieka, masti, mäsa a niektorých ďalších produktov. Koncom roka 1941 si nemeckí predstavitelia na medzištátnych rokovaniach vynútili, aby sa štyri pätiny prebytkov slovenského poľnohospodárstva vyhradili pre export do Nemecka. V záujme uspokojenia potrieb domáceho trhu a zároveň požiadaviek Nemecka v zásobovaní potravinami štát postupne ovládol výkup, distribúciu, predaj, vývoz a dovoz poľnohospodárskych produktov. Využíval k tomu súkromné podniky a korporácie s monopolným postavením.

V oblasti zásobovania sa permanentne prejavoval už od roku 1940 nedostatok masti, tuku, mäsa a cukru. Na nedostatkový tovar štát zaviedol odberné knižky, na základe ktorých si občan mohol zobrať určené množstvo mäsa, tuku a pod. Takisto vládne nariadenie z roku 1940 o zákaze hromadenia predmetov dennej potreby určovalo množstvo spotrebného tovaru v domácnostiach. Maximálne množstvo potravín bolo určené nasledovne: 10 kg múky, 3 kg ryže, 3 kg krupice, 6 kg strukovín, 1 kg kávy, 5 kg cukru, 1, 5 kg čokolády, 6 kg masti.[29]

Približne do polovice roka 1940 zásobovacia situácia vyžadovala iba čiastočné zásahy monopolných podnikov. Najvýznamnejšie postavenie nadobudla Obilná spoločnosť pre Slovensko, nástupkyňa medzivojnovej Československej obilnej spoločnosti.

---

[28] *Slovenský zákonník*, 1942, zákon 49/1942, sl. z.; HALLON – SABOL, ref. 19, s. 416.

[29] Slovenský národný archív (ďalej len SNA), f. Ústredné združenie slovenského priemyslu, šk. č. 91. Zákaz hromadenia predmetov dennej spotreby.

Táto riadila a sprostredkovala obchod a distribúciu obilnín. Vo sfére živočíšnych produktov podliehal monopolu spočiatku len zahraničný obchod. Od zimy 1940–1941 musel štát rozširovať zásahy do obchodu s poľnohospodárskou produkciou. Monopolné podniky postupne nadobudli funkciu nástroja regulácie trhu v podmienkach vojnového hospodárstva. Najťažšie pomery boli v zásobovaní chlebovými obilninami a polotovarmi, kde štát musel zaviesť de facto prídelový systém. V roku 1941 sa dodávky skomplikovali aj v živočíšnej výrobe. Preto bol monopol rozšírený na domáci trh so živočíšnymi produktmi prostredníctvom Slovenského poľnohospodárskeho zväzu pre speňažovanie hospodárskeho zvieratstva a živočíšnych výrobkov, známeho pod skratkou Slovpol. Obchod s mliekom, mliečnymi výrobkami, bryndzou a s niektorými plodinami kontrolovali monopolné syndikáty. Počas rokov 1941–1943 pribúdali direktívy monopolov a štátu. Vládne inštitúcie sprísňovali kontrolu výkupu obilia a ďalšej produkcie za pomoci mlatobných komisárov, neskôr aj bezpečnostných zložiek a represií, ale bez výraznejších výsledkov. Monopolná regulácia trhu mala za následok stratu motivácie roľníkov k zvyšovaniu a intenzifikácii výroby. Tým sa znehodnocoval efekt zveľaďovacích akcií. Roľníci ukrývali časť prebytkov, aby ich mohli realizovať na čiernom trhu.[30]

Pri hodnotení zásobovacej situácie na Slovensku je na druhej strane zaujímavý aj pohľad nemeckej strany, ktorá, ako už bolo vyššie uvedené, veľmi výrazne využívala slovenské poľnohospodárske produkty. Správa o zásobovaní obyvateľstva na Slovensku je zaujímavá i z toho dôvodu, že pochádza z augusta 1944.

„V samej Bratislave bol som veľmi prekvapený pomermi, ktoré som tam našiel. Je tam dostať všetko v hojných množstvách a bez lístkov s výnimkou obuvi a chleba, ale aj tieto veci dostať taktiež bez lístkov. V obraze uličného ruchu budilo u mňa pozornosť množstvo otvorených obchodných stánkov, ktoré predávali popri marhuliach, uhorkách a jablkách a podobne všetky ostatné veci ako punčochy, plecnice na nohavice (z gumy), krém na topánky atď. a pritom za skutočne normálne ceny. Tak napr. 1kg marhúľ stál 25 fenigov, 1kg jabĺk 20 fenigov, rádiové aparáty, žehličky, náradie sa dajú kúpiť bez všetkého za normálne ceny. Rádiové aparáty je možné kúpiť za ceny v rozpätí 70 RM – 700 RM.“... „Navštívil som aj lahôdkové obchody. Aj tu sa dalo všetko dostať: údený jazyk, salámy, sardinky v oleji, maďarské a slovenské vína, likéri a ostré liehoviny, lacné i drahé druhy. Cigarety dostať toľko, koľko človek len chce v cene od 4 do 8 fenigov za kus. Cigarety sú už o 100% drahšie ako predtým a v dobrej kvalite stojí kus 21 fenigov. Liter maďarského vína najlepšej akosti stojí 4,80 RM, pol litra koňaku 3,20 RM. Obleky v dobrej kvalite sa dajú kúpiť za 56 až 250 RM a dámske punčochy v rozpätí 2,50 – 3,20 RM. V kaviarni sa predávala aj keď slabšia, predsa len zrnková káva, koláče a zákusky v kvalite z mierového obdobia, aj čistá smotana tiež za normálne ceny.“[31]

---

[30] HALLON – SABOL, ref. 19, s. 416, 417.

[31] SUŠKO, Ladislav. *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938–1945. Von München bis Salzburg 1938–1940. Buch 2. Slovensko v jeseni 1944.* Bratislava: Lúč, 2008, dok. č. 100-S. Prípis veliteľa bezpečnostnej služby kraja Weimar oblastnej ústredni bezpečnostnej služby – referát III B Slovensko – ako aj oddeleniu III B v Hlavnom úrade ríšskej bezpečnosti s prílohou správy o ceste na Slovensko v auguste 1944, ktorá zahŕňa rad pozorovaní z každodenného života. 20. 9. 1944. Bratislava.
25 fenigov = približne 3 Ks

Uvedené informácie svedčia o relatívne dobrej zásobovacej situácii na Slovensku v porovnaní s väčšinou európskych štátov už v podstate ku koncu druhej svetovej vojny. Pri uvedených informáciách je však potrebné si uvedomiť, že nie všetci obyvatelia si vzhľadom k svojej slabej finančnej situácii mohli dovoliť nákup uvedených produktov, dostupných ku koncu druhej svetovej vojny prevažne na čiernych trhoch. Na druhej strane nemeckí politici, či dôstojníci, s obľubou chodili počas celej existencie Slovenského štátu na nákupy do Bratislavy za tovarom, ktorý v Nemecku nebolo možné dostať. Navyše pri neúmernom kurze ríšskej marky a slovenskej koruny pre nich nebol problém nakúpiť si jednotlivé zložky spotrebného tovaru.

V prvých rokoch existencie 1. SR dochádzalo na Slovensku ku konjunktúre poľnohospodárskej produkcie, ktorá pomohla zlepšiť hospodársku situáciu roľníctva. Postupne ale vláda začala obmedzovať potravinové zásoby a zaviedla povinnosť odpredaja nadbytočných produktov. Týmto sa do popredia dostali výkupné organizácie, čo vyvolalo nespokojnosť u malých a stredných roľníkov. To malo za následok aj stratu podpory vlády u roľníkov, na ktorých sa režim spoliehal ako na svoju oporu. Spomínané opatrenia, pomerne zaostalé technické vybavenie veľkovýroby a samozrejme vysoké dodávky rastlinných a živočíšnych produktov do Nemecka, mali v konečnom dôsledku negatívny dopad na vývoj a organizáciu poľnohospodárstva, čo sa prejavilo v celkovej stagnácii alebo dokonca poklese väčšiny hlavných ukazovateľov rastlinnej a živočíšnej výroby.[32]

V rokoch 1939–1945 sa teda charakter slovenského hospodárstva nezmenil a aj v tomto období zostalo Slovensko prevažne agrárnou krajinou a v poľnohospodárstve pracovala naďalej viac ako polovica produktívneho obyvateľstva štátu.

[32] Poľnohospodárstvo. In *Slovenské hospodárstvo v prvom polroku 1944. Správy Ústavu pre výskum hospodárstva.* Bratislava, 1944, s. 31–35. Archív Národnej banky Slovenska, f. OVK, šk. č. 309; Letný stav bravčového dobytka a hydiny 1930–1946, Zimný stav dobytka 1911–1946. In *Štatistická príručka Slovenska*, 1947, s. 111; FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945.* Bratislava, 1969, s. 383–385.

Budovanie Oravskej priehrady – výstavba a dôsledky

Martin Garek

Neoddeliteľnou súčasťou prírodného bohatstva je systém vodných nádrží, ktoré zohrávajú viacero úloh v našej spoločnosti. Slovensko má približne 500-ročné skúsenosti so stavbou vodohospodárskych nádrží. Prvé nádrže vznikali v 15. – 16. storočí a ich úlohou bolo zásobovať obyvateľstvo pitnou a úžitkovou vodou, rozvíjať chov rýb a neskôr napomáhať pri ťažbe rúd v banských regiónoch.[1] Jednou z najvýznamnejších a najväčších vodných nádrží na Slovensku je práve Oravská priehrada. K jej vybudovaniu viedlo viacero príčin a komplikovaná cesta.

Územie a ľudské obydlia v povodí Oravy boli pravidelne ohrozované prívalovými vodami z náhleho topenia snehu a z dažďov. Obce, neskôr zahrnuté pod vystavanú priehradu – Slanica, Osada, Hámre, Ústie, Lavkov a Námestovo (boli zatopené dve tretiny mesta), vznikali v 16. storočí na základe valaskej kolonizácie.[2] Táto spôsobila v poriečí Oravy značné odlesnenie, čo sa neskôr prejavilo povodňami ohrozujúcimi priľahlé pozemky. Tieto záplavy sa prejavovali nielen na Orave, ale samozrejme aj na rieke Váh. Jedna z najväčších povodní sa odohrala v roku 1813, keď pri nej zahynulo na Orave 180 ľudí a voda zničila sedem tisíc kusov dobytka, množstvo príbytkov a usadlostí.[3] Záplava postihla aj celé údolie Váhu, pričom spôsobila značné škody, ktoré boli do určitej miery nahradzované pôžičkami na obnovenie zničených domov z kráľovskej pokladnice.[4]

Tieto takmer každoročné záplavy viedli úrady k myšlienke vybudovania údolnej priehrady na sútoku Čiernej a Bielej Oravy. Budovateľov lákala predovšetkým mimoriadna morfologická vhodnosť sútoku, keď sa údolie zužovalo zo šírky 3 460 m nad obcou Ústie na šírku asi 125 m v profile Lavkov, kde relatívne strmé svahy vytvárali priaznivý priehradný profil.[5] Prvý projekt bol vypracovaný už v roku 1830, pričom malo ísť o drevenú priehradu.[6] K výstavbe nedošlo, napriek tomu boli do roku 1918 vypracované štúdie o postavení rôznych typov priehrad (v rokoch 1842, 1870, 1918). O relatívnej nepripravenosti týchto návrhov svedčí aj skutočnosť, že prvé konkrétne merania a výskumné aktivity v obciach Slanica, Ústie, Hámry a Osada sa uskutočnili až v roku 1871. Podobne i počas trvania prvej Československej republiky boli vyhotovené ďalšie štúdie o stavbe priehrady, a to v rokoch 1923 a 1933. Tieto študijné práce uvažovali o realizácii rôznych typov priehrad, od murovaných, zemných až po betónové. Predpokladali výšku priehrady od 16 do 54 m a objem nádrže od 86 do 850 mil. m³. Návrh z roku 1918 rátal s vybudovaním najväčšej nádrže v Európe po 1. svetovej voj-

---

[1] ABAFFY, Dušan et al. *Vodné diela na Slovensku.* Bratislava : Príroda, 1979, s. 21.

[2] *Slanica, Ústie, Hámry, Osada, Lavkovo. Stručne z histórie obcí zatopených vodami Oravského jazera.* Oravská galéria, 1971, s. 6.

[3] KLEŇ, Milan. *Súbežnice života oravského človeka.* Vrútky : Nadas AFGH, 1993, s. 217–218.

[4] JAMBOR, Jozef. Z histórie štúdijnej a projektovej prípravy, výstavby a prevádzky vodného diela Orava. In *50 rokov prevádzky VD a VE Orava.* Trenčín, b. v., 2003, s. 15.

[5] JAMBOR, Augustín et al. *30 rokov prevádzky vodného diela Orava.* Bratislava : Ministerstvo lesného a vodného hospodárstva SSR, 1983, s. 7.

[6] FEREK, Miroslav. 50 rokov prevádzky vodnej elektrárne Orava v organizačnom a personálnom obsadení. In *50 rokov prevádzky VD a VE Orava.* Trenčín, b.v., 2003, s. 26.

ne.[7] Projekt Oravskej priehrady bol za prvej republiky zahrnutý do celkového vodohospodárskeho plánu rieky Váh, a preto Krajinský úrad v Bratislave v roku 1933 vypracoval generálny projekt Oravskej priehrady. Napriek odporúčaniam, aby bola vybudovaná zemná priehrada, Ministerstvo verejných prác v Prahe schválilo projekt betónovej priehrady s výškou hrádze 22 metrov a s obsahom vody 250 mil. m^3. Kvôli prácam na strednom Váhu boli ďalšie práce v tomto období pozastavené.[8]

Všetky tieto vypracované návrhy podcenili zložité geologické podmienky v zúženom lavkovskom profile, keď ich k spokojnosti viedol pieskovcový lom nad obcou Lavkov. Ako sa neskôr prejavilo už pri samotnej stavbe priehrady, predpoklad, že aj podzáklad priehrady je tvorený pieskovcovým podložím, sa ukázal nesprávnym. Tomuto predpokladu podľahli aj projektanti Oravskej priehrady z roku 1940, čím sa vlastne ich projekty ukázali ako nereálne.[9]

Samotná výstavba priehrady začala v roku 1941. Podľa kroniky obce Ústie sa začalo 6. júna 1941 s vymeriavacími prácami pre výstavbu priehrady a so samotnou stavbou sa taktiež začalo v roku 1941.[10] Prieskumné vrtné práce začali 10. júla 1941 a výstavba začala 11. októbra 1941 ako projekčne nepripravená.[11] Výstavbu oficiálne otvoril 24. júla 1941 v Ústí nad Oravou minister dopravy a verejných prác Július Stano.[12] Stavebné práce boli počas vojny dvakrát prerušené kvôli prechodu frontu,[13] a viackrát aj v neskoršej dobe kvôli prepracovaniu projektu. Už pred samotným prikročením k prácam sa objavil návrh Andreja Čierneho, uverejnený aj v časopise Gardista, a potom presadzovaný politickými kruhmi a spolkami Námestova a Slanice, podľa ktorého *„budúca nádrž miesto mamutieho pomenovania Údolná vodná priehrada pri Ústi na Orave, dostala by meno Slanica a malý ostrov, na ktorom ostane terajší slanický kostol, aby dostal meno Bernolák“.*[14] Ako ukázal neskorší vývoj, táto snaha nemala úspech.

Nedostatočná príprava a zanedbaný výskum pred samotnou výstavbou sa prejavil v tom, že v rokoch 1940–1949 bolo vypracovaných až deväť alternatív – štúdií, ako má priehrada vyzerať. Posledný projekt vypracoval v rokoch 1947–1948 Ing. Jiroušek, ktorý posunul korunu hrádze na kótu 605 m. n. m. a vzal do úvahy zložité geologické podmienky podložia Oravskej priehrady. Zvolil sa zvláštny profil betónovej gravitačnej priehrady s čiastočným vyľahčením.[15]

Stavba priehrady teda od začiatku prechádzala komplikáciami a zvratmi. Nedostatočný geologický prieskum neskôr dávali za vinu propagačno-politickému významu stavby, z toho dôvodu sa už v roku 1941 začali hľadať riešenia na zmenu projektu. Prišlo sa na to, že podložie priehrady je tvorené predovšetkým bridlicami s nepatrnou

---

[7] JAMBOR, ref. 4, s. 16.

[8] Slanica, Ústie, ref. 2, s. 29. MIČKO, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938–1945.* Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2010, s. 36.

[9] JAMBOR, ref. 4, s. 16.

[10] Štátny archív Bytča, pobočka Dolný Kubín (ďalej ŠA BY, pob. DK), Obecná kronika Ústie nad Priehradou, s. 1.

[11] FEREK, ref. 6, s. 26.

[12] MIČKO, ref. 8, s. 63.

[13] ŠA BY, pob. DK, Obecná kronika Ústie nad Priehradou, s. 3–4.

[14] Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Ministerstvo vnútra 1938–1945 (ďalej MV 1938–1945), škat. 1894, č. 24298/41.

[15] FEREK, ref. 6, s. 26.

únosnosťou a menším množstvom pieskovcových lavíc. Na základe posudkov znalcov sa rozhodlo o stavbe priehrady predovšetkým na pieskovcových laviciach, ktoré sa po prevedení dôkladného geologického prieskumu v roku 1942 ukázali ako nedostatočné.[16] Práce vo výstavbe pokračovali veľmi pomaly, keď prekážkou bolo predovšetkým nedostatočné strojové vybavenie a pracovalo sa väčšinou ručne. Až v roku 1942 bol na pracovisko dovezený prvý bager.[17] V roku 1943 viazli betonárske práce, keďže sa chemickým skúmaním zistilo, že štrkopiesok z ložísk na Lištáku, určený pre betonáž priehrady a dopravovaný vybudovanou lanovkou, je nevhodný pre výrobu betónu, lebo je príliš humózny. Tieto humózne častice bolo potrebné odstraňovať chemickou cestou, čo stavbu brzdilo.[18] V tomto roku zistili aj prílišnú agresivitu vyvierajúcej vody, ktorá ohrozovala kvalitu betónu. Z obavy, aby sa neskoršie betón nerozpadával, pridávali do neho struskový cement.[19] Proti úsiliu pracovníkov sa stavala aj príroda, keď 3. augusta 1943 povodeň zaplavila stavebnú jamu a následkom toho očisťovacie práce trvali nasledujúce tri mesiace až do decembra.[20] Až po odstránení následkov povodne sa pristúpilo k betónovaniu ďalších blokov.

Pri priehrade bol zriadený aj pracovný útvar Ústie nad Oravou, ktorý začal svoju činnosť 6. septembra 1943.[21] V tábore boli umiestnení ukrajinskí utečenci, ktorí tu po odpykaní trestu za ilegálny prechod hraníc vykonávali nútené práce. Utečenci mali na stavbe pracovať ako ostatní robotníci, mali dostávať plat (55.– Ks za deň), z čoho sa im mala odpočítať suma za stravu (16.– Ks za tri jedlá denne). Peniaze utečencov mala spravovať osoba poverená Prezídiom ministerstva vnútra. Utečenci mali byť zabezpečení po zdravotnej aj sociálnej stránke (samozrejme aj po bezpečnostnej).[22] Ministerstvo vnútra súhlasilo s návrhom zaradenia ukrajinských utečencov do pracovného útvaru Ústie na Orave dňa 31. augusta 1943, pričom vedením jeho administratívno-účtovnej agendy a dozorom a správou bolo poverené 16. oddelenie Ministerstva vnútra.[23] Tábor zanikol 18. februára 1944, ale čoskoro bol obnovený – 15. mája 1944 (15. júna 1944), už aj s umiestnením asociálnych osôb.

Práce na začiatku roka 1944 boli sťažované extrémnymi klimatickými podmienkami, keď mrazy dosiahli priemerne –25 °C až –30 °C.[24] V auguste 1944 bola výstavba prerušená z dôvodu vypuknutia povstania, pričom bola prakticky odrezaná od dodávateľov. Časť mužov zamestnaných na stavbe priehrady sa pridala k povstaniu, pričom sa

---

[16] ŠA BY, pob. DK, f. Okresný národný výbor v Námestove 1945–1959 (1960) (ďalej ONV NO), škat. 152, inv. č. 710/1949, Zpráva stavbyvedúceho Oravskej priehrady Ing. Krausa pre poradu, svolanú Povereníctvom techniky na 11. apríla 1949 na KNV v Žiline.

[17] ŠA BY, pob. DK, Obecná kronika Ústie nad Priehradou, s. 1.

[18] ŠA BY, pob. DK, f. ONV NO, škat. 152, inv. č. 710/1949, Zpráva stavbyvedúceho Oravskej priehrady Ing. Krausa pre poradu, svolanú Povereníctvom techniky na 11. apríla 1949 na KNV v Žiline.

[19] JAMBOR, ref. 4, s. 18.

[20] ŠA BY, pob. DK, Obecná kronika Ústie nad Priehradou, s. 1.

[21] SNA, f. MV 1938–1945, škat. 551, čís. jedn. 1/43. NEČAS, Ctibor. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*. 1. vydanie, Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1981, udáva dátum vzniku pracovného útvaru na 7. september 1943. VARINSKÝ, Vladimír. *Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941–1953*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004, s. 17, udáva dátum 1. novembra 1941 ako deň vzniku pracovného útvaru.

[22] SNA, f. MV 1938–1945, škat. 551, č. 28.682/3-1943.

[23] SNA, f. MV 1938–1945, škat. 551, č. 151-28/8-1/43.

[24] JAMBOR, ref. 4, s. 18.

k nim pripojili aj zajatci umiestnení v tábore Ústie nad Oravou.[25] Pracovný útvar zanikol k 31. decembru 1944.[26]

V roku 1945 sa prakticky na samotnej priehrade nepracovalo, činnosť sa sústredila na obnovenie vojnou zničených objektov, predovšetkým mostov.[27] Stavba prestála aj dvojnásobný prechod frontu, spojený s vyrabovaním skladov a rozkradnutím inventára.[28] Následkom vojny vážne utrpeli aj obce, ktoré boli zahrnuté do plánu výstavby priehrady. Ústie nad Oravou bolo zničené na 40 %, Osada na 80 % a Námestovo taktiež na 80 %. Z toho dôvodu bolo nutné riešiť i provizórne ubytovanie obyvateľstva daných obcí. Išlo o 200 rodín. Prechodom frontu utrpelo tiež samotné stavenisko. Podľa správy bolo zariadenie staveniska zachované na 90 %, strojné zariadenie na 80 %, inventár v sklade na 50 % a budovy na 90 %. Utrpené škody bolo možné odstrániť v priebehu 1 a ½ mesiaca a pokračovať v stavbe. Povereníctvo SNR pre sociálnu starostlivosť konštatovalo, že k 3. máju 1945 je cca jedna tretina celkových prác na priehrade hotová a odporúčalo čo najskôr prikročiť k pokračovaniu výstavby.[29]

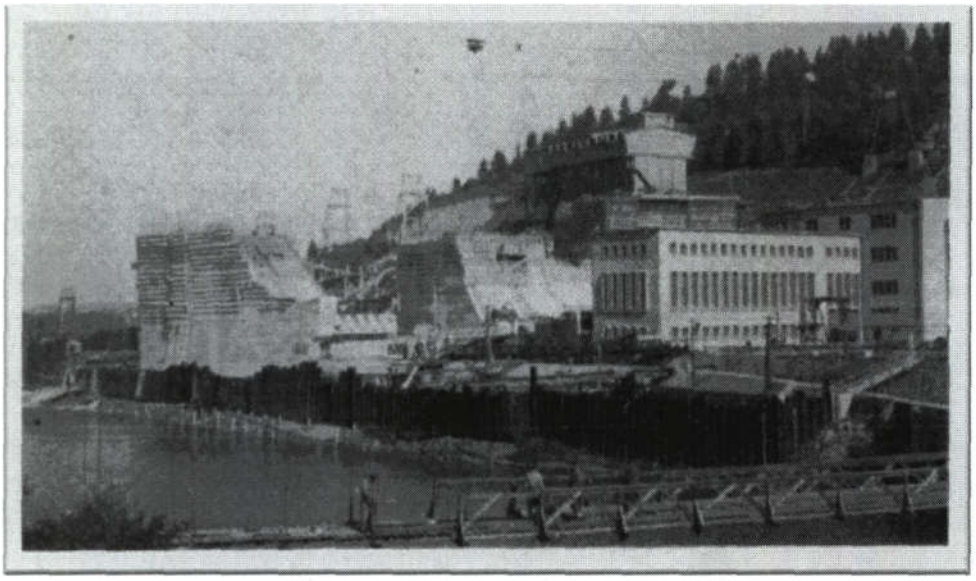

Obrázok č. 1 – *Výstavba Oravskej priehrady, betonáž funkčných blokov v I. stavebnej jame.*
Zdroj: JAMBOR, Augustín et al. *30 rokov prevádzky vodného diela Orava.* Bratislava : Ministerstvo lesného a vodného hospodárstva SSR, 1983, str. 85.

[25] ŠA BY, pob. DK, Obecná kronika Ústie nad Priehradou, s. 2–3.
[26] VARINSKÝ, ref. 21, s. 18.
[27] ŠA BY, pob. DK, Obecná kronika Ústie nad Priehradou, s. 3.
[28] ŠA BY, pob. DK, f. ONV NO, škat. 152, inv. č. 710/1949, Zpráva stavbyvedúceho Oravskej priehrady Ing. Krausa pre poradu, svolanú Povereníctvom techniky na 11. apríla 1949 na KNV v Žiline.
[29] SNA, f. Povereníctvo techniky (ďalej PT), škat. 7, č. 1881/264-III-1945.

S prácami na priehrade sa pokračovalo až začiatkom roka 1946, keď sa pristúpilo k betonážam ďalších blokov. V tomto období bola menovaná aj prvá stavebná komisia, ktorá mala operatívne riešiť pretrvávajúce problémy s podložím priehrady.[30] V roku 1947 boli na stavbu pozvaní dvaja odborníci z Poľska, aby spoločne s československými odborníkmi vyriešili pretrvávajúce technické problémy stavby. Ing. Wacław Balcerski a Ing. Zbigniew Żmigrodski vykonali prehliadku stavby priehrady v dňoch 18. a 19. septembra 1947, pričom zvláštnu pozornosť venovali pomerom zakladania priehrady. Konštatovali určitú podobnosť s priehradou v poľskom Różnowie, ale zároveň upozornili na isté rozdiely týkajúce sa predovšetkým geologického podložia.[31] Po poradách s poľskými odborníkmi sa rozhodlo o vypracovaní nového projektu priehrady, aby sa predišlo nestabilite pieskovcového podlažia. Súčasne sa rozhodlo o rozšírení prác na stavenisku, z toho dôvodu sa objednala nová lanovka, moderná betonárka zo Švajčiarska a ostatné potrebné technické vybavenie.[32] Zároveň sa odstránilo staré vy-bavenie, ale z dôvodu nesplnených termínov dodávateľov došlo k prerušeniu prác na stavbe. V roku 1948 sa pokračovalo len s prácami na výkopoch, kamenných obkladoch a iných nutných prácach. V tomto období sa aj čoraz viacej prejavoval nedostatok pracovných síl a kvalitného materiálu.[33]

Obdobie po februári 1948 prinieslo aj zvýšené požiadavky zo strany odborov a zamestnancov, keď sa striktne dožadovali riešenia mnohých sociálnych problémov. Požadovali vybudovanie obytnej kolónie, kultúrneho domu, ciest atď., čo malo podporiť pracovnú morálku zamestnancov a zvýšiť pracovné nasadenie. V marci 1948 vypukol na stavbe priehrady požiar. Podľa informácií pracovníkov bol toto už tretí požiar na stavbe, a tak bola stavebná firma Tvorba upozornená na sprísnenie protipožiarnych podmienok.[34] Napriek zvýšeným bezpečnostným opatreniam vypukol na stavenisku 18. januára 1950 ďalší požiar. Tento vypukol následkom nepozornosti učňa Jozefa Matisa v elektrikárskej dielni a vzápätí sa rozšíril do montážnej haly. Zasiahol aj garáže a drevený sklad. Škody boli vyčíslené na 5–6 miliónov Kčs.[35] Dňa 8. júna roku 1948 postihla stavenisko opäť povodeň, kedy došlo k poškodeniu štetovnicovej steny a zatopeniu stavebnej jamy.

V marci 1949 nakoniec došlo k výmene stavbyvedúceho priehrady, keď Ing. Chládka vystriedal Ing. Alois Kraus. Skupina okolo Ing. Chládka bola vyšetrovaná štátnou bezpečnosťou s cieľom odhaliť stagnáciu stavby a v roku 1949 boli niektorí zatknutí a obvinení zo sabotáže staveniska, brzdenia stavebných prác, rozkrádania, ale aj za nedostatočné opatrenia pri povodni v roku 1948.[36] Títo obžalovaní boli uväznení na dobu od niekoľko mesiacov do dvoch rokov.[37]

---

[30] JAMBOR, ref. 4, s. 19.

[31] SNA, f. PT, škat. 220, inv. č. 391, č. 87.114-V/3-1947.

[32] SNA, f. PT, škat. 217, inv. č. 388, č. 2211/1947.

[33] ŠA BY, pob. DK, f. ONV NO, škat. 152, inv. č. 710/1949, Zpráva stavbyvedúceho Oravskej priehrady Ing. Krausa pre poradu, svolanú Povereníctvom techniky na 11. apríla 1949 na KNV v Žiline.

[34] SNA, f. PT, škat. 221, inv. č. 392, č. 800/1948.

[35] SNA, f. PT, škat. 233, inv. č. 404, č. 5.418-I/3-1950.

[36] Ako prezrádza správa č. 1561/1948 o povodni vypracovaná 15. júla 1948, vedenie stavby priehrady vykonalo všetky požadované opatrenia pred samotnou povodňou. Na pokyn ONV v Námestove zriadilo už 4. júna 1948 permanentnú hlásnu službu v povodí Bielej Oravy (v povodí Čiernej Oravy takáto hlásna služba neexistovala). Po prvých dňoch dažďa, 7. júna 1948 vypracoval Štátny meteorologický ústav prognózu počasia na nasledujúcich 24 hodín špeciálne pre Ústie nad Ora-

Nové vedenie na čele s Ing. Krausom previedlo rozsiahle personálne zmeny, *„aby sa ozdravilo ovzdušie na priehrade"*, projekt podrobilo dôkladnej revízii, nariadilo rozšírenie ubytovacích kapacít a ich skvalitnenie pre zamestnancov a v spolupráci s Ministerstvom techniky a Povereníctvom techniky za účasti znalcov vypracovalo definitívny projekt priehrady.[38] Od roku 1949 bežala výstavba priehrady s menšími prekážkami.

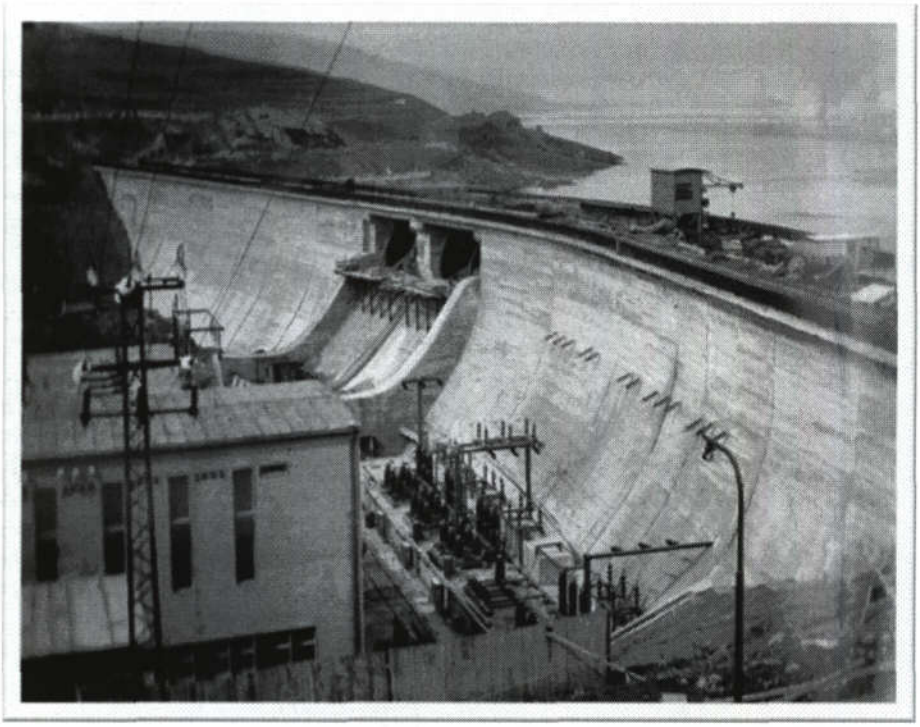

Obrázok č. 2 – *Výstavba Oravskej priehrady.*
Zdroj: SNA, f. PT, Albumy stavieb.

Najvážnejšiu prekážku predstavoval nedostatok pracovných síl na priehrade. Pracovný útvar Ústie nad Oravou bol obnovený 15. novembra 1945 už ako pracovný tábor pre prevýchovu sociálne a politicky nekonformných osôb.[39] Boli sem umiestňované

vou, ktorá znela: Prevažne zatiahnuté, bez zrážok. V skutočnosti od 18:00 hod. 7. júna do 06:00 hod. 8. júna napršalo v povodí Čiernej Oravy 69 mm zrážok, čo spôsobilo povodeň. Ani námietka Povereníctva techniky, že vedenie malo nechať otvoriť nápustné zariadenie na kóte hladiny 578 neobstála, čo potvrdila aj komisia skúmajúca priebeh povodne. SNA, f. PT, škat. 222, inv. č. 393, č. 1561/1948.

[37] JAMBOR, ref. 4, s. 20–21.

[38] ŠA BY, pob. DK, f. ONV NO, škat. 152, inv. č. 710/1949, Zpráva stavbyvedúceho Oravskej priehrady Ing. Krausa pre poradu, svolanú Povereníctvom techniky na 11. apríla 1949 na KNV v Žiline.

[39] Bol obnovený na základe Nariadenia Slovenskej národnej rady č. 105/1945 Zb. SNR z 23. augusta 1945 o zriadení pracovných táborov. Zriaďovateľom a prevádzkovateľom tábora bolo Povereníc-

nielen asociálne živly, ale aj občania nemeckej a maďarskej národnosti. V čase jeho vzniku ho budovali pre 300 mužov. Už koncom roku 1947 ho plánovali zrušiť, ale nakoniec bolo toto nariadenie odvolané a tábor ostal vo funkčnosti naďalej.[40] Následne sa plánovalo zrušenie tábora opäť v auguste 1948, ale napriek nevyhovujúcim životným, pracovným a aj bezpečnostným podmienkam fungoval tábor ďalej – dôvodom boli ekonomické požiadavky vedenia priehrady.[41] Dokonca v októbri 1948 žiadalo vedenie výstavby zvýšenie počtu zriadencov umiestnených v tábore, odsunutie chorých a menej fyzicky zdatných a ich nahradenie schopnejšími zriadencami.[42] Tábor nakoniec fungoval až do 30. apríla 1949, kedy bol zrušený predovšetkým z politických dôvodov. Zriadenci tábora sa počas prác na priehrade dostávali do kontaktu aj s civilnými zamestnancami, pochádzajúcimi prevažne z Oravy, ktorí sa vyznačovali negatívnym postojom k režimu. Preto sa politické miesta rozhodli tábor zrušiť, vymeniť na stavbe aj všetok civilný personál a stavbu priehrady zabezpečovať brigádnickou formou.[43] Zriadenci a personál boli premiestnení do Tábora nútených prác Nováky.

Po príchode nového vedenia sa vypracoval pevný organizačný poriadok, ktorého sa museli pridržiavať všetky zložky zainteresované na výstavbe priehrady, od vedenia cez pracovníkov až po dodávateľov. V roku 1950 bol schválený aj konečný generálny plán stavby s plánom, aby sa prevádzka spustila v roku 1953. V tomto roku bolo udelené Povereníctvom pôdohospodárstva v Bratislave aj vodoprávne povolenie stavby, ktoré do tohto času nebolo vydané zrejme pre časté menenie a doplňovanie projektu. Na základe tohto rozhodnutia bol Československý štát, v zastúpení Povereníctvom techniky v Bratislave, poverený postaviť údolnú priehradu na rieke Orave. Rozhodnutie nadobúdalo platnosť dňom vydania, teda 7. aprílom 1950, a bolo vydané bez možnosti odvolania.[44] Dôvody stavby priehrady boli v ňom zhrnuté: účel trvalého získavania elektrickej energie na rieke Váh nadlepšovaním prietoku zásobou vody zadržanej priehradou, zlepšenie plťoplavby na rieke Orave a splavnenie rieky Váh, zmenšovanie škodlivého účinku veľkých vôd na rieke Orave a Váhu.[45]

Osobitnú kapitolu pri výstavbe Oravskej priehrady predstavovala potreba presídlenia tamojšieho obyvateľstva z plánovaných zatopených obcí – Slanica, Osada, Hámre, Ústie, Lavkov a Námestovo. Údolie, ktoré bolo určené na zatopenie, sa tiahlo od Lipnice na poľskej strane až územím katastra Bobrov, Zubrohlava, Námestovo a ďalej zatopenými obcami.

Obyvatelia zatopeného územia požadovali od úradov zabezpečenie 5 000 katastrálnych jutár poľnohospodárskej pôdy, ktorá by im nahradila pôvodné pozemky.[46] Pre-

---

tvo vnútra. Tábor bol dvakrát premenovaný – 15. decembra 1948 na pracovný útvar nar. č. 7/1948 Zb. SNR a 11. februára 1949 na tábor nútenej práce zák. č. 247/1948 Zb. Národného zhromaždenia. Existoval ešte jeden pracovný tábor na Orave, a to v Slanici, zmienka sa ale objavuje len v jednom dokumente z apríla 1946. VARINSKÝ, ref. 21, s. 21–25.

[40] ŠA BY, pob. DK, f. ONV NO, škat. 90, č. 8/187-VIII/1-1947.

[41] SNA, f. PT, škat. 222, inv. č. 393, č. 2/101-VI/1-1948.

[42] SNA, f. PT, škat. 223, inv. č. 393, č. 2623/1948.

[43] VRABCOVÁ, Eva. Pracovné tábory a tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1945–1953. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 : 1989 (1)*. 1. vydanie, Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 388–389.

[44] JAMBOR, ref. 4, s. 18.

[45] ŠA BY, pob. DK, f. Presídľovacia komisia Ústie nad Priehradou 1940–1960 (ďalej PKÚP), škat. 41, inv. č. 70, č. VIII-1-3084/2-1950.

[46] ŠA BY, pob. DK, f. ONV NO, škat. 100, č. 5120/48.

sídlenie obyvateľstva mala na starosti Presídľovacia skupina Ústie nad Oravou, ktorá začala pôsobiť na tomto území dňa 6. júna 1940.[47] Pod týmto názvom pôsobila do októbra 1950, keď jej činnosť prešla pod Krajský národný výbor v Žiline. Úlohou skupiny bolo vypracovať odhadné elaboráty majetku presídlencov, zabezpečiť priebeh presídlenia a samozrejme nájsť im nové majetky, na ktorých by sa usadili. Proces presídlenia sa týkal približne 900 rodín. Trval od roku 1941 až do roku 1953.[48] Pôvodne sa ešte v roku 1942 uvažovalo o umiestnení 75 rodín na zvyškové plochy chotárov zatopených obcí. V tomto období sa počítalo s tým, že nezatopených ostane 1 685 ha poľnohospodárskej pôdy a 491 ha lesa. Po dôkladnejšom preskúmaní zvyškových plôch sa nakoniec konštatovala nevýhodnosť ostávajúcej pôdy, pričom jej odvodnenie a úprava bola vyčíslená na 4 966 000.– Ks, navrhlo sa teda neosídliť okolie priehrady s výnimkou Námestova.[49]

V roku 1947 bol predložený návrh firmy Tvorba na vybudovanie obytnej kolónie Nové Ústie. O kolónii sa rokovalo už v roku 1946. Firma konštatovala, že v Ústí nad Oravou nie sú primerané možnosti pre ubytovanie úradníkov zamestnaných pri stavbe priehrady, a tak navrhovala, aby už v roku 1947 boli vybudované úradnícke domčeky, kultúrny dom, ulica a vodovod. Projekt rátal aj s výstavbou školy, kostola, fary, obecného domu, pošty, kultúrneho domu, správnej budovy priehrady, hotela, úradníckych a sedliackych usadlostí. Firma Tvorba sľúbila 5. marca 1947 vypracovanie detailného projektu bez zvláštnej náhrady, ak by výstavba kolónie bola zadaná jej.[50] Povereníctvo techniky všal zadalo 9. septembra 1947 výstavbu ôsmich obytných domov firme Obnova, štátnej stavebnej účastinnej spoločnosti so sídlom v Bratislave.[51] Bolo to spojené pravdepodobne s tým, že 21. marca 1947 zakázala Štátna stavebná správa firme Tvorba pokračovať vo výstavbe priehrady do rozhodnutia stavebnej komisie.[52]

Krajský národný výbor v Bratislave nakoniec objednal 10. júla 1950 od Stavoprojektu, územný plán v Bratislave, bytové stavebné projekty pre stavbu bytových jednotiek v rámci vzorného Jednotného roľníckeho družstva v Ústí.[53] V roku 1951 sa plánovala výstavba 40 bytových jednotiek a vodovodu pre Nové Ústie.[54] Dňa 29. mája 1951 došlo k obhliadke miesta výstavby Nového Ústia, pričom komisia prišla k záveru, že určené miesto je nevyhovujúce, ešte k tomu leží v katastrálnom území Trstená a nariadila preskúmať ďalšie miesta.[55] S výstavbou sa plánovalo začať v treťom štvrťroku 1951. Z dôvodu nedostatočného technického zabezpečenia plánov výstavba meškala. Na porade v Ústí nad Oravou 1. septembra 1951 sa konštatovala potreba technických úprav stavebných plánov domov a predpokladalo sa so začatím prác v termíne 1. októbra 1951.[56]

Počas Slovenskej republiky v rokoch 1941–1945 boli presídlenci umiestňovaní na majetkoch po Židoch a politických zbohatlíkoch. V tomto období bola pre Oravcov

---

[47] JAMBOR, ref. 4, s. 21.

[48] JAMBOR, ref. 4, s. 22.

[49] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 36, inv. č. 65, č. 136/1946.

[50] SNA, f. PT, škat. 217, inv. č. 388, č. 904/1947.

[51] SNA, f. PT, škat. 217, inv. č. 388, č. 83.436-V/5.

[52] SNA, f. PT, škat. 217, inv. č. 388, č. 24.278-V/5.

[53] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 41, inv. č. 70, č. 716a-18/7-50-XI/4a-479.

[54] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 42, inv. č. 71, č. XI-PS-417-51/16.

[55] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 42, inv. č. 71, č. XI-PS-711-51/2.

[56] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 42, inv. č. 71, č. 523/1951.

vybudovaná aj nová ulica v Trnave (26 rodín), kde sa im zriadili hospodárstva (nákladom 13 miliónov Ks).[57] Z dôvodu, že výstavba náhradných hospodárstiev bola veľmi nákladná, bolo zásadne upustené od ich stavby a bolo podporované presídlenie len na také nehnuteľnosti, kde boli domové a hospodárske budovy. Do konca druhej svetovej vojny sa podarilo presídliť a vyplatiť iba 110 rodín. Po vojne nastali s časťou týchto presídlencov ťažkosti, keďže majetky zabavené počas vojny boli navracané späť majiteľom, pričom presídlenci nemali inú možnosť, len sa obracať na úrady.

Po vojne riešil otázku presídlenia Štátny pozemkový úrad, ktorý umiestňoval Oravcov na majetky po odsunutých Nemcoch, neskôr aj Maďaroch v lokalitách Sv. Michal (dnes Michal na Ostrove), Most na Ostrove (50 rodín z Námestova postihnutých vojnou – strata prístrešia), Hviezdoslavov, Fakov, Selice (22 rodín na skonfiškovaný majetok Károliho) a Štúrovo.[58] Na tieto majetky bolo umiestnených 167 rodín.[59] Časť presídlencov bola umiestnená aj do českého pohraničia na majetky po sudetských Nemcoch. Do 26. apríla 1948 sa podarilo získať z požadovaného množstva poľnohospodárskej pôdy (5 000 kat. jutár) len 700 katastrálnych jutár. Na toto neadekvátne riešenie poukazovali Oravci s odôvodnením, že *„vzhľadom na to, že sme stále pred odchodom, čo ale trvá už 7 rokov, máme naše hospodárstva zničené. V zatopiť sa majúcom území je zákaz stavať domy a akékoľvek iné stavby, zatiaľ čo naše vlastné domy by potrebovaly nákladné opravy alebo prestavby. Ďalej ani obhospodárovanie našich pozemkov nie je také, aké by malo byť za normálnych pomerov, lebo len vtedy si každý roľník môže plánovať hospodárenie na viacej rokov dopredu"*. Oravci ale častokrát odmietali ponúkané lokality, chceli bývať iba v rýdzo slovenskom prostredí a najradšej spolu. Žiadali, aby im úrady (Povereníctvo techniky) zaistili potrebnú pôdu v okresoch Trnava, Hlohovec, Nitra a Zlaté Moravce.[60] Samozrejme, vyskytovalo sa mnoho prípadov, keď sa objavili bývalí majitelia usadlostí z obdobia Slovenskej republiky (Židia, politickí zbohatlíci) a žiadali ich vydanie na právnom základe, keďže prepísanie nehnuteľností na Oravcov viazlo. Oravci v povojnových rokoch kategoricky odmietali vlastnícke dekréty a požadovali prevod vlastníckych práv do pozemkových kníh na základe kúpnopredajných dekrétov, alebo prípadne zámenných zmlúv, bez akéhokoľvek náznaku, že ide o skonfiškované majetky.[61]

Koncom februára 1949 ostávalo presídliť ešte 349 rodín. V roku 1950 bola agenda, ako sme už spomínali, presunutá na Krajský národný výbor v Žiline, ktorý začal koordinovať presídľovanie. V roku 1951 mal mimo iného (JRD, Nové Ústie) riešiť preložky ciest v oblasti priehrady a presídliť 75 rodín zo zátopového územia pod kótou 590 m. n. m.[62] Bol vypracovaný plán, ktorý rátal s ukončením presídľovania v roku 1952. Tento sa nepodarilo uskutočniť a ešte koncom roka 1953 sa nachádzalo medzi kótou 595 a 605 m. n. m. 140 rodín. Skupina ukončila svoju prácu až v roku 1957.

Obyvatelia obcí spadajúcich pod priehradu samozrejme žiadali aj náhradu za odobratý štrk, piesok, poškodené pastviny, lesy, cesty a pozemky. Československé stavební závody (ČSSZ) boli však v roku 1949 ochotné vyplatiť náhradu za vyťažený štrk a piesok podľa úradne stanovených cien len v tom prípade, *„ak nedôjde k vyvlastneniu*

---

[57] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 42, inv. č. 72, č.j. Voda/5-1111-57/139-1451.

[58] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 42, inv. č. 72, č.j. Voda/5-1111-57/139-1451.

[59] JAMBOR, ref. 4, s. 22.

[60] ŠA BY, pob. DK, f. ONV NO, škat. 100, č. 5120/48.

[61] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 42, inv. č. 72, č.j. Voda/5-1111-57/139-1451.

[62] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 42, inv. č. 72, č.j. Voda-88/5-1951.

majetku štátu." Podobný postup sa mal uplatniť aj v prípade odhumusovania pôdy. Mimoriadne poškodené úseky ciest navrhli ČSSZ upraviť do pôvodného stavu.[63] Na území budúcej priehrady sa vyskytovali i značné zásoby rašeliny. Nachádzali sa v chotári obce Ústie nad Oravou v dvoch komplexoch vo výmere cca 56 hektárov a 25 hektárov, pričom tieto komplexy boli od seba vzdialené cca 500 m. Podľa výpočtov komplex o rozlohe 56 ha obsahoval 1 100 000 m³ rašeliny a komplex s výmerou 25 ha obsahoval 200 000 m³ rašeliny. Hĺbka rašeliniska sa pohybovala v prvom prípade od 0 cm do 4 m, v druhom od 0 cm do 2 m.[64] O možnosti ťažby rašeliny na tomto území sa zaujímalo aj nemecké vyslanectvo v Bratislave.[65] Samozrejme bolo potrebné túto rašelinu vyťažiť a použiť na hospodárske účely. Spočiatku sa ťažba prevádzala manuálnym spôsobom, bez technických pomôcok, keďže na rašeliniská nebolo možné umiestniť bager z dôvodu nestability pôdy. Po skončení vojny prevzala ťažbu rašeliny českobudejovická spoločnosť. Naďalej prebiehala ťažba manuálne, čo sa ukazovalo ako nedostatočné, keďže termín zatopenia územia sa blížil a samotný spôsob bol veľmi nákladný. Problém sa nakoniec pokúsilo vyriešiť Povereníctvo techniky konzultáciou s prof. Blaschkom z Viedne, odborníkom na ťažbu a zužitkovanie rašeliny. Tento mal zároveň vypracovať aj návrh ťažby rašeliny na Orave. Konštatoval, že ťažba bagrom nie je možná, museli by sa pre ne vystavať nové cesty a jeden bager pre ťažbu rašeliny by stál 70 000 dolárov (z cudziny). Prof. Blaschk navrhol ťažbu pomocou vody, pričom by sa rašelina pod prudkým prúdom vody vyplavovala z rašeliniska a zachytávala pri Tvrdošíne, kde by sa po vylisovaní nakladala do železničných vagónov. Ďalším spôsobom možnej ťažby, ktorý navrhol prof. Blaschk, bolo kokovanie rašeliny pomocou nenákladného zariadenia, ktoré by sa neskôr mohlo premiestniť na inú lokalitu rašeliny. Produkt, ktorý by vznikol, by sa využíval v kovopriemysle. Povereníctvo techniky odporúčalo využiť obidva spôsoby ťažby rašeliny, keďže *„množstvo rašeliny na území oravskej priehrady je veľmi značné a pomerne v krátkej dobe má byť odstránené"*.[66]

Vládne úrady samozrejme vykonávali úradné odhady pozemkov v chotároch zatopených obcí. Keďže mala byť zatopená aj značná časť lesov, bolo potrebné odhadnúť a prípadne vyťažiť drevnú hmotu nachádzajúcu sa v nich. Pri vykonávaní odhadov sa zistili značné rozdiely majiteľov a aj pozemkov zaznamenaných v pozemkových knihách so skutočnosťou. Mnoho pozemkov zmenilo majiteľa, rozparcelovalo sa na menšie časti, resp. boli preklasifikované z poľnohospodárskej pôdy na malé lesíky, pričom zmeny neboli uvedené ani v katastrálnych mapách, ani v pozemkových knihách. Z dôvodu urýchlenia vyrovnania štátu s majiteľmi pozemkov sa rozhodlo, aby sa postupovalo podľa údajov zachytených v pozemkových knihách, pričom aj za nezaznamenané lesné kultúry sa mala platiť cena ako za poľnohospodársku pôdu. Majitelia mohli zároveň vyťažiť drevo nachádzajúce sa v týchto lesných porastoch. Prípadné spory medzi pozemkovoknižnými vlastníkmi a skutočnými vlastníkmi sa mali riešiť súkromnoprávnymi pokonaniami.[67] Odhad ceny pozemkov uskutočnil odborný radca Ing. Stankovič v dňoch 22.–30. júla 1941 a na základe svojho prieskumu ju stanovil na 4 000.– Ks za 1 katastrálne jutro poľnohospodárskej pôdy. Táto cena sa mala dodržiavať pri všetkých obciach a pozemkoch, napriek rozdielom v bonite pôdy, aby sa predišlo nespo-

[63] SNA, f. PT, škat. 228, inv. č. 398, č. 52.402-I/6-1949.
[64] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 24, inv. č. 61, č. 1611/1942.
[65] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 24, inv. č. 61, č. 1611/1942.
[66] SNA, f. PT, škat. 229, inv. č. 399, č. 65.599-I/6-1949.
[67] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 24, inv. č. 61, č. 297/1942.

kojnosti obyvateľov.[68] Celkovo sa uvažovalo o výkupe 7 449 katastrálnych jutár pôdy obcí Ústie, Slanica, Osada, Hámry a Lavkovo, čo predstavovalo sumu 25 743 730.– Ks (cena teda bola 4 033 Ks za 1 katastrálne jutro).[69]

V roku 1942 sa vypracovali aj odhadné elaboráty lesov v obciach Ústie nad Oravou, Slanica a Osada. Priemerná cena jedného katastrálneho jutra lesa v Ústí nad Oravou bola stanovená na sumu 20 364.– Ks, v Slanici na 12 444.– Ks za jedno katastrálne jutro a v Osade na 10 556.– Ks za jedno katastrálne jutro. Pôvodný odhad vykonal Ing. Illenčík, pričom podľa odborníkov Ministerstva hospodárstva nadhodnotil lesy v obci Osada a Ústie nad Oravou a podcenil lesy v obci Slanica. Napriek nadhodnoteným cenám a vzhľadom na hladký priebeh vysťahovania nenavrhovalo Ministerstvo hospodárstva znížiť vypočítanú cenu Ing. Illenčíka.[70] Vykúpené lesy boli nakoniec v roku 1952 odovzdané do majetkovej držby a obhospodarovania Správe lesného hospodárstva v Habovke.[71] Okolie priehrady bolo systematicky zalesňované, aby sa predišlo tvorbe závejov v zime a zaistilo sa hospodárske využitie vykúpenej pôdy nepodliehajúcej zatopeniu.[72]

Postupom času sa riešil aj problém budúceho zarybnenia priehrady vhodnými druhmi rýb. Dňa 5. mája 1949 sa Štátna stavebná správa Oravskej priehrady obrátila na Štátny výskumný ústav rybársko-hydrobiologický v Turčianskom Sv. Martine so žiadosťou o pomoc v tejto otázke. Ústav privítal túto snahu a navrhol zarybniť priehradu lososovitými druhmi rýb zo Švajčiarska, predovšetkým pstruhom jazerným a hlavátkami. Definitívne rozhodnutie v tejto veci ústav nechcel vysloviť, keďže nepoznal okolnosti a podmienky priehrady.[73] Na porade dňa 14. septembra 1949 v kancelárii Štátnej stavebnej správy Oravskej priehrady v Ústí nad Oravou sa rozhodlo o zriadení rybochovu na Oravskej priehrade. To znamenalo vybudovať ako súčasť priehrady bazény pre ryby, v ktorých by mali optimálne podmienky. Účastníci porady rozhodli o vyslaní odborníkov na študijnú cestu do zahraničia, aby sa oboznámili so zahraničnými rybochodmi.[74] Alternatívne návrhy mal vypracovať Stavoprojekt, ktorý ich nakoniec predložil 7. októbra 1949 na posúdenie a schválenie.[75] Napriek pokroku v tejto záležitosti sa na porade zástupcov Povereníctva pôdohospodárstva, Štátneho výskumného ústavu rybársko-hydrobiologického v Turčianskom Sv. Martine, Štátneho ústavu rybárskeho a hydrobiologického v Prahe a iných odborníkov dňa 21. mája 1951 v Turčianskom Sv. Martine rozhodlo, aby *„vo vlastnej priehrade nebol vybudovaný žiadny*

---

[68] Cena pozemkov v obci Ústie nad Oravou bola stanovená na sumu 3 550 – 4 050 Ks za 1 k. j.; v obci Slanica na 3 400 Ks za 1 k.j.; v Osade na 3 800 – 4 300 Ks za 1 k. j.; v obci Hámre na podobnú cenu ako pri Osade, avšak z dôvodu väčšieho množstva mokrejších pozemkov *„odhadná cena môže sa počítať o 10 % menej"*; v obci Lavkovo *„kvalita pozemkov zodpovedá ústianským, takže odhadná cena je približne tá istá, môže činiť menej, najviac ale len 5 %"*. ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 24, inv. č. 61, č. 514/1942.

[69] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 24, inv. č. 61, č. 514/1942.

[70] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 24, inv. č. 61, č. 1611/1942.

[71] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 42, inv. č. 72, č. 957/1952, 958/1952.

[72] ŠA BY, pob. DK, f. PKÚP, škat. 42, inv. č. 72, Zápisnica z jednania o postupe zalesňovacích prác v okolí Or. priehrady.

[73] SNA, f. PT, škat. 227, inv. č. 397, č. 46.943-I/6-49.

[74] SNA, f. PT, škat. 229, inv. č. 399, č. 66.844-I/6-1949.

[75] SNA, f. PT, škat. 230, inv. č. 400 č. 75.125-I/3-1949.

rybochod". Rybochody mali byť vybudované na vyrovnávacom stupni pod priehradou so zámerom lapania rýb k chovným účelom a nad priehradou s umelou liahňou rýb.[76]

Práce na výstavbe Oravskej priehrady boli ukončené v roku 1953, keď 2. mája 1953 boli spustené prvé agregáty do skúšobného chodu. Tento slávnostný akt neznamenal ukončenie výstavby. V tomto termíne bola priehrada naplnená iba po kótu 588 m n. m. Ďalej pokračovali dokončovacie práce a koncom roka 1953 sa vykonali komplexné skúšky turbín. Skúšobná prevádzka vodného diela Orava trvala až do roku 1970, kedy bolo dielo uvedené do trvalej prevádzky.

Vzhľadom na význam a turistický potenciál priehrady až do roku 1957 trval spor medzi okresmi Trstená a Námestovo o usporiadanie daného územia. Obidva okresy žiadali, aby administratívne toto územie bolo pričlenené k ich katastru. Námestovo argumentovalo okolnosťou, že Trstená nemala priame spojenie s priehradou a turistický ruch sa rozvíjal predovšetkým okolo Slanickej osady, ktorá ležala v okrese Námestovo. Aj hospodárske argumenty hovorili v prospech Námestova. Priehrada bola takmer každoročne vypúšťaná, čím sa odkrývala plocha okolo 400 ha poľa, ktorú obce v okolí priehrady využívali ako pasienky.[77] Spor skončil v roku 1957, keď Krajský národný výbor v Žiline rozhodol v prospech Námestova.[78]

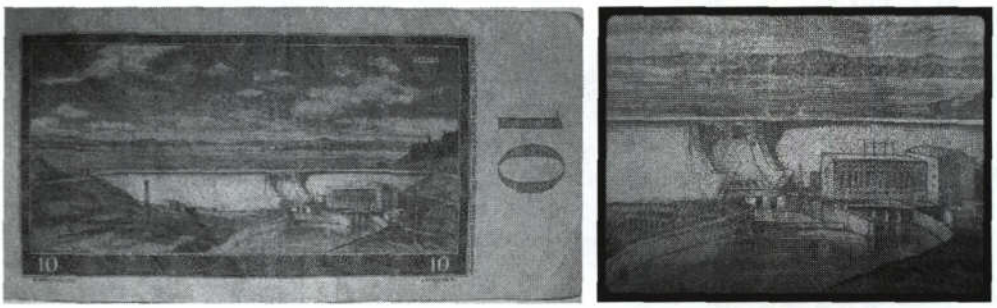

Obrázok č. 3 – *Oravská priehrada na československej desaťkorunovej bankovke z roku 1960.*
Zdroj: http://smigova.blog.sme.sk/c/157261/Chechtaky-II.html

Celková výstavba vodného diela Orava bola dokončená vybudovaním vyrovnávacej nádrže Tvrdošín v rokoch 1972–1979. Vybudovanie tejto vyrovnávacej nádrže sa predpokladalo hneď po dokončení Oravskej priehrady. K vypracovaniu a schváleniu úvodného projektu došlo až v októbri 1971. Úlohou vyrovnávacej nádrže Tvrdošín sa stalo zabezpečenie stabilného výkonu vodnej elektrárne na Oravskej priehrade, keďže pred vybudovaním vyrovnávacej nádrže sa prejavovali značné rozdiely medzi najvyšším dosahovaným výkonom v lete a najnižším výkonom v zime.[79] Výstavba vyrovnávacej nádrže sa začala v decembri 1972 a naplno sa rozbehla koncom roka 1973. Od marca 1978 bola v nádrži minimálna hladina a všetky agregáty boli uvedené do prevádzky od októbra do decembra 1979.[80]

[76] SNA, f. PT, škat. 233, inv. č. 403, č. 30.511-I/3-1950.
[77] ŠA BY, pob. DK, f. ONV NO, škat. 353, č. 6420/1957.
[78] ŠA BY, pob. DK, f. ONV NO, škat. 353, č. j. 1418/1957.
[79] ABAFFY, ref. 1, s. 85.
[80] JAMBOR, ref. 5, s. 15.

Poľnohospodárstvo a jeho odraz v ikonografii platidiel

Zbyšek Šustek

Peniaze, či presnejšie povedané peňažné znaky, neplnia iba funkciu sprostredkovateľa výmeny tovaru a uschovávateľa hodnôt, ale predstavujú aj významné informačné médium. Ich materiál, technické a umelecké spracovanie a jeho myšlienková náplň citlivo odzrkadľujú hospodárske pomery, hodnotovú a svetonázorovú orientáciu spoločnosti a jej kultúrnu a technologickú úroveň. Táto funkcia peňazí bola známa už v staroveku a dodnes sa cieľavedome využíva na propagáciu, demonštráciu zvrchovanosti a šírenie ideológie. Posolstvo prenášané peniazmi preniká do celého sveta a oslovuje aj budúce generácie. Toto poslanie peňazí neraz prevyšuje ich hlavnú funkciu.

Obrázok č. 1 – *Poľnohospodárske plodiny na antických gréckych minciach.*
Zdroj: Archív autora

Poľnohospodárstvo je jedným zo základných zdrojov všetkých statkov a hodnôt. Ešte nedávno zamestnávalo väčšinu obyvateľstva a zohrávalo v ekonomike štátov dominantnú úlohu. Jeho význam odzrkadľovala aj ikonografia peňazí, hoci v rôznych dobách s premenlivou intenzitou. Podľa nej môžeme rozlišovať približne tri obdobia.

Prvým je antické Grécko a rané obdobia Rímskej ríše. Zobrazovanie poľnohospodárskych motívov tu súvisí s veľkou pozornosťou, ktorú tvorcovia gréckych mincí venovali prírodným motívom vôbec. Ich záujem o prírodné motívy vyplýval z realistického prístupu starých Grékov k poznávaniu sveta, ale aj z potreby dobrej rozlíšiteľnosti rôznych druhov mincí pomocou všeobecne známych, výrazných a ľahko zapamätateľných obrazov. Zobrazení samotných poľnohospodárskych motívov na gréckych minciach nepoznáme veľa, ale vždy ide o majstrovské diela. Antickí rytci vedeli na svoje kreácie dokonale využiť aj veľmi malú plochu mincového poľa. Sústreďovali sa na detaily, ale dokázali pritom pregnantne vyjadriť i širší kontext, napr. závislosť úrody na škodcoch (kobylka na obilnom klase).

Druhým obdobím je dlhý časový úsek od konca Rímskej republiky cez celý stredovek až do začiatku priemyselnej revolúcie. Napriek jeho dĺžke sa v ňom poľnohospodárske motívy objavujú na peniazoch zriedka. Ide len o hospodárske zvieratá alebo rastliny, ktoré plnia úlohu heraldických figúr (býk – Moldavsko), atribútov panovníckej moci (jazdec na koni), náboženských (Baránok Boží, vinič) alebo všeobecných symbolov, s určitým všeobecným etickým nábojom (vinič ovíjajúci sa okolo

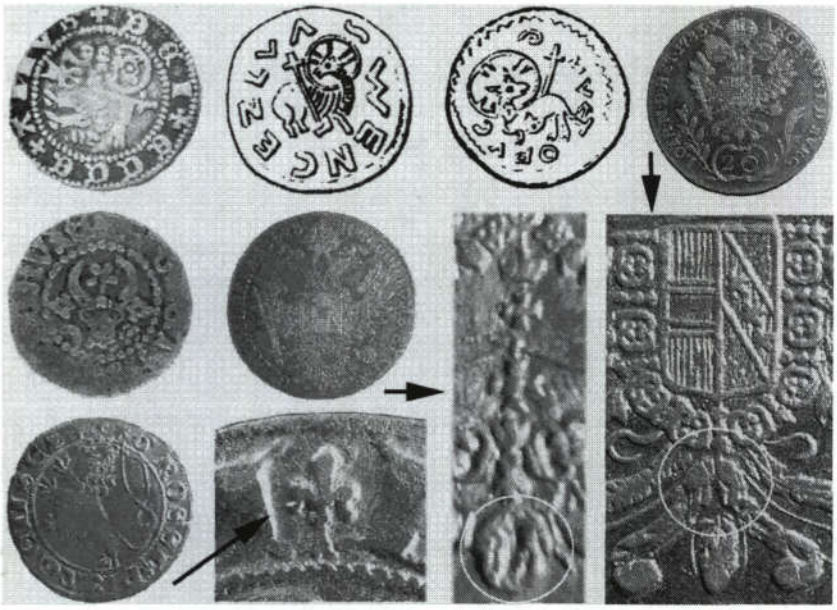

Obrázok č. 2 – *Baránok Boží na kvartníku wroclavského biskupa Henricha I. z Wierzbia (1302–1319) a na denároch olomouckého údelného kniežaťa Svatopluka (1095–1107), baran ako prívesok Rádu zlatého rúna na 20-grajciari Leopolda II. (1790–1792) a toliari Františka I. (1792–1835), hlava býka na denári moldavského kniežaťa Štefana Veľkého Svätého (1457–1504) a štylizovaná ľalia ako rozdeľovacie znamienko na pražskom groši Jána Luxemburského (1310–1346).*
Zdroj: Archív autora

pyramídovej konštrukcie ako symbol jednoty a svornosti – Morava). Ojedinele slúžia aj ako drobné, spravidla silne štylizované dekorácie (trojlístok, vinič) alebo rozdeľovacie znamienka (štylizovaná ľalia).

Samotný fenomén poľnohospodárstva je v takýchto prípadoch vedľajší. V antickom Ríme bol príčinou takéhoto prístupu dôraz na honosnú reprezentáciu cisára a príslušníkov vládnucej elity. V stredoveku k tomu pristúpilo silné ovplyvnenie myslenia náboženstvom. Odklon od zobrazovania konkrétnych objektov príznačný pre stredoveké mince bol daný tiež úpadkom technológie výroby mincí, ktorý umožňoval stvárňovať na minciach len zjednodušené, často len náznakové a neraz aj ťažko identifikovateľné obrazy.

Obrázok č. 3 – *Listy ďateliny a viniča ako drobná dekorácia na malých grošoch Rudolfa II. (1576–1611) a vinič na 48-grajciari Moravských stavov z roku 1620.*
Zdroj: Archív autora

Tretie obdobie sa začalo v polovici 19. storočia. Poľnohospodárske motívy sa stali dokonca jednou z dominantných tém ikonografie peňazí. Spôsoby ich stvárňovania nadobudli mimoriadnu pestrosť. K obrazom hospodárskych plodín alebo zvierat pristupujú miniatúry poľnohospodárskeho náradia. Obľubu získal aj výkon samotných poľnohospodárskych prác, zobrazovaný nielen ako izolované figurálne výjavy či kompozície, ale aj ako ucelený proces výroby, zasadený do širších krajinných scenérií. Zobrazovaniu takýchto zložitých výjavov otvorilo široký priestor zavedenie papierových platidiel a cenných papierov. Ale ojedinele sa s nimi stretávame i na minciach (rumunský 1 leu z roku 1963). Zobrazenia siahajú od vyslovene symbolických a štylizovaných obrazov, niekedy so silným akcentom monumentálnosti, až po realistické výjavy klesajúce na úroveň dokumentárnej fotografie, resp. jej líniový prepis.

Časté sú zobrazenia poľnohospodárskych námetov v širších hospodárskych, spoločenských alebo kultúrnych súvislostiach (priemysel – poľnohospodárstvo – obchod – doprava – bohatstvo štátu; zrušenie nevoľníctva, mechanizácia práce; poľnohospodárstvo – ľudové umenie – ľudské typy). Zobrazovanie takýchto väzieb má korene už v polovici 19. storočia. V Habsburskej monarchii ho možno dokonca podnietilo korunovačné heslo Františka Jozefa I. – VIRIBUS UNITIS. Jeho citácia na bankovkách si priam žiadala vyjadriť symbolickým obrazom prínos všetkých vrstiev obyvateľov k všeobecnému blahu. Ani zďaleka teda nejde iba o výrazový prostriedok socialistického realizmu kanonizovaný ako „zväzok robotníkov a roľníkov", „priateľstvo národov (ZSSR)" či „šťastné traktoristky".

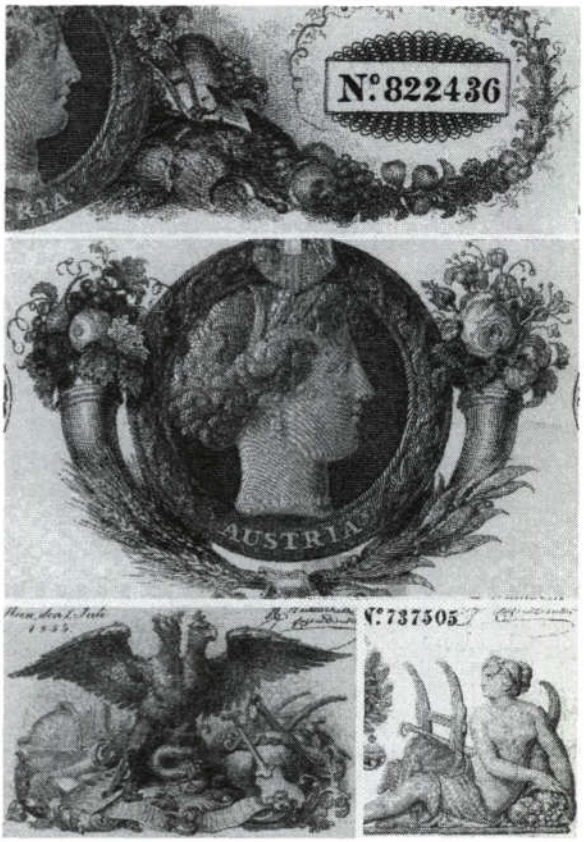

Obrázok č. 4 – *Atribúty poľnohospodárstva (plody, pluh, snopy, úle) na rakúskych bankovkách, hore 5 a 10 gulden z roku 1841, dole vľavo motív z 10-guldenu z roku 1854 a 5-guldenu z roku 1859, dole vpravo 10-gulden z roku 1847.*
Zdroj: Archív autora

Poľnohospodárska tematika sa na peniazoch objavuje aj v symbolizovanej podobe, napríklad bohyne plodnosti Ceres alebo rohu hojnosti. Dostáva sa na platidlá i druhotne, ako reprodukcia diela výtvarníkov, ktorí sa venovali vidieckej tematike. Príkladom sú koláže z diel Nicolae Grigoresca na rumunských bankovkách alebo reprodukcia obrazu Útek pred búrkou od Károlya Lotza na rube 100-forintovky z roku 1948.

Nezávisle na miestnych, dobových či ideologických hľadiskách má zobrazovanie poľnohospodárskych motívov na peniazoch sklon k úzkemu výberu tém. Najviac sa sústreďuje na obilniny. Štylizované obilné klasy sú súčasťou dekoratívnych vencov na rube početných drobných mincí, často spolu s dubovými, vavrínovými alebo lipovými ratolesťami. Obilné klasy oživujú ozdobné rámy portrétnych alebo textových medailónov na bankovkách. Obilie býva ústrednou témou aj tam, kde sa výtvarník zameral na širšiu tematiku, kolobeh prác počas roka alebo vzťah poľnohospodárstva k iným oblastiam života. Zobrazovanie ďalších plodín, ovocia či živočíchov je zriedkavejšie. Zvyčajne ide o plodiny typické (ryža – Kórea, kukurica – Rumunsko, tabak – Bulharsko a Albánsko, vinič – Bulharsko, Rumunsko a Slovensko) alebo dokonca špecifické (ruže, ružový olej – Bulharsko) pre ten ktorý štát. Kuriozitou je chov húseníc *Imbrasia*

belina (súčasť stravy domorodcov) zobrazený na botswanskej 5-pulovej minci z roku 2000. Naopak obraz zemiakov, napriek ich významu, na peniazoch nenájdeme.

Z hospodárskych zvierat sú najčastejšie zobrazované ovce, či ako obetné zvieratá (Baránok Boží), súčasť Radu zlatého rúna na poprsí panovníkov a na štátnych znakoch (Habsburská monarchia) alebo v pastierskych výjavoch, či scénach z trhovísk (mäsiarstvo v Sofii, rub 100 leva z roku 1925). Početné sú zobrazenia koní, väčšinou však v iných súvislostiach. Volské záprahy bývajú súčasťou oráčskych výjavov. Zobrazovanie hospodárskych zvierat sa neraz prelína s folklórnou tematikou, najmä na pastierskych scénach (bulharské bankovky, nerealizovaný návrh slovenskej 500-korunáčky z roku 1940). Vzácne sú vyobrazenia hydiny (Bulharsko, vidiecky dvor, rub 10-leva z roku 1922).

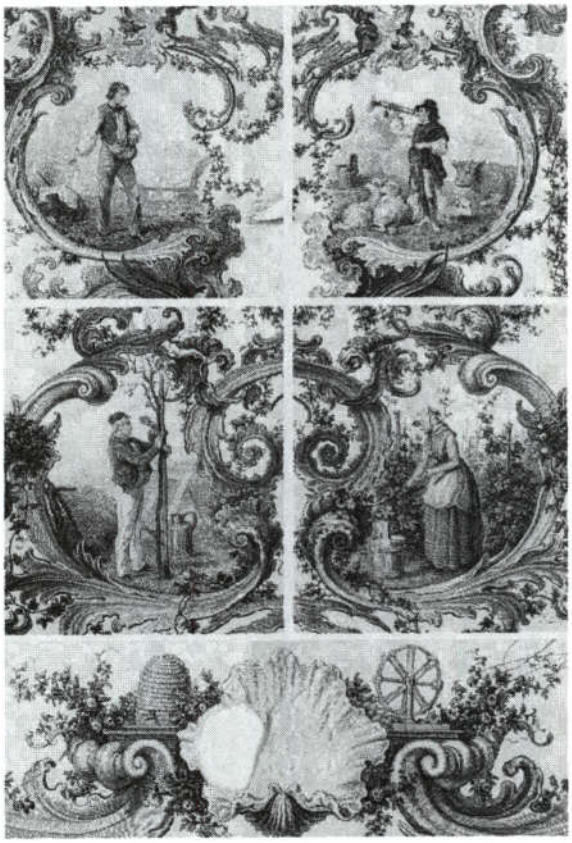

Obrázok č. 5 – *Detaily poľnohospodárskych výjavov z obligácie z roku 1853.*
Zdroj: Archív autora

V ostatnom čase motívy poľnohospodárstva (a ľudskej práce vôbec) z peňazí ustupujú. Má to mnoho príčin. Poľnohospodárstvu sa vo vyspelých štátoch venuje iba zlomok obyvateľstva. Dediny sa menia na rezidenčné zázemie miest, zbavené schopnosti samozásobenia. Potraviny sa dovážajú z veľkých vzdialeností, strácajú svoju biologickú podstatu a mizne povedomie ich väzby na miesto pôvodu. Ich hojnosť sa v bohatých štátoch chápe ako samozrejmosť. Reklama vymazáva zo slovníka vžité slová a podsúva im pachuť čohosi menejcenného (roľník / farmár) alebo nezdravého (dob-

ré pečivo nie je z obilia, ale iba z pravých cereálií). Poľnohospodárstvo tak predstavuje čoraz vzdialenejší a hmlistejší pojem.

Dôvodom sú aj nové názory na vzhľad platidiel. Zásady vizuálnej komunikácie vedú k unifikácii vzhľadu a polohy technicko-informačných prvkov na všetkých platidlách tej istej emisie. Moderné ochranné prvky nie vždy harmonizujú s výtvarnými kritériami. Výtvarníka to obmedzuje vo výbere motívov a štýlu. Preto nastáva príklon k abstraktným riešeniam a k prevahe ornamentiky.

Obrázok č. 6 – *Obligácia z roku 1853 a rížske pokladničné listy po 50, 100 a 1000 zlatých z rokov 1851–1853 s poľnohospodárskymi výjavmi.*
Zdroj: Archív autora

Platidiel zobrazujúcich poľnohospodárske motívy je veľa. Preto sa ďalej zameriame iba na peniaze platné na Slovensku a v štátoch, ktorých bolo súčasťou. Poľnohospodárska symbolika sa tu na peniazoch objavila v roku 1841, keď sa rakúske bankovky stali obrazovým dielom. Na 5- a 10-zlatkách tvorí súčasť miniatúrnych kompozícií s rohmi hojnosti, plodmi, kosákmi a pluhmi. Podobné sú stvárnenia aj na 10-zlatke z roku 1847, vydanej roku 1851. Rížske pokladničné listy z rokov 1851–1853 sa vyznačovali mimoriadne bohatou obrazovou výzdobou. 50-zlatka z roku 1851 zobrazuje legendu o Jozefovi II. orúcom na poli Ondřeja Trnku v Slavníkovciach na Morave, spájanú so zrušením nevoľníctva. Ide o ohlas nedávneho zrušenia roboty. Impozantná je

1000-zlatka s kompozíciou roľníka a priadky. Na 100-zlatke je skrytý detail orby. Miniatúry sejby, pastvy oviec, ošetrovania sadu, zberu viniča a v detailoch včelárstvo a pradenie ľanu nachádzame aj na obligáciách vydávaných po zrušení roboty feudálom ako odškodnenie za stratený zisk. Sú pravdepodobne dielom toho istého autora ako ríšske pokladničné listy.

Na 10- a 5-zlatkách z rokov 1854 a 1859, citujúcich korunovačné heslo Františka Jozefa I., nachádzame pluh v kompozícii atribútov iných činností vykonávaných pod ochrannými krídlami monarchie stelesnenej štylizovaným rakúskym orlom. Ojedinelá je kompozícia 10-zlatky z roku 1863 s trojicou pastiera, sedliaka so snopom a baníka, ktorí stelesňujú spoluprácu rôznych stavov. 10-zlatka z roku 1880 konvenčným spôsobom zobrazuje puto so snopom obilia a kosákom. Vence obilných stebiel sa objavujú na uhorskej verzii mincí korunovej meny. Ide však len o stereotyp prevzatý z mincí iných štátov.

Obe strany 100-korunáčky z roku 1902 podľa návrhu László Hegedüsa sú poňaté ako divadelná scéna, na ktorej vystupujú symbolické postavy. Rakúskej strane dominuje kováč s nákovou a uhorskej kosec s kosou. Je tým vyjadrený priemyselný charakter Predlitavska a agrárny charakter Uhorska.

Obrázok č. 7 – *Poľnohospodárske motívy na 10-guldene z roku 1863, 100-guldene z roku 1880, 50-guldene z roku 1884 a 100-korunáčke z roku 1902.*
Zdroj: Archív autora

V ČSR sa poľnohospodárske motívy objavili už v roku 1919 na líci 1000-korunáčky. Vidíme tu postavu so snopom obilia skláňajúcu sa nad glóbusom. Je interpretovaná ako bohyňa plodnosti alebo génius s atribútmi poľnohospodárstva. Rub zobrazuje dvojicu so snopom obilia. Ide o figurálnu kompozíciu The Reapers amerického rytca G. F. C. Smillieho z roku 1872 známu z bankoviek mnohých štátov.

Rub 20-haliernika z roku 1921 zobrazuje snop obilia previazaný stuhou a prekrytý lipovou ratolesťou a kosákom. Na 50-halierniku z roku 1922 obilné klasy prekrížené s lipovými ratolesťami vypĺňajú celé mincové pole. Neuskutočnenému návrhu rubu 50-haliernika z roku 1920 dominuje buľva cukrovky. Ide o reflexiu vývozu cukru, ktorý pomohol stabilizovať vznikajúcu československú menu. Neprekonaný a nadčasový je rub korunovej mince zobrazujúci ženu so snopom obilia. Žena kľačí, rukou si zastiera zrak a pozerá na jasnú oblohu. Výjav symbolizuje oslobodenú vlasť a jej nádejnú budúcnosť. Ide o nekonvenčné diela Otakara Španiela použité aj po 2. svetovej vojne. Nie je vylúčené, že sú inšpirované netradičným talianskym 10-centom z roku 1909 s včelou opeľujúcou kvet a rumunskými mincami z roku 1912 (1- a 2-lei) s kráčajúcou priadkou. 50-korunáčka z roku 1922 zobrazuje na pozadí Trenčianskeho hradu rozsievača. Je to vôbec prvá bankovka so slovenským motívom. Na 1000-korunáčke z roku 1934 sú rôzne plody využité ako výplň dekoratívneho pásu na spodnej strane líca.

Obrázok č. 8 – *Poľnohospodárske motívy na 1000-korunáčke z roku 1919, 20- a 50-halierniku a 1-korunáku z rokov 1921 a 1922 a na 50-korunáčke z roku 1922.*
Zdroj: Archív autora

Na rube slovenského 50-haliernika z roku 1941 sa ako výrazný poľnohospodársky symbol objavuje pluh. Klasy obilia nachádzame na 5-korunáku z roku 1939 a spoločne s jedľovými vetvičkami na korune z roku 1940. V 40. rokoch vznikli aj viaceré neuskutočnené návrhy mincí s touto tematikou. Ide o pokusy Fraňa Štefunku zobraziť na korunáku rozsievača alebo klasy. Jeho návrhy ostali v štádiu skíc. Jaroslav Majerský predložil sadrové modely mincí so včelím úľom. Išlo o plagiát návrhov Bohuslava Šejnosta zo začiatku 20. rokov. Do štádia skúšobnej razby dospeli 2-korunák A. Petra a A. Háma so ženou držiacou snop a opierajúcou sa o pluh zobrazenou na pozadí hornatej krajiny a korunák A. Petra s rozsievačom.

Ojedinelé je spojenie folklórnych motívov s poľnohospodárskou tematikou na 20-korunáčke z roku 1949 od Karla Svolinského. Líce zobrazuje dievča s vencom kvetov vo vlasoch a rub zber sena v kvitnúcich sadoch. Ide o jednu z najkrajších československých bankoviek.

Obrázok č. 9 – *Poľnohospodárske motívy na slovenských minciach z rokov 1939–1942 (rub 50 hal a 1 Ks) a ich skúšobných odrazkoch (1 a 2 Ks), detaily na československých a slovenských bankovkách (50 Kč z roku 1929, neprijatý návrh 500 Ks z roku 1940, 20 Kčs z roku 1949, 50 Kčs z roku 1987, 10 Kčs z roku 1960, 100 Kčs z rokov 1953 a 1961).*
Zdroj: Archív autora

Ideologizovaná tematická náplň bankoviek pre menovú reformu z roku 1953 priniesla na 100-korunáčku motív zväzku robotníkov a roľníkov (strojár s ozubeným kolesom a roľník so snopom obilia), ktorý sa opakuje aj na 100-korunáčke z roku 1961. Zobrazuje hutníka a ženu so snopom obilia, oboch na pozadí kruhu tvoreného ozubeným kolesom a stočeným klasom. Okolo ich hláv tak vzniká náznak akejsi svätožiary. Pionierky opeľujúce kvety jabloní na líci 10-korunáčky z roku 1960 možno chápať ako oslavu mladej generácie a hodnotnej náplne jej života, ako symbol šľachtiteľstva, vedy a vzdelávania, ale aj ako anachronickú oslavu mičurinsko-lysenkovskej genetiky, v 60. rokoch už neprijateľnej i politicky.

V polovici 70. rokov, po dlhých diskusiách o tematickej náplni novej emisie bankoviek, bol vyhlásený konkurz na ich umelecké návrhy. V jeho rámci vznikol silne abstraktný návrh 10-korunáčky I. Strnada zobrazujúci slovenské hory a v ústrednom postavení ovcu ako symbol pastierstva. V tomto konkurze zvíťazili návrhy Albína Brunovského realizované v druhej polovici 80. rokov. Rub 50-korunáčky z roku 1988 zdobí strapec hrozna a listy viniča symbolizujúce vinohradníctvo ako hlavný zdroj obživy starých Bratislavčanov a dodnes významné poľnohospodárske odvetvie v jej bezprostrednom okolí. Touto bankovkou sa poľnohospodárska tematika na domácich platidlách uzatvára.

V rokoch 1918–1947 časť dnešného územia Slovenska nepretržite patrila k Maďarsku a obiehali na nej maďarské peniaze. Väčšina maďarských bankoviek je dokonca dielom dvoch slovenských rodákov – Ferenca Helbinga (*1870 Nové Zámky, †1958 Budapešť) a Endre Horvátha (*1896 Pezinok, †1954 Budapešť). Líce 2-korunáčky z roku 1920 zobrazuje kosenie obilia, rub 50-pengő z roku 1932 reprodukuje obraz Jánosa Viskiho Zaháňanie žrebcov v Hortobágyi, líce 20-pengő z roku 1941 od E. Horvátha zobrazuje miniatúru pastiera s ovcami a rub dvojicu vidiečanov v ľudových krojoch, s kosákom a snopom obilia. Obraz klasu a kladiva sa objavuje na rube 100-forintovky z roku 1946 od toho istého autora. Obilný snop nechýba ani na líci, v portrétnom medailóne s vidieckou ženou. Na líci 20-filéru z roku 1946 (József Reményi) je konvenčným spôsobom zobrazený zväzok troch obilných klasov. Naopak originálne je stvárnenie zohnutého klasu (István Iván) na rube 2-filéru z roku 1946.

Počas 2. svetovej vojny zasiahol na územie Slovenska obeh nemeckých (Devín, Petržalka) a poľských peňazí (Kysuce, Orava, Spiš). Aj tie sú bohaté na poľnohospodárske motívy. Na bankovkách nemeckej Rentenbank z roku 1925 ide o dievča s obilným snopom na líci 5-marky a roľníka s kosou na líci 50-marky. Prekrížené klasy obilia zdobia rub 10-, 20- a 50-fenigov z roku 1924, snop obilia je aj na rube rentového 2-fenigu z roku 1923 a na rube všetkých bankoviek Rentenbank.

Na rube poľskej 10-zlotovky z rokov 1925 a 1929 je figurálna kompozícia robotníka s kladivom objímajúceho dve ženy nesúce v rukách plachetnicu a snop obilia a kosák. Rubu 20-zlotovky z roku 1931 dominuje žena so snopom cez plecia a pri jej nohách deti s atribútmi priemyslu a moreplavby. Horné rohy zdobia vence rôznych plodov, čiastočne prekryté vyznačením hodnoty. Na líci 50-zlotovky z rokov 1925 a 1929 lemuje kartušu s textovým panelom Merkúr s kaduceom a atribútmi priemyslu a moreplavby a žena so snopom obilia a kosákom v rukách a pri nohách s košom jabĺk a prúdom plodov vyvierajúcich z pomyselného rohu hojnosti. Pozadie medailónu s hodnotovým číslom zdobia rôzne plody. Na rube 100-zlotovky z rokov 1932 a 1934 je zobrazený dub na pozadí vidieckej krajiny na brehu mora a pod ním veniec z klasov v strede so skratkou BP (Bank Polski) prelínajúcou sa s miniatúrou pluhu.

Málo známym faktom je obeh sovietskych peňazí v Lekárovciach počas ich pripojenia k ZSSR v rokoch 1945–1946. Klasy obilia sú zobrazené na líci drobných min-

cí, na 1–5 kopejkách ako veniec, na 10–20-kopejkách ako pozadie štvorcového štítu s hodnotovou číslicou. Je nepravdepodobné, že by boli do Lekároviec prenikli aj stále platné bankovky vzoru 1924, ale práve tie sú zvlášť zaujímavé. Rub 1-rubľovky zobra-

Obrázok č. 10 – *Poľnohospodárske motívy na výbere cudzích peňazí platných na Slovensku. Mince – Nemecko 10- a 2-fenig z rokov 1924 a 1923, ZSSR rubeľ z roku 1924, Maďarsko 20- a 2-filér z roku 1946. Bankovky – Nemecko 50 rentových mariek z roku 1924, Poľsko 10 zlotých z roku 1929, ZSSR 3 a 5 rubľov a 3 červonce z roku 1924, Maďarsko 50 pengő z roku 1932, 20 pengő z roku 1941, 2 koruny z roku 1920 a 100-forintov z roku 1946.*
Zdroj: Archív autora

zuje klasickým spôsobom snop obilia. Na líci 3-rubľovky robotník a roľník ležia na poli a spoločne čítajú knihu. Na líci 5-rubľovky traktor ťahá pluh. Oba výjavy pochádzajú z nerealizovanej 50-rubľovky z roku 1924 koncipovanej ako dvojstranný agitačný plagát. Líce ukazuje, ako robotník učí roľníka ovládať nové stroje a na rube je znázornený výsledok jeho pomoci – lán zoraný traktorom. Sovietskej verejnosti unikla súvislosť oboch výjavov a dvojicu posmešne prekrstila na „lenivcov". Rovnaký symbolický význam ako líce 3-rubľovky má aj polrubľová minca z roku 1924. Graficky čistý je výjav rozsievača na 3-červoncovej bankovke.

Literatúra:

BAUMANN, Helmut. *Pflanzenbilder auf griechischen Münzen.* München: Hirmer Verlag, 2000, 79 s.

HESSLER, Gene. *The Engraver's Line – An Encyclopedia of Paper Money & Postage stamps.* Society of Paper Money Collectors, 1993, 437 s.

KIERSNOWSKIM Ryszard. *Moneta w kulturze wieków średnich.* Warszawa : Państwowy Instytut wydawniczy, 1988, 482 s.

VOLLENWEIDER Marie-Louise. Les bovins. In *Le bestiaire des Monnaies, des sceaux et de medailles*. Paris: Hôtel de la monnaie, 1974, 535 s.

ŠUSTEK, Zbyšek. Nové poznatky o razbe mincí Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945. In *Numizmatika,* roč. 12, 1994, s. 31-50.

ŠUSTEK, Zbyšek. Poľnohospodárske motívy na peniazoch. In *Dobrý hospodár*, roč. 4, 2003, 4, č. 1, s. 29–30, č. 2, s. 28–29; č. 3, s. 30–31; č. 4, 29–30; č. 5; s. 30–31; č. 6, s. 29–30; č. 7, s. 30–31; č. 8, s. 29–31; č. 9, s. 30–31; č. 10, s. 30–31; č. 11, s. 30–31; č. 12, s. 25–26.

Poľnohospodárska osveta v období slovenského národného obrodenia vo svetle dobovej tlače

Radoslava Ristovská

Poľnohospodárstvo bolo na Slovensku v 18. storočí dosť zaostalé. Prevládalo trojpoľné, niekde (Orava, Abov) ešte dvojpoľné hospodárenie. Úroveň poľnohospodárskej výroby do veľkej miery súvisela s nedostatočnou úrovňou techniky.[1] Dlhé storočia sa tu pestovali obilniny. V prameňoch sa uvádza pšenica, raž, jačmeň, ovos, tenkeľ (druh pšenice), vika, proso a pohánka. Z ozimín sa pestovala raž, oveľa menej pšenica. Dôvodom bolo, že z nenáročnej raže bolo oveľa viac úrody. Pestovala sa najmä na veľkostatkoch na juhozápade Slovenska. S pestovaním pšenice sa vo väčšej miere u nás začalo až v súvislosti so zavedením striedavého hospodárstva, tiež s pestovaním krmovín a rozsiahlejším hnojením. V 1. polovici 18. storočia sa pestovala aj tzv. súraž – miešanina raže a pšenice, známa aj ako „chlebové obilie". Známy bol aj ozimný jačmeň, ktorý sa však pestoval pomenej. Väčšie zastúpenie mali u nás jariny, najmä jačmeň a ovos. Vzhľadom na rozširovanie pivovarníctva dosahovalo pestovanie jačmeňa veľké rozmery. V horských oblastiach sa rozšírilo medzi poddanými pestovanie tenkeľa. Okrem neho sa tam, kde sa nedarilo oziminám, pestovala jarná raž a jarná pšenica. Oveľa menej sa pestovala vika, väčšie rozmery dosahovalo pestovanie nenáročnej pohánky. Do Európy sa dostala v 15. storočí. Jednou z najstarších obilnín u nás bolo proso, odolné voči suchám aj mrazom. Avšak v tomto období bolo už jeho pestovanie na ústupe.[2] Oddávna sa tu pestovali ľan a konope, najmä na výrobu plátna, okrem toho i na semeno. Vrchol ich pestovanie dosiahlo na prelome 18. a 19. storočia. Veľký význam mali aj strukoviny. Zemiaky sa ešte nepestovali, mäsa bol nedostatok, tak boli strukoviny významnou zložkou stravy. Najväčší rozsah malo pestovanie hrachu a šošovice. Ešte sa pestovala fazuľa, bôb, cícer. Čo sa týka okopanín, rozšírené boli rôzne druhy repy, ktorá sa sušila alebo nakladala ako kapusta. Ostatné druhy slúžili ako krmivo. Pestovala sa aj mrkva, reďkovka, repka. Dôležitou zložkou potravy bola kapusta, cibuľa, kel, kaleráb, petržlen, zeler, cesnak, uhorky. Paprika a paradajky ešte u nás neboli známe. K rozšíreniu pestovania zemiakov u nás prišlo až na prelome 18. a 19. storočia. Od začiatku 18. storočia sa na južnom Slovensku pestovala kukurica, známa ako

---

[1] TIBENSKÝ, Ján. Juraj Fándly – propagátor nových moderných metód v poľnohospodárstve na Slovensku. In *Agrikultúra*, roč. 1, 1962, s. 77, 78. Dejinám poľnohospodárstva všeobecne, ako aj v 18. storočí, sa venovalo viacero autorov, napr.: HORVÁTH, Pavel. *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia.* Bratislava : VEDA, 1963, s. 152. KOHÚTOVÁ, Mária – VOZÁR, Jozef. *Hospodárske dejiny Slovenska 1526–1848.* Bratislava : VEDA, 2006, s. 95–96. HORVÁTH, Pavel. Technika poľnohospodárskej výroby na Slovensku v 16.–18. storočí. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 7, 1958, s. 7–10. WATZKA, Jozef. Vývin majerského hospodárenia na trenčianskom a bánovskom panstve od polovice XVI. do konca XVIII. storočia. In *Historické štúdie*, roč. 1, 1955, s. 50. ŠPIESZ, Anton. Hospodársko-spoločenské pomery v zemepanských mestách a mestečkách na Slovensku v čase urbárskej regulácie Márie Terézie. In *Historický časopis*, roč. 23, 1975, s. 567–600. ACSÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku.* Bratislava : SAV, 1955, 445 s. HÚŠČAVA, Alexander. *Poľnohospodárske miery na Slovensku.* Bratislava : SAV, 1972, 259 s. REBRO, Karol. Agrárne reformy v habsburskej monarchii od začiatku 18. storočia do roku 1848 s osobitným zreteľom na Slovensko. In *Historické štúdie*, roč. 13, 1968, s. 2–22.

[2] HORVÁTH, Pavel. K dejinám poľnohospodárskej výroby na Slovensku v prvej polovici 18. storočia. In *Slovanské štúdie*, roč. 3, 1960, s. 222–226.

„turecké žito". Takisto sa rozmáhalo pestovanie tabaku.[3] Starú tradíciu malo pestovanie chmeľu a rozšírené boli na južnom Slovensku melóny a dyne. Dôležité miesto, najmä na juhozápade Slovenska, malo vinohradníctvo. Značne sa podieľalo na celouhorskej produkcii vína a jeho vývoze. Pozornosť sa venovala aj ovocinárstvu. Pestovali sa slivky, jablká, hrušky či orechy, menej čerešne, broskyne, oskoruše, gaštany a pod. Ovocie sa jedlo čerstvé, ale najmä sušené a značná časť úrody bola určená na vývoz.[4]

Rozvoj poľnohospodárstva a zintenzívnenie chovu dobytka na konci 18. storočia si vyžiadali prechod od trojpoľného k striedavému osevnému hospodáreniu. Bolo to nevyhnutné i kvôli zavádzaniu pestovania nových plodín a krmovín. Vytvárali sa tak aj predpoklady pre stajňový chov dobytka. Úrodnosť pôdy, ktorá bola na konci 18. storočia veľmi nízka, na začiatku 19. storočia stúpla (zo 4–5 násobku na konci 18. storočia na asi 6–8 násobok zasiateho semena). Na niektorých veľkostatkoch to bolo i viac. Úrodnosť pôdy sa zvýšila nielen intenzívnejším hnojením, ale aj zavedením pestovania ďateliny, olejnín, okopanín. Tie potrebovali niekoľkonásobné preorávanie a okopávanie pôdy, čím sa zbavovala buriny a zvyšovala sa jej kvalita. Dôležitá pri zvyšovaní úrovne hospodárstva bola tiež nová technika, náradie, či stroje, aj keď tie sa uplatňovali spočiatku najmä na panstvách. Išlo o širšie používanie valcov, zavádzanie celoželezných brán a pluhov, pluhov na hlbokú a plytšiu orbu, vyorávače zemiakov, repy, rezačky atď. V 1. polovici 19. storočia sa na panstvách rozšírili aj mláťačky, sejačky a čistiace stroje na obilie.[5]

V 18., resp. 19. storočí ešte existovali mnohí ľudia (aj vzdelaní) veriaci poverám, ktoré sa týkali i poľnohospodárstva.[6] Dôležitú úlohu tu zohrala osveta. Za priekopníka poľnohospodárskej osvety u nás môžeme považovať Juraja Fándlyho.[7] Pozornosť venoval ovocinárstvu, záhradám, domácemu hospodárstvu. Presviedčal ľudí, ako vytvoriť úrodné role, pasienky, záhrady, vinohrady, ako organizovať prácu.[8] Povzbudzoval roľníkov k združovaniu a k plánovaniu práce. V zime sa mali čítať jeho knihy a diskutovať. Bol priekopníkom čitateľských a poľnohospodárskych krúžkov, v čom pokra-

---

[3] Zaujímavosťou je, že nie v každom roku sa podarilo urodiť dobrému tabaku, čo súviselo aj s úrodou dobrého vína. *„Dobrý tabak sa urodí v tom roku, v ktorom sa urodí aj dobré víno: teda keď rok 1781 bol veľmi dobrý na víno, bol dobrý tiež na tabak."* In PANKL, Matúš – BERNOLÁK, Anton. *Náuka o poľnohospodárstve.* Bratislava : Osveta, 1964, s. 45.

[4] HORVÁTH, ref. 2, s. 228–232, 236. Pozri aj PANKL – BERNOLÁK, ref. 3. s. 38, 41, 43, 44.

[5] MATULA, Vladimír. *Dejiny Slovenska : 1526–1848. 2*, Bratislava : VEDA, 1987, s. 499, 500.

[6] Súviseli s rastom a úbytkom mesiaca či znameniami hviezd. Ľudia verili, že na dobrú úrodu treba siať zrno počas úplnku. Aby sa priesada ujala a dobre rástla, je potrebné ju zasadiť, keď mesiac rastie. Záhradníci pracovali podľa hviezd, čo sa týkalo najmä siatia strukovín. Dôležité je však siať a presádzať vo vhodnom čase, bez ohľadu na kalendár, mesiac či hviezdy. In *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozorník na rok Páně 1847,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 42.

[7] Juraj Fándly (1750–1811) – pochádzal z Častej pri Modre. Študoval v Ostrihome, Budíne a v Trnave. Ako kaplán pôsobil v Seredi a v Lukáčovciach, ako farár v rokoch 1780 až 1807 v Naháči. Tu napísal väčšinu svojich diel. V roku 1807 odišiel do Ompitálu (Doľany), kde žil až do svojej smrti. In GAŠPAREC, Ignác. Osvietenský buditeľ Fándly. In *Duchovný pastier,* roč. 39, 1964, s. 207. Fándly bol horlivým propagátorom nových výrobných foriem v poľnohospodárstve, bojoval proti trojpoľnému systému, celoročnému úhoreniu, skúšal umelé hnojivá. Pestoval zemiaky, či ďatelinu, písal o nových plodinách. In PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 13. Pozri aj ŽATKULIAK, Ján Garyk. *Ľudovýchovný pracovník Juraj Fándly.* Bratislava : Tatran, 1951, s. 94.

[8] DECHET, Ján. Ako kázal a písal Juraj Fándli. In *Duchovný pastier,* roč. 37, 1962, s. 19.

čovali štúrovci a Daniel Lichard.[9] Čo sa týka odbornej poľnohospodárskej literatúry, objavuje sa v 17. a na začiatku 18. storočia. Zaoberala sa najmä vedením hospodárstva na feudálnych statkoch. Písaná bola v latinčine a maďarčine. V 2. polovici 18. storočia bolo poľnohospodárstvo aj prednášané, napr. v Budíne, či Bratislave. Vznikali tiež rôzne školy a ústavy. Postupne sa niektoré diela prekladali do slovenčiny, resp. češtiny.[10] Neskôr, na začiatku obrodenia, Anton Bernolák,[11] okrem toho, že sa venoval jazykovede, isté miesto venoval aj poľnohospodárstvu. Nie ale tak ako J. Fándly. Ide o Bernolákov rukopis – *Náuka o poľnohospodárstve* z roku 1787. Lepšie povedané ide skôr o jeho prepis, resp. zachytenie prednášok (nie však doslovné) profesora Matúša Pankla,[12] ktorý v generálnom seminári prednášal prírodné vedy a ekonomiku.[13] Jedným z významných autorov bol Jozef Matúška,[14] zaoberajúci sa pestovaním a šľachtením ovocných stromov. Radil, ako sa o ne starať. Propagátorom ovocinárstva bol aj Andrej Laco,[15] ktorý radami prispieval i do novín.[16]

Dôležitým krokom bolo zakladanie škôl, ako *Colegium economicum* v Senci, či *„Inštitút"* Samuela Tešedíka v Sarvaši.[17] V čase, keď vychádzali Fándlyho diela, neexistoval u nás žiadny časopis. *Staré Noviny literního umění* a *Prešpurské noviny* už

---

[9] GAŠPAREC, ref. 7, s. 207. Daniel Lichard (1812–1882) – pochádzal z rodiny evanjelického farára zo Slovenskej Ľupče. Po štúdiu v Rimavskej Sobote, Kežmarku a Bratislave študoval teológiu vo Viedni. Kňazom bol len krátko. Bol prvým slovenským profesionálnym novinárom, v článkoch vychádzal z potrieb a problémov Slovákov. Propagátor zakladania sporiteľní, zakladateľ slovenskej odbornej terminológie a pod. Zomrel v Skalici. In http://www.osobnosti.sk/index.php?os=zivotopis&ID=1886 [25. 8. 2011]

[10] TIBENSKÝ, ref. 1, s. 81, 82. Pozri aj ČAPLOVIČ, Ján. Prvý pokus o noviny pre slovenských roľníkov. In *Agrikultúra,* roč. 3, 1964, s. 164. Čo sa týka hospodárskej literatúry, napr. Matej Bel: *Tractatus der e rustica Hungarorum* (rukopis). Ján Lyczei: *Iter oeconomicum* (1707). Krištof Fischer: *Opus Oeconomicum* (1737–1738). Martin Sentiváni: *Oeconomica philosophica* (1746). Matúš Pankl: *Compendium oeconomiae ruralis* (1790). Wiegand: *Hospodárska ruční knižka* (slovenský, resp. český preklad je z roku 1772). Hugolín Gavlovič: *Valaská škola – mravov stodola* (1830–1831). Juraj Ribay: *Příručná knižka o polním hospodářství* (1779) atď.

[11] Anton Bernolák (1762–1813) – pochádzal z Oravy. Študoval v Ružomberku, Bratislave, v Trnave, vo Viedni a opäť v Bratislave. Ako kaplán pôsobil v Čeklísi (Bernolákovo), bol tajomníkom arcibiskupskej vikariátnej kancelárie v Trnave a potom až do smrti farárom a dekanom v Nových Zámkoch. In MATULA, ref. 5, s. 603.

[12] Matúš Pankl (1740–1798) – vyštudoval filozofiu vo Viedni, od roku 1759 jezuita v Trenčíne a neskôr profesor filozofie v Trnave. Od roku 1784 až do smrti pôsobil ako profesor fyziky a ekonomiky na Kráľovskej akadémii v Bratislave. GAJDOŠ, Vševlad J. Bernolákov rukopis o poľnohospodárstve. In *Agrikultúra,* roč. 2, 1963, s. 131.

[13] GAJDOŠ, ref. 12, s. 125, 131.

[14] Jozef Matúška (1795–1851) – farár v Horných Rykinčiciach. Napísal dve diela: *Způsob Vychowáwánj* a *Šlechtenj Stromu owocnjch a Poučenj o Wychowáwánj stromu Gahodového a hedbawnjch Hausenic.* In PAUČO, Jozef. *Ľudovýchova u štúrovcov.* Martin : Matica slovenská, 1943, s. 95.

[15] Andrej (Ondrej) Laco (1793–1858) – ovocinár, učiteľ z Jelšavy, národovec a spolupracovník Samuela Tomášika. In http://www.jelsava.sk/svk/Osobnosti-mesta/ [25. 8. 2011]

[16] PAUČO, ref. 14, s. 95, 96.

[17] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 14. Samuel Tešedík (1742–1820) – narodil sa v dnešnom Maďarsku, ale jeho otec pochádzal z Púchova. Študoval v Bratislave a teológiu v Erlangene v Nemecku. Bol pedagóg, odborný spisovateľ, publicista, národohospodár, či zakladateľ poľnohospodárskeho školstva v Uhorsku. In http://www.osobnosti.sk/index.php?os=zivotopis&ID=59017 [25. 8. 2011]

neexistovali a *Týdenník...* vychádzal až od roku 1812.[18] Pomocou pre ľud boli hospodárske spolky a ústavy. Ich úlohou bolo *„drobnému slovenskému človekovi pomôcť, ... a chrániť ho všade, kde alebo svojou nevedomosťou alebo ľsťou a chytráctvom cudzích stráca veľké hospodárske hodnoty."*[19] Prvý takýto spolok vznikol v Sobotišti v roku 1845. Ďalší na Brezovej a postupne aj v iných mestách, napr. na Myjave, v Mošovciach, Brezne, v Ratkovej, Žiline atď.[20] Zakladali sa tiež ovocinárske spolky. Najstarším bol Čerešnícky spolok v Jelšave z roku 1796.[21]

Predstavitelia všetkých troch generácií slovenských obrodencov sa venovali osvetovej činnosti. Najaktívnejší v prvej generácii bol Juraj Fándly a potom najmä štúrovci. Obrodenci si uvedomovali význam pôdy ako základu celého poľnohospodárstva. Preto radili roľníkom, ako rozoznať kvalitnú zem, ako ju skvalitniť, ako siať, či orať. Zem musí spĺňať isté znaky, napr. je na pohľad černastá, keďže obsahuje humus, vlhká a stlačená má dobrú súdržnosť a tiež je sladká, čiže má chuť ako obyčajná voda, zem po daždi vonia a pod. Najlepšia pôda na obrábanie je úplne „nová", čiže lesná, ktorá je ešte plná živín.[22] Živiny sa pôde dodávajú hnojením, oraním a jej obracaním. Humus okrem toho priťahuje zo vzduchu potrebnú vlahu. Účinnosť hnoja závisí od jeho hnilých čiastočiek. Je preto dôležité, aby čiastočky riadne zhnili, lebo len tým je hnoj kvalitný. Najvhodnejšie je vyvážať na pole jednoročný hnoj. Či je potrebné zem pohnojiť, možno spoznať aj na základe toho, že ak na poli dobre rastú byliny, je tam dostatok živín. Okrem toho treba viac hnojiť vlhké polia než suché, takisto aj strmé polohy si vyžadujú viac hnojenia. Dôležitou súčasťou kultivácie pôdy je tiež oranie. Ním sa pôda drobí, kyprí a je vhodná na upevnenie a vyživovanie koreňov plodín a tiež sa ničí burina. Je lepšie orať hlbšie ako plytšie. Na zapriahnutie do pluhu sú lepšie voly než kone. Dôvodom je, že voly, ako písal Bernolák, sú *„trpezlivejšie, silnejšie a rovnomernejšie kráčajú než kone."*[23] Aj Lichard sa vo svojich novinách venoval správnej orbe. Ak sa pod povrchom zeme nachádza podobná zem – hlina, piesok, štrk, tak *„v takomto páde*

---

[18] ŽATKULIAK, ref. 7, s. 52, 65. Už roku 1783 sa objavila snaha vydávať v Bratislave roľnícke noviny v maďarčine, češtine a nemčine. Ide o *Nowiny o rolnim a polnim Hospodářstwi Vherského Králowstwi.* Najdlhšie sa udržala nemecká, čiže pôvodná verzia novín. Obsahovali otázky od roľníkov, rôzne rady, napr. o sneti obilia a ochrane pred ňou, o hnoji, hnojiskách, o výbere osiva, pestovaní stromov, pestovaní a užitočnosti zemiakov, venovali sa zahraničným knihám o poľnohospodárstve atď. Noviny boli síce určené roľníkom, ale ľudovo písané neboli. To bol asi dôvod, prečo sa dlho neudržali a zanikli. In ČAPLOVIČ, ref. 10, s. 163, 165, 167, 169, 170.

[19] PAUČO, ref. 14, s. 91, 92.

[20] PAUČO, ref. 14, s. 92.

[21] DEMO, Milan. *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku.* Nitra : SPU; Bratislava : Výskumný ústav pôdoznalectva a ochrany pôdy, 2001, s. 310.

[22] PANKL – BERNOLAK, ref. 3, s. 26, 27. Je veľmi dôležité vedieť spoznať dobrú zem. Pokiaľ ide o hlinu, tak ňou len veľmi pomaly preniká voda aj povetrie, ak sa tam však už dostala voda, tak hlina len ťažko vysychá. Ak vyschne, je z nej len tvrdá hruda. Čím menej iných druhov zemín má primiešaných, tým je menej úrodnejšia a naopak. Vápenistá a piesočnatá zem vodu i vzduch prijíma ľahko a mokrá zem aj ľahko vysychá a suchá sa tiež ľahko drobí, a tým aj ľahko obrába. Každá z týchto zemí je ako samostatná čiastka neúrodná, iné je, ak sa v správnom pomere zmiešajú. Znaky dobrej zeme: čierna farba, keďže čierna zem je úrodná. Nie vždy je však čierna farba zárukou kvality. In *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 23. augusta 1848, č. 21, s. 161, 162. Pozri aj *Nowý y Starý Kalendár na Rok Krysta Pána 1790,* Banská Štiavnica, s. 49–52. *Nowi i Stari hospodárski kalendár na rok Páňe 1847,* Levoča, s. 36, 37.

[23] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 28–33.

o hlbokom oraní, ak len rolu našu nechceme nárokom pokaziť, ani reč byť nemôže, to sa rozumie samo od seba."[24]

Lichard priniesol i poznatky o troch spôsoboch hospodárenia. Prvým je slobodné hospodárstvo. Je to systém, kde sa nezachováva žiadny poriadok, čiže sa tam seje všetko, ako sa hospodárovi páči. Je to dosť pohodlné a bez starosti, ale len málo ľudí hospodári týmto spôsobom. Roľníci najčastejšie využívali druhý spôsob, t. j. trojpoľné hospodárenie. Jedna časť poľa bola určená pre jarinu, druhá pre oziminu a tretia zostávala ležať úhorom. To sa každý rok menilo.[25] Dôležité je vedieť, že najviac živín berie zo zeme obilie, menej strukoviny a najmenej napr. krmivo.[26] Posledným spôsobom je tzv. hospodárstvo na premenu, pri ktorom sa nikdy nesejú dvakrát po sebe tie isté plodiny na to isté miesto. Takto sa aj pole nikdy „nepokazí", keďže obmieňaním nikdy nepríde o všetky živiny.[27]

Ako písal autor článku, na začiatku septembra sa začne so siatím ozimín. Je nutné, aby sa semienka stihli do zimy zakoreniť. V teplejších oblastiach sa seje neskôr. Rolu je potrebné zabrániť, semeno rozosiať a priorať. Prioranie je dôležité, aby semená nezmrzli. Nie je dobré siať veľmi nahusto, pretože úroda nie je veľmi dobrá. Osožné je vraj aj siať na zimu staré semená.[28] Semená sejúce sa na jar treba siať, keď sneh zmizne a role obschnú.[29] Dôležitý pri sadení je výber semena, ktoré sa musí vyznačovať istými vlastnosťami, ako je veľkosť, váha, zrelosť, neporušenosť. Najlepší čas na siatie je na jeseň, pretože vtedy zasiate obilie je lepšie, silnejšie aj hojnejšie než zasiate na jar. Zvykne sa siať asi 14 dní pred sviatkom sv. Michala a 14 dní po ňom. Samotný výsev obilia by mal byť čo najredší, pretože podľa skúsenosti *„riedkemu výsevu zodpovie väčšia úroda obilia než hustému.*"[30] Najväčšia škoda, ktorá môže v tomto smere

---

[24] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 12. apríla 1848, č. 2, s. 12.

[25] Úhor je pre hospodára len na škodu, keďže každá plodina potrebuje inú výživu, stačí, keď sa budú plodiny na poli obmieňať a pole nemusí stáť úhorom. Stačí ho pohnojiť a získa tým novú výživu. Okrem toho sa týmto spôsobom hospodárenia získa len veľmi málo krmiva pre statok a ako písal Lichard, *„kde ale krmiva nieto, tam ani statku nieto; bez statku nemáš hnoja; bez hnoja nečakaj úrodu."* In *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 3. mája 1848, č. 5, s. 33–35. Pozri aj PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 34, 35. *Týdenník, aneb Císařské královské Národni Nowiny. Roku 181,*. 16. októbra, č. 16, s. 300 – 302. Aj podľa Bernoláka nebolo správne nechávať poliam odpočinok. *„Nie je potrebný, preto sa ani nemá dovoliť ....*" In PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 33, 34.

[26] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 3. mája 1848, č. 5, s. 35.

[27] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 10. mája 1848, č. 6, s. 41. Tento spôsob vôbec nepozná úhor a je robený na kolobeh piatich rokov. V prvom roku sa vysadí kapusta, repa, mrkva, či zemiaky. Druhý rok je na rade jarina, napr. ovos, jačmeň, či pohánka. Tretí rok sa vysádza ďatelina a v štvrtom sa vysádza ozimina, a to raž, či pšenica. V piatom roku je na rade strukovina – hrach, bôb, šošovica, cícer a pod. Každý hospodár si rozdelí pole na päť častí, ktoré potom podľa daného systému obrába. In *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 10. mája 1848, č. 6, s. 41, 42.

[28] *Orol tatránski,* roč. 1, 7. dubna 1846, č. 26, s. 207, 208.

[29] *Orol tatránski,* roč. 1, 28. dubna 1846, č. 28, s. 223. Seje sa hrach, šošovica, jarná pšenica a žito. Zem sa tiež pred siatím zabráni a zasejú sa semená. Šošovicu však treba potom prikryť tenšou brázdou ako ostatné plodiny. Po zasiatí týchto plodín sa seje ovos, avšak hustejšie ako ostatné plodiny. Nasleduje siatie jačmeňa a tenkeľa, potom pohánka, po ktorej je na rade ľadník (strukovina), ľan, konope a nakoniec ďatelina. In *Orol tatránski.* roč. 1, 28. dubna 1846, č. 28, s. 223.

[30] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 47–49. Ktoré zrno je vhodné na siatie? Nové či staré? Hospodári u nás siali obyčajne nové zrno. Zaujímavosťou je ale postup hospodárov v Rusku, ktorí volili

nastať, je zle spracovaná zem a zlý výber semena. Každé zrno sa na semeno nehodí. Ak si napr. vezmeme klások, dokonalé a na siatie vhodné zrná sú tie, ktoré samé idú z klasu a tie „nedokonalé" sa len ťažko oddeľujú od šupky. Každý hospodár, ak chce mať dobré zrno na semeno, musí hneď najčistejšie a najlepšie dozreté semeno zvlášť uskladniť. Napr. pri hrachu, aby neprišlo k siatiu hrachu aj s červíčkami, je najvhodnejšie, ako radil autor, aby sa hneď po vymlátení hrach vhodil do nádoby plnej vody. Keď klesne, musí sa usušiť a odložiť k zasiatiu, ten ktorý pláva, sa musí dať stranou. Tento spôsob sa môže použiť aj pri šošovici, bôbe, ale i pri raži či žite.[31]

Choroby siatych rastlín vznikajú najmä z troch príčin, z počasia, zeme a semena. Čo sa týka počasia, plodinám škodí sucho, aj nadmerné dažde a vetry, najmä v čase kvitnutia, a aj krupobitie. Zem môže rastlinám škodiť nadbytkom alebo nedostatkom živín. Semená napádajú choroby ako hrdza, sneť prašná, sneť mazľavá a pod. Veľkým škodcom rastlín sú aj myši, či iné hlodavce, vrabce a dážďovky.[32]

Pokiaľ ide o žatvu, ako písal Bernolák, žalo sa dvojakými nástrojmi, kosákom a kosou. Lepšia bola kosa. Bolo to ľahšie a žnec sa nemusel zohýbať ako pri práci s kosákom a práca bola tiež skôr hotová. Snopy z poviazaného zbožia sa ukladali do krížov, ktoré sa ďalej rozostavali. Nasledovalo zvážanie obilia do stodôl, čo sa robilo po skončení desiatkovania.[33] Zbožie sa ukladalo buď do stodôl, alebo mimo nich do stohov, čo bolo lepšie, pretože v stodole mohlo skôr prísť k jeho splesniveniu. Nasledovalo mlátenie, robilo sa cepmi alebo dobytkom, či koňom, čo bolo výhodnejšie ako cepy (menej námahy, lacnejšie). Po spracovaní zrna bola dôležitá správna úschova. Samozrejme sa muselo nechať dobre vysušiť. Uchovávalo sa v sýpkach alebo jamách, čo je lepšie, ak to však zem dovoľuje. Najväčšími škodcami obilia bola nielen vlhkosť, ale i vtáci, myši, hmyz, či kvasenie, voči čomu bolo obilie chránenejšie v jamách.[34] Ako písal Lichard, *„jedna z najprednejších starostí rozumných hospodárov byť musí, aby poznali: ako táto alebo druhá rastlina, ktorú sme tohto roku na roli dochovali, bude pôsobiť na úrodu roku budúceho?"*[35] Treba dbať, aby tohoročná úroda neškodila tej ďalšej. Ak napr. tento rok zasejeme ľan, budúci nesmieme na tom istom mieste zasadiť obilie či strukoviny, ale napr. po hrachu sa darí práve obiliu, najmä raži. A čo sa týka zemiakov, určite sa po nich neseje ozimina, ale vhodný je jačmeň. Najlepšie poradie je: prvý rok posadiť zemiaky, druhý jačmeň a ďatelinu, tretí zasiať ďatelinu namiesto úhora a štvrtý rok oziminu.[36]

---

zrno podľa malinových kríkov. Ak bolo viac malín na trojročnom dreve, tak zvolili na siatie staré zrno, ak bola úroda malín bohatšia na dvojročnom dreve, tak tohoročné zrno. *„Tomuto pravidlu veria ruskí hospodári ako Pánu Bohu; a to sa žiadnym spôsobom zatajiť nedá, že sa pri ňom veľmi dobre majú a veľmi zriedka sa musia na neúrodu v ozimnom obilí ponosovať."* In *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 20. septembra 1848, č. 25, s. 196.

[31] *Nový Stoletý Kalendár od Roku 1816 až do 1916*, Skalica, str. 138–141, 144.

[32] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 52 – 54. *„V ktoromsi kraji bol istý druh veľmi škodlivých vtákov. Keď ich potom ... vyhubili, stalo sa, že v tej krajine sa rozmnožili akési červy, omnoho škodlivejšie, takže na ich vykántrenie museli do krajiny priviesť a rozplemeniť ten istý druh vtákov, ktoré prv vystrieľali."* In PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 54.

[33] Po žatve prichádzali desiatkari kvôli výberu desiatku.

[34] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 57, 58, 61, 63.

[35] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 6. septembra 1848, č. 23, s. 179.

[36] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 6. septembra 1848, č. 23, s. 179, 180.

„Hospodárstvo bez dobrej hnojovej kopy je ako sekera bez poriska; kto ale túto kopu má, ten má baňu na zlato, na striebro pri dome otvorenú."[37] Aké boli podľa Licharda nedostatky v našom hospodárstve? Najprv to bol nedostatok hnoja. Aj keď boli na Slovensku miesta, napr. od Nového Mesta nad Váhom po Hlohovec, s úrodnou zemou nepotrebujúcou veľa hnoja, zem na vŕškoch i vysočinách bola neúrodná. Podľa Lichardovho názoru, *„hnojová kopa je zlatá baňa hospodárstva, najmä ak vie s ním dobre zaobchádzať. A to veru naši ľudkovia – povedzme si pravdu – nevedia."*[38] K hnoju patrí všetko, čo zhnije, napr. slama, lístie, tráva, popol, krv, kosti, drevo, smeti, triesky. K tomu všetkému je dôležité, aby mal hospodár hnojovú jamu, do ktorej by tiekla dažďová voda alebo hnojnica a tiež, aby sa hnoj miešal, prehadzoval a oblieval hnojnicou. Teplý hnoj, t. j. konský, svinský, z hydiny, či popol sa dáva na studené a mokré polia, studený hnoj, t. j. kravský a mierny alebo stredný hnoj, napr. ovčí sa dáva na teplú a suchú zem.[39] Hnoj treba zaorávať zavčas jari, tak má viac času sa v zemi rozležať a pripraviť ju.[40] Dobrému hospodárovi záleží na tom, aby mal mnoho hnoja. „Rozmnožiť" hnoj sa podľa Gašpara Fejerpataky-Belopotockého[41] dalo ľahko. Tri-štyri vozy čerstvého hnoja sa vyvezú do záhrady, či na pole, vysypú sa, rozložia a zasypú zemou, takže keď sa hnoj pará, všetku paru vsiakne zem. Keď treba hnojiť, len sa to roznosí a stačí o polovicu menej hnoja.[42] Hnoj delíme na niekoľko skupín: zvierací, kam patria zvyšky po zvieratách a ľuďoch, mŕtve telá zvierat, časti ich tiel, kosti, rohy, kopytá, srsť a pod. Druhou skupinou je hnoj rastlinný, kam patrí slama, seno, lístie, prachnivé drevo, popol atď. Nakoniec hnoj nerastový, ktorý obsahuje časti,

---

[37] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 30. augusta 1848, č. 22, s. 169.

[38] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 26. apríla 1848, č. 4, s. 25. Nedostatkom je aj zlý spôsob používania hnoja, pretože je dôležité vedieť, kde je aký hnoj dobrý. Nikdy sa nemá na pole vyviezť viac hnoja, ako sa dá za dva dni rozhádzať a zaorať. Najväčší úžitok hnoja je v jeho pare a čím dlhšie stojí na poli, tým viac úžitku uniká. In *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 26. apríla 1848, č. 4, s. 26. Pozri aj *Nowi i Stari hospodárski Kalendár na rok Páňe 1848,* Levoča, s. 36.

[39] *Nowý y Starý Kalendár na Rok Krysta Pána 1790,* Banská Štiavnica, s. 52, 53. Pozri aj *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 30. augusta 1848, č. 22, s. 169, 170. *Orol tatránski,* roč. 1., 26. mal. rujna 1845, č. 8, s. 64. *Nowi i Stari hospodárski kalendár na rok Páňe 1847,* Levoča, s. 38, 39.

[40] *Nowi i Stari hospodárski Kalendár na rok Páňe 1848,* Levoča, s. 36, 37.

[41] Gašpar Fejerpataky-Belopotocký (1794–1874) pochádzal z Paludze. Študoval v Kežmarku. Nedoštudoval, ale sa samovzdelával. Vyučil sa za knihára. Neskôr sa usadil v Liptovskom Sv. Mikuláši, kde pôsobil ako knihár a kníhkupec. Založil ľudovú požičovňu kníh, prvé slovenské ochotnícke divadlo, vydával kalendáre, písal učebnice, prekladal, publikoval a venoval sa národno-buditeľskej práci. Zomrel v Liptovskom Sv. Mikuláši. In https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:RJUOSkoINxoJ:www.snk.sk/swift_data/source/NBU/Zborniky/BZ_2004_2005/Kolokvium_2004/Fiacanova_Daniela.doc+fejerpataky+belopotocky+%C5%BEivotopis&hl=cs&pid=bl&srcid=ADGEEShPeMFzyxNHjGoIvnQYjDdNLZoxFRZt7hJQmLzQJeQEBX02rd2ld1Koo6lVYyUFug3vEU2l_0Bb7PZaoDa6OZv_yHrCFdE11MBr06gWbXv4tNcFSN5I5NqGxk0LGV5FvAeVhiG&sig=AHIEtbQ4g6KMg-u5daIVPDhlrsemhtFCLA [7. 9. 2011]

[42] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1844,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 37, 38. Dobrý prostriedok ako náhrada za hnoj je zmiešať 300 funtov (jeden funt = 0,560 kg a jeden funt = 32 lótov) popola, 250 funtov sadzí z komína, 250 funtov múky z kosti, 125 funtov gypsu, 10 funtov soli a 300 funtov sliedniny z moču a zem sa tým dostatočne pohnojí. Zistilo sa, že prach z jedľového alebo svrčinového uhlia zmiešaný so zemou veľmi napomáha rastu rastlín, najmä tých, ktoré potrebujú teplo. In *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozornik na rok Páně 1846,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 41.

ktorými sa neúrodná zem napraví. Patrí sem napr. hlien, t. j. zem, ktorú nanesie voda, alebo ktorá „sadne" z mútnej vody, ďalej piesok, soľ atď.[43]

Obilniny potrebujú zem plnú živín, ktorá je na rovinách. Pre kvalitné polia je potrebné, aby zem ľahko prijímala živiny, ktoré poskytuje koreňom, aby sa rozširovali a upevňovali. Hlinitá, piesočnatá, či mastná zem nie je vhodná, ak sa vyskytuje samostatne. Ak sa však tieto v istom pomere zmiešajú, poskytnú výbornú zem, tzv. ornicu.[44] Najlepší čas na siatie obilia a iných semien je v podvečer, aby cez noc voľne ležali v zemi a zabránené boli až nadránom. Tak semeno vzíde skôr a rastie aj pri suchšom počasí. Takéto obilie má dlhšiu slamu, väčšie klasy a ťažšie zrno. Tiež ho nenapáda hmyz a zemské blchy.[45] Dobrý jačmeň sa pozná podľa toho, keď sa do pohára vody vhodí za hrsť jačmeňa, ak sú na vrchu zrna bublinky, zrno je zdravé a dobré na siatie.[46] Podľa Fejerpataky-Belopotockého, kto chcel mať čisté zbožie, musel siať čisté a dobré zrno a aby sa v pšenici nevyskytovala sneť, musel siať staré zrno. Ak nebolo staré zrno, vzalo sa dobre dozreté a na povale vysušené zrno. Okrem toho bolo na vyvarovanie sa sneti dobré aj to, aby bola zem, určená na siatie pšenice, dobre zoraná a zabránená a pred siatím ešte raz bránou vyrovnaná.[47] Najväčšou prednosťou pohánky bola jej potreba minima výživy. Čerstvo pokosená je výborným krmivom, zrno je potravou pre ľudí i zvieratá. Zem treba pred siatím dva-trikrát poorať. Pohánka sa seje až vtedy, keď už nehrozia mrazy. Nevadí, ak je to neskoro, aj okolo Jána. A množstvo semena? Len polovica sejúceho ovsa. Úroda pohánky je však veľmi neistá, a preto len málo ľudí seje pohánku vo veľkom. U žiadneho hospodára by ale nemala chýbať.[48]

Je dôležité vedieť, kedy nastal najvhodnejší čas na žatvu. Iné je to pri veľkých hospodárstvach, kde treba zožať veľké polia, iné pri malých políčkach, kde sa netreba so žatvou až tak ponáhľať. Na našom území sa stále viac ako kosa využíval pri práci kosák. Kosou sa dá odseknúť obilie bližšie pri zemi, z čoho je potom viac slamy. A aké sú výhody kosenia s kosákom? Z klasov vypadne menej zŕn a je vhodnejší pre ženy.[49]

Sneť je choroba napádajúca obilie, ale aj kukuricu, kde je tiež zničený celý klas. Ďalším škodcom je hrdza. Na obilí ju spoznať tak, že klasy sú posypané žltkasto-červenkastým prachom a klas zostane prázdny. Len role, cez ktoré previeva vietor, nie

---

[43] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 17. mája 1848, č. 7, s. 50, 51. Pozri aj *Orol tatránski*, roč. 1., 26. mal. rujna 1845, č. 8, s. 64.

[44] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 24–26.

[45] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozorník na rok Páně 1843*, Liptovský Sv. Mikuláš, nečíslované strany.

[46] *Nowi i Stari hospodárski Kalendár na rok Páňe 1847*, Levoča, s. 47.

[47] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1845*, Liptovský Sv. Mikuláš, s. 44. Lichard priniesol informácie o novej, tzv. sväto-ilonskej (ostrov Svätá Helena) pšenici. Ako prvý ju tu pestoval istý pán Flurer žijúci v Rakúsku. Ide o pšenicu, ktorá z jedného zrna dala 50 až 80 zŕn. Stačila slabšia zem, aj tak dávala výbornú úrodu. Na jeseň 1846 zasial pán Flurer jednu mericu (prešporská merica – v stredoveku, v 17. storočí a v rokoch 1807 až 1813 mala 53,72 l, v rokoch 1551 až 1592, v 18. a 19. storočí mala 62 l. Ak ide o hmotnostnú mieru, pri veľkosti 62 l, mala 46,56 kg) tejto pšenice, po žatve získal 57 meríc úrody. In *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 19. apríla 1848, č. 3, s. 19, 20. A Lichardova skúšobná úroda? Na zasiatie použil dva žajdlíky (jeden žajdlík = 0,416 66 l) zrna. A výsledok? 184 žajdlíkov zrna. A nebyť škody spôsobenej vrabcami a myšami, mohlo byť úrody viac. A rada? Treba ju zasiať v polovici septembra do stredne pohnojenej zeme. In *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 9. augusta 1848, č. 19, s. 145, 146.

[48] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 24. mája 1848, č. 8, s. 57–59.

[49] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 5. júla 1848, č. 14, s. 109., 110.

sú tak hrdzi vystavené ako tie, ktoré sú „ohradené" stromami.[50] Aby sa v pšenici nenachádzala sneť, istý hospodár radil, aby sa polia pod pšenicou hlboko neorali. Jemu to pomohlo a aby presvedčil susedov, časť svojho poľa zoral aj hlboko a tam zasiata pšenica bola plná sneti.[51] Ako chrániť obilné polia pred krupobitím? Fejerpataky-Belopotocký radil vziať drevenú tyč dlhú asi 30 střevícůˇ[52] a ovinúť okolo nej slamu, priviazať pri vrchu tenký, z 12 nití spletený špagát dosahujúci až ku koncu tyče. Do tenšieho konca sa strčí železný, či mosadzný klinec. Viacero takýchto tyčí vopcháme do zeme na poli, v záhrade alebo vo vinici vo vzdialenosti asi 800 stôp od seba. Vraj na takomto poli neurobilo krupobitie žiadne škody a najmä gróf Ľudovít Festetič to využíva na svojom panstve Haršág. Na zimu sa tyče uskladnia k ďalšiemu roku.[53] Ak sa stane, že ozimina zmrzne skôr než má klasy, ak je ale zem dobrá, nech sa zasiate obilie zožne asi na štyri prsty z výšky, a tak zase porastie. Podobné to je aj vtedy, ak pole zasiahne krupobitie, avšak obilie nemôže mať ešte klásky. Ak zasiahne obilie s klasmi či kvetmi, vtedy sa zožne, usuší a používa ako podstielka alebo pokrm pre dobytok. Keď nastane krupobitie na konci mája alebo začiatku júna, pole sa pohnojí a zaseje jačmeň, pohánka či biela repa.[54] Ako prvá získava klasy raž a teda sú pre ňu aj neskoré mrazy najväčším nebezpečenstvom. Ak by sa stalo, že ju zasiahne mráz, ešte nie je úroda stratená, zmrznutý vrch odpadne a steblo vyženie nový klas. Ale môže sa stať, že klasy zostanú prázdne a ani slama nie je dobrá ako krmivo, jedine ako podstielka. To sa ale stáva len zriedkavo. Ak raž vymrzne, keď je v kvete, *„nemáš pomoci, tam sa musíš na milosť Božiu oddať a trochu počkať: či všetky klasy belieť alebo žltnúť začnú?"*[55] Avšak, ak všetko zmrzlo, najlepšie je rolu pokosiť a nasiať pohánku.

Ak treba uskladniť veľa obilia, je vhodné, aby sa uložilo nevyviate, čiže s plevami. Tak sa môže uchovať dlhšie a keď treba, časť sa očistí.[56] Istý Macdonald v Škótsku chránil obilie pred myšami tak, že do stredu hromady obilia položil poľnú mätu. Ak treba dostať z obilia mušky, radil Fejerpataky-Belopotocký namočiť konopnú plachtu do vody, vyžmýkať a rozprestrieť na obilie. Dve hodiny sa tam nechá, mušky sa dostanú na plachtu, ktorú vezmeme a namočíme do vody.[57] Proti muškám môže tiež slúžiť rada istého pána Dufoureho. On sypal obilie do sudov, do každého tri-štyri merice. Sudy sa zakryli, na vrch sa položili skaly, sudy sa postavili na najtmavšie miesto sýpky, ktorá sa nechávala zatvorená, aby sa tam nedostalo svetlo a teplo. Obilie bolo chránené nielen pred muškami, ale aj pred myšami, potkanmi a prachom.[58]

---

[50] *Domová pokladňica. Kalendár na rok prjestupni 1848,* Skalica, s. 110–112.

[51] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1845,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 39. Prostriedok proti sneti: na každých päť kíl žita vziať jeden funt svetlého liadku, roztĺcť ho, naliať naň tri holby (jedna holba = 0,884 l) vriacej vody, miešať, kým sa liadok nerozpustí a doliať dve holby studenej vody. Žito sa zmesou polieva a na druhý deň sa zasadí. In *Orol tatránski.* roč. 1., 26. mal. rujna 1845, č. 8, s. 64.

[52] Jeden střevíc = jedna stopa = 31,608 06 cm.

[53] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár na rok Páně 1838,* Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, nečíslované strany.

[54] *Nowý Stoletý Kalendár od Roku 1816 až do 1916,* Skalica, str. 147, 148.

[55] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 31. mája 1848, č. 9, s. 65, 66.

[56] *Domová pokladňica. Kalendár na rok običajni 1847,* Skalica, s. 225.

[57] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár na rok Páně 1838,* Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, nečíslované strany.

[58] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozornik na rok Páně 1846,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 38.

Čo sa týka ľanu, jeho úroda najviac závisí na dobrom semene. Podľa čoho sa dá spoznať dobré ľanové semeno? Je treba, aby aspoň dva roky ležalo, ale tiež sa nemá niekoľko rokov po sebe siať z toho istého semena. Dobré semeno má žltkavú alebo „svetlo-brunastú" farbu a jeho šupka sa leskne. Keď sa hodí do vody, musí padnúť na dno alebo trochu semena dáme na žeravé uhlie a ak je dobré, musí praskať. Tiež, ak ho podržíme na železnej lyžici nad uhlíkmi, musia zrná vyskočiť. Okrem toho majú byť zrná veľké, podlhovasté a hrubé.[59] Polia na kukuricu sa orú obyčajne trikrát, neskoro na jeseň, v marci či začiatkom apríla a pred samým sadením. Ak je pôda kyprá, stačí orať dvakrát. Kukurica sa sadí okolo sv. Juraja, alebo keď je zem potrebne teplá. Zem sa hnojí ešte v zime, vyvezený hnoj sa rozhodí na poli na viac kôpok. Pri poslednom oraní sa robia hriadky, medzi nimi brázdy, aby mali vyrastené zrná miesto. V hriadkach sa robia jamky, každá musí byť tak veľká, aby sa do nej zmestili dve hrsti hnoja k sadeným zrnám. Zrná nemajú ležať priamo na hnoji, ten treba prekryť zemou, dať do každej jamky 4–5 zŕn a navrch dať ešte zem.[60] Za 4–5 týždňov je čas prvýkrát ju okopať, vyplieť a najslabšie výhonky vytrhať. Kukurica sa opäť okopáva o mesiac. Dôležité je to kvôli živinám a aj korene sú silnejšie, odolnejšie. Treba tiež vytrhať bočné výhonky, pretože pripravujú hlavnú bylinu o výživu. Odtŕhajú sa i spodné listy. Až do zberu úrody sa s kukuricou už nemusí nič robiť.[61] Existuje samozrejme viacero spôsobov sadenia kukurice.

Dôležitou súčasťou poľnohospodárstva bolo aj obrábanie lúk, ktoré mali veľký význam pre dobytok. Ak chceme mať dobré lúky, treba zničiť všetky tamojšie kry, tŕnie, ostružiny, ničiace najlepšiu trávu. Okrem toho treba zabrániť prístupu dobytka na lúky, niektoré treba pohnojiť a zavlažovať, príp. ich zbaviť nadbytku vody. Ak by prišlo až k zničeniu lúk, že by boli zarastené machom, zmenia sa na pole, kde sa, ako písal Bernolák, *„prvý rok seje proso, druhý rok obilie; tretí rok treba pole zasa zorať, bránami dobre rozškľbať a po zasiatí trávnych semien opäť navrátiť pôvodnému účelu."*[62] Čo sa týka hnojenia lúk, spôsoby sú rôzne, napr. polievanie hnojovkou, rozsýpanie hnoja, ale hnojí sa tiež rozličnou dobrou zemou, ako je blato z dvora či cesty, alebo slama rozsypaná na lúke. Užitočné sú aj rôzne plevy, popol, vápno či sadze, pričom lúky treba hnojiť aspoň každé tri roky.[63]

Jednou z najznámejších hospodárskych rastlín je ďatelina. Bylinkári poznali v tomto období až 76 rôznych druhov ďateliny. Ďatelina potrebuje dobre zoranú zem bez buriny, v nížine, ktorá drží vlhkosť. Ak by sme ďatelinu zasiali na úhor, v prvom roku by sme nemali žiadnu alebo veľmi malú úrodu. Preto je dôležité už rok predtým ďatelinu do jariny zasiať. Keď je roľa pripravená, zasejeme ovos či jačmeň, potom sa roľa zabráni a krížnym siatím zaseje ďatelina. Tiež môžeme zasiať ďatelinu aj medzi oziminu, nie však na jeseň, ale skoro na jar. Ďatelina sa veľmi zakorení aj medzi ľanom a pohánkou.[64] Po žatve je v zostávajúcom „strnisku" na roli ďatelina len sotva vidieť, avšak o dva-tri týždne sa rozrastie. Ak by sa do polovice septembra nestihla pokosiť,

---

[59] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 10. mája 1848, č. 6, s. 45.

[60] *Týdennik, aneb Cisařské královské Národni Nowiny. Roku 1812,* 7. augusta, č. 6, s. 95–97.

[61] *Týdennik, aneb Cisařské královské Národni Nowiny. Roku 1812,* 14. augusta, č. 7, s. 117, 118.

[62] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 66, 67.

[63] *Nowí i Starí Hospodárski Kalendár na rok Páňe 1848,* Levoča, s. 56, 57.

[64] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 5. júla 1848, č. 14, s. 107, 108.

najmä v hornatejších krajoch by sa už kosiť nemala, pretože by nemala dosť času podrásť. Ak teda v prvom roku dostatočne nevyrastie, môže sa do Michala využiť na spásanie. Je dôležité, aby sa ďatelina v prvom roku zakorenila, inak by vymrzla. Niektorí ju odporúčali prikryť slamou zmiešanou s hnojom. Od toho sa ale upúšťalo, pretože takto skrytá zoslabne. Na jar je tu však problém vymoknutia, takže hospodár musí dať pozor, aby voda odtiekla. Okrem vody je problémom aj sucho. Na jar je potrebné ďatelinu pohnojiť. Posýpať sa môže i popolom alebo trusom z blata a vápna. Najlepším hnojivom je ale gyps.[65] Ako spoznať ďatelinové semeno vhodné na siatie? Stačí rozpáliť železnú platňu a nasypať semeno. Keď sa s praskotom rozpukne, je vhodné na siatie.[66] Koľkokrát do roka sa ďatelina kosí? Ak bola posadená medzi jarinu na roli, ktorá by inak zostala úhorom a je tam druhý rok, radil Lichard kosiť i trikrát za rok. Na roli, kde rástla ďatelina, sa urodí dobrá ozimina, ak ďatelinu pokosíme iba dvakrát a tretíkrát ju ešte zelenú zaorieme a zasejeme oziminu. Ak by sme ďatelinu trikrát pokosili, je dobré, aby sa na dané pole zasiala jarina, t. j. ovos.[67] Ak chceme do senníka navoziť vlhkú ďatelinu, na spodok treba dať vrstvu ovsenej slamy, na to ďatelinu, zase slamu a tak dokola. O dva mesiace bude všetko dokonale suché.[68]

Významné miesto medzi hospodárskymi rastlinami mala lucerna, známa aj ako večná alebo turecká ďatelina. Kvitne v júni a júli, dozrieva v auguste a septembri. Zvyčajne sa kosí trikrát, keď je však v kvalitnej zemi, tak aj päťkrát. Pri výbere zeme je viac ako povrch dôležitá zem v hĺbke štyri až päť nôh. Dôvodom sú jej dlhé korene. Na povrchu by mala byť ľahká a sypká zem, ktorá sa ľahko drobí. Dole už je vhodnejšia hustá hlina, pod ktorou by mal byť štrk a piesok.[69] Pred siatím lucerny treba dbať na to, aby bola roľa bez buriny. Zem sa dobre pohnojí a hnoj zaorie. Čo sa týka siatia lucerny, novším spôsobom je, že jej semienka sa sejú spolu s iným zrnom, napr. jačmeňom, pohánkou či ľanom.[70] Lucerna sa kosí, keď sa na nej objavujú prvé známky rozvíjajúceho sa kvetu. Keď už lucernová lúka začína v úrode slabnúť, treba ju znova premeniť na roľu, čo je však pre rozrastené lucernové korene náročné.[71]

Okrem polí to boli práve záhrady, kde si ľud mohol pestovať potrebné plodiny. Aj preto sa obrodenci snažili pomôcť radami pri ich obhospodarovaní. Záhradu je dôležité rozdeliť na štyri časti, kde má pôda mať rozdielnu mastnotu, pretože rôzne plodiny potrebujú rôzne mastnú pôdu.[72] Takto rozdelenú záhradu stačí hnojiť len raz za štyri roky. Mnohým rastlinám sa viac darí, keď sa sadia s inými. Ak je teda záhrada rozdelená na štvoro, do pohnojenej časti sa sadí napr. zeler, špenát, uhorky, majorán. Druhý rok sa tam dá kaleráb, reďkovka, repa, na tretí mrkva, cibuľa, pažítka, repka a štvrtý rok

---

[65] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 12. júla 1848, č. 15, s. 113–115.

[66] *Nowi i Stari Hospodárski Kalendár na rok Páňe 1847*, Levoča, s. 47.

[67] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 19. júla 1848, č. 16, s. 122, 123.

[68] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1845*, Liptovský Sv. Mikuláš, s. 37.

[69] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 6. septembra 1848, č. 23, s. 177, 178.

[70] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 13. septembra 1848, č. 24, s. 185.

[71] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 20. septembra 1848, č. 25, s. 193, 194.

[72] PANKL – BERNOLAK, ref. 3, s. 71. Najmastnejšia pôda je potrebná pre šalát, kapustu či špenát, stredne mastná pre cesnak, cibuľu a najmenej mastná pre strukoviny. Je dôležité nesadiť každý rok rovnaké plodiny na rovnaké miesto. Výnimkou je fazuľa, ktorej sa darí aj na jednom mieste. In PANKL – BERNOLAK, ref. 3, s. 72.

cukrový hrach, či fazuľa.[73] Najlepšie semeno má mať primeranú váhu, nesmie byť porušené, má byť dozreté, vybrané z osvedčenej plodiny atď. Dôležité je dobré uschovanie semien. Po sejbe treba rastliny polievať, presádzať, okopávať, vyplievať. Na polievanie je najlepšia dažďová voda, najvhodnejší čas polievania je ráno a večer, aj keď v lete je ranné polievanie zbytočné, keďže voda sa hneď vyparí.[74] Ak chce záhradník dopestovať skorý šalát, podľa Licharda, keď semeno podrastie, preriedi sa vytrhaním korienkov. Tie, čo ostali, treba okopať a aspoň o dva týždne skôr bude v záhrade pekný šalát.[75] Ak chceme vypestovať veľkú reďkovku, istý viedenský záhradník odporúčal, keď dorastie na veľkosť slepačieho vajca, vytrhať všetky menšie okolo a tenkým drievkom pichnúť medzi jej srdcové lístky, t. j. asi do polovice reďkovky spraviť dierku. Do tej vložiť čerstvé semienko reďkovky a dierku prikryť zemou.[76]

Žiadna strukovina nebola v minulosti u nás rozšírenejšia ako hrach. Ten potrebuje pieskovú a vápencovú zem, ale nie tuhú hlinu. V rámci trojpoľného hospodárstva siali hrach niektorí na úhor alebo k jarine. Najlepší je však úhor. Dobré je siať dvakrát, najprv polovicu role, o dva týždne druhú polovicu. Ak by náhodou jedno siatie nevyšlo, druhé je stále istotou. Pokiaľ ide o zber hrachu, čas nejde presne stanoviť, keďže struky dozrievajú nerovnomerne. Úrodu treba sledovať.[77] Na bohatú úrodu uhoriek ich treba sadiť len zo starého semena. Ak by sa použilo jednoročné semeno, uhoriek by bolo málo a ešte plané. Najviac sa ich vraj podľa autora urodilo zo sedemročného semena.[78] Pri sadení kapusty je, ako písal Fejerpataky-Belopotocký, dôležité dobré semeno, čierna zem a z hnoja je najlepší svinský. Treba dbať na to, aby semeno nebolo zasiate husto. Pri presádzaní priesad je dobré vziať kurací hnoj a rozmiešať ho s vodou, aby v ňom priesada stála bez namočenia kapustového srdiečka. Po dvoch hodinách v hnoji sa krížom spravia jamky, do každej sa dá trochu gypsu, priesady a ešte okolo trochu gypsu. Nakoniec sa priesady polejú. Na zisk dobrých priesad sú vhodné aj vaječné škrupinky. Do nich sa dá zem a semienka, ktorých priesady sa dobre nepresádzajú. Nechajú sa na teplom mieste a keď príde teplejšie počasie, priesada sa aj so škrupinkou zasadí do zeme.[79]

Keď chceme ochrániť rastliny pred mrazom, položíme na každú hriadku 5–6 mís so studenou vodou.[80] Záhradné rastliny majú aj mnoho škodcov, ako krty, myši, mrav-

---

[73] *Nový i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozorník na rok Páně 1847,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 35.

[74] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 73–75, 77, 78.

[75] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 12. apríla 1848, č. 2, s. 14. A ako dopestovať dobré šalátové semienka? Aby boli semená rovnako dozreté, keď sa na šaláte objavia prvé dozrievajúce semená, odreže sa nad koreňom celé steblo a položí sa na zem. Takto všetky semienka rovnomerne dozrejú. In *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 21. júna 1848, č. 12, s. 94, 95.

[76] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 19. júla 1848, č. 16, s. 126.

[77] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, roč. 1, 2. augusta 1848, č. 18, s. 137, 138.

[78] *Nový i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozorník na rok Páně 1843,* Liptovský Sv. Mikuláš, nečíslované strany.

[79] *Nový i Starý Wlastenský Kalendár na rok Páně 1835,* Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, nečíslované strany.

[80] *Nový i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozorník na rok Páně 1843,* Liptovský Sv. Mikuláš, nečíslované strany. Keďže mráz je zamrznutá rosa, kto ochráni rastliny pred rosou, ochráni ich pred mrazom. Na to je najlepšia na polovicu vypálená a na prach roztlčená hlina, ktorou sa večer

ce, slimáky, húsenice, vošky, zemské blšky, kapustné mušky a pod.[81] Ak chceme ochrániť priesady pred muškami, Lichard radil, aby sa posýpali kúpeným prachom z pálenej kosti.[82] Na odstránenie húseníc z kapusty pomôže, ak sa po krajoch zaseje trochu konope a zopár zrniek sa hodí aj medzi kapustu. Vôňa konope je motýľom protivná, nebudú na kapustu sadať a klásť vajíčka.[83] Čo pomôže proti slimákom v záhrade? Potĺcť nehasené vápno na prach, ktorým sa slimáky na hriadkach a chodníkoch posýpajú. Postačí však aj, ak sa hriadky a chodníky posypú jačmennými plevami, ktoré sú pre ne pichľavé.[84] Ak sa chceme zbaviť krtkov, niekoľko vlašských orechov varíme v tuhom lúhu, uvarené rozkrájame a vložíme do čerstvých krtincov.[85] Prínosné proti dážďovkám bolo položiť v máji na chodníky v záhrade škrobenú žltú kvaku, na druhý deň nájdeme pri nej dážďovky, ktoré sa jej tak nažrali, že sa nemôžu odplaziť. A kde nie sú dážďovky, tam nie sú ani krty.[86]

Aj keď sa zemiaky dostali na Slovensko asi v polovici 17. storočia, až obrovská neúroda obilia v rokoch 1771 a 1773 prispela k ich rozšíreniu. Najväčší rozmach ale dosiahlo ich pestovanie na prelome 18. a 19. storočia v tých oblastiach Slovenska, kde sa nedarilo obiliu. Pestovaním zemiakov sa zaoberal J. Fándly, ale aj ďalší obrodenci, napr. D. Lichard radil vo svojej *Domovej pokladnici,* že ak majú byť dopestované dobré a veľké zemiaky pri dome, nestačí ich zasadiť do obyčajnej zeme, ale treba, aby

---

rastliny posypú. Táto hlina rosu vtiahne a ochráni rastliny. In *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 3. mája 1848, č. 5, s. 37.

[81] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 79, 80.

[82] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 3. mája 1848, č. 5, s. 37. Vhodným prostriedkom je aj rôsol, do ktorého sa namočí každé semeno, nechá sa tam tri hodiny a mušky na priesadu nepôjdu. In *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozorník na rok Páně 1846,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 34.

[83] *Domová pokladňica. Kalendár na rok običajní 1847,* Skalica, s. 230. Pozri aj *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 31. mája 1848, č. 9, s. 69. *Nowi i Stari hospodárski Kalendár na rok Páňe 1847,* Levoča, s. 47. Proti húseniciam poslúži aj voda, v ktorej sa varili zemiaky. Keď vychladne, poleje sa ňou záhrada, a to húsenice (aj ostatný hmyz) zahubí. In *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1845,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 38. Pozri aj *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozorník na rok Páně 1846,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 39. Tiež keď večer padá rosa, má sa kapusta poprášiť nehaseným vápnom. Prežijú len tie húsenice, ktoré prach nezasiahol, preto to treba opakovať. Ďalším prostriedkom je naliať do veľkého, asi štvorholbového hrnca horúcu vodu, vsypať dve hrsti roztlčenej zvánovej soli a miešať, kým sa nerozpustí. Pridá sa veľké množstvo rozdrveného cesnaku, celá zmes sa premieša a kapusta sa tým pokropí. To sa musí robiť, keď nie je rosa, ktorá by to zmyla. In *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozorník na rok Páně 1843,* Liptovský Sv. Mikuláš, nečíslované strany.

[84] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 7. júna 1848, č. 10, s. 78.

[85] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozorník na rok Páně 1846,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 39. Krty sa dajú zahnať aj zdochnutými rakmi. Zaujímavý spôsob zbavenia sa krtkov je, že v marci sa chytí živý krtko, dá sa do veľkého hrnca, ten sa navečer zakope do zeme, aby len vrchný kraj bol zarovno zeme. Chytený krt v hrnci bude v noci volať iných krtov, aby mu pomohli a tí budú skákať do hrnca. Čím viac krtkov do hrnca naskáče, tým väčší krik budú robiť, pričom žiadny sa nebude môcť dostať von. In *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár na rok Páně 1835,* Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, nečíslované strany.

[86] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1844,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 35, 36.

sa naspodok jamy dalo trocha suchého lístia, či slamy a na to potom zemiaky.[87] Zemiakové pole má byť hlbšie zorané a keď je roľa pripravená, spravia sa pluhom brázdy asi šesť palcov[88] hlboké a dve nohy od seba, kde sa sadia zemiaky asi jednu nohu od seba a zasypú sa zemou. Môžu sa sadiť aj hneď pri jarnom oraní za pluhom, t. j. tak, aby každé dve brázdy zostali prázdne a len do každej tretej sa sadili a pluh potom sám prioráva.[89] Keď zemiaky zídu, roľa sa pobráni ostrými bránami, čo napomôže ich rastu a zničí burinu. O 5–6 dní sa zemiaky okopú a okopcujú. Pri veľkých plochách sa využíva tzv. hák, t.j. pluh, ktorý okopáva dva rady zemiakov naraz.[90] Zemiaky prestanú rásť, keď ich vňať dozrela, t. j. ožltla, zvädla a zoschla, potom začínajú zrieť. Po dostatočnom čase sa vykopávajú, príp. vyorávajú. Hneď na roli sa aj očistia a rozdelia, dobré je nechať ich obschnúť a potom uskladniť.[91] Ak chce mať niekto zemiaky skôr ako iní, mali by sa podľa Fejerpataky-Belopotockého dať na začiatku februára do suda či inej nádoby, a to spôsobom: na dno zem, zemiaky, zem a tak až po vrch, kde sa dá zem. Na začiatku apríla, keď majú klíčky, sa vyberú a posadia do zeme pohnojenej konským hnojom. Pokiaľ nepomrznú, nasleduje hojná úroda o dva týždne skôr ako bežne. Je tiež treba vedieť, že čerstvý hnoj zemiakom škodí, budú mať nepríjemnú chuť a menej sa ich urodí. Najlepšie na sadenie sú stredne veľké a okrúhle zemiaky rozkrojené na dva-tri kusy.[92]

Hniloba zemiakov sa rozširuje teplom a vlhkom, takže hneď po vykopaní sa zdravé zemiaky oddelia od chorých, usušia sa a až potom uskladňujú. Nesypeme ich do jám, lebo tým napomáhame ich hnitiu. Dávajú sa do pivníc a keď príde zima, nasype sa na ne zem. Dobré je aj pomiešať ich so suchým pieskom. Stále však treba sledovať, či nehnijú a vyberať choré spomedzi zdravých.[93] Aby zemiaky nenapadla tzv. zemiaková hrdza, radil Karol Modrányi, úradník grófa Zaia, zmeniť dovtedajší spôsob hnojenia. V čerstvom hnoji a popole nie je potrebné množstvo alkálií, iba ak by sa primiešala salajka a sóda. Iba vyvetraním hnoja sa tvoria látky potrebné k odstráneniu

---

[87] *Domová pokladňica. Kalendár na rok običajni 1847,* Skalica, s. 230.

[88] Jeden palec (neskôr cól) = 2,634 cm.

[89] *Orol tatránski.* roč. 2, 26. mal. sečna 1847, č. 56, s. 448.

[90] *Orol tatránski.* roč. 2, 9. brezna 1847, č. 57, s. 456.

[91] *Orol tatránski.* roč 2, 19. brezna 1847, č. 58, s. 463.

[92] *Nový i Starý Wlastenský Kalendár na rok Páně 1835,* Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, nečíslované strany. Keď posadíme zemiaky v auguste, zakvitnú ešte na jeseň. Ak neskôr, ich vňať odrežeme asi pol stopy nad zemou a zakryjeme hnojom a zemou tak, že z vňate nič nie je vidieť, potom ich v marci môžeme jesť. In *Nový i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozorník na rok Páně 1846,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 42. V júni alebo júli posadíme zemiaky asi 4 cóly hlboko a o polovicu hustejšie ako inokedy. Ak by mrzlo, treba odrezať vňať a nasypať na zemiaky ešte 10 cólov zeme, aby sa mráz nedostal až k nim. V apríli alebo v máji sa vykopú a hospodár má zemiaky, keď ich iní len sadia. In *Nový i Starý Wlastenský Kalendár na rok Páně 1836,* Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, nečíslované strany.

[93] *Orol tatránski.* roč. 1, 21. listopada 1845, č. 14, s. 112. Zemiaky chránime pred hnilobou aj tak, že pri uskladnení dáme vrstvu zemiakov, posypeme ju uhlovým prachom, zase dáme zemiaky, prach atď. In *Orol tatránski.* roč 2, 19. brezna 1847, č. 58, s. 463. Ďalší prostriedok proti nákaze zemiakov je nasypať suché seno, zemiaky, seno, zemiaky atď. Navrchu a dookola bude vrstva sena, aby boli zemiaky uchránené pred mrazom. In *Orol tatránski.* roč. 1, 5. prosinca 1845, č. 15, s. 120.

tejto hrdze. Zemiaky sa teda majú sadiť do druhej alebo tretej zeme po hnojení (čiže najprv tam zasiať pšenicu alebo žito, potom zemiaky).[94]

Napriek tomu, že koncom 18. storočia narastal počet rôznych odrôd ovocných stromov, stále bolo ovocinárstvo a štepenie stromov jednou z najzanedbanejších oblastí hospodárstva. A. Bernolák radil rozdeliť ovocný sad na tri časti: semenisko, štepnicu a vlastný sad, kde sú stromy už rodiace ovocie. Pre semenisko je potrebná sypká zem, ktorá sa nehnojí. Keď stromy vyrastú asi na hrúbku trstiny, presádzajú sa do štepnice. Štepnica je však výhodná len vo veľkých záhradách a pre tých, čo stromčeky predávajú. Čo sa týka štepenia, existujú tri druhy: za kôru, čo sa robí, keď je strom už blízko vyhynutia a chceme ho zachrániť. Ďalej je to štepenie do rázštepu a očkovanie. Štepenie sa skôr odporúča pri stromoch, pretože, *„kde je slabý pník, ako je tomu u broskyne, tam sa lepšie darí očkovanie než štepenie."*[95]

Kedy je čas presádzania stromov? Na jar, či na jeseň? Na jeseň presadenému stromu môže ublížiť zima, na jar presadený strom sa však nestihne ešte „uležať", aby mohol získavať potrebné živiny. Väčšina uprednostňovala presádzanie na jeseň, lebo proti zime sa dá chrániť prikrytím zemou a čečinou. Tí, čo chcú na jeseň presádzať, musia predtým vykopať jamu a nechať ju „vyvetrať", čím pomôžu lepšiemu uchyteniu presádzaného stromu.[96] Treba dávať pozor, aby sa malé stromy nesadili pod veľké, ktoré by im brali živiny. Stromy, najmä slivky a čerešne, vytvárajú výrastky, ktoré treba odrezať alebo presadiť do stromovej škôlky. Keď sa zlomí konár, treba ho odpíliť, zarovnať, zatrieť blatom alebo stromovou masťou. Na jeseň stromy pohnojíme, okopeme, očistíme od machu, hniloby, červov, či húseníc.[97] Pri zakladaní nových záhrad treba najprv zistiť, aké stromy do akej zeme a v akom podnebí možno sadiť, ale zriedka sa na to berie ohľad. Preto aj mnohým druhom ovocia sa u nás nedarí.[98]

Úrodnosti stromu pomôže, ak sa v hrnci zmieša kravský hnoj s močom a vápnom. Hrniec sa položí pod strom. Vezme sa dlhé súkno, aby sa ním mohol strom odspodu obviazať, aby oba konce súkna boli namočené v hrnci. Po súkne vystúpi vlhkosť

---

[94] *Orol tatránski.* roč. 2, 24. listopada 1846, č. 48, s. 383.

[95] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 85, 87. Existuje ešte iný spôsob, a to prstienkovanie, kedy sa okolo stromu stiahne všetka kôra a navlečie sa do nej drevo iného stromu. Tento spôsob je však zriedkavý. Ďalšie druhy rozmnožovania stromov sú: odrezkami, kedy sa do zeme dá odrezok zo stromu a potápaním, čo sa využíva najmä vo viniciach. Poznáme aj štepenie odlučovaním, t. j. spojením dvoch stromov stojacich na koreni. In PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 88–90. Pozri aj *Nowi i Stari hospodárski Kalendár na rok Páňe 1848,* Levoča, s. 44–45. Rozmnožovanie sa môže robiť i podľa istého nemeckého spisu. Vezmi letorostky vhodné na štepenie, pričom odrezaný koniec sa strčí skoro na jar do kyprej a vlhkej zeme, aby z neho len tretina trčala a poleje sa hnojnicou. Zostanú tak do druhej jari, pustia korienky, potom ich vyberieme a niže korienkov prútiky odrežeme a znovu zasadíme. Istý český hospodár rozmnožoval stromy tak, že vzal prút, vopchal ho do zemiaku a ten aj s prútom zasadil do zeme. Zemiak dával prútu vlahu a živiny. In *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1845,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 45, 46. Jozef Matúška prišiel s myšlienkou, či by sa stromy, ktoré sa nedajú zaštepiť, nemohli zaočkovať, a to *„...tak, že sa kôra od dreva dobre odlúpiť môže, a keď sa môže, prečo žeby sa nemohlo tam medzi tú kôru a drevo aj očko z dobrej minuloročnej halúzky vložiť ...?"* In *Orol tatránski,* roč. 2., 21. klasna 1846, č. 39, s. 311.

[96] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 6. septembra 1848, č. 23, s. 181.

[97] *Nowi i Stari hospodárski Kalendár na rok Páňe 1847,* Levoča, s. 44.

[98] *Orol tatránski,* roč. 2., 3. listopada 1846, č. 46, s. 366.

na peň a pomôže sa úrodnosti stromu. Dobré je tiež na jeseň zem okolo stromu pokopať a poliať volskou krvou.[99] Aby ovocné stromy lepšie rodili, majú sa hnojiť sadzami. Okolo stromu sa vykope žliabok, naplní sa sadzami, zakryje zemou a poleje vodou, čo sa opakuje niekoľko rokov po sebe.[100]

Aj stromy trpia chorobami. Príčinou tých vnútorných môže byť nadbytok a nedostatok výživy, či zlé vlastnosti miazgy a pri vonkajších ide o mráz. Ten je najnebezpečnejší v čase kvitnutia. Ďalej je to zima, ktorá postihuje hlavne mladšie stromčeky a z tých starších tie, ktoré sú posadené smerom na sever. Jednou z chorôb je suchota a tiež hmyz, ktorý stromom škodí.[101] Aby mráz neuškodil jarným stromom, počas mrazivých dní sa pred východom slnka pokropia čerstvou vodou zo studne.[102] Príroda chráni stromy pred chladom tým, že slabšie stromy majú hrubšiu kôru, ale i tým, že na strome, *„najmä na jeho polnočnej strane"*, ktorá je vystavená chladnému vetru, je mach. Obrastanie machom je niekedy aj znakom choroby, že korene sú prihlboko. Mach najlepšie odstránime, keď plátnom namočeným do vápenistej vody strom dobre vydrhneme. Tiež tým udusíme vajíčka húseníc nachádzajúce sa v machu.[103]

Dobrý hospodár musí zo stromov pozbierať hniezda húseníc a aj sledovať osie hniezda a dávať na ne pozor, pretože osy sú najväčším nepriateľom húseníc, keďže vajíčka kladú do húseníc, čím oni hnijú.[104] Aby mravce neliezli na stromy, radil Fejer-

---

[99] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár na rok Páně 1839,* Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, nečíslované strany.

[100] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozornik na rok Páně 1847,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 36. Zaujímavosťou je, že mnísi vo francúzskom Chartres dokážu premeniť neúrodné stromy na úrodné tým, že ich ratolesti a konáre skláňajú k zemi a miazga v nich tak zostáva a nekvitnú naprázdno. Tento spôsob začali používať aj vo versailleských záhradách. Záhradník Soulange Bodin dokonca umýval ovocné stromy vodou s rozpustenou potašou (uhličitan draselný), čo bránilo rozrastaniu machu na stromoch, odpudzovalo hmyz a stromom dodávalo úrodnosť. In *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1845,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 40.

[101] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 93–95.

[102] *Nowý i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozornik na rok Páně 1846,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 39.

[103] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 13. septembra 1848, č. 24, s. 188. Aby ale mach nerástol na ovocných stromoch, stačí vziať nehasené vápno, naliať naň kravský moč, zmiešať a vo februári ním strom natrieť. Okrem toho rastu machu prekáža aj hnojnica zo svinských chlievov, keď sa ňou potrie kôra stromu. Odporúča sa však napr. aj natieranie jabloní čerstvo haseným vápnom. In *Nový i Starý Wlastenský Kalendár na rok Páně 1835,* Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, nečíslované strany.

[104] *Nowi i Stari hospodárski Kalendár na rok Páňe 1847,* Levoča, s. 47. Vhodným prostriedkom je urobiť okolo pňa z natretej kolomaže obrúčku, tak sa nebudú môcť dostať húsenice hore. Takisto aj zväzok slamy uviazaný okolo pňa ich neprepustí. Ak sa nedá k hniezdu húseníc dostať, pomôže, ak sa na dlhú palicu dá malá miska, položí sa do nej trochu síry, tá sa podpáli a miska sa vyzdvihne pod hniezdo. Síra húsenice udusí, ale stromu neublíži. In *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 19. apríla 1848, č. 3, s. 21. Pozri aj *Nový i Starý Wlastenský Kalendár na rok Páně 1835,* Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, nečíslované strany. Tiež stačí roztĺcť sadzu z komína najemno a tento prášok rozmiešať do vody. Zmesou potom niekoľkokrát postriekame konáre, kde sú húsenice. Stromom to vôbec neuškodí, lebo dážď sadze zmyje. In *Domová pokladňica. Kalendár na rok običajní 1847,* Skalica, s. 230. Ďalší prostriedok: vezme sa 16 funtov sadzí, dobre sa roztlčú a rozpustia v štyroch okovoch vody. Doleje sa ešte osem okovov vody a týmto prostriedkom sa stromy striekajú. V Alsasku je dokonca tento prostriedok už tak zaužíva-

pataky-Belopotocký v jednom zo svojich kalendárov, aby sa niekoľko zrniek potaše zmiešanej s cukrom alebo medom vložilo do črepu, ktorého vrch sa zakryje pred dažďom a uloží napr. k hruškovým štepom, pričom mravce majú veľmi radi tento jed. Pre iné živočíchy nie je škodlivý. Inou možnosťou je, že sa dajú hrnčiarovi vyrobiť miništičky, ktoré majú v strede dieru. Tieto misky sa nastoknú na štepy asi do stredu pňa, odspodu sa podoprú, diera medzi miskou a pňom sa vypchá a do misky sa naleje voda, cez ktorú sa mravce nedostanú. Pri hrubých stromoch sú misky z dvoch kusov, ktoré sa spoja drôtom.[105] V prípade potreby očistenia stromov od mušiek je účinný prach z cesty, ktorým sa každé ráno a večer stromy posýpajú, najmä listy odspodu. To sa opakuje tri alebo štyri dni, pokiaľ všetky mušky nezmiznú.[106] Aby vrabce nejedli čerešne na stromoch, účinná je rozkrojená hlavička cesnaku zavesená na strom. Cesnak môžeme zmiešať aj s roztlačenou cibuľou, dať do vrecka a zavesiť na strom. Pri zasiatych hriadkach je proti vrabcom účinný zdochnutý rak zavesený na paličke.[107]

Vinohradníctvo má u nás bohatú minulosť. Napr. roku 1720 bolo na Slovensku asi 57 tisíc hektárov vinohradov. Od polovice 18. storočia produkcia hrozna a vína klesala, napriek čomu však zostávali vinohrady dôležitou súčasťou hospodárstva.[108] Pre vinice sú najvhodnejším miestom pahorky. Keby sa nachádzali na vrchoch, ich korene by boli prívalmi dažďov a roztopeného snehu každoročne zničené. A ani rovina nie je pre vinič vhodná, keďže vinič potrebuje málo vlahy a výživy. Okrem toho sú pre roviny a údolia typické aj mrazy, pričom pre vinič sú jarné mrazy veľmi zlé. Vinič môže byť dvojaký: domáci a divý. Pre vinič je najlepšie mierne podnebie a tiež, keď je vinica obrátená na juh, pretože vinič potrebuje veľa tepla.[109] Vinič čerpá potrebnú vlahu a živiny z hĺbky. Okrem toho, ak všetky mladé vylámané výhonky polámeme na kusy a okolo pňa zakopeme, je to kvalitný spôsob hnojenia viníc a účinok je viditeľný po dvoch-troch rokoch opakovania.[110]

Pri zakladaní vinice treba brať ohľad na veci ako poloha vinice, pôda a či sa v danej oblasti rodí šľachtené víno. Po výbere vhodného miesta ho treba upraviť a na jeseň pripraviť pôdu. Nasleduje vysádzanie. Vinič sa rozmnožuje odrezkami, ktoré poznáme slepé, odrezané z viničného prúta a jednoducho dané do zeme alebo koreňové. To už je

---

ný, že tamojší kominári zbierajú sadze do vriec a predávajú po 30 či 40 grajciarov za cent. In *Nový i Starý Wlastenský Kalendár a Slowenský Pozorník na rok Páně 1847,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 36. Účinným prostriedkom je aj kadidlo, do ktorého sa dá žeravé uhlie a na to postrúhaný roh. Týmto sa strom okiadza. Ak je vysoký, kadidlo sa priviaže na tyč a tak sa kadí aj hore. In *Nový i Starý Hospodársky Kalendár na rok Páně 1805,* Banská Bystrica, s. 34.

[105] *Nový i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1845,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 38. Vo vode uvarený med sa naleje do polovice fľaše a zavesí na strom. Mravce vlezú do fľaše a utopia sa. Účinné je aj vínne droždie, ktoré mravce odpudzuje, podobne ako sadze. Prípadne ak sa okolo stromu omotá bavlna, ktorá prekáža mravcom pri lezení nahor. Pomáha vraj, keď sa stromy natrú rybím sadlom. In *Nový i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1844,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 35.

[106] *Nový i Starý Wlastenský Kalendár a Slovenský Pozornik; na rok Páně 1845,* Liptovský Sv. Mikuláš, s. 38, 39.

[107] *Nový i Starý Wlastenský Kalendár na rok Páně 1835,* Liptovský Sv. Mikuláš, Levoča, nečíslované strany.

[108] http://www.vino.sk/rozne/dejiny-vinohradnictva-na-slovensku.html [8. 9. 2011]

[109] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 24, 98.

[110] *Novini pre hospodárstvo, remeslo a domáci život,* roč. 1, 31. mája 1848, č. 9, s. 67.

odrezok s koreňmi. Najlepšie je, aby sa v jednej vinici posadilo viac odrôd hrozna. Pre každý druh sú potrebné iné podmienky, ale tiež je dôležité to, že ak by vo vinici bola len jedna sorta hrozna a prišiel by zlý rok práve pre tento druh, zničená by bola celá úroda. A takisto víno z jedného druhu hrozna nie je také dobré ako z viacerých odrôd.[111] Napr. v jednom z dostupných článkov v *Týdenníku* ... je vypísaných viacero druhov hrozna, ich opis a vlastnosti.[112] Dôležité pri práci s hroznom je aj zrezávanie viniča. Svoje miesto tu má okopávanie viníc, vyplievanie buriny či kolíkovanie, čiže zatĺkanie kolíkov, na ktoré sa potom priväzuje vinič. Nasleduje viazanie viničných listov, pričom je potrebné oblámať i listy a výhonky, ktoré sú navyše.[113]

Keďže z Uhorska pochádzalo veľké množstvo kvalitných vín (Tokajské, Pezinské, Jágerské, Syrmské, Šomlovské atď.) obľúbených aj v cudzine, mnohí boli toho názoru, *„že vinárstvo alebo obrábanie viníc v Uhorsku už na najvyšší stupeň dokonalosti vystúpilo a žiadne nápravy viac nepotrebuje."* [114] Nie je to však pravda, pretože okrem kvalitných vín existujú aj tie „zlé" vína. Preto je dôležité vyvarovať sa pri práci chýb. Podľa autora (istého učeného uhorského hospodára) nepoznajú mnohí vinohradníci tie najlepšie druhy hrozna.[115] Práve tieto cukrové a na vonné a korenené čiastočky, či na olej bohaté druhy hrozna, ktoré prispievajú k dobrote vína, uhorskí vinári najmenej sadia. Okrem toho ide o hrozno dosť skoré, *„t. j. skoro dozrieva, následne strávené bývajú od vtáctva, od dážďoviek, od ôs, múch a od ľudí, skôr než čas vinobrania prichádza."*[116] Tiež, keď býva pred vinobraním daždivé počasie, hrozno puká, vyteká a plesnivie, čiže neprináša úžitok. Niektorí vinári sa ale ani neobťažovali spoznať vlastnosti rôznych druhov hrozna, aby tak s ním vedeli patrične zaobchádzať. V mnohých vinohradoch nebol tiež stanovený žiadny viničný poriadok, či viničné právo. Viacerí neskúsení vinári požadovali vysoké mzdy, a to aj napriek tomu, že zle spravovali vinice. Každý chcel len dorobiť veľa vína, ale pritom nejde o kvalitné víno. Jednou z veľkých prekážok je aj vtáctvo hostiace sa na hrozne. Z toho vyplýva, že keď začnú niektorí vinohradníci oberačku, musia oberať aj ostatní, aj keď hrozno nie je ešte úplne zrelé, pretože inak by sa škorce vrhli na ich hrozno.[117] Víno sa však pokazí napr. aj zlým zaobchádzaním, zlými sudmi a pivnicami, kde sa skladuje.[118] V mnohých viniciach na dedinách sa nachádza aj veľa ovocných stromov, vinice sú tienené a hrozno nemôže dobre dozrieť. Treba ale povedať, že tieto stromy majú aj výhodu, pretože keď

---

[111] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 101–103.

[112] *Týdenník, aneb Císařské královské Národni Nowiny. Roku 1813,* 22. januára, č. 3, s. 48–54.

[113] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 105, 106.

[114] *Týdenník, aneb Císařské královské Národni Nowiny. Roku 1812,* 20. novembra, č. 21, s. 402.

[115] *Týdenník, aneb Císařské královské Národni Nowiny. Roku 1812,* 20. novembra, č. 21, s. 402, 403.

[116] *Týdenník, aneb Císařské královské Národni Nowiny. Roku 1812,* 27. novembra, č. 22, s. 423.

[117] *Týdenník, aneb Císařské královské Národni Nowiny. Roku 1812,* 4. decembra, č. 23, s. 440–442. Ako príklad je uvedená príhoda z roku 1810: *„Istý poľný hospodár mal na svojom novom vinohrade hojné požehnanie. Ale prihodilo sa, že hájnik viničný v nedeľu do kostola odišiel a tak dve hodiny neprítomný bol. Tu priletelo na tú vinicu množstvo škorcov a hrozno asi na šestnástich radoch tak dočista zožrali, že úplne prázdne stopky vidieť bolo. Tá škoda mohla aspoň v ôsmich okovoch šacovaná byť, okov (vedro) 15 zl. nasledovne za 120 zl."* In *Týdenník, aneb Císařské královské Národni Nowiny. Roku 1812,* 4. decembra, č. 23, s. 442.

[118] *Týdenník, aneb Císařské královské Národni Nowiny. Roku 1812,* 4. decembra, č. 23, s. 443.

nastanú neskoré mrazy, neškodia tak veľmi viničným krom stojacim medzi stromami. Avšak, aj tak sa tam nikdy dobré víno neurodí.[119]

Po dozretí hrozna nasleduje oberanie. Zrelé hrozno možno spoznať podľa farby, keď je na dotyk mäkké, či sladké. Čo sa týka samotnej oberačky, zvyčajne sa hrozno odrezáva nožom. Lepšie je však jeho strihanie nožnicami, pretože *„pri odrezávaní nožom odpadnú zo strapca vždy aspoň 3–4 bobule, a to práve tie najzrelšie."*[120] Okrem toho aj nožom odrezaná stopka je dlhšia a obsahuje trpkú šťavu, ktorá sa s hroznom pri lisovaní vytlačí. Po oberačke nasleduje práve lisovanie a kvasenie hrozna.[121] Nakoniec je veľmi dôležité uskladnenie a „opatera" vína, na čo sú potrebné najmä kvalitné sudy a dobrá pivnica – ani chladná, ani teplá.

Za mnohé škody na viniči môže príroda – mrazy, búrky, ľadovec, dlhotrvajúce jesenné dažde. Ďalšími škodcami sú škorce a hmyz. Ani vínam sa choroby nevyhýbajú. Najčastejšími sú pleseň, zoctovatenie, čiže ak sa pleseň „nelieči", víno sa premení na ocot. Ďalej sa môže víno zlomiť: zmení svoju pôvodnú farbu a získa tmavú a žltočervenú farbu. Chorobou je i to, keď víno získa nepríjemný zápach, napr. z nového suda, zo „smradľavého" suda, ale najhorší je myšací zápach. Ak sa však víno po chorobe nijako nedá napraviť, treba ho nechať na ocot. Ak nie je možné ani to, hodí sa len do cementu. Existujú aj viaceré škodlivé prostriedky na nápravu vín, napr. olovené a arzenikové čiastočky, ktoré dodávajú vínu sladkosť.[122]

Najväčšou chybou v hospodárstve bolo, že sedliaci nechceli upustiť od starých zvykov a predsudkov, hovoriac: *„Nech len bude tak ako predtým, môj otec tak robil a predsa žil i ja tak robiť budem ..."*[123] Preto bola osveta taká dôležitá. Jej cieľ a potrebu dostatočne vystihujú slová, ktoré napísal Daniel Lichard roku 1846 v rámci druhej žiadosti o povolenie na vydávanie novín. *„Nie ziskuchtivosť, ani ctibažnosť, ale čisté vlastenecké presvedčenie vedie ma k tomu, aby som tomuto nanajvýš potrebnému podniku svoje slabé duševné i hmotné sily zasvätil. Bieda strašlivo vzrastá z roka na rok, hlavne v slovenských hornatých, chudobných stoliciach a hlasite pobáda k tomu, že treba viesť tento chudobný národ v jeho materinskom jazyku k zlepšeniu jeho domáceho i poľného hospodárstva a k novým spôsobom zárobku."*[124]

---

[119] *Týdenník, aneb Cisařské královské Národni Nowiny. Roku 1812,* 11. decembra, č. 24, s. 458, 459.

[120] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 109, 110.

[121] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 110.

[122] PANKL – BERNOLÁK, ref. 3, s. 108, 109, 126 – 128.

[123] *Nowi i Stari hospodárski kalendár na rok Páne 1847,* Levoča, s. 35.

[124] PAUČO, ref. 14, s. 101.

Príspevok k dejinám vzniku Tatranského národného parku vo fondoch pôdohospodárskych orgánov a organizácií na Slovensku

Leonard Ambróz – Eva Greschová

Rozpad Rakúsko-uhorskej monarchie a vznik Československej republiky v roku 1918 znamenal pre Slovensko začiatok novej etapy formovania vlastnej národnej kultúry. V spojení s českým národom sa otvorili dovtedy nevídané možnosti rozvoja kultúrnych aktivít, medzi ktoré patrila aj ochrana pamiatok, ako kultúrnych, tak aj prírodných. Vrcholná pamiatková inštitúcia – *Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku* – bola vytvorená nariadením ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 8380 – prez. z 20. októbra 1919 pod číslom 155/1919. Jeho kompetencie boli už od svojho začiatku veľmi rozsiahle a rozmanité. Predmetom ochrany sa okrem pamiatok stavebných, kultúrnych, historických a umeleckých stali i pamiatky prírodné. K agende komisariátu patril aj ich výskum a propagácia. Na čele tejto inštitúcie stál popredný slovenský architekt Dušan Jurkovič (1868–1947). V roku 1922 bol premenovaný na *Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku* a jeho prednostom sa stal Jan Ješek-Hofman (1833–1944), český umelecký historik, pamiatkár, muzeológ, ktorý túto funkciu vykonával až do zániku štátneho referátu v roku 1938.

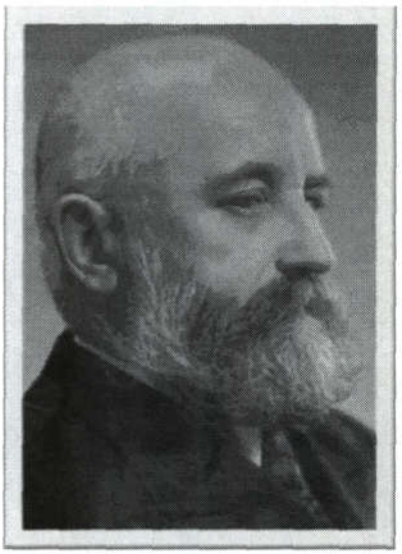

Obrázok č. 1 – *Jan Ješek-Hofman (1833–1944).*
Zdroj: Památník národního písemnictví Praha, f. J. Ješek-Hofman

Vznikom Slovenskej republiky v marci 1939 Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku zanikol. Jeho kompetencie prevzalo *Ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave* v zmysle vládneho nariadenia č. 29/1939. Nariadením povereníka SNR pre školstvo, vedy a umenie z 15. marca 1951 vznikol *Pamiatkový úrad v Brati-*

slave, do kompetencie ktorého patrila aj ochrana prírody až do roku 1958, kedy vznikol *Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody* (SÚPSOP).

Cieľom tohto príspevku nie je podať komplexnú informáciu o historickom vývoji ochrany prírody na Slovensku, dokonca ani nie komplexnú informáciu o vzniku Tatranského národného parku, ale prezentovať informácie z dostupných prameňov vybraných fondov pôdohospodárskych orgánov a organizácií, a tým doplniť súbor doteraz získaných informácií k danej problematike.

Stručná charakteristika preštudovaných archívnych fondov pôdohospodárskych orgánov a organizácií

Vrcholným orgánom pre prípravu, riadenie a prevedenie prvej pozemkovej reformy, uskutočnenej v období prvej Československej republiky (1919–1938), bol *Štátny pozemkový úrad v Prahe*. Vykonával rozsiahlu úpravu pozemkovej držby, ku ktorej vytvorila podmienky všeobecná revolučná situácia v rokoch 1918–1920, kedy sa rozhodovalo o charaktere republiky. V tomto období vznikli aj základné zákonné normy, ktoré určili princípy pozemkovej reformy. Prvým zákonom bol zákon o zábore č. 215 Zb. z. a n. zo dňa 16. apríla 1919, ďalším bol prídelový zákon č. 81 Zb. z. a n. zo dňa 30. januára 1920 a tretím bol náhradový zákon č. 329 Zb. z. a n. zo dňa 8. apríla 1920.[1]

So vznikom úradu *Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska* v roku 1918 sa súčasne utvorilo 14 vládnych referátov pre jednotlivé rezorty, ich počet sa neustále zmenšoval. Referáty sa postupne pretvárali na slovenské oddelenia, resp. expozitúry rezortných ministerstiev v Prahe. Oblasť pôdohospodárstva na Slovensku riadil *Referát Ministerstva zemedelstva*, neskôr *Expozitúra Ministerstva zemedelstva* v Bratislave. Právomoc expozitúry sa vzťahovala na celé Slovensko, mala prezídium a 13 oddelení, jedno z nich pre oblasť lesníctva sa zaoberalo aj ochranou prírodných pamiatok. Svoju činnosť vykonávala až do roku 1928, kedy bol zriadený *Krajinský úrad v Bratislave*. Pozemkovú reformu v rokoch 1919–1935 vykonával Štátny pozemkový úrad v Prahe a od roku 1935 *IX. odbor Ministerstva zemedelstva*. Organizáciu správy hospodárskeho celku Štátne lesy a majetky vykonával od roku 1935 *VIII. odbor Ministerstva zemedelství v Prahe. Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Bratislave* bolo zriadené na jeseň 1938 v súvislosti s delimitáciou podniku *Státní lesy a statky* pre správu slovenskej časti štátnych lesov a poľnohospodárskych majetkov. Do apríla 1945 pôsobilo ako X. odbor Ministerstva hospodárstva. Podliehali mu oblastné riaditeľstvá štátnych lesov a majetkov.

Tatranský národný park – príprava zriadenia a vznik

Doterajší stav poznatkov

Napriek tomu, že história vzniku a vývoja Tatranského národného parku bola už pomerne dobre zdokumentovaná a bolo k tejto problematike publikovaných niekoľko prác, naším zámerom bolo získať nové poznatky o doteraz neznámych skutočnostiach, preskúmať viaceré archívne fondy za účelom získania nových poznatkov, ale aj vyhľadať originály archívnych dokumentov, ktoré už boli v literatúre citované inými autormi.

Medzi významných znalcov histórie Tatranského národného parku, ktorí ju vo svojich prácach prezentovali poznatkami získanými z fondov Múzea a Výskumnej

[1] SIVÁK, Florián et al. *Slovenské a české dejiny štátu a práva v rokoch 1918–1945*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1995, s. 118.

stanice TANAPu, je potrebné spomenúť predovšetkým Ivana Bohuša,[2] ktorý výsledky svojho bádania publikoval v prácach uverejnených v Zborníku prác o Tatranskom národnom parku. V rámci nich priniesol aj poznatky o príprave zriadenia Tatranského národného parku a ochrane tatranskej prírody do roku 1948. Zverejnil v nich aj početné ukážky z dobovej tlače pred 2. svetovou vojnou, dokumentujúce vtedajšie názorové rozpory v otázke zriadenia národného parku. Historickým vývojom Tatier sa zaoberal aj známy historik Ing. Ivan Houdek.[3] Významné sú tiež práce prof. Ing. Ivana Vološčuka, DrSc., dlhoročného pracovníka a riaditeľa Správy TANAPu.[4] Nesporne veľkým prínosom je i článok doc. RNDr. Juraja Pacla, CSc. Poukázal v ňom na to, že *„nedôsledné štúdium faktov, alebo ich chybná interpretácia, vniesli do jeho dejín niekoľko zásadných omylov. Ich mechanickým preberaním, či už vo vedeckých, alebo populárnych prácach, sa z nich stali mýty"* a historický vývoj Tatranského národného parku je potrebné podložiť hodnovernými faktami.[5]

Poznatky získané štúdiom archívnych fondov

Napriek tomu, že sme preštudovali množstvo odborných prác o Tatranskom národnom parku, aj vyššie spomínaná literatúra nás podnietila k tomu, že sme sa danou problematikou začali zaoberať hlbšie s tým, že na rozdiel od niektorých prác, kde sú publikované len citácie iných prác a citácií, sme sa zamerali na získanie originálnych historických dokumentov, štúdium ktorých prebiehalo v rámci realizácie projektu „Digitalizácia fondov a technická podpora informatizácie v oblasti ochrany prírody", financovaného zo štrukturálnych fondov Európskej únie (Operačný program Životné prostredie). Okrem toho to bola aj naša vlastná snaha získať nové poznatky o doteraz neznámych skutočnostiach (napr. záležitosti národného parku v Tatrách v rokoch 1938–1945).

Kľúčovým medzinárodnoprávnym dokumentom, ktorý bol podnetom pre začiatok československo-poľskej spolupráce v príprave zriadenia Tatranského národného parku bol *Protokol podepsaný v Krakově dne 6. května 1924 o hospodářských a komunikačních úlevách v pohraničním pásmu čsl.-polském na Spiši,* v ktorom československí a poľskí delimitační komisári (Dr. Walery Goetel a Ing. Václav Roubík) uviedli, že *„doporučí svým vládám, aby co nejdříve uzavřely: ... b/dohodu přírodním parku /reservace/, kterým by dle vzoru analogické dohody mezi Spojenými Státy Americkými*

---

[2] BOHUŠ, Ivan. Ochrana tatranskej prírody pred rokom 1918. In *Zborník prác o Tatranskom národnom parku*, roč. 3, 1959, s. 186–203. BOHUŠ, Ivan. Ochrana tatranskej prírody v rokoch 1918–1945. In *Zborník prác o Tatranskom národnom parku*, roč. 6, 1963, s. 104–121. BOHUŠ, Ivan. Ochrana prírody pred zriadením Tatranského národného parku. In *Zborník prác o Tatranskom národnom parku*, roč. 14, 1972, s. 185–222.

[3] HOUDEK, Ivan. *Osudy Vysokých Tatier*. Liptovský Mikuláš : Slovtour, 1951, 252 s.

[4] VOLOŠČUK Ivan et al. *Tatranský národný park : Biosférická rezervácia*. Martin : Gradus, 1994, 551 s. VOLOŠČUK, Ivan. Prínos a perspektívy Tatranského národného parku v ochrane prírodného dedičstva Karpát. In *Prínos a perspektívy Tatranského národného parku v ochrane prírodného dedičstva Karpát : zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie...25.–28. 11. 1998 v hoteli Academia v Starej Lesnej*. Tatranská Lomnica : Správa národných parkov Slovenskej republiky, 1999. s. 32–56.

[5] PACL, Juraj. Vysoké Tatry: Mýty a fakty. In *TATRY*, roč. 47, 2008, č. 6.

a Kanadou vytvořeny byly v pohraničním pásmu československo polském okrsky, vyhražené kultuře místní fauny a flory i rázu krajiny.“[6]

Je potrebné zdôrazniť, že príprava zriadenia národného parku v Tatrách prebiehala v Československu už dávnejšie pred podpísaním Krakovského protokolu (práce Juraja Pacla a iných autorov, pramenné informácie z archívnych dokumentov).

V roku 1925 bola vydaná informatívna správa Ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky (ďalej len MŠaNO ČSR) č. 41070/25-V zo dňa 26. júna 1925, ktorú zaslalo predsedníctvu ministerskej rady Československej republiky, všetkým ministerstvám, Najvyššiemu účtovnému kontrolnému úradu a Štátnemu pozemkovému úradu. Informovalo ich o príprave zriadenia chránenej oblasti a požiadalo ich o podporu.

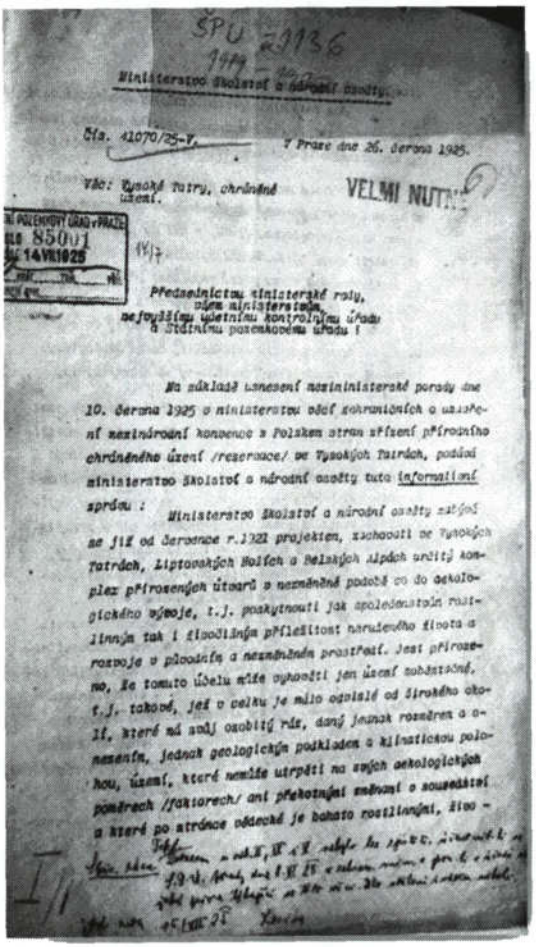

ŠPÚ 1136

Ministerstvo školství a národní osvěty.

Čís. 41070/25-V. V Praze dne 26. června 1925.

Věc: Vysoké Tatry, chráněné území.

VELMI NUTNÉ

POZEMKOVÝ ÚRAD v PRAZE
85001
14.VII.1925

Předsednictvu ministerské rady,
všem ministerstvům,
nejvyššímu účetnímu kontrolnímu úřadu
a Státnímu pozemkovému úřadu !

Na základě usnesení mezininisterské porady dne 10. června 1925 v ministerstvu věcí zahraničních o uzavření mezinárodní konvence s Polskem stran zřízení přírodního chráněného území /rezervace/ ve Vysokých Tatrách, podává ministerstvo školství a národní osvěty tuto informativní správu :

Ministerstvo školství a národní osvěty zabývá se již od července r.1921 projektem, zachovati ve Vysokých Tatrách, Liptovských Holích a Belských Alpách určitý komplex přirozených útvarů v nezměněné podobě co do oekologického vývoje, t.j. poskytnouti jak společenstvám rostlinným tak i živočišným příležitost naruženého života a rozvoje v původním a nezměněném prostředí. Jest přirozeno, že tomuto účelu může vyhověti jen území soběstačné, t.j. takové, jež v celku je málo odvislé od širokého okolí, které má svůj osobitý ráz, daný jednak rozměrem a omezením, jednak geologickým podkladem a klimatickou polohou, území, které nemůže utrpěti na svých oekologických poměrech /faktorech/ ani překotnými změnami v sousedství a které po stránce vědecké je bohato rostlinnými, živo -

Obrázok č. 2 – *Informatívna správa MŠaNO ČSR z roku 1925.*
Zdroj: SNA BA, f. ŠPÚ, k. 1136

[6] Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Ministerstvo zemedelstva (ďalej len f. MZ) – VIII. odbor (1922) 1935–1938 (1940), k. 42.

Podľa informatívnej správy MŠaNO ČSR sa už od júla roku 1921 zaoberalo projektom *„zachovati ve Vysokých Tatrách, Liptovských Holích a Belských Alpách určitý komplex přirozených útvarů v nezměněné podobě co do aekologického vývoje, t. j. poskytnouti jak společenstvým rostlinným tak i živočišným příležitost nerušeného života a rozvoje v původním a nezměněném prostředí."* Podnet k príprave zriadenia národného parku pritom vyšiel od L. Navrátila, vrchného lesného radcu a prednostu Riaditeľstva štátnych lesov a majetkov v Liptovskom Hrádku, ktorý predstavil svoj návrh na konferencii v júli 1921 v Bratislave. Účel zriadenia tejto rozsiahlej prírodnej rezervácie mal byť predovšetkým vedecký, praktický, ideový, kultúrny a estetický.

Pripravovaný národný park vo Vysokých Tatrách mal už presne vymedzené územie, aj keď sčasti ešte nie definitívne. Ministerstvo k nemu dospelo *„za ochotného spolupůsobení ministerstva zemědělství /generál.ředitelství státních lesů a statků, stát. lesního ředitelství v Liptov. Hrádku."* [7]

Zaujímavé je tiež navrhované rozdelenie pripravovanej rezervácie na:

1. absolútnu totálnu rezerváciu,
2. čiastočnú prísnu rezerváciu,
3. čiastočnú miernejšiu rezerváciu, rozdelenú ešte na nižšie a vyššie pásmo.[8]

Zemedelské oddelenie Župného úradu v Liptovskom Sv. Mikuláši zaslalo 2. októbra 1925 reakciu na informatívnu správu MŠaNO ČSR, predstavilo v nej svoj návrh rezervácie, ktorý zohľadňoval hospodárske záujmy obyvateľstva. Podľa popisu hraníc by bola prírodná rezervácia o niečo menšia ako územie definované v informatívnej správe.[9]

Proti návrhu na zriadenie národného parku sa zniesla vlna protestu zo strany miestneho zainteresovaného obyvateľstva, ktorého hospodárske záujmy na využívanie územia (lesné hospodárstvo, pastierstvo, cestovný ruch...) by boli značne dotknuté zriadením chráneného územia. Preto kompetentným úradom štátnej správy adresovali zhromaždení zástupcovia urbárskych obcí, roľníci a chovatelia dobytka v obciach pod Vysokými Tatrami protest spísaný na zhromaždení dňa 26. apríla 1925 v Kežmarku.[10] Podtatranský župan odpovedal na dotaz člena župného zastupiteľstva Andora Nitscha[11] z 23. apríla 1925 v máji 1925. V liste sa odzrkadľuje nedostatočná informovanosť župana o uvedenej záležitosti.[12]

Kritické ohlasy neboli len zo strany agrárnikov, spišských Nemcov[13], ale aj zo strany národných demokratov, ktorí vo svojom straníckom periodiku „Slovač" v zásade súhlasili so zriadením rezervácie a uznávali potrebu chrániť prírodu, no boli proti spoločnému československo-poľskému národnému parku v Tatrách. Poukázali na už rozvinutý cestovný ruch a vysokú návštevnosť Tatier a odporúčali *„Radi by sme ve-*

---

[7] Štátny archív Bytča (ďalej len ŠA BY), fond Župa Podtatranská 1923–1928 (ďalej len ŽP 1923–1928), k. 80. SNA, fond Štátny pozemkový úrad 1919–1938 (ďalej len f. ŠPÚ 1919–1938), k. 1136.

[8] ŠA BY, ŽP 1923–1928, k. 80.

[9] ŠA BY, ŽP 1923–1928, k. 80.

[10] ŠA BY, ŽP 1923–1928, k. 328.

[11] Významný politický predstaviteľ spišských Nemcov a odporcov zriadenia národného parku v Tatrách (Pozn. aut.).

[12] ŠA BY, ŽP 1923–1928, k. 328.

[13] Pozri práce Ivana Bohuša v Zborníku prác o Tatranskom národnom parku 1963, 1972 (Pozn. aut.).

dieť, prečo sa nerealizuje prvšia myšlienka, zriadiť rezerváciu v Nižších Tatrách? Veď tu netreba milionových nákladov. Tu stačí len určiť územie a znemožniť lupičskú politiku miestnej rabovačky, ktorá sekerou, ohňom, puškou i dynamitom ničí naše národné bohatstvo. ... A národný park dajte tam, kde zasnená Kráľova Hoľa a chmúrny Ďumbier budú mu miestom najpovolanejším!"[14]

V roku 1929 bolo oficiálne nanovo definované vymedzenie budúcej tatranskej prírodnej rezervácie. Už informatívna správa z roku 1925 nechala zatiaľ otvorenou otázku určenia západnej hranice chráneného územia. Na československo-poľskej vedeckej konferencii konanej v dňoch 8. až 10. decembra 1925 v Krakove vznikol podrobný projekt medzinárodných prírodných parkov v Tatrách a Pieninách. Do chráneného územia boli zahrnuté už celé Západné Tatry (Liptovské Hole). V roku 1930 prof. Dr. Karel Domin, jeden z najvýznamnejších tvorcov krakovského projektu z roku 1925, uviedol v časopise „Krása našeho domova", že: *„Byla přesně vypracována hranice přírodního parku tatranského v Liptovských Holích a to mnou společně s asistentem Drem Josefem Dostálem, který pracuje po leta floristicky a geobotanicky v tomto horském území."*[15]

MŠaNO ČSR krakovský projekt v zásade akceptovalo a po určitých zmenách vznikol z neho nový model tatranskej prírodnej rezervácie. Keďže sa výrazne odlišoval od predchádzajúcej informatívnej správy ministerstva z roku 1925, vydalo nový dokument – Smernice MŠaNO ČSR pre zriadenie prírodnej rezervácie tatranskej zo dňa 5. februára 1929 č. 2729/29-V, v ktorých nanovo definovalo ohraničenie rezervácie, jej účel a zásady, pričom z porovnania smerníc a krakovského projektu je zrejmé, že podkladom pre ich zostavenie bol práve uvedený projekt.

Ministerstvo v úvode smerníc uviedlo, že podľa nich *„přistoupí se k textaci zákonné osnovy."* Smernice dokumentujú, ako mal vyzerať zákon o tatranskej prírodnej rezervácii. Mali vedecký základ, *„jsou výsledkem jednak přírodovědeckého badání, jednak odborných posudků České Akademie věd a umění a Polské Akademie umiejetności v Krakově, upravených podle různých, svého času zaslaných připomínek interesovaných resortů."*

Ako predpokladala vyššie uvedená informatívna správa z roku 1925, pripravovaná rezervácia bola rozšírená smerom na západ, pričom boli do nej začlenené celé Západné Tatry až po Suchú (Trnoveckú) dolinu.

Nové vymedzenie hraníc pripravovanej tatranskej prírodnej rezervácie podľa bodu A. *Ohraničení reservace* v smerniciach bolo nasledovné:

„Od koty 2065 Volovec na východ po státní hranici československo-polské ke kotě Červená Polana 1135, V. Skalki 1435 a Sedlo 1278 k Javorině, potokem Javorinka do Podspád, silnicí ku kotě 1081, potokem Strednica a dále podél silnice /tř. Cesty Svobody/ ke Žďáru a dále přes Tatranskou Kotlinu, Tatranskou Lomnici a Smokovec, do Štrbského Plesa vedoucí; odtud na západ přes koty 1262 – 1178 – 1090 stezkou ke Třem Studním, k Podbansku (poznámka: od kóty Červená Polana po Podbansko je ohraničenie územia rovnaké ako v informatívnej správe z roku 1925, len je opísané v opačnom smere), *dále přes kotu Suchý Hrádok 1203 na západ k nové četnické stanici na potoku Pribilinském a po okraji lesa přes koty 954 – 900 – 933 – 939, na to k severu dolinou Suchého potoka na Bielou Skálu 1283 a dále na sever k salaši a vozovou cestou k myslivně „na Beskydu" a cestou k Borové Vodě, dále na severovýchod podél roz-*

[14] ŠŤASTNÝ, O. L. Národný park. In *Slovač*, roč. 2, 22. august 1925, č. 33, s. 1.

[15] DOMIN, Karel. Referát profesora Dr. Karla Domina o přírodních parcích na hranicích československých a polských (Výtah). In *Krása našeho domova*, roč. 22, 1930, č. 2, s. 18–21.

hraní lesa pod Veliký Klin ke kotě 947 a do údolí Panské, k Brestové myslivně, na východ pod Skalki 1118 a k myslivně Blatná, po rozhraní pod Osobitou přes koty 912 a 930 a dále podél potoka Mihulče a potokem Bobroveckým až k „Sirnému prameni" a na východ podél cesty Tichou dolinou přes koty 836 a 879 k státní hranici československo-polské proti kotě 970 Cícha /na straně polské/ a dále na jih po státní hranici československo-polské ke kotě 2065 Volovec."[16]

Vzhľadom na to, že ministerstvo sa odvoláva na výsledky prírodovedeckého bádania a na odborné posudky Českej akademie věd a umění v Prahe a Polskej Akademie Umiejętności v Krakove, je možné sa domnievať, že návrh západotatranského úseku hranice prírodnej rezervácie v smerniciach je práve tým návrhom, ktorý vypracovali prof. Dr. Karel Domin a Dr. Josef Dostál.

Na vedecké odôvodnenie návrhu hraníc rezervácie v smerniciach ministerstvo poukázalo aj tým, že: *„Korekce zde stanovených hranic provedena bude podle došlých návrhů interesovaných úřadů. Dnešní hranice sledují – zejména na západě – zájmy vědecké."*[17]

MŠaNO ČSR zaslalo dokument všetkým ministerstvám, Najvyššiemu účtovnému kontrolnému úradu a Štátnemu pozemkovému úradu. Ministerstvo zemědelství ČSR (ďalej len MZ ČSR) mu zaslalo svoje stanovisko listom č. 123644-13/1930 zo dňa 31. marca 1931, v ktorom sa vyjadrilo, že:

„K zaslaným směrnicím podotýká ministerstvo zemědělství prozatím a dodatkem ke svému přípisu ze dne 1. října 1930, č. 108013/1930-13 toto: 1/ Souhlasí v zásadě s ohraničením reservace a vytýčením jejího účelu (lit. A a B směrnic), vyhražuje si však při event. podrobnějším vymezení reservace uplatniti některé opravy, pokud jde o majetek podniku „Čsl. státní lesy a statky" a Oravského kompossesorátu."[18].

Z preštudovaného materiálu nie je úplne zrejmé, či a do akej miery boli akceptované početné pripomienky MZ ČSR týkajúce sa iných aspektov (ochrana tvárnosti krajiny, ochrana rastlinstva, ochrana živočíšstva, ochrana lesov, turistiky...).[19]

Rokovací poriadok Prípravnej komisie pre zriadenie národného parku vo Vysokých Tatrách z roku 1934 (vytvorená vládou Československej republiky) definoval zásady jej práce.[20] Správa Štátnych lesov Vysoké Tatry predložila návrh, aby na zasadnutia prípravnej komisie, príp. do príslušných subkomisií, boli prizývaní okresní náčelníci okresu kežmarského, popradského a mikulášskeho, pokiaľ sa zasadnutia budú týkať záležitostí, ktoré spadajú do agendy okresných úradov. *„Ponevač jest nutno, aby před zákonitým vyřešením otázky Národního parku byly věci okresními úřady a zemským úřadem sledovány a aby jejich spolupůsobením zamezeny byly škodlivé zásahy soukromníků zejména ve sféře staveb a ochrany zvěře."*[21]

---

[16] SNA, f. ŠPÚ 1919–1938, k. 1136. Časti textu sú popodčiarkované podľa pôvodného dokumentu (Pozn. aut.).

[17] SNA, f. ŠPÚ 1919–1938, k. 1136.

[18] SNA, f. ŠPÚ 1919–1938, k. 1136.

[19] SNA, f. ŠPÚ 1919–1938, k. 1136.

[20] SNA, f. MZ – VIII. odbor (1922) 1935–1938 (1940), k. 42, i. j. 76.

[21] SNA, f. MZ – VIII. odbor (1922) 1935–1938 (1940), k. 24.

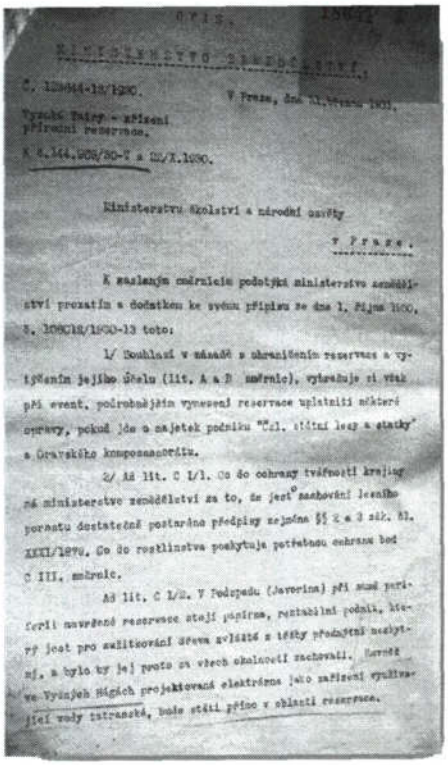

Ministerstvu školství a národní osvěty

v Praze.

Obrázok č. 3 – *Stanovisko MZ ČSR k smerniciam z roku 1929.*
Zdroj: SNA BA, f. ŠPÚ, k. 1136

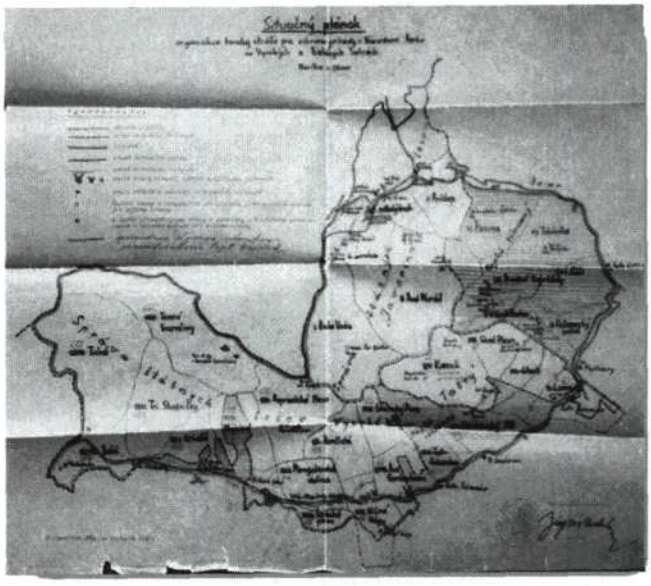

Obrázok č. 4 – *Situačný plán rozdelenia pripravovanej horskej stráže – Vysoké a Belianske Tatry.*
Zdroj: SNA BA, f. ÚRŠLM v BA, k. 113

Politické zmeny na Slovensku 1938/1939 a ich vplyv na záležitosti týkajúce sa budúceho národného parku v Tatrách

Podpísanie Mníchovskej dohody 30. septembra 1938 odštartovalo zásadné zmeny politických a spoločenských pomerov v Československu a v rámci neho aj na Slovensku. V nasledujúcom období došlo k stratám území v prospech Nemecka, Maďarska a Poľska, ale aj k získaniu autonómie Slovenskej krajiny a Podkarpatskej Rusi (neskôr Karpatskej Ukrajiny) v rámci druhej Česko-Slovenskej republiky. Slovensko si vytváralo základné štruktúry svojho nového štátneho života, autonómnej zákonodarnej, výkonnej i súdnej moci a riešilo aj otázky svojej zahraničnopolitickej orientácie a vzťahov voči rozhodujúcim európskym mocnostiam i svojim susedom. Napokon 14. marca 1939 vznikol samostatný Slovenský štát, ktorý sa od svojho počiatku zahraničnopoliticky orientoval na Nemeckú ríšu.

Národný park vo Vysokých Tatrách v období prvej Československej republiky do roku 1938 vyhlásený nebol, a to ani na pozemkoch v majetku štátu, kde tým pádom neboli prekážky pre zriadenie národného parku. Príprava zriadenia národného parku vo Vysokých Tatrách nebola úspešne ukončená.

Po 30. septembri 1938 sa tento proces, dovtedy vykonávaný orgánmi Československej republiky, zastavil. Vyplynulo to automaticky z ústavnoprávnych zmien v rámci druhej Česko-Slovenskej republiky v tomto roku, keďže podľa oznámenia uverejneného s nadpisom „Prípravná komisia pre zriadenie národného parku vo Vysokých Tatrách“[22] bola už spomínaná komisia zriadená pri pražskom MŠaNO ČSR.

Prípravná komisia zanikla a práce ňou vykonávané sa zastavili automaticky na základe ústavného zákona č. 299/1938 Zb. z. a n. zo dňa 22. novembra 1938 o autonómii Slovenskej krajiny, ktorý nadobudol účinnosť 25. novembra 1938. Na základe článku III, odseku 3, § 11, odseku 1 a § 15, odseku 1 tohto zákona pražské MŠaNO Česko-Slovenskej republiky, pri ktorom bola prípravná komisia zriadená, stratilo právomoc na území Slovenskej krajiny. Podľa § 15, odseku 1 zákona vo veciach ochrany pamiatok, keďže neboli uvedené v § 4 zákona, vykonávali zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc autonómne orgány Slovenskej krajiny.

Ochrana pamiatok sa tak dostala do výlučnej kompetencie autonómnych orgánov Slovenskej krajiny, nepatrila medzi spoločné česko-slovenské záležitosti. Bola začlenená do rezortu MŠaNO Slovenskej krajiny, ktoré vzniklo na jeseň 1938.

Procesy dovtedy vykonávané orgánmi Československej republiky, ktoré sa týmito ústavnoprávnymi zmenami automaticky zastavili, sa mohli obnoviť len na základe rozhodnutia a konaním kompetentných autonómnych orgánov Slovenskej krajiny. V záležitostiach národného parku vo Vysokých Tatrách a vôbec ochrany pamiatok na Slovensku bolo kompetentným orgánom MŠaNO Slovenskej krajiny (od 14. marca 1939 MŠaNO Slovenského štátu).

Neexistujú žiadne dôkazy o tom, že by vo veci prípravy zriadenia národného parku vo Vysokých Tatrách toto ministerstvo začalo vyvíjať nejakú činnosť alebo aspoň malo taký zámer. Nezriadilo žiadnu prípravnú komisiu ani iný orgán k prevádzaniu prípravných prác pre vybudovanie prírodnej rezervácie tatranskej, ako bola do roku 1938 Prípravná komisia pre zriadenie národného parku vo Vysokých Tatrách.

Zastavenie prípravy zriadenia národného parku vo Vysokých Tatrách v roku 1938, nečinnosť kompetentných orgánov v tejto záležitosti, ako aj príčiny toho vyslovene potvrdzuje spis Ministerstva hospodárstva Slovenskej krajiny – Ústredného riadi-

[22] Vestník Ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky, zošit 1, 1934, s. 17.

teľstva štátnych lesov a majetkov č. P-583-VI 1939 zo dňa 14. 1. 1939, kde sa v stanovisku ústredného riaditeľstva zo dňa 30. 1. 1939, potvrdenom súhlasmi z 1. 2. 1939, píše:

„Jak vidno zo spisov k dispozícii stojácich (čís. 23887/37 a čís. 12412/38 min. zem. v Prahe) zriadenie stráže ochrany prírody tatranskej spojené je ***so zriadením národného parku,*** *ktorý park mal zabierať nie len územie správy št. lesov Vys. Tatry, ale aj býv. našej správy št. lesov Javorina, ba aj na územie Poľska mal prechádzať.* ***Tým, že správa št. lesov Javorina pripadla Poľsku,*** *je taxácia tej mienky, že čiste pre územie správy št. lesov Vys. Tatry* ***nebolo by účelné sa so zriadením národného parku zaoberať*** *a tým aj so zriadením stráže ochrany tatranskej prírody.*

Slovensko má nateraz omnoho vážnejšie životné záujmy, *ktoré musí riešiť a skromné fin. prostriedky mu* ***ani tie veľmi nedovoľujú.***

Záujmy čiste podniku ŠLM sú dostatočne hájené terajším naším personálom. Keď je tu záujem iných rezortov št. správy Slovenska a je on vážny, ***zaiste si ho budú príslušné tie rezorty hájiť a sa pozdejšie o to prihlásia. Doteraz sa tak nestalo,*** *z čoho ale podnik újm neutrpel.* ***Preto je záležitosť táto pre nás neaktuálna;*** *môže byť daná ..... a. a.“*[23]

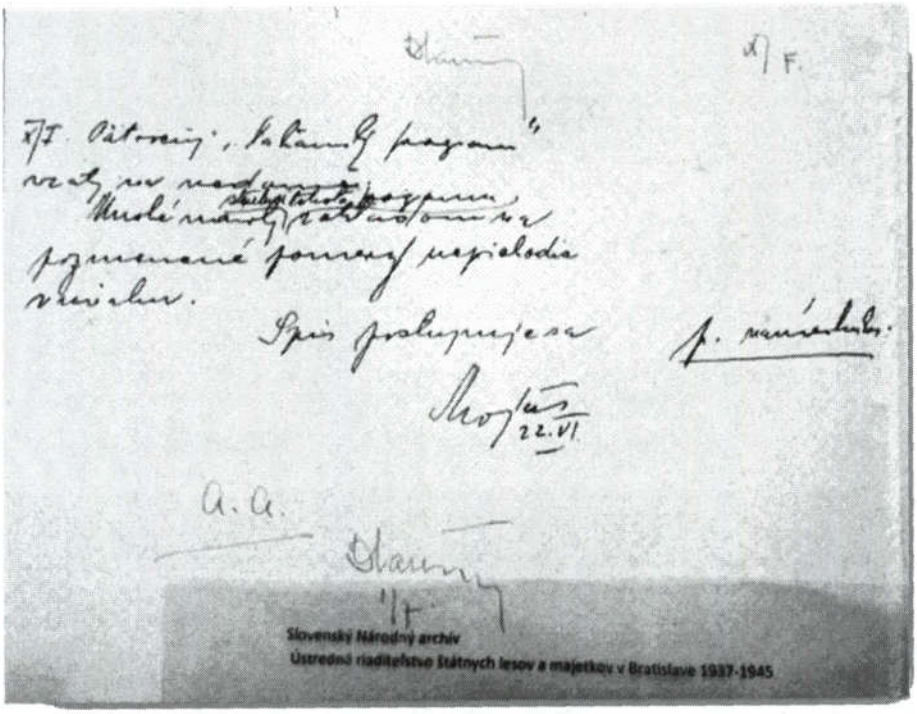

Obrázok č. 5 – *Negatívne stanovisko ÚRŠLM v BA z roku 1939.*
Zdroj: SNA BA, f. ÚRŠLM, k. 113

[23] SNA, fond Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Bratislave 1937–1945 (ďalej len f. ÚRŠLM v BA 1937–1945), k. 113, Úplné znenie, dôležité údaje zvýraznené nie v pôvodnom dokumente, ale autormi štúdie.

Toto stanovisko bolo reakciou na predchádzajúcu iniciatívu Ministerstva zemědělství ČSR a snahu zriadiť horskú stráž za účelom ochrany prírody na štátnom majetku vo Vysokých a Belianskych Tatrách v rokoch 1937–1938, čo dokumentuje obsah spisu ministerstva č. 12412/1938.[24]

Myšlienka horských národných parkov na pohraničí Slovenska a Poľska však nezanikla ani po septembri 1938. Poľsko sa snažilo získať Slovensko pre medzinárodnú spoluprácu aj v tejto oblasti, a to napriek územným stratám Slovenska v prospech Poľska, ktoré podstatnou mierou zasiahli oblasť Tatier stratou Spišskej Javoriny s celou severnou stranou slovenských Vysokých Tatier, pričom Slovensko stratilo aj veľkú časť budúceho Pieninského národného parku.

Zmena hraníc medzi Slovenskom a Poľskom, ktorá vyplynula z Mníchovskej dohody, bola zavŕšená podpísaním Delimitačného protokolu štátnej hranice medzi Poľskou republikou a Česko-Slovenskou republikou (na slovenskom úseku) 30. novembra 1938 v Zakopanom. V bode 3), písmeno b), a-a) dodatkového protokolu č. 9, týkajúceho sa všetkých regiónov, podpísaného v Zakopanom dňa 30. novembra 1938, sa uvádza, že delimitačná komisia považuje za žiaduce uzavretie nových zmlúv dotýkajúcich sa ochrany krajinného rázu, prírody a pamiatok na horskom pohraničí oboch zmluvných strán so zvláštnym zreteľom na spoluprácu v oblasti horských národných parkov.[25]

Pri interpretácii dokumentu nemôžeme predpokladať, že by toto ustanovenie bolo do neho začlenené na popud slovenskej strany, jeho iniciátorom mohli byť jedine poľskí predstavitelia, ktorí sa pravdepodobne snažili takticky dotlačiť Slovensko do spolupráce v uvedenej oblasti, pričom mohli sledovať dlhodobý cieľ poľskej hospodárskej a kultúrnej expanzie v pohraničí a sprístupnenia slovenského územia poľským turistom, vedcom, obchodníkom a iným záujemcom alebo dokonca mohli sledovať snahu o neutralizáciu daného územia (vytvorenia kondomínia), alebo získanie ďalších území od Slovenska. Pravdivosť hypotézy, že ustanovenie o horských národných parkoch začlenili do protokolu poľskí zástupcovia, je odôvodnená skutočnosťou, že Slovensko bolo pri podpisovaní delimitačného protokolu znevýhodnenou stranou, ktorá si nemohla klásť podmienky, nesvojprávnou krajinou, ktorá pod hrozbou odmietnutia garancie hraníc veľmocami odovzdávala územia v prospech Poľska, čo bolo podmienkou záruk Československu (a tým aj Slovensku) podľa dodatku k Mníchovskej dohode z 29. septembra 1938, kde bolo ustanovené: *„Jakmile bude upravena otázka polských a maďarských menšin v Československu, dají Německo a Itálie Československu záruku se své strany."*[26]

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej len MV SR) zvolalo na 21. októbra 1940 poradu vo veci asanácie tatranskej oblasti (regionálny plán). V záležitosti bolo zainteresované najmä Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky (ďalej len MH SR) – Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Bratislave (ďalej len ÚRŠLM). Riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Liptovskom Hrádku v „Návrhoch pre regionálny plán oblasti Vysokých Tatier" (č. 9695/40) uviedlo svoj názor na predchádzajúcu prípravu národného parku v Tatrách *„Oba tieto národy*[27] *sa dohodly už*

[24] SNA, f. ÚRŠLM v BA 1937–1945, k. 113.

[25] JAKUBOWSKI, Olgrierd. *Nowa granica Polski z Czecho-Słowacja*, s. 18. Dostupné na internete: < *www.mapywig.org/... 1938/Nowa_granica_Polski_z_Czecho-Slowacja_1938...* >.

[26] GRONSKÝ Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa* 1. diel 1914–1945. Praha : Universita Karlova, 2005, s. 267.

[27] Česi a Poliaci (Pozn. aut.).

pred týmto rokom[28] *na nátlak silnejšieho s nich /Poliaka/, že v oblasti Vysokých Tatier sriadia rezervácie. V prvom rade prišiel na program Červ. Kláštor. Po dlhších rokovaniach bolo ustálené že bude tu zriadená t.zv. „Slovenská rezervácia", kde sa nesmie ani jeden suchár zrúbať a vyviesť, každá rastlinka že má byť chránená, na srnca alebo inú zver ani pozrieť sa nesmie a podobné nesmyselné veci, kým okolitý ľud v lese kradol ako sa mu len páčilo a zamestnanci Š.L.M.*[29] *ochranou tohoto polesia poverení nemohli si vyrúbať potrebné drevo ani na deputát.*

Rybolov v rieke Dunajec popri hraniciach Č.S.R. na štátnom majetku nebolo možné vykonávať, kým okrem toho v úsekoch polských sa lovili vesele na lososov.

Ako vidieť bolo tu teudencia čiste egoistická zo strany Poliakov so snahou pre seba všetko čo sa dá vo vypočítavosti že, však raz to všetko bude naše.

Prišla však doba iná. My Slováci vidíme že rozšírenie turistiky by mohlo povzniet naše kraje a preto sa snažíme všetko čo najlepšie zariadiť, aby sa i v našom mladom štáte ruch turistický zdržal, ba i rozšíril a preto sa snažime vo všetkom ho napomáhať, aby cudzina našla u nás čím viac pritažlivych veci k návšteve našich krajov. ... Rezervácia v pravom slova smysle vo Vysokých Tatrách nemá žiadneho smyslu, lebo ona iste nesnesie veľký turistický ruh. Rezervácia musí byť oblasť úplne chránená od vplyvu laických ludí, nerozumnejúcim prírode ako je prevážna väčšina turistov."[30]

Ministerstvo dopravy a verejných prác Slovenskej republiky zaslalo MH SR – ÚRŠLM (č. 12.554-III/1941) program medzinárodnej súťaže na získanie regionálneho plánu tatranskej oblasti. V programe súťaže je uvedené *„Ohľadom Vysokých Tatier má ministerstvo školstva a národnej osvety toto stanovisko: Vysoké Tatry, ako prírodná pamiatka sú chránené v celku, vzhľadom na ich osobitnosť a tu by bolo treba pri regionálnej úprave, najmä čo sa týka staviteľského ruchu obmedziť minimum. Ministerstvo školstva a národnej osvety by predpokladalo riešiť vec tak, že by oblasť Vysokých Tatier vyhlásilo za prírodný park národný a sústavnú staviteľskú činnosť by pripúšťalo najviac južne od cesty Slobody, aj to v presne vymedzenom úseku a v úprave, i čo do výšky a veľkosti stavieb. ... K týmto bodám uvádza ministerstvo hospodárstva toto: Z hľadiska ochrany Tatranskej oblasti mala by byť táto rozdelená na dve čiastky a to na hornú a spodnú čiastku. Do hornej čiastky oblasti patrilo by horské pásmo Vysokých Tatier, ohraničená zo severnej strany štátnou hranicou a od Javoriny počnúc po Štrbské Pleso cestou Slobody, od Štrbského Plesa na západ turistickou cestou vedúcou na Podbánsko, vlastne k potoku „Belá" a odtial by sa pripojila hranica a z kóty 1991 až na Bystrú kotu 2250, kde by sa sišla so štátnou hranicou. Horná čiastka tvorila by prísnejšie chránenú oblasť /rezerváciu/. V tejto oblastnej čiastke musia byť zachované chránené prirodzené útvary a krásy, geologické pamiatky, rastlinstvo a živočíšstvo /flora a fauna/, pokiaľ a možno v nezmenenom tvare, rozsahu a prostredia."*[31]

Vyhlásenie Tatranského národného parku

Spis Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov č. 14067/1947 obsahuje návrh osnovy nariadenia SNR o Tatranskom národnom parku z roku 1947. Obsahovo je veľmi podobný so zákonom o zriade-

[28] 1938 – rok, kedy bola odstúpená celá oblasť Javoriny Poľsku (Pozn. aut.).

[29] Štátne lesy a majetky (Pozn. aut.).

[30] SNA, f. ÚRŠLM v BA 1937–1945, k. 113.

[31] SNA, f. ÚRŠLM v BA 1937–1945, k. 113.

ní TANAPu z roku 1948. Prílohy I. a II. návrhu nariadenia vymedzujú hranicu národného parku a oblasti súvisiacej s ním (ochranné pásmo).[32]

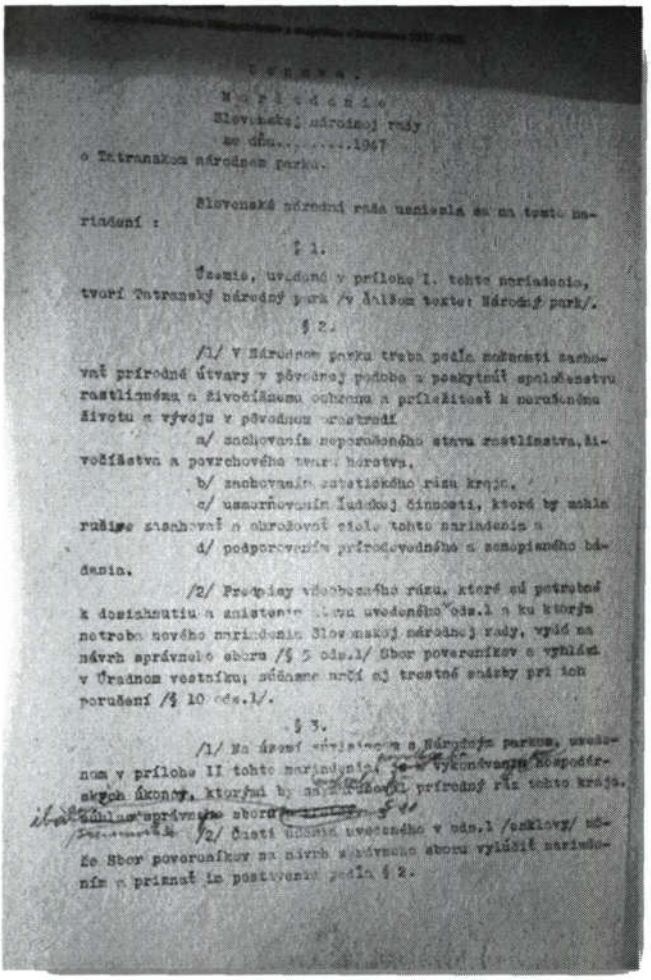

Obrázok č. 6 – *Návrh nariadenia SNR o Tatranskom národnom parku z roku 1947.* Zdroj: SNA BA, f. ÚRŠLM, k. 219

Tatranský národný park bol vyhlásený zákonom SNR č. 11/1948 Zb. o Tatranskom národnom parku zo dňa 18. decembra 1948 s účinnosťou od 1. januára 1949. Nariadením vlády SSR č. 12/1987 Zb. zo dňa 6. februára 1987 boli za súčasť TANAPu vyhlásené Západné Tatry. Dňa 1. marca 2003 nadobudlo účinnosť Nariadenie vlády SR č. 58/2003 zo dňa 5. februára 2003, ktorým sa vyhlasuje Tatranský národný park. Na základe tohto nariadenia boli spresnené hranice národného parku a jeho ochranného pásma.

[32] SNA, f. ÚRŠLM v BA 1937–1945, k. 219.

Cieľom našej práce bolo predovšetkým publikovať zaujímavé a novozistené skutočnosti získané štúdiom archívnych dokumentov k histórii Tatranského národného parku z fondov pôdohospodárskych orgánov a organizácií v slovenských a zahraničných archívoch. Veríme, že obohatia doterajšie poznanie a poskytnú snáď aj nový pohľad na niektoré otázky spojené s historickým vývojom tohto územia. Po preštudovaní ďalších archívnych fondov, o ktorých vieme, že sa v nich nachádzajú pramenné informácie k Tatranskému národnému parku, dúfame, že naša ďalšia práca prinesie ešte komplexnejší pohľad na históriu tohto chráneného územia.

Historický odkaz výživy pre súčasnú stratégiu výživovej politiky[1]

Ján Keresteš

Potraviny a výživa majú a mali charakter multiplikačných systémov a zasahovali do života a vývoja spoločnosti. Rozličnými formami organizácie systémov charakterizovali aspekty a v nej syntézy zdravotné, produkčné a ekonomické. Zdravie je a bolo synergickou veličinou spoločnosti. V ňom sú obsiahnuté historické syndrómy teórie riadenia štátu, hlavne v podielnictve rezortov:

- zdravotníctva – t. j. využívanie preventívnych účinkov výživy a ich vplyvu na zdravie,
- pôdohospodárstva, ako primárneho zdroja výroby v ich úprave a spracovaní, vrátane technických a obchodných systémov,
- hospodárstva, ako súčasti vstupov štátu z oblasti mimo poľnohospodárskych činností, napr. strojov, budov, zariadení, technológií a pod.
- školstva vo vzťahu vzdelávania, výchovy, osvety a reprodukcie pracovných síl.

V rozličných etapách vývoja spoločnosti a vytvárania štátnych zoskupení bolo potrebné zvoliť rozdielne stratégie, ktoré v reálnom čase zohľadňovali vnútroštátne a zahraničné vplyvy. Z toho sa odvodzovali:

- reálne výživové potreby obyvateľstva, hlavne v kritických, ale i rozvojových obdobiach. Za posledných sto rokov sa regulačné vplyvy štátu prejavili v zmenách štruktúry a výroby potravín, hlavne v obdobiach prvej a druhej svetovej vojny. Najznámejšie je rozhodnutie z obdobia druhej svetovej vojny v Anglicku pre zmenu výroby obilia a mlieka. Podobne sú charakterizované opatrenia po období prvej a druhej svetovej vojny na území dnešnej Slovenskej republiky,
- v konjunkturálnych obdobiach sa výraznejšie prejavovala racionalizácia výroby potravín a z toho vyplývajúcich potravinových zdrojov s rozdielnou účinnosťou riadiacich inštitúcií štátu,
- výraznejšie synchronizácie potravinových zdrojov a spracovateľského priemyslu s vplyvom na optimalizáciu trhu sa prejavili po roku 1945. Základným teoretickým predpokladom v rozličných etapách bolo ustanovenie globálnej spotreby jednotlivých druhov potravín, čo dalo základ prvému spracovaniu odporúčaných dávok potravín už za prvej Československej republiky. Známe sú výroky T. G. Masaryka z toho obdobia vo vzťahu k Slovensku, že úmrtnosť detí a mladej generácie je možné zabezpečiť budovaním družstevných mliekarní. Tým súčasne bol daný základ prechodu od manufaktúrnych a polopriemyselných prevádzok (mliekarní, pekární, cukrovarov, mäsovýroby) do ďalšieho obdobia priemyselnej výroby,
- história potvrdila, že bilancia potrebných potravín a možností štátu ako celku upevňujú jeho medzinárodné postavenie, vyjadrujú záujmy výrobcov potravi-

[1] Štúdia je zúženým konspektom vybratých kľúčových statí a vedeckých pojednaní z knihy KERESTEŠ, Ján a kol. *Zdravie a výživa ľudí*. Vydavateľstvo: CAD PRESS, 2011, s. 840–920.

nových zdrojov, spracovateľov a obchodu. I v krízových obdobiach prvej Československej republiky a vojnových obdobiach zabezpečili primeranú výživu obyvateľstva, takže Slovensko sa vyhlo podstatnému nedostatku potravín, či jeho dôsledku.

- posledné storočie histórie Slovenska viac menej naznačovalo priority výživovej politiky vplyvom geografických zoskupení a politického vplyvu. Využívanie pôdno-klimatických podmienok pre výrobu potravín sa stalo stabilizujúcim faktorom vidieckej politiky, identity kultúrnych tradícií a národnej identity.

Od obdobia prvého československého štátu až po súčasnosť sa v rozdielnej forme prejavili u štátnych a riadiacich orgánov cieľové riešenia zabezpečenia takého množstva a kvality potravín, ktoré by probioticky ovplyvňovali zdravotný stav obyvateľstva. To potvrdilo doteraz všetky známe kohortné štúdie v rozličných etapách vývoja spoločnosti s tvrdením, že potraviny ovplyvňujú zo 40–80 % zdravotný stav populácie, čím sa faktor zdravia stáva jednou z rozhodujúcich podmienok využívania pracovnej efektívnosti členov spoločnosti. Z historického hľadiska možno stratégiu výživovej politiky rozdeliť do troch pozícií:

a) Vertikálne, ktoré obsahujú zásady:

- potravinovej dostatočnosti – ide o priamu závislosť výroby potravinových zdrojov a ich rozdelenie na základe priorít, ktoré v tom období štátne orgány riadenia ustanovia. Potravinová dostatočnosť má priamu súvislosť s osídľovaním vidieka a vytváraním pracovných príležitostí. Má rozdielny vzťah v súvislosti s charakterom štátu, jeho agrárnou politikou, hospodárskou politikou a zdravotnou politikou. Najvyšší podiel potravinovej dostatočnosti bol dosiahnutý v 80. rokoch minulého storočia v bývalej Československej socialistickej republike v krytí až 140 %, takže potraviny sa stali exportným artiklom a politickým fenoménom pre rozvojové krajiny.
- potravinovej dostupnosti – charakterizovanej ako možnosť jednotlivca zakúpiť si efektívne množstvo potravín pre osobnú potrebu bez negatívneho vplyvu na zdravotný stav. Jednotlivé potravinové zdroje a ich dostupnosť charakterizuje spoločenské postavenie jednotlivca, dané jeho ekonomickou situáciou a možnosťou kupovať potraviny, schopné zlepšovať jeho zdravotný stav. Práve potravinová dostupnosť má jeden z dôležitých vplyvov na zdravotnú kondíciu jednotlivca i celej spoločnosti. Najvyrovnanejšia potravinová dostupnosť bola v období rokov 1970–1990 v minulom storočí – charakterizovaná politickou motiváciou. Spotreba jednotlivých druhov potravín – mäsa, mlieka, zeleniny a ovocia – dosiahla hodnoty stanovené odporučenými dávkami potravín. Potravinová dostupnosť má u školopovinnej časti obyvateľstva výrazný vplyv na jej intelektuálne schopnosti a jej pracovnú kreativitu. Riešenie potravinovej dostupnosti sa spája s riešením ekonomického využitia pracovnej sily u niektorých etnických skupín obyvateľstva a možnosti využívania práve menej kvalifikovanej pracovnej sily pre jednoduché činnosti v pôdohospodárstve. V súčasnom období je disproporcia evidentná práve v južných častiach Slovenska, často spájaná s makroekonomickými podmienkami vývoja spoločnosti. Regionálna potravinová dostupnosť súvisiaca s nerovnomerným ekonomickým rozvojom regiónov vytvárala a vytvára podmienky pre preskupovanie obyvateľstva do miest, emigráciu a zaostávanie viacerých regiónov južného Slovenska.

- potravinová bezpečnosť – zahrňuje v sebe bezpečnosť výroby potravinových zdrojov, spracovanie, distribúciu, predaj a konzumáciu konečným spotrebiteľom. Pri regionálnej potravinovej bezpečnosti sa zvyšuje adresnosť výrobcu s možnosťami kontroly technologických postupov až ku konečnému spotrebiteľovi. Tento spôsob prevláda u agrárnych štátov. U vyspelých priemyselných štátov sú potravinové zdroje spracovávané v druhej polovici 20. storočia priemyselnými podnikmi, ktoré po zmene spoločenského systému nadobudli globalizačný význam. Potravinová bezpečnosť a voľný globalizačný trh majú v súčasnom období vyšší vplyv na zdravotný stav obyvateľstva a mnohé novodobé ochorenia sú odvodené z nadspotreby niektorých druhov potravín.

b) Horizontálne závislosti – ktoré sú závislé na tvorbe potravinových zdrojov domácej prvovýroby potravín a dovážaných potravín. Oproti potravinovej nadbytočnosti (dostatočnosti) v druhej polovici 20. storočia dosiahla vrchol v 90. rokoch a postupne klesala tak, že v súčasnosti Slovensko dováža 2/3 potravín. Rozdielnosť závislosti sa prejavuje:

- spracovaním na globálnej a regionálnej úrovni, kde vývoj za posledných dvadsať rokov spôsobil likvidáciu poľnohospodárskej prvovýroby a likvidáciu spracovateľských potravinových závodov. V snahe oživiť výrobu potravinových zdrojov tendencie predaja z dvora alebo vytvárania malých predajní mali význam len v prípadoch špecifických slovenských potravín, napr. bryndza, kačice, husi, víno, med a pod. Ich celkový podiel však predstavuje zo spotreby potravín asi 5 %.
- obchod s potravinami s tendenciami prechodov od malometrážnych predajní cez veľkoplošné globalizované systémy nadnárodného charakteru. Vstup globalizačných štruktúr do trhu potravín priniesol ich nebývalú kultúru predaja, hlavne výberu, balenia, prostredia s orientáciou na predlžovanie dĺžky spotreby. Potraviny predávané v týchto systémoch majú charakter konzerv a chýba im jeden z hlavných atribútov potravín, a to čerstvosť.
- použitie nakupovaných potravín u konečného spotrebiteľa a vplyv na výslednú kvalitu potravín – historický vývoj spotreby potravín za posledných sto rokov spĺňal požiadavky na čerstvosť, pestrosť a čiastočne dostatočnosť potravín po stránke komplexného vplyvu na zdravotný stav. Vývojové tendencie hlavne zahraničných technológií upriamili pozornosť spotrebiteľa na polotovary, obchody rýchleho občerstvenia (fast-food) a gastronomickú rýchloúpravu jedál. Je pravdou, že potraviny, čo do fyzikálno-chemických vlastností, majú charakter bezpečných potravín, ale s mnohými negatívnymi vplyvmi na zdravie obyvateľstva.
- posudzovanie vývojových tendencií v štruktúre spotreby nutričných a probiotických hodnôt používaných potravín a ich vplyv na zdravie obyvateľstva.

Štrukturálna a historická analýza poukazuje na to, že akékoľvek posudzovania majú dlhodobý charakter, vyžadujú dlhodobé odborné prognózy, vedecky zdôvodnenú spotrebu potravín, vplyv na zdravotný stav a formovanie zdravotnej kondície všetkých štruktúr spoločnosti.

c) Analýza príčinných vzťahov ako preventívne opatrenia oproti analýze príčin novodobých ochorení. Vymedzený historický vzťah možno charakterizovať tak, že na priemerné ukazovatele dlhovekosti života, úmrtnosti na civilizačné ochorenia, predovšetkým kardiovaskulárne ochorenia, rakovinu, diabetes, imunitné a neurologické ochorenia, stav výživy v kontexte so životným štýlom má rozhodujúci vplyv spotreba potravín.

Národohospodárske hľadisko porovnáva náklady na udržanie zdravotnej úrovne obyvateľstva s využitím preventívneho vplyvu potravín na zlepšenie ich probiotických účinkov. Podcenenie preventívnych účinkov potravín na následné ekonomické dopady je daný pomerom 1:8-násobku v prejavujúcich sa nákladoch na úlohy zdravotníctva, liekovej politiky štátu, na kreativitu obyvateľstva a jeho pracovnú výkonnosť.

Ak chceme určiť algoritmus dlhodobých postupov výživovej politiky za posledných sto rokov, musíme porovnávaciu analýzu zameriavať na:

1. Vývoj novodobých ochorení, najmä kardiovaskulárnych ochorení, rakoviny, diabetes, imunitných a neurologických ochorení. Vychádzame zo zistenia, že v súčasnom období novodobé ochorenia spôsobujú až 77% úmrtnosť s výrazným ústupom chorôb epidemiologických, chorôb odvodených od zlých pracovných podmienok, pracovných úrazov, chorôb sociálneho typu a pod. Práve choroby z nedostatočných hygienických, pracovných a sociálnych podmienok a nedostatku potravín, čo do množstva a skladby, vrátane epidémií mali prevládajúci charakter príčinných súvislostí úmrtí v prvej polovici 20. storočia. Po druhej svetovej vojne bol nárast novodobých chorôb nižší oproti priemeru vo vyspelých krajinách, ale bol evidentný. Zdôvodnenia potvrdzujú, že išlo o nadmernú spotrebu mäsa (až 93 kg/obyvateľ/rok) a narastajúci počet obyvateľstva s nedostatočnou fyzickou aktivitou. U mládeže, ale aj časti dospelej generácie, bola fyzická aktivita nahradzovaná masovými športovými aktivitami. V snahe zvýšiť spotrebu ovocia a zeleniny boli podporované spoločenské organizácie, zapodievajúce sa malovýrobou ovocia a zeleniny (rozvoj záhradkárstva, drobnochovateľské aktivity).
2. Analyzovanie spotreby jednotlivých druhov potravín aj s odporučenými dávkami potravín a bližšou štruktúrou doporučovaných živín. Pre stručnosť treba uviesť, že práve táto časť podliehala najviac politicko-štátnym záujmom, zdôvodnením spotreby tých druhov potravín, ktoré pôdohospodárstvo bolo schopné najrýchlejšie vyrobiť. Motivácia sa prejavila u obyvateľstva v informáciách o spotrebe 1 vajca denne, zvýšenej spotrebe bravčovej masti, neskôr margarínov, saturovaných olejov, vysokej spotrebe cukru, sýtených a sladených nealkoholických nápojov, spotrebe vína, piva a pod.
3. Preventívne a probiotické pôsobenie vybilancovania vlastných zdrojov potravín a dovozu potravín. Využívanie vlastných zdrojov potravín a obmedzovanie dovozu potravín malo jednoznačný vývoj v prevažnej časti 20. storočia a bolo charakterizované odlžovaním štátu ako takého, uprednostňovaním dovozu technológií oproti potravinovej spotrebe.
4. Vyhodnocovanie reálnej spotreby potravín na obyvateľa vzhľadom na vedecké znalosti o výžive bolo systematicky vyhodnocované a spracované. Odporúčané dávky boli prepracované za sledované obdobie 8-krát. Postupne pribúdali časti o rozdielnej spotrebe potravín podľa veku, pohlavia, pracov-

ného a sociálneho zaradenia, ale aj spôsoby, ako dosiahnuť optimálnu spotrebu. Po roku 1990 bol strategicky stanovený cieľ ekonomizácie potravín s tým, že výhodnejšie je doviezť lacné potraviny, ako vyrábať drahé potraviny so stanovením jednotnej dane z pridanej hodnoty – DPH. Reálna spotreba potravín na 1 obyvateľa sa posunula do spotreby lacných potravín, t. j. ceny za primeranú kvalitu. Výsledok je taký, že za posledných 20 rokov sa výrazne zvýšila spotreba rastlinných olejov a margarínov, cukru, sýtených a sladených nápojov, obilovín a znížila sa spotreba mäsa, ovocia, zeleniny a alarmujúci rozmer dosiahla najnižšia spotreba mlieka a mliečnych výrobkov v celej Európskej únii.

5. Zhodnotiť sociálno-ekonomické a materiálne predpoklady pre výrobu jednotlivých druhov potravín. Pre pôdohospodárske činnosti je pracovným predmetom a predmetom práce pôda a neustála ochrana a skvalitňovanie pôdneho fondu. Kľúčové postavenie zaujíma využiteľnosť 856 000 ha lúk a pasienkov, čo potvrdzujú všetky pôdohospodárske štúdie od čias, keď sa ľudia stali chovateľmi. To v našich podmienkach predurčilo štruktúry chovu hospodárskych zvierat, hlavne oviec, ošípaných a v novodobých podmienkach chov hovädzieho dobytka. Dlhodobé štúdie potvrdzujú, že práve mliečne a mäsové produkty z týchto hospodárskych zvierat sa výrazne podieľajú na výške probiotickej kultúry spotreby potravín a teda i zdravia obyvateľstva. Využiteľnosť pôdneho fondu prináša so sebou, tak ako v predchádzajúcich obdobiach, spojenie s ekonomikou a tradíciou charakterizujúcou našu národnú identitu.
6. Bilancia potravinovej dostatočnosti súvisí s vojenskou doktrínou, ekonomicko-sociálnymi vzťahmi a pri primeranej zamestnanosti s dostupnosťou výroby a spotreby potravín. Nezamestnanosť na vidieku, etnická neprispôsobivosť vždy vytvárali sociálne napätie. Primeraná dostupnosť v nákupe potravín v druhej polovici 20. storočia a výroba vlastných čerstvých potravín prispievala k zlepšeniu zdravotného stavu. Súčasné zmeny v spotrebe poukazujú na to, že nákup pozostáva z potravín nízkych cenových hladín, to naopak znamená, že kvalitné potraviny kupujú len sociálne a ekonomicky orientované skupiny obyvateľov, čo v súčasnosti predstavuje 30 % obyvateľstva. Spotreba cukru (repný cukor) a skrytých cukrov v potravinách, ktoré sa prakticky nachádzajú skoro vo všetkých druhoch potravín, predstavuje až 51 kg na obyvateľa a rok. Cukor je spotrebný artikel len v posledných 100 rokoch, predtým sa ako sladidlo používal med. Podobná situácia je v predávaných rastlinných tukoch a margarínoch, takisto skrývaných v rôznych potravinách, tie predstavujú spotrebu až 51,3 kg na obyvateľa a rok. Ak stav hodnotíme z poznatkov nutrigenomiky, skutočná spotreba predstihla fylogeneticky vývoj človeka. Ak pokračujeme v nadspotrebe, tak vodu nahradili sýtené a sladené nápoje a chuťové nedostatky mnohých výrobkov prekryla až trojnásobne vyššia spotreba soli. Ak sme konštatovali, že spotreba mäsa celkove poklesla na 60 kg na obyvateľa a rok, hovädzie a baranie mäso sa v podstate nepredáva, najväčšia je spotreba hydinového, bravčového a rybieho mäsa, znamenalo by to, že sme na najlepšej ceste zlepšovania zdravotného stavu obyvateľstva. Ak do súčasnej spotreby potravín zaradíme ich energetickú

hodnotu na priemerného obyvateľa, vychádza energetická nadspotreba 40–100 %. Politizovanie odporučených dávok potravín vedie k obezite, kde je hlavne mládež postihnutá až do výšky 40 % obéznych detí. Spotreba mlieka, mliečnych výrobkov, masla a živočíšnych tukov pri najnižšej spotrebe v Európskej únii pre formovanie zdravotného stavu je bezvýznamná. Opačne, analýzy potvrdzujú, že pri spotrebe bravčovej masti 6–8 kg, masla 8 kg, ovocia a zeleniny nemali kardiovaskulárne ochorenia a rakovina gradujúci trend.

7. Požadovaná spotreba potravín nastolila otázku, akým spôsobom nasmerovať požadovanú spotrebu na vedecky preukázateľnom základe. V druhej polovici 20. storočia bola spotreba potravín riešená centrálnym plánovaním a posilňovaním spotreby potrebného alebo politicky ovplyvňovaného spotrebného koša, ktoré boli pre výrobu potravín dotačné systémy, cez tzv. diferenčné príplatky a iné dotačné tituly. Fiškálna politika bola orientovaná na pozitívnu a negatívnu obratovú daň s rozličným využitím pre motiváciu želanej spotreby. Ceny potravín zodpovedali možnostiam prevažnej časti obyvateľstva a potravinová nedostupnosť sa prejavila u ľudí dôchodkového veku. Pri vysokých dotáciách pri výrobe mlieka a mliečnych výrobkov spotreba v roku 1990 dosiahla 243,3 litra na obyvateľa za rok a bola porovnateľná s úrovňou Európskej únie, v súčasnosti poklesla na 148 litrov na obyvateľa za rok.
8. Vplyv obchodných systémov na kvalitu potravín je neustálym predmetom občianskeho a štátneho záujmu. Už spomínaná dĺžka garančných lehôt jednotlivých druhov potravín stráca svoj probiotický charakter. Čerstvosť, pestrosť, pravidelnosť a probiotický charakter je doménou regionálnej výroby a spotreby potravín. Obchodné reťazce nadnárodných monopolov prinášajú komfort, vysokú kompletnosť ponuky a vzhľadom na ekonomickú možnosť ponuky znižovanie cien potravín. Regionálna obchodná činnosť ponúka potraviny čerstvé, sezónne, hlavne ovocie a zeleninu, tradične probiotické (napr. bryndza) a stabilizáciu pracovných síl na vidieku. Každé štátne zriadenie musí túto skutočnosť analyzovať a použiť v potravinovej stratégii ako dôležitý faktor vplyvov na zdravotný stav obyvateľstva.
9. V stratégii výživovej politiky je dosť často obchádzaná otázka balenia a gastronomického spracovania v domácnostiach. Ide hlavne o využiteľnosť polotovarov, hotových jedál, konzervovaných jedál oproti čerstvým potravinám. Rozdielnosť reklamy a skutočnej nutričnej hodnoty dokumentuje výroba chleba a pečiva. Výroba chleba a pečiva je spojená s chlebovým obilím v genéze, že zúrodňovanie a nárast hektárových výnosov je spojený s intenzifikáciou pôdohospodárstva. Po organizačnej stránke došlo k zmenám od tzv. úhorového systému hospodárenia cez Norkfortský systém, trávopoľný systém a neskôr viac-honový systém hospodárenia. Ako rozhodujúce intenzifikačné faktory pôsobili umelé hnojivá a chemické ochranné prostriedky. K tomu účelu boli šľachtené všetky odrody obilovín. Neustále používanie chemických ochranných látok spôsobilo, že v prírode sa vytvorili rezistentné druhy mikroorganizmov. U obilovín sa jedná o mikroskopické huby Penicillium, Aspergilus a ďalšie, ktoré majú prokarcinogénne účinky (rakovinové). Tieto sa akumulujú do povrchových vrstiev zrna. Ak sa po-

vrchovej vrstvy zbavíme, vnútorná vrstva predstavuje bielu múku. Moderná veda však tvrdí, že ochranne proti rakovinovým ochoreniam pôsobia celozrnné chleby a pečivá, hlavne proti rakovine hrubého čreva. Propagátori zabudli, že na to treba mať aj odrody tzv. rezistentných odrôd pšeníc, ktoré nemáme. Samotné priemyselné spracovanie potravín uplatnilo nové technológie, napr. pri spracovaní konzumného mlieka do krabíc je v podstate dokázaná likvidácia mikroflóry, enzýmov a iných probiotických látok. Pri spracovaní mäsa a aj v iných potravinárskych výrobách sa dlhodobo výrazne uplatňujú vysoko tepelné tzv. uperizačné, emulgačné, stabilizačné a masirovacie technológie. Pri masirovacích technológiách sa z 1 kg mäsa vyrobí 1,5 kg tepelne upravenej šunky a pri starých technológiách a konzerváciách probiotickými baktériami (šunka Prošuto) sa z 1,5 kg mäsa vyrobí 1 kg šunky. V hydinovom priemysle a jeho technológiách, hlavne v odchove a výkrme, sa používajú antibiotické látky, najmä typu penicilín a iné. Vznikajú baktérie odolné voči týmto látkam s vlastnou produkciou toxínov, eliminujúcou antibiotiká. Tým je daná možnosť vytvárania nových odolných kmeňov mikroorganizmov, ktoré sú rezistentné. Podobné zistenia sú v pestovaní ovocia a zeleniny, ale aj v nových geneticky modifikovaných plodinách, napr. v kukurici a pod. Nahradzovanie pitia vody sýtenými a sladenými nápojmi má negatívny vplyv nielen na metabolické pochody, ale i na narušovanie acidobázickej rovnováhy. Uprednostňovaním gastronomických technológií vysmážania, fritovania a grilovania za použitia olejov a margarínov vznikajú výrazné množstvá transizomérov mastných kyselín, ktoré majú vplyv na vznik novodobých ochorení. Nedostatočná informovanosť spotrebiteľa na druhoch nakupovaných potravín, spôsob ich úpravy a použitia svedčí o nedostatočnej výchove a vzdelávaní v celom školskom a informačnom systéme.

Riešenie stratégie vo väzbe na gnozeologické a fylogenetické otázky je súčasnou požiadavkou doby. Ak porovnávame zdravotný stav s najvyspelejšími štátmi na svete, ako je USA, syndrómami nezdravej výživovej politiky sú hypertenzia, obezita a osteoporóza. Len na liečenie obezity USA vynakladajú ročne 150 miliárd dolárov. Syndrómami je postihnutá v SR signifikantne prevažná časť obyvateľstva. Výhľadové štúdie za súčasného stavu ustanovili, že za ďalších 20 rokov bude rakovinou postihnutých 54 % obyvateľstva, a z toho 50 % nepreží je. Výživová politika a jej konkrétne prejavy v každej historickej dobe sú nedeliteľnou súčasťou životného štýlu.

Vzdelávanie obyvateľstva má rozhodujúci vplyv na tvorbu životného štýlu. V ňom v novodobých podmienkach výživa ovplyvňuje zdravotný stav až do výšky 80 %.

Podpora súčasne známych a overených účinkov správnej výživy má kľúčové postavenie v preventívnych stratégiách s cieľovým riešením zlepšenia zdravotnej kondície obyvateľstva. Do týchto skutočností vstupuje demografický fenomén starnutia populácie, zvyšovanie počtu seniorov z celkového zastúpenia, a tým aj s vyššou prevalenciou viacerých chronických chorôb. To je nový faktor a vyžaduje okrem pestrého sortimentu potravín, aj návrat a používanie históriou overených druhov mäsa, mlieka, ovo-

cia a zeleniny a ich využitie formou liečebnej výživy, ktorej význam bude podľa demografickej perspektívy postupne narastať.

Pokiaľ vo vyspelých krajinách s vyššou úrovňou vzdelania obyvateľstva zdravotné štatistiky vykazujú postupné znižovanie úmrtnosti v skupine tzv. civilizačných chorôb, na Slovensku sa prejavuje v posledných dvadsiatich rokoch opačný trend. Kardiovaskulárne choroby sú príčinou 54 % úmrtí a onkologické 22,1 %. Alarmujúci stav je vo vzostupe výskytu kolorektálneho karcinómu (rakovina hrubého čreva a konečníka) a má podiel 9,1 % na celkovom počte úmrtí. Do číselného radu treba uviesť, že obezitou v SR je postihnutých 40 % obyvateľstva a u mladej generácie 40 % trpí osteoporózou. Na vzostupe sú neurologické ochorenia a participujú 17 % na chorobnom stave populácie.

Do komplexného pohľadu na úlohu potravín vo výžive človeka je potrebné zaradiť nasledovné funkcie:

1. Základné biologické – tým, že potraviny hradia potreby látkovej premeny, podmieňujú normatívny vplyv na optimálny neuropsychický vývin jedinca, zaisťujú zdatnosť, výkonnosť a odolnosť človeka po celý život.
2. Zdravotné – potraviny preventívne pôsobia proti rozširovaniu chorôb, hlavne v klinických stavoch aterosklérozy, cukrovky II. typu, obezity, v metabolických chorobách s určením indikácie liečebnej výživy.
3. Spoločenské – v rodine a spoločnosti plnia významné výchovné poslanie. Ak uvádzame ako základnú filozofickú normu v Európe náboženstvo, jej ideologický základ tvorí kresťanstvo. Marketing predaja a náboženstvo sú vo výchove i v masmediálnej politike v opačnej polohe. Marketing nás nabáda do pokušenia kupovať a celá stratégia je v cene. Tým vlastne popiera vzťah hodnoty, pridanej hodnoty a vzniku reálnej ceny. Marketing a médiá vstupujú do všetkých domácností tempom a agresivitou, ktorú pred 100 rokmi nikto nemohol ani predpokladať. Dochádza k znižovaniu etických a morálnych hodnôt, čo spôsobuje rozpad rodiny. Pre marketing je rozhodujúca reklama, tvorca – redaktor, pikoška a zaujatý poslucháč ako potenciálny nákupca. Ekonomický model masmédií sleduje momentálny efekt. Oproti tomu rodina je dlhodobý vzťah a základ všetkých hodnôt. Najväčším problémom pri liberalizácii v spotrebnej spoločnosti je, že obsah informácií transformuje rodinu z trvalých hodnôt na individualizmus, viac sa propaguje osobná kariéra ako život v rodine. Tento životný štýl je prevládajúci v bohatých skupinách, ktoré svoje bohatstvo, ale i neviazaný život priamo publikujú. Ak propagujú absolútnu dostatočnosť potravín pre úzku skupinu tzv. smotánky, vytvárajú podmienky pre iné sociálno-ekonomické a morálne napätia, preto je potrebné, aby štát vytváral možnosti pre potravinovú dostupnosť najširších skupín obyvateľstva ako prioritu realizácie základných občianskych práv. Ich podstatu tvorí ochrana rodiny, zdravej výživy a životného štýlu, slobody osobného rozhodovania, slobody prejavu ako základu ľudských práv.
4. Kultúrne – špecifické potravinové zdroje, spôsob ich spracovania vytvára možnosti pre množstvo národných jedál. Keď v súčasnosti mnohé z nich predstavujú slovenskú národnú identitu – bryndza, oštiepky, bryndzové halušky, čučoriedky, slivkový lekvár, klobásy, šunka, čierny chlieb a pod. –

sú súčasťou národných zvykov, tradícií, ľudovej kultúry, a tým i identity slovenského národa.

5. Ekonomické – plnia kľúčovú ekonomickú úlohu obyvateľstva, zabezpečenia dostatočnosti potravín, ktoré sú považované za strategické suroviny národného hospodárstva. V podmienkach Slovenskej republiky strategická úloha potravín bola výrazne narušená, čo v ďalšom období bude mať negatívny vplyv na ekonomiku krajiny. Z pozície Európskej únie ako i globalizácie vzniká stav, že počty obyvateľstva na planéte neustále stúpajú a potravinové zdroje pre krytie potrieb zaostávajú. Odborníci pre výživu odhadli, že je možné očakávať 4–6% nárast ceny potravín vo svete, hlavne zlepšenie životnej úrovne novoobjavených lídrov svetovej ekonomiky, ako je Čína, India, Brazília a ďalšie. Nárast populácie na zemeguli a tlaky na výrobu potravín prispejú k zmene ideologickej doktríny na Slovensku v sebestačnosti potravinových zdrojov obyvateľstva. Zložitosť riešenia bude narážať na rozdielne prístupy k potravinovej dostatočnosti v celej Európe z dvoch základných hľadísk:
   a) Rozdielna úroveň objemu dotácií finančných prostriedkov podľa jednotlivých krajín, čo v podstate znamená, že lacné potraviny má ten člen Európskej únie, ktorý má motivačne viazané najvyššie finančné zdroje na jednotku produkcie. To v podstate rozdelilo EÚ na štáty, ktoré zvyšujú poľnohospodársku produkciu, kde ide o zakladajúce štáty Európskej únie oproti neskoršie pristupujúcim štátom EÚ. Výnimku tvorí Poľsko, ktoré v negociačnom procese získalo najviac dotačných titulov.
   b) Rozdielnosť daní z pridanej hodnoty na potraviny, ktorá v podstate vytvára množstvo ďalších rozporných situácií. Štáty s vysokou DPH na potraviny a nízkou dotačnou úrovňou v podstate likvidujú poľnohospodárstvo a potravinový priemysel a stávajú sa závislými na západných štátoch EÚ. Štáty s vysokou daňou z pridanej hodnoty sú v nevýhode pri importe potravín v prípadoch, keď tieto štáty majú nízku DPH na potraviny, napr. Poľsko. Ďalšou závažnou otázkou je rozdielnosť DPH na jednotlivé druhy potravín, kde základné druhy potravín majú spravidla nižšiu DPH ako mnohé priemyselné tovary. Do trhu potravín vstupujú finančné zdroje získané z rozličných fondov, nadácií, prohibičných opatrení a pod. Systém nastavený na jednotnú DPH u všetkých výrobkov je historicky prežitý a je dôležitým signifikantom jeho archaizmu. 9 a 10% daň z potravinových zdrojov historicky známa z obdobia priemyslovej revolúcie (10 % štátu, 9 % cirkvi) výrazne prispeli k hospodárskym a politickým turbulenciám.

Pri stanovení stratégie výživovej politiky je treba brať do úvahy zdravotnícke aspekty, predpokladané demografické a fyziologické zmeny. V štruktúre sa dá predpokladať takýto vývoj:

1. Stagnácia, resp. pokles zastúpenia mladej generácie, čo do celkového počtu obyvateľstva. Očakávajú sa zmeny v tempe telesného a duševného vývoja mládeže a z týchto dôvodov bude prichádzať k zmenám nárokov na kvalitu výživy.

2. Predlžovanie strednej dĺžky života, čo je všeobecný trend vo vyspelých krajinách, ale v prevažnej miere i veľkých štátov, ako sú Čína, India, Malajzia, Brazília, niektoré štáty arabského sveta a pod. Vo všetkých prípadoch sa prejaví syndróm starnutia populácie s nárastom kategórie 65 rokov a viac s požiadavkami na špecifické a diétne druhy výživy.
3. Zníženie počtu ľudí v produktívnom veku:
   a) Historický vývoj bol taký, že početnosť narodených detí neustále stúpala až do zlomových období v druhej polovici 20. storočia. Vek matky pri prvom pôrode sa zvýšil a viacdetnosť sa stála výnimkou, čím počet ľudí v produktívnom veku bude klesať. Došlo k zmene zníženia svalovej námahy pri práci, a tým adekvátne k znižovaniu spotreby energeticky bohatých potravín (Slovensko má opačný trend).
   b) Podstatné zvýšenie neuropsychického zaťaženia v dôsledku duševného a zmyslového vypätia pri každodennej práci v bežnom živote a v rodine. Vývoj nastolí požiadavku na výrobu biologicky vysoko hodnotných potravín s bohatým obsahom predovšetkým probiotických a ochranných látok, hlavne vitamínov, minerálov, bioflavonoidov, mastných kyselín, bielkovín pri výrazne nižšej požiadavke na energetickú hodnotu. Budeme musieť riešiť historický prechod od výroby potravín súvisiacich s vysokou energetickou hodnotou pri fyzicky náročných prácach, pre súčasnú potrebu nutričnej hodnoty výrobkov.
4. Oproti predchádzajúcim obdobiam sa zvyšuje počet obyvateľstva s prevalenciou tzv. civilizačných ochorení. Úrady verejného zdravotníctva ich dávajú do nasledovnej rovnice: arterioskleróza, obezita, osteoporóza, inzulínová rezistencia, hypertenzia, dna a metabolické poruchy. Zhoršujúci sa stav obyvateľstva nastolí požiadavku na riadenú výživu cielene orientovanú na prevenciu klinických jednotiek.

Analýza súčasného stavu výživovej politiky a jej vplyv na zdravie preukázateľne potvrdzujú získané výsledky vo vednom odbore nutrigenomike. Tento vedný odbor s fylogenetickou presnosťou určuje príčiny, ale aj zmeny, ktoré vytvárajú nové výživové syndrómy pre nový životný štýl a novú kvalitu života. Oproti predchádzajúcim obdobiam za posledných 20 rokov došlo k výrazným zmenám v spotrebe množstva a kvality mlieka a mliečnych výrobkov, ako prvej, najdôležitejšej a kompletnej potraviny. Mlieko, mliečne výrobky a potraviny rastlinného typu (obiloviny, ovocie, zelenina) najdlhšie vplývali na tvorbu výživového genómu ako najkonzervatívnejšej zložky vývoja ľudí. V mnohých krajinách mierneho pásma sa stali výrobky prostriedkami pre prežitie hlavne v zimnom období, nielen formami ich mechanického uskladnenia, formami použiteľnosti, ale aj rozdielnymi probiotickými kvalitami. Vznikli nové typy výrobkov, hlavne syrov, napr. ementálske syry v alpských oblastiach, ale na Slovensku hlavne sudované ovčie syry, rozličné formy konzervovania mäsa (napr. klobásy), sušené výrobky, chladené výrobky a pod.

Výrazné zvýšenie osteoporózy je spájané za posledných 20 rokov so zníženou spotrebou mlieka z 243 litrov na obyvateľa a rok na dnešných 138 litrov. Čo do kvality hlavne konzumných mliek sa prechodom na konzervačné technológie znížil ich probiotický význam. Rozdiel deficitu hlavne v ionizovanom vápniku nie je možné nahra-

diť iným druhom potravín. Spotrebou 5 kg syra na obyvateľa sme zaradení na posledné miesto v Európe.

Závažné zmeny nastali v spotrebe mäsa. V 90. rokoch minulého storočia spotreba dosahovala až 93 kg na obyvateľa a rok, dnes je spotreba na úrovni 60 kg. Štrukturálne sa spotreba zmenila v prospech spotreby 34 kg bravčového mäsa, 24 kg hydinového mäsa. Tieto predstavujú dominantnú spotrebu. Z historického hľadiska a jednoduchej bilancie neobstojí tvrdenie, že znížením tzv. červeného mäsa, t. j. hlavne hovädzieho a ovčieho, sa zlepší zdravotný stav obyvateľstva. Pravdou je opak, a preto základné príčiny treba hľadať v súčasnej spotrebe jednotlivých druhov mäsa. Stav možno dať do týchto súvislostí:

a) Nevyužitím potencie produkčných schopností lúk a pasienkov dochádza k zníženiu probiotických potravín na Slovensku.
b) Dovážaním mäsových výrobkov formou bravčových polovičiek (bez vnútorností) a hydiny narastá enviromentálny problém recyklácie zdraviu škodlivých látok, ako sú ťažké kovy, chemické reziduálne ochranné látky, ale hlavne polyfenolické látky, dioxíny. Uzavrel sa okruh nezdravá pôda, nezdravé potravinové zdroje, zoonómy zvierat a zhoršujúci sa zdravotný stav obyvateľstva. Zmenu možno navodiť len riešením prvopočiatku problému, t. j. prijať koncepciu na výrobu biologicky zdravých surovín – potravinových zdrojov a potravín.
c) Nové technológie pri spracovaní mäsa narušili naturálny systém výživy a obehu živín v prírode. Do tejto skupiny určite patria:
   - emulgačné a stabilizačné technológie, ktoré v podstate znamenajú neustále znižovanie nutričných hodnôt potravín,
   - separačné technológie, kedy dochádza vplyvom tlakov k vylisovaniu všetkých živín, ale i škodlivín a spracovávajú sa substitúciou použitia lacnejších surovín s tepelným opracovaním.

V poslednom období napriek lobistickej reklame výsledky dlhodobých štúdií najvyspelejších ústavov sveta potvrdzujú, že jednou z príčin civilizačných ochorení je vysoká spotreba saturovaných olejov a margarínov. Na Slovensku bola zistená spotreba vrátane skrytých tukov do výšky 51,3 kg na obyvateľa ročne. Rozdielnosť je v tom, že metabolizmus živočíšnych tukov (hlavne masla, bravčovej masti) je metabolicky iný ako umelo vytvorených saturovaných tukov margarínov. Zmenou makroštrukturálneho transportu v ľudskom tele dochádza k poškodzovaniu srdcovo-cievneho systému, na ktoré je odpoveďou zvýšená tvorba zlého cholesterolu.

Podobne sú novodobé choroby spájané so zvýšenou spotrebou repného cukru, ktorý dosiahol viac ako 51 kg na obyvateľa a rok. Ak dáme dohromady len dva druhy potravín, a to tuky a cukry, vzniká nadspotreba v energetickom prísune u každého obyvateľa.

S vybilancovaných dávok potravín, ktoré najlepšie charakterizujú súčasný výživový stav, je poddimenzovaná spotreba zeleniny a ovocia v čerstvom stave, bez geneticky modifikovaných zásahov, ochranných a konzervačných chemických prostriedkov, kľúčovým faktorom pre zdravotný stav obyvateľstva. Spoločenská klíma výroby to charakterizuje prieskumom v produkčných oblastiach Slovenska (južné časti Sloven-

ska) – načo mám vyrábať ovocie a zeleninu, keď to nemám komu predať? Ide o závažný ekonomicko-spoločenský faktor, ktorého riešenie je nevyhnutné.

Vzťah výživy a civilizačných ochorení dávajú do súvislosti štatistické údaje za posledných 20 rokov s prognózou do roku 2040. Uvádzajú, že okrem základných druhov potravín najvýraznejšie deficity budú vo vitamíne C, krytie bude len 70 %, vitamíne B2 78 %, oscilácii nedostatku železa a vitamínu A, v zimnom období vitamínu D a krytie vápnika na 84 %. Podobne sa to prejaví v nedostatočnom krytí potreby polynenasýtených mastných kyselín radu n-6, n-3, z chemických látok ako sú eikosanoidy, kyselina arachidonová, leukotriény a hormóny. Výraznejšie sa prejavia choroby spôsobené campilobakteriózou, choroby neuropsychické, ale hlavne rôzne typy rakoviny.

V historickom kontexte je paradox v tom, že kriteriálnu hodnotu „ľudské zdravie" pri dostatku a prebytku potravín viac ohrozuje nevyvážená, nerovnomerná, nedostatočne probiotická výživa, hlavne pri vysokej spotrebe saturovaných olejov a margarínov, cukru, sladených nápojov, soli a reziduálnych komponentov v potravinách ako nedostatok potravín. Pre spotrebiteľa je dôležité, aby vedel, ktoré druhy, v akej skladbe a z akých zdrojov vrátane obchodných reťazcov a gastronomických úprav zhoršujú zdravotný stav. To nezmenia žiadne legislatívne úpravy v označovaní, pretože dávajú informáciu, ale nie návod na realizáciu. Pre porovnanie: konzumenti alkoholu a fajčiari majú jasnú informáciu, čo im škodí. Pri nadspotrebe tukov, hlavne olejov a margarínov, cukru, soli ich konzument spravidla používa bez znalosti dopadu na zdravie a v dobrej viere. A práve na alkohole a fajčení sa pri fiškálnych zásahoch znižovania spotreby formou zvyšovania obratovej dane pre spotrebiteľa vytvárajú podmienky ekonomickej nedostupnosti a naopak probiotické potraviny treba ekonomicky zvýhodniť formou nižšej DPH, mínusovej obratovej dane, teda fiškálne zvýhodnenie probiotických druhov mliečnych výrobkov, mäsa, rastlinných produktov, ovocia a hlavne zeleniny. Štát pri modelovaní zdravotného stavu obyvateľstva nemôže prohibičné opatrenia využívať ako zdroj príjmov, ale naopak ako ekonomickú normu znižovania potravín, ktoré negatívne vplývajú na zdravotný stav obyvateľstva.

Históriu zložitosti a rôznorodosti problematiky zdravia a výživy potvrdzujú všetky dlhodobé vedecké štúdie, ktoré vybilancovali korelačný vzťah výživy a zdravotnej kondície spoločnosti. Poučenie je preto v tom, aby dlhodobé skúsenosti pri výrobe, spracovaní, predaji a gastronomickej využiteľnosti vychádzali zo skúseností predchádzajúcich generácií. Výroba potravinových zdrojov a spracovanie ku konečnému spotrebiteľovi výrazne predstihuje historicky danú nutrigenomickú výbavu človeka. Protichodnosť histórie a súčasnej reality je rozdielom medzi teóriou a praxou, medzi históriou a skutočnosťou, čo príčinne spôsobuje civilizačné ochorenia.

Závažnosť týchto vzťahov nielen v Slovenskej republike, ale i v mnohých vyspelých štátoch dokumentuje rýchle tempo nárastu civilizačných ochorení a Slovenská republika a jej štátom riadené orgány, nerešpektujúc a neuvádzajúc teoretické výsledky do praxe, vytvorili podmienky vstupu antibiotickej genocídy.

Nepriaznivé vplyvy na poľnohospodárstvo a výživu obyvateľov

Šarlota Drahošová

V štátnych archívoch na Slovensku je uložených skutočne veľa dokumentov k dejinám poľnohospodárstva, pretože toto odvetvie vždy patrilo k najzákladnejším zložkám života človeka. Len do nich načrieť a nájsť si čas. Dnešný život sa príliš vzdialil od prírody a jej zákonitostí. Ideálne by bolo, keby človek žil v súlade s prírodou, ale ako nám dejiny i prítomnosť ukazujú, je to neustály boj, pri ktorom má raz navrch príroda, inokedy človek a vlastne navzájom sa potrebujú a navzájom si robia dobre i zle. Činitele, ktoré ovplyvňovali a stále ovplyvňujú dianie v poľnohospodárstve, sú rôznorodé – zákonité i nevyspytateľné. Počas odbornej práce s archívnym materiálom sa vtláčajú do pamäti najrôznejšie prípady a situácie. Podávame na ilustráciu pár príkladov z Tekovskej a Nitrianskej oblasti.

V okolí Babindolu je dnes už prakticky len jeden malý fliačik lesa. Tento stav má možno korene už v 14. storočí, kedy sa udial jeden z ničivých krokov človeka. Poddaní zo susedného Veľkého Klasova na príkaz svojich zemepánov Forgáčovcov z Gýmeša uprostred zimy v roku 1398 rúbali les na spornom území medzi Babindolom a Malým Klasovom 10 dní a 10 nocí a všetko drevo odvážali so sebou. Forgáčovci boli známi nie vždy vyberaným chovaním voči najbližšiemu okoliu, konali tak na základe spochybnenia hranice medzi obcami Babindol a Malý Klasov. Dohoda Forgáčovcov so zemanmi z Babindolu o odškodnom za prispenia zástupcu Nitrianskej kapituly nebola pre prírodu žiadnou náplasťou.[1]

Iným príkladom zlomyseľnosti človeka bol prípad poddaných z neďalekých Mochoviec, patriacich k Levickému panstvu, ktorí si v lete 1614 doslova vyšliapli na polia susedných Čifárčanov, pokosili a pošliapali časť úrody z poľa, ktoré bolo v držbe Jána Pybera, bývalého prefekta Svätobeňadického panstva. Sigfríd Kolonič, ktorý vtedy sedel vo väzení vo Viedni za machinácie s pôdou, sa listom plne postavil za čin svojich poddaných. Nuž, aký pán, takí poddaní.[2] Asi o 150 rokov neskôr z neznámeho dôvodu, nepochopiteľného pre Čifárčanov, opäť susedia z Mochoviec so 180 koňmi vyšliapali v roku 1756 cesty cez rozrastajúce sa zelené obilné siatiny. Išli zámerne tromi smermi, hoc k dispozícii bola s Čifárčanmi udržiavaná cesta do Mochoviec. V mäkkej pôde, do ktorej sa kone hlboko zabárali, pošliapali budúcu úrodu, z ktorej mali Čifárčania žiť a platiť dane. Ťažko sa susedom takéto príkoria odpúšťali. Druhú stranu k takémuto kroku, keď siahali na podstatu živobytia, viedli konfesionálne nezhody, keďže obyvatelia každej obce boli iného vierovyznania.[3]

Ďalší veľký okruh deštruktívne vplývajúci na život roľníka a na výživu obyvateľov tvorili, ako to vidíme i dnes, a tvoria choroby zvierat, najmä, ak sa dejú v masovejšom meradle a zasahujú širšie teritórium. Príklad pochádza z Tekovskej stolice z rokov

---

[1] DRAHOŠOVÁ, Šarlota (ed.). *Babindol 1271*.Babindol : Obecný úrad v Babindole, 2002, s. 11.

[2] Archív Ostrihomskej kapituly, Hodnoverné miesto Ostrihomskej kapituly, 1614, c. 7, f. 10, n. 24; Štátny archív v Nitre (ďalej len ŠAN), Tekovská župa, kongregačné písomnosti (ďalej len TŽ, kongr.), 1616, f. 7, n. 9.

[3] ŠAN, TŽ, kongr. 1758, f. 15, n. 26.

1735–1739, kedy následkom dobytčieho moru veľmi poklesli stavy dobytka v Tekove, v tomto období uhynulo vyše 8 000 kusov záprahového dobytka, vyše 5 000 kusov kráv, okolo 7 000 kusov mladého dobytka a 33 000 kusov drobného zvieratstva. Mor postihol napr. vo Vrábeľskom okrese 4 257 kusov oviec a kôz. Okrem výživových problémov nastali ťažkosti s vykonávaním poľnohospodárskych prác pre nedostatok ťažných zvierat. Chýbajúce peniaze boli problémom pri zakladaní nových chovov.[4]

Keď úrodu naši predkovia dopestovali, vyvstal problém jej uchovávania. Hladný bol aj nepriateľ, v tomto prípade hlodavce. Zaujímavé je, že napr. hlodavce, konkrétne myši, v roku 1787 zničili značnú časť úrody uskladnenej v obilných jamách štyridsiatim obyvateľom v Čifároch a tridsiatim štyrom v Telinciach, ako sa píše v hlásení tekovskému podžupanovi, čím spôsobili obyvateľom veľké nešťastie, okrem toho, že prišli o značnú časť vlastného zásobovania, museli splniť predpísanú dávku obilia do vojenského skladu z pšenice, jačmeňa a ovsa.[5]

V očiach poddaných podobné postavenie ako hlodavce mali vojaci, či už ubytovaní na zimu alebo vyberači daní. Povinnosť ubytovania a stravovania vojakov a koní v obciach neraz vedela doviesť obyvateľov do takého zúfalstva, až sa vyhrážali listami, že všetci opustia dedinu. Najhoršie na tom boli dediny, ležiace pri vojensky vyťažených krajinských cestách, v ktorých sa vojaci ubytovali aj niekoľkokrát do roka.[6] Pre ilustráciu uvádzame povinnú stravu vojakom, ktorí vyberali dane v roku 1861 a v obciach sa zdržiavali 1–3 dni: pri raňajkách si pochutili na chlebe s pálenkou, na obed mali polievku, maslo, mäso s omáčkou a ešte im boli poddaní povinní poskytnúť niečo na večeru, pričom každá rodina sa snažila dodržať tento jedálny lístok. Keďže nechceli mať problémy s vojakmi a vrchnosťou, neraz si jedlo odtrhli od vlastných úst alebo požičiavali od susedov, no a koňom patrilo seno a obrok.[7] Takýchto svedectiev z listov, z ktorých cítiť zúfalstvo, keď sa ľudia dozvedeli o ďalšom ubytovaní vojakov, je v archívoch nadostač.

Vojny sú jedným z najdeštruktívnejších činiteľov vo všetkých odvetviach života, poľnohospodárstvo nevynímajúc. Zo sledovanej oblasti sú príkladom boje maďarskej Červenej armády a československého vojska. Čifáre, ako centrálna obec bojov v priebehu júna 1919, zo dňa na deň niekoľkokrát menili víťaza. Neustále presuny a paľba ťažkého delostrelectva zanechali spúšť v obci i v jej okolí. V zdevastovanom preriedenom lese chýbalo mnoho vojakmi vyťatých stromov, pri streľbe hynuli zvieratá, a ktoré prežili, padli ako potrava vojakom. Žiaľ, tento istý scenár sa opakoval pri domácich zvieratách, hlavne pri dobytku, a keď skonštatujeme vojakmi vyrabované či zrekvirované domáce potraviny a zásoby, tak dielo skazy bolo dokonané. V tomto prípade, ak rozšírime pohľad, spomínané boje zanechali Tekovskú župu v žalostnom stave. Podľa hlásenia podžupana vojská spotrebovali všetky zásoby životných potrieb, ktoré boli určené k výžive obyvateľstva. Došlo k vyživovacej kríze, stav dobytka klesol o 60 %.[8]

---

[4] ŠAN, TŽ, kongr. 1737, f. 11, č. 45, 1740, f. 11, č. 28; DRAHOŠOVÁ, Šarlota (ed.). *Čifáre 1209–2009*. Čifáre : Obecný úrad v Čifároch, 2009, s. 33.

[5] ŠAN, Nitriansky dištrikt, tekovský podžupan, 1878, f. 5, n. 520, f. 3, n. 466, f. 18, n.148.

[6] ŠAN, TŽ, kongr. 1754, f. 4, č. 21.

[7] ŠAN, TŽ, podž. adm. 1861 /A, č. 191.

[8] ŠAN, TŽ, prez. 1919, č. 1118. Medvecký, Karol Anton. *Vpád maďarských boľševikov na Slovensko v roku 1919*. Bratislava : 1936, s. 148, 149, 279, 288.

Spomínali sme už hlodavce, ešte menším živočíchom je voška, nazývaná filoxéra viničová, ktorá spôsobuje vyhynutie koreňa viniča. Ako je známe, jej ničivé účinky mali v minulosti veľký teritoriálny dosah. Aktívne pôsobila v poslednej štvrtine 19. storočia a začiatkom 20. storočia. Vinohradníci ju zaznamenali v rôznych krajinách Európy. V Uhorsku sa začala sporadicky objavovať v roku 1874. Dopady boli veľké, pretože zásadne pozmenila charakter vinohradníctva. Niektoré vinice neboli vôbec obnovené. Vinohradníci boli nútení uvažovať o spôsobe ochrany, prenikli nové druhy viničov, zaostávajúce kvalitou, ale odolnejšie voči voške, používané predovšetkým ako podpníky. Najistejším spôsobom bolo radikálne vyničenie chorých koreňov. Choroba prinášala aj sociálny rozmer – rozpad trhu s vínom, nárast nezamestnaných. Plný zásah muselo prežiť i dovtedy dobre prosperujúce zoborské vinohradníctvo a tiež vinohradníctvo vo všetkých obciach v širokom okolí, ktorého obnova trvala dve desaťročia, aj to nie v plnom rozsahu. Na Zobore sa miešali políčka obilia a zemiakov s pásmi vinohradov. Odvtedy sa datujú ešte i dnes kde-tu pestované samorodné odrody, ako Otelo, Rupestris, Ripária a pod.[9]

Je zriedkavosťou, že sa chladné počasie vyzúri v relatívne teplom období, keď to málokto očakáva a zasiahne do pravidelných agrotermínov rastlín. Toto sa udialo z 23. na 24. mája 1866. Okolie Nitry v Nitrianskej župe postihol mráz a následne sucho. Teritoriálne jeho následky siahali až do okolia Vrábeľ v Tekovskej župe. Podľa štatistických údajov Priemyselnej a obchodnej komory v Bratislave sa vinohradníctvu v tejto oblasti darilo k spokojnosti užívateľov viníc.[10] V túto noc však zamrzli nielen vinice, ale predovšetkým obilniny omnoho potrebnejšie pre výživu obyvateľov a dobytka, kukurica, zemiaky a všetky jednoročné teplomilné rastliny, ale aj ovocné stromy. Z vtedajšieho Vrábeľského okresu táto prírodná skaza postihla 18 obcí. Znovu dosiali fazuľu a kukuricu. O dva týždne prišiel veľký vietor a urobil ďalšiu škodu na krmive a raži. Takáto udalosť mala v minulosti omnoho väčší dosah na ľudí, ako to vnímame dnes, pretože každá rodina bola vlastnou samozásobiteľskou jednotkou z hľadiska výživy a prežitia vôbec. Obyvateľom týchto obcí vyvstal problém zabezpečenia výživy pre najbližšie mesiace, pretože väčšina zásob bola použitá pri jesennej a jarnej sejbe, ale zároveň museli myslieť na zimné zásoby. Nové siatie alebo zabezpečenie krmiva pre dobytok sa župná správa rozhodla riešiť nájdením zásob v iných oblastiach krajiny a finančnými výpožičkami pre postihnutých. Pri nedostatku kapitálu v rukách roľníkov bolo toto jediné riešenie, ktoré však zanechávalo nepriaznivé stopy pre rodiny do budúcna.[11]

V roku 1878, v noci z 30. na 31. augusta, zasiahla obce Tekovskej župy neobvykle silná prietrž mračien. Voda brala so sebou všetky výtvory ľudských rúk, ako aj úrodu. Najviac bol postihnutý okres Topoľčianky, Hronský okres a Vrábeľský okres. Napr. v okrese Topoľčianky bolo 8 domov úplne zničených, stratených 400 oviec, ošípané, rožný statok, hydinu podľa vyjadrenia v dokumente ani nedokázali zrátať. Ničivá voda odniesla nevymlátené obilie v stodolách, a to, ktoré bolo na poliach, vraj už bolo nepoužiteľné. Voda brala mosty, vozy sa nemohli dostať na polia. V tomto okrese sa

[9] DRAHOŠOVÁ, Šarlota. *Keď v Nitre vína bolo málo.* In Historická revue, roč. 10, 1999, č. 2, s. 32.

[10] ŠAN, TŽ, podž. adm. 1864/F, č. 34.

[11] ŠAN, Botka z Malých Vozokán, f. 30, ŠAN, Núdzový výbor Nitrianskej župy I., 1866 III, č. 740.

spúšť týkala obcí Čierne Kľačany, Volkovce, Závada, Nemčiňany, Rohožnica, Malé Vozokany, Veľké Vozokany, Červený Hrádok, Nevidzany. Všade hlásili zničenú úrodu, utopené a stratené domáce zvieratá. Žiaľ, boli aj dvaja mŕtvi. I v zozname postihnutých vrábeľských obyvateľov sa najčastejšie opakujú zničená úroda obilia, sena, slamy, zvierat.[12]

Nechoďme ďaleko do minulosti. Veľké sucho v roku 1947, ktoré spôsobilo neúrodu obilnín a krmovín, nútilo roľníkov hromadne predávať dobytok, pretože ho nemali čím kŕmiť, a týmto spôsobom získali prostriedky na živobytie. Z Vrábeľského okresu po skončení mlatby muži odchádzali do priemyselných krajov Slovenska a Čiech a robili to roľníci, ktorí boli zviazaní s pôdou a málokedy ju opúšťali.[13]

Spomenuli sme len niekoľko udalostí z minulosti, ktoré navodzujú paradoxné myšlienky, na jednej strane, aká je ťažká práca človeka s pôdou a na druhej strane, ak neberieme do úvahy svojské zákony prírody, človek sám je do značnej miery ničiteľom výsledkov svojej práce.

[12] ŠAN, TŽ, adm. X /163/1878.

[13] ŠAN, pobočka v Nitre, Okresný národný výbor vo Vrábľoch, prez. 1947, č. 146.

O problémoch súvisiacich s pramennou základňou a výpovednou hodnotou dokumentov (nielen k dejinám pôdohospodárstva) v našich archívoch

Vladimír Wolfshörndl

V našom príspevku prezentujeme úvahu o problémoch súvisiacich s pramennou základňou a výpovednou hodnotou dokumentov v našich archívoch.

Len veľmi stručne spomenieme tie momenty štátoprávneho vývoja pôdohospodárskeho rezortu na Slovensku, ktoré ovplyvnili pramennú základňu a výpovednú hodnotu písomných záznamov, ako u ich pôvodcov, tak aj v archívoch.

Zo štátno-mocenského a politicko-právneho hľadiska pojem (termín) „slovenské pôdohospodárstvo" ako samostatný fenomén je problematický. Ide skôr o geopolitické vymedzenie daného pojmu. Vznik prvej Československej republiky neznamenal také veľké zmeny, a to ani v pôdohospodárskom rezorte, ako sa zvykne tradovať. Na ministerstvá z Rakúsko-uhorskej monarchie (uhorské kráľovské Ministerstvo poľnohospodárstva a predlitavské Ministerstvo orby) nadviazalo Ministerstvo zemedelstva s pôsobnosťou pre celú republiku (1918). Vznikli tak vrcholné ústredné úrady pre jednotlivé rezorty na Slovensku, ktoré preberali právne poriadky, organizačné štruktúry a spisové manipulácie z bývalej monarchie – a to už zabehnuté, bez väčších otrasov a kontinuálne – čo nakoniec môžeme posudzovať pozitívne. (Prekvapivo vládna poľnohospodárska politika monarchie sa v 70. – 80. rokoch 19. storočia vyhýbala priamym zásahom do poľnohospodárskej výroby a obmedzovala sa na všeobecné opatrenia sledujúce ochranu poľnohospodárskej výroby – čo však už v budúcom vývoji nemôžeme konštatovať). Negatívom je, že po vzniku Československej republiky pôsobnosť týchto úradov, ich výkonná moc, právomoci a kompetencie boli postupne okliešťované. Či už to bola Expozitúra Ministerstva zemedelstva v Bratislave, ktorá pôsobila v rokoch 1920–1928, vznikom ktorej sa oslabil vplyv úradu Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, alebo to bolo obdobie krajinského zriadenia (Krajinský úrad v Bratislave – VII. skupina) a hlavne v rokoch 1945–1968 došlo postupne a cieľavedome k okliešťovaniu právomoci povereníctiev. Tieto nakoniec len preberali a vykonávali direktívy pražských centralistických ministerstiev. Potvrdením klasického výroku „História sa opakuje" je ten fakt, že po roku 1945 zasahovalo Ministerstvo zemedelstva do pôdohospodárskej správy na Slovensku ustanovením zmocnenca ministra zemedelstva pri Povereníctve pôdohospodárstva a pozemkovej reformy – podobne ako Expozitúra Ministerstva zemedelstva v období prvej Československej republiky.

Po roku 1949 prebehla decentralizácia agend z povereníctiev na krajské a okresné národné výbory, čo znamenalo ďalšie okliešťenie právomocí povereníctiev. V podstate to znamenalo, že povereníctva sa stali len akýmsi medzičlánkom medzi pražskými ministerstvami a národnými výbormi. (Len ako perličku a snáď aj menej známy fakt spomenieme, že v dôsledku februárových udalostí prevzal predseda Zboru povereníkov Gustáv Husák, 23. februára 1948, dočasne správu Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy).

Z uvedeného štátoprávneho vývoja sa dostávame k jadru našej kritickej úvahy. Ako sme už spomenuli, postupné okliešťovanie právomocí, kompetencií, decentralizácie a časté reorganizácie negatívne ovplyvňovali činnosť úradov a v konečnom dôsledku aj ich písomnú produkciu. Čo je však z nášho pohľadu dôležité, že uvedené skutočnosti ovplyvnili aj kvalitu (obsah) pramennej základne týchto úradov, a tým oslabili i výpovednú hodnotu budúcich archívnych dokumentov. Časté reorganizácie (v mnohých prípadoch len zmena názvu úradu) ovplyvnili aj archívno-teoretické a archívno-metodické postuláty a v konečnom dôsledku „rozkolísali" archívnu prax pri určovaní pôvodcu, či pôvodcov (provenienciu) a tvorbu archívnych fondov (či pôjde o jeden archívny fond alebo viac archívnych fondov). Je to o to dôležitejšie konštatovanie, že rozpor medzi politickou či právnou normou a jej naplnením v praxi existuje hlavne v najnovšom období a v mnohých prípadoch skresľuje (niekedy aj vedome) historické fakty. V týchto súvislostiach si myslíme, že nie je docenená ani kritická interpretácia výpovednej hodnoty archívnych dokumentov ako pramennej základne pre historický výskum dejín najnovšieho obdobia. Na rozdiel od archívnej analýzy dokumentov, ktorá je „užšia", má historická analýza prameňov „širší" záber (interdisciplinárny výskum). Je tu tiež ďalší problém – problém kompletnosti budúcich archívnych fondov (archívnych dokumentov, ktoré sa nezachovali už u pôvodcu, „divoké" skartácie a podobne). V archívoch to znamená „zmapovať" tieto skutočnosti tak po kvalitatívnej stránke, ktorá sa často preceňuje, ako aj po kvantitatívnej stránke, ktorá sa zasa podceňuje. Prekvapivo však kvantitatívna stránka je problémom nielen pre archivára, ale aj pre bádateľa (historika).

Bádateľ novovekých, moderných, novších, najnovších a súčasných dejín (aj tu sú problémy s terminológiou) má výhodu v dostatku prameňov rôzneho druhu. Paradoxne však táto výhoda je kontroverzná (v negatívnom zmysle) a v konečnom dôsledku zavádzajúca. Musíme konštatovať, že je to ďalší z problémov, a to z jednoduchého dôvodu. Aj keď za ostatné dve-tri desaťročia ubudlo mnoho nespracovaných, prípadne nedostatočne spracovaných archívnych dokumentov, musíme upozorniť na ten fakt, že doterajšia archívna prax – a nie je to vina archivárov – nestačí na to, aby bol zachytený každý archívny dokument (až na jednotlivinu). Bádatelia často zabúdajú na to, že najrozšírenejšia archívna pomôcka – inventár – nefixuje každý archívny dokument (čím by sa v mnohých prípadoch predišlo zbytočným invektívam). Je bohužiaľ hudbou budúcnosti, keď všetky archívne fondy budú spracované formou katalógov, prípadne počítačovou technikou (skenovaním a podobne) – čo však tiež predpokladá isté usporiadanie „klasickou" formou a nebojme sa povedať, že aj „ručnou" prácou v archívoch. Zatiaľ je tiež zbožným želaním, že pôvodcovia budúcich archívnych fondov budú odovzdávať perfektne vypracované preberacie zoznamy až na jednotlivé dokumenty.

Resumé

Archivfonds zur Geschichte der Landwirtschaft in der Slowakei im Slowakischen Nationalarchiv

Eva Vrabcová

Das Ziel unseres Beitrags ist über die Studiumsmöglichkeiten der Problematik in dem Slowakischen Nationalarchiv zu informieren. Es befinden sich hier mehr als 250 Archivfonds, die Dokumente beinhalten, die mit der Geschichte der Landwirtschaft in der Slowakei zusammenhängen. Vom zeitlichen sowohl als auch räumlichen Standpunkt aus, ist es nicht möglich sich mit jedem einzelnen Archivfond gründlich zu beschäftigen, deswegen bringt der Beitrag nur die Auswahl der wichtigsten und interessantesten Archivfonds.

In der Abteilung der älteren Fonds des SNA befinden sich Archivdokumente ab dem 13. Jahrhundert bis zum Jahr 1918. Fast alle Archivfonds dieser Abteilung sind die Informationsgrundlage zum Thema. Es sind vor allem Archive der Adelsgeschlechter und Herrengüter, Archive der öffentlichen Fonds, Archive der kaiserlichen Eigentümer in der Slowakei, Kirchgemeindearchive und Archivdokumentation der Beglaubigungsorte. Neben den genannten großen Archivgesamtheiten finden wir Dokumente zur Geschichte der Landwirtschaft auch in manchen persönlichen Fonds und wir dürfen auch die umfangreiche Landkartensammlung nicht vergessen, deren ältesten Landkarten aus dem 17. Jahrhundert stammen. Die Abteilung der neuen Fonds des SNA verwaltet vor allem Archivdokumentation, die aus der Tätigkeit der höchsten Organe der Staatsverwaltung entstanden ist, von 1918 bis 1968. In der Studie werden ausgewählte Archivfonds der wichtigsten Verwaltungsorgane vorgestellt. Zum Schluss beschäftigt sich der Beitrag mit den Archivfonds, die von der Abteilung der vorarchivischen Schriftgutverwaltung des SNA verwaltet werden. Neben den Aufgaben im Bereich der vorarchivischen Fürsorge, übernimmt die Abteilung in die Dauerarchivaufbewahrung die Archivdokumente der Zentralverwaltungsorgane und Staatsverwaltungsmacht und Organisationen ab dem Jahr 1969.

Staatliches zentrales Bergarchiv als Quellengrundlage zur Geschichte der Forstwirtschaft

Elena Kašiarová

In dem Staatlichen zentralen Bergarchiv sind 333 Archivfonds gesammelt. Das Archiv ist zuständig für die Archivierung von Unterlagen der Behörden des Berg- und Hüttenwesens sowie der Montanunternehmen und mit denen verbundenen Subjekte. In beiden Gruppen befinden sich auch solche, die auch Quellen zur Geschichte der Forstwirtschaft beinhalten. Der Grund dafür ist die Tatsache, dass das alte Bergwesen ohne Holz gar nicht funktionieren könnte, deswegen musste es für die Wälder dementsprechend sorgen.

Das Holz war notwendig nicht nur für den Bau verschiedener Objekte, deren Heizung und Geräteherstellung, immer mehr auch für das Ausspreizen der Schächte und

Stollen, für spezielle Transport-, Zug-, Tank- und Aufbereitungsanlagen und vor allem für die Herstellung der Holzkohle. Für Gruben wurden ganze Wälder ausgegliedert. Zuerst sorgten Bergbaumeister und Behörden des Bergwesens dafür. Eine Sonderwaldverwaltung für das mittelslowakische Bergbaugebiet wurde im Jahr 1735 gebildet.

Mit Hilfe der Archivdokumente des Bergbauarchivs kann man die Entwicklung der Forstverwaltung, den Arbeitsinhalt verschiedener Forstbeamten, das Wirtschaften mit dem Holz, die Zusammensetzung und den Gesundheitszustand der Wälder, deren Anbau und Beschädigung, die Bestrafung der Schädiger und den Waldschutz folgen. Das Schriftgut informiert uns auch über die Einführung der neuen Arbeitsweisen und Fächer, über die Bildung der Fachleute und die Kategorisierung der Arbeiterberufe. Es ist möglich die Kenntnisse über weitere Waldprodukte (Waldfrüchte, Tiere, Pilze) und ihre Nutzung zu sammeln, sowie über die Lebensbedingungen der Menschen, die berufstätig in diesem Bereich waren. Forstlandkarten widerspiegeln die Landschaftseigenart, den Zustand und die Waldbestands- und Grundstückssorten usw.

Diese und weitere Forstthemen können wir im Zeitabschnitt ab dem 16. Jahrhundert folgen, als man in den Bergbaugebieten eine erhöhte Aufmerksamkeit den Wäldern gewidmet hat, bis Anfang der 70. Jahre des 19. Jahrhunderts, als die Reservatswälder von dem Bergbauärar ausgeschlossen wurden. Mehr oder weniger Informationen kann man nicht nur über das Forstwirtschaften in dem mittelslowakischen aber auch ostslowakischen Bergbaugebiet gewinnen.

Die Landwirtschaft im Bereich der Lausitzerkultur im Gebiet des Mittel- und Unterlaufes der Waag in der jüngeren und späten Bronzezeit und in der Hallstattzeit

Peter Podolan

Der Beitrag versucht ein komplexes Bild der Landwirtschaft im Zusammenhang mit dem Naturbereich und der Besiedlung der Lausitzerkultur zu entwerfen, in der Zeit ihrer Existenz im Gebiet des Mittel- und Unterlaufes der Waag in der Slowakei. Nach der Abgrenzung des Gebietes, das als Sammelgebiet für das Material und die Ergebnisse der Analyse einer weiten interdisziplinären Forschung diente, widmet er die Aufmerksamkeit der einzelnen Faktoren der Naturbedingungen, die die Besiedlung und landwirtschaftliche Möglichkeiten beeinflusst haben. Auf dem kontrollierten Gebiet bietet er die Grundbeschreibung des Reliefs, des hydrologischen Netzes, der klimatischen Bedingungen, der Vegetationszusammensetzung, den Sortiment der gepflanzten Produkte und die Zusammenstellung der gezüchteten Haustiere. Diese einzelnen Aspekte beobachtet er im Zusammenhang mit dem aus dem gefolgten Gebiet stammenden Material. Zum Schluss summarisiert und rekonstruiert er das damalige Bild der Landwirtschaft, die viel fortschriftlicher war als ältere Thesen angenommen haben. Neben dem Brachfeldsystem wurde wahrscheinlich auch das Fruchtwechselsystem genutzt. Dies ermöglichte den Bauern länger die Qualität der Ernten mit einem unveränderten Bereich der Felder aufzubewahren. Grundlegend war auch die Früchteauswahl, dabei etablierten oder setzten sich neue Sorten durch. Die Lokalitätsauswahl, das System des Landwirtschaftsmanagements und die Nutzung der Naturquellen waren grundsätzlich sowohl für den Pflanzenanbau als auch für die Tierproduktion. Mit dem Wachstum der Materialbasis und der Ergebnisse gründlicher Analysen wird es notwendig sein Grundthesen der Problematik weiter zu korrigieren.

Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Slowakei im Mittelalter

Richard Marsina

Bis heute existiert zu dieser Problematik keine selbständige Synthese. Die Charakteristik der landwirtschaftlichen Entwicklung seit dem 9. bis Anfang des 16. Jahrhunderts gibt es teilweise in den Synthesen der slowakischen Geschichte. In letzter Zeit widmet man dieser Problematik wenig Aufmerksamkeit, vielleicht auch aus dem Grunde, dass die direkten Angaben in erhaltenen Quellen selten sind, und massenhafte Verzeichnisquellen (Urbare) es erst seit dem 15. Jahrhundert gibt.

In der ältesten Phase der Entwicklung (vor dem 9. Jahrhundert) vermutet man die Existenz einer primitiven landwirtschaftlichen Brache. So ein Wirtschaften, wenn man einen Teil des Bodens längere Zeit unbearbeitet ließ, realisierten ziemlich selbständige Bauer. Zur Feudalisierung dieser Gesellschaft kommt es allmählich seit dem 9. Jahrhundert, nach der Ankunft der alten Ungarn war dieser Prozess unterbrochen, aber im 11. Jahnhundert ist er ganz entwickelt und dominierend. Ursprünglich wurde der Boden nur in niederen Meereshöhen (bis 300 m), erst später auch in höheren Lagen bearbeitet. Die massenhafte Besiedlung (Dörfer) hatte eine unregelmäßige Form, die Ackerfelder hatten eine viereckige Gestalt und lagen bei der Wohnung des Bauers.

Erst seit dem 13.Jahrhundert haben die Ackerfelder eine regelmäßig längliche Form (Beetflächen) und die Dörfer sind regelmäßiger an den Wasserläufen oder Wegen situiert. Die Zweifelderwirtschaft wurde seit der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts und im 13.Jahrhundert zum Dreifelderwirtschaft, vor allem in fruchtbaren Gebieten. Es steigt ständig die Fläche des bebauten Bodens, seit dem 14. Jahrhundert auch dank der Emphyteuse; ab dem 14. Jahrhundert nur selten, später im immer größeren Ausmaß steigt in nördlichen Gebieten der Zustrom der walachischen Bevölkerung, die zum Weidegang Lagen ab 1000 m über der Meeresfläche nutzten.

Ursprünglich war das Hauptbodenbearbeitungsgerät der hölzerne Hakenpflug, mit einem einfachen Pflug treffen wir uns seit dem 12. Jahrhundert, im 13. Jahrhundert schon mit einem Viergespannpflug (nicht allgemein). Allmählich hat das Bodenbearbeitungsgerät immer mehr eiserne Komponente (ausnahmsweise erscheinen eiserne Komplete auch im 9. Jahrhundert). Im 15. Jahrhundert benutzt man bei der Saat der Getreidefrüchte die Sense statt Sichel.

Die hauptsächlich abgebauten Früchte seit dem 9. Jahrhundert sind Getreidefrüchte, Hirse und Heidekorn. Das Getreide wurde in Getreidegruben aufbewahrt, zum Mehl wurde es mit kleinen Mühlsteinen zermahlt. Man hat auch Hanf und Flachs angebaut, es wurde vor allem das Vieh gezüchtet, weniger Pferde. Die Gerste wurde hauptsächlich zum Malz gepflanzt. Mit Wassermühlen treffen wir uns seit dem 12. Jahrhundert. Seit dem 13. Jahrhundert baut man das Brotgetreide auch zur Ausfuhr an. Man baut Kraut an, es gibt Belege für Obstgärten und Baumschulen. Konkrete Belege des Weinbaues gibt es seit dem 11.–12. Jahrhundert, ab dem 13. Jahrhundert ist Wein ein Ausfuhrartikel, genauso wie das Vieh, ab dem 15.Jahrhundert steigt die Schafzucht. Belege der Waldpflege gibt es ab dem 13. Jahrhundert, zuerst aus den Berggebieten und Bergstädten.

Da es selten direkte Angaben zur Entwicklung der Landwirtschaft im Mittelalter gibt, sollten diese bei der Forschung der Siedlungsentwicklung in Bezug genommen werden.

Meliorationsprozesse der Vermögensfonds in der Ostslowakei im Mittelalter

Vladimír Rábik

Das Gebiet der Ostslowakei im Mittelalter ist vom Standpunkt der Entwicklung aller Prozesse, die wir im Mittelalter registrieren, sehr interessant, da sich darin in größtem Ausmaß und Intensität fast alle damalige Veränderungen in der Siedlungsstruktur und ethnischen Struktur erkennen lassen, womit auch Veränderungen in der Wirtschaftsorganisation zusammenhingen. Auf diesem Gebiet konzentrierten sich obendrauf die umfangreichsten Vermögensdomänen nicht nur im Rahmen der Slowakei, aber auch in dem damaligen Ungarischen Königreich, wobei sie zuerst einen ziemlich niedrigen Ertrag hatten. Deswegen erforderte die weitere Vermögensverwaltung – nachdem sie in den Privatbesitz des ungarischen Adels übergangen sind – einen notwendigen Rekultivierungseingriff. Es ging vor allem um die umfangreichen Herrschaften Toryské (Kamenické) in dem nordwestlichen Teil der Scharoscher Gespanschaft, Makovické im Nordostteil derselben Gespanschaft und dann die Herrengüter im Nordteil der Sempliner Gespanschaft: Stropkoer, Vronauer (Čičavské), Homenauer (ursprünglich Jasenovské) und zuletzt Großmichelauer, deren Vermögensschwerpunkt überwiegend im Nordwestteil der Ungwarer Gespanschaft war. Der Grund des niedrigen Ertrags dieser Vermögenseinheiten war ihre dünnere Siedlungsstruktur und ziemlich hohes Bewaldungsausmaß. Das hing damit zusammen, dass es überwiegend um solche Gebiete ging, die ursprünglich zum System der Grenzenverteidigung des Ungarischen Königreichs gehörten – sg. confinia hinter den Verhauen und waren teilweise auch absichtlich unbesiedelt und bewaldet. Das gefolgte Gebiet ist vom Standpunkt unseres Themas deswegen wichtig, da sich hier wegen dem niedrigen Siedlungszustand in viel größerem Ausmaß als im Rest der Slowakei progressive Siedlungsverfahren durchgesetzt haben, mit der Ausnutzung aller zugänglichen Plattform, die die ungarische Rechtsordnung ermöglichte – das heißt nicht nur die Anwendung des deutschen oder walachischen Rechts, aber auch das Institut der freien Bevölkerung, die das Gastrecht verwendete. Oft ging es um eine Kombination dieser Elemente.

Das demografische Bild der Bauer auf dem Herrschaftsgut Holitsch im 17. Jahrhundert

Mária Kohútová

Wir haben nicht viele Informationen über Bauerfamilien im 17. Jahrhundert. Es stehen keine Korrespondenz, keine Familienchroniken zur Verfügung. Wir können die Informationen teilweise aus anderen Quellen gewinnen, entweder direkt mittels Notizen bei der Matrikeleintragung in kirchlichen Matrikeln oder anhand der Familienrekonstruktionen.

Die Voraussetzung einer Familiengründung war der Abschluss der Ehe. Das ziemlich niedrige Hochzeitsalter der Männer zeigt, dass sie nicht gezwungen waren lange die Gründung eigener Familie zu verschieben, und ziemlich früh waren sie in der Lage die Familie auch wirtschaftlich zu sichern. Auch die Saisonmäßigkeit der Eheschließungen in dem Pfarrbezirk Radošovce ist für das landwirtschaftliche Gebiet typisch. Die meisten Ehen wurden in der Zeit geschlossen, wenn es keine dringenden

Landbauarbeiten gab, also im November und im Januar, eventuell im Februar. Neben der Advents- und Fastenzeit, wenn Ehen nur ausnahmsweise geschlossen wurden, war die Anzahl der geschlossenen Ehen auch im September und Oktober niedrig, in der Zeit der Ernte und der Erntebearbeitung.

Die Angaben über die Größe der Bauerfamilien auf dem Herrschaftsgut Holitsch leistet auch das Rubrikurbarregister, das für die Jahre 1693 und 1694 zusammengestellt wurde, konkret die Teile: Popis dieti a statku oder Popis dieti oczovskych a dobytka. Aus 646 Familien in 16 Herrschaftsdörfern waren 83 kinderlos. Die höchste Zahl der Kinder in einer Familie war 8, und es waren zwei solche Familien auf dem Herrengut. Die Durchschnittszahl der Kinder in den Familien auf dem Holitsch Herrengut am Ende des 17. Jahrhundert war 2,02. Aus der Familienrekonstruktion in dem Pfarrenbezirk Radošovce ergibt sich in den Familien, die die Ehe in den Jahren 1635–1694 geschlossen haben, die Kinderdurchschnittszahl 2,42.

Die beste Vermögenslage hatten die Bauer im Alter über 50, näher zum 60-sten Geburtstag, und junge Leute um die Dreißiger. Auch hier mussten Verwandtschaftsbeziehungen große Rolle spielen. Die Söhne bekamen wahrscheinlich das Vieh oder das Geld dafür von ihren Eltern, eventuell von den Schwiegereltern. Ohne Vieh konnten sie kaum Landbauarbeiten ausüben, oder einen Bauernhof führen.

Koptschaner Entengang – ein Beispiel des Importes einer einzigartigen Technologie nach Ungarn

Radoslav Ragač

Eine spezialisierte Anlage für den Fang der Wildenten auf einem Kunstteich, im Slowakischen auch *kačenáreň*, entstand im Jahr 1759 als ein Neubau (der Teich, das Haus des Entenfängers) im Kataster der Gemeinde Koptschan. Die ursprünglich friesische Technologie des Entenfanges mit Hilfe lebendiger Köder, Hunde und Netze die in dem Koptschaner Entenfang genutzt wurde, war im Rahmen Ungarns einzigartig. Der Fang war saisonmäßig und den Höchstertrag brachte er in den Monaten Oktober – November. Bei ihrer Entstehung war der Kaiser Franz I. Stephan von Lothringen selbst. Der Kaiser ersuchte seinen Bruder, den Prinzen Karl von Lothringen, den Statthalter der Niederlande, darum, eine Person zu finden, die Enten in Sümpfen fangen kann. Die Beratung endete mit der Ankunft des Entenfängers Jacob Bodes (Boden) nach Wien am Ende des Jahres 1753 und mit der Entstehung der Arealpläne. Die Entstehung des Entenfanges gehört in die Zeit, als auf dem Kaiserherrengut wichtige ökonomische und soziale Veränderungen durchgeführt wurden. Der Hauptrepräsentant dieser Veränderungen war der Kaiser selbst – ein Prototyp des Adeligen – Unternehmers im mitteleuropäischen Kontext, der auf seinen Herrschaftsgütern die ersten bedeutenden ungarischen Manufakturen gegründet hat. Der Entenfang war in einer ummodellierten Barockkulturlandschaft in der Nähe des Gestütes placiert, und bildete eines der Grundstoffe des Hinterlandes der Kaiserresidenz in Holitsch. Er erfüllte auch Repräsentationsaufgaben (Herrscherbesuche des Entenfanges). Der Entenfang lieferte lebendige Enten im 19. Jahrhundert auch in den kaiserlichen Zoo in Wiener Schönbrunn. Das Areal funktionierte bis 1918, später machte man erfolglose Versuche den Entenfang zu erneuern (1927).

Maria Theresianisches Urbar auf dem Herrschaftsgut Scharfenstein aus dem Jahr 1768

Zuzana Lopatková

Die Studie beschäftigt sich mit dem Verlauf und den Konsequenzen der Maria Theresianischen Urbarregulation auf dem Herrschaftsgut Scharfenstein. Das Herrengut hat sich im Laufe der Zeit territorial geändert, aber in der Zeit des Maria Theresianischen Urbares gehörten dazu auch die Gemeinde Moravský Svätý Ján und Untertanenorte Bur-Sankt-Georg, Bixard und Lackscharneudorf. In den Gemeinden Binowitz und Závod hatten neben den Landesherren des Herrschaftsgutes Scharfenstein (Adam Baťáni, Ján Tolvai) auch die Besitzer des Smolenitzer Herrschaftsgutes (Erdődyovci) ihre Vermögensanteile. Die Analyse der Urbardokumentation zeigt, dass es nach der Einführung der Maria Theresianischen Urbardirektive in der Wirtschaftssituation der Untertanen zu großen Veränderungen kam. Trotzdem hat die Urbarregulation die Voraussetzungen und Vorstellungen der Untertanen nicht erfüllt, in vielen Fällen hat sich die Position vieler verschlechtert. In gewisser Weise hat sie sein Ziel erfüllt – sie erhöhte die Fähigkeit der Untertanen die Steuern zu bezahlen, man erzielte ein gleichmäßiges Ausbreiten dieser Steuer, was sich letztendlich günstig an ihrer Lebensqualität widerspiegelte.

Der Zustand der Tierproduktion auf dem Herrschaftsgut Holitsch in der Hälfte des 19. Jahrhunderts

Ivana Fialová

Eine wichtige Informationsquelle des Wirtschaftszustandes auf dem Herrschaftsgut Holitsch in der Hälfte des 19. Jahrhunderts ist das Dokument aus dem Jahr 1845, das aufgrund des Gesuches des königlichen ungarischen Landwirtschaftsvereins ausgearbeitet wurde. Es beinhaltet die Antworten auf 33 Fragen, die von Vereinsmitgliedern während ihres Besuches des Herrschaftsgutes dortiger Verwaltung gestellt wurden. Die Studie stellt sich auf die Annäherung des Tierproduktionszustands auf dem Herrschaftsgut im untersuchten Zeitabschnitt ein. Auf diesem Wirtschaftsgebiet dominierte eindeutig die Schafzucht. Das Herrschaftsgut war ein Zuchtzentrum der spanischen Schafe schon seit Ende des 18.Jahrhunderts. Die feine Wolle dieser Zucht, die von hoher Qualität war, war für die Bedürfnisse der Tuchmanufakturen bestimmt. Die Zahl der gezüchteten Schafe auf dem Herrschaftsgut wuchs weiter während der ganzen ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, womit auch eine wachsende Wollenproduktion zusammenhing. Man widmete den Schafherden gebührende Aufmerksamkeit, die sich auf die Sicherung der bestmöglichen Bedingungen ihrer Zucht gezielt hat. Die Viehzucht entwickelte sich weniger, auf dem Herrschaftsgut stellte man sich auf die Milchproduktion und die Herstellung der Milchprodukte ein. Das Gebiet der Tierproduktion bildete einen bedeutsamen Wirtschaftsbestandteil des Herrschaftsgutes Holitsch. Es wurden innovative Methoden durchgesetzt, die das Fungieren dieses Wirtschaftszweiges effektiver machten.

Das Geschlecht Hunyadi und sein Beitrag zur Schafzucht in der Slowakei

Peter Keresteš

Die Studie beschäftigt sich mit der Schafzucht auf den Gütern des gräflichen Zweiges der Hunyadi aus Mojmírovce, die die Herrengüter Mojmírovce, Trnovec nad Váhom, Unterpill und Čereňany in Ponitrie und Pohronie besaßen. Im Spektrum der ungarischen Adeligen, die den überwiegenden Teil des landwirtschaftlichen Bodens auf dem Gebiet damaliger Slowakei besaßen, gehörten die Hunyadi in der 2. Hälfte des 18. und im 19. Jahrhundert zu bedeutsamsten Wegbereitern der modernen Landwirtschaft auf unserem Gebiet. Die Hauptverdienste um das ökonomische Wachstum der Familie Hunyadi hat Ján Nepomuk Hunyadi (1734–1792) und sein Sohn Josef (1773–1822), die auf die öffentlichen Ämter verzichteten und ihre ganzen Aktivitäten voll auf die Verwaltung und Modernisierung des Wirtschaften auf eigenen Gütern konzentriert haben. Im Jahre 1797 vertrauten sie die Verwaltung einem ausgezeichneten Landwirtschaftsfachmann Karol Appel (1779–1839) an, dem Absolventen des Wirtschaftsinstitutes im deutschen Stuttgart. Die Schafzucht wurde in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts – mit Ausnahme des Ertrages aus dem Betrieb und der Pacht der Brennereien und Kneipen – zum lukrativsten Teil des Hunyadi Unternehmens. Die Hauptrolle in der Schafzucht spielte das Musterherrschaftsgut Mojmírovce bei Nitra, auf dem sich an erster Stelle alle modernen Weisen des Wirtschaftens und Ergebnisse der Veredelungsversuche durchgesetzt haben. Die dominante Aufgabe in der Schäferproduktion auf den slowakischen Gütern des Geschlechtes spielten drei moderne Pachthöfe: Poľný Kesov, Veľká Dolina und Horný Taráň auf dem Herrschaftsgut Mojmírovce. Auf dem Herrschaftsgut Trnovec nad Váhom waren die Schafställe direkt in Trnovec nad Váhom und auf den neu gegründeten Pachthöfen Hetméň bei Schala und Anďalka bei Veča, auf dem Herrengut Unterpill direkt in Pial und auf den Pachthöfen Pétek, Horná Arma, Dolná Arma, und in Kálna an der Gran. Auf dem Herrschaftsgut Čereňany war ein Schafstall direkt auf dem dortigen Pachthof. Die Familie Hunyadi gehörte zu den bedeutsamsten Schafzüchtern in Ungarn. Auf vier slowakischen Hunyadi Herrschaftsgütern wurden in dem ersten Viertel des 19. Jahrhunderts von 8 189 bis 11 407 Schafstücke, auf den ungarischen Gütern in der Šomoder Gespanschaft von 26 000 bis 28 000 Schafe gezüchtet. Die Hunyadi Familie züchtete in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts auf allen Familiengütern insgesamt 35 000 bis 40 000 Schafe. Die Schafe wurden in der Tierproduktion in drei Hauptgruppen eingeteilt: Schafböcke, „Mütter" und Lämmer. Diese teilten sich noch auf alte, einjährige und zweijährige Lämmer. Die Schafe teilte man weiter in drei qualitative Klassen (Electa, Prima, Secunda) je nach dem was für Qualität ihre Wolle hatte. Danach wickelte sich nicht nur der Preis des Schafes ab, sondern auch der Wolle, die der wichtigste Geschäftsartikel des Herrschaftsgutes war. Vor allem die Einkünfte aus dem Direktverkauf der Wolle waren die größte Devise deren Einkünfte. Die Hunyadi verkauften die Wolle auf heimischen aber auch ausländischen Märkten in London, holländischem Verviers und in Wien. Das Zentrallager für die slowakischen Güter der Familie war direkt in Mojmírovce, die zu einem der Zentren des Schafwollegeschäfts in der Westslowakei wurden. Seit der Hälfte des 19. Jahrhunderts kam es vor allem in der Westslowakei unter dem Einfluss der Konkurrenz der Überseewolle und wegen dem Strukturwandel der gezüchteten Tierarten, vor allem der Verbreitung der Viehzucht und der Schweinezucht zu allmählicher Reduktion der Schafe und der Wollenproduktion. Das zeigte sich an den einzelnen Gütern der Hunyadi. Auf den slowa-

kischen Herrschaftsgütern Mojmírovce, Trnovec nad Váhom und Unterpill – das Herrengut Čereňany war schon verkauft und die Schafzucht ist fast völlig zusammengebrochen – kam es im Vergleich zum Zustand in den 30-er Jahren des 19. Jahrhunderts am Ende des 19.Jahrhunderts (1897) zum Rückgang der Schafzucht um fast 30 %, auf den ungarischen Herrschaftsgütern um 50 %. Die Hunyadi Familie reduzierte fast um die Hälfte die Schafzucht vor allem auf den Herrschaftsgütern Trnovec nad Váhom und Unterpill. Trotzdem blieb das Geschlecht Hunyadi auch in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eines der bedeutsamsten und besten Schafzüchter in der Neutraer Gespanschaft und in der Westslowakei allgemein.

Zu den Teichen als Bestandteilen des Wasserverkehrs bei Holztransport in Horehronie

Tatiana Figurová

Horehronie war, und ist bis heute, einer der wichtigsten slowakischen Holzproduzenten. In der Vergangenheit war es vor allem für die sich entwickelnde Industrie, die davon abhängig war sehr wichtig. Später war Holz eines der bedeutsamsten Geschäftsartikel. Mit dem Holzeinschlag war immer auch das Problem seines effektiven Transports verbunden. In Horehronie wurde seit Jahrhunderten ein relativ dichtes Netz der Bäche im Flussgebiet der Gran genutzt. Die Förster konnten diese perfekt ausnützen und der Flussfahrt des Holzes anpassen. Das System der Wasserholzrutschbahnen, der Bäche mit Holzbelegung, kleinen und größeren Wasserbecken, Stauanlagen, Dämme, Stauwerken, Stausperren – Teichen (slowakisch: tajch) – entstand und wurde durchlaufend spätestens seit dem 16. Jahrhundert erneut. Trotz dem Einstieg der moderneren Verkehrsformen des Holzes am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts beobachten wir das Holzschwemmen in Horehronie noch in der Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Der Beitrag stellt sich auf die Nutzung der Teiche ein. Mit deren Hilfe hoben die Förster den Wasserspiegel der notwendig für das Holzschwemmen war. Bestandteil des Beitrags ist auch die Information über die erhaltenen Reste der Wasserbauten in den Wäldern von Horehronie, die wir bei der Nachforschung des Terrains gefunden haben. Die Existenz der Teiche belegen heute Namen örtlicher Lokalitäten, die als Anhaltepunkte dienen. So können wir die Lage des nicht mehr existierenden Wasserbeckens bestimmen.

Das Wasserverkehrsystem des Holzes in Horehronie beweist einen intensiven Holzeinschlag auf diesem Gebiet in der Vergangenheit und ist die Grundlage reicher Förster Erfahrungen und Traditionen die seit Jahrhunderten auf diesem immer noch dicht bewaldeten Gebiet gebildet wurden.

Schiffsmühlen im Záhorský Bereich der Bratislavaer Gespanschaft

Mária Zacharová

Die Studie beschäftigt sich mit den Schiffsmühlen auf dem Gebiet des Záhorský Bereiches der Bratislavaer Gespanschaft seit der Neuzeit bis zu den 20. Jahren des 20. Jahrhunderts, die sich auf den Flüssen Donau und March befanden. Die Schiffsmühlen auf der Donau standen bei den Gemeinden Devín und Karlova Ves. Anhand der Steuerverzeichnisse stand die Schiffsmühle bei Devín schon in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, und die bei Karlova Ves anfangs des 19. Jahrhunderts. Den größten Aufschwung erlebten sie in der Hälfte des 19. Jahrhunderts, als es 18 auf der Donau gab und sie bildeten eine schwimmende Gemeinde. Sie sind völlig in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts zusammengebrochen, als die letzte Schiffsmühle bei Devín erwähnt wird (1881).

Auf der March sind Schiffsmühlen schriftlich am Ende des 18. Jahrhunderts in den Gemeinden Ungereiden und Dimburg belegt, am Anfang des 19.Jahrhunderts in Hochstätten und in der Hälfte des 19.Jahrhunderts in der Gemeinde Gairing. Am Ende des 19. Jahrhunderts standen in Mähren 12 Schiffsmühlen. Die Hälfte davon befand sich bei Hochstätten. Nach dem Jahr 1907 verringerte sich die Zahl der Mühlen auf fünf. Die letzte Schiffsmühle ging in den 20. Jahren des 20. Jahrhunderts unter (Gajary – 1927).

Alte Landkarten als Quelle zur Beobachtung des Ackerlandes (am Beispiel des oberen Flussgebietes des Baches Drevenica)

Rastislav Lukáč

Alte groß- und mittelmaßstäbige Landkarten (mit einem Maßstab von 1:5.000 bis 1:25.000, max. 1:75.000) stellen eine einzigartige Quelle dafür da, sich ein Bild von der historischen Landschaft und seiner Entwicklung zu machen. Vor allem seit der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, als die Landkarten der ersten Militärkartierung entstanden sind, ist es möglich die Veränderungen des Acker- und Waldlandes zu beobachten. Die militärischen und später Katastral- oder Kommasationskarten, bzw. im 20. Jahrhundert auch Grundlandkarten und neue Militärkarten (auch Fliegeraufnahmen) bieten ziemlich gründliche Informationen über die Struktur der Bodenfondausnutzung und seinen Veränderungen auf lokaler Ebene an. Mit Hilfe anderer primären und sekundären historischen Quellen kann man den Verlauf der Transformation der Bodenfondausnutzung interpretieren und kausale Faktoren die dahinter stehen, aussuchen.

Das Ziel des Beitrages ist es auf die Wichtigkeit und den Informationswert einer einzigartigen historischen Quelle hinzuweisen – der alten Landkarten – für die Forschung der Transformation des Ackerlandes, und zwar auf dem Beispiel einiger Karten die den Kataster der Gemeinde Ladice darstellen. Ihre natürliche Achse bildet das Bach Drevenica. Die Landschaft der Gemeinde Ladice ist interessant, weil sie sich auf den Grenzen eines Wald- und Ackerlandes befindet, mit der Terrainorientierung auf Süden, wodurch hier neben der Land- und Forstwirtschaft auch Weinbau zur Geltung kam. Chronologisch ist der Beitrag auf die Veränderungen des beobachteten Gebietes aus der Sicht der Landausnutzung im 18. und 19. Jahrhundert eingestellt.

Der Weinbau am nord-nordwestlichen Rande des Trentschiner Talbeckens und benachbarten Berghänge der weißkarpatischen Vorgebirge aus der Sicht der Historischen Geografie

Peter Chrastina

Wissenschaftliche Forschung auf dem Gebiet der historischen Geografie orientiert sich im letzten Jahrzehnt auf die Forschung der historischen Landschaft und ihre Ausnutzung. Eine der Methoden ist das Studium des historischen *land use* auf dem vertikalen Schnitt der Forschungsfläche. Diese Methode ermöglicht die Beobachtung der vertikalen Bindungen in der Landschaft, die mit dem Phänomen des gesellschaftlichen Bestandteils der sg. Triebkräfte (engl.: *driving forces*) den Prozess der anthropogenen Exploitation des geforschten Gebietes in der Zeit bestimmen.

Die präsentierte Methode stellt ein mögliches Konzept historisch-geografischer Forschung der historischen (und prähistorischen) Landschaft dar, die die Identifikation der Bindungen zwischen den Naturkomponenten der Lokallandschaft in der standörtlichen Dimension und ihre Ausnutzung durch den Menschen in konkretem Zeitabschnitt ermöglicht.

Zu den Besonderheiten des historischen *land use* des nord-nordwestlichen Randes des Trentschiner Talbeckens und benachbarten Berghänge der weißkarpatischen Vorgebirge gehört seit der Hälfte des 16. Jahrhunderts der Weinbau. Neben Ortsnamen und Resten der Terassenhänge mit einzelnen Kulturholzgattungen usw. zeigt eine ehemalige Anwesenheit der Weinberge auf dem geforschten Gebiet der Torso des Archetyps der Weingegend.

Anhand des Studiums der historisch-geografischen Aspekte des Weinbaus auf dem geforschten Gebiet, kann man die Entstehung des Archetyps der Weingegend in acht Etappen einteilen. Die einzelnen Landschaftstypen unterscheiden sich innerhalb des Archetyps durch die Intensität der Ausnutzung im gewissen Zeithorizont, die die Klassen der Landnutzung widerspiegeln.

Die Entwicklung der Weingegend und ihr historisches Gedächtnis haben wir in Grundlinien mit Hilfe des Spektrums der Klassen der Landnutzung rekonstruiert. Diese wurden in das Model des historischen *land use* auf dem vertikalen Schnitt der Forschungsfläche im Rahmen des Geotops des Bergabhanges der weißkarpatischen Vorgebirge (Lokalität Vinohrady – Karte 1) im Außengebiet (extravilan) von Zlatovce (Bilder Nr. 11–18) transformiert.

Der interdisziplinäre (historisch-kulturgeografische) Blick auf die Kulturlandschaft des geforschten Gebiets stellt eines der möglichen Zutrittes zur Erkennung des Kulturerbes unserer Vorfahren dar. Das Studium der Problematik verstehen wir nicht als abgeschlossen, weil der Beitrag nur eines der Zutritte zum Studium des historischen *land use*, bzw. der Kulturlandschaft und ihrer *genia loci* darstellt.

Die erreichten Ergebnisse kann man z. B. beim Studium der Kulturlandschaftnutzung der Talkessel oder der Vorgebirgsgebiete mit Nachdruck auf die Entwicklung des anthropogenen Einflusses und Biodiversität ausnutzen. Manche Aspekte solcher Forschung kann auch die Gesellschaftspraxis berücksichtigen – bei der Gestaltung der Gebietspläne, bzw. beim Entwerfen des integrierten Landschaftsmanagements in ausgewählten (den best erhaltenen) Archetypsteilen der Landschaft, bei der Befestigung der Identität der Bewohner oder bei praktischer Lösung ausgewählter Fragen der volkskulturellen Prozesse.

Die Zucht der Seidenraupe und Anbau der Maulbeerbäume in Bratislavaer Gespanschaft um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts

Norbert Praženka

Die Seide gehört gemeinsam mit der Baumwolle und dem Tuch zu der Textilware mit langer Herstellungstradition in der Slowakei. Wegen ihrer Qualität gehört sie zu den teuersten Geweben. Es wird aus den Kokons der Maulbeerspinner hergestellt, der sich ausschließlich mit den Blättern der Maulbeerbäume ernährt. Wir versuchen ihre Produktion auf dem Gebiet der Bratislavaer Gespanschaft um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts zu bewerten. Die Verwaltung des Seidenbaus selbst hielt die Ungarische Hofkammer, die durch das Salzamt in Pest die Kokons ausverkauft hat. An der Spitze der Seidenproduktion in Ungarn stand der Hauptinspektor für die Zucht der Seidenraupe. Jede Gespanschaft hatte ihren eigenen Inspektor, dem Praktikante und Gärtner untergeordnet waren. Die Haupttätigkeit bei der Laubernte haben Frauen und Mädchen mit Lehrern und Schülern ausgeübt, da die Arbeit in den Gärten und bei der Ernte der Kokons nicht anstrengend war. Die Verhältnisse, die in dem Seidenbau in Bratislavaer Gespanschaft um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts herrschten, widerspiegeln die Berichte der Gespanschaftsbeamten, die Anordnungen des Ungarischen Statthalterrates und die Berichte der Inspektoren. Die wertvollsten sind die Berichte der Inspektoren, in denen die versuchen auf die Situation in der Gespanschaft hinzuweisen, und durch ihre praktischen Ratschläge die Produktion zu erhöhen. Den Aufschwung des Seidenbaus versuchte die Obrigkeit zu unterstützen indem sie Bücher und Handbücher für die Bevölkerung herausgegeben hat. Eines davon war ein Buch, geschrieben vom Inspektoren Michal Bielik im Jahr 1799. Über den Zustand der Seidenproduktion informieren von Inspektoren verfasste tabellarische Verzeichnisse aus den Jahren 1788–1802. Sie beinhalten Angaben über Maulbeerbaumschulen, die Zahl der Setzlinge, die Zahl der kleinen und großen Bäume und die Menge der produzierten Kokons. Aus deren Analyse ist es deutlich, dass die Produktion der Kokons gesunken hat, trotz der Zahlerhöhung der Maulbeerbäume, und die einzige Baumschule war in Tomášikovo im Sereď er Verwaltungsbereich.

Zur Ausnutzung der Gefangenenarbeit in der Landwirtschaft Österreich-Ungarns im Jahr 1915

Jana Zaťková

Nach dem Ausbruch des ersten Weltkrieges ist während der Kampfoperationen eine große Menge Soldaten an beiden Seiten in Gefangenschaft geraten. Den internationalen Abkommen zufolge konnten sie von Ländern, auf deren Gebiet sie waren, als Arbeitskraft ausgenutzt werden. So war es auch in Österreich-Ungarn, wo sich ihre Bedeutung vor allem in der Landwirtschaft voll während den Landbauarbeiten im Jahr 1915 zeigte. Die Gefangenen wurden in verschiedene Teile der Monarchie geschickt, hier arbeiteten sie auf größeren oder kleineren Bauernhöfen unter verschiedenen Lebensbedingungen. Nachdem die Hauptarbeitssaison zu Ende ging, zeigte sich wie große Bedeutung ihre Arbeit in der Zeit des Mangels an Arbeitskräften hatte, da heimische Arbeiter einrücken mussten.

Bodenreformen in Jahren 1919–1949

Eva Vrabcová

Jede Bodenreform bedeutet eine Veränderung im Besitz und Eigentum des Bodens anhand der Staatsorganmaßnahmen. Es führt zu Formveränderungen des Grundeigentums. Auf dem Gebiet der Slowakei realisierte man in den Jahren 1919–1949 drei Bodenreformen. Die erste Bodenreform kam in den Jahren 1919–1935, bzw. 1939 zustande. Die Bewerber um den Boden erwarben den Boden entweder in Form einer Ration, oder in Form eines Kaufvertrages, den sie mit dem ehemaligen Eigentümer abgeschlossen haben. Dieser war aber durch die Genehmigung des Staatsbodenamtes in Prag bedingt. Dieses war mit der Ausübung der Bodenreform beauftragt. Die zweite Bodenreform kam in den Jahren 1941–45 zustande, obwohl die Bezeichnung „Bodenreform" nicht völlig richtig ist, da sie auf den jüdischen Landwirtschaftseigentümern ausgeübt wurde, ihre Realisation auf den antijüdischen Gesetzen basierte, und das Eingreifen in die Vermögensrechte aus rassistischen Gründen zustande kam. Und endlich die Bodenreform in den Jahren 1945–1949 in der Slowakei hatte die Grundlage in der Anordnung des Slowakischen Nationalrates Nr.4 vom 27. Februar 1945 über die Konfiskation des landwirtschaftlichen Eigentums der Deutschen, Ungarn sowohl als Verräter und Feinde der slowakischen Nation.

Vom adeligen Großgrundbesitz zur Aktiengesellschaft. Der Beitrag zur Frage des Widerstandes Bibersburger Pálffys gegen die erste tschechoslowakische Bodenreform

Daniel Hupko

Die Studie analysiert die Schritte, die die Bibersburger Pállfys gegen die erste tschechoslowakische Bodenreform unternommen haben, und stellt den Zeitabschnitt seit der Entstehung der Zwischenkriegstschechoslowakei im Jahr 1918 zu ihrem Untergang im Jahr 1939 dar. Diesen „Pálffys Widerstand" stellt sie im Zusammenhang mit allgemeiner Geschichte nicht nur im Rahmen des mitteleuropäischen Gebietes, sondern auch der Geschichte allgemein und der Genealogie des Adelsgeschlechtes dar. Der geforschte Zeitabschnitt ermöglichte die Analyse des Zuganges zweier Generationen Bibersburger Pálffys zu dem Grundbesitz, gebildet von dem Großgrundbesitz Častá – Dlhá: Vojtechs (1858–1924), seines Bruders Edmund (1863–1930) und Vojtechs Ehefrau Blanka (1871–1946), geboren Baťánová als Repräsentanten der älteren Generation und Karol Pálffys (1905–1992), der die jüngere Generation der Vermögensverwaltung darstellt. Wir können somit die Veränderung des konservativen adeligen Großgrundbesitzes auf moderne Aktiengesellschaft beobachten.

Der Beitrag bringt neue Erkenntnisse zum Thema der Realisationsweise der Bodenreform auch im Falle der Bibersburg in Častá, die das älteste Pálffys Geschlechtseigentum in Ungarn war. Die Frage des Freilassens der Burg aus der Einnahme wurde im Jahr 1925 gelöst und endete erfolgreich für das Pálffy Geschlecht – die Burg wurde aus der Einnahme freigelassen. Ein Wendepunkt in der Stellungnahme der Bibersburger Pállfys kam im Jahr 1924, als die Eigentumsverwaltung und somit auch die Angelegenheiten, die die tschechoslowakische Bodenreform betroffen haben,

nach dem Tod ihres Ehemannes Blanka Pálffy übernommen hat. Als Frau ohne jede Erfahrung mit der Führung eines so umfangreichen Eigentums, war sie in solcher Krisensituation als sich der Staat um die Einschränkung des Grundbesitzes der Adeligen bemüht hat, nicht ein geeigneter Manager. Deshalb übernahm allmählich ihr entfernter Neffe Karol Pálfi aus Smolenice die Eigentumsverwaltung. Er brachte die Transformation des Eigentums zu Ende, und die Burg und anliegende Grundstücke wurden Eigentum der Aktiengesellschaft REOS, wo Karol der Majoritätsaktionär war.

Vereine und Assoziationen privat wirtschaftender Bauer in der Slowakei im 20. Jahrhundert

Zita Škovierová

In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts funktionierten in den meisten slowakischen Lokalitäten mehrere Vereine und Vereinigungen, die Grund- und Waldbesitzer mit dem Ziel gemeinsam und effektiver zu wirtschaften vereinten. Am öftesten gab es Vereine ehemaliger Urbarialisten (Fronbauer), die Immobilienerben (und damit verbundene Wald- und Grundrechte) vereinten. Weiter waren es Weidevereine der Viehzüchter, die nach der Bodenreform in den 20. Jahren 20. Jahrhunderts gebildet wurden. Verbreitet waren auch Schafzüchtervereine, deren Funktionieren sich bei Flachland- und Gebirgszucht, die mit der Milchproduktion verbunden war, unterschieden hat. Weinbauvereine waren in den Regionen der südlichen und westsüdlichen Slowakei bekannt. In allen diesen Vereinbarungen setzte man spezifische Formen des Wirtschaftens, der Ausnutzung des gemeinsamen Vermögens, der Pflichterfüllung der Mitglieder, der Funktionärwahlen und Arbeitnehmerannahme durch. Das System des Kollektivwirtschaftens mit dem Privateigentum war durch politische und ökonomische Veränderungen in der Hälfte 20. Jahrhunderts unterbrochen. Die meisten Vereine und Assoziationen mit wirtschaftlicher Spezialisierung sind infolgedessen untergegangen, manche Aktivitäten (z. B. Schutz erhaltener Weinberge, das Verbünden bei der Schafzucht) überdauerten auch unter veränderten Bedingungen. Nach den Reprivatisierungsprozessen in 90. Jahren des 20. Jahrhunderts kam es lokal zur Revitalisation der erprobten Weisen des Kollektivwirtschaftens.

Landwirtschaftsvereine und Genossenschaften in der Zips am Ende des 19. Jahrhunderts bis 1945

Zuzana Kollárová

Gute wirtschaftliche Bedingungen in der Zips ermöglichten die Entstehung vieler wirtschaftlichen und landwirtschaftlichen Vereine und Genossenschaften. Wir können sie in zwei Gruppen teilen: 1, Vereine mit der Wirkung für ein Region, 2, Vereine mit der Wirkung für einzelne Gemeinden. Um ihr Programm zu verbessern, gliederten sich Gemeindevereine manchmal in die Regionalstrukturen ein, sie behielten aber in großem Ausmaß ihre Unabhängigkeit.

Zu den Vereinen mit regionaler Wirkung gehörten der *Wirtschaftsverein der Zipser Gespanschaft* (entstand 1841), *Poprádvölgyi halászati egyesület* (Der Fischer-

verein des Poprads Tales) mit dem Sitz in Kežmarok (1883) und *Národohospodársky sbor Podtatranský* (1931). Im Bezirk Kežmarok, wo es in den Jahren 1923–1945 26 Gemeinden und Städte gab, gab es in 11 davon 36 Vereine und Genossenschaften. Der älteste Verein war Der Jägerverein in Kežmarok (entstand 1750). Die meisten Vereine gab es in Kežmarok (9). Die bedeutsamsten Persönlichkeiten des gesellschaftlich-wirtschaftlichen Lebens war der Propst und Pfarrer Ladislav Babura, der Pfarrer und Kanoniker Ján Janečko, der Gutsbesitzer Alexander Bugsch, Samuel Scholtz, der evangelische Pfarrer Samuel Weber, Vidor Juráň, der Gutsbesitzer Juraj Koromzay und andere.

Im Bezirk Poprad gab es in den Jahren 1923–1945 31 Gemeinden und Städte. In 16 Gemeinden gab es 30 Vereine und Genossenschaften. Der älteste Verein war Das wirtschaftliche Kasino in Veľký Slavkov (1876). Die meisten Vereine gab es in Poprad – 4. Gutes landwirtschaftliches Hinterland hatten die Städte Matejovce und Veľká mit einem weiten landwirtschaftlichen Kataster. Zu solchen Gemeinden gehörten Gerlachov mit einer Milchgenossenschaft, und Veľký Slavkov mit einem wirtschaftlichen Kasino, das sich der Flachsbearbeitung widmete. Die bedeutsamsten Persönlichkeiten des Vereinlebens war der Lehrer Ondrej Vargha, der Blaudrucker Elmér Montško, die Familie Scholtz, der Baumeister Gedeon Majunke, evangelische Priester Aurel Koch und Tobias Fischl und andere.

Der Verband der wirtschaftlichen Genossenschaften und öffentlicher Getreidelager in der Slowakei

Daniela Tvrdoňová

Nach dem legislativen Ausschluss des Warenverkaufs aus der Tätigkeit der Geldinstitute im Oktober 1924 war auch die Zentralgenossenschaft in Bratislava, die bisher als Organisations-, Geld-, Revisions- und Einkaufszentrale fast für alle Genossenschaften in der Slowakei wirkte, dazu gezwungen aus ihrer Tätigkeit den Handel mit der Ware für alle Nahrungsmittel- und Lagergenossenschaften auszuschließen. Es entstand der *Verband der wirtschaftlichen Genossenschaften* in Bratislava, dessen Hauptrolle es war den Einkauf und Verkauf der landwirtschaftlichen Produkte und wirtschaftlicher Bedürfnisse in der Slowakei direkt mit den Landwirten oder mittels angegliederter wirtschaftlicher Genossenschaften zu konzentrieren. Das ganze Wirken des Verbandes wirtschaftlicher Genossenschaften war möglich nur mit der finanziellen Unterstützung der Zentralgenossenschaft in Bratislava, und seit dem Jahr 1936 auch des *Verbandes der landwirtschaftlichen gegenseitigen Kassen*. Nach der erfolgreichen Fusion mit der *Genossenschaft der landwirtschaftlichen öffentlichen Getreidelager* wirkte der Verband seit dem Jahr 1936 unter dem Namen *Verband der wirtschaftlichen Genossenschaften und öffentlichen Getreidelager*. Die Teilnahme an dem Aufkauf und an der Getreideversorgung und Gründung neuer Lager brachte verdiente Entwicklung und bis 1947 wirkten in der Slowakei 29 Exposituren des Verbandes der wirtschaftlichen Genossenschaften und öffentlichen Getreidelager, 12 landwirtschaftliche Lagerproduktionsgenossenschaften und 482 Filiallager auf den Dörfern. Trotz der markanten Hilfe des Verbandes während des zweiten Weltkrieges und in der Zeit des Slowakischen Nationalaufstandes hat sie die Reorganisation des slowakischen Genossenschaftswesens nach dem Jahr 1948 mit dem *Zentralamt für das Wirtschaften mit landwirtschaftlichen Produkten* vereinigt. Dieses übernahm alle seine Kompetenzen

und Verpflichtungen. Der Verband der wirtschaftlichen Genossenschaften und öffentlichen Getreidelager brach leise ohne Liquidation zusammen.

Die Fruchtbarkeit der slowakischen Frauen im primären Sektor nach den Ergebnissen der Volkszählungen 1930 bis 2001

Branislav Šprocha – Pavol Tišliar

Der Beitrag analysiert die Differenzfruchtbarkeit der Frauen, die ökonomisch von dem primären Sektor abhängig waren in den Jahren 1930–2001. Die Bevölkerung der Slowakei war bis Ende des 2. Weltkrieges ökonomisch von der Landwirtschaftsproduktion abhängig, wo die Mehrheit der ökonomisch aktiven Einwohner konzentriert war. Die Veränderungen, zu denen es in der slowakischen Wirtschaft kam, widerspiegelten sich direkt nicht nur auf der Einwohnerstruktur im Zusammenhang mit der ökonomischen Aktivität, sondern wirkten sowohl auch auf die Fruchtbarkeit der Bevölkerung.

Die Frauen, die zum primären Sektor gehörten, wiesen im geforschten Zeitabschnitt die höchste Fruchtbarkeit auf. Seit dem Ende des 19.Jahrhunderts bricht in der Slowakei die demografische Revolution an. Es zeigt sich in dem Reproduktionsbenehmen der Bevölkerung und in der allmählichen Senkung der Fruchtbarkeit der Frauen, in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts in dem Übergang zum zweikindlichen Familienmodell. Diese Veränderungen beeinflussen direkt auch die Fruchtbarkeit der Frauen des primären Sektors. Trotzdem behält diese Gruppe der Frauen die höchste Fruchtbarkeit, obwohl sich ihre Höhe unter dem Einfluss der allmählichen Beschäftigungssenkung in diesem Sektor in der ganzen Republik heute nur marginal zeigt.

Der konservative slowakische Bauer im Spiegel der Technik in den Jahren 1918–1948 (die Mechanisierung der slowakischen Landwirtschaft)

Miroslav Sabol

Slowakische Landwirtschaft trat im Jahr 1918 in den tschechoslowakischen Wirtschaftsbereich beträchtlich rückständig mit veralteter Mechanisierung ein, was einen sehr negativen Einfluss auf die Gesamtproduktion hatte. Bis in die Mitte der 20-er kommt es in der slowakischen Landwirtschaft zur allmählichen Konjunktur in allen Bereichen, es tauchen vor allem auf reichen Großgrundbesitzen moderne landwirtschaftliche Maschinen auf. Die Nutzung der Elektrizität erhöht die Produktion und erleichtert die Arbeit. Günstige Entwicklung wand die Weltwirtschaftskrise um die Wende der 20. und 30. Jahre des 20. Jahrhunderts ab. In den Jahren 1935–1937, als die Krise zur Depression wurde, nutzte man Investitionen auf den Bauernhöfen nur für nötiges Überleben, es gab keinen Platz mehr für ihre Modernisierung. Bis zum Ende der Republik vegetierte der kleine Ackerbau in der Slowakei. Anfangs 1938 haben sich die Verhältnisse in der slowakischen Landwirtschaft teilweise verbessert, aber zeitgenössische politische Turbulenzen in der folgenden Zeit (Münchner Ankommen, Wiener Schiedsspruch) warfen die slowakischen Bauer in eine weitere Stagnation. Mit dem Wiener Schiedsspruch verliert die slowakische Landwirtschaft den besten Ackerboden

in der Südslowakei. Während der Slowakischen Republik (1939–1945) kommt es zu einer heftigen Ertragssenkung der elementaren landwirtschaftlichen Kommoditäten. Einer der Gründe ist eine fast demonstrative Ablehnung der slowakischen Bauer ihre technische Grundlage auf den Bauernhöfen zu modernisieren. Der Krieg zerstörte in den Jahren 1944–1945 eine Menge der Baueranwesen vor allem in der Ostslowakei und Orava (Arwa). Die Jahre 1945–1948 charakterisiert die Erneuerung der slowakischen Landwirtschaft, die allmählich den Rückzug antritt. In der slowakischen Wirtschaft wird die Industrieproduktion zum Prioritätszweig.

Organisationsveränderungen im Ressort der Landwirtschaft in der Slowakei in Jahren 1939–1945

Peter Mičko

Mit dem Gebietsverlust nach dem Wiener Schiedsspruch am 2. November 1938 hat die Slowakei große wirtschaftliche Verluste erlitten. Auf dem besetzten Gebiet gab es eine Menge an Industrieunternehmen mit landwirtschaftlicher Spezialisierung wie z. B. Mühlen, Zuckerfabriken oder Brennereien. Die Verluste betrafen die Unterhaltsbasis der Slowakei sehr markant. Die Slowakei verlor das Drittel des besten Ackerbodens. Neben dem Verlust der fruchtbarsten landwirtschaftlichen Gebiete bekam die slowakische Landwirtschaft nach der Veränderung der staatsrechtlichen Ordnung im Herbst 1938 neue organisatorische Aufgaben und die autonome Regierung, später die selbständige Regierung der Slowakischen Republik, musste Probleme der schwächeren slowakischen Landwirtschaft lösen. Nach der Entstehung des Slowakischen Staates und bei der Formierung neuer Ministerien schied sich das Ressort der Landwirtschaft und der Bodenreform nicht separat aus, sondern blieb Teil des Ministeriums für Wirtschaft der Slowakischen Republik. Allmählich bildeten sich in der Slowakei mehrere landwirtschaftliche Organisationen, die an der Verwaltung des slowakischen Agrarsektors teilnahmen.

In den ersten Jahren der Existenz der 1. Slowakischen Republik kam es in der Slowakei zur Konjunktur der Feldbauproduktion, die die wirtschaftliche Situation der Bauer verbessert hat. Allmählich, wegen verschiedener Beschränkungen aus der Seite der Regierung, wegen erhöhter deutscher Ansprüche und wegen veralteter technischer Ausstattung der Großproduktion wurde der Trend langsamer, oder kam es sogar zum Rückgang der meisten Hauptkennziffern der Pflanzen- und Tierproduktion. Trotz diesen Tatsachen hat sich in den Jahren 1939–45 der Charakter der slowakischen Wirtschaft nicht geändert, und die Slowakei blieb auch in dieser Zeit überwiegend landwirtschaftliches Land, in der Landwirtschaft arbeitete weiterhin mehr als die Hälfte der produktiven Staatsbevölkerung.

Das Anlegen des Orava-Stausees – der Aufbau und die Konsequenzen

Martin Garek

Der Orava-Stausee gehört zu den wichtigsten wasserwirtschaftlichen Bauwerken in der Slowakei. Das Flussgebiet von Orava wurde regelmäßig von vernichtenden Überschwemmungen betroffen, deshalb sind erste Pläne zur Regulation des Flusses schon im 19. Jahrhundert erarbeitet worden. Bis Ende der Österreichisch-Ungarischen Monarchie ist es nicht gelungen, den Aufbau des Stausees zu realisieren. Mit diesen Bestrebungen kam auch die erste Tschechoslowakische Republik nicht weiter. Mit dem Aufbau begann man im Jahr 1941 und er dauerte bis 1953. Den Aufbau komplizierten zahlreiche Probleme, vor allem unstabile Sohle hatte häufige Bearbeitungen der Aufbaupläne und sein Zögern zur Folge. Die Baustelle wurde auch von Kriegsereignissen betroffen – z.B. die Existenz der Arbeitsabteilung *Ústie nad Oravou.* Aus dem Gebiet des zukünftigen Stausees musste man um 900 Familien aus den Ortschaften Hámre, Ústie, Osada, Lavkov und Slanica übersiedeln. Diese wurden nicht nur auf dem Gebiet der Slowakei, sondern auch in Tschechien lokalisiert. Das Bauwerk betrafen Überschwemmungen, Feuer und andere unerwartete Umstände (Austausch der ganzen Leitung nach dem Umsturz in Februar 1948). Trotz allen Schwierigkeiten konnte man zum Schluss den Aufbau im Jahr 1953 beenden und den Stausee in Betrieb setzen.

Landwirtschaftliche Motive auf Gelder

Zbyšek Šustek

Die Abbildung landwirtschaftlicher Motive auf Gelder datiert man seit dem antiken Griechenland, wo wir uns mit realistischen Bildern verschiedener Früchte, Obstbaumblättern und Weinrebe treffen. Bemerkenswert ist auch das Bild der Heuschrecke auf der Kornähre auf der Münze aus Metopont. Im alten Rom tritt das Darstellen dieser Motive den Herrscherporträts und deren Familienmitglieder oder den Machtattributen zurück. Im mittelalterlichen Europa kommen solche Motive nur selten vor, nur wenn sie eine kirchliche oder symbolische Bedeutung haben. Zur Wende kommt es in der Hälfte des 19. Jahrhunderts, wenn landwirtschaftliche Motive zu einem der meist dargestellten Themen auf Gelder werden – entweder dominant oder als versteckte Symbole oder kleine Dekorationen. Der Raum für ihre Darstellung öffnete sich nach der Verbreitung der Papiergelder, die keine kaligrafischen Dokumente mehr waren, sondern zum Werk der darstellenden Kunst wurden. Trotz dem ist die Themenauswahl eng. Es überwiegt die Darstellung der Getreide in verschiedenen Kontexten. Um die Wende des 20. und 21. Jahrhunderts verschwinden landwirtschaftliche Motive aus den Geldern. Der Grund dafür ist die Veränderung der Wertorientierung der Gesellschaft, die in den reicheren Staaten keine Probleme mit der Lebensmittelproduktion und deren Mangel hat. Die Landwirtschaft ist nicht mehr das Symbol des gesellschaftlichen Reichtums und ihrer Entwicklung. Im Bewusstsein der Menschen herrschen andere, scheinbar einträgliche aber oft nur parasitische Tätigkeiten vor.

Die landwirtschaftliche Aufklärung in der Zeit der Nationalen Wiedergeburt der Slowaken im Licht der damaligen Presse

Radoslava Ristovská

In der Einführung des Beitrags bringt die Autorin den Überblick der Situation in der Landwirtschaft im 18. Jahrhundert. Sie beschreibt gepflanzte Früchte, Weisen des Wirtschaftens, das Düngen, überlieferte Aberglauben, aber auch die herausgegebene Literatur, sie erwähnt Schulen und Vereine, die sich der Landwirtschaft widmeten. Ein sicherer Platz gehört den Bahnbrechern der landwirtschaftlichen Aufklärung bei uns: Juraj Fándly, Anton Bernolák, später *štúrovci,* Daniel Lichard u a. Da es sich um ein sehr umfangreiches Thema handelt, entschied sich die Autorin dafür, sich nur auf die Pflanzenproduktion zu konzentrieren. Die Studie bringt Informationen über den Boden, das Ackern, über die in der Vergangenheit genutzten Arten des Wirtschaftens, über die Saat, die Ernte, die Krankheiten der Früchte usw. Autorin bringt uns die Notwendigkeit des Düngens und die Wichtigkeit des Düngers näher, was Daniel Lichard mit diesen Worten ausgedruckt hat: *„die Mistgrube ist die Goldgrube der Wirtschaft...“*. Ein selbständiger Platz gehört den Getreidefrüchten, die auch in der Vergangenheit den Hauptbestandteil der Saatfrüchte bildeten. Neben Getreide gehört Flachs, Mais, Klee oder Schneckenklee und auch der Bedarf die Wiesen zu bebauen dazu. Diese hatten eine große Bedeutung für das Vieh. Seinen Platz hatte in dem Hauswirtschaften der Garten, wo man verschiedene Gemüse gepflanzt hat. Ein wichtiger Bestandteil der Ernährung waren die Hülsenfrüchte, und auch Rübe, Kraut, Möhre, Kohl, Kohlrabi, Blumenkohl, Petersilie usw. Es ist natürlich wichtig zu wissen, wie man die Pflanzen pflegt und beschützt. Um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts wurden hier Kartoffeln heimisch, es war also nötig die Menschen zu beraten wie man sie pflanzt, welchen Boden und Dünger sie brauchen, wie man sie behackt und lagert. Eines der meist vernachlässigten Gebiete unserer Wirtschaft, das sicher mehr Aufmerksamkeit brauchte war der Obstbau und Veredelung der Bäume. Ein bedeutsamer Bestandteil der Wirtschaft war und ist der Weinbau. Die Slowakei beteiligte sich im Rahmen Ungarns bedeutend an der Weinproduktion und seiner Ausfuhr. Und der Grund unserer armen Wirtschaft? Neben der schlechten Technik war es die arme Viehzucht, überwiegende Dreifelderwirtschaft mit einem überflüssigen Brachfeld, kein Düngen, und somit eine arme Bodenfruchtbarkeit, oder eingebürgerte Aberglauben. Allmählich, mit der Entwicklung der Aufklärung und ihrer ersten Bahnbrechern hat sich sie Situation geändert.

Der Beitrag zur Geschichte der Entstehung des Tatra-Nationalparks in den Fonds der landwirtschaftlichen Organe und Organisationen in der Slowakei

Leonard Ambróz – Eva Greschová

Das Ziel dieses Beitrags ist die Präsentation der Informationen aus zugänglichen Quellen ausgewählter Fonds landwirtschaftlicher Organe und Organisationen über die Geschichte der Entstehung und Entwicklung des Tatra-Nationalparks, um somit die Gesamtheit der bis jetzt gewonnenen Erkenntnisse zur Problematik zu ergänzen. Obwohl diese Problematik schon ziemlich gut dokumentiert wurde, und einige Arbeiten publiziert worden sind, unser Ziel war es neue Erkenntnisse über bis jetzt unbekannte Tatsachen zu gewinnen, mehrere Archivfonds zu durchforschen, und Originale der Archivdokumente aufzusuchen, die schon in der Literatur von anderen Autoren zitiert worden sind.

Das historische Vermächtnis der Nahrung für die heutige Strategie der Nahrungspolitik

Ján Keresteš

Das historische Vermächtnis für die heutige Strategie der Nahrungspolitik drückt einen langfristigen phylogenetischen Algorithmus aus, dass Lebensmittel auf einer Seite eine Prävention gegen Zivilisationskrankheiten sind, auf anderer Seite sind sie der Grund dafür, dass diese Krankheiten entstehen. Die wissenschaftliche Grundlage der gesunden Ernährung in den Bedingungen der Slowakischen Republik ist schon seit einem Jahrhundert mit empfohlenen Nahrungsmittelmengen und empfohlenen Dosen der Nährstoffe kontrolliert. Für jede Bevölkerungsgruppe kann man aus der Sicht des Alters, der Arbeitseinteilung, physischer Leistungsfähigkeit und unterschiedlicher Einteilung in der gesellschaftlichen Rangliste die gegenständlichen Dosen in den Regionen und auch auf dem Gebiet der ganzen Slowakischen Republik identifizieren. Deren Zusammenfassung stellt eine der vom Staat geleiteten Funktionen dar, und zwar die Strategie der Nahrungspolitik.

Die Technologien der Nahrungsmittelbearbeitung haben ein schnelleres Tempo der wissenschaftlich-technischen Entwicklung bei ihrem Gewinnen, der Bearbeitung in Geschäftstätigkeiten und in der Gastronomie. Die nutrigenomische Ausstattung des Menschen und ihre Veränderungen dagegen fordern unverhältnismäßig längere und mehrfach wiederholte generative Sequenzen. In der Strategie der Ernährungspolitik muss deshalb der Staat solche finanzielle, steuerliche, organisatorische, Bildungs- und Informationsmaßnahmen für die Auswahl und Verbrauch der Nahrungsmittel annehmen, dass die Nahrungsmittel kein Grund für ein konstantes Wachstum der modernen Krankheiten sind. Aus dieser Sicht ist die Slowakische Republik in den Vorzeitraum des Nahrungsgenozides eingetreten.

Die Gesundheit ist eines der Kriterien der Gesellschaftswerte und es ist notwendig die Haltbarkeit der Gesundheitskondition der Bevölkerung zu versichern als die wichtigste Aufgabe in der Staatsleitung und der Politik des Staates.

Zoznam autorov

Mgr. Leonard Ambróz
Archív Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva

Mgr. Šarlota Drahošová
Štátny archív v Nitre

Mgr. Ivana Fialová, PhD.
Slovenský národný archív

Mgr. Tatiana Figurová
Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene

Mgr. Michal Franko
Katedra histórie FF, Trnavská univerzita v Trnave

Mgr. Martin Garek, PhD.
Katedra histórie FF, Trnavská univerzita v Trnave

Mgr. Eva Greschová
Archív Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva

PhDr. Daniel Hupko
Múzeum Červený Kameň

Doc. RNDr. Peter Chrastina, PhD.
Katedra histórie FF, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Mgr. Elena Kašiarová
Štátny ústredný banský archív

Ing. Ján Keresteš, CSc.
Cech Bryndziarov

PhDr. Peter Keresteš, PhD.
Štátny archív v Nitre

Prof. PhDr. Mária Kohútová, CSc.
Katedra histórie FF, Trnavská univerzita v Trnave

PhDr. Zuzana Kollárová, PhD.
Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad

Doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.
Katedra histórie FF, Trnavská univerzita v Trnave

Mgr. Rastislav Lukáč
Katedra histórie FF, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Dr. h. c. Prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc.
Katedra histórie FF, Trnavská univerzita v Trnave

Doc. PhDr. Peter Mičko, PhD.
Katedra histórie FHV, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Mgr. Peter Podolan, PhD.
Katedra slovenských dejín FF, Univerzita Komenského v Bratislave

Mgr. Norbert Praženka
Ministerstvo vnútra SR, Odbor archívov

Doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.
Katedra histórie FF, Trnavská univerzita v Trnave

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
Slovenský národný archív

Mgr. Radoslava Ristovská
Katedra histórie FF, Trnavská univerzita v Trnave

Mgr. Miroslav Sabol, PhD.
Historický ústav SAV

PhDr. Zita Škovierová, CSc.
Katedra etnológie a kultúrnej antropológie, Univerzita Komenského v Bratislave

RNDr. Branislav Šprocha, PhD.
Výskumné demografické centrum, Inštitút informatiky a štatistiky - Infostat

Ing. Zbyšek Šustek, CSc.
Slovenská numizmatická spoločnosť pri SAV

Doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Katedra etnológie a kultúrnej antropológie, Univerzita Komenského v Bratislave

Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.
Slovenský národný archív

PhDr. Eva Vrabcová
Slovenský národný archív

PhDr. Vladimír Wolfshörndl
Slovenský národný archív

Mgr. Mária Zacharová
Štátny archív v Bratislave

Mgr. Jana Zaťková, PhD.
Vojenský historický archív

Osobný register

Achatz, Ján – 288
Albert z Michaloviec – 86
Alexy, Fridrich – 292
Alexy, Ludwik – 293
Alžbeta, kráľovná – 84
Amade, rod – 139
Amade-Üchtriz, rod – 8
Ambrózy, Albert – 295
Andráši – 148
Andráši (Andrássy), rod – 261, 324
Aponi (Apponyi), rod – 8
Appel, Gustáv – 140
Appel, Jozef – 140
Appel, Karol – 140, 142, 143, 149
Appel, Karol ml. – 140
Appel, rodina – 139, 140
Arpád, rod – 67
Babura, Ladislav – 283, 295
Bahýľ, Vladimír – 157
Balcerski, Wacław – 351
Baráni, Leopold – 148
Bartalský, Martin – 169
Baťáni, Adam – 110, 113, 116, 120, 121, 122, 123
Baťáni (Batthyányi), rod – 263
Bayer (Payer), Jozef – 174
Bederka, Ján – 95
Bederka, Tomáš – 95
Bederková, Katarína – 95
Bedö, Albert – 156
Bekeš, Franek – 290
Bel, Matej – 179
Belóczy, Šándor – 287
Benca, Ján – 173, 174
Benca, Jozef – 173
Bencová, rod. Morávková, Rozália – 173
Bencová, rod. Polláková, Jozefa – 173
Benne, Ján – 285
Berger, Fridrich – 31
Berger, Jozef – 134
Bergh, Gejza – 295
Bergh, Ludwigh – 295
Berkovský, František – 293, 294
Bernolák, Anton – 373, 374, 376, 380, 385
Berzeviczy – 283
Bialek, Štefan – 294
Biedermann, Michal Lazar – 148
Bielik, Michal – 221, 222
Binder, Jozef – 173
Binder, Róbert – 151
Binder, rodina – 173
Bittó, Konštantín – 227
Blaschk – 356
Blažíček, Lukáš – 169
Boďai, Ladislav – 148
Bodes (Boden, Bootes, Botes), Jacob – 99, 100, 101, 102
Bodes, Bode – 100
Bogsch, Aurel – 288
Bohuš, Bold – 287
Bohuš, Ivan – 294, 392
Boleslav, vacovský biskup – 11
Bomb, Ladislav – 222, 224, 228, 229, 230, 231
Borgsch – 267
Botto, Ján – 41
Bouzek, Jan – 63
Braun, Izrael – 148
Brečka – 157
Bresel, Ladislav – 292
Brezňák, Ján – 295
Brosz, J. – 292
Brunovský, Albín – 368
Brunschwik-Chotek, rod – 8

Brunšvik, A. – 117
Brusnický, Michal – 291
Budovszky, Ján – 287
Bugsch, Alexander – 284
Buchalla, Ján – 285
Bukovinský, Ján – 293
Buzalka, Andrej – 288
Caspar, F. P. – 42
Cehula, František – 288
Cerva, Ladislav – 283
Cobor, Adam – 92
Cobor, Jozef – 112
Cobor, Michal – 95
Cobor (Czobor), rod – 93, 124, 261
Coburg (Coburgh), rod – 156
Coburg, Ferdinand – 152
Csach, Friedrich – 286
Cudar, Jakub – 76
Cudar, rod – 76
Cudar, Šimon – 76
Cudarová, Katarína – 76
Curt, Karl – 286
Čáki (Csáky), rod – 263
Čáky, Zenó – 282
Čanád, jágerský biskup – 74
Čermák, Jakub – 173
Černý, Anton – 174
Čierny, Andrej – 348
Čuridlo, Matej – 95
Danihel, Štefan – 336
Danihelová, rod. Fuseková, Mária – 169
Debre, Jozef – 284
Dekrét Matejovie, Jozef – 30, 39, 41, 153, 154, 157
Delius Traugott, Christof – 153
Dérer, Ivan – 341
Dežőfi (Dessewffy), rod – 263
Divald, F. J. – 39
Döller, Anton – 283
Domin, Karel – 396
Dominik, zvaný Maďar – 82
Dostál, Jozef – 395, 396
Drahovský, Rudolf – 283
Draškovič (Draskovich), Rudolf – 271
Dravec (Dravecz), František – 225
Druget, Filip – 76
Druget, Ladislav – 79
Druget (Drugeth), rod – 79
Druget, Villerm – 79
Drugetová, Katarína – 79
Dufoure – 380
Ďuriš, Ján – 294
Edler Svarc, Ján – 165
Ehlers, Emil – 295
Elsner, J. G. – 142
Emrich, Michal – 110
Engel, Jozef – 282
Engelhard, Ján – 173
Engelhard, Jozef – 173
Engelhard, Jozef ml. – 173
Engelhard, rodina – 173
Engelhardová, Terézia – 173
Engelhart(d), Ján – 172, 173
Erdődy, Juraj Leopold – 8
Erdődy, Krištof – 117, 118, 119
Erdődy, rod – 8, 9, 116, 117, 118, 120, 263
Erdődy, Tomáš – 8
Esterházi (Esterházy), rod – 8, 9, 324
Esterházi, Michal – 148
Eufrozína, dcéra Jána z Michaloviec – 84
Exler, Leopold – 293
Fabiny, Alfréd – 293
Fábry – 169
Fábry, Martin – 294
Faix, Michal – 295
Fándly, Juraj – 372, 374, 383
Fedor, Ondrej – 291

Feistmantel, Rudolf – 41
Fejerpataky-Belopotocký, Gašpar – 377, 378, 379, 382, 384, 386, 387
Fellenstein – 36
Feranc, Ján – 178
Ferdinand, cisár – 106, 153
Ferenčík, Marián – 285
Festetics, Tassil – 33
Festetič, Karol – 148
Festetič, Ladislav – 148
Festetič, Ľudovít – 379
Finta, Ján – 110
Fischl, Tobias – 294
Flajčík, rodina – 91
Fleischer, Fridrich – 282
Forgáč, Šimon – 8
Forgáč (Forgách), rod – 416
Frajensoll(tt)erová, vdova – 165
Franek, Jozef – 292
Frankovský, Július – 266, 268
František I., cisár – 185, 360
František Jozef I., cisár – 361, 365
Fraurieder – 104
Freyer, Vilém – 284
Friedmann, Maximilián – 295
Friesz, Ján – 292
Frovin – 80
Fugger, rod – 151
Fuhrmann, Ján – 289
Fusek, Ignác – 169
Fusek, Jozef – 169
Fusek, Matej – 169
Fuseková, Júlia – 169
Fuseková, Magdaléna – 169
Fuseková, rod. Danihelová, Mária – 169
Fuseková, rod. Havlíková, Mária – 169
Fuseková, rod. Voltermarová, Mária – 169
Fuskovič, Ambróz – 118
Gabriel, Július – 287
Gabriel, Juraj – 287
Gallo, Ján – 292
Gallo, Pavel – 292
Gallovič, Imrich – 291
Gally, Ján – 290
Gally, Vojtech – 292
Gasner, Jozef – 162
Gašparovič, Juraj – 171
Gebert, Erich – 336
Geissler, Ferdinand – 142
Gejza I., kráľ – 151
Geschwind, Rudolf – 41
Glücksmann, Jozef – 284
Goetel, Walery – 392
Gombai, Imrich – 271
Görgey, Albert – 288
Goster, Štefan – 294
Gottwald, Klement – 333
Gréb – 288
Greiner, Ľudovít – 156
Greisiger, Michal – 285, 287
Gresch, August – 287
Gresinger, Gustáv – 292
Gretzmacher, August – 287
Gretzmacher, Friedrich – 286
Gretzmacher, Július – 283
Grinvalský, Vojtech – 289
Grogoresco, Nicolae – 362
Grosberg, Jozef – 287
Grujbar (Gruibar), Jakub – 171
Grujbár, Martin – 171
Guhr, Michal – 288, 294
Guido – 79
Györffy, Gyorgy – 67
Haasz, Alexander – 284
Haasz, Július – 287
Háber, František – 285
Habsburg, rod – 8, 10, 139
Hajdin, Ján – 110

Hajtz, Pavol – 285
Hakač, Ján – 91
Halácsy – 195
Haller, rod – 140
Háma, A. – 367
Hamsch, Hans – 336, 337
Hanko – 80
Hansel, Július – 286
Haňúr, Pavel – 289
Haren, Willem ml. – 99
Haren, rod – 102
Haviar, Michal – 292
Hažlinský (Hazslinský), Július – 286
Hegedüs, László – 365
Helbing, Ferenc – 368
Henrich I. z Wierzbia – 360
Hezingerová, vdova – 165
Hodossy – 197
Hodža, Milan – 336
Hoffmann, Ján – 162
Hofstätter, Ján – 134
Hohenwarter, Wolf – 152
Höncz, Adolf – 292
Horváth, Endre – 368
Horváth, Martin – 174
Houdek, Ivan – 392
Hozinger (Hozlinger), Jakub – 165
Hozinger (Hozlinger), Matej – 165
Hübner, Alexander – 271
Hudáček, Pavol – 71
Huderer, Jozef – 166
Huňady, Ján Nepomuk – 139, 140, 141
Huňady, Jozef st. – 139, 140, 142
Huňady (Hunyady), rod – 5, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150
Hurt, Ignác – 41
Husák, Gustáv – 420
Husz, S. – 24,
Chládek – 351
Chobolová, rod. Tamásfyová, Františka – 171
Cholvadt, Vladimír – 292
Chrupka, František – 173
Ilavský, Ján – 290
Ilčík, Vojtech – 157, 158, 159
Ilešházi, Gašpar – 195
Ilešházi, Mikuláš – 197
Ilešházi (Illésházy), rod – 146, 149, 197, 198
Ilešházi, Štefan I. – 195
Illenčík – 357
Imrich, Vojtech – 289
Iskender – 196
Iván, István – 368
Ivanek, Juraj – 173
Jakov, komes – 81, 82, 85
Ján z Batizoviec – 80
Ján z Michaloviec – 84
Ján, syn Ladislava – 81
Janečko, Ján – 283
Jáni, J. – 31
Jankovič (Jankovich), Marcel – 271
Jantaush, Pavol – 17, 272
Jelačič, Jozef – 162
Jelínek, Václav – 222
Ješek-Hofman, Jan – 390
Jezernický, Štefan – 141
Jiroušek – 348
Jóny, Bedrich – 285
Jony, Július – 285
Jostko, Július – 288
Jozef II., cisár – 131, 224, 364
Jozef, palatín – 224
Juraj, syn Vavrinca – 83
Juráň, Vidor – 287
Jurkovič, Dušan – 390
Jurkovič, Ján – 95
Just – 173
Justh, Gustáv – 289

Kaan, Samuel – 148
Kadlic, Ján – 91
Kadlicovič, Ján – 91
Kaltstein, August – 286
Kaltstein, August – 287
Kanovič, Andrej – 116
Kántor, Adam – 293, 294
Káras, Benjamín – 148
Karner, Tadeáš Adam – 102
Karol I., kráľ – 76
Károli (Károlyi), rod – 150, 355
Karvaš, Imrich – 340
Kastner, Viktor – 283, 284
Kavuljak, Andrej – 24
Keglevič, Adam – 120
Kéler, Pavol – 282
Kelle Raab, Juraj – 294
Kennert, K. – 38
Kerestúry – 92
Kinská, rod. Wilczeková, Mária – 256
Kinský, Karol – 256
Kinský, Rudolf – 256
Kintzler, Alojz – 285
Klein, Gejza – 289
Kleinberger – 287
Kliment, Ján – 92
Klinovský, K. – 342
Klinovský, Karol – 246
Knotek, Ján – 174
Knotek, Jozef – 174
Kobialka, Andrej – 287, 288
Koháry – 40, 152
Köhler, Jozef – 288
Koch, Aurel – 293
Kochola, Ignác – 166
Kolarovič, Andrej – 116
Kolenič – 117
Kollman, Dávid – 148
Koloman, kráľ – 11, 70
Kolonič, Sigfríd – 416
Konečný, Alojz – 270
Kopča, Ján – 169
Korabinský, Ján Matej – 99
Korenko, Ján – 291
Korenko, Michal – 294
Korenko, Ondrej – 294
Koričanský, Ján – 92
Koromzay, Fridrich – 287
Koromzay, Juraj – 285, 287
Koromzay, Juraj ml. – 287
Koromzay, Juraj st. – 287
Korponay, August – 282
Kostoláni (Kosztolányi), rod – 8
Kostolányi, Ignác – 174
Kottler, Kornel – 285
Kovács, Štefan – 284
Krajčír, Ján – 110
Krajňák, Jozef – 295
Kraus, Alois – 351, 352
Krčmár, Ján – 171
Krejnus, Ján – 287
Krompecher, Albert – 294
Krompecher, Otto – 294
Krupa, Andrej – 171
Kübecher, Albert – 285, 288
Kubík, Pavel – 287
Kubíni (Kubínyi), rod – 8
Kuchta, Ján – 287
Kusch, Július – 290
Kušniernik, Štefan – 291
Kvetko, Martin – 253
Laco, Andrej – 373
Ladislav IV., kráľ – 74
Ladislav z Michaloviec – 83
Ladislav, magister – 80
Ladislav, syn Mikuláša – 81
Láma, Ondrej – 283
Lang, Friedrich – 286
Laufík, František – 283
Leidenfrost, Abrahám – 148

Leidenfrost, Jakub – 148
Leopold II., cisár – 100, 360
Lichard, Daniel – 373, 374, 375, 376, 377, 381, 382, 383, 389
Líma, Vendelín (František) – 171
Liman, Alexander – 289
Lipcsei, Ján – 295
Lipský, Ján – 178, 180
Lipšic, Daniel – 5
Lipter, Desider – 292
Lisický, Martin – 110
Litman, Vojtech – 294
Lóňai (Lónyay), rod – 263
Longa, Martin – 283, 284
Lotrinský, František Štefan I., cisár – 10, 99, 100, 124
Lotrinský, Karol – 99
Lotz, Karol – 362
Loysch, Ján – 283
Ludešák, Manco – 292
Ľudovít I., kráľ – 81
Ludvigh, Ján – 287
Ludwigh, August – 286
Ludwigh, Ján – 286
Lumtzer, Gustáv – 285
Luxemburský, Ján – 360
Luxemburský, Žigmund, cisár – 86
Macdonald – 379
Mačák, Marián – 287
Mačák, Štefan – 284
Majerský, Jaroslav – 367
Majunke, Gedeon – 293
Maliniak, Pavol – 71
Mária Terézia, cisárovná – 99, 108, 124, 198, 222, 224
Mariáši, Mikuláš – 282
Markovič, Ivan – 342
Marsina, Richard – 151
Marušin, Pavel – 293
Masarovič, Andrej – 117
Masarovič, Martin – 116
Masaryk, Tomáš, Garrigue – 404
Mast, Gerard – 100, 101
Matej, kráľ – 25
Matejkovič, Anton – 169
Matejkovič, Jakub – 169
Matejkovič, Jozef – 169
Matejkovič, Ondrej – 169
Matis, Jozef – 351
Matúš, Jakub – 95
Matúška, Jozef – 373
Maximilián II., cisár – 25, 26
Mazár, Andrej – 227
Medrický, Gejza – 337, 340, 341
Medveď, Štefan – 157, 158
Mencl, Václav – 269
Michalko, Ondrej – 292
Mikinič, Juraj – 116
Mikinič, Martin – 116
Mikolaj, Johann – 288
Mikolík, Imrich – 283
Mikovíny, Samuel – 179
Mikuláš – 80
Mikuláš zo Seče – 83
Mikuláš, syn Petra z Rozhanoviec – 81
Mišura, Štefan – 287
Mlynský, Július – 290
Modrányi, Karol – 384
Mokrý (Mokri), Michal – 165
Mondok, Anton – 262
Montško, Elmér – 291
Moravčík, V. – 340
Morávek, Pavol – 169
Morvai, Štefan – 110
Moser, Ľudevít – 288
Mündl, Jozef – 124
Münnich, Koloman – 283
Mönig (Majningh), Krištof – 168
Ňári – 148
Ňári (Nyáry), rod – 8

Navrátil, L. – 394
Nemcovičová, vdova – 94
Neogrády, Ladislav – 283
Neustupný, Evžen – 63
Nikerle, Michal – 290
Nitsch, Andor – 284, 289, 394
Nitsch, Matej – 295
Ochrana, Jakub – 95
Olejár, Martin – 291
Omasta, M. – 290
Ondrej, jágerský biskup – 74
Ondrej z Tibavy – 84
Oszvald, Juraj – 284
Ozyph – 82
Pacl, Juraj – 392, 393
Pajerchín, Ján – 290
Palczo, Štefan – 283, 284
Pálfi (Pálffy), rod – 7, 8, 9, 11, 254, 255, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 268, 271, 272
Pálfi Ján – 17
Pálfi, Edmund – 258, 261, 262, 264, 266, 269, 270, 271
Pálfi, Jozef ml. – 264, 266, 267, 268
Pálfi, Karol – 259, 269, 270, 271, 272
Pálfi, Mikuláš – 264
Pálfi, Móric – 263, 271
Pálfi, Pavol – 265, 271, 272
Pálfi, Peter – 264, 271
Pálfi, rod. Baťáni, Blanka, 258, 259, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272
Pálfi, Vojtech – 258, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272
Pallaviciniová, rod. Schönbornová, Henrieta – 263
Palosthy, Eugen – 304
Pankala, Matúš – 373
Pap, Martin – 95
Pap, Michal – 95
Papp, Ladislav – 225, 228, 229
Paradeiser, František – 134
Partsetich, Anton – 227
Passardi, Peter Ján – 221
Pastrnák, Ján – 290
Paterák, Martin – 92
Pausinger, Jozef – 154
Pavčík, Štefan – 293
Pavečič, Vojtech – 169
Pavelčík, Jiří – 63
Pavlač, Ján – 169, 171
Perlstein – 285
Pessina, Ján Jozef – 133
Peterla, Ján – 104
Petr, A. – 367
Petrovanová, Rozália – 104
Petruš, Štefan – 152, 153
Phinschmidt, Johann – 295
Pingicer, Ján – 162
Pitoňák, Bartolomej – 287
Pitoňák, Jakub – 287
Pitoňák, Ondrej – 287
Počuch, M. – 117
Pokorný (Pokorni), Pavol – 162
Polar, Ignác – 148
Pollák, Anton – 173
Pollak, Ján – 293
Pollak, Jozef – 293
Polyák, rodina – 203
Pongrác – 148
Prandorf, Tomáš – 195
Prean, Vincent – 43
Pribila, A. – 40
Prikril, Jozef – 166
Prokopy, Ján – 295
Puškáš, František – 174
Puškáš, Ján – 173
Puškáš, Jozef – 173
Puškáš, Karol – 173
Puškáš, Matej – 173
Puškášová, rod. Lipová, Mária – 174

Pyber, Ján – 416
Qassai – 286
Rákoci, František I. – 139, 196
Ratzemberger, František – 286
Redlo, Martin – 165
Reibrecht, Michal – 129
Reinhardt, Kornel – 292
Reményi, Jozef – 368
Repčík, Pavel – 289
Rerko, Ján – 290
Révai (Révay), rod – 8
Rikolf – 75
Rissdorfer, August – 286
Ritschan, generál – 196
Roth, Michal – 285
Roubík, Václav – 392
Rudolf II., cisár – 95, 361
Rusch, Karol – 289
Rusnačko, Pavel – 294
Rust, Imrich – 31, 41
Sakolčaj, Ján – 95
Sakolčaj, Martin – 95
Sakolčaj, Tomáš – 95
Sakolčajová, Anna – 95
Samarjay, Emil – 266
Sečej (Szecsey), František – 227
Sečéni, Štefan – 225
Sedláček, Štefan – 117
Sedliačik, Jozef – 291
Sedlmayr, Ernst C. – 238
Seiller, M. A. – 148
Semotanová, Eva – 205
Seymann, K. – 27
Schalling, Andrej – 293
Schäffer, Juraj – 134
Schindler, Vojtech – 293
Schmidt, Johann – 295
Schmór, Gabriel – 283
Schnaider, Matej – 171
Schober, Ján – 165
Scholtz, Albert – 292
Scholtz, Andor – 295
Scholtz, Fridrich – 282
Scholtz, Gerhard – 292
Scholtz, Gustáv – 285
Scholtz, Karol – 284
Scholtz, Samuel – 285
Scholtz, Viliam – 292
Schönviszner, Ján – 294
Schultz-Delitzsch, Hermann – 285
Schütz, Andrej – 165
Schwanczer – 162
Schwantner, R. – 282
Schwartz (Schwartzt), Marek – 162
Schwartz, Ignác Fridrich – 32, 33, 41
Schweiger, Johann – 36
Sina, barón – 200
Sina, rod – 203
Siska, Simon – 290
Skatula, Leo – 153, 160
Sládi (Szilágyi), František – 174
Slávik, J. – 342
Slavkovský, Michal – 293
Sloboda, Ján – 112
Smillie, G. F. C. – 366
Snajder, Adam – 171
Sobranský, Andrej – 294
Sokol, František – 116
Sollenghi, Karol – 223
Spindler, Jozef – 165
Stalin, Jisif Vissarionovič – 333
Stano, Július – 328, 348
Steer, Juraj – 165
Steinbach, Ján – 157
Steiner, Izák – 148
Steiner, Jozef – 170
Stermenský (Stermenszky), I. – 227
Strnad, I. – 368
Stromský – 148
Styk, Jozef – 253

Suček, Pavol – 169
Suttor, Samuel – 288
Svaiczer, Gabriel – 41, 42
Svätopluk – 360
Svolinský, Karl – 367
Szabo, Ondrej – 291
Székelyi, Július – 284, 289
Šebesta, Pavol – 130
Šejnosta, Bohuslav – 367
Šerfel, Michal – 290
Šerfel, Ondrej – 290
Ševčík, Ján – 288
Ševčovič, F. – 246, 342
Šilon, František – 287
Šimko, Michal – 294
Šimon, syn Mikuláša – 81
Šišovič, Pavol – 171
Španiel, Otakar – 366
Šrámek, Ján – 91
Šrámek, Matúš – 114
Šrámek, Michal – 114
Šrobár, Vavro – 257
Štauder, Ján – 112
Štefan I., kráľ – 360
Štefan V., kráľ – 74
Štefan, syn Mikuláša – 81
Štefek, Ján – 91
Štefko, J. – 290
Štefunko, Fraňo – 367
Štipavský, Jozef – 112
Štolc, Michal – 294
Štvrtecký, Martin – 110
Šulík, Michal – 293
Takáč, Ambróz – 116
Tamásfy, Alexej – 171
Tarka, Pavol – 95
Tarnovský, J. – 117, 120
Tekulovci, rod – 75
Tempír, Zdeněk – 57
Teplický, Jozef – 293
Tešedík, Samuel – 221, 373
Theisz, Július – 286
Thern, Eduard – 292
Thern, Matej – 290
Thienschmied, Ján – 295
Tiso, Jozef – 246, 337
Titze, Alexander – 165
Tluck, Michal – 288
Tolvaj, Ján – 116, 117, 118, 119, 122, 123
Tomcsányi, Gyula – 155, 157
Torner, Andrej – 225
Toussaint – 102
Trebisch, Max – 148
Tremba, Ján – 289
Trnka Ondřej – 364
Turček, Teodor – 337, 338
Turzo, Ján – 151
Tuskovič, Andrej – 116
Uhliar, Ján – 154
Uhrschlehter, Martin – 162
Urban, Ján – 95
Urbéni, Jozef – 110
Vach, Ján – 112
Válek, Ján – 294
Valentovič, Michal – 171
Valentovič, Tomáš – 110
Valluš, František – 291
Váradi (Várady), Ján – 227
Varadsein, Ondrej – 289
Vargha, Ondrej – 290, 291
Vavrík, Michal – 130
Vavrinec – 80, 83
Vavrinec, syn Ondreja z Tibavy – 84
Vavrinec, syn Petra z Rozhanoviec – 81
Vavro, Juraj – 110
Veľký, Šimon – 76, 77
Veselský, Jozef – 130
Viski, János – 368

Viškovský, Karel – 242
Višvader, Tomáš – 169
Vlčej, Juraj – 91
Vodenský, Ondrej – 290
Voigthändler, Fridrich – 143
Voigthändler, Kristián – 143
Vološčuk, Ivan – 392
Voltem, Šimon – 171
Voltemar, Ján – 167, 175, 176
Voltemar, Ján ml. – 171
Voltemar, Jozef – 171, 172
Voltemar, Vendelín – 166, 172, 176
Voltemarová, rod. Hrubá, Alžbeta – 176
Voženílek, Jan – 242
Vrablic (Vrablitz), Ján – 174, 175
Vrablic, Ján – 166
Vrablicová, Juliana – 174
Wagner, Viliam – 294
Weber, Alexander – 282
Weber, Samuel – 28, 286, 287
Wein, Karol – 283
Wellisch, Juraj – 162
Wieland, Artúr – 282,
Wiesner von Morgenstern, F. – 37
Wilckens, Henry David – 32, 34, 41
Winter, L. – 44
Wollner, Artúr – 271
Wrchovský, Otto – 284
Wünschendorfer, Karol – 292
Young, Thomas – 143
Záborský, Jozef – 163
Zaffiri, Ján – 35, 36
Zai – 384
Zai (Zay), rod – 8, 9
Zálešák, Martin – 118
Zámojský, rod – 263
Zaťko,Peter – 340
Zátureckỳ, rod – 8
Zbell, Ján – 290
Zbell, O. – 290
Zedinger, Renate – 102
Zechentner-Laskomerský, Gustáv Kazimír – 156
Zemko, Juraj – 110
Zemko, Michal – 110
Ziči – 148
Ziči (Zichy), rod – 8, 146, 261
Zimmermann, Jakub – 288
Zimmermann, Ján – 287
Zipser, Móric – 285
Zmigrodski, Zbigniew – 351
Zvada, Štefan – 285
Zwik, Ján – 283

Zemepisný register

Abov, región – 371
Abov, župa – 11, 72, 236
Abov-Turňa, stolica – 221
Adamov, majer – 131
Adamova Poruba/Voľa – 81
Ágov – pozri Nýrovce
Albánsko – 363
Alekšince – 19
Anďalka pri Veči, majer – 141
Anglicko – 101, 328, 329, 404
Anjum, Holandsko – 101
Antverpy, Belgicko – 149
Babindol – 416
Bacúch – 30, 34, 154, 155, 156, 159
Bacúch, tajch – 159, 160
Baden, Rakúsko – 134
Banská Belá – 31
Banská Bystrica – 9, 19, 25, 31, 35, 36, 37, 38, 151, 152, 153, 155, 156, 159, 178, 224, 304
– Kostiviarska – 151, 152
Banská Hodruša – pozri Hodruša-Hámre
Banská Štiavnica – 5, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 34, 41, 42, 151, 153, 154
Banský Studenec – 40
Bardejov – 76
– Bardejovská Nová Ves – 76
– Dlhá Lúka – 76
Bardejovská Nová Ves – pozri Bardejov
Batizovce – 80, 290
Beckov – 46
Beckov, komposesorát – 8
Beckov, panstvo – 8
Bedö Albert, tajch – 154
Békeš, stolica, Maďarsko – 221
Belá, potok – 401
Belgicko – 327
Belianske Tatry, pohorie – 397, 400
Belské Alpy, pohorie – 394
Beňatina – 85
Beňuš – 34, 37, 39
Bereg, župa, Maďarsko – 236
Bernolákovo, panstvo – 8
Beskydy, pohorie – 396
Biela Orava, rieka – 347
Biela Skala, kopec – 396
Biele Handle – 152, 153
Bielokarpatské podhorie – 189, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 209
Biely Hron, rieka – 151, 152, 153
Bíňovce – 110, 116, 118, 119, 120, 121
Blanka, dvor – 262
Blatná, kopec – 396
Bobrov – 353
Bobrovecký potok – 396
Bodíky – 276
Bojnice – 7
Boldiška – 157
Boldog – 229
Boleráz – 9, 262
– Klčovany – 262
Borský Mikuláš – 230
– Borský Peter – 230
Borský Peter – pozri Borský Mikuláš
Borský Svätý Jur – 110, 114, 115, 116
Borský Svätý Peter – pozri Borský Peter
Branč, komposesorát – 8
Branč, panstvo – 130

Bratislava – 5, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 41, 85, 104, 117, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 173, 212, 214, 223, 228, 230, 236, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 268, 270, 271, 274, 276, 279, 281, 296, 297, 302, 304, 305, 338, 345, 346, 348, 353, 354, 356, 368, 373, 390, 391, 394, 399, 400, 418, 420
– Devín – 7, 162, 163, 164, 165, 230, 368
– Devínska Nová Ves – 162
– Dúbravka – 162
– Karlova Ves – 162, 163, 164, 165
– Lamač – 162
– Petržalka – 104, 368
– Rača – 274, 281
– Rusovce – 85
– Vajnory – 11
– Záhorská Bystrica – 162, 173
– Zuckermandel – 162, 163
Bratislava, panstvo – 7
Bratislava, stolica – 109, 110, 116, 161, 162, 165, 167, 168, 169, 173, 175, 217, 221, 222, 225, 227, 229, 230, 231, 232, 233
Bratislava, župa – 167, 236
Bratislavský obvod – 229, 230, 232
Brazília – 412, 413
Brestová – 396
Brestovany – 236
Brezno – 25, 28, 152, 155, 156, 374
Brezoua, zaniknuté – 76
Brezová – pozri Brezová pod Bradlom
Brezová pod Bradlom – 374
Brezovica, okres Sabinov – 74, 75
Brod, lokalita – 41
Brôtovo, dolina – 154
Brusel, Belgicko – 99
Brusno – 152, 159
– Svätý Ondrej nad Hronom – 159
Brutovce, zaniknuté – 84
Budapešť, Maďarsko – 9, 12, 26, 154, 163, 224, 282, 294, 323, 368, 373
– Budín – 9, 163, 224, 373
– Pešť – 26, 224
Budín – pozri Budapešť, Maďarsko
Budkovany, majer – 126, 131, 134
Budmerice – 271, 272
Budmerice, kaštieľ – 265
Buková – 110
Bulharsko – 327, 362, 363
Bunkovce – 84
Bystrá, rieka – 151, 401
Bytča, panstvo – 8
Bzovík – 11
Bzovík, panstvo – 9
Bžany – 81
– Valkov – 81
Cífer – 271
Cunín, majer – 131
Čachtice, panstvo – 8
Čajakovo – pozri Hronovce
Častá – 17, 261, 262, 264, 268, 269, 270, 271, 272
Častkov – 92
Čebraď – 43
Čechovka, kopec – 194, 195, 198, 203, 205, 207
Čechy, región, Česká republika – 66, 134, 245, 327, 329, 419
Čeklís – pozri Bernolákovo
Čereňany – 141, 143
Čereňany, panstvo – 139, 141, 143, 150
Čerešňový potok, potok – 179
Červená Poľana – 395
Červená Voda, Česká republika – 134

Červenica – 75
Červený Hrádok – 419
Červený kameň, hrad – 7, 254, 258, 260, 265, 266, 267, 268, 269, 271
Červený Kláštor – 401
České krajiny – 262, 299, 324, 325
Československá federatívna republika – 177
Československá republika – 10, 13, 14, 16, 240, 246, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 262, 264, 277, 307, 309, 323, 325, 326, 327, 333, 335, 336, 337, 340, 341, 347, 353, 366, 390, 391, 393, 394, 395, 396, 398, 400, 401, 404, 405, 420
Československá socialistická republika – 21, 177, 190, 405
Český Krumlov, Česká republika – 134
Čičava, panstvo – 72, 80, 81
Čičva, panstvo – 8
Čierna Orava, rieka – 347
Čierna voda, rieka – 46
Čierne Handle – 152, 153
Čierne Kľačany – 419
Čierny Balog – 157
Čierny Hron, rieka – 151, 152, 153, 154, 157
Čierny Hronec, rieka – 156
Čifáre – 417
Čína – 412
Dánsko – 63, 327
Dekýš – 25, 31
Devín – pozri Bratislava
Devínska Nová Ves – pozri Bratislava
Diakovce – 9, 229
Diosek – pozri Sládkovičovo
Dlhá – 261, 264, 268, 269, 270
Dlhá Lúka – pozri Bardejov
Dlhý Grúň, dolina – 154
Dobrá Niva – 25, 43
Dobrá Niva, panstvo – 8, 43
Dobrá Voda, panstvo – 8, 264
Dobroč – 158
Dobrohošť – 276
Dokkum, Holandsko – 101
Doľany – 262, 271, 272,
Dolná Arma, majer – 141
Dolná Krupá – 8, 230, 232, 263
Dolná Lehota – 156, 157, 160
Dolná Streda – 228
Dolná zem – 220, 221
Dolné Orešany – 262
Dolnoostrovný obvod – 229, 232
Dolný Kubín – 278
Dolný Pial, panstvo – 139, 141, 142, 143, 144, 150
Drevenica, potok – 176, 179, 180, 181, 182, 183, 185
Driesum, Holandsko – 100
Dubovce – 88, 91, 93, 94, 95, 124
– Vidovany – 88, 91, 94, 95, 124
– Vlčkovany – 88, 93, 94, 95, 124
Dubovica – 75
Dúbravka – pozri Bratislava
Dudváh, rieka – 46
Ďumbier, kopec – 395
Dunaj, rieka – 45, 161, 162, 163, 164, 165, 276
Dunajec, rieka – 282, 401
Dunajská Streda, okres – 266
Dunajský ostrov – 276
Dürnkrut, Rakúsko – 176
Dyje, rieka, Česká republika – 111
Engwierum, Holandsko – 101
Európa – 66, 67, 73, 101, 161, 220, 263, 323, 327, 344, 347, 371, 411, 412, 413, 418
Európska únia – 392, 408, 409, 412

Fabova hoľa, kopec – 156
Fajdal, hospodársky dvor – 262
Fakov – 355
Flámsko, región, Belgicko – 72
Fondo, Tirolsko – 41
Francúzsko – 329
Frankfurt nad Mohanom, Nemecko – 149
Frízsko, región, Holandsko – 99, 101
Gaboltov – 76
Gajary – 162, 166, 167, 168, 174, 175
Galanta – 230, 231, 232, 251
Galanta, panstvo – 8
Gámas, Maďarsko – 237
Gáň – 230
Gbely – 10, 93, 124, 131
Gelnica – 283
Gemer, župa – 11, 311, 328
Gerlachov – 290
Grécko – 360
Greča, zaniknuté – 82, 84
Gregorova Poruba/Voľa, zaniknuté – 81
Gýmeš, panstvo – 416
Győr, Maďarsko – 224
Haag, Holandsko – 234
Habovka – 357
Halič, región, Poľsko, Ukrajina – 79, 80, 81
Hamburg, Nemecko – 149
Hámry, zaniknuté – 347, 357
Hanzlíková – pozri Trenčín
Haršág, panstvo – pozri Záborské
Henselovce (Henclovce), zaniknuté – 84
Hessensko, Nemecko – 73
Hetméň, – pozri Šaľa
Heveš, stolica, Maďarsko – 140, 145
Hevíz, kúpele, Maďarsko – 33
Hliník nad Hronom – 37
Hlohovec – 377
Hlohovec, hrad – 8
Hlohovec, okres – 355
Hlohovec, panstvo – 8, 93
Hodonín – 10, 106
Hodruša – pozri Banská Hodruša
Hodruša-Hámre – 26
– Banská Hodruša – 26
Holandsko – 19, 61, 327, 328
Holíč – 10, 19, 23, 87, 93, 100, 104, 106, 107, 124, 126, 128, 130, 131, 134
Holíč, panstvo – 10, 87, 88, 92, 93, 95, 99, 100, 101, 104, 106, 124, 125, 126, 127, 128 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 1373,138, 140, 142
Hont, župa – 311
Horehronie, región – 25, 33, 35, 151, 152, 154, 156, 157, 159, 160
Horná Arma, majer – 141
Horné Hámre – 35, 36, 42
Hornoostrovný obvod – 229, 232
Horný Taráň – pozri Štefanovičová
Hortobágy, Maďarsko – 368
Hozelec – 291
Hrabičov – 42
Hranovnica – 291
Hrnčiar, zaniknuté – 75
Hron, rieka – 35, 37, 151, 152, 154, 155, 156, 159
Hrončok, tajch – 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160
Hronec – 25, 151, 152, 155, 158, 159
Hronovce – 9
– Čajakovo – 9
Hronský Beňadik – 12, 151, 416
Hronský Svätý Beňadik – pozri Hronský Beňadik
Hrušov – 278

Hrušov, panstvo – 8
Hředla, Česká republika – 41
Humenné – 15, 79, 243, 251, 324
Humenné, panstvo – 72, 79
Huncovce – 282, 283
Hurbanovo – 250
Hviezdoslavov – 355
Choča – 185
Choňkovce – 85
Chorvátsko, majer – 131
Chtelnica – 264
Chvatimech, kopec – 151, 159
Ihráč – 38
Ilava – 53
India – 412
Istebnícka hora, kopec – 195
Istebník – pozri Trenčín
Jablonica – 8, 6
Jablonové – 231
Jabloňové – pozri Jablonové
Jalná – pozri Trnavá Hora
Jaroměř, Česká republika – 237
Jasenie – 151
– Kramlište – 151
Jasenov – 84
Jasenov, panstvo – 72, 85, 86
Jasov – 9, 11, 12
Jasov, panstvo – 11
Javorina, kopec – 395, 399, 401
Javorinka, potok – 395
Jelenecký potok, potok – 179
Jelka – 162
Jelšava – 15, 243, 374
Jovsa – 85
Kalná nad Hronom – 141, 143, 416
– Mochovce – 416
Kálna nad Hronom – pozri Kalná nad Hronom
Kamenica, panstvo – 72, 73
Kamenistá dolina – 154, 155
Kamenistý potok – 154, 155, 156, 159
Kanada – 333, 393
Karlova Ves – pozri Bratislava
Karpatská Ukrajina – 398
Kátov – 93, 124, 130
Kemeny Gábor, tajch – 154
Kenyérmező, Maďarsko – 237
Keszthely, Maďarsko – 33
Kéthely, Maďarsko – 148, 149
Kéthely, panstvo, Maďarsko – 139, 140, 145
Kežmarok – 251, 282, 283, 284, 285, 289
Kežmarok, okres – 283, 293, 394
Kľak – 29, 35, 36, 42
Klasov – 416
Kláštor pod Znievom – 12
Klčovany – pozri Boleráz
Klementka, tajch – 154, 156, 158
Klimentov tajch – 156
Klin, chotár Zlatoviec – 198
Klíž – pozri Veľký Klíž
Klokočov – 84
Kobeliarovo – 277
Kobylany, majer – 126, 128, 129, 130
Kolárovo – 162
Kolpachy – pozri Banský Studenec
Komárno – 251
Komárno, stolica – 146
Koňuš – 85
Kopčany – 5, 10, 93, 99, 100, 101, 103, 124, 126, 131
Kórea – 362
Koromľa – 79, 85
Kostiviarska – pozri Banská Bystrica
Kostolné Staré – pozri Staré
Košice – 9, 15, 224, 243, 251, 262, 300
Košice, župa – 236, 328
Košolná – 262
Koválovec – 91

Kozelník – 35, 36
Krakov, Poľsko – 392, 395, 396
Kráľova Hoľa, kopec – 395
Kramlište – pozri Jasenie
Kremnica – 25, 31, 35, 151
Krupina – 40, 41, 251, 302
Kubachy – pozri Spišské Bystré
Kurima, panstvo – 76
Kurov – 76
Kýčerná, dolina – 154
Kýčerná, rieka – 157
Kysuce, región – 49, 368
Labe, rieka, Česká republika – 73
Laborec, rieka – 79, 82, 83, 85, 332
Ladice – 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188
Lakšárska Nová Ves – 110
Lamač – pozri Bratislava
Lanžhot, Česká republika – 104
Lászlóvágása (Ladislavova Poruba), zaniknuté – 84
Lavkovo, zaniknuté – 347, 348, 353, 357
Leeuwarden, Holandsko – 99
Lefantovce – 9
Lekárovce – 369
Leles – 11, 12
Leles, panstvo – 11
Leskovo, osada – 279
Letničie – 93, 124
Levice – 250, 251
Levice, panstvo – 416
Levoča – 15, 243, 282, 283, 286, 288
Levočské vrchy, pohorie – 74
Libeňský ostrov, ostrov – 205
Lietava, komposesorát – 8
Lietava, panstvo – 8
Likava, panstvo – 43
Lipnica, Poľsko – 353
Lipovec, panstvo – 81
Liptov, región – 276
Liptov, župa – 236
Liptovská Lúžna – 44
Liptovská Osada – 44
Liptovské Hole – pozri Západné Tatry
Liptovský Hrádok – 19, 37, 42, 394, 400
Liptovský Mikuláš – 15, 243, 283, 302, 394
Liptovský Svätý Mikuláš – pozri Liptovský Mikuláš
Lišták, lokalita – 349
Lomné – 81
Londýn, Anglicko – 149
Lopašov – 88, 92, 93, 94, 95, 124, 131
Ľubica – 285
Ľubietová – 31, 151, 282
Ľubochňa – 13
Lučenec – 15, 243, 251
Lučivná – 291
Lúčka – 75
Ludanice, panstvo – 8
Ľupča – pozri Slovenská Ľupča
Ľutinka, rieka – 75
Maas, rieka, Francúzsko, Belgicko, Holandsko – 73
Maďarsko – 12, 16, 18, 19, 139, 243, 246, 250, 251, 326, 327, 335, 341, 368, 369, 398
Majcichov – 230
Makovica, hrad – 75, 76
Makovica, panstvo – 8, 75, 77
Malá Fatra, pohorie – 45
Malá/Nová hora, kopec – 197, 199
Malacky – 7, 170, 231, 251
Malajzia – 412, 413
Malé Karpaty, pohorie – 162, 199, 279
Malé Vozokany – 419
Malokarpatská (vinohradnícka) oblasť – 211, 212, 213, 214, 216

Malý Dunaj, rieka – 46, 162
Malý Klasov – pozri Klasov
Malý Mager – pozri Nový Život
Malý Tajch pod Fabovou hoľou – 156, 157
Malženice – 117, 118
Mannersdorf an der March, Rakúsko – 166
Marchegg, Rakúsko – 264
Marianka – 9
Marmaroš, župa, Maďarsko – 236
Martin – 8, 15, 155, 156, 157, 243, 304, 357
– Záturčie – 8
Matejovce – 282, 292
Matildin dvor, hospodársky dvor – 262
Matúškovo – 230
Medzibrod – 159
Medzilaborce, okres – 331, 332
Meissensko, Nemecko – 73
Mengusovce – 292
Mesztegnyő, Maďarsko – 139
Mihulec, potok – 396
Michal na Ostrove – 355
Michalová – 151
Michalovce – 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 242, 251
– Stráňany – 85
– Topoľany – 84
Michalovce, okres – 332
Michalovce, panstvo – 72, 84, 86
Milotice, Česká republika – 127
Mníšek nad Hnilcom – 282
Močiar – 39
Močidľany – pozri Popudinské Močidľany
Modra – 211, 214, 216, 225
Mochovce – pozri Kalná nad Hronom
Mojmírovce – 139, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149
– Štefanovičová – 142, 143, 145, 149
Mojmírovce, panstvo – 139,140, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 150
Moldavsko – 360
Morava, región, Česká republika – 37, 127, 134, 299, 327, 329, 361, 364
Morava, rieka – 111, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176
Moravský Svätý Ján – 104, 110, 111, 112, 113, 114
Most na Ostrove – pozri Most pri Bratislave
Most pri Bratislave – 355
Mostová – 231
Mošovce – 374
Moštenica – 15
Motyčky – 38
Mukačevo, Ukrajina – 224
Muráň, panstvo – 156
Myjava – 374
Myjava, rieka – 111, 162
Nagyhortobágy, Maďarsko – 237
Námestovo – 347, 348, 350, 353, 355, 358
– Slanická osada – 358
Námestovo, okres – 358
Nedanovce – 337
Nemčiňany – 419
– Rohožnica – 419
Nemecko – 19, 61, 101, 142, 325, 340, 341, 342, 346, 369, 398,400
Neverice – 183
Nevidzany – 419
Nitra – 9, 12, 15, 140, 224, 243, 251, 418

Nitra, okres – 355
Nitra, región – 416
Nitra, stolica – 124, 150, 180, 181, 182, 221, 222, 228
Nitra, župa – 418
Nízke Tatry, pohorie – 151, 395
Nižná Rybnica – 84
Nižné Stráňany – pozri Stráňany
Nová Baňa – 31
Nová Bystrica – 279
– Riečnica – 279
Nová Ves nad Žitavou – 180
Nová/Malá hora, kopec – 195, 196, 198, 200, 204
Nováky – 353
Nové Mesto nad Váhom – 377
Nové Ústie – pozri Trstená
Nové Zámky – 15, 243, 251, 368
Novohrad, región – 224
Novohrad, župa – 311
Nový Život – 266
– Malý Mager – 266
Nýrovce – 142
Obrubovanec, potok – 157, 158
Ondava, rieka – 80, 81, 332
Opava – 37
Oponice – 8
Orava, komposesorát – 8, 19, 396
Orava, panstvo – 8
Orava, región – 276, 347, 353, 356, 368, 371
Orava, rieka – 347, 353
Oravská priehrada – 347, 348, 350, 352, 353, 357, 358
Oravský Podzámok – 19
Orechové – pozri Trenčín
Oreska – pozri Pohronský Ruskov
Oreské – 88, 93, 94, 95, 124
Osada, zaniknuté – 347, 350, 353, 357
Osijek, Chorvátsko – 223
Osobitá, kopec – 396
Osrblie – 152
Ostrava, Česká republika – 37
Ostrovný obvod – 227
Ostrý Kameň, panstvo – 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123
Páleničné, potok – 157
Páleničnô, dolina – 154
Panská hora, kopec – 195, 205, 206
Paríž, Francúzsko – 41
Pavlovice, panstvo, Česká republika – 134
Pécs, Maďarsko – 224
Pečovská Nová Ves – 74
Pekľany – 224
Peklo, dolina – 152
Pešť – pozri Budapešť
Pétek, majer – 141
Petholth, zaniknuté – 76
Petrova Ves – 93, 124, 126, 131
Petrovenec, zaniknuté – 75
Petržalka – pozri Bratislava
Pezinok – 7, 17, 211, 214, 216, 224, 225, 368
Pieniny, národný park – 395, 400
Piesok, lokalita pri Podbrezovej – 151
Piešťany – 251
Píla – 35
Pobedim – 64
Počúvadlo, vodná nádrž – 40
Pod Tajchom, lokalita – 153
Podbanské, kopec – 395, 401
Podbrezová – 151, 152
– Vajsková – 151
Podhoroď – 85
Podkarpatská Rus – 14, 398
Podkarpatská Ukrajina – 323
Podolínec – 282
Podspád, kopec – 395

Podunajská nížina, región – 46
Pohronie, región – 151, 152
Pohronský Ruskov – 326
Poľný Kesov – 140, 141, 143, 149
Poľsko – 73, 79, 81, 351, 369, 398, 399, 400, 412
Pomývačný, potok – 157
Poniky – 151
Ponitrie, región – 139
Poprad – 282, 283, 290, 292, 293, 294
– Spišská Sobota – 293
– Stráže pod Tatrami – 293
– Veľká – 293, 294
Poprad, okres – 290, 293
Poprad, rieka – 282
Popudinské Močidľany – 124, 126, 131
– Močidľany – 124, 126, 131
Poruba pod Vihorlatom – 85
Porúbka, okres Humenné – 85
Porubská dolina – 53
Považie, región – 46
Považská Bystrica, panstvo – 8
Praha, Česká republika – 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 205, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 261, 268, 348, 357, 391, 396, 399
Preča, zaniknuté – 84
Predajná – 157
Predlitavsko – 365
Prešov – 12, 15, 19, 37, 224, 243, 251
– Solivar – 19, 37, 224
Pribilinský potok – 395
Priekopa – 85
Priepasť, kopec – 199, 201
Prietrž – 130
Pruské – 46
Pružina – 70
Pukanec – 31, 41
Pusté Úľany – 19
Pöggstall, Rakúsko – 134
Rača – pozri Bratislava
Radimov – 124
Radoma, panstvo – 76
Radomka, rieka – 76
Radošovce – 88, 89, 90, 91, 93 , 94, 95, 124
Radvaň – pozri Radvaň nad Laborcom
Radvaň nad Dunajom – 162
Radvaň nad Laborcom – 79
Rakúske Nizozemsko, región, Belgicko – 99
Rakúsko – 33, 36, 66, 134, 155, 224, 236, 256, 323
– Dolné Rakúsko – 33, 323
– Horné Rakúsko – 36
Rakúsko-Uhorsko – 234, 235, 238, 255, 258, 263, 282, 327, 390, 420
Rakvice, Česká republika – 134
Rakytovo, dolina – 154
Rakytovo, potok – 157
Rastice – pozri Zlaté Klasy
Ratková – 374
Rejdová – 277
Repište – 34
Revište, panstvo – 25, 31, 38, 39, 42
Revištia – pozri Veľké Revištia
Riečnica – pozri Nová Bystrica
Rím, Taliansko – 361
Rimavská Baňa – 304
Rizňová, potok – 158
Rohožnica – pozri Nemčiňany
Rozhanovce – 80, 81
Różnow, Poľsko – 351
Rožkovany – 75
Rožňava – 251, 277
Rudava, rieka – 173
Rudno nad Hronom – 30, 39

Rumunsko – 362
Rusko – pozri Zväz sovietskych socialistických republík
Ruskova Voľa, zaniknuté – 81
Rusovce – pozri Bratislava
Rutzensorf, Rakúsko – 134
Ružindol – 231
Ružomberok – 9, 37, 43, 251, 283, 302
Rybáre – pozri Trenčín
Rybô, osada – 31
Rýn, rieka – 73
Sabolč, župa, Maďarsko – 11
Sár, panstvo, Maďarsko – 140, 145
Sári, osada, Maďarsko – 140
Sarvaš, Maďarsko – 221, 373
Satmár, župa, Rumunsko – 84, 86
Seč – 83
Selice – 355
Senec – 230, 324
Senica – 373
Sereď – 37, 232
Seredský obvod – 227, 230, 232, 233
Schönbrunn, Rakúsko – 107
Sihla – 157, 158
Sikenica – 142
– Trhyňa – 142
Simongát, panstvo, Maďarsko – 140
Sint Oedenrode, Holandsko – 99
Sírny prameň – 396
Sitno, panstvo – 40
Skalica – 92, 99
Skalka, panstvo – 9
Sklené Teplice – 31, 34, 39
– Handerlová, časť – 31
Sládkovičovo – 9, 228, 326
Slanica, zaniknuté – 347, 348, 353, 356
Slanická osada – pozri Námestovo
Slavníkovce, Česká republika – 364
Sľažany – 185
Sliezsko, región, Česká republika, Poľsko – 37
Slovenská krajina – 16, 18, 244, 245, 246, 398
Slovenská Ľupča – 25, 156
Slovenská Ľupča, panstvo – 152
Slovenská republika – 22, 160, 177, 178, 246, 308, 327, 328, 335, 336, 337, 339, 346, 354, 355, 390, 400, 401, 404, 410, 411, 412, 415
Slovenská socialistická republika – 22, 23
Slovenské Rudohorie, pohorie – 151
Slovensko – 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 57, 65, 66, 67, 70, 72, 86, 87, 139, 140, 142, 144, 148, 150, 151, 153, 154, 161, 165, 178, 181, 183, 186, 211, 217, 220, 221, 229, 236, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 250, 251, 252, 253, 254, 257, 258, 261, 262, 263, 268, 270, 273, 278, 279, 283, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 236, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 344, 345, 346, 347, 362, 364, 368, 369, 371, 372, 377, 383, 390, 391, 398, 399, 400, 404, 405, 406, 411, 412, 413, 414, 416, 419, 420
Slovenský štát – 308, 336, 340, 398
Smilno – 75
Smolenice – 229, 266, 270, 271

Smolenice, panstvo – 8, 116, 117, 118, 120
Smolenice, zámok – 118
Smolník – 25, 31, 37
Snina, okres – 331
Sobotište – 374
Sofia, Bulharsko – 363
Solivar – pozri Prešov
Soľnohradsko, región, Rakúsko – 152
Sovietsky zväz – pozri ZSSR
Spády, potok – 159
Spiš, región – 12, 73, 74, 75, 80, 181, 282, 283, 286, 368, 392
Spiš, stolica – 282, 294
Spiš, župa – 236, 286
Spišská Belá – 285, 286,
Spišská Javorina, pohorie – 400
Spišská Nová Ves – 251, 282, 283
Spišská Sobota – pozri Poprad
Spišská Stará Ves – 283
Spišské Bystré – 293
Spišské Podhradie – 282
Spišské Vlachy – 282
Spišský Štiavnik – 293
Spojené štáty americké – 329, 333, 392, 410
Stará Bystrica – 279
Stará Ďala – pozri Hurbanovo
Stará Ľubovňa – 283
Stará/Veľká hora, kopec – 189, 195, 196, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207
Staré – 81, 84
Staré Hory – 31, 37, 38
Starý Smokovec – 293, 395
Stožky, lokalita – 156
Stráňany, okres Stará Ľubovňa – 84, 85
Stráňany – pozri Michalovce
Stráže – pozri Stráže pod Tatrami
Stráže pod Tatrami – pozri Poprad
Strážov- pozri Žilina
Strážovské Vrchy, pohorie – 46
Strečno, panstvo – 8
Strednica, potok – 395
Stročín, panstvo – 76
Stropkov, okres – 331
Stropkov, panstvo – 72
Strunženô, dolina – 154
Stupava – 229, 230
Stupava, panstvo – 7, 8
Suchá (Trnovecká) dolina – 395
Suchohrad – 162, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 174
Suchý Hrádok – 395
Suchý potok – 396
Svätý Beňadik, panstvo – pozri Hronský Beňadik
Svätý Jur – 7, 11, 17, 224, 225
Svätý Michal – pozri Michal na Ostrove
Svätý Ondrej – pozri Svätý Ondrej nad Hronom
Svätý Ondrej nad Hronom – pozri Brusno
Sveržov – 76
Svidník, okres – 331
Szemes, panstvo, Maďarsko – 140, 145
Szil, panstvo, Maďarsko – 140, 145
Szimongát, panstvo, Maďarsko – 145
Šahy – 12, 15, 243
Šaľa – 9, 141, 143
– Hetméň – 141, 143
Šaľa, dištrikt – 9
Šaľa, panstvo – 9
Šaling, dolina – 154
Šaling, potok – 157
Šamorín – 229, 232, 251, 262
Šariš, panstvo – 8

Šariš, región – 73, 74, 75
Šariš, župa – 72, 73, 76, 81, 236
Šariš-Zemplín, župa – 328
Šášov, panstvo – 25, 31, 39, 42
Šaštín, panstvo – 10, 124, 133, 146
Šenkvice – 232
Šintava, panstvo – 8
Škótsko – 379
Šomoď, stolica, Maďarsko – 139, 145
Šomoď, župa, Maďarsko – 237
Šoproň, Maďarsko – 199
Špačince – 19
Špania Dolina – 38
Španielsko – 327
Štajersko, Rakúsko – 33, 152
Štefanová – 271, 272
Štefanovičová – pozri Mojmírovce
Štiavnické Bane – 31
Štiavnička – 155, 159
Štrba – 395, 401
– Štrbské Pleso – 395, 401
Štrbské Pleso – pozri Štrba
Štúrovo – 355
Štutgart, Nemecko – 140, 142
Šumiac – 152
Šurany – 326
Šurany, panstvo – 150
Švábovce – 294
Švábsko, Nemecko – 73
Švajčiarsko – 351, 357
Švermovo – pozri Telgárt
Tajov – 37
Tajšok, potok – 153, 157
Taliansko – 327, 400
Taráň – pozri Štefanovičová
Tatranská kotlina – 395
Tatranská Lomnica – 395
Tehla, majer – 142
Tekov, región – 139, 416, 417
Tekov, stolica – 179, 180, 181, 182, 416
Tekov, župa – 417, 418
Telgárt – 151
Telince – 417
Temešvár, Rumunsko – 224
Terchová – 278
Tibava – 84
Tibava, panstvo – 79, 84, 85, 86
Tichá dolina – 396
Tirolsko, Rakúsko – 41
Tisa, rieka – 34
Tisovec – 151
Tomášikovo – 230. 231, 232, 233
Topľa, rieka – 76, 80
Topoľčany – 251
Topoľany – pozri Michalovce
Topoľčianky, okres – 418
Topoľníky – 229
Toporec – 287, 288
Tornaľa – 250
Torysa, dištrikt – 74
Torysa, panstvo – 72, 73, 75
Torysa, rieka – 73, 74, 75
Trebišov – 15, 243
Trenčianska kotlina – 189, 193, 194, 204, 209
Trenčianske Teplice – 242, 262
Trenčín – 15, 46, 70, 189, 190, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 243, 251, 262
– Hanzlíková – 196, 197
– Istebník – 194, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 203
– Orechové – 194, 198, 203
– Rybáre – 197
– Veľké Záblatie – 197, 200, 203
– Záblatie – 194, 197, 200, 202, 203, 204

– Zlatovce – 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 205
– Žabinec – 197
Trenčín, hrad – 195, 366
Trenčín, panstvo – 149, 195
Trenčín, stolica – 146
Trenčín, župa – 201
Trhyňa – pozri Sikenica
Tri Studne – 395
Tri Vody, tajch – 151, 152
Tribeč, pohorie – 181
Trnava – 84, 271, 225, 300, 302, 354
Trnava, okres – 355
Trnavá Hora – 39
– Jalná – 39
Trnavská tabuľa – 49, 51
Trnavský obvod – 229, 230, 231, 232
Trnovec – 124
Trnovec nad Váhom – 141
Trnovec nad Váhom, panstvo – 139, 141, 143, 144, 150
Trstená – 354, 355
– Nové Ústie – 354, 355
Trstená, okres – 358
Turany – 156
Turany nad Váhom – pozri Turany
Turčiansky Svätý Martin – pozri Martin
Turiec, región – 12, 33, 151
Turiec, stolica – 40
Tvarožná – 282, 288
Tvrdošín, nádrž – 358
Úbrež – 85
Uhorsko – 8, 11, 12, 13, 67, 72, 82, 99, 108, 122, 139, 140, 142, 151, 154, 163, 180, 181, 182, 185, 186, 201, 207, 211, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 236, 245, 255, 273, 282, 365, 388, 418,
Ukrajina – 79
Unín – 93, 124, 131, 134
Urmín – pozri Mojmírovce
USA – pozri Spojené štáty americké
Ústie nad Oravou – 348, 349, 350, 352, 353, 354, 356, 357
Ústie, zaniknuté – 347, 348, 353, 357
Užhorod, župa, Ukrajina – 11
Užská stolica – 70
Užská župa – 72, 79, 81, 82, 84, 85, 86, 236
Váh, rieka – 13, 37, 45, 46, 161, 202, 347, 348, 353
Váhovce – 228
Vajnory – pozri Bratislava
Vajsková – pozri Podbrezová
Vajskovský potok – 156
Valkov – pozri Bžany
Varín – 54
Várkond, zaniknuté – 84
Varšava, Poľsko – 342
Veľká – pozri Poprad
Veľká Dolina – 140, 143
Veľká Fatra, pohorie – 151
Veľká hora, kopec – 197
Veľká Lomnica – 74, 282, 284, 288, 289
Veľká pri Poprade – pozri Veľká
Veľké Revištia – 84
Veľké Sľažany – pozri Sľažany
Veľké Tŕnie – pozri Vinosady
Veľké Vozokany – 419
Veľké Záblatie – pozri Trenčín
Veľké Záluzie – 228
Veľký Klasov – pozri Klasov
Veľký Klin, kopec – 396
Veľký Klíž – 9
– Klíž – 9
Veľký Slavkov – 282, 294,
Veľký Tajch – 156, 157
Veľký Varadín, Rumunsko – 11

Vepor, dolina – 154
Vepor, tajch – 157
Verviers, Holandsko – 149
Vidovany – pozri Dubovce
Viedeň, Rakúsko – 10, 31, 42, 99, 102, 107, 141, 148, 149, 235, 282, 323, 330, 356, 416
Vieska – 88, 93, 94, 95, 124
Vígľaš – 19
Vígľaš, panstvo – 8
Vihorlat, pohorie – 84
Vindšachta – pozri Štiavnické Bane
Viničné – 232
Vinosady – 11
– Veľké Tŕnie – 11
Vinné – 82, 83, 84
Vinohrady, lokalita – 189, 191, 192, 194, 203, 204, 205, 207, 208, 209
Vištuk – 262
Vlčkovany – pozri Dubovce
Voderady – 8, 231
Vojka – pozri Vojka nad Dunajom
Vojka nad Dunajom – 276
Vojňany – 289
Volkovce – 419
Volovec, kopec – 395, 396
Vonkajší obvod – 229, 231, 232
Vösendorf, Rakúsko – 128
Voznica – 39
Vráble – 418
Vráble, okres – 417, 418, 419
Vrádište – 124, 131
Vranov – pozri Vranov nad Topľou
Vranov, panstvo – 8, 72, 80
Vranov nad Topľou – 80
Vrbov – 289
Vršatské Podhradie – 70
Vydrník – 295
Vydrová, dolina – 154
Vysoká pri Morave – 162, 165, 166, 167, 172, 173, 174
Vysoké Tatry, národný park – 390, 391, 392, 394, 396, 398, 400, 401, 402, 403
Vysoké Tatry, pohorie – 13, 392, 393, 394, 395, 396, 396, 399, 400, 401
Vyšná Rybnica – 85
Vyšné Remety – 85
Vyšné Revištia – pozri Veľké Revištia
Vyšné Staré – 84
Vyšné Stráňany – pozri Stráňany
Wasser, rieka – 73
Wierzbia, Poľsko – 360
Záblatie – pozri Trenčín
Záborské – 379
Záhorie, región – 162, 166
Záhorská Bystrica – pozri Bratislava
Záhorská Ves – 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174
Záhorský obvod – 161, 162, 168, 227, 229, 230
Záhreb, Chorvátsko – 224
Zakopané, Poľsko – 400
Zalužice – 84
Zamagurie, región – 276
Zamarovce – 194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 203
Západné Tatry, pohorie – 395, 402
Záturčie – pozri Martin
Závada – 419
Závadka nad Hronom – 152, 156
Závod – 110, 120, 121
Zborov – 76
Zbudské Dlhé – 79
Zemianske Podhradie – 57, 59
Zemplín, región – 80, 84
Zemplín, župa – 11, 72, 79, 81, 82, 84, 86, 236

Zlatá Idka – 25
Zlaté Klasy – 9
– Rastice – 9
Zlaté Moravce – 15, 243
Zlaté Moravce, okres – 355
Zlatovce – pozri Trenčín
Zniev – pozri Kláštor pod Znievom
Zniev, panstvo – 9
Zobor, kopec – 9, 12
ZSSR – pozri Zväz sovietskych socialistických republík
Zubrohlava – 353
Zuckermandel – pozri Bratislava
Zväz sovietskych socialistických republík – 237, 333, 337, 361, 368, 369
Zvolen – 15, 19, 23, 25, 36, 43, 154, 157, 243, 262, 300, 302
Zvolen, panstvo – 8, 43
Zvolenská kotlina – 71
Zvončín – 262
Žabinec – pozri Trenčín
Žákovce – 290
Žarnovica – 30, 35, 36, 41
Ždiar – 290
Ždiar, kopec – 395
Železovce, panstvo – 8, 139
Žihárec – 230
Žilina – 15, 37, 57, 243, 251, 297, 300, 302, 354, 355, 358
– Strážov – 57
Žilinská kotlina – 46, 54
Žitavská pahorkatina – 181, 182
Žitný ostrov – 262
Župkov – 42

Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska

Tradície, inovácie a kultúrne dedičstvo

Vydal
Slovenský národný archív
Bratislava 2012
Texty neprešli jazykovou úpravou.

Editori:
Mgr. Ivana Fialová, PhD.
Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.

Preklad resumé:
Mgr. Jana Švabčíková

Návrh obálky:
Mgr. Ivana Fialová, PhD.
Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.
Fotografie na obálke: SNA, fond Štátny pozemkový úrad v Prahe;
Zbierka dokumentácie ONF

Tlač: Tlačiareň Ministerstva vnútra SR

ISBN 978-80-970666-5-9

© Slovenský národný archív
Bratislava 2012

ISBN 978-80-970666-5-9